

הוצעת והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשע"ו

ספר מגן אבות

הלכות וחליכות אשר נהגו
במערב הפנימי (מארוקו)
מסודר עפ"י סדר שו"ע אורח חיים

ונלווה אליו בירורי הלכות בגדרי מנהגי אבות
ותוקף חיובם גם בא"י,
וקצת מההלכות בעניני מנהגים
אשר חיברתי ברוב חסדי ה' יתברך

החונן לאדם דעת
מרדכי עקיבא אריה לבהר

מהדורה שלישית
כסלו תשע"ד
ירושלים עיה"ק תובב"א

**כל הזכויות שמורות
למחבר**

יוצא לאור ע"י

**איחוד
הקהילות ובתי הכנסת
יוצאי מרוקו**

ניתן להשיג במשרדי האיחוד:

טלפון: 052-7130305

פקס: 02-5004220

דוא"ל: ihudkehillot@gmail.com

להפצה בחו"ל:

Darke Abotenou

(647)297-2276

contact@darkeabotenou.com

מונטריאל:

LEBHAR

7026 Clover rd.

Montreal, Quebec

(514)487-1841

טורונטו:

LEBHAR

39 Palm Dr.

Toronto, Ontario

M3H 2B5

CANADA

(416)631-0975

סדר ועימוד - אותיות: 050-4111781

מי שיש לו הערות בעניני מנהגי המערב

הפנימי, מקורות והוספות

ניתן לשלוח לכתובת:

ישראל: משפחת שי

נחל תמנע 16 דירה 15

רמת בית שמש א'

חו"ל: משפחת לבהר

39 Palm Dr.

Toronto, Ontario

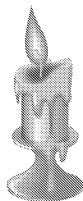
M3H 2B5

CANADA

או למס' פקס: 650-1722 (416) 1

אימייל: rabbilebhar@gmail.com

זכרון עולם בהיכל ה'

ספר זה מוקדש
לעילוי נשמת

הרה"ח **שמואל בנדהן** זצ"ל

אחד ומיוחד

ממייסדי קהילת קודש מונטריאל יצ"ו
מייסד מנין ספרד לבני ק"ק מרוקו

שם טוב קנה לעצמו

מייסדי קהילת קודש במונטריאל וממייסדי הישיבה
הספרדית הראשונה

ויתר על רדיפת תענוגים למען הכלל

אב היה למשפחתו וחינך כל בניו בדרך התורה

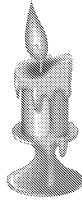
לא סבל שקרים ותמיד היה רודף אחר הישרות

נלב"ע כז תשרי ה'תשס"ג

ת.נ.צ.ב.ה.

זכרון עולם בהיכל ה'

לעלוי נשמת

יצחק סטפנסקי זצ"ל

עלה השמימה בגיל צעיר ועזב אותנו לאנחות
שנלב"ע יב כסליו ה'תשל"ג

ת.ג.צ.ב.ה

לכבוד האשה הכבודה והצנועה

מרת אלגרייה בנדהן

שתראה רוב נחת מכל צאצאיה אריכות ימים ורוב שנים אמן

In honor of Mr and Mrs James
and Tonia Frohwein

and all of their descendents

Much Hatzlachah, refuot and yeshuot
Wishing them all Arichout Yamim, Amen

The following should have
a refuah shelemah speedily, Amen

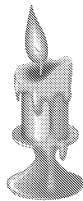
Shemuel be Luna Lydia; Shemuel ben Kalmira Yocheved;

;Alter Mordechai ben Frieda; Yaffa ben Freha

;Nissim David ben Chaya Aviva

Menahem Eliyahu ben Mordechai

זכרון עולם בהיכל ה'

לזכר נשמת רשכבה"ג

מרן הראשון לציון

הגאון הגדול רבינו **עובדיה יוסף** זצוק"ל

נלב"ע ג' חשון תשע"ד

לזכר נשמת ציס"ע

האדמו"ר

רבי **אברהם יעקב פרידמן**

מסדיגורא זצוק"ל

זקן אדמורי בית רוז'ין

חבר מועצת גדולי התורה

הונצח ע"י

משפחת בנדהן

ת.נ.צ.ב.ה.

ב"ה ירושלים עיה"ק יום כ"ט ניסן התשס"ה

הסכמה

לכבוד האברך היקר ונעלה יראת ה' היא אוצרו הרב מרדכי עקיבא אריה לבהר שליט"א.

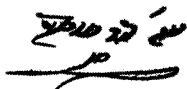
רב שלומות

שמחתי מאוד לראות את פרי עמלך רבות בשנים, מאז הכרתיך, בעיני הלכות ומנהגים שיסודותם בהררי קודש לרבותינו הקדושים אשר בארץ המה גאונים וצדיקים רבני ארץ מרוקו זיע"א.

זכורני את שקידתך ועוז רוחך לרדת לעומקם של דברים לדעת שורשם ומקורם על אדני מי הוטבעו, כי כל מנהגי רבותינו יוסדו על אדני פז ויסודות איתנים ונאמנים, לך נא ראה בהקדמה לספרי נהגו העם.

עיינתי בספרך כמסת הפנאי והכוח ומצאתי שהתקיים בך הפסוק "הזורעים בדמעה ברינה יקצורו, וברכתי אליך שיפוצו מעיינותיך חוצה, ויהי ה' עמך, איש גבור החיל להחזיר עטרה ליושנה.

בברכת התורה
המצפה לרחמי שמים
ע"ה דוד עובדיה

חבר יהושע מאמאן שליט"א

חבר ביה"ד הגדול בירושלים (לשעבר)

מח"ס שו"ת עמק יהושע י"ח. ועוד.

בס"ד

תאריך כ"ט אדר א' התשס"ה

הסכמה וברכה בחדא שריין.

ראה ראיתי הספר היקר מגן אבות כשמו כן הוא, אשר חבר וערך ידידנו היקר והמהולל, הרב הכולל, בישראל להלל, הרב מרדכי עקיבא אריה לבהר שליט"א, על מנהגי אב"ד ע"ה שנהגו במארוקו, אשר יגע ועמל להמציא מקורות מהורות, וראיות ברורות למנהגים שנהגו אב"ד במדינת מארוקו, שהיו בה מקדם קדמתא גאנוי עולם, וכל המנהגים שנהגו שם היו מבוססים על פי ההלכות המהורות, אשר יסודותם בהררי קדש, ויש מהם שיסודותם בהררי קדש על פי סודן של דברים.

והילך מ"ש הגאון הגדול והקדוש האדם הגדול בענקים מענקי הרוח שהיו בדורות שלפנינו הנ"ה הגאון הגדול והקדוש סובר הרזים, מרן בקש"ת וכמהר"ר המלך שלמה אבן דנאן ע"ה זצוק"ל וזיע"א, בהקדמתו קדמתא אשור' על ספר הבהיר אבני ש"ש חלק א' וחלק ב', זל"ה הקהילה הישראלית אשר חבל נחלת פזורה היא ארץ מארוקו לקחה לה חלק נכבד, חלק כביר, בהשפעתה הרוחנית בתורת ישראל, נשמת העם, גם על תפוצות אחיה בארצות תבל, דור אחר דור, ימים כבירים מלאה חובתה, בהעמדת רבנים גדולים תורניים מורי העם בתורת האלהים מצותיה וחוקותיה, כמעט יחשב הדבר לימי קדם בשכון עם ישראל על אדמתו, אדמה קדש בחרירי ארץ מארוקו, נפוצו שמה הישראלים ויעשו למו קהלות נכבדות שומרי הדת והמצוות, עסקני לימוד התורה והוגיה, במרביתם נמצאו נבונים ומשכילים, ובתוכם חכמים תלמודיים, בתי דינין למשפט, גם ישיבות בתי מדרשות למכביר, וכו' וכו' לך נא ראה שמה ויערב לך, הנה הבאתי כאן דברי קדשו הנ"ל כדי לדעת קורא נעים שכל המנהגים שנהגו אבותנו ורבותינו ע"ה הם מבוססים על אדני קדש, ויסודותם בהררי קדש וכמש"ל.

ולך נא ראה כב"י אור"ח שכתב זל"ה כתב בא"ח כשמוכיר הקורא שם המן ובניו מנקשין התינוקות באבנים וכו', לכן אין להלעיג על המנהגים כי לא לחנם הוקבעו וכו' עי"ש, וכן פסק רבנו הרמ"א ע"ה באו"ח שם בס' תרץ' זל"ה ואין ליבטל שום מנהג או ללעוג עליו כי לא לחנם הוקבעו (בית יוסף בשם א"ח) עי"ש. וראה שם בכף החיים אות קיב' מ"ש בענין זה, ועוד ראה נא לרבנו המ"א ע"ה שם ס"ק ב' שהאריך בענין זה ומשם באר"ה.

ועוד רבנו הרמ"א ע"ה הניף ידו יד הקדש ביורה דעה כי' שעו ס"ד בהגה' זל"ה ומנהג אבותינו תורה (מהרי"ל ע"ה), ולך נא ראה בספר מנהגי המערב (להר"ג רבי אליהו ביטון שליט"א), מה שכתבתי בנתיבות המערב מעמוד 229 והלאה, על המנהגים שנהגו במארוקו שכלם מיוסדים על אדני פז, ומשם באר"ה.

ועוד לך נא ראה בספר כף החיים הנ"ל ושם בס' סח' מה שהביא שם ק"ב וכתב מנהג הספרדים בסידור התפלות הוא הנכון וההגון עי"ש, ועוד שם סק"א האריך בענין התפלות ואמר בהמשך דב"ק זל"ה ולכן ראו' לכל אחד להתחיק במנהג סדר תפלתו במנהג אבותיו, לפי דאין אנתנו יודעים מי הוא שבט זה, ומי הוא משבט זה, וכו' עי"ש ומשם באר"ה.

ובכן לפי האמור יפה עשה הרב מרדכי עקיבא אריה שליט"א הנ"ל שעמד וערך במובן הספר מגן אבות הנ"ל, וזכות התורה ואבותינו חק' יהיו מגן בעדו, ובעדנו, אמן ואמן. וצווי"מ וימ"ן.

עבד האל הנאמן יהושע מאמאן נר"ו.

الحمام الأكبر للمغرب

הרבנות הראשית למרוקו

GRAND RABBINAT DU MAROC

בס"ד

חזיתי איש מהיר במלאכת שמים וכוונתו רצויה להעיר לב רבים ושלמים לשורר את האהבה לקיים מנהגי אבותינו ורבותינו הקדושים אשר טרחו ועמלו ועשו מודעים וסייג לתורה ולמצוה שתתקיים בידם ואפיריון נמטייה להאי גברא יקרא הרה"ג כמוהר"ר מרדכי עקיבא אריה לבהר שליט"א אשר טרח ויגע להמציא מקורות וראיות במנהגי אבות ותוקף חיובם על כן תכון עתירתי לכל אוהבי תורה"ק ומכבדיה לחבב את הרב המחבר ולקחת הספר הזה ברכה אל ביתם באהבה וכל תומכיה יאושרו.

ולחבת הקודש אציגה נא ממאמרי חז"ל בערכי מנהגי אבותינו ורבותינו הקדושים וכידוע ממנהגי ישראל תורה ואסור לשנות. וכענין קבורת מתים והלבשתם והלויית בסנהדרין מ"ו אמרו את הסברה דלא לשנותי ממנהגא שנשארה בתוקפה ומשה רבינו גור כמה גזירות ותיקן כמה תקנות וקיימים הם לעולם ולעולמי עולמים שבת ל' ורב אשי אמר ושמרתם את משמרת עשו משמרת למשמרתי מ"ק ה' ורבי תנחום בר חנילאי אמר לעולם אל ישנה אדם מן המנהג שהרי משה עלה למרום ולא אכל לחם ומלאכי השרת ירדו למטה אכלו לחם אכלו סלקא דעתך? אלא נראו כמי שאכלו ושתו ב"מ פ"ו ובמשנה פסחים ג' אמרו אל ישנה אדם מפני המחלוקת ואמרו שם בני ביישן נהוג דלא הוה אולין מצור לצידון במעלי שבתא ומפרש רבנו חננאל אבותינו היו עשירים ולא היו צריכים לעשות מלאכה ואנו עניים פירש"י יום השוק של צידון היה בערב שבת ואעפ"כ היה להם לנהוג כאבותיהם עי"ש והרמ"א כותב בשו"ע יור"ד סימן שעו ומנהג אבותינו תורה ובש"ע או"ח סימן תר"ץ כתב שאין לבטל שום מנהג או ללעוג עליו כי לא לחנם הוקבעו ועיין שם בבאר היטב.

ועוד כתב הרמ"א באו"ח סי' ס"ח אין לאדם לפרוש מן הציבור במקום שנהגו ויאמר הפיוטים עמהם. ובמשנה ברורה שם כתב שהעיד בנו של מהר"ח"ו על אביו שכשהיה הש"ץ בקהל בימים נוראים היה אומר כל הוידוים וכל הפיוטים וישמע חכם וממנו יקח חכמה ומוסר השכל שלא לשנות המנהגים עכ"ל.

ובירושלמי ב"מ פ"ז א' אמר רב הושעיה זאת אומרת המנהג מבטל הלכה עי"ש בפני משה, אמר ליה רבה בר רב חנן לאבבי ואמרי ליה לרב יוסף הלכתא מאי אמר ליה פוק חזי מאי עמא דבר ברכות מ"ה ופרש"י מאי עמא דבר היאך נוהגים. על כן כל אחד ואחד צריך מהתחזק ולקיים מה שכתוב שמע בני מוסר אביך ואל תמוש תורת אמן.

והנני בזה מברך את הרב המחבר שיזכה תמיד לזכות את הרבים ויפוצו מעינותיו חוצה אכ"ר,

ידידו מכבדו ומעריכו

אהרון מונסונינו

הרב הראשי למרוקו

א. א. א. א.

$\tilde{\alpha} \tilde{\beta} \mu \tilde{\gamma} \tilde{\kappa} \bar{1}$

302

[illegible]

הגאון רבי מכלוף פחימה שליט"א

רב ומו"ץ לעדת צפון אפריקה בבני-ברק

לכבוד ידידי הנעלה והנערץ הרה"ג ר' מרדכי לבהר שליט"א

קיבלתי את ספר "מגן אבות" אשר כולו מחמדים בבקיות עשירה ובהבנה עמוקה, לחזק ולאמת מנהגי אבותינו ע"ה אשר יסודם בהררי קודש מגאוני עולם, כפי המורי הוראה שבאותו דור. וכבר ידוע שעיר פאם קודם גירוש ספרד היו בה גאוני עולם, ואחר שהגיעו גאוני ספרד בין שתי קהילות בעיר פאם דאז, התושבים לפי מנהגי פוסקים, והמגורשים לפי פוסקי גאוני ספרד שהגיעו להתנחל בפאם וסביבותיה. ועד היום יש בתי כנסיות שנהגים כתושבים. ובדורנו זה אשר כל אחד גולה למקום תורה, ולא בהכרח דמקום תורה ינהג כמנהג אבותיו, שומה עלינו לחקור ולדרוש שלא נטוש תורת אמונו כמוזכר בגמרא פסחים, פרק מקום שנהגו, על קיום מנהג אבותינו. וחדשים מקרוב באו ומחקר בריש גלי הרבה מנהגים שנהגו בהם אבותינו ז"ל במענות משונות, והכל מחוסר ידיעה לכל אלה אשר היה מוטל עליהם לחקות אחר מנהגי אבותיהם. והרי רב שהוא רבם של כל בני בבל, כשהודמן לאותו בית כנסת שקראו הלל בר"ח, אמר הנח להם מנהג אבותיהם בידיהם. ואף שלדעתו ולהלכה לא מוזכר ר"ח בימים שקוראים בהם ההלל, עם כל זה לא ביטל מנהגם.

והנה ידידי הרה"ג ר' מרדכי לבהר שליט"א, על אף שתורתו והשקפתו ודרך לימודו קיבל בעולם הישיבות הליטאיות, וגדל בארץ אירופאית קנדה, הרגיש צמאון נפשו לתהות ולחקות על שורשי מנהג האבות, ולמצוא לכל מנהג מקור בהלכה ואם לא השיגה ידו התייעץ עם גדולי הדור. ומציג בפנינו פרי עבודתו מתוך יראה וחרדה וכבוד לכל דבר שבקדושה, אשר נהגו בקהילתנו יוצאי מרוקו, אשר זכינו היום שרוב הת"ח והבני תורה הם צאצאי צאצאיהם בארץ הקודש, ובכל העולם. זו ראייה מוחצת שהציבור הרחב הזה תמיד היה קשור בעבותות אהבת התורה וירא"ש. אי לזאת ראוי ונכון הדבר שדוקא אברך ת"ח שנון בלימוד ועמקן בסברא, שלכאורה מה לו ולמנהגים, כאשר כל יומו עמוס בלמודנות ולן בעומקה של הלכה, אלא דא עקא, ראה בכך שאדרכא המנהגים הקדושים הם שהולידו אותו מחד והפיתו בו רוח-חיים להיות עבדא דקדושה בריך הוא לשכון באהלה של תורה, וכמובן בהכרת טובה – כתב חיבורו זה בשם "מגן אבות", שבאמת היו מגן וצנה לישועת הבנים, שיזכו לגדול בתורה ויראת שמים. נאה דורש ונאה מקיים. שכל בן תורה לא יתבייש במנהג אבותיו, ואדרכא בן חכם יכבד אב, ולא ירמוס את כבודו במענות שונות. ואם נדמה לנו שעובר על איסור או עושה לא טוב באותו מנהג שנהגו אבותיו, ישאל חכם ויחכם עוד. ואל יהי בועט בזקינו וחכמיו. וכבר דשו גדולי עולם בסוגי המנהגים אשר הם בטלים ביסודם יעוין בפר"ח בהל' פסח סימן תצ"ו המיועד לכל כללי המנהגים, וכי מנהג אין פירושו תורה מן השמים. ולכן כאשר והמנהג יש לו מקור בהלכה, אף אם הוא על דעת יחידים, שאין רוב הפוסקים סוברים כמותם, חשיב שפיר המנהג שנהג בו – ואם יש בו חשש איסור לדיעות החולקים, ורוצה להחמיר, יחמיר לעצמו ואל ימחה במי שנהג כדעת המתירים. ויש לזה ראיות מגמרות ולא העת לפרטם. ולכן נהרא ונהרא ופשמיה והעיקר כוונה לשם שמים, במה שהוא עושה, וח"ו להכתוב ולחייב מי שנהג מנהג שיש לו מקום בהלכה, ולזלזל במי שמקיימו. והנח להם לישראל ויש להם על מי שיסמוכו.

ולכן אני אומר רב חיליה לידידי הגר"מ לבהר שליט"א בספרו "מגן אבות", כיד ה' הטובה עלי, מפי חכמים וסופרים, וגם נופך משלו. וכדרך הת"ח הטוב, השומע ומוסיף מדיליה, וזכה לעוד חיבורים ויפוצו מעיונותיו חוצה.

החותם בברכה

ע"ה מכלוף פחימה

הקדמת הגאון רבי אברהם עמאר שליט"א

מראשי ישיבת אור ברוך ת"ו

מה מאוד עלו לבי לראות את ספרך, אשר בו לקטת כל מנהגי מרוקו, אשר יסודם גאוני עולם הלא המה הגבורים אנשי שם, גדולי התורה והיראה רבותינו המגורשים אשר אור תורתם זרחה בארץ ספרד, ואחר הגירוש בשנת רנ"ב נטלו מקל נדודם ויצאו עם הגולה למצא להם עיר מקלט, וחלקם התיישבו בפורטוגל, ומהם שהגיעו לארץ ישראל, ומהם באו לטורקיא, וחלקם הגדול הגיע לעיר פאס שבמרוקו, שהיתה עיר גדולה לאלוקים עוד מזמן הרי"ף זלה"ה, ותלמידו הר"י אבן מיגאש זלה"ה, ואחריהם הרמב"ם פאר הדור והדרו זלה"ה משפחת טולידאנו שהיו מגדולי התורה בספרד בזמן הגירוש, הגרו גם הם לטורקיא, אמנם בסופו של דבר אחר כמה שנים הצטרפו לאחיהם שהתיישבו בעיר פאס, כנראה שריכוז הגדול של חכמי ורבני קסטיליא שהתיישבו בפאס, הוא שמשך את הרבנים הגאונים רבי יוסף טולידאנו ובנו רבי דניאל זלה"ה, לקחת מקל נדודם ולהצטרף לידידיהם חכמי ורבני קסטיליא.

מיד בהגיעם לעיר פאס רבי דניאל יסד "ישיבת פאס" ועמד בראשה, והרביץ תורה לעדרים והעמיד תלמידים הרבה, ואין ספק שחלק גדול של התפתחותה של קהילת פאס אחרי הגירוש, יש לזקוף לזכותו של רבי דניאל טולידאנו זלה"ה, אשר בחכמתו הגדולה ובכוחו הרב בידעת התורה, ובעומק עיונו הוך בסוגיות הש"ס, הנך דור של גאוני ומאורי תורה ויראה.

בשנת שכ"ה החליטו הרבנים הגאונים רבי חיים ורבי יוסף טולידאנו בני רבי דניאל הנ"ל להגר מעיר פאס ולהתיישב בעיר מקנס – מקנס היתה אז עיר קטנה ואנשיה מעטים, ולא ידוע לנו על שום אישיות תורנית שהתגוררה בה בימים ההם. הרבנים טולידאנו מצאו כר נרחב ליסד עיר לתורה ולתעודה, ואכן הצליח וכמעט כל המגורשים הצטרפו לאחיהם שבמקנס, והנהיגו מנהגיהם של המגורשים בכל עניני העיר, קידושין, גירושין, תקנות העיר, כתובות, שחיטה וטרפות, הכל כפי רבותינו המגורשים, וככה נוצרו שני מנהגים לבני מרוקו, מנהגי התושבים שמקורם הרי"ף והרמב"ם, ומנהגי המגורשים שמקורם ממנהגי ספרד, אשר שרשם מפסקי הרא"ש שהיה מרא דאתרא בספרד.

מאוד התפעלתי מעבודתך העקבית והמקיפה לחקור על שורשי המנהגים ולהעמיד בטעמיהם בהבנה ישרה, וסברה זכה, ולבססם על אדני יסודות נאמנים בטוב טעם ודעת, ולהפיץ עליהם אור בהיר, ובפרט על המנהגים העמומים

טרחת למצוא את שרשם ומקורם וטעמם, כי כל מנהג אשר התקבל והונהג בציבור אין ספק שיסודתו בהררי קודש, ואכן יש בו טעם לשבת, ומקורו טהור ונאמן.

כולי תקוה שהספר יתפשט בין אחינו הספרדים ובפרט המרוקאים אשר הקימו קהילות ובנו בתי כנסיות בערי הארץ ובחוצה לארץ, וחובה קדושה היא לנו לחזור לשרשי מנהגינו ולא לרעות בשדות זרים, ולתחזיר העמדה ליושנה, ולהדבק במנהגינו המיוסדים על אדני פז ולהמשיך את מורשתינו הנפלאה הנהוגה מדורי דורות. ולמען ידעו הדורות הבאים, כי לא משה תורה מפי אבותינו ורבותינו במשך כל הגלות, ולא נטו ממורשתינו הנאמנה אפילו כמלא נימא, ויהי רצון שזכות אבותינו ורבותינו הקדושים אשר דאגו ליסד כל המנהגים על אדני פז תעמוד לך ולזרעך עד עולם אמן.

ולחיבת הקודש עברתי על כל ספרך והערתי פה ושם מה שנראה לענ"ד ומקוה אני שהדברים יתקבלו בס"ד ויהי רצון שתרכבה הדעת ונזכה לביאת משיחנו במהרה בימינו ויקויים בנו הפסוק "ומלאה הארץ דעה כמים לים מכסים". אכ"ר.

החותם בהערצה רבה

הצב"י אברהם עמאר יצ"ו

בן לא"א כמוהר"ר מרדכי עמאר זל"ה

תוכן הענינים

א	הקדמה
ו	דברים אחדים למהדורה שלישית
ט	פתח דבר
כא	פתיחה כללית למנהגים
	קיצור הלכות
כו	פרק א' – גדר מנהג המחייב
ל	פרק ב' – המחוייבים במנהג
לג	פרק ג' – דיני הרוצה לשנות מנהגיו
לז	פרק ד' – דיני ההולך ממקום למקום כיצד ינהג
מא	מבוא כללי לפסקי ומנהגי המערב הפנימי

מנהגי הלכה על סדר השלחן ערוך

נא	סימן א - דין השכמת הבוקר
	קריאת עשרת הדברות בציבור א תיקון חצות
נד	סימן ד - דיני נטילת ידים
	נטילה ע"י כלי ביוצא מבית הכסא א נט"י בבוקר בתוך ד' אמות
נה	סימן ו - דין ברכות אשר יצר ואלקי נשמה ופירושו
	נוסחאות בברכת אלקי נשמה וברכות השחר
נו	סימן ח - הלכות ציצית ועטיפתו
	אופן עטיפת טלית א כיסוי ראש בטלית א לבישת הציציות מבחוץ
סב	סימן יא - דיני חוטי הציצית
	מספר הכריכות בציצית
סד	סימן כב
	ברכת שהחיינו על תפילין
סה	סימן כה - דיני תפילין בפרטות
	הנחת תפילין של יד מיושב

סימן כז - מקום הנחתו ואופן הנחתו.....	סז
אופן כריכת רצועות התפילין	
סימן לב - סדר כתיבת תפילין.....	סט
אופן הכנת הקלף א צורת קשר דל"ת	
סימן לד - סדר הנחת הפרשיות בתפילין, והמהדרים אשר להם ב' זוגות תפילין.....	עא
הנחת תפילין דר"ת	
סימן לו - דקדוק כתיבתו.....	עב
צורת אותיות שנהגו במערב א אות ב' א אות ד' א אות ה' א אות ט' א אות י' א אות כף פשוטה א אות נ' פשוטה א אות ע'	
סימן לז - זמן הנחת תפילין.....	עח
זמן הנחת תפילין לקטן	
סימן מז - דיני ברכת השחר.....	פ
ברכת הנותן ליעף כח בשם ומלכות א אמירת שמע ישראל ובשכמל"ו בקרבנות	
סימן מז - דיני ברכת התורה.....	פג
מי שניעור כל הלילה לענין ברכות השחר וברכות התורה	
סימן מה - אומרים פרשת התמיד ופסוקי קרבן שבת אצל פרשת התמיד.....	פה
אמירת פסוקי הקרבנות בשבת	
סימן נא - דיני תפלה מן ברוך שאמר עד ישתבח.....	פו
כפילות פסוקים הודו לה' כי טוב א אמירת מזמור לתודה	
סימן נב - דין מי שששה לבוא לבהכ"נ עד ישתבח.....	פט
לדלג על פסוד"ז	
סימן נג - דין הראוי לירד לפני התבה.....	צ
נוסח ישתבח א עמידה של הש"ץ לתיבה	
סימן נה - דיני קדיש.....	צא
אמירת קדיש ע"י אדם אחד בלבד א צירוף קטן למנין	
סימן נו - דין עניית הקדיש ע"י הקהל.....	צג
כריעות בקדיש	
סימן סא - דין כמה צריך לדקדק ולכוין בקריאת שמע.....	צד
אמירת ה' "אלוקיכם אמת" בסוף קר"ש א אמירת פסוקים תוך קר"ש בלחש	
סימן סח - שלא להפסיק בפיוטים.....	צו
אמירת פיוטים באמצע פסוקי דמרה	
סימן סט - דין פורס על שמע.....	ק
מי שאיחר בתפלת ציבור היאך ישמע קדושה	

- סימן צח - צריך שיהיה לו כוונה בתפלתו קא
נישוק ידידיו בביהכנ"ס
- סימן קא - שצריך לכזין בכל הברכות ושיכול להתפלל בכל לשון קב
להתפלל כדי שישמיע לאזניו
- סימן קי - היוצא לדרך ופועלים מה יתפללו וסדר תפלת הדרך ובהמ"ד קג
תפלת הדרך - ברכתה, ונוסחתה
- סימן קיד - דין הזכרת הרוח וגשם ושל קו
מקום אמירת תיקון הטל והגשם
- סימן קטו - טעם ברכת אתה חונן קז
נוסח ברכת אתה חונן
- סימן קיז - דיני ברכת השנים קח
זמן שאילת גשמים
- סימן קיח - חתימות ברכת השיבה קט
טעה ואמר מלך אוהב צדקה ומשפט בעשרת ימי תשובה א נוסח ברכת המינים
- סימן קכד - דין הנהגת ש"צ ב"ח ברכות ודין עניית אמן קיג
הנהגת הקהל כאשר החזן עושה "חזרת הש"ץ קצרה" א אמירת מודים בקול רם
כשאין חזרת הש"ץ א לעמוד בשעת חזרת הש"ץ א עניית ברוך הוא וברוך שמו בכל
ברכה ששומע
- סימן קכה - דיני קדושה קיח
אמירת הקהל את כל נוסח הקדושה א נוסח נקדישך
- סימן קכז - דין מוידים דרבנן קב
אמירת אלוהינו כשאין כהנים בביהכנ"ס
- סימן קכה - דיני נשיאת כפים ואיזה דברים הפוסלים בכהן קכא
נטילת ידים של שחרית עולה לברכת כהנים א קריאת "כהנים" ע"י הש"ץ א אמירת
עם קדושך כאמור א עניית ברוך הוא וברוך שמו בברכת כהנים א מתי הכהנים
מחזירים פניהם א קריאת התיבה יברכך מהש"ץ או מהכהנים א כיסוי ראש הבנים
ע"י טלית בשעת ברכת כהנים א ש"ץ כהן האם ישא את כפיו א קריאת הפסוקים
ע"י הש"ץ בקול רם א אמירת פסוקים בשעה שהחזן מקריא פסוקי ברכת כהנים
א סומא בשתי עיניו האם ישא את כפיו א כהן רווק - האם ישא את כפיו א נשיאת
כפים בכל יום
- סימן קכט - באיזה תפילות נושאים כפים קכה
נשיאת כפים במנחה של תענית ציבור א נשיאת כפים לאחר שקיעת החמה
- סימן קלא - דיני נפילת אפים קכט
הנהגת הש"ץ באמירת הוידוי א אמירת פסוק ויעבור ע"י הקהל א נפילת אפים על
זרוע היד א נפילת אפים ביום שעושים בר מצוה א תחנון בבהכ"נ שנמצא בו אבי

הבן א תחנון ביום שיש בו הכנסת ס"ת א נפילת אפים ביום ששי לאחר תקופה ארוכה שלא אומרים בו תחנון א ימים שאין אומרים נפילת אפים א תחנון בימי סיון

סימן קלב - דיני קדושת ובא לציון..... **קלו**

קדושה דסידרא בקול רם א קדיש לאחר התפלה א נוסח השיר של יום א אמירת בית יעקב והשיר של יום בימים שאומרים מזמור אחר א ובא לציון בבית האבל א אמירת עלינו לשבח - "על כן נקוה"

סימן קלד - סדר והוא רחום והגבהת התורה..... **קמא**

סדר אמירת סליחות בשני וחמישי א להצביע על כתב הס"ת עם אצבע הזרת בשעת ההגבהה א אמירת בריך שמיא בימי חול א להשתחוות בעת אמירת בריך שמיא א אמירת פסוקים בעת הולכת הס"ת לתיבה א הולכת ס"ת לבימה בהיותו סגור א הגבהת ספר תורה כשהוציאו שני ס"ת א מנהגי הכנסת ס"ת

סימן קלה - סדר קריאת התורה ביום ב' וה'..... **קמו**

להוסיף על עולים בשני וחמישי א לעלות קטן בימי שני וחמישי

סימן קלט - סדר קריאת התורה וברכותיה..... **קנא**

קריאת העולה לתורה בשמו א עליית סומא לספר תורה א להשאיר הספר תורה פתוח בשעת הברכה א אמירת ברכת התורה

סימן קמ - דיני הפסק בברכת התורה..... **קנו**

אמירת "אמת תורתנו הקדושה" קודם הברכה האחרונה של העולה לתורה

סימן קמא - דיני הקורא והמקרא..... **קנז**

עליית אב ובנו לס"ת בזה אחר זה א שהבן יעמוד כשקוראים אביו לתורה

סימן קמג - דין אם נמצא ס"ת מוטעה, ויתר דיני הספר..... **קנט**

להיכן מורידים הס"ת הפסול

סימן קמד - שלא לדלג בתורה מענין לענין ודיני ההפטרה..... **קס**

גלילת ס"ת שנפתח בפרשה אחרת

סימן קמז - דיני גלילת ס"ת..... **קסא**

נגיעה בקלף שבס"ת א צורת נרתיק ספרי התורה

סימן קנ - בנין ביהכ"נ ושיהיה גבוה..... **קסב**

מקום הבימה ועמידת הש"ץ בבית הכנסת

סימן קנא - דיני קדושת בהכ"נ..... **קסד**

דין אכילה ושתיה בבית הכנסת א לדור מעל בית כנסת

סימן קנה - דיני נט"י לסעודה..... **קסו**

נטילה על דבר שטיבולו במשקה

סימן קסו - דין הפסקה בין בציעה לנטילה.....	קסח
אמירת "למבצע על ריפתא" בין הנטילה לבציעה א אמירת המזמור "ה' רועי לא אחסר"	
סימן קסז - מקום זמן הבציעה ומי הוא הנוצץ.....	קסט
אמירת פסוק "ה' מלך" בין ברכת המוציא לאכילה א זריקת הפת בשולחן	
סימן קסח - על איזה מין פת מברכין.....	קעא
ברכת המצה בכל ימות השנה א ברכת המופליטא א ברכת הספנג' א ברכת הכוסכוס	
סימן קעג - דין מים אמצעיים.....	קפ
אכילת חלב ודגים יחד	
סימן קעה - דיני ברכת הטוב והמטיב.....	קפא
מנהגים בברכת הטוב והמטיב - שתיית רביעית, בלא סעודת פת א הרבה יינות א מי מברך ברכה זו א הסדר של ט"ו בשבט	
סימן קעו - שהפת פוטר את הפרפרת.....	קפג
ברכה על טעימת מאכלים לפני סעודתו	
סימן קעה - איזה דברים קרוים הפסק בסעודה.....	קפה
דין יצא ממקומו באמצע סעודת פת	
סימן קפ - דיני פירורי הפת.....	קפז
להסיר פת שלימה מעל השולחן	
סימן קפא - דין מים אחרונים.....	קפח
חיוב נשים במים אחרונים	
סימן קפז - דיוקים בנוסח ברכת המזון.....	קפט
נוסחאות בברכת המזון	
סימן קצב - ברכת זימון בג' או בעשרה.....	קצא
אמירת "רבתי נברך"	
סימן רג - דיני ברכת פירות הארץ.....	קצב
פרי צבר וחצילים	
סימן רח - דין ברכה מעין ג' אחר ה' מיני פירות וה' מיני דגן.....	קצג
חתימת ברכת על המחיה ועל הכלכלה	
סימן ריט - ברכת הודאת היחיד.....	קצז
ברכת הגומל לנשים א אמירת פסוקים לפני ברכת הגומל	
סימן רכו - מי שילדה אשתו וכו'.....	קצט
ברכת הטוב והמטיב בלידת בן, או שהחינו בלידת בת	
סימן רכו - הרואה פרחי האילן מזה מברך.....	ר
זמן ברכת האילנות	

- סימן רכז - ברכת הזיקים.....רא
ברכת הזיקים בשם ומלכות
- סימן רכט - ברכת הקשת וחמה בתקופתה.....רג
ברכת החמה
- סימן רלב - דברים האסורים לעשות בשעת המנחה.....רה
תפלת מנחה בלא חזרת הש"ץ א סדר אמירת השמונה עשרה כשאין תפלת לחש
א מתי הש"ץ עומד לפני התיבה
- סימן רלג - זמן תפלת המנחה.....רח
תפלת ערבית לפני שקיעת החמה א נפילת אפים במנחה
- סימן רלו - ברכות קריאת שמע של ערבית.....ריא
הכרזה של ר"ח קודם שמו"ע א אמירת "יראו עינינו" לפני שמו"ע בערבית א אמירת
"יראו עינינו" במוצ"ש א לומר קוה לאחר תפלת ערבית
- סימן רנז - דין כירה ותנור ליתן עליה הקדירות בע"ש.....רמו
דין השחיית קדירה ע"ג אש מגולה בלא כיסוי פח א דין החזרת קדירה על אש מגולה
א עירוי מים רותחים לתוך החמין
- סימן רנז - דיני הטמנת חמין.....רכא
הטמנת החמין בשמיכות ע"ג הפלטה
- סימן רס - דיני הכנסת שבת.....רכב
אמירת שיר השירים
- סימן רסב - לקדש השבת בשלחן ערוך ובכסות נקיה.....רכד
סדר קבלת שבת א קבלת שבת כשחל יו"ט בשבת ובשבת חוה"מ ובשבת לאחר יו"ט
- סימן רסג - מי ומי המדליקין, ואם טעו ביום המעונן.....רכז
מתי מברכים ברכת הדלקת נר של שבת א זמן הדלקת נרות
- סימן רסז - דיני התפלה בערב שבת.....רלב
נוסח ברכת השכיבנו א אמירת פסוקי "ושמרו" בין השכיבנו לעמידה
- סימן רסח - דין הטועה בתפלת שבת.....רלד
אמירת "יום הששי" לפני "ויכלו" א נוסח וינוחו בו בתפלות שבת א אמירת מעין
שבע במקום שאין ס"ת
- סימן רסט - דין הקידוש בבית הכנסת.....רלז
קידוש בבית הכנסת
- סימן ער - לומר משנת במה מדליקין.....רלט
מתי אין אומרים במה מדליקין

- סימן רעא - דיני קידוש על היין**.....**רמא**
 אמירת נוסח הקידוש ביחד עם המקדש א בפתיחת הקידוש "שבת מקודש" א קידוש הלילה בעמידה וקידוש היום בישיבה
- סימן רעג - שיהיה הקידוש במקום סעודה**.....**רמד**
 מנהג טעימת מיני תרגימא בין הקידוש לסעודה
- סימן רעד - דיני בציעת הפת בשבת**.....**רמו**
 אמירת "למבצע" ואמירת "ה' מלך" בעת טיבול הפת במלח
- סימן רפא - שלא יכרע ב"לך אנחנו מודים"**.....**רמז**
 זמן קר"ש בשבתות וימים טובים א אמירת "יגדל" לפני ברוך שאמר
- סימן רפב - קריאת התורה ומופטיר בשבת**.....**רמט**
 הוספת עולים בשבת ויו"ט א אמירת קדיש שאחרי קריאת התורה ע"י העולה א מנהגי הקדישים שלאחר קריאת התורה א קריאת פרשת "ואברהם זקן" בשבת חתן א קריאת "פרשת העגל" ו"פרשת התוכחה" בקול נמוך א מנהג העמידה בעת קריאת עשרת הדברות א מנהגי קריאת התורה בפרשת בראשית א סדר העולים בפרשת נשא א אמירת "ישמחו השמים"
- סימן רפד - דיני הפטרה וברכותיה**.....**רנד**
 הפטרה מתוך ספר א אמירת "גואלנו" בסוף ההפטרה א הפטרת ראש חודש שחל בשבת א עליית קטן להפטרה א הפטרות מיוחדות במשך שבתות השנה א מנהג ברכות ההפטרה א אופן קריאת ההפטרה
- סימן רפו - דיני תפילת מוסף בשבת**.....**רנט**
 חזרת הש"ץ במוסף א נוסח למשה צוית
- סימן רצא - דין שלש סעודות**.....**רסא**
 זמן קביעות סעודה שלישית
- סימן רצב - דין תפלת מנחה בשבת**.....**רסב**
 החזרת ספר תורה להיכל
- סימן רצג - דיני ערבית במוצאי שבת**.....**רסג**
 סדר תפילת ערבית של מוצ"ש א זמן יציאת השבת
- סימן רצה - הבדלה שעושה ש"ץ**.....**רסה**
 אמירת "ויהי נועם" במוצאי שבת שחל יו"ט באותו שבוע א הבדלה בביהכ"ס א ברכת הבנים
- סימן שב - דיני ניקוי וקיפול בגדים בשבת**.....**רעא**
 מנהג קיפול הטלית בשבת
- סימן שז - באיזה חפצים מותר לדבר בשבת**.....**ערב**
 מכירת העלויות לתורה בשבת

רעג	סימן שיט - דין הבורר בשבת ברירת עלי הט"י ע"י הקומקום עם מסננת
ערה	סימן תכב - סדר התפלה והלל בר"ח הכרות ראש חודש לפני התפילות בר"ח א אמירת "לכפרת פשע" א עניית אמן ביעלה ויבוא א הכרות החדשים בר"ח א ברכות ההלל בר"ח - פרטי דינים בזה א כפילות הפסוקים בסוף ההלל
רפב	סימן תכו - ברכת הלבנה וזמנה נוסח ברכת הלבנה א מאימתי מברכין על הלבנה
רפו	סימן תכח - סדר קביעת המועדים וסדר הפרשיות הפטרת דרשו במנחה בצום גדליה
רפז	סימן תכט - שאין נופלים על פניהם כל ניסן אסרו חג
רפח	סימן תל - הפטרת שבת הגדול, וכשחל בערב פסח
רפט	סימן תמז - דין ערב פסח שחל להיות בשבת סעודות שבת בערב פסח שחל להיות בשבת
רצ	סימן תמו - דיני תערובת חמץ בתוך הפסח חוזר וניעור בפסח א נותן טעם לפגם בפסח
רצב	סימן תמוח - דין חמץ שעבר עליו הפסח מכירת חמץ
רצג	סימן תנא - דיני הגעלת כלים הכשר כלי זכוכית בפסח
רצד	סימן תנג - דיני החטים וטחינתם למצות אכילת אורז וחומוס ושאר קטניות בפסח
רצז	סימן תנה - דין מים שלנו מלח בעיסה א שמן ושאר תבלינים בעיסה
רצט	סימן תעב - דיני הסיבה וארבע כוסות הסיבה לאשה
שא	סימן תעג - דיני כוס ראשון וסדר הפסח עד כוס שני עשיית החרוט א נוסחאות ומנהגים באמירת ההגדה א אופן שפיכת היין בעשרת המכות
שה	סימן תעו - מנהג אכילת צלי בליל פסח אכילת צלי בליל פסח

- סימן תפז - סדר תפלת ערבית של פסח** שו
ברכת מעין שבע בליל פסח שחל בשבת א סדר תפלת ערבית של חג א פסוק אלה מועדי ה' לפני שמו"ע בערבית של החג
- סימן תפט - סדר תפלת ליל שני של פסח וספירת העומר** שז
אמירת ספירת העומר קודם "עלינו לשבח" ומנהגי תפילות בספה"ע א ספירת העומר לאחר תפילת שחרית
- סימן תצ - סדר תפילת יו"ט שני ותפלת חולו של מועד** שט
קריאת הלל בברכה בחוה"מ פסח א אמירת מזמור לתודה בימי הפסח א חתימת ברכת ההפטרה א מנהגי תפלות בחוה"מ ויו"ט א אמירת פרקי אבות בין פסח לשבועות
- סימן תצא - סדר הבדלה במוצאי יו"ט** שיב
מנהג "המימונה" במוצאי פסח
- סימן תצג - דינים הנוהגים בימי העומר** שיד
תספורת בימי העומר א תספורת בל"ג בעומר א קניית כלים ובגדים חדשים ודירה חדשה בימי העומר א תספורת בערב שבת כשחל ל"ג בעומר ביום א' א מנהג נשים שלא לעשות מלאכה
- סימן תצד - סדר תפילת חג השבועות** שיח
קריאת הכתובה בשבועות א אזהרות ומגילת רות א מאכלי חלב בשבועות
- סימן תקב - דיני האש ביום טוב** שכא
הדלקת אש מן הגפרורים.
- סימן תקיד - שלא לכבות ביום טוב** שכב
ברכת שהחיינו בהדלקת נרות
- סימן תקנ - הבדל שיש בין ט' באב ליתר צומות** שכד
קריאת ויחל במנחה בער"ש א הכרות חודש אב א הכרות הצום
- סימן תקנא - דיני שבוע שחל ט' באב להיות בתוכה** שכו
מנהגי אבילות בשבת א ניגון ההפטרה בתלתא דפורענותא - וניגון "לכה דודי" ו"יגדל" א נשואין ואירוסין מי"ז בתמוז א כיבוס בגדים מר"ח אב א תספורת מי"ז בתמוז ונטילת צפרניים א מילה בשבוע שחל בו ובט"ב א אכילת בשר ושתית יין בתשעת הימים א מנהג אכילת בשר בברית מילה בט' הימים א רחיצת גופו בתשעת הימים
- סימן תקנה - דיני תפילין וציצית בט"ב** שלד
לבישת ציצית ותפילין בשחרית בט"ב
- סימן תקנו - לומר נחם ועננו בתשעה באב** שלו
אמירת נחם במנחה בתשעה באב

שלז	סימן תקנה - במוצאי ת"ב אין אוכלין בשר אכילת בשר ויין, רחיצה, וכיבוס בגדים, ביום העשירי
שלה	סימן תקנט - מנהגי ט"ב ודין מילה בט"ב מנהגי תפילה בשחרית של תשעה באב א אמירת מזמור לתודה בט"ב א מנהגים בקריה"ת בט"ב א סיום התפלה בט"ב א פסוקי נחמה בקינות א טעימת כוס בברית מילה א מתי מליך
שדמ	סימן תקסה - דין תפילת עננו עננו בתפילת ערבית
שמה	סימן תקסו - דיני תענית ציבור אמירת י"ג מדות ע"י הקהל בקריאת התורה של התענית א הפטרה בתענית ציבור א הנחת תפילין בתפילת המנחה א נשיאת כפים במנחה בתע"צ
שמוז	סימן תקפא - דיני ימי תחנונים וערב ר"ה דין אמירת סליחות ביחיד א תקיעת שופר בעת אמירת הסליחות א אמירת "לדור ה' אורי וישעי" בחודש אלול א הזמן הראוי שמתחילים סליחות א נוסחאות בסדר סליחות א סדר האבות א עניית אמן במקום בדיל ויעבור בסליחות שלפני ר"ה א גירסאות ברחמנא א מקום אמירת רבש"ע א תענית בער"ה א בגדים חדשים בר"ה א תקיעת שופר בערב ר"ה
שנג	סימן תקפב - סדר תפילת עשרת ימי תשובה ור"ה דין מי שטעה ואמר מלך אוהב צדקה ומשפט א נוסח עושה "השלום" בקדיש א הגבהת קול בתפילת שמו"ע בר"ה א אמירת פיוטים בין תפילת לחש לחזרת הש"ץ א אמירת "ונתנה תוקף" א נוסח נקדישך א אמירת "מזמור לתודה" בר"ה א אמירת "טוב להודות" אחרי ברוך שאמר א מנהגי פתיחת ההיכל בר"ה
שנט	סימן תקפג - דברים שנוהגים לאכול בליל ר"ה סדר אכילת הסימנים - ומקום אמירת ה"יהי רצון" א טיבול הלחם ברבש א אכילת דברים חמוצים וחרפים בר"ה א תשליך בר"ה שחל להיות בשבת א תשליך לנשים א שינה בר"ה
שסד	סימן תקפד - סדר קריה"ת בר"ה אמירת אבינו מלכנו בר"ה שחל להיות בשבת, ודין אמירתו בשבת. א זמן מילה בר"ה
שסו	סימן תקפה - ברכת השופר שמיעת תקיעות שופר במישוב א תקיעות שופר כשהס"ת על הבימה
שסז	סימן תקפט - מי הם הראויים לתקיעת שופר דין ברכת הנשים על מצוות ש"הזמן גרמא"
שעב	סימן תקצב - תפלת מוסף בקול רם וסדר התקיעות תקיעות בלחש

שעג	סימן תקצה.....	אמירת צדקתך במנחה של ר"ה שחל להיות בשבת
שעד	סימן תרד - סדר ערב יוה"כ.....	אמירת מזמור לתורה בערב יום הכיפורים וביום הכיפורים
שעה	סימן תרה - מנהג כפרות בערב יוה"כ.....	מנהג ה"כפרות" לפני יוה"כ
שעו	סימן תרט - הטמנת חמין בערב יום כפור.....	הטמנת חמין ביוה"כ
שעז	סימן תריט - סדר ליל יוה"כ.....	לבישת טלית גדול וברכתה בכל נדרי א אמירת כל נדרי לפני השקיעה א נוסח "כל נדרי" בליל יוה"כ א השכבות בליל יוה"כ א הוצאת ספר תורה א אמירת "והוא רחום" גם בליל כיפור שחל בשבת
שפא	סימן תרכ - מנהג יפה לקצר בתפילת שחרית.....	ברכת "שעשה לי כל צרכי" ביום הכיפורים א מנהג אמירת הפיוטים שלפני נקדישך א מנהגי תפלה ביוה"כ
שפג	סימן תרכא - סדר קריאת התורה ומילה ביוה"כ.....	מילה ביום הכיפורים א מנהגי ה"כריעות" בתפילת מוסף של יום הכיפורים
שפד	סימן תרכב - סדר תפלת מנחה.....	פרשת העקידה במנחה א אמירת צדקתך ביוה"כ שחל בשבת
שפה	סימן תרכג - סדר תפילת נעילה.....	עניית אמן ב"רחמנא" שבתפילת נעילה
שפו	סימן תרכד - סדר מוצאי יוה"כ.....	ברכת בשמים במוצאי יום הכיפורים שחל בשבת א ברכת הלבנה במוצאי יוה"כ
שפז	סימן תרכט - ממה צריך להיות הסכך.....	מעמיד בדבר המקבל טומאה
שפח	סימן תרמג - סדר הקידוש.....	ברכת לישב בסוכה מיושב א מתי מברכים ברכת לישב בסוכה
שצ	סימן תרמה - דיני לולב.....	לולב סגור עם קליפה אדומה
שצא	סימן תרמו - דיני הדס.....	דיני הדס שוטה
שצג	סימן תרמז - דברים הפסולים באתרוג.....	אתרוגי מרוקו

סימן תרנא - נטילת הלולב וברכתו.....	שיצה
איגוד הלולב במין אחר א אגודת הלולב לפני יו"ט א אופן איגוד הלולב א אופן נענוע הלולב	
סימן תרס - סדר היקף הבימה.....	שיצה
קדיש לתקבל והחזרת הספר תורה לאחר ההושענות א אמירת הושענות בשבת	
סימן תרסג - סדר תפילת חול המועד.....	ת
אמירת מזמור "השמים מספרים" בפסוקי דזמרה בחוה"מ א חתימת ברכת ההפטרה בשבת של חוה"מ	
סימן תרסד - סדר יום הושענא רבה.....	תא
מנהגי סליחות בהושענא רבה א הקפה ששית ע"פ פנחס א אמירת "נשמת" בתפלת שחרית של הושענא רבה	
סימן תרסה - סדר תפילת ליל שמיני ויומו.....	תב
הכרות "משיב הרוח" לפני מוסף	
סימן תרסט - סדר ליל שמחת תורה.....	תג
מנהגי חתן תורה וחתן בראשית א מנהג תלית פרוכת וכו' כליל שמחת תורה א מנהגי ההקפות בשמחת תורה א אמירת "בסימנא טבא" בתחילת קריאת פרשת בראשית	
סימן תרעב - זמן הדלקת נר חנוכה.....	תו
זמני הדלקת נר חנוכה ותפילת ערבית	
סימן תרעו - סדר הברכות וההדלקה.....	תח
נוסח ברכת נר חנוכה א מתי מברך ברכת שעשה ניסים ושהחיינו	
סימן תרעט.....	תי
תפלת מנחה בער"ש	
סימן תרפא - אין מבדילין בנר חנוכה במוצאי שבת.....	תיא
זמן ההדלקה במוצאי שבת חנוכה	
סימן תרפב - דין על הניסים בחנוכה.....	תיב
דקדוקים באמירת על הניסים א הוספת פסוק "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד" בתפילת שחרית של חנוכה לפני "ארומימך"	
סימן תרפד - סדר קריאת התורה בחנוכה.....	תיג
אמירת פסוקים בעת פתיחת ההיכל א מנהגי קריאת התורה בחנוכה א מנהגי סיום תפילת שחרית בחנוכה	
סימן תרפה - סדר ד' פרשיות.....	תטו
אמירת פיוט "מי כמוך" א פרשת זכור לנשים	
סימן תרפט - שהכל חייבים בקריאת מגילה.....	תטז
חיוב שמיעת הנשים בקריאת המגילה ביום א ברכת המגילה לנשים	

סימן תרצ - דיני קריאת המגילה.....	תכ
התנהגות הקהל בשעת הברכות א אמירת "ארור המן" באמצע קריאת המגילה	
א הוספת פסוקים ע"י הציבור בקול רם	
סימן תרצב - דיני ברכות המגילה.....	תכב
ברכת שהחיינו על קריאת המגילה ביום א ברכת "הרב את ריבנו" ביחיד א נוסח הרב	
את ריבנו	
סימן תרצג - סדר תפילת פורים.....	תכג
סדר הבדלה וקריאת המגילה במוצ"ש א חצי קריש לאחר שמו"ע א ובא לציון אחרי	
המגילה א כפילת הפסוק האחרון בפרשת "ויבא עמלק" א מילה בפורים	
סימן תרצד - דין מעות פורים לעניים.....	תכט
אופן נתינת מחצית השקל	
סימן תרצה - דיני סעודת פורים.....	תלא
סעודת פורים כשחל פורים בער"ש	
סימן תרצו - דיני הספד ותענית ועשיית מלאכה בפורים.....	תלב
אבילות בפורים א משלוח מנות לאבל	

קונטרס מנהגי ק"ק טאנכיר יע"א

מנהגי ק"ק טאנכיר יע"א - הרה"ג עמרם אסייג שליט"א.....	תלז
מנהגי ק"ק טאנכיר יע"א - מאת הרה"ג משה נהון שליט"א.....	תנז

קונטרס הביאורים - שרשים

שורש הראשון.....	תקכא
שורש השני.....	תקכד
שורש השלישי.....	תקכז
שורש הרביעי.....	תקכח
שורש החמישי.....	תקכז
שורש השישי.....	תקכט

גנוזות

הגהות כת"י מסידורו של בעל הדבר שמואל.....	תקעא
---	------

מכתבי הערות

קונטרס הערות מהג"ר אברהם עמאר שליט"א	תקעג
תשובות מהגאון מוהר"ר יהושע מאמאן שליט"א	תרא
הג"ר יעקב בנאים שליט"א - מנהגי טטואן	תרב
הג"ר שלמה אבן דנאן שליט"א - מנהגי פאס	תרט
הג"ר דוד צבאח שליט"א - מנהגי מרכאש	תריא

מכתבי תורה

מו"מ עם הראש"ל הגר"א בקשי דורון שליט"א	תרטו
מו"מ עם הגר"י יוסף שליט"א	תרכט
תשובה להערות הילקוט יוסף על מוגן אבות או"ח מהדו"ק	תרלא
מכתב הג"ר עמרם אסייג שליט"א - בענין נפילת אפים	תרלח
מכתב הג"ר שלמה דיין שליט"א - בענינים שונים	תרמז
מכתבי הערות מאת הג"ר דוד פרץ שליט"א	תרנא
במנהג לומר יראו עינינו ללא הפסוקים - הג"ר דוד פרץ שליט"א	תרסה
בצורת אות זי"ן ונו"ן פשוטה והמסתעף - הג"ר דוד פרץ שליט"א	עתר
מכתבים בפסקי הסידורים ע"פ מנהגי המערב הפנימי	תרעח
מכתבים בעניני מנהגי המערב הפנימי	תרפו
ג' מכתבים בדין עשרה בטבת שחל בער"ש	תרצג

רשימת הספרים	תרצט
מפתחות	תשה

הקדמה

השיר והשבח לחי העולמים, אשר זיכני ברוב חמלתו להוציא לאור עולם הלכות ומנהגים מגאוני המערביים ע"פ סדר שו"ע אורח חיים, ובנוסף כללים ושרשים בתורת המנהגים.

ידוע שהמנהג עמוד גדול בהוראה ובהכרעת הדין. והנה במשך כל הדורות מנהגי האבות היו ידועים ומסורים מדור לדור, והדברים היו מפורסמים לכל, מחמת שלא היה שינוי במקום, וחוסר בהירות בענין. אמנם החל מהדור האחרון, מחמת פיזור קהילות רבות בכל העולם, נוצר מצב שקהילות שלמות נעקרו ממקומם והתיישבו במקומות אחרים, חלקם בתוך אנשי קהילתם וחלקם מעורבים עם קהילות אחרות. דבר זה גרם לספיקות רבות וחוסר ידיעה במנהגי אבותיהם, ועם הזמן רבים מן בני התורה החלו לנטוש מסורתם.

אמנם ב"ה התורה מחזרת על אכסניה שלה, ובדור האחרון בפרט חלה התעוררות בביקוש ובבירור מנהגי אבותיהם מדור דור, ורבים מבקשים דבר ה' זו הלכה, לדעת על אדני מה הוטבעו, בפרט שפעמים רבות שייך אזהרת "ואל תטוש" במי שידוע ממנהג אבותיו ואינו מקיימו. ובמקרים מסויימים יש בו איסור מדינא לנטוש מנהג אבות, כמבואר בשו"ע יו"ד ס' רי"ד.

ברם עצם מלאכת העתקת מנהגי המערב הפנימי, קשה כפליים מאחר שכל עיר ועיר יש לה פרטיה ומנהגיה. ולפעמים בתוך עיר אחת היו חילוקי דעות וחילוקי מנהגים, וקשה לעמוד על דיוקן של הדברים, דלא ראי זה כראי כזה, על כן נטלתי עצה מזקני העדה, והבהירו לי, שלמרות שיש אכן חילוקי מנהגים בין עיר לעיר, אעפ"כ רוב ככל מנהגי ההלכה שוין הן.

וסיבת הדברים שרוב בנין ומנין של מנהגי המערב הפנימי מושתת על הוראות גדולי ישראל חכמי קאסטיליא (שבספרד) אשר לאחר גירוש ספרד רבים קבעו את מושבם במרוקו ובעיקר בעיר פאס יע"א. ותקנותיהם ומנהגיהם נתקבלו שם, ומשם התפשטו לכל שאר ערי מרוקו. וכמו שביאר זאת בשו"ת ויאמר יצחק (ח"ב ס' קכ"ב), וע"ז מבוססים רובן של המנהגים. ויראה הקורא שהחלק הניכר של המנהגים נתפשטו לא רק בערי מרוקו כולם, אלא גם בשאר ארצות המערב (תוניס, לוב, טורקיה, יון וכו') אשר הגיעה לשם השפעתם של חכמי ספרד, לכן ימצא גם שם מנהגים דומים. והוא מסיבה הנ"ל. וע' בכ"ז במבוא לכללי פסקי גאוני המערב.

ולצערנו, יש שחושבים מחוסר ידיעה להיפך, ושאינן בסיס איתן למנהגי המערב, ושרובם נילקחו ממקומות מפוזרים בלא קו ברור. וטענה זו יסודה בטעות ואי ידיעה, כפי שיידע כל מי שנכנס בשערי ההלכה והמנהג. וע"כ אמרתי לעצמי שע"י רשימת הלכות והליכות במקורותיהם של תורת רבני המערב יתבררו הדברים כשמלה, איזה דרך בחרו אבותינו.

ואמנם לב יודע מרת נפשו, אשר ידענא היטב שאינני ראוי כלל להתקרב אל הקודש להעלות על מזבח הדפוס הליכות המערב הפנימי, ויש רבים וטובים ממני הבקיאים במלאכה וראויים לזה. אמנם ההכרח לא יגונה, ולקחתי על עצמי הדרך הבטוחה, אשר לא מלאכת חכמה אני נותן לפניכם אלא ליקוטי בתר ליקוטי. וע"פ רוב לא סמכתי על עדויות ושמועות שונות, אלא חקרתי אחר מקורות נאמנים מספרי גאוני המערב הפנימי, מהראשונים כמלאכים עד פוסקי זמננו בכלל.

עוד נוסף רווח גדול בדרך זה לרשום המנהגים ע"פ מקורות רבותינו נ"ע, דשמעתתא דתורת המנהגים אינה מסורה ביד כל אחד ואחד, להחליט מה יכונה מנהג. ופרטים רבים נאמרו בזה, חלקם עמומים כי לא באו במקום אחד, ומסורים לגדולי הדור להחליט לקבוע שאכן דבר זה ראוי להקבע בעט ברזל ועופרת, כמש"כ החזו"א או"ח (ס' ל"ט אות ח'). וכע"ז כתב בכה"ח (סי' י"ד ס"ק י"ד), דאין ליקח המנהג אלא מן הלומדים, לא משאר עמא דארעא, דעושים מה שעולה בדעתם. על כן השתדלנו עפ"י רוב להביא רק מנהגים שגאוני המערב העידו שאכן אותו מנהג נתפשט ונהגו בו, אמנם זאת חוץ ממנהגים אשר מפורסמים וידועים לכל, וכמאה עדים דמי שכן נוהגים, בכאלו לא הבאנו סימוכין, וסמכנו על המפורסם שאינו צריך ראיה.

אמנם רבים מן המנהגים בעניני אורח חיים עדיין טמונים, וכמו"כ איננו מתיימרים לומר שהושלמה המלאכה ומנהגים רבים בכוונה לא הגיעו אלי ספר, כי לעת עתה לא מצאנו מקורות נאמנים על התפשטותם, כי לא כל מה שנהוג בקרב מקצת מן הציבור, כמנהג ייחשב. ואיננו ח"ו באים לשלול את המנהגים ההם, ומי שיבוא לקיימם ולחזק יתידותיהם אשריו, אמנם כאמור בחיבור זה אין כוונתנו להביא אלא את המנהגים המפורסמים אשר סמכו ידיהם עליהם גאוני המערב, ואשר ע"פ כללי הפוסקים נחשבים כ"מנהג" שיש למיזיל בתריה, ודי בהערה זו.

מטרת חיבור זה אינו ליצור ספר הלכה, אלא לברר וללבן גדרי מנהגים אשר מחייבים את הבנים לדורותיהם להחזיק כמנהגי אבותיהם, ולהציג לפני הלומדים

די בכל אתר ואתר רשימת מנהגים אשר קבעו קדמוני המערב הפנימי. כי לפני שניגשים להורות או לעשות מעשה צריך לדעת מה נהגו באותו ענין אבותינו. וכבר היה לפנינו בישראל, ע' בהקדמת דיני מנהגי ארג'ל להג"ר יהודה עייאש זצ"ל, שכתב וז"ל: כן צריך להיות בכל הבא אחריהם על פי מדותם, לא יפנה אנה אנה, ולא יפסוק המורה הוראה בדין הבא לידו כפי הכרעתו ושיקול דעתו, כי אם מצוה וחובה עליו לילך בעקבות הקדמונים, ומה שיסדו הם עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, דכבר הוקבע הדבר חובה, ואין רשות לשום חכם לשנות מדבריהם כלל. ולא תהא תורה ח"ו כשתי תורות, כי אם תורה אחת ומשפט אחד יהיה מדור לדור האבות והבנים יחדיו ע"כ. ובהקדמה לספר ברית כהונה להגאון שואל ונשאל, שמעתיק מנהגי ג'רבא, כתב "והרבנים והמורים והדיינים כמה פעמים נצרך להם איזה פרט ממנהג פה עירנו אי ג'רבא יע"א, ואין בידם ספר מיוחד לזה לעמוד עליו".

גוף הספר נחלק לשנים: א) חלק ניכר של הספר מוקדש לליבון ובירור סוגיות הש"ס והפוסקים בגדרי מנהגי אבות בכלל, אשר רבים מן הפרטים לא דשו בהם הפוסקים. ובמקומות שאין הדברים ברורים, הבאנו הדברים לפני גדולי התורה להכרעתם. ב) רשימת המנהגים ע"פ סדר שו"ע או"ח, למי שבדרך לימודו בהלכה ירצה לעיין מהו מנהג אבותיו בענין בו הוא עוסק, ואין עיתותיו בידו לחפש בכל ספרי הקדמונים, ובספר זה יהיו ערוכים לפניו המנהגים המפורסמים אשר העתיקו גאוני המערב. וגם שמנו לנו למטרה לבאר כל מנהג ומנהג על מה אדניו הוטבעו, ומה מקורו בש"ס ובדברי הפוסקים. ועי"ז גם ידע הלומד אופן הפסיקה הכללי אצל גאוני המערב.

עוד ימצא הקורא בספר, שעוררנו על מנהגים מסויימים אשר מחמת חילוף הזמנים וטלטול המקומות, הרבה טעמים של מנהגים כבר אינם שייכים לדורותינו. ועל כן אצרנו חיל לברר וללבן עד היכן שידינו יד כהה מגעת דעת גדולי הפוסקים בזה. ואם ימצא הקורא מקום שנראה כאילו אנו באים להכריע לדינא, אין זה אלא לסייע לליבון ההלכות. **ופשוט שאין לסמוך על שום דבר הנכתב בספר זה כהלכה למעשה.** ואם יש מקום המשתמע כך, אין זה אלא משא ומתן כדרכה של תורה. ואם ח"ו התבטאנו כנגד גדולי האחרונים וגדולי פוסקי הדורות באופן שאינו ראוי, הרי מבטלים אנו אותו ביטול גמור, ואין זה אלא פליטת הקולמוס, שאין כוונתנו אלא לעמוד על אמיתת הדין.

במקום שמצאנו חילוקי דעות בין הפוסקים מהו המנהג, או שינויי מנהגים בין עיר לעיר, כתבנו הדברים כ"יש אומרים", ובמקום שהמנהג לא ברור בכל המקומות, כתבנו ש"יש מקומות" שנהגו. וכ"א יעשה כמנהגו.

כאן המקום להודות לפוסק הדור מרן הגר"ש אלישיב שליט"א אשר האציל מרוחו הכבירה עלינו, ועודדנו במלאכה זו להעמיד המנהגים על מקומם. והשיב על שאלותינו בפנים מסבירות, והדריכנו בשמעתתא דכללי תורת המנהגים, מתי מנהג מחייב, ואימתי יש לקובעו לדורות, וגדרי המנהגים גם בארצות של קיבוץ עדות שונות. וימצא הקורא בספר דברים בשם אומרים במקומות מפוזרים.

אציב בזה מצבת זכרון לנר המערבי, סבא דמשפטים, הגאון העצום ראב"ד דעיה"ק ירושלים יע"א מוהר"ר שלום משאש זצוק"ל, אשר חיזק תורת גאוני המערב, ואשר בעצתו נכנסתי לעבודה זו. והדריכני בכל שאלותי וספקותי אשר פרסתי לפניו בסבר פנים יפות. ולקראת סוף ימיו האציל ברכתו על תחילת עלים לתרופה מהחיבור הנוכחי. ושבע ימים לפני פטירתו הוגש לפניו רוב מנחת הביכורים, והניף ידו עליהם שיכתוב הסכמה לאחר שובו מחו"ל, וביני וביני נצחו אראלים את המצוקים ונשבה ארון הקודש. וחבל על דאבדין.

ולהבדיל בין החיים לחיים. כאן המקום להודות לכל הרבנים הגאונים שהיו בעזרתי, ונהנתי מהם עזרה ותשויה בכל שלבי הספר, בבירור פרטי המנהגים. רבות נעזרנו מחיבורים שונים שנכתבו על מנהגים בכלל, ומנהגי המערב בפרט, ובמיוחד נעזרנו ע"י הגאון הגדול סבא דמשפטים מזקני העדה רבי דוד עובדיה שליט"א אשר חיבורו "נהגו העם" פלס תחילת הדרך להעתקת מנהגי המערב הפנימי בכלל ומנהגי צפרו יע"א פרט. והנני להודות לסבא דמשפטים מזקני העדה הגאון הגדול רבי יהושע מאמן שליט"א מח"ס עמק יהושע, על עידודו וברכתו, ועזרתו בבירור מנהגי צפרו. להגאון רבי יעקב בנאים שליט"א ראש ישיבת נחלת משה, אודות בירור מנהגי טטואן יע"א.

ברכה מיוחדת להגר"ר אברהם עמאר שליט"א, ראש ישיבת "אור ברוך" לצעירים, אשר השקיע רבות בספר, ועבר על כולו מתחלתו עד סופו וכתב קונטרס הערות מיוחד על כל הספר. ועזר רבות בבירור וליבון מנהגי מכנאס יע"א, ומסר הנהגות רבות שראה אצל גדולי הדור ששימש (הפחד יצחק אסבאג, אביו הג"ר מרדכי זצ"ל, ודודו הגר"ב טולידנו זצ"ל). ובנוסף מסר כתבי יד מזקנו בעל ה"דבר שמואל", וסבו הג"ר שלם עמאר זצ"ל מגדולי פוסקי מכנאס, גוף ההערות הודפסו בסוף הספר.

הנני להודות לג"ר שלמה דיין שליט"א רב ק"ק "תולדות יצחק" הר נוף, שעזר רבות בבירורי המנהגים, ועבר על כל הספר, ועודדני רבות בכל אורך כתיבת חיבור זה.

כן יש להודות לג"ר דוד צאבא שליט"א רבה של מונטריאל בעזרתו על בירור מנהגי מראכש ע"א, להג"ר רבי שלמה אבן דנאן שליט"א מלפנים דיין בעיר פאס יע"א, אודות בירור מנהגי פאס. לג"ר שלום טולידנו שליט"א ר"מ בישיבת מאור התורה, שהעיר הערות רבות בכל אורך כתיבת חיבור זה ולהג"ר יוסף מונסונגו שליט"א ר"מ ישיבת נפש חיים, שעבר על כל הספר ומסר לי הנהגות רבות מסבו הגאון רבי ידידיה מונסונגו זצ"ל רבה של מראקון.

ברכה מיוחדת לידיד נפשי הרה"ג יוסף סימוני שליט"א רב קהילת אור חנניה, אשר עזר רבות בעניני הספר, יהיה משכרתו שלימה מן השמים. וכן הנני להודות לידיד נפשי הרה"ג יצחק אסולי שליט"א ראש כולל זכרון שמעון אשר בו למדתי שנים רבות והוא אחיעזר ואחיסמך להרבה דברים בכלל ולספר בפרט.

ברכה מיוחדת לידידי הר"ר חיים אזנקוט ומשפחתו הי"ו אשר נטלו חלק נכבד מהוצאות הספר במטרה להעמיד מנהגי המערב על תילם.

הנני להודות לכל המסייעים לי בעבודה זו, ובכללם כל מחברי הספרים על מנהגי המערב הפנימי שיצאו עד כה, יחד עם האברכים החשובים, הרב א. ביטון שליט"א, ולהרב נ. איתח שליט"א על עזרתם המרובה.

כאן המקום להודות להורי היקרים הי"ו, אשר גדלוני על ברכי התורה במסירות ובאהבה רבה, ולהוקרה והערכה לגדולי תורה ויראה, ובזכותם הגעתי עד הלום, ורבות עודדוני להוצאת החיבור לאור עולם. יזכו לרוב נחת מכל צאצאיהם בנחת ובשלוה ומילוי המשאלות. כן יבורכו מפי עליון חמי וחמותי הי"ו, אשר המה לאחיעזר ואחיסמך בכל אורך חיינו, יה"ר שיזכו לרוב נחת מכל צאצאיהם.

מנשים באהל תבורך רעייתי היקרה אשר לרוב מסירותה רואה חיבור זה אור, שרובו נכתב בזמני החופש ובזמנים הפנויים, ונטלה על עצמה עול הבית כדי שאוכל לעסוק בענינים אלו, שלי ושלך שלה.

מרדכי לבהר

דברים אחדים להוצאה השלישית

ברוך רחמנא שעומדים אנו לפני הוצאה השלישית של ספר מגן אבות או"ח. מאז הוצאת הספר בשנת ה'תשס"ה עד היום, ראינו בקרב בני התורה יוצאי מרוקו די בכל אתר ואתר בין בארץ ישראל ובין בחו"ל השתוקקות עצומה לברר ולנהוג כמנהג אבותיהם מדורי דורות. ונראה דזה בא בעיקר משתי סיבות. האחת, ע"י ריבוי לימוד התורה שראינו בדורנו זה דעקבתא דמשיחא, כשבאים לאסוקי שמעתתא, לדאבוננו נתקיים בנו מה דאיתא בפרק חלק (דף צז). תניא ר' יהודה אומר דור שבן דוד וכו' והאמת נעדרת שנאמר ותהי האמת נעדרת (וסר מרע משתולל) מאי ותהי האמת נעדרת אמרי דבי רב מלמד שנעשית עדרים עדרים והולכת לה עיי"ש, וזה גורם לריבוי דעות וכידוע כלל גדול בהוראה אם הלכה רופפת בידך, פוק חזי מאי עמא דבר, וזיל בתר המנהג.

ועוד, ב"ה תורת רבותינו שבמערב נ"ע התחיל להתפשט בקרב הבני תורה, ורואים עומק בהירותם, ורוחב דעתם, ושכל הלכותיהם ומנהגיהם מיוסדים על אדני פז. ויותר ויותר יוצאים ספרים וסידורים שמביאים תורת רבותינו נ"ע ומנהגיהם הן לבני תורה, הן לציבור הרחב.

והנה מהדורה זו של מגן אבות אשר אנו מגישים לפניכם היום, אינה דומה למהדורה ראשונה ושניה. אלא הרבה מנהגים חדשים ותיקונים נוספו בתוך גוף הספר. הן על פי הרבה הארות והערות שקיבלתי ועוד ממנהגים חדשים שראיתי אצל קהילות בני המערב די בכל אתר ואתר. ויש להזכיר בפרט ק"ק טורונטו, קנדה יע"א שנמצא קהילה גדולה של יוצאי עיר טנכיר, תל"ת מקפידים על מנהגי אבותינו כקלה כבחמורה מקדם קדמתה, ודברים רבים נתבררו וכללתי אותם בתוך גוף הספר. וגם בסוף הספר כללתי שני קונטרסים בענין מנהגי טנכיר ע"י רבני הקהילות. וגם כללתי חילופי מכתבים ומכתבים מרבני העדה אקוה שמצא המעיין בהם דברי חפץ.

ויש להזכיר כאן גם פעולות ידידי הנאמן כהשה"ת ה"ה אריאל פיצי'לו נר"ו, אשר שם לילות כימים להפיץ תורת המערב ע"י חברת "דרכי אבותינו" ע"פ ספר **מגן אבות** ועוד, בשפה האנגלית והצרפתית. ובעזה"י בקרוב יצא ספר מושלם, ובו מתורגם ספר מגן אבות בשפה האנגלית עם עוד הרבה מנהגים השווה לכל נפש.

וכמו"כ יש להזכיר לטובה ארגון "איחוד הקהילות ובתי כנסת יוצאי מרוקו" שמטרתם לאגד את בני הקהילות והמנינים התורניים ולהעמיד מסורת אבותינו

על דיוקנם. אשר עושים ככל יכולתם להפיץ תורת ומנהגי המערב ברחבי העולם. וכל זה כאמור בא מרוב הפריחה של בני דורינו להחזיר עטרת אבותינו ליושנה. ואיישר חילם.

וגם ונעזרתי רבות ע"י כמה ספרי הלכה ומנהג שיצאו לאחרונה, בפרט ספר וזאת ליהודה להג"ר יהודה טולידאנו זצ"ל, על או"ח, נכד להשמים חדשים (שנפטר בשנת תקל"ג), וגם את ספר עלי הדס החדש על מנהגי תוניס.

ברם, כפי שהזכרתי במהדורה השניה, מטרת הספר כדי לקיים ולברר מנהג המערב הפנימי טרם יאבדו, ע"כ מבקש אני שכל מי שיש לו הערות וידיעה במנהגי תורת רבותינו ישלח לנו, ועי"ז יתרבה דעת.

החותם בברכה,

מרדכי לבהר

טורונטו, קנדה, התשע"ג

פתח דבר

מקורות מראשונים ואחרונים בחיוב שמירת מנהגי אבות. ודעת פוסקי זמננו בתוקף קיומם גם לאחר פיזור הקהילות בא"י ובחו"ל

דברי הראשונים בשמירת מנהגי אבות

גרסינן בפסחים (דף נ:): בני ביישן נהוג דלא הוו אזלין מצור לצידון במעלי שבתא, אתו בנייהו קמיה דר' יוחנן אמרו ליה אבהתון אפשר להו אנן לא אפשר לן, אמר להו כבר קיבלו אבותיכם עליהם, שנא' שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך. וע' ביראים (ס' קכ"ח) וז"ל, "ומנלן דמנהגא מילתא היא, דכתיב שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך". וכן הביא השאילתות (ויקהל ס"ז) ובה"ג (סוף מגילה).

ובספר חסידים (ס' קי"ד) הביא מקור נוסף וז"ל "המשנה מנהג ראשונים, כמו פיוטים וקרוב"ץ, שהנהיגו לומר קרוב"ץ הקליר, ואמר קרוב"ץ אחרת, עובר משום "אל תסג גבול עולם אשר עשו אבותיך" (משלי כב', כח). וכך איתא במדרש על הפסוק שם, "אם ראית מנהג שעשו אבות אל תשנה אותו". וע' בתשוה"ג שערי צדק (ש"ע ח"ד ס' כ') שהביא רב שרירא גאון פסוק זה להלכה, וז"ל ולענין מה שכתבתם כי מנהג מקומכם וכו', חייב כל אדם לבלתי שנות המנהג, דאמרינן מנא לן דמנהגא מילתא הוא דכתיב לא תסיג גבול רעך וכו', לפיכך כמנהגותיכם עשו, ולא תשנו ממה שעשו אבותיכם וקדמוניכם ואל תזונו. ואין עליהם בזתא כלום עכ"ל.

והמאירי בספרו על תורת המנהגים "מגן אבות" בהקדמתו, הוסיף מילין בזה וז"ל, וענין תפארת בנים אבותם, היא מה שאמרו בירושלמי "ולא תבוז כי זקנה אמך" אלו המנהגות, שראוי לכל חכם ולכל בן מעלה להעמיד מנהג מקומו על מתכונתו, לבלתי השג גבול אבותיו הקודמים והחכמים הראשונים לשנות מנהג מקומו ללא צורך וללא סיבה. וגם אם נזדמן חולק עליהם, ראוי לו להשתדל בהעמדתו אחר שלא יתבאר סתרו בראיה, וכל שכן בהיות יד האמת אתו לעזור ולהועיל עכ"ל וע' שם שראוי לכל קהל להחזיק במנהג אבותיהם וקדמוני חכמיהם. ואין רשות לשום חכם שבא אצלם חוץ למקומם לערער במנהגיהם. וכש"כ שאין לו רשות לשנותם. וכן הזהיר בשבלי

הלקט (ס' כ"ג) "ואומר הרב, מצוה להחזיק מנהג הראשונים בכל מה שאדם יכול להחזיק".

וכן מצאנו בספר שריד ופליט (דף ז') שכתב וז"ל, אין להקל בשום מנהג ואפי' מנהג קל וכו'. וכתב רבינו ניסים במגילת סתרים, כי כל מנהגי האומה הישראלית באלו המנהגות כמו זה, והראש בראש השנה והחלב בפורים ובמוצאי פסח והפולים ביום הושענא רבא ואותם המנהגים אין לנו לבזותם, ומי שהנהיגם זריז ומשתדל הוא, כי הם מעיקרים נעשים, ולא יבוזו במנהג האומה. וכבר אמר המלך שלמה (משלי א, ח), אל תטוש תורת אמן, דת אומתך אל תעזוב. ובקבלות רבותינו הגאונים ראשי הישיבות נזכרו מנהגים כמו אלה בהנהגותיהם בספריהם. ואל תבזה דבר ממה שנהגו הקדמונים עכ"ל.

ועיין בדבריו הנוקבים של מהר"ם אלשאקר (סו"ס י"ח) שכתב וז"ל, "מאן יהיב לן מעפריה דהרמב"ן ונמלא עיינין, דקאמר, וראוי לכוף ראשינו תחת כפות המנהג. ובמקום אחר כתב והמשנה את המנהג ימתח על העמוד, עכ"ל.

דברי האחרונים בחיוב שמירת מנהגי אבות

וגם בספרי האחרונים דרכו בדרך זו. בשו"ת בית יהודה (ח"א סי' ס') להמהר"י עייאש אודות קריאת התרגום לשבת חתן, שנוהגים לקרוא לחתן קריאת "ואברהם זקן" עם התרגום שלו, פסוק מקרא פסוק תרגום, ואינו עולה למנין ז' כתב בזה"ל: ולא ראינו ולא שמענו פוצה פה ומצפצף חושב מחשבות לשנות שום מנהג מהמנהגים הקבועים, דכל דבר ודבר יושב על עיקרו ויסודו, ויתד שלא תמוט, וכל המשנה ידו על התחתונה. והרבנים הקדומים היו מדקדקים בדברים שנתפשט בהם המנהג לא לשנות דבר וחצי דבר, והיו טורחים להקים ולהעמיד המנהג בדבר המעמיד דאפילו באלף לא בטיל. זאת תורת האדם השלם, לאחוז במעשה האבות ולא יטה ימין ושמאל, כי אם יבא לסמוך כל אחד על פי הכרעתו ושיקול דעתו לתקן כפי שיוכשר בעיניו ולא יחוש למי שקדמוהו, היום יבטל מנהג אחד ולמחר שנים ... לכן כל מו"ץ בעיר הזאת סמך את ידו החזקה לחזק במסמרים מנהג מי שקדמו, ובדרך זו אנו דורכים מעתה ועד עולם עכ"ל.

ובשו"ת חת"ס (סי' נ"א ד"ה אומר) כתב וז"ל, "ומזה ידין איך לא יהין לעצמו לפשוט במנהגי ישראל, כי אותם שחושב שהם מנהג בורות, הם בארות חצובים ממקור מים חיים נוזלים מן לבנון ורגיל אני לומר, כל המפקפק

על נימוסינו ומנהגינו צריך בדיקה אחריו. כי מי שתורתו אמונתו ויראת ה' תוחלתו, לא יתן לחטיא את בשרו עכ"ל. וע' בשו"ת משנה הלכות ח"ו (סי' נ"ז) וז"ל: ובאמת כי דבר גדול דבר הנביא הרמ"א ז"ל במה שאסף כל מנהגינו, ולא בא הוא ז"ל להשיג על הב"י בסתם, אלא ליישב מנהגינו ושאיין לשנות מנהגינו שאנו נוהגין כן, והנהגו מגדולי הראשונים ז"ל אף שנראה שיש חולקים, כי מכ"מ כיון דאיקבע המנהג איקבע. וע' ח"ס יו"ד (סי' רי"ד) בגאון קדוש יאמר לו שרצה להנהיג חומרא במקואות, ולא רצה הח"ס ז"ל, אף דבקלות היה יכול לצאת כל השיטות, ולא רצה לשנות ממה שגבלו לן הראשונים אף באיסור כרת החמור, שלא יצא תקלה ח"ו ע"י השינוי עכ"ל.

וע' בשו"ת לב חיים (ח"ב סי"ט) הו"ד בשד"ח (שם ד"ה וראיתי, דף קלז) שכתב וז"ל זאת ישיב אל לבו להזהר מאד שלא לשנות מנהג אבותיו כחודה של מחט, לא יחליפנו ולא ימיר אותו, וכמה מנהגים זרים ותמוהים הוקבעו בכל תפוצות ישראל, וקיימים דור ודור בחכמים כמסמרים בל ימוטו, כגון השמת עטרת ספר תורה בראש הקוראים בשמחת תורה במה"מ ח"ז (מ), קריאת ההפטרה בלשון יוני במהר"ם פאדוואה (סי' ע"ה), גילוי שערות לנשואות למהר"ם אלאשקר (סי' לה), אמירת תפילת המוספין ומנחת ערב בלא חזרה, ועננו בין גואל לרופא ביום התענית למהרלנ"ח (סי' ט"ו), קריאת ס"ת ע"ג איש כפוף ועומד לפני הארון להרב ד"ש (סי' רמט), ועוד כהנה וכהנה אשר רבו מספר. ומהרד"ב מסר לי פה אל פה, שבהיותו יורד לפני התיבה בימים נוראים היה נזהר מאד שלא לשנות בדיבורו ובניגונו אפי' אות אחת מן המורגל. אף שהיה יודע שהגירסא משובשת, ירא וחרד מההיא דמהר"י סגל דצידק עליו את הדין שמתה בתו ביה"כ, שהוא על שאמר סליחה אחת (פיוט סליחות) שלא היו נוהגים לאומרה בקהל ההוא ורוח ה' דבר בם, חסידים ואנשי מעשה, לבם פתוח כפתחו של אולם, נהירין להו שבילי דרקייע ובתכסיסי קבלת מלכות שמים שלמה, מה ידענו ולא ידעו הם לקרוא אחריהם מלא ולקצץ בנטעותיהם וכו', להם לבדה ניתנה האר"ש לרעות בגנים עכ"ד.

וסיים בלב חיים (שם), "כל ימי גדלתי בין החכמים, רבים וגדולים, בעלי תורה בעלי מוסר, ומיום שעמדתי על דעתי עד שבאתי לימי זקנה היתה תורתי אומנותי, וקריתי ושנתיי ושלשתי דברים שבכתב ושבע"פ, ובדקתי שורות הפנימיות והחיצוניות, ולא נתתי לחטא לבי להרהר אחר נוסחי התפילות והבקשות שסידרו בעלי תשובה בדורות הראשונים, ולא שלחתי יד במנהגים

שהוקבעו על פי ותיקים וכו' ושוטים שקלקלו עתידים ליתן את הדין וכו' והבא לשנות מנהג הקדמונים יעשו לו דין בבית דין של מטה ככל אשר יושט עליו עכ"ד דברי אלקים חיים.

עוד כתב לענין נוסחאות התפלה בשו"ת יוסף אומץ לחיד"א (סי' יו"ד) אודות הרוצים לשנות מנוסח נקדישך לנקדישך משום שכן ראוי ע"פ הדקדוק, ושם משמע שאף שהסכים שלפעמים אכן יש רשות לשנות הנוסחאות, אבל כתב: "מ"מ בנדון שלנו שרוצים לשנות התיבות התדירות ומורגלות בפי כל המון ישראל, אנשים ונשים וטף, ולשנות נקודתן שינוי מורגש וכו', ופערו פיהם שכל ישראל המה וחכמיהם ורבניהם טעו. במדב"ר, ולא ידעו לקרות התיבות, הא ודאי דאינהו דקטעו בנקודות הקצ"ף, עושי חדשות ומזלזלים לאלפי רבבות ישראל, ויש לבטל דעתם, ולכופם לכבוד ה' ותורתו, וכבוד גדולי ישראל ראשונים ואחרונים, רבים ועצומים, מאריות גברו, חשיב"י דרומא"י, אשר קטנם של תלמידי תלמידיהם עבה ממתניהם של אלו המשנים עכ"ד. וכע"ז כתב בב"ח (סימן מ"ו ד"ה עוד ברכה) שאין לשנות הסידורים שלא להדפיס ברכות מגביה שפלים והנותן ליעף כח, בין הברכות. ומי שעבר והסירם עתיד ליתן את הדין.

וידוע מה שנחלקו גדולי עולם אודות אמירת הפיוטים ביוצר אור, והטור (סי' ס"ח) כתב לבטלו. ובב"ח שם כתב דיש חכם אחד שרצה לבטל אמירתה, דר' אליעזר הקליר שיסדה הוא היה בדעתו הטהורה שלא יפסיקו זולת זה בתפילה בגלל הקרוב"ץ גם לדיבורים אחרים, משא"כ בימנו שבגלל זה מפסיקים בדברי הבאי וכו'. וכתב ע"ז הב"ח, דהוא חכם לא השלים שנתו בר מינן. ולכן כל יחיד יחוש לעצמו לא לפרוש מלאמרם בציבור.

ובשו"ת שמש וצדקה (או"ח ס' ד') הוסיף וז"ל, ולא זו בלבד במנהג שהוקבע ע"פ סופרים וספרים דטעמם ונימוקם עמם, אלא אפי' במנהג תמוה וכו' בקשו בכל מאמצי כחם למצוא סמך ליישב אותו כדי שלא יהיה מנהג בטעות, ומה נענה בתרייהו אנן יתמי דיתמי עכ"ד. והוסיף בסוף תשובתו, שאפי' מנהג שיש בו חשש ברכה לבטלה, ומנהג בורות, אחר שנתפשט המנהג אין למנוע אותו, דאמרינן הנח להם לישראל, וכ"ש מנהג שמתקן ע"פ גדולי עולם עיי"ש. וע"ע בדבריו (בסי' כ"ו) ובדברי יוסף (סי' ד' וה').

ובפחד יצחק (מע' קריאת ס"ת בד"ה עפר יעקב) כתב שלא לבטל המנהג, שמרבה מחלוקות בישראל, ויש בזה משום לעז על הראשונים. ושם הוסיף

(בסימן י"א) וז"ל, ובגלות החל הזה אשר עם בני" מפוזר ומפורד בין העמים, כמעט ולא נשארה לנו מידה טובה, ונפסקה שלשלת הקבלה, מי יתן ומנהיגי הדור יניחו אותו על מצבינו ולא יוסיפו מכה על מכותינו להוסיף ולגרוע לתקן ולקלקל, לחדש בכל יום תמיד מעשים שונים, וגורמים פירוד הלבבות עכ"ד. וכן במהרי"ק (שורש ט') כתב, שאין כח אפילו בגדול הדור לשנות שום מנהג. ואפי' יהיה אותו כהן חכם כשמעון בן עזאי וחבריו, דאין לנו לשנות המנהגות שנהגו אבותינו הקדמונים חסידים ואנשי מעשה. ועל כיצ"ב נאמר, אם אינם נביאים בני נביאים הם. וכן מבואר ברב פעלים ח"ד (י"ד ס' ט"ו) וז"ל, את עלית על כולנה, כח המנהג, ואפי' יהיו רוב אוסרים אין לפקפק על המנהג עכ"ד.

שני סוגי מנהגי הלכה

אמנם האמת שאין דין אחד שוה לכל המנהגים. וישנם כמה סוגי מנהגים. והשנים העיקריים הם אלו. (א) מנהגים מבוססים, אשר יש בכחם אף להכריע את הנהגת ההלכה כאשר נחלקו הפוסקים בדבר. וכאז דאיתא במס' ברכות (דף מה.) ועוד, "פוק חזי מאי עמא דבר". שפירושו, שהמנהג מורה לנו ההנהגה לנהוג דברים שנחלקו בהם החכמים. וכדביארנו בארוכה בשורש הראשון בביאור המושג דמנהג מבטל הלכה. (ב) מנהגים ששנויים במח' הפוסקים ולפעמים הוכרעה ההלכה דלא כהמנהג, ובמנהגים כאלו מכ"מ במקום שנהגו כן, לא זו בלבד שאין לזלזל בהם, אלא יש לקיימם, דמנהגי ישראל תורה הם, ויש לטרוח למצוא לימוד זכות עליהם, וסמך בהלכה, שיוכלו להשען עליהם. ולשון הפוסקים מורה שבכיוצא בזה עדיף טפי לסמוך על מה שנהגו עלמא ממה שנסמוך על הבנתנו בענין כדכתב במהר"ם פאדוואה (ס' ע"ח) וז"ל, "אכן לא זו הדרך להשען על בינתנו ולבטל מנהג קדום, אך צריך בכל עוז למצוא סמך ליישב אותו, וככה עשו כל קדמונינו כאשר מצאו מנהג של תמהון". וכך כתב במהרשד"ם (י"ד ס' קצ"ג), דיש לחפש זכות על הנוהגים להתיר ואין להרהר אחר המנהג. וע' עוד בדברינו בשורש הראשון בזה.

והטעם למה טרחינן למצוא זכות ומשען כל דהו למנהג כדי לקיימו, י"ל ע"פ מש"כ בשו"ת הלכות קטנות ח"א (ס' ט') וז"ל: כלל גדול ומיוסד בדינו, אם הלכה רופפת בידיך, פוק חזי מאי עמא דבר, כי דבר פשוט הוא אשר באהבת ה' את עמו יסיר מכשול מדרכיהם, ולא יטו כל העם אחר היחיד אם סברתו דחוייה". והלום ראיתי בשו"ת יד אליהו (ח"א ס' כ"ה) כעין זה וז"ל, מה שהמנהג

מוסכם אצל כלל ישראל, הוא ע"פ רוח הקודש שהשי"ת הופיע ביניהם, וממש כע"פ נביא הנהיגו. כי ע"י הרצון והמעשה לשם שמים, מאיר השי"ת בכלל כנסת ישראל רוח"ק היאך לנהוג וכו' עכ"ל.

והרחיב הדברים בספר טעמא דקרא על מגילת שיר השירים (דף ס"ט) וז"ל, והנה דבר פשוט הוא אצל כל מבין ומשכיל, שלא יתכן כלל שמנהג שנהגו רבבות אלפי ישראל כמה וכמה דורות אין לו שורש נאמן. וכבר קיי"ל כי כלל ישראל רגליהן וטבען מוליכן כראוי, ובודאי עושין כדין. ועל דרך זה אמרו, פוק חזי מאי עמא דבר (ברכות מה.), ואמרו בפסחים (דף ס"ו) הנח להם לישראל אם אינם נביאים בני נביאים הם, ובירושלמי פאה (פ"ז ה"ה) אמרו כל הלכה שהיא רופפת בידך צא וראה איך הציבור נוהג ונהוג ע"ש. וכל זה כמו שכתבנו, כי לא יטוש ה' עמו ונחלתו לא יעזוב, ובודאי רוב כנסת ישראל יראי ה' יעשו כדין. עכ"ל.

ויש להוסיף עוד בזה מה שנתבאר מדברי האחרונים הנ"ל דמזה שנוהגים קהילה מסוימת מנהג, וע"כ הונהג לפני רבנים ולא מיחו, הרי דהסכימו לזה, ובודאי טעמיהם כמוסים עמם. וכך מתבאר משו"ת המהרי"ק (שורש נד) ועוד רבים, כדהבאנו לעיל מהלב חיים, והר"ז כמוציא לעז על הראשונים.

נתבאר מדבריהם שמעצם הדבר שנוהגים כלל ישראל מנהג מסוים, זה עצמו מורה שלא לבטלו במהרה, ושיתכן שנעשה ברצון חכמים, ולכן יש לטרוח למצוא סמך לקיים המנהג. ואע"פ שרוב הפוסקים מפקפקים על המנהג ההוא שאינו מוסכם להלכה, מכ"מ כל עוד שמוצאים סמך לזה מקיימים המנהג כמש"כ השד"ח (כללים מ' ס' ל"ז ד"ה המורם) בשם זרע יעקב, דאפי' יש (למנהג העם) יחיד לסמוך עליו כנגד רבים אזלינן בתריה. וכן מתבאר מהמהר"ם פאדווא, מהרשד"ם, תוס' ומרדכי כפי שהוכחנו בביאורים בשורש ראשון ודלא כדברי הפר"ח סי' תצ"ו כלל עשירי (וע' בשד"ח שם דף קל: ודף קלד). וכן שמעתי ממרן הגרי"ש אלישיב שליט"א כמה פעמים שלא נקטינן כדברי הפר"ח שכל מנהג שיש לו פקפוק רשאי לבטלו. אלא כל מנהג אע"פ שיש עליו פקפוקים, להלכה מקיימין ליה, וכדברי האחרונים הנ"ל, ויש לטרוח ליישבו. וע' בקובץ תשובות ח"א (סימן ס) אודות אמירת וידוי בין סדרי התקיעות, שאע"פ שיש חוששים בזה להפסק, ואה"נ פשוט דשב ואל תעשה עדיף, מ"מ לנוהגים להפסיק נר' שאין למחות לא ביד חזקה ולא בקול דממה דקה עכ"ד. וכע"ז מצאתי בפתח הדביר ח"ב (או"ח ס' רל"ג ד"ה ומאחר עלית) דכתב "וטעמם נראה דכל מנהג שנהגו המון

העם הי"ו, כל דאית להו סמך כל דהו שבקינן להו אמנהגיהו". וע"ע בדבריו (סי' רנ"ג אות ב').

הכרעת הסוגיה תלוי במנהג

ומצינו עוד בתוך תשובות גאוני עולם, אשר ביססו הכרעתם בהלכה ע"פ מה שהציבור נוהגים. ע' בספר הליכות שלמה (תורת הגרש"ז אורעבך זצ"ל) פרק י"ט (הערה 27) וז"ל, וסיפר רבינו, שהגאון רא"ל באלחאנור ז"ל בעל שו"ת שם אריה ערך פעם תשובה בענין גילוח הזקן בחוה"מ, והעלה בכוחא דהיתירא. אולם כששלח תשובה זו לעינו של הגאון בעל שואל ומשיב ז"ל, השיב לו הגאון ז"ל לאסור. ושלח לו שוב הגאון בעל שם אריה אגרת, ושאלו ילמדנו רבינו, הלא מלפנים כאשר רעשה הארץ בענין הסוכר אם יש בו משום בישול עכו"ם, ערכתי לפני מר כמה מכתבים ובהם הראיתי פנים לאסור, וכמו שנראה בפשטות, ואעפ"כ החזיק אז מר בדעתו וצידד בכל יכולתו להיתר, ואילו כיום נתהפכו הסדרים, ואע"פ שהעליתי בסברות נכוחות להיתר, מחזיק מר במעוזו ומצדד בכל יכולתו לאסור. והשיב לו הגאון בעל השואל ומשיב, צדקו דברי מר שמצד הסברא נר' להורות בשאלת הסוכר לאיסור, ואילו בענין הגילוח יש פנים להיתר. ואולם היא הנותנת, כי כלל גדול הוא בדין, פוק חזי מאי עמא דבר. ולכן כיון שבענין הסוכר נתפשט הדבר להיתר, חותר אני בכל כוחי לחזק היתרו, בעוד שבענין הגילוח העולם מחזיקים בו לאסור, ולזאת הארכתי לבסס ולחזק האיסור. עכ"ד. ואמר רבינו כי דברים הללו המה קילורין לעיניים לדעת איזה דרך ישכון אור בדרכי הפסק וההוראה, ויפים הדברים לשעה ולדורות עכ"ד.

קיום מנהגי אבות יסודו באמונה ויראה

והנה לא זו בלבד שהעולה מדברי הפוסקים גודל חיוב קיום מנהגי אבות, אלא גם מצד השקפת התורה כתבו הפוסקים בגודל חיוב שמירת מנהגי אבותיו, וכמש"כ בשו"ת בית יהודה (סי' ס') "שהיום יבטל מנהג אחד ולמחר יבוא לבטל עיקרי התורה ותשתכח תורה מישראל" עיי"ש. ומפורסמים דברי החת"ס בתשובותיו או"ח סימן נ"א הובאו דבריו לעיל: שכל המפקפק על נימוסינו ומנהגינו, צריך בדיקה אחריו. כי מי שתורתו ואמונתו ויראת ה' תוחלתו, לא יתן לחטיא את בשרו.

ומצאתי כתוב בספר העיקרים (בביאורו על עשרת הדברות) וז"ל "ובעבור זה בא הדיבור החמישי שהוא "כבד את אביך ואת אמך", להזהיר על הקבלה,

ר"ל שימשך האדם לקבלת האבות, שזה עיקר שכולל לכל הדתות, שלא יצויר מציאותם אם לא יהי האדם נשמע לקבלת האבות וחכמי הדת. ובכלל זה מי שמערער על מה שנהגו אבותיו ואבות אבותיו, מהרהר על עיקר מסורת היהודית, שמבוססת על השתלשלות הדורות, ומי שמתחיל לערער על מה שעשו אבותיו, יכול להגיע ח"ו לערער על עיקר יסודי הדת, שהרי מכח המסורה נמסר בסיס אמונתינו".

דעת גדולי הדור בתוקף קיום מנהגי אבות בימינו

והנה החל למעלה מיוכל שנים, התחילו רבים מן בני הגולה להטלטל ממקום למקום, וקהילות שלמות נעקרו במלואם, חלקם למערב וחלקם למזרח, וסיבות רבות קא גרים שהתחילו רבים מן המנהגים להשתכח, ונהיה התרשלות בזה. אמנם גדולי הדורות בארץ ישראל ובגולה עמדו על המשמר לא לשנות משום מנהג ומסורת אבותיו, בין בנמצא בארצם בין בנמצא עם קהילתם בארצות אחרות. ובכוא רבני המערב הפנימי לארץ ישראל עמדו על המשמר לא שנות שום מנהג ממנהגי אבותיהם. וידוע כי בכוא הגה"צ רבי רפאל ברוך טולידנו זצ"ל לארץ ישראל החרה להחזיק בכל מנהגי המערב עד קוצו של יו"ד בלא שינוי כל דהו (ע' מש"כ בס' תכ"ב). וכן ידוע מהסבא קדישא אדמו"ר רבי ישראל אבוחצירא זצוק"ל שנוף במי שלא שמר אפי' על מנהג קטן כדוגמת עניית ברוך הוא ברוך שמו גם בברכות שיוצא בהם יד"ח (ע' סי' קכ"ד). וכך המשיכו גאוני ורבני המערב באר"י ובגולה, להחזיק ולקיים מנהגי אבות. ע' בשו"ת מקוה מים להגר"מ מלכה ח"ג (סי' כ"ד). וביתר ביאור בס' כ"ד. שביאר שכל שיש קהילה בפני עצמה, נוהגת כמנהגה. וע"ע בשו"ת יחיה דעת להגר"י חזן זצ"ל ח"ב (סי' כ"ח). וע"ע בספר שמ"ש ומגן ח"ג (סי' כ"ז) על חיזוק כל פרטי מנהגי המערב. ושהעיד בכמה מקומות בספריו שלא שינה כמלא נימא ממה שנהג בחו"ל, והדברים עשו רושם. ורבים מבני התורה והתעודה התחזקו באחיזה בכל פרטי מסורת אבותיהם ללכת בעקבותיהם.

ומצינו גם בעוד קהילות ועדות בישראל בזמן האחרון, שג"כ נתעוררו להחזיק ולחזק מנהגי מסורת אבותיהם, אשר בעבר הוזנחו, בחיזוקם ובהדרכתם של גדולי הדור. ובמכתבו של הגר"ש וואזנר שליט"א, לקובץ שמע בני (כ"ב תשמ"ח), מופנה לקהילת אשכנז (יוצאי גרמניה) כתב וז"ל, ומש"כ בשם אנשים שדעתם שלא צריכים לנהוג כאבותיהם, הבל יפצה פיהם. דמנהגי אבותינו הם

מעיקרים הגדולים של שומרי תורה ומצוות, ואשרי המחזיק בהם עכ"ל. וע' בספר שרשי מנהגי אשכנז (ח"א דף 18) בשם הגר"ח קנייבסקי שליט"א שכתב וז"ל, "זוהי מכה המהלכת בימינו, שאנשים עוזבים את מנהגי אבותיהם, זוהי עוולה גדולה". וע"ע בהסכמת הגר"ח פ' שיינברג זצ"ל (שם) וז"ל: והנה ענין שמירת מנהגים בדורנו צריך תיקון גדול. שבעת המלחמה הנוראה שנהרגו אלפי רבבות ישראל, ונחרבו קהילות הקודש באשכנז ושאר תפוצות ישראל, נגדעו ארזי המנהגים, ונסתתמו מעיינות המסורת המקובלת מדור לדור אב לבנים יודיע, ונעשה הדור יתום, ואף אין הבנים ובני הבנים יודעים באיזה דברים היו לאבותיהם הנהגות ודקדוקים מיוסדים על אדני פז, ומי שאין לו שום ידיעה בקבלת הדורות ומנהגי אבותיו בע"כ הוא בבחינת "שאינו יודע לשאול" עכ"ד. וכן כתוב בהקדמה שם דעתו של מרן הגרש"ז אירעבך זצ"ל לחיזוק המסורת ושמירת מנהגיה למען דורנו ודורות הבאים. ועי' במכתבים ומאמרים למרן הגר"מ שך זצ"ל (סי' רי"ג) שהובא דעתו לענין חיזוק קיום המסורת בלא שום שינוי. ועי' בשו"ת משנה הלכות ח"ו (סי' נ"ז) וז"ל, ומאד מאד צריך לזהר בזה בפרט בדורנו אנו, שב"ה אפשר דרא ואחד מחפש חומרות, והשני קולות, הצד השווה שדרכם לילך ולהפיל חומת אבותינו ומנהגינו שהנהיגו לנו, וע"ז נצטוינו ואל תטוש תורת אמן, שהכוונה על מנהגינו שהנהיגו לנו אבותינו ז"ל. והארכתי קצת בזה מחמת מרירות לבי אשר רואה אני שבעונ"ה כל אחד בונה במה לעצמו, זה בונה וזה סותר, זה אוסר וזה מתיר, והתורה חוגרת שק, אוי לי אם אומר אוי לי אם לא אומר. והלואי שנחזיק במנהגי אבותינו קדושי עליון נ"ע דור דור עד משה רבינו מסיני ומסרה להם, ונחזיק במסורה זו ולאורה נלך עד כי יבא שלה ולו יקהל עמים וד"ל ע"כ.

וכן שמעתי ממרן הגר"ש אלישיב זצ"ל אודות מנהגי המערביים בארץ ישראל, דכל שנמצא קהילה של מנין אנשים יוצאי המערב הפנימי, עליהם לחזק ולקיים כל פרטי התפלה ומנהגיה כפי שעשו אבותיהם בלא שינוי כלל. [ובביאור הענין בגדר קהילה בא"י שאינה מתבטלת עי' היטב בשורש שלישי]. וכן שמעתי מהגר"מ אליהו זצ"ל שציבור של יוצאי מארוקו עליהם לברך על ההלל בר"ח אע"פ שמנהג א"י לא כן.

ובספר אור ההלכה על מנהגי תימן הביא דעת גדולי הוראה בימנו על ענין זה אם יש להמשיך מנהגי אבות גם בארץ ישראל והביא שם קרוב לחמש עשרה גאוני הוראה בדורינו דס"ל דאין לזוז ממנהגי אבות ימין ושמאל.

דעת האחרונים מדורות הקודמים בענין זה

קושטא קאי שענין זה כבר עלה על שולחן מלכים בדורות הקודמים, כיצד יש לנהוג לאחר פיזור הקהילות במקומות שונים. וכבר נז"נ בזה באחרונים. וכפי שנמצא בתשובת מהריב"ל ח"ג (סי' י') מהרשד"ם (יו"ד סי' מ') ובפר"ח בקונטרסו על כללי מנהגים (סי' תצ"ו) ובפרט אודות עיה"ק ירושלים, אשר מכוונה בלשון רבים מן הפוסקים כעיר של "לקוטאי" מקדמת דנא (ע' הקדמה לספר נתיבי עם, שירושלים עיר של לקוטאי), ובפקודת אלעזר (או"ח סי' נ"א ט') כבר ישב על מדוכה זו במנהגי המערביים, שנחשבים כקהילה, ושאינן להם לשנות בשום מנהג, ואין חדש תחת השמש.

וכן היה מלפנים בישראל בקיבוץ קהילות שונות בעיר אחת, שהורו הפוסקים שכ"א יחזיק מסורת תפלתו, ושלא יהיו כולם קהילה אחידה, וע' בשו"ת אהל יעקב ששפורטש (ס' ס"ב) אודות מנהגי איזה מקהילות אפריקא הנמצאים במקומות אחרים, שהורה שימשיכו במנהגם. וכדבר פשוט הוא לו. ומצאתי בזה בשו"ת הרדב"ז ח"ג (סי' תע"ב) וז"ל ואי לאו דמסתפינא הו"א דטב ליה להתפלל בחברת בני אדם שדעתו נוחה מהם, ואין ראוי לאדם להתפלל אלא במקום שלבו חפץ, לפיכך נהגו בכל גלילות ישראל שכל בני עיר ולשון א' עושין להם קהל בפני עצמם ולא יתערבו עם אנשי עיר ולשון אחר, כי מחילוק המקומות והלשונות יתחלקו הלכבות, ואין קילוסן עולה יפה, ולא שייך בזה ברוב עם הדרת מלך. ע"כ לשונו הזהב. והו"ד בפקודת אלעזר (סי' צ').

פתיחה כללית
למנהגים

קיצור הלכות
מנהגים

פתיחה כללית למנהגים

יען כי תורת המנהגים ודיניהם עמומים, ולא דשו בה רבים. ופעמים רבות מחמת חוסר ידיעות בסיסיות בדינים, יש שמורים לעצמם היתר להקל במנהגים או לזלזל בהם, ולפעמים אף כרוך בו איסור גמור בביטולו, מצאנו לנכון להקדים מעט מן ההלכות והדינים העולים ממקומות מפורזים בפוסקים שדיברו בענינים אלו. וכן נביא כמה הכרעות מפוסקי זמנינו. ואשר ע"פ הכללים הללו ריחקנו וקירבנו מנהגים מסויימים, מאחר דאין תורת כ"א בידו להחליט מה נחשב מנהג קהל ומה לא. ודבר זה כרוך בכללים (וע' מש"כ בהקדמה). והמועוניין ללמוד יתר המנהגים יעיין בספר משא חיים (פלאג') בקונטרס המנהגים, ובשד"ח (כללים מע' מ' ס' ל"ז ול"ח) ויוסיף חכם לקח.

איסור העובר על מנהג

א. בענין זה יש חילוק בין שני סוגי מנהגים: (א) מנהג שהונהג לסייג וגדר. (ב) מנהגי קהל בדיני בתי כנסת, סדר התפלה, וכדומה. והנה מי שקיבל על עצמו מנהג לגדר וסייג בדברים המותרים, ולא התנה בפירוש שנוהג כן רק בלא נדר, דינו מבואר בשו"ע יו"ד (ס' רי"ד) דאינו יכול להקל בו. והו"ל כנדר, (וע' בלבוש שם דלשו"ע הוא אפי' חמור מנדר), ועובר על אל תטוש תורת אמך, ובכל יחל, וכתב בחת"ס (יו"ד ס' קצ"א) דנקרא עברין גמור ובר נידוי הוא. וכ"ז נלמד מהסוגיא בפסחים פרק ד' (דף נ:): בבני בישן.

ב. ברם מנהג שאינו לגדר וסייג אלא ממנהגי הקהל, כגון מה שנהגו בסדר התפלה ובנוסחאות, או הכרעת ההלכה כחד מן השיטות וכדומה, אינו כנדר. אמנם כתבו האחרונים דמכ"מ נכנס באזהרת אל תטוש (ע' מהרשד"ם או"ח ס' ל"ה). וכ"כ בשו"ת שבט הלוי (ח"ו ס' נ"ט). ובשו"ת חת"ס (יו"ד ס' קצ"א) דן במי שאינו מקיים מנהג בשב ואל תעשה, כגון שאינו מברך על ההלל, דבזה י"ל דבמניעת קיום מנהג שאינו מנהג איסור, אינו בכלל וצונו, ולפי ר"ת שס"ל דאפשר לברך על מנהג וצונו, הוי מנהג הניכר ועובר באיסור דלא תטוש ע"ש. לכן רבים מן המנהגים שאינם סייג וגדר, כמנהג איסור, אלא מנהגי קום ועשה, שקיומן מדין שמירת מנהגי אבות בעלמא, המבטלן אינו עובר בכל יחל, אבל מי שבקביעות עוקרו עובר באזהרת כל תטוש.

ג. ובהסכמת הגר"א זצ"ל לשו"ת משפטי עוזיאל ח"א כתב שכל הדברים האמורים אם יש איסור במניעת קיום מנהג, היינו רק בכה"ג ששינוי המנהג נעשה בהסכמה ובלא מחלוקת, אך אם יש בו מח' או קטטה לכו"ע יש בו משום אל תשנה מפני המחלוקת כמבואר במשנה בפסחים ריש פ"ד דאל ישנה מפני המחלוקת.

ד. דנו הפוסקים במקרים של שעה"ד או בדיעבד אם אפשר לבטל מנהג, דמי לנדר אונסין. וה"ה במקום צער, כבוד הבריות וכדומה, דאפשר שאין איסור במניעת המנהג, כיון שאין האדם בא בכוונה לנטוש או לבטל ממנהגי אבות.

חובב הבנים בשמירת מנהגי אבותיהם

ה. והנה בדיני מנהגי איסור, יחיד המקבל על עצמו לנהוג סייג מסויים מאיזה איסור, אף שחל עליו איסור לשנותו, אמנם אין בניו חייבים להמשיך מה שאביהם נהג משום פרישות. וכמש"כ בשו"ת חוות יאיר (סי' קכ"ו) דאטו הרבה צדיקים ופרושים שנהגו באיסורים, בניהם ממשיכים סייגי אביהם (בתמיה). אמנם אם ציבור שלם קבלו על עצמם סייג ופרישות מסויימת, מחיובים בניהם אחריהם לנהוג באותו איסור כמבואר ביו"ד (סי' רי"ד ס"ב).

ו. וכעין זה כתב בשו"ת זכרון יוסף (סי' י"ג) הובא בפתחי תשובה יו"ד (סי' רי"ד), שמנהגי האב על בנו הם רק אם האב הרגילו ונהיגו בכך, אבל אם לא נהג כן, לא מחוייב להתחיל לשמור מנהגי אבותיו. וכתב ע"ז בשו"ת שבט הלוי ח"ו (סי' נ"ט) שכ"ז במנהגים שאנשים פרטיים עשו לעצמם כסייג וכדומה. אבל דבר שקיבל על עצמו שבט שלם מכלל ישראל, כמו מנהגי הספרדים והכרעויותיהם, ונמשכו אחרי הוראותיהם זה כמה מאות שנים, נראה דלא צריך קבלה, אלא משנתגדל אדם בשורש שבטו ממילא מחויב הוא לנהוג כאבותיו. עכ"ד. (ומלבד זה כותב שם שהאחרונים נטו מדברי הזכרון יוסף).

מה נחשב כמנהג – ודין דבר שאינו מצוי או אינו מפורסם

ז. ביו"ד (סימן ק"צ) איתא, שקטנה שלא הגיע זמנה לראות, לא חיישינן לדמיה. ובמהרש"ל כתב בזה, שהאידינא כל אשה שיש לה בעל חוששת לכתמיה אפילו היא קטנה, ואין להקל נגד המנהג. וע' בב"ח שם. אך בש"ך (ס"ק ג') השיג וז"ל, ועוד דהדבר ידוע דדבר שאינו מצוי אין שייך בו מנהג. וכמו שכתבו הרמב"ם והכ"מ (סוף פ"א מהלכות מאכ"א) ע"כ. והוסיף, שאם באמת היה בדבר מנהג, היה הרמ"א מעתיקו. וע' בקובץ תשובות להגר"ש זצ"ל (או"ח סי' סט) שכתב "אנא לא ידענא מה מנהג בזה דדבר שאינו מצוי אין שייך בו מנהג". וציין שם לדברי

הש"ך הנ"ל. ומדברי הש"ך נראה, בדבר שבצינעה וכדומה לא שייך לקבוע בו תורת מנהג, דמי יימר דזה מוסכם אצל חכמי הדור. וע"ע בשו"ת אול"צ ח"א (סימן כח) מה שכתב בזה להשיג על הבא"ח שכתב שמנהג עירו לברך ברכה אחרונה במגילה ביחיד. והקשה דלא שייך לקבוע ע"ז מנהג, והיינו כנ"ל, משום דהוי דבר שבצינעה ול"ש עליה תורת מנהג, וכ"כ בשו"ת אג"מ (ח"ג מ"ד סי' ק"ו) דלא שייך מנהג בדבר שאינו שכיח.

ח. ולא רק דבר שאינו שכיח א"א לקבוע עליו שם מנהג, אלא גם מנהג אשר רק יחידים נהגו בו, ולא היה דבר ידוע ומפורסם אצל כולם, גם זה לא נחשב כמנהג, כן מפורש ברמב"ם הל' אישות (פ' כ"ג הל' י"ב) "והוא שיהיה מנהג פשוט בכל המדינה". וכן שמעתי ממרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל, שכדי לקבוע שם מנהג קהילה, צריך שיהיה דבר ידוע ושכולם נוהגים כך ברכים.

ט. ומלבד מה שצריך שיהיה מנהג מפורסם, צריך שהמנהג יהיה נקבע ע"פ ותיקין, וע"פ הלומדים, ולא משאר דלת העם. וכ"כ בחזו"א (או"ח סי' ל"ט אות ח') וז"ל ועיקרו של מנהג שאנו לוקחים אותו למשקל מכריע, ולהיות הנהגת הציבור מבטחת את האמת והנכוחה, אשר זכות הרבים וזכות אבותם מסייעתם לבלי לתעות ולהכשל, הוא הנהגת הציבור ע"פ הוראה של החכם הממונה על הציבור, שזו חובתם של הציבור לשמוע אל הרב שהמחוס עליהם, וע"י הנהגת הציבור מתאמתת ההוראה, אבל הנהגת דלת העם שאינם מדקדקים בדיבורם ובמשאם ומתנם ובדקדוקי מצוות וכל מעשיהם מצות אנשים מלומדה, אינה קובעת מנהג לקחת אותו למכריע, ומנהג כזה אינו מבטל הלכה ואינו מקיימה. עכ"ל.

שוב אינה ה' לידי שו"ת עלה עזרא להגאון רבי עזרא עטיה זצ"ל (סימן ו') שכתב אודות פולים, אם יש בהם משום בישול עכו"ם, וז"ל ואין לומר בזה מנהג, כי בדור הזה והעיר הזאת אשר היא פרוצה ואין שומעין לקול מורים, אין הולכין אחר המנהג אא"כ ישאל לבר סמכא ויודיעהו כי מנהג זה הוקבע ע"פ ותיקין, או אם ימצא כי הוזכר המנהג בספרים, ואז ילך אחריו, ובלא"ה הוי מנהג בטעות ואין הולכים אחריו, ואדרבה מחזירין אותם אם יש יכולת בדינו, ותו לא מידי וק"ל. ע"כ. וכן מצאתי בכה"ח (ס' קל"ה ס"ק מ') וז"ל: אבל בבית כנסת אחת אין קרוי מנהג, דאמרינן נהגו כך מחמת שלא היו בקיין בדין. ע"כ. וכ"כ עוד בסימן י"ד (ס"ק י"ד) דאין ליקח המנהג אלא מן הלומדים, לא משאר עמא דארעא שעושים מה שעולה בדעתם.

ולאור כל זאת יש לדון בהנהגות רבות אשר אנשים טוענים עליהם שהם אצלם "מנהג" שאמת בהרבה מהן אין שחר לדבריהם, אי משום שאותן הנהגות

לא היו דברים שנהגו ברבים, או מצד שלא היו ידועות אצל החכמים, כדי שיהיה שייך להחיל עליהם שם ותוקף של "מנהג" ולכן כל דבר יש לדון בו לגופו של ענין, והדבר מסור לגדולי ההוראה לקבוע מה נחשב מנהג ומה לא, ולא תהיה תורת כל אחד ואחד בידו.

מנהג שהונהג מגורמים חיצוניים

י. ובענין מנהג שאמנם רבים נהגו בו, אך מקורו מגורמים חיצוניים, כגון שנוצרו מנסיבות מציאותיות, וע' במשא חיים (מנהגים אות רנ"ד). ונראה פשוט דאין לקבוע בזה מנהג, כיון שלא הנהיגו כן בדוקא אלא כך אירע שנהגו מחמת ההכרח והנסיבות. ודוגמא לדבר, מה שנהגו קהילות המערב הפנימי ליטול אתרוג ממרוקו, אין בזה מסורת בדוקא, די"ל שמכיון שזו היתה המציאות אצלם, ורק אתרוגים אלו היו מצויים אצלם, לכן נטלו דוקא אותם, אך עתה שנמצאים יוצאי מרוקו בשאר מקומות בעולם, ויש שם עוד סוגי אתרוגים, לא משועבדים למנהג זה. וכן שמעתי בפשיטות ממרן הגר"ש אלישיב זצ"ל ומהגאון רבי משה שטרנבוך שליט"א, דכל כה"ג לא שייך לדון עליו מתורת מנהג.

מנהג שטעמו לא שייך בימינו

יא. וכמו"כ יש לדון איך דינו של מנהג אשר סיבת וטעם הנהגתו לא שייכת בימינו. וכגון מה דפסק מר"ן באו"ח (ס' ל"ד), שרק יראי שמים יניחו תפילין דר"ת. וכן ידוע שבכל ערי מרוקו לא הניחו תפילין דר"ת, כדעיד בזה בשו"ת שמ"ש ומגן (ס' נח). אך בימינו שכבר נתפשט שהרבה עמי הארץ לובשים תפילין דר"ת, שוב לא שייך בזה יוהרא, וכ"כ בברכ"י (ס' ל"ד) ובחיים שאל (ח"א ס"א) ועוד. וי"ל א"כ, דעתה שנסתלק ענין היוהרא, אין לטעון שיש מנהג שלא להניח תפילין דר"ת, כיון דהסיבות נשתנו. וכן שמעתי ממרן הגר"ש אלישיב זצ"ל, שבודאי בימינו יש לבני יוצאי מרוקו להניח תפילין דר"ת כמש"כ בשו"ע (והיינו כמש"כ בשו"ע שם, על ירא שמים שרוצה להניחם, אך אין חיוב בדבר). וכן שמעתי מהראב"ד הגר"מ שטרנבוך שליט"א. ושור"ר שכן כתב כן הגר"ש משאש זצ"ל בתשובה כת"י (הבאנו דבריו בפנים הספר בסי' לד) שבימינו דליכא יוהרא רשאי להניח.

קביעת מנהג במראות הדמים

יב. וכמו כן נראה שקשה לקבוע בהרבה עניני נדה ומראות הדם איך המנהג בארצות המערב, כי ידוע הדבר שלא היו הנשים שואלות לרבנים בעניני מראות הדמים וכן בהרבה מפרטי הלכותיהם וזאת מטעמי צניעות, ולכן בכל מראה דם

החמירו על עצמן, וכאמור היה זה מחמת טעמים הנ"ל ולא מתורת מנהג חומרא שקבלו ע"ע או הנהיגו. ולכן גם א"א לומר שהוא מנהג שקבעו להחמיר בזה כאיזה דעה בפוסקים. וכן שמעתי מהגאון רבי שלום משאש זצ"ל, (והוסיף שמעולם שלא שאלו אותו על מראות הדם). אין בזה מנהגים. וכן הסכים לי הגאון רבי דוד עובדיה זצ"ל. אכן כ"ז שאין לומר על כזאת שהיא מנהג קהל שחל על זרעם, אכן מה שהיה נשים שהחמירו על עצמן ביודעין בתורת חומרא, אמר לי מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל שבזה הן חייבות להמשיך מנהגן, וגמ' ערוכה היא שבנות ישראל החמירו על עצמן, ויש לנשים כח לקבוע על עצמן מנהג כשהחמירו על עצמן ביודעין. אבל אין ע"ז דין מנהג קהל, המחייב גם את הבנים אחריהם לנהוג בו אפי' קודם שהתחילו לנהוג כן, ודינו כדנתבאר לעיל באות ה' ו', שהבנים אחריהם אינם חייבים להמשיך מנהגם. ולפ"ז יש לדון מה שנהגו מקצת נשים להמתין ז' ימים ועוד חומרות אינו מחייב הבנות אחריהם כל עוד שלא נהגו כן בעצמם או כשכבר נהגו אחרת ככל דין מנהג יחיד ולא מנהג קהל. (וכמובן יש מנהגים מפורסמים כברכת הטבילה ששייך בהן מנהג וכל דבר לגופו ואכ"מ).

קביעת מנהג בנוסחאות התפלה

יג. וכן בנוסחאות התפלה יש לחלק בין נוסחאות הידועות, דהיינו שקיבלום עליהם קהילות הספרדים ובכללם המערב הפנימי, דבאלו ברור ששייך בזה אל תטוש וכמש"כ בשו"ת שבה"ל ח"ו (סי' נ"ט). אמנם ביררנו בשורש חמישי שאין לקבוע מנהג קהילה במה שהתפללו מתוך סידורי בית עובד ותפילת החדש לענין דקדוקים בנוסח התפלה, ולא שייך ע"ז אל תטוש תורת אמן, די"ל דאגב שיטפיהו התפללו כפי מה שהיה נדפס לפניהם, ואילו היה לפניהם סידור אחר היו מתפללים בנוסח הסידור ההוא. וכמו שכע"ז כתב במשנה הלכות ח"א (סי' ע"ט). אמנם כ"ז לענין הכללי דאל תטוש, אבל פשוט שעדיין יש איסור דשינוי הנוסח כמש"כ החיד"א ביוסף אומץ (סי' י') דבנוסחאות המורגלות בפי כל ח"ו לשלוח יד בהם, ומחבריהם והחכמים שהתפללו בהם, ידעו הם מה שלא יודעים אנחנו. וכ"כ בב"ח (סי' מ"ו) שאין לשלוח יד בנוסחאות המורגלות, ואין להתחכם על אבותינו.

קיצור הלכות

פרק א

גדר מנהג המחייב

א. דברים המותרים, והיודעים בהם שהם מותרים נהגו בהם איסור, הוי כאילו קבלו עליהם זאת כנדר שאין לו התרה. וחייבים לנהוג כן. לפיכך אדם הרוצה לנהוג בקצת דברים המותרים לסייג ולפרישות, יאמר בתחלת הנהגתו שאינו מקבל עליו לנהוג כן בנדר. וגם יאמר שאין בדעתו לנהוג כן אלא בפעם ההוא או בפעמים שירצה, ולא לעולם¹.

ב. ציבור מסויים² המקבל על עצמו מנהג לגדר סייג ופרישה מאיסור, הרי הוא חל עליהם ועל זרעם, ולכן אף בניהם חייבים לשמור את אותו הגדר³. ויש על כל אדם לעשות כמנהג המקום שיצא משם, כי קבלת אבות הוא, ויש בו משום שמע בני מוסר אביך⁴.

ג. העובר על מנהג אבותיו שיש בו סייג איסור עובר באיסור מדברי סופרים⁵. וי"א שנקרא עברייך גמור שעבר על איסור מדברי קבלה⁶.

ד. גם מנהגים שאינם של איסור אלא קום ועשה, כגון מנהגי בית הכנסת וכגון סדרי התפלות וסדר העולים וכדומה, אין לשנותם⁷. ויש אומרים שהעובר עליהם

4. לשון הבעל המאור פסחים (דף טז:).

5. שו"ת לבושי מרדכי (או"ח סו"ס מ"ד) שהוכיח כן מהחור"י ומהדברי חיים. (דהוי אסמכתא בעלמא).

6. כ"כ בשו"ת חת"ס (יו"ד סי' קצ"א) שבמנהג איסור העובר נקרא עברייך ומנדין אותו, ובעובר על קום ועשה עובר על איסור מד"ס אבל אינו עברייך. והו"ד במכתב הגר"ש וואזנר שליט"א בקובץ שמע בני (כ"ב תשמ"ח).

7. כ"כ בבית יהודה (או"ח סי' ס'), שמש

1. שו"ע יו"ד (ס' רי"ד ס"א), ע"פ הגמ' בפסחים ריש פ"ד. וממש"כ שם שרק ינהג כן פעם או פעמיים, מוכח שחמור מנדר, דאם הוא רק נדר מועיל לנהוג ג' פעמים בלא נדר. כ"כ בלבוש.

2. כן איתא בתוספתא מגילה (פ"ג ט"ו) "כך היו חבורות בירושלים נוהגים" וכן בסנהדרין (ל:): "כך היה מנהגם של נקיי הדעת שבירושלים".

3. שו"ע יו"ד שם (ס"ב) ע"פ הריב"ש. ומוכח כן מהגמ' דבני בישן (פסחים דף נ:).

ואינו מקיים נכנס באזהרת ואל תטוש⁸.

ה. יש אומרים דבמקום שיש צד מחלוקת בשינוי המנהג, כגון לשנות בפני רבים את מנהגם, אין הברל בין מנהג שאסור משום סייג למנהג שאין בו נדנוד עבירה, ובכל אופן אסור לשנותו משום אל תטוש⁹.

ו. דבר שנחלקו בו הפוסקים ונהגו להחמיר או להקל כאחד מן השיטות גם זה בכלל מנהג¹⁰.

ז. אין מנהג נקבע ונחשב מנהג קהל אלא אם הוא מנהג פשוט במקום וידוע אצל הציבור¹¹.

ח. יש אומרים שאין המנהג נקבע אלא א"כ הוא שכיח ונהגו בו בני העיר לפחות שלש פעמים, לפי שיש שהציבור עושים להם איזו הנהגה הצריכה להם עבור מצב או ענין מסויים ואין בדעתם כלל לקובעו למנהג קבוע, ולכן דבר שנהגו בו רק פעם או פעמיים אינו קרוי מנהג¹². וכ"ז במנהג סתם אבל מנהג מפורסם,

וצדקה (או"ח סי' י"א) והו"ד במשא חיים (פלאגיי) מנהגים סי' ר"כ. וע"ע במאירי במגן אבות (ענין העשרים בעמוד ק"ז) שכתב, יש צד אחד במנהגים שאינם באו"ה ואינם לצורך מצוה ולא חשש איסור, כגון מנהגים שבנוסח התפלות, שאלו נוהגים ע"פ מנהג זקניהם ואלו נוהגים עפ"י מנהג זקניהם. ע"כ. וכ"כ בשו"ת יכין ובוועז (סי' קי"ח). ויש לזה עוד מקורות רבים, כדחובא במבוא על המנהגים, וע' בשורש ב'.

8. שו"ת מהרשד"ם (או"ח סי' ל"ה), שכתב דלפי הגאונים דאין לברך על מנהג וצונו, לא שייך בזה איסור ואל תטוש. ולדעת ר"ת במנהגים דמינכר מצותיהו שייך לא תטוש, ולכן שייך לברך עליהם וצונו. ושמעתי מהראב"ד הגר"מ שטרנבוך שליט"א דלכן מי שנמנע לברך על הלל

בר"ח אינו צריך התרה.

9. ע"פ משנה ערוכה בפסחים (דף נ:.) וע' בהסכמת הגראי"ק זצ"ל לשו"ת משפטי עוזיאל, שלא דיבר המהרשד"ם (שלא אסר מדינא שינוי מנהגים) בכה"ג כלל. 10. פשוט, וכן כתב מהרשד"ם (יו"ד סי' מ') שבכה"ג לא שייך התרה. ועי' לקמן דעת הפוסקים החולקים עליו שעכ"פ מועיל בזה התרה.

11. רמב"ם הל' אישות (פ' כ"ג הל' י"ב) "בכל דברים אלו וכיוצא בהן. והוא שיהיה אותו מנהג פשוט בכל המדינה. וכן שמעתי בפשיטות ממרן הגר"ש אלישיב זצ"ל שמנהג היינו מה שידוע ומפורסם אצל הציבור.

12. ע' שו"ת מהרשד"ם (חומ"ס סי' תל"ו), וכעני"ז בתה"ד (סי' שמ"ב). ונפסק בחו"מ (סי' קס"ג ס' ג') ובפת"ש (סי' ל"ז ס"ק י"ד),

אפי' בפעם אחת נקבע¹³. וי"א שהכל לפי הענין¹⁴.

ט. מנהג שאינו מצוי ושכיח אלא מפעם לפעם אין עליו תורת מנהג¹⁵.

י. מנהג שהונהג במקום שידוע שאין הנהגותיהם ע"פ המורים, אין להנהגותיהם שם ותוקף של מנהג, עד שישאל עליו לחכם בר סמכא שיודיעהו כי מנהג זה הוקבע ע"פ ותיקין¹⁶. וכן מנהג שהונהג אצל דלת העם ולא אצל הלומדים אין ע"ז תורת מנהג¹⁷.

יא. מנהג שאינו פשוט ושוה בכל, אבל ראינו שגדול העיר או גדול הדור נהג כן נוהגין כוותיה¹⁸.

יב. אין מכלילים בתוך המנהג אלא מה שידעו שבו היה המנהג, או דבר הדומה לו ממש, אבל כל דבר השונה מזה אינו בכלל המנהג¹⁹.

למנהג עד שיברר ויודיעהו בר סמכא שהוקבע ע"פ ותיקין.

17. חזו"א או"ח (סי' ל"ט אות ח'), ובכה"ח (סי' קל"ה ס"ק מ' ובסימן יד ס"ק י"ד).

18. כ"כ במשא חיים (מע' מנהגים אות כ"ז) שכן משמע מהברכ"י (סי' ת"ע) ובשו"ת ראנ"ח ח"ב (סי' ד').

19. ע' בשו"ת אהלי יעקב (קאשטרו) סו"ס ס"א. ומשא חיים (אות רנ"ד) ובשד"ח (מע' מ' סי' ל"ז, ד"ה אם יש).

ולפי סברתם נר' דה"ה בכל תורת המנהגים, דטעמא דמסתבר הוא.

13. כ"כ בשד"ח (כללים מע' מ' סי' ל"ז).

14. פר"ח (סי' תצ"ו ס' י"ז).

15. שו"ך יו"ד (סי' ק"צ ס"ק ג'). וכ"כ ביו"ד ס' שצ"א ס"ק ח' בדבר שלא מצוי לא שייך מנהג. אג"מ (ח"ג מיו"ד סי' קו), קובץ תשובות (סי' ס"ט), אל"צ ח"א (סי' כ"ח).

16. שו"ת עלה עזרא (עטיה) (סי' ו') – ע"ש שבמקום כזה אין להחשיב הנהגותיהם

פרק ב

המחויבים במנהג

א. חייב אדם להחזיק במנהגי אבותיו²⁰, בין במנהג שהונהג כסייג ופרישות מאיסור, בין במנהג שנהגו כאחת מן השיטות בהלכה יש בו משום אל תטוש תורת אמך²¹.

ב. חובת הבנים להחזיק במנהגי אבותיהם אינה טעונה קבלה מצידם²². וי"א שכ"ז במנהגי רבים ולא במה שקיבל יחיד על עצמו סייג ופרישות, כי אין בכח איש פרטי לחייב אשתו ובניו בחומרות שלו²³. וי"א שגם המקילים שכל עוד שלא התחילו הבנים לנהוג כמנהג אבותיהם אין בו משום אל תטוש²⁴. ויש שכתבו שגם המקילים היקלו רק במנהגים שקיבלו אבותיהם על עצמם, אבל

20. ע' פסחים (דף נ:): כבר קיבלו אבותיכם עליהם. וע' במאירי שם שגורס כבר קבלו אבותיכם "עליכם", פירש שהכוונה היא שהאבות שקבלו עליהם המנהג, זו היתה כוונתם, להחילו גם על זרעם אחריהם. וסיים: וכתוב שמע בני מוסר אביך. ויש לפרש שלפי דרכו נקט דוקא תחילת הפסוק "אביך" ושביק סיפיה.

21. ע' בבעל המאור פסחים (דף טז:): ולענין מנהגים שאין בהם משום סרך איסור אעפ"כ יש איסור בשנותם, כמש"כ לעיל בשם המהרשד"ם (או"ח סי' ל"ה) בפשיטות שקרוב שנכנס בזה לאזהרת ואל תטוש. ובשו"ת שבה"ל ח"ו (סי' נ"ט) כתב שבנוסחאות ידועות שקיבלו על עצמם עדות הספרדים, כל זמן שאין טעם מספיק ע"פ ההלכה לעזוב מנהג המסור להם, איכא בזה משום אל תטוש תורת אמך.

22. חת"ס יו"ד (סי' קצ"א) בדעת ר"ת.
23. יו"ד (סי' רי"ד ס"ב), וכן מתבאר משו"ת חו"י (סי' קכ"ו) דביאר בארוכה שחל על בני בישן המנהג. ע"ש. ועי' חו"י (שם) דהמקום גורם, כההיא דבני ביישן. אבל מה שיחיד קיבל על עצמו סייג וגדר אינו מחייב את בניו אחריו, דהרי הרבה צדיקים וחסידים נהגו במילי דחסידותא ולא המשיכו בניהם אחריהם. וכ"כ בשו"ת אג"מ (אבן העזר ח"ד סי' ק אות ד') דהנהגת וקבלת היחיד אף שהוא גדול הדור אין לה דין ותוקף מנהג לחייב אחרים, ואף לא לאותם שברשותו, דאין הבעל יכול להטיל חומרותיו על אשתו ע"כ.

24. שו"ת זכרון יוסף (יו"ד סי' י"ד) הו"ד בפ"ת ביו"ד (סי' רי"ד). אמנם בשו"ת שבה"ל ח"ו (סי' נ"ט) כתב שהאחרונים נטו קו מדברי הזכרון יוסף.

מנהגי קהילה שלימה לא צריך קבלה לכו"ע ומשהגדיל ממילא מחוייב לנהוג כמנהג אבותיו²⁵.

ג. למרות שמנהגי קהילה שלימה מחייבים את הבנים אחריהם, מכ"מ אין חיוב על האדם לצאת לברר ולבדוק אחרי מנהגי אבותיו, אלא מה שידוע לו שהוא מנהג אבותיו חייב לשמור²⁶.

ד. מנהגי אשה נשואה צריכים להיות ע"פ מנהגי בעלה, כי מעת שנישאת אין לה לחוש עוד למנהגי בית אביה בין לקולא ובין לחומרא, שהרי זה כאדם שעקר דירתו לעיר חדשה, שדינו לנהוג בכל מנהגי המקום החדש²⁷. ולפי טעם זה לא מהני מחילת הבעל וחייבת לנהוג כמנהג בעלה. וי"א שטעם הדבר שהאשה צריכה לנהוג כבעלה בין לחומרא בין לקולא הוא משום שהיא משועבדת לבעלה, ולפי טעם זה אם הבעל מוחל לה אז תוכל להמשיך במנהגה²⁸. וי"א שאין אשה הולכת ע"פ מנהג בעלה אלא לחומרא ולא לקולא²⁹.

ה. מן הדין יש לאשה לנהוג כמנהגי בעלה גם בנוסח התפילה³⁰. ואם קשה הדבר מפני שנתרגלה לנוסח אחר, אינה מחוייבת לשנות נוסח תפילתה³¹, וי"א שאם הבעל מוחל רשאית לכתחילה להמשיך כנוסח שהיתה רגילה בו³².

25. שו"ת שבה"ל (שס).

26. כן שמעתי ממרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל.

27. כן פסק בשו"ת אג"מ (או"ח ח"א סי' קנ"ח). וכן מפורש בתשב"ץ (ח"ג סי' קע"ט). והוא דומה למתנ' בפסחים פ"ד דההולך מקום למקום ואין דעתו לחזור, אין עליו אפילו חומרי המקום שיצא משם. וכן פסק באדמת קודש (השמשות ל"ח"ב) ובמועדי לכל חי (ס"ב אות כ"ג) וכ"כ בשו"ת יבי"א ח, וכן המנהג.

28. כ"ד הגרש"ז אורעבך זצ"ל הובא בשמו בספר מעדני שלמה (מועדים דף י"ז). והוסיף שם שגם אם כבר נהגה כמנהג

בעלה בעת הנשואין, ועכשיו רוצה לחזור למנהגה הקודם, גם בזה רשאי הבעל למחול לה. אלא שצריכה התרת נדרים. וה"ה אם נהגה כמנהגה בבית אביה מפני שבעלה מחל לה, ועכשיו רוצה לעשות כמנהג בעלה צריכה התרת נדרים.

29. כן שמעתי בשם הגריש"א זצ"ל.

30. כנ"ל, דיש לה דין הולך ממקום למקום.

31. כ"כ בקובץ תשובות (סי' י"ב). וכן הובא בשמו בתפלה כהלכתה (פ"ד הערה ד*) ודימה זאת למי שהולך לעיר אחרת נוהג כדבריהם ה"ה כאן.

32. דעת הגרש"ז הובא במעדני שלמה (שס).

ו. אדם שאביו אינו שומר תורה ומצוות וממילא גם אינו שומר מנהגי אבותיו י"א שמותר לנהוג כמנהגי רבותיו³³, וי"א שמחוייב לנהוג כמסורת האבות³⁴.

ז. אם אביו שינה מנהג בטעות, אין בנו צריך להחזיק במנהג אביו, אלא יכול לחזור למנהג הקדום³⁵.

ח. גר שנתגייר ראוי לו לנהוג את המנהג שניחא ליה ויתנה שלאחר תקופה שיתחזק בידיעות התורה וירצה לשנות את מנהג יהא רשאי לעשות כן וראוי למורה הוראה המגיירו להורות לו כן³⁶.

ט. אדם שאמו יהודיה ואביו גוי, שדינו שהוא יהודי, יש להסתפק אם חייב לנקוט במנהגי עדת אמו, או שיעשה כמו שירצה³⁷.

י. אם אביו נהג מנהגים מחמת שהושפע מבני המקום אין הבן מחויב לשמור מנהגים אלו³⁸.

יא. י"א שאם אביו או זקנו ולמעלה היו מורי הוראה והכריעו בהלכה כאחת מן השיטות לחומרא, גם בני המשפחה אחריהם צריכים לנהוג כן³⁹. ויש חולקים דאם עכ"פ איכא חד בדרא המביא ראיות נגד דעת המחמירים אינו נמשך אחרי מנהגם⁴⁰.

37. שורש הספק דאפשר שמנהגי אבות שחלים עליהם ועל זרעם הוא רק דרך בית אב. ולצד זה י"ל שרשאי לנהוג כרצונו. וכן שמעתי ממור"ר הגר"ע אוערבך שליט"א. ומהגר"מ אליהו זצ"ל שמעתי דיש לו לתפוס את מנהגי אמו.

38. ע' שו"ת מהר"ם שיק או"ח (סי' רמ"ט) דמה שהבנים אוכלים על שולחן אביהם אינ"ז בגדר קבלה עליו עצמו, כי הוכרח לאכול על שולחן אביו.

39. שו"ת מנח"י ח"ג (סי' קמ"ד) ע"פ המהרשד"ם (סי' מ') דס"ל דבהכריע כצד אחד חמיר מסייג, ואין לו התרה לכו"ע. וכפי שהביא המג"א (סי' תקנ"א).

40. בפר"ח או"ח (סי' תצ"ו) חולק על המהרשד"ם בזה. וכ"ש לפי מ"ש בזכרון

33. ע' שו"ת תשובות והנהגות ח"א (סי' ס"ט).

34. כך פסק בשו"ת אול"צ ח"ב במבוא.

35. שו"ת אג"מ או"ח ח"ב (סי' כ"ד), דבנידון שאביו חסיד ועבר מלהתפלל בנוסח אשכנז לנוסח ספרד, רשאי בנו לחזור לנוסח אשכנז. דאבותיו ששינו, שלא כדין שינו. ולכן אינו חייב לשמור על מנהג ההוא ע"ש ובעיקר שאלה זו, רבים פליגי על הגרמ"פ, בזה ע' בשו"ת מנחת אלעזר ח"ב (סי' י"א) ע"פ הדברי חיים או"ח ח"ב (סי' ח') דנוסח ספרד כולל כל הנוסחאות. והרחבנו בזה בשורש חמישי.

36. דעת הגרש"ז אורבך ע"ל הובא בספר יו"ט שני כהלכתו פרק י"ט (כב).

פרק ג

דיני הרוצה לשנות מנהגיו

א. מי שנוהג בדברים המותרים סייג ופרישות ורוצה להקל מהני ליה התרה על נדרו⁴¹. וי"א דהא דמהני התרה הוא בקיבל על עצמו תוספת קדושה דתעניות וכדומה אבל דבר שהוא לגדר והרחקה מאיסור תורה אין לו התרה⁴².

ב. קבלת רבים שחל על זרעם י"א שאין לה התרה לעולם, דאינו תלוי בהם אלא קבלת המקום גורם⁴³, וכ"ש קבלת כל ההמון כולו אין בו התרה לעולם⁴⁴.

ג. אבל מנהג שהונהג מחמת טעות, שלא ידעו אם מותר הדבר או אסור, אינו צריך התרת נדרים, כיון שהיתה קבלתו עליהם בטעות⁴⁵.

43. שו"ת חת"ס (שם) דלכניהם לא מהני להו התרה. וכן העלה בפשיטות בלבושי מרדכי (סי' נ"א) ותמה על החו"י ששקיל וטרי בזה. ובאמת גם בחו"י לא העלה צד בזה להקל כמבואר שם, ואדרבה ביאר דקבלת קהל חמור מקבלת כל ישראל כולו, והעובר על זה עבר על לא תסור ע"ש. ע' בשו"ת לב חיים ח"ב (סי' צ"ד) דבאורז בפסח מהני התרה אע"פ דהוי קבלת רבים ובקו"א למחז"ב (סי' תס"ז) העלה שלא מועיל בזה התרה. וע"ע בשו"ת רב פעלים ח"ג (סי' ל') דנקט שמועיל. אך איירי שם בנידון איך יחידים קיבלו על עצמם.

44. כ"כ המהרש"ל בתשובות (סי' ו') הו"ד בש"ך (סי' רי"ד ס"ק ג') ופסק עפ"ז הגר"ב צ"א אבא שאול וצ"ל שאין התרה למנהג המתנת ה' ימים לפני ספירת ז' נקיים, כיון שכבר כל העולם קיבלו על עצמם כך (הו"ד בספר טל אמרתי).

45. כ"כ בהרבה פוסקים הובא במשא

יוסף, דאם לא התחיל לנהוג כך מהני ליה התרה, דכ"ש בנ"ד. והקיל בזה בעוד צירופים בשו"ת לבושי מרדכי (סימן נ"א). וכענין שמעתי ממרן הגריש"א וצ"ל על מי שהוא צאצא לאחד מגדולי הדור שעבר, שאינו מחוייב כלל ליזיל אחרי פסקיו, דממ"נ במה שההלכה כמותו כולם מחוייבים בה, ובמה שהוכרע הסוגיא דלא כוותיה ע"כ שלא אזלינן בתריה. ולא שייך מנהג בזה, דלא נעשה לסייג ולהרחקה.

41. ע"פ שו"ע יו"ד (סי' רי"ד) דהביא בזה סתם ויש.

42. שו"ת חת"ס או"ח (סי' קכ"ב) דהרי בשו"ע גופא (בסי' רכ"ח) מבואר שלא מהני התרה לבטל הנהגת מצוה. וכפי שהעיר בפר"ח. וע"כ שיש לחלק בין תוספת קדושה לבין סייג מעבירה. וכענין ת' בלבושי מרדכי (סי' מ"ד ונא) ושכ"כ בדברי חיים (סי' מ"ח). ועי' בשו"ת מהרשד"ם (יו"ד ס' מ').

ד. אם נהגו מנהג בטעות שאינה טעות מוכרחת, ותלוי בשיקול הדעת, רשאים להמשיך במנהגם. אך ינהגו כן בצינעא אם לא במקום בני תורה⁴⁶.

ה. יש אומרים דהא דמועיל התרה היינו במנהגים של תוספת סייג ופרישות, אבל דבר שיש בו מחלוקת בפוסקים, וקיבלו על עצמם לנהוג כהאוסרים, בזה אין התרה לעולם⁴⁷. ויש חולקים⁴⁸. יש אומרים דבמקום שרוב פוסקים ס"ל להקל לכו"ע מהני התרה⁴⁹.

ו. י"א שאין מועילה התרה אלא בדבר שאסרו עליהם בני המקום מעצמם דבר חדש שלא נהגו בו אבותיהם, אבל דבר שכבר הונהג ע"י אבותיהם אי אפשר להתיר⁵⁰. אמנם דעת השו"ע אינו נראה כן⁵¹.

ז. מנהג שיש בו חשש מינות ואפיקורסות מצוה לבטל אותו⁵² אמנם אם נהגו כן מחמת פרישות אין לבטל מנהגם⁵³.

48. פר"ח (סי' תצ"ו), וע' בלבושי מרדכי (סו"ס נ"א).

49. כ"כ בשו"ת דבר משה (יו"ד סו"ס ל"ג) וכ"כ בשו"ת ויאמר יצחק (ח"א דף ק"ז).

50. כ"כ במהרשד"ם (יו"ד סי' מ'). וכן דעת הראב"ד הובא במגן אבות להמאירי (סוף ענין העשרים).

51. במהרשד"ם שם כתב, שלא נר' כן מהר"י קארו בסי' רי"ד. ותמה עליו שלא ידע מנין לו.

52. כן כתב הרמב"ם (אסו"ב פ"א הל' י"ד-ט"ו) במנהג המתנת ארבעים ושמונים יום דכתב שמצוה לכופם שיבטלו מנהג זה, שזה דרך אפיקורסות ומן הצדוקים למדו זאת. וכ"כ הר"מ בתשובה, וכן בענין עמידה בעשרת הדיברות כתב לבטל המנהג מצד אפיקורסות.

53. כס"מ שם ביישוב מה שנוהגים להמתין ארבעים ושמונים. ומש"כ הרמב"ם לבטל עמידה בעשרת דברות כ"ז לפי מה שחשש למינות

חיים (אות צ"ו). ושמעתי מהראב"ד הגר"מ שטרנבוך שליט"א שאשה שמנהגה היה מתחלה להדליק נרות שבת ואח"כ לברך, ושינתה מנהגה לנהוג כדעת הרמב"ם לברך ואח"כ להדליק, תחזור למנהגה, דהוי כמנהג בטעות וע' מש"כ בזה בסי' רס"ג באריכות, ומה שהובא בשם מרן הגריש"א זצ"ל לענין הדלקת נרות שאינה צריכה להתיר נדר אם התחילה לברך לפני הדלקה, וגם הוריה ששינו צריכים לשנות מנהגם. וע' בשרשים שורש ג' שכיוצ"ב הורה מרן הגריש"א זצ"ל לציבור שמנהגם בחו"ל היה לברך על ההלל, וכאן בא"י שינו ולא בירכו, שיחזרו למנהגם, ושלא צריכים בזה התרת נדרים.

46. ע' בזה בריטב"א פסחים (שם) שעשה מזה חלוקה שלישית בנידון של חלב דאיתרא.

47. כ"כ בשו"ת מהרשד"ם (יו"ד סי' מ'). והביאו ברב פעלים ח"ג (סי' כ"ט) וכ"ד המג"א (סי' תקנ"א סק"ד).

ח. מנהג ששנוי במחלוקת הפוסקים אם מותר לקיימו, ואפ' רוב פוסקים נוטים שיש צד איסור בקיום המנהג מכ"מ כל שיש שיטה אחת האומרת שיש לו על מה לסמוך, ואינה בגדר שיטה דחוויה מההלכה, יש לילך אחר המנהג ולא לבטלו⁵⁴, וי"א שמותר לבטלו⁵⁵, ואין ההלכה כמותו⁵⁶.

ט. מנהג שאין לו מקור והוא נגד הדין אם בביטולו יגרום מריבות וקטטות או לידי הוצאת לעז אין מבטלין אותו⁵⁷.

י. במקום צער מבטלים מנהג בלא התרה דאינו עדיף מאיסור דרבנן שבמקום צערא לא גזרו רבנן⁵⁸ ויש חולקים⁵⁹.

יא. דבר שנשתנה הענין אין בו משום מנהג⁶⁰.

שרחצו בנתר, ומשך ידו מלמחות למרות שזה נגד הדין, כדי שלא להוציא לעז על הטבילה. וגם משום שיש לומר דבר הנשמע וכו' ע"ש.

58. שד"ח (מערכת מ' סוף כלל ל"ז) ע"פ נאמן שמואל (סי' י). וע"ע בשד"ח אס"ד (מע' חמץ סימן ו) בענין אם במקום קושי יש להתיר קטניות משום דלא קיבלו על עצמם אדעתא דהכי. וכ"פ בשו"ת מהר"י מבריסק (סי' מ"ח). ובדברי מלכיאל (סי' כ"ח) סתר דבריו, אך בסוף התשובה העלה דהוי כנדרי אונסין במקום דוחק גדול ע' בשד"ח שם.

59. המשפט צדק (סי' מ"ז). הובא בשד"ח מערכת מ' ס' ל"ז.

60. שו"ת מנחת אלעזר (סי' י"א) ע"ש מה שהביא ראיה מהב"י ששינה מנהג הנחת תפילין בחוה"מ, מחמת שנמצא בזה שאין ללובשו. ומזה הקיש דה"ה בשינוי מנוסח אשכנז לספרד, רשאי, דאחרי שחידש האריז"ל דזה נוסח שכולל הכל, אמרינן דבכה"ג הוי מצב חדש ולא שייך מנהג בזה.

ולאפיקורסות, מה שהיה שייך בימיו, אבל בימינו הדבר נשתנה. ע' בסימן א' מה שכתבנו בזה.

54. כן הביא בשד"ח (כללים מ' ס' ל"ז – ולח) וכן עולה משו"ת מהר"ם פאדוה (סי' ע"ח), מהרשד"ם יו"ד (סי' קצ"ג), וביו"ד (סי' מ'), ובמג"א או"ח (סי' תר"צ ס"ק כב') מהר"ק (סי' ט') ושם משמעות התוס' והמרדכי בגיטין. שמ"ש וצדקה (או"ח סי' ד'). ועוד הרבה פוסקים ע' בשד"ח שם. ולענין שיטה דחוויה, כן הוכחנו בשרשים א' שם.

55. פר"ח (סי' תצ"ו כלל העשירי).

56. וכן שמעתי ממרן הגריש"א זצ"ל שאין ההלכה כדברי הפר"ח בזה. וכן מתבאר מרוב הפוסקים וכדכתבנו בארוכה בשורש ראשון.

57. מאמר מרדכי (סי' תכ"ח סק"ב) שכתב על מנהג שנגד כל הפוסקים, שיש לבטלו, אך סיים רק אם אפשר בלא מחלוקת. וע' שד"ח כלל ל"ח (עמ' תנ"ג ד"ה ולא זו בלבד), ובמשא חיים (סי' צ"ו). וע' בשו"ת ריב"ש (סי' ל"ה) אודות נשים

יב. מנהג שמבוסס על אחרונים ושוב נדפס ספרי ראשונים וכתוב בהם אחרת עד כדי שאפשר לומר שאילו היו רואים את דברי הראשונים לא היו נוהגים כן, אפשר לבטל המנהג⁶¹.

יג. אין לשנות ממנהגי התפלה, ויש בזה משום אל תטוש תורת אמך⁶². ואם שינה בדיעבד יצא בתפלתו⁶³.

יד. שינוי נוסחאות אינו תלוי באיסור והיתר, ויש רשות לשנות איזה תיבה או תיבות⁶⁴. אבל תיבות המורגלות בפי כל המון ישראל, אפילו אם ע"פ כללי הדקדוק אינו נכון, אין לשנות כלל⁶⁵.

63. כ"כ בשו"ת יוסף אומץ (סי' כ') ע"פ האריז"ל, די"ב חלונות יש בשמים כנגד י"ב שבטים, ומי שמשבט אחד שינה לנוסח אחר בוודאי יצא ידי תפלתו. וכ"כ בשער אפרים (סי' י"ג).

64. שו"ת מהרשד"ם (או"ח סי' ל"ה). וע' בשו"ת אבקת רוכל (סי' כ"ח) דשינה תיבה ע"פ גירסא.

65. שו"ת יוסף אומץ (סי' י') וביאר שבאבקת רוכל לא דיבר בזה כלל. ועי' בשו"ת יחיה דעת (חזן) ח"ב (סי' כ"ח).

61. כ"כ בחקרי לב יו"ד (סי' ר') הובא במשא חיים (סי' רכ"ה) שם בשם הב"י בחו"מ.

62. ירושלמי מס' ערובין (פ"ג הל' ט) "אע"פ ששלחנו לכם סדר תפלות אל תשנו ממנהג אבותיכם. והביאו להלכה במג"א (סי' ס"ח). וכן גרס בהגהות מיימוניות (סוף סדר תפלות אות ה). וכתב ע"ז בפרמ"ג שאין לשנות מנוסח אשכנז לספרד. וכן מוכח מכל הפוסקים, ע' שו"ת חת"ס (או"ח סי' ט"ו), דברי חיים ח"ב (סי' ח'), מנחת אלעזר ח"א (ס"א).

פרק ד

דיני ההולך ממקום למקום, כיצד ינהג

א. ההולך ממקום למקום ואין דעתו לחזור למקומו, הרי הוא מקבל על עצמו את כל מנהגי המקום החדש בין לקולא בין לחומרא. והרי הוא ככל תושבי המקום. לפיכך ספרדי ההולך לקהילה של אשכנזים, או להיפך, הרי הוא נקבע להיות כמותם לכל דבר, ואפילו קשה לו להרגיל את עצמו בזה, הרי הוא מחוייב בכל מנהגי המקום⁶⁶.

ב. במה דברים אמורים באנשים יחידים שעברו להתגורר בעיר אחרת, אבל קהל שלם שעקרו מקומם לעיר אחרת הרי הם נשארים במנהגייהם בין לחומרא ובין לקולא⁶⁷.

ג. נחלקו האחרונים אם צריכים שיהיו תיכף קהילה שלימה בפני עצמה כדי לא להתבטל למקום⁶⁸ או כל שעתידים לבוא רבים אחריהם, יחזיקו הבאים ראשונים במנהגייהם לחומרא על סמך שעתידים לבוא עוד רבים⁶⁹.

ד. כל שיש מניין אנשים בעיר שנוהגים במנהגי אבותיהם די בזה כדי להחשב כקהל, ושוב אינו מתבטל⁷⁰. ואפילו אם אינו חלק מבית כנסת זה נוהג כמנהגי

66. משנה ריש פ"ד בפסחים. וע' בשו"ת פנים מאירת ח"ב (סי' קל"ג) ובשו"ת חת"ס ח"ו (סי' א') שאין לאשכנזי הבטל בקהילות הספרדים טענה שאינו יכול להרגיל א"ע לנוסח שלהם.

67. כן מבואר מהאבקת רוכל (סי' ל"ב). וכ"כ בפר"ח (סי' תצ"ו כלל י"ט) וע' בביה"ל (סי' תס"ח) וע' מש"כ בזה בשורש השלישי.

68. כ"ד הפר"ח (שם).

69. מהריב"ל ח"ג (סי' י') הובא בפר"ח שם. וכן דעת המהרשד"ם.

70. ע' בפר"ח שם הובא בביה"ל (סי' תס"ח ד"ה וחומרי) שמניין של אנשים סגי.

ובביה"ל כתב שכוונתו שעכ"פ שיהיה להם בית כנסת ומורה צדק ומקוה וכדומה ככל קהילות ישראל. אמנם בימינו שיש מו"ץ ומקוה כלליים לכל הקהילות, ואין דברים אלו מבטאים ומגדירים קהילה, כל שיש ביהכנ"ס שנוהג בו כן סגי. וכן שמעתי ממרן הגר"ש אלישיב זצ"ל שכל שיש ביהכנ"ס בעיר סגי ליחשב כקהילה ואינה מתבטלת לשאר אנשי המקום, וינהגו מנהגייהם לחומרא ולקולא, וע' בשורש שלישי מה שהארכנו בזה.

וע' בחוות יאיר (סי' קכ"ו) דעיר שנחרבה ונתיאשו ממנה האם חייבים במקו"א לקיים מנהגם.

אבותיו. ופסקו פוסקי זמננו דה"ה בארץ ישראל שעל כל קהל כזה לנהוג כמנהגייהם שבחו"ל בכל דבר⁷¹.

אויערבך זצ"ל ועוד רבים. וכן ראיתי בהקדמה בספר אור ההלכה שהביא בנידון זה קרוב לחמש עשרה מפוסקי זמנינו שג"כ כתבו כן, שיש להם לנהוג בכל מנהגייהם בין לקולא בין לחומרא. ובשו"ת יביע אומר בכמה דוכתי כתב לא כן, ודננו בהרחבה בדבריו בשורש השלישי ע"ש.

71. כן שמעתי מהגרי"ש אלישיב זצ"ל, וע' בפתח דבר בדעת הפוסקים הקדמונים ובדעת גדולי הדור בזה, שכן דעת הגר"ב טולידנו זצ"ל, והבבא סאלי זצ"ל, הגר"מ מלכה זצ"ל, הגר"י חזן זצ"ל, הגר"ש משאש זצ"ל. וכן שמעתי מהגר"מ אליהו זצ"ל. וכן כתב הגר"ש וואזנר שליט"א, וכן דעת הגרש"ז

מבוא כללי
לפסקי ומנהגי
המערב הפנימי

מבוא כללי לפסקי ומנהגי המערב הפנימי

ובו יתבאר שורשי מנהגי המערב הפנימי והתפתחותם, ויתבאר שמקור המנהגים ממקום אחד באו, ויתבארו כללים בפסיקת גאוני המערב.

תקופת הראשונים בערי המערב הפנימי

א. ראשית ישוב היהודים במערב הפנימי, כפי שנמסר במסורתם הוא כבר מימי שלמה המלך, ויש אגדות על יישובן אפילו מקודם. והנה בתקופת הגאונים כבר היתה השפעת חכמים קיימת. המדקדק דונש בן לברט נולד בעיר פאס בערך בשנת ד"א תר"ף. וגם רבי יהודה חיוג, התגורר שם. ובשנת ד"א תשע"ג נולד הרי"ף בפאס במגרש קלוא-חמאד, ומשם למד בישיבת קירוואן. ורבים מן הראשונים איתן מושבם קבעו בפאס עיר הבירה, וביניהם ר' יהודה הכהן אבן סוסאן, הרי"מ מגאש שנתמנה כממלא מקומו של הרי"ף, ואחריהם אביו של הרמב"ם רבינו מיימון, שהביא את בנו הרמב"ם ללמוד תורה מרבינו יהודה בן סוסאן זיע"א. וכתוב בספר תולדות ר' יוסף קספי ז"ל כי אמר ללבו לנסוע לממלכת פאס כי שמע כי נמצאים בה חכמים גדולים אשר ידם רב להם וכו', כי לפי הנשמע נמצאים שם אנשים רבים בעלי חכמה ודעת ע"כ [כ"ז בהקדמה למלכי רבנן].

ואמנם בבוא הימים נחרבו ערי המערב מרדיפת האלמוות וחרבן עד אשר לא נשאר שריד ופליט מכל הקהילות המפוארות ההם, וכידוע מקינת רבי אברהם אבן עזרא אשר תיאר את החורבן הגדול בערים פאס, תוניס, סבתא, מכנאסא, וטראבלס (טריפולי), אשר כולם נשארו שממה ומתוצאה מאירועים אלו הרבה מהשפעת הרי"ף וכל גדולי הדור אחריו לא נשאר מהם רושם בערי המערב מאחר שנחרבו הקהילות.

תקופת המגורשים במערב הפנימי

ב. והנה בשנת רנ"ב רבים מן המגורשים מארץ ספרד (ובשנת רנ"ז מארץ פורטוגל) הגיעו למערב הפנימי, ורובם נתיישבו בעיר פאס שבה היה המלך וקיבל היהודים. "וכך שארית הפליטה הנשארת באה לפאס, ונאספו שמה כל העדרים יחד גדולים וקטנים חכמים ונבונים" (ספר הקבלה). ובזה נפתח פרק חדש בתורת המערב ע"י בוא המגורשים, בעיקר ממלכות קאשטייליא, והחלו רבניה וחכמיה לנהוג הנהגותיהם ומנהגיהם עד שהתושבים היהודים אשר התגוררו

בפאס מלפני בוא המגורשים החלו למחות נגד כמה קולות שנהגו ותקנו המוגרשים, ועיקר המחלוקת היתה בענין הכשר הבהמות ע"י בדיקת הראיה ע"י נפיתה אשר הקילו בה חכמי קאשטיליא, וטענת התושבים בידיהם, שמנהג מקומם העתיק הוא הגובר, וכמו שכתב כל זאת רבם של התושבים הר"ח גאגין בקונטרס עץ חיים (הנדפס בספר נר המערב דף פ"ג) אשר חיבר והשיב על דברי המגורשים. וז"ל: וקצת מן הטבחים שלנו (של המוגרשים) בבואם לכאן לפאס החזיקו במנהג שהיה להם מקצת מקומות מקאשטיליא, ולא חששו להא דתנן ההולך ממקום שעושין למקום שאין עושין נותנין עליו חומרי המקום וכו'. ע"כ. ומבואר שטענת התושבים היתה שיש למגורשים להתבטל למנהג הוותיקים. ואולם בסופו של דבר גברה יד המגורשים על התושבים, עד שרובה של הקהילה קיבלו עליהם תקנות והנהגות המגורשים, למעט בית כנסת אחד שנשארה בפאס הנוהגת כמנהגי התושבים הישנים, וכן הוא עד הדור האחרון. והדפיסו סידור הנקרא "אהבת הקדמונים" (נדפס בירושלים שנת תרמ"ט) ושם מופיעים מקצת מן המנהגים הראשונים שנהגו (ובניהם שלא ברכו על ההלל ב"ח, כדעת הרמב"ם). וע' בהקדמה לספר מלכי רבנן וז"ל ומהגירוש הזה באו כמה וכמה משפחות רבנים חכמים גדולים אשר עד היום אור תורתם מופיע בבני מערבא, והמה המשפחות המיוחסות הנמצאים במערב, ובידם מסור כל עניני הרבנות והשררות והמשורות, ועל פיהם יצאו ויבואו כל אנשי המערב, ואחרי דבריהם לא ישנו ע"כ.

ג. ומאחר שגברה יד המגורשים על התושבים, התפשטו במרוקו כל מנהגי קאשטייליא, ובכלל זה היתר הנפיתה שהביאו עמם המגורשים לפאס, ומשם לרוב ערי המערב, וכמש"כ בשו"ת ויאמר יצחק ח"ב (סי' קכ"ב) "וידוע הדבר כי כל ערי המערב הם נגררים אחרי מנהגי פאס הראשונים, יען שהמגורשים מקאשטייליא חנו בתחילה במדינת פאס ואח"כ נתפזרו בכל ערי ישראל". ע"כ. וכ"כ בשו"ת אבני שיש ח"א (סי' ס"ה ד"ה אחר שנתרפא) "והכי נהוג בכל בתי דינין שבמערב הנמשכים אחר תקנת המגורשים זלה"ה". וכ"כ בספר זבחים ושלמים (בהקדמה): "ויש אשר הוסיפו רבני המגורשים מקאשטייליא מנהגים שונים, שכל דבריהם כגחלי אש וזיקים". וכ"כ בזבחי צדק (כת"י בהקדמה): "עם כל זה, רבותינו ואבותינו המגורשים מקאשטייליא נ"ן ראו לפסוק בקצת מקומות אלה היפך מפסקי מרן, ויגררו אבתריהו כל ערי המערב הפנימי". ע"כ.

וכן עד היום הזה רבות מן התקנות ומנהגי מרוקו יסודם מהמגורשים. ובכלל זה כל דיני הכתובה, שהכל נקבע עפ"י הוראות ותקנות חכמי קאשטייליא. וכן נדפס בכל כתובות המערב שהוא כמנהג קאשטייליא. ובין היתר שלא ישא אשה אחרת. וכמש"כ בשו"ת אשר לשלמה (סי' נ"ב ד"ה בהאי). וכן רבים מן המנהגים

שנהגו בארצות ספרד, כגון ברכה על חצי הלל שהעיד הר"ן שכן המנהג במקומו. וכן המנהג לומר עננו בתענית ציבור גם בערבית, כמו שכתב הרא"ש, הונהג בארצות המערב בהשפעת גולי ספרד.

מקומות שלא התפשטו מנהגי קשטיליא במלואן – דרום מרוקו ואגפיה

והנה השפעת המגורשים על ערי המערב הגיע לכל המקומות שסביב העיר פאס, כולל מכנאסא, אלקצר, וואדנן, באדיס, דבדו, טנגיר, טיטוואן, סאלי, ארזילא, לעראיש, ראבאט, אספי ועוד, אבל בערים הדרומיות יותר, וכן בהרי האטלס, לא התפשטו מנהגי קאשטיליא במלואן, ולכן נמצאים עד היום הרבה חילוקי מנהגים ביניהם לבין שאר ערי מרוקו, יען שהשפעתם מן הקאשטיליאנים לא היתה לגמרי. כ"כ רבי יהודה בן עטר בשו"ת זכות אבות (פיסא תקע"ב ס' ע"ה): "ותקנה שהתקינו ק"ק פאס המגורשים, גריר אבתריהו בכל ערי המערב, חוץ מתאפיללת ואגפיה ומראכיש (מארוקה) יש ויש כל משפחה לפי מנהגה, דהיינו אותם שהם מזרע המגורשים עושים המנהג ההוא, ושאר משפחות יש שעושים מנהג המגורשים, ויש כדת, אבל כל שאר ארצות המערב, פאס, וטיטוואן ואלקצר וכל הגליל ההוא, ומכנאס וצפרו כולם עושים כמנהג המגורשים. וק"ק סיבליאנוס אשר בדיבדו עושים כמנהג המגורשים ג"כ, אבל ק"ק תאזא יש להם מנהג בפנ"ע". [ושמעתי מכמה מחכמי מראכש שקבלה בידם שהגיע מר"ן בעצמו למראקש והתווכח עם החכם רבי יצחק דלויה זצ"ל. כ"כ בספר מלכי רבנן (אות יו"ד): "ולשמע אוזן שדבר עם מר"ן הקדוש ז"ל כשהיה במראקס". ונמצא בכתב יד להגר"ח שושנה זצ"ל שהתווכחו על מנהג מראכש שנהגו בקדיש אחרי קריה"ת במנחה בשבת, ועל מה שהיקלו בטרופות, שהוא דלא כפסק מר"ן בשו"ע].

קבלת פסקי הרא"ש בארצות ספרד

והנה כבר בספרד היה נחשב הרא"ש כרבם של הספרדים, כמש"כ באברנבאל בזבח פסח: "ואנחנו גלות ירושלים אשר בספרד, הננו נוהגים כדעת הרא"ש ז"ל". וכ"כ בשו"ת מהרש"ך: "הרא"ש רבם של הספרדים". ובספר תקנות כרם חמר (לר"א אנקאוה ז"ל) כתב: שכבר נהגו מימות עולם כדעת הרא"ש. ומאחר שחכמי קאשטיליא השפיעו על ערי המערב כאמור גם במערב הפנימי נחשב הרא"ש כרבם, כמש"כ בשו"ת משפט וצדקה ביעקב (סי' ה'): "וכך היו אומרים, כי המקום אשר יפנה הרא"ש ככה ילכו". ובנוסף גם השפעת הרמב"ם היה ניכר בארצות המערב כמש"כ בפרחי שושנים (כללים ה') בשם הגר"ח אלישיר (ובפרט

מהמגורשים שהגיעו מאנדלוסיה שנהגו על פיו). אבל קבלת הוראותיו לא התפשטו כדברי הרא"ש.

היאך נהגו שאר ארצות המערב

ד. הנה מלבד שתורת הקאשטיליאנים היתה פרוסה על ערי מרוקו, השפעתם הגיעה גם לשאר ערי המערב, והיו מן החכמים שגלו לארצות הסמוכות, ובכללם לארץ ישראל, ועל ידם הונהגו רבות מדבריהם אף במקומות הללו. ונציין את הידועים: הובא בספרים שהגאון המקובל רבי שמעון לביא הגיע לפאס עם גולי ספרד בהיותו ילד, ובהיותו כבן ששים יצא כדי לעלות לא"י, ובראותו בטרופול מצב העזובה ברוחניות, החליט להשאר שם וללמד תורה. ושם השפיע תורתו. הגאון רבי יעקב בי רב, רבו של מר"ן השו"ע, הגיע לעיר תלמאסן ומשם נבחר כרבה של פאס עד שעלה לצפת, ר' יהודה חייט יצא בשנת רנ"ד לאיטליא, וגם הרדב"ז יצא מפאס לארץ ישראל (נר המערב). ובנוסף לכך רבים מן חכמי קאשטיליא הגיעו מספרד לערי המערב שסביבה, וביניהם הערים שבטורקיה, תונסיה, אלגיר, ולוב וחלקם אף הגיעו לארם צובה, וגם שם השפיעו במידה מרובה על מנהגיה [אבל בדרך כלל הרבה ממנהגי חלב אינם דומים לארצות המגרב], והוא מפני ששם מנהג המגורשים לא היה השולט כשאר ארצות המערב, והמסתוערבים עדיין נהגו כמנהגם בבוא המגורשים, ולא רפו ידיהם עד שהרבה ממנהגם נשאר כמי קדם. כמבואר בהקדמה לספר דרך ארץ].

היוצא מהאמור שבמקומות רבים בספרד ואף בארץ ישראל השפעת החכמים מקאשטיליא הגיעה. ולכן מצאנו ברבים מן המנהגים וההנהגות אשר שוים הם, כי מבטן אחד יצאו. ולאורך כל הספר יראה המעיין את הצד השווה בין מנהגי מרוקו, טורקיה, יון, תונסיה, לוב, ואלגיר. והסיבה היא כנ"ל, מאחר שמקור הדברים הגיע מחכמי קאשטייליא. ואע"פ שהדברים פשוטים וידועים הם, מכ"מ מצאנו צורך להעתיקם מאחר שהרבה אינם מודעים לכל זה. [ונעתיק כאן לדוגמא ג' מן המנהגים המפורסמים אשר שווים בין ערי המערב. (א) ברכת ההלל על הלל שבדילוג, שרוב ארצות ספרד נהגו לברך כמו שהעיד בשער המפקד (נהר פקוד ר"ח). ובשואל ונשאל ח"ב (סי' ל') העיד שכן מנהג מקומו (גרבא). וזאת אע"פ שמרן העיד שאין מברכים בא"י וגלילותיה, אך בזה מנהג ארצות כל המערב שווין לברך, כסברת הר"ף, (ב) וכמו"כ לענין ברכת הדלקת הנר לנשים לאחר ההדלקה, כמש"כ במחזיק ברכה (סי' רס"ג) וע' בפנים הספר, שכן נהגו בכל ארצות ספרד, מלבד שדעת מר"ן לא ברורה בזה. ג) וכן מה שנהגו לענות ברוך הוא וברוך שמו גם בברכות שיוצאים בהם יד"ח. וכן העיד בשואל ונשאל

ח"א (סי' כ"ה) (ג'רבא), ובלב חיים ח"ד (סי' ק"ט) (טורקיה) ובנתיבי עם (סי' קס"ז) כתב שכן מנהג ירושלים.

קבלת הוראות מר"ן במערב הפנימי

ה. ובהופיע אורו של מר"ן קיבלו גאוני המערב [הפנימי] בכל תוקף קבלת פסקי השו"ע כפי שהעיד בראשונה גדול חכמי המערב הגאון רבי יעקב אבן צור זצ"ל בשו"ת משפט וצדקה ביעקב ח"ב (סי' ה'): "וקיבלו אבותינו ורבותינו ז"ל דבריו וסברתו וגם הח' מהר"ש בן דנאן הנזכר בכללם, דבריו וסברתו אפילו נגד אלף פוסקים, שוב אין לנו אלא סברתו". וכ"כ בתורת אמת (ברדוגו) (קלט): "ונגדירים אחר פסקי רבינו יוסף זלה"ה הוא המשביר לכל עם הארץ". וכ"כ בבקש שלמה (אבן דנאן) (סי' ל"ט) ועוד.

ובשו"ת אבני שיש ח"א (סי' פ"ו) ביאר סיבת קבלת פסקי מרן, וז"ל: ומה"ט קיבלו דורות האחרונים פסק מר"ן אפי' נגד אלף פוסקים, משום דאזיל בשיטת קדמוננו לפסוק כתרי מגו תלת עמודי ההוראה. ע"כ. ומה שנהגו גם במערב הפנימי בדרך זו לפסוק כהרי"ף הרמב"ם והרא"ש, נראה הטעם ע"פ מש"כ הב"י בהקדמתו: "ולכן הסכמתי לדעתי כי להיות שלשת עמודי ההוראה אשר הבית בית ישראל נשען עליהם בהוראותיהם, הלא המה הרי"ף והרמב"ם והרא"ש ז"ל, אמרתי אל לבי שבמקום ששנים מסכימים לדעת אחת, נפסוק הלכה כמותם, אם לא במקצת מקומות שכל חכמי ישראל או רובם חולקים על הדעת ההוא, ולכן פשט המנהג להיפך. ע"כ. והנה הרמ"א בדרכי משה הקשה ע"ז למה בחר מרן דוקא בהני תלת, ולא בשאר חכמי ישראל. ואמנם טעמו של מרן מבואר מתוך דקדוק לשונו, מדוע תפס דוקא הני תלת, דהוא משום "שהבית ישראל נשענין עליהם בהוראתיהם". ובכללם הרא"ש שנחשב כרבם של הספרדים. והרי"ף בחיבורו לתלמוד כבר היה אבן יסוד בדברי הראשונים. וגם פסקי הרמב"ם נתקבלו בערי המערב כמש"כ בספר פרחי שושנים בשם הגר"ח אלישיר (כללים ה'). ושמעתי שבאזור אנדלוסיה אשר בספרד נהגו בדברים רבים ע"פ הרמב"ם. והרי זה מבואר היטב מדוע דוקא בהני תלת נקבעת ההלכה, שהוא מחמת שחשיבי כפוסקי המערב.

ובספר משפט צדקה ביעקב ח"ב (סי' מ') הועתק פסק דין מתקופה שעוד לפני שהופיע אורו של השו"ע, וז"ל: ואע"פ שזה היה מספיק לפי תקנתינו ומנהגנו, דהיכא דנמצא נוטים לדעת אחת בדיני ממונות תרי מגו תלתא אשלי רברבי הרי"ף והרמב"ם והרא"ש נפסוק הדין עמהם. ע"כ והוכיח מזה בהקדמה לספר נהגו העם דכלל זה דתרי מגו תלת, קדם למרן גם במערב הפנימי. ואפשר לומר

שהמהר"י בי רב שעלה מעיר פאס לארץ ישראל לפני שנת הרפ"ב, העלה עמו כלל זה, ומסרו למר"ן הב"י, ועפ"ז חיבר ספרו באופן שהכלל הזה שעליו בנויה ההלכה, הונהג ונקבע במרוקו, ומשם לא"י ולכל העולם. וע"כ קיבלו במערב פסקי מר"ן, מאחר שהוא הולך בשיטת קדמוניו, וכבר הכלל היה ידוע לפני בוא פסקי מר"ן למערב.

באיזה דברים לא קיבלו דעת מר"ן

ו. אלא שאע"פ שכל בני המערב הפנימי קיבלו עליהם הוראות מר"ן, מ"מ מאחר שהשפעת חכמי הקאשטילייא במנהגים ותקנתם כבר היתה בתוקף, במקום מנהג לא קיבלו דעת מר"ן. וכמו שכתב הב"י בעצמו בהקדמה שאינו בא לבטל מנהגים שכבר נהגו. וכ"כ בס' זבחים ושלמים (שם): "ואחרי דבריהם (חכמי קאשטיליא) הלכו בין להקל בין להחמיר הגם אם תמצא הרבה דינים שהם היו כנגד הכרעת מר"ן, הם צודקים. ע"כ. וכן מבואר בשו"ת אשר לשלמה (סי' נ"ב ד"ה מעתה דהאי) "ובאותם מקומות שבהם נישאת, אינם נגררים אחרי תקנת המגורשים, א"כ מוכרחים הם ללכת אחר הוראות מר"ן". משמע שכל מקום שקיבלו תקנות המגורשים לא אזלינן בתר דעת מר"ן. וכ"כ בתורות אמת להמלאך רפאל ברדוגו (דף ק"מ): "הגם שבכל דיני התורה אנו נמשכים ונגררים אחרי פסקי רבינו יוסף זלה"ה, הוא המשביר לכל עם הארץ, כי מצא חן בעיני המלך מלכו של עולם, ותעבור הרינה במחנה העברים לכו אל יוסף אשר יאמר לכם תעשו, והלכה כמותו בכל מקום, זולת בקצת מקומות, ובפרט לשני סימנים בטור ושו"ע סי' ל"ז בדיני בועות הריאה, ובסי' ט"ל בדיני סירכות הראה שבאלו אין אנו נוהגים כדבריו אלא כמנהגים המיוחסים לחכמי קאשטילייא ע"כ.

נוסחאות התפלה

ז. כידוע בנוסחאות התפלה ודקדוקיהם התפשט המנהג בעיקר ע"פ הסידורים שהגיעו מליוורנו אשר ברובם הושפעו ממרן החיד"א, ובכללם סידורי בית עובד, ובית מנוחה, ובית השואבה מהגר"י אשכנזי, ותפלת החדש (לורנו). ונתקבלו נוסחאותיהם ודקדוקיהם אצל המון העם. (וגם התפשט במקצת סידור חקת עולם נדפס בשנת תרס"ה. וע' בעוד יוסף חי (פ' שמות אות ד' שהזכיר), וביררנו בשורש החמישי שאין לקבוע מנהג ברור בנוסחאות התפלה ובדקדוק ע"פ סידורים אלו מצד אל תטוש. ומ"מ שייך בזה דברי המהר"ח פלאגי בלב חיים (הובא במבוא), שלא לשנות נוסחי התפלות והבקשות שסידרו בעלי תושיה, "והבא לשנות מנהג הקדמונים יעשו לו דין בבית דין של מטה ככל אשר יושת עליו". ויש להוסיף דאפילו היכן שע"פ הדקדוק יש לשנות הגירסא, מכ"מ כתב מרן החיד"א בשו"ת יוסף אומץ

(סי"י) דבנוסחאות הרגילות אצל המון העם, אין לנו שום רשות לשנות הסידור, דהרי גאוני עולם קיבלו זאת בשתיקה, ומי שישנה פוער פיו לומר שטעו ולא ידעו לקרות התיבות, ויש לבטל דעתם של המעוררים ולכופם, ומי שיחשוב כל ישראל טועים בדבר שבקדושה, ראוי לגעור בו בנוזיפה. עיי"ש. וכ"כ בשו"ת יחווה דעת (חזן) ח"ב (סי" כ"ח) לגבי ניקוד בורא פרי הגפן בסגול, שכיון שנתקבלנה נוסחה זו, אע"פ שיש ע"ז קושיות ע"פ הדקדוק, למה נשנה מנהג אבותינו. ומה גם שמצאנו יוצאים מן הכלל עוד כמה תיבות, וגם זו תהיה מהיוצאים מן הכלל. ואיך שיהיה גם הקדמונים ידעו בכללי הדקדוק, ואם קיבלו זאת בשתיקה, לא נהיה טובים מהם".

ובספר נוהג בחכמה (דף רמ אות ל"ז) כתב: "מנהגי פאס רובם ככולם מיוסדים על דברי הרב אבודרהם ז"ל". וכ"כ בדף קצ"א: "וכן אנו נוהגים כהרד"א, שכבר ידוע שעיר פאס מנהגם כהרד"א. ויראה המעיין בפנים כמה דוכתי שנגררנו בתריה" (ע' שם סי' ר"ח, סי' תכ"ב בכפילות פסוקי הלל, ובסי' תכ"ח).

כללים

טז. בספרי חכמי המערב נמצאו כללים ברורים בדרך ההוראה בפסקי מר"ן, ונצטט עיקר הכללים אשר נהגו בהם מימי קדם. וע"ע בשו"ת באשר לשלמה (תרס"ו) ובפרחי שושנים (כללים) [ובשו"ת עטרת שלמה במבוא האריך מאוד במקורות רבים בזה ע"ש].

א. במקום שמר"ן לא גילה דעתו נקטינן כדעת מור"ם, אפ' כנגד אלף פוסקים (שו"ת ויאמר יצחק (י"ד סי' פ"ז). שו"ת משפט וצדקה ביעקב (ח"א סי' ה') זכות אבות (סי' י"ב), ברית אבות (דף ע"א) (לגבי חכמי מראקס). משפטים ישרים ח"א (סי' שפ"ח).

ב. לא קיבלנו הוראת מר"ן במש"כ בבדק הבית, ולא בתשובות, אלא במש"כ בבי" ובשו"ע בלבד. וכל רבני המערב הסכימו לזה, ולא שייך בזה קים לי, ע"ע בבקש שלמה (דף ל') והו"ד בפרחי שושנים^א [שו"ת ויאמר יצחק ח"ב

שאר ספריו. אכן הרבה מקרים יש אשר מר"ן בבי" לא הכריע בפירוש דין מסויים, אך מתוך דבריו נתבארה שיטתו בענין. (לדוגמא מה שדנו האחרונים אי חלב עכו"ם נגזר במנין, ונפק"מ טובא

א. אגב גררא אמרתי להעתיק מה שנסתפקתי זה כמה שנים בעיקר גדר הקבלה בדעת מר"ן אשר כתב בשו"ת ויאמר יצחק (ח"ב ליקוטים דף ר"י) שקיבלנו מה שכתוב בבי" ובשו"ע גרידא, ולא

(ליקוטים דף ר"י) וע' בדברינו בשורש רביעי ומה שביארנו שם בזה, דאין קבלת הוראות מר"ן כמרא דאתרא מצד הגברא, שתאמר שכל מה שפסק קיבלו, ולכן קיבלו הוראותיו לא בכלל, אלא רק מש"כ בב"י ובשו"ע, כי רק אלו היו בכלל הקבלה]. (ע"י שו"ת שמ"ש ומגן ח"ד או"ח ס' פ"ב הרבה מ"מ בזה).

ג. כשמרן הביא בשו"ע ב' דעות, וכתבן בי"א וי"א. וכן כשהרמ"א הביא ב' דעות בסגנון זה. נקטינן כי"א בתרא [ויאמר יצחק שם ופ"ש (שם)].

ד. כאשר כתב יש אומרים ויש חולקים, קבלה מרביתנו הראשונים בפאס דהלכה כיש אומרים קמא. הו"ד בפרחי שושנים (שם) ובשם הליצחק ריח (חו"מ אות ב.). וי"א שגם בזה אזלינן בתר היש חולקים, שהיא הדעה המובאת אחרונה. (משפט וצדקה ביעקב ח"ב סי' ק"ץ).

ה. סתם וי"א, הלכה כסתם אף אם מר"ן מכריע כיש מי שאומר (מוצ"ב ח"ב דף ה', צו, פ"ש (שם) ויאמר יצחק (שם)).

ו. אם ג' עמודי ההוראה נגד מרן, הכי קי"ל (ויאמר יצחק שם וע' בשורש רביעי בביאור הדברים).

ז. בדבר שבערוה החמורה אין בידינו להקל נגד מר"ן (שם).

ח. אחרי שנתחבר השו"ע, המנהג פשוט שאין לומר קים לי נגד מר"ן [שם ספר זכות אבות סי' י"ב, פ"ש (שם)].

ט. לא קיבלנו דעת מר"ן במקום שאין דעתו ברורה. (בקש שלמה דף לו: וכן דעת רבים מגדולי ספרד).

לי שהדבר תלוי, שאם לית מאן דפליג, יוצא שכך צריכים ללמוד הסוגיא, וממילא כך צריכים גם לפסוק, אך אם הרמ"א חולק ע"ז אין צריך למיזל בתר מה שעולה מהב"י, כיון שלא כתב כך בתור הכרעה. כי רק הכרעות ברורות היו בכלל קבלת פסקיו. ע' בספר בקש שלמה ס' מ"ב על חומ"ש ס' ר"ץ ס' ט"ז דהיכא דהי"א הובא ברמ"א מודה לשו"ע וכ"כ במהר משה להסכמתו לדברי שלום (משאש).

בימינו אם מהני פחד השלטון, וע' בזה בפר"ח ופרי תואר (סי' קט"ו) שנקטו שאינו נגזר במנין. אך מהב"י עולה מדבריו ביישוב דעת הרמב"ם שנגזר במנין. אך לא כתב כן בתור פסק אלא כך משמעות דבריו, האם גם בזה אמרינן שקיבלנו דעת מר"ן, והעיקר להלכה יהיה לתפוס שנגזרה במנין, או לא). ושאלה זו לא נתבארה די הצורך בספרי כללי הפסק. ופרסתי ספיקותי קמי מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל, ואמר

מנהגי הלכה

על פי סדר

שלחן ערוך

אורח חיים

סימן א – דין השכמת הבוקר

קריאת עשרת הדברות בציבור

סעיף ה: טוב לומר.. ועשרת הדברות. הגה ודוקא ציחיד מותר לומר עשרת הדברות בכל יום אצל אסור לאמרס צליצור.

בשעת קריאת עשרת הדברות בספר תורה בבית הכנסת נהגו שכל הקהל עומד על רגליו ולא חוששים לתרעומת המינים אלא במקום שקורא עשרת הדברות בפני עצמו ולא בקורא כל הפרשה¹.

מקור אבות

מאז ושהוא מנהג קדום. ונראה שלא נתקבלו טענות הרמב"ם, שהרי נהגו בהרבה קהילות עד היום הזה לעמוד בעשרת הדברות, וצריך באור מדוע לא נתקבלו דברי הרמב"ם.

ברם כבר חילקו רבים מן האחרונים, שמה שחששו בגמ' לתרעומת המינים לא שייך אלא בזמן הרמב"ם אבל לא במינים שבימינו. ע' בלבוש סו"ס תצ"ד (הוב"ד במחש"ש שם), וכ"כ באג"מ או"ח ח"ד (סי' כ"ב) שג"כ דחה טענה זו דתרעומת המינים, שלא היו טועים בזה. ע"ש שאין לשנות המנהג. וכ"כ בשו"ת שמ"ש ומגן לשנות (שם).

ועוד נראה להוסיף שאין דברי הרמב"ם מוסכמים לפי כל הראשונים. דהנה בב"י סימן א' (ד"ה וטוב ולומר) הק' מגמ' בברכות (שם) עמ"ש הטור שקורין עשרת הדברות בתפלה והרי בגמ' בברכות (שם) מבואר שחיישינן משום תרעומת המינים, ותי' דהיינו דוקא בציבור אבל ביחיד דליכא משום תרעומת המינים אדרבה טוב לאומרם, שע"כ יזכור מעמד הר

1. כן המנהג פשוט. והעתיקו בספר נוהג בחכמה (עמ' קמ"ג) ובקיצור שו"ע (טולידנו) עמוד קל"ז. וכן בשו"ת יחיה דעת (חזן) ח"ג או"ח ס' י"ג, ובשו"ת שמ"ש ומגן ח"א (סימן נז). וכך איתא במטה יהודה (למהר"י עייאש) סימן א' סק"ו, ובדבר שמואל (סי' רע"ו) ובכפי אהרן (סי' ל"ט). ובשדי חמד (כללי הפוסקים סי' ה' אות י"ד) דן בזה וקיים המנהג (אך יש לדון בעיקר דבריו ואכמ"ל). וכ"כ בשו"ת אורחת יושר ח"ג ס' ל"ג.

ומקור הדברים במס' ברכות (דף יב.) א"ר אמר שמואל אף בגבולין בקשו לקרות כן אלא שכבר בטלום מפני תרעומת המינין. ופרש"י בקשו לקבוע עשרת הדברות בקריאת שמע. מפני תרעומת המינין, שלא יאמרו לעמי הארץ אין שאר התורה אמת, שהרי אין קורין אלא מה שאמר הקב"ה ושמעו מפיו בסיני, עכ"ל. והרמב"ם בתשובותיו (סי' מ"ו) יצא נגד המנהג לעמוד בעת אמירת עשרת הדברות ע"פ דברי הגמ' הנ"ל. ומבואר מדברי השואל בדבריו שכך היה המנהג

תיקון חצות

סעיף ג: ראוי לכל ירא שמים שיהא מיצר ודואג על חורבן ביהמ"ק.

המדקדקים נהגו לקום כל לילה ולומר תיקון חצות, ונהגו לומר גם בליל שבת תיקון חצות ואומרים תיקון לאה בלבד².

מקור אבות

הדברות קוראין מקצת פרשת יתרו לית לן ביה. ולהאמור מנהג זה מבוסס על שיטת רש"י. ולפ"ז דברי הרמב"ם בתשובותיו סי' מ"ו אשר יצא כנגד המנהג לעמוד בעשרת הדברות בגלל חשש תרעומת המינים, ומזה יצא טענת מקצת מחכמי הדור שאלמלי ראו האחרונים את דברי הרמב"ם היו חוזרים בהם.

היוצא מדברינו שלמרות שהרמב"ם פקפק על מנהגינו בזה, עדיין נמשך מנהג זה עד היום, וכאמור מאחר שלא שייך תרעומת המינים כאשר קוראים כל הפרשה. ועוד שהמינים שדיבר בו הרמב"ם אינם אותם המינים שבימינו, וכבר מצינו בעוד מקומות שחשש הרמב"ם למינים כגון מנהג המתנת ארבעים יום ולא חששו לדבריו כמש"כ הכס"מ אסו"ב (פ"א הל' י"ד).

ובענין אמירת לשם יחוד לפני כל מצוה ומצוה. בעמק יהושע ח"ג (סי' כ') המליץ במה שנהגו כן אבותינו וכן נדפס בסידורים. ובדרך כלל נמשכו הציבור אחריהם. וע' בשו"ת מים חיים ח"א (סי' סא) מה שיצא חוצץ נגד אנשי מקומו בעיר מכנאס שהיו נוהגים לאומרה.

2. כן המנהג הפשוט, וכ"כ בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג סי' נ"ה (אות ה', ו')

סיני בכל יום, ותתחזק אמונתו בזה. ע"כ. ולכאורה יש מקום לומר לפ"ד הב"י שכל מה שמייחד את קריאת עשרת הדברות בציבור יש תרעומת המינים. אולם נראה שאין בדברי הגמ' והב"י קשר לנידון דידן, דהנה רש"י פירש בהדיא דהחשש בתרעומת המינים הוא שלא יאמרו אין שאר התורה אמת, ותדעו שהרי אין קורין אלא מה שאמר הקב"ה ושמעו מפיו מסיני. וא"כ אי"ז שייך אלא היכא שמייחד פרשת עשרת הדברות בפנ"ע ולא קורא שאר הפרשה, אבל היכא שבאותו מעמד קורא את כל הפרשה אין כאן הך חששא שיאמרו "שאינ קורין אלא מה שאמר הקב"ה ושמעו מפיו בסיני". ותלי"ת מצאתי כן מפורש בדברי החיד"א (לדוד אמת סי' ז' אות ה') ע"פ מה דהובא במס' סופרים דתנן התם, אמר ריב"ל אין לך דבר טעון ברכה לפני ולאחריו [בקריאת ס"ת] אלא שירת הים ועשרת הדברות" והק' שם למה לא חששו לתרעומת המינים. ותירץ דבאופן שקורא כל הפרשה אין חשש של תרעומת המינים. וכן כתב בהדיא בספרו טוב עין סימן י"א בשאלתא דא על מקומות שנהגו לעמוד בקריאת עשרת הדברות שכיון שקוראים בספר תורה בכל שבת ויו"ט וגם בפרשת עשרת

מה שכתוב בסידורים לומר תיקון חצות בישיבה בראש הפתח כאבל, כיום אין זכר לזה כלל ומי שירצה לעשות כך בביתו ביחיד, וודאי שהוא טוב³.

מקור אבות

וע"ע בח"ב (עניינים שונים סימן ו').

ובספר תדשן אדמה (להרב שמואל אבן דנאן זצ"ל) כתב "ואני הדל שמעתי בימי נעורי מפי אדונינו הרב כמוה"ר ר' אברהם קויראט ז"ל שהיה מספר והולך כמעשה חסידות וקדושת הרה"ג תוקפו של יוסף (אלמליח) אשר היה שומע מפי סופרים דברים נוראים, ומכללם אחת היא שבכל לילותיו לא היה ישן בתחלת הלילה אלא היה עוסק בתורה עד חצות לילה ממש, ואז היה קם מלימודו לומר תיקון חצות בכוונותיו על פי כתבי האר"י בבכיה רבה ע"כ.

"בלילי שבתות המנהג בכל מארוקן וגם כמעט בכל המקומות שלא לומר תיקון רחל באשמורת הבוקר אבל תיקון לאה הכל אומרים עם דודי ירד לגנו בניגונים ובשמחה רבה". וכתב עוד בשם זקנינו שהיו קמים כל לילה לומר תיקון חצות במקום האבלים, ואח"ז לומדים עד הבוקר. ודלא כהבא"ח פ' וישלח. וכ"כ באמת ליעקב (הובא בכה"ח ס"ק יג) שבליל שבת אין לומר תיקון לאה.

3. כ"כ הגר"ש משאש (שמ"ש ומגן ח"ג ס' נ"ה) והוסיף שזקנינו היו קמים בחצות ויושבים במקום האבלים בבית כנסת.

סימן ד – דיני נטילת ידיים

נטילה ע"י בלי ביוצא מבית הכסא

סעיף יח: אלו דברים צריכים נטילה במים, הקם ממטתו וחיוצא מבית הכסא ומבית המרחץ והחולץ מנעליו והנוגע ברגליו.

יש שכתבו שנהגו להקל לענין נטילה ביוצא מבית הכסא, שלא צריכים נטילה מכלי אלא בשטיפה פעם אחת מהברז סגי⁴.

נמ"י בבוקר בתוך ד' אמות

שם: נהגו המון העם להקל לענין נטילת ידיים בבוקר שלא צריך להיות תוך ד' אמות של האדם משום שסומכים על השיטה שכל הבית חשיב כד' אמות. והיראים נהגו לדקדק בזה⁵.

מקור אבות

יפנה ויטול ידיו, והרי לא לכל אחד יש לו ביהכ"ס סמוך למטתו. וכ"כ בנהגו העם (שחירת). וע"ע במ"ב ס"ק ב' שמדין התלמוד והפוסקים אין איסור ללכת ד' אמות ללא נטילה.

אבל לאחר בירור הדברים, מה שנהגו להקל בזה ע"פ רוב היה מחמת קושי הדבר שהברז היה רחוק מהמטה. והיראים נהגו לדקדק בזה, והגר"א עמאר שליט"א אמר לי שבהיותו עם הגר"ב טולידנו זצ"ל היה מאד מקפיד שכל אורח שמגיע לבית היה מכין לו מים לנטילת ידיים סמוך למטתו. וכן שמעתי מת"ח רבים מעירות שונות, שהיראים נהגו לדקדק בזה.

4. כך כתב בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג (סי' ל"ז) וז"ל: הנה מנהג מארוקן במה שראיתי בימי חורפי שכל החכמים קטן או גדול נוטל ידו מן הברז בפעם אחת... וכן נהגנו אנו אחריהם עד היום הזה ע"כ. וכפשטות דברי מר"ן שהקפיד בנטילת כלי רק בנט"י של בוקר כמש"כ בסימן ד', עיי"ש.

5. כן נהגו רבים. וכן הזכיר מנהג זה בשו"ת שבות יעקב (חלק ג' סי' א'), וע"כ שסמכין על שיטת רבי שמעון בן אלעזר במס' ברכות (דף כה). שכל הבית חשיב כד' אמות דמי, ודייק בשבות יעקב שכן משמע מפשטות הש"ס, שלא נהגו להקפיד בד' אמות. דאיתא שכשישכים

סימן ו – דין ברכות אשר יצר ואלקי נשמה ופירושו

נוסחאות בברכת אלקי נשמה וברכות השחר
סעיף ג: ברכת אלקי נשמה אינה פותחת בברוך מפני שהוא ברכת החודאה
נהגו לומר ברכת המעביר חבלי שינה בלשון רבים⁶.

מקור אבות

הסמוכה שלפי דעת האריז"ל יש להסמיך
ברכת אשר יצר ואלהי נשמה, וכן הביא
מרן החיד"א בקשר גדול (סימן ה' אות ו')
וכתב בשו"ת יחווה דעת (חזון) ח"ג סי' ג'
אות ג' שכן מקובל מאבותינו שאין
להפסיק בין ברכת אשר יצר לאלהי
נשמה.

ובענין לומר בקשות (אדון עולם, ידיד
נפש, כל ברואי, למענך וכו') לפני ברכות
השחר וברכות התורה כבר העיר החיד"א
בשו"ת יוסף אומץ (סי' ס"ו) "וזה שנים
בבואי לערים האל ראיתי שאומרים
פסוקים קודם ברכות התורה כגון
ותתפלל חנה קודם ברכת התורה. וכך
נרפס בקצת סידורים. ואמרתי להם שלא
נכון לעשות כן נגד השו"ע". וכוונתו
לדברי השו"ע (סי' מ"ו סעיף ט') לחוש
לסברא ראשונה לא לומר פסוקים לפני
ברכה"ת. אכן ברמ"א שם כתב שהמנהג
להקל, והראיה ממה שאומרים סליחות
ולאחמ"כ מברכים על התורה. וכן בכל
יום כשנכנסין לביהכנ"ס אומרים כמה
פסוקים ותחנונים ואח"כ מברכין על
התורה. וכן נרפס בכל הסידורים הישנים,
תפלת החדש, בית עובד, זכור לאברהם.
ובבית עובד (דינים מחודשים ג') כתב

6. כן נרפס בסידורים בית עובד, זכור
לאברהם, וכ"כ בחקת עולם ע"פ דברי
הגמ' בברכות (דף ל:) לעולם ישתף איניש
בהדי ציבורא. וכן ניקד היעב"ץ (פאס)
בסידורו, כפי שהביא בשמו בנהגו העם
(שחרית). וכ"כ במטה יהודה (סי' מ"ו)
החיד"א (שם) תפלה לדוד (עמאר) (דף כו),
יפה ללב (שם אות יד) ועוד. ומה שיש
שינוי לאומרה בלשון יחיד, ע"פ הבא"ח
(ש"ר וישב י"א), הוא לפי מה שהיה לפניו
גירסת סידור הרש"ש, כבר כתב בספר
אהבת שלום (דף קיד) שמסקנת הרש"ש
לאומרו בלשון רבים כמבואר במהדורות
אחרות של סידורי רש"ש. ובכה"ח (סי'
מ"ו ס"ק ו') כתב שצריך להיות בו מ"ז
תיבות. וכ"כ בשלמי ציבור (דף מו).
ובחסד לאלפים (סי' מ"ו אות ג'). אכן נוסח
המערב ע"פ הגמ' בברכות כנ"ל.

בברכת אלהי נשמה הנוסח המקובל
להוסיף אחרי תיבות אבותי "שאתה הוא
רבון כל המעשים אדון כל הנשמות
מושל כל הבריות חי וקיים לעד". [ויש
מוסיפים "שליט בכל הרוחות" ויש
מוסיפים "ומלא רחמים ומחזיר נשמות
לפגרים מתים" לפני סיום הברכה].

ובסמיכת ברכת אלהי נשמה לברכה

סימן ח – הלכות ציצית ועטיפתו

אופן עטיפת טלית

סעיף ג: מליחות קמנים שלנו שאנו נוהגים ללבוש אע"פ שאין בהם עיטוף יוצאין בהם ידי חובת ציצית. וטוב להניח אותו על ראשו רחבו לקומתו, ולהתעטף בו, ויעמוד כך מעומף לפחות כדי הילוך ד' אמות, ואח"כ ימשכנו מעל ראשו וילבשנו.

אופן העיטוף בטלית שנהגו הוא למשוך הטלית על גופו ועל פניו⁷ ולשלשל הטלית סביב צאורו בעוד שמכוסה גם בחלק מגופו⁸ ולא מספיק מה שנוהגים לשלשל הטלית סביב הצואר בלבד.

מקור אבות

ובשו"ת קנין תורה ח"א (ס' ב') קיים המנהג לכסות גם את הפנים וכך כתב בשו"ת מעט מים (שם).

8. כך המנהג הפשוט. וכ"כ בשו"ת מעט מים (שם). וכ"כ בשלמי ציבור (דף לב.) ובפתח הדבר ח"ב (ס' ח'). ודלא כפי מה שיש נוהגים לשלשל הטלית מעל ראשו וכתפיו בלא שמכוסה חלק מן הגוף. וכך עולה בפשטות מדברי השו"ע שכתב שמניחו על ראשו, רחבו לקומתו, משמע שעוטף גם חלק מן הגוף. ומקורו מהתרה"ד (סי' מ"ה).

ובימינו התפשט אצל רבים מעדות המזרח לעטוף הראש בלבד, ואח"כ לשלשל אותו על גופו. ויל"ע בזה דהנה מקור הדברים כתב בבא"ח פ' בראשית (ה"ה) ז"ל סדר עטיפת טלית גדול כך הוא, אחר סיום הברכה תעטף בו ראשך בלבד ולא כאותם המתחכמים לעטף בו כל גופם מתחילה, דאין לנו אלא דברי

דהנהגים לומר ותתפלל חנה יאמרו ברכת התורה מקודם, וציין ליוסף אומץ. וגם בערי המערב הפנימי לא היה קיים מנהג ברור לברך ברכת התורה אחרי הבקשות אלא רבים היו מברכים ברה"ת בבית, וא"כ י"ל שמה שיש שנהגו לומר ברכה"ת אחרי הבקשות נמשכו ע"פ הסידורים ואין בזה דין מנהג.

7. כך המנהג וכדהעיד בשו"ת מעט מים (עטייה) ח"ב סו"ס א'. והנה בגאונים פירשו שעטיפה בעי כעטיפת הישמעלים וכך הביא הטור דבריהם, אך מהו עטיפה ישמעלית נחלקו בזה האחרונים דע"פ פשוטו הר"ז כפי מה שפירש רש"י במוע"ק דף כב. עד גובי דיקנא פ' גומות שבלחי למטה מפיו, וכ"כ בגר"ז וז"ל, לכן צריך להתעטף בטליתו כעטיפת הישמעלים דהיינו לכסות הראש עם הפנים עד גומות שבלחי למטה מפיו ע"כ ובקצה"ש (בדה"ש פ' ז' אות י"ד) תמה ע"ז

עיטוף הראש יש חשש ברכה לבטלה, שמפסיק בין עיטוף הראש לעטיפת הגוף.

ובאמת יש לתמוה על הבא"ח וחסד לאלפים שכתבו בפשיטות לעטוף את הראש לבד, ומקורם מדברי האר"י ז"ל, ואע"פ שאין לנו עסק בנסתרות המעיין בגוף דברי השער הכוונות יראה דיש לדון בזה, וז"ל: וכנגד זה הוא הציצית הקטן שאין מתעטפין בו לא את הראש ולא את הזרועות, אבל הציצית הגדול המעטף את הראש הוא בחינת אור המקיף וכו' לכן שיעור זה הטלית הגדול של העטיפה הוא כדי לכסות ראשו ורובו כמש"כ הגמ' וכו'. והנה מחמת סיבה זו הצריכו הגאונים להתעטף עטיפת הישמעאלים ומחזירים ב' הציציות וכו', וטוב ונכון לעשות כך, ולפחות ישאר מעוטף כך כדי שיעור הליכת ד' אמות בעת שמתעטף בציצית, ואח"כ יסיר העיטוף מעל צוארו וכך היה מנהגו של מורי ז"ל ע"כ. הרי דהזכיר בכ"ז שמעטף בו הראש, וזהו השיעור ראשו ורובו, אבל לא שלל את גופו כלל. ומש"כ שאח"כ יסיר העיטוף מעל צוארו, אינו מוכרח שלא היה על גופו אלא כששלשל הטלית מול כתפיו נמצא שהיה גם על צוארו. אבל וודאי גם הכתפים מכוסות. ודברי הבא"ח צ"ע.

שו"ר בספר מעשה נסים (כדורי) (עמוד קע"ה) שפירש בדעת הבא"ח דנקט כהגאונים שלעיקר המצוה סגי בעטיפת ישמעלים, ושיכול לומר הפסוקים ולענות קדיש לפני שהוריד הטלית על גופו (והיינו שבזה אין הפסק בין הברכה לעיקר המצוה). וע"ע בעוד יוסף חי

האר"י ז"ל, ואחר שעטפת בו ראשך יהיו הד' כנפות יורדין על הכתפיים לצד פנים, שנים על צד ימין ושנים על צד שמאל. ואז תוריד הטלית הכרוך בצוארך על כל גופך ועתה תהיה מעוטף בו ראשך וגופך יחד. ע"כ. מבואר בדבריו שרק הראש מכוסה ולא הגוף ע"פ דברי האר"י. וכן איתא בספר חסד לאלפים (סי' ח' הל' ב') שיקפול הטלית באופן שלא ישאר פשוט מן הטלית רק כדי כיסוי הראש. אמנם לא זכיתי להבין הדברים כלל, דממה שנראה בכוונתם שהעטיפה תהיה על הראש ולא על הגוף כלל, צ"ע שהרי בפוסקים אמנם מבואר שעיקר העטיפה הוא שגם הראש יתכסה, אבל כ"ז הוא כשמתעטף ביחד עם הגוף, כדאיתא בתרה"ד (סי' מ"ה) ומהר"ח או"ז (סי' ד') ועוד. ואדרבה אם עוטף רק את ראשו בלא גופו אפשר דהוי ברכה לבטלה כדאיתא לקמן (בס' י') בב"י, דהביא בשם הכפתור ופרח שבספרי ממעט כסות הראש. וכן פסק בשו"ע שם (סע' י') דכסות הראש פטור מציצית.

וע' בקיצוש"ע (טולידנאו סימן י', אות ד') מה שמחה במקילים בזה שלא יוצאים וכדי לצאת מחשש ספק ברכה לבטלה "לאחר ברכה יתעטף בעטיפת הישמעאלים, אח"כ ישלשל הטלית על גופו וישאר כך מכוסה בטלית ראשו וגופו בבת אחת כדי הילוך ד' אמות ואח"כ ינהוג כמנהגו".

ומה שאיתא בשו"ע (סעיף ב') שנכון שיכסה ראשו בטלית. במקור הדברים מהתרה"ד מבואר שהוא הגוף והראש ביחד, אבל בעיטוף הראש בלבד אפשר דאין בו חובת ציצית כלל, ונמצא דאם מתעטף בכה"ג ואומר פסוקים בשעת

כיסוי ראש בטלית

שם: נהגו שרק התלמידי חכמים מכסין ראשם בעת התפילה בטלית גדול, ולא שאר המון העם ואפילו אדם נשוי אינו מכסה ראשו בטלית משום יוהרא⁹, אמנם בזמנינו בהרבה מקומות אין כיסוי הראש

מקור אבות

לשנות, דזהו מעיקר דברי השו"ע והפוסקים.

אשר ע"כ נראה דיש להזהיר לאלו שמורים ברבים לנהוג בעטיפה כדברי הבא"ח שלא יורו כן לאלו שמנהגם לא כך, דהתינת שמי שמנהג אבותיו בידיו, כגון דא הנח להם לישראל אם אינם נביאים בני נביאים. אבל מי שאין מנהגו בזה כהבא"ח, אלא כדברי כל הפוסקים והשו"ע שמשמע שהעיטוף כולל גם הגוף, דודאי אין לו לשנות המנהג כלל. רבים נהגו לומר פסוקים בשעת עטיפת הטלית, בעת בדיקת הציציות ונדפס בסידורים שאומרים "ברכי נפשי את ה', ה' אלקי גדלת מאד, הוד והדר לבשת, עוטה אור כשלמה, נוטה שמים כיריעה". ולאחר ברכת להתעטף כשמשלשל הטלית על גופו, אומר "מה יקר חסדך אלוקים, בני אדם בצל כנפיך יחסיון יריון מדשן ביתך, ונחל עדניך תשקם, כי עמך מקור חיים באורך נראה אור, משוך חסדך ליודעיך וצדקתך לישרי לב" העתיקו בבית עובד. וכ"כ בנהגו העם (טלית) שכן נהגו, וציינו לזה רבים. ועי' מה שכתבנו בהל' תפילין, הפוסקים הנהוגים בשעת הנחת תפילין.

9. כך המנהג הפשוט. והובא בקיצושו"ע (טולידנו) עמוד י"ז, ובנוהג בחכמה, ובנהגו העם (טלית ו'). וע' בספר דבר

(בראשית ג') שכתב שיכול לומר גם הפוסקים בעוד שראשו מעוטף בו. אכן לפי האמור יש בזה חשש הפסק, דאינו יוצא בעטיפת הראש בלבד, דבעי גם עיטוף הגוף. ודוחק לומר שס"ל שבאמת אין זה עיקר העיטוף ואעפ"כ אין בזה חשש הפסק, דא"כ הו"ל שיאמר הפוסקים אח"כ. ויש שביארו דברי הבא"ח שכוונתו שיעשה העיטוף גם בכתפיים רק העיקר שלא להסתפק בעיטוף הגוף לבד. אך אין זה משמע בדבריו. (שמעתי שאופן העיטוף של הגר"מ שרעבי זצוק"ל היה לשלשל הטלית גם על חלק מהכתפיים). ועי' בזה בשו"ת חמדת אברהם ח"ב (סימן ב'), שגם תמה על הבא"ח בזה.

ברם נר' דלנוהגים כדברי הבא"ח, אפילו אם אומרים פסוקים בין עיטוף הראש להגוף, מכ"מ ברכה לבטלה ליכא, דסו"ס קעסיק במצות ציצית, וכהתחיל המצוה דמי. וכן כתב בשו"ת יחזק דעת (חזון) ח"ג סימן א' (אות א'). אכן מי שאין לו מנהג כהבא"ח לעטוף הראש בלבד. ומנהגו להניח גם על הכתפיים כמנהג ארצות המגר"ב. וכפי שהעיד בשו"ת מעט מים (שס), וזהו כפשוטו לעטוף הגוף והראש כמש"כ המהר"י אבוהב ותרד"ד והעתיקים בשו"ע, פשוט שאין לו

נחשב כיוהרא ולכן מותר לכל אדם לכסות ראשו בטלית¹⁰.

מקור אבות

תבואות שמ"ש (או"ח סי' ס"ט) "וזכורני בימי חורפי שרוב הקהל לא היו לובשים טלית כלל, רק הת"ח שהיו ידועים בחכמתם הם שהיו לובשים טלית". וכן היה המנהג העתיק אבל בזמן האחרון כבר התפשט אצל רוב העם במכנאס, פאס, ורוב הערים ללבוש טלית גדול, אלא שלא היה מצוי צמר והיו מלובשים משי, והמדקדקים היו מזמינים של צמר לצאת יד"ח מצות ציצית דאורייתא, לפי מה שנפסק בשו"ע שרק יוצאים דאורייתא בצמר. ובשו"ת עטרת שלמה (סימן א') העיד שנהגו בטיטואן עד היום הזה להקל בלבישת טלית. ועיי"ש מה שכתב ביישוב המנהג.

ובענין לבישת טלית קטן ידוע שהיו מקומות שפשוטי העם לא הקפידו בזה, בזה וסמכו על מה שלבשו טלית גדול פעם ביום.

והלום ראיתי בשו"ת אוצר המכתבים (אלף תשסא) אשר הביא תשובת כת"י מהג"ר סעדיה עמור, רב באלג'יר בזמן החיד"א, בענין לבישת טלית קטן, ושם כתב ג' סיבות שלא ללבוש טלית קטן. א: יש בהם הרבה משמות הקודש ע"י הכריכות (וכפי שחשש הג"ר אליהו צרפתי זצ"ל כדלקמן). ב: הרבה פעמים נפולים הציצית. ג: הטליתות אין מתכסין בהן כלל, וא"א לצאת חוץ לביהכנ"ס איתם, וסיים ובשביל כל זה אסרנו איסור שלא לעשות טלית קטן, שמביאה לידי כמה אסורים גדולים, ויסודה אינה אלא חסידות גסה. ע"כ.

שמואל (סי' קכ"ג), וכן העיד בשער המפקד שמנהג ארצות המערב שרק תופסי התורה השלמים מתעטפים בטלית גדולה. רק בים-עיה"ק המנהג שונה עיי"ש. ומקור הדברים מהגמ' בקדושין (דף ח.) אלא כגון רב כהנא דגברא רבא הוא ומיבעי ליה סודרא ארישיה. ופרש"י דלא אזיל בגילוי ראש. ובמג"א (ס"ק ג') כתב שמשמע מהגמ' שמי שאינו ת"ח אפ' נשוי לא מתעטף בטלית על ראשו. אך במור וקציעה דחה הראיה, שי"ל שסודרא ארישיה שונה מעיטוף טלית אך מנהגנו כאמור כדברי המג"א. וידוע שסמיכת החכם היתה באופן עיטוף הטלית, (ע' בספר בנהגו העם שם). וע' ברמב"ם הל' ציצית (סופ"ג).

10. כך שמעתי ממרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל, שבני מרוקו שנהגו שרק הת"ח מכסים ראשם בטלית ולא המון העם משום יוהרא, רשאים בימינו אפילו פשוטי העם לכסות ראשם בטלית במקומות שאינה הקפדה מיוחדת לת"ח בלבד. וכן שמעתי מהראב"ד הג"ר משה שטרנבוך שליט"א, ואין בזה משום אל תטוש כיון שלא היה המנהג כן אלא משום יוהרא, ובמקום דליכא יוהרא שפיר דמי.

וידוע שבהרבה ערי מרוקו רבים לא נזהרו לדקדק ללבוש אפילו טלית גדול. כן העיד בספר נר המערב (דף שג') "רק במצות הציצית לא ישגיחו כראוי מסבה לא נדע שחרה, ורוב ההמון לא יתעטפו כלל בטלית גדולה". וכ"כ בשו"ת

לבישת הציציות מבחון

סעיף יא: עיקר מצות טלית קטן ללבושו על בגדיו כדי שתמיד יראהו ויזכור המצוות.

המנהג מדורי דורות ללבוש הציציות של טלית קטן בפנים דוקא, ולא להוציאם בחוץ¹¹.

מקור אבות

סובלים ממנו צער גדול וכו'. ברם, עיקר סיבה זו לא שייכת כ"כ שהבגדים טובים ומצויים, וגם נמצאים בכשרותם ובהידורם ע"פ רוב. רק חששו הג' של הג"ר סעדיה עמור, וחששו של הגר"א צרפתי זצ"ל קיימת, שנכנסים עם בגד של קדושה למקומות מטונפים. אולם מאחר שמעיקר הדין מותר ליכנס עם טלית קטן לביה"כ, ובפרט זה אפשר דרא, שהמקומות אלו אינם מטונפים כ"כ ועוד הבזיון אינו ניכר כ"כ, שכל העם מקפידים בזה ותחת בגדיהם. אפשר שגם הם היו מודים שראוי לדקדק בזה, וכן עמא דבר.

ובענין ברכת הטלית קטן האם מברכים "על מצות ציצית" או "להתעטף בציצית" דבר זה שנוי במחלוקת אחרונים בדעת מר"ן, כמו שהביא הכה"ח (סי' ח' אות כ"ה). ובבית עובד כתב לברך על מצות ציצית. וכן נהגו לברך על הט"ק על מצות ציצית. ומוה"ר יהודה טולידנו ז"צ (נכדו של השמים החדשים) בספרו וזאת ליהודה (סי' ב') כתב דיברך על מצות ציצית אם לובש רק טלית קטן ולא טלית גדול דאז יברך להתעטף. (ע' בהערות בסוף הספר).

11. וכן העיד בשו"ת מקוה המים ח"ג (סי' א') "תדע שכן נהגו אבותינו ורבותינו

ובאמת ידוע מה שחשש הגאון רבי אליהו צרפתי זלה"ה מרבני פאס הראשונים (הו"ד באוצה"מ שם) בתשובת כ"י, ואעתיק התשובה במלואה "על כניסה בטלית קטן לבית הכסא, שהבאת דעת הרמב"ם ז"ל שמותר, חלילה לזלזל בעטופא של מצוה ליכנס בו במקום מטונף כל כך, ורק התירו בטלית שהיו מתכסים בו תמיד בצאתם ובבואם וממנו חלוק וממנו מתכסים וממנו כסות, כמו כל הערביים שבזמננו. שאז אי אפשר לו להסירם ולהישאר ערום. ולכך הקילו מפני כבוד הבריות. אבל טלית שלנו שהוא מיוחד רק למצוה בין טלית גדול, בין טלית קטן, חלילה להעלות על הדעת זלזל בו, דלא לבד שהוא מיוחד רק למצוה וקדוש יאמר לו. עוד זאת, שיש בו ב' היות כמ"ש ב"ג מדות ה', ה', והדברים עתיקים. ועוד מנהג ישראל קדושים לעשות בכל כנף כ"ו כריכות כמספר ה' הקדוש, דהווי ליהו ד' היות עם ב'. הווי שש. בסוד שש כנפים ושש קצוות העולם, שכולם הם עומדים בהשגחת עליון ב"ה, ואיך דבר קדוש כ"כ, נזלזל בו כ"כ, ובכן הדבר פשוט שהמזלזל עונשו חמור ע"כ.

וכ"כ באוצר המכתבים (שם) שטלית קטן לא היו עושים אותו רק ת"ח דוקא, והיו

כ"ג) לענין ציצית בבית הקברות "ואיכא לעיוני בט"ק שאדם לובש מתחת למדיו אם מותר ליכנס בו לבית הקברות". וכבר עמד בזה המאמר מרדכי (סי' ח') שמהשו"ע עצמו מבואר שהט"ק מבחוץ, וע"כ צ"ל שכך היה מנהגם להכניס הציצית בפנים אע"פ שמצוה מן המובחר להוציא הט"ק מבחוץ. ומהב"י משמע שלא רק הט"ק אלא גם הציציות מבפנים, דכתב דכיון דלא מיתחזי אפשר דאין בו משום לועג לרש.

והנה המג"א (סי' ח' ס"ק י"ג) כתב ע"פ הכתבים (כתבי האריז"ל) שט"ק יהיה תחת לבגדיו, אלא שהוסיף שצריך שיהיו הציציות מבחוץ. ובמ"ב נמשך אחריו וצעק ככרוכיא על הנהגים להצניעם וחשש גם לביזוי מצוה ע"ש. והן אמת שלא מצאנו שום מקור ברבותינו האחרונים שכתבו בהדיא דלא כהמג"א, שיהיו הציציות מבפנים, ואדרבה יש שהוכיחו מדברי האריז"ל גופיה שיש להוציא הציציות מבחוץ והט"ק יהיה תחת לבגדיו, שהרי מהאר"י גופיה מבואר בשעה"כ (דרוש ו' דף ז ע"ג) כי צריך להסתכל על הציצית בכל שעה ורגע, וכוונתו על הט"ק ולא על הט"ג, דכתב בדף ד. שאדם לא צריך להיות מעוטף בט"ג כל היום, ואם כן איך יקיים מש"כ לעיל שיראה ציציותיו תמיד, ומזה מוכח שעכ"פ הציציות יהיו תמיד מבחוץ, כן הוכיח בשו"ת וישב הים (סימן ג'). והוכיח כן גם מדברי החיד"א (בהגהות ניוצני אורות על הוזה"ק סוף פ' מקץ) שכתב וז"ל: נוהגים החסידים שיהיו הציציות ארוכים ומתחזו לבר אפילו שלבשו תחת הבגדים. ודברי רבנו האר"י ז"ל אינם צריכים חיזוק

ללבשו (הט"ק) תחת הבגדים, וכן נהגנו אנחנו בניהם אחריהם, ומעולם לא ראינו לשום אחד מרבני מרוקו שיוציא את הציציות מבחוץ. ואני בעצמי שמשתי כמה מגדולי הדור, ומהם רבני ביה"ד הגבוה, ולא אחד בהם היה מגלה את הציציות לחוץ אע"פ שאילו היו עושים כן לא היה נחשב להם חלילה ליוהרא, כי היו ידועים בחשיבותם וביראתם. ובודאי שסמכו על דברי מרן האר"י ז"ל עכ"ל. וכן העיד בספר דרכי דוד (או"ח סי' ו) מנהגנו בצפון אפריקא שמניחין ט"ק תחת הבגדים וגם הציציות בפנים וכ"כ באוצר המכתבים (ח"ג אלף תשסא). וכ"כ הגר"ש משאש זצ"ל בהסכמתו לספר פתיל תכלת וז"ל: וכן מנהגנו במרוקו דור אחר דור ללבוש ט"ק וכו' יומם ולילה, ומעולם לא שמענו ולא ראינו לשום חכם או רב קטן או גדול שנראו ציציותיו מבחוץ, וכן נהגנו אחריהם ע"כ. וכן העיד רבי שניאור יחיא זצ"ל שלא ראה לשום אחד מחכמי מרוקו שהוציאו הציצית או שהיה נראה להם מלמטה ואילך. והעיד שכן נהג הבבא סאלי זצוק"ל (הובא בספר פתיל תכלת דף רלח). וכן ראיתי בשו"ת יחיה דעת (חזון ח"ג סי' א').

והנה לעצם הדין אין הדבר מוכרע, דלא מצאנו בפוסקים שכתבו בהדיא להכניס הציציות בפנים, והדבר תלוי במסורת, דהנה דעת מר"ן ברור מללו שמצוה מן המובחר שיהיה כל בגד הט"ק מונח מעל הגוף. וכן כפל דבריו בסי' כ"ב (סעיף א'), ומקורו מהנמוק"י בהל' ציצית (דף יב.). אך גם בנמוק"י שם מתבאר שמנהגם היה ללבוש הט"ק בפנים. וכן כתב בב"י (סי'

סימן יא – דיני חומי הציצית

מספר הכריכות בציצית

סעיף יד: ונוהגים לכורך באויר ראשון ז' כריכות, ובשני מ', ובשלישי י"א, וברביעי י"ג, שעולים כולם מ' כמנין ה' אהר, שעולים ל"ט ועם השם

הם מ'.

נהגו לכורך הטלית כמנין ט"ל [ז' כריכות ואח"כ שני קשרים, ח']

מקור אבות

שערבי זצ"ל, ועוד ונוסף לזה העיד הג"ר שריה דבליצקי שליט"א שלפני התפשטות המ"ב רבים מעדת האשכנזים הכניסו הציציות בפנים (וכן העידו הגר"י קמינצקי זצ"ל והגר"י גוסטמן זצ"ל).

[אגב, לפי הנזכר שלדעת האריז"ל שהט"ק מתחת כל הבגדים י"א שאין קפידא שיהא מונח דוקא מעל גופיה, אלא גם על הבשר ממש יכול ללבשו. כ"כ בספר פתיל תכלת (דף סב.) מהרדב"ז. וכ"כ הרש"ש שאפ' על בשרו ממש יכול ללבשו. וע' בבית עובד דיני טלית קטן דכתב בשם האר"י ז"ל שצריך ללבשו על החלוק].

וכ"ז מצד המנהג, אבל מי שרוצה להוציא ציציותיו בחוץ, כבר כתבו הפוסקים דרשאי לעשות כן אם נמצא בסביבה שאינה הוגנת וזה יחזק אותו נגד הזרם, ואם נמצא בסביבה שמוציאים הציציות בחוץ, רשאי אף הוא לנהוג כמותם. וע' בשו"ת אורל"צ ח"ב (פ"ב). ואין בזה משום אל תשוש.

עכ"ל. וכן כתב השל"ה, שהבגד יהיה בפנים והציציות מבחוץ, כמש"כ בסידורו שער השמים (דף כז.). ונמשך אחריו ביסושה"ע (שער האשמורת ריש פ"ט) ובפקודת אלעזר (סי' ח' סעיף י"א) שיוצא אליבא דכו"ע דעת האר"י ז"ל ודעת מר"ן אם מכניס הט"ק מפנים והציציות מבחוץ.

איברא דאין לנו אחר המנהג כלום, והעידו רבותינו בבירור כמאה עדים שמנהג כל עדות המזרח היה להכניס ציציות הט"ק בפנים דוקא, ולמרות שהיה להם אפשרות להוציאם מבחוץ, ולא רק בגלל צורת הלבוש היו בפנים. וע' בספר פתיל תכלת (דף רלה – ר"מ) שהאריך בראיות מהאריז"ל שכוונתו שיהיו הציציות בפנים כפשוטו. והביא שם עדות שהגר"ע עטייה זצ"ל הורה שדוקא יהיו הציציות מבפנים. ושכן העידו הגר"י עדס והגר"ב"צ אבא שאול והגר"ר י. צדקה זצ"ל. ועוד העידו שכן נהגו כל רבותינו המקובלים, ובכללם השד"ה, בעל הכה"ח, הג"ר מרדכי

כריכות ואח"כ שני קשרים, י"א כריכות ושני קשרים, וי"ג כריכות ושני קשרים]¹². וי"א שנוהגים לכרוך כ"ו כריכות כמנין הויה [עשרה חוליות ואח"כ שני קשרים, ה' חוליות ואח"כ שני קשרים, ו' חוליות ואח"כ שני קשרים וה' חוליות ואח"כ שני קשרים]¹³. והמנהג אצל רבים שבטלית גדול כורכים מנין ט"ל ובטלית קטן כורכים כשם הוי"ה¹⁴.

מקור אבות

חלילה לזלזל בעטיפה של מצוה, ליכנס בו במקום מטונף כ"כ ורק התירו בטלית שהיו מתכסים בו תמיד בצאתם ובבואם וממנו חלק וממנה כסות, כמו כל המרב"ה שבזמנינו שאז א"א שלא להסירם ולהשאר ערום. ולכך הקילו מפני כבוד הבריות, אבל בטלית שלנו שהוא מיוחד רק למצוה בין טלית גדול בין טלית קטן, חלילה להעלות על הדעת לזלזל בו דלא לבד שהוא מיוחד רק למצוה, וקדוש יאמר לו, עוד זאת שיש שתי הויות, כמ"ש ב"ג מצות ה', ה, והדברים עתיקים. ועוד מנהג ישראל קדושים לעשות בכל הנ"ל כ"ו כריכות כמספר ה' הקדוש. דהווי' להו' ד' הויות גם ב' הוי' שש. בסוד שש כנפות ושש קצות העולם שכולם הם עומדים בשגחת הקל ברוך הוא. ואיך דבר קדוש כ"כ נזלזל בו כ"כ ע"כ. ושם כתב שגם בכת"י מהדברי שמואל כעין זה, וצ"ע.

ובענין אופן כריכת החוליות ידוע שמנהג הספרדים לכרוך כל חוליא כעין קשר, ולא מסובבים החוט בלבד. ולא מצאתי בפוסקים שהזכירו מנהג זה.

12. כן העתיק בנהגו העם (ציצית). וע' בבא"ח (לך לך א') שכורכים ח' ולא ט' כפי שכתב בשו"ע. וסימניך ז'מן חיינו יא'ריך יג'דיל.

13. כ"כ בברכ"י (סימן י"א ס"ק ט') וז"ל: נוהגים לכרוך וכו', ורוב העולם נוהגים לכרוך כ"ו בארבעה אוירים כמנין אותיות הוי"ה וכ"כ הרב מהריק"ש בהגהותיו. והעתיקו בסידור בית עובד (דף ס"א). וכ"כ בספר מנהגי מצרים (מכון ירושלים) שכן נוהגים.

14. כ"כ בנהר מצרים (ציצית) בשם הכסא אליהו, וכ"כ בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג סי' ל"ב (אות ב'). וכ"ה הגר"י מאמן שליט"א (בסוף הספר). וכן נהגו בתונים ע' בברית כהונה (דף קמו). וע' בכה"ח פלאגי' (ס' י' אות ד'). ואמנם ידוע מה שחששו כמה רבנים לכריכות כמנין הויה מחשש שיכנסו למקומות מטונפים עם טליתם ויש בהם רמז לשם ה' בטליתם, ולכן נמנעו מלקשור כמנין הויה. ובספר אוצר המכתבים ח"ג הובא תשובת ר' אליהו צרפתי וז"ל על כניסה בטלית הקטן לביה"כ שהבאת דעת הר"מ שמותר,

סימן כב – ובו סעיף אחד

ברכת שהחיינו על תפילין

סעיף א: קנה טלית ועשה בו ציצית מברך שהחיינו דלא גרע מכלים חדשים.

המנהג הפשוט שנער המתחנך למצות תפילין מברך עליהם שהחיינו¹⁵. ורבים נהגו לברך שהחיינו על הטלית ופטרו בזה התפילין¹⁶. וכל זה בנער המתחנך למצוות, אבל איש גדול שקנה תפילין חדשים לא נוהגים לברך שהחיינו.

מקור אבות

עבור זה. אמנם כ"ז באדם גדול שקנה תפילין חדשים, אבל נער המתחנך לבר מצוה וכניסתו למצוות שייך לברך שהחיינו, ומדין מתחנך למצוות. וכ"כ בפרי תואר לבעל האוה"ח הקדוש (סי' כ"ח) שנער המתחנך במצוות מברך שהחיינו. והרחיב בזה בשו"ת עטרת שלמה (סי' ג').

וע' בנהגו העם (הל' בר מצוה סי' ג') דכתב שלא יברך עד שלובש טלית חדש, ובהנחת תפילין יברך שהחיינו ויפטור שניהם. וכך כתב הגר"ש משאש זצ"ל בהסכמה לספר עטרת שלמה שכך נהגו במקנס.

16. כ"כ בכה"ח (שם) ויברך תחילה על הטלית ויפטור התפילין, ויתכן דמה שכתב הויאמר יצחק בנער במתחנך למצוות מברך על התפילין הכוונה לפי מה שנוהגים שם שאין לובשים טלית גדול כלל.

15. כ"כ בשו"ת ויאמר יצחק (ליקו"ד או"ח ברכות אות כ"ג) וז"ל הנער שמתחנך במצות תפילין אם יברך שהחיינו, כן המנהג פשוט לברך שהחיינו ביום המשח אותו עכ"ל. ובאמת אע"פ שמצד הסברא הדין פשוט. דלא גרע מכלים חדשים. וכמש"כ מר"ן בדין טלית חדשה, מכ"מ מנהג העולם שלא לברך על תפילין, וכמש"כ החיד"א במחזיק ברכה (כ"ב אות ב') דלדעת מר"ן נר' דלא יברך שהחיינו. ושכן המנהג. וכ"כ בדמשק אליעזר (פאפו) אות ש' (דף מ' ע"ב) להקשות על בעל הויאמר יצחק שמימיו לא ראה ולא שמע על מנהג שמברכים שהחיינו על תפילין. ובכה"ח (ס"ק ב') הביא מכמה פוסקים שלא לברך על תפילין, וכן כתב הגר"מ אליהו זצוק"ל שזה המנהג (וזאת הברכה עמוד 168). וכן שמעתי מהג"ר ח.פ. שיינברג זצוק"ל שכך מנהג העולם לא לברך שהחיינו על תפילין מאחר שנעשו מעור בהמה, והיו צריכים לשחוט בהמה

סימן כה – דיני תפילין בפרטות

הנחת תפילין של יד מיושב

סעיף יא: אחר שקשר של יד על הזרוע יניח של ראשו הגה יס מי שכתב להניח של יד מיושב ושל ראש מעומד, ובמדינות אלו לא נהגו כן, אלא שמהן מעומד.

המנהג להניח תפילין של יד מיושב ושל ראש מעומד¹⁷. ויש שהניחו גם של יד וגם של ראש מעומד¹⁸. ויש שעשו פשרה ובירכו ברכת התפילין מעומד והניחו התפילין של יד מיושב¹⁹.

מקור אבות

ס"ס צ"ג) ובספר השמים חדשים (ס' ה'). וכ"כ בשו"ת תבואות שמ"ש ח"א (ס' ס"ז), וז"ל ואך לא אכחיד שאף שראיתי לחכמים ואנשי מעשה בדור הקודם שמניחין בשל יד מיושב, אך כל שאר העם לא הקפידו ע"ז, ותיכף כשנכנסים לבית הכנסת בעודם עומדים לובשים טלית ותפילין הכל מעומד ובריש גלי, ולא היו חכמים מוחין בהם, מזה מוכח דהמנהג היה כדעת מור"ם וסייעתו". אך נהגו כן רק פשוטי העם ויתכן דאין לקבוע מנהג ע"ז.

19. ע' בסידור בית עובד הלכות תפילין (ס' כ"ז): "יניח של יד מיושב ושל ראש מעומד האר"י. ולכן כדי לקיים את דברי האר"י ג"כ, יש לברך מעומד ויקשור מיושב כנ"ל, ודלא כהרב ש"צ שכתב שגם הברכה מיושב. ועיין שו"ע או"ח (ס' כ"ה) שכתב מור"ם, יש מי שכתב להניח תפילין ש"י מיושב ושל ראש מעומד, ובמדינות אלו לא נהגו כן אלא

17. פרחי שושנים (להג"ר ידידיה מונסוניגו זצ"ל) אות ת – תפילין. וע"ע בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ב (חור"מ סימן ג' סעיף ב') וז"ל והוא הרה"ג רפאל הצרפתי ז"ל בעל דברים העיד על מה שאמרו לו הקהל שכל אנשי העיר ואבותיהם היו נוהגים ללבוש מיושב. וכמה דורות עברו ואין מוחה בידם עכ"ל. ובשו"ת עמק יהושע ח"ג (ס' ל"א): "כבר באו רבני המערב דידן שמונה המה מטיבי צעד והעידו שכך הוא המנהג מקדמת דנא, ומנהג ע"ת מקנאס בכלל, שהברכה וההנחה בישיבה" (וע"ע בח"א ס' ל"ד). וכן העלה בהשמים חדשים (דף א':) שכן עיקר להלכה להניח מיושב. וכן מנהג מראכש להניח תפילין של יד מיושב. וכן נהגו המדקדקים. וע' בספר דרכי דוד (או"ח ס' ד') שהקריט חנה דוד היה מניח מיושב ומברך מעומד ושוב מניח השל ראש ושוב יושב וכורך.

18. כ"כ בשו"ת מים חיים ח"ב (או"ח

שניהם מעומד. והוא משם האגור בשם הזוהר. עכ"ד. ורבים נוהגים כדבריו. וע' בהערת הגר"י בן נאים שליט"א והגר"א עמאר שלט"א (בסוף הספר). ונהרא נהרא ופשטה.

ונוהגים לומר פסוקים בעת הנחת תפילין, לאחר הנחת של ראש יאמר "ומחכמתך אל עליון תאציל עלי, ובגבורתך תצמית אויבי וקמי, ושמן הטוב וטהור תריק על שבעה קני מנורה להשפיע טובך לבריותיך, פותח את ירך ומשביע לכל חי רצון". ולאחר שכורך שלש כריכות על האצבע אומר "וארשתיך לי לעולם, וארשתיך לי בצדק ובמשפט ובחסד וברחמים, וארשתיך לי באמונה וידעת את ה'". והעתיקו בבית עובד. וכ"כ בנהגו העם. ונמשכו בזה אחר סידורי ליורנו שהעתיקו. ובימינו הרבה סידורים השמיטו פסוקים אלו. ובסידור תפלת ישירים העיר שאי"ז מהאריז"ל אלא מגוריו, והמדקדקים נוהגים שלא לאומרו. אכן בספר עלי הדס העיר שבספר היכל הקודש (דף ז). מהקדמון רמב"ם אלבאז כתוב לומר פסוקים אלו, וכן הביא בצפורן שמיר להחיד"א (ב' ו') שיש נוהגים לומר פסוקים אלו.

ובמש"כ המג"א (ס"ק ו) בשם השל"ה והב"ח שיאמר פרשת "קדש לי כל בכור" "והיה כי יביאך" נתפשט בימנו ברוב המקומות לאומרו לפני ה' מלך, ובספר נוהג בחכמה (דף רמג) כתב בזה וז"ל מקדמת דנא לא נהגו בעירו פאס לאומרה בציבור, ורק יחידי סגולה ויראי אלהים אומרים אותו ביחיד, יש אחר התפילה ויש קודם התפילה, ופעם אחת הלכו רבני עירנו למכנאס והיו שם שהיו

נוהגים לאומרו, ובבואם חזרה לפאס הנהיגו לומר אותו בציבור קודם "ה' מלך". ושם בתו"ד הביא דברי המהרח"פ בכף החיים שלו (סי' י' אות מג) שיש לאומרו לפני ברוך שאמר או לפני ה' מלך מפני עמי הארץ והשכחנים, וכדי לאומרו בציבור, ועדיף לאומרם לפני קר"ש כדי לומר פרשות אלו על הסדר. ולענין מספר כריכות הרצועות על היד, כתב בבית עובד (דף עה אות כט) וז"ל ואחר שמהדקו יקשור היו"ד עם התפילה, וממשיך הרצועה על הזרוע, ויעשהו ז' כריכות על הזרוע עכ"ל, וכן המנהג, וכן ראיתי מציינים בשם הדרכי דוד. וכ"כ בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג סי' נח (אות ד) לעשות ז' כריכות שלימות (ע"ע בכה"ח סי' כ"ז ס"ק לה) ודלא בהשם חדש הובא בפתח הדביר שמצטרף שני החצאים.

ונהגו לקפל רצועות התפילין כצורת כנפי יונה. ומוזכר מה שנהגו כן במגן אברהם (ס' כח ס"ק ד) ובא"ר (שם). ומקורו מהגמ' מס' שבת דף מט. במעשה עם אלישע בעל הכפנים שמסר נפשו על מצות תפילין בשעת הגזירה, וכשרדפו אחריו, נעשה לו נס ונהפכו התפילין לכנפי יונה. ובריטב"א כתב שמכאן נהגנו בשעת חליצת התפילין לכרוך אותם בצורת כנפים ובלבד בשל ראש שנעשה בהם נס, ובשל יד אנו עושים בצורת יו"ד כי הם משלים שד"י. ויש נוהגים לצייר בשתייהן כנפיים ככנפי יונה והכל לפי מה שנהגו ע"כ. וכ"כ במנורת המאור הקדמון (מרכינו ישראל אלנאקה וצ"ל שחי בזמן הראשונים, ח"א עמוד 70, תפלה). וראיתי בספר עלי הדס (החדש) שכתב

סימן כז – מקום הנחתן ואופן הנחתן

אופן כריכת רצועות התפילין

סעיף ה: הגה אין לכוון הרצועה על המיתורא כדי לחזקה על היד.

יש שנהגו בכריכת התפילין לכוון הרצועה על התיתורא שבזרוע כדי להדק בחוזק התפילין על הזרוע שלא תזוז. ועוד טעם שעי"ז לא תפרד היו"ד מן הקציצה²⁰.

מקור אבות

הדין פסולים זולת שיטת הריא"ז שהוא דעה יחידאה בזה, מכ"מ שכר מצוה יש להם. ע"ש.

20. כן נהגו רבים כפי שביררתי. והחיד"א במחזיק ברכה (ס"ק ה') כתב שהעולם נהגו להיפך מדברי הרמ"א ושכן מוכח מגורי האר"י.

ומקור הדברים, דהנה בדרכי משה הביא מנהג בני אוסטרייך דכורכין הרצועה על התיתורא שבזרוע כדי להדק בחוזק על הזרוע, וכתב דאינו נכון אלא יהיו תלויין כשל ראש.

ובמור וקציצה (שם) העיר דהיינו טעמייהו דכורכין הרצועות על צדדי הקציצה בזרוע, כדי שלא תפרד היו"ד מן הקציצה. וכתוב וקשרתם שיהיה קשירה ממש, עוד שמבשר הקיבורת התפילין יכול לרדת בנקל. עוד הוסיף, וכ"כ בשיירי כנה"ג (שם, אות ב') שכן נוהגים כל העולם ופוק חזי מאי עמא דבר. וכן הביא הכה"ח (ס"ק לו) דבריו.

להוסיף שמה שלא קיפלו הרצועות על הבתים ממש, זה ע"פ המג"א שהביא מהגליא רזיא שאסור לכוון הרצועות על התפילין שקדושתם חמורה יותר. ובכה"ח (ס' כה, י) החמיר גם במעברתא, וזהו עוד סעד לכוון ככנפי יונה, שאינם על התיתורא או המעברתא כידוע.

מה שבעיר צפרו נהגו להניח תפילין בלא ברכה מחשש שמא אינם מרובעות. וכפי שפסק מר"ן בסעיף טל, שהללמ"ס שיהיו מרובעות. כ"כ בשו"ת שארית צאן (ח"א ס' קטו). וכנראה התפילין בזמנם היו גרועים שהיה ספק בכשרותם. וכבר היה כן לעולמים. ע' בשו"ת רב פעלים ח"ב (או"ח ס' ב) שהרי"ח הטוב הביא מעשה בעיר בגדד עם מו"ר זקנו, שהגיע ה"ר יהודה אשכנזי (כנראה בעל הבית עובד) מעיר דמשק וראה שהתפילין שלהם אינם מרובעים, והשפיע על מוה"ר משה חיים, והכריז בכל העיר שהתפילין פסולים עד שתקנו התפילין [ודן הרב פעלים שם להביא ראיות שאע"פ שהתפילין מעיקר

אמנם לא נהגו לכרוך ג' כריכות על הקיבורת, אלא מיד לאחר הידוק התפלין היו כורכים ז' כריכות על הזרוע²¹.

מקור אבות

מרבני בית אל בספרו שמחת כהן (סו"ס כט) שכן מנהגם בבית אל ובסדר הכוונה אינו מעכב. אמנם בכך איש חי (שם) כתב דבעינן לעיכובא סיבוב וקשירת היו"ד להבית עם הרצועה בעת הנחת התפלין ושפקפק על דברי השלמי ציבור. ובשו"ת וישב הים ח"א (סי' ד') האריך לבאר ע"פ סוד חשיבות קשירת היו"ד עם הרצועה אע"פ שכבר קשורה היו"ד עם גיד. ובברכ"י (סי' כה אות ט') הביא שזה סדר הנחת התפלין מהר"י צמח מהמהרש"ו שהביא כן מאביו המהר"ו זצ"ל כשהיה עובר הרצועה בזרועו היה מהדק היטב וקושר היו"ד עם התפלה, וסיים שם נהגנו.

וצ"ל שמה שלא נתפשט כן במערב, היינו סמכו על מה שהיו"ד קשור עם הקציצה, ועוד לפי הגהת המו"ק, מהאי טעמא עושים סיבוב כריכה על התיתורא לחזק היו"ד במקום. וסמכו ע"ז שסגי בהא. ועוד י"ל דבשו"ת אבני נזר איתא שאע"פ שאינו דבוק ממש לקציצת ריבוע התפלין של יד, מהני.

21. בתשב"ץ (ח"ג סי' קיח) כתב שמנהג ספרד לכרוך צורת שד"י על הקיבורת משום חיבובם במצות ואינו מעכב. וכ"כ בספר פתח עינים (דף ה) מאחד מרבני בית אל, ובספר משחא דרבוותא (אלפסי) ח"א, סי' כז כתב שכן מנהג העולם.

אמנם כבר העירו גדולי המקובלים דלא נהגו כדבריהם וכפי שכבר תיאר המהרח"ו זצ"ל היאך נהג רבינו האר"י ז"ל שלא נוהגים לכרוך שום רצועה על הקיבורת. עי' בברכ"י (סי' כה אות ט), וכן העיר בבן איש חי (ש"א פ' וירא טו) שאחרי שיקשור היו"ד עם הרצועה ימשוך הרצועה לזרוע. וכ"כ בשו"ת לב חיים (ח"ב סי' קמג).

פוק חזי מאי עמא דבר שלא נהגו לכרוך הרצועה סביב היו"ד להדקו לקציצה. והנה בשלמי ציבור (דף מ') כתב שנוהגים רבים מיראי ה' וחושבי שמו לקשור היו"ד עם חוט של גיד עם התפלה, ואין קושרים אותה עם הרצועה בשעת ההנחה. וכתב מוה"ר מסעוד אלהרד

סימן לב - סדר כתיבת תפילין

אופן הכנת הקלף

סעיף ז: הלכה למשה מסיני תפילין על הקלף ולא על הדוכסוסטוס ולא על הגויל. כותבין על הקלף במקום בשר ואם שינה פסול.

המנהג הפשוט לכתוב תפילין ומזוזות על קלף במקום בשר, ולא היו גורדים מצד השיער אלא כדי להחליקו ולתקנו בלבד²².

מקור אבות

שמורידים, (והיינו הליצה או האפדורמוס) באמת הקלף לשו"ע, ומה שכותבים עליו היינו הדוכסוסטוס, אלא שהעולם נוהג כדעת הרמב"ם דהדוכסוסטוס לדעת השו"ע היינו קלף לדעת שאר הראשונים, וכך המנהג. וכ"כ בשיירי כנה"ג שנהגו דלא כהשו"ע.

אכן כל פוסקי דורינו דחו שיטה זו מכל וכל, דבשו"ע מבואר שיש להוריד רק כדי לתקנו ולהחליקו. ובשו"ת חת"ס (סי ג') כתב דאפי' מוריד יתר מזה נקרא קלף עיי"ש. אכן בנשמת אדם (כלל יד ס"ק א) האריך שצריך להשאיר יותר מלמעלה ורק להוריד מה שלתקנו ולהחליקו, ומשמע מהביה"ל (שם) שחשש לדבריו. וכן נקטו הגדולי הקדש (סי' רע"א ס"ק יא), פקודת אלעזר (סי' לב), ואיל מילואים (רע"א ס"ק א) וכ"כ באול"צ ח"ב (דף רפ). ולפ"ז צריך לזהר שהקלף לא יהיה מגורד הרבה מצד השיער. ואל"כ יש חשש שאינו כותב על קלף לדעת השו"ע.

ודע דהמנהג הקדום לכתוב ספרי תורה ומגילות על גויל, וכ"כ ברמב"ם הל'

22. הגר"ש משאש זצ"ל בהסכמה לספר שערי יושר (להגר"א חנניה שליט"א) ח"ב וז"ל אני זוכר בצעירותי במרוקו הייתי כותב מזוזות כמתלמד ולא להרויח ממון, הקלף היה כדעת מרן השו"ע שמצד השיער הקלף היה מגורד רק כדי מה שצריך ולתקנו ולהחליקו בלבד ולא היה דבר כזה לגרד מאחור מצד השיער, אף פעם שמענו דבר כזה. ע"כ. והנה מקור הדברים מהגמ' בשבת (דף ע"ט:) ת"ש הלכה למשה מסיני תפילין על קלף ומזוזה על דוכסוסטוס, קלף במקום בשר, דוכסוסטוס במקום שיער. ונחלקו הראשונים מהו קלף ומהו דוכסוסטוס, דדעת הרמב"ן, ר"ן וריטב"א דמה שלמעלה נקרא דוכסוסטוס ומה שקרוב לבשר נקרא קלף. וכן מבואר בתשובת הרמב"ם. אבל התוס' (שם) והרמב"ם ביד החזקה ועוד פירשו דקרוב לשיער נקרא קלף וכן פסק בשו"ע. אלא שלפני כמה שנים יצא מבוכה היאך מקיימים דברי השו"ע אם מלמעלה גורדים מה שלמעלה, וספק אם הורידו מה שנקרא קלף. ומכח זה יש שטענו לעולם מה

צורת קשר דל"ת

סעיף נב: יכנים הרצועה תוך המעברתא ויעשה קשר כמין דל"ת בשל ראש וכו'.
 פשט המנהג במערב הפנימי שהדל"ת הוא לא קשר מרובע כפי שנהגו
 רבים, אלא כמין דל"ת ממש²³.
 אמנם יש שנהגו מקדמת דנא שהקשר של תפילין הוא בצורת ריבוע
 כדברי תלמידי האר"י.

מקור אבות

לעשות צורת ד' אחת וכל עושי מלאכת
 התפילין בתוככי ירושלים קרית מועדנו
 כן נהגו אבל בחו"ל נהגו לעשות שני
 דלתי"ן ע"כ. והן שמעתי מידידי הג"ר
 שלמה דיין שליט"א ששמע מהסופר של
 הבבא סאלי זיע"א שצוה לעשות קשר
 כמין ריבוע, וכאמור מהשמחת כהן, היה
 מנהג קיים כן בחו"ל. (וידוע שאצל
 קהילות החסידים עושים צורת מרובע,
 והיינו כשני דלתי"ן, אחד הפוך, שנהיה
 כמו מרובע).

אכן כבר התפשט אצל קהילות המערב
 הפנימי היום כעין דל"ת, ובספר זכרון
 אליהו (פ' טז י"ב) כתב שכן העיקר למי
 שאין לו מנהג ומסורה.

ע' בשו"ת אורחת יושר ח"ב (ס' ה') מה
 שיישב מה שנהגים לעשות קשר כעין
 דל"ת ויכולים להגדילו ולהקטינו לפי
 הצורך כמו שפקפק הביה"ל (סו"ס לב),
 וע' שם מה שהביא מהארץ צבי (ס' ז).

תפילין (פ"א ה"ח) שהכי המובחר לעשות,
 וכן נהגו מימי קדם אלא דבימינו נשתנה
 וכותבים על קלף.

23. כן נהגו כדמבואר מדעת מרן השו"ע,
 וכפי שהביא הב"י מדברי הר' יהודה בן
 ברזילאי וסתימת לשון רש"י (חולין דף ט.
 ומנחות דף לה:). וכן הסכים המג"א
 ובמשנה ברורה (שם).

אלא שיש בזה מנהגים חלוקים עד היום
 הזה. מצינו בספר בית דוד (מסאלוניקי) סי'
 יד, שכבר כתב שעושים קשר מרובע.
 וזהו מסורת האר"י ז"ל כפי שהעיד בפרי
 עץ חיים (שער תפילין ס' ה') ומשנת חסידים
 ומצות שימורים.

ובספר שמחת כהן (דף לה) להג"ר מסעוד
 אלחדד זצ"ל משיבת בית אל כתב "כך
 היו נוהגים מימי קדם ומשנים קדמוניות
 כל רבני וגאוני בית אל יכב"ץ לעשות
 קשר של ראש כמו שני דלתי"ן הפוכין
 כצורת מ"ם סתומה אך עתה מקרוב נהגו

סימן לד – סדר הנחת הפרשיות בתפילין, והמהדרים אשר להם ב' זוגות תפילין

הנחת תפילין דר"ת

סעיף ב: ירא שמים יצא ידי שניהם ויעשה שני זוגות תפילין ויניח שניהם.

יש שכתבו שנהגו להניח תפילין של רש"י בלבד²⁴. אמנם בימינו אשר כבר נתפשט אצל המון העם ללבוש תפילין דר"ת, ואין חשש יוהרא, ירא שמים רשאי להחמיר על עצמו ללבוש תפילין דרש"י ור"ת²⁵.

מקור אבות

אור: "והנה לגבי תפילין דר"ת כבר כתבתי באותה תשובה בח"ג, וסיימתי שהיום הכל לובשים אותו, ואין בזה משום יוהרא. ואמרתי שי"ל על מי לסמוך. ואפי' השואלים אותי אני משיב שילבשו אותו, דכיון שהכל לובשים אותו הרי הוא כאחד מהם". וכך שמעתי מהראב"ד דירושלים הג"ר משה שטרנבוך שליט"א.

שו"ר בשו"ת מקוה המים (ח"ו ס' ו') שהעיד על העיר ראבט שהיו מוחזקים ומפורסמים בחסידות לא היו מניחים תפילין דר"ת ובימינו לצערנו הרב הרבה אנשים מניחים אותם אע"פ ששאר מצות אינם מדקדקים כ"כ ולכן שוא"ת ע"כ.

24. כ"כ בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג (ס"ג נ"ח אות ד') "מעולם לא לבשו תפילין דר"ת במארוקו" וכן הובא בספר נהגו העם (תפילין). אבל יש תלמידי חכמים שהיו לובשים תפילין דר"ת בצינעא. והגר"ב טולידנו זצ"ל היה לובש תפילין דר"ת כשנפטרו העם לבתיהם וכן נהגו משפחת אבוחצירא.

25. כן שמעתי ממרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל שאע"פ שבמערב הפנימי נהגו שלא ללבוש תפילין דר"ת בימינו. וכן נמצא בתשובה כת"י של הגאון רבי שלום משאש זצ"ל, שבימינו שאין חשש יוהרא בזה רשאי להחמיר על עצמו. ואעתיק תשובה זו יען שעדיין לא ראתה

סימן לו – דקדוק בתיבתן

צורת אותיות שנהגו במערב

סעיף א: צריך לדקדק בכתיבת האותיות שלא תשתנה צורת שום אחת מהן ולא תרמה לאחרת.

אות ב'

צורת אות ב' המנהג הפשוט לעשות ב' בעגול למעלה ולא בזוית²⁶.

אות ז'

צורת ז' אין ראשה מרובע אלא עקום מעט באלכסון כלפי מעלה²⁷.

אות ח'

נהגו הסופרים במערב לכתוב אות ח"ת בלא שני זיינין וחטוטרות, אלא בגג רחב וירך בצורת ר"ש, ויש שעושין הירך בצורת דל"ת, וגם אין מקל בראשו. ובמקום שהצד שמאל של החי"ת פונה למעלה חשיב כמקלו²⁸.

מקור אבות

החיד"א בספר לדוד אמת, ע"פ מהר"ם זאברו שבכל ערי המערב נהגו כוותיה. וזהו צורתה (אין הראש מרובע אלא עקום מעט באלכסון כלפי מעלה ועובר על גופה משני צדדין אבל לא שוה) ושכן נמצא במגילת כת"י הג"ר שמואל עמאר זצ"ל, ועוד הרבה כתבים.

28. כן נמצא ברוב ספרי התורה שבמערב, וכן העיד בספר ילקוט כתרי אותיות (סימן ג') (ע' צילום דוגמאות בסוף ספר הנ"ל). וכן היא צורת חי"ת המקורית בכתב וועליש, כמוש"כ במור וקציעה (הועתק נמי בלדוד אמת לחיד"א וקול יעקב להגרי"ח סופר) שתמונתה אינה כשני זיינין אלא גג שלה רחב הוא עם הירך כצורת

26. כדעת המו"ק הובא בלדוד אמת וקול יעקב, ולא כזוית. ובמשנה"ס הסתפק אם כשר כה"ג, אכן נראה פשוט דנקטו כן ע"פ ר' ירוחם דהעיקר תלוי בלמטה, וכל שלמטה יש עקב הרי צורת ב' עליה. וע' מה שכתבנו לקמן לענין כ' פשוטה דלא נוקטים כר' ירוחם. ודו"ק.

27. ע' מכתב הגר"א עמאר שליט"א נדפס בספר ושמואל בקוראי שמו ח"ג וז"ל וזכורני בצעירותי לפני כארבעים שנה בלומדי לפני הרה"ג יצחק סבאג זלה"ה ששאלתי אותו בצורת אות נו"ן (גב: ושם מתבאר דה"ה לז' ולי' שבאות א') ודומני שדקדק בלשון הנזכר ואמר שכן המנהג ואין לשנות ע"כ והיינו ללשון

והביא במקדש מעט (אות ח' ס"ק ח') ראייה זו לדבריו].

ונראה דגם לפירוש ר"ת דכתיבת החי"ת היא ע"י שני זינין וחטוטרות, מכ"מ שפיר יצא אם כתב חי"ת כפי שפירש רש"י. וכמש"כ ביראים (סי' שצט) דגם לר"ת אין החטוטרות מעכב, כל שיש מקל בצד שמאל. אכן בספר ילקוט צורת אותיות (שם) העיר שצורת הח' בארצות המערב גם אין לו מקל. וצ"ע דהרי זה נגד הגמ' במס' מנחות שם, דצריך דחטרי לגגיה. אמנם כבר כתב בפרמ"ג (פתיחה לב' אות ה') שאין החוטר לעיכובא, וכ"כ בריב"ש (סי' ק"כ) דלא כהאמרי שפר (כלל ה') שכתב שהר"ז רק לכתחילה, אמנם עדיין צ"ע היאך עשו לכתחילה צורת הח' בלא חטוטרות כלל. ובספר ילקוט צורת האותיות כתב ליישב דע"כ סמכו על אותיות דרבי עקיבא, דמשמע שם דאין לאות ח' כתר כלל, שכתוב שם שח' היינו חוטא ואין לתת כתר לחוטא ע"ש. וצ"ע בזה. ומהיכ"ת תפסו משמעות באותיות דרבי עקיבא ולא גמ' ערוכה. ואשר נראה לומר ביישוב המנהג דהנה דכפי מהמערב שראיתי (ובכללם המגילה של הדבר שמואל (עמאר) שכתב בכת"י עצמו) צורת הח' אינו עשוי ישר בצד שמאל, אלא פונה קצת למעלה. ונר' דס"ל דהפנייה הזו למעלה נהי שאינו באמצע, מכ"מ יצא עי"ז החוטר לדעת רש"י. ורא' ברורה לזה הוא שבספרי תורה שהקפידו על התגין בבדק חי"ה מכ"מ באות ח' אין תג אע"פ שנכלל בתגין בבדק חיה. וע"כ דמוכח מזה דס"ל דהפנייה מצד שמאל של הח' חשיב נמי כהתג. אך לא כל הח' במערב נכתבה באופן הזה. ויש

רי"ש. [ומה שנהגו לעשותה דוקא כרש"י, שאפשר שע"ז גם יוצאים דעת המצת שימורים שע"פ הסוד צורת הח' הוא ו', וז', ואע"פ ששם כתב לעשות גם חטוטרות מכ"מ יתכן דאי"ז מעכב, וכל שעשה צורת ח' מורכב אותיות ו', ז', יצא ע"פ הסוד, אע"פ שהח' דומה יתר לר', ז', מכ"מ אם מחלקם באמצע יש בו דמיון להו', ז', וע' בהערת הגר"א עמאר שליט"א (בסוף הספר).

ושורש ענין זה, צורת אות חי"ת שנוי במח' ראשונים. במס' מנחות (דף כט:), א"ר אשי חזינא להו לספרי דווקני דבי רב דחטרי להו לגגיה דחי"ת, כלומר חי' ברומו של עולם, ופרש"י לגגו של ח', עושין למעלה כמין חוטר כזה (ובציור שם שני זינין וחטוטרות, אלא כמין מקל). אבל בתוס' שם בשם ר"ת פי' שהגג יותר גבוה כמין חטוטרות. וראיה מהגמ' במס' שבת (דף קב:) דנטלו לגגו של חי"ת ועשאו לשני זינין. משמע דצורת חי"ת מורכב משני זינין, ולכן כשיוירד הגג יראה בצורת שני זינין. וצ"ע היאך רש"י יפרש דברי הגמ', ובפרט אם צורת החי"ת כרי"ש, היאך יהיה שני זינין ע"י שמוריד הגג. וע' בשו"ת שבט הלוי ח"ה (סי' ז') מה שכתב ליישב בזה, דע"כ כוונת הגמ' דאם כתב הח' באופן שע"י שקילת הגג יהיה שני זינין, כיון דלא רצה לכתוב אלא אחד פטור. [מצאנו עוד סימוכין לפרש"י באופן כתיבת החי"ת, מדברי המשנה במס' נזיר (דף ג'), דנזיח הוי כינוי לנזיר. ופרש"י דאית דאמרי דהני כינויין לשון אומרת הן, משום דכי מחקת לדופן דחי"ת דנזיח משוית ליה לנזיר. מבואר שמאות ח' עושה ר'.

אות ט'

צורת אות ט' בירך השמאלי צורתה כז' הספרדי שעקום ומעט באלכסון²⁹.

אות י'

לא נהגו הסופרים במערב לדקדק על כתיבת הקוץ השמאלי דר"ת באות יו"³⁰.

מקור אבות

קוצו של ר"ת שנוי במח' ראשונים. במס' מנחות (דף כט.) איתא דקוצו של יו"ד מעכב. ורש"י פי' דהכוונה לקוץ הימני, אבל ר"ת פירש שהוא ראשו השמאלי שכפוף כדאמרינן בסמוך מפני מה ראשו של יו"ד כפוף. וכ"כ בספר התרומה (סוף הל' תפילין), ועוד. והובא בב"י שיש לחוש לדברי ר"ת. ובמשנה"ס כתב דבלא עוקץ השמאלי יש לפסול התפילין וס"ת. וצ"ע א"כ על מה סמכו ארצות המערב לכתוב לכתחילה כן. וכן הקשה בשו"ת אורל"צ ח"א (סי' ה') דמאחר שהדבר שנוי במח' ראשונים למה לא מחמירין בדאורייתא. ונר' דהדברים מושתתים ע"פ כמה מגדולי הראשונים, דמלבד שזו שיטת רש"י, גם המאירי (בקרית ספר) ס"ל כן. וכן נר' להוכיח מדברי הרמב"ם (פ"א מהל' תפילין ה"א), שלא כתב דצריך קוצו של יו"ד השמאלי, ומשמע מזה דאינו לעיכובא. וכ"כ בשו"ת התשב"ץ (סי' נ.). וסברתו, דכל שהתינוק קורא לאות אין קוצו של יו"ד מעכב, דסו"ס קוראים לו יו"ד. ובמקום אחר הרחבנו דבכל אותיות כתב וועליש, משמע ככללו של הרמב"ם, דכל שתינוק קורא לאות ואינו נדמה לאות אחר כשר, ה"נ כל אופן כתיבת האותיות נעשה באופן שכל שהתינוק

סופרים שלא הקפידו על התגין בבדק חיה, וגם על הפינה בצד שמאל צ"ע.

והנה כ"ז מה שנהגו בארצות המערב לענין כתיבת החי"ת, אבל בימינו נתפשט המנהג לכתוב הח' כדעת ר"ת בצורה של שני זיינין וחטוטרט על גבה, וגם מוסיפים מקל כדעת רש"י לצאת ידי כל השיטות, אף שאי"ז מעכב דבין לרש"י בין לר"ת יוצא יד"ח, ומדינא כל שהתינוק קורא לאות ח' ה"ז כשר כהסכמת הפוסקים ע' בנוב"ק (סי' פ'), וכ"כ בפנים מאירות ח"א (סי' ס"ו), ובחת"ס (סי' רפ"ט) ואכ"מ. אמנם יש לדון אם יש בחומרא זה משום אל תטוש, כיון שזה נגד מה שנהגו מדורי דורות בכתיבת החי"ת. אמנם לפי מש"כ בשו"ת ויאמר יצחק (ח"א סי' ט"ז) לגבי אות כ' פשוטה, דהרוצה להחמיר לכתוב בעיגול שרי, דאינו מוציא לעז על הקדמונים, רשאי, ואין בו משום אל תטוש, הכי נמי בנידונינו.

29. כנ"ל לגבי אות ז'.

30. כן נמצא בספרי תורה שם וכן העיד הגר"ש משאש זצ"ל הובא בספר יריעות שלמה (פרק י"ב הערה 48).

ויש לברר על מה סמכו להקל בזה, דהנה

אות כף פשוטה

יש אומרים שמנהג הסופרים במערב לכתוב כ' פשוטה בצורת דל"ת ארוכה ולא כגורן ארוכה כרי"ש³¹ ויש אומרים דאינו כזוית ממש ולא

מקור אבות

כדמות דל"ת גם אנכי ראיתי שלא לשנות את הידוע מנהג קבוע, עיי"ש שהאריך השואל לייסד בראיות שכן עיקר להלכה. ובתשובת הגר"י בן וואליד השיב שאם מצד הקבלה צריכים אנו לקבלניהו בשמחה, ואם לדין יש תשובה, והסיק להלכה שמי שרוצה לעשות הך' פשוטה לכתחילה עגולה נכון לבו בטוח. וליכא למימר בזה שמשנה וידו על התחתונה.

מקור הדברים איתא בברוך שאמר דכל כף פשוטה שבתורה צריכה להיות עגולה מאחוריה ורגלה ארוך. שאין חילוק בין כף פשוטה לכף כפופה אלא כפיפותה ופשיטותה ע"ש. וכן העתיק בב"י מהאלפא ביתא, שלא יעשה זוית למעלה אלא תהיה עגולה כמו רי"ש, שאם כופפין אותה תיעשה כף כפופה. ולפ"ז כתב הפרמ"ג (סי' ל"ו) לפסול כף פשוטה שנעשה בזוית למעלה, שאם כופפין אותה לא נדמית לכף. וכן פסק במשנה"ס והרבה אחרונים. וטעמא בעי א"כ, על מה סמכו הסופרים במערב לכתוב כ' מרובע אשר לפי הרבה מן הפוסקים היא פסולה.

ואכן המנהג לכתוב כ' פשוטה בצורת ד' ארוכה, יסודו בהררי קודש, דכן נמצא בשו"ת מהר"ם גלאנטי (סי' קכ"ד) הובא במג"א (סי' ל"ב ס"ק כ"ו). ושם איתא שאין הדבר מעכב מאחר שאין לו שורש

קוראו תו לא מדקדקים בפרטי כתיבת האות שכתבו הברוך שאמר ות"ת. והרבה ראיות יש לזה. ואכמ"ל. ונמצא לפ"ז דהרמב"ם שלא הצריך קוצו של יו"ד, לשיטתו אזיל בכללו הנ"ל. וי"ל שזהו יסוד הכלל בכתב וועליש. ויש ליישב בזה קושית האורל"צ למה לא מחמירין בדאורייתא, דלפי הנ"ל מאחר שהמנהג לכתוב בכתב וועליש, לא חיישינן לספק. וכל מה שנכלל במה שהתינוק קורא כשר. וע' במור וקציעה (שהעתיק כתב הוועליש במקומו) שהעתיק אות יו"ד בלא קוצו של יו"ד. ועל כרחק שנקטו כפי' רש"י, מאירי, ורמב"ם לעיקר ההלכה.

והנה בשו"ת חת"ס (יו"ד סי' רס"ה) כתב לחדש דנהי דלר"ת צריך לקוץ, אמנם י"ל דהיכא שיש זוית נמי שפיר דמי, כל שאינו עגול. ורבים העירו על החת"ס דכוונת ר"ת היא שצריך שיהא ראשו כפוף ממש, ולא סגי בעוקץ, כך כתב בחזו"א (סי' ט' אות ג') שלדעת ר"ת לא סגי בריבוע אלא צריך שהראש ירד ממש למטה. ואולי ע"ז סמכו בארצות המערב שכל שיש ריבוע חשיב כקוץ, ואכן בהרבה מהיודי"ן נמצאים עם ריבוע. וצ"ע.

31. כן העיד השואל בשו"ת ויאמר יצחק (ח"א סי' ט"ז) "ומפני האמת הפשוט אשר נתפשט בכל המערב שכל הסופרים אשר שמענו ונדעם, שמו אותו בגג ישר

כעגול ממש³², מכ"מ הרוצה לעשות כף פשוטה כרי"ש הרשות בידו.

מקור אבות

שיזהר הסופר לעשות הקוץ שאחורי הבי"ת למטה. ומבואר דעיקר החילוק בין כ"ף לבי"ת הוא בלמטה, ואם מלמטה ניכר שזה בי"ת או כ"ף שפיר דמי. וי"ל דזהו טעם המכשירין כ"ף בזוית למעלה, כיון שאם יכפפנה תהיה עגולה מלמטה, ובזה ניכר שהוא כף, דהא אזלינן בתר הלמטה, ולמטה ניכר שהוא כ"ף. ומוכח דקי"ל הכי ממה שנהגו לעשות צורת ב' עגול למעלה. וא"כ ע"כ שנקטינן בעיקר כר' ירוחם. וכן הכשירה בדיעבד בלדוד אמת, וכן הובא בקול יעקב להכשיר.

32. ויאמר יצחק (שם) כתב דאינו מוכרע לעשות כף פשוטה בזוית, ומש"כ השואל שם שכך היה בס"ת של מהר"מ זאברו. השיב, דדקדק באיזה דפין "ורוב הכפי"ן הפשוטות הן הנה בזוית, ויש מהם כשורה בשוה, ואינם בזוית, ולא כעגולות. וכן נמצא בהרבה ספרי קדמונים וספרים הכותבים בזה"ז בערי המערב". ומאחר שהחיד"א שראה כל דברי הפוסקים, אעפ"כ הכריע לכתוב כ"ף עגולה כרי"ש לכתחלה, ובמהריק"ש (שם) הוסיף שמי שרוצה לדקדק בצורת האותיות לעשותם כמש"כ האחרונים אין מוחין בידו וביאר הדברים עוד דמאחר מוציא לעז לומר שאם עושה בזוית פסול, אלא בא להחמיר אך שרי, ע"ש בדבריו. ושמעתי שגם הגר"צ אבא שאול זצ"ל היה מורה לעשות כ' פשוטה בעיגול.

בש"ס. והעידו אנשים ת"ח כשרים וספרי דווקני כי כל הס"ת והתפילין כולם הם כף פשוטה בלי עיגול בכל עיר שאלוניקי יפה כארץ הצבי. ואין להרהר אחר מה שנהגו". וכ"כ במהריק"ש (סי' קי"ג) שלעיקר הלכה כל שלא נדמה לאות אחרת, ואין לו שורש בש"ס כשר. והשואל בשו"ת ויאמר יצחק שם כתב שכן נמצא בס"ת למהר"מ זאברו, ולמהר"מ עזריה, שכתובה הכ"ף פשוטה בזוית ולא בעיגול. וכתב עוד שכן דעת ספרא רבא מארצות המערב מהר"ר סלימאן בן אוחנא מגורי הארז"ל. ותחלה היה מעוב"י מראכ"ש ועלה אל פאס תלמיד איש האלקים האר"י זיע"א. והוא המאזין ומעיד בנו שכך כותבין בארצות המערב, בשורה שוה ולא בעיגולים עכ"ד, ומעתה עלינו להבין טעמא דמילתא דלא חששו לדברי הב"ש וסיעתו לכתוב בעיגול, ואדרבה הכותב בזוית לדעתם הס"ת צריך תיקון והתפילין פסולות.

ונראה ליישב דהנה בעיקר הנחת האחרונים דבכותב כ' פשוטה בזוית פסול, מבוסס על כללא דהב"ש דאם יכפפנה להכף תהיה כפופה, לכן בכה"ג שהיא בזוית פסולה. אמנם נר' כ"ז לשיטת הב"ש דכתב באות כ' כפופה, דבעשה לה זוית למעלה, פסול. אמנם נר' דלאו כו"ע מודו בזה, דדעת ר' ירוחם (הובא במשנה"ס אות ב') דמה דאיתא במס' שבת שלא יעשה כפי"ן ביתין, פירושו

אות נ' פשוטה

צורת הנו"ן פשוטה דומה לז' הספרדי, שראשה עקום מעט באלכסון כלפי מעלה, והירך נכנס קצת בפנים. כזה: ך³³.

אות ע'

ירך השמאלי של הע' צורתה כאות ז', כזה: ץ³⁴.

מקור אבות

33. ע' בהערה לאות ז'. שבד"ק חי"ה (חוץ מן החי'ת שכנראה

34. ע' בהערה על אות ז'. החשיב הקוץ בשמאל כקוצו), אך קשה

ובתגין דבד"ק חי"ה, ראיתי במגילת לקבוע מנהג סופרים בזה ויש ספרי תורה

הדבר שמואל (עמאר), שהקפיד על תגין שלא היה בהם תגין בד"ק חי"ה.

סימן לו – זמן הנחת תפילין

זמן הנחת תפילין לקטן

סעיף ג: קטן היודע לשמור תפילין במהרה שלא יישן ושלא יפיה בהם הגה ושלם יכנס צהן לצית הכסא. חייב אביו לקנות לו תפילין לחנכו הגה וי"א דהאי קטן דוקא שהוא בן י"ג שנים ויום אחד וכן נהגו ואין לשנות.

המנהג ברוב המקומות שכשהנער מגיע לגיל שיכול לשמור את עצמו שיהיה נקי, ושלא ליכנס עם תפילין בביהכ"ס, אע"פ שלא הגיע לגיל י"ג שנה יכול אביו להניח לו תפילין ויש מקומות שנהגו כן כבר מגיל עשר, ויש מקומות מגיל שנים עשרה³⁵,

מקור אבות

העיסור (הל' תפילין ח"ז סא ע"ג) כתב דהשיעור הוא י"ג שנה יום אחד. אמנם בב"י הק' דקטן סתמא משמע. וסתם כן בשו"ע. וכן נר' דעת רוב הראשונים שסתמו לכתוב קטן, ולא פירשו שיעורו אלמא דתלוי הדבר מתי יכול לשמור תפילין ולא דוקא בבן י"ג, וכתב הערה"ש (ס"ק ד') שזהו דעת כל ראשונים. וכ"כ בשיירי כנה"ג שהכי נקטינן, ולפ"ז נהגו שלא ממתנינים עד גיל שלש עשרה ממש. וע' בקיצוש"ע (טולידנו) דף ב' שכתב "והחס"ל כתב אין ראוי לחנך הקטנים לתפילין אלא אי קים ליה בגויה שהוא בודק עצמו יפה קודם התפלה, וגם שהוא נקי מלכלוך צואה בפי הטבעת, ואינו ישן עמהם ואינו מדבר בהם דברי שחוק וקלות ראש, ואם לאו ההעדר טוב. ע"כ. על כן ראוי לאחר בחינוך מצות תפילין לקטנים עד שיהיה קים ליה בגויה שנוהר באלו האזהרות שזכרנו.

35. כן מבואר בבית עובד (הל' מי הם חייבים בתפילין ד') "והרבה נהגו להניח לקטן בן י"ב שנים ואין למחות בידם. דאין לנו אלא דברי מר"ן השו"ע". וכך העיד בשו"ת מים חיים ח"ב (ס' א') שרובא דעלמא זרזים המקדימים לחנכם מבני עשר ובני י"א, ויש עוד מקדימים יותר מבני שמונה ותשע שעדיין לא באו לחיוב מצוות, וכך העיד בשו"ת אבא בם (ס' א'). וכן היה נוהג הג"ר ידידיה מונסנייגו זצ"ל כשהגיעו בניו ובני בניו לגיל שהיה ראוי להם כבר ללבוש תפילין, התחילו אז, ולא המתינו לגיל י"ג ולא לב' או ג' חדשים קודם אלא מיד התחילו בלבישת תפילין.

ומקור הדברים מהגמ' במס' סוכה (דף מב.) קטן היודע לשמור תפילין אביו חייב לקנות לו תפילין. וע' ברש"י דלשמור ה"פ שלא יכנס בהם לביהכ"ס. ובר"ן ועוד פירשו שיהיה נקי כשמניחם. ובבעל

ויש מקומות שנהגו להמתין עד קרוב לגיל י"ג ממש³⁶.

מקור אבות

שבע, כל שיודע לשמור את עצמו מלהפית.

36. כך מנהג טטואן. וע' בשו"ת ויאמר יצחק (לקו"ד או"ח ס"ת סי' ט"ו) דיש מחלוקת אם קטן עולה לתורה גם למנין שלושה ונפק"מ אם נתחנך במצות תפילין יכולים לסמוך על הסוברים דעולה גם למנין שלשה, ע"כ.

ואם לא, הוי מצוה הבאה בעבירה ע"כ. ואפשר שמהאי טעמא נהגו בהרבה מקומות לאחר הלבישה עד כמה חודשים לפני הבר מצוה, ונהרא ונהרא ופשטיה. וע' בשו"ת דרכי דוד (סי' ז') שגם האריך שאין מניעה לחנך ילד במצות תפילין מבן עשר שנים. וסיים שכן נוהגים בערי המערב ע"כ. וע"ע באוצר המכתבים (ח"ג ס' תתמ"ג) שנהגו לחנך ילדים גם בגיל

סימן מז – דיני ברכת השחר

ברכת הנותן ליעף כח בשם ומלכות

סעיף ו: יש נוהגין לברך הנותן ליעף כח, ואין דבריהם נראין. הגה אף המנהג פשוט צנני אשכנז לאומרה.

המנהג לומר ברכת הנותן ליעף כח בשם ומלכות³⁷. ובעיר מכנאס לא נהגו לומר ברכה זו בשם ומלכות³⁸.

מקור אבות

ובברכת שעשה לי כל צרכי נדפס בכל סידורי המערב הפנימי צָרְכִי בפתח, בלשון יחיד, ודלא כהמג"א (סי' מ"ו ס"ק ב') לאומרה בלשון רבים. ומוה"ר יעקב אבן צור גם ניקד כן בסידורו צרכי לשון יחיד. והביאו בנהגו העם (שחרית), ושהוא כינוי המדבר בעדו. וע"ע בכה"ח (סי' מ"ו אות ט"ו). [ויש מקיימים גירסת צרכי בלשון רבים. ע' בלחם ביכורים בתפלת כהן (דף קלג ע"א), ובסידור של ר' הרץ שנת ש"כ].

ברכת שלא עשני אשה, עיין בקיצשו"ע (טולידנו) דף יב שמנהג מימי רבותינו לומר שלא יצרני אשה במקום שלא עשני אשה, ועיי"ש שנתן טעם לזה.

ובסידור אבותינו (ברה"ש) הביא בשם הג"ר ידידיה מונסונגו זצ"ל שיש חכמים שקיבלו מרבותיהם הראשונים בפאס לברך שלא עשני כגויי הארצות.

ונהגו לומר ברכת השחר בבית לפני שמגיעים לבית הכנסת וכן המנהג הפשוט בכל ערי מארוקן. ועיין לעיל סימן ו' במקורות.

37. כן המנהג הפשוט וכן נדפסה ברכה זו בשם ומלכות בסידורים ישנים וכ"כ בשו"ת עמק יהושע ח"ה (סי' ל"ד) ובנהגו העם (שחרית) שהמנהג מקדמת דנא לאומרה בשו"מ. וכן הנוסח בסדר היום (דף כ"ג). ובאבודרהם (שחרית של חול) גם העיד שיש מקומות שנהגו לברך ברכה זו בשו"מ וכדעת הטור. וכ"כ בברכ"י (שם) שהתפשט המנהג לאומרה בכל גלילותינו. וכן דעת שאר גדולי ספרד. וביניהם הכה"ח פלאגי (ס' ט' אות י') ובא"ח (וישב ה') ועוד ובטוב העין לחיד"א (סימן ז') כתב דאע"פ שברכה זו לא נזכרה בתלמוד, מאחר שרבינו האר"י כתב לאומרה כן ראוי לעשות, והוסיף דבשעה"כ דסידר הגר"ש ויטל משמע דהאר"י אמר שברכה זו תקנת חז"ל, והאריכו בזה הפוסקים ואכ"מ.

38. כן שמעתי מכמה מקורות שכן נהגו בעיר מכנאס, ומשום ספק ברכות להקל, וכ"כ בשו"ת שמ"ש ומגן ח"א (סי' י"א, ובסי' כ"ה) מאחר שכן דעת מר"ן ושאפי' אם היה רואה מרן דברי האריז"ל אפשר שלא היה חוזר בו.

אמירת שמע ישראל ובשכמל"ו בקרבנות

סעיף ז: הגה, טוב לומר בשחרית אחר שמע ישראל וגו' בשכמל"ו, כי לפעמים שוהין עם קר"ש לקרותה שלא צומנה, ויואל צוה.

המנהג לקרות פסוק שמע ישראל בקרבנות, כפי שנדפס בסידורים ויוצאים בזה יד"ח קר"ש של שחרית³⁹.

מקור אבות

משכימים, ע"כ יוסיף "כ". ועיין בספר עלי הדס (החדש).

יש שהקפידו לשנות סדר הנוסח "אביי הוה מסדר" כפי שנדפס בבית עובד בתפלת החדש, ל"אביי מסדר הוה", משום הוגה את ה' באותיותיו, וכ"כ בנהגו העם (שחרית). אכן בטור (סי' מ"ח) כתב כהגירסא לפנינו. וע' בפתח הדביר (ח"א דף ע') דאין בו שום חשש כיון שאינו מתכוין לשם.

וכן שני כתובים המכחישים, בצירי תחת וכן, גורסים סמנים ואע"פ שבש"ס איכא סממנים, מ"מ בסידורים נמשכו אחר רבי דוד אבודרהם. קשט בלא ה'א הידיעה, עיין בשו"ת יבי"א (חלק ח סימן יא אות ו) ובש' הימנית וכדברי המחזור אהלי יעקב. רבי נתן הבבלי בניקוד חיריק תחת הרי"ש ולא בפתח, עיין בעלי הדס (החדש).

ולענין שאר גרסאות אין כוונת חיבור זה להאריך בכל דקדוקי גרסאות שהורגלו בהם במערב כידוע שנמשכנו ע"פ סידורי ליורנו. וע' בשורש חמישי מה שכתבנו שבכל שינויי דקדוקי הנוסחאות אין בהם משום שינוי מנהג אבל אין לשלוח יד בגירסאות. ועיין בספר עלי הדס (החדש) שהאריך בשינוי הנוסחאות בין ליורנו לעדות המזרח הנפוץ כיום, מ"מ העתקנו

39. כך מנהג הפשוט, וכ"כ בשו"ת מקוה המים ח"ד (סי' ח' ד"ה ואמנם). וכ"כ בנהגו העם (שחרית), ומקור הדברים יעזין בב"י (סימן מ"ו) שנתן כמה טעמים לזה, חדא שלפעמים יקרא קר"ש קודם הנץ החמה, והציבור רק יקראוהו לאחר הנץ החמה, ואפילו מתפלל לאחר הנה"ח מ"מ טוב למהר ולהקדים קר"ש דאורייתא כל מה שאפשר ואח"כ חוזרים וקוראין אותה עם ברכותיה. והוסיף דברי הרשב"א שברכות אינן מעכבות, וכפי מה שפסק מר"ן לקמן (סימן ס' סעיף ב').

ונהגו בטיטואן ומראכש לקרות קר"ש כולה ביום השבת ועי' בס' רפ"א.

בשינוי נוסחאות התפלה באמירת "לעולם". א. כבגלוי ודלא כדברי הכף החיים פאלג"י (סימן יב). ב. הגם דפשט המנהג לומר כי רוב מעשינו תהוה ע"פ סידורי ליורנו, אכן עיין בספר נהגו העם (שחרית) שכתב לומר כי כל מעשינו תהוה במקום כי רוב מעשינו תהוה, ע"פ מש"כ הברכ"י שכן עיקר הנוסח. וע"ע בעוד יוסף חי (מקץ ג'). ג. מה אנו ולא גורסים מה אנחנו, עיין מש"כ בזה בספר עלי הדס (החדש). ד. מה כחנו כה"ח (פלאג"י) סי' י"ב אות כ'. ה. כשאנו משכימים עיין בבן איש חי (פרשת מקץ אות ז) שמחזי כשקר לומר שאנחנו משכימים דרוב אין

ונהגו לומר אחרי פרשת העקידה "ושחט אותו על ירך המזבח" והיה רצון שנדפס אחריו⁴⁰.

מקור אבות

ש"ע פ' שריים נתרשלו באמירת הבקשות מכ"מ נתפשט שמתחילים שחרית עם פסוקי ותתפלל חנה שסגולתה רבה כמ"כ בסידור סדר תמיד.

ומה שנהגו להתחיל ולסיים התפלה עם הפיוט אדון עולם. כתב באוצר המכתבים (ח"ג ס' אלף תרב) שכן מנהג מזרח ומערב. רק הביא טעם מהמטה משה, שלא יקטרג השטן, שהתחילו ולא מסיימים, דומיא דמה שמתחילין בראשית כשמסיימים התורה. והעיר שזה טעם קלוש, וכתב עוד טעם, שהוא שבח יפה, ומתחילין ומסיימין בו.

ע' בשו"ת דרכי דוד (או"ח א') על מנהג למנצח שכתוב במנורה ושכן הנהיג בק"ק תמושנת (באלג'יר) כשקורין ה' מלך וקורין פסוק שויתי, למנצח וכו' וגם פסוק והיו מלכים אומניך ושרותיהם מניקותיך וכו' וברוך שאמר.

40. כ"כ בקשר גדול (ס' כד אות ג). ואע"פ שחכמי בית אל הנהיגו להשמיטו מטעם שאין להוסיף על סדר התפלה (כה"ח ס' א אות ל'), מכ"מ הבא"ח בספרו עוד יוסף חי (מקץ ב) כתב שאין לשנות המנהג, ואין אחר המנהג כלום.

מקצת מן הגרסאות היותר ידועות ונפוצות.

ובברכת התורה יש שהוסיפו פסוק "טוב אתה ומטיב למדני חוקיך" לפני וידבר ה' אל משה ואל אהרן כה תברכו. כ"ה בנהגו העם (שחרית). ובסידורים נדפס גירסת וצאצאי צאצאינו כולנו יודעי שמך, ולא הוסיפו גם וצאצאי עמך בית ישראל. ובאבודרהם (דף מ"ד) הביא שבספרד גורסים וצאצאי עמך בית ישראל. ומשמע שיש גורסים לא כך, וצ"ע.

ויש מוסיפים פסוק "טוב אתה ומטיב למדני חוקיך" לפני ברכת התורה ע"פ נוסחאות בתפילת החדש.

נהגו מימי קדם שמתחילים התפלה עם בקשות: ובסידור אהבת הקדמונים לסדר מנהגי התושבים בק"ק פאס יע"א נדפס הבקשות שהיו אומרים, ורובם הנפוצים בכל קהילות המערב, כמו: שערך, כל ברואי, אברך את השם, אדון עולם, יגדל, ועוד בקשות. וחלק מסדר הבקשות לומר לקט פסוקים ותתפלל חנה וכפי שהוכיח בספר עלי הדס החדש (עמ' 100) מספר כף ונקי כ"י להג"ר כליפה מלכה שפסוקים אלו לפני תחלת תפלת שחרית. וכנראה

סימן מז – דיני ברכת התורה

מי שניעור כל הלילה לענין ברכות השחר וברכות התורה סעיף יב: אף אם למד בלילה הלילה הולך אחר היום שעבר ואינו צריך לחזור ולברך כל זמן שלא ישן.

מי שהיה ניעור כל הלילה, משתדלים ששישמע את הברכה ממי שישן בלילה ויוציא אותו יד"ח בברכות השחר וברכות התורה, ואם אין מי שישן, שולחים אדם לישון כדי להוציא אותם ידי חובתם, [ואין נוהגים כפסק הכה"ח שמותר לברך כל ברכות השחר וברכות התורה חוץ מברכת על נט"י, ועי' בהערות]⁴¹.

מקור אבות

כל הלילה, והביאם הפרמ"ג ושע"ת ונשארו בצ"ע. ע' במ"ב שם. וע"כ לצאת ספק זו היו שואלים להוציא אותם יד"ח. ולענין ברכת התורה, מר"ן פסק הכא "אף אם למד בלילה הלילה הולך אחר היום שעבר ואינו צריך לברך כל זמן שלא ישן". ובמג"א (סימן תצ"ב) כתב לדייק מדברי מרן דאם ניעור כל הלילה אינו מברך ברכת התורה כלל, אלא דהסיק לברך כיון שהברכה פוטרת רק את היום והלילה שלאחריו, וסיים דהרוצה לצאת ידי ספק ישמע הברכה מאחר.

ולכא' היה נר' להוכיח מדברי מרן הב"י שאין לברך במי שניעור כל הלילה, בהקדם מה שיש לדון ביסוד גדר ברכת התורה, האם נחשב כברכת המצוות או דהוי כברכת השבח. ונר' דפליגי בזה הראשונים. בב"י הביא מתשובת הרשב"א שנתן טעם למה לא מברכין

41. כן נהגו כידוע, ושמעתי מהגר"ד באנן שליט"א דאם לא מצאו מי שישן בלילה היו מבקשים ממשהו לישון, כפי שקיבל הרב יוסף אבוחצירא ששימש את אביו הגר"א אבוחצירא זצ"ל והיו בעלי מסורה ידועים. וכן שמעתי ממקומות אחרים שכן נוהגים. וע"ע בספר מנחה בלולה (פרק ז' אות ד).

מקור הדברים, הנה לענין ברכת השחר, כתב מר"ן בסימן מז ס"ק ח' דכל הברכות האלו אם לא נתחייב באחת מהן כגון שלא שמע קול תרנגול וכו' אומר אותה ברכה בלא שו"מ, וברמ"א חולק וס"ל דאפי' לא שמע תרנגול מברך, שברכות אלו שקב"ה ברא צרכי העולם, וכן המנהג ואין לשנות. ולפ"ז ה"ה בברכת השחר במי שניעור כל הלילה מברך אותם, אמנם לענין ברכת אלהי נשמה והמעביר חבלי שינה, כתב האליהו רבה שאין לברך אם היה ניעור

אחרי התורה, דאין מברכין על מצוות לאחריהן, וכן נראה מוכח מדברי הב"י ד"ה וקשה לי. ועוד בד"ה ולי נר' כתב הב"י "נראה דברכה"ת נמי צריך ללמוד מיד כעין שאר מצוות שאינו מפסיק בין ברכה לעשייתן וכו' וכן נוהגים ע"כ, ומוכח מכ"ז שהבין הב"י שיסוד דין ברכת התורה היינו ברכת המצוות, ולפ"ז במי שניעור כל הלילה אין לו לברך כיון שלא הפסיק לימודו ולא הסיח דעתו.

ברם, במג"א (שם) כתב לדון לברך ע"פ שיטת ר"ת שיש לברך כל בוקר, והברכה פוטרת רק היום והלילה שלאחריו. ולכא' דעת ר"ת דמברך כל יום משום דהוי כעין ברכת השבח ותיקנו כל יום לברך. ויש לעיין האם חשש מרן לדעת ר"ת. והנה במי שישן שינת קבע ביום, נהגו שאינו מברך, ובב"י כתב הטעם דחיישינן לדעת ר"ת דמברך פעם אחת ביום ופוטרי עד היום הבא. ונר' דאע"פ שעיקר סברתו דהוי ברכת המצוות, וא"כ שינה ביום הוי הפסק וכדעת הרא"ש, מכ"מ נהגו שלא לברך דחוששים לדעת ר"ת. [ובאמת נר' עוד, דיש ליישב המנהג שלא לברך על שינה ביום גם להסוברים דברכה"ת הוי כעין ברכת המצוות, ע"פ דברי הרא"ה דבליילה חשיב טפי הפסק דהוי זמן שינה לכל]. אמנם כ"ז לחומרא שלא לברך עוד משום סב"ל, אבל אם ננקוט שהעיקר כשיטה שברה"ת היא ברכת המצוות, בודאי יש לחשוש שלא לברך אם ניעור כל הלילה כיון שאין הפסק.

ונפק"מ לפ"ז במי שישן בלילה שנת קבע אפי' לכמה דקות, לכאו' לכו"ע יברך, כיון שהפסיק. ויש לדון במי שישן עם בגדיו האם חשיב שנת קבע, כיון שדעתו

לקום. ובשו"ת שואל ונשאל (ח"ב סי' טל) כתב דמקרי שנת עראי, וכן מטו משמיה דהגרשז"א זצ"ל. אמנם שמעתי ממרן הגריש"א זצ"ל (בשנת תשס"א) שכל שינה של קבע חשיב הפסק אפי' אם הוי שינה של כמה דקות חשיב הפסק. עוד שאלתי למרן הגריש"א זצ"ל האם בכה"ג שאשה שישנה אחרי שקיעה שינת קבע נמי מברכת ברה"ת, דאפשר דלה הוי גדר אחר. וענה לי שגם אשה צריכה לברך שוב. ולכא' דבר זה חידוש גדול. ושמעתי מהגר"מ שטרנבוך שליט"א שאשה לא תברך בכה"ג. והנה וידוע קושיית הצ"ח (ברכות יא) שלכא' אשה צריכה לברך כל פעם שמתחילות ללמוד כיון שהיא לא מצווה על לימוד התורה ואיכא היסח הדעת ולפי הנ"ל מיושב ודו"ק.

המורם מכ"ז מנהגנו לחוש שלא לברך בניעור כל הלילה, מיוסד על שיטת מרן הב"י, ושפיר חיישינן לסב"ל.

ברם, בשער הכוונות (דף א, ע"ב) כתב שכל י"ח ברכות השחר עד סוף ברכת התורה חייב אדם לסדרן בכל יום ולברך אותן אע"פ שלא נתחייב בהן וכו' ואין לבטלם אפי' אם לא ישן בלילה כלל וכו' חוץ מברכת ענט"י ואשר יצר ששתי ברכות אלו אם לא התחייב בהן אינו מברך אותן ע"כ. וכ"כ החיד"א בברכ"י (ס"ק מו) ובכה"ח, וכן נוהגים רוב הספרדים ועדות המזרח. אמנם כאמור אנן בדידן חיישינן לסב"ל ולא היקלנו לברך כל הברכות וכידוע שלא נמשכו במערכ אחרי פסקי הקבלה להמון עם בפרט להקל בהזכרת ש"ש, ולא לחשוש לסב"ל.

סימן מח - אומרים פרשת התמיד ופסוקי קרבן שבת אצל פרשת התמיד

אמירת פסוקי הקרבנות בשבת

סעיף א: בשבת אומרים אצל פרשת התמיד פסוקי מוסף דשבת, אבל לא בר"ח ויו"ט, מפני שקורין בתורה פסוקי מוסף. הגה וי"א שמוכריין גם מוסף ר"ח וכן נוהגים כדי לפרסם שהוא ראש חודש כן הוא לקמן סי' תכא.

ומתחילים תפלת שבת מאשרנו מה טוב חלקנו וכו' עד הודו⁴². נוהגים לומר פסוקי שבת אחרי פרשת התמיד כדעת מר"ן⁴³.

מקור אבות

כתב לאומרו בשבת. ע' בכנה"ג סימן א' בשם המהר"ם ניגרין שאין לומר סדר הקרבנות בשבת. אך בפקודת אלעזר (ס' א') כתב לאומרו גם בשבת. ונהגו לדלגה כסברת המהר"ם ניגרין, ובאוצר המכתבים (ח"א סי' ש"כ) כתב טעם הדבר שמצא בלוח התפלה של מו"ר אביו שכל ענינים אלו רק מנהג כדי לעורר את הרחמים בכל בוקר, לכן מדלגין אותה בשבתות ובמועדים, להורות שגדולה קדושתן לבדה לעורר את הרחמים. ע"כ. ויש מקומות שנהגו להוסיף ועקידת יצחק לזרעו תזכור כן נהגו במראכש, ע' בהערת הגר"ד צאבא שליט"א בסוף הספר.

נדפס בסידור בית עובד לומר המזמור "מי יגור באהלך" בתוך אמירת הקרבנות בכל בוקר, לפני "לעולם" וכמבואר ברמב"ם (אהבה סדר התפלה). והטעם שכל שיש בו מידות הללו בטוח שתשכון בגן עדן. ואומרים אותו לפני "לעולם", שגם

42. כן המנהג וכנדפס בסידורים (בבית מנוחה נדפס של שבת ולא של ר"ח). וכן מנהג חלאב, כדהובא בספר דרך ארץ (דף נב), ושכ"כ במחזור ארם צובא, וכן מנהג פרובנציא ספרד לאומרם וכדעת רב עמרם גאון כדהובא בטור. אמנם בספר המנהיג פליג וכתב שאין לאומרם. ובברכ"י (בסימן א' ס"ק ג') כתב שאין לאומרם וכן דעת האר"י ז"ל. וכ"כ הפר"ח (סי' נ') שכן מנהג א"י. וכ"כ בארץ חיים דכן מנהג א"י כהאר"י שהכריע שלא לאומרם, וכ"כ בנהר מצרים (תפלה) ועוד.

43. כן המנהג, וכן היה מנהגו של היעב"ץ בעיר פאס (ע' בנהגו העם, שחרית). וכ"כ בשו"ת מקוה המים (ח"ו סי' י' אות ב'). וכ"כ בספר תורת חיים (סי' א') שכן נהג המנהג חיים. וכ"כ בנמוקי או"ח (ס"א) לא לומר פרשת העקידה בשבת שלא לעורר דינים בשבת. וכ"כ עוד אחרונים, ובעולת תמיד (סימן א' ס"ק ג')

סימן נא – דיני תפלה מן ברוך שאמר עד ישתבח

כפילות פסוקים הודו לה' כי טוב

סעיף א: אומרים ברוך שאמר קודם פסוד"ז וכו'.

המנהג לכפול הפסוק הודו לה' כי טוב, בתפלת הודו⁴⁴.

אמירת מזמור לתודה

סעיף ז: הגה וא"ל מזמור למודה צצט ויו"ט, או צימי פסח שאין מודה קרצה צהס

משום חמץ, ולא צערצ פסח. וע"ל סימן מכ"ט. ולא צערצ יום כיפור ע"ל

ס' תר"ד. וכן נהגו צמדינות אלו.

המנהג הפשוט הוא שאין אומרים מזמור לתודה בערב פסח וכן בימי חוה"מ פסח כיון שהמזמור כנגד הקרבן נתקן, ואין קרבן תודה קרב בימים אלו, וכן בערב יום הכיפורים מדלגים המזמור כיון שלא היה הקרבן ראוי להאכל בלילה⁴⁵. (ולענין מנהג טאנכיר באמירת מזמור

מקור אבות

בסידור בית עובד (דף ק"ט) והוסיף שם שבימים הנ"ל אף אינו רשאי לאומרו משום דהוי הפסק. וע' בפקודת אלעזר (ס"ט ד"ה ושלחתי) שחקר איך מנהג ד' קהילות שבירושלים של הספרדים, והעלה שגם הם לא נהגו בזה לאומרו. ובנוהג בחכמה (דף רכ"ט) האריך בענין אמירת מזמור לתודה בשבתות ובימים טובים, שאין התודה קריבה בהם, ושהמנהג לא לאומרו זולת בית כנסת אחת ידועה בפאס הנקראת על שם ר' אליהו צרפתי, שנהגו לאומרו גם בשבת.

והנה ענין זה תלוי בסיבת תקנת אמירת מזמור לתודה. דיש בזה ב' שיטות, בטור (סי' נ"א) כתב דהטעם לאמירת מזמור לתודה, הוא כנגד קרבן תודה, ולכן

שם אומר המידות הנצרכות. אך ברוב הקהילות לא נהגו כן.

לא נהגו לכפול הפסוק כל הנשמה תהלל י-ה הללויה כ"כ בשו"ת שארית הצאן (ח"ב ס' קלט), וביאר כיון שאינו סוף פרק תהילים ושם כופל שלא יהיה נר' כאילו הוא מסיים תהילים, ע"ש עוד טעמים.

44. כך איתא בבית עובד ובתפלת החדש, ודלא כמש"כ בעוד יוסף חי (מקץ יג) שאין לכפול פסוק זה, דיש כוונות במספר התיבות כמש"כ בפרי עץ חיים.

45. כך המנהג הפשוט. כן העיד בקיצשו"ע (טולידנו) דף מ"ד דאין אומרים מזמור לתודה בשבת, יו"ט, ערב פסח, ולא בערב יוה"כ. וכך נפסק

לתודה, עיין בקונטרס בסוף הספר) והמנהג הקדום לדלג מזמור לתודה בט"ב⁴⁶. וראוי לומר את המזמור מעומד, דומיא דהקרבן קרבן

מקור אבות

ואנן שנקטינן כדברי מור"ם שאין אמירת מזמור לתודה בימים אלו, יש להבין א"כ היאך אומרים המזמור בקבלת שבת, הרי אין התודה קריבה בשבת. (וע' בשו"י קרבן על הירושלמי שם שהק' כן). וצ"ל דכיון שיכול לאכול אז קרבן תודה שנשחט ביום שפיר דמי, ובדומה למה שלא אומרים המזמור בעריוה"כ, דהוא כיון שבלילה של יוה"כ א"א לאוכלו. ועוד אפשר שטרם קיבלו השבת בלכו נרננה עד אמירת מזמור לדוד וא"כ עדיין אינו לילה.

46. בסידור קול תחינה כתוב לומר מזמור לתודה. אכן ראיתי בכתב יד הגאון רבי שלום עמאר זצ"ל בסידורו הישן קול תחינה שכתב בצידו דהמנהג לדלג על אמירת מזמור לתודה. וכן ראיתי להג"ר ש. משאש זצ"ל שהיה מדלג מזמור זה בט"ב. וכ"ה הגר"י מאמן (סוף הספר), אך רבים נהגו לאומרו ונמשכו אחר הסידורים. ע"ע בס' תקנ"ט מש"כ בזה. ובמג"א (סי' נ"א ס"ק י"א) הביא מח' בזה בין ההגהות מיימונית לרש"ל. ויסוד פלוגתתם נראה דתלוי בחקירה האם הקרבן נתקן כנגד מה שהיה בזמן ביהמ"ק, וא"כ הקרבן היה קרב גם ביום זה, או שע"י אמירת המזמור הו"ל כאילו מקריב קרבן, ורק תיקנו אמירתה במקום שיכול להקריבה, כעין תכון תפילתי קטורת לפניך.

בשבת ויו"ט נוהגים שלא לאומרו שאין התודה קריבה בהן. וכתב ע"ז הטור דאין צריך למונעו, דליכא למיחש דילמא אתו להקריבה כשיבנה ביהמ"ק, דלא טעו אינשי בהכי. ובסימן רפ"א העתיק שוב את המנהג הזה ואת טעמו, וכתב ע"ז שאינו טעם של עיקר. ובב"י שם כתב שנראה שהטעם שנתנו מדוע אין אמירת מזמור לתודה בשבת ויו"ט, משום שאין התודה קריבה בהם, אינו טעם של עיקר "משום דמזמור זה אין אנו אומרים אותה לשם קרבן תודה אלא לשם הודאה. ע"כ. והנה על כרחך דאין הב"י בא לפרש בזה כוונת דברי הטור, שהרי הטור כתב בהדיא (בסי' נ"א) את טעמו ובסי' רפא קיצר. וכ"כ הב"ח (בסי' רפ"א) בדעת הטור. ומקור דברי הב"י נר' שהוא מדברי הירושלמי (מס' שבועות פ"א ה"ה) רבי תנחומא בשם ר"ל, בשעה שאמר הקב"ה למשה והתודה עליו, התחיל אומר מזמור לתודה. וע' בציון ירושלים שם שתמה לפ"ז על דברי הטור הנ"ל. אך דברי הטור הם כדברי התוספות מס' ע"ז (דף כ"ד) ורש"י בתהילים (ק') שעל שם הקרבן נתקנה. ונפק"מ בזה היא בשאלתא דא, האם אומרים מזמור לתודה בימים שאין התודה קריבה בהם, דלפי הטור אין אומרו, וזהו טעמו של הרמ"א. וכמש"כ במ"ב שם (ס"ק כ"ב), אבל לפי הב"י יש לאומרו בימים הנ"ל. וכ"כ הפרישה (סי' רפ"א ס"ק ג') בדעתו.

שהיתה מעומד⁴⁷. אמנם יש שנהגו לשבת. ונהרא נהרא ופשטיה⁴⁸.

מקור אבות

הספרדים נהגו כהרד"א (כמבואר בפתיחה שרוב מנהגי התפילה מבוססים על דבריו). וע' בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג סימן נ"ח שבמכנסא נהגו לומר הנוסח הארוך. והדבר תלוי במקומות. ובימינו התפשט הנוסח של פ"ז תיבות ונהרא נהרא ופשטיה.

יש מוסיפים פסוקים לפני ה' מלך "מלכותיה מלכות עלם ושלטנה עם דר ודר וברוך הבא בשם ה'" [ויש אומרים אותו בלא התרגום וממשלתך בכל דר ודר וכו'" (דניאל ג)].

בספר וזאת ליהודה (סי' קצא) הביא דברי הצפורן שמיר (אות טל) שצריך לקרות בעוד שהתפילין עליו ד' פרשיות [ולכן נהגו לקרות פרשת קדש והיה כי יביאך, ונהגו לקרותו בהרבה מקומות לפני ברוך שאמר] אכן העיר בזאת ליהודה ע"פ הילקוט פ' ואתחנן דפרשת קדש והיה כי יביאך אינו בשינון, והוי רק מידת חסידות לקרות פרשיות אלו ולא חובה.

לפני ברוך שאמר יש מוסיפים והיו מלכים אמניך ושרותיהם מינוקתיך אפים ארץ ישתחוו לך ועפר רגליך ילחכו וידעת כי אני ה' אשר לא יבשו קוי" (ישעיה מט). ובשני הפסוקים אלו לא ראיתי נוהגים כן ברוב המקומות.

ובפסוק פותח את ירך שפותחים ידיהם לקבל שפע פרנסה, עי' בשו"ת קרית חנה דוד (ח"א סי' יג) שעיקר בקשת מזונות האדם מזה הפסוק, ועיקר הברכה בזקיפת ידים עיי"ש.

47. כך פסק בבית עובד (שם) וז"ל: וצריך לאומרו מעומד ולא מיושב, כ"כ מהר"י סרוק ז"ל. אבל מהר"י אזולאי ז"ל כתב בספר קשר גדול (סי' ד' אות ל"ח) "יכול לומר מזמור לתודה מיושב וכו', ומכ"מ טוב ונכון לאומרו מעומד, ומה גם דכבר הוא נמצא מעומד וכו', וכן ראיתי לאנשי מעשה נהיגי הכי". וכ"כ בשערי תשובה, וכתב שתלוי בסיבת אמירת מזמור לתודה שכנגד הקרבן נקרב, דינו בעמידה דומיא דקרבן. ואזיל הבי"ע לשיטתו דמשום קרבן נתקן שלכן פסק לא לאומרו בימי הפסח ויה"כ, ודו"ק.

48. ראיתי מובא שכן נהגו בצפון מרוקן וכדעת האריז"ל כמש"כ בכה"ח (מח אות א) שהביא מהשעה"כ לאומרו מיושב דוקא. אמנם שו"ר שהחיד"א בעצמו למרות שכתב בקשר גדול שיכול לאומרו מיושב, היה אומרו מעומד כפי שהעיד תלמידו הג"ר אברהם כלפון בלקט הקציר עמ' סז). ובסידור אבותינו ציין שיש שנהגו לעמוד עד הפסוק ה' מלך שבתוך היהי כבוד.

ובנוסח ברוך שאמר: המנהג הקדום לומר הנוסח הארוך. אך כבר נתפשט המנהג ע"פ סידור תפלת החדש לומר הנוסח הקצר של פ"ז תיבות ע"ד הקבלה שעליו נאמר ראשו כתם פז.

ומקור הנוסח הארוך נמצא באבודרהם ושואמרים נוסח זה בשבתות ובימים טובים, ובטור סי' נ"א כתב דמנהג האשכנזים לומר פ"ז תיבות, אבל

סימן נב – דין מי שישחה לבוא לבהכ"נ עד ישתבח

לדלג על פסוד"ז

סעיף א: אם בא לבהכ"נ ומצא ציבור בסוף פסוקי דזמרה אומר ברוך שאמר עד מהולל בתשבחות, ואח"כ תחלה לדוד עד מעתה ועד עולם הללויה וכו'.

ההוראה המקובלת אצל חכמי המערב היא דמי שאיחר לביהכנ"ס עדיף לדלג פסוד"ז ולהתפלל עם הציבור מלהתחיל להתפלל מהתחלה⁴⁹.

מקור אבות

אולם חכמי המערב לא קיבלו דברי הבאה"ט להלכה, וטענתם דמי יימר דמה דמהפך בצינורות גרע מתפלה בלא ציבור, אדרבה מטענת המגיד לב"י הוא לבוא בהשכמה, הא נשמע דאם אכן איחר אינו מפסיד משום כך תפלה בציבור. והסיק מהר"ש עמאר זצ"ל כלל מכך שדבר שכל הפוסקים מסכימים אפי' אם נגד הקבלה נקטינן כדברי הפוסקים, ובפרט שכאן גם הקבלה יסכים. עוד ראיתי שמוכא בשם מוה"ר רפאל אנקוואה בדרשותיו שגם כתב נחרצות שאין לחוש לדברי הבאה"ט, חדא דמה שיש לחוש להיפוך צינורות, אינ"ז אלא לשרידים, ועוד, מה שישמעו קדושה וקדיש באמצע תפלתם הר"ז מהפך צינורות. ועוד, גם בבאה"ט סיים בשם תשובת חכם צבי שמה שאמרו בזוהר שיש להתפלל על הסדר זה רק כשאנו מתפלל עם הציבור, אבל אם איחר לבוא והציבור כבר בסוף פסוד"ז, עדיף שידלג כדי להתפלל עם הציבור, עיי"ש. ואנן אין לנו אלא דברי השו"ע.

ובאמירת י"ג שבחים בישתבח ע' בחיד"א בקשר גדול (ס' ז' אות ד') ובבית עובד (אות יג) שא"צ לאומרו בנשימה אחת.

49. כן האריך בזה מה"ר שמואל עמאר זצ"ל (שו"ת דברי שלום ואמת סי' א', ושו"ת מענה אברהם סי' ב'). וכן הביא בליקוטיו מהריב"ו בשו"ת ויאמר יצחק חאו"ח (לקו"ד ח").

ובדרשות למוה"ר רפאל אנקוואה זצ"ל גם הובא הרבה טעמים שלא ללכת כפי הסדר ולדלג. וכן הביא דבריהם הגר"ש משאש זצ"ל בשו"ת שמ"ש ומגן (ח"א סי' כ"ה).

ומקור הדברים, הנה בבאר היטב הביא מה שהזהיר המגיד לב"י שלא לדלג שהעושה כן מהפך צינורות וע"כ יבוא בהשכמה לביהכנ"ס, וכתב שהרבה אנשים נוהגים מטעם זה להתפלל כסדר אפי' אם איחרו. וכן פסק בכה"ח (ס"ק ב') ונוהגים כן הרבה מקובלים בפרט בזמנינו.

סימן נג - דין הראוי לירד לפני התבה

נוסח ישתבח

סעיף א: אומר שליה ציבור ישתבח מעומד.

בנוסח ישתבח אומרים "מלך א-ל חי העולמים", ח' בפתח ולא בצירי⁵⁰.

עמידה של הש"ץ לתיבה

שם: נהגו שהש"ץ עולה לתיבה עד קודם ישתבח⁵¹.

מקור אבות

שם מנין לא יאות עבדין, שמקצרינ שבחו של מקום בשביל שאלת צרכם, היש מושל שיתרצה בכך, ע"ש. וברש"י ברכות (דף ו. ד"ה במקום) רנה בבהכ"נ אומרים הציבור שירות ותשבחות בנעימת קול ערב. ע"כ ודלא כמהקצרינ בפסוד⁵² ומאריכין בשאילת צרכים דמבואר בנ"ל להיפך.

ובאוצר המכתבים ח"א ס' שכ"א כתב דמנהג פשוט בכל ערי המערב לומר כל התפלה כולל ברכת קר"ש ופסוק ראשון של קר"ש בקול רם (ושם כתב שקר"ש בעצמו בלחש כדי שכל אחד יכוון כוונתו הראויה לו).

51. כן נהגו. וע' בשו"ת שמ"ש ומגן (ח"ב ס' ט"ו אות ד') שלא עמדו הש"ץ ביום שב"ק בתיבה עד קודם סוף ישתבח ונשאר עומד עד אחר התורה. ע"כ. ומש"כ שב"ק, ה"ה ביום חול עמדו רק בישתבח ונשארו שם עד קדיש תתקבל.

50. כן הנוסח השגור לומר "מלך א-ל חי העולמים", ח' בפתח ולא בצירי. כ"כ בסידור בית עובד ותפלת החדש. וכן הוכיח בשאילת יעב"ץ (סי' קמ"א) דחי העולמים בפתח. וכן הוכיח בסידור ר' שבתי סופר (תלמידו של הלבוש) שכך הנכון ע"פ מה שכתב לו המקובל ר' מנחם עזריה. וכן הוכיח בבירור הלכה (סי' ר"ז). וכ"כ בכה"ח ס"ק ג' שכן עמא דבר, ובסי' נ"ב ס"ק ו' שכן דעת הרש"ש ועוד רבים, דלא כהבי"ע אות ז' ואות ח' וכן יש לגרוס בין בישתבח ובבואר נפשות, וברוך שאמר עיי"ש. וכ"כ בברכ"י ס' ר"ז, וכ"כ בנתיבי עם, ובשו"ת אורחת יושר ח"ג ס' ו'. וע' בשו"ת אורחת יושר ח"ג ס' לא, שיש לומר תצפה ת' בשוא וצ' בפתח ומי שאומר ת' בחיריק ואת צ' בשוא, יש לו על מה לסמוך.

ובמנהג לומר כל פסוד⁵² ביחד בקול נעים ע' בב"י (סי' נ"א ס"ח) שכתב שבני אדם שאומרים פסוקים במרוצה כשיש

סימן נה - דיני קדיש

אמירת קדיש ע"י אדם אחד בלבד

סעיף א: אומרים קדיש ואין אומרים אותו בפחות מי'.

המנהג הקדום שרק אחד אומר הקדיש ולא כל האבלים ביחד. אך בימינו נתפשט המנהג שכל האבלים אומרים קדיש ביחד. ונהרא נהרא ופשטיה⁵².

צירוף קמן למנין

סעיף ד: יש מתירין לומר דבר שבקדושה במ' וצירוף קמן שהוא יותר מבן שש ויודע למי מתפללין ולא נראין דבריהם לגדולי הפוסקים וה"ה דעבד ואשה אין מצטרפין. הגה ואפילו על ידי חומש שצידו אין לזכרו מיהו יש נוהגין להקל בשעת הדחק.

המנהג הפשוט במערב מימי הראשונים לצרף קטן מבין תשע שנתחנך למצות תפילין⁵³.

מקור אבות

לאמירת קדיש ומי דוחה למי, לא אטפל כאן, דמנהגא בעלמא הוא. ומה טוב וישר מנהג הספרדים בזה שאם באים כמה כולם זוכים בו ואומרים אותו כאחד, ובטילה מחלוקת וטורח דינים בדבר שאין לו שורש ועיקר". ובגשר החיים כתב שכן מנהג ירושלים, וע"ע בצ"א ח"ט (סי' ט"ו). וכ"כ ברב פעלים ח"ב (סי' י"ד) שאף אם כל המתפללים יתומים ל"ל בה, וע"ע בכה"ח (לא').

53. כן העיד מוהר"ר דוד משאש זצ"ל הו"ד באוצר המכתבים ח"ג (אלף תתמג), וכתב הטעם שהתפללין על ראשו וזרועותיו עדיף מחומש שנעשה בגלילה. ובזה אפ' הפוסקים הגדולים יסכימו לזה.

52. כתב בהגהות מהריב"ץ על הרמב"ם הל' תפילה (פ"ט הל' ה') שהש"ץ עומד לבדו לומר קדיש, והו"ד בשו"ת ר' יהודה בן עטר (סי' י"ב). וכך היה נוהג ר' ראובן אבן צור, שרק אחד אומר קדיש ולא כל האבלים וכן מוכח מדברי הב"י יו"ד (סי' ת"ג) אשר דן בדיני הקדימה בקדישים, וכ"כ בנהגו העם (שחרית) שכן המנהג. וכן שמעתי מזקנים שכן היה המנהג הקדום. וכ"כ בשדי חמד (אסיפת דינים אבילות סי' קנ"ד) וע' בדינים והנהגות לחזו"א (פ"ד ס"ז) דשנים האומרים הו"ל כשני ש"ץ דיש איסור מדינא.

אך המנהג הפשוט לא כן. וז"ל היעב"ץ בסידורו (דיני עלינו וק"י) "בענין מי הקודם

ויש אומרים דאין לצרף קטן אפי' בשעת הדחק לצירוף עשרה למנין⁵⁴.

מקור אבות

ובעותהון. ולא צלותנא ובעותנא עם צלותהון ובעותהון דכל בית ישראל. וכן נדפס בבית עובד ותפלת החדש וכ"כ ר"י בן יקר בשם המדרש תהלים (י"ט, ז). אך בנהגו העם (קדיש) כתב דהמנהג במערב לומר צלותנא ובעותנא עם צלותהון ובעותהון דכל בית ישראל. ושמעתי מהגר"ש אבן דנאן שליט"א ששמע מזקנו הגר"ר משה אבן דנאן זצ"ל אב"ד בפאס, שביום הכיפורים היה מקפיד לומר צלותנא ובעותנא עם צלותהון ובעותהון, אבל בשאר ימות השנה היה אומר הנוסח הכתוב בסידור.

וע"ע בנהגו העם שהזכיר מנהג פאס לומר לפני הקדיש כי יד על כס יה מלחמה לה' בעמלק מדור דור. ובימינו לא ראינו נוהגים כן. נהגו לומר להון לכו. כ"כ בבית עובד ותפלת החדש, וכן ויקרב קץ משיחיה [בעיקר ממראכש] ויש שהיו אומרים "ויבע קץ משיחיה וישכלל היכילה ויפרוק עמיה" ונהרא ונהרא ופשטיה.

דעת הבית יוסף כפי שדייק המג"א (ס"ק ט) דצריך לענות עד דאמירן בעלמא וכן מנהג הספרדים, ובמערב בכלל כמש"כ בשו"ת שמ"ש ומגן (ח"א בתו"ד ס"י טו) ובשו"ת עמק יהושע (ח"ו ס' ל') וכן מבואר בדברי האריז"ל ועי' בשו"ת רב פעלים (ח"ב או"ח לה) ולכא' יוצא מדבריו שכן הוא מן הדין ולפ"ז אם לא סיים לענות עד דאמירן בעלמא, לא יענה אמן אחרי שמיה דקודשא.

דלא נחלקו רק על בן שש, אבל על בן ט' עם תפילין יסכימו. והוסיף "ושמעתי עוד, שיש נוהגין לצרף ג' קטנים מבין שבע במקום אחד גדול וגם לזה מצאנו סמך. ע"כ. והוסיף הגר"ר יוסף משאש זצ"ל על מר דודו, שכן ראה מנהגים אלו בערים אחדות מעיר אלג'יריין.

וע"ע בקיצשו"ע (טולידנו) סימן י"ב דבמקום שעה"ד שלא יכול למצוא יו"ד מתפללים גדולים כולם, יכולים לצרף קטן א' בן עשר או תשע שהגיע לחינוך, דזה יותר טוב משיבטלו לגמרי קדיש וקדושה.

54. אכן בשו"ת שמ"ש ומגן (ח"ד ס' י"ז) כתב דמה ששמע שזוכרים שבמכנאס היו מצרפים קטן למנין, זה שקר מוחלט, ומעולם לא נעשה דבר כזה והרבה פעמים היה חסר אחד להשלים מנין ולא הסכימו חכ' להשלים, ולכן אין מקום כלל להקל בזה. ע"ש.

בנוסחאות הקדיש: לעלמי עלמאי יש גורסים בלא ו' כמש"כ בתפלת החדש ובבית עובד. ויש סימוכין לזה מהאבודרהם שכתב בקדושה דסידרא בלא וי". וכ"כ בפירוש ר' יהודה בן יקר. וכן הביא הכה"ח (סי' נ"ו אות ג'), אכן המנהג פשוט אצל רבים ועלמי עם שורוק. נהגו לומר מכל ולא מן כל וכן נדפס בסידורים. רבים אומרים תושבחתא בשורוק, וכן נהגו רבים במקנס. ובתתקבל נדפס בסידורים צלותהון

סימן נו – דין עניית הקדיש ע"י הקהל

בריעות בקדיש

סעיף ד': כשאומר החזן יתגדל כורע וכן ביהא שמיא רבא וכן ביתברך וכן בברך הוא וכן באמן.

נהגו רבים לא לכרוע בקדיש. ויש שהיו מדקדקים לכרוע⁵⁵.

מקור אבות

מה שמצינו להרבה מן ההמון שכורעים, ויש שאף עומדים בשעת אמירת ברכו, נר' שמחמת ההרגל, ומחמת אימת הזכרת ה' בא להם. אמנם מעיקר הדין בוודאי אין מקום לכריעה זו, וכ"ש לעמידה זו, ובביאור הלכה (ס"י קיג ד"ה הכורע) הביא מהמגן גיבורים שדוחק למצוא טעם למנהג העולם שכורעים בברכו וכתב למצוא סמך לזה מדברי הימים (כט, כ) ושמונהג ישראל תורה. אכן לא נר' שיש בזה מנהג ברור אצל קהילות המערב, ובשו"ת שמ"ש ומגן (ח"ג ס' ס', אות ב) כתב שלא נהגו לעמוד בזמן שאומרים ברכו ע"כ. וגם הכריעה אין לו בית אב מעיקר הדין כמש"כ בביה"ל הנ"ל ועוד פוסקים, אכן בזה עכ"פ יש לומר הנח להם, והוי כעין הכריעות שמצינו בקדיש וביעבור (ודלא כהאורל"צ ח"ב פ"ה). ובמחזור אהלי יעקב (ערכית ליל ר"ה ויוה"כ) הביא מקורות לכריעה מהמקובלים. שו"ר בשו"ת דרכי דוד (או"ח ס' יא) שהביא מדברי האורחות חיים (לוניל) שהש"ץ זוקף כשאומר ברכו ומה שהרבה בהרבה בני אדם נוהגים להתנועע בענית ברכו, קדושה במיושב

55. כ"כ בנוהג בחכמה (דף קצ"א): "והעולם אין נוהגים לכרוע זולת איזה יחידי סגולה ודייקנים". וכ"כ בפקודת אלעזר (ס"י נ"ו אות ק') דמר"ן פסק עניני כריעה מחמת מנהג. ואנן בעירנו אין מנהג לכרוע בשום כריעות לעולם וכמש"כ הגר"א (ס"ק י') שאין לכרוע כלל בקדיש. עיי"ש. ועיין להרב חיי אדם ובמעשה רב עכ"ל. ואפשר שהוא כדי לא להוסיף על הכריעות שתיקנו חז"ל, וע' מה שכתבתי בזה בספרי ברכת ערב פרק חמישי דברכות.

נהגו כליל שבת וביום שבת שהחזן מאריך באמירת ברכו, ובאותו זמן הציבור אומרים נוסח בלחש "שתבח ויתפאר, שמו של מלך מלכי המלכים הקב"ה, והוא ראשון והוא אחרון ומבלעדיו אין אלוקים, יהי שם ה' מבורך מעתה ועד עולם, ומרומם על כל ברכה ותהלה". ונדפס בסידורים.

וע' בסידור בית עובד בתחלת הסידור שכתב נוסח מיוחד לאלו המאחרים שאומרים במקום קדושה ובמקום קדיש ולא ראינו נוהגים כן.

סימן סא – דין כמה צריך לדקדק ולכוין בקריאת שמע

אמירת ה' "אלוקיכם אמת" בסוף קר"ש

סעיף ג: בקריאת שמע יש רמ"ה תיבות וכדי להשלים רמ"ה כנגד איבריו של אדם מסיים ש"ץ ה' אלוקיכם אמת. וחוזר ואומר בקול רם ה' אלוקיכם אמת". הגה וזה כל אדם יוכל הוֹאֵל וְשׁוֹמְעִין מִפִּיו שֶׁל ש"ץ ג' מצות אלו.

נהגו שכשמיסימים קר"ש, כשהש"ץ מגיע לתיבות ה' אלוקיכם הציבור עונים אחריו אמת, וחוזר ואומר ה' אלוקיכם אמת כדי להשלים רמ"ח תיבות. ואע"פ שיש בזה רמ"ט תיבות האמת השני אינו מן המנין. ויש שנהגו שגם הש"ץ אומר האמת הראשון בלחש עם הציבור⁵⁶.

מקור אבות

ואומרו שכל אחד רוצה לכוין הכוונה הראויה לו. ע"ע בשו"ת מענה אברהם עמאר (סי' ש"ו), וביפה שעה סימן ה'.

ועיין בשו"ת דרכי דוד (או"ח סי' י) שראה לקרית חנה דוד כשהיה מתפלל ביחיד היה אומר ה' אלהיכם אמת, לסמוך אלוהיכם לאמת, שוב חוזר על זה כדי שישלים רמ"ח תיבות.

ומה שיש לדון בזה הוא בש"ץ העולה לתיבה אבל אין כוונתו להוציא הקהל ידי חובתם, שאינו בקי בהלכה זו, דאפשר שבכה"ג עדיף לומר ג' תיבות אחרונות בעצמו, אכן בשו"ת אג"מ (או"ח ח"ג ס' ד') כתב שש"ץ שמתפלל לפני התיבה אדעתא דהכי שמתכוין לכל מה שצריך להוציא את הציבור יד"ח. אך י"ל דאינו דומה לנידון דידן, דשם איירי לענין חזרת הש"ץ, שהיא תקנה מיוחדת עבור אותם שאינם בקיאים, ואפשר שאדעתא דהכי תיקנו, דע"כ מוציא הציבור יד"ח,

ובמעומד ויצא להם המנהג מפסוק וינעו אמות הסיפים מקול הקורא, או כשבא אהוד אל עגלון והוא עומד מכסאו לשמוע דבר אלוקים דכתיב יוקם מעל כסא עי"ש דיני קדיש, ד'.

56. כן המנהג הפשוט וכ"כ בשו"ת דברי שלום ואמת (עמאר) סי' ב', ופלפל הג"ר שמואל עמאר זצוק"ל בבירור הדין והביא מדברי הרדב"ז (שאלה ג"ה) שהש"ץ יכפול תיבת אמת ויאמר האמת הראשון בלחש, ומשמע דשאר הציבור אינם אומרים האמת הראשון, והסיק שגם הציבור יאמרו אך יאמרו בלחש. עיי"ש. וכ"כ בשו"ת מים חיים ח"ב (סי' כ"ט) שהמנהג פשוט שהש"ץ חוזר ואומר ה' אלוקיכם אמת, ואמת השני אינו מן המנין. וכ"כ הכה"ח (ס"ק י"ב) והביא שכך מנהג העולם. וע"פ דברי החיד"א במחזיק ברכה שם. ודלא כמנהג המקובלים ע"פ הרמ"א שיחיד חוזר

אמירת פסוקים תוך קר"ש בלחש

סעיף כו: יש נוהגים לקרות קריאת שמע בקול רם ויש נוהגים לקרותו בלחש. הגה ומכל מקום יאמרו פסוק ראשון בקול רם וכן נוהגים.

יש שנהגו כשמגיע ש"ץ לפסוק "וחרה אף" אמרו בלחש⁵⁷, אך יזהר שישמיע עכ"פ לאזניו, ויש שכתבו שלא נהגו כלל שהשליח ציבור אומר פסוקים אלו בלחש אלא אומרים בקול רם כדרך שקורא שאר קריאת שמע⁵⁸. ויש שנהגו שהש"ץ קורא כל הקר"ש בלחש⁵⁹.

מקור אבות

שעוקבים אחר הש"ץ שאינם אומרים הני פסוקים עם הש"ץ.

59. כן מנהג פאס כפי שהעיד בשו"ת שארית הצאן (בן נאים) ח"א ס' לב. כ"כ בשו"ת דברי שלום ואמת (סימו ג') שמנהג מקומו במכנאס לקרוא קר"ש בלחש וכדעת השו"ע, דיש ויש הלכה כיש בתרא. וכן מנהג טטואן שגם הש"ץ אומר כל הקריאת שמע בלחש, דהרי המציאות מוכיחה שאם הציבור עוקבים אחרי הש"ץ ואומרים מה שאומר, לפעמים באים לידי דילוג כמה מילים אם הש"ץ ממחר וכדומה. עיין בשמו יוסף סימן קעח שביאר הטעם שלא יבוא לידי אמירת ברוך שם כבוד מלכותו בקול רם, ולפי"ז ביום הכיפורים שאומרים בשכמל"ו בקול רם, ה"א בקריאת שמע מנהגנו לאומרו בקול רם. ובשו"ת בית יהודה עייאש ח"ב (סי' ג') הזכיר מנהג זה. ושכן נוהגים באלג'יר. וכן הזכיר בשו"ת דרכי דוד (או"ח ס' ט') שכן נוהגים בטטואן וכן באלג'יר נוהגים כן והאריך בזה. וכן כתב בספר דעת קדושים (אור"ח ערך ק') שנהגו כן בקצת מקומות. וע"פ הרשב"א ס' תנב, והרדב"ז ס' תפו שמא יבטח על

וא"כ אין ללמוד מזה לשאר התפלה. וע' מה שכתבנו בזה בהלכות ר"ח באמירת ברכת ההלל. ושמעתי מהגרי"ש אלישיב זצוק"ל שאם אין הש"ץ מכוין להוציא (בברכת ההלל) בהדיא אינו יוצא ולפי"ז באופן שידוע שהש"ץ לא מתכוין להוציא האחרים ידי חובתן יאמר מילים אלו בעצמו.

57. כן המנהג הפשוט וכן כתב בשו"ת איש מצליח (כרך א' ס' ט"ז) וחיזק המנהג, וכן משמע בבן איש חי (שנה ראשונה וארא י"ב) וכן נהגו במקומות רבים, (וכן ראיתי נוהגים ביון).

58. כ"כ בשו"ת מקוה המים ח"ד ס' ד' "דבר זה אין לו יסוד ולא מקור בדברי הפוסקים ודעת שוטים היא הסולדים משמוע דברי קללה וכו' ויש להוכיחם שלא יוספו לנהוג כך" וכ"כ בספר נהגו העם (תפלת שחרית ומנחה) וז"ל "הש"ץ שהיה מסדר קר"ש בשחרית ומעריב היה אומר בקול רם הפסוקים וחרה אף ה' כשאר הפסוקים ולא בלחש" ע' בספר שערי תפלה דף ל': שכתב דלאו שפיר עבדי הללו שאומרים בלחש והוסיף שם שזה גם מכשיל הציבור עם הארץ

סימן סח – שלא להפסיק בפיוטים

אמירת פיוטים באמצע פסוקי דזמרה

סעיף א: יש מקומות שמפסיקים בברכות ק"ש לומר פיוטים, ונכון למנוע מלאומרם משום דהוי הפסק. הגה וי"א לאין איסור דזכר וכן נוהגין בכל מקומות לאמרם.

בשבת שירה, שביעי של פסח, שבת זכור, ראש השנה, ויום הכיפורים

מקור אבות

מנהג הספרדים. וע"ע בהקדמה כללית (דף 11) לסידור רבי שבתי סופר.

ונוהגים לנשק הציציות, כשמוזכרים תיבת "ציצית". כן העיד בחדס לאלפים (סי' כ"ד אות ב) ובשעה שאומרים "וראיתם אותו" מסתכלים על הציצית ונותנים אותם על העינים, כן כתב בקיצשו"ע (טולידנו) דף כ"ו, ומובטח שלא יבוא לידי סימוי עינים. ונהגו לאחוז ב' ציציות כדעת מר"ן (סי' סא אות ג).

מנהג המערב לנשק הציציות שלש פעמים בקריאת שמע כשמוזכרים את תיבת ציצית. כ"כ בקיצשו"ע (טולידאנו) הנהגת לבישת טלית ו'. וכתב שם שהכל משום חיבוב מצוה. ומקורו מהחדס לאלפים (סי' כד, ב'), וביפה ללב (ח"א סי' כד, יב). וע' בכה"ח (סי' מח, ס' א') שלדעת האריז"ל יש לנשק הציציות במילים וראיתם אותו, ואחרי עיניכם בלבד. ומנהגנו לנשק הציציות גם באמת ויציב בתיבת ועד, ובלעולמי עולמים כתב בסידור בית עובד ותפלת החדש שישלשל הציציות ויניחם מידיו.

הש"ץ ואנן בעינן ושננתם שיהא כ"א משנן בפיו. וע"ע במג"א (שם) בשם המהר"ם אלשאקר שאין לקרותה בקול דאולי יבטח אחד על השמיעה ולא יקרא הוא בעצמו.

ובענין הנוסחאות בברכת יוצר: "ביראה רצון קונהם", כ"כ בתפלת החדש, ובבית עובד גורס קונם. ויש שערערו על הנוסח קוניהם שמשמע שתי רשויות. ובברכת הלבנה אומרים קונהם, ונהרא נהרא ופשטיה.

לעומתם משבחים ואומרים: רבים לא גורסים הסוגריים לעומת השרפים.

ובנעימה קדושה, ולא מניחים פסיק אחרי בנעימה. ו"קדושה", בחולם בדל"ת, כך מבואר מדברי האבודרהם והב"י (סי' נט), והוא תואר לתיבת ובנעימה. שכתב, מפני שקרא לשפה ברורה, קרא ג"כ לנעימה קדושה דרך העברה. דמבואר שאין מילת ובנעימה נפרדת מקדושה. וכן באמת רגילים שלא להפסיק בין שני התיבות. וכן העיר בלוח אר"ש (הערה קכ"ט) שכן

המנהג מקדמת דנא לומר פיוטים באמצע פסוקי דזמרה ומאחר שפיוטים באמצע פסוקי דזמרה קיל טפי מאמירתם בתוך ברכות ק"ש, ואפשר שגם השו"ע מודה בזה⁶⁰. ועיין בקונטרס מנהגי טאנכיר בסוף הספר מה שנהגו בזה.

מקור אבות

דברא"ש מס' ברכות פרק אין עומדין (לד.) כתב דשרי לשאול צרכי ציבור בשמו"ע, וע"כ ר"א קליר שבימיו היו מקדשין ע"פ ראייה ייסד הקרוב"ץ. ומפני כך נהגו בר"ה לומר זכרנו ומי כמוך וקרוב"ץ. אולם בטור (בס" ס"ח) כתב דראוי שלא להפסיק. וזהו מש"כ מר"ן שיש למנוע מלומר פיוטים באמצע ברכות קר"ש. והוא ע"פ מה דאיתא בברכות (דף יא.) שבמקום שאמרו לקצר אינו רשאי להאריך. ועוד איתא (בדף מ:) כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות לא יצא ידי חובתו. ובפיוטים באמצע ברכות קר"ש מאריך במקום שאמרו לקצר. וכן כתב בשו"ת הרמב"ם (סי' ס"ב) אשר נשאל אם המתפלל יכול להפסיק בין הברכות שלפני קריאת שמע או אחריה בפיוטים, ויהיה זה כמו שאילת שלום. והשיב וז"ל: אין ראוי להפסיק בשום דבר, והעוסק במצוה אינו ראוי לפסוק לדבר אחר ולהפסיק בין הדבקים עכ"ד. והמקילים ס"ל שבשאר נוסח הברכה יכול להאריך ולשנות, ע' בגר"א, ומ"ב סק"א.

והנה נראה ברור שכל הפלוגתא הנ"ל היא רק לענין ברכות קר"ש, אבל לענין להפסיק בפסוד"ז לא דיברו כלל, ויש לדון אם יש להקל טפי בפסוד"ז, או

60. כן המנהג. והנה כתב הגר"ח בן עטר בספר חפץ ה' עמ"ס ברכות (דף יא.) אודות מנהג אמירת הפיוטים תוך שמו"ע: "מכאן ראיתי להוכיח לחזק המנהג שנהגו לומר הרבה פזמונים ותחינות ביום התענית ובר"ה ויוה"כ בתוך י"ח כפי סדר הנוהג לכל אחד, כי כן נתנו רשות רבותינו להוסיף כפי מה שירצו. דלא כנוהגים להשמיט הפזמונים ביום הכיפורים בתוך התפלה, כי מנהג אבותינו תורה הוא. וכן ראוי להניח הסדר שכתוב במחזורים". ולענין פיוטים באמצע פסוקי דזמרה כבר כתב בשו"ת יחזקיה דעת (חזון) ח"ג (סי' ב') שכן עיקר לאומרם שם. וכ"כ בשו"ת שמ"ש ומגן ח"א (סי' מ"א). גם בשו"ת ויקרא אברהם (אדאדי) (דף קכב ע"ג) הזכיר שנהגו כן במקומו (בלוב). ורבים נהגו בעת שמחת חתונה ובר מצוה להוסיף פיוטים בתוך פסוד"ז. ומנהג זה מוזכר כבר בראשונים, שכן נהגו רוב המקומות גם בארצות ספרד, כדמבואר בשו"ת הרשב"א (סי' תס"ט) שפשט מנהג זה ברוב המקומות, וכ"כ בשו"ת הר"י מיגאש סי' ז' (ומשכנו היה במערב כידוע). וכ"כ ברדב"ז (סי' תקל"ב). והם דברו על פיוטים באמצע ברכות ק"ש וכ"ש לענין פסוד"ז.

והנה ענין זה של אמירת פיוטים בתוך ברכות קר"ש, שנוי במח' ראשונים.

גם מי כמוך וכדו'. וכ"כ בברכ"י (סי' קי"ב). וכעין זה הסיק בפתח הדביר שם שלא להוסיף שום מזמור.

ולכא' י"ל דשאלה זו האם פיוטים באמצע פסוד"ז הוי הפסק או לא, תלויה בשאלה האם מותר להוסיף מזמורים ושבחים באמצע פסוד"ז, מה שלא תיקנו חז"ל. והנה בב"י (סי' ס"ה) הביא בשם התרה"ד שהעומד בפסוד"ז ושומע הציבור אומרים פסוק שמע ישראל, לא יאמר עמהם. והקשה במור וקציעה דאיך יעלה על הדעת לומר כן, והלא בין ב"ש לישתבח יכול להוסיף בשירות ותשבחות שבס' תהילים כמה שירצה, וכדרך שאנו מוסיפים בשבתות וימים טובים, וא"כ איך יחשב פסוק שמע להפסק. וכן כתב בחיי אדם (כלל כ') דיכול לומר כל פסוקים באמצע תפלתו. ובספר פתח הדביר (סי' ס"ה ס"ק ג') כתב ליישב דאה"נ למנהג בני ספרד שאומרים הודו וכל המזמורים לפני ברוך שאמר, אין להוסיף שום מזמור בין ב"ש לישתבח. וכן העתיק בשו"ת יביע אומר ח"ו (סי' ה' אות ד') דבריו ועפ"ז אסר להוסיף שום מזמור בפסוד"ז, אמנם נר' דאין ראייה ממה שאסר מר"ן לקרות פסוק שמע ישראל באמצע פסוד"ז, וכ"ש פיוטים אחרים, דהרי מקור דבריו מהתרה"ד ושם איתא דלא חייב לקרות פסוק שמע ישראל עם הציבור אלא אם כן יושב ובטל, כמש"כ בהדיא "ולכך היה נר' דאפ' בין ב"ש לישתבח אין לו להפסיק כדי לקרות פסוק ראשון עם הציבור, משום דכיון שאינו יושב ובטל אינו חייב לקרות, וא"כ למה יפסיק דהא אסור לאשתעווי

דילמא לא שנא וכשם שהחמירו הפוסקים ביוצר כמו"כ יחמירו בפסוד"ז. ומצאתי בזה בשו"ת טוב עין להחיד"א (ס' י"ח אות ל"ה) בשם מהר"ד קורנאלדי בהגותיו, שכתב: "מרן והטור לא דברו אלא בפיוטים המפסיקין בברכות קר"ש, אבל פיוט מי כמוך שהתקין רבינו יהודה הלוי לשבת זכור לומר אותו בנשמת כל חי, איני יודע מה מצאו בו עול חדשים מקרוב באו לשנות המנהג ולומר אותו חוץ למקומו אחר חזרת התפלה. ובק"ק אמשטרדם ושאר קהילות גדולות לא אבו שמוע לשנות מנהגם, ואומרים אותו תוך נשמת כל חי, וישר כחם". ומבואר שהמנהג לומר פיוטים בפסוד"ז הוא מנהג קדמון עוד מזמן ר' יהודה הלוי. וסובר הר"ד קורנאלדי דפסוד"ז קיל טפי מברכות קר"ש. ונר' לבאר זאת דמאחר שפסוד"ז כולו שבת, לכן רשאי להפסיק בו בפיוטים שהם נמי שבת, שזהו גופא ענין פסוד"ז. וכפי שכתב הב"י (בס' נ"א) "דשאני פסוד"ז דשבת נינהו ואמן שבת הוא וכעין זמרה, ולא הוי הפסק". וכן נקטו האחרונים כדבריו וא"כ יש מקום לומר כן גם על נידוננו, דכיון דהוי שבת לא הוי הפסק בפסוד"ז.

אמנם בטוב עין (שם) הסיק דאין להוסיף שום פיוטים באמצע פסוד"ז, דשאני מנשמת כל חי שנתקן קודם שסידר רבי את המשניות. ור' יהודה הלוי וחביריו המשוררים לא ידעו שדברי התנאים הכל הם בנויים ע"פ הקבלה באותו פרק השייך לאותו מקום בעליית העולמות, וכל הדברים רזין עילאין, ורק סברו שהם שבחים פשוטים, ע"כ תיקנו להכניס שם

שוב מצאתי למוה"ר יהודה טולידנו זצ"ל בספרו וזאת ליהודה (סי' ז') אחרי שהביא דברי החיד"א בטוב עין כתב, שמנהיגו כדברי ר' דוד קוריאלי לומר הפיוטים תוך נשמת כל חי, והמבטל המנהג עובר משום לא תסיג.

ע"ע בשו"ת אורחת יושר ח"ב ס' ח' שיצא לאסור ובא רעהו וחברו הגר"מ מלכה בשו"ת והשיב משה ס' ב'. וכ"כ בשו"ת מים חיים ח"א ס' קנו ודרכי דוד (ס' מו) לדחות את הפיוטים לאחר החזרה. וגם המים חיים מודה שכן נהגו, רק יש לבטלו מטעמים אחרים עיי"ש. ומאחר שהמנהג לאומרו בתוך פסוד"ז, ואין בו חשש הפסק, זולת אם יראה המורה טעמים הכמוסים עליו לשנותו לאחר החזרה כמש"כ המים חיים, יש לקיים המנהג.

והוסיף בהשיב משה (שם ובס' כב) שבמיוחד בעיר פאס יע"א ידוע שהיו נוהגים לשיר לפני נשמת ולפני קדיש בשמחות של חתן וכלה, בריתות מילה ובר מצוה ולא היה פוצה פה מאחר שלא אימצו חכמי מרוקו חכמת הקבלה פרט ליחידים כידוע ולכן לא היו חוששים לזה.

בין ברוך שאמר לישתבח". ומבואר מדבריו דהא דימנע מלומר שמע הוא משום דכיון דסו"ס יש איסור הפסקה ולא חייב לומר שמע ישראל ע"כ לא יפסיק, אמנם אין מכאן רא' למי שרוצה לומר שמע ישראל או שאר מזמורים דשבת. ובאמת בטור (סי' נ"א) שם כתב דנוהגין לומר מזמור לתודה. וכן בב"י שם כתב לגבי אמירת אז ישיר, שהמנהג לאומרו אע"פ שלא נתקן תוך פסוד"ז. א"כ י"ל דה"נ פיוטים אלו דנתקנו בימי קדם, ושבת הם, מותר לאומרם בפסוד"ז לכתחילה.

ואולם כפי שנתבאר כבר מנהג אמירת הפיוטים קדום הוא והוסמך ע"י הראשונים, וכמש"כ הרשב"א (שם) והר"י מיגאש (שם) וכ"כ ברדב"ז ח"ג (סי' תקל"ב) ובשו"ת מן השמים (סי' נ"ח) שענו לו מן השמים שטוב לאומרם וכבר האריכו בזה בשו"ת חוות יאיר (סי' רל"ח) ושו"ת לב חיים ח"ב (סי' ט'), שח"ו לשנות המנהג בזה, ואין לבטלו. ויוצא מדבריהם שיש להחזיק במנהג הפיוטים גם בתוך ברכות ק"ש. וכן המנהג ברוב המקומות כפי שהעידו הרשב"א והר"ד קוריאלי ואע"פ שמר"ן חשש להפסק דהוי כמאריך במקום שאמרו לקצר, י"ל דפסוד"ז שאני כהנ"ל.

סימן סט - דין פורם על שמע

מי שאיחר בתפלת ציבור היאך ישמע קדושה
 סעיף א: אם יש בני אדם שהתפללו כ"א בפני עצמו ביחידות וכו' לאחר שסיימו
 ברכת יוצר אור אומר אבות וגבורות וקדושה ואתה קדוש וזה נקרא
 עובר לפני התיבה ואין עושין דברים אלו בפחות מ' משום דהוי דברים שבקדושה
 וצריך לחזור אחר ו' שלא שמעו דהיינו רוב העשרה ואם אינם נמצאים אפי'
 בשביל אחד שלא שמע אומרים ואפי' מי ששמע יכול לפרוס על שמע ולעבור
 לפני התיבה בשביל אותו שלא שמע.

אדם שלא הספיק להתפלל עם הציבור, לאחר התפלה יאמר בקול רם
 ג' ברכות הראשונות כולל קדושה, ויקיים בזה מצות אמירת קדושה
 בציבור⁶¹.

מקור אבות

הראשונות וקדושה בקול רם. וא"כ אנו
 שנוהגים שמי שלא התפלל אומר ג'
 הברכות הראשונות וקדושה לחוד, בלא
 לפרוס על כל השמע, י"ל שדמיא לדברי
 האליה רבה (אות ג') שהמנהג אז הוא
 שאחר שסיימו התפלה אומר אח"כ מיד
 אבות וגבורות וקדושה, ע"ש. והכי נמי
 בעניינו מתחיל מיד אחרי התפלה,
 וכולם לא ימתינו לו לכל ברכות קר"ש
 וקדושה, לכן אומר עיקר הקדושה וסגי.
 וע"ע באג"מ ח"א (סי' ל') מה שכתב
 שפרסה על שמע אין לה דין תפלה
 בציבור, אלא היא מעלה שאומר
 קדושה.

61. כן המנהג הפשוט, שהרי ידוע שיטת
 הרדב"ז (ח"ד סי' רמ"א) דס"ל שהיכא
 שכולם התפללו ביחידות אינם יכולים
 לחזור ולפרוס על שמע ולהתפלל ודלא
 כהשו"ע, והובא במג"א, ובמגן גיבורים
 וחי"א. ובשו"ת חת"ס (או"ח סי' י"ז) כתב
 דכן עמא דבר. וכן נפסק במ"ב ס"ק א'.
 וכ"כ בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג (סי' י"ח)
 שהמנהג כהרדב"ז ולא כמר"ן. ודוקא מי
 שלא התפלל רשאי לפרוס על שמע וכן
 הוא מעשים בכל יום ע"ש באורך ובסי'
 י"ט, כ', כ"א.

ולפי שיטת הרדב"ז יחיד שלא התפלל
 רשאי לפרוס על השמע ולומר ג' ברכות

סימן צח - צריך שיהיה לו כוונה בתפלתו

נישוק ידידיו בביהכנ"ס

סעיף א: הגה ואסור לאדם לנשק בניו הקטנים צניהכ"נ כדי לקצוע בלבו שאין להזהר כאהבת המקום.

מה שיש נוהגים לנשק לידידים וקרובים בבית הכנסת אינו בכלל איסור זה, כי לא נאסר אלא כשמנשק את בניו מחמת אהבה, כדרך שמנשק האב את בנו אבל אם מנשק כדרך שלום או כדרך כבוד או לידידות בעלמא מותר⁶².

מקור אבות

האגודה שאין לנשק בניו בדוקא. ועפי"ז נראה דאולם אלה המנשקים אביהם דרך כבוד ואמירת שלום, וכן לאחר שעלו לתורה מאחר שאינם עושים כן דרך אהבה כאהבת אב את בנו, אינו בכלל מה שכתב הרמ"א.

אבל בבא"ח (פ' ויקרא י"א) כתב דמה שמנשק ידי אביו ורבו משום כבודם מותר, אבל לא ינשק יד ידידיו שלא חייב בכבודם, ולא יד בעל הבית של הביהכנ"ס, דאין ראוי להראות כבוד לבשר ודם במקום הקדוש הזה עי"ש. ברם כ"ז מצד כבוד. ובבנימין זאב לא מוזכר אלא מאהבת המקום. ועכ"פ מנהגו הוא נסמך על דברי הרמ"א שלא כתב אלא שלא יראה האדם אהבת בנו במקום אהבת המקום. ולא משום חששו של הבא"ח דמשום כבוד.

ובענין צורת הכריעות בתפלת י"ח אשר כידוע נחלקו בזה השו"ע ורבינו האריז"ל דלדעת השו"ע (סי' קיג ס"ו) יכרע במהירות

62. כן המנהג הפשוט. וכן העיד בשו"ת שמ"ש ומגן ח"א (סי' ל"ט) ובחמדה גנוזה (ח"ב סי' י"ד). ובשו"ת יחיה דעת (חזון) ח"ג (סי' ה') כתב שבזכרוננו שבכפרים לא נשקו, רק בערים גדולים. ובשו"ת עמק יהושע ח"ג (סי' י"ח) כתב שלא נהגו לנשק, אך מנהג עלמא להקל בזה.

מקור דברי הרמ"א מדברי האגודה (פרק כיצד מברכין) שכתב ש"אסור לנשק בניו בבית הכנסת ולהראות להם חבה, כי עליו לקבוע בלבו שאין אהבה כאהבת המקום". וכ"כ בשו"ת בנימין זאב (סי' קס"ג). וכד נדייק בדבריהם נראה בעליל שטעמם הוא שע"י שמנשק בניו ודרך העולם שעושה כן מתוך רוב אהבת האב אל הבן, זה מראה חיבתו לבנו, ובביהכנ"ס עליו "להראות" אהבת המקום בלבד וע"י שנמנע מלנשק את בנו בביהכנ"ס, מראה "שאינן אהבה כאהבת המקום", שהרי אפילו בנו שאהוב אצלו ביותר אינו מנשקו בביהכנ"ס. וזהו שנקט

סימן קא – שצריך לבוין בכל הברכות ושיכול להתפלל בכל לשון

להתפלל כדי שישמיע לאזניו

סעיף ב: לא יתפלל בלבו לבד אלא מחתך הדברים בשפתיו ומשמיע לאזניו וכו' וה"מ בינו לבין עצמו אבל בצבור אסור דאחי למטרד צבורא. הגה ואם משמיע קולו ציתו כשמתפלל כדי שילמדו ממנו צי ציתו מותר.

המנהג הפשוט כדברי מר"ן כאן, שיש להתפלל כדי שישמיע לאזניו, ואינו מתפלל בלחש באופן שלא משמיע לאזניו כלל⁶³.

מקור אבות

בזהר נראה שמסכים לתוספתא שלא ישמיע לאזניו וראוי לחוש לו. וכ"כ בס' קמא. ברם בשו"ע לא כתב כן. ובמטה יהודה (שם) כתב דבס' קמא דאיירינן בקריאה"ת ראוי לא להשמיע אף לאזניו שהתם אין הכוונה מעכבת משא"כ בתפלה, והכריע כן בבית עובד (שם) אחרי שהביא החיד"א שגורי האר"י ס"ל לא להשמיע לאזניו כלל, מכ"מ מהר"י סרוק כתב שצריך להשמיע לאזניו ואין לסמוך על שמועתו של החיד"א בזה, שאין לך בקי בדברי האר"י כמהר"י סרוק. וכן הכריעו האחרונים ובכללם החיי אדם, גר"א, גר"ז, מג"א, וכ"כ בתפלה לדוד (עמאר) בשם התולעת יעקב. וגם החיד"א במחז"ב (קמא) כתב שדברי האר"י אינו אלא למישרים אורחותיהם ע"פ הסוד, ולצנועים חכמה.

גם מרן הרי"ח טוב בעוד יוסף חי (משפטים) שגם כתב שאם יודע שאינו יכול לכוון היטב, שישמיע לאזניו ומור

פעם אחת וכשהוא זוקף וזוקף בנחת ראשו תחלה ואח"כ גופו שלא תהא עליו כמשוי. ולדעת רבינו האריז"ל צריך שיכרע גופו תחלה ואח"כ ראשו וכשזוקף יזקוף גופו תחלה ואח"כ יזקוף ראשו. לא נמצא בפוסקים המערב גילוי בזה, והיה נר' מסתימת דבריהם שנהגו בזה כדעת מר"ן, (עי' בקיצוש"ע טולידאנו דף קב אות ד' שהביא בזה דעת מר"ן ולא דברי הכה"ח).

63. כן העיד בשו"ת תבואות שמ"ש (או"ח סי' י'), וכפי שהעתיק בבית עובד (תפלה עה), ובהכרעת המטה יהודה (עייאש) (ס' קמא סי' י', וס' תקפב). וכ"כ בקיצוש"ע טולידאנו (עמ' צא).

ומקור הדברים, כתב הטור די"א דמה שאמרו (בברכות לא.) דלא ישמיע קולו בתפלתו, היינו שלא ישמיע לאזניו, אבל בגמ' שלנו אינו ממעט אלא השמעת קולו לאחרים אבל לאזניו יכול להשמיע, וכ"כ הרמב"ם, רשב"א ועוד.

אולם בב"י בבדק הבית כתב, דמכ"מ

סימן קי – היוצא לדרך ופועלים מה יתפללו וסדר תפלת הדרך ובהמ"ד

תפלת הדרך – ברכתה, ונוסחתה

סעיף ד: היוצא לדרך יתפלל יר"מ ה' אלהינו ואלהי אבותינו שתוליכנו לשלום וכו' וצריך לאומרה בלשון רבים וכו'.

נהגו בנוסח תפלת הדרך לחתום בלא שם ומלכות⁶⁴. ויש שכתבו

מקור אבות

סלא חסידא לא תרתח ולא תחלי ולא תרוי ולא תחטי וכשאתה יוצא לדרך המלך בקונך וצא, מאי המלך בקונך וצא אמר ר' יעקב א"ר חסדא, זו תפלת הדרך וכו', מאי תפלת הדרך יהי רצון וכו' בא"י שומע תפלה ע"כ. ובשו"ע ס' ר"ל סעיף א, העתיק נוסח זה במי שמבקש לצאת מכרך אומר יהי רצון, וחותם שומע תפלה "וזה היא תפלת הדרך שנכתבה היא וכל דיניה בסימן קי".

ובב"י (ס' קי) תמה למה הרמב"ם לא הזכיר תפלת הדרך אלא שכתב בהל' ברכות בפ"י הל' כה שכשיצא מן העיר בשלום יאמר מודה אני לפניך וכו', ויש לתמוה למה לא הזכיר בה חתימה וגם למה לא כתב דמצלי לה משאחו בדרך עד פרסה עכ"ל. וצ"ע. ומבואר מזה דדעת מרן הב"י דמה שמצינו בגמ' ענין תפלת הדרך, ענינה התפלה כשיצא מן הכרך, ומקורו במשנה במס' ברכות דף נד. הנכנס לכרך מתפלל שנים אחת בכניסתו ואחת ביציאתו, ובדף ס' הובא נוסח התפלה יהי רצון וכו' בלא חתימה. והעתיק הרמב"ם תפלה זו בהל' ברכות

אביו רצה לבטל מנהגו ולהתפלל בלחש, וכוונתו לא עלתה לו, והראו לו בחלום שיתפלל בקול שישמיע באזניו. ובאמת שכן מוכח מדברי מר"ן גופיה בסעיף ג' שבר"ה יוה"כ לכוונת הדברים מתפללים בקול רם, אלמא כוונה דוחה תפלת לחש. ודו"ק.

64. כן נדפס בנוסח סידור בית עובד (דף שנא) ובתפלת החדש. וכתב בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ז קו"א ס' ג') שכך הוא מנהג הספרדים לומר תפלת הדרך בלא שם ומלכות.

וכן מצאתי שהעיד כן בכתר שם טוב (דף תרלד) שנוסח א"י וסת"ם (סוריה, תורגמא ומצרים) לחתום ברוך שומע תפלה בלא שו"מ. וכן נוסח לונדון ואמשטרדם. וכן העיד הגר"מ מאזוז שליט"א שכן מנהג ג'רבא (אור תורה, תמוז תשמח, ס' קעא). ובשו"ת שמע שלמה להגר"ש עמאר שליט"א (ח"ג עמ' כג) העיד בשמו שכן דעת הגר"ר מצליח מאזוז הי"ד.

ומקור הדברים, במס' ברכות דף כט: אמר ליה אליהו לרב יהודה אחוה דרב

שנהגו לחתום בשם ומלכות⁶⁵.

מקור אבות

ובפר"ח (ס' ק"י) כתב ליישב מה שהרמב"ם השמיט תפלת הדרך מחיבורו דס"ל דכולה סוגיא דהתם איירי בתפלה במקום סכנה, דהוא התפלה קצרה שהובא שם וקיי"ל כאחרים דאמרי שהוא נוסח צרכי עמך ישראל מרובין. וכן פסק הר"מ בהל' תפלה פ"ד הל' יט ע"כ לא העתיק נוסח תפלת הדרך דפסק כאחרים. ע"ש. וסיים דנ"ל עיקר כהרמב"ם דספק ברכות להקל.

ונר' דזהו הטעם שהתפשט אצל הרבה מעדות הספרדים לברך ברכה זו בלא שם ומלכות. וכ"כ בהערות איש מצליח על המ"ב ח"א ס' ק"י. וזהו טעם הסיפורים שיש נוסח זה בלא שו"מ. ומבואר ע"פ שיטת הר"מ שהשמיט ברכה זו וע"פ הכרעת הפר"ח שכן עיקר.

65. כ"כ בשו"ת עמק יהושע (ח"א או"ח ס' מ') דמנהגנו במארוקו וכן אנחנו ממשכים באר"י שבכל נסיעתנו מעיר לעיר וכו' לברך בשו"מ למרות שבימי הצרפתים היתה שקטה ושאננה וכו' והוסיף שם שדין ברכת הגומל ותפלת הדרך שוים.

וכן הביא בשו"ת שמע שלמה (עמאר) ח"ג ס' ה שכן נהגו במרוקו לברך בשם ומלכות. אכן לא כאמור צ"ע מאחר שבכל הסיפורים הנדפסים במרוקו היה בלא שו"מ, וכן נהגו רבים וגם שלמים וכפי שהעיד בישכיל עבדי שכן מנהג הספרדים וביססנו הדברים ע"פ הנשר הגדול הרמב"ם וחששנו לדבריו דסב"ל כמש"כ בפר"ח.

פ"י. והיינו אותה ההלכה של תפלת הדרך וכמש"כ בסימן רי, ע"כ תמה הב"י למה לא כתב חתימתו.

אמנם לקושטא דמילתא יש מקום רב לחלק בין תפלת הדרך שמובא בגמ' דף כט: לבין תפלת כרך שהובא במשנה דף נד., ותרי ענינים הם, דבפיה"מ להר"מ דף נד. כתב דמה שכתב כאן מתפלל אינו ר"ל תפלה בכוונה ולפאת מזרח, אלא היא בקשה. ואילו תפלת הדרך שמובאת בדף כט משמע שתפלה היא כשמה "תפלת הדרך". איתא בגמ' שחותם בה. וכן איתא באליה רבה (ס' קי) שאין להביא רא'י מדיני היוצא לכרך לתפלת הדרך (לענין פרסה וכדומה) ששני ענינים הם. וע' בראש יוסף ברכות דף כט:, ובפרמ"ג ס' ר"ל שכתב שבקשה זו ביציאתו מן הכרך נר' ששייך רק באורח ולא בבן עיר של הכרך. ומוכח מכ"ז ששני ענינים הם. ונר' דלכן הטור כלל תפלת הדרך בסימן ק"י בהל' תפלה.

אמנם הב"י בסו"ס ק"י העיר למה כתבם הטור כאן היה ראוי שיכתבם בס' ר"ל כי מעין אותם תפלות והודאות, ולא כתבם רבינו כאן אלא לפי שהן בפרק תפלת השחר ע"ש, ולפי הנזכר י"ל דהב"י לשיטתו אזיל דהכל ענין אחד, תפלת כרך עם תפלת הדרך, אבל לפי הנזכר ששני ענינים הם, ע"כ שפיר חלק אותם הטור לשני סימנים, תפלת הדרך בהל' תפלה ובקשת כרך בהל' ברכות, וזה גופא מדיוק בש"ס שכתובים בשני דוכתי ודו"ק.

ונוסח תפלת הדרך הכתובה בסידורי בית עובד ותפלת החדש הכניסו באמצע בקשה בארמית שמשביעין בשם אהיה אשר אהיה וכו' 66. ואח"ז אומרים סדר פסוקים. ולפני תפלת הדרך כתוב בסידורים לומר פסוקים בראשית וכו' 67. ונוסחתה העתקנו בסוף הספר.

מקור אבות

כ"י, יתפלל האדם לשם אהיה אשר אהיה בכל דבר שבעולם, לחולה לבנים לחכמה לזכירה לפרנסה להנצל מסער הים ומסכנת דרכים ולכל דבר עכ"ל. 67. סידור בית עובד (שם) ותפלת החדש.

66. נוסח זה קדום כפי שהוכיח בספר תורת הדרך להגר"מ גרוס שליט"א (עמ' לט) והובא בספר עלי הדס (החדש דף 270) בשם ספר יפה נוף (וניציה של"ה). והחיד"א כבר הזכיר נוסח זה בספרו יוסף בסדר (ס"ז) וז"ל מצאתי כתוב בשני המקובלים

סימן קיד – דין הזכרת הרוח וגשם וטל

מקום אמירת תיקון הטל והגשם

סעיף א: מתחילין לומר בברכה שניה משיב הרוח ומוריד הגשם בתפילת מוסף של יו"ט האחרון של חג, ואין פוסקין עד תפלת מוסף של יו"ט הראשון של פסח.

המנהג לומר תיקון הטל והגשם לפני תפלת מוסף, אחרי שאומרים קדיש⁶⁸, ונוהגים להשאיר הארון הקודש פתוח בעת אמירת תיקון הטל והגשם, ועם תחילת שמו"ע בלחש סוגרים הארון.

מקור אבות

הוא משום דחששו לבלבול, כיון שבזמנם היה נדפס נוסח תיקון הטל בתוך מוסף, וחששו שיאמרוהו גם בתפלת לחש, ע"כ הקדימוהו לאמרו לפני כן, ואם ירצו להשאיר במנהגם רשאים ע"ש.

ובכל השנה בעת שאומר הש"ץ "מוריד הטל" או "משיב הרוח" נהגו שהקהל עונים לברכה. וכן העתיק בנהגו העם (שחרית).

68. כן המנהג הפשוט. וכן העיד בנוהג בחכמה (דף רל"ח). אמנם יש מקומות שנהגו לאמרו בתוך חזרת הש"ץ, כ"כ בויאמר יצחק (או"ח סי' ו'), וכתב שכיון שנהגו כן אין לערער עליהם, ויש להם על מה שיסמוכו, דהוי כצורכי רבים דמותר כמו זכרנו ומי כמורך בעשי"ת. והוסיף דמי שאומרם קודם מוסף אינו כמוציא לעז על הראשונים, דהראשונים דעבדו הכי

סימן קטו – טעם ברכת אתה חונן

נוסח ברכת אתה חונן

סעיף א: מפני שמותר האדם מן הבחמה היא הבינה והשכל, קבעו ברכת אתה חונן ראש לאמצעיות, שאם אין בינה אין תפלה.

המנהג הקדום לומר "דעה בינה והשכל"⁶⁹. ורבים נהגו לומר "חכמה בינה ודעת"⁷⁰. ונהרא נהרא ופשטיה.

מקור אבות

וכ"כ בחס"ל (אות ז') דהיא הנוסחה המדויקת. וכ"כ בפתח הדביר, ורו"ח (אות ד'), שיצא מר"ת שלהם שם קדוש חב"ו, וכ"כ ביפה ללב (אות א'). וכן הכריע בשערי תפלה (רקח). ואע"פ שאינ"ז הנוסח ע"פ הפשט, מצינו כעינ"ז בברכת המינים דנמשכו אחרי הקבלה.

וידוע מה שהביא בזה מרן החיד"א בהגהותיו לספר חסידים (ס' תשמח) וז"ל וכיוצא אדם שמעשה שהיה אומר וחננו בינה והשכל בשין ימנית והיה קובר בניו כמש"כ גורי האריז"ל. ע"כ. וכידוע רבים מבני המערב היו מבטאים השי"ן ימנית כשי"ן שמאלית (כמש"כ הברכ"י במקו"א) וזה עוד טעם נכון ששינו וקיימו רבותינו נוסח חכמה בינה ודעת.

69. כן נדפס בסידורים בית עובד ותפילת החדש. וכן נוסחאת הראשונים, כ"כ באבודרהם, רוקח, סידור רב סעדיה גאון, רב עמרם גאון וכו'. ובשו"ת יחיה דעת (חזן) ח"ג ס' י' כתב שכן היה המנהג הקדום במרוקו, אלא ששינו.

ובברכת השיבה שופטינו גורסים בסידורים בית עובד ותפילת החדש צרה יגון ואנחה, ויש מסורת מחכמי מראכש לומר "צער" יגון ואנחה. וגם יש אומרים לבדך ברחמים ולא מוסיפים בחסד.

70. כן נהגו במקומות רבים, בפרט אצל תלמידי חכמים, דלא כנדפס בבית עובד ובתפילת החדש. וכ"כ בנהגו העם (שחרית) וכן נוסח השער הכוונות (דרוש ו')

סימן קיז – דיני ברכת השנים

זמן שאילת גשמים

סעיף א: ברכת השנים צריך לומר בה בימות הגשמים ותן טל ומטר ומתחילין לשאול מטר בחוצה לארץ בתפילת ערבית של יום ס' אחר תקופת

תשרי וכו'

מנהג המערב הפנימי היה לשאול גשמים ביום ס' לאחר תקופת תשרי, ודלא כאיזה מקומות בחו"ל שהיו קרובים לאר"י ששואלים בז' מרחשון⁷¹.

מקור אבות

ברור ונהגו דלא כמש"כ הרח"ף ע' בזה בעלי הדס החדש (דף 147).

והנה חשבון זה דשישים יום היינו לפי חשבון תקופת מר שמואל, וחשבון זה קרוב מאד לחשבון אומות העולם בהפרש כאחד עשרה דקות בלבד, ובדר"כ יוצא שהיום ששים מתחיל ברביעי הדצמבר למינים בלילה, אמנם כל ד' שנים התקופה התחיל אחרי שקיעה ויוצא שס' יום לאחר התקופה היינו בחמישי לדצמבר בלילה, ויוצא בדר"כ לפני העיבור שלהם. וע' בנהגו העם שם שכך נהגו כתקופת מר שמואל אע"פ שבלוח גם היה נדפס תקופת ר' אדא.

71. כן המנהג הפשוט, וכ"כ בנהגו העם (שחרית, יט). והוסיף שביום השחרית שהתחילו לא אמרו תחנון. והנה הרח"ף בספר ארצות החיים (שער "אות מט) כתב שבתונים וג' רבא מתחילין לומר כך עלינו מליל ז' מרחשון כמו ארץ ישראל וכתב שהוא חידוש בעיניו. ובטור הביא דברי הרא"ש במס' תענית שבפרובנצא נהגו כן, וברד"א (עמ' קג) ביאר שזה מפני שארצות האלה צריכים למים במרחשון משא"כ בבבל שבו נכתב התלמוד. אמנם מנהגנו למרות שהיינו קרובים למזג אר"י, מכ"מ התחילו כשאר ארצות חו"ל. וגם בתונים עצמו אינו

סימן קיח – חתימת ברכת השיבה

מעשה ואמר מלך אוהב צדקה ומשפט בעשרת ימי תשובה
 סעיף א: השיבה שופטינו חותם בה מלך אוהב צדקה ומשפט, ומר"ה עד יוה"ב
 חותם המלך המשפט הגה מיהו חס אמר מלך אוהב צדקה ומשפט אין
 צריך לחזור, ולא אמרו שיחזור אלא במקום שכל השנה אומרים האל אוהב צדקה ומשפט.
 נוהגים כדעת הרמ"א שמי שטעה ואמר בעשי"ת מלך אוהב צדקה
 ומשפט אינו צריך לחזור לראש. כמו שכתבנו בסימן תקפ"ב (עין שם
 מה שהארכנו בזה).

נוסח ברכת המינים

שם: המהג הפשוט ברוב המקומות לחתום "שובר אויבים ומכניע
 מינים"⁷².

מקור אבות

נוסח זה אם לקיימו או לבטלו יש
 להעתיק עיקרי הצדדים בזה.

החיד"א בקשר גודל (סי' טוב ז') כתב
 "בחתימת ברכת המינים קבלנו שצריך
 לחתום שובר אויבים ומכניע מינים,
 שיהיה מעין הפתיחה. וכן הוא בסידור
 מהר"א הכהן ובסידור האר"י דפוס
 לבוב. ובש"ץ (דף קלא) לא רצה לומר כן
 מכח מה שמצא במקובלים קדמונים.
 ואני בעניי איני זז ממנהגי. ואכמ"ל". וכן
 נמצא בחמדת ימים. וכתב בבן יהוידע
 (ברכות כ"ה) ששמואל תיקן ברכה זו ורמז
 שמו בחתימה שובר אויבים ומכניע
 מינים (ר"ת שמואל עם הלמ"ד שבראש הברכה).
 וכן נמצא בכת"י תשובת מהר"א מני לבן
 איש חי להוכיח שהנוסח הנכון הוא
 לחתום "שובר אויבים ומכניע מינים".

72. כן הכריע בסידור בית עובד שכן
 עיקר (תפלת שחרית שם). וגם במחזורי זכור
 לאברהם (בתפלת חול) איתא כן. וכן העיד
 בספר נהגו העם (שחרית): "וכן היה
 מנהגנו לחתום מינים לבסוף". וכן איתא
 בסידור "חקת עולם" (הנדפס בשנת תרס"ה
 וע' בעוד יוסף חי פ' שמות אות ז'), וגם סידור
 זה היה נפוץ מאד במערב הפנימי. כ"כ
 בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג (סי' נ"ח) וכן
 מנהג תונים. וכן העיד בשו"ת עמק
 יהושע ח"ז סי' י"ז שכן היה המנהג
 בצפרו. וכן נהג הר"ר מצליח מאזוז צ"ל
 הובא בספר עלי הדס (דף כו). וכן נמצא
 בסידורי קהילות יון, טורקיה, אלג'יר,
 אטליה, וכן בסידורי בבל וכפי שהסכים
 בזבחי צדק (ח"ג סי' קנא) שכן הנוסח
 הנכון. ואחרי שיצא הרבה ערעור על

לא לפים פאפו (סימן קי"ד אות י"ז), והרב מנחת אהרן (כלל ט"ז אות כ"ט), וכן העלה וקבע הרב המקובל הרב נסים עיני ז"ל בסידורו חקת עולם. וגם בסידור הרש"ש שלו מכת"י, שהיה מקודם של הרב המקובל שם טוב מנחם הכהן ז"ל (בעל ספר טוב שם), שהסופר כתב זדים. ומחק הרנ"ע ז"ל תיבת זדים, וכתב במקומו מינים. עיי"ש שסיים דהאומר מינים אין מזניחין אותו.

אמנם בעיקר הטענה שאילו ראה החיד"א כל הראיות הנ"ל לחתום מכניע זדים ודאי הוה הדר ביה, קצת צ"ע לומר כן על החיד"א שכידוע היו עיניו פקוחות על כל ספרי הראשונים והאחרונים, ועוד שנוסחת זדים מפורשת בדברי הירושלמי. וגם בב"י (סי' קי"ב) הביא בשם השב"ח"ל שהעתיק נוסח זדים, נוסף לאשכול, ועוד הרבה ראשונים אשר החיד"א מביא דבריהם במקומות רבים, וקשה לומר שדברים מפורשים בירושלמי ובכל הראשונים ובב"י נעלם כ"ז מעיניו. ומשמע מהשגתו בקשר גודל שידע היטיב הצדדים בזה. ומה שסיים "ואני איני זוממנהגי", כוונתו שאע"פ שיש מקום רב בפוסקים לומר זדים מכ"מ אינו מספיק לשנות המנהג.

נוסף לזה, עיקר הטענה שנמצא בירושלמי ובראשונים נוסח זדים ולא מינים, אינו ראייה לנוסחת התלמוד בבלי, ובתלמוד בבלי לפנינו ליתא, ואפשר יד הצנזורה נטויה עליו. ובאמת באבודרהם נשמט לגמרי ברכה זו. ובסידור מה"ר שבתי סופר (בלטימור תשנ"ד) (דף קל"ח) האריכו היאך שלחו יד הצנזורה בנוסח הברכה. (ועי' שם שמצאו

וכפי שנדפס בכמה מסידורי האר"י. וכ"כ במהר"ש ויטאל ונדפס בכמה סידורים בבליים.

וכידוע רבים העירו ע"ז על פי מה שנמצא בירושלמי (ברכות פ"ד ה"ג) ובמדרשים וכן בראשונים רבים נוסח זדים. ועפ"ז כתב בשלמי ציבור (שם) לומר זדים. ויתירה מזה כתב בכה"ח (פלאגי סי' ט"ו אות ל"א) דאע"ג דהולכים בתר פסקי החיד"א, דכל רז לא אניס ליה, מכ"מ בהאי מילתא נטה מדרכו, ואלו היה רואה החיד"א כל הראיות לומר זדים היה חוזר בו. וכן העלה בתפלה לדוד (דף סב.) ובפתח"ד (סי' ק"ח) שכן מצא גם בנוסחאות וסידורי האר"י ועוד אחרונים, וכתבו שכן נמצא בסידורי הרש"ש.

וראיתי בספר שיח תפלה (דף תריב) שהאריך הגר"י הלל שליט"א להוכיח שעיקר הנוסח הוא זדים ושכן מסתבר דעת האריז"ל. וגם העיר שבדעת החיד"א יש לעיין שהרי בטופס סידור הרש"ש ז"ל וכתב יד הר"י דרעי ז"ל סופרו של הרש"ש ז"ל, שהתפלל בו רבות בשנים ג"ע החיד"א ז"ל, וכמה קטעים מהסידור שכלו הדפים מרוב שימוש, השלימם ג"ע החיד"א ז"ל בעצם כ"ק, ושם גרס להדיא בברכת המינים בחתימתה שובר אויבים ומכניע זדים, ולא הגיה ולא העיר שם מאומה ג"ע החיד"א ז"ל לתקן הגירסא, כפי שכתב בספרו קשר גודל הנ"ל. אכן כמובן ראייה זו אינה גמורה ויתכן שמרן החיד"א לא רצה לשלוח יד בנוסחת הרש"ש ותו לא. ע"ע שם שדעת הבא"ח בבן יהוידע (ברכות כח) לגרוס למינים, וכ"ד הרב חסד

נוסח האבודרהם וכתב הנוסח זדים כשאר ראשונים). ובהערה 6 כתבו להעיר שרוב הסידורים אין להם תיבת זדים מכח מה שהיה צנזורה על ברכה זו. והנה מהגמ' במגילה י"ז מבואר שעיקר הברכה נתקנה על המינים, דאיתא התם: כלה הפושעים וכולל הזדים עמהם, משמע שרק כולל, אבל עיקר הברכה נתקנה על המינים. וכ"כ ברי"ף ברכות (יט:) דהברכה נקראת "ברכת מינין". ועכ"פ אין לנו ראיה ברורה מהו נוסח הבבלי בזה. ויש צד לומר שהושמט נוסחת המינים מחמת הצנזור, ובאמת הנוסח המקורי הוא כפי שמופיע בגירסת הרי"ף, ולא כגירסת הגמ' שלפנינו. ובאמת טעמא רבתי איכא לחתום במינים, דעי"ז חותם מעין הפתיחה. ומזה הוכיח החמדת ימים גירסתו. והראשונים שגרסו זדים, ע"כ יצטרכו ליישב דמכ"מ הוי מעין החתימה, דברכת אויבים הוא (ע' חס"ד סוף"ג דברכות). ומכ"מ לפי נוסח מינים הוי ממש מעין הפתיחה. ומצינו כעין זה בנוסח חתימת מעין שלש: "על המחיה ועל הכלכלה". ובסימן ר"ח נאריך בזה שכן מנהגנו ע"פ הטור, ושטעם הדבר גם שם הוא משום דהוי מעין הפתיחה. ובפרט לפי מה שיתבאר בסמוך שגם נהגו לפתוח הברכה ב: "למינים ולמלשינים", וכפי שהוכיח בכה"ח (סי' קכ"ו ו') שכן משמע משער הכוונות. ולפ"ז אתי שפיר נוסחת סידורי האר"י שחתמו במינים, דעי"ז הוי ממש מעין הפתיחה.

וראיתי בספר אוצר פסקי הסידור (דף רע"א) שהוכיח דע"כ יש לשנות המנהג ולומר זדים, כיון שלא נמצא בשום

ראשון מפורש כנוסח זה, וסיים שלא יועילו שום תוספת של אחרונים בזה. ולא ידעתי מי גילה לו רז זה שכל עוד שלא נמצא ראשון מפורש יש לחדות הנוסחא המקובלת מדורי דורות, אשר העתיקה החיד"א, בית עובד, זב"צ, בא"ח ועוד, שידעו גדולי האחרונים הללו היטב כל דברי הראשונים הנ"ל, ולא כתבו לשנות עפי"ז נוסחת הסידור מדורי דורות. ובפרט שאין נוסחת הבבלי ברורה בזה, ואין לנו אלא דברי האחרונים בתראי שידעו מה שלא יודעים אנו, ואדרבה החזיקו שזהו הנוסח הנכון. וק"ו מאחר שכן נתפשט מדורי דורות בהרבה מקומות ומוחזק למנהג המקובל מסידורים עתיקים המוסמכים מגדולי עולם (חקת עולם בית עובד ועוד) אין לנו רשות לשלוח יד ולהגיה. וכעני"ז איתא בהלק"ט ח"א (סי' נ"ה) בנוסח ברכת על המחיה, שנהגו לומר: על מחיתה ועל כלכלתה, בדגן א"י. דאע"פ שלא מצא סמך למנהג כתב שאין לשנותו והו"ד בברכ"י (סי' ר"ח אות י'). וכעני"ז כתב בזכרונות אליהו (מני) (מע' מ' אות ט"ז) בנוסח על הכלכלה שאף שמצא נוסח זה רק בטור, (ולקמן יתבאר עוד ראשונים דס"ל הכי) ופקפקו על הנוסח, אעפ"כ כתב שאין לשנות, והמנהג עדיף. ע"ש. וכמו"כ יש לומר בנידו"ד, דאע"פ שברוב הנוסחאות לא ס"ל הכי, מכ"מ כיון שיש סמך לנוסח מגדולי עולם, אין לשנות הנוסח. וכעני"ז כתב בשו"ת יוסף אומץ (סי' י') שנוסח שכל העולם אומרים אותו, אע"פ שאין לו סמך ע"פ הדקדוק, אין לשנותו. ק"ו לנידון דידן שיש אחרונים דס"ל הכי, אין לשנות.

ובפתיחת הברכה "יש שנהגו לפתוח ב: "למינים ולמלשינים"⁷³, ויש נוהגים לפתוח ב: "למלשינים ולמינים"⁷⁴.

מקור אבות

החדש, וכן נהגו בעיר פאס.

ובנוסח למלשינים ע' בבית עובד ושאר סידורי ליורנו שהגירסא בזה לומר "ותשמידם במהרה בימינו" ויש שאמרו ותכניעם.

ובגירסת את צמח הנוסח בתפלת החדש ובבית עובד כי לישועתך קוינו כל היום, ולא מוסיפים קוינו וצפינו. וכן משמע באבודרהם שכתב "כי לישועתך קוינו כל היום ע"ש לישועתך קויתי ה'". (ורוב נוסחאות התפלה מהאבודרהם כמש"כ במבוא).

ובנוסח ברכת על הצדיקים מנהגנו לומר ועל זקניהם כמש"כ בבית עובד וכפי שכתב בפתח הדביר (סי' קי"ח ס"ק ד') ובנתיבי עם (סי' קי"ח). וכמש"כ במנחת אהרן (כלל ט"ז ס' ל') שהאר"י קיים הנוסח, ודלא כמשמעות הראשונים ונוסח אשכנז שכתבו לומר "ועל זקני עמך בית ישראל". וע' בשו"ת יחו"ד ח"ה (סי' ט').

והצעת הדברים למרן הגר"ש אלישיב זצוק"ל, דרבים עוררו על נוסחת המינים, שכן נמצא בירושלמי, וכל הראשונים, רק החיד"א וסידור אר"י החזיקו לקיים נוסחת למינים. ולא נמצא בראשונים כזה הנוסח, האם יש לשנותו. וענה באופן ברור, שבוודאי יש לקיים הנוסח ולא לשנותו. וכ"כ בשו"ת יחזקאל דעת (חזן) ח"ג (סי' י').

73. כן נדפס בסידור חקת עולם. ובכה"ח (סי' קכ"ו ס"ק ו') כתב שכן משמע משער הכוונות דתחילת הברכה היא למינים. והוסיף "ועכשיו המנהג לומר שניהם למינים ולמלשינים". ע"ש. וכ"כ בנהגו העם (שם). ובשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג (שם) כתב שהוא פותח למינים אל תהי תקוה כיון שהיא נקראת ברכת המינים, ולא מוסיף למינים ולמלשינים.

74. כן נדפס בסידור בית עובד ובתפלת

סימן קכד – דין הנהגת ש"צ בי"ח ברכות ודין עניית אמן

הנהגת הקהל כאשר החזן עושה "חזרת הש"ץ קצרה" סעיף ב: ש"ץ שנכנס לבית הכנסת ומצא ציבור שהתפללו בלחש, והוא צריך לעמוד לפני התיבה לאלתר, יורד לפני התיבה ומתפלל בקול רם לצבור, ואינו צריך לחזור להתפלל בלחש הגה וכן אם הוא שעת הדחק כגון שירא שיעבור זמן התפילה, יוכל להתפלל מיד בקול רם, והציבור מתפלל עמו מלה במלה בלחש עד לאחר האל הקדוש. וטוב שיהיה אחד לכל הפחות שיענה אמן אחר הש"ץ.

כאשר הש"ץ אינו אומר חזרת הש"ץ השלימה, אלא אומר "חזרה קצרה" כלומר שאומר בקול רם רק ג' ברכות הראשונות עם "קדושה", הציבור יאמרו עמו כל מה שאומר מילה במילה עד האל הקדוש. ואח"כ ממשיכים כל אחד לבדו בלחש. אמנם במקום שכל הציבור ממתנים ואינם מתחילים תפלת י"ח עד שגומר הש"ץ הא-ל הקדוש, מסתבר שגם הוא ימתין ויתחיל שמו"ע עם שאר הציבור⁷⁵.

אמירת מודים בקול רם כשאין חזרת הש"ץ שם: ומתפלל הש"ץ בקול רם עד לאחר האל הקדוש. ונוהגים שמגביה קולו כשמגיע לרצה כדי שיענו הציבור מודים⁷⁶.

מקור אבות

ואח"כ מתחילים תפלת לחש. אמנם אם הוא נמצא בציבור שנוהגים כהמ"ב, שרק הש"ץ מתחיל בקול רם, ושאר הציבור ממתין עד לאחר האל הקדוש ואח"כ מתחילים תפלת הלחש, בזה י"ל דלכו"ע ממתין עד לאחר האל הקדוש, ואח"כ יתפלל עם כל הקהל יחד, דאם הוא מתפלל לבד עם הש"ץ נמצא שאינו מתפלל עם העשרה ומפסיד מעלת תפלה בציבור.

76. כן המנהג. והובא בב"י (סי' רל"ב, ע')

75. כך המנהג הפשוט, וכדעת הרבה מן האחרונים שס"ל שבמקום שעושים חזרה קצרה יש להתפלל ביחד עם הש"ץ. כן דעת האליה רבה (אות ב'), והוסיף שכמדומה שכך נוהגים. ולזה הסכים הפרמ"ג (א"א ה') והפתח הדביר (אות א'), והחזו"א (סי' י"ט סק"ז). וכך פסק בכה"ח (אות י'), והוסיף טעם לזה דאל"כ יצא ידי חזרה לפני תפלת לחש. ודלא כהמ"ב (סק"ח) בשם הבה"ט והב"ח שיש להמתין עד שגומר הש"ץ האל הקדוש

ותחזינה עיינינו בשובך לציון ברחמים
 "כמאז". ולכן אומרים הציבור בקול רם
 מה שהיה חסר.

וראה זה חדש ראיתי מקור גדול למה
 שנהגו בארצות המערב הפנימי והחיצון
 לענות אחרי החזן במקומות מסויימים
 [כגון, אחרי אלוקי יעקב: עונים "עליהם
 השלום", אחרי מוריד הטל ומשיב
 הרוח: עונים "לברכה", אחרי ומצמיח
 ישועה עונים "בקרוב", אחרי תרום
 בישועתך עונים: "כי לישועתך קיוינו
 וציפינו כל היום" וכדומה] מתשובת רב
 האי גאון (שו"ת הגאונים שערי תשובה מהדורת
 לייטער ס' שלה) הו"ד בספר עלי הדס
 החדש (דף 151) "ששאלתם ההוא דצלי
 צלותיה אסור למהדר בהדי שליחא
 דציבורא ההוא צלותא דרא צלי, ואי בגין
 דיכר ברכה דקא מברך שליחא דציבורא
 לענות אמן יימר מילה חדא או תרין
 בהדיה בגין דלא ינשי ברכה, ושפיר דמי
 דזמנין דלביה טרוד וכד ידכר בהדיה
 מלה חדא או תרין ידכר ברכה לענות
 אמן על ההוא ברכה". הרי דרב האי
 כותב בהדיא דכדי לעורר כוונה דלבו
 טרוד, יאמר מילים בחזרת הש"ץ לעורר
 כוונה. וכענין בספר אמרי שפר (עמ קצא)
 למה"ר יהודה חלאוה בנו של המהר"ם
 חלאוה שנהגו במקת מקומות ששליח
 צבור ממתין סמוך לכל חתימה וחתימה
 שיגביהו הקהל קולם, ואין זה לכוונת
 שיר אלא כדי לעורר שיתנו לב לחתימה
 ויענו אחריה אמן. ובכף החיים פלאגי
 (ס' טו) כתב שהוא כדי לעודד החזן ונותן
 לו סיוע ואומץ.

וכשאומר הש"ץ בחזרה וכל החיים יודוך
 סלה. הקהל עונים "ברוך חי העולמים".

מה שכתבנו שם) ובמהרלב"ח (סי' ט"ו).
 ואע"פ שבפרמ"ג (שם) והלבוש (שם)
 כתבו שיתפלל הש"ץ את כל התפלה
 בקול רם עד לאחר שומע תפלה ומודים.
 מכ"מ כבר כתב בביה"ל (ד"ה בלחש) שאין
 העולם נוהגים כן, וכתב בטעם המנהג
 דברוב המקומות נוהגין הציבור להמתין
 עד שיסיים הש"ץ האל הקדוש, ולכן
 קשה להם להשיגו אח"כ לומר שומע
 תפלה ומודים בשוה, וא"כ מה תועלת
 יהיה אם מתפלל בקול. וזה לפי שיטתו
 שכתב במ"ב (ס"ק ח') שממתנים הציבור
 ולא מתחילים תפלת לחש עד אחרי
 שגומר הש"ץ האל הקדוש, אך לפי מה
 שכתבנו לעיל שלא נוהגים הכי אלא
 כולם מתחילים להתפלל שמו"ע ביחד
 עם הש"ץ אין זה טעם מספיק, ולכן
 לכה"פ מתחיל מרצה בקול רם.

ובכה"ח (שם) כתב שמדברי הזוה"ק
 והאר"י ז"ל נראה שלא יתפלל הש"ץ כל
 התפלה בקול, דכיון שאין ט' עונים אינ"ז
 אלא כתפלת לחש. והמגביה קולו בלחש
 אסור מפני שיאחזו בו החיצונים. (ומה
 שנהוג שמגביה קולו בשעת מודים, נר'
 שלצורך עניית מודים שאני, וכעין מה
 שמגביה קולו עד לאחר האל הקדוש,
 שזה נמי לצורך עניית קדושה בציבור).
 וכך כתב בחזו"א (סי' י"ט ס"ק ז').

ובשעה שהש"ץ אומר "בשובך לציון
 ברחמים" אומרים הציבור "כמאז".
 והטעם ראיתי בספר עלי הדס (דף כח)
 שבסידורים ישנים של הגאונים איתא
 כזה הנוסח: ותחזינה עיינינו בשובך לציון
 ברחמים ותרצה בנו "כמו אז". כ"כ
 בסידור רב סעדיה גאון. וכן בכת"י של
 הגניזה מקהיר איתא כזה הנוסח ממש:

ובשחרית אומר אלוהינו ואלוהי אבותינו ברכנו בברכה וכו' 77. ויש מקומות שלא הגביהו קולם במודים במנחה 78. אך מנהג הנפוץ שמגביהים קולם גם במנחה. כדי שהציבור ישמעו מודים 79.

לעמוד בשעת חזרת הש"ץ

סעיף ד: כשש"ץ חוזר התפלה, הקהל יש להם לשתוק ולכוין לברכות שמברך החזן וכו' (וי"א שכל העם יעמדו כשחזר הש"ץ התפלה).

המנהג להחמיר היכא שאפשר לעמוד בשעה שהש"ץ חוזר את תפילת י"ח 80.

עניית ברוך הוא וברוך שמו בכל ברכה ששומע

סעיף ה: על כל ברכה שאדם שומע בכל מקום אומר ברוך הוא וברוך שמו.

המנהג לענות ברוך הוא וברוך שמו על כל ברכה ששומע בין בברכות

מקור אבות

בלחש, יפסע שלש פסיעות לאחוריו ואח"כ יחזור למקומו ויתפלל, והכל עומדים ושומעים חזרת השליח לציבור ועונים אמן אחר כל ברכה וברכה, בין אלה שכבר יצאו יד"ח ובין אלה שלא יצאו ידי חובתם. עכ"ד. הרי להדיא דגם אלו שלא יצאו יד"ח עומדים. וכך פסק בהדיא הרחיד"א (קשר גדול סי' י"ח אות יב) ובכה"ח פלאגי (סי' ט"ו אות נ"ג). וכך העיד בשו"ת הלכות קטנות (ח"ב סי' פ') "ובקה"ק של ספרדים כולם מעומד בחזרה, והכי מסתברא".

וע"ע בשו"ת ישכיל עבדי ח"ב (או"ח סי' י"ב), לבושי מרדכי (או"ח סי' צ"א), בית אבי ח"ג (סי' קמ"ו ו') ועוד, שכתבו להקל בזה. וכן הוא ע"פ הגר"א, שביאר שכל טעם העמידה בחזרת הש"ץ הוא מפני שהאינו בקי יוצא עי"ז, ודבר זה לא שייך בימינו. (ע' מבקשי תורה אדר ראשון תשנ"ו).

והעירוני לדברי האבודרהם (שמונה עשרה ד"ה מודים) וז"ל ומי הוא מודה מי שהוא חי ומשתחוה לחי העולמים, לכן אמר בסוף "וכל החיים יודוך סלה" לפי שאני חיים ואתה חי מודים לך.

77. כן המנהג הפשוט, וכן מוכח בשו"ת שארית הצאן (ח"א סי' סא). ונשאל למה הכהנים עצמם אינם נושאים כפיהם. וכתב שע"פ סברא היה נר' שכהן באמצע שמו"ע דלחש יכול לעלות לדוכן אם רוצה ושאיין עיכוב בדבר. ע"ש.

78. כן שמעתי מהגר"ד באנון שליט"א דיין ששימש בקאזאבלאנקא. וצ"ע מה הטעם לחלק.

79. וכן משמע מסתימת הב"י שלא חילק.

80. כך המנהג הפשוט, ומבוסס ע"פ דברי הרמב"ם (הל' תפילה פרק ט' הל' ג') וז"ל לאחר שהש"ץ מסיים תפלתו

שאדם לא יוצא ידיד חובתו בשמיעתם בין בברכות שאדם יוצא בהן ידי חובתו, עונה ברוך הוא וברוך שמו⁸¹.

מקור אבות

שכן משמע מסתימת מר"ן גופיה. אמנם דעת כמה אחרונים ובכללם במשנה ברורה לחלק בין ברכה שיוצא בשמיעתה יד"ח לבין ברכה ששומע ואינו יוצא בה יד"ח. וטעמם, דכיון ששומע כעונה, הו"ל הפסק ומשנה ומוסיף. כ"כ בשו"ת דבר שמואל (ס' רצ"ה ב.). ועוד טעם, דכשעונה ב"ה וב"ש אין החזן ממתיך לו, ויפסיד השומע כמה תיבות (ע' במטה יהודה שם). אך בברכ"י (או"ח סי' רי"ג) אחרי שהביא הדעות בזה סיים שלא מצא ראיה מכרעת במי שמכוין לשמוע כל הברכה, וסיים דנכון לזהר, אלא שאין למחות במי שעונה ב"ה וב"ש. ובשו"ת יוסף אומץ (סי' ע' אות ג') הסיק שאין למחות במנהג העולם בזה.

ובאמת לגבי הטענה הראשונה דאם עונה בהוב"ש בברכה שיוצא בה והוי שומע כעונה, אז נחשב אמירתו כהפסק, יש לדון ולומר שד"ז תלוי ביסוד דין שומכ"ע, אם הוא מדין שליחות (וכ"כ הפרמ"ג בפתיחה הכוללת, דלכן בעי בר חיובא, וכך הוכיח הקה"י מס' ברכות מהרמב"ן בפסחים), וע"ע בחזו"א (סימן כ"ט ס"ק ג') דזה התאחדות בפעולת השומע והמשמיע. או דילמא דהא דיוצאים יד"ח ע"י שומע כעונה, פירושן של דברים שזהו אחד ממיני הדיבור. והנה בשו"ת חת"ס (או"ח סי' ט"ו) כתב לבאר דכל מצוה שמוטלת על גוף האדם אינו יכול לעשותה ע"י שליח. ולפי"ז על כרחך דשומע כעונה

81. כך העיד בקיצוש"ע טולידנו (עמוד ק"א) וז"ל: ואנחנו מנהגנו בכל מארוקו שעונים ב"ה וב"ש בכל הברכות שיוצאין בהם, כמו ברכות ההלל וברכות שופר וברכת מקרא מגילה, וודאי דאין לחלוק על המנהג. וכך העיד בשו"ת יפה שעה (או"ח סי' י"ט) להג"ר מ. אבוחצירא זצ"ל על מנהג תאפילאלת הם ואבותיהם ולמעלה בקודש. וכן העיד בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ב (סי' ל"ד) וכך העיד בשו"ת יחווה דעת (חזון) ח"א (סי' י"ג) שכך מנהג מרוקו, והאריך עוד בזה בח"ב (סי' כ"ה) ובח"ג (סי' ט"ו) לקיים המנהג. וכן העיד בספר מנהגי החיד"א (דף קמ"ו) שנוף הקדוש ר' ישראל אבוחצירא על מי שלא ענה בהוב"ש על כל הברכות שיוצאים יד"ח. וכן מנהג תוניס וג'רבה כדכתב בשואל ונשאל ח"א (סי' כ"ה), וכ"כ במעשה רוקח (ברכות פ"א הל' י"א), הגר"ח פלאגי (לב חיים ח"ב סי' ק"ט ובגש"פ חיים לראש דף לח). ובנתיבי עם (סי' קס"ז) העיד שכן מנהג ירושלים. וכן דייק בשו"ת והשיב משה סי' י מפשט דברי השו"ע.

ומקור דברי השו"ע לענות ב"ה וב"ש, מדברי הרא"ש בתשובותיו (כלל ב' סי' י"ט) וז"ל: ושמעתי מאבא מארי ז"ל שהיה אומר על כל ברכה וברכה שהיה שומע בכל מקום בהוב"ש, וזהו שאמר מרע"ה "כי שם ה' אקרא הבו גודל לאלוקינו" ע"כ. ומסתימת הדברים משמע שמדבר בכל הברכות אפילו באותם שיוצא בהם ידי חובה. וכן הוכיח בשמ"ש ומגן שם,

מדין שומע כעונה רשאי לענות ב"ה וב"ש.

עוד ראיתי בשו"ת מהר"ם שיק (סימן נ"א) שהעיד שגם בבית מדרשו של החת"ס נהגו לענות בהוב"ש בכל הברכות. ויישב זאת בתרי טעמי, אחד שע"י שעונה אמן הוא כמוציא הברכות מפיו, ולכן יכול להפסיק בגוף הברכה במה שהוא מצורך הענין. ועוד דגוף אמירת בהוב"ש הוא כמוציא הברכה מפיו, כענין אמן הנז', דגם זה הוא קבלת והאמנת הדברים, וצ"ע. וע"ע בשד"ח (אס"ד הפסק אות י"ג).

וראיתי עוד באוצר פסקי הסידור (דף קכ"ט) שהוכיח שיש לענות ב"ה וב"ש גם בברכות שיוצאים בהם יד"ח, ע"פ מה שכתב בשו"ת פאת שדך (סימן י"ט) שטעמו של הגר"א שסובר שלא לענות ב"ה וב"ש, הוא מפני שע"פ דברי הזהר"ק צריך לשמוע כל חזרת הש"ץ, ולא לומר כלום, רק לענות אמן. וא"כ לפי מה שנוהגים העולם ובכללם המקובלים לענות ב"ה וב"ש, מוכח שגם במה שיוצאים יד"ח אין בעניית ב"ה וב"ש משום הפסק עיי"ש. וצ"ע. רק יש עכ"פ להזהיר הש"ץ שימתין עד שיגמרו לענות בהוב"ש, שלא יפסידו תיבות. והגר"י מונסוניגו זצ"ל היה מורה שלא לענות בהוב"ש בברכות שיוצא בהם יד"ח, אך מנהג העולם לא כן].

הו"ל כמוציא משפתיו ממש, וכאילו הוא מדבר. עיי"ש. וכך מוכח מהשאלת יעב"ץ (ח"א סי' ע"ה) שכ' דסומא העולה לתורה ושומע את קריאת הקורא הו"ל כקורא בע"פ, מוכח דס"ל דשוכ"ע הוא כאילו מדבר. (ומה שמוכיחים מדברי הבית הלוי שכתב דבברכת כהנים אין בו שומכ"ע, דצריך קול רם וליכא, דאלמא דס"ל דשוכ"ע הו"ל כאילו הוא מדבר, מדלא יצא ע"י המשמיע שיש לו עכ"פ קול רם, יש לדחות דיש דין מיוחד בברכת הכהנים דבעי קול רם. ואכ"מ). וע' בתוס' בברכות (דף כ: ודו"ק. ומעתה יש מקום לומר דאם דין שומכ"ע הוא כמיני דיבור, כלומר כאילו הוא עצמו מדבר, שפיר הוא הפסק, דהרי מערבב דיבורו, אך אם זה דין שליחות, שיוצא ע"י האחר אין כאן הפסק, דאמירתו לחוד ומה שיוצא בו לחוד, דמה שיוצא ע"י האחר היינו דהאחר פוטר אותו מחיוב הברכה שעליו ע"י שהוא שומעו. וכמו שמוכח מהריטב"א בר"ה (דף כט:) דהו"ל כערב הפורע את חוב השני. וכמש"כ הריטב"א בברכות (דף מה:) דאחד פוטר את חברו, והיינו החיוב שלו ולפ"ז כלפי עצמו שפיר יש לו לענות ב"ה וב"ש כשהוא שומע שם ה'. כן נר' ליישב דברי האחרונים הנ"ל שכתבו שגם בברכות שיוצא בהם יד"ח

סימן קכה - דיני קדושה

אמירת הקהל את כל נוסח הקדושה

סעיף א: אין הצבור אומרים עם ש"ץ נקדישך, אלא שותקין ומכונין למה שש"ץ אומר, עד שמגיע לקדושה ואז עונים הצבור קדוש.

נהגו שכל הקהל אומר נוסח נקדישך ביחד עם הש"ץ בקול רם⁸².

מקור אבות

לסימן קכ"ה, דכתב שלא יאמר כלל עם הש"ץ. ובמאמר מרדכי תירץ דמר"ן ס"ל דאם כל הציבור אומרים ביחד בלחש ש"ד. וכ"כ בויאמר יצחק (לקו"ד כ') כדברי האריז"ל, וציין לבאה"ט.

אמנם מנהגנו לומר כל הקדושה בקול רם ולא בלחש. ואילו לדברי האריז"ל יאמר נקדישך ונעריצך בלבד בקול רם. ועי' בקשר גודל (סי' יח אות יד). וכמש"כ בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג (סי' נה אות ב, וע"ע סי' כה תשובה מכנו ע"ז). וצ"ל שאין קפידא אם כולם אומרים אותו ביחד. וע"ע בשו"ת עטרת שלמה (ח"א סי' יז אות ד). וכמש"כ המ"ב (ס"ק ב') דיכול לאומרו עם הש"ץ ולא דקדק לומר שדוקא יאמרו בלחש. ועדיין צע"ק.

ויש לציין מש"כ בשו"ת יפה ללב (ס"ק ד) וז"ל "ומנהג עירנו איזמיר ואגפיה שהמשורר מנגן מתחלת נקדישך ונעריצך עד קדוש וש"ץ אומר מקדוש קדוש והלאה ועושין כן בפני גדולים רבני וגדולי הארץ ואין פוצה פה בדבר". ואולי ממקומות אלו הגיע מנהג הרבה חזנים מהמערב לשורר הקדושה באופן זה.

82. כן המנהג הפשוט, כדעת האריז"ל הובא בבה"ט. וכ"כ בקיצוש"ע (טולידנו) (עמוד קטו) שכך מנהגינו הפשוט כדברי האריז"ל, ושיאמר ב' התיבות בקול רם ושאר התיבות בלחש.

אמנם יש לעיין במקורם של הדברים, דהנה כבר פשט המנהג דלא כמר"ן, ושיש לומר קדושה ביחד עם הש"ץ. ומקור מנהג העולם לכא' מדברי האריז"ל בשער הכוונות (דף לט.) וז"ל וצריך שתאמר עם הש"ץ כל סדר הקדושה מלה במלה מן נקדישך ונעריצך עד סיום כל הקדושה כולה, אמנם שתי תיבות של נקדישך ונעריצך צריך שתאמר בקול רם ושאר תיבות עד עניית קדוש קדוש תאמר אותם בלחש עם הש"ץ וכו', ע"כ. וכע"ז הביא בבאה"ט (ס"ק א) שיאמר כל נוסח הקדושה עם הש"ץ בלחש, וציין כן בשם הנגיד ומצוה.

ובאמת גם מר"ן בעצמו כתב כן בסימן ק"ט סעיף ב' "אם היחיד מתחיל להתפלל עם הש"ץ כשיגיע עמו לנקדישך יאמר עמו מלה המלה כל הקדושה כמו שהוא אומר וכו'". ולכא' דבריו סותרים

נוסח נקדישך

שם: הנוסח המקובל במערב הפנימי הוא לומר נקדישך בקמץ תחת השיין⁸³ (וכן בכל הפעלים המחוברים ליחיד זכר כגון ונעריצך, נביאך וכו').

מקור אבות

הדקדוק ואעפ"כ לא שינו (אע"פ דבשינויים קלים רשאי לשנות ע' שם בשם האבקה ווכל).
וכן נמצא בכל הסידורים.

אמנם בהמשך נוסח הקדושה "ובדברי קדשך כתוב לאמור" נוהגים לומר קדשך בקמץ תחת הכ' פשוטה. כ"כ בשמ"ש ומגן ח"ג (סי' פה). וזה כלשון המקרא ולא כלשון התרגום.

ונהגו להשאר מעומד עם רגליו צמודים זל"ז עד לאחר הא-ל הקדוש, וכ"כ בא"ר (ס"ק ו'), ובערה"ש (ס"ק ה').

83. כן העיד בשו"ת יוסף אומץ (סי' י'): "וידענו נאמנה בשאר ערי טורקיה וארם צובה וארם דמשק וערי פרס וערי מערב הפנימי כולם אומרים כן כנדפס בסידורים". והוכיח דאע"פ שע"פ הדקדוק כינוי הפעלים המחוברים ליחיד זכר נמצא בלא הפסק, שקמץ תהיה מתחת לכף, מכ"מ אין לשנות ע"פ הדקדוק שינוי שהוא מורגש, ואלו שרוצים לשנות פוערו פיהם נגד גדולי עולם שוודאי ידעו היטב כל סודי

סימן קכו – דין מודים דרבנן

אמירת אלוהינו כשאינן כהנים בביהכנ"ס

סעיף ב: אם אין שם כהנים אומר ש"ץ אלהינו ואלהי אבותינו ברכנו בברכה המשולשת וכו' ואני אברכם.

נהגו כדברי השו"ע שהש"ץ אומר פסוק זה גם כשאינן כהנים⁸⁴. ויש שכתבו שלא נוהגים לומר פסוק זה במקום שאין כהנים⁸⁵.

מקור אבות

מר"ן ולא לומר פסוק זה כשאינן ברכת כהנים וכדעת רש"י.

וע' בספר דרכי דוד (או"ח ס' י"ז) שלא אומרים ברכת כהנים בבית האבל ושכ"כ בבית עובד שלא לומר או"א בבית האבל. וע"ע בדג"מ סי' קכ"ז, ובדרכי דוד שם הסכים לאבל עצמו שלא ישא כפיו אבל לא ימחה לכהן אחר שרוצה לקיים מ"ע דאורייתא.

84. כ"כ באבודרהם (עמוד קטז) בשם סדר רב עמרם ור' סעדיה ועליהם סמכו בארצות אלו לאומרו, והביאו בב"י, אך בדרכי משה שם כתב דמנהג מקומו לא לאומרו וכדברי רש"י שרק בברכה על ידי הכהנים אומרו. וכ"כ בנהגו העם שכן נהגו. וכן העיד בכה"ח ס"ק ט"ו.

85. כ"כ בשו"ת עמק יהושע ח"ו יו"ד סי' יז, ששמע ממור אביו שהמנהג נגד

סימן קכח - דיני נשיאת כפים ואיזה דברים הפוסלים בכהן

נטילת ידים של שחרית עולה לברכת כהנים

סעיף ו: אע"פ שנמלו הכהנים ידיהם שחרית חוזרים ונוטלים ידיהם.

נהגו בימי החול שהכהנים סומכים על הנטילת ידים דשחרית שעולה לנשיאת כפים, וצריך כל כהן שנוהג כן לשמור ידיו משעת נטילתו שלא יגע במקום המלוכלך⁸⁶.

קריאת "כהנים" ע"י הש"ץ

סעיף י: עומדים ברוכב פניהם כלפי התיכל ואחוריהם כלפי העם, ואצבעותיהם כפופים לתוך כפיהם עד שש"ץ מסיים מודים, ואז אם הם שנים קורא להם (הש"ץ) כהנים הגה...ואז יאמרו בקול רם וחזר ואומר עם קדושך כאמור בלחש. השליח ציבור בעצמו קורא תיבת כהנים, ולא אחר. ולא חוששין להפסק כיון דנשיאת כפים צורך תפילה היא⁸⁷.

אמירת עם קדושך כאמור

שם: ובשעה שאומר הש"ץ "כהנים" הציבור עונה "עם קדושך כאמור"⁸⁸.

מקור אבות

86. כ"כ בקיצשו"ע (טולידנו) (דף קיז) ג"כ קורא "כהנים". והעיד בכה"ח (ס"ק ס"ז) שכך מנהג בני ספרד. ובמקום שיש רק כהן אחד ע' לעיל בזה (ס"י קכ"ד).

88. כ"כ בלבוש שם שאע"פ שברמ"א כתוב שרק הש"ץ אומר, כבר נהגו שגם הקהל אומרו. ע' כה"ח (ס"ק ס"ט). ע"ע בנהגו העם.

ע"ע בנהגו העם.

87. כך מנהג הפשוט, שכתב הב"י שם שנראה כן מדברי רש"י והרמב"ם, שאפילו היכא שאין אומרים אליקנו,

עניית ברוך הוא וברוך שמו בברכת כהנים
שם: נהגו לענות ברוך הוא וברוך שמו אחרי ששומעים שם ה'
מהכהנים. ויש שכתבו שלא נהגו במקומם לענות ברוך הוא
וברוך שמו⁸⁹.

מתי הכהנים מחזירים פניהם
סעיף יא: כשמחזירין פניהם כלפי העם מברכין אשר וכו'.

נהגו שכהנים מחזירים פניהם אחרי שאומרים הברכה לברך את עמו
ישראל באהבה⁹⁰.

קריאת התיבה יברך מהש"ץ או מהכהנים
סעיף יג: מתחילין הכהנים לומר יברך. הגה וי"א שגם מילת יברך יקרא אותו
ש"ץ תחלה וכן נוהגים בכל מדינות אלו.

המנהג הפשוט כשכהן אחד נושא את כפיו החזן מקריא לו גם תיבת
יברך, ובמקום שיש הרבה כהנים, הכהנים מתחילים יברך⁹¹.

מקור אבות

דעות בזה, וכן מובא בשו"ת אורחת
יושר ח"ג ס' י"ג.

91. כן המנהג הפשוט. וכ"כ הגר"ש
משאש זצ"ל בירחון אור תורה (תשס"ג)
"אם היו ב' או ג' כהנים הם מתחילים
יברך, ואם היה רק כהן אחד, הש"ץ
מתחיל יברך". וכ"כ בספר נהגו העם.
וכן מנהג ג'רבה כמש"כ בברית מנוחה
(או"ח מו, ג).

ומקור הדברים בסידור בית מנוחה (דיני
נש"כ אות ל"א) "וכן נהגו הספרדים דאם
הם שנים אין מקרין להם מלת יברך,
ובכהן אחד מקרין לו גם מלת יברך".
וביסס דבריו ע"פ מקור דברי הרמ"א
דהוא משו"ת מהר"ם מינץ (סי' י"ב). ושם
איתא בהדיא כהך חילוקא. דבכהן אחד
צריך להקרותו גם יברך". והק' ע"ז

89. כן המנהג לענות בהוב"ש, כמש"כ
בברכ"י, ובפר"ח, ובשכנה"ג, ובכה"ח
ס"ק פ"ז ועוד. אכן בספר שופריה דיוסף
(סי' ד') כתב בשם המקובלים לא לאומרו,
ובשו"ת שמ"ש ומגן ח"ב סי' לה' כתב
שבמכנס נהגו לא לענות אבל
בקאזבלנקא עונים. וכ"כ בשו"ת אג"מ
ח"ג סו"ס יז לא לומר בהוב"ש בברכת
כהנים.

ע' בשו"ת דרכי דוד (או"ח ס' יד) "מנהגנו
אנו בצפון אפריקא קודם ברכת כהנים
פותחין את ההיכל אשר אליו עולין
הכהנים לנשא"כ לברך הקהל וכו' ע"ש.
ואנו לא ראינו נוהגין כן.

90. זה מבוסס ע"פ הרמב"ם פ"ד הל'
י"ב (הל' ברכות) וע"ע בברכ"י, וחילוקי

כיסוי ראש הבנים ע"י טלית בשעת ברכת כהנים

שם: נהגו רבים שבשעת ברכת הכהנים שהאב מכסה את ראש ילדיו בטלית⁹².

מקור אבות

שאינן בה חשש כ"כ לטעות. ולפי מנהג זה י"ל דהר"מ שסובר שתיבת יברכך אין מקרינן, מיירי דוקא בכהנים רבים. וכמו שכתב "ומחזירין" פניהם, בלשון רבים. וצ"ע. וע' בשו"ת דרכי דוד (או"ח ס' ט"ו) שראה שנהגו שגם ביחיד מתחיל הכהן יברכך (וראה כן באלג'יר) ושכאורן תלמסאן, תמושנת ובמערב נהגו כשמגיעין לבאהבה מחזירין פניהם כלפי העם וכל הציבור עונין אמין ואח"כ מתחילין יברכך.

92. כן נתפשט אצל רבים. כן העתיק בכתר שם טוב (ח"א דף 350). ויש שפירשו הטעם כדי שלא יסתכלו הבנים בכהנים. ונראה עוד שנהגו כן כברכה שנותנים לבנים, לכן פורשים ידיהם עליהם בשעת ברכת הכהנים, שתחול הברכה עליהם. (וכע"ז פירש בכתש"ט שם שהוא משום שהיא עת רצון). והראוני לדברי המהרש"ל ביש"ש (סוף ב"ק) שרשם חילוקי המנהגים בין בבל לא"י ובאות מב כתב "ב"ב אוסרין שיברכו הכהנים לישראל וראשם פרוע. בני א"י מברכין כהנים לישראל וראשם פרוע".

אמנם לכאור' יש להזהיר שלא יפנו הבנים עורפם לכהנים, כפי שנפסק בפוסקים שאסור להפנות עורף לכהנים ואולי י"ל שכיון שמה שעושים כן הוא אך כדי להיות סמוך לאביהם, ונטפלים אליו, לא מיקרי להפנות עורף וצ"ע. ועי' בהערות

בהגב"י בכנה"ג דמאי שנא כהן אחד או הרבה כהנים. ובאמת ברב פעלים (ח"א או"ח סי' ב') העיד שכך היה מנהג בבל מקדמת דנא, עד שקם ושינה אותו ע"פ הסוד. וע' בפתח הדביר (ח"ב בקו"א סי' קכ"ח) שגם ע"פ הסוד שפיר דמי שהכהנים יתחילו יברכך, והעיד שכן עמא דבר.

ובב"י שם כתב שמפשטות לשון הרמב"ם (בהל' תפילה פרק י"ד הל' ג') שכתב "מחזירין פניהם וכו' ומתחילין יברכך", משמע שהם מתחילין מילת יברכך. והטעם בזה, שבמילה הראשונה לא יבואו לטעות. ואע"פ שהיה מקום לפרש אחרת בדברי הרמב"ם, מ"מ בכל מלכות ארץ ישראל ומצרים נוהגין שהכהנים מתחילין תיבת יברכך, ואומרים שהם נוהגים כן כדעת הרמב"ם, ונר' שהם מפרשים דברי הר"מ כפשוטו (וע' בכס"מ שם במקור שהביא שם). עי"ש.

ועפ"ז יש לעמוד על פשר הדברים, למה יש חילוק בין כהן יחיד שבזה הש"ץ מקריא גם תיבה ראשונה לבין אם יש הרבה כהנים שבזה הם מתחילין מילת יברכך מעצמם, וכפי שכבר הקשה בכנה"ג. ואולי יש לבאר שבכמה כהנים, בודאי ליכא למיחש לטעות במילה הראשונה, דמדכרי אהדדי, אבל בכהן יחיד דטפי איכא למיחש לטעות, משו"ה מקרינן אפילו במילה הראשונה, ואף

ש"ץ כהן האם ישא את כפיו

סעיף כ: אם הש"ץ כהן אם יש שם כהנים אחרים לא ישא את כפיו. (ולא יאמרו לו לעלות או ליטול ידיו אצל אס אמרו לו נריך לעלות וכו').

המנהג כדעת מר"ן שאם יש כהנים אחרים הש"ץ לא ישא את כפיו⁹³.

קריאת הפסוקים ע"י הש"ץ בקול רם

שם: נוהגים שהשליח ציבור מקריא ברכת כהנים בקול רם ובנגינה, וכן הכהנים מברכים את העם בנעימה. ולא כאלו שאומרים הפסוקים בלחש או במרוצה⁹⁴.

אמירת פסוקים בשעה שהחזן מקריא פסוקי ברכת כהנים

סעיף כו: בשעה שמברכין אין לומר שום פסוק אלא ישתקו ויכונו לברכה. הגה ומכל מקום עכשיו שהכהנים מאריכין הרצה בניגונים, נהגו ג"כ לומר פסוקים וכמו שנתאר לעיל סימן נ"ז לענין זכרון, אך יומר טוב שלא לאמרם.

נוהגים לומר פסוקים בשעה שהחזן מקריא ומנגן התיבות⁹⁵, ואין בזה

מקור אבות

בדבריו בישיביל עבדי ח"ה (ס' כ"א). וכ"כ בנתיבי עם. וע"ע בשו"ת דרכי דוד (או"ח ס' יח) שכן הפשטות ותמה על הנוהגים לא כן ושכן נהג ר' מסעוד הכהן.

94. כן המנהג הפשוט, וכן איתא במאירי בסוטה (דף לט. ד"ה וסדר אמן): "וש"ץ מקרא אותם מילה במילה, ר"ל ש"ץ אומר יברך בקול רם והם עונים יברך בקול רם ובנעימה גדולה, וכן ה' וכו'". ועי' בספר הליכות שלמה (פרק י' הל' טו') שהגרש"ז אויערבאך תמה על הנוהגים לאומרו בלחש, דמה שצריך לקרא כהנים נדרש מהפסוק "אמור להם", ודרשו חז"ל בקול רם.

95. כך המנהג הפשוט, וכבר הוזכר מנהג זה בראשונים במס' סוטה (דף לה:) ובענין רשימת הפסוקים, ע' במחזור ויטרי (דף

הגר"א עמאר שליט"א שלא נהגו כן במקומו כלל רק מלמדים לתינוקות שלא יסתכלו בידי הכהנים. וכפי הנראה יתכן שמנהג זה נתפשט במרוקו במשך הזמן ואינו מנהג קדום.

ובמה שיש נוהגים כן גם בשעה שאין כהנים, והש"ץ קורא לבדו פסוקי ברכת כהנים. עי' בספר זה השולחן (דף ר"ג) שכן נהגו במקומו.

93. כן המנהג הפשוט כדעת מר"ן, כ"כ בבית מנוחה שכן נתפשט המנהג, ואין לשנות. וכ"כ בקיצשו"ע (טולדינו) (עמוד קי"ח) וכ"כ בשו"ת אורחת יושר ח"ב סי' י'. וכ"כ בכה"ח (ס"ק קי"ז) שכן מנהג א"י, ודלא כהפר"ח הובא בשעה"צ (ס"ק ס"ד). ובלוח אר"י להגרימ"ט כתב שהמנהג בא"י אצל הספרדים כהפר"ח, והעיר

משום "עבד שמברכין אותו ואינו מאזין", דאין אומרים הפסוקים בשעה שהכהנים מברכים, רק בשעה שהחזן מנגן. וראה בהערה את רשימת הפסוקים.

סומא בשתי עיניו האם ישא את כפיו

סעיף ל': וכן סומא באחד מעיניו לא ישא את כפיו, ואם היה דש בעירו דהיינו שהם רגילים בו ומכירים הכל שיש בו אותו מום, ישא כפיו ואפילו הוא סומא בשתי עיניו.

המנהג כדעת מר"ן שאפילו סומא בשתי עיניו נושא את כפיו, אם רגילים בו בני העיר⁹⁶.

מקור אבות

היושבי בשמים. ויחנך: הנה כעיני עבדים אל יד אדוניהם כעיני שפחה אל יד גברתה כן עינינו אל ה' אלוהנו עד שיחננו אמן. ישא: ישא ברכה מאת ה' וצדקה מאלוהי ישעו. ה': ה' חננו לך קוינו היה זרועם לבקרים אף ישועתנו בעת צרה. פניו: ה' אל תסתור פניך ממני כי עני ואביון אני. אליך: אליך ה' נפשי אשא. וישם: שם אצמיח קרן לדוד ערכתי נר למשיחי. לך: לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד. שלום: שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר ה' ורפאתיו. אמן. עכ"ל המח"ו. ונהגו בפסוק וישם לומר ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם במקום הפסוק המובא במח"ו.

96. כן המנהג וכמו שהעיד בספר נוהג בחכמה (עמוד קמ"ה) בשם בעל הויאמר יצחק שכן המנהג. ולאפוקי משיטת רבינו ירוחם המובא בב"י שם, דסומא אינו נושא את כפיו דפטור מכל המצוות. וכפי מה שביאר הרדב"ז בתשובות (פי' של"ט). וע' במה שדן בזה המחזיק ברכה

101) שכתב כשמתחיל לברך את הציבור כורעים הציבור על ברכיהם ומבליעין מקראות הללו בקולו. (ר"ל שאומרים זאת בלחש ממש שלא ישמע בביהכנ"ס אלא קול הש"ץ או הכהנים), והעתיק שם רשימת כל הפסוקים שאומרים. ואע"פ שמבואר בשו"ע ורמ"א שטוב יותר שלא לאמרם כבר כתבו הט"ז (ס"ק כ"ה) והמג"א (ס"ק ל"ט) שאומרים בשעה שהש"ץ מקריא התיבות ולית לן בה. וכן מפורש בלשון המחזור ויטרי שמבליעין הפסוקים בקולו (היינו בקול הש"ץ).

ולתועלת המעיינים אעתיק רשימת הפסוקים במלואו כמובא במחזור ויטרי ושכן נהגו מימי קדם. וז"ל: כשהוא אומר יברכך: הם אומרים "יברכך ה' מציון עושה שמים וארץ. ה': ה' אדוננו מה אדיר שמך בכל הארץ. וישמרך: שמרני אל כי חסיתי בך. יאר: אלקים יחננו ויברכנו יאר פניו אתנו סלה. ה': ה' אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת. פניו: פנה אלי וחנני כי יחיד ועני אני. אליך: אליך נשאתי את עיני

כהן רווק - האם ישא את כפיו

סעיף מד: כהן אע"פ שהוא פנוי נושא את כפיו. הגה וי"א דלינו נושא כפיו, להשרוי בלא אשה שרוי בלא שמחה, והמזכיר יש לו להיות בשמחה. ונהגו שנושא כפיו אע"פ שאינו נשוי ומ"מ הרוצה שלא לישא כפיו אין מוחין בידו.

המנהג הפשוט שבחור רווק אינו נושא את כפיו, שהשרוי בלא אשה שרוי בלא שמחה. ואם נמצא במקום שבחורים נושאים את כפיהם יצא מביה"כ בשעת ברכת כהנים כדי שלא יחשבוהו שהוא פסול⁹⁷.

מקור אבות

ואפ"ה נושא את כפיו עם אחרים, ואפילו בפנ"ע יש פנים לומר שיעלה לדוכן. ע"כ. ולפי"ז לדידן דנהגין שכל כהן רווק אינו נושא כפיו, ואפילו הוא גדול, כ"ש הדבר בקטן. אכן בדרכי משה שם חילק דהקטן שאמרו (בסעיף ל"ד) שנושא את כפיו, באקראי בעלמא הוא, כשאינו מצטער בסיבת מניעת היות לו אשה, כי עדיין אין לו צורך לכך. ולכן לא הגיה הרמ"א על דברי השו"ע (בסעיף ל"ד). וכן העתיק בקיצשו"ע (טולידנו) דין קטן, אע"פ שהעתיק המנהג שכהן רווק לא ישא כפיו. ועוד דאם אנו תופסים שלנשיאת כפים צריך שמחה, הרי בקטן שלא שייך בו "השרוי בלא אשה שרוי בלא שמחה", אין בו חסרון ויכול לישא את כפיו. וע"ע בשו"ת אורל"צ ח"ב (פרק ח' אות ח') שבחור שנמצא בעצבות לכו"ע אינו נושא את כפיו. וכ"כ בשו"ת אורחת יושר ח"ב ס' יב.

(אות ח') ודחה דברי האומרים דפטור. וקיי"ל כדברי מר"ן.

97. כן העיד בקיצשו"ע (טולידנו) (דף קכ) וז"ל: "כהן אע"פ שהוא פנוי נושא את כפיו. ואנו נוהגים שאינו נושא את כפיו". וכן ראיתי בקדמון מוהר"ש בן זקן זצ"ל הובא בספר וזאת ליהודה (סי' קסח) "כמו שנוהגין עכשיו בזמנינו זה שאין נושאים כפיהם עד זמן הנישואין, ודן שם לברך שהחיינו בפעם הראשונה שמקיים המצוה. וכ"כ בשו"ת שמ"ש ומגן ח"א (שם). והוסיף שאין לחלק בין חו"ל לא"י שנושאים כפיהם בכל יום ולא רק בימים טובים, ולומר דנוהגים דלא בעי שמחה לברכת כהנים. שהרי גם במרוקן המנהג היה לישא את כפים בכל יום, ואעפ"כ פנוי לא נושא את כפיו. ובבב"י (סי' קכ"ח) בבדק הבית הוכיח דלא בעי שמחה לברכת כהנים ממה שקטן שלא הביא שתי שערות ודאי אינו נשוי

נשיאת כפים בכל יום

שם: הגה נהגו בכל מדינות אלו שאין נושאים כפים אלא ציו"ט, משום שאז שרויים בשמחת יו"ט, וטוב לב הוא יצרך, משא"כ בשאר ימים אפ' בשבתות השנה שטרודים צהרורים על מחייתם ועל ציטול מלאכתם.

נהגו לעלות לדוכן בכל יום גם בחו"ל⁹⁸.

מקור אבות

הביא מנהג כמה מקומות לישא כפים בכל שבת, וכ"כ בשו"ת זרע אמת ח"ג (סי' י"ג) שכן נהגו באיטליה ובאמשטרדם. וכן מנהג אלג'יר כמש"כ בספר זה השולחן, שרק במוסף בשבת נושאים כפים. וע' בספר כה תברכו (מערכת כ' אות ב') שנהגו באיזמיר לברך בר"כ רק ביום שיש בו קריה"ת. ונהרא נהרא ופשטיה.

98. כן העיד בשו"ת שמ"ש ומגן (סי' נ') וז"ל: שגם בחו"ל עולים בכל יום, וכן המנהג אצלנו במרוקן עכ"ל. וכ"כ בשו"ת אורחת יושר ח"ב סי' י"ג. אך יש קהילות רבות אצל הספרדים שנהגו מנהגים שונים בזה. ובשו"ת ציץ אליעזר ח"ז (סי' ו') הביא על רבים מבני ספרד שנהגו לישא כפים בכל יום. ובשו"ת יוסף אומץ לחיד"א (סי' ע')

סימן קכט - באיזה תפילות נושאים כפים

נשיאת כפים במנחה של תענית ציבור

סעיף א: אין נשיאת כפים אלא בשחרית ומוסף, ובנעילה ביום שיש בו נעילה כמו ביום הכפורים, אבל לא במנחה משום דשכיחא שכרות אותה שעה שמא יהא הכהן שכור, וגזרו במנחה של תענית אטו מנחת שאר ימים. אבל בתענית שאין בו נעילה, הואיל ותפלת מנחה סמוך לשקעה"ח, היא דומה לתפילת נעילה ואינה מתחלפת במנחה של שאר ימים הלכך יש בה נשיאת כפים. נהגו שלא נושאים כפים גם במנחה של תענית. והטעם מפני שמקדימין להתפלל מבעוד יום, וא"כ הוי כתפילת מנחה דיה"כ דאין נושאים בה כפים משום דאתי למיחלף עם תפלת מנחה של שאר ימים. וכמו כן לא אומרים אז אלוקיננו⁹⁹. ויש שכתבו שלכן גם אם במקרה התפללו מנחה של תענית מאוחר, אין נושאים כפים, דאין לחלק. ולפ"ז ה"ה דלא אומרים אז אלוקיננו, דנעשה זה כיום שאינו ראוי לנשיאת כפים¹⁰⁰.

נשיאת כפים לאחר שקיעת החמה

שם: יש שנהגו בנעילה שנמשך עד הלילה שנושאים כפים¹⁰¹.

מקור אבות

במקרה התפללו מנחה מאוחר, לא אמרו לא נ"כ ולא אמירת אלוקיננו, דאין לחלק. וכ"ה הגר"י מאמן שליט"א (בסוף הספר).

101. כן נהגו בכמה בתי כנסיות ע"פ הוראת הרבנים שלהם. כ"כ הגאון רבי ידידיה מונסוניגו זצ"ל בספר פרחי שושנים (תפלה אות א') וז"ל: מה שהנהגתי בקהילתי בבהכ"ן הגדולה, לאחר את תפילת נעילה עד הלילה, יסודתו בהררי קודש בערי אשכנז, עיין להגאון הרב

99. כך המנהג הפשוט. וכ"כ בשו"ת קרית חנה דוד (סי' פ"ז) ובשושנים לדוד (ח"ב ס"ד). וכ"כ בנהגו העם (צומות ותעניות אות ב') וז"ל: לא נהגו בשום תענית לשאת כפים במנחה, כי היו מקדימין להתפלל מבע"י והוי כתפלת מנחה של יה"כ וכו'. וגם לא אומרים אלוקיננו לפי המבואר (בסי' קכ"ז) דרק בזמן הראוי מדינא לישא כפים אומרים אלוקיננו ע"כ.

100. כ"כ בנהגו העם (שם), "וגם אם

סימן קלא - דיני נפילת אפים

הנהגת הש"ץ באמירת הוידוי
סעיף א: אין לדבר בין תפלה לנפילת אפים.

יש לומר את נוסח הוידוי בלחש, בין הקהל ובין הש"ץ¹⁰².

אמירת פסוק ויעבור ע"י הקהל
שם: אומר הש"ץ וכל הקהל בקול רם "ויעבור ה' על פניו ויקרא",
ואין צריך לאומרו בלחש, ואדרבה ע"פ הסוד יש טעם לאומרה
דוקא בקול רם אלא שהש"ץ מגביה קולו יותר משאר העם¹⁰³.

מקור אבות

וחוזרים ע"ז ג"פ, וגם בלילה נוהגים כן.
ועי' בביה"ל (סי' קכ"ח ד"ה דור) שביאר
דמדאורייתא שייך נשיא"כ גם בלא
תפילה. ובענין נשיא"כ בלילה מבואר
מהדרכ"מ (סי' תרכ"ג) דיש מקום להקל
בזה, והנח להם.

¹⁰². כך המנהג הפשוט, ובשו"ת הרמ"ע
מפאנו (סימן קב' שאלה ג') כתב שהש"ץ
המתודה בעד כולם צריך להשמיע קולו
לרבים. ובספר אוצר פסקי הסידור (דף
קלא) כתב שדברי הרמ"ע מפאנו שייכים
רק כשהש"ץ מוציא הרבים בוידוי שלו
כיה"כ. וכן הביאו הפוסקים דברי הרמ"ע
מפאנו דוקא בהל' יוה"כ. והסיק שם
שע"כ מנהג העולם לומר הוידוי בלחש,
ולא חוששים לדברי הרמ"ע מפאנו.

¹⁰³. כן המנהג הפשוט, ודלא כהקילות
הנוהגים לומר ויעבור בלחש, ויסוד
מנהגם מדברי הרא"ש במס' ר"ה (פרק
קמא סימן ה') וז"ל: וכן נוהג לאומרם בכל
גלות ישראל, שהחזן אומר ויעבור ה' על

יעב"ץ זיע"א בתשובה (סי' נ"א) עכ"ל. וכן
נהג הגר"ב טולידנו זצ"ל, בבית הכנסת
שלו. ודבר זה תלוי בכל מקום ומקום
כפי שנהגו רבותיהם, עי' בהערות הגר"א
עמאר שליט"א שבבית כנסת אביו
הקפידו לא לעבור השקיעה.

והנה בשו"ת אול"צ ח"ב (פרק ח' סי' י"ג)
כתב דאפשר לישא כפים בלילה עד י"ג
דקות לאחר השקיעה, דלדעת ר' יוסי הוי
יום. ועוד דדעת המהרי"ל הובא בדרכ"מ
(סי' תרכ"ג) דאפשר לישא כפים עד
הלילה. והעתקתי הדברים רק לענין
נעילה, דדוקא בזה הקילו ולא במנחה
בעלמא שבלא"ה לא היו נושאים כפים.
וכן ציטט בוזאת ליהודה (סי' קלד) דברי
הבאר עשק דבפרט בנעילה שנתבטלו
הקטגוריא כליל.

וראיתי שיש נוהגים בשמחות משפחתיות
שהכהנים מברכים את כל הנוכחים
ב"ברכת כהנים", ופורסים את ידיהם
ממש כברכת הכהנים של התפילה,

נפילת אפים על זרוע היד

שם: כשנופל על פניו נהגו להטות על צד שמאל.

כבר נתפשט המנהג שלא נופלים על אפים בהטייה אלא יושבים ואומרים נפילת אפים, דאם יפול פניו ולא יאמר המזמור בכוונה יש בו סכנה. אך המנהג הקדום בכל מערב הפנימי היה ליפול על פניהם ממש¹⁰⁴.

מקור אבות

הפנימי, וכן העידו זקני פאס, טנג'יר, ומראככש, שהמנהג מאז ומתמיד היה ליפול על אפיים ממש כדינא דגמי' והשו"ע. וכ"ה הגר"י מאמן שליט"א (בסוף הספר) שכן היו נוהגים בעיר צפרו, הת"ח הגדולים של העיר. וכן היה המנהג הקדום בקרב הספרדים להטות על יד שמאל, וכן כתב החיד"א בספרו קשר גודל (סי' י"ט אות תס"ג) שיפול פניו על שמאל. ובספר מנהגי החיד"א (דף פ"א) הביא מכת"י ספר לקט הקציר שהעיד על החיד"א גופיה שהיה נופל על פניו, וז"ל: ואני הכותב אברהם בהיותי בליוורנו שנת התקס"ד ראיתי להרב המופלא חיד"א הי"ו שהיה מטה על צד שמאל (בנפילת אפים) בין בשחרית בין במנחה. ע"כ. ובקיצוש"ע (טולידנו) דיני נפילת אפים כתב בסתמא שנופלים על אפים על יד שמאל, ולא הביא דברי הכה"ח שבימינו לא נופלים. (וכידוע דרכו להביא דברי הכה"ח). וכ"כ בכה"ח פלאגי (סי' ט"ז אות י"ד), בפשיטות שנופלים על אפים. וכ"כ בשלמי ציבור (שנ"ח) בשם האר"י ז"ל, חס"ל (סי' קלא), מנחת אהרן (סי' י"ז), ועוד. ומשמע שמנהג כל הספרדים מדורי דורות היה ליפול על אפים בלי שום חילוק, וכן העיד בספר

פניו ויקרא, והקהל מתחילין ה' ה' אל רחום וחנון. ע"כ. ולמד מזה הבית דוד (סי' שמא) וכ"כ בשלמי ציבור (דף קמט), שרק החזן אומר ויעבור בקול רם, דהא כ' הרא"ש "והחזן אומר".

אך בשו"ת רב פעלים (ח"ג סי' ג' ד"ה אמנם) כתב שעתה המנהג אינו כן אלא גם הקהל אומרים עם החזן ויעבור, והסביר הדברים ע"פ סוד וע"פ דברי השער הכוונות בהדיא, וכן הביא ראיה מהאר"י ז"ל גופא. והוסיף שגם ע"פ הפשט אין טעם למנוע הציבור מאמירת חמש תיבות הנז'. דמה שייכות יש לש"ץ בחמש תיבות אלו טפי מהציבור. ודברי הרא"ש לאו לעיכובא איתמר, אלא שכך נהגו שאין להקפיד על אמירת תיבות אלו לאומרם. ע"כ תורף דבריו. ומבואר שמנהגנו מבוסס על אדני פז, וע"פ הסברא שאין טעם לחלק בין הש"ץ לציבור. ונראה עוד דלפי מה שמקפידים שהש"ץ מגביה קולו קצת יותר מהעם כדי שידעו כולם מתי לומר הי"ג מדות ביחד, אתי שפיר דברי הרא"ש כפשוטו. ודו"ק.

104. כן המנהג הפשוט בכל המערב

הנגיד ומצוה עוד טעם לזה ע"פ הסוד. שו"ר שבשיירי כנה"ג (סי' קלא) הביא י"א לא ליפול על פניו. ומכל זה עולה ומתברר דמה דשינו המנהג אינו מצד הדין אלא מחשש סכנה נמנעו. ויש לבאר דכיון דקי"ל דנפ"א רשות משו"ה רשאים לא להטות, ואין בזה משום ואל תטוש, כיון דהוי מניעה מסכנה בדבר שכל כולו רשות. ויצויין ששמעתי מהג"ר אליהו אבא שאול שליט"א שאביו הגאון זצ"ל נהג לפעמים להטות על השמאל, כשכוין למסור את נפשו. ובודאי לא נתכוין להורות לאחרים כן, דכמובן שזה ענינים לבעלי דרגה.

ובאמת מנהג הקהילות אשר נופלים על פניהם ולא חששו לסכנה צ"ב. וי"ל הטעם דהנה בשו"ע (סעיף ה') פסק דאין אדם חשוב רשאי ליפול על פניו כשמתפלל על הציבור אא"כ הוא בטוח שיענה כיהושע בן נון ע"כ. וביאר במשנה ברורה (ס"ק ל"ז) שנפילת אפים שלנו שהוא רק הטיית הראש וכיסוי פנים בעלמא בודאי שרי. וכדביאר דבריו בביה"ל בריש הסימן. ומ"מ באשר למנהגנו שאנו לא נופלים על אפים כלל, נראה דטעמא רבתא איכא להא, דממ"נ אם נחשיב את זה כנפילת אפים ממש (וכדמשמע מדברי הבא"ח שהבאנו שהר"ז מוריד נפשו לעמקי הקליפות) הרי זה מסוכן, ואם אינ"ז נפ"א ממש, לא חשו לעשות זכר בעלמא ע"י הטייה בלבד. ודו"ק.

וע' בסידור בית עובד שאומרים הפסוק ויאמר דוד אל גד, צר לי מאד נפלה נא ביד ה' כי רבים רחמיו וביד אדם אל אפולה. ואולם הביא בשם גורי האר"י

זה השולחן (דף ד'), ובגאולי כהונה (דף תקפ"ז) ועוד, שכן המנהג בתונים. וכן שמעתי שהיה המנהג בחלב, ועד היום יש זקנים שממשיכים ליפול על פניהם. וכ"כ בבית עובד (נפ"א ד') (רק הפסוק ויאמר דוד לא יאמר). שו"ר בספר וזאת ליהודה (סי' י') שגם הביא דברי הזרע אמת.

ונראה שהראשון שהעיר שלא נופלים על אפים הוא הבן איש חי (שנה ראשונה פרשת כי תשא את י"ג) וז"ל: והנה פה עירנו בגדד יע"א אין נוהגים להשים פניהם על זרועם כלל – הן אדם גדול הן קטן, הן חכם הן פשוט, וגם אין שום אחד מוכן למסור נפשו על קידוש ה', ולא כוונה אחרת, אלא רק אומרים מזמור הזה בלחש. ומה שיראים ומפחדים בה הרבה, הוא כי חוששים לזוה"ק. וכתבתי לידידנו הרה"ג החסיד מהר"א מני נר"ו להודיעני מנהג קהל חסידים בבית אל תכב"ץ בירושלים ת"ו אם מניחים פניהם על זרועם, וכתב לי, אין מניחים פניהם על זרועם ואין משנים משאר התפלה. ויש שנותנים טעם לפי דכוונות נפ"א ארוכות, ולא אפשר על פה, ומוכרחים להביט בסידור שבידים. וי"ל דהטיית הראש על הזרוע היא עצמה מורה על ירידת הנפש במקום הדין ולכוין להוריד נפשו לעמקי הקליפות כדי לברר, ומאחר דאנחנו מתפחדים להוריד הנפש למקום הקליפות א"כ למה לנו להטות על צד שמאל להורות על דבר זה של הירידה. עד כאן דבריו נר"ו. ובודאי דטוב שכל אדם ימנע עצמו שלא ישים פניו על זרועו ולא יעשה שום שינוי כלל. עכ"ל. ועוד הביא היפה ללב ח"א (סי' קלא ס"ק ב') בשם

נפילת אפים ביום שעושים בר מצוה

סעיף ד: נהגו שלא ליפול על פניהם לא בבית האבל ולא בבית החתן ולא בבית הכנסת ביום מילה, ולא כשיש שם חתן.

ביום שעושים לנער בר מצוה אין אומרים תחנון. ואפילו אם אינו יום הבר מצוה ממש, אין אומרים תחנון¹⁰⁵.

תחנון בבהכ"נ שנמצא בו אבי הבן

שם: הגה ודוקא שהמילה או החתן צאמו צ"ה אזל אס אין המילה צנהכ"נ אע"פ שהוא צנהכ"נ האחר אומרים תחנון. וציוס המילה שאין אומרים תחנון, דוקא

מקור אבות

קפדי דוקא ביום שנעשה בו בר מצוה ממש (ובפרט שבעיר מכאנס שהיו עושים הבר מצוה הרבה לפני גיל י"ג שנים). והוסיף טעם למנהג, כיון דמצוה על אדם לעשות סעודה ביום שבנו נעשה בר מצוה, הו"ל כחתן. עיי"ש. ודלא כהנתיבי עם (סי' קל"א) שתלה הדברים דוקא ביום שנעשה בר מצוה. אמנם למנהג טטואן שלא היו מניחים תפילין עד קרוב ליום השלש עשרה ממש (עי' לעיל סי' לז שבמקומות רבים לא המתינו עד גיל י"ג ממש), אז אפשר רק ביום הבר מצוה ממש לא נופלים על אפים. וע' מה שפקפק בזה בשו"ת משפטי עוזיאל או"ח תנינא (סי' י"א) ובשו"ת צ"ח ח"א (סי' י"ז).

ובזאת ליהודה (שם) כתב עוד לגבי חתן שנהגו שגם ביום השמיני לחופתו אין אומרים תחנון, ושכ"כ במחזיק ברכה. ומקדמת דנא נהגו שביום ד' שלאחר החופה היו נוהגים לברך שבע ברכות אע"פ שהוא יום שמיני לחופה, אלא שבזה רבים פקפקו, אבל עכ"פ לענין תחנון יש להקל. ע"ש שכתב כן בשם הדבר מרדכי (גרמי).

שלא לאומרו. וכן הביא בתפלת החדש. ואפשר דקסבר דרק בפסוק זה יש סכנה ולא בשאר נפילת אפים, לכן העתיק הבית עובד דשאר נפ"א אפשר לעשות בה הטייה. וצ"ע.

105. כן המנהג הפשוט. וכ"כ בשו"ת מים חיים (סי' כ"ב). וכך המנהג אצל הרבה קהלות ספרד, וכפי שהביא בספר נהר מצרים (דף ו'). והטעם כי חתן הבר מצוה דומה לחתן ממש כדכתיב כחתן יכהן פאר, ותפילין נקראים פאר. וכך מובא בשו"ת יבי"א ח"א (סי' כ"ז) שכך מנהג א"י ומצרים. ועל פי מה שהפליג הזוהר במעלת הכנסת נער לבר מצוה. ומה שכתבנו להקל גם ביום שמכניסים הנער למצוות ואף שאינו יום היותו בן י"ג, הוא ע"פ מה שנתבאר במק"א ביום קביעת מועד הבר מצוה לפי מנהגינו שאינו תלוי דוקא ביום השלוש עשרה. וכן כל המקורות שהבאנו לעיל לא חילקו בין יום שנולד ליום שעושים מסיבת הבר מצוה. ושו"ר שכן האריך במקוה המים (ח"ג סי' י"ב) להוכיח מסתימת כמה מפוסקי המערב, שלא

שחרית שמלין אז התינוק אצל זמנחה אע"פ שמתפללין אלל התינוק הנימול אומרים תחנון מה שאין כן צחמן וכו'.

כשמלין בבית אין אומרים נפילת אפים אפילו בבית הכנסת המיוחדת לאבי הבן אע"ג דליתיה קמן¹⁰⁶.

מקור אבות

ששם העיקר שמחה, וה"ה בבית הכנסת שלו ולא בכל העיר.

והנה לא נתבאר בהדיא מה הדין אם אבי הבן נמצא בביהכנ"ס אחרי המילה או בביהכנ"ס שהיה בו מילה בזמן המנחה. ברמ"א איתא דבמנחה אומרים תחנון אע"פ שמתפללין אצל התינוק הנימול. אמנם במאמ"ר (שם) משמע דכל היום אין אומרים תחנון. ונהי דהוא העיד על מנהג שכל העיר אין אומרים תחנון ואנו אין נוהגים כן. מכ"מ פשט המנהג בהרבה מקומות שאין אומרים תחנון באותו בית הכנסת, או בבית כנסת אחר כל שנמצא שם אבי הבן או הסנדק או המוהל כמש"כ בב"ח (שם) שכן המנהג להקל. וע"ע בנהר מצרים (נפ"א ג). וע"ע בבית עובד (שבת ג), וחסד לאלפים שכן מנהג ירושת"ו. ואם נמצא אבי הבן אע"פ שבבית הכנסת הזה לא עשו המילה, אין אומרים תחנון, כפי שכתב בכה"ח (שם ס"ק פד) ואכמ"ל. [נוראיתי בספר הלכה ברורה שאבי הבן פוטר כל היום מלומר תחנון. אך בשו"ת יבי"א ח"ג סי' יד, לא ברור אם פוטר גם במנחה, ובלוח מפתחות מבואר בהדיא שבמנחה פוטר רק אם זה אותו ביהכנ"ס אם נמצא שם אחד מבעלי הברית הא לא"ה לא. וע' בברכ"י (ס"ק כ"א) דבמקום שעשו שם המילה, מכ"מ השתא אין למנין קשר

106. כן העיד בשו"ת זרע יעקב (בן נאים) ס' מג שכן נוהגים בעיר פאס המהוללה.

ומקור הדברים, בב"י (שם) כתב בשם השבלי הלקט שביום המילה אין נופלים על פניהם בבית הכנסת ששם המילה ויש אומרים שאין מונעין מליפול על פניהם בבית הכנסת ששם המילה. ובדרכי משה ציין מנהג דור"א שאם יש מילה בעיר אין אומרים תחנון בכל העיר הואיל ואליהו בא לעיר. והנה מנהג זה לא נהוג בינינו, והגם מאמר מרדכי (ס"ק יא) כתב שכן מנהג עירו, ובשער המפקד (נהר פקוד טו) כתב שכן מנהג טראבלס המערב עד היום. וכ"כ בתעלומות לב ח"ד (סי' לו). וכ"כ במחזיק ברכה ס"ק ב' שיש מקומות שנהגו כן. וכבר העיר בשו"ת יביע אומר (ח"ג ס' יא אות ט) שבוודאי אין לנהוג כן, וכפי שכבר קראו הרב פעלים (ח"ד ס' ד) מנהג גרוע. ובפרט בזמנינו בעיירות גדולות שברד"כ אין קשר בין מקום אחד לשני ובפרט בשני שכונות ומסתבר שגם למנהג דור"א אין למנוע מלומר תחנון.

אמנם מנהג פאס שאין אומרים תחנון אפילו אם לא נמצא שם אבי הבן מבוסס על פי טעמו שכתב שם שאין אבי הבן הגורם אלא המילה עצמה גורמת. אמנם כ"ז בבית המיוחד לאבי הבן דייקא,

תחנון ביום שיש בו הכנסת ס"ת

שם: עיין מה שכתבנו בזה בסוף סימן קלד.

נפילת אפים ביום ששי לאחר תקופה ארוכה שלא אומרים בו תחנון סעיף ז: ומנהג פשוט שלא ליפול על פניהם בכל חודש ניסן ולא במ' באב ולא בין יו"ב לסוכות (ולא ממחלת ר"ח סיון עד אחר שזעזעו).

ובתקופות שלא אומרים תחנון לזמן ממושך, כחודש ניסן וסוף תשרי, אם נופל היום הראשון הראוי לומר תחנון ביום ששי א"א בו תחנון, לכבוד שבת¹⁰⁷.

ימים שאין אומרים נפילת אפים

שם: יש שכתבו שגם בז' בחשוון יום שבו מתחילים לומר ברך עלינו אין אומרים תחנון¹⁰⁸. אך המנהג הפשוט לומר תחנון גם ביום זה.

מקור אבות

נופל הפעם הראשונה שאומרים תחנון ביום ששי, האם זה נקרא זמן ממושך שאח"כ לא מתחילים לומר תחנון ביום ששי. ומסתבר שלקבוע בזה מנהג ברור אינו שייך דמילתא דלא שכיח הוא. ובכה"ג לא קובעים מנהג כמש"כ בש"ך יו"ד (סי' ק"צ).

108. כ"כ בספר נהגו העם (תחנון ונפילת אפים ב').

ובענין נפילת אפים במנחה בימים שלמחרתו לא אומרים תחנון, מצאתי דבר חדש בספר וזאת ליהודה (סימן מב) שאע"פ שלפי השו"ע בסי' קלא אין אומרים נפ"א במנחה שלפני ר"ח, מכ"מ יד המנהג תקיפה ואומרים נפ"א במנחה שלפניו וכנודע שאז מתכפרים כל העוונות. ומיניה ה"ה במנחה של שבת שלפני ר"ח כתב השו"ע סי' רצב דאומרים צדקתך.

למילה, יאמרו תחנון ולכא' ה"ה באותו ביהכנ"ס במנחה אם אין שם אבי הבן, שוב אין לו קשר עם המילה, ויש לחלק, וצ"ע]. אמנם, קשה לקבוע מנהג בהלכה זו שאינו כ"כ מפורסם.

שוב דיברתי עם הגר"ד באנון שליט"א ששימש כמוהל הרבה שנים במרוקן, ולדעתו אע"פ שקשה לקבוע מנהג בזה, ע"פ רוב הברית היתה נערכת בבית בחצות, וכשהיה מנחה יותר מאוחר בבית הכנסת אע"פ שהיו שם אבי הבן, הסנדק והמוהל, היו אומרים תחנון. וכמדרומה כך נהגו רובם.

107. כן המנהג פשוט. וכן שמעתי מכמה רבני מרוקו. וע' בספר נתיבי עם שמנהג ירושלים שלא אמרו בית יעקב בכל ימי ששי.

ויש לעיין איך המנהג אם אחרי חנוכה

תחנון בימי סיון

שם: נהגו שלא לומר תחנון עד יום יב' בסיון, ויום יב' בכלל¹⁰⁹. ויש שכתבו שהמנהג בחו"ל שלא לומר תחנון גם ביי"ג בסיון, מאחר שבחו"ל יש שני ימים של יו"ט ועוד ששה ימי תשלומין של החג¹¹⁰. ויש שכתבו עוד שאין אומרים תחנון עד יום יד' בסיון ויד' בכלל מאחר דלפי חשבון רכ"ב ימים שאומרים תחנון, יוצא שיד' ימים בסיון לא אומרים תחנון. וכן נהגו בכמה בתי כנסיות בטנג'ר וטטואן¹¹¹.

מקור אבות

111. כ"כ בהגהה לויאמר יצחק שם ס"ק כו. וז"ל כתב בס' חסד לאברהם דף ב' ע"ג שהימים שנופלים על פניהם בשנה מספרם רכ"ב, תשרי ה' ימים, חשון כ"ד, כסליו ח"י, שבט כ"ד, אדר כ"ב, אייר כ"ב, סיון י"ג, תמוז כ"ד, אב כ"ג, אלול כ"ג, סה"כ עולה רכ"ב יע"ש הסוד. [א"ה נמצא לפ"ז שאין נפ"א בחדש סיון עד יום יד', ויום יד' בכלל כמו שאנו נוהגים בבית הכנסת שלנו]. ע"כ. וכ"כ בספר נהגו העם (תחנון ונפ"א ב') דבריו שכן נהגו. וראיתי שיש סידורים שנמשכו אחרי הדברים וכתבו שכן נהגו במארוקו. אמנם יש לי בזה הרהורי דברים וכדאפרש.

הנה הסתירה גלויה בדברי הויאמר יצחק במה שכתב בסעיף שלפני כן דמנהגנו שלא לומר תחנון ביום יג, ותו לא. ובאמת שמעתי מידידי הגר"ש דיין שליט"א מו"ל ספרי ויאמר יצחק שיתכן מאד שאינ"ז הגהה מהויאמר יצחק עצמו אלא מבנו או מאחר. אמנם לגופו של ענין יש לעיין בחשבון הימים מהו הסברא שאין לומר תחנון י"ד יום. והנה ראיתי במקור הדברים, בחסד לאברהם אזולאי (מעין ב', מג) ושם יש גירסא סיון

109. כן מנהג הספרדים, דהביא המג"א דין זה שיש תשלומין בפרי החג. וע' ברמב"ם הל' חגיגה (פ"א ה"ז) שיש תשלומין לפרי עצרת ששה ימים אחרי עצרת. והיינו עד י"ג יום. וכן הובא בקיצושו"ע (טולידנו) סתמא. וכן שמעתי מהגר"ד באנון שליט"א שכן נהגו בבתי כנסיות בקאזבלאנקא ובהרבה מקומות במרוקו, מלבד כשחל יום יג' ביום ששי שאז אין מתחילים מחדש לומר תחנון. אבל אם היה חל בשבת, היו אומרים צדקתך.

110. כן כתב בשו"ת ויאמר יצחק (לקו"ד תפלה ס"ק כה) משם השלמי צבור דבארץ ישראל שאין ספיקא דיומא א"כ יום יג' אינו בכלל והוסיף בויאמר יצחק "מוכח מדבריו דבחו"ל דשייך ספיקא דיומא אין נופלים ביום יג' וכן מנהגנו וע' בספר אליה רבה ס' תצד".

וכדברי הויאמר יצחק, כן כתבו הרבה אחרונים שאין נופלים על פניהם בחו"ל גם ביום יג' בסיון. כן העלה במאמר מרדכי, וכן מובא בשע"ת (שם ס"ק ז) בשם הפרי אדמה שדן בזה, בשם השיירי כנה"ג. וכן הביא בא"ר הדברים.

סימן קלב - דיני קדושת ובא לציון

קדושה דסידרא בקול רם

סעיף א: הגה וצקדושה שצמרגוס, יחיד אומרה ולא שנים. ואין לאומרה בקול רם.

יש שכתבו שנוהגים לומר קדושה דסידרא בקול רם כדעת המקובלים¹¹².

מקור אבות

ולשונו קצת משמע שיש ז' ימים שלמים לאחר שבועות, אם כנים הדברים בחו"ל שחיישינן לספיקא דימא אכן יוצא החשבון ל"ד יום שאין אומרים תחנון כפי שדייק בהגה בויא"צ שם מהמהר"א אזולאי בחדס לאברהם (אע"פ שכאמור אין החשבון הזה כ"כ פשוט וגם יש חילופי גירסאות בדברי החדס לאברהם). ועצם הדברים עדיין צע"ג דהרי הז' ימי תשלומין כולל חג השבועות.

112. ע' בכה"ח שם (ס"ק י') בשם שער הכוונות דמנהג האר"י ז"ל היה לאומרה בקול רם, ולא היה חושש למדקדקים לאומרה בלחש. עי"ש. וכתב בנהגו העם (תפלה כ"א) שנהגו לאומרה בקול רם.

ובעיקר דין קדושה ביחיד, בשו"ע (סי' נ"ט) הביא בזה מחלוקת, וכתב לחוש לאומרה בציבור. וברמ"א ציין שהמנהג להקל, ושמעתי מהג"ר שלום משאש זצ"ל דהכי קי"ל, שלא צריך להמתין לציבור לומר קדושה דסידרא ויכול היחיד לאומרה לבדו.

י"א יום אומרים תחנון. שו"ר שגם באשל אברהם (בוטשאש) דן בחשבון החדס לאברהם וכתב שאין דיוק מספר הימים מדיוק ומשתנה משנה לשנה.

והאמת לפי החשבון שסיון יש בו ל' יום, מלבד השבתות שהם ד' ימים, נשאר עוד כ"ו יום לאמירת תחנון. ואם נקיים הגירסא שלפנינו יוצא ש"ג יום אומרים תחנון, ופש גוון י"ג יום שאין אומרים תחנון, ונוסף לזה לפחות שבת אחת בתוך י"ד יום (כגון אם חל ר"ח ביום ראשון) אזי יצא החשבון י"ד יום. [אך לפעמים יש שתי שבתות שאינן בסיון שיוצא לפ"ז החשבון שט"ו יום בסיון א"א תחנון אך צ"ל דנקט מה שלכה"פ יוכל מספר זה ב"ג יום להתקיים ועדיין צ"ע].

ובעזה"י מצאתי בהגהות למהר"א אזולאי על הלבוש (סימן קלא) שכתב וז"ל כל ז' ימים שאחר שבועות והטעם שיש לו תשלומין כל ז' בשלמי חגיגה ע"כ. אך עדיין צ"ב לפי הנגלה י"ד ימים אלו.

קדיש לאחר התפלה

סעיף ב: הגה וכו' ואומרים קדיש יתוס אחר עלינו, ואפי' אין יתוס צצית הכנסת יאמר אותו מי שאין לו אז ואס, ואפילו מי שיש לו אז ואס יכול לאומרו אס אין אזיו ואמו מקפידין.

נוהגים לומר חצי קדיש אחרי עלינו לשבח בשחרית מנחה וערבית¹¹³.

נוסח השיר של יום

שם: הגה ואומרים השיר שהלויס אומרים נמקדש שחרית בלנד.

יש אומרים לפני השיר של יום "שיר שהיו הלויים אומרים על הדוכן ביום וכו'". ויש שאומרים "היום יום ראשון בשבת קודש מבלי להזכיר השיר שהיו אומרים הלויים וכו'¹¹⁴."

אמירת בית יעקב והשיר של יום בימים שאומרים מזמור אחר שם: וביום שאומרים מזמור אחר, כגון בר"ח שקורין ברכי נפשי, או בצומות שאומרים המזמור המיוחד להם, אין אומרים בית יעקב ולא השיר של יום¹¹⁵.

מקור אבות

ביאת המשיח, והיות שאין המשיח בא בימי שישי נהגו לדלג פסוקים אלו. שו"ר מנהג זה מוזכר בספר זה השולחן (עמ' ח) וכ"כ בנתיבי עם (עמ' סד) שכן מנהג כמה בתי כנסיות בירושלים וכן מנהג ארס צובה (כתר שם טוב ח"א עמ' קב), וכ"כ בספר עלי הדס החדש (196) שכן מנהג תוניס.

113. כך המנהג הפשוט. וכ"כ בספר פרחי שושנים (תפלה אות י"ד): "מנהגנו שאומרים בתפלת שחרית במקום השיר שהיו הלויים אומרים על הדוכן וכו', שירים אחרים. וכגון ביום המילה או חתן וכו' שאין אומרים השיר דיומי כלל וכו'." וכן אנו נוהגים פה העירה פאס" וכן העתיק בנהגו העם (תפלה אות כ"ו). וכך

113. כך המנהג הפשוט. ושמעתי מזקנים שלימדו אותם שתיקנו קדיש זה עבור אנשים שלא יודעים לקרוא קדיש שלם דיהא שלמא, לכן תקנו חצי קדיש זה לאחר התפלה. ובפרט ליתומים קטנים שעדיין לא יודעים לומר כל הקדיש.

114. כ"כ בנהגו העם (תפלה אות כ"ה). ועיי"ש מש"כ ממס' תמיד (לג): ושע"פ הרמ"ע מפאנו (ס' כ"ה) יתחיל במזמור מבלי להקדים השיר שהיו הלויים וכ"כ הכנה"ג או"ח (ס' קל"ג).

יש שנהגו לדלג בימי ששי נוסח "הושיענו" שנהוג לאומרו אחרי השיר של יום. ושמעתי מהגר"ד צאבט שליט"א טעם לזה, שהושיענו מדבר על

של שחר לעולם אמרו השיר של יום, והביא רא"י לדבריו.

אמנם בשיירי כנה"ג ס' קלג גם הזכיר מנהג זה שבר"ח, חוה"מ, חנוכה ופורים אומרים השירים המיוחדים שלהם ותו לא, ותמה עליהם מי התיר להם לשנות. ויישב החקרי לב דבריהם כי מנהגם של ישראל תורה היא, והביא גמ' שמשמע מיניה כמנהגם, דבמס' סוכה דף נה. איתא השירים שהיו אומרים בכל ימי חוה"מ, וסימניך הומהב"י עיי"ש. ומבואר שהשיר של יום אין לו מקום כלל בימים אלו. גם בחנוכה היה שיר מיוחד לחנוכה. וכן מורה לשון הטור (שם) שכתב והביא השיירי כנה"ג (שם) סעד מדברי הטור.

אמנם, התינוח בימים שבאמת אמרו שירים מיוחדים במקום השיר של יום, ושכן משמע מהברכ"י ושאר האחרונים שפלפל החקרי לב בדבריהם, שמשום כך יש מקום לדלג על השיר של יום. אמנם מנהגנו שגם ביום שיש חתן או מילה מדלגים על השיר של יום, וצ"ע וטעם למה, הרי בבית המקדש בודאי אמרו השיר של יום בימים שהיה ברית מילה וחתן.

ע"כ נר' ליישב המנהג ע"פ סיום דברי החקרי לב בתשובתו (שם) אחרי שהוכיח שדין זה דשירים שאנו אומרים ברגלים אינם אותם השירים שהיו אומרים בבית המקדש אינו משום שירת הלויים אלא נהגו העם לומר מזמורים בעונתן וכלומר בעתן. דלאו לויים אנו, ולא בבית המקדש יתבינן והוי כעין תפלות כנגד תמידין עיי"ש. אלא שמכ"מ צידד שאם

מנהג רוב הערים. וכך מנהג מצרים כדהביא בספר נהר מצרים (הל' תפלה אות י"א). ולעג על האומרים הכל כסדר של חול. וכן איתא בתפלת החדש. ומקור הדברים ע"פ דברי הרמב"ם (הל' תמידין) דשיר של ר"ח דוחה שיר של שבת. ובברכ"י (סי' תרצ"ג ס"ק ג') הביא שכן מבואר בהדיא בירושלמי שלהי שקלים ושלהי סוכה ע"ש. ושכן דעת הבבלי והירושלמי.

ומאחר שמנהג זה קדום אמרתי להאריך פורתא. מה שהביא הברכי יוסף (שם) לצדד שיש לשנות השיר שהלויים משום ענינו של יום ולומר שיר אחר ע"פ הרמב"ם הל' תמידין פ"ו דשיר של ר"ח דוחה שיר של שבת. ובירושלמי שלהי שקלים איתא שהוא כדי לפרסם ולהודיע שהוא ר"ח. [אמנם בקרית חנה דוד (ח"ב ס' כ) דחה רא"י זו, דדוקא ר"ח ושבת דשניהם באים על קרבן אחד חד דחי חברה משא"כ בחנוכה, שפיר יש לומר שניהם].

והנה בחקרי לב (או"ח ס' לב) האריך מאד בפרשתא דא שאין אומרים השיר של יום והזכיר חילוק מנהג הקהילות שברוב הקהילות אחרי מוסף אומרים בית יעקב, ואחרי מוסף ברכי נפשי, ובקצת קהילות אין אומרים כלל שיר של יום קודם מוסף, כ"א ברכי נפשי לאחר מוסף.

ובתחלה צידד שמה שנהגו מקצת הקהילות לדלג על השיר של היום אינו נכון, שמה שהלויים אמרו השיר של ר"ח כדאיתא בר"מ הל' תמידין היינו דשירים אלו על המוספים קאי, אבל על התמיד

התעניות כמש"כ הרמב"ם בהל' תענית.
וי"ל דלא ביטלו אמירת תפלה לדוד,
והשיר, רק הוסיפו מזמור לעורר אותנו
לתשובה. ומנהג זה לחלק בין ר"ח
וחוה"מ וכו' לבין ימי תענית מובא בספר
שולחן אברהם (בנו של הברית כהונה י"ד ס'
שפד ס"ד).

אמנם יש מקומות שגם בימים שאומרים
בהם תחנון אבל הוא יום שיש בו מזמור
מיוחד, כגון ימי התעניות, אין אומרים
תפלה לדוד והשיר של יום. רק המזמור
המיוחד לתענית. וצ"ל כפי שביאר
בחקרי לב, שהשיר בא להזכיר התקופה
בעונתן. מה שמדלגים על תפלה לדוד
אע"פ שהוא נמי תחינה, צ"ל שהוא
תחינה שנתקן כהקדמה לשיר של היום.
וכשמזכיר המזמור בעונתן אין לו
הקדמה זו, ומה"ט בית יעקב נמי נדחה
מפני מזמור בעונתן כיון שהוא הקדמה
שתיקנו לשיר של יום דוקא, ועדיין צ"ע
טעם בזה.

וראיתי בקרית חנה דוד (ח"ב ס' כ) שדן
בר"ח טבת, שאומרים ברכי נפשי ומזמור
שיר חנוכה הבית, איזה מהן קודם, וכתב
ע"פ הירושלמי, שמשום פרסום היום,
חנוכה עדיף מר"ח.

ויש לציין דמאחר שנהגו רק לומר השיר
המיוחד לחג, אין לומר שוב השיר של
היום, דבגמ' מס' סוכה דף נה. איתא גבי
השירים שנהגו לומר בחוה"מ שבאחד
הימים שנפל בשבת "ימוטו ידחה",
כלומר שלא יאמרו שניהם אלא אחד
מהם בלבד.

משום הא יש לומר השיר של יום והשיר
המיוחד לאותו החג. אכן עכ"פ יסוד
דבריו אתי שפיר למנהגנו שכל שיש
ברית או חתן, הו"ל כמזמור ביום עונתו
ששפיר משנין ליה, דלאו משום שירת
הלויים ממש קאתינן.

[והראו לי להרב בן איש חי (ש"א כי תשא
יז) שכתב אודות מנהג בבל שהיו אומרים
רק השיר המיוחד לחג, ושינה המנהג
שיאמרו גם בית יעקב והשיר של יום
והוסיף שתיקן הענין ע"פ מה שתיקן
לומר היום יום ראשון, ולא לומר השיר
שהיו הלויים אומרים. וכוונתו דמאחר
שבימים אלו לא אמרו השיר של יום,
ע"כ משמיט שורה זו, ואתי שפיר אליבא
דכו"ע].

ומעתה יש לדון האם ביום תעניות גם כן
מבטלים השיר של יום, או דרך מוסיפים
השיר לאחר הושיענו. דבאמת מלשון
הברכ"י, שיירי כנה"ג, ופרחי שושנים
שכתבו שבימים המיוחדים לא אומרים
השיר של יום לא הזכירו ימי התעניות
בדבריהם. ובמערב הפנימי מוסיפים
אותו לאחר הושיענו אע"פ שבר"ח וכו'
אומרים רק המזמור השייך למועדו.

ולדידי היה נר' טעם לחלק בין ימי
התעניות לשאר הימים, דהנה מלבד
שבימים המיוחדים מדלגים על השיר של
יום, גם מדלגים על אמירת תפלה לדוד,
והוא כעין תחנה, דמה"ט אין אומרים
אותו בימים שאין בהם נפ"א. וא"כ בימי
תענית, י"ל דהוספת המזמור אינו במקום
השיר של יום ותפלה לדוד אלא הוספה
כדי לעורר אותנו לתשובה שזהו תכלית

ובא לציון בבית האבל

שם: נהגו לדלג הפסוק ובא לציון, והפסוק ואני זאת בריתי בבית האבל,¹¹⁶ אלא מתחילים מ"ואתה קדוש".

אמירת עלינו לשבח – "על בן נקוה"

שם: נהגו לומר עלינו עד "מתחת אין עוד" ויש שסיימו "והיה ה' למלך". ולא אמרו על בן נקוה¹¹⁷. ויש מקומות שבשבת במנחה לא אמרו עלינו כלל¹¹⁸.

מקור אבות

ישראל. ע"ש.

ונתפשט לומר י"ג עיקרים לאחר התפלה, וכפי שמופיע בסידור חסד לאברהם, תפלת החודש, ובית עובר. והעירני ידידי שמואל עוזיאל נר"ו, שנוסח המקובל בסידורים אינו תואם עם הי"ג עיקרים מהרמב"ם כפי שכתב בסוף פרק חלק, כפי שמובא בסידורי נוסח אשכנז. ברמב"ם (שם) מנה היסוד השישי שדברי הנביאים אמת והיסוד השביעי שמרע"ה אדון כל הנביאים, ובנוסחי דידן לא מובא היסוד שדברי הנביאים אמת, וחילק מה שמרע"ה אדון הנביאים, ושנבואתו אמת. ואע"פ שאפשר לפרש שחד כליל חבירתיה, שאם נאמר שנבואתו אמת, ע"כ שזה מוכיח שהנבואה אמת, עדיין צ"ב למה לחלק כך ולשנות מהנוסח המקובל מרבינו הרמב"ם, וצ"ע.

ועוד יש שינוי בסדר הי"ג עיקרים, ברמב"ם מובא שהקב"ה יודע מחשבות בנ"א כיסוד העשירי, וכאן מונים אותו כהיסוד השישי, וצ"ע מניין נוסח זה.

116. כך המנהג הפשוט. אמנם המציאות שבין כה רוב הפעמים לא היו מתפללים שחרית בבית האבל.

117. כן איתא בסידורי תפלת החדש. וכן המנהג. ושמעתי מהגר"ד באנון שליט"א דיין מלפנים בעיר קאזאבלאנקא שכן היה נהוג ברוב הערים במערב הפנימי. ובבית כנסת של משפחתו בקאזאבלאנקא שבו היה הגר"ש משאש זצ"ל מתפלל. ברם יש שכתבו שנהגו כן רק בערבית. וכן ראיתי שכתב הר"מ עטייה בסידור אבותינו ונתן טעם שעל בן נקוה מתחיל בע' וגומר בד', תיבת "עד" וגם עלינו מתחיל עם ע' וגומר עם ד', והיינו שני עדים. וכידוע אין מקבלים עדות בלילה.

118. בשו"ת שארית הצאן (ח"א ס' סא) כתב אודות מנהג מחז"ק תושבי פאס יע"א שלא לומר עלינו בשבת מנחה של שב"ק ששמע בשם מוה"ר שאול אבן דנאן זצ"ל לפי שבעשיית העגל היתה בשבת לאחר הצהריים ולכן אין אומרים אז עלינו לשבח, שמדבר על גויי הארצות שמשתחווים להבל וריק לא כן עם

סימן קלד – סדר והוא רחום והגבהת התורה

סדר אמירת סליחות בשני וחמישי

סעיף א: (הגה ונהגין להרבות צמחונים בשני וחמישי ולאמרים) והוא רחום.

המנהג הקדום הנדפס בסידורים לומר תחלה אל מלך, אנשי אמונה, אל מלך, תמהנו, אל מלך, או"א, וידוי, מה נאמר, יהי רצון, אל ארך אפים, ויעבור, והוא רחום, לדוד אליך¹¹⁹. ובהרבה מקומות כיון שבחול טרודים ללכת למלאכתם נוהגים ביום שני לומר אנשי אמונה בלבד (ולא תמהנו מרעות) וביום חמישי תמהנו מרעות בלבד (ולא אנשי אמונה)¹²⁰.

מקור אבות

חילקו בזה, וכפי שסיים בבית עובד שם להנכון לומר שניהם בשני וחמישי. וכן נוהגים בא"י וסביבותיה ע"כ. וכ"ה ר"י מאמן שליט"א (בסוף הספר) שכן נהגו.

וראיתי לחקור, האם שפיר למעבד להמשיך מנהג זה, דמאחר שנהגו רוב הציבור לנקוט כדברי האריז"ל בסדר התחנונים, ודלא כהמנהג הקדים להתחיל באל מלך ולא באשמנו, א"כ יש לנקוט לגמרי כדברי האריז"ל וה"ה שלא לדלג ביום ב' תמהנו, וביום ה' אנשי אמונה.

ונראה דאין קפידא כלל למי שרוצה להמשיך מנהג זה אע"פ שנהג כדברי האריז"ל לומר הוידוי קודם וכו'. דכל קפידת האריז"ל היא שלאחר חזרת הש"ץ יש להתחיל עם ודוי. והנה בפרי עץ חיים לא כתב לגבי אנשי אמונה ותמהנו רק שיכול לומר שאר התחנונים אחרי שכבר אמר וידוי, ומשמע שלדעתו

119. כן העיד בנהג בחכמה (דף רכ"ו).
וכן מבואר בבן איש חי (ש"ר פ' כי תשא אות ה') שכן היה המנהג הקדום בבגד, עד שביטלו. וכן נדפס בסידור בית עובד, ועוד סידורי ליוורנו. וכן מנהג תוניס כמש"כ בשו"ת איש מצליח (כרך ב' שבחי המחבר דף כ'). ומצאתי כן בהדיא בתשב"ץ ח"ב (סי' רמ"ח) בתו"ד שכתב: "ובי ימי תשובה אומרים אבינו מלכנו ואח"כ והוא רחום ונופלים על פניהם". ולא חשיב הפסק בין הוידוי לשמו"ע כמש"כ המג"א (סי' קל"א ס"ק א') שכל שאינו עוסק בדברים אחרים בהדיא לא חשיב הפסק לענין זה.

120. כ"ה בבית עובד (דף קנ"ז) שכתב "יש נוהגין לחלק התחנונים, שביום שני אומרים אנשי אמונה, וביום חמישי תמהנו מרעות". וכן מנהג פאס ומכנאס וכן מנהג ארם צובה כמש"כ בספר דרך אר"ץ (דף כ') בשם הבית אל. ורבים לא

ויש מקומות שאומרים הסליחות בשני וחמישי כדעת המקובלים: ודוי ונפילת אפים, אנשי אמונה, תמהנו וכו' ומסיימים בזהו רחום¹²¹. ונהרא נהרא ופשטיה.

להצביע על כתב הס"ת עם אצבע הזרת בשעת ההגבהה
 סעיף ב: מראה פני כתיבת ס"ת לעם העומדים לימינו ולשמאלו, ומחזירו לפניו ולאחריו, שמצוה על כל אנשים ונשים לראות הכתב ולכרוע ולומר וזאת התורה וגו' תורת ה' תמימה וגו'.

ונהגו בשעת הגבהת הס"ת להצביע באצבע¹²².

אמירת בריך שמיא בימי חול
 שם: הגה ונהגו לעשות כן אחר שקראו בתורה אצל כשמוציאין אותו אומר הש"ך גדלו וכו'.

לא אומרים "ברוך שמיא" בימי החול, וכן לא בראש חודש, יו"ט, חול המועד, חנוכה ותענית ציבור, כי אם בשבת בבוקר¹²³, ויש שנהגו

מקור אבות

שאומרים וידוי ונפ"א ואחר"ז אנשי אמונה, וכו'.

ובסוף התחנונים בשני וחמישי נדפס הבקשות ה' איה חסדך, ה' שארית פליטת אריאל. וע' בבית עובד שפקפק על אמירת בקשות אלו, אך המנהג הפשוט לאומרים.

122. כך המנהג הפשוט. ומוזכר בספר החיים להר"ח פלאג"י (סי' ג' אות ו'). וע"ע

במעם לועז (פ' כי תבוא ד"ה וכמה מנהגים).

123. כך המנהג. וכ"כ המג"א (בריש סי' רפ"ב) דביום שבת עם פתיחת הארון אומרים בריך שמיא. וכן פירש החיד"א בניצוצי אורות דברי הזוה"ק פר' ויקהל, שבשבת שייך אמירת בריך שמיא, ולא בשאר ימים וברב פעלים ח"ג (סוד ישרים סי' ח') קיים מנהג האומרים אותו בחול

אין קפידא בדוקא באמירת שני המזמורים ובמספר הויעבור.

ויותר מזה, ראיתי בספר עלי הדס החדש (דף 174) שהביא מדברי הב"י עצמו שמדויק לומר רק ג' פעמים ויעבור. וזה כמנהגנו לדלג על אמירת אנשי אמונה ביום ה' ותמהנו ביום ב', ואין בדברי האריז"ל במפורש נגד זה. ודו"ק.

121. כ"כ בנהג בחכמה (שם) שיש נוהגים כסברת האריז"ל וכמש"כ בכה"ח (סי' קל"א ס"ק א'). וכ"כ בסימן מ"ח (אות א'). וכ"כ הלקט הקמח (אות י') שיש בתי כנסיות שנוהגים כן, וכן ראוי לעשות מצד תדיר קודם, ועוד דנתקן לפני אמירת אנשי אמונה. ובפרט שכן ראוי לנהוג ע"פ הקבלה. וכן מנהג מראכש

גם בשבת במנחה לאומר¹²⁴.

להשתחוות בעת אמירת בריך שמים

שם: כורעים מעט באמירת בריך שמים, ואע"פ שהס"ת סגור¹²⁵.

אמירת פסוקים בעת הולכת הס"ת לתיבה

שם: הגה אומר הש"ך גדלו, והקהל אומרים רוממו כו' אז הרחמים הוא ירחם עס עמוסים וכו'. וי"א לומר על הכל יתגדל. וכן נוהגים ציו"ט ונשכח.

מקור אבות

דשרי להשתחוות מול הס"ת ומול ההיכל שהס"ת בו, דלא כדברי החיד"א בברכי" (ס"ק ג') ובלדוד אמת (סי' ד' אות ג') שכתב לאסור. והוסיף בבית מנוחה וז"ל, ומה גם שכבר נתפשט המנהג בכל מקום להשתחוות, וכיון שכבר נתפשט המנהג, אם אינו משתחוה מחזי כמזלזל בכבוד הס"ת. עכ"ל. וכתב בארץ חיים (סי' קל"ד ס"ד) דלכן פותחים הס"ת בהיכל, כדי להשתחוות בעת אמירת "וסגידנא קמיה". אמנם למנהגינו שהס"ת סגור בעת הוצאתו, נראה דהטעם דרשאי להשתחוות, ע"פ מה שכתב בבית מנוחה שם שמותר להשתחוות גם כשהס"ת סגור. והנה בארץ חיים הזכיר שמשתחוים בעת אמירת וסגידנא קמיה. וע' מה שהעיר בזה הגר"א עמאר שליט"א בהערות.

ויש שנהגו לומר בריך שמים לפני שהוציאו הס"ת מן ההיכל. ע' בזה בנתיבי עם סי' רפ"ב שכן מנהג טורקיה. אבל מנהג המערב, כמו מנהג ירושלים, שיש לומר הברוך שמים לאחר שהוציאו הספר תורה מהארון, כלשון הזוהר "כד מפקין ס"ת".

ובראש חדש. וכ"כ בבא"ח (שנה שניה תולדות ט"ו) וז"ל, צריך כל אדם לומר "ברוך שמים דמארי עלמא" בעת הוצאת ספר תורה מן ההיכל – בין בשבת, בין ביו"ט בין ביום הכיפורים. ובכסא אליהו כתוב שיאמר אותו גם בר"ח מפני שגם בר"ח אומרים "כתר" בקדושת מוסף, ולכן מצי למימר נוסח הנזכר "ברוך כתרך ואתרך", משא"כ בחול אין טעם לאומר. עכ"ל. אך כאמור דברינו מבוססים על פשוט דברי הזוה"ק, וכפי שפירש החיד"א, שנתקן רק בשבת. ושמעתי שמטעם זה תקנו לומר יהיה רצון ביו"ט, דהוא במקום הברוך שמים. וכשחל יו"ט בשבת אז נהגו לומר בריך שמים, ואחרי זה יהיה רצון. ורבים נוהגים שכשאנו אומר בריך שמים אומרים "מזמור לדוד ה' רועי לא אחסר".

124. כן שמעתי מהגר"י מאמן שליט"א. אך מנהג מכנאס, פאס ומראכש ועוד לדלג אמירתה בשבת במנחה, ורק בשבת בשחרית אומרים בריך שמים.

125. כן המנהג הפשוט. וכתב בבית מנוחה (דף קסא) בשם תשובת המהריק"ש,

בעת הולכת ס"ת לתיבה אומרים כסדר הזה: "רוממו" עד ותנו כבוד לתורה. מגביהים הס"ת¹²⁶, ואומרים הפסוקים תורת ה' תמימה עד ה' יברך את עמו בשלום¹²⁷, האל תמים דרכו עד מגן הוא לכל החוסים בו. ובשבתות ויו"ט מוסיפים לפני הגבהת ס"ת ישמחו השמים וכו'¹²⁸.

הולכת ס"ת לבימה בהיותו סגור

שם: מוליכין הס"ת מההיכל עד הבימה סגור. וכן מנהג האר"י ז"ל. ולא כאותן המקומות שמוליכין הס"ת פתוח מההיכל עד הבימה¹²⁹.

הגבהת ספר תורה כשהוציאו שני ס"ת

שם: כשמוציאים יותר מספר תורה אחד מגביהים הראשון בלבד¹³⁰.

מקור אבות

תורה הנמצאים בתוך בית מעץ, שאפשר לפותחם בעת הולכתן, אבל ברוב ספרי תורה דבני יוצאי מרוקו, שהם בגלילה, בין כה לא שייך לנהוג כן מצד המציאות.
130. כן המנהג. וע' בשער המפקד (קריה"ת א') דיש לסובב שני הס"ת פתוחים. אך בפרי האדמה (ח"א פ' י"ד) העיר שהשני שלא לצורך הוא. ובמרוקו קורים להגבהה גלילה. כ"כ באורחת יושר ח"ב ס' י"ד. שוב ראיתי בשו"ת שמ"ש ומגן (ח"ד ס' ט"ז) וז"ל על ענין הגבהת שני ספרי תורה כאשר יש ס"ת נוסף ביום שבת, זה טעות גמורה, בין האשכנזים בין הספרדים אין עושים כי אם הגבהת ס"ת אחד וכו' לא נשמע ולא נראה הדבר הזה ואין שום מנהג בזה. עכ"ד.

ע' בספר השומר אמת (ס' ז' אות ד') לר' אדאדי זצ"ל דאין לעשות הקמה לשני. וכן מנהג טריפולי וכן מנהג ארץ הצבי.

126. כך המנהג הפשוט ונדפס כן בבית עובד ובית מנוחה.

127. ע' קיצוש"ע טולידנו (דף קכ"ה) שכ"כ. וכתב שיש בכל אלו מ' תיבות נגד מ' יום שהיה משה בהר.

128. כן המנהג. ומקורו ממס' סופרים (פרק יד הל' יב) "ועוד צריך על הכל יתגדל וישתבח ויתרומם וכו' ע"כ. עיי"ש כמה גירסאות שונות ממה שנהגו לומר. וע' באבודרהם, סידור ר"ע גאון, ובטור (שם) גם הביא הדברים. וע"ע בנהגו העם שהעתיק המנהג.

129. כך המנהג והעיד בכה"ח (ס"ק י') שכן מנהג האר"י ז"ל דלא כפי שהביא שם (בס"ק י"ג) מנהג ירשלים להקיף הס"ת פתוח. וכפי שכתב החיד"א בספר לדוד אמת (סי' ג' אות ג'). וע' בישכיל עבדי ח"ח (סי' כ"ד אות ה') שה"ה בהחזרתו להיכל, משאירים פתוח. והנה כ"ז שייך בספרי

מנהגי הכנסת ס"ת

שם: כשכותב אדם ס"ת ע"מ לקיים מצות "וכתב לו", המנהג שמניח הסופר אותיות חלולות מהפסוק הראשון של בראשית ברא, או מהפסוק האחרון לעיני כל ישראל¹³¹, ויש שהיו מניחים מקום פנוי כדי לכתוב שתי אותיות אחרונות, דאין המצוה נקראת אלא על שם גומרה¹³².

ומרבים בהוצאה לסעודת מצוה כהכנסת כלה לכבוד סיומה, ובמערב הפנימי נהגו שבעל המצוה היה עורך בביתו שבעת ימי משתה, והיו מתפללין בכל יום בבית בעל המצוה שיש שם ארון מיוחד לס"ת. ולא אומרים תחנון כל ז' ימים אלו. ובלילות אחרי ערבית עושים סעודה גדולה ומזמינים ת"ח עד גמר יום ז'. ובערב מוליכין אותו לביהכנ"ס ברוב עם¹³³. ובימינו שע"פ רוב עורכים ההכנסת ספר תורה ביום אחד,

מקור אבות

"מעשים בכל יום כי מקדיש איניש ס"ת שמוליכין אצלו ס"ת אחרים מבית כנסת, ויושבים שם איזה ימים במקום מיוחד שמזמינים בבית אותו שהשמחה במעונו. וכ"כ במועד לכל חי (ס' נה אות מה) "יש מקומות שנוהגים לתת ספר התורה החדש לבית כנסת ביום שמחת תורה ומוליכין אותו לבית בעל המצוה מראש השנה עד שמחת תורה ובשמחת תורה מוליכין אותו לבית כנסת בשירות ותשבחות והוא מנהג פה וכו' ". וראיתי לידידי הג"ר עמרם אסייג שליט"א רבה של ק"ק הספרדים דעיר טורונטו יע"א שכתב תשובה ע"ז בקובץ זכרון אסתר (הוצאת כוללנו ישמח משה שנת תשס"ב) והביא מקורות הנ"ל ודן לומר שמה דנהגו שלא לומר תחנון לז' ימים, הוא מפני דרמאי לחתן וכלה כעין מש"כ במחזיק ברכה ס' רפד דביום הראשון של קריאת הס"ת החדש ונמצא טעות אין מוציאין ס"ת

131. נהגו העם (הכנסת ספר תורה).

132. נוהג בחכמה (ספר תורה כו). והגין בעד המנהג אע"פ שיש חשש שאינשי דלא מעלי יכתבו בספר, דמנהגנו במערב לשמור בקפדנות שרק בעל הספר אם הוא יר"ש, או הסופר שהוא שלוחו כותב בו. ויש להשגיח ע"ז. ואם בעל המצוה אינו שותומ"צ כהוגן ואוחז ביד הסופר כמנהג הרבה מקומות, גם נמלט מחששות הנזכר.

133. נהגו העם (שם).

ומקור הדברים, הנה בשיירי כנה"ג (או"ח ס' רסח) כתב דהמנהג להעמיד ספר תורה בבית מדרש כמו ה' או ז' ימים ומביאים ס"ת אחרים ומעמידים אותם בבימה שמתקנים להם ולכבוד התורה מתפללים שם ערבית שחרית ומנחה עד שהוליכו אותו לבית הכנסת וכו'. ע"כ. ובמכתם לדוד (פארדו) או"ח ס' טו גם כתב כעיניז

פשוט שיש לומר תחנון למחרת ההכנסת ס"ת¹³⁴.
אכן נהגו שעכ"פ בפעם הראשונה שמוציאים הס"ת לקריאת התורה
אין אומרים תחנון. וכן אין אומרים תחנון ביום ההכנסת הס"ת¹³⁵.
נהגו שמוציאים כל הספרי תורה מן ההיכל לקראת הס"ת החדש¹³⁶.
ואומרים מי שברך לנותן הס"ת ולהקהל. ואומרים מזמור לדוד הבו,
וימלוך.

מקור אבות

(בתשובה כת"י, הוזכר בספר ילקו"י ח"א נפ"א
אות כג), ובבצל החכמה (ח"ג סי"ד). ומזה
י"ל דגם ביום הראשון שקורין מהס"ת
החדש הוי שמחה יתירה ולא נהגו לומר
תחנון והנח להם. דנפ"א מיקרי רשות.
וכ"כ ידידי הגר"ע אסייג שליט"א
בתשובה הנ"ל שכן נהגו וכדעת הבית
יהודה ח"א י"ד ס' כ"ג שמברכים
שהחיינו על הפעם ראשונה שיוצא
מהיכל וכדאיתא בזוה"ק (פ' נשא) דלא
חל עליה עשר קדישין עד דעייל להיכל
וכדעת המהר"י בי רב (ס' סב) והובא
בברכ"י (ס' ע"ר ס"ק ז'-יב) דיברך בפעם
הראשונה שעולה לס"ת. וע' בנהר מצרים
(הל' ס"ת הל' יא) ומוכח מהפוסקים הנ"ל
שיש שמחה יתירה בפעם הראשונה
שמוציאים הס"ת מן ההיכל. וכן העיד
הג"ר דוד באנון שליט"א שכן ראה
נוהגים ביום שקוראים מהס"ת פעם
הראשונה.

136. ע' בברכ"י ס' קלה אות יג.

אחר דהוא כחתן שאין רואין נגעו ביום
חופתו. ולענ"ד להוסיף, דרהיטת לשון
המכתם לדוד שכתב דכל שהס"ת נמצא
בבית שהשמחה במעונו, משמע ששורה
שמחה יתירה באותו הבית.

134. כן נראה פשוט דמאחר שכל הטעם
לפטור מתחנון הוא מטעם שהס"ת בבית
והוי כשבעת ימי משתה, עם סעודות כל
לילה, ושורר שמחה בבית, משא"כ
בזמננו למחרת ההכנסה, איזה זכר
שמחה יש, זולת ביום שקורין הס"ת פעם
הראשונה. וכן שמעתי מהג"ר עמרם
אסייג שליט"א ומהג"ר דוד באנון
שליט"א שעכ"פ בפעם הראשונה
שמוציאים הס"ת פעם הראשונה נהגו
שלא לומר תחנון.

135. ונר' שמנהג זה יש לו סמוכין כעין
מה שנהגו שלא לומר תחנון בנער בר
מצוה, וביום ההכנסת ס"ת גם אין
אומרים תחנון. וכן כתב הגרע"י שליט"א

סימן קלה - סדר קריאת התורה ביום ב' וה'

להוסיף על עולים בשני וחמישי

סעיף א: בשני וחמישי ובשבת במנחה קורין שלשה, אין פוחתין מהם ואין מוסיפין עליהם. ואין מפטירין בנביא. הגה ואם היו צ' חתנים צצהכ"נ והם ישראלים, מותר להוסיף לקרות ד', דלדידהו הוי כיו"ט שמומר להוסיף. ונר' דה"ה לשני צעלי צרית דיו"ט שלהם הוא כדלקמן סימן תקנ"ט.

נהגו שביום שיש שני נערים שנתחנכו למצות תפילין, או שיש שני בעלי ברית, מבקשים מהכהן שיצא מהבית כנסת כדי שיעלו שניהם¹³⁷. ויש מקומות שנהגו להעלות ד' עולים במקום שיש שני

מקור אבות

מותר לו לצאת מעיקר הדין ולמחול על כבודו, אלא שחכמים תיקנו משום דרכי שלום, שלא אתי לאנצויי, שיעלה ראשון. ובמהרי"ק (סי' ט) דן באחד המתנדב מעות לביהכנ"ס כדי שיקרא ראשון בהתחלת התורה דשבת בראשית, והכהן מוחל על כבודו ויוצא מביהכנ"ס, אי שפיר דמי, והשיב דשפיר דמי ולא זו בלבד אלא מותר גם לכוף את הכהן לא ליכנס לביהכנ"ס (ובפר"ח סי' קל"ה הבין שאפי' אם הוא בביהכנ"ס מותר להכריחו לצאת), דמשום כבוד התורה התיירו (ודלא כהמג"א דמותר רק למנוע ממנו להכנס). ובשו"ת חת"ס (סי' כ"ד) ביאר דמאחר שבנידון מהרי"ק היה זה מנהג קבוע, ואותו מנהג נתקן כך, במחילה זו ליכא לאנצויי. ובסימן כ"ה ביאר עוד בעיקר דין מחילת הכהן, היאך מהני הא איכא לאנצויי, וביאר דמאחר שמוחל לציבור לעשות תקנה על מקרה ידוע, אין כאן חשש דאתי

137. כן המנהג. כ"כ בנוהג בחכמה (דף קמ"ד) דבשני נערים שנתחנכו למצות תפילין, או אם יש שני בעלי ברית, או שיש בעל ברית ותפילין, מוציאין הכהן מביהכנ"ס ומעלין בעלי המצוה לס"ת. וכ"כ בספר השמים חדשים (סי' רפ"ב). וכ"כ בנהגו העם. ונהגו בזה כדעת מר"ן דאין להרבות עולים בשני וחמישי כלל. ודלא כהרמ"א שם בשם המרדכי דבשני חתנים בביהכנ"ס מותר להוסיף עולים דהו"ל כיו"ט דידהו. ובבדק הבית העיד שאין אנו נוהגים להוסיף בב' וה' בשביל חתנים. וכ"כ בכנה"ג, ובפר"ח, א"ר, ובכנה"ח (פ"ק ג') שכן הוא לפי האריז"ל.

והנה בעיקר המנהג. על מה שסומכים להוציא את הכהן מביהכנ"ס, ולא חוששין לביטול מצות וקדשתו. נר' להביא כמה סימוכין, דהנה מהגמ' בגיטין (דף נט.) מתבאר דמה שכהן עולה ראשון הוא מדין וקדשתו, אלא שמכ"מ

חתנים או שני בעלי ברית¹³⁸.

מקור אבות

ובנוסף כתב באדמת קדש (ביו"ד השמטות ס"א), הו"ד בנוהג בחכמה, דאם הציבור מוחל על טרחתם מותר גם לדעת מרן להוסיף עולים. והביא הברכ"י סמוכות להוספת עולין בשני וחמישי ע"ש. וכ"כ בכסא אליהו (ישראל) (סי' קל"ט ס' ב') שהביא כן משו"ת הרי"ף החדשות (סי' רצ"ב) דשרי למעבד הכי. נמצא דדבר זה קדום. ואפשר דשורשו בבתי כנסיות עתיקים עוד לפני דברי המרדכי.

ובשו"ת קרית חנה דוד ח"א (סי' כ') דן בדברי המרדכי, והסיק שאין לסמוך ע"ז להוסיף עולין בשני וחמישי. ובשו"ת מים חיים (סי' ש"ח) התיר להוסיף עולים כדברי מור"ם, דשני חתנים יעלו וה"ה לשני חתני בר מצוה, דמאי שנא, יו"ט דידהו הוי. אך בהשמים חדשים (שם) חרה אפו במה שנותנים לשני חתני בר מצוה לעלות, ויש מקומות שנותנים לכל אדם שתורם כסף לעלות לרביעי, ולא יאבה ה' לסלוח להם. וכתב שאפי' לחתנים אין לסמוך להעלותם כמש"כ בבדק הבית. וכ"כ בשו"ת עמק יהושע ח"א ס' כ"ח ובח"ו ס' ב'. וכן הסיק בשו"ת יביע אומר ח"ו ס' כ"ג. ובשו"ת תבואת שמ"ש (ס' ע') ובשמ"ש ומגן (ח"א ס' יז, וח"ב ס' כ"ז, וח"ד ס' פ"ו) הסיק דעדיף להוסיף עולים מלבקש מלכה לציאת אפי' ע"י מחילה ע"ש.

ובספר וזאת ליהודה (סי' יא) סיים ע"פ לשונו של זקינו השמים החדשים (סי' כט) "אלא גם אם בא אדם חשוב בשני וחמישי או בשבת במנחה ונותנים

לאנצויי, דדין אתי לאנצויי היינו לאדם פרטי, וכמש"כ רש"י שיאמר שהוא חשוב ממנו, אבל בכה"ג דהוי תקנה בכלל הציבור, ומקובל כך, מותר לכהן לצאת. ואדרבה שייך לאנצויי אם לא יצא. ונר' דה"ה בנידוננו כאשר נמצאים בביהכנ"ס בעלי שמחה שהמנהג שכולם יעלו, לא שייך לאנצויי, ואדרבה אם לא יצא שייך לאנצויי. שו"ר שעמד בזה בשו"ת מנחת יצחק ח"ב (סי' מ"א) במכתב לרוגצובר דבשני וחמישי בוודאי יש מקום להקל דיקראו ישראלים שלשתן. ע"ש. וכן כתב בשו"ת אג"מ או"ח ח"ג (סי' כ'), דבגמ' מבואר שבשני וחמישי אין חיוב לקרוא לכהן ראשון. וכן משמע דעת השו"ע להלכה, ע"כ יש מקום גדול לומר שלא שייך כלל החשש דאתו לאנצויי בשני החמישי מעיקר הדין.

138. כ"כ בנוהג בחכמה שם, "וראיתי בביהכנ"ס אחת שמעלין מוסיף את הרביעי, ושאלתי להחכם שלהם, ואמר לי, כן נוהגים מימי אבותיהם". ומנהג זה הוא ע"פ המרדכי, דהוי יו"ט דידהו. וע' בזה בשו"ת חת"ס (סי' ק"ע) בביאור דין זה, מדוע הא דהוי כיו"ט דידהו הוי היתר לעלות, והרי ביו"ט גופא הרמ"א פוסק שאין להוסיף עולים. וביאר בזה דהא דאסור להוסיף עולים ביו"ט הוא מטעם שכ' הר"ן דא"כ יהיה שוה לשבת, דע"י הוספת עולה אחד הרי הם שבעה עולים, כמו בשבת, אבל במוסיף בחול לא יגיע לשבעה עולים בין כה, ולא חיישינן להוספת עולים.

לעלות קטן בימי שני וחמישי

שם: יש מקומות שנהגו לעלות קטן שלא הגיע ל"ג שנים לס"ת ביום שהוא מתחנך למצות תפילין¹³⁹, ואף התירו לקטן

מקור אבות

יד"ח לגמרי. וע' בגר"ז (סי' רפ"ב) דקטן לא יקרא בתורה כלל דאינו בר חיובא להוציא האחרים יד"ח, רק יעלה לברכות, ולהשלים. משמע דמצד שאינו בר חיובא אינו יכול לקרות לתורה, וכן אינו עולה אלא להשלים. אמנם ברמב"ם (פ' י"ב מהל' תפלה הל' ט"ז) כתב בסתמא שקטן היודע לקרות וידע למי מברכין עולה למנין הקוראים. משמע דנקט בסתמא קטן עולה לכל העליות, ולא רק להשלים.

ובאחרונים דנו רבות בדברי הרמב"ם, האם קטן עולה למנין שבעה דוקא, או גם למנין ג'. דבפיה"מ להרמב"ם במס' מגילה כתב בשם מקצת אחרונים דרק למנין שבעה עולה. אולם בלפי ספרי (שם) הביא תשובת המהר"א ט"א"ה שהביא דעת הרשב"ץ, דקטן עולה לכל מנין. ושכן מדויק ברמב"ם ביד החזקה, שסתם לכתוב דקטן עולה. ומשמע דבין למנין שבעה ובין למנין ג'. וכ"כ בהדיא בתשובת הרמב"ם (סי' ל"ד) דבעת הצורך מותר להעלות קטן למנין ג'. ואם אינו בר חיובא היאך מוציא הציבור יד"ח אפי' לעליה אחת, וע"כ כהנ"ל דהמצוה היא רק לשמוע בעלמא, ובשמיעה בלבד אפי' אינו בר חיובא מוציא יד"ח.

ולענין הלכה, רבו הדעות אם קטן עולה למנין ג'. במאירי נקט שגם למנין ג' עולה. וכ"כ בהג"מ (פ' י"ב אות ע'). וכ"כ

עיניהם בממון ועושים מוסיף ומעלין רביעי, והעושים כן לא יאבה ה' סלוח להם שמפילין כתרה של תורה בפני עם הארץ, ואין לך משא ומתן בשבת גדול מזה".

ובמקום שאין שם כהן, אם הלוי יכול לעלות ראשון כדעת הרמ"א (סעיף ו'), הנה בויאמר יצחק (לקו"ד ס"ת אות י') צידד בזה דאינו רשאי כדעת הבית יהודה. אמנם בשו"ת מקוה המים (ח"א, ח"ב סי' ב, ח"ג סי' ו', ח"ד סי' ט"ז) האריך בראיות דרשאי, אך לא העיר בזה מנהג, וכ"כ בשו"ת יחווה דעת (חזון) ח"ב (סי' י"ג), וע"ע בקרית חנה דוד ח"א (סי' כ"א).

139. כ"כ בלפי ספרי (מחכמי צ'פרו) (מע' ק' אות כ"ט): "נהירנא כד הוינא טליא כשהיה השד"ר הרב כמוהה"ר רפאל הלוי זצוק"ל, ואירע ביום ב' היה שנתחנך בן קטן למצות תפילין, ועלה לספר תורה שלישי כאשר המנהג עד השתא". וכ"כ באוצר המכתבים (ח"ג אלף תתנו) וכ"כ בשו"ת עמק יהושע ח"ב (סי' ה'). וכ"כ בנהגו העם (קריה"ת). וכ"כ בשו"ת אורחת יושר ח"ג סי' ל"ז.

ומקור הדברים ע"פ מה דאיתא במס' מגילה (דף כ"ג) ת"ר הכל עולין למנין שבעה, ואפי' קטן ואפי' אשה. והנה הר"ן והריב"ש נקטו דהא דקטן עולה למנין שבעה, היינו להשלים, אבל לא שיהיו כולם קטנים וכולם נשים, דהא אינו יוצא

לקרות בתורה¹⁴⁰.

מקור אבות

לתורה קטן שנתחנך למצות תפילין, יכולים לסמוך על המקילים שסוברים שעולה אף למנין ג'. וכן נעשה הלכה למעשה. ע"כ. ולא חששו למנהג המקובלים שלא להעלותו אלא למפטיר. שו"ר בספר דרכי דוד (או"ח ס' כ') שהביא דברי הויאמר יצחק והוסיף שכן נהגו בעירו תמושת כפי הוראת רבי מסעוד הכהן בפרחי כהונה ס' כ"ב ושכן שמע מהקריית חנה דוד שעולה למנין שלשה, אע"פ שאינו עולה למנין עשרה עד שיהיה בן י"ג.

140. כן נהגו וע' בהערות הגר"א עמאר (סוף הספר) שאביו החמיר בדבר לקרוא לצאת כל מיני ספק.

ונר' עוד מדברי הרמב"ם (שהובא בהערה קודמת) שלא רק שקטן יכול לעלות לתורה ולברך על התורה, אלא גם לקרות, כדמשמע מדבריו (הלכה ה') שכ' דהקורא בתורה הוא המברך, וא"כ ע"כ שהקטן העולה הוא גם קורא, וא"כ צ"ע היאך מוציא הקטן את הציבור יד"ה, הא אינו בר חיובא. ונר' ע"פ מש"כ הר"ר יהונתן מלוניל (פ"ד דמגילה משנה ה') "דקטן ואשה עולין למנין שבעה לפי שקריה"ת אינו אלא להשמיע". ומשמע שלא צריך לקריה"ת בר חיובא כלל. (ובד"ה הבא שם כתב, דקטן פורס על השמע משום דאתי לכלל בר חיובא. ולא הזכיר סברא זו בקריה"ת, ע"כ דבקריה"ת א"צ כלל שיהא בר חיובא). וע' ברמב"ם (פי"ב הל' אי) שתקנת קריה"ת הוא "כדי שלא ישהו ג' ימים בלא שמיעת תורה". משמע דאין

באו"ז (ח"א סי' תשנ"ב). וכ"כ מהר"ם מרוטנבורג בתשובות (סי' ק"ח). ורבינו דוד אבודרהם (דף לו:) שנהגו רבות על פיו בארצות המערב. וכ"כ להלכה בתשב"ץ ח"ג (סי' ש"כ), ובשו"ת יכין ובוועז ח"א (סי' כ"ו) ועוד. ואמנם החיד"א בלדוד אמת (סי' ה' אות ב' בקו"א) כתב דאע"פ שמר"ן פסק (בסי' רצ"ב) דקטן עולה למנין שבעה, מכ"מ ברוב המקומות המנהג שאין קטן עולה אלא למפטיר, כמו שפסק המג"א (סי' רפ"ב) וכ"כ במ"ב (ס"ק י"ב). וכ"כ בבית מנוחה (דף קסג:). ובכח"ח (סי' קל"ה ס"ק י"ח) גם העיד שכן המנהג, שלא להעלות קטן אפי' למנין שבעה, אלא למפטיר. וזאת מלבד חבל אחרונים שס"ל דמה שכתב מרן בסי' רפ"ב דקטן עולה למנין שבעה, היינו לשבעה בדוקא ולא למנין שלשה, ע"פ מש"כ בב"י שם בשם הרוקח. כן נקט במטה יהודה (סי' רפ"ב ס"ק ו'). וכ"כ בחסדי דוד (פ"ג במגילה) ועוד. והרבה אחרונים נקטו כדבריהם. ובנהר מצרים התרעם לפ"ז על הנוהגים להעלות קטן שמחנכים אותו למצות תפילין, ועל הרוב עושים כן בשני וחמישי, וצריך לדקדק מאוד בזה. וכ"כ בשו"ת ישכיל עבדי ח"ז (סי' ר'), וח"ח (סי' ל"ו אות ד').

אמנם נר' דמנהגנו מבוסס על כמה אדנים איתנים, כפי שהזכרנו. ובפרט שכן נקט רבינו דוד אבודרהם, וכן נקטו הרבה ראשונים ואחרונים. וכן הסיק להלכה בשו"ת ויאמר יצחק (לקו"ד ספ"ת אות ט"ו דף כ"ו) דאע"פ שיש מחלוקת אם מעלים

סימן קלט – סדר קריאת התורה וברכותיה

קריאת העולה לתורה בשמו

סעיף ג: אפילו ראש הכנסת או חזן לא יקרא עד שיאמרו לו קרא. ונהגו שש"ץ כשרוצה מברך וקורא בלי נטילת רשות, משום דחוי כאילו משעה שמינוחו לש"ץ הרשוהו על כך. הגה וצמדינות אלו אין נוהגין כן, ואין הסזן עולה רק כשהסזן אומר לו לעלות, אצל אין קורין לו צסמו כמו שאר העולים שקוראים אותם צסמס פלוני צר פלוני

המנהג שקורין את העולה לתורה בשמו פלוני בן פלוני. ולא נהגו שיעלה בלי קריאת שם כמנהג ירושלים¹⁴¹.

מקור אבות

שמותר לצאת ע"י קטן שתרי דרבנן מוציא חד דרבנן. ובמשנה ברורה (ס' רפ"ב יג) הביא שיש לסמוך בשעה"ד לצאת ע"י קטן. וכ"פ בשו"ת יחיה דעת (ח"ה ס' כה).

וכן באוצר המכתבים (שם) כתב בפשיטות שקטן עולה וקורא בתורה, ועדיף מגדול מחלל שבת, והטעם שמוציא הרבים יד"ח שהוא גם חייב בת"ת. אכן בבית מנוחה (דיני קריאה"ת) כתב שרק עולה לתורה ואינו קורא וכדברי המיקל ס' רכ"ב ס"ק ו'. וכן המנהג הפשוט שגם קורא בתורה. אולם בשו"ת איש מצליח (קריה"ת אות כה) דן לומר שאין זה מכבוד הציבור, ורק באקראי שרי. אלא שבקריה חנה דוד העיר שאדרכה, זה מכבוד הציבור.

141. כן המנהג הפשוט, דלא כמש"כ החיד"א בשו"ת חיים שאל (סי' י"ג) שמנהג ירושלים שהש"ץ אינו קורא

בגוף התקנה ענין לצאת ע"י בר חיובא אלא שמיעת תורה גרידא, וזה הא נעשה אפי" ע"י קטן ואשה שאינם בר חיובא.

ושו"ר שכ"כ ברא"ש בפסקיו (ברכות פ"ז ס' כ) בשם ר"ת שזה שאמרו שקטן עולה למנין שבעה משום שהקריאה בס"ת "אינה אלא להשמיע לעם", וכוונתו כהנ"ל. וכ"כ במאירי (מגילה כד.) שזה ששנינו קטן קורא בתורה, הטעם לכך משום שאין הכוונה בקריאת התורה אלא להשמיע לעם, ואין זו מצוה גמורה כדי שנאמר בה הכלל שאמרו (בר"ה כט.) כל שאינו מחיוב שדבר אינו מוציא את אחרים יד"ח ע"כ. וכן העלו כמה אחרונים שרשאי קטן אף לקרות בתורה. כ"כ בפרמ"ג (ס' רפג, משד"ז ג'). וכ"כ בתהל"ד (שם ס"ק ח) ששמיעת קריה"ת אינו חיוב כ"כ ושייך לצאת יד"ח ע"י קטן. ובשו"ת סמא דחיי (או"ח ס' טז) אחרי שהביא צדדים להחמיר, העלה טעם נוסף

עליית סומא לספר תורה

שם: סומא אינו קורא לפי שאסור לקרות אפילו אות אחת שלא מן הכתב (ומהרי"ל כתב דעכשיו קורא סומא כמו שאנו מקרין צמורה לע"ה).

המנהג לקרות סומא לספר תורה אע"פ שאינו קורא מתוך הכתב, וה"ה שמעלין לתורה את מי שאינו יודע לקרות¹⁴².

מקור אבות

ושכן כתב בכתר שם טוב שכן היה המנהג הקדום במערב.

142. כן העיד בנוהג בחכמה (דף קמה) שהמנהג דלא כמר"ן, וכ"כ בשו"ת אורחת יושר (ח"ג ס' טז) וסומא עולה לס"ת, וציין לס' שמו יוסף (בן וואליד סי' קע"ג). וכן העיד בלקט הקמח (אות ס') שהמנהג פשוט כמור"ם משום עגמת נפש לסומא. ובקיצור שו"ע (טולידנו דף ק"ל) כתב שכן הדין במקום שיש מנהג ידוע לעלות סומא לספר תורה. ובשו"ת שמ"ש ומגן (סי' י"א) איתא שנוהגין בכל העולם הן בחו"ל והן בא"י שמעלין לס"ת כל אדם בין את הידוע לקרות בלחש ובין את שאינו יודע לקרוא אפי' בלחש, עכ"ז עולין ומברכין. וגם את הבורים שאפילו את הברכות יודעים בקושי, ועוזרים להם. וכ"כ בפחד יצחק (ערך סומא). ובכף החיים (סי' קל"ט ס"ק ט"ו) הביא כמה מקומות בא"י ובחו"ל שג"כ נהגו בזה דלא כמר"ן. וכ"כ בשו"ת אורחת יושר ח"ג ס' טז. וע' מה שכתב ספר ויען משה (השמטות סימן א' דף מ"ב) וז"ל: ונ"ל בכמה עיירות ומדינות גדולות שמענו שמעם דנהגו להעלות סומא לקריאת ס"ת, זולת בית מדרשו של מרן הקדוש זיע"א משום כבודו של מר"ן

לעולה בשמו בקול רם, רק השמש הולך אצל יחיד ואומר לו לעלות. וזה תקנת הראשונים, כדי שלא יהיה בכלל הקורין אותו ואינו עולה, שיש בזה קללה ח"ו. וסיים דכן המנהג הפשוט כידוע. וכ"כ בלדוד אמת (סי' ה' אות ל'). וכ"כ בארץ חיים (סי' קל"ה) דכן מנהג א"י. וכ"כ בכה"ח (ס"ק ט'). אך אין מנהגנו כן, ונקטינן כפשוט דברי הפוסקים דלא חששו לזה. וכמשמעות דברי השו"ע והרמ"א שרק לחזן לא קוראים בשם אבל לשאר אנשים קוראים בשם. וכן מוכח מהרב בית מנוחה (דיני העולין לס"ת אות ט', ואות ל"ב) שסתמא קורין בשם ע"ש. ומצינו לגדולי האחרונים שהקפידו דוקא לקרוא בשם, ושיש בזה ענין. כ"כ בשו"ת ישועות מלכו (סי' י"ב) ובשו"ת בית יצחק (סי' כ"א) שלא ינהגו לעלות לתורה ע"י טבלאות, ולא לשנות מנהג זה כלל. וכ"כ בשו"ת ציצן אליעזר חי"ד (סי' ט"ז). וכן הוכיח בשו"ת איש מצליח (ח"ג מילואים דף תכ"ט) שכן המנהג הקדום מלפני גירוש ספרד, ויש שהוסיפו שם משפחתו, ובעליית הגבאי אומרים יעמוד על עומדו. ועיין בסוף הספר קונטרס מנהגי טאנכיר שלא נהגו לקרות לעולים בשמם בימי החול ובמנוחה של שבת,

להשאיר הספר תורה פתוח בשעת הברכה

סעיף ד': כל הקורין מברכים לפנייה ולאחריה. ופותח הספר קודם שיברך ורואה הפסוק שצריך להתחיל בו, ואחר כך יברך, ולאחר שקרא גולל ומברך. (הגה ונשעה שמצרך נרכה ראשונה יהפוך פניו אל הצד שלא יהא נראה כמצרך מן המורה. ונראה לי דיהפוך פניו לצד שמאלו).

בברכות שלפני קריאת התורה, יש שנהגו בעת אמירת הברכות להשאיר הספר תורה פתוח בלא כיסוי מפה¹⁴³. ויש שהקפידו להפוך

מקור אבות

וסיים דכן ראוי לעשות, לקרות העולה בנחת בענין שלא ישמיע לאזניו ע"כ. וע' בשו"ת אורל"צ (שם) שכתב ליישב המנהג דסומא עולה, מאחר דהעיקר בדעת הזוהר מטין כהתי' הראשון דלא יקראו כלל רק ישמע מהש"ץ.

ולפי זה אפילו עם הארץ רשאי לעלות לתורה, אפי' אם אינו יודע לקרות. וכפי שהעיר בשמ"ש ומגן שם שכן המנהג. ובמ"ב (סי' קלט) כתב שאין אנו מחוייבין לעשות תקנה לע"ה, משא"כ לסומא. אכן למנהגנו לא מחלקים בהכי, וגם ע"ה מעלין לתורה.

ויש שכתבו עצה גם בעליית ע"ה לצאת אליבא דכו"ע, והוא שהבעל קורא יכוין לצאת יד"ח מדין שומכ"ע בברכות העולה לתורה, והו"ל כאילו הוא שעלה לתורה. כ"כ בספר יד בקריאת התורה בשם הגר"נ קרליץ שליט"א. אך אכתי צ"ב דאם חושש שברכת הע"ה לבטלה, איך יוצא בברכתו. ועוד, לכאורה גם צריך כוונת המוציא.

143. כן שמעתי מהגר"ש משאש זצ"ל, וכ"כ בנהגו העם, וכן נהגו בפאס, ובמכנאס. והנה במס' מגילה (דף ל"ב)

ז"ל. עכ"ד. וכן המנהג הפשוט כפי שהעיד במ"ב (סי' קל"ט ס"ק י"ב). (רק שלא יעלה לפרשת זכור ופרה). וכ"כ בערה"ש שסמכו העולם להקל בזה. וכן העיד בשו"ת אורל"צ ח"ב (פ"ט ה"ו) שכן המנהג היום.

והנה מר"ן בסימן קמ"א (ס"ב) פסק שצריך העולה לקרות עם הש"ץ כדי שלא תהא ברכתו לבטלה. אלא שצריך לקרות בנחת, שלא ישמיע לאזניו. והב"י (סי' קמ"א) האריך לבאר שכן דעת רוב הראשונים, לאפוקי מדעת האשכול והאגודה דסברי שכיון דצריך לקרות, ולא סגי בשומע כעונה דהוי כדברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרם בע"פ וכו', ע"כ אין לסומא לעלות. אך במהרי"ל כתב המנהג במדינותינו שסומא עולה. וע' בב"י שם מה שהביא מדברי הזוהר שג"כ משמע דיוצא ע"י שומע כעונה, ושארברה יש קפידא שלא ידבר כלל. וכתב לפ"ז דלא שבקינן דברי הזוהר מפני דברי הפוסקים. ומ"מ בתירוצו השני כתב להשוות דברי הזוהר להפוסקים, דהכוונה שלא יהיה אלא אחד קורא, שהשני לא ישמיע לאזניו.

פניהם מהכתב¹⁴⁴. ויש שנהגו לכסות הכתב במפה בעת שמברך ברכת התורה שלפני הקריאה¹⁴⁵, ויש שכתבו שנהגו שלא צריכים להפוך פניו מהקלף כי הכל יודעים שאין הברכות כתובות בתורה¹⁴⁶. ובין גברא לגברא יש שנהגו לכסות במפה, ויש שנהגו לגלול הס"ת¹⁴⁷.

מקור אבות

ברכו עד שיראה הפסוק שמתחיל בו, וצריך לברך ברכה ראשונה וס"ת פתוח ולא סתום". מלשונו משמע שיש ענין דוקא שיהיה פתוח ואפשר שהמנהג להשאיר הס"ת פתוח מבוסס על דבריו. ¹⁴⁴. שמעתי מהגר"ש משאש זצ"ל שהמברך בשעה שהספר תורה פתוח יזהר שלא יביט בשעת אמירת הברכות בתוך הס"ת. ורבים נוהגים מטעם זה להפוך פניהם.

וכן מבואר באורחות חיים מלוניל. וכ"כ בבית עובד (דינים השייכים להברכות לעולין אות כג, בשם האמת ליעקב, ומהשיוירי ברכה בשם הספר הפרדס. עי"ש) ובספר זה השולחן (עמ' רל) כתב שמנהג עירו שאין מכסין את ספר התורה במפה, והעולה אינו מסתכל בספר תורה אלא בחוץ. וכן פסק בבית עובד (דף קב). וכן מנהג תונים כמש"כ בספר עלי הדס החדש (עמ' 189).

¹⁴⁵. ונראה דדוקא הקפידו בכיסוי מפה ולא סגרו הס"ת כפי שכתבנו לעיל, שכן משמע מהקדמונים.

¹⁴⁶. כ"כ בנהגו העם (קריאה"ת ד') שהעולה לתורה לא היה הופך פניו מהס"ת בשעת הברכה ע"כ.

¹⁴⁷. עי' קצשו"ע (דף קל) "נהגו לכסות הכתב בין גברא לגברא", ודבר זה תלוי במקומות ונהרא ונהרא ופשטיה.

איתא ת"ר פותח ורואה, גולל ומברך, וחוזר ופותח וקורא, דברי ר"מ, ר' יהודה אומר פותח ורואה ומברך וקורא. ובגמ' מפרש דטעמא דר"מ כדי שלא יאמרו ברכות כתובות בתורה, ור' יהודה ס"ל דליכא למיטעי בהכי. ופרש"י, הכל יודעין שאין ברכות כתובין בתורה. ובגמ' מסיק שהלכה כר' יהודה. וכך מבואר ברמב"ם (הל' תפילה פ"ב ה"ה). ונפסק בטור ושו"ע.

אך מעתה יש לעיין האם יש ענין דוקא להשאיר הס"ת פתוח בשעה שמברך, או יש ענין לכתחילה לסגור. ולכא' היה נר' דפליגי בזה קמאי, דבר"ן (דף יא.) כתב להסביר למה בסוף הקריאה גולל ומברך, כי עד כאן לא פליגי ר' יהודה ור"מ אלא בברכה ראשונה, דר"מ ס"ל דצריך לגלול ולברך ור' יהודה ס"ל דטריחא מילתא, הלכך לא צריך. ולפי"ז מה דאיתא דלא יגלול היינו שאינו צריך, אבל רשאי. ובביה"ל (ד"ה ורואה) כתב ודע שיש פוסקים שסוברים דאם רוצה לגלול ואח"כ לברך, עדיף טפי, אלא דהלכה כר' יהודה שאינו מחויב לעשות כן. ועפ"ז נוהגין איזה מקומות שרואין וגוללין ואח"כ מברכין. ונהרא ונהרא ופשטיה (אחרונים). עכ"ל.

אך בב"י הביא שר' דוד אבודרהם כתב בסידורו (עמ' שנו"ט) "שאין לקורא לומר

אמירת ברכת התורה

שם: העולה לתורה פותח בפסוק "ה' עמכם" והציבור עונה "יברכך ה'", ואין מזכירין את שם ה' ממש כקריאתו¹⁴⁸, ואומר ברכת התורה.

מקור אבות

לנו "את" תורתו, תורת אמת וכו' כ"כ שם בשם הדבר אמת (דמ"ד אות נ"ו), חסד לאלפים. תורת השלמים (סי, כ"ב אות ז'). וכן הנוסח בבית עובד ועוד סידורים ישנים. אמנם גירסת הרמב"ם (הל' תפלה פ' י"ב הל' י, ופר"ח (סי' קל"ט ד') שהגירסא בלא "את".

148. כך המנהג הפשוט. וכן כתב החיד"א בלדוד אמת (סי' כ"ד אות ו' בתוה"ש) ובחסד לאלפים (סי' קל"ה י"ט) ועוד. וע' בנהגו העם (סי' ז') מה שהעתיק בזה בשם ספר החיים, שלא היו אומרים שם ה' ממש אלא ה'. ובנוסח ברכת התורה נהגו לומר אשר נתן

סימן קמ - דיני הפסק בברכת התורה

אמירת "אמת תורתנו הקדושה" קודם הברכה האחרונה של העולה לתורה

סעיף ב: העומד לקרות בתורה ובדרך ברכה שלפניה וקרא מקצת פסוקים ופסק ודבר דברי תורה או דברי חול לא הוי הפסק ואינו צריך לחזור ולברך.

נוהגים לומר התיבות "אמת תורתנו הקדושה" קודם שמברכים הברכה האחרונה של העולה לתורה, ואין בזה חשש הפסק מפני שברכה זו אינה נחשבת כסמוכה, ועוד דשבח הוא, וחשוב כצורך הברכה¹⁴⁹.

מקור אבות

הנכנסים והיוצאים, שכל עולה ועולה יברך לפניו ולאחריה. אכן בריטב"א מס' מגילה (דף כא:) תירץ דברכת קריה"ת דלאחריה ענין אחר לפיכך לא חשיבה סמוכה. והוסיף דלפ"ז אפילו הפסיק לשיחה או לתרגום וכיצ"ב שרי. וכן משמע מהב"י (סי' ק"מ) דפליגי ר' יואל ור' אפרים אם התחיל לקרוא ונשתתק, אם הוי הפסק. ודנו לענין ברכה ראשונה ולא לגבי ברכה אחרונה. וגם לענין ברכה ראשונה הכריע השו"ע כר' אפרים דלא הוי הפסק. וא"כ כ"ש בנידוננו דברכה אחרונה קיל טפי שכבר גמר לקרות בתורה. וכ"כ האחרונים. וכן ראיתי בשו"ת יביע אומר ח"א (ס' ט') שהוכיח ממקומות הנ"ל בבירור שאין חשש כלל באמירת "אמת תורתנו הקדושה". [ועיין שם שסיים דלכתחילה טוב שלא לאומרו, שאין צריך לזה. ע"ש. וצ"ע, דמאחר שהוכיח שע"פ דין אין חשש כלל, ונהגו

149. כן המנהג הפשוט. וכבר הוזכר בספר חיים פלאגי (סי' כ"ה אות כ"ה) על המנהג לומר "אמת" לפני ברכה אחרונה, וכן על מה שנהגו לומר "גואלנו" לפני ברכת ההפטרה, והעיר בזה משום הפסק. וכן בשו"ת לב חיים ח"ב (דף קיה) חזר על דבריו, ולא נימק טעמו. אמנם יעויין מה שכתבנו (בסי' רפ"ד) שמנהג כל קהילות ספרד לומר "גואלנו" לפני ברכת ההפטרה, ולא חוששים לדבריו. וה"ה לאמירת אמת תורתנו הקדושה, דלית בה חששא כלל. ונבאר הדברים.

התוס' במס' ברכות (דף מו. ד"ה כל) הקשו דלמה ברכת התורה שלאחריה צריכה לפתוח בברוך, הרי היא סמוכה לחבירתה. ותירצו דבימיהם היו רגילים שלא היו מברכים על התורה רק העולה ראשון היה מברך הברכה שלפניה, והעולה האחרון היה מברך הברכה שלאחריה, ורק אח"כ תיקנו מפני

סימן קמא - דיני הקורא והמקרא

עליית אב ובנו לס"ת בזה אחר זה

סעיף ו': יכולים לקרות ב' אחים זה אחר זה, והבן אחר האב, ואין מניחים אלא בשביל עין הרע.

אין לעלות אב ובנו בזה אחר זה משום עין הרע, ומכל מקום אם אינם עולים סמוכים בזה אחר זה המנהג לעלות¹⁵⁰.

מקור אבות

האחרונים בדבריו, ע' במור וקציעה ובפר"ח ובכח"ח ס"ק י"א דפסק בזה סב"ל). מכ"מ מודו דבהפסק לצורך הקריאה אינו מפסיק, א"כ ה"ה הכא שהוא מעין הברכה לא הוי הפסק כלל. וכן שמעתי מהגרי"ש אלישיב זצוק"ל שיש להמשיך לומר "אמת תורתנו הקדושה" ואין בזה משום הפסק. וכן נוהגים כל גדולי רבני המערב ולא חוששים להפסק.

ונוסחת "תורתו תורת אמת" כן גירסת הרמב"ם (תפלה פ' י"ב ה"ה) וע' בפר"ח (ס' קלט אות ד') ועוד.

150. כך העיד בספר נוהג בחכמה (דף קמ"ו), ושכ"כ החיד"א שכך מנהג א"י ומצרים וגלילותיה וטורקיא. וע"ע במטה יהודה (ע"ש). וע' בסידור בית מנוחה (דיני העולים לס"ת אות ל"א) שהביא מחלוקת בזה. וע"ע שם (באות ל"ב) דבמקום שאין קורין לעולים לס"ת בשם, יכולים לעלות שני אחים זא"ז.

בזה, מהיכ"ת להפסיק מלאומרו והרי"ז כמו שנהגו בכמה מקומות בתפלה להוסיף שבח וממה שכולם נוהגים לומר "גואלינו" ה"נ שרי לומר אמת תורתנו הקדושה].

ולפ"ז הני ברכות לאו סמוכה היא ולית בהם הפסק, שפיר דמי למימר "אמת תורתנו הקדושה" וגואל לנו. והחיד"א בספר לדוד אמת (סי' ו' אות ס"א) הביא שהיו שנהגו לדרוש בעלייתם לס"ת קודם שברכו ברכה אחרונה בענין צדקה וגמ"ח. והעיר דלא ישהה הרבה זמן, כעין ברכת אשר יצר. ומשמע דלהפסק פורתא לכו"ע לא חיישינן.

ויש להוסיף עוד דבנידון דידן שאומר שבח מעין הברכה, לא הוי הפסק כלל, דלצורך הוא, ואפילו ננקוט כשיטת התוס' דחשיב כסמוכה, ונדונה כברכה הראשונה לקריאה, שבה הדין הוא שהמפסיק קודם שקרא כמה פסוקים חוזר כמש"כ במ"ב (ס"ק ו'). (וגם בזה דנו

שהבן יעמוד כשקוראים אביו לתורה

סעיף ז: העולה למגדל עולה בפתח שהיא לו בדרך קצרה וכו'.

כשהאב עולה לס"ת יש נוהגים שהבן עומד כל הזמן שהאב קורא בתורה משום כבוד אביו¹⁵¹. ויש נוהגים לעמוד רק כשאביו עובר¹⁵². ונהרא נהרא ופשטיה.

מקור אבות

צ"ח מש"כ שאין בזה משום איסור נישוק בביהכנ"ס, כיון שאינו עושה כן דרך אהבה אלא לכבוד בעלמא.

152. לדוד אמת (להחיד"א) סימן ה' אות לד, וכ"כ בכה"ח (שם), וע' בהערת הגר"א עמאר (בסוף הספר).

151. כן המנהג הפשוט והביאו בכה"ח (ס"ק ל"ה). והוסיף שבמקום שנוהגים לעשות כן, נעשה הדבר כחובה, שאם לא עושה כן הרי הוא נראה כמזלזל בכבוד אביו. ונהגו רבים לנשק אביו לאחר שעלה לתורה. ע"כ. וע' בסי'

סימן קמג – דין אם נמצא ס"ת מוטעה, ויתר דיני הספר

להיבן מורידים הס"ת הפסול

סעיף ד': הגה וכו' והא דמוציאין אחרת, דוקא שנמצא טעות גמור, אבל משום חסרות ויתרות אין להוציא אחרת, שאין ספרי התורה שלנו מדוייקים כ"כ שנאמר שהאחרת יהיה יותר כשר. ומהרי"ל פסק דאין להוציא ס"ת אחרת, וז"י פסק דלרין להוציא ס"ת אחרת (לכן נרין לחלק כך).

כשנמצא פסול בס"ת ומוציאים ס"ת אחר, מניחין את הס"ת הפסול על הכסא ואין מחזירין אותו תיכף לארון הקודש, ורק לבסוף כשמחזירין גם את הס"ת הכשר, מחזירין גם את הס"ת הפסול להיכל¹⁵³.

מקור אבות

סי' כ"א. ובפרט בימינו שאכשור דרא בענין הידור הכתב, ויש פחות דיבוקי אותיות, אפשר שגם הגינת וורדים היה מודה להוציא ס"ת אחר.

שו"ר בשו"ת עטרת שלמה (סי' יז אות ז') שעמד בזה, והוכיח מישור מכמה דוכתי מהויאמר יצחק דאינו אלא ליקוטי, ואין להסיק מזה שכך דעתו, ואע"פ שיש סמוכים לדברי הגו"ר אין המנהג כן במקומנו.

[ויש שהביאו שכן פסק באוצר המכתבים ח"א סי' קכט, וזה טעות כפי שיעיין שם, וגם אין רא' מהשופריה דיוסף (סי' י') כידוע דזה רק מלקוטי בתר לקוטי ומה שהביאו מהויאמר יצחק אין רא' כנ"ל. וכל זה נמשך להם ממה שמעתיקים מה שהביא רבותינו בלא לדקדק אם מעידים שכך המנהג או רק מביאים הילכתא, ודי בהערה זו].

153. כ"כ בנוהג בחכמה (דף קמ"ח) ושכן מנהג ירושלים, דלא כפי שהעתיק בכה"ח (אות מ"ה). שו"ר בשו"ת דרכי דוד (או"ח סי' כ"ג) שדן בזה באריכות והביא מהזכור לאברהם ובשו"ג (סי' רע"ט) שמחזירין אותו להיכל.

בשו"ת ויאמר יצחק (לקו"ד או"ח הל' ס"ת) כתב בשם הגינת וורדים שעכשיו בעוונותינו אין לנו כעת ס"ת כשר, ואפי' יהיה בדוק ומנוסה מחסירות ויתרות, הרי א"א להמלט מדיבוק אות לאות, ודברים אלו פוסלים בס"ת, לכן מנעתי עצמי מלדקדק להוריד ס"ת מחמת פסול שמרגישין בו, כי יודע אני שגם הס"ת השני אינו נמלט מפסולים ע"כ. אמנם אין העולם נוהגים כן, וכמש"כ בברכ"י (ס"ק ג') ובלדוד אמת (סי' א' אות י'). ורק כאשר יש ספק אם יש דיבוק לא מוציאים אחרת. וכן העתיק בקצוש"ע (טולידנו)

סימן קמ"ד - שלא לדלג בתורה מענין לענין ודיני ההפטר

גלילת ס"ת שנפתח בפרשה אחרת

סעיף ד: אין קורין לאדם אחד בשני ספרי תורה משום פגמו של ראשון (פירוש שניראה כפוגם וממיל דופי זראשון).

אם הוציאו מן ההיכל ס"ת שאינו מסודר להפתח בפרשה הנקראת אין מחזירין אותו אלא גוללין אותו למקומו, משום כבוד הס"ת. וגם בשבת שמוציאין ב' ספרים, אם טעו ונתנו בתיבה את הספר שני במקום הראשון אין מחליפין אותו אלא גוללין אותו במקומו, ולא חוששין לטורח הציבור¹⁵⁴.

מקור אבות

154. נוהג בחכמה (דף קמ"ו). ומקור
 והביא שם שאולם מוהר"ר יעקב בן נאים
 הדברים ע' במחזיק ברכה (אות א') שהביא
 מח"ס זרע יעקב (סי' א') דעתו נוטה דאין
 כן בשם השמש וצדקה (או"ח סי' ל"א),
 כאן פגם לס"ת ולא יגללו בציבור.

סימן קמז – דיני גלילת ס"ת

נגיעה בקלף שבס"ת

סעיף א: אסור לאחוז ס"ת ערום בלא מטפחת.

נהגו לעטוף הקלף של כל הס"ת מראשו לסופו בבד, כדי שלא יבואו ליגע בקלף עצמו¹⁵⁵.

צורת נרתיק ספרי התורה

שם: נהגו שספרי התורה יהיו תפורים על מוטות של עץ ומכוסים במעיל קטיפה, ולא מונחים בתוך תיק של עץ וכדומה. וכן משמע מדברי חז"ל, שכן היה נרתיק הס"ת מאז ומתמיד. וגם עי"ז אין חשש שיגלול הס"ת בתוך התיק שלו¹⁵⁶.

מקור אבות

שהס"ת נמצא בתוך תיק, לא חשיב כס"ת ערום לכו"ע, אבל למנהג המערביים שהס"ת מושכב, ואינו בתוך תיק עדיין קיים הבעיה של ס"ת ערום (לפי פירוש זה דאינו קאי על הנוגע בקלף אלא שנוגע בס"ת שערום), וע"כ נהגו במערב לעטוף הס"ת בבד. ודפח"ח.

¹⁵⁵. כן המנהג הפשוט. וכ"כ בספר זה השלחן (דף רכג) שכן נוהגים בליוורנו, ושכן נוהגים באלג'יר, וכן ראיתי נוהגין בין. והראוני שכך צורת הספר תורה של הר"ן. ולא מצאתי מי שעמד בזה, אמנם מפשטות דברי הש"ס מוכח שכן היה בזמן חז"ל, כדאיתא במס' מגילה (דף ל"ב), הגולל ס"ת צריך שיעמידנו על התפר, הגולל ס"ת גוללו מבחוץ ואין גוללו מפנים, וכשהוא מהדקו מהדקו מבפנים ואינו מהדקו מבחוץ, וכ"ז לא שייך בתיק דאיך גוללו בחוץ, ומאי

¹⁵⁵. כן המנהג הפשוט מימי קדם, והוא כדי שלא יבוא לאחוז הס"ת ערום. וכן ראיתי בקהילות יון העתיקה נוהגים כן. וכ"כ בנתיבי עם (סי' קמ"ז) דהספרדים בירושלים מאד נזהרים לא להוציא ס"ת מן ההיכל אם לא מגלגלים יריעת בד לפחות על פרשת השבוע. והוסיף שם דמהר"י אלפיא ז"ל כשקנה ס"ת על ידי בקש לכרכו כולו מבראשית עד לעיני כל ישראל ביריעת בד, וכן נעשה. ע"ש. ובאמת כן מנהגנו ליהדר לכרכו כולו בקלף, ובזה לא צריכים לסדר הבד כל שבוע, ומונע מכשול. וע"ע בהערות הגר"י בנאים שליט"א בסוף הספר שכתב עוד בביאור המנהג ע"פ מש"כ בנוב"ק סי' ז' דיש סוברים דהאוחז בס"ת ערום הכוונה גם על המחזיק העצי חיים ולכן יש מחמירים לאחוז העצי חיים בהפסק טלית. והנה למנהג רבים מן הספרדים

סימן קנ – בנין ביהב"נ ושיהיה גבוה

מקום הבימה ועמידת הש"ץ בבית הכנסת

סעיף ה: הגה ועוסין צימה צלמלע צימ הכנסת שיעמוד עליה הקורא צתורה וישמעו כולם.

נהגו שהש"ץ מתפלל על הבימה שמקומה באמצע בית הכנסת¹⁵⁷. ויש

מקור אבות

בימינו שעושים מוטות שיכולים לצאת וא"כ שוב חזרנו לדינו של השו"ע שלא לגלול הס"ת מתוך התיק.

ועכ"פ למנהגנו שהוא כפשטות דברי הגמ', שלא היה הס"ת בתוך תיק מעץ וכדו', לא נכנסים כלל לשאלה זו, כי לא מצוי כלל לגלול הס"ת בתוך התיק שלו. ולכן בוודאי שיש לקיים מנהג זה, שבזה גם ניצולים מחשש זה. וכל המשנה ידו על התחתונה, ובפרט שמנהגנו כפשטות דברי חז"ל.

ובביאור המנהג, שמעתי טעם נכון מהגר"י בנאים שליט"א ע"פ מה שנהגו במערב שהמזוזות מונחים באלכסון (כן שמעתי מהגר"י מאמאן שליט"א). ועל פי זה מבואר המנהג היטב, דבתוספות מנחות (לג.) מבואר שהדברים תלויים זה בזה, ואם כבודו של הס"ת להיות מונח כן צריך להיות המזוזה, ולפי מה שאנו נוהגים להניח המזוזה באלכסון, לכן ס"ת דידן מניחים גם באלכסון בתוך ארון הקודש.

¹⁵⁷. כך המנהג הפשוט. והובא בספר וליצחק ריח (אות ב' סעיף א'). ומבוסס ע"ד

נפק"מ אם גוללו על התפר. כך ראיתי שהוכיח הגר"מ מזוז שליט"א בקובץ אור תורה (שנה כ"ה סי' מ"ט) שע"כ בס"ת המונח בנרתיק מעץ לא שייך כ"ז.

ונראה דעדיף לעשות כמנהגנו שלא יהיה הס"ת מונח בתוך תיק. דהנה בשו"ת איש מצליח (יו"ד ח"א דף מ.) עמד במנהג שגוללין הס"ת בתוך התיק שלו, היפך דין השו"ע (סי' קמ"ז ס"ו) שלא לגלול הס"ת בתוך התיק. ושכבר כתב בספר שומר שבת שלא ראה שנוהרין בזה בשום מקום. וכן תמהו בנתיבי עם (שס), ובאורל"צ ח"ב (סי' מ"ה) על מה סומכין העולם שמקילין בזה נגד השו"ע. ובכה"ח יישב דדוקא אם רוצה לגלול הרבה, אסור, אבל לגלול מעט אין חשש לגלול בתוך התיק. אכן דבריו צ"ע, דלא מצינו חילוק כזה מבואר בשום מקום. ועוד שמצינו שגוללים הס"ת כולו מתוכו, מתחילתו עד סופו. ובאיש מצליח שם נדחק ליישב המנהג דטעמא דגמ' דלא יגלול הס"ת בתוך התיק הוא משום דחיישינן דילמא נפיל, ולכן בס"ת שמונחים וקבועים בחוזק בתוך התיק, ליכא למיחש. אכן דבריו לא שייכים

מקומות שלא נהגו להקפיד בזה, והבימה לא היתה מונחת באמצע בית הכנסת¹⁵⁸.

מקור אבות

אות יז בשם הלב העברי שבימה באמצע ביהכנ"ס הוא יסוד אשר כמעט כל התורה בנויה עליו.

ועיין בשו"ת מים חיים ח"ב ס' קט שמנהג מערב שתמיד מתפללים לצד מזרח, הגם שיש בתי כנסיות שהארון בצד אחר, העיקר לאיזה כוון מתפללים.

158. יעויין בשו"ת מים חיים ח"ב (סי' כ"א) מה שכתב להקל בכ"ז, והעיד על כמה בהכ"נ בעיר מקנאס שלא היו הבימות באמצע, ודלא כדברי הפת"י. ובקיצוש"ע (טולידנו סימן כ"ו אות ט"ו) כתב שיש לעשות הבימה דוקא באמצע ביהכ"נ, והוסיף שגם אין להתפלל בביהכנ"ס שאין הבימה באמצע. אכן בבית הכנסת במכנאס של הגר"ב טולידנו זצ"ל לא היתה הבימה באמצע. ועי' בהערת הגר"א עמאר שליט"א שכך היה בעוד כמה בתי כנסיות במרוקו.

הרמב"ם הל' תפלה (פרק י"א הל' ג'): "ומעמידין בימה באמצע הבית... כדי שישמעו כולם". הרי דשמיעת התפילה מהבימה שמקומה באמצע ביהכנ"ס.

והנה לענין אם העמדת הבימה באמצע ביהכנ"ס היא בדוקא או שרשאים לשנות ולהעמידה בא' מצדי ביהכנ"ס, בצד מזרח או מערב וכדומה. בשו"ת פאת ים (סימן ב') להגאון ר' ידידיה מונסוניגו זצ"ל הביא מעשה שאירע במחז"ק בבהכ"ן (שבעיר פאס) שרצו לשנות מקום העמדת הבימה, והסכים לעכב ע"פ השד"ח (אס"ד מע' בהכ"נ אות י"ג). וע"ע בתשובת חת"ס (סי' כ"ח) ובמנח"י ח"ג (סי' ד-ז) ובח"ה (סי' כ"ב). וכ"כ בספר וליצחק ריח (אות ב' סעיף א').

שו"ר בשו"ת דרכי דוד (ס' ס"ט) שכל קהילות צפון אפריקא ומארוקו ותוניסא מקומה באמצע הביהכנ"ס וציין לרשב"א ס' צ"ו וציין לשדי חמד מע' בית כנסת

סימן קנא - דיני קדושת בהב"נ

דין אכילה ושתייה בבית הכנסת
סעיף א: ות"ח ותלמידיהם מותרים לאכול ולשתות בהם מדוחק. הגם וי"א דצניזת המדרש אפילו שלא מדוחק שרי.

בדור האחרון נהגו להקל יותר שגם שאר העם שותים בביהכנ"ס כדי שלא להתבטל מהלימוד ונראה דהוא הדין שמותר לאכול לצורך הלימוד¹⁵⁹.

מקור אבות

כתב הרמב"ן דמותרים באכילה ושתייה מדוחק. וכתב בשו"ת אג"מ ח"א (סי' מ"ה) דמה"ט נוהגין להקל באכילה ושתייה בייארצייט, משום שסמכו על הראשונים שהתירו לאכול ולשתות משום שבתי כנסיות נעשו על תנאי גם בישובן. וכן שמעתי בשם הגרש"ז זצ"ל (וכן נדפס בהליכות שלמה הל' ביהכנ"ס בשמו ושגם הבח"ל הראה פנים להקל בזה). ואולם כ"ז לא מהני לדעת מר"ן שפסק (בסעיף יא) דלא מהני תנאי בישובן. וא"כ שוב צ"ב היאך הותר לאכול ולשתות ביהכנ"ס. וע"כ צ"ל ע"פ מה שהביא במג"א (ס"ק ה) בשם הסמ"ק, דסעודת מצוה מותר, ונראה דכ"ש כדי שלא יתבטל מלימודו חשיב כמצוה ושרי. וכע"ז כתב בביה"ל (ד"ה ואין אוכלין). ועוד בשו"ע (סעיף ב) כתב דלצורך ביהכנ"ס מותר לאכול ולישון בתוכו. ואפי' לצורך מצוה אחרת כגון שנקבצים לעבר השנה שרי. ופי' במג"א (שם) שהיו אוכלין אז רק פת וקטניות. אכן יש גורסים שבתות וי"ט ולפ"ז אפי' שאר

159. כך המנהג הפשוט כמש"כ הברכ"י (ס"ק ב'): "והמנהג עתה לשתות העם בביהכנ"ס". ובכה"ח (ס"ק ט) כתב לפרש המנהג דהיינו אם יושבים שם ללמוד שרי, אע"פ שאינם ת"ח. ומזה סמכו להקל כשלומדים בחבורות לילה חק לישראל או הקריאה בליל שבועות וכו', לאכול ולשתות בבהכ"נ כדי שלא להתבטל מהלימוד. וע"ע בספר תקנת חכמי מכנאס (תקנה סא) להגיש מיני תרגימא ושתייה באמצע הלימוד. וע"ע הערת הגאון רבי אברהם עמאר שליט"א בסוף הספר.

ומקור הדברים מהגמ' מס' מגילה (דף כה). בתי כנסיות אין נוהגין בהן קלות ראש, אין אוכלין בהן ואין שותין בהן. ועוד אמרו שם שבתי כנסיות שבבבל על תנאי הן עשוין. ונחלקו הראשונים אם תנאי מועיל גם על זמן היותן קיימים, או רק על אחר חורבנן, דעת התוס' דתנאי מועיל רק בחורבנן. אך רש"י והרמב"ן ס"ל דתנאי מועיל גם בישובן. ומה"ט

לדור מעל בית כנסת

סעיף יב: יש ליזהר מלהשתמש בעלייה שעל גבי בית הכנסת תשמיש קבוע של גנאי כגון לשכב שם.

יש אומרים שהמנהג כתשובת הרמב"ם שמותר לדור מעל בית הכנסת¹⁶⁰. ויש אומרים שיש להחמיר כדברי השו"ע לא לדור מעל בית הכנסת¹⁶¹.

מקור אבות

גדולה של חכמים וסופרים טיטואן כדברי הרמב"ם בתשובה שהתיר לדור ולשכב בעליה שע"ג ביהכנ"ס אע"פ שהם מיראי הוראה משום שודאי אילו מרן השו"ע היה רואה תשובת הרמב"ם היה פוסק כדבריו וכו' וכמעט אני אומר שכן מנהג העולם כולו שעושים דירות ע"ג בהמ"ד. ע"כ.

161. המחבר רבי יוסף בן ואליד לא הסכים לדבריו ושהרמב"ם איירי בבהכנ"ס שלא נבנה מתחילה לכך. א"נ שהתנו מתחילה, ואפי' שהרמב"ם חולק מ"מ אין לנו אלא דברי השו"ע. וכ"כ בשו"ת קרית חנה דוד ח"א (או"ח סי' כט) שבביהכנ"ס שנבנה מתחילה לכך בודאי אסור לדור מעליו. ודלא כשו"ת חיים שאל (סי' נו) דאילו ראה מר"ן דברי הרמב"ם הוי הדר ביה.

מאכלים מותר. ובלבד שלא יגיעו לקלות ראש, ונרא' דגם להגירסא "לעבר השנה" שרק פת וקטניות אכלו אז, י"ל דלדינא לאו דוקא פת וקטניות שרי אלא ה"ה שאר מאכלים, דכל שעיקר הסעודה לצורך מצוה, ואין חשש שיגיעו לקלות ראש שרי. ובשו"ת אול"צ ח"ב כתב דאפשר להקל ע"פ הגירסא דלאו דוקא לעבר השנה שרי ורק בשעת הדחק. ולפי כ"ז מש"כ הברכ"י דנהגו להקל לשתות, אם שותה כחלק מהלימוד, וכדי שלא יתבטל מלימודו, ה"ה דאכילה שרי, כיון דגם זה חשיב צורך מצוה. ועיין בהערות הגאון רבי דוד פרץ שליט"א בסוף הספר, שכ"ז רק בדורות אחרונים אבל בדורות ראשונים היו יותר מחמירים.

160. ובשו"ת שמו יוסף (דף נג:) הובא מהגר"ח בלייח שפשטה הוראה בעיר

סימן קנח – דיני נט"י לסעודה

נטילה על דבר שמיבולו במשקה

סעיף ד: אם אוכל דבר שמיבולו באחד משבעה משקין שסימנם י"ד שח"מ ד"ם (דהיינו יין דגש שמן חלב טל דס מים) ולא נתנבב, ואפילו אין ידיו נוגעות במקום המשקה, צריך נטילה בלא ברכה. הגה ואפי' אינו מטביל רק ראש הירק או הפרי אפ"ה יטול בלא ברכה.

נהגו להקל שלא ליטול ידיים לדבר שמיבולו במשקה¹⁶². ויש שכתבו שרק כאשר אינו נוגע בידיו בגוף המשקה, כגון שמטביל עוגה בתה, נהגו להקל ולא ליטול ידיהם¹⁶³.

מקור אבות

וצירף עוד בזה שהמשקה מבושל, ולא מצאתי סניף זה בפוסקים. ובספר וזאת ליהודה (סי' ח') הוסיף עוד להקל ע"פ דברי הכנה"ג שלא גזרו אלא כעין נהמא שהיא מילתא דשכיחא, אבל מידי שאין דרכו להיות עליו מטובל במשקה בטלה דעתו וא"צ נטילה.

והנה אע"פ שמדינא יש לזהר בנטילה זו כדנפסק בשו"ע, אכן רבים וכן שלמים נהגו להקל בזה לגמרי והוא על סמך דברי התוס' בחולין (דף קטו.) וכדהעיד בשמ"ש מגן הנ"ל שכן המנהג. וע' בשו"ת שמ"ש ומגן (ח"ד ס' ל"א) מה שהשיב לייסד המנהג, והוכיח שכן נהגו רובא דעלמא. וע' בחדד לאלפים (סי' קנ"ח) שאין למחות ביד המקילין. וגם בחיי אדם (כלל ל"ז ס"ד) כתב שעכשיו העולם נוהגין להקל בזה ע"כ. וכ"כ בשו"ע הגר"ז (סי' קנח) "ואין למחות בידם מאחר שיש להם על מה שיסמכו" ע"כ.

162. כך העיד בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ב (סי' מ"ו) וז"ל: ובדין דבר שמיבולו במשקה שאמרתי שמנהג העולם שאין נוטלין לדבר שמיבולו במשקה, הבאתי סמכות לזה מדברי הפוסקים ואחרונים. עכ"ד. ובהמשך דבריו הביא שכך היה מנהג מרוקן. וע' בליצחק ריח (אות ט'), פרחי כהונה (אות ל'). וכ"ה ר"י מאמן שליט"א (סוף הספר).

163. כך העיד בספר נהגו העם (ברכות). והדבר מבוסס על דברי הפוסקים שביארו דברי הרמ"א דמצריך נט"י במטביל רק את ראש הירק שהוא משום דחיישינן שמא יטביל כולו. וכן איתא במ"ב (ס"ק כ"א) ולפ"ז בדבר שאין הדרך להטביל כולו לית כאן בית מיחוש כלל. וכך פסק בכה"ח (ס"ק ל"ט) בשם הנו"ש (סי' י'). וא"כ הכא בטבילת העוגה בתה, ודאי לא חיישינן שיטביל כולו שהרי המשקה רותח, וכל כה"ג לא חיישינן.

שהיום נהגו העולם שאין מדקדקין להגביה הידים והטעם מפני שנוטלין רביעית על כל יד ויד, וגם נוטלים עד סוף פסת היד. דכל הטעם להגביה הידים הוא משום שחוששין שמא יצאו המים הטמאים חוץ לפרק ויחזרו ויטמאו הידים, משא"כ אם נטל רביעית שוב אין המים מקבלים טומאה. אכן במג"א שם כתב שע"פ הקבלה יש להרים הידים, וכמו"כ סמכו זאת על המקרא וינטלו וינשאו. וכן במ"ב כתב שכן ראוי לנהוג, וכן העתיק בכה"ח (ס"ק ב') ענינים נשגבים בזה ע"פ דברי השער המצוות (פ' עקב דף לט.), שיגביה ידיו עד כנגד סוף ראשו ולפחות יד כנגד פיו ממש, ובפרט ביום השבת כי אז צריך להרחיק את הקליפה בתכלית הריחוק ע"כ. ואפשר שלכן אומרים פסוק זה אשר מקורו מהמהרש"ל, כדי שע"י אמירת פסוק זה יזכור וידקדק להגביה הידים.

אופן נטילת ידים במערב הפנימי ע' בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ב ס' עא מה שראה גדולי הדור ע"פ רוב ליטול ידים פעם אחת על כל יד הרבה יותר מרביעית על כל יד ואח"ז חוזרין לשפוך על שני הידים בב"א, וגם לא נהגו לשפשף המים זא"ז בתוך נט"י כלל. וע' שם מה שביאר בזה יוצא כל הדעות ומה שמר"ן בס' קסב כתב לשפוך ג' פעמים, היינו בפחות מרביעית.

וכתבו שסמכו על שיטת התוס' בפסחים (קטו ד"ה כל) שרק כשנהג טומאה וטהרה היו זהירים בזה. וכן העיד בערה"ש (אות ה') שזה דבר שרוב העולם אין נזהרין בו כלל. וכן שמעתי מעדי ראיה שהיקל בזה הגרש"ז אורעבך זצ"ל. וכעני"ז כתב בגינת ורדים (כלל א' סי' ל"ז): כלל דמילתא כיון דלא חמירא נטילה זו וכו', יש להקל בה וכו' וכ"ש שאין אנו נזהרין מלטמא עצמינו וכו', אם כן בעילה כל שהוא מצינא למדחי הך נטילה, ולו יהיה שהדבר תלוי במח' נקטינן כדברי המקל. עכ"ל. ונתברר בזה על מה מבוסס מנהגינו הנ"ל. וידוע שכל שיש למנהג סמך אין לבטלו. אבל ברור שהחמיר בזה תע"ב.

ולפי כ"ז יש ליישב מה שיש שנהגו שרק בעה"ב נוטל ידיו בליל הסדר לאכילת הכרפס המטובל. והקשו רבים למה לא מקפידים שכולם יטלו ידיהם מאחר שכולם אוכלים הכרפס המטובל במשקה. ע' בזה בספר ויגד משה (סי' ט"ז) בשם שו"ת שיח יצחק סי' ד'. ואולי לפי הנ"ל י"ל שסמכו על כך שמעיקר הדין לא נהגו ליטול ידים לשום דבר שטיבולו במשקה, לכן לא החמירו בליל פסח אלא לבעה"ב.

יש שנהגו להגביה ידיהם לאחר נטילת ידים ואומרים הפסוק "שאו ידיכם קודש וברכו את ה'". והנה המ"ב (ס"ק ט') כתב

סימן קסו - דין הפסקה בין בציעה לנטילה

אמירת "למבצע על ריפתא" בין הנטילה לבציעה

סעיף א: יש אומרים שא"צ ליוהר מלהפסיק בין נטילה להמוציא, ויש אומרים שצריך ליוהר. וטוב ליוהר. ואם שיהי' הילוך כ"צ אמה מקרי הפסק.

נהגו לומר בג' סעודות שבת בין הנטילה להבציעה פיוט "למבצע על ריפתא". ואין בזה חשש הפסק דאינו מסיח דעתו מן הלחם. ואפשר שגם לענין דין הילוך כ"ב אמה ממעט ההפסק¹⁶⁴.

אמירת המזמור "ה' רועי לא אחסר"

שם: יש שנהגו שבכל פעם שנוטלים ידים קודם בציעת הלחם אומרים אח"כ המזמור "ה' רועי לא אחסר"¹⁶⁵.

מקור אבות

יושב במקומו מיקרי הפסק. ובבא"ח פ' אמור שנה ראשונה (ב') וכתב שצריך זריזות רבה כדי להזהר בכך.

ויש להסתפק אם ע"י שאומר דברים על הפת גם ממעט שיעור כ"ב אמה, דכל ענין תכיפה הוא שיש הפסק בין שני הדברים, וע"י שאומר דברים על הפת אינו נחשב הפסק, שמצטרף לכ"ב אמה. או דילמא כל שעבר פרק זמן זה תו לא מיקרי סמוך. וצ"ע. (ושמעתי ממרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל דשיעור זה דכ"ב אמה אינו יותר מחצי דקה).

¹⁶⁵. כך העתיק בקיצושו"ע (טולידנו) (סימן נ"ה אות ו') וז"ל: ירגיל אדם עצמו להתפלל על מזונו קודם נטילה, ואם שכח יכול להתפלל בין נטילה להמוציא, והעולם נוהגים לומר מזמור לדוד ה' רועי בין נטילה להמוציא. וי"א שיאמר

¹⁶⁴. כך המנהג הפשוט. וכן העיד במחזיק ברכה (סי' קס"ו אות ג') "בסעודות שבת חזינן לרבנן קדישי דאחר נטילה הם אמרו פיוט הרב הקדוש האר"י זצ"ל למבצע על ריפתא וכו'... ואח"כ בוצעים. ע"כ. וכן הביא בבן איש חי (שנה שניה פרשת וירא י"ד). ולענין הפסק, פשיטא שאין בזה חשש, אלא אדרבה פיוט זה ממעט ההפסק. שהרי לצורך הפת מותר לשאול על הלחם. וכתב שכן נוהגים בביתו לאומרו לאחר הנטילה. ולא העיר כלום אע"פ שבפ' אמור כתב שצריך זריזות לא להפסיק. ואפילו מי שאינו מבין בטיב הפיוט, מכ"מ יודע שאומרו על הפת. וכן שמעתי זקנים שאומרים פיוט זה כדי למעט בהפסק. אכן הרמ"א מביא דעת התוס' בסוטה (דף לט.) דאם שהה כדי מהלך כ"ב אמות לא מיקרי "תכיפה" ובמ"ב ס"ק ה' כתב שאפילו

סימן קסז - מקום וזמן הבציעה ומי הוא הבוצע

אמירת פסוק "ה' מלך" בין ברכת המוציא לאכילה
 סעיף ו: יאכל מיד ולא ישיח בין ברכה לאכילה, ואם שח צריך לחזור ולברך
 אא"כ היתה השיחה בדברים מענין דברים שמברכין עליו, כגון שבירך
 על הפת וקודם שאכל אמר הביאו מלח או ליפתן, תנו לפלוני לאכול, תנו מאכל
 לבהמה וכיוצא באלו א"צ לברך הגה ומ"מ לכמחילה לא יפסיק כלל.
 יש מקומות במרוקו שנהגו לומר בין ברכת המוציא לטעימה פסוקים
 "ה' מלך ה' מלך ה' ימלוך לעולם ועד" בעת טיבול הלחם במלח¹⁶⁶.
 אכן רבים ערערו ע"ז ויצאו חוצץ כנגד מחשש הפסק וברכה
 לבטלה¹⁶⁷.

מקור אבות

דאסור להפסיק בדברים כאלה או אחרים
 בין ברכת המוציא לאכילת המוציא.
 עכ"ל. וכן שמעתי מהג"ר דוד עובדיה
 זצ"ל שאין מנהג כזה, ומטעם הפסק.
 ושמעתי שמנהג זה התחיל מהמקובלים,
 שנהגו ד"ז במחשבה בלבד, וההמון
 התחילו גם לאומרו בקול רם.

והנה מקור איסור הפסק בין הברכה
 לאכילה, מגמ' ברכות (דף מ.) אמר רב
 טול ברוך פי' אם אמר כן להמסובים בין
 ברכה לאכילה אינו צריך לברך, הביאו
 מלח הביאו לפתן וכו' א"צ לברך, גביל
 לתורי צריך לברך. ורב ששת אמר אפילו
 גביל לתורי נמי אינו צריך לברך, דאמר
 ר"י אמר רב אסור לאדם שיאכל קודם
 שיתן מאכל לבהמתו. וברש"י שם פירש
 הטעם למה אין זה נחשב כהפסק, דאף
 זו "צורך ברכה". ומשמע שאינו רשאי
 להפסיק אלא לדבר שנחשב צורך לברכה

אותו קודם נטילה, והיינו אם ידיו נקיות,
 ולכן מנהג העולם טוב לאומרו אחר
 נקיות ידים. ע"כ. וכך העתיק במחזיק
 ברכה (שם). ובבא"ח פ' אמור (שנה
 ראשונה) ג"כ העתיק המנהג לומר מזמור
 לדוד ה' רועי בין נטילה להמוציא, ושאין
 למחות בידם.

166. בשו"ת מקוה המים ח"ה (עמוד י"ג)
 העתיק המנהג, וכתב ליישבו כי האמירה
 היא מעין הברכה שמברכין עליו. דהרי
 המג"א כתב שיש לכוין בטיבול ג'
 פעמים בכל פעם שם הוי"ה, ומלח
 בגמטריא ע"ח כמספר ג' פעמים הוי"ה
 ב"ה.

167. שו"ת שמ"ש ומגן ח"ג סי' ע"ח
 שיש איסור גמור משום הפסק. וכ"כ
 בשו"ת עמק יהושע ח"ו סי' ל' וז"ל:
 אנחנו לא נהגנו בכך בכלל, מטעם דהוי
 הפסק בין הברכה לאכילה. וזה פשו"ב

זריקת הפת בשולחן

סעיף יח: הבוצע נותן פרוסה לפני כל אחד והאחר נוטל פרוסה בידו, ואין הבוצע נותן ביד האוכל אא"כ היה אבל. (פרשה ל'ין צידה (איכא א), יז) רמז לפרוסת המוליד שנותנין צידו נשעת (לילות).

נהגו בהרבה משפחות שהבוצע על הלחם אינו נותן הלחם מיד ליד, אלא זורק הפת למסובין¹⁶⁸.

מקור אבות

הכוונות שיש בזה ולדידה הוי אמירה בעלמא ואין לו בזה צורך ברור לברכת המוציא ולא לסעודה, וא"כ מהיכ"ת שייחשב זה כצורך הסעודה וצ"ע.

168. כן נהגו בהרבה קהילות במערב, ומצינו שגם בארצות אשכנז יש שנהגו כן. ולכאור' מנהג זה נובע ממש"כ השו"ע והרמ"א בס' קסז סעיף יח, שאין הבוצע נותן ביד האוכל אא"כ היה אבל והוסיף הרמ"א ופרשה ציון בדיה, רמז לפרוסת המוציא שנותנין בידו בשעת האבילות. ומזה נמשך המנהג לזרוק הפת.

אכן צ"ע, במנהג זה שהרי במג"א שם כתב בהדיא שאין לזרוק הפת, ומשום בזיון אוכלין, וגם כיון שהוא פרוסת המוציא הוי בזיון המצוה.

אכן מצאנו שגדולים וקדושים החזיקו במנהג זה, בשו"ת התעוררות תשובה (ס' קעה) להג"ר שמעון סופר בנו של הכתב סופר (בנו של החת"ס) העיד שכן נהג אבא מארי וז"ל: והנה ראיתי לרב האי גאון מרן אבא זצ"ל שהי' נוהג שמברך בשבת ויו"ט על לחם משנה והי' מכוון להוציא לבני ביתו והמה מכוונין לברכתו ויוצאים בברכתו ובלחם משנה והי' זורק להיושבים בשלחן פרוסת המוציא.

המוציא. אך הרמב"ם בהל' ברכות (פ"א) כתב שכל שהפסיק בדברים מענין "דברים שמברכין עליו" אינו צריך לברך שנית. וכך נפסק בשו"ע כהרמב"ם וא"כ כיון שאמירת פסוקים אלו היא מענין המלח, הוי מעין דברים שלצורך הסעודה. משא"כ לשיטת רש"י י"ל שתיחשב אמירה זו כהפסק, מכיון שאין צורך באמירה זו לפרוסת המוציא. ויעויין בתוס' שם (ד"ה הבא) שכתבו דמה שאין רגילין להביא על השולחן לא מלח ולא לפתן, הוא משום דפת שלנו הוא חשוב ולא צריך מלח לפרוסת המוציא. ודייק מכאן בב"י שאין מותר להפסיק אלא לצורך פרוסת המוציא ממש. וא"כ בנידוננו שאי"צ לאמירה זו, צ"ע לרש"י אם רשאי לאומרו, דנהי שאומרו על הפרוסה מכ"מ אינו לצורך הפרוסה. וכמו שאם היה מלח ולפתן לטבל הלחם מכ"מ חשוב כהפסק כמו"כ אמירה זו של המלח שאינה נצרכת אל הברכה יחשב כהפסק. אך לפי מה שנפסק בשו"ע דכל שהוא מצרכי הסעודה אינו מעכב, יש מקום לדון לקיים המנהג דמאחר שלנוהגים מנהג זה הרי הוא להם צורך לסעודה, לא יחשב זה להם כהפסק. אך עדיין צ"ע, דהרי אינו יודע ע"פ רוב

סימן קסח – על איזה מין פת מברכין

ברכת המצה בכל ימות השנה

סעיף ז: פת הבאה בכיסנין וכו' וי"מ שהוא פת בין מתובלת בין שאינה מתובלת שעושים אותם כעבים יבשים וכוספין אותם, והם הנקראים בישקוני"ש. והלכה בדברי כולם שלכל אלו הדברים נותנים להם דינים שאמרנו בפת הבאה בכיסנין.

המנהג לברך על מצה בכל ימות השנה בורא מיני מזונות ולאחריו ברכת על המחיה,¹⁶⁹ ויש אומרים דירא שמים במשך השנה לא יאכל

מקור אבות

כמו אימורים שנתפקעו מעל גבי המזבח והנה מצות הקטרה הוא בזריקה כדאיתא ברמב"ם ס' בית הבחירה פרק שני הלכה י"ג ובכ"מ שם. לכן פרוסות המוציא שהמה בבחינת אימורים זורק אותם וזה כבודם של פרוסה הנ"ל, וכל טעם הוה שאין זורקין הוא משום בזיון ואדרבה זה כבודו כמו אימורים למזבח, זכיתי ליישב דעת קדשים בעזה"י בטובו וק"ל. ע"כ וראיתי מובא שכך היה נוהג הדברי חיים, וע"ע במנהגי חת"ס.

169. כן העיד הגר"ש משאש זצ"ל במכתב לספר מקראי קדש (פסח) (דף תקפא) גם על מצות המצויות בזמנינו: "והעליתי לחזק מנהגינו לברך עליהם בכל ימות השנה במ"מ ועל המחיה כדין פהב"ב, זולת אם קבע עליהם דהיינו אוכל מהם ד' ביצים. וזה כפי שכתב בסידור בית מנוחה (דיני נט' אות ד'). ולא נהגו העולם ליטול ידיים למצה ולא לברך עליה המוציא לא קודם הפסח ולא אחר

ותמהתי הא הלכה רווחת בגמרא ובפוסקים שאין זורקין אוכלים ובפרט פת הגם שאינו נמאס כדאיתא או"ח (סימן קע"א סעי' א' ובטו"ז ובמג"א שם) מ"מ יש ביזוי בזריקתו ונייח לי דעתי לפי מה דאיתא בשו"ע או"ח רע"ד ובמג"א שם שבשבת אין חותכים בלחם קודם ברכת המוציא רק יש נוהגין לרשות סביבו בסכין עיין במחש"ק ובסימן קס"ז הטעם לזה, ואיתא טעם בתו"ח יען שלחנו של אדם דומה למזבח הובא בשו"ע סימן קס"ז שם ובהג"ה דלכן יתן מלח על השלחן כמו על הקרבן. (ובסימן ק"פ סעי' ב' בשו"ע ובמג"א שם), והמאכל דומה לקרבן, והנה מה שהבעלים אוכלים הוא בבחינת קדשים קלים שהבעלים אוכלים והמוציא הוא כנגד אימורים חלק גבוה לכן מרשימים ובחול חותכים קצת קודם להפריש ולזמן חלק גבוה, ואיתא בספרים לאכול פירורי המתפקעים ונופלים בשעת חתיכות המוציא והמה

הפסח". וכ"כ בשו"ת שמ"ש ומגן ח"א (סי' ל"ה). וכ"כ בשד"ח (ברכות ס' ע') שכן המנהג. וכן ראיתי בשם האוצר המכתבים (ולא מצאתי התשובה). וכ"כ בשו"ת אור לציון (ח"ב סי' י"ב ג) בשם הגר"ע עטייה שזהו מנהג הספרדים. אמנם יש אומרים דהמצות בזמנם היו קשות ולא היו אוכלים אותן כפת, לכן היתה ברכתן מזונות אבל בזמננו מצות המכונה פריכות, ונאכלות בקלות, שפיר חשיבי כלחם ויש לברך עליהן המוציא. וי"א דמאחר שדבר זה ספק, יש לאוכלם רק תוך הסעודה. ונציג עיקרי הצדדים.

דעת האומרים לברך מזונות על מצה בכל ימות השנה הוא כפשטות דברי השו"ע, דכל פת יבש שכוססין אותה אפילו אינה מתובלת, ברכתה מזונות, וה"נ מצה, כיון שכוססים אותה דינה כפהב"ב. ובעיקר המנהג לברך על מצות בזמנינו מזונות, יש בזה שתי טענות. א. יש שהעירו שלשון "כוסס" היינו שיש קושי לאוכלם, ולכן אין דרך לקבוע ע"ז סעודה, אבל אותם שהם דקים ופריכים ונוחים לאכילה, תו ליכא בזה סברא לברך עליהם מזונות דלא חשיב כוסס. ב. בימינו דרך לקבוע סעודה עליהם, וכל פהב"ב שקובע סעודתו עליו ברכתו המוציא.

והנה בשיירי כנה"ג (סי' קנ"ה) נשאל על מצות שנילושו אחר הפסח, והשיב שלא דמי למש"כ בשו"ע (בס"ז) כוסס דפת מברך מזונות, דלא גרע מלחמניות שבלילתן עבה, דלחם גמור הוא ומברכין עליה המוציא, כ"ש לדעת הראשונים דבביליתו רכה שאפאה בתנור ברכתה המוציא, ואינה כ"כ קשה כמו

הבישקוני"ש שדבר בו השו"ע. ע"כ. והנה מה שכתב דהמצות שלנו אין כוססים אותם דאינן כ"כ קשות אינ"ז שייך למצות של זמנינו שהן דקות ופריכות. ובבית דוד (או"ח סי' ע') סמך על דברי השכנה"ג, והוסיף עוד טעם לחלק בין מצה לבישקוני"ש דהקושי של הבישקוני"ש הוא מחמת שמחזירים אותם לתנור אחר שנאפו כדי שיתייבשו לגמרי, ולכן ברכתה מזונות, משא"כ במצות, ומה שהן דקות הר"ז רק מכח האפייה, לכך הר"ז כפת ממש ע"כ. וגם דבריו לא שייכים במצות בזמנינו שפריכות ודקות. ומדברי השכנה"ג ובי"ד עולה שאיירי במצות רכות, ומלשונם מבואר דעיקר הכסיסה הוא מחמת שיבשים, ויש לפרש דכל שהוא כוסס אין זה סוג פת שתיקנו עליה ברכת המוציא (וכע"ז איתא בספר חוט שני (שבת) בסוף הספר, שפת העשויה מבצק עלים אינו סוג פת שמברכים עליו המוציא). ולפ"ז אין ראייה מדבריהם לברך על מצות בזמנינו המוציא ואדרבה משמעות דבריהם שכל שהפת יבש תו אין לברך עליה המוציא.

אך סיים בבית דוד עוד טעם לברך המוציא על מצות, דלאו במידי דמיקרי לחם תליא מילתא אלא בקביעות של בנ"א, ובבישקוני"ש שאין דרך בנ"א לקבוע סעודתן עליהן, מברכין עליהן מזונות לכו"ע, אבל מצות שדרך בנ"א לקבוע עליהן סעודה וראוי לברך עליו המוציא וברהמ"ז, לא מיבעיא בפסח שהוא עיקר הקביעות ואין קובעים על שום דבר אחר אלא אפי' לאחר הפסח הואיל וכבר מעיקרא חל עליו חיוב

מחמת ימי הפסח תו לא פקע אחר הפסח ע"כ. והנה לפי טעמו האחרון משמע שרק מצות שנאפו תוך הפסח מברכין עליהן המוציא אבל מה שנאפה בשאר השנה לא. ואולם לפי סברתו דתלוי אם אנשים קובעים סעודה ע"ז, הרי זה שייך גם במצה של שאר ימות השנה. וכן נקט בשו"ת צי"א (חי"א סי' י"ט). וכן מבואר בהגדת מעשה ניסים (דיני במ"מ) של הדה"ח. ובספר וזה"ב (דף 215) הביא בשם הגרש"ז זצ"ל שכן מורים דתלוי בקביעות גרידא. ולפי סברא זו מובן היטב למה בימי הפסח מברכין על המצות המוציא, שהוא משום שאז באמת קובעים ע"ז סעודה וחשיבי כלחם. (ועי' מה שנכתוב לקמן בדיון המופליטא שאם היא דקה מאד היא מאבדת את צורת הלחם. אך כ"ז כשלא נראות כלחם, אבל במצה נהי שהיא דקה י"ל דטפי חשיבא כלחם מוואפלקטקס ודברים רכים).

אמנם נר' דיש לקיים המנהג לברך מזונות על המצה בזמנינו אע"פ שקובעים עליה סעודה לפעמים, דהנה יש לחקור ביסוד דין קביעות שם לחם, האם תלוי הדבר בקביעות סעודה של בנ"א, ומה שלא קובעים עליו סעודה דינו כפהב"ב, ומה שהזכירו הראשונים תנאים לפהב"ב לא פליגי אהדדי אלא כל תנאי בפנ"ע הוא סיבה שמחמתה לא קובעים על פת כזו סעודה. או דילמא דאע"פ שעיקר הסיבה לברכת המוציא תלויה בקביעות, מכ"מ רק מה שגילו לנו הראשונים שחשיב כקביעות ה"ז טעון ברכת המוציא, ולפ"ז הני ג' שיטות שנחלקו בשו"ע מהו פת הפהב"ב, פליגי אהדדי, ולמ"ד כוסס הוי מזונות, אבל

דבר מתוק ס"ל דברכתו המוציא אע"פ שאינו קובע סעודתו עליו וכו'. וכבר חקר בזה בספר עמק ברכה (פומרנצ'יק) (עמוד ס') וצידד דתלוי במה שקבעו לפהב"ב ולא במה שדרכן של בנ"א לקבוע, וכתב שכן דעת רוב הפוסקים, אבל לא גילה מי הם. ולענ"ד כן מוכח מהב"י (סי' קס"ח) אחרי שהביא כל השיטות בפהב"ב, כתב דהוי ספק וחיישינן לסב"ל ולכן יש לברך מזונות על כולהו. והקשה המאמר מרדכי דבכולם אין דרך לקבוע סעודה עליהם ולא שייך לומר שיש בזה מחלוקת בין השיטות וספק ברכות להקל, שכל שאין דרך לקבוע ברכתה המוציא, וכל שיטה מפרש מהו אין דרך לקבוע, וכו"ע מודים. אך בב"י נקט כהנ"ל דכל שיטה חלוקה, ואפילו אם כולם אינם קובעים סעודה עליו, מכ"מ רק מה שהגדירו מהו פהב"ב מברכין עליו מזונות, ואשר ע"כ פליגי כל שיטה אחריה. וכך נקטו האהע"ו, דגומ"ר, רעק"א, גר"ז וח"א דהעירו על המג"א (ס"ק כ"ב) דכל מינים לקינוח מברכים עליהו, דהרי ספק פת הוא. ועוד מצאתי בהדיא בדגומ"מ (סו"ס קס"ח) דכתב דלפי התוס' דפהב"ב הוא דבר ממולא, לדידהו אם אינו ממולא אלא נילוש הו"ל המוציא. ועוד ראינו ש להביא מהדרכי משה (אות ב') שדיבר על לחם מתובל שמברכין עליו בשבתות, וקובעים עליו סעודה. וכן הזהיר הט"ז בסימן זה שלא להוסיף הרבה שומן בחלות, דאז תהא ברכתו מזונות. ואע"פ שעל לחמים כאלו בוודאי קובעים עליהם. ומשמע מכ"ז דתלוי במה שקבעו הראשונים מה נחשב כפהב"ב, ולא במה

מצות אלא כאשר קובע סעודתו עליהן¹⁷⁰. ויש שכתבו דיטול ידיו בלא

מקור אבות

דמחמת שהוא לחמה של חג הפסח מברכין עליה המוציא. אמנם הבית דוד (שם) כתב דכיון דכבר חל עליו חיוב בפסח תו לא פקע, דבפסח קובעים ע"ז. אמנם טעמו צ"ב, דממ"נ אם ס"ל דאזלינן בתר קביעות העולם כסברת המאמר מרדכי וסייעתו, "וכשיטת הבית דוד דכל שעשוי לאכילת עראי יש לברך עליה מזונות, גם בשאר ימות השנה כן, ואם לא ס"ל כן למה בפסח קיבל עליה שם קביעות טפי. וצ"ע בכוונתו. ובשו"ת הלל אומר (סי' קי"ז) כתב דכיון שזה למצוה, כשם שיוצאין בהן יד"ח מצות מצה, כמו"כ חשיב לחם, דהמצוה אחשביה. ועיין בצי"א (שם) מה שהקשה על דבריו. ועכ"פ לטעמו של הגן המלך כתב בשו"ת אורל"צ ח"ב (פ' י"ב אות ג') דבמוצאי יו"ט האחרון של פסח שלא מצוי לחם עדיין, הרי המצה עדיין חשובה כלחם גמור, ויברכו עליה המוציא. ולא נקט כטעמו של הב"ד שכל שנאפה בפסח תו לא פקע מיניה שם לחם.

170. כן כתב במחזיק ברכה (סי' קנ"ח), אחרי שהביא דברי השיירי כנה"ג והבית דוד שאין דבריהם מוכרחים, ויש להוסיף הסברא שהובא בהערה הקודמת, צידדו דמה שמברכים מזונות על מצה הוא משום שלא היו קובעים סעודה עליהם, מפני שקשה לאוכלן. ובימינו שקובעים סעודה עליהם, לכו"ע יש לברך עליהם המוציא. וכן הביא בוזאת ליהודה (סי' יט) דברי המחזיק ברכה ומשמע שנוקט

שקובעים העולם בפועל סעודתם, (אך יש לדחות דאולי ע"י שומן רב אינו לחם שקובעים עליו לכו"ע).

אשר ע"כ המבואר ממשמעות הב"י, והרבה אחרונים, דאין ברכת מזונות תלוי במה שקובעים עליו העולם סעודה בפועל, אלא במה שקבעו הראשונים מהו פת הב"ב. ולפ"ז מאחר שמצה חשיבא ככוסס, ממילא נכלל דינה במה שנפסק בשו"ע שיש לברך מזונות על דבר הנכסס, כי אין הדבר תלוי במה שקובעים סעודה בימינו. וכ"כ בספר גן המלך (סי' מ"ד) בפשיטות. ונקט כדבריו בדעת תורה למהרש"ם (סי' קס"ח). גם בשו"ת שבט הלוי ח"א (סי' ר"ה) בהגהות על ס' קס"ח כתב דעיקר הדין לברך על מצות בזמנינו מזונות. אלא שהסיק להחמיר לאוכלם תוך הסעודה וגם בשו"ת מנחת יצחק ח"א (סי' ע"א) כתב דיש לדקדק שלא לאוכלו אא"כ קובע סעודה עליו בלבד.

לפ"ז נר' דהסומך על המנהג לברך במשך השנה בורא מיני מזונות על מצות גם בזמנינו יש לו על מה לסמוך, והוא להקת הפוסקים הנ"ל דסבירא להו דכיון דזה כוסס הרי"ז נכלל בדברי השו"ע דחשיב פהב"ב, ולא אזלינן בתר קביעות סעודה כמנהג הבריות בפועל.

אלא שצריך להבין מדוע בפסח ברכת המצות היא המוציא, ויוצאין בהן יד"ח מצה בגלל כן, כדכתב הרמב"ם (פ"ו מהל' חו"מ הל' ו') שכל שמברכין עליו ברמה"ז יוצאין בו יד"ח. דמה נשתנה בפסח דנהפך ללחם. ובגן המלך (שם) תירץ

ברכה ויברך בורא מיני מזונות בתחילה ועל המחיה לבסוף¹⁷¹.

ברכת המופליטא

סעיף ח: לחמניות אותן שבלילתן עבה שקורין אובליא"ש לחם גמור הוא ומברך עליו המוציא וברהמ"ז. ואותן שבלילתן רכה ודקין מאד שקורין ניבלא"ש מברך עליהם בורא מיני מזונות וברכה אחת מעין שלש. ואם קבע סעודתו עליהם מברך המוציא וברהמ"ז.

מין מאכל הנקרא מופליטא, אשר ע"פ רוב עשוי מקמח ומים בלא תוספת סוכר או שמן בעצם העיסה, ומושחים ידיהם, או העיסה מבחוץ עם שמן, ונעשה לעיסה דקה ורכה, ברכתה מזונות. ואם קבע סעודתו עליה מברך המוציא וברהמ"ז¹⁷².

מקור אבות

ורכה וכ"ש שמטגנין אותה בשמן. ובפרט אם מעורב בשמן ודבש. אכן בהרבה מקומות נהגו לא לערב בו שמן ודבש, וגם לא לטגנו בשמן ולפעמים בלילתה קצת עבה, ואעפ"כ נהגו לברך עליה מזונות. וע' בספר ליצחק ריח (אבן דנאן) בליקוטי ריח (אות ב' ה') שכתב: "ואותם הרקיקים שקורים מופליטא אין ידוע אם ניכר בהם שמן אם לאו, ולכן ראוי לאכלם כשיעור שקובעים סעודה ומברך המוציא ע"כ. ונר' שמצריך דוקא שיהיה ניכר השמן בעיסה. ולפ"ז תלוי בכמות השמן ששמים בתוך המופליטא. אכן כאמור גם במקום שלא ניכר כמות השמן בפת, מכ"מ נהגו לברך מזונות. ובספר וזאת ליהודה (סי' כ) כתב וז"ל: "הרקיקין שקוראים "מופליטה" אין ידוע אם ניכר בהם טעם השמן אם לאו, ולכן ראוי לאכול מהם כשיעור שקובעים עליהם סעודה ומברך עליהם המוציא וברכת המזון". עכ"ד. אמנם הדבר טעון ביאור, דהרי אם

כוותיה. וכן נקט בדרך החיים, ובבית אפרים ועוד. ועוד יש שהעירו שכוסס שיין בדבר שקשה לאוכלו, ולכן כוססים אותו, אבל מצות דימינו שהן פריכות, אפשר דלכו"ע יש לברך עליהם המוציא. וכן מובא בשם הגריש"א זצוק"ל גם לבני ספרד. (הובא בשו"ת מנחת שמואל סימן יא).

171. סידור בית מנוחה שם: "ולי אי"ש צעיר נר' דגם ירא שמים יכול לאכול מצה אחר הפסח אף בלתי קביעת סעודה עליה, ויטול ידיו ולא יברך ענט"י, ויברך עליה בורא מיני מזונות כיון דגם על פת גמור אם בירך עליו במ"מ יצא בדיעבד אשר אכתוב לקמן בדיני ברה"מ, ובכה"ג דיעבד חשיב". וע' בשו"ת איש מצליח ח"ג (סי' ה') ובאורל"צ (ח"ב) שהעתיקו עצתו.

172. כן מנהג העולם. וכן העיד בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ד ס' ל"ח שהמנהג לברך מזונות, וכתב שהטעם משום דהוי כמש"כ השו"ע בסע' ח' דבלילתן דקה

דא"כ הו"ל לברך על מצה בימינו המוציא, וכן משמע דעת הב"י ועוד פוסקים. לפי"ז אינ"ז טעם מספיק לברך עליה מזונות, דאע"ג שלא קובעים עליה, מכ"מ אזלינן בתר תכונתה כפת, ומ"מ סניף מיהא איכא משיטת המאמר מרדכי וסייעתו.

ונראה עוד טעם מדוע יש לברך ברכת מזונות על המופליטא ואפילו שלא ניכר השמן בפת. דהנה התוס' בברכות (דף מב.) פירשו דלחמניות שמברכין עליהן מזונות היינו נילי"ש, ובט"ז (ס"ק ט') ביאר שהוא דבר שבלילתו רכה. וע' ברשב"א שהק' על תוס', דא"כ מאי קמ"ל דמברך עליהם מזונות בדלא קבע. ובערה"ש (ס"ק כ"ט) כתב ליישב דהני לחמניות מאכל חשוב הם ובלילתם עבה, אבל אם באופן עריכתו וגלגולו נעשה דק הרבה אפשר שגם תוס' יודו לרש"י שברכתה מזונות. והנה הקשו האחרונים דלכא' דברי השו"ע סתרי אהדדי, דכאן פסק דלחמניות שבלילתן עבה הוו לחם גמור ומברכים עליהן המוציא, ואילו בסעיף ד' כתב דפת של תבלין מברכין עליה מזונות. וע' בב"י דהיינו אובלייאש (שזהו לחמניות שפסקו תוס' שמברך עליהם המוציא). ובערה"ש כתב דע"כ בדקין מאד שאני. והנה בנידון דידן המופליטא אינה דקה מאוד, ומ"מ רכה היא ביותר. וע' במג"א (ס"ק כ') (כפי שהגיה הלבושי שרד). וכן משמע בקו"א להגר"ז. וכן נקט במנחת יצחק ח"א (סי' ע"א אות ד'), דגם באופן שבלילתן עבה, מכ"מ אבד תואר לחם לגבי ברכת המוציא דלא רגילים לקבוע על לחם כזה, ע"כ ברכתו מזונות ובדקבע ברכתו המוציא (ע"ש אות ה' ואות י"ד). ונר' לפ"ז

המופליטא בלילתה עבה, וגם יש לה תואר לחם, ואם אינו נרגש השמן בפת מהיכ"ת לברך עליה מזונות. וע' באורל"צ ח"ב (פי"ב אות ד') שכדי שיברכו מזונות צריך שירגיש מתיקות הסוכר שעירב בעיסה, ואין די במה שמרגיש שינוי בעלמא. אך דעת הגר"מ אליהו זצוק"ל שדי בכך שמרגיש שינוי משאר פת כדי לברך עליה מזונות. ולפ"ז רוב המופליטות הרי מרגישים בהם שינוי מפת, גם להגדרת האורל"צ שצריך להרגיש עצם השמן, הרי ברוב המופליטות מרגישים בהם את השמן. ונראה שיש לצרף עוד שני טעמים לברך עליהם מזונות לכו"ע. חדא דכבר ידוע מה שנתחבטו הפוסקים (הובא לעיל) האם קביעות פת הבב"כ לענין המוציא וברהמ"ז תלוי במה שדרך בני אדם לקבוע עליו, או שדוקא לפי ג' התנאים שנפסקו בשו"ע מהו פת הבאה בכיסנין. ומה שחוץ מזה, אפילו קובע עליה סעודה מכ"מ חז"ל קבעו לברך ע"ז במ"מ ומין ג'. ולעיל בענין ברכת המצה בכל השנה הארכנו בזה. וע' בספר עמק ברכה (פורמנציק עמוד ס') שחקר בזה גם להיפך, במיני לחמניות קטנות שאין בהם סוכר, אבל הדרך לאוכלם בלא קביעות סעודה. והנה לפי דעת הפוסקים שהדבר תלוי בדעת בנ"א כדנקט במאמר מרדכי והדה"ח ובית אפרים ועוד, י"ל דבהני מופליטות שהדרך לאוכלן עראי ולא בקביעות סעודת פת ברכתם מזונות אפי' אם בלילתן עבה ואין להן תוספת שמן הניכר במ. אך לפי המתבאר לעיל שמברכים על מצה מזונות כל השנה, ע"כ שלא אזלינן בתר קביעות הפת,

ברכת הספנג'

סעיף יג: אפילו דבר שבליילתו (פ') ליסת הקמח צמים) עבה אם בשלה או מיגנה אין מברך עליה המוציא אפילו שיש עליה תוריתא דנהמא, ואפילו נתחייבה בחלה דברכת המוציא אינו הולך אלא אחר שעת האפיה. ויש חולקין ואומרים דכל שתחלת העיסה עבה אפי' ריככה אח"כ במים ועשאה סופגנין (פ') עיסה שלשה ועשאה כמין ספוג) ובשלה במים או מנגה בשמן מברך עליה המוציא. (ונהגו להקל). וירא שמים יצא ידי שניהם ולא יאכל אלא ע"י שיכרך על לחם אחר תחלה.

מין מאפה שרגילים לאכול בחנוכה הנקרא "ספנג'", והם כמין

מקור אבות

ובשו"ת עמק יהושע ח"ו (ס' ל') כתב דברכת המופליטא המוציא. ושכן נהגנו תמיד מימי קדם. וצע"ג שלא שמענו מעולם למי שמברך על המופליטא ברכת המוציא, ובפרט כאשר ניכר בה טעם השמן. וכן נהגו כל החכמים לברך עליה מזונות. וכן היה נוהג הגר"ש משאש זצ"ל.

ושו"ר שבשו"ת שמ"ש ומגן ח"ד (או"ח ס' ל') העלה לברך מזונות על מופלטה. אך איירי שם בסוג שעושים כן בבליילה רכה. ולפי דברינו גם בבליילה עבה יש סמך לברך מזונות.

גם יש להעיר במה שלא נהגו ליטול ידיים על המופליטא אף שהוא דבר שטיבולו במשקה, שכן מורחים עליו דבש (שהיא אחד מן משקין), והידיים נרטבות ממשקה זה. וע' מש"כ בס"י קנ"ח שנהגו להקל בנטילה זו. ועוד יש ליישב בלא"ה, דמאחר שהדבש בא עיקרו לאוכל לא חשיב כמשקה לענין זה, ע' במ"ב (ס"ק י"ד) דדבר שעומד לאוכל לא צריך נט"י.

דמופליטא שמעשהו רך ביותר, ואינו דומה כלל לפת גמור, ומברך עליה מזונות, דפת כזה לא רגילים לקבוע עליו סעודה. אבל בדקבע יברך המוציא וברה"מ, דהא סו"ס לא איבד תואר לחם לגמרי. [נאינו דומה לטריטא (דסעיף ט"ו) דאפי' בדקבע לא מהני, דשם מחמת דקותו לית לה תואר לחם. ובמקו"א ביארנו ע"פ פסקי הרא"ש בברכות דדינו כנתבשלה, דמחמת דקותו אינו נאפה כראוי, אלא מכח האש, ולכן פקע מיניה שם לחם].

עלה בדינו ג' טעמים לברכת מזונות על המופליטא. (א) כיון דניכר בה טעם השמן, והרי לדעת השו"ע ברכתה מזונות. ואפי' רק ניכר בה שינוי מפת אחר, אפשר דחשיב שינוי לענין זה. (ב) אפי' בלא ניכר השמן י"ל דאין דרך העולם לקבוע סעודה ע"ז. (ג) כיון שהיא דקה ביותר אין לה דין תואר לחם ואפי' אם בלילתה עבה וכדכתב בשו"ת מנחת יצחק (שס).

סופגניות, ופעמים שמערבים בתוכם כמות סוכר שאינה ניכרת בפת, ומטגנים אותם בשמן עמוק, אע"פ שלפי דעת מר"ן ירא שמים לא יאכלם אלא תוך הסעודה נוהגים להקל לברך עליהם מזונות ועל המחיה¹⁷³.

ברכת הכוסכוס

שם: המנהג הפשוט לברך על כוסכוס בורא מיני מזונות, ואחריו על המחיה. ואפילו אם קבע סעודתו עליו¹⁷⁴.

מקור אבות

ונחשב ככלילה רכה, וע"כ ברכתו מזונות לכו"ע.

174. כן העיד בקיצוש"ע (טולידנו דף ר"א): "מברך עליה במ"מ ואפי' קבע עליו, לפי שאין כזית בכל פרוסה, והכי נוהגין מימות עולם". אכן סיים דיר"ש לא יאכל ממנו שיעור קביעות.

ומקור הדברים משו"ת גינת וורדים (או"ח כלל א' סי' כ"ד) שדן בברכת הכוסכוס וביאר אופן עשייתו: "וכך מעשהו, ששורין פת יבש במים, ולוקחין הפת ומפזרין עליו קמח ומגלגלין עליו ביד בכלי גדול, ונעשה הכל פרווין דקין, ולא חזו למיכל השתא כמות שהן מפני תערובות הקמח שבהן. ויש שעושין אותו לגמרי מקמח פירורין דקין בלי פת בכלל". ע"כ. ומתחלה צידד לומר דהוי כאפייה מאחר שנותנים אותו בכלי מנוקב תחת קדירת מים והאדים מבשלים אותו והוי לכאור' כאור מהלך תחתיו ותהא ברכתו המוציא, אך חזר בו, דכיון דהזיעה חשיבא כגופו של דבר ממש, הו"ל כבישול, וברכתו מזונות. וסיים הגינת וורדים דאם קבע סעודתו עליה מברך המוציא וברכת המזון דהא אית

173. כן מובא בשם הגר"ש משאש זצ"ל בעלון מטעמי השולחן חנוכה. וכן מנהג העולם כפי שהעיד בב"י שהמנהג להקל, וכ"כ ברמ"א, ובכה"ח (ס"ק ק"ז), מאמר מרדכי, גר"ז, חיי"א, ויפה ללב (אות ד'). (אמנם ע' בספר מנחה בלולה (אסבג) שהעתיק על דין הספג' שירא שמים יסתלק מן הספק, כלשון מר"ן).

ונוסף לזה י"ל דמנהג זה אינו נגד מר"ן, דהרי דעת מר"ן עצמו לא ברורה בזה. דביו"ד (ס' שכ"ט) לענין חיוב חלה כתב סתמא דעיסה שגלגלה ע"ד לבשלה פטורה מן החלה, ולא כתב להחמיר. וע' בשו"ת אורל"צ ח"ב (פ' י"ב ה') שכתב דע"כ י"ל שמר"ן חזר ממש"כ באו"ח. ואע"פ שיש לדחות מכ"מ היכא שדעת מר"ן לא ברורה לא קיבלנו הוראותיו כמש"כ בשו"ת חיים שאל ח"ב (ס' כא ד"ה הלא) ובס' בקש שלמה (אבן דנן דף לו:) ובלא"ה כתב הב"י בעצמו שמנהג העולם להקל בזה, וכפי שכתבו האחרונים. ואין אחר המנהג כלום.

עוד שמעתי דהעיסה שעשו בו הספג' בהרבה מקומות במרוקו היה יותר דליל,

שנותנים במים והמים מתלבנים ואזיל ליה תוריתא דנהמא. ואמנם בנהגו העם שם דחה ראייה זו, כי שם מתלבנים המים, ולכן הוי שינוי משא"כ בכוסכוס עיי"ש. ולכאור' יש להעיר טובא על דברי הנהגו העם, דלכאור' שפיר צדקו דברי הכה"ח, דהא סו"ס הכוסכוס הוי שינוי גדול מפת הנאפה. ובלא"ה נראה דכוסכוס דומה יותר לאטריות שכתב הרמ"א (בסעיף י"ג) דאין עליו תוריתא דנהמא, וברכת מזונות. (ולא דמי לפירורין בעלמא, דהנך כיון דכבר חל עליהם שם לחם, אף בנתפוררו תו לא פקע ברכתן).

מלבד זה כתב בעל הכה"ח בסוף התשובה שם: "אצלנו עושים הכוסכוס מקמח לבדו עם ביצים, ואח"כ מבשלין אותו, ואפשר שזה לכו"ע אפי' קבע אין לברך עליו רק מעין ג'". וצ"ע בכוונתו למה בתערובת ביצים יחשב טפי דאבד תוריתא דנהמא. ועכ"פ כפי שביררתי רגילות עשיית הכוסכוס הוא עם קצת שמן, וניכר בתוכו, ועכ"פ לענין ברכת מזונות בתחלה אין בו ספק כלל. ולענין אם קבע עליה סעודתו, כבר כתבנו מדברי החיד"א להקל.

ליה תוריתא דנהמא שהוא ניכר להדיא שהוא מעשה עיסה. והו"ד בבית מנוחה (דיני על איזה פת מברכין אות ל'). וסיים בשם הפרח שושן דירא שמים לא יאכלנו בקביעות סעודה אלא א"כ יברך על הפת תחלה. וה"ד בכה"ח (סי' קס"ח). אכן אין דבריהם מוסכמים לכו"ע, דבנחפה בכסף (או"ח סי' ב') כתב לחלוק על הפרח שושן, כי אפילו דבר שקבע סעודתו עליו אם נחשב כבישול פקע מיניה שם לחם. וכ"כ החיד"א בברכ"י (סי' קס"ח ס"ק ג'). והביא ראייה מהשבלי הלקט שכתב דאפילו קבע סעודתו על דבר מבושל ברכתו מזונות. ובספר זכור לאברהם (הרי"ו סי' מ') כתב שנקטינן בזה להלכה כדברי החיד"א. וכ"כ עוד אחרונים. וכן מנהג העולם שאוכלים מיני מעשה קדירה אפי' אם בא מבליה עבה, ולא חיישינן. ובקיצוש"ע שם סיים דיר"ש לא יאכל בקביעות סעודה. וצ"ע.

שו"ר בספר נהגו העם (ברכות) שג"כ העיד שמימי עולם נהגו שאפילו אם קבע סעודתו עליו מברך בורא מיני מזונות על המבושל, והביא מכת"י של בעל הכה"ח שקיים מנהגנו, דאפי' בדקבע מברך בורא מיני מזונות, דאזיל תוריתא דנהמא, והוכיח כן מסעיף י"א מדין פירורין

סימן קעג – דין מים אמצעיים

אכילת חלב ודגים יחד

סעיף ב: בין בשר לדגים חובה ליטול, משום דקשה לדבר אחר, וחמירא סכנתא מאיסורא.

יש חוששים מלאכול חלב עם דגים, אבל יש אומרים שאין בזה מנהג ברור¹⁷⁵.

מקור אבות

בודאי שיש להתיר וזה ברור. עכ"ל. וגם בסוף הפסק הביא פוסקים שסומכין על החיד"א זצ"ל, ובמסקנא שלו ג"כ לא כתב לאסור מה"ד רק כתב יש להמנע מלאכול דגים בחלב משום חשש סכנה, וכן יוצאי אשכנז נוהגים להקל בכל זה, ויש להם על מה שיסמוכו. ונהרא נהרא ופשטיה. עכ"ל. הנה מעולם לא אסר מה"ד – רק יש להמנע וכו', והמקילים יש להם על מה שיסמוכו. א"כ דעת הראש"ל שליט"א מבוארת יותר לקולא ולא לחומרא. ע"ש.

ולדעתי זה תלוי באנשים האוכלים, שמי שיש לו דמיון ואינו רוצה לאכול דגים עם חלב או גבינה או כותח, לא תוכל להסיר לו הדמיון, וראוי להניחו וכמ"ש הראש"ל נהרא נהרא ופשטיה. אבל מי שישאל על ההלכה אם מן הדין מותר או לא, תגיד לו בקול רם שמותר. וגם מר"ן ז"ל אומרים שיש בדבריו ט"ס, שבסי' קע"ג שמביא משם ראיה, לא מדובר אלא בדגים עם בשר ע"ש. אבל למדומיינים לא יועיל כל זה. ולכן טוב להניחם במנהגם. ותול"מ. זה מה שנ"ל

175. רבים חששו לזה, כן ביררתי אצל תלמידי חכמים מערי טטואן, ומכנאס, והוא ע"פ דברי הב"י יו"ד (סי' פ"ז ד"ה דגים). ושמעתי מהגר"ש משאש זצ"ל שאע"פ שיש צדדים להקל בזה, דרברי הב"י בזה לדעת הרבה אחרונים הם ט"ס, מכ"מ מאחר שהעולם פרשו מזה יש להניחם כן.

שוב הזדמן לי תשובה בכת"י שכתב בענין זה. ומאחר שאינה מצויה נעתיקה במלואה: "גם בענין דגים בחלב או בחמאה או בגבינה, ראיתי אותו שהאריך לחלוק על הראש"ל ביחודה דעת (סי' מ"ח) בחלק ששי. אבל לפי מה שראיתי ביחודה דעת שם (סי' מ"ח) גם הראש"ל האריך להביא ראיות להתיר. וכמ"ש"כ בהערה למטה ע"ש, שכיון שהרמ"א והט"ז והש"ך והפר"ח הוכיחו להתיר אף לכתחילה וכו'. ואפי' את"ל שיש חילוק בין חלב לכותח, מ"מ הואיל וגדולי האחרונים מתירין, ומחלוקת היא בין הרופאים בזה וכו'. וכן מרן החיד"א במחז"ב (סי' פ"ז) סובר ג"כ להקל. ובזבחי צדק נטה ג"כ להקל, וכ' עכ"פ בדיעבד

סימן קעה – דיני ברכת הטוב והמטיב

מנהגים בברכת הטוב והמטיב – שתיית רביעית, בלא סעודת פת, הרבה יינות

סעיף א: הביאו להם יין אחר אינו מברך בורא פרי הגפן אבל מברך עליו הטוב והמטיב. הגה אע"ג שאין לו עוד מן הראשון. ולא דוקא הביאו להם מחדש, אלא ח"ה אם היה להם מתחלה ב' יינות מברכין על השני הטוב והמטיב. הגה ודוקא שלא היו לפניו יחד כשצריך צורא פה"ג, אצל אס היו ציחד אינו צריך לצרך אלא צפה"ג כמו שימצא סעיף ג'.

יש שכתבו שלא מברכים הטוב והמטיב אלא בתוך סעודת פת¹⁷⁶. ויש שכתבו שנהגו לברך הטוב והמטיב גם שלא בסעודת פת¹⁷⁷. ויש שכתבו שנהגו לברך הטוב והמטיב גם אם לא שותים רביעית יין בטעימה בעלמא¹⁷⁸. וכן נהגו לברך הטוב והמטיב פעמיים זה אחר

מקור אבות

שמברכין על הפירות ומביאים גם יין עמהם, מברכים הטובה"מ. ומקור הדברים בשו"ת בית יהודה (סי' נ"ג) פסק דברכה זו שייכא בין בתוך סעודה ובין שלא בתוך הסעודה, וכדקדוק דברי הרמב"ם שכתב (בפ"ד): "היו מסובין לשותות יין". ואע"פ שבמטה יהודה (קע"ט ג') חזר בו לחוש לחומרא לדעת רש"י בברכות (דף נ"ט:) דרק בעת הסעודה מברכים הטובה"מ. וכן דעת הגינת וורדים. מכ"מ הרבה פוסקים קיימי כסברא ראשונה, ע' כה"ח (ס"ק כ"ח) בשם המהר"י הלוי (סי' ל"ה). וכ"כ בהגב"י, ובער"ה (אות ב').

176. כ"כ בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג (סי' פ"ח). וכן משמע מסתימת המ"ב שלא נתן בזה שיעור שתייה. ובבדי השולחן (ס"א,

לכתוב בענין זה. ולח"פ בירושלים עיה"ק ביום ח"י שבט תשס"ב", שלום משאש.

ובשו"ת והשיב משה להג"ר משה מלכה זצ"ל ס' יז כתב להתיר לטגן דגים עם חמאה או חלב עיי"ש.

176. כ"כ בשו"ת ויאמר יצחק ח"א (סי' א') להסתפק בזה, דמרש"י (בדף נט:) משמע דדוקא בתוך סעודת פת מברכים ברכה זו. ומאידך מהרמב"ם (פ"ד דברכות) משמע דכל שהסיכו מברכין. והביא דעת האחרונים בזה, והסיק שמאחר שפליגי הפוסקים סב"ל ואין לברך. ולא העיר שיש בזה מנהג.

177. בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג (סי' פ"ח) העיד שכן נוהגים כמו בליל ט"ו בשבט

זה, כפי היינות שמגישים¹⁷⁹.

מי מברך ברכה זו

סעיף ה: אם רבים מסובים בסעודה כל אחד מברך לעצמו הטוב והמטיב, ולא יברך אחד לבולם דחיישינן שמא יקדימו קנה לושט כשיענו אמן. הגה אצל אס היו מקוצים לשמות בלא אכילה אחד מזרז לכולם.

יש שכתבו שנהגו שהאורח והאכסנאי מברכים הטוב והמטיב¹⁸⁰.

הסדר של ט"ו בשבט

שם: נהגו בכמה מקומות לערוך סדר בט"ו בשבט עם מיני פירות ויינות¹⁸¹.

מקור אבות

שאינו שלו למה לא יברך על מה שהזמין לו הקב"ה מיני יינות לשתות.

181. בשו"ת שמ"ש ומגן (שם) כבר העיד על סדר ט"ו בשבט שהיו עושין בעירו במכנאס, וכ"כ הגר"א עמאר שליט"א בהערותיו בסוף הספר. והלום ראיתי בספר קהילות צפרו, בקונ' נהגו העם וז"ל על התיקון בט"ו בשבט שמברכים הברכות על הפירות והיינות כנראה שלא נתחדש אצלנו (בעיר צפרו) רק בזמנו של ר' יהודה אלבאז ז"ל (תק"ל תר"ז) בסביבות שנת תק"מ, הרב הנז' כתב אל עמיתו בעיר פאס, הרב רפאל אהרן מונסונגו ז"ל על זה והוא השיב לו במכתב, בט"ו בשבט מעולם לא נהגנו בו כלל וכלל ולא ראיתי מי שנהג בזה זולת זה כשלוש שנים, פעם אחת נקראתי לבוא אצל כהרר"י סרירו נר"ו ובאתי בסוף וראיתי אותם שותים ושתיתי עמהם שינו היינות, והפירות לא קירבו לפני, וגם אין בידי שום ספר המדבר בענין זה ובעזה"י כשאפנה אשנה פרק זה בארוכה ע"כ.

ב) הוכיח מזה, שלא צריכים שיעור אלא שנתקנה הברכה על טעם חדש. וכן הוכיח בשו"ת אבני ישפה (סי' ל"ח) שבכל שהוא מברך, ודלא כהכה"ח (ס"ק י') שכתב שכיון שצריכים לברך על ההטבה ע"כ צריכים בזה שיעור רביעית, ושכ"כ במסגרת זהב על קיצשו"ע, וסיים בכה"ח דאין להקל בכך. אכן לא משמע כן מסתימת הפוסקים. ובאורל"צ ח"ב (פי"ב ח') החמיר שצריך עכ"פ מלא לוגמיו מסברא דיליה דצריך שיעור חשוב, אך אפשר דנתקנה הברכה על הטעימה של יין חשוב. וכ"כ בהדיא בספר חסד לאברהם (או"ח י"ז) וברכת יוסף ידיד (הובא באורל"צ שם). וכסתימת הפוסקים שלא צריך רביעית.

179. שו"ת שמ"ש ומגן (שם).

180. שמ"ש ומגן שם. וכמו שכתב בבית יוסף, דלא כהמרדכי שכתב שאורח ואכסנאי אינם מברכים, כי אין זה הטבה כיון שאינו שלו. והעיר הב"י דאין לדברים אלו על מה שיסמוכו, דאע"פ

סימן קעו – שהפת פוטר את הפרפרת

ברכה על מעימת מאכלים לפני סעודתו

סעיף א: ברך על הפת פוטר את הפרפרת דהיינו פירורי פת דק דק שדיבקים עם מרק או דבש. בירך על הפרפרת לא פטר את הפת.

בסעודות שבת בין הקידוש להנטילה נוהגים לברך על מעט מאכלים. והאוכל דברים שבאים לעורר תאבון לאכילה, כגון זיתים, ירקות מלוחים או מיני אגוזים ושקדים, אפ' אוכל מהם יותר מכזית אינו מברך אחריהם ברכה אחרונה. אבל אם טועם דברים שאינם באים לעורר התאבון, כגון ששותה משקאות או אוכל דגים וכדומה, לכתחילה עליו להזהר שלא לאכול מהם שיעור כזית, דאז נכנס לספק אם צריך לברך ברכה אחרונה.

ואין לחוש במנהג זה משום ברכה שאינה צריכה, אע"פ שהיה יכול לאכול את אותם מאכלים באמצע הסעודה ולהפטר מלברך עליהם כלל, כיון שעכשיו יש צורך במה שמברך עליהם¹⁸².

מקור אבות

בצירוף כמה דברים שאוכל ביחד מגיע לשיעור כזית, האם מתחייב בזה בברכה אחרונה. (ב) כיון שיכול לאכול פרפראות אלו בתוך הסעודה בלי ברכה, הרי לכאורה הוא גורם ברכה שאינה צריכה. (ג) שמא יש בזה משום שיהוי בין הקידוש להמוציא, ואולי אין זה נחשב קידוש במקום סעודה.

(א) בענין אם צריך לברך ברכה אחרונה על המאכלים שטועם לפני הסעודה. הנה האחרונים דנו בארוכה בדין מי שאכל לפני סעודתו כשיעור ברכה אחרונה האם מחויב לברך מעין ג'. והנה אם אוכל דברים שבאים לעורר התאבון כגון:

ומכ"מ במועד לכל חי (ס' ל' אות ז') הביא מנהג זה, וכתב בשו"ת אורחת יושר ח"ג ס' כ"א שהושרש אצל הציבור.

182. כן העיד בשו"ת יחזקאל דעת (חזון) ח"ב (סי' כ"ג). ובשו"ת תבואת שמ"ש (סי' סב) שכן נהגו בעירו. ובשו"ת עמק יהושע ח"ג (סי' כ') הובא שכך היה המנהג בטטואן. (ו) כתב שם שבצפרו לא היה קיים מנהג זה. אך שמעתי שבצפרו גם היה קיים מנהג זה והיו מברכים על פרפראות. וכן המנהג כיום אצל רבים, שמקפידים אחר הקידוש לטעום איזה פרפראות כדי להשלים מאה ברכות.

ויש לדון על מנהג זה מכמה אנפי (א) אם

כזית יברך ברכה אחרונה. וכן כתב באורל"צ ח"ב (פי"ב אות ז'). ובספר ליצחק ריח (אבן דנאן) לקו"ד (ברכות) העתיק דברי החי"א דהאוכל דברים שבאים לעורר התאבון אינו מברך אחריהם. והאוכל דברים שנפטרים מברכה אם אוכלם בסעודה, אם אוכלם לפני הסעודה מברך לאחריהם, והאוכל דברים שלא מעוררים התאבון יאכל פחות מכזית שלא ליכנס לספק. (ולא כתב שהמנהג לאכול מדברים אלו ולא לברך, בלא חשש).

ולפ"ז יש לזהר ולהזהיר שלא לאכול מדברים שאינם באים לעורר התאבון כשיעור כזית, וגם לא לאכול דברים שהיו נפטרים מברכה אילו אכלם תוך הסעודה דבאים ללפת הפת. וכן לא לאכול מיני מזונות שהם ספק פת, דאם יאכל כשיעור צריך לברך עליהם ברכה אחרונה.

אולם בערוך השולחן (סו"ס קע"ו) כתב וז"ל: ופשיטא בשבת כשנותנין לאחר קידוש מיני מתיקה ושאר דברים, ובדעתם שבעוד זמן קצר יטלו ידיהם ולאכול פת, בוודאי א"צ ברכה אחרונה, שהרי הקידוש הוא במקום סעודה והכל הוא מהסעודה. ע"כ. וע"ע בחי"א (כלל מ"א) שג"כ כתב לא לברך ברכה אחרונה. וא"כ י"ל דבכה"ג ספק ברכות להקל. וכ"ז בשבת ולא בימי החול לפי טעמו של הערה"ש דמדין קידוש במקום סעודה אינו מברך ברכה אחרונה.

ב) ולענין הספק השני היאך מברך על מאכלים אלו אשר יש מהם שפטורים מברכה באמצע הסעודה, דבאים להמשיך האכילה, או ללפת בהם את

זיתים, ירקות מלוחים וכדומה, אפילו אכל כשיעור אינו צריך לברך, דחשיבי צורך הסעודה. כן העתיק בגר"ז (סי' קע"ו) בהדיא. וכ"כ בח"א (כלל מ"א), ובמ"ב (ס"ק ב'). ומה שיש לדון הוא אם אוכלים דברים שלא באים לעורר התאבון ואוכלים מהם יותר מכזית, האם יש על מה לסמוך שלא לברך עליהם ברכה אחרונה, וכגון האוכל פירות שלא שייכים כלל לסעודה ואוכל מהם רק כדי להשלים בברכותיהם מאה ברכות, האם טעון גם ברכה אחרונה.

במג"א (סי' קע"ד ס"ק י"ד) כתב דהשתיה לפני הסעודה משקין שעתיד לשתות מהן גם בתוך הסעודה, לא יברך עליהם ברכה אחרונה. והביא ראיה מדברי בעל המאור בפסחים שכתב דכל שימשוך השתיה בתוך הסעודה מישך שייכי. ובנשמ"א (שם) ובגר"ז (סי' קע"ד) הרבו להשיג עליו, ושאיין ראיה מבעה"מ. וכן במ"ב (סי' קע"ו שעה"צ אות ח') הסיק דלא כהמג"א. וע"כ מי שאוכל קודם הסעודה דברים שלא שייכים לסעודה, אף אם יאכל מהם גם בתוך הסעודה, לא חשיבא אכילה זו כחלק מהסעודה, וצריך לברך עליהם ברכה אחרונה. וה"ה האוכל דברים שלא יאכל מהם בתוך הסעודה כגון תפוחי אדמה וכדומה, אם אוכל מהם כשיעור צריך לברך עליהם ברכה אחרונה, כיון דאין ברכתן באה לפטור מה שבתוך הסעודה, ועל כן אינם שייכים לסעודה כלל. ולפ"ז מי שאוכל ושותה דברים שאינו עתיד לאכול מהם תוך הסעודה, וזה כולל שאר משקין, נכנס לספק, וכתב החי"א שעל כן יקפיד לאכול דוקא פחות מכזית. ובמ"ב הכריע שאם אכל

סימן קעח – איזה דברים קרוים הפסק בסעודה

דין יצא ממקומו באמצע סעודת פת

סעיף א: היה אוכל בבית זה ופסק סעודתו והלך לבית אחר, או שהיה אוכל וקראו חבירו לדבר עמו ויצא לו לפתח ביתו וחזר, הואיל ושינה מקומו צריך לברך למפרע על מה שאכל וחזר ומברך בתחילה המוציא ואח"כ יגמור סעודתו, אבל אם דיבר עמו בתוך הבית אע"פ ששינה מקומו מפינה לפינה א"צ לברך.

סעיף ב: הגה ויש חולקים בכל מה שכתב בסיומן זה, רק סוברים ששינוי מקום אינו אלא כהיסח הדעת, ולכן אם שינה מקומו למקום אחר א"צ לברך וכו'. ולכן מי שפסק סעודתו והלך לבית אחר או שהיה אוכל וקראו חבירו לדבר עמו אפי' לפתח ביתו או למקום אחר, כשחזר לסעודה א"צ לברך כלל, דהא פת צריך צרכה במקומו לכו"ע וכו'. ואין חילוק בין חזר למקום שאכל כבר ובין סיים סעודתו במקום אחר וכן נוהגים במדינות אלו. מ"מ לכתחילה לא יעקור ממקומו בלא צרכה דחיישין שמא ישכח מלחזור ולאכול. מיהו לצורך מצוה עוברת כגון שהגיע זמן תפלה מותר ועיין סימן קפ"ד.

אם שינה מקומו מסעודה זו לסעודה אחרת אינו צריך לברך שוב על מה שיאכל בסעודה השניה כדברי מור"ם. ויש שכתבו שאף נהגו לכתחילה ללכת ממקום למקום, ולוקחים פת עמהם דבכה"ג לא חיישין שמא ישכח¹⁸³. ויש אומרים דהעיקר כדברי מר"ן ואם שינה

מקור אבות

יותר מכזית שאז יש לו ספק בברכה אחרונה.

ג) ולענין הספק השלישי, אי חשיב קידוש במקום סעודה, ע' מה שכתבנו בסי' רע"ג.

183. כ"כ בשו"ת שמ"ש ומגן ח"א (סי' א') שמנהגנו מימי קדם שאפי' לכתחילה

הפת, וא"כ נמצא שגורם בזה ברכה שאינה צריכה דומיא דמה שאמרו במס' יומא (דף ע'). בשו"ת יחזקאל דעת (חזון) שם אמנם פקפק על המנהג מטעם זה. ומ"מ סיים דיש לו על מה לסמוך, מאחר שיש לו סיבה לברך, וכפי שכתב בברכ"י או"ח (סי' מ"ו) וסיים דמ"מ אין לאכול

מקומו צריך לחזור ולברך¹⁸⁴.

מקור אבות

זצ"ל שנקטינן כדברי מר"ן ולא אמרינן ספק ברכות להקל, ובאורל"צ ח"א (סי' י"ז) כתב דיש לחלק בין ספק ברכות להקל דברכה שאינה צריכה כנידוננו, לברכה לבטלה, דבכה"ג דהויא ברכה שאינה צריכה אזלינן כדעת מר"ן. וכ"כ הגר"מ אליהו זצוק"ל בתשובה שהובאה בשו"ת שמ"ש ומגן שם.

עוקרים ממקום למקום. וגם לא חיישינן לשמא ישכח, שהרי מחזיק פת בידו, ואע"פ שלדעת מר"ן צריך לברך על מה שאכל שם, דספק ברכות להקל אמרינן אף נגד מר"ן. וכ"כ בכה"ח (אות א' ואות יד). והבא"ח (פ' בהעלותיך אות ב'). וכ"כ ביפה ללב (אות ב').

184. כן דעת הג"ר ידידיה מונסוניגו

סימן קפ – דיני פירורי הפת

להסיר פת שלימה מעל השולחן

סעיף ב: כל מי שאינו משייר פת על שלחנו אינו רואה סימן ברכה לעולם; אבל לא יביא פת שלימה ויתננה על השלחן, ואם עשה כן מחזי דלשם עבודת כוכבים עבירה, שנאמר: העורכים לגר שולחן.

המנהג הפשוט להשתדל לשייר פירורי פת ואם נשאר פת שלימה לא מסירים אותה¹⁸⁵.

מקור אבות

בשעת ברכת המזון, דאין הברכה מצויה בדבר המנוי, לא פסקה בשו"ע, אלמא לא ס"ל הכי. והוסיף דמשתדלים לכסות אותה.

וע"ע שם דמשאירים מלח על השולחן כמש"כ בבית מנוחה.

185. כ"כ בשו"ת דרכי דוד (או"ח ס' כ"ט) שכן מנה אלג'יריא. והוכיח מדברי הפוסקים שכל קפידת מר"ן היא להביא לחם שלם, אבל אם כבר נמצאת על השולחן אין קפידא. ואע"פ שבדרכי משה כתוב בהדיא דיש להסיר הפת שלם

סימן קפא – דין מים אחרונים

חיוב נשים במים אחרונים

סעיף י: יש שאין נוהגים ליטול מים אחרונים וכו'.

אע"פ שמעיקר הדין חובת מים אחרונים הוא בין לאנשים ובין לנשים, יש שכתבו שנשים הקילו במים אחרונים¹⁸⁶.
ויש משפחות שנהגו להקל כדברי השו"ע בסעיף י' [ובעיקר משפחות ממראכש] שלא היו נוטלים ידים מים אחרונים כלל, בין האנשים, בין הנשים.

מקור אבות

בכה"ח (קפ"א כ"ז). וכן הובא מנהג הנשים להקל במים אחרונים בשו"ת שבט הלוי חלק ב' (סימן כ"ג) ובתשובות והנהגות ח"א (סי' קע"ד). וע"ע במור וקציעה (שם) ובאוצר פסקי הסידור (סימן רמ"ד).

186. כן כתב במקוה המים ח"ג (סי' י"ז) שנהגו הנשים להקל בזה. ונתן טעם שכיון שמעיקר הדין לא צריך הנטילה כיון שאוכלים עם מזלג, ורק ע"פ הסוד מקפידים על נטילה זו, הנשים לא קיבלו על עצמן הנהגה זו. וע"ע

סימן קפז – דיוקים בנוסח ברכת המזון

נוסחאות בברכת המזון

סעיף א: יש אומרים ברוך משביע לרעבים, ואין לאומרו וכו'.

לענין קביעת מנהג ברור על נוסחאות בברכת המזון ע' בהערות. מה שנדפס בסידורים בסוגריים הזננו ולא ממעשינו, רבים לא הורגלו בנוסח אלא אומרים אלא הזן אותנו¹⁸⁷. ומסיימים הזן ברחמיו את הכל¹⁸⁸.

מקור אבות

העיר לי שבמקומם בטנכיר הורגלו בנוסח זה וכגון דא נהרא נהרא ופשטיה]. ולא אומרים האל הזן אותנו, וכלשון השו"ע (קצ"ב א') וכן גירסת האבודרהם ועוד.

188. כ"כ בנהגו העם (ברהמ"ז).

כתוב בסידורים: בחן בחדד וברחמים ולא מוסיפים תיבת רבים.

כי הוא זן ולא מוסיפים כי הוא אל זן. ודלא כמש"כ בעלי הדס שמנהגיהם להוסיף תיבה זו.

הזן ברחמיו את הכל ע"פ הסידורי ליורנו. ודלא כהסידורים החדשים. כ"כ בנהגו העם (ברמה"ז).

כתוב בסוגריים לפני ברכה שניה "על ארצנו" וכאמור יש שנהגו לאומרו ויש שהשמיטו ונוצר חילוקי מנהגים מחמת שנמצא בסידורים בסוגריים ונהרא נהרא ופשטיה.

"אנו מודים לך", ולא "אנחנו מודים לך". ואומרים: "אל תצריכנו", ולא "נא אל תצריכנו". עי' כה"ח ס"ק ל.

187. הנה לענין קביעת מנהג על נוסחאות בברכהמ"ז, שונה מתפלה שנעשית בצוותא וע"פ חכמי המקום שהיו שם. וגם בתפלה הארכנו בשורש החמישי שקשה לקבוע מנהג בזה אבל עכ"פ אין לשלוח יד בגירסאות, ברם בברהמ"ז קשה כפליים, דהנה ע"פ רוב התפשט אצל חכמי המקום הנוסח ע"פ הסידורים הנפוצים מליורנו: תפלת החדש, בית עובד וחסד לאברהם, אמנם בסידורים אלו יש הוספות שנמצאים בסוגריים ובזה קיים חילוקי מנהגים, יש שנהגו לאומרם ויש שנהגו להשמיטם, לכן לא הארכנו לקבוע מסמרות בנוסח, ונהרא נהרא ופשטיה. אלא שיש נוסחות שכולם היו רגילים בהם ע"פ הסידורים ובימינו (דלא כסידורי עדות המזרח) והעתקנו אותם.

ולענין השמטת הסוגריים הזננו, כן שמעתי מהגר"ד באנון שליט"א שרובם לא הורגלו בנוסח זה, וכאמור זה תלוי במקומות נוידידי הגר"ע אסייג שליט"א

בבית האבל מברך כנוסח המודפס בסידורים ברכת המזון לאבלים¹⁸⁹.

מקור אבות

בן נאים שליט"א (בסוף הספר).

כשמסיימים, לפני עושה שלום יש מוסיפים: "כי השביע נפש שוקקה, ונפש רעבה מילא טוב, הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו, יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם" כן העיד בלפי ספרי (שם). ופסוקים אלו לא מובאים בסידורים.

בגמר ברכת המזון רבים נהגו להניח היד על הלחם כשהם אורחים ולומר להניח ברכה אל ביתך. ומשיבים להם ומביתך אל יחסר.

מי שנסתפק אם בירך ברהמ"ז ביו"ט חוזר ומברך כפי שפסק מר"ן בס' קפח סעיף ו, וכתב בשו"ת שמ"ש ומגן או"ח ח"א ס' יג, וח"ב ס' יט ועוד מקומות) שכך נהגו לפסוק במרוקו ודלא כדעת הבא"ח וכה"ח ונמשך אחריהם ביביע אומר (ח"ז י"ד ס' כז וח"ט ס' מז) ולא אומרים בזה שסב"ל מאחר שהוי ספק במצוה אם יש חיוב סעודה ביו"ט ולא בברכה.

¹⁸⁹. ובנוסח המדויק יעויין בבית עובד.

וכן בסיום ברכה השלישית נדפס בסידור "שמתנתם מעוטה וחרפתם מרובה". אחרי לא לידי הלואתם. ויש שנהגו לדלג על זה. אך נראה שהנהוג לומר נוסח זו (בפרט שאינו בסוגריים אצל סידורי ליורנו רוב הורגלו מחמת זו באמירתה).

ובאמירת רצה בשבת הנוסח בסידורים הוא "ואף על פי שאכלנו ושתינו חורבן ביתך וכו'". במקום "והגם" שנמצא בסידורי זמנינו.

מה שכתוב בסידורים להוסיף לפני ברכת הטוב והמטיב "בחיינו ובחיי כל קהל בית ישראל, תבנה עיר ציון ברינה, ותכון עבודת הקודש בירושלים, וארמון על משפטו ישב בקרוב, כבראשונה". לא כולם הורגלו בנוסח זה אע"פ שאינו בסוגריים בסידורי ליורנו. ונהרא נהרא ופשטיה.

וכן בברכה שלישית חותמים בונה ברחמי ירושלים אמן. ויש שרק חותמים ברכת בונה ירושלים כן. עי' הערת הגר"י

סימן קצב – ברכת זימון בג' או בעשרה

אמירת "רבותי נברך"

סעיף א: היו המסובין ג', חייבים בזימון, שאומר אחד מהם נברך שאכלנו משלו, והם עונים ואומרים ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו, והוא חוזר ואומר ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו.

נהגו לפתוח הזימון בהזמנה של "הב לן ונברך" (ויש אומרים אותו בלשון הקודש, ברשותכם או רבותי נברך וכדו'), ולא להוסיף ברשות מלכא עילאה קדישא¹⁹⁰. והמזמן עונה "נברך שאכלנו משלנו וכו'".

מקור אבות

כדי שנתאחד לברך לבוראנו. ומזה מבואר מנהגינו לומר נוסח "ברשותכם" או "רבותי נברך", והוא פירושו של הב לן ונברך. כי זה הלשון שאנו רגילים בו, ויותר מובן לנו מלשון ארמית. ואמנם בכה"ח (ס"ק ב') השיג על המג"א, דנר' דיותר טוב לומר כלשון הזוהר ע"ש. לא הבנתי טעמו של דבר לומר בלשון הזוהר, דהרי כל מטרת אמירת הב לן ונברך, והוא היכי תמצוי לזמן ביחד, וזה נעשה בכל לשון שיבינו. ואין בדבריו כדי דחייה לדברי אדונינו המג"א.

ומה שלא מוסיפים ברשות מלכא עילאה קדישא. עי' ביפה ללב (אות ד'), שישתקע הדבר ולא יאמר וכל המוסיף מגרעות נתן. אבל ברו"ח (אות ב') יישבו, וע"ע בכה"ח (ס"ק ב). וכאמור דברינו מבוססים ע"פ הזוהר.

190. כך המנהג. וכן נדפס בבית עובד, ולא מוסיפים כשאר עדות הספרדים "למלכא עילאה קדישא". והנה במג"א (ס"ק א') הביא מדברי הזוה"ק (ריש פ' דברים) לומר נוסח: "הב לן ונברך" והטעם כי כל מילי דקדושה בעי הזמנה. ומזה נוהגין שהמזמן אומר: "רבותי מיר וועלין בענטשין", והם עונים "יהי שם ה' מבורך מעתה ועד עולם". ולכא' יש לתמוה על המג"א למה לא נימא כלשון הזוהר בלא שינויים. ונראה דפשיטא ליה להמג"א בכוונת הזוה"ק שיפתח במילי דפתיחה של הזמנה ככל הזמנה דמצוה בפה קודם עשיית המצוה, כמ"ש המ"ב (ס"ק ב'). וע"כ עדיף שיאמר זאת בלשון אשר רגילים בו. אשר ע"כ פירושו של הב לן אומרים בלשון אשכנז, כי אין מעלה באמירתה בלשון ארמית דוקא, שאינ"ז אלא היכי תמצוי

סימן רג – דיני ברכת פירות הארץ

פרי צבר וחצילים

סעיף ד: על פירות שמוציאין אלני סרק, שהכל.

נהגנו כדברי מר"ן לברך על הצבר שהכל¹⁹¹.

המנהג לאכול בודינגן (חצילים) ולא חוששים לזה לערלה¹⁹².

מקור אבות

191. ע' אוצר המכתבים ח"ג (ס') שמברכים שהכל כיון שזה מאילן (תנח) שזה מנהגנו שפרי זה שמצוי במרוקן הרבה ונקרא "להנדייא" והעיד מכת"י ר' יוסף בירדוגו זצ"ל
192. ע' נהגו העם. ובמשפט וצדקה ביעקב חשש להחמיר בזה.

סימן רח – דין ברכה מעין ג' אחר ה' מיני פירות וה' מיני דגן

חתימת ברכת על המחיה ועל הכלכלה

סעיף י': בברכה אחת מעין שלש של פירות דחוצה לארץ חותם על הארץ ועל הפירות, ובא"י חותם על הארץ ועל פירותיה, ואם בחו"ל אוכל מפירות הארץ חותם ג"כ על פירותיה.

נוהגים לומר סמוך לחתימת הברכה "ונודה לך על הארץ ועל המחיה ועל הכלכלה"¹⁹³. וכן בחתימה אומרים על הארץ ועל המחיה ועל הכלכלה"¹⁹⁴. וי"א דחותמים על הארץ ועל המחיה בלבד¹⁹⁵.

מקור אבות

עוד לפני מר"ן וכמש"כ בנוהג בחכמה דרוב מנהגי פאס הם ע"פ הרד"א. ונר' דעפ"ז נמשך מנהגו בזה ע"פ שיטת הטור, ואשר היא גם שיטת הרא"ש לדברי הלחם חמודות. ונמשכנו ע"פ האבודרהם, ונתפשט המנהג בהרבה קהילות. ע' בספר אוצר פסקי הסידור שכן נוהגים יוצאי מרוקו, סוריה, ליטא, ופולין. ובספר עלי הדס כתב שכן מנהג תונים.

ואולם באחרונים תמהו על עיקר הנוסח, שהרי אין חותמין בשנים, כדאיתא בגמ' בברכות (דף מט.) ע' בספר ישמח לבב (ס"ה אות ט"ז) אחרי שהעיד שמנהגו לומר על המחיה ועל הכלכלה, תמה שהרי אין חותמין בשנים. ובארול"צ ח"ב (פ' מ"ו אות מ"ה) כתב שבאמת המנהג לומר על המחיה. אמנם לעצם הקושיא יש לומר ע"פ מה שפירש בריטב"א בברכות שם דבברכת מקדש השבת וישראל והזמנים,

193. כן המנהג. וכן איתא בספר ברכת כהונה (נדמ"ח עמ' תקע"ז אות ד'). והוא כדי שתהיה כל החתימה מעין הפתיחה. ודלא כהיד אפרים והו"ד בפקודת אלעזר.

194. כך המנהג העתיק וכן איתא בסידורים הישנים. וכן העיד בשו"ת ישמח לבב (עובדיה סי' ה'), וכ"כ בנהגו העם (ברכות): "מנהגנו בנוסח ברכת על המחיה ועל הכלכלה". וכן העיד בשו"ת יחוה דעת (חזן) ח"ג (סי' ט"ו) שמנהג זה נתפשט אפילו לפני מר"ן.

והנה מקור הדברים מהסוגיא בברכות (דף מד.) ושם מבואר שחותם בעל המחיה בלבד. וכן איתא ברי"ף, רמב"ם (פ"ג הל' י"ג דברכות) ועוד הרבה ראשונים. אמנם בטור (סי' ר"ח) העתיק נוסחת "על המחיה ועל הכלכלה". וכן גורס בדברי חמודות על הרא"ש (אות ק"ל). וכ"כ בתניא רבתי (אות כ"ט), ובר"ד אבודרהם (דף שע"ד). ויתכן שע"פ דבריהם החל המנהג הזה

שהקשו בגמ' איך חותמים בשנים, ותירצו חוץ מזו, פי' דכולהו ענין קדושה. וה"נ י"ל דעל המחיה ועל הכלכלה הכל ענין שבח המזון. וע"ע בספר אוצר פסקי הסידור (שם) מה שכתב ליישב עוד בזה.

ואמנם גם בשעה"צ (ס"ק נ"ב) תמה על נוסחת הטור ואבודרהם והמג"א שהעתיקו, דהרי יחידאה הם, אבל יש להעיר על השעה"צ דמלבד הטור ואבודרהם כן נמצא גם בתניא רבתי. והרבה אחרונים נקטו כדבריהם. ע' בלבוש, פסקי ריקאנטי, יעב"ץ בסידורו, וכן הביא בברכי יוסף בשם ההלק"ט, קיצשו"ע (סי' נ"א), בן איש חי (פ' מסעי) ועוד. וגם ביד אפרים ובפקודת אלעזר צידדו כן. ובספר אורחות רבינו ח"א (עמ' ס"ח) איתא שכן נהג הסטייפלר זצ"ל.

ונראה דנוסח זה מבוסס על הך כללא דצריך שתהיה החתימה מעין הפתיחה. וע' לעיל (סי' קי"ח) שביארנו דמה"ט חותמים במכניע מינים, להגורסים בתחילת הברכה מינים. וכ"ש בנידוננו שהוא ממש מעין הפתיחה, שפותחים "על המחיה ועל הכלכלה", ע"כ מסיימים מעין הפתיחה. ובפרט לפי מה שהזכרנו לעיל דהמנהג לומר סמוך לחתימה ונודה לך על הארץ ועל המחיה ועל הכלכלה (ודלא כהיד אפרים ופקודת אלעזר, ע' הערה הבאה), דהוי לפי"ז ממש מעין כל הברכה כולה.

195. כן אמר הגר"י מונסוניגו זצ"ל, שכן קיבל, שלפני החתימה אומרים על המחיה ועל הכלכלה, אבל בחתימה אומרים רק על המחיה. וכ"ה הגר"י מאמן שליט"א (סוף הספר).

ויש נוהגים לומר ונודה לך ה' אלוקינו, כן איתא בבא"ח (ש"ב מסעי א'). אך במעשה ניסים (דף קי"ב) העיר דט"ס יש בדבריו. אמנם בסידורי הבא"ח כגון סידור עוד יוסף חי נדפס כהנ"ל. וצ"ע. ויש נוהגים שעל דגן א"י אומרים על מחיתה ועל כלכלתה, דומיא דעל פירותיה שכתב מר"ן לומר על פירות א"י. ע' בברכי"י (ס"ק י') בשם ההלכות קטנות שנוהגין כן, ולא מצא סמך למנהג. ומ"מ כתב דאין לשנות מנהג ראשונים, ושוב מצא בספר כפתור ופרח כן.

ע' בשו"ת אורחת יושר ח"ב ס' י"ח שדן אם לברך על תה לפני העוגה ובהג' מהגר"ר י. מאמן (המובא להלן בסוף הספר) כתב שמברך על המשקה לפני העוגה. וכ"כ במאמר מרדכי ס' קס"ח ס"ק י"ג, ובשו"ת אורחת יושר ח"ב ס' י"ח כתב דיכול לברך על העוגה ושוב על הקפה, וכך הזכיר במא"מ שם.

ולענין אכילת כוסכוס עם ירקות, ע' בברכי"י ס' ר"ח ס"ק י"ג שהביא ממו"ר זקנו המהר"א אזולאי שיש לברך על העיקר גם כשבא הטפל ללפת את העיקר, ולכן המנהג הפשוט לאכול לביבות עם גבינה ביותר ואין מברכין על הגבינה. וע' בשו"ת מים חיים ס' מ"ה ובנוה שלום ס' רס"ט. ובדברים שאין דרך ללפת הפת כמו צימוקים מברך שתי ברכות. כ"כ באורחת יושר שם ע"פ הכה"ח ס' קס"ה אות צ"ט.

ומצאתי בוזאת ליהודה (סי' יח) שדן בירקות שעושים עם הכוסכוס דלסברת הט"ז (רד סעיף טז) דמברך שני ברכות, ולדעת המג"א (ס"ק כה) מברך על הרוב.

וסיים "ומפני כך נהגו לצאת ידי שניהם לאכול תחילה מעט מן הירקות ולברך עליהם ברכה הראויה להם ואח"כ אוכלים הכוסכוס ומברכים עליו בורא מיני מזונות ובתוך האכילה מערבין עמו הירקות ואוכלים אותם בבת אחת וק"ל, ע"כ.

בדין ברכה אחרונה על משקין, לא נתבאר בדברי השו"ע בהדיא שיעור שתייתם לברך עליה ברכה אחרונה. אמנם בשו"ע הל' יוה"כ ס' תרי"ד סעי' י' הביא בסתמא ששיעור שתייה לחייב עליה ביוה"כ הוא כדי שתיית רביעית, וי"א ששיעור צירוף השתייה כדי אכילת פרס. ובט"ז ומג"א כתבו בפשיטות שה"ה לענין ברכה אחרונה. ובמשנה ברורה ס' ר"י (ס"ק א) כתב ע"פ הגר"א דהעיקר כ"א דשיעור שתייה כ"א"פ. אך נתפשט שמנהג רוב הספרדים שלא לברך ברכה אחרונה על משקין ביותר מכדי שתיית רביעית כמש"כ בבא"ח (פ' מסעי אות ז').

אלא דמצאנו באחרונים, בין מגדולי ספרד, בין מגדולי אשכנז, דדנו במשקין שדרכם לשתות ביותר משיעור כ"א"פ, האם יש לברך ברכה אחרונה עליהם, ושורש הספק דאע"פ שלענין חיוב אכילה ושתייה ביוה"כ אינו חייב ביותר מכ"א"פ, התם ביתובא דעתא תליא מילתא, וביותר מכ"א"פ לא מיתבא דעתא, אמנם הכא לענין ברכות בהנאה תליא מילתא כיון שהחיק נהנה ברביעית או בכזית גם ביותר מכ"א"פ מצטרף. ובשיירי כנה"ג (ס' רד) סיים דכן המנהג הפשוט לברך על תה וקפה ברכה אחרונה בורא נפשות. וכן דעת הגינת

ורדים (או"ח כלל א' ס' יז) כיון שכך דרך רוב העולם. ובשיירי כנה"ג (שם) הביא שהסכים עמו הגאון רב יוסף אישקאפא (מח"ס ראש יוסף), וכן חילק מהל' יוה"כ לבין הל' ברכות הגר"י אלפנדרי בשו"ת מוצל מאש (ס' טז). וכן העלו רבים מגדולי אשכנז, ובניהם הגר"ז (בסדר בכה"נ פ"ח ה"ו) מהר"ם שיק (או"ח ס' פה) ומהרש"ם (דעת תורה ס' רד).

לעומתם, כבר פשט המנהג הרווח שלא לברך ברכה אחרונה בורא נפשות על תה וקפה, כדעת המג"א והט"ז שאין לחלק בין הל' יוה"כ לכאן. ובשו"ת בית יהודה עייאש (או"ח ס' ז) דן בשאלה זו בארוכה, וצידד גם לחלק בין הל' יוה"כ לבין ברכות שחיוב ברכה בהודאה תליא מילתא על מה שנהנה ועל הנאת הגוף הוא מברך, וסייע עצמו מדברי השיירי כנה"ג, מוצל מאש והבני חייא. אלא שהודא שנהגו העולם שלא לברך ע"פ סברת המקילים ושכן ראוי לעשות מפני חשש ברכה לבטלה, וכ"כ בברכ"י (ס' רב) שכן מנהג טורקיה אר"י וגלילותיה וכ"כ במורה באצבע (ס' ג, צו) שכן נהגו במצרים מקומו של הגינת ורדים שלא כדבריו. ועוד אחרוני ספרד, וכמדומה שכן נוהגים העולם.

וכעת אינה לידי ספר וזאת ליהודה להג"ר יהודה טולידאנו נכד לבעל השמים החדשים (שנתבש"מ בשנת תקל"ג) הביא בס' כ"ב כתב יד מאת מוהר"ש בן אלבאז ז"ל שדן בשאלתא דא ושיש לחלק טובא בין הל' יוה"כ לבין הנאת ברכה אחרונה, וכפי שחילק הכנה"ג, וסיים "ולדעתי אם יהיה לי מי שיסכים עמי גם למעשה נקטינן הכי ובפרט למאי

דקיימא לן אם הלכה רופפת בידך הלך אחר המנהג, ומעשים בכל יום דמברכים על ביותר מכדי אכילת פרס ואין פוצה פה ומצפצף נאם ש.ב.א. ס"ט". הרי עדות מגדול במערב לפני כשתי מאות שנים שהעיד שכן נוהגים מעשים בכל יום לברך על שתייה ששוהה יותר מכא"פ (ושם איירי בשתיית יין או שכר) וכדעת הרבה גדולי ספרד ואשכנז שהזכרנו.

על כן לולי דמסתפינא הייתי אומר דירא שמים הרוצה לצאת מידי כל ספק ינהג כפי שהציע המשנה ברורה (סי' ר"י ס"ק א) מה שנוהגים אנשי מעשה שלבסוף שתייתן מניחין כדי שיעור רביעית שיצטנן מעט כדי שיכול לשתות רביעית בלא הפסק וטוב לעשות כן כדי לצאת אליבא דכו"ע, ע"כ. ומקור הצעה זו מצאנו בספר יד אהרן (ס' רד) ושכן ראה נוהגין אנשי מעשה.

אמנם ידועים דברי הברכ"י (ס' רד ס"ק ו) שהעיר על הצעה זו דאין דרך שתייה בכך ובטלה דעתם שאינ"ז דרך הנאתו ותיקונו. וכן העיר במהרש"ם (שם). מכ"מ בשע"ת (ס' רד ס"ק יב) העיר שלא אמרינן כה"ג בטלה דעתו דהרי צריך לברך על הנאה כל שהוא, וכן חילק במהר"ם שיק (או"ח ס' פה) שכן נוהג ואינ"ז שלא כדרך שתייה כשאנו שותהו בחמימות רבה, ואכמ"ל.

ונר' דמאחר שרבים מן האחרונים ס"ל שיש לברך גם ביותר מכא"פ, והעיד מהר"ש בן אלבאז זצ"ל שכן מעשים שבכל יום אצלינו, הגם שבימינו לא

ראינו נוהגים כן, מכ"מ אנשי מעשה שרוצים לצאת אליבא דכו"ע לשתות בבת אחת שיעור רביעית, נר' דשפיר עבדי ויש להם על מה לסמוך, דיש לצרף מנהג הקדום לברך על שתייה אפי' ביותר מכא"פ, ואפי' את"ל סב"ל, עכ"פ בשתיית רביעית יש לסמוך והוי כעין ספק ספיקא. וכן ראיתי בספר הליכות עולם (ח"ב דף ק) שהרוצה לסמוך על סברת המשנה ברורה, יש לו על מה לסמוך. [ובשו"ת יביע אומר ח"ה או"ח ס' יח ס"ק יז כתב שהבא לשאול מורים לו שלא לברך דסב"ל, אע"פ שהמברך יש לו על מה לסמוך, מכ"מ לענ"ד לאור דברי תשובת מהר"ש בן אלבאז טוב לאנשי מעשה לנהוג כן אפי' לכתחילה ושפיר מורינן הכין].

ושו"ר להג"ר יוסף משאש זצ"ל באוצר המכתבים (ח"א ס' שסו) שנשאל בעצה זו וציין לדברי הבאה"ט ס' רד שהביא עצה זו לשתות התה בבת אחת ושי"א שעצה זו אינה מועילה שאין דרך שתיה בכך. וסיים שמנהג הפשוט שאין מברכין עליהם לבסוף ואין עושים בזה שום ענין. ולענ"ד כל דבריו אמורים למנהג רוב העולם שלא נהגו להחמיר בזה, אבל אין שום ראייה שהרוצה לסמוך על עצת האחרונים לברך ברכה אחרונה שכן ראוי לעשות, וכאמור מנהג קדום היה לברך בלא"ה ברכה אחרונה, ע"כ בוודאי אנשי מעשה הרוצים לברך אחרי שתייתם בב"א שפיר למעבד הכי, והכי יש להורות לבני המערב לענ"ד. ודו"ק.

סימן ריש – ברכת הודאת היחיד

ברכת הגומל לנשים

סעיף א: ארבעה צריכים להודות, יורדי הים כשעלו ממנה, והולכי מדבריות כשיגיעו לשוב, ומי שהיה חולה ונתרפא, ומי שהיה חבוש בבית האסורים ויצא. וסימנך וכל החיים יודוך סלה "ח"ב"ש "י"סורין "י"ם "מ"דבר. המנהג הפשוט שאין נשים מברכות ברכת הגומל אחרי לידה¹⁹⁶.

מקור אבות

שגם לבני ספרד בימינו אין לברך הגומל על נסיעה מעיר לעיר יותר מפרסה, דהנה מקור דברי השו"ע מספר תורת האדם להרמב"ן שהובא בב"י, ומבואר שם שעכ"פ צריך חזקת סכנה, ובימינו שבדרכים אין חזקת סכנת ליסטים, אין לברך. (ואם משום תאונות דרכים, גם בעיר היינו צריכים לברך משום כך וכמוש"כ באור לציון ח"ב פרק יד אות מב) ואין ראייה ממה שהמנהג היה לברך כשנוסעים מעיר לעיר, כי שם היה מצוי סכנת ליסטים על הדרך. וכן שמעתי מהגרי"ש אלישיב זצוק"ל שמסתבר שבימינו גם לבני ספרד אין לברך בנוסע מעיר לעיר בכבישים שאין בהם סכנת ליסטים, וכן שמעתי בשם הגר"צ אבא שאול זצ"ל שכן דעתו. וע"ע בשו"ת אורל"צ (שס), ועי' בהערת הגר"א עמאר שליט"א ובמה שנהג הגר"ב טולידנו זצ"ל לברך.

שו"ר בשו"ת והשיב משה להג"ר משה מלכה זצ"ל ס' כב שגם העלה כהן סברא שלא לברך הגומל בנסיעה מאחר שלא

196. כן העיד בס' נשמת חיים להגאון רבי יהושע מונסוניגו זצ"ל (ערך ברכת הגומל). וכתב שלא ידע טעם הדבר. וכ"כ בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג (סי' ס'): "במרוקו לא נהגו הנשים לברך ברכת הגומל". והאריך בזה בשו"ת עטרת שלמה (סימן י"א) ביישוב הענין בכמה אנפי ובס' שרשי מנהגי אשכנז גם במקומם לא נהגו הנשים לברך. וע"ע בזה בשו"ת מנחת שלמה ח"ב (סי' ד' אות ל"א) שהעיד שאין הנשים נוהגות לברך ברכה זו. וכ' שטעם הדבר מפני הצניעות, דכל כבודה בת מלך פנימה. ומ"מ ביולדת רבים נוהגים בירושלים לברך דרגילים הקרובים להתאסף בביתה ע"ש. אכן מנהגנו שגם בזה לא מקפידות לברך.

אגב, מה שיש נוהגים שבנסיעה מעיר לעיר מברכין הגומל ע"פ מה שנפסק בשו"ע (סעיף ז') דבספרד נוהגין לברך כשהולכין מעיר לעיר, מפני שכל הדרכים בחזקת סכנה. ומיהו בפחות מפרסה אינו צריך. ע"כ. נראה פשוט

אמירת פסוקים לפני ברכת הגומל

סעיף ב: ומה מברך, בא"י אמ"ה הגומל לחייבים טובות שנמלני כל טוב. והשומעים אומרים, מי שנמלך כל טוב הוא יגמלך כל טוב סלה.

ולפני הברכה נוהגים לומר פסוקים אלו: "הללויה אודה ה' בכל לבב בסוד ישרים ועדה, הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו, יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם" 197.

מקור אבות

תיקנו כן על סכנת תאונת דרכים. ומטעם זה גם אינו נוהג לומר תפלת הדרך בשו"מ. ואם ירצה לברך, יברך בלא שו"מ.

בספר וזאת ליהודה (סי' כז) הביא מח' הבית יהודה (סי' ו) עם המחזיק ברכה 197. כן המנהג הפשוט. וכ"כ בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג (סי' נ"ה).

סימן רכג – מי שילדה אשתו וכו'

ברכת הטוב והמטיב בלידת בן, או שהחיינו בלידת בת
סעיף א: ילדה אשתו זכר מברך הטוב והמטיב, וגם היא צריכה לברך בן. הגה
יש שכתבו שנהגו להקל בצרכה זו שאינה חוצה חלל רשות, ומזה נתפשט
שרצים מקילים גאלו הצרכות.

לא נהגו לברך ברכת הטוב והמטיב בלידת בן¹⁹⁸, וכן לא מברכים
שהחיינו בלידת הבת¹⁹⁹.

מקור אבות

דמברך שהחיינו". אך דעת הגרי"ש
אלישיב זצוק"ל (הובא בספר וזה"ב פ' י"ח)
שגם לבני אשכנז אין לברך ברכה זו. וכן
משמע מסתימת כל פוסקי ספרד שלא
הביאו חידוש זה. וכ"כ בספר ברכת
השיר והשבח (פרק י"א ד') שזהו מנהג
ספרד, דלא כחידושו של המ"ב, שמעולם
לא שמענו ברכה זו. והוא כ"ש ממה
שלא מברכים הטוב והמטיב שנזכרה
בגמ'.

ובענין ברכת שהחיינו על כלים חדשים,
כתב בלקט הקמח (אות כ') שהמנהג פשוט
שאינ מברכין רק על כלי לבישה חדשים,
אבל לא על כלי תשמיש. והמדקדקים
מברכין בלא שם ומלכות אפילו על
מחצלת חדשה.

198. כן העיד בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג
(סי' פח) וז"ל המנהג הפשוט שמי שנולד
לו בן זכר אינו מברך הטוב והמטיב, כדברי
הרמ"א שברכה זו היא רשות ולא חובה.
ע"כ. וכן נהגו רבים מקהילות ספרד, כן
העיד הבן איש חי (ש"א פ' ראה אות ח')
שלא נהגו העולם לברך ברכה זו. וכן
כתב ביפה ללב (אות א'), ובחסד לאלפים
(אות ד'), והביאם הכה"ח (ס"ק ו').

199. כן המנהג. והמקור לברכה הוא
מהמשנה ברורה (ס"ק ב') שלאחר שכתב
שאינ מברכים הטוב והמטיב על בת, אפילו
כשהוא מעוניין בבנות, כתב: "ומ"מ
נראה לי פשוט דבפעם ראשון כשרואה
אותה מברך שהחיינו, דמי גרע מרואה
את חבירו לאחר ל' יום ושמת בראייתו

סימן רכו – הרואה פרחי האילן מה מברך

זמן ברכת האילנות

סעיף א: היוצא בימי ניסן וראה אילנות שמוציאין פרח אומר וכו'.

נהגו לברך ברכה זו בחול המועד פסח ולא מיד בראש חודש. ויש מקומות שנהגו לברך באיסרו חג. ונהגו לברכה ברוב עם הדרת מלך²⁰⁰.

מקור אבות

ואע"פ שיש פוסקים דס"ל דענין זריזין עדיף מרוב עם, י"ל דהכא אכתי לא מטי זמנו לברך, שהרי אין האילנות לפניו כעת. ורק אם אירע לו שרואים יברך ביחיד. ובפרט לפי מה שהיה מצוי בכמה ערי מרוקן באילנות טרם לבלבה עד חוה"מ, י"ל דאין בזה מנהג כלל. וצ"ע.

200. נר המערב (דף שד). וע' בהגדה של פסח – ערב פסח להר"ח כהן מתוניס (ברכת האילנות אות כ') שכתב דבהגיע ר"ח מיד יברך, משום זריזים מקדימין, ולא ידע האדם את עתו, לכן יזדרז לברך תיכף, ומצוה הבא לידך אל תחמיצנה. אמנם מאחר שאם יברך ברכה זו לא תהיה ברוב עם, המנהג להמתין לציבור.

סימן רכו – ברכת הזיקים

ברכת הזיקים בשם ומלכות

סעיף א: ועל הברקים ועל הרעמים ועל הרוחות שנשבו בזעף על כל אחד מאלו אומר בא"י אמ"ה עושה מעשה בראשית ואם ירצה יאמר בא"י אמ"ה שבוהו וגבורתו מלא עולם.

נהגו לא לברך על ברקים ורעמים בשם ומלכות²⁰¹.

מקור אבות

עלי הדס). אכן הטעם להשמטת שם ה' לא ברירא כולי האי ומצאנו ד' טעמים לזה. א) בספר פתח הדביר (ח"ב ס' רכו) עמד על מנהג הספרדים שלא מברכים ברכות אלו בשם ומלכות, וכתב ליישב דכיון דיש לברכה זו כמה תנאים, כגון לברך תוכ"ד, ודסגי בברכה אחת כל שלא נתפזרו העננים ע"כ תיקנו שלא לברך בשו"מ. [והוסיף שיש לסמוך עכ"פ על דעת הראב"ד שברכות אלו אין מברכים בשו"מ. ואע"פ שלא פוסקים כדבריו, בכה"ג שיש חשש ברכה לבטלה יש לסמוך על דבריו].

ולפי טעמו של הפתח"ד יוצא דאם אכן בקי בהלכות של הברכות אלו, אם בירך לא הפסיד, ובפרט שגם הראב"ד עצמו כתב שהמברך לא הפסיד. וכן העלה בשו"ת יחזקאל דעת ח"ב ס' כז.

ב) בכה"ח (שם) ציין לדברי הרמ"א בס' רכג (כ"ז) לגבי ברכת שהחיינו בלידת בת "ויש שכתבו שנהגו להקל בברכה זו שאינה חובה אלא רשות ומזה נתפשט שרבים מקילים באלו הברכות" והבין

201. כן שמעתי מהגר"ש משאש זצ"ל שלא מברכים ברכות אלו בשם ומלכות. שוב נדפס שו"ת שמ"ש ומגן (ח"ד ס' ו', אות ב') ושם העיד שכן נהגו במרוקן לא לברך בשו"מ וכתב לבאר טעם הדברים ע"פ שיטת הרמב"ן דכל מצוה שאין בה מעשה כגון שמיטת כספים אין מברכין עליה. וא"כ שמיצת רעמים וראיית ברקים אין בהם שום מעשה, וא"כ במרוקן נהגו כהרמב"ן עכ"ד. ולענ"ד טעם זה צ"ע דברכה זו ככל ברכת הודאה שרואה דברים ומברך עליהם, כגון הרואה קשת, ומקום שעשה לו נס וכו', וכיון שרואה או שומע גבורת ה' שפיר שייך להודות לה' ע"ז.

כ"כ בקיצש"ע טולידנו (ס' קי"ג אות א'). וכ"כ בשו"ת יפה שעה (סימן כג). וגם בכה"ח (שם ס"ק א') כתב שכן נהגו, וכ"כ בבן איש חי (פ' עקב טז). ובשו"ת ישכיל עבדי (ח"ז דף שיז) כתב שכן מנהג הספרדים. וכ"כ בטהרת המים (מע' ב' אות כו) משאלוניקי, וכן מנהג תוניס כפי שהעיד הגר"מ מאזוז שליט"א (הובא בספר

הכה"ח דה"ה בשאר הברכות שהן רשות, וע"ע במ"ב שם. אכן כאמור כ"ז הוא ממה שנהגו להקל כיון שהוא רשות אבל אם ירצו לברך אין בו מניעה והפסד וחשש ברכה לבטלה, רק לא נהגו.

ג) יתכן שנהגו להקל הוא ע"פ שיטת הראב"ד שברכות אלו כולם בלא שם ומלכות (ע' ברשב"א בברכות דף נד. ושאר"י שם). ובמאירי (נד.) הסכים לדברי הראב"ד, וי"ל שחששו לדברי הראב"ד שלא לברך בשם ומלכות. וצ"ע בטעם זה למה נפסוק נגד השו"ע ושאר ראשונים וע' בשו"ת דברי מרדכי (לוריא) ס' ה' שכתב שאין לחשוש לדברי הראב"ד שיחיד הוא נגד רבים.

עוד העיר בשו"ת יחו"ד (ח"ב ס' כז) שמאחר שהראב"ד עצמו בהשגות על המאור (סוף ברכות) ובשו"ת תמים דעים (ס' רמ) כתב שהמברך ברכות אלו בשו"מ לא הפסיד, א"כ אף לדבריו אין כאן חשש ברכה שאינה צריכה.

ד) הלום ראיתי בשו"ת שמ"ש ומגן (ח"ד או"ח ס' ו') שכתב דמה שנהגנו לברך ברכות אלו בלא שו"מ הוא ע"פ מה שהביא בכה"ח או"ח ס' ה' בשם תשובת הרמב"ן (ס' קפט) דמה שאין אנו מברכים על הרבה מצות משום שאין בהם מעשה, ה"נ הכא שאין מברכים על ברכים ורעמים בלא שו"מ שאין להם מעשה. וה"נ במרוקו נהגו כמו הרמב"ן. ע"ש. ודבריו מרפסין איגריה, דדברי הרמב"ן

שם באים ליישב למה לא מברכין ברכת המצות על הרבה מצות כפי שמבואר בתשובה שם, ומאי שייכא לברכת ההודאה והשבח שמברכין על גבורותיו של הקב"ה וכל הני ברכות על ראייה ועל שמיצה כגון הרואה קשת והרים, ואלו לא שייכי למעשה כלל, ודבריו בזה צע"ג. [וראיתי בספר ילקוט שמ"ש דף עב ששאל להגר"ש משאש זצוק"ל וענה לו שכך מנהגו המסור לו מאבותיו לברך ברכות אלו בלא שו"מ וטעם הדבר לא נודע לו].

הכלל העולה דכל הטעמים שניתנו אין בהם שום מניעה מצד הדין שלא לברך בשם ומלכות, ואע"פ שנהגנו לברך בלא שו"מ, וכן מנהגנו והרבה סמוכים יש לזה, מכ"מ מי שמברך בשו"מ אין מזניחין אותו שיש לו על מה לסמוך. [שו"ר שכ"כ בשו"ת אור לציון ח"ב ס' יד, אות מז שכ"כ דמי שנהג שלא לברך בשו"מ יכול להמשיך כמנהג מקומו, ועכ"פ מי שרוצה לברך בשו"מ רשאי כיון שהעיקר כמש"כ מר"ן לברך בשו"מ].

ולענין ברכת המפיל ע' בכה"ח (סי' רל"ט ס"ק ז) בשם הספר בירך את אברהם שיש נוהגים לברך בלא הזכרת שם אבל לא ראה מי שכתב כן על כן יש לברך בשם ומלכות. והשיג על הבית עובד. אבל שמעתי מהגר"ש משאש זצ"ל לא לברך ברכה זו בשם ומלכות.

סימן רכט – ברכת הקשת וחמה בתקופתה

ברכת החמה

סעיף ב: הרואה חמה בתקופתה והוא מכ"ח לכ"ח שנה והתקופה בתחלת ליל ד', כשרואה אותה ביום ד' בבוקר אומר ברוך עושה [מעשה] בראשית

וכו'.

נהגו לברך ברכה זו²⁰², ויש שנהגו לברך ברכה זו עם נץ החמה אפילו בלא רוב עם²⁰³, ויש שמתפללים תפלת שחרית עם נץ החמה, ושוב

מקור אבות

הגשמים ולאחר שלשה ימים (נראה החמה). והרבה ראשונים פירשו כן, ובכללם, רבינו חננאל, ע"פ שיטת הירושלמי (פ"ט ה"ב).

ובשיירי כנה"ג כתב עפ"ז דבארצות ישמעאל לא נהגו לברך ברכה זו, וכתב שבקושטנדינה ואזמיר כרכים ועיירות גדולות מטורקיא ופרוריהו לא נהגו לברך. אכן במחזיק ברכה כתב דכמדומה דרוב העולם נוהגים לברך, כמש"כ בחת"ס. וגם בפרי אדמה (ח"ד דף ג') כתב שבירכו בירושלים בשנת תקי"ז. ונראה דהגם דיש כמה ספיקות בזה, דמלבד שפירשו הרבה ראשונים הגמ' אחרת, וכפי שביאר החת"ס שהרי ק"ל כר' אדא ולא כשמואל. מכ"מ נהגו לברך ע"פ דעת מר"ן. וכמבואר מגדולים האלו, שלא נתקבל דברי השיירי כנה"ג בזה.

203. כן הסיק במחזיק ברכה, וע"פ דבריו כתב בשמו יוסף (שם) שכן נהגנו וביאר דבריו במחז"ב דמה שרצו לברך ברוב עם (כמש"כ במשאת בנימין) אין זה אלא מנהג, ואין זה טעון עשרה, ומוכת

202. כן העיד בשמו יוסף (ס' קעז) וע"פ דברי הכרם חמר (ח"א ס' פז). וכ"כ בנהגו העם, וכן אמר הגר"י מאמן שליט"א, שכן המנהג הפשוט.

ומקור הדברים, איתא בגמ' מס' ברכות דף נט: ת"ר הרואה חמה בתקופתה וכו' אומר ברוך עושה [מעשה] בראשית. ואימת הוי אמר אביי כל כ"ח שנה והדר מחזור ונפלה תקופת ניסן בשבתאי אי באורתא דתלת נגהי ארבע. והנה מה דחוזר כל כ"ח שנים איתא אליבא דשמואל וכמש"כ בספר משאת בנימין (ס' קא). וכבר הקשו המפרשים סתירת דברי הרמב"ם דבשאר מילי משמע דאיתא לפי ר' אדא, ולא לפי תקופת שמואל. וע' בחת"ס (ס' נו) שנתקשה בזה, ובחזו"א כתב דתיקנו כן ע"פ תקופת שמואל, דמצות התורה ניתנו אפ' לחלושי הדעת, וכדי שיעמדו על חשבון זה, תיקנו כדשמואל (יותר מר' אדא שקשה יותר לעמוד על החשבון).

ברם, בספר הערוך הביא פ' אחר בדברי הגמ', ולא גרס כ"ח שנים אלא בימות

יוצאים ברוב עם לברך ברכה זו²⁰⁴. ונוהגים לומר פסוקים בסדר נאה ונכון, ואלו הן:

פִּי שֶׁמֶשׁ וּמִגֵּן יְהוָה אֱלֹהִים חַן וְכְבוֹד, יִתֵּן יְהוָה לֹא יִמְנַע-טוֹב, לְהַלְכִים בְּתַמִּים: יִירָאוּךָ עַם-שְׁמֶשׁ וְלִפְנֵי יָרֵחַ, דּוֹר דּוֹרִים: הוֹדִינוּ לָךְ, אֱלֹהִים-הוֹדִינוּ, וְקִרֹּב שְׁמֶךָ סִפְרוּ נִפְלְאוֹתֶיךָ: וְזָרְחָה לָכֶם יְרֵאֵי שְׁמִי שְׁמֶשׁ צִדְקָה, וּמִרְפָּא בִּכְנָפֶיהָ: וַיֵּצְאֲתָם וּפְשָׁתָם, כְּעֶגְלֵי מִרְבֶּקֶ: הִגִּידוּ הַשָּׁמַיִם צִדְקוֹ וְיָרְאוּ כָּל הָעַמִּים כְּבוֹדוֹ:

ואח"כ מזמור הללו את ה' מן השמים. ואח"כ ברכת עושה מעשה בראשית. ואח"כ למנצח מזמור לדוד השמים מספרים, שיר המעלות אשא עיני, ואח"כ אומרים תנו רבנן הרואה חמה בתקופתה אומר ברוך עושה מעשה בראשית, הדר מחזור ונפלה תקופת ניסן בשבת או באורתא דתלת נגהי ארבע²⁰⁵.

מקור אבות

משכימים לתפלת הותיקין כדי שלא לאחר את הברכה זמן רב אחר הנץ החמה". ומה שלא מקדימין לברך לפני שמתפללים, נראה מלבד שיש לתפלה דין תדיר ומקודש, עוד י"ל דלא נתחייב בברכת החמה עד עליית הגלגל מן האופק כמש"כ מרן החיד"א במחז"ב, והרי מחויב בתפלת השחר לפני כן בקר"ש, ולסמוך גאולה לתפלה.

ונראה עוד סברא פשוטה דהרי ברכת החמה מברכת הראיה, ואין חיוב מדינא לברך ברכה זו, ובמקום שאין חיוב דרמיא עליה, יש להקדים קר"ש ותפלה דרמיא עליה. ודו"ק.

205. כ"כ בנהגו העם (ברכות יח) שמצא באוסף תעודת כ"י שתתח"י לפני מאה שנה בערך. והנה בחת"ס (שם) כתב שנהגו לומר פסוקים קודם הברכה "הללו" ברכת עושה מ"ב, פיוט אל אדון

בש"ס ראש השנה (דף לג) דטעם זריזין מקדימין דחי לטעם ברוב עם וכו'. וכתב בשמו יוסף (שם) שזהו משמעות דברי מר"ן.

204. כן הביא בנהגו העם שנהגו כן במחנה קדש ליורנו יע"א, כן עשו מעשה בשנת תקמד ביום כ"ט ניסן קמו רוב הקהל קודם הנץ החמה והתפללו תפלת השחר ואח"כ יצאו השדה וברכו ברכה זו בסדר נאה ונכון. וכ"כ במשאת בנימין (שם), ובדבר משה (ס' יח) ובחת"ס (שם). וכמדומה שכן נוהגים רוב העולם. [וכן נעשה בעזה"י, שנוכה לברך ברכה זו בעוד ג' ימים ברכה זו, ער"פ שנת תשס"ט הבעל"ט מעת כותבי שורות האלון]. וכ"כ בספר תקופת החמה וברכותיה (טיקוצ'ינסקי) "ולמעשה פשט המנהג בכל העולם ללכת כל הקהל יחדיו מיד אחר התפלה לברך ברכת החמה ברוב עם הדרת מלך. והכל

סימן רלב – דברים האסורים לעשות בשעת המנחה

תפלת מנחה בלא חזרת הש"ץ

סעיף א: אם השעה דחוקה יתפללו בלחש ואח"כ יאמר שליח ציבור מגן ומחיה ויענה קדושה, ומסיים האל הקדוש אם אין שעות ביום לגמור י"ח ברכות. הגה וי"א שיתפלל הש"ץ עם הקהל צקול רס וכן נוהגין.

נהגו להקל לדלג על חזרת הש"ץ בתפלת המנחה ומתפלל הש"ץ בקול רם עד האל הקדוש ומשם ממשיך בלחש. וכתבו הפוסקים דהוא משום שהעם טרודין בעסקיהן ולא יכלו לכווין כראוי, ונחשב כשעה דחוקה²⁰⁶.

מקור אבות

אבל הספרדים אין נוהגים לחזור שליח ציבור התפלה במנחה, אלא מתפלל שליח ציבור עם הציבור בקול רם ואומר קדושה וברכת אתה קדוש, ואח"כ אומר האמצעיות בלחש עם הציבור, ומתחיל רצה בקול רם וגומר תפלתו בקול רם ע"כ. כ"כ בנהגו העם (תפלת שחרית ומנחה אות יט) ובשו"ת יחזה דעת (חזן). ובשו"ת שאלו לברוך (ס' מב).

ושורש דין חזרת הש"ץ במס' ר"ה (דף לג:). ונפסק בטור שו"ע (סי' קכ"ד), והיא תקנה שנתקנה כדי להוציא יד"ח את מי שאינו בקי. וברמב"ם בשו"ת פאר הדור (סי' קמ"ח) כתב דאפי' במקום שכולם בקיאים לא בטלה התקנה, ולא הוי בגדר ברכה לבטלה ע"ש. ובתחלת ספר מעשה רקח הובאה תשובת בנו ר' אברהם (וכן הוב"ד בשו"ת הרב"ז ח"ד סי' צ"ד) שהרמב"ם ביטל חזרת הש"ץ במצרים. ובמק"א שם ביאר שהיה טעמו של הרמב"ם בזה מפני

עד חיות הקודש, ואח"כ המזמור השמים מספרים ואח"כ עלינו לשבח.

ובלשון חכמים למרן הרי"ח טוב כתב נוסח אחר ע"ש.

וע' בפתח הדביר (ח"ג דף שט"ז) שהוסיף הלל הגדול ועוד פסוקים ויהי מאורות בריקע.

ומה שלא נהגנו לומר עלינו לאחר ברכת החמה, כתב החיד"א במורה באצבע (סי' ו' אות ק"ץ) שאין לומר לאחר ברכת הלכנה עלינו כמו שנהגו באיזה מקומות בבלי דעת, שזה כלל גדול שלא לנהוג שום דבר מבלי לדעת שורש המנהג על פי חז"ל וכתבי האר"י האמיתיים שיש טעם כעיקר למנהג. וכ"כ ברוח חיים (פלאגי').

206. כ"כ בב"י (סי' רל"ד ד"ה ומתפללין) בשם הכלבו (כ"ז), שצריך להחזיר התפלה כמו בשחרית אם לא ע"י הדחק,

סדר אמירת השמונה עשרה כשאין תפלת לחש

שם: כשהציבור אינם מתפללים תפילת לחש אלא תפילה אחת בקול רם הסדר הוא כך, הש"ץ אומר בקול רם מתחילת תפלת י"ח,

מקור אבות

(סי' נ"א) האריך אריכות גדולה לבטל החזרות בכל התפלות מאחר שבימינו נתבטל כל הענין שצריך היה לצאת מן התקנה, כי אותם שאינם בקיאים לא מטים אוזן לכוון לכל ברכה, וגם אינם מבינים מה שנאמר ע"ש. אמנם טענתו השניה, שאם אינם מבינים אינם יוצאים יד"ח, נעלם מהגאון זצ"ל לפי שעה דמנהג העולם כרש"י שיוצאים גם באינם מבינים. ושו"ר בסימן מ"ב שם שהעירו לו ע"ז, וכתב ליישב דמכ"מ שורת ההלכה לא כך. ולא נקיים המנהג אם אין כן שורת הדין. ובעיקר דבריו עדיין צריך תלמוד, האם בכה"ג מיקרי שבטלה התקנה. דמאחר שסו"ס מי שאינו בקי יוכל לצאת יד"ח, י"ל דשפיר נשארה התקנה במקומה.

ולקושטא דמילתא מנהגנו להקל ע"פ מש"כ בכלבו, דהיכא שהשעה דחוקה אין עושים חזרת הש"ץ. ונפסק כן בשו"ע כאן ובסימן קכ"ד. וכן מבואר בתשב"ץ דמקילים מאחר שאין פנאי, ונחשב כשעת הדחק. וכן יש ללמוד מתשובת המבי"ט (שם) ששעת המנחה דחוקה טפי משאר הזמנים, שהוא באמצע היום ועמוסים בטירדותיהם. ולפי טעם זה במקום שאין הזמן דחוק, ובפרט אם יקיימו שיעור לאח"ז, שאין הציבור נחפז לחזור לעסקיהם, לכאורה יש לקיים חזרת הש"ץ.

שנגרם מזה חילול ה', שהיו כולם משיחים בעת חזרת הש"ץ, עת לעשות לה'. וברדב"ז (שם) הוכיח מישור שכ"ז היה בזמנו, וכפי שכתב הרמב"ם עצמו דבבית כנסת שלא מזלזלים בחזרת הש"ץ יקיימו חזרת הש"ץ.

ואולם בשו"ת הרשב"ש (סי' נ"ו) כתב בשם ספר האשכול, שאין מתפללים חזרת הש"ץ. ואין לחוש, דכיון שאין פנאי לסידורה אתי שפיר. ואדרבה אביו התשב"ץ היה רוצה לבטלו מכל וכל. וגם בשו"ת המבי"ט (סוף הספר סי' ק"צ) אחרי שנשאל אם להחזיר אמירת חזרת הש"ץ למקומה. וכתב להצדיק המנהג שלא לחזור התפלה עכ"פ בתפלת מנחה מאחר שהעם טרודין בעיסוקיהן. ואעפ"כ כתב לקיים חזרת הש"ץ ככל שאפשר. גם בשו"ת מהרלב"ח (סי' ט"ו) החזיק במנהג שלא לחזור על התפילות בזמננו מאחר שאין איש שם אל לבו הנאמר בו. ובכנה"ג או"ח (סי' קכ"ד) הביא חבל נביאים שהסכימו לביטול החזרות, ושהרבה מקומות נהגו שלא לחזור התפלה גם בשבת ויו"ט, וכשמתפללים בבית האבל. והמבואר מדברי הפוסקים, שהחזיקו במנהג שכתב בב"י שלא חוזרים התפלה בתפילת מנחה, מאחר שהעם טרודין בעסקיהם. ומה גם שחלק מן הפוסקים הנ"ל סוברים לבטל החזרות מכל כל, ובשו"ת מים חיים (משאש) ח"א

וכל הציבור אומרים עמו מלה במלה, ואומר קדושה וברכת אתה קדוש, ואח"כ מנמיך קולו ואומר האמצעיות בלחש עם הציבור, ושוב ומתחיל רצה בקול רם וגומר תפלתו בקול רם²⁰⁷.

מתי הש"ץ עומד לפני התיבה

נהגו שהש"ץ וכל העם עומדים לפני התיבה אחרי אשרי²⁰⁸.

מקור אבות

ע"כ ובמחזור וטרי דהו שאין חיוב לענות קדושה, רק שחביבה היא, אך בטור הביא טעמו של אביו. נמצא דאם רוצים לבטל חזרת הש"ץ, נהי שאין חסרון מצד האיני בקי, דאינו שכיח בימינו, אך מפסידים עניית קדושה ומודים אשר עבורם נוהגים לומר קדושה ומודים בקול רם.

ומבואר עוד מהמהרלב"ח (שם) שכל הקהל מתחילים תפילת י"ח ביחד עם הש"ץ. ומנהג האשכנזים לא כך, אלא ממתנים עד גמר הקדושה, ואז מתחילים הקהל תפלתם. ונראה דמנהגם מיוסד ע"פ הרמ"א (סי' קכ"ד) שכתב שעכ"פ אחד ישאר לענות אמן. ולכן אינם מתחילים ביחד עם הש"ץ. וכתבנו בסימן קכ"ד להסתפק במי שמתפלל בציבור שנוהגים להתפלל מנחה בלא חזרת הש"ץ ולא מתחילים כולם עם הש"ץ, היאך ינהג דאם יתחיל עם הש"ץ אין כאן עשרה שמתחילים, ועלול להפסיד מעלת תפלה בציבור. מסתברא שבכה"ג ימתין גם הוא כדי שכולם יתחילו ביחד ואז יחשב כתפלה בציבור.

207. כן מבואר בלשון הרמב"ם הל' תפלה פ"ט ה"ח "במנחה שאומר שליח ציבור אשרי וכו' קורא הוא והעם מיושב, ועומד ש"ץ ואומר קדיש והם עומדים אחרים ועונים". וכן דייק בשו"ת קרית חנה דוד ח"ב ס' א'. וע"ע בספר אשרי ישראל פ' כ"ג הע' ב'.

ולענין אמירת אלוהינו ואלהי אבותינו, נהגו שהש"ץ אומרו בקול רם, וכן ראיתי נוהגים.

208. כן המנהג הפשוט. וכן איתא בב"י (סי' רל"ד), וכן מצאתי במהרלב"ח (סי' ט"ו). והוסיף שהוא כדי שיוכלו הציבור לענות מודים. והמקור לזה נראה, דאמנם עיקר טעם תקנת חזרת הש"ץ די"ח ברכות הוא כדי להוציא יד"ח את מי שאינו בקי כדמבואר במס' ר"ה (דף לג:). אולם אין זה טעם יחיד, דברא"ש מס' מגילה פ"ג (סימן ז') מבואר טעם נוסף לחזרת הש"ץ בקול רם, אע"ג שכולנו בקיאים עכשיו, שהוא משום דהלואי שיתפלל אדם כל היום כולו. ועוד שהחזן מסדר התפלה פעם שניה כדי שיענו הקהל קדושה, וגם מצוה לענות מודים

סימן רלג – זמן תפלת המנחה

תפלת ערבית לפני שקיעת החמה

סעיף א: וכו' ועכשיו שנהגו להתפלל תפלת מנחה עד הלילה אין להתפלל תפלת ערבית קודם שקיעת החמה. ואם בדיעבד התפלל תפילת ערבית מפלג המנחה ולמעלה יצא. ובשעת הדחק יכול להתפלל תפילת ערבית מפלג המנחה ולמעלה. הגה ולדין צמדינות אלו שנוהגין להתפלל תפילת ערבית מפלג המנחה אין לו להתפלל מנחה אח"כ, וצדיעצד או צשעת הדחק ינא.

הרבה מקהילות הספרדים נוהגים דלא כמר"ן, ומתפללים מנחה וערבית לאחר פלג המנחה קודם השקיעה, אכן לא נהגו במערב הפנימי להקל בזה ולעולם אין להקדים תפילת ערבית קודם השקיעה כי אם בשעת הדחק כגון במקומות שבחוץ לארץ שהשקיעה מתאחרת, ובפרט בליל שבת יש להקל כיון דע"י קבלת שבת נעשה כלילה²⁰⁹.

מקור אבות

אלא או שלעולם יתפלל כרבנן, מנחה עד הערב וערבית לאחר הערב, או שלעולם יתפלל כר' יהודה מנחה עד פלג, וערבית לאחר פלג המנחה. וכן פסק בשו"ע.

אלא שבב"י העיד שמקדמת דנא נהגו העולם להקל בכך, ואע"פ שמתפללים תפלת המנחה אחר פלג המנחה לא נמנעו מלהתפלל ערבית ג"כ מאותה שעה, אע"פ דהוי תרי קולי דסתר אהדדי, ואפשר דסמכי על ר"ת דלענין תפילה הקילו בזה. ע"ש. וכן מצאתי בהדיא בפירוש הרשב"ץ עמ"ס ברכות (שם) שכתב דמלשון הגמ' גופא דעבד כמר עביד דעבד דהיינו אפילו תרוייהו באותו היום, וכמנהג הרבה מקומות. וע' בתרה"ד (סי' א') ובשו"ת מהרי"ל (סי' מ"ה)

209. כן המנהג. וכ"כ בעמק יהושע ח"ו (סי' כג): וכך היו נוהגים במארוקן שלא מתפללין ערבית רק אחרי יציאת הכוכבים בלילה, ולא היה מנהג בכלל להתפלל לפני הלילה ולחזור ולקרות קר"ש אחרי יציאת הכוכבים כידוע לכל באי שערי מארוקן". וכך שמעתי מהגר"ר דוד עובדיה זצ"ל שמעולם לא נהגו להתפלל ערבית קודם השקיעה. ונבאר מקור הדברים. איתא בברכות (דף כז.) פלוגתא דר' יהודה ורבנן, דלר' יהודה זמן תפילת מנחה עד פלג המנחה, ולרבנן עד הערב. ומסקנת הגמ' להלכה, דעבד כמר עביד ודעבד כמר עביד. וברא"ש ורבינו יונה כתבו דא"א לעשות פעם כר' יהודה ופעם כרבנן, דהוי תרתי דסתרי,

היום התפלל מנחה מוקדם, וערבית לאחר פלג המנחה, אע"פ שעבד תרתי דסתרי שפיר דמי, דומיא דשני שבילין דבזה אחר זה שניהם טהורים. והו"ד במחזיק ברכה. ובגדר שעת הדחק, ע' במאמר מרדכי דמי שדעתו לצאת לדרך שעה"ד מיקרי. ובערבית לאחר תענית כבר נהגו העולם להקל בזה משום חולשה.

וסיים במ"ב ע"פ דברי המג"א ומגן גיבורים, וכן איתא בכה"ח (שס), שאם ע"י שלא יתפללו בציבור יהיה טורח לקבצם שנית, יש לסמוך על ר"ת להתפלל מנחה וערבית בזה אחר זה. וכאמור לא נשמע בארצות המגרב להקל בכך. ואולי מפני שהיו הציבור מתאספים שוב להתפלל ערבית או מפני שמנחה היה סמוך לקריאת המגרב, והמתינו מעט עד המגרב ותיכף התפללו ערבית. אבל במקום שקשה לאסוף את הציבור פעם שניה לתפילת ערבית, אפשר שבזה יש לסמוך על ר"ת כהכרעת המ"ב וצ"ע.

עכ"פ נר' דבמקום הצורך יש להקל להתפלל ערבית לאחר שקיעת החמה. כמש"כ המ"ב (סי' רס"ז ס"ק ג'), ובביה"ל שם, שבביה"ש יש לסמוך להקל טפי להחשיבו כלילה. ונוסף לזה כתב בשו"ת אול"צ ח"ב (שס) לדייק מדעת מר"ן שתחילת זמן תפילת ערבית הוא מהשקיעה, ולא מצה"כ, ממש"כ אין להתפלל תפילת ערבית קודם שקיעה"ח. דמשמע דלאחר מכן מותר. וע' שם מה שביאר בזה. וכן היה המנהג להתפלל ערבית תיכף מקריאת המגרב.

ובמה שנהגו כמה קהילות להתפלל בליל

שמנהגם היה להתפלל ערבית לאחר פלג המנחה (אך לא מבואר שם מתי התפללו מנחה, ואפשר קודם הפלג). ובבן איש חי (ש"א פ' ויקהל ז') כתב וז"ל: וכ"ז מדינא דגמ', אך עכשיו נהגו להקל בכך, ועבדי תרי קולי דסתרי אהדדי להתפלל מנחה וערבית שיעור אחר פלג המנחה, ויש להם על מה שיסמוכו. מיהו לא נהגו להקל בכך אלא בצבור ע"כ. וכן מפורש בשלמי ציבור (בזמן תפלת המנחה עמוד קא), שאחר שהביא דעת הב"י כתב דכן נר' מדברי האר"י ז"ל שהיה נזהר מאד שלא להתפלל מנחה אלא עד שקיעת החמה, ויש להתפלל ג' התפלות קרוב יותר ליום, ויקרא קר"ש לאחר צה"כ, אלמא התפלל ערבית לפני צה"כ. נויש לדון בדבריו בראיה מדברי האר"י ז"ל, דאפשר דהאר"י ז"ל הקפיד עכ"פ להתפלל ערבית לאחר השקיעה, וזה קיל טפי לחשבו כלילה. וע' לקמן בזה]. וכן העתיק בכה"ח (סי' רלג' אות י"ב) בשם הדה"ח והחסד לאלפים.

ומכ"מ כל מה שמצינו שנהגו להקל הוא בתפלת ציבור, וכמש"כ בבא"ח, וע"פ המג"א (ס"ק ז') דסוברין דטורח הוא לאסוף הציבור פעם שניה, ולכן הקילו, אבל ביחיד אין להקל. וכ"פ באול"צ ח"ב (פ' ט"ו הל' ו'). וע"ע בבא"ח (שס) שהקל באשה טרודה.

אולם מר"ן בעצמו כתב דבשעת הדחק יש לסמוך על ר"ת ולהתפלל ערבית לפני הערב, אבל כתב המ"ב (ס"ק י"א) דכ"ז רק אם התפלל מנחה קודם פלג המנחה, דאז נמצא דלא הוי תרתי דסתרי. וכדבריו איתא במאירי בברכות שם, דאם באותו

נפילת אפים במנחה

שם: נהגו בהרבה מקומות לא ליפול אפים כלל בתפלת המנחה. ומטעם משום שהעם טרודין בעסקיהם ואינם יכולים לכוון אז כראוי. ובימינו מאחר שהנהיגו שלא נופלים על פניהם ממש, ואינו צריך כוונה גדולה, וגם נתפשט להיזהר בנפילת אפים לכן נראה שאין להקל ויש לומר נפילת אפים גם במנחה²¹⁰.

מקור אבות

בזה. עוד טעם להקל ראיתי בספר דרך ארץ, ליישב מנהג ארם צובה שמפלג המנחה ואילך לא נופלים על פניהם, דהוא מאחר שקי"ל שלא נופלים על פניהם בלילה, שהוא זמן דינים. ולפי ר"י מפלג המנחה חשיב לילה. ונהי דלענין תפלה לא ק"ל הכי, מכ"מ בנפ"א רשות חיישינן לזה, שלא לעורר דינים. ובשורת משנה הלכות ח"ח (ס" כ"ח) ביאר עוד טעם למנהג המקילין שלא ליפול על אפיהם במנחה, דמאחר שרוב הפעמים היו מסיימים מנחה לאחר השקיעה, לא חילקו, ואפי' מסיימים לפני השקיעה אין אומרים נפ"א (שהרי קי"ל כרב נטורנאי גאון דנפ"א רשות ולא חובה). ולכן בימינו שמקפידים בדר"כ לסיים לפני השקיעה, נהגו ליפול על פניהם. ואמנם יש מקומות בארצות הספרדים שקרוב לשקיעה נהגו לומר י"ג מדות, אך לא נפלו על פניהם. וכן נהגו בתוניס, ואפי' בהגיע בן השמשות. ויש שנהגו שבמקום נפילת אפים אמרו מי אל כמוך.

ולהלכה נראה שמה שנהגו לא ליפול על פניהם הוא מאחר שהמנהג הפשוט היה ליפול על פניהם ממש (ע' לעיל סי' קל"א). ולזה צריך כוונה גדולה, ובמנחה טרודים במלאכתן, וכמש"כ בזבחי צדק. ומה"ט

שבת לפני השקיעה ע' לקמן (סי' רס"ג) בשם המג"א, שיש טעם יותר להקל בזה, שכבר שוינוהו ללילה ע"י קבלת שבת.

ולענין מנחה גדולה כתב וזאת ליהודה (סי' פט) דהגם שבכל השנה חיישינן לדעת הרמב"ם וש"ע שלא להתפלל לכתחילה מנחה גדולה, מכ"מ בערב פסח מתפללים קודם אפיית המצות, דומיא דקרבן התמיד לפני הקרבת הפסח. אמנם יש להעיר כידוע שבערב שבת נהגו להתפלל בהרבה מקומות מנחה גדולה לכבוד שבת, וכמש"כ בספר זכרו תורת משה לבעל החי"א.

210. כן העידו רבים, שכך מנהג הרבה מערי המערב שלא ליפול על פניהם במנחה. וכן העיד בשו"ת זבחי צדק (סי' ט') שכן מנהג בגדד. וכן מנהג ארם צובא ובסידור כנסת הגדולה (ח"א דף רצ"א) כתב שכן מנהג תימן. והנה בזבחי צדק (שם) נשאל למה נוהגים שלא ליפול על פניהם במנחה, והשיב שהוא מפני שצריך לזה כוונה גדולה, ואין אנו יכולים. ע"כ. וכנראה מאחר שבזמן המנחה טרודים העולם במלאכתן א"א לכוון כראוי. ובפרט שהמנהג הקדום היה שנופלים על פניהם ממש וצריך לזה כוונה גדולה, ומאחר שנפילת אפים רשות נהגו להקל

סימן רלו – ברכות קריאת שמע של ערבית

הברכה של ר"ח קודם שמו"ע

סעיף ב: אין לספר בין גאולה דערבית לתפלה. ואף הנהנין לומר י"ח פסוקים ויראו עינינו אין להפסיק בין יראו עינינו לתפלה. ומיהו מה שמכריז הש"ץ ראש חדש בין ק"ש לתפלת ערבית לא הוי הפסק כיון שהוא צורך התפלה. בערבית של ראש חודש אומרים כל הקהל לפני שמו"ע "ראש חודש לברכה לחיים טובים ולשלום". ואין בזה הפסק וכעין מה שכתב מר"ן, שהוא לצורך התפלה שלא ישכח להזכיר יעלה ויבא בתוך התפלה²¹¹.

מקור אבות

המהרש"ל שהשמש יתחיל מוקדם יותר שמו"ע ויגביה קולו כשמגיע ליעלה ויבוא.

והנה מקור דברי השו"ע שהש"ץ מכריז ר"ח הוא מדברי הרשב"א בתשובותיו (ח"א סי' רצ"ג) שביאר שאין בזה הפסק כיון שהוא צורך תפלה, והרי זה כטול ברוך. ע"כ. [ולכאור' צ"ע במה דדימה הרשב"א הכרזת השמש להפסק בין ברכה לטעימה, דהרי ענין הפסק בין קדיש לתפלה הוא מדין סמיכות גאולה לתפלה, ואילו הפסק בין הברכה לטעימה הוא מדין היסח הדעת, ומה ראייה מדהתירו להפסיק לצורך הענין בין הברכה לסעודה, דהתם כיון שהוא צורך הענין אינו היסח הדעת, שכן יהא מותר להפסיק בין גאולה לתפלה, הא התם יש ענין "סמיכות" וע"י עשיית ההפסק אף אם הוא צורך הענין סוף סוף בטלה הסמיכות. וי"ל דהרשב"א בזה לשיטתו

נהגו בכמה מקומות אף להשמיט חזרת הש"ץ במנחה. וע' מש"כ בזה (בסי' רל"ב) משם כמה ראשונים דהוא משום שאין פנאי בתפלת המנחה, וא"כ כ"ש שהכוונה למסור נפשו קשה לכוונה אז, ואפילו במנחה גדולה, ולכן נהגו לדלג ע"ז לגמרי במנחה. וא"כ בימינו שבין כה לא נוהגים ליפול על אפים ממש, אין סיבה מספקת לבטל אמירתה.

ובאמירת פסוק יהי חסדך לפני אשרי לא נהגו לאומרו אלא באשרי של תפלת מוסף בשבת, וכן נדפס בסידור חסד לאברהם ותפלת החודש ובית עובד.

211. כך המנהג. וכ"כ בקיצור שו"ע טולידנו (עמוד רס"ז). ואע"פ שמר"ן כתב כן רק על הש"ץ, אמנם ע"י שאדם מזכיר בעצמו ע"י דיבורו, ולא סומך על הש"ץ, מידבר טפי. [ובמהרי"ל הל' ר"ח כתב שמקובל שנער בין הנערים יכריז על ר"ח. וכן בב"ח (סי' רל"ו) כתב בשם

אמירת "יראו עינינו" לפני שמו"ע בערבית

שם: נהגו לומר ברכת יראו עינינו²¹² אחרי השכיבנו. והרבה קהילות

מקור אבות

212. כן המנהג הפשוט. וכ"כ בסידור אהבת הקדמונים (תושבים פאס דף ז'). וכן שמעתי מהגר"ש משאש זצ"ל. וכן נדפס באור תורה (תמוז תשס"ג).

ועיקר תקנת אמירת יראו עינינו מקורו בראשונים, ע' בתוס' בברכות (דף ד: ד"ה דאמר) שהזכירו מנהג אמירת יראו עינינו ופסוקים אחרים. וכ"כ הרא"ש בפסקיו (סימן ד') וז"ל: ומנהג זה נהגו אותו ההמון לפי שבימים הראשונים היו בתי כנסיות שלהם בשדות, והיו יראים להתעכב שם עד אחר תפילת ערבית, ותקנו לומר פסוקים אלו לפי שיש בהן י"ח אזכרות כנגד י"ח ברכות של שמונה עשרה, ותקנו אחרי כן ברכת יראו עינינו, וקדיש. והשתא נמי שמתפללין ערבית בבית הכנסת לא נתבטל המנהג הראשון ע"כ וכ"כ בתשובות (כלל ד' ס"ו). וכ"ה עוד ראשונים. ולא חשיב הפסק וכמש"כ הרא"ש שם דהוי מעין הגאולה. וברבינו יונה (דף ב:) כתב דאדעתא דהכי קבעוה כחובה. ובמאירי הוסיף עוד דכיון דבמקום תפלה נתקנה, הוי כהתחיל תפלה. ואע"פ שיפסיק בקדיש בין תפלה מעומד לא מפסיק ע"ש.

והנה מנהג הרבה קהילות להתחיל מברכת יראו עינינו מיד בלי אמירת הי"ח פסוקים שלפניהם. וע' בסדור אהבת הקדמונים מהתושבים שנדפס כן (בדף ז') בסדר תפילת מוצאי שבת, שקוראים קר"ש וברכותיה וקודם יראו עינינו אומרים וכו'. ודבר זה טעון ביאור, היאך

דס"ל דכיון דקיי"ל דתפלת ערבית רשות, אין בה דין סמיכות גאולה לתפילה דתלוי בחיוב תפלה כדכתב בחידושו לברכות (דף ד:). אמנם בדרכי משה (סי' קי"א ס"ק ב') הוסיף על דברי הרשב"א הנ"ל, דה"ה לפי טעם זה דאף בתפילת שחרית יכול להפסיק באלה מאחר שהוא צורך תפלה. הרי דהבין הרמ"א דהך סברא דצורך התפלה מהניא שלא יחשב הפסק אף היכא דבעינן סמיכות גאולה לתפילה, ונפק"מ אם אפשר להכריז על ר"ח גם בשחרית, דלפי הטעם דהוי לצורך תפלה, גם בשחרית אין בו משום הפסק, והבין הרמ"א ממה שהביא הרשב"א ראייה מטול ברוך דאינו הפסק. והדרא קושיא, דהרי כל ההיתר דטול ברוך הוא מצד שהוא לצורך המוציא כדכתב רש"י או לצורך הסעודה לשיטת הרמב"ם, אשר ע"כ חשיב כדבר ששייך ישר לפרוסת הלחם, וצ"ל דס"ל להרמ"א דכמו"כ דבר שלצורך התפלה חשיב כחלק מן התפלה והו"ל כתפלה אריכתא דלא הוי הפסק (דומיא דה' שפתי תפתח דכתפלה אריכתא דמי, כדאיתא בברכות דף ד:).

עכ"פ נר' דמה שנהגו יוצאי קהילות מרוקו להכריז על ר"ח רק בערבית, היינו כפשוטו, דכיון שאין סמיכות גאולה לתפילה בערבית כדפסק מר"ן (בסי' רל"ו) לכן רק בערבית הקילו ולא בשחרית, וכדעת מר"ן שרק העתיק מה שש"ץ מכריז בתפלת ערבית מה"ט, דאין כאן סגל"ת כשחרית דתפלת ערבית רשות.

נהגו לאומרו רק במוצאי שבת²¹³. ויש שנהגו להתחיל מהפסוק "וירא כל העם ויפלו על פניהם". ומזמור "ה' רועי", ואח"כ יראו עינינו²¹⁴ יש אומרים שאין חילוק בזה בין ארץ ישראל לחו"ל²¹⁵, ויש אומרים

מקור אבות

מקורב לחתום ברכת השכיבנו ואח"כ חותמים בפסוקי יראו עינינו וכו' "משמע שגם בזמנו הקהילות אמרו רק יראו עינינו, וע"ש שכתב שלא לאומרו הוא הנכון.

213. כך המנהג הפשוט ברוב קהילות המערב הפנימי בימינו. וכ"כ באוצר המכתבים (שם). ודבר זה צ"ע, מה פשר הדבר, שהרי לא מוזכר חילוק בשום אחד מהראשונים בין אמירת יראו עינינו בימי חול למוצאי שבת. ואכן שמעתי מהגר"ש משאש זצ"ל שאין טעם לחלק בזה, ויש לומר בין בכל ימי החול בין במוצ"ש. ושכן הוא נוהג במקום שלא יפסיד עי"ז תפילה בציבור.

אמנם ברוב הקהילות נוהגים בזה רק במוצ"ש. ויתכן שמנהג זה הוקם מתרי טעמי. חדא שבימי החול טרודים במלאכתם, ולא היו עיתותיהם בידיהם, ורק במוצ"ש שהאריכו בפיוטים בתפלת ערבית כנהוג, שאז זמנם היה יותר פנוי, אמרו גם ברכה זו. ועוד טעם שמעתי ע"פ מה שכתבו הפוסקים שנוהגים להאריך בסלטול "והוא רחום" כדי להאריך קדושת השבת. וא"כ מה"ט במוצ"ש נמי האריכו התפלה ע"י אמירת יראו עינינו כדי להאריך רושם שבת עליהם.

214. כ"כ בנהגו העם, וכן שמעתי שנהגו בעיר מראכש.

215. כך שמעתי מהגר"ש משאש זצ"ל

לא אמרו הנוסח השלם ודילגו לפסוקים האחרונים. וראיתי מי שהעיר בזה שכיון שנתקנו פסוקים אלו משום י"ח האזכרות שיש בהם שזה במקום שמונה עשרה כמש"כ הרא"ש, א"כ בימינו שאנו בין כה מתפללים שמונה עשרה אח"ז, תו לא צריכים למימר הני פסוקים, אך ברכת יראו עינינו נשארה במקומה, שעדיין יש לה מעלת ברכה בפנ"ע ולא זוה ממקומה. לזה נראה ע"פ מה שראיתי בשו"ת הרשב"ש (סי' שכ"ט) שמוכח מדבריו שהיה מנהג לחתום ברכת השכיבנו בברכת יראו עינינו. והעתיקו באשל אברהם (סי' רל"ו אות ב'): "בארצות המזרח אומרים השכיבנו בלא חתימה, אלא מסיימים ביראו עינינו, ע' הטעם בתשובות הרשב"ש". הרי שיש מקור נאמן למנהג לומר ברכת יראו עינינו בלי הפסוקים ודו"ק.

ושו"ר באוצר המכתבים (ח"ג אלף תשפג) שכתב ליישב שמה שבטל מנהג זה מאות שנים, הוא לשום טורח הציבור.

ולענין מתי נתקנה אמירת פסוקים הללו עיין במעדני יו"ט (ברא"ש אות ק"כ) שכתב דפליגי התוס' והרא"ש אם הוי תקנה קדומה. וצייד דלכו"ע הוי תקנה קדומה מחכמי הגמ'. וע' בברכ"י (סי' רל"ו) מש"כ בזה שהיתה תקנה קדומה בזמן הגמ'.

שו"ר בשו"ת יוסף אומץ להחיד"א (ס' ו) "עינינו הרואות אשר שאל מעכ"ת על מנהג אשר נהגו קצת קהילות חדשים

שרק בחו"ל יש להמשיך המנהג אבל לא בארץ ישראל²¹⁶.

מקור אבות

המנהגים, אמר שהוא מפני שמעיקרא נתקנה ברכה זו רק בשביל סכנת בתי הכנסיות שבשדות. והקהילות שנהגו לאומרו לא קיבלוהו לאומרו בארץ ישראל. ושו"ר שכן כתב באג"מ או"ח (ח"ב סי' ק"ב) שכן קיבלו עליהם תלמידי הגר"א ובעל התניא מנהג זה שכבר הונהג על פי הספרדים באר"י שלא לאומרו. וכידוע שהרבה ממנהגי ירושלים מושתתים ע"פ מה שנהגו הספרדים שהיו הראשונים ביישובם באר"י. וכ"כ בספר א"י להגר"מ ט"ט (סי' א'). וע' במו"ל לסידור צלותא דאברהם שלא הצליח לברר הטעם למה אין אומרים אותו באר"י מאחר שהפוסקים לא חילקו בכך. והביא כת"י קדמון של ספר הישר לר"ת שבירושלים לא נהגו בברכה זו כלל. וע"ע בכה"ח. ובדין הנוסע מאר"י לחו"ל לכא' דינו ככל מי שדעתו לחזור, אינו אומרו, כך פסקו באג"מ (שם) בצל החכמה (שם) ולהורות נתן (שם). אך בקובץ מבית לוי ח"ה (עמוד קנ"ב) מביא שהגר"ש וואזנר שליט"א נהג לאומרו כאשר מבקר בחו"ל.

ולענין אמירת יהי שם לאחר העמידה, עיקר מנהגו רק לאומרו לאחר ערבית. כן נדפס בבית עובד ושאר הסידורים פסוקים אלו רק לאחר ערבית. וראיתי שבספר יפה ללב (ח"ב קו"א ס' רלו אות א') כתב לאומרם דוקא אחר ערבית, וגם לא הוזכר הפסוק "רם על כל גוים ה' על השמים כבודו". ובספר מנחת אהרן (פארדו) (כלל כ אות יב) כתב טעם מדיליה

שארין חילוק בזה בין אר"י לחו"ל וחייב אדם להמשיך כל מנהגיו שהיה נוהג בחו"ל. ושכן נוהג בעצמו לומר ברכה זו כשיש לו פנאי לאומרה. ושו"ר שכ"כ בירחון אור תורה (תמוז תשס"ג) הוראה לבית כנסת בעיר חברון: "יראו עינינו יש לאומרה בכל לילה גם במוצ"ש קדש". ובאמת מצאתי דבספר שולחן הטהור (ס"א) שכ' על ענין ברכה ופסוקים אלו כך: "דנקבעו בהסכמת כל חכמי ישראל ראשי ישיבות בבל ורבנן סבוראי ושלחו לארץ הקדושה... ולדעתי הן בחו"ל הן בארה"ק". הרי דאין חילוק בין ארץ ישראל לחו"ל לגבי תקנה זו. וכן העלה בשו"ת אג"מ או"ח ח"ב (סי' ק"ב). וע"ע בשו"ת להורות נתן ח"א (סי' י"ג), ובצל החכמה ח"ב (סי' כ"ה), דדין זה ככל הלכה, שאם דעתו לחזור נוהג כפי מה שנהג בחו"ל ואם אין דעתו לחזור מקבל עליו מנהג מקומו. וכן העיר המו"ל לסידור צלותא דאברהם דהמחזור ויטרי ושבה"ל כתבו שמתקני תקנה זו שלחוה לאנשי ארץ ישראל וקבעום.

וכן עולה מדברי אוצר המכתבים (שם) שהרוצה להישאר במנהגו גם באר"י, ינהג כן. ואיש הישר בעיניו יעשה, שאין זה אלא מנהג.

216. כך שמעתי ממרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל שבני מרוקו הנוהגים לומר יראו עינינו בחו"ל ימשיכו מנהגם רק בחו"ל, אבל לא בארץ ישראל, למרות ששאר המנהגים ימשיכו באר"י כרגיל. וכששאלתי פשר הדבר מאי שנא משאר

לומר קוה לאחר תפלת ערבית

שם: המנהג הקדום במערב הפנימי, שבערבית של חול, אחרי קדיש יהא שלמא, אומרים קוה, אין כאלהינו וגו' ושוב אומרים קדיש לפני עלינו לשבח. ורוב בתי כנסיות כבר לא נוהגים כן²¹⁷.

מקור אבות

מתפשטים ואנו יראים שלא נהיה ח"ו מקצץ בנטיעות לזה ההעדר טוב ממצואות הרע, עכ"ל.

ובענין אמירת על כן נקוה לך, הרבה מקומות בערי מרוקו השמיטוהו בתפלת ערבית, כמו שציין בסידור תפלת החדש. ויש שנהגו לדלגו במנחה של שבת. ובשו"ת יפה שעה (סי' ה') העיד על מקומות שבמראכש שנהגו כן, וכתב שאין למנהג זה בסיס איתן, ויש לבטלו. ²¹⁷ כן המנהג הקדום במרוקו, וכן כתוב בסידור אהבת הקדמונים (פאס) לתושבים בפאס, בסדר תפלת ערבית מוצ"ש דף י'. וכן כתוב בסידור חסד לאברהם (אנקאווא). וכן נוהגים כמה בתי כנסיות עד היום הזה ממש. [במתא טורונטו יע"א נוהגים כן ק"ק אנשי קאשטיילא פתח תקוה].

שפסוקים אלו שייכים לתפלת ערבית דוקא. וז"ל, לפי שבתפלה זו אין בה חזרה אנו מבקשים בעניית אמן לייחד שם הוי"ה ואדנו"ת כידוע שהם גימ' אמ"ן. לזה אחר הי"ח אנו אומרים לפנינו ית' שאף שלא עשינו בפועל לברך שם ההוי"ה בייחוד שלם אם אדנו"ת כידוע, לזה יהי שם ה' מבורך שיתייחד שם גם ההוי"ה מעו"ע אלא שלהיות שזמן הזה הוא מבוא השמש ותפלת ערבית רשות לכן אין בה חזרה אעפ"כ ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם ה'. וחוזר וכופל שם ה' מטעם הנז'. ולפי שאין אומרים נפילת אפים בתפלת ערבית ע"כ אנו אומרים ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ והזכיר בכתוב אדון עולם לפי שעתה בעת הזאת גוברים הדינים כיון שמה אדיר שמך בכל הארץ שהגבורות

סימן רנג - דין כירה ותנור ליתן עליה הקדירות בע"ש

דין השהיית קדירה ע"ג אש מגולה בלא כיסוי פח
 סעיף א: וכו' אבל אם נתבשל קצת ולא נתבשל כל צרכו, ואפילו נתבשל כל
 צרכו והוא מצטמק ויפה לו, חיישינן שמא יחתה, ואסור להשהותו
 עליה אא"כ גרף דהיינו שהוציא ממנו כל הנחלים, או קטם דהיינו שכסה הנחלים
 באפר למעט חומם וכו'. וי"א שכל שנתבשל במאכל בן דרוסאי (פירוש, שס אדם
 שהיה אוכל מאכלו שלא נמצא כל צרכו) או שנתבשל כל צרכו ומצטמק ויפה לו
 מותר להשהותו ע"ג כירה וכו'. הגה ונהגו להקל כסדרה האחרונה.

נהגו להשהות קדירה מבושלת כל צרכה, שהאוכל מצטמק ויפה לו,
 ע"ג אש מגולה בלא כיסוי פח אע"פ שדעת מר"ן להחמיר בזה, וסמכו
 על סברת היש אומרים דמשום עונג שבת הקילו²¹⁸ (וכ"ז לענין הנחת

מקור אבות

וחזרנו לכלל הגדול שבמקום מנהג לא
 קיבלנו הוראות מר"ן.

ואכן לא רק אצל קהילות המערב הפנימי
 נהגו לפסוק כחנניה, אלא כך גם מנהג
 ארץ ישראל, כדעיד המהר"ם בן חביב
 בכת"י שהובא בתשובת זכור לאברהם
 (סי' ע"ד דף קיג), דמה שאנחנו הספרדים
 נוהגים להשהות התבשיל של ליל שבת
 שנתבשל כל צרכו ע"ג כופת, הגם דסתם
 תבשילין דידן מצטמק ויפה לו... ע"כ
 לומר דנתפשט המנהג שלא כדבריהם
 (דהרי"ף והר"מ). ובספר זכור לאברהם שם
 הוסיף דנהגו כן ע"פ הרא"ש, שמשום
 עונג שבת הקילו. והביא דבריהם בספר
 ארץ חיים (סי' רנ"ג א'). וכ"כ בכף החיים
 (סי' רנ"ג ס"ק כ"ג) שלענין דינא המנהג
 להקל. והביא דבריו בשו"ת אורל"צ ח"ב
 (סי"ז ס' ה'). וכ"כ בשו"ת יבי"א (ח"ו סי' לב)

218. כן העיד בקיצוש"ע (טולידנו) (סימן
 קכח אות ה') וז"ל: וכן כתב מור"ם
 דהמנהג להקל כחנניה. וכן מצאתי
 להרמב"ח... וכן אנחנו נוהגים במארוקן
 ע"כ. ובשו"ת תבואות שמש"ש ח"א (סי'
 כ"ה) כ' שנהגו אף להחזיר על כירה
 שאינה גרופה וקטומה. ופשוט ששהו
 מלפני זה ע"ג אש גלויה. והנה אע"פ
 שדעת מר"ן כסתם, כדעת הרי"ף והר"מ
 שפסקו כרבנן דכל שהתבשיל מצטמק
 ויפה לו אסור לשהות ע"ג אש מגולה
 אא"כ גרופה וקטומה, מ"מ בב"י גופה
 הביא דברי הרא"ש בפרק כירה שכתב
 "ובשביל שרבו הדעות בהאי פסקא,
 וישראל אדוקין במצות עונג שבת, ולא
 ישמעו להחמיר, הנח להם כמנהג שנהגו
 ע"פ הפוסקים כחנניא". דמבואר שמנהג
 זה הושתת קודם קבלת פסקי מר"ן

התבשיל על האש מערב שבת, אבל לאחר שהוריד הסיר מעל האש בשבת, אסור להחזירו לשם. ויתבאר בהמשך).

דין החזרת קדירה על אש מגולה

סעיף ב: כירה שהיא גרופה וקטומה ונטל הקדרה מעליה אפילו בשבת מותר להחזירה כל זמן שהיא רותחת. הגם ועודה צידו, ולא הניחה ע"ג קרקע, הגם ודעמו להחזירה.

מה שיש מקומות שנהגו להחזיר קדירה המבושלת כל צרכה ע"ג האש אע"פ שאינו גרופ וקטום, כ"ז בתנור שבימיהם, שבשעה שהחזירו התבשיל כבר היו הגחלים עוממות וחשיב כגרופ וקטום, משא"כ בימינו אם השהה ע"ג אש מגולה ונטל הקדירה מע"ג האש, אפילו היא עודה בידו אסור להחזירה ע"ג האש, משום שנראה כמבשל²¹⁹.

עירוי מים רותחים לתוך החמין

סעיף ד: יש למחות ביד הנוהגים להטמין מבעוד יום קומקום של מים חמין, ונותנים אותם לתוך הקדירה בשבת כשהתבשיל מצטמק.

נהגו להוסיף מים חמים שהיד סולדת בהם לתוך התבשיל בשבת, ואין

מקור אבות

דודאי אינו מניח הקדירה ע"ג הגחלים ממש, אלא היו מפנים הגחלים אל הצד בכל פעם שהניחו תבשיל בתנור, ובמקרה שהגחלים עוממות יש להקל). אך להחזיר התבשיל על אש גלויה מנהג טעות הוא בלא ספק, שלמדו הנשים זה מתבשיל של יום לתבשיל של לילה. וראוי למחות בדבר ולהזהיר ע"ז לנוהגים היתר. ע"ש. וע"ע בפתח הדביר (ס"ו רנ"ג) אודות הנוהגים להחזיר לתוך התנור את הקפה.

ופשוט דה"ה בתנורים שבימינו שלא שייך בהם עממו הגחלים יש לעמוד על המשמר לא להחזיר שום תבשיל ע"ג אש גלוי משום איסור חזרה דמיחזי כמבשל.

דהמנהג דלא כמר"ן בזה. (הפוסקים הנ"ל דיברו על קדירה שמבושלת כל צרכה, והאוכל מצטמק ויפה לו, שזהו התבשיל שנהגו להשהות. אך לכאור' ה"ה בתבשיל שרק נתבשל כמאכל בן דורסאי, ששניהם מותרים לחנניה, ודין אחד להם וכפי שפסק בכה"ח).

219. ע' בשו"ת תבואות שמש"ש (או"ח סי' כ"ה) שפלפל עם הג"ר ברוך טולידנו זצ"ל ליישב המנהג שנהגו בעריהם להחזיר תבשיל ע"ג אש שאינו גרופ וקטום, אע"פ שלכאור' זה נגד דברי השו"ע (סי' רנ"ג). ותירצו שעל כרחך איירינן רק בכה"ג שכבר עממו הגחלים, שחשיב במקצת כגרופ וקטום (כוונתו

בו משום בישול²²⁰. אמנם צריך לזהר שהאש תהיה מכוסה ואז יכול

מקור אבות

יס"ב יש להחמיר, שמיד עם צאתם מן הכלי דינם ככלי שני. וכן נקטו הנו"כ על השו"ע, במג"א (ס"ק לב), ובט"ז (ס"ק יז), ובמ"ב, ערה"ש, כה"ח ועוד. ולא הביאו שיטת ר' יונה לענין עירוי, וכמדוייק מדברי הב"י, שדוקא הביא דברי הנמקו"י שכתב עיקר הטעם משום שאחד מהם אינו יס"ב.

ועוד נראה שאפי' אם ננקוט לעיקר כהדעה שעירוי אינו ככ"ר, יש לנו סניף נוסף להקל, די"ל דמה שמחמירים שעירוי אינו ככ"ר ממש כל זה לענין אם עירוי יש בו כח לבשל, אך לענין אין בישול אחר בישול כל שהמים הגיעו ליס"ב תו לא שייך לומר בזה דהוסיף בישול, דלא הוסיף שום תיקון אם כבר היס"ב, אכן בביה"ל (סי' ש"ח ד"ה אם נצטנן) כתב בשם הפרמ"ג דאם הורקו המים לכלי שני אף אם עדיין היס"ב י"ל דדינו כמו נצטנן, ויש בו עתה משום בישול. ובחזו"א (סי' ל"ז אות י"ג) כתב דדבריו מושתתים ע"ד הר"ן בשם ר' יונה, דכיון שיצאו המים מהכלי הרי הם ככלי שני ומתבשלין. והקשה על דבריהם מדין פינה ממיחם למיחם שיש בו איסור חזרה, וקשה דלמה לא נאמר שאסור להחזיר משום איסור בישול. והוכיח מזה דכל שהיס"ב אין בו משום בישול אף דנשתנתה דרגת רתיחתו. ומבואר מדברי החזו"א דבמקום שהיד סולדת במים אפי' אם הורקו לכלי שני ואינו מבשל, אבל להתבשל לא שייך, מפני שכבר היד סולדת בהם, ואין בזה תיקון חשוב.

220. כן העיד בפרחי כהונה (סי' ל"ג), ובשו"ת מים חיים (סי' קנ"ב), ובשו"ת תבואות שמ"ש (או"ח סי' כ"ו), ובמקוה המים ח"ג (סי' מ"ב), שאם המים חמים בכדי שהיד סולדת בהם אף מר"ן מודה להקל, ולית כאן חששא.

ומקור הדברים בב"י (סי' רנ"ג) שהביא דברי הנמוק"י (ב"ב י') בשם רבינו יונה, "ומכשלה גדולה תחת מקצת העם שטומנין קומקום של מים חמים ליתן לתוך הקדרה בשבת כשהתבשיל מצטמק, ופעמים שהאחד אין היד סולדת בו והאחר היד סולדת בו ומבשל זא"ז, ונמצאו מבשלין בשבת, ואע"פ שהן רותחין אם פסקה כח רתיחתן יש בהם משום בישול".

וראיתי בשו"ת יחו"ד (ח"ב סי' כ"ב) שנטה קו להחמיר בעירוי מים חמים שהיס"ב בתוך החמין עפ"ד רבינו יונה שהחמיר אפילו ביס"ב, והסביר דכשיוצאים המים מן הכלי כבר קיבלו דין כלי שני. עי"ש. ולענ"ד יש לדון בדברים טובא, דהנה מקור הדברים מרבינו יונה באגרת התשובה (יום ה' כלל א'), ושם הביא שני טעמים לזה, א) ממה שלפעמים אין המים בכדי שהיס"ב. ב) אפי' המים יס"ב כשמערה אותם לקדירה פסקה רתיחתם לאלתר, כדין כלי שני שאינו מבשל (שאין דפנות מחממות). ומלשון הב"י מבואר שנקט בעיקר כהטעם הראשון שלפעמים האחד אין היס"ב, ולא הביא דברי הר"ן במס' שבת (דף כב. ד"ה והרב) שתפס לעיקר בדעת רבינו יונה שאפילו אם שניהם

לערוות מים בתוך התבשיל²²¹.

ויש שנהגו שגם כשאין המים רותחים אלא פחות מיס"ב אפשר להקל לערוות המים בתוך התבשיל, אך יזהר שהמים כבר היה יס"ב מער"ש ושוב נצטנן ומי שנהג כך ע"פ אבותיו יש לו על מה לסמוך²²².

מקור אבות

221. כ"כ החזו"א בס' לו סק"י דאם אין הכירה מכוסה כיון שנוטל את קדירת המים מע"ג הכירה שוב אסור להחזירה דהוי כמחזיר לכתחלה וא"כ איך יתן את המים לקדירה המונחת ע"ג אש שאינה גו"ק. ומשאלת הג"ר משה ויזגן זצ"ל (הובא בתבוא"ש שם) אודות מנהג הנשים לערוות מהקומקום שע"ג הקדירה לתוך התבשיל מוכח שהמנהג היה שהמים מונח ע"ג הקדירה עצמה והוי כע"ג הקדירה שעדיף ממכוסה כמש"כ מרן בס' רנ"ג (ס"ג) ושי"ח (ס' ו') (וע"ע באג"מ ח"ד ס' ע"ד שיסיר את הקדירה מעל האש בשעת העירוי ויחזירנו).

222. וכן מעיד בשו"ת חוט המשולש טור ג' ס' י' וז"ל שאלה ששאלו ממני חכמי פאס והם... ראינו נוהגים במקומנו כשיצטמק התבשיל נותנים בו מרק ממקום אחר ואין מקפידים אם יה' אותו מרק חם או צונן ויש מהם שמקילים יותר שמטמינים מער"ש קומקום של מים חמים אדעתא דהכי שאם יצטמק התבשיל נותנים בו אלו המים וענה להם החוט המשולש שם שרוב פסקי המגורשים מבוססים ע"פ הוראת הרמב"ן רשב"א ורא"ה ור"ן ומסתמא גם בזה כן, וכן מפורש בר"ן, וסיים שמנהג זה מימים קדומים וראוי להניחו והרוצה להחמיר בדבר שאין בו איסור מפורש גורם

(ואע"פ שמדברי רבינו יונה משמע שגם לענין להתבשל אסור, לא קיי"ל הכי להלכה כדכתבנו לעיל).

ובהמשך דברי הב"י שם, הוסיף עוד ב' טעמים שהביאו הראשונים להחמיר שלא להוסיף מים, א) דברי הכלבו דהוי כמגיס (ב) חשש הטמנה. והנה בעיקר חשש הטמנה דחו באחרונים שזה שייך רק היכא שאין הדברים מתערבים. וגם מה שחשש משום מגיס, נר' דלא פוסק כן לדינא, מאחר שפסק (בסו"ס שי"ח) בדבר שנתבשל כל צרכו אין בו משום מגיס. ומה שהביא הב"י הדברים אע"פ שלענין דינא אינו מוכח שס"ל הכי, כן דרכו בכמה דוכתי, שמעתיק כל הטעמים שיש בדין ההוא אע"פ שאינו סובר את כולם להלכה.

ומעתה הדברים ברורים על מה סמכו כל ארצות המערב לערוות מים חמים בתוך התבשיל ולית כאן מיחש כפי שמבואר בהדיא במג"א, ט"ז, גר"א, כה"ח, ערה"ש, ועוד וכמדויק בב"י שרק חיישינן מצד מה שאין המים יס"ב, ואפ' אם ננקוט שעירוי ככ"ש יש להקל כמו שכתב החזו"א דביס"ב שאין בו משום בישול אחר בישול. וכן פסק האג"ט בהשמטות, והאריך בזה בשו"ת שמ"ש ומגן ח"א ס' ח' לדחות החולקים ע"ז, ואכמ"ל.

מחלוקת, וכן העיד בשו"ת מים חיים (שם), ובשו"ת תבוא"ש (שם) ובשו"ת מקוה מים (שם) שאפ' בפחות מיס"ב נהגו להקל. והנה ידוע מה שנחלקו הראשונים אם יש בישול אחר בישול בדבר לח, דאיתא במס' שבת דף קמה: כל שבא בחמין מלפני השבת שורין אותו בחמין בשבת, ונחלקו הראשונים אם איירינן דוקא בדבר יבש דבזה אין בישול אחר בישול אבל בדבר לח יש בו משום בישול או דילמא בין בלח בין ביבש אין בישול אחר בישול, ובשו"ע ס' שי"ח ס"ד פסק כדברי הרא"ש, ר' יונה, רש"י, וסמ"ק, דבדבר לח שנצטנן יש בישול אחר בישול. אך דעת הרמב"ם, רמב"ן, רשב"א, ר"ן, סמ"ק ועוד דבין בלח בין ביבש אין בישול אחר בישול וכפשטות הברייתא דכל הבא בחמין לא חילקו בין מרק לדבר יבש, ומפני שכיון שכבר נתבשל תו לא מוסיף תיקון בדבר (ואע"פ שבדבר לח עיקר תיקונו בחמים מכ"מ גם במים שנתבשל חלוק במים חיים כמש"כ החזו"א (ס' נ' ס"ט), ובאג"ט (אופה ח') רצה לחדש דבמים לכו"ע שייך בישול אחר בישול ובהשמטות חזר בו ואכמ"ל). וע"ע במנחת כהן (משמרת השבת שער ב' פ"א) בביאור השיטות בזה, ואכ"מ. נמצא דמה שנהגו במקצת מקומות להקל בבישול דבר לח פחות משיעור יס"ב דלא כמר"ן שחשש בזה לחיוב חטאת מבוסס ע"פ הרמב"ם, רמב"ן, רשב"א, ר"ן, וסמ"ק, שנתפשט הוראתם בארצות ספרד שגם בדבר לח אין בישול אחר בישול.

ויש להוסיף דלפי מה שפסק הרמ"א בס' שי"ח סעיף ט"ו דנהגו להקל אם לא

נצטנן לגמרי, הרבה אחרונים הבינו בדבריו שכוונתו דהעיקר להלכה כדעת הראשונים שאין בישול אחר בישול אפ' בדבר לח, רק עכ"פ בעינן לא נצטנן לגמרי, וכך כתב בחזו"א ס' ל"ז ס"ק י"ג דתפסינן שהעיקר כדעת הרמב"ם רשב"א ור"ן, וכן ביאר בקצה"ש (קכ"ד ג'), אג"מ ח"ד ס' ע"ד, שבה"ל ח"ה ס' ל"א ועוד. העולה מדברינו שמנהג זה שנהגו במרוקו מקורו עתיק וכמש"כ בחוט המשולש שמימים קדומים הוא, ומקודם התפשטות פסקי מר"ן והוראותיו, שכתב בהקדמתו לב"י שעל מנהגים קדומים לא בא לבטל וברור שאין מקום לפ"ז לערער על מי שמנהגו כן מימי קדם, המבוסס ע"פ דברי הראשונים.

אמנם יש ליוזר שהמים שמערה בתוך התבשיל היה מבושל כשיעור יס"ב מקודם דאל"כ הרי זה בישול גמור וחייב חטאת שכל היתר זה נאמר אך ורק במים שנתבשל כשיעור יס"ב ואז נאמר בזה אין בישול אחר בישול ובלא"ה יש בזה איסור דא' לכו"ע. וברור שמי שאין לו מנהג ברור להוסיף מים שהורתחה והצטננה לפחות מיס"ב אין לו להקל כלל לערותו, ונכנס לספק חיוב כרת.

מה שכמה נשים לא מקפידות אם המים הגיע לשיעור יס"ב ע' בשו"ת תבואות שמ"ש (שם) שכתב להצדיק המנהג ומפני שסו"ס הגיע למאכל בין דרסאי אפשר דאיסור תורה ליכא. והדברים צ"ע דלא מצינו שיעור זה במים ולא משמע כן מדברי הראשונים ע' בחידושי הר"ן מ: ועוד שצריך עכ"פ שירתח כס"ב. וגם בתבוא"ש עצמו סיים שם דהדבר אינו

סימן רנז – דיני הטמנת חמין

הטמנת החמין בשמיכות ע"ג הפלטה

סעיף ח: אע"פ שמותר לשהות קדירה ע"ג כירה שיש בה נחלים ע"פ הדרכים שנתבארו בס' רנ"ג אם הוא מכוסה בכגדים אע"פ שהכגדים אינם

מוסיפים הבל מחמת עצמן מ"מ מחמת אש שתחתיהם מוסיף הבל (ואסור).

המנהג להקל להניח שמיכות ע"ג החמין מער"ש אע"פ שכולו מכוסה אע"פ שהשמיכות מוסיפים הבל מחמת דבר אחר²²³.

מקור אבות

מקום להקל לכו"ע דמקור דברי השו"ע לאסור הטמנה מחמת דבר אחר מהרשב"א (דף מז: ד"ה גופה), וברשב"א שם איתא שמוסיף מחמת דבר אחר אסור פירוש כל זמן שפני הקדירה דבוקין על פני דבר המוסיף הבל "שלא גזרו אלא במה שנותנין סביב לקדירה כגון רמץ" וא"כ נר' דגם לדעת הרשב"א כל מה שאסרנו הוא בדבוק ממש לדופני הכירה. והנה לכא' צ"ב במה שאסר כאן רק בנוגע בדופני הכירה הא מצד אחד נמי אסור לפי שיטתו דהטמנה מחמת דבר אחר מיקרי הטמנה שמוסיף הבל, וע"כ י"ל בזה דס"ל להרשב"א דבמוסיף מחמת דבר אחר כיון שאינו גופו רמץ חסר צורת הטמנה וצריך שיהיה מכוסה עכ"פ דופני הקדירה שיהיה עליו שם מוסיף הבל, ולפ"ז אם ישאיר חלק גדול מהדפנות פתוח אפשר גם לדעת השו"ע מועיל ע"פ מש"כ בתהלה לדוד (סו"ס רנ"ז) ועוד אחרונים שגם לדעת השו"ע שהטמנה מצד אחד אסור מכ"מ בהטמנה בדבר שאינו מוסיף הבל צריך לכסות

מפורש בפוסקים והירא לדבר ה' ופחד אלוקים נגד עיניו ירחק מדבר זה רק אם הורתח כיס"ב יש להקל לערותו לתוך התבשיל אפ' אם נצטנן.

223. כן נהגו להקל בזה, וכך העיד המשב"ר הובא בזאת ליהודה (ס' לג) שמנהגנו כמש"כ מר"ן בשם הרמב"ן דאפי' האש שתחתיה מותר להטמין בדבר שאינו מוסיף הבל מבעוד יום. וכן המנהג אצל הספרדים כמו שהעיד בספר ארץ חיים (סתהון) ס' רנ"ז שנהגו בזה דלא כדעת השו"ע וכדעת הראשונים שהתירו מוסיף מחמת דבר אחר. וכמש"כ בשו"ת חוט המשולש (ס' ח') למהר"א אבן טוואה וז"ל הנה הרוב נהגו כהרמב"ן ז"ל, שכדאי הוא לסמוך עליו וכו' עפ"ד רש"י, רז"ה, רמב"ן והר"ן וכדאים הם לסמוך עליהם להקל ובפרט שנהגו כן בכל הקהילות אלו, ומנהגם של ישראל תורה ע"כ.

והנה כ"ז במטמין כולו מער"ש אבל אם משאיר חלק מהדפנות פתוח, נר' דיש

סימן רס – דיני הכנסת שבת

אמירת שיר השירים

סעיף ב: כשיהיה סמוך לחשיכה ישאל לאנשי ביתו בלשון רכה עשרתם ערבתם הפרשתם חלה ויאמר להם הדליקו את הנר.

לפני קבלת שבת קוראין שיר השירים כולו שכך מנהגן של ישראל מתקנת הקדמונים²²⁴, ולאחר אמירת לכה דודי נוהגים לקרות ד'

מקור אבות

בשה"ש, ושיש בו הרבה רמזים לעזה"ב, ושבת מעין עזה"ב, והביא בשם אביו דע"פ פשוטו הטעם דשה"ש קדש קדשים ואין כל העולם כולו כדאי כיום שניתן שה"ש ורק בזמן ער"ש שטבל ורחץ ומתגלה תוס' אור שבת ראוי לקרות שה"ש ע"כ תורף דבריו. שו"ר שכתב הגר"ש משאש זצ"ל בירחון אור תורה תשס"ג "ענין קריאת שיר השירים למנהג מרוקן היא מוכרחת אבל יכולים לומר אותה בהקדם גם קודם מנחה ואם א"א בשום אופן לאומרה אם לא ע"י ביטול דרשה יכלים לבטלה כדי לשמוע הדרשה ע"כ.

ובכה"ח (ס"ק רז) כתב שמנהג בית אל לאמרו בין מנחה לערבית אחרי שעושין קבלת שבת, וכאמור מנהגנו לקרות קודם קבלת שבת ונהרא ונהרא ופשטיה, וע"ע בכה"ח שם שאומרים לשם יחוד מקודם ואח"ז רבון העולמים כנדפס בסידור ולאחר מכן קדיש, וכן נוהגים.

ומצאתי בכתבי מוה"ר יעקב אבן צור הו"ד בוזאת ליהודה (סי' לד) שהיה נוהג ללבוש טלית גדול בערב שבת בעת

כולו שיהיה ניכר בו ההטמנה, ואולי גם בהטמנה מחמת דבר אחר י"ל הכי אכן ממש"כ השו"ע דאסור במכוסה הבגדים סביב הקדירה משמע אפ' אינו מכוסה כולו אסור, וצ"ע.

ובשו"ת אורל"צ ח"ב פרק י"ז הל' י' גם כתב כענין להחיר לכו"ע באינו מכוסה לגמרי שבכה"ג שאיכא תרי חומרות לא מחמירין שמחמירים בהטמנה במקצת, ובמוסיף מחמת דבר אחר, י"ל דכל כה"ג מר"ן מודה להקל. וכ"כ בשו"ת יבי"א (ח"ו ס' ל"ג) שאין למחות ביד הנוהגים להקל.

ומכ"מ הזהיר מוה"ר משה בירדוגו זצ"ל הו"ד בוזאת ליהודה (סי' לג) דלפי המנהג שלנו דמשהין הקדירה ע"ג כירה וטומנין אותה מבעוד יום, יש להיזהר שלא להוסיף על הכיסוי בשבת כל זמן שלא נתבשלה כל צרכה, דאז גורם להתבשל מהרה, ופשוט.

224. כך המנהג הפשוט, וכך הביא בפתח הדביר (אות ח') כמה טעמים למנהג דשה"ש כנגד זכר ליצא"מ, וגם משום זכר למעשה בראשית שהכל כלול

פסוקים משה"ש שהם ר"ת "יעקב" (ישקני, עורי, קול, באתי) משום אלו שלא קראו עם הציבור שה"ש עכ"פ יאמרו ד' פסוקים אלו²²⁵.

מקור אבות

אלו נתקנו למי שאין לו פנאי לגמרו יאמר לפני קבלת שבת אלו ד' פסוקים שסימנך יעקב, והוסיף בפה"ד "לא ידעתי מה ענין יעקב כאן".

וראיתי שבספר שיבת ציון ח"א עמ' קכא להג"ר בן ציון מוצפי שליט"א מצא בזה"ק (תרומה) קשר בין יעקב אבינו לשה"ש שכאשר אמר שלמה המלך שיר השירים קם יעקב אבינו ונכנס לגן עדן וכל הגן פצח בשירה וריח בשמים נפלא.

קבלת שבת וקורא שיר השירים ומתפלל מנחה וקורא מזמורים וכו', והעתיק כתב יד ישן טעם הדברים שהתורה בשבת ניתנה וכל מצוות התורה רמוזים בציצית וראוי לנו לעסוק בה ולהזכיר מצוותיה בכניסת שבת, ולקיימן בבית אחת א"א לכן ראוי להתעטף בציצית. וגם ראוי לקיים "ופרשת כנפך על אמתך" וע"י שאומרים "בואי כלה" ראוי לקיים זו.

225. כך המנהג הפשוט, ובפתח הדביר (שם) הביא בשם היעב"ץ שכתב דפסוקים

סימן רסב – לקדש השבת בשלחן ערוך ובכסות נקיה

סדר קבלת שבת

סעיף ג: ילבש בגדיו הנאים וישמח בביאת שבת כיצא לקראת המלך וכיוצא לקראת חתן וכלה דרבי חנינא מעמף וקאי בפניא דמעלי שבתא ואמר בואו ונצא לקראת שבת מלכתא, ר' ינאי אומר בואי בלה בואי בלה.

בסדר קבלת שבת אחרי תפלת מנחה וקריאת שיר השירים אומרים מזמורים "לכו נרננה" וכו' כיון שאלו המזמורים הם על ימות המשיח שהוא יום שכולו שבת²²⁶. וגם מוסיפים בין המזמור החמישי להששי "מזמור לתודה"²²⁷. ובאמירת המזמור הששי מזמור

מקור אבות

שיפתותנו. ובסידור הגר"א בשם סידור רשב"ן הובא שמזמורים אלו כנגד ששה תקיעות שתיקנו חכמי התלמוד ולאחר שהיו מוכרחים לבטל התקיעות מטעם הממשלה עשו זכר לזה לומר ששה מזמורים עיי"ש.

227. כן המנהג הפשוט והעתיקו בבית מנוחה (שם) ויל"ע המקור לזה דבסדר היום לא הזכירו. ואפשר שהוא כדי להשלים ששה מזמורים כמש"כ הערה"ש (שם) שששה המזמורים כנגד ששת ימי החול, והמזמור השביעי הוא מזמור לדוד שיש בו שבעה קולות, וכן מצאנו שיטות שע"י אמירת מזמור לדוד מקבל ע"ע שבת אלמא כנגד שבת נתקן. וע"פ זה מיושב למה אומרים המזמור אע"פ שאין אנו אומרים מזמור לתודה בימים שאין הקרבן קריבה בהן כדכתבנו לעיל ס' נא' דנתקן כנגד אמירת קרבן

226. כך המנהג הפשוט והעתיקו בסידור בית מנוחה שכל מזמור כנגד יום אחד בשבוע. ובערוך השולחן ס' רס"ז ס"ב ביאר דמזמורים אלו על ימות המשיח שהוא יום שכולו שבת (וזהו אחד הטעמים לאמירת שיר השירים כדהזכרנו בס' ר"ס).

ובאמת לא מצאנו בכל הקדמונים שתיקנו לומר מזמורים אלו. ע' באבודרהם ובמחזור וטרי שלא הביאו סדר זה בסידורם, וכך מנהג הרבה מעדות המזרח להתחיל ממזמור לדוד שהוא כנגד ז' הרקיעים וכו'. אמנם מנהגנו מושתת ע"פ הסדר היום שהעתיק ששה מזמורים אלו, וכ"כ בליקוטי מהרי"ח סדר קבלת שבת. ובבית מנוחה העתיק שהוא כנגד ימי השבוע ושיכוין שבכל מזמור הוא כורת ומסלק הקליפות שגברו באותו היום בסדר שיח

לדוד נשאים מיושב²²⁸.

קבלת שבת כשחל יו"ט בשבת ובשבת חוה"מ ובשבת לאחר יו"ט
שם: כשחל יו"ט בשבת, ובשבת לאחר היו"ט ושבת חוה"מ מנהגו
שארין אומרים לכו נרננה, אלא אומרים מזמור לדוד, אנא בכת,
כל ישראל, אמר רבי אלעזר, קדיש, לכה דודי, ומזמור שיר ליום

מקור אבות

מזמור לתורה קבלת שבת כעין מש"כ
במג"א (סו"ס רס"א) דבימי אומרים מזמור
שיר ועושים מלאכות עד ברכו דמעיכא
קיבלו עליהו ואין מתכונים באמירת
המזמור לקבלה.

ובשו"ת קול גדול (ס' ל"ט) להמהר"ם בן
חביב כתב דאפילו לדעת מרן דמזמור
שיר ליום השבת הוי כקבלה לדין
שאומרים לכה דודי וחותרים בואי כלה
הוי כקבלת שבת. והמתבאר מדברי
הפוסקים שאין קבלת שבת תלוי במזמור
מיוחד אלא במה שהציבור מקבל על
עצמו שבת ע"י אמירת המזמור וכן
משמע מהמ"ב סו"ס רס"א ובזרע אמת
(או"ח ס' ל"ג). ובימנו ע"י אמירת בואי
כלה מקבל ע"ש שבת, ואינו תלוי
באמירת מזמור לדוד ולכן אין אנו נוהגין
לעמוד שאין זה כקבלה שמקבלים פני
אדם גדול ומטעם זה נוהגים לעמוד
בבואי כלה שזהו קבלת שבת לדין.

ודע שיש מקומות בדרום מרוקו שלא
אמרו מזמור לדוד סמוך למזמור לתורה
אלא אחרי במה מדליקין ויש בתי כנסיות
שלא נהגו כלל באמירת לכו נרננה אלא
התחילו במזמור לדוד.

התמיד א"כ אין הקרבן נקרב בלילה,
מכ"מ אמירת המזמור כאן אינו כנגד
הקרבן אלא נאמר בתורת "מזמור" כנגד
היום. ועוד כל קפידת אמירת מזמור
לתורה בימים שאין הקרבן נקרב כערב
יוה"כ הוא משום שא"א לאכול הקרבן
בלילה כמש"כ המ"ב ס' תר"ד ס"ק ד'
והכא ששפיר יכול לאכול הקרבן שנאכל
מהקרבן של יומו.

228. כך המנהג הפשוט, וכן העיד
הגר"ש משאש זצ"ל בירחון אור תורה
(תמוז תשס"ג) "במרוקו מעולם לא עמדנו
בליל שבת בקריאת מזמור לדוד אלא
הכל אמרנו בישיבה" ע"כ. והנה בבאר
היטב (ס' ה') כתב "ואנו נוהגין לעמוד
לעשות דוגמא כמו שמקבל פני אדם
גדול". וע"פ דברים אלו כתב בקצות
השולחן (ס' ע"ז אות ט') שהמנהג לעמוד
כשאומרים מזמור לדוד. ואפשר שהטעם
למה אין נוהגים לעמוד הוא דאין אנו
מקבלים שבת ע"י אמירת מזמור לדוד
דהנה כתב בשו"ע רס"א ס"ד דלדין הוי
אמירת מזמור שיר ליום השבת כעניינת
ברכו. ובבא"ח (פ' וירא אות ה') כתב דלפי
דברי האר"י עיקר קבלת שבת הוא
באומרו בואי כלה, וא"כ אין באמירת

השבת²²⁹. ויש מקומות שאחר מזמור לדוד אומרים מיד לכה דודי²³⁰.

מקור אבות

229. כן המנהג. ומקור הדברים, דהנה בפרמ"ג (א"א ס' תפח ס"ק א). ובשעה"צ ס' רפח ס"ק א' כתבו שאין לומר לכה דודי ביו"ט שחל בשבת. וכ"כ בכה"ח ס' רסב ס"ק לד, וע"ע בבית שואבה (דף קסח ע"ב אות ה).

230. כן נוהגים מקדמת דנא בקהילות צפון מרוקו [ובמחזור אבותינו כתב שכן נוהגים רוב בתי כנסיות פאס וגלילותיה].

229. כן המנהג. ומקור הדברים, דהנה בפרמ"ג (א"א ס' תפח ס"ק א). ובשעה"צ ס' רפח ס"ק א' כתבו שאין לומר לכה דודי ביו"ט שחל בשבת שכאשר אומרים פני שבת נקבלה ואין מזכירים יו"ט בקבלת שבת נראה כמביישים ליום טוב.

אכן בברכ"י ס' תפ"ז ס"ק י' הביא

סימן רסג – מי ומי המדליקין, ואם טעו ביום המעונן

מתי מברכים ברכת הדלקת נר של שבת

סעיף ה: כשידליק מברך ב"א י' אמה אקב"ו להדליק נר של שבת וכו'. הגה יש מי שאומר שמצרכין קודם ההדלקה. ויש מי שאומר שמצרך אחר ההדלקה, וכדי שיהיה עוצר לעשייתו לא יהנה ממנה עד לאחר הצרכה, ומשימין היד לפני הנר אחר הדלקה, ומצרכין, ואח"כ מסלקין היד, וזה מיקרי עוצר לעשיה. וכן המנהג.

המנהג בסדר הדלקת נר שבת, שהאשה תחילה תדליק הנרות, תכסה הידים על הנרות או שתעצום עיניה כדי לא להנות מאור הנר, ותברך. והוא כמנהג כל הספרדים מדורי דורות²³¹.

מקור אבות

מבית הגר"י עטייה שליט"א). וכן מנהג מצרים, ובוכרה. וכן נהגו הגר"צ אבא שאול זצ"ל, הגר"י צדקה, ועוד גדולי הדור, כפי שהובא בספר מאמר יעקב סופר (סי' כב). ויש לברר שורש מנהג זה, והיאך התפשט כ"כ נגד הרבה ראשונים שכתבו לברך לפני ההדלקה ככל מצות שמברך עליהן עובר לעשייתן.

ומקור דברים תלוי במחלוקת הראשונים האם בהדלקת הנר האשה מקבלת על עצמה את השבת. הרמב"ם (הל' שבת פ"א ה"א) כתב דחייב לברך קודם ההדלקה משום עובר לעשייתן, לכן מברכת לפני הדלקת הנר. אכן שיטת הבה"ג (הל' חנוכה) דקבלת שבת תלוי בהדלקת הנר, ובר"ן (י') ביאר דברי הבה"ג, דכך היתה התקנה, שלא יעשו עוד אחריה מלאכה, לפי שההדלקה מלאכת מצוה היא לצורך שבת, ומי שמדליק את הנר כבר גומר בדעתו שלא יעשה אחריה שום מלאכה,

231. כן המנהג הפשוט בכל ערי מרוקו. כן העיד בקיצור שו"ע טולידנו (סי' קל"ד כ"ז): "הברכה תהיה אחר הדלקה, דכשבירך קיבל שבת ואסור להדליק, ע"כ מאחרין הברכה". וכן העיד בשו"ת שמ"ש ומגן (ח"ב סי' עב אות ב) ובח"ג (סי' עא) וכן העיד בנהגו העם (שבת). ועיין בשו"ת אורחת יושר (ח"ג ס' כ"ח).

ומנהג זה התפשט כמעט אצל כל נשי העולם. דהרי כן נהגו בארצות אשכנז. ונהגו כן גם בכל ארצות הספרדים מימי קדם, כפי שפסק מרן החיד"א במחזיק ברכה (סי' רס"ג אות ד). וכ"כ בטוב עין (סי' י"ח אות נט), וכן בחסד לאלפים (שם אות ו') כתב שכן המנהג. וכ"כ במעשה רקח (שבת פ"ה ה"א) שמבואר שכן המנהג. וכן מנהג תוניס כמבואר בשו"ת שואל ונשאל ח"ב (סי' נ"ח) ובברית כהונה (מערכת ש'). וכ"כ בבא"ח (ש"ב פ' נח), ובכזה"ח (שם). וכן מנהג סוריה (כך שמעתי

ובאמת מנהג זה הוסמך ע"י הראשונים דמצינו בספר הנר לאחד מבעלי התוספות (דיני הדלקה והטמנה דף מד) שכתב: "הנשים שלנו שנהגו שלא לברך על נר שבת עד אחר שהדליקה פתילה אחרונה, הדין עמהם, וכשר הדבר בעיני האלוקים".

ונר' עוד דמה שנתפשט מנהג זה בכל אתר ואתר לברך אחר ההדלקה כדי לחשוש לכה"ג, דאפשר לצאת ידי שניהם, ע"י שתעשה כמש"כ במהרי"ל שתכסה עיניה שלא ליהנות מהנרות. ויוצאים בזה ידי כל השיטות שהרי יוצא בזה דעת הבה"ג (לפי הבנת ה"ר בנימין ואבי העזרי, ולפי הערה"ש דהוי כברכה לבטלה כנ"ל). וגם לדעת הרמב"ם שצריך לברך קודם עשייתן, ע"י כיסוי העינים שפיר מקיימים עובר לעשייתן. ועוד דאפילו נימא דאכתי חשיב שמברך אחר ההדלקה, ולא אתי כהרמב"ם, מכ"מ אינ"ז ברכה לבטלה כמש"כ האורל"צ ח"ב (פרק ח' ג') שנוהגים בנט"י לברך אחר הנטילה כדברי הרמ"א כדאיתא בסימן קנ"ח. ובטעם הדבר אין לומר שסומכים על מה שהניגוב הוא קודם לעשייתן, כיון דאנו נוהגין ליטול ברביעית, ולא צריכים מים שניים, וע"כ דלא נוהגים בזה כדעת מר"ן. ע"ש. אמנם יש להעיר בזה, דאפשר ששאני נט"י שתיקנו כך מעיקרא, דומיא דטבילת גר. ומכ"מ י"ל דכל שעדיין עוסקת בהדלקה סמוך לה לא מיקרי אחר עשייתה, ושפיר יכולה לברך ע"פ מש"כ בשו"ת רע"א תנינא (סי' י"ג) דכמו שבתפילין וציצית מברך אפי' לאחר עשייתן כיון שכל זמן שהם עליו חשיב

ואין לך קיבול שבת גדול מזה. והנה בדעת הבה"ג גופיה מצאנו בראשונים חילוקי דעות, האם בעצם ההדלקה האשה מקבלת את השבת, או דילמא ע"י הברכה שמברכת מקבלת את השבת. כב"י הביא בשם השבלי הלקט דע"י ההדלקה מקבלת השבת, ונמצא לפ"ז דגם דלפי הבה"ג מותר לברך ואח"כ להדליק, דהא אין קבלת שבת תלויה בהדלקה. אולם בשבלי הלקט (סי' נט) הביא להקשות מהר"ר בנימין דלפי הבה"ג שמקבלת שבת בהדלקתה ע"כ שהברכה חשובה קבלת שבת, וא"כ יהיה אסור לברך ושוב להדליק. וכן נראה לדייק מדברי האבי העזרי (סי' קצט) בהבנת דברי הבה"ג וז"ל ובהלכות גדולות כתב המדליק נר של חנוכה דאי אדליק דשבת ברישא איתסר ליה לאדלוקי דחנוכה משום דקבלה לשבת עליה, מכלל שמברך, דאם לא כן במה קיבל השבת שאסור לו להדליק ע"כ. מבואר דע"י הברכה מקבלת את השבת. וע"פ טעם זה כתב במהר"י וייל (אות כט) הובא בדרכי משה (ס"ק ב) דהמנהג לברך אחר ההדלקה, והוא לחשוש לשיטת הבה"ג שהברכה מכנסת אותה לשבת, וע"כ צריכה להדליק ואח"כ לברך. וכדי להיות עובר לעשייתן משימין היד לפני הנרות עד אחר הברכה.

וביאר עוד בערה"ש (סי' רסג ס"ק טז) דכיון שיש ברכה, הברכה בע"כ מכנסת אותה בקדושת שבת, כיון שמזכרת להדליק נר של שבת ואם תברך ושוב תדליק נמצא שעושה מלאכה אחרי הברכה, ע"כ מברכת אחר ההדלקה. ואל"כ הוה כברכה לבטלה עיי"ש.

דעדיין עוסק במצותה, ה"נ בנר חנוכה ואע"פ שאינו דומה לגמרי, דשם עוסק במצוותה, מכ"מ קרי ליה לרא"ש שיהוי מצוה. ויכול לברך אחר ההדלקה. כ"ש בנידוננו שלפי המהרי"ל הר"ז עובר לעשייתה ממש. ועוד יש לצרף מש"כ רעק"א שם בשם הפוסקים שאפשר לברך אחר עשיית המצוה. אשר ע"כ נר' דשפיר נתפשט כוחו של מנהג זה כיון דיוצא בזה ידי כל השיטות. ובפרט לפמש"כ במג"א ס"ק כ' דאין להתנות כ"א לצורך הו"ד להלכה בקיצושו"ע טולידנו שם אות ל"ג וחיישינן לדעת הבה"ג היכא שאפשר כדמוכח ממר"ן בהל' חנוכה, ומאחר שאם נברך לפני ההדלקה יש חשש ברכה לבטלה לדעת הבה"ג ע"פ הכלבו ולפי מה שנוהגות הנשים לכסות עיניהם נמי מיקרי עובר לעשייתן ויוצאים ידי כל השיטות והכי המובחר לעשות. שוב אינה לידי ירחון אור תורה שנת תשס"ג (אב) ס' קנ"ו ושם האריך לייסד המנהג והוכיח מהשו"ע בס' תרנ"א שכל שיור מצוה חשיב שפיר כעובר לעשייתן, ממה שצריך לנענע הלולב יכול לברך לפני כן אע"פ מדאגביה נפק בה ע"כ דס"ל להשו"ע דכן עיקר.

והנה בדעת השו"ע אין הכרע ברור, דבסעיף י' הביא המחלוקת אם מועיל תנאי בהדלקת הנר שתתנה שאינה מקבלת שבת בהדלקה. ונראה שממחלוקת זו נפק"מ לנידוננו אם אפשר לברך לפני כן, שאם נקטינן שתנאי לא מועיל, וקבלת שבת תלויה בברכה כאמור בדברי הבה"ג, ממילא צריך בהכרח לברך אחר ההדלקה.

והנה בסעיף ה' מר"ן העתיק לשונו של הטור "כשידליק יברך" ולא העתיק לשון הרמב"ם שחייב לברך קודם ההדלקה, וזאת אף שדרכו להמשך אחרי לשון הרמב"ם כמש"כ בכנה"ג, ומר"ן לא העתיקו אלא כתב כדברי הטור. וכן שמעתי בשם הגרבי"צ אבא שאול זצ"ל שמהשו"ע אין הכרע ברור בדעתו. ובשו"ת שואל ונשאל ח"ב (סי' נח) דייק בדעת מר"ן להדליק ואח"כ לברך. וכ"כ בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג (סי' עא) שכן נוטה לשון מר"ן.

ולכאור' יש להביא ראיה שדעת מר"ן לחשוש לדעת הבה"ג מהל' חנוכה (סי' תרעט) שפסק בהדיא כהבה"ג, שמדליקין נר חנוכה ואח"כ נר שבת, שאם ידליק נר שבת לא יכול שוב להדליק נ"ח, ומבואר שחשש לדעתו. ומובן לפ"ז מה שדייקו מהשו"ע דלא ס"ל כהרמב"ם בפרט לדברי הערה"ש דהמברך אח"כ מדליק להבה"ג הוי כברכה לבטלה.

ובשו"ת יבי"א (ח"ב ס' ט"ז ובחלק י' ס' כ"א) האריך להוכיח כדברי הרמב"ם ושכן דעת מר"ן לברך לפני ההדלקה. והוסיף שבארץ ישראל יש לברך לפני ההדלקה כיון דקיבלנו דעת מר"ן ולדעתו חייבים לברך ואח"כ להדליק. ולענ"ד יש מקום להעיר בזה טובא, דהרי דעת מר"ן נוטה להיפך דלא העתיק מר"ן כלשון הרמב"ם, וכפי שדייקו כמה אחרונים, ומשמע דלא ס"ל כוותיה, ובנוסף בכמה דוכתי חשש מר"ן לבה"ג (ויש סוברים בכונת הבה"ג דע"י הברכה מקבלת את השבת). ועכ"פ מידי ספק בדעת מר"ן לא יצאנו, וידועים דברי החיד"א בשו"ת חיים שאל (ח"ב ס' כ"א ד"ה הלא) שהיכן דדעת מר"ן

לא ברורה לא קיבלנו דעתו וכן נקטו גאוני המערב, ע' בשו"ת בקש שלמה (אבן דנאן) דף לו:, והביאו בשו"ת מקוה המים ח"ג ס' נ"ב, וכ"ש הכא שנוטה דברי השו"ע לברך אחר ההדלקה.

והנה מש"כ ביבי"א שם ולהוכיח כדעת הרמב"ם ושכ"כ המאמר מרדכי ועוד, צ"ע דמצאנו עכ"פ כמה ראשונים שחששו לדברי הבה"ג ומאחר שכן היה המנהג מהיכ"ת שיש לשנות ובפרט שיש בזה כמה צדדים לומר שהכי המובחר לעשות. והנה גם ביבי"א שם, וכן בחלק י' לא הביא שום עדות ממנהג הספרדים (לבד מתימן שנהגו בהרבה דברים ע"פ הרמב"ם) לברך לפני ההדלקה רק ביסס דבריו ע"פ המאמר מרדכי ועוד אחרונים דציידו כהרמב"ם ושכ"כ ביפה ללב ח"ו ס' רס"ג אך לא כתבו שם שכן המנהג, ואדרבה הגר"ח פלאג'י (אביו של היפה ללב) העיד בחיים לראש (דיני הטבת הנרות) שיש נוהגים שהאשה תדליק ואח"כ תברך וכ"א כמנהגו וכ"כ בנו בספר אברהם אזכור (מע' ש'). ע"כ רק כתב מה שיוצא לו להלכה ולא מה שיש לנהוג למעשה וגם בספר גדולת אלישע (ס' רס"ג) לא הביא מנהג ברור רק צידד להלכה כדברי הרמב"ם, ומה שהביא ביבי"א שם לדייק מהזכרונות אליהו שהדליק לפני שבירך, צ"ע למעיין שם שלא הוכיח שכן נוהגים. ועוד בחיבור יד סופר ח"א ס' פ"ח הביא להדיא שלא נהג הגר"א מני זצ"ל כן. נמצא דאין שום עדות על מנהג ספרד לברך לפני ההדלקה. ומה שהעיר שם דאם מברכת אח"כ יש חשש ברכה לבטלה כבר כתבנו שלפי המהרי"ל שמכסות עיניהם חשיב עובר לעשייתו,

ועוד בעוסקת במצוה עדיין חשיב עובר לעשייתו (וכ"כ ביבי"א עצמו ח"ח יו"ד ס' כ"ז גופא לענין מזוזה ע' במילואים שם וע' בתשובת רעק"א בשם הרא"ש שאין לחלק בין מזוזה לשאר ברכות).

ולפ"ז יש לתמוה עמש"כ בספר אורל"צ (שם) דאשה שנהגה לברך מקודם תמשיך מנהגה אבל אשה שאין לה מנהג תברך לפני ההדלקה וכדבריו איתא בספר גדולת אלישע (ס' רס"ג). ודבריו צע"ג דמהיכ"ת לשנות מנהג קדמונים שנתפשט ויש בו סמוכים הרבה בקדמונים, שו"ר בספר זכות יצחק (ח"ב ס' נ"ט) שתמה כן וששאל לגרבי"צ זצ"ל בזה והשיב שאפ' בכלה חדשה שאין בה מנהג יש להדליק ואח"כ לברך כמנהג רוב העדות ושכן נוהגים בביתו ע"ש. וכן שמעתי מהגר"מ אליהו זצוק"ל שכן העיקר להלכה דכן הוא הנכון ע"פ הסוד. לאור האמור יש להסתפק באשה הרוצה לשנות מנהגה ולברך לפני ההדלקה נר' דשייך בזה מנהג איסור ואסור לשנות מנהגה דמאחר שלפי דעת הבה"ג המברך ואח"כ מדליק הוי כברכה לבטלה, ואין להתנות כ"א לצורך י"ל דדמי למנהג איסור. אך יש להסתפק אם מהני בזה התרת נדרים ולפי מה שכתבנו בשרשים דבמנהג עדה שלימה לא שייך בזה התרת נדרים צ"ע. ולענין הדלקת הנרות ביו"ט ע' בדרישה דאשתו חידשה דשאני יו"ט שלא מקבלת ע"ע שבת ולכו"ע יש לברך לפני ההדלקה ובקצוש"ע (טולידנו) (ס' קל"ב אות כ"ז) העתיק דבריו, וכ"כ במחזיק ברכה (ס' רס"ג) ובטוב עין (ס' י"ח אות נ"ט) וכן משמע דעת המ"ב (ס"ק כ"ז) דכדבריהם הכריעו הדגמ"ר רעק"א

ואשה שחשבה שיש לברך ואח"כ להדליק, ונתברר לה שאין מנהגה כן, יש אומרים שצריכה לעשות התרה כדי לחזור למנהגה, ויש אומרים שיכולה לחזור למנהגה הקדום בלא התרה²³².

זמן הדלקת נרות

סעיף י: וכו' ויש חולקים על הבה"ג ואומרים שאין קבלת שבת תלוי בהדלקת הנר אלא בתפלת ערבית.

נהגו להדליק נרות שבת כעשרים דקות לפני השקיעה, ובמקומות שמתפללים בעוד היום גדול, כיון שאמרו מזמור שיר או ברכו וודאי קיבלו השבת²³³.

מקור אבות

שנהגה לברך לפני ההדלקה, מפני שכך עשו בבית הוריה, אבל גם הם שינו מנהגם המקורי, גם היא וגם הוריה צריכים לשנות מנהגם ולברך אחר ההדלקה כהמנהג הקדום. ומהגר"מ אליהו זצוק"ל שמעתי שאשה שהתחילה לברך לפני ההדלקה ואין מנהגה כן שיש לה לעשות התרה.

שע"ת ח"א, וכן פסק בבא"ח (ס' נ"ח) ובאורל"צ (שם) דלא כהמג"א שכתב בזה לא פלוג. ולענין איש שמדליק כ"ש שיברך תחלה ואח"כ ידליק שאינו מקבל שבת ע"י ההדלקה דהרי לא תיקנו לאנשים לקבל שבת ע"י הברכה ולכו"ע מברך לפני כן כ"כ הפוסקים ולא שייך בזה לא פלוג.

233. כ"כ בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ד (ס' מ"א) והוסיף "וגם זה (עשרים דקות) היה על צד היותר טוב, דגם עשר דקות קודם השקיעה יספיקו, אלא לצאת מכל חשש היינו מקדימין עשרים דקות קודם ומדליקין ע"כ.

232. שמעתי מהראב"ד הגר"מ שטרנבוך שליט"א שאשה שהתחילה לברך ואח"כ להדליק שחשבה שכן צריכים ע"פ דין לעשות, ואין מנהגה כן הר"ז מנהג בטעות ולא צריכה בזה התרה. וכן שמעתי בשם מרן הגריש"א זצ"ל שאשה

סימן רסז – דיני התפלה בערב שבת

נוסח ברכת השכיבנו

סעיף ג: בברכת השכיבנו אינו חותם בה שומר עמו ישראל, אלא כיון שהגיע לזבצל כנפיך תסתירנו אומר ופרוס סוכת שלום עלינו ועל ירושלים עירך, בא"י הפורס סוכת שלום עלינו ועל כל עמו ישראל ועל ירושלים.

הנוסח המקובל בברכת השכיבנו, כשמגיע לזהגן בעדנו אומר "ופרוש עלינו סוכת רחמים ושלום", ולא מזכיר "ועל ירושלים"²³⁴.

אמירת פסוקי "ושמרו" בין השכיבנו לעמידה

שם: ומוסיפים לומר בליל שבת פסוקי ושמרו בני ישראל, ואין בו משום הפסק כיון דהוי כגאולה אריכתא²³⁵. ובליל יו"ט אומרים הפסוק אלה מועדי. ובליל יוה"כ אומר כי ביום הזה יכפר²³⁶. ואם

מקור אבות

(ח"א ס' טז) יישב הדברים כמש"כ בספר עלי הדס החדש דף 236.

ובהשכיבנו, הגירסא בבית עובד ותפלת החדש, והסר שטן, ולא השטן. וכ"כ בסידור ר' שבתי סופר (תלמיד הלבוש).

235. כן המנהג הפשוט. והעתיקו בבית מנוחה (שם אות א') וביאר דושמרו לא הוי הפסק. וכ"כ בקיצוש"ע טולידנו (ס' קלט) ומקורו בטור וז"ל, ונוהגין לומר פסוק ושמרו בני ישראל את השבת וגו', לומר שאם ישמרו שבת אין צריכין שמירה. והוא גם מעין גאולה כדכתיבנא לעיל, שאם ישמרו ישראל שני שבתות מיד נגאלין. עכ"ד. והביאו בכה"ח (ס"ק טז) ושכ"כ בשער הכוונות.

236. כן המנהג הפשוט. והביאו בקיצוש"ע (טולידנו) שם ובשלמי ציבור

234. כך המנהג הפשוט. וכן איתא בבית מנוחה. ובשלמי ציבור (דף קצב). כתב שבסידורים לא הוסיפו ירושלים בפתיחה, וטעות הוא. אולם באבודרהם העתיק כנוסח הנ"ל, כפי שהביא המגיה שם. וכ"כ הלבוש. ודלא כפי שהעתיק מר"ן.

ובאהבת עולם, הגירסא בסידורי בית מנוחה ותפלת החדש, ואהבתך וחמלתך. אבל הדפיסוהו בסוגריים. ורבים נוהגים לאומרו.

בנוסח "ואהבתך וחמלתך לא תסור ממנו וכו'" ע' בלשון חכמים להרי"ח הטוב ח"א ס' ד' שכך כותב בבקשותיו, אמנם בספר שערי תפלה (רקח) דף מ"ו התנגד להוספה זו דאינו מעין הפתיחה שרק מזכירים ואהבתך, ובספר כנסת הגדולה

נמצא במנין שאינו אומרו, אם יספיק לאומרו קודם שיגמרו השכיבנו יאמרו²³⁷.

מקור אבות

שלא לומר פסוקים אלו. והוסיף בקצה"ש דאפי' נמצא בציבור שאומרים אותו, הוא אינו חייב לאומרו, וכדמצאנו במשנה בסוכה (לז.) דכל העם מנענעין והם לא מנענעין.

237. בספר אהלך באמיתך (פרק כט סעיף יב ויג) כתב דאם נוהג לאומרו, ונמצא בציבור שאינו אומרו, אם יספיק לאומרו קודם שגומרים ברכת השכיבנו, יאמרו.

(דף קצד) ובכה"ח ס"ק טוב, שזה מעין הגאולה, שאם ישמרו המועדות, וכן אם יעשו תשובה ויתכפר להם העונות, הרי נגאלין מיד, דגדולה תשובה שמקרכת הגאולה. וכ"כ בלבוש (סי' תפז) דהוי כגאולה אריכתא. וכ"כ הלבוש בהל' ר"ה (סי' תקפב) דנוהגים לומר פסוקים אלו.

אמנם דעת הגר"א במעשה רב (סי' סח) והגר"ז והובא בקצה"ש (סי' עז ס"ק ד)

סימן רסח – דין הטועה בתפלת שבת

אמירת "יום הששי" לפני "ויכלו"
סעיף א: אומר ויכלו בתפלת ערבית.

קודם אמירת ויכלו מוסיפים שתי תיבות "יום הששי", ואז ממשיכים "ויכלו השמים" ונרמז בזה שם ה' בראשי תיבות. ואין לחוש בזה משום אמירת חצי פסוק, כיון שאין אומרים אותו דרך תפלה²³⁸.

מקור אבות

ע"פ טעמו של הרמ"א, להשלים אותיות הוי"ה. וזה שייך גם בויכלו של הלילה אעפ"י שע"פ הסוד אין בו אלא ע' התיבות. וי"ל עוד ע"פ מש"כ במחה"ש (סי' רעא ס"ק כב) שהוספה שאינה מעצם נוסח הברכה, אין בה משום מוסיף תיבות, וכמו שהפתיחה והחתומה של הברכה אינם בכלל המנין, ומחשבים ע' תיבות רק בתיבות שהם עיקר מטבע הברכה, וא"כ בנידוננו אין חשש משום מוסיף על התיבות.

ומה שמתחילים בזה באמצע פסוק, ואין בו משום כל פסוקא דלא פסקיה משה בתורה, אנן לא פסקינן ליה. אפשר שהטעם הוא שזה דומה למה שכתב בחי"א (כלל ה' סעיף ב) דמותר לומר חצי פסוק, ואע"פ שמזכיר בו את השם, כל שהוא דרך תפלה. וכמו שאומרים בתפלת ראש השנה ה' צבא-ות יגן עליהם. ושכן מוכח מהאר"י ע"ש. וכאן שאומרו כהקדמה לקידוש אינו מזכירו כמזכיר פסוק אלא הוא דרך תפלה. וכן מוכח מדברי הרמ"א הנ"ל (סי' רעא י) שכתב שאומרים יום הששי להשלים

238. כך המנהג הפשוט. וכן איתא בסידור תפלת החדש, וכ"כ בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג (סי' פה). וכ"כ בנהגו העם (שבת). וכן מנהג תימן. אולם בשלמי חגיגה (דיני וסדר תפלת ליל שבת קודש אות כ') כתב שאין לומר יום הששי ויכלו בערבית, כמו בקידוש, והמגיה שם הביא בשם התולעת יעקב כתב הטעם, שיש רק ע' תיבות ביכולו של ערבית, כנגד ע' עטרות. וע"כ לא נכון להוסיף כאן תיבות יום הששי, וכל המוסיף גורע. וכ"כ בכה"ח (ס"ק לז) בשמו. וכ"כ בכה"ח פלאגי' (סי' כח) דכל המוסיף גורע.

ונראה דטעם מנהגנו הוא כדי לומר כעין מה שנהגו לומר "יום הששי" בקידוש, כמש"כ בדרכי משה (בסי' רעא אות ח): "וראיתי מהמדקדקים שעומדים מעט כשמתחילים לקדש לכבוד ה' בן ד' אותיות הנרמז בר"ת תחלת הקידוש, שהם יום הששי ויכלו השמים, ר"ת הויה". ובמג"א הוסיף טעם לזה להשלים עי"ז ע"ב תיבות שבקידוש. וע"ע בגר"א שם. ולפי דבריהם זה שייך רק באמירת הקידוש בלילה. וכנראה שמנהגנו מבוסס

נוסח וינוחו בו בתפלות שבת

שם: הנוסח המקובל בתפלות שבת, לומר בערבית וינוחו "בה", ובשחרית "בו", ובמנחה "בם"²³⁹.

מקור אבות

אמנם במור וקציעה (שם) העיר שבדברי האר"י ז"ל אין הפרש ביום, ואף במנחה אומרים בו. אלא שכאמור מרן החיד"א אף שגם הוא העיר כן שבדברי האר"י לא נמצא בדבר זה מפורש, ומ"מ כתב שגורי האר"י ז"ל קיימו המנהג כהשכנה"ג. ואמנם בזבחי צדק ח"ג (סי' קס"ו א') הביא מהחסיד הגאון רבי אליהו מני זצ"ל להעיד על מנהג חסידים שבירושלים, לומר במנחה "בו", והוא ע"פ הסוד. וכן הוא בכה"ח (ס"ק ב') שכן מנהג חסידי בית אל. והביא כן בשם השמן ששון בפתחי עולם. וכן ביריעות האהל בספר אהל מועד (גאגין) דף פח העיד שבסידור הרש"ש כתוב: בערבית בה, ובשחרית מוסף ומנחה וינוחו בו. וכן הביא בשמו. ע"כ. אמנם בבא"ח (שנה ב' פ' וירא את ה') כתב וז"ל: ומפורש בדברי רבינו האר"י ז"ל בערבית לומר בה, ובשחרית וינוחו בו, ובמנחה לא נתפרש בדבריו כלום. וגם בסידור רבינו הרש"ש לא נתפרש על מנחה. ושמעתי דמנהג ירושלים לומר במנחה בו ע"כ. וסיים דמנהגינו לומר "בם". ועיין בספר מנהגי החיד"א (דף קכ"ט) מה שהביא בשם כמה גדולים, שלא לסמוך על מה שנמצא בסידור הרש"ש שלפנינו. ועכ"פ אפי' נקבל שכן מנהג הרש"ש, אין בזה כדי דחייה לדחות המנהג המיוסד ע"פ כל האחרונים הנ"ל, ושכך נהגו גורי האר"י.

תיבת שם ה' ולא חשש לאמירת חצי פסוק. עוד כתב בשו"ת רב פעלים ח"א (סי' יא) דבפחות מג' תיבות ליכא חשש זה כדאיתא בגיטין (דף ו.) שתים כותבים, שלש לא כותבים. וכן היכא דאיכא זקף קטן, או אתנח, נמי מפסיקים. ע"ש.

239. כך המנהג הפשוט. והעיד כן בשו"ת שאלו לברוך (להגר"א טולידנו חאו"ח סי' נג) שכך נהגו לומר. וכ"כ מרן החיד"א במחזיק ברכה (ס"ק ז') בשם השיירי כנה"ג (ס"ק ב') שהמנהג לומר בערבית וינוחו בה בשחרית בו ובמנחה בם. ושם ביאר הטעם, דבליל שבת היא ככלה בבית אביה ולכן אומרים וינוחו בה, ובשחרית היא ככלה בבית חמיה, שעיקר השמחה בבית החתן, ולכן אומרים וינוחו בו, ובמנחה וינוחו בם, שלאחר מכן שניהם עיקר. ע"כ. והור"ד במג"א (ס"ק ג'), ובגר"ז בסידורו, ובישוע"י (ס"ק ו'), ובעולת שבת, ותוספת שבת שם. ובמחזיק ברכה (שם) כתב שאע"פ דבכתבי האר"י לא מפורש דבר זה, גורי האר"י ז"ל קיימו המנהג, וכן הוא מנהג מארי דרזין ההולכים בדרך האר"י זצ"ל בדוקא, ואין לשנות המנהג. ובפרט שמדברי הרב שיירי מוכח שכן הוא מנהג פשוט. והביא מהגהות הרמ"ז כן. וכן הובא הנוסח בשולחן לחם הפנים (רקח סי' רסח ס"ב), ובשערי רחמים, חמדת ישראל, ובפתח הדביר (סי' רצ"ב ס"ק ב').

אמירת מעין שבע במקום שאין ס"ת

סעיף י': אין אומרים ברכה מעין שבע בבית חתנים ואבלים, דליכא טעמא דמאחרין לבא, שיהיו ניוזקין.

המנהג הפשוט כדברי מר"ן שאין אומרים ברכת מעין שבע בבית חתנים ובבית אבלים, ודלא כדברי המקובלים שיש לאומרו בכל מקום²⁴⁰. ויש אומרים דה"ה בכל מקום שאין בו ס"ת אין אומרים מעין שבע, ונראה דבמקום קבוע שאין בו ס"ת יש לומר ברכת מעין שבע²⁴¹.

מקור אבות

לאמרו. ולכן בכה"ג שאינו מפורש כן בדברי האר"י טוב יותר לעשות כמר"ן, אמנם כתב שבירושלים שיש אומרים שחשיב כמקום שיש ס"ת, יש לאמרו. וכ"כ הנהיגי עם שמנהג ירושלים לאמרו.

ואפשר שגם למנהגנו כדברי מר"ן, שלא לומר ברכת מעין שבע במקום שאין בו ס"ת, בירושלים יש לאמרו מאחר שבירושלים חשיב כמקום שיש בו ס"ת כמו שהביא בספר מזבח אדמה, דאין דין זה סותר המנהג, כיון דירושלים חשיבא כמקום שיש בו ס"ת.

241. כ"כ בברכ"י (שם) וכ"כ במטה יהודה, וכ"כ בנהגו העם (שם), שכן נהגו, דכל שאין מתפללים בבית כנסת קבוע א"א אותו. וכ"כ בשכנה"ג. ונראה שזהו מטעם מה שכתב מר"ן דאין אומרים אותו בבית האבל ובבית חתנים, דה"ה בכל מקום שאינו קבוע. דמה שלא אומרים אותה בבית האבל ובבית חתנים אין זו תקנה מיוחדת לבית אבל או בית חתן, אלא הוא מילתא בטעמא, משום שהוא בית כנסת שאינו קבוע. דמקור

ופשוט שאין לשנות המנהג בזה מאחר שמיסוד ע"פ כל הגדולים הנ"ל. ואפי' היה לו רק מקצת סמך היה מספיק כדי לקיימו כ"ש בנידוננו שכך נראה רהיטת כל האחרונים.

240. כן המנהג הפשוט. והעתיקו בקיצושו"ע טולידנו (סי' ק"מ אות י"ז) וכדעת מר"ן. ומקורו ממהר"י אבובה והריב"ש (סימן מ'). וכ"כ בשו"ת שמ"ש ומגן (ח"ג סי' סא).

אולם בבן איש חי (ש"ב פ' וירא אות י') כתב שע"פ הקבלה צריך לאומרה בכל מקום. ושכן מנהג ירושלים. וכ"כ הכה"ח (ס"ק נ') שע"פ דברי האריז"ל יש לאומרה בכל מקום, ואין חילוק בין בית אבלים לבית חתנים או ביהכנ"ס שאינו קבוע. ועפ"ז נהגו רבים דלא כמר"ן ואומרים אותו בכל מקום. אכן כבר הזכרנו שכמה פעמים מצינו במנהגנו שלא חוששין לדברי הקבלה, ונקטינן בעיקר כדעת מר"ן. וכן כתב בברכ"י (שם), שבמקום שאין ס"ת אין אומרים ברכת מעין שבע. נוסף לזה ראיתי באורל"צ ח"ב (פי"ט הל' ה') שגם בדברי האריז"ל אינו מפורש

סימן רסט – דין הקידוש בבית הכנסת

קידוש בבית הכנסת

סעיף א: נוהגין לקדש בבהכ"נ, ואין למקדש לטעום מיין הקידוש אלא מטעומו לקטן, דאין קידוש אלא במקום סעודה ומעיקרא לא נתקן אלא בשביל אורחים דאכלי ושתי בבי כנישתא להוציאם יד"ח. ועבשיו אע"ג דלא אכלי אורחים בבי כנישתא, לא במלה התקנה. זהו טעם המקומות שנהגו לקדש בבהכ"נ. אבל יותר טוב להנהיג שלא לקדש בבהכ"נ. וכן מנהג ארץ ישראל.

המנהג שאין מקדשים בבית הכנסת, וכדעת מר"ן²⁴². ויש להסתפק אם

מקור אבות

דברי מר"ן מתשובת הריב"ש (סי' מ') וז"ל, וגם מפני הראיות שכתבתי, ואם אין אומרים אותה בבית חתנים ובבית האבל לפי שמתחלה לא נתקנה אלא בבה"ה, שהיו הכל באין, ושהיתה בשדה במקום סכנת מזיקין, משמע שאין בית האבל ובית חתנים אלא היכי תמצי שלא היה מקום, וא"כ קבוע הכי נמי כל מקום שאין בו ס"ת, ואינו מקום קבוע, י"ל דאין אומרים בו אותה. ע"כ. ולפ"ז בבית הכנסת שאין בו ס"ת, נראה דיש לאומרה דאין סיבת מניעת אמירתה משום הס"ת, אלא מצד שהמקום אינו מקום קבוע לתפילה, וכן שמעתי בפשיטות מהראב"ד הגר"מ שטרנבוך שליט"א.

דשמו"ע. וראיתי בשו"ת אבן ישראל להגר"י פישר זצ"ל (עמוד ט"ו בהערה) שהעיר בזה עמש"כ בשו"ת יבי"א (ח"ד סי' כ"א) שלא לכרוע בברכת מעין שבע, דאישתמטיתה מה שנפסק בשו"ע (סי' רסח) דמי שלא התפלל ערבית בליל שבת ושמע מהש"ץ ברכת מעין ז' יצא, דאלמא דדין שמו"ע עליה, וע"כ לומר שהוי כעין שמו"ע, ולכן יש לכרוע. ובהליכות עולם ח"ג (דף ע"ט) השיב ע"ז דמכ"מ אין לו דין חזרה ממש, וראיה ממה שלא תיקנוהו בבית אבל. ומה שעולה ברכת מעין ז' כשמו"ע, הוא רק משום דתפלת ערבית רשות. אבל לעולם אינו כחזרת הש"ץ. ע"ש. אמנם אפשר דאע"פ שאין דינו ממש כחזרת הש"ץ שייך ביה כריעה, דבמקום שתיקנו לאומרו, הר"ז כשמו"ע.

בענין מה שנהגים השליחי ציבור לכרוע בתחלת ברכת מעין שבע העיר בזה בספר נהגו העם (שבת) דלא נזכר דבר זה בשום פוסק, ומ"מ נהגו החזנים בזה סלסול בעצמם. ונר' שמקור המנהג הוא משום שברכת מעין ז' יש בה מעין ברכת אבות

²⁴². כן המנהג הפשוט בכל קהילות מרוקו שלא לקדש בבית הכנסת. וכן העיד בספר נהר מצרים (הל' שבת אות ג')

רוצה להנהיג לקדש בבית הכנסת, אם הרשות בידו. וטוב שיניח לפני האורחים מיני מזונות כדי שיצאו בזה ידי חובת קידוש במקום סעודה, או שישתה המברך רביעית יין²⁴³.

מקור אבות

ש"ק, אין חשש בזה. אך לכא' יש לחלק, דשמא הורה כן רק במקום שלא היה מנהג כמנהג אר"י, אבל אם במקום שכבר נהגו כמנהג אר"י, וכמנהג מרוקו ומצרים, שאין מקדשים בביהכנ"ס, הרי טעמם בזה משום חשש ברכה לבטלה, וא"כ יש חשש איסור בהנהגת המנהג, ולכן צ"ע אם רשאי להתחיל המנהג בכה"ג, דמחד גיסא יש חשש ברכה לבטלה, ומאידך גיסא אם לא יעשה קידוש לא יהיה לאנשים הללו זכר לקידוש. ועוד דלפי החוט המשולש (סי' לב) מועיל קידוש שאינו במקום הסעודה באם היה בדעתו מעיקרא לאכול בביתו. וכשיטת המאירי שכה"ג מועיל גם לענין קידוש במקום סעודה. וע' בברכ"י הובא בשע"ת (ריש סי' רעג) דאם יכול לשמוע הקידוש מהמקום שנמצא, מותר. וע"ז סומכים דמקדשין לאורחים בביהכנ"ס ואוכלים בבית. וע"ע באליה רבה (סי' תקנט) בשם הכלבו, שמקפידין בביהכנ"ס להסדיר התפילה לפני העם. ועוד כתב בשו"ת מן השמים (סי' כה) שיש לקיים המנהג. והוסיף טעם, שיש מן העם שלא יודעים לקדש, ועי"ז ילמדו עכ"פ סדרי הקידוש. וכן מצאנו לכמה מגדולי אחרונים שקיימו מנהג זה, עי' בשו"ת שרידי אש ח"ב (סי' קנז), וכ"כ בשו"ת תעלומות לב (ח"ג סי' כ) שתקינו מנהג זה עבור אלו שאינם בקיאים. וכן הסיק

שכן מנהג מצרים שלא לקדש בביהכנ"ס. ומקור דין זה ע"פ מה דאיתא בפסחים (דף ק:) דלשמואל שאין קידוש אלא במקום סעודה, למה ליה לקדושי בבי כנישתא, ומתרתא הגמ' לאפוקי אורחים ידי חובתן, דאכלו ושתו וגנו בבי כנישתא. ובימינו שאין אורחים, כתב הטור בסי' רס"ט קרוב הדבר להיות ברכה לבטלה. וע' ברא"ש (פסחים שם אות ה') וכן בתוס' (שם). אכן בר"ן (דף כ.) כתב לקיים המנהג שאפי' אין שם אורחים שרי לקדש בביהכנ"ס, דכיון דמעיקרא נתקן משום אורחים, תקנות חכמים קבועות הן, כעין תקנת מעין שבע וחזרת הש"ץ וכמש"כ הר"מ בתשובה. וע' בב"י שם שכן דעת הרשב"א בתשובות (ח"א סי' לו). וע"ע באו"ז ח"א (סי' תשנב ד"ה ואשר) שקידוש היום ברבים נתקן. ושמעתי שיש מקומות בספרד שעד היום הזה מקדשין בבית הכנסת. אמנם כיון שבבתי כנסת במרוקו בדרך כלל לא היו האורחים נשוארים, ממילא חזרה הבעיה דאין קידוש אלא במקום סעודה.

243. מה שיש לדון הוא בבתי הכנסת הנמצאים במקומות שהמתפללים לא מקדשים בביתם, האם יש מקום להנהיג שם מנהג הקידוש בביהכנ"ס מאחר שעכ"פ בביתם לא יקדשו כלל. והנה בשו"ת הר צבי (או"ח סי' קנג) כתב שהרוצה להנהיג קידוש על היין בליל

סימן ער – לומר משנת במה מדליקין

מתי אין אומרים במה מדליקין

סעיף ב: יש שאין אומרים אותו ביו"ט שחל להיות בע"ש, ויש שאין אומרים אותו בשבת של חנוכה. הגהה: אין נוהגין כן בחנוכה, וצצת של חול המועד אין אומרים אותו, וכן ביו"ט שחל להיות צצת אין אומרים אותו.

המנהג שאין אומרים משנת במה מדליקין ביו"ט שחל להיות בע"ש, בשבת חוה"מ²⁴⁴ ובחנוכה כדעת מר"ן²⁴⁵. וכן אין אומרים משנת במה מדליקים בבית האבל²⁴⁶. ומ"מ גם כאשר לא אומרים במה מדליקין,

מקור אבות

בלילות אלו. וע' באלף המטה שם). והעירוני עוד דבמקום שא"א לסדר כזית עוגה לכל א', עכ"פ ישתה המקדש רביעית יין, ולו עצמו עכ"פ אין חשש ברכה לבטלה בכה"ג. והשומעים, אף שלא יצאו עי"ז יד"ח קידוש במקום סעודה, מכ"מ שמעו קידוש, וכיון שלא הוציאו הקידוש בפה אין חשש ברכה לבטלה משום שומע כעונה.

244. כך המנהג הפשוט כדעת השו"ע. וכ"כ בברכ"י (אות ב') שמנהג ארץ צבי לא לאומרו. ודלא כדעת התפארת שמואל שהוכיח בראיות ברורות לאומרו בכל פעם. וסיים הברכ"י דנהרא ונהרא ופשטיה. ע"כ. אך כאמור מנהגנו כדעת השו"ע, וכמנהג א"י. וע' בנוה שלום שם (אות יג) שכן מנהג מצרים.

245. כן המנהג, וכדכתב הלבוש משום לא פלוג. וע' בכה"ח (ס"ק יב) דמנהג פורטוגל לאומרו.

246. כך המנהג הפשוט, וכ"כ בנהגו העם. וכ"כ הב"י ביו"ד (סי' שצג) בשם

בשו"ת יבי"א ח"א (סי' טו) ע"פ הנ"ל, ועוד כמה אחרונים, שיש לקיים המנהג שהנהיגו בכמה מקומות לעשות קידוש בביהכנ"ס, דלא כדברי מר"ן.

אכן נראה דע"פ מה שמנהגנו כדעת מר"ן, שאין לקדש בביהכנ"ס מחשש ברכה לבטלה, היכא שאין מנהג קיים לקדש בביהכנ"ס אין להנהיג כך כדי לצאת ידי שיטת דזהו מסידור התפלה דלא נפיק מחשש ברכה לבטלה. ויש עצה לשים בפני כ"א קצת מזונות, שיקיימו עי"ז קידוש במקום סעודה. ויש להחמיר כך כדי שלא להכנס לפלוגתא דרבוותא. וכ"ש בליל סוכות, שיש להנהיג קידוש כזה בסוכת ביהכנ"ס, בסוכה היכא שאין לכל אחד סוכה בביתו, שיאכלו עכ"פ כזית פת בסוכת ביהכנ"ס, לקיים המצוה דאורייתא. (ועי' במטה אפרים (סי' תרכה אות מ') שבמקום שאין מנהג לקדש בביהכנ"ס, גם בליל סוכות וליל שבת חוה"מ וליל שמנ"ע אין לקדש בביהכנ"ס, די"ל דלעולם לא נתקן

אומרים המשנה "אמר רבי אלעזר" כדי לומר אח"כ קדיש. ועיין בסוף הספר מנהג טאנכיר בזה.

מקור אבות

עם שכן המנהג. אמנם מנהגנו כדברי הב"י, שבבית האבל אין אומרים משנת במה מדליקין. וכ"כ בנוה שלום שם (אות טו).

הכלבו, שאין אומרים במה מדליקין בבית האבל. אמנם בפתח הדביר (אות ג') כתב שמאחר שלא הזכירו השו"ע כאן, דעתו לאומרו. וכן הביא בנתיבי

סימן רעא – דיני קידוש על היין

אמירת נוסח הקידוש ביחד עם המקדש

סעיף ב: נשים חייבות בקידוש אע"פ שהוא מצות עשה שהזמן גרמא, משום דאיתקש זכור לשמור, והני נשי הואיל ואיתנהו בשמירה איתנהו בזכירה, ומוציאות את האנשים, הואיל וחייבות מן התורה כמותם.

נוהגים שכולם אומרים את נוסח הקידוש ביחד עם המקדש חוץ מן הברכה. וטעם מנהג זה מפני שיש רבים שאינם מכוונים לכל המילים שהבעה"ב אומר, ולפי דעת מר"ן צריך להבין מה שהמקדש אומר. ובפרט הנשים שהרבה מהן לא מבינות כלל את הקידוש, על כן נהגו שכולם אומרים ביחד את נוסח הקידוש²⁴⁷. ובמקום שיש חשש שלא שומע את המברך כראוי יברך גם את הברכה בעצמו בלחש²⁴⁸.

בפתיחת הקידוש "שבת מקודש"

שם: בליל שבת לפני שמתחילים נוסח הקידוש אומרים "שבת מקודש" (ויש אומרים שבת שלום). והטעם לזה נראה שהוא כדי שיצאו

מקור אבות

לגבי הסומך על שולחן אביו, והאב זקן ולא נשמע קולו היטב בברכת הקידוש שהיא ארוכה, והוא בולע מעט תיבות, ומדלג, דבדיעבד מותר לו לברך ברכת הקידוש לעצמו בלחש בראותו את הכוס ביד אביו. ומשמע שאפי' אינו שותה הכוס, דינא הכי. מנהגנו שבני הבית שומעים את ברכת המקדש. אכן במקום שהמקדש בולע המילים, יש לעשות כעצת הרב פעלים, מאשר להכנס לחשש שמא אינו יוצא יד"ח ברכת הקידוש. ודבר זה מצוי מאד.

247. ע' לעיל בארוכה בסימן קכ"ד. ושו"ר בשו"ת אורל"צ ח"ב (פ"כ אות ד') שכתב ע"ז דהעיקר כרעק"א דשייך שומכ"ע בחצי ברכה [נעייין עוד בהר צבי חלק א סימן ס']. ולהנ"ל זהו מן המובחר, דע"ז אפילו לא מכוון למה שאומר המברך, שלדעת מר"ן הר"ז מעכב בשומכ"ע, אבל באומר המילים יצא מחשש זו. שו"ר שכ"כ בהגדה כה לחי להגר"י חזן זצ"ל (סדר הלילה סעיף ה'). והראוני לדברי הפתח הדביר (סימן רעג) שכן מנהג איזמיר.

248. שו"ת רב פעלים ח"ב (סי' מא)

הנשים עכ"פ ידי חובת נוסח הקידוש מדאורייתא, כיון שמבינות ענין "שבת מקודש" 249.

מקור אבות

249. לחי (סדר הלילה סעיף ו') להג"ר יצחק חזן דצ"ל.

סדר ליל שבת: מתחילים עם שלום עליכם. נוהגים לומר ממלך מ"ה ולא מלך, עי' בשו"ת מים חיים (ח"א סי' קנ"ט ד"ה וא"כ בביאור הדברים). אכן בשו"ת שואל ונשאל (ח"ב סי' ב') העלה לומר מלך. וכ"כ בבא"ח (ש"ב בראשית אות כט).

ובאמירת בשבתכם רבים לא נהגו לאומרו ומביאים בשם הבבא סאלי דצ"ל [חתנו הגר"י יהודיוף דצ"ל בספר ישראל סבא] כי המלאכים רק באים לברכו ומיד יוצאים ולא יושבים כלל אבל בצאתכם אומרים כי יוצאים להעיד לפני קוב"ה.

אחרי אשת חיל, רבים אומרים פיוט בר יוחאי כפי שנדפס בתפילת החדש, אומרים אזמר בשבחין לפני קידוש, ואע"פ שהאר"י יסדו בתוך הסעודה כבר פשט המנהג ע"פ דברי החמדת ימים (פ"ז משבת) וע"ע בבא"ח (פ' בראשית כט).

ובאמירת יהא רעוא, עי' בשו"ת יוסף אומץ (ס' מד) מה שדן על הנוסח יהא רעוא וסידרו מהר"ש ויטאל דצ"ל ואינו מהאר"י, ואע"פ שיש מפקפקים באמירתה מטעם אל ישאל אדם צרכיו בשבת, לכא' דומה לברוך שמיא וסיים "ויש לחלק קצת" ולא ברירא ליה אם דעתו למנוע מזה. עכ"פ בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ד סי' עח העתיק מנהגו כדברי התפלת החדש שהיו אומרים אותו בלא פקפוק וכאמירת בריך שמיא ושאר טופס

249. כן המנהג הפשוט. וכן ראיתי מיישבים המנהג ע"פ ספרים קדומים, שהוא כדי שנשים עכ"פ יצאו ידי חובת קידוש דאו', כיון שאת זה הן עכ"פ מבינות. וכך ראיתי שהובא בספר אוצרות הפוסקים (דף 179).

ונר' להרחיב עוד בזה, דכבר ידוע מה שנחלקו גדולי האחרונים היאך האנשים יכולים להוציא את הנשים ידי חובתן בקידוש, הרי האנשים כבר יצאו ידי חיוב קידוש מה"ת בתפלה, כמ"ש המג"א (סי' רעא ס"ק א'). ונמשכו אחריו הפרמ"ג, דגו"מ, ורעק"א, וערה"ש דלא כהמנח"ח (מצוה לא) והשאג"א (סי' ס'), ונמצא שאין חיוב הקידוש שעל הבאים מביהכנ"ס מה"ת אלא מדרבנן, ואיך אתי דרבנן ומפיק חיוב נשים דהוי מה"ת (אם לא התפללו) ומה"ט כתוב באורל"צ ח"ב (פרק כ' אות א') שיש עצה שהבעל יאמר לאשתו "שבת שלום" והיא תענה לו. וכמו שהביא רעק"א (סי' רע"א) שם שגם באמירת שבתא טבא יצא יד"ח קידוש דאו'. ולפ"ז ע"י אמירת הבעל לאשתו "שבת שלום" כבר יצאה ידי חיוב קידוש מה"ת, והוא אף היא בחיוב דרבנן ואתי דרבנן ומפיק דרבנן. עיי"ש. ולפי זה י"ל טעם נוסף למה שנוהגים לפתוח באמירת "שבת מקודש", שאינו מעיקר חובת הקידוש, דאז ע"י שמיעת "שבת מקודש" ושומע כעונה, אין חיובה מה"ת רק מדרבנן, ואתי דרבנן ומפיק דרבנן. ודו"ק. ושו"ר שכ"כ בהגדה של פסח כח

קידוש הלילה בעמידה וקידוש היום בישיבה

סעיף י: מקדש על כוס מלא יין, שלא יהיה פגום. ומעון כל מה שמעון כוס של ברחמ"ז, ואומר ויכולו מעומד, ואח"כ אומר בפח"ג ואח"כ קידוש. הגה ויכול לעמוד בשעת הקידוש, ויותר טוב לשכח. ונוהגים לשכח אף בשעה שאומר ויכולו, רק כשמחליטין עומדין קצת לכבוד השם, כי ממחליטין יום הששי ויכולו השמים ונרמו השם זר"ת.

נוהגים שכולם עומדים בשעת הקידוש בליל שבת, וכשגומר המקדש יושבים וטועמים מכוס היין. והטעם שעומדים בשעת הקידוש, הוא לכבוד המלך שיוצאים לקראתו²⁵⁰, ובקידוש של בוקר יושבים כולם כיון שאין בו אלא ברכת הגפן, וטוב יותר לצאת ידי חובה בישיבה. (וכמו שיושבים בהבדלה, כדיתבאר בסי' רצו)²⁵¹.

מקור אבות

בהרבה משפחות נוהגים, שבקידוש האב והבנים שותים תחלה, ואח"כ האשה ובנותיה. ובברכת המוציא, אשתו תחלה ואח"כ שאר בני הבית. וראיתי שהגאון רבי מאיר מאזוז שליט"א ביאר מנהג זה (שהיה גם קיים במקומם) בספר אור הבית (בהגהותיו שם דף 283) שמנהג זה נתייחד כדי למנוע השאלה של שיגור כוס לאשתו נדה, דהנה דעת מר"ן ביו"ד ס' קצה סעיף יג דשילוח הכוס אסור אא"כ שותים אחרים מאותו הכוס ושתיה אינה אבתרייהו, ונו"נ הפוסקים היאך הבעל עושה בקידוש לשלוח היין לאשתו. ובבא"ת (פ' צו אות כד) כתב שאסור. וא"כ אין עצה בזה אלא שהיא תקח הכוס ממקומו, ולפעמים דבר זה גורם אי נעימות בפרט אם אשתו יושבת מרחוק. ומטעמים אלו נהגו שבקידוש דוקא הבעל נותן לבניו קודם, ואח"כ האשה לבנותיה.

התפלה שאין חשש, וכידוע מדברי האבקה רוכל, שכל שהוא מטופס התפילה שרי.

250. כך המנהג. וכן העיד בשו"ת מקוה המים ח"ה (עמוד ו'). והטעם לזה כדאיתא בכלבו (סימן מא), שהיה לנו לקדש מעומד לכבוד המלך שיוצאים לקראתו. אך לפי שאין קידוש אלא במקום סעודה, צריך לישב, דאי קאים ויתב מיחזי כי חוכא ואתלולא. ע"כ. ובב"י השיג על דבריו: "ולי נראה דמקדש מעומד נמי דכיון דסמוך לשולחן הוא שפיר מיקרי במקום סעודה, שהרי לדעת הרמב"ם בחג הסוכות צריך לקדש מעומד. ע"כ.

251. ע"פ מה שנתבאר שמה שעומדים בקידוש, הוא כשיש לזה טעם, כמש"כ הכל בו על קידוש ליל שבת, שהוא לכבוד המלך. או בסוכות כמש"כ הרמב"ם. הא בלא"ה, מבואר (בב"י סי' תרמג) שיש לשבת. וכן מנהג העולם.

סימן רעג – שיהיה הקידוש במקום סעודה

מנהג מעימת מיני תרגימא בין הקידוש לסעודה

סעיף ג: אם קדש ולא סעד, אף ידי קידוש לא יצא. הגה ונריך לאכול במקום קידוש לאלתר, או שיהא דעמנו לאכול שם מיד, אצל זלאו הכי אפילו אכל במקום קידוש אינו יונא. ואם היה דעמנו שלא לאכול שם מיד, ונמלך ואכל, ינא.

רבים נוהגים שאחרי שמקדשים אוכלים פרפראות ואין בזה הפסק בין הקידוש לסעודה²⁵². אבל לכתחילה יש להסמך הקידוש לסעודה ככל

מקור אבות

לכתחלה. וא"כ לכתחלה בוודאי שיש להסמך את האכילה לקידוש. אך לא צריך להיות לאלתר ממש, וכמש"כ בערה"ש (ס"ד), דלאלתר הכוונה איזה זמן לא מרובה. ("וע"פ רוב אחר הקידוש מחליפים הבגדים..."). ובדיעבד עד שעת עיכול, כמש"כ בכה"ח (ס"ק כט) בשם השכנה"ג. וא"כ נר' דבאוכל לצורך המשכת האכילה, הר"ז לאלתר דאינו מפסיק כלל שכן אוכל לצורך הסעודה. ועוד דאפילו באוכל דברים שאינם באים להמשכת האכילה, אלא כדי לקיים הדין דמאה ברכות, כיון דזה מסדר הסעודה, ולגביו הוא מקיימו כחלק ממנהגו הרי"ז חשיב כמתעסק בצרכי הסעודה. וכעני"ז כתב הגרש"ז זצ"ל במנחת שלמה (סי' יח) בדין ליל הסדר, שמקדשין וממתינים יותר משעה וחומש עד הסעודה, דלכאור' קשה דהא אין קידוש במקום סעודה, וע"כ דכיון דהוא מחויב כעת באמירת ההגדה, חשיב כמתעסק בצרכי הסעודה, ורשאי להאריך כמה שירצה. וא"כ י"ל דה"נ, נהי שאינו מחויב בזה, מכ"מ כיון שזהו

252. ע' בדברינו לעיל (סי' קע"ו) אריכות בבאור מנהג זה, ושם נתבאר איך הדין באם אוכל יותר מכזית, האם חייב בברכה אחרונה.

וכאן המקום לדון אי חשיב מנהג זה הפסק בין הקידוש לסעודה. והנה אם אוכל דברים שבאים לעורר תאות האכילה, כזיתים וירקות מלוחים, פשוט שאין בזה הפסק, ואפילו לכתחילה שרי, דהר"ז לצורך הסעודה. וכן ראיתי בשו"ת אורל"צ ח"ב (פ' כ אות כה) שהביא שכן מנהג תימן לאכול פירות אחר הקידוש, ולאחר שעה אוכלים הסעודה. וביארו שכיון שאוכלין הפירות כדי לעורר התאבון לסעודה הרי"ז נחשב כאכילה לצורך הסעודה. ע"כ. וא"כ כ"ש למנהגנו שלא ממתינים זמן מרובה בין הקידוש להמוציא, דודאי חשיב כדעתן לאכול אחר הקידוש לאלתר. אמנם ראיתי בנהגו העם (שבת אות יד) שכתב דבסעודת שבת לפעמים מפסיקין הרבה בין הקידוש לסעודה. וציין לגינת ורדים (כלל ג' סי' כ') אך דברי הגו"ר הם רק לענין דיעבד, ולא

שאפשר, שבדיעבד כל שבדעתו לאכול הסעודה בסמוך אינו מעכב.

מקור אבות

לא חשיבא הפסק. וכ"כ בא"א (בוטשאטש סי' ג') דגם שהיה מרובה אינו מעכב. וע' בשש"כ ח"ב (פ' נד הערה מז).

ובספר וזאת ליהודה (סי' יד) כתב דלגבי שתיית מים שרופים אחרי קידוש, דאין לברך עליהם דיין של קידוש פוטרם וכן המנהג.

חלק מהסדר לא חשיב הפסק בין הקידוש לסעודה. וצ"ע. ואפשר לצרף עוד מש"כ בערה"ש (סי' קעו) והו"ד שם, דכיון שבדעתו לאכול הסעודה אינו הפסק.

וכ"ז לכתחילה, אבל לענין דיעבד כבר הזכרנו דהגו"ר ס"ל דאפי' שעה מרובה

סימן רעד – דיני בציעת הפת בשבת

אמירת "למבצע" ואמירת "ה' מלך" בעת טיבול הפת במלח סעיף א: בוצע על שתי ככרות (שלמות), שאוחז שתיהן בידו ובוצע התחתונה. רבים נוהגים לומר הפיוט "למבצע על ריפתא" בין הנטילה להמוציא, ולא למעט בהפסק לאחר המוציא²⁵³. ומה שיש נוהגים לומר פסוק "ה' מלך" בין ברכת המוציא לטעימת הפת, בשעת הטיבול במלח, יש אומרים שאין לזה מקור בהלכה²⁵⁴.

מקור אבות

253. ראה מה שכתבנו בזה לעיל סי' 254. וראה מה שכתבנו בזה לעיל סי' קס"ז.
קס"ז.

סימן רפא – שלא יכרע ב"לך אנחנו מודים"

זמן קר"ש בשבתות וימים טובים

סעיף א: הגה ונוהגים ששצטת מאחרין יותר לזא לזיכני"ס מנחול, משום שצתמיד של ימות החול נאמר צצקר, ואלל שצת נאמר וציוס השצת דמשמע איחור, ונוהגין להרצות צומירות של שצת כ"מ לפי מנהגו.

יש שכתבו דבשבתות וימים טובים לא נהגו להקפיד על זמן קר"ש לפי שיטת המג"א²⁵⁵. ולפי מה שנהגו לומר בקורבנות שמע ישראל, יוצאין בזה ידי חיוב ק"ש דאורייתא.

מקור אבות

נראה שהוא משום שכן דעת מר"ן.

דהנה יעוין במג"א (סימן רלג) שכתב ע"פ דברי התרה"ד דמיל היינו שמונה עשרה דקות, דמחשבים היום מעלות השחר עד צה"כ, ולא מהנה"ח עד שקיעה"ח. ודעת הלבוש (שם ובסי' רסז). והגר"א (סי' תנט), והגר"ז (שם) לחשב זמני היום מהנץ החמה עד שקיעה"ח. ובשו"ע (סי' תנ"ט) העתיק דברי התרה"ד, דשיעור מיל הוא שמונה עשרה דקות. וחשוב זה עולה אם מחשבים היום מעה"ש עד צה"כ שיש בו ארבעים מיל. [מאחר שביום יש י"ב שעות שהם שבע מאות ועשרים דקות, ובפסחים (צד). איתא שבין עה"ש לצה"כ יש ארבעים מיל נמצא דכל מיל שמונה עשרה דקות]. ולפי"ז דעת השו"ע לחשב היום מעה"ש (וכ"כ המג"א שם וכן מוכח מתוס' בברכות דף ג:). וא"כ צ"ע היאך נבוא להקל בדאורייתא דלא כמר"ן.

ונר' דיש כמה צדדים להקל, ראשית ע"פ מה שהאריך במנחת כהן (מ"ב פ"ה ד"ה

²⁵⁵. כ"כ בספר פרחי שושנים להגר"י מונסונגו וצ"ל (אות ה' ס' כ'). וכ"כ באוצר המכתבים (משאש) (ח"ג ס' אלף תתכה), שמנהג כל המקומות במערב ובאלגריין, להתחיל התפלה בשבת באיחור. וכן כתב בשו"ת יחווה דעת חזן (סי' י"א) שמאחרין בתפלת שחרית ויו"ט, וסמכו ע"ד הלבוש והגר"א ועוד, שזמן קר"ש באיחור יותר. וכ"כ בשו"ת מקוה המים ח"ד (סי' ה'): "ובאמת כן נהגנו בחו"ל מימים ימימה, להתפלל ביום השבת מאוחר... ושום אחד לא פצה את פיו, כי היו רבנים גדולים חסידים ואנשי מעשה, ואף אחד לא מתה בציבור על כך, כי היה ידוע להם יסוד ההלכה. וכל המערער אינו אלא מן המתמיהין". וע"ע שם (סי' ט') (אמנם שם דן להתיר אפ' אחרי זמן קר"ש של הגר"א. ע"ש). וכ"כ בנהגו העם (שבת).

ולכאורה מנהג זה תמוה דמה שחוששים לזמן המג"א בשאר ימות החול היה

אמירת "יגדל" לפני ברוך שאמר

שם: נוהגים לומר הפיוט "יגדל" לפני ברוך שאמר²⁵⁶.

מקור אבות

שלזינגר (בקובץ אש תמיד) ובמאמרו של הגר"ש אוירעבך שליט"א (בקובץ שערי ציון) ועוד.

ומכל טעמי הלין נראה ברור שאין הכרע כלל בדעת מר"ן ממתי נחשב זמן קר"ש, מעה"ש או מנה"ח. ואדרבה במנח"כ כתב בהדיא בדעת מר"ן לחשבו מהנה"ח. וגם לפי מהלכו של הגר"א כן הוא. ובפרט לפי מה דקיי"ל כדברי הגאונים בזמן צה"כ. ועיין בשו"ת חיים שאל (ח"ב סי' כא ד"ה הלא), ובבקש שלמה אבן דנאן (דף לו ע"ב), שבמקום שאין דעת מר"ן ברורה, לא קיבלנו הוראותיו. ובפרט כאן שלא מפורש בדבריו כלל מה דעתו. ומש"כ המג"א (בסי' נח) שלענין זמן קר"ש כו"ע מודו שמחשבים מזמן צה"ש. רבו החולקים עליו, וכדעת הגר"א (סי' תנ"ט), והגר"ז ועוד.

אמנם בימינו אכשור דרא והרבה קהילות מקפידים לקרות קר"ש קודם ברוך שאמר ובפרט כאשר יש חשש שיעבור להם זמן קר"ש דהמג"א. ואין בזה חשש משום קריאת קר"ש בלא ברכותיה, שהרי מר"ן פסק בסי' ס"א דאין הברכות מעכבות. ולפי מנהג זה אין לחשוש יותר אם עובר הזמן. וע' בהערת הגר"א עמאר שליט"א בשם הגר"ב זצ"ל שיוצאים ע"י קריאת שמע שאומרים בקורבנות.

²⁵⁶. כן המנהג הפשוט. וכן בחסד לאברהם (אנקאוה) איתא לפני ברוך שאמר "כאן אומרים יגדל וכו'". ובנהגו

ונ"ל) לבאר גם בדברי מר"ן גופיה דס"ל לחשב זמני היום מהנה"ח. נוסף לזה נר', דמאי דפשיטא ליה להמג"א בסי' רל"ג דאם מיל הוא שמונה עשרה דקות, ע"כ דמחשבים היום מעה"ש עד צה"כ, אינו מוסכם לכו"ע, ותלוי בכל השקו"ט בסוגיא בפסחים (דף צד.), ויש פנים לפרש דברי הגמ' במסקנה שמנה"ח עד שקיעה יש ארבעים מיל, ולזה עולה שיעור מיל שמונה עשרה דקות. והדברים מבוארים בהדיא בגר"א סי' תנ"ט במהלכו השני בדעת הר"מ. נמצא דגם להתרה"ד יתכן שמחשבים היום מהנה"ח.

עוד יש לציין דלפי מה שהארכנו בסימן רצ"ג להוכיח במישור שמנהג העולם כדעת הגאונים דצה"כ הוי בראיית ג' כוכבים. וזה בג' רבעי מיל לאחר השקיעה, ולא ד' מילין כדעת ר"ת, מוכרחים אנו לחשב היום מהנה"ח ולא מעה"ש. והטעם לזה, דהרי איתא במס' פסחים (דף יב:) דבבחינת היום החמה נמצאת בראש כל אדם, ואם נחשב היום מעה"ש עד ג' רבעי מיל לאחר השקיעה, נמצא דאין החמה בראש כל אדם, דהרי בין צה"ש לנה"ח הוי ד' מיל, ובין השקיעה לצאת הכוכבים רק ג' רבעי מיל. וכבר הקשו האחרונים על הבא"ח שחישוב זמני היום מעה"ש עד צה"כ דהגאונים. נמצא דלמנהגנו שמונים הצאת הכוכבים רק ג' רבעי מיל לאחר שקיעה"ח, ע"כ חישוב היום הוא מהנה"ח. כך הוכיח בפשיטות הגרי"מ

סימן רפב - קריאת התורה ומפטיר בשבת

הוספת עולים בשבת ויו"ט

סעיף א: מוציאין ס"ת וקוראין בו שבעה, ואם רצה להוסיף מוסיף. הגה וה"ה ציו"ט מותר להוסיף על מגילת הקוראים. וי"א דציו"ט אין להוסיף, וכן נהגו צמדינות אלו, מלכד צשמחת תורה שמוסיפין הרצה.

המנהג הפשוט שבעת הצורך מוסיפים עולים בשבת וביו"ט, ומעלין אותם אחר קריאת ששי,²⁵⁷ וחוזרים וקוראים לאותם הנוספים ג'.

מקור אבות

שנהגו לשבת. וכך נהגו בקהילות טאנכיר.

אולם ראיתי בספר שיבת ציון ח"ב דף מה שכתב דיש לשבת במזמור שיר ליום השבת. וכתב להוכיח כן מדברי השער הכוונות דאחרי ברוך שאמר ישב ויאמר מזמור לתודה מיושב, ע"כ. וכתב השיבת ציון שה"ה שיש לדון מיניה לשבת. וכן שמע מאביו (הג"ר יעקב מוצפי זצ"ל). ואין לנו עסק בנסתרות, אבל יש לעיין, שהאריז"ל לא גילה טעמו בזה למה לשבת במזמור לתודה, ואולי מזמור שיר ליום השבת שאני וצ"ע.

בשחרית יש גורסים "זכר למעשה בראשית" בברכת או"א רצה נא במנוחתנו, וכך מנהגנו. אך בסידורי ליורנו ליתא.

²⁵⁷. כן המנהג כדעת השו"ע, וכן העיד בנהגו העם (שבת) ובשם המים עמוקים, לקיים המנהג. וכ"כ בנתיבי עם (סי' רפ"ב ס"ד) דגם ביו"ט מוסיפין, ודלא

העם (שבת ט"ו) הביא מקור לזה מבעל התוספות יו"ט בהקדמה לאורחות חיים: "שמוסיפים במדינתנו בסידורים השיר יגדל לפני ברוך שאמר, כדי להשגיר את הי"ג עיקרים בפי כל בני ישראל, והוסיף האורח נאמן (סי' נ"א) שבי"ג עיקרים שבברכת ברוך שאמר מרומים הי"ג עיקרים וכן באני מאמין. ויש להוסיף דזהו במקום הזכרת הי"ג עיקרים שנהגים הרבה מקומות להזכירם לאחר התפילה. ובספר מקור חיים (לבעל החוות יאיר) (סימן נא) כתב בקיצור הלכות מהמהרש"ל שהיה אומר יגדל לפני ברוך שאמר.

בנוסף נשמת, בסידורים בית מנוחה ותפלת החדש איתא תצפה התיו בחיריק והצ' בשו"א, והוא תצפה מלשון ראייה. כל עצמותי אומרים כל בקמץ גדול.

נהגו לעמוד במזמור שיר ליום השבת. בספר נוכח השולחן להג"ר שאול הכהן (פ' רסז) הו"ד בעלי הדס החדש (דף 330) כתב שנהגו גם במקומו לעמוד. ויש

פסוקים מסוף עלייה הקודמת²⁵⁸.

מקור אבות

ומבואר שגם אחרי עליית שביעי מותר להוסיף עולים. וצ"ע לדינא. שוב הראוני לדברי הב"י (סי' רפב) שהביא דברי הריב"ש אודות קטן העולה למפטיר, ומנהגם שהגדול מברך והקטן עולה, והעיר הריב"ש שיחשבו שהגדול עולה למוסיף. והק' בב"י שלא חיישינן לזה, כיון שהפסיקו לקדיש מוכחא מילתא דבעד המפטיר קורא. ע"כ. ומשמע שאינו רשאי לעלות לאחר הקדיש, ברם אכתי אין מהב"י ראייה שברכותיו לבטלה, רק שאחרי הקדיש מוכחא מילתא שבעד המפטיר הוא עולה. ואדרבה ממה שלא כתב שיש איסור לעלות משמע שבדיעבד עכ"פ שרין.

258. כן המנהג. והוא כפסק השו"ע (סעיף ב). אבל הרמ"א כותב להחמיר שאין לחזור ולקרות מה שקרא כבר, אך בכה"ח (ס"ק ו) כתב בשם הכנה"ג, דאפי' לכתחילה כשר למיעבד כדעת מר"ן, ולא חוששין לדברי הרמ"א שם שכתב דיש אוסרים בזה. ובשו"ת ויקרא אברהם (דף קי"ד) כתב דמנהג צפת כהרמ"א. וכ"כ בברכ"י (אות ג), דירא שמים שיכול לזוהר לא יעלה כשאין קורין לו דבר חדש. וכ"כ בשו"ת יחיה דעת ח"ב (סי' לו) להחמיר כדעת הרמ"א ולא כדעת מר"ן. שמותר לקרות מה שקרא העולה שלפניו. וכאמור מנהגנו מבוסס ע"פ השו"ע שהתיר לחזור ולקרוא מה שכבר קרא קודמו. וכ"כ בנהר מצרים לסמוך על דעת השו"ע.

כהמקובלים שאינם מוסיפין בין בשבת ובין ביו"ט. והוא ע"פ רש"י במגילה (דף כא.) דהא דאין מוסיפין הוא משום טורח הציבור דממהירין למלאכתן, ובשבת לא שייך טעם זה. וכן סתם הרמב"ם (הל' תפלה פ"ב) דבין בשבת ובין ביו"ט מוסיפין, אך בר"ן (דף יב:) חילק בין שבת ליו"ט, דלא יוסיף עליות ביו"ט, שלא להשוותם לשבת. וע"ע בשו"ת חת"ס (סי' קע).

ובמג"א (ס"ק א) כתב בשם התשב"ץ שעכשיו שכולם מברכין, אין להוסיף עולים, משום ברכה שאינה צריכה. וכן ראוי לנהוג, אם לא במקום חתונה או ברית. אמנם ממה שגם המג"א מודה בחתן וברית להקל, ע"כ דלא חששו מדינא לברכה שאינה צריכה ובמקום הצורך משמע דיש להקל. ומה שמעלין דווקא לאחר עליית ששי, נראה הטעם דלאחר שיאמרו קדיש על עליית השביעי אין להוסיף, דכבר גמרו הקריאה דחובת היום. [אגב, בדין הוה עובדא שעלה מוסיף לאחר עליית שביעי, ויש שטענו דיש בזה משום ברכה לבטלה, דכבר גמרו חובת היום, אך נר' דבדיעבד אפשר שמותר להעלות נוספים גם לאחר עליית שביעי, והוא משלים. וראיה מתוס' מגילה (דף כג.) שכתבו דהא דמעלין מפטיר בשבת אע"פ שפוסקים שמפטיר עולה ממנין שבעה, דבשבת אפשר לצאת אליבא דכו"ע, דלמ"ד דמפטיר עולה למנין שבעה, מכ"מ מה שעולה אחרי השבעה הוי כעולה למוסיף. ע"ש.

אמירת קדיש שאחרי קריאת התורה ע"י העולה

סעיף ד': נוהגים לקרות שבעה ולגמור עמהם הפרשה, ואומר קדיש, וחוזר וקורא עם המפטיר מה שקרא השביעי.

נוהגים שאם העולה לתורה הוא אבל, או יש לו חיוב, הוא האומר את הקדיש ולא הש"ץ²⁵⁹.

מנהגי הקדישים שלאחר קריאת התורה

שם: בימים שמוציאים שני ספרי תורה, אומרים קדיש אחר סיום הקריאה בכל ספר וספר. ובר"ח טבת שחל בשבת, שמוציאין ג' ספרים, אין אומרים קדיש אחר הספר הראשון אלא אחרי הספר השני והספר השלישי²⁶⁰.

קריאת פרשת "ואברהם זקן" בשבת חתן

שם: בשבת חתן עולה החתן לתורה וקורין לו בסדר היום, ואחר שבירך ברכה אחרונה על הס"ת קורין לפניו מן החומש פרשת

מקור אבות

בספר מעשה איש (ח"ב עמ' קז) דהחזו"א הורה שקדיש זה שייך לאבלים, ולא לבעל קורא.

260. כ"כ בקיצושו"ע (טולידנו) דיני גלילת ס"ת (דף קל"ז). וכן העיד בנתיבי עם (שם) ובספר החיים (סימן טל אות ה). וכן העלה בשו"ת קרית חנה דוד ח"א (סי' כה). ויש להסתפק איך הדין כאשר יש לקהל רק ס"ת אחד, וזה תלוי בחקירה על מה נתקנו הקדישים שאחר כל ס"ת, האם זו תקנה לומר קדיש על כל ס"ת וס"ת, או שהיא תקנה לומר קדיש על כל קריאה וקריאה. וידידי הג"ר יוסף מונסונגו שליט"א שאל למרן הגריש"א זצוק"ל וענה שבכה"ג אומרים רק קדיש אחד ולא שני קדישים.

ולענין אם מותר להוסיף עליה אחרי עליית משלים רבתי בשו"ת השמים החדשים (סי' כט) שכתב לצדד בתחילה דשרי דאדרבה שם הוא עיקר עשייתו, ושאל פי מורי והסכים דשפיר למעבד הכי, אלא שלא נהגו כן. ונכדו הג"ר יהודה טולידנו בספר וזאת ליהודה (סי' יב) כתב דלכל הדברות אם כבר אמר קדיש אין לעלות מוסיף אח"כ.

259. כן המנהג הפשוט. והנה בב"י כתב בשם השבחה"ל (סי' עט) מנהגים חלוקים בזה. וברמב"ם (הל' תפלה פרק י"ב הל' יז) הזכיר שהשליח ציבור אומר את הקדיש. וכ"כ בריב"ש (סי' קיב). אכן בשער אפרים (שער י' ח"ט) כתב שהש"ץ אומר קדיש אך אם המשלים יש לו יארציית ביום זה אז הוא זוכה באמירת הקדיש הזה. וכן הובא

ואברהם זקן. ונהגו שאחד קורא פסוק, ואחר קורא תרגומו, וכן בכל פסוקי הפרשה²⁶¹. והמנהג שלא מוציאים ס"ת במיוחד בשביל קריאת פרשה זו אלא קורים מחומש²⁶².

קריאת "פרשת העגל" ו"פרשת התוכחה" בקול נמוך
שם: בפרשת כי תשא כשמתחיל וירא העם כי בשש משה עד ויחל משה, קורא הש"ץ בקול נמוך, ומויחל משה חוזר לקרוא בקול רם עד ויפן וירד משה, ושוב קורא בקול נמוך, עד ומשה יקח את האהל.

וכן בפרשת בהעלותך קוראין בקול נמוך מויהי העם כמתאוננים עד והמן כזרע גד. וכן יזהר בזה כשקוראים פרשת התוכחות בפ' בחוקותי ובפרשת כי תבוא, רק יזהר שישמעוהו הציבור כראוי כדי שיצאו יד"ח²⁶³. ויש שחששו מלעלות לתורה בפרשה התוכחה. והיו מעלים איש זקן או עם הארץ²⁶⁴. ויש שהיו מעלים את הש"ץ²⁶⁵.

מנהג העמידה בעת קריאת עשרת הדברות
שם: בשעת קריאת עשרת הדברות הציבור עומד על רגליו²⁶⁶.

מקור אבות

פרשה זו. וע' בשו"ת דרכי דוד (ס' כ"ד) שבתלמסאן ואלג'יר לא נהגו לקרוא פרשה זו באורך. ועיין במכתבי תורה בתשובה לפסקי סידורים פרטי דינים הנוגעים לזה.

263. כך העיד בספר וליצחק ריח אבן דנן (אות ק' ס' ב').

264. ע' בנוהג בחכמה (דף ק"מ).

265. שם ע"פ המהרי"ל, שדוקא מי ששוכרין אותו אין חשש, ולכן הבעל קורא עולה בלא חשש. וסיים בשם ספר זכיות, שאדרבה מי שיזכה בזה הר"ז משוכח, ולא תצא רעה מזה. וע"ע בכה"ח (אות ח).

266. ראה מה שביארנו בזה בסימן א'.

261. כן המנהג הפשוט. וכן העיד בשו"ת התשב"ץ ח"ב (ס' טל). והביא כן מהערוך. וטעם קריאת פרשה זו דוקא, היא מפני שמדבר על ענין הזיווג. וכ"כ בלפי ספרי (ערוך חתן אות קס"ז). וכ"כ בנהגו העם (קריאה"ת ט'). וכ"כ בנתיבי עם (ס' קלה) שכן מנהג ירושלים. וכן מנהג תורכיה (ס' החיים ס' ז' אות יז) לוב (שולחן לחה"פ ח"ה), וג'רבא (ברית כהונה נ"ג א'). וע"ע בבית יהודה ח"א (ס' ס), ובלדוד אמת להחיד"א (ס' ה' אות י"ח).

262. כ"כ בוויאמר יצחק (ליקו"ד הל' ס"ת). ופותרים הקריאה באמירת: "ברשות אל חי אמת ויציב, אתרגם פרשת ואברהם סיב". ולפעמים גם החתן היה קורא

מנהגי קריאת התורה בפרשת בראשית

שם: יש שנהגו בפרשת בראשית שהראשון קורא יום שני. וכן כל עולה קורא את פסוקי בריאת אותו היום שכנגד מנין העולה. והעולה השביעי קורא את כל הפרשה מתחילתה לסופה²⁶⁷.

סדר העולים בפרשת נשא

שם: י"א דנהגו שסדר העולים בפרשת נשא הוא שהכהן קורא מראש הפרשה עד ואני אברכם. והלוי קורא עד ביום השני וגם קורא וביום השני, ובשלישי קורא וביום השלישי, וכן על זה הדרך, והמשלים יקרא עד סוף הפרשה²⁶⁸.

אמירת "ישמחו השמים"

שם: בשעת הולכת הס"ת מארון הקודש לתיבה, בגמר אמירת הפסוקים רוממו, נהגו להוסיף "ישמחו השמים" כנדפס בסידורים²⁶⁹.

מקור אבות

267. כ"כ בנהגו העם (שבת). ועיין עוד בתבואות שמ"ש (או"ח סימן ע').
יש נהגים בשבת זו להעלות במקום הכהן חתן בראשית. וחתן תורה במקום לוי וחתן מעונה שלישי. ע' במנהגי אלג'יר (דיני סוכות ס"ה) שמצא מהר"י עייאש סמוכין למנהג זה. וכ"כ הגר"א אדאדי בויקרא אברהם (אמר שומר נ"ה). וכ"כ בכתר שם טוב (ח"ז עמ' רמב).

268. כ"כ בנהגו העם (שבת). ועיין עוד בתבואות שמ"ש (או"ח סימן ע').

יש נהגים בשבת זו להעלות במקום הכהן חתן בראשית. וחתן תורה במקום לוי וחתן מעונה שלישי. ע' במנהגי אלג'יר (דיני סוכות ס"ה) שמצא מהר"י עייאש סמוכין למנהג זה. וכ"כ הגר"א אדאדי בויקרא אברהם (אמר שומר נ"ה). וכ"כ בכתר שם טוב (ח"ז עמ' רמב).

ובבית מנוחה (דיני עולין לס"ת, אות מד) כתב שבמקום שכן המנהג, אע"פ שלא רצה הכהן לצאת, יעלה ישראל. (אמנם כתב שלדעתו יצא הכהן).

ונהגו בעיר פאס וצפרו שעושים עוד חתן בראשית. כ"כ בשו"ת אורחת יושר ח"ב ס' טו, וכתב שבשו"ת אבני שיש ח"ב בסוה"ס אבני קודש נתן טעם לזה.

וע' בנהג"ב (שם) שכתב בעליית כהן קורא עד וביום השני והלוי קורא ביום השלישי וכו'. ואנחנו העתקנו למעלה כדברי הגר"ש משאש זצ"ל שכדומה שכן נהגים רוב העולם.

269. כן המנהג. וכ"כ באבודרהם (דף קפ"ח) ומקורו ממס' סופרים וכמש"כ לעיל (סימן קלב). ומה שנהגו להוסיף פסוקים אלו דוקא בשבת, ולא בשאר ימות השבוע, אע"פ שבמס' סופרים והראשונים לא חילקו (עי' בטור שם שקאי

סימן רפד - דיני הפטרה וברכותיה

הפטרה מתוך ספר

סעיף א: מפטירין בנביא מענינה של פרשה.

המנהג הקדום לקרות ההפטרה מתוך ספרא דאפטרותא (עשוי מקלף וכתוב בכתב יד וכתובות בו כל הפטרות השנה). ועתה נתפשט המנהג לקרות ההפטרה מתוך החומשים הנדפסים²⁷⁰.

מקור אבות

הפטרות גלולות". וכן העיד בברית כהונה (מע' ה' אות יא) ובנתיבי עם (ע' רפד) ובשו"ת רב פעלים ח"ד (סי' לג). אלא שברכות הזמן כנראה שגם ספר ההפטרות היה טורח לציבור, ומשום עת לעשות לה' התיירו להפטיר מתוך חומשים הנדפסים.

ומקור הדברים מגמ' גיטין (דף ס') רבה ורב יוסף דאמרי תרויהו, האי ספר אפטרותא אסור למיקרי ביה בשבת, מאי טעמא דלא ניתן ליכתב. ומסיק בגמ' דלא היא, ושרי למיקרי בה בשבת, מאי טעמא דלא ניתן ליכתב, דר' יוחנן ור"ל מעייני בספרא דאגדתא בשבתא, והא לא ניתן ליכתב, אלא כיון דלא אפשר, עת לעשות לה' הפרו תורתך, ה"נ כיון דלא אפשר עת לעשות לה'. (ופרש"י דלא ניתן ליכתב פחות מספר אחד שלם לעצמו). מבואר מזה שמדינא דגמ' שרי לקרות מתוך קונטרסין. ובלבוש הקשה דמכ"מ צריך להיות כתוב בקלף ובדיו, ככל דיני ספר. ובט"ז תמה על דבריו דאשתמיטתה מה שאמרו בגמ' בגיטין דבימינו שרי משום עת לעשות לה'. וע' בערה"ש שביאר

על שאר ימות השבוע) אפשר שהוא מפני שבימי החול טרודים ומקצרים בתפלה.

ובסיום ספר מחמשת הספרים נוהגים הקהל לומר אחר עליית משלים "חזקן ויאמץ לבבכם כל המיחלים לה".

270. כן מוכח מהב"י (סי' קמד) בשם התרה"ד, שהיו קוראין ההפטרות מתוך קונטרסין. וכן העידו במטה יהודה עייאש (סי' רפד ב') ועוד שכן נוהגים.

וכן המנהג העתיק בכמה מקומות בספרד, לקרות מתוך ספרי הפטרות גלולים. והיה כתוב בהם רק ההפטרות, אבל היו כתובים על קלף כדין. והעיד בזה בשו"ת הרשב"א (ח"ב סי' רפא, וח"ה סי' קיט) שקורין ומטלטלין ספרא דאפטרותא בשבת. וגם בארצות המערב המנהג היה כן כפי שהעיד בשו"ת יכין ובוועז לבן הרשב"ש (סי' קיה) דנהגו בצפון אפריקה מנהג קבוע בהפטרות של בית הכנסת. וכן העיד רבו של השבלי הלקט (סי' לא) "בכל קהלות הקודש שבארץ מערב, ובכל גלילות ישמעאלים ובאוסקיליאה, כולה מפטרי בספרי

ההפטרות בקלות, יש לעשות כן כדינא דגמ', לקרות מספרי נביאים שלמים מתוך קלף.

ולפי"ז יש להעיר דאם יש לקהילה כסף בוודאי שיש הידור בקריאת ההפטרות מתוך ספר על הקלף כתקנת הגמ', שכן כל ההיתר לקרוא מתוך חומשים הנדפסים הוא רק משום עת לעשות לה', וכן משמע מהמטה יהודה שם, וכן ממה שכתב בשו"ת ויקרא אברהם (שם) שכל מה שקורין מתוך "חק לישראל" הוא משום שטורח לבקש בנביאים, מבואר דוודאי מעיקר הדין כל מה דאפשר לתקן מתקנינן, וכ"כ להדיא בשער הציון (שם ס"ק ד): "ומיהו אין למחות ביד הנוהגין להקל, דהוא בכלל עת לעשות לה', שקשה לכל הצבור לכתוב נביאים בקלף כדין, אבל בוודאי הצבור שהיכולת בידם יש להם לכתוב נביאים כדין, ובפרט בימינו שמפזרין הרבה כסף על תכשיטי ביהכנ"ס שאינם נחוצים כ"כ, וכוונתם לש"ש כדי לקיים זה אלי ואנוהו, דודאי מצוה להתנאות בכתיבת נביאים הקדושים". וכן עולה משו"ת יחיה דעת ח"ה (סי' כו) עיי"ש היטב, אמנם ע' בשו"ת דברי יציב (סי' קט) שלימד זכות על המקילים. וכן הגר"א בקשי דורון שליט"א כתב לי כמה טעמים שאין לנהוג כן לכתחלה. וצ"ע גם לדברי יציב. ונראה פשוט דבביהכנ"ס שידם משגת לקנות עכ"פ רק ספרי הפטרות הכתובים ע"ג קלף כדין, כפי שנהגו מימי קדם, ודאי יש בזה מעלה, ולכה"פ יש להשתדל להשיג נביאים המודפסים בדפוס ישן, לצאת שיטת המג"א וכן שמעתי בשם הגר"י פישור שליט"א. אך

דבריו דר"ל שאפי' לאחר עת לעשות לה' מכ"מ הותר רק שלא לקרות מתוך ספר שלם, אבל עדיין צריך שההפטרות שקורין יהיו כתובים כדין ספר.

ברם בב"י (סי' קמד) הביא בשם התרה"ד שהיו קורין מתוך קונטרסין אפי' שלא על הקלף. ומבואר שלא הקפידו בזה. וכן העיד במטה יהודה (עיי"ש) דלא שמענו מי שהקפיד על דברי הלבוש. והמנהג אצל הספרדים לקרות מתוך ספר מודפס, ומשום עת לעשות לה' התירו גם זה. וכן העיד בחקרי לב (או"ח סי' נו דף ק.). וכ"כ בשו"ת ויקרא אברהם (אדאדי) ח"א (ח"מ סי' מט) שקורא ההפטרה מתוך חומשים, וכן בחק לישראל, שטורח עלינו לבקש בנביאים.

ומה שיש להעיר בזה הוא, דבימינו שמפזרים ממון רב בבניית בתי כנסיות מפוארים, אפשר שהיה מקום לעודד קריאת ההפטרות מתוך ספר נביאים שלם, מתוך הקלף, כדינא דגמ', דשוב לא שייך בזה היתר דעת לעשות לה', וכעין מש"כ במג"א (ריש סי' רפד) דבימינו שנתחדשה מלאכת הדפוס, ואפשר לקנות ספר נביאים שלם בזול, ומדינא לא צריך קלף ודיו בשאר ספרים, שוב רמיא חיובא לקרות דוקא מאלו. וע' במח"ש שם, דביאר דשוב אין את ההיתר דעת לעשות לה'. ואע"פ שבעצם דינו של המג"א רבים חלקו עליו, שהרי אין הדפוס נחשב לכח גברא, ע' חזו"א או"ח (סי' ס ס"ק יא), וכמש"כ בשו"ת תשובות והנהגות ח"ב (סי' קנה). ומה"ט הני ספרי תנ"ך שלמים אין בהם מעלה כדפוס שדיבר בו המג"א. מכ"מ מדברי המג"א מבואר שאם יש אפשרות לקנות ספרי

אמירת "גואלנו" בסוף ההפטרה

שם: כשמסיים הקורא את ההפטרה, אומר: גואלנו ה' צבאות קדוש ישראל. ואין בזה משום הפסק בין ההפטרה לברכה אחרונה²⁷¹.

הפטרת ראש חודש שחל בשבת

סעיף ב: אם חל ר"ח בשבת אין המפטיר מזכיר של ר"ח כלל.

בר"ח שחל להיות בשבת מפטירין "השמים כסאי". ואם גם למחרתו הוא ר"ח, לאחר שמסיים הפטרת השמים כסאי מוסיף לומר פסוק ראשון ופסוק אחרון של הפטרת "ויאמר לו יהונתן"²⁷². ואם חל ר"ח למחרת קוראים הפטרת "ויאמר לו יהונתן"²⁷³.

מקור אבות

הכהן"ח (שם) עפ"ד מהר"י בן חביב במה שאומרים הפסוקים שוש אשיש, ולא חיישינן לדילוג מנביא לנביא, דלאו משום הפטרה קאמרינן ליה אלא כזמר בעלמא, ה"נ פסוק גואלנו הו"ל כזמר בעלמא וכדי לסיים בכי טוב.

אולם בספר חיים להגר"ח פלאגי' על הל' קריה"ת (סי' כה אות כה) העיר דהפסוק גואלנו הוי הפסק בין קריאת ההפטרה לברכותיה, ויש למנוע מלאומרו. וכ"כ בלב חיים (סי' קסז דף קיח ע"ד). אכן דבריו צע"ג למה החמיר כ"כ, וע' מה שהוכחנו לעיל סימן ק"מ דלא כדבריו, ודעתו דעת יחיד, ודלא כמנהג העולם.

272. כן המנהג הפשוט. וכן העיד בנהגו העם (שבת).

273. כ"כ בשו"ע (סי' תכה סעיף ב). וכן נוהגין. וכ"כ בנהגו העם (שם). ובקיצושו"ע טולידנו (דף קל"ה) כתב שמפטירים הפטרת השבוע, ומסיימים בפסוק "ויאמר לו יהונתן". וצ"ע דבשו"ע איתא בהדיא לא כן.

קריאה מתוך תנ"ך הנדפס בימינו, אם נאמר שאין לו דין כתב יד, אין בזה מעלה יותר מספר אחר כנ"ל.

שו"ר שהעיד מהר"א אזולאי (ס' רפד על הלבוש) וז"ל ואני ראיתי בארץ מולדתי בפאס המהוללה בקצת קהילות שנהגו המנהג זה להפטיר בהפטרות הכתובות כדין ספר תורה ע"כ. ולתועלת הענין אעתיק בסוף הספר חילופי מכתבים עם הגר"א בקשי דורון ודעת הגרע"י שליט"א בזה.

271. כן המנהג. והטעם הוא כדי לסיים בכי טוב. (כפי שמסיימים בכי טוב בשיר השירים ומגילת איכה כמש"כ בנהג בחכמה רמ"ח). וכן נתפשט המנהג ברוב קהילות ישראל, כפי שהעיד בס' ויקרא אברהם (דף קטז) ובכה"ח (סי' קמד ס"ק יא), ושאין בזה משום הפסק, דאין ברכה אחרונה של ההפטרה ברכה על ההפטרה שקרא, ולכן פותחת בברוך, ואינה סמוכה לחברתה וכדמוכח מתוס' בברכות (דף מו.), וכעין ברכת התורה כמו שהארכנו בזה בסימן ק"מ. ועוד הוסיף

ובר"ח שחל בשבת, בשלשה דפורענותא ושבעה דנחמתא אין דוחין הפטרת השבוע, אלא בסוף ההפטרה מוסיפים לומר פסוק ראשון ופסוק אחרון של הפטרת השמים כסאי²⁷⁴.

עליית קמן להפטרה

סעיף ד: קמן יכול להפטיר.

נהגו להעלות קטן שהגיע לגיל חינוך (כלומר שיודע לקרוא היטב) לקריאת ההפטרה²⁷⁵.

הפטרות מיוחדות במשך שבתות השנה

שם: פרשת ויצא: בהפטרת ועמי תלואים, מוסיפים עוד שמונה פסוקים עד בארץ תלאובות²⁷⁶.

פרשת שמות: מפטירין דברי ירמיהו²⁷⁷.

פרשת בשלח: מפטירין ודבורה אישה נביאה, עד סוף שירת "ותשר דבורה"²⁷⁸.

פרשת אחרי מות-קדושים: מפטירין ויהי דבר ה' אלי לאמר בן אדם, (יחזקאל כ).

פרשת אחרי מות: מפטירין התשפוט.

פרשת קדושים: מפטירין הלדרוש.

פרשת שקלים: קורין פסוק ראשון ואחרון מהפטרת מחר חודש²⁷⁹.

מקור אבות

ובשו"ת אורחת יושר ח"ב ס' כ"ט.

276. נהגו העם (שבת, ל). וכ"כ ברד"א (הפטרות). ועי' בספר עלי הדס (החדש) דכן מצא שנדפס בחומשים הנדפסים בליוורנו וכן נוהגים עד היום הזה כמה קהילות.

277. כן כתב בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג (סי' ע). כן המנהג הקדום. ויש שנהגו להפטיר "הבאים ישרש יעקב".

278. כ"כ בר' דוד אבודרהם.

279. נהגו העם (שבת).

274. כן המנהג הפשוט, כמו שכתוב ברמ"א (סי' תכה) והטעם, דבהפטרות אלו מוזכר נחמת ירושלים, לכן לא דוחים הפטרות אלו, כ"כ בעו"ש. וכן העתיק בנהגו העם (שם) שכן נוהגים.

275. כן המנהג הפשוט כדברי השו"ע, וכפי שכתב בריב"ש (סי' לה) מנהג זה. וכ"כ החיד"א בלדוד אמת (סי' יט אות ה). וגם כאשר הוא עולה בקריאה שבספר השני יש להקל בזה, וע' מש"כ לעיל (סי' קלה) בדין עליית קטן לספר תורה.

מנהג ברכות ההפטרה

שם: יש שנוהגים לענות "אמת" אחרי שהמברך אומר "הנאמרים באמת"²⁸⁰. ונהגו לומר בברכות: כן אומרים "והצדק" ולא "וצדק"²⁸¹. ואומרים: "האומר ועושה, מדבר ומקיים"²⁸² "כי אל מלך נאמן ורחמן אתה"²⁸³.

אופן קריאת ההפטרה

שם: הגה ואס קראו למפטיר מי שאינו יודע לומר ההפטרה, יכול אחר לאומרה, אבל לכתחלה אסור לעשות כן.

נהגו שהעולה למפטיר קורא ההפטרה בקול רם, והציבור שומעים ממנו²⁸⁴.

מקור אבות

(הל' תפילה פ' י"ב הל' יג) שיש למחות באנשים המסייעים בקריאת ההפטרה למפטיר, אלא כולם צריכים לשמוע מה שהמפטיר קורא. ובשו"ת חת"ס (או"ח ס"ח) כתב בשם הג"ר נתן אדלר שהנהיג כן. וע' שם מה שיישב מנהג הנוהגים להרים קולם. עכ"פ מנהגינו כאמור הוא האופן המובחר ע"פ דעת הפוסקים.

ומנהג רבים מבני עדות המזרח, שכולם קוראים ההפטרה בקול רם, ולא שומעים כלל מהקורא, ומקורם מהמג"א שם (ס"ק ה) בשם האר"י ז"ל, דאין די בשמיעת ההפטרות, אלא יסייע בלחש. וע' בביה"ל (ד"ה דתרי קלי), הביא בשם הגר"א, דאם המפטיר קורא מתוך ספר כדין, יש לנהוג שהוא יוציא את הקהל יד"ח, ולא יקראו ביחד עם הש"ץ, אבל אם המפטיר קורא מתוך חומש, כולם יקראו ביחד. (וע"ע בשו"ת מנחת יצחק ח"ט סי' כ"ב). עכ"פ לדידן נוהגים לקרות מתוך חומשים אפי' אם אינם מודפסים כדין, ורוב הקהל גם לא נוהגים לסייע כלל

²⁸⁰. כך נהגו, מאחר שהכל ברכה אחת ואינה סוף ברכה, כמש"כ בכס"מ (פ"ב הל' ט"ו) שבכה"ג לא עונין אמן, ובמקום זה תיקנו לומר אמת. כ"כ בספר זה השולחן (דף רמ"ד). ובינהגו העם כתב שלא נהגו לומר "אמת". ובברכ"י (ס' רטו) כתב שיש לענות אמן אחר ברכות ההפטרה, וכן נוהגין קצת, וכ"כ בשו"ת יוסף אומץ (ס' סח), ברם בזכור לאברהם (הר"ד בכה"ח רטו, א) כתב שאין מנהג זה ביננו.

²⁸¹. כן המנהג, ע' נתיבי עם (דף קנ"ו). וע' ברמב"ם הל' תפלה (פרק י"ב).

²⁸². כ"כ בר"ד אבודרהם ובמחזורים ישנים.

²⁸³. כן גירסת האבודרהם ועוד ראשונים. ודלא כהשערי אפרים (שער ט' אות לו) שכתב שהיותר נכון לומר נאמן ורחמן.

²⁸⁴. כן המנהג הפשוט, וכ"כ בשו"ת אורחת יושר ח"ג ס' ל"ה. וכ"כ בכס"מ

סימן רפו – דיני תפילת מוסף בשבת

חזרת הש"ץ במוסף

סעיף ב: כל יחיד חייב להתפלל תפילת המוספין, בין אם יש ציבור בעיר או לא. הגה ואח"כ חזר הש"ץ המפלה כמו שאר התפלות.

י"א שנהגו להקל שלא לומר חזרה במוסף, מאחר שהציבור טרוד לצאת בזמן ההוא, ונחשב כשעת הדחק²⁸⁵.

ומטעם זה גם נהגו שלא לומר פיתום הקטורת רק כל ישראל יש להם חלק, אמר ר"י אשרי מי שעמלו בתורה וכו' ואומרים קדיש על ישראל²⁸⁶.

מקור אבות

לחזרת הש"ץ אולי הוי חובה בשבילם לומר חזרה. וזה דלא כשו"ת מים חיים (סי' מא) שהחזיק לבטל את כל החזרות מכל כל. וע' מש"כ לעיל (סי' רל"ב) בדבריו. נמצא דמנהגינו הוא כמש"כ מר"ן בסי' רל"ב וקכ"ד ע"פ הכלבו, דבשעה דחוקה יש להקל בזה. ולענין תפלת מוסף, הביא הב"י בשם השב"ח ל' שיש מקילים בזה, והוא כנ"ל, דחשיב כשעת הדחק.

וע' בשו"ת והשיב משה (ס' כב) שהביא מה שנהגו לומר זכר למעשה בראשית רק במוסף ולא בשחרית ושכ"כ בשע"ת ס' רפא, ועיי"ש מה שנתן טעם מדיליה.

²⁸⁶. כ"כ בשו"ת שמ"ש ומגן (ח"ד ס' מ"ז), והוסיף שבמקום שנהגו לאומרו, אין לשתוק אלא יש לאומרו עמהם ופשוט.

לקורא, אפי' בלחש, וכסתימת לשון הכס"מ, שישתקו וישמעו לדברי הש"ץ. ואפשר שמהכס"מ אין ראייה דיש לומר שאיירי שהיו קורין בספרי הפטרות מתוך קלף, ולא מיקרי כקורא בע"פ, משא"כ בקורא מתוך חומש רגיל כבימנו, אולי אינו אלא כקורא בע"פ, ועדיף שיקראו כולם בלחש, וכהאריז"ל. וצ"ע.

בענין ההשכבות לנפטרים, עי' בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג (סי' ס) שכתב שגם אם האבל עלה כבר ועשה השכבה לנפטר, מכ"מ גם שאר העולים אחריו הוסיפו לעשות השכבה לנפטר לכבודו, ואין מי שמעכב.

²⁸⁵. כ"כ בשו"ת בשו"ת יחזקאל דעת (חזן). ובנהגו העם (תפלת שחרית ומנחה אות י"ט) ובשו"ת שמ"ש ומגן ח"א (סי' לו). וכן היה נוהג הגר"ש משאש זצ"ל בעצמו, והוסיף שם דבמקום שישמעו

נוסח למשה צוית

שם: המנהג הקדום לומר נוסח "למשה צוית", וכן נוהגים קהילות צפון המערב עד היום הזה²⁸⁷, אבל כבר נתפשט ברוב הקהילות נוסח תכנת כדעת האריז"ל.

מקור אבות

(עי' כתר שם טוב ח"א עמ' תלו).

אמנם במשך הזמן התפשט נוסח האר"י ותכנת. וכך נוהגים הרבה קהילות. ע' בבית מנוחה שכתב בגוף הסידור (יתכן שאינ"ז בהסכמת הבית מנוחה, כדכתבנו במקומות אחרים). "נכון לומר תכנת ואח"כ יהי רצון". ברם בתפלת החדש, עיקר הנוסח הוא למשה צוית" אלא שהביא יש אומרים נוסח זה.

287. כן המנהג הקדום כידוע, ונדפס נוסח זה בכל נוסחאות הישנים, וכן נוסחאות הראשונים, ובכללם הרמב"ם, אבודרהם ועוד. ובספר המנהיג (עמ' קסט) העיד שכן מנהג ספרד. וכן כתב הטור שכן מנהג ספרד.

וראיתי שבספר כף נקי כ"י (דף כ:) הביא הרב כליפה מלכה שכן נהגו במרוקו. וכן נהגו קהילות הספרדים במקומות אחרים

סימן רצא – דין שלש סעודות

זמן קביעות סעודה שלישית

סעיף ב: הגה י"א דאסור לשמות מים בין מנחה למעריב בשבת דלאו חוזרים הנשמות לנהינם ועל כן אין לאכול סעודה שלישית בין מנחה למעריב אלא יאכל אותה קודם מנחה.

המנהג הפשוט במערב שלא לקבוע סעודה שלישית עד אחר תפלת מנחה²⁸⁸. ומכ"מ נזהרין שלא לשתות מים מן הנהרות בזמן בין השמשות²⁸⁹.

מקור אבות

(ח"א ס' כ').

289. שו"ת אורחת יושר (שם) ודוקא מן הנהרות, וע"כ לא נמנעו בשביל זה שלא לאכול סעודה שלישית אז, דהיו מבינים המים לפני כן.

288. כ"כ במטה יהודה (עייאש) שכן נהגו בארצות מזרח ומערב, דהשו"ע ורמב"ם השמיטו דין זה שהביא הרמ"א מתוס' מס' ערבי פסחים דף קה. והרא"ש מכח המדרש. וכן העיד בשו"ת אורחת יושר

סימן רצב – דין תפלת מנחה בשבת

החזרת ספר תורה להיכל

סעיף א: במנחה (אומרים אשרי וצא לציון ואני תפילתי וגו') ומוציאין ס"ת וקורין ג' אנשים עשרה פסוקים מפרשה הבאה.

ואחרי קריאת התורה במנחה של שבת אומרים "מזמור שיר ליום השבת" בהחזרת הס"ת למקומו²⁹⁰. ולענין אמירת עלינו לשבת עיין בסוף סימן קל"ב.

מקור אבות

נפ"א במנחה שלפני ר"ח שבו מתכפרים עונות של כל החודש. ואע"פ שמדברי הטור משמע שכשחל ר"ח ביום ראשון אין אומרים צדקתך במנחה שלפניו, בשו"ע משמע שתלוי אם היה יום חול היו אומרים תחנון, ובזה מנהגינו לומר תחנון (ודלא כהשו"ע סי' קלא) ולכן נכון לומר צדקתך. וצ"ע שלא ראיתי נוהגים כן.

290. כך המנהג הפשוט, וכ"כ ביפה ללב (אות ב') שכך נהגו במקומותיו לאומרו לאחר קה"ת במנחה. ודלא כמש"כ במהריק"ש הו"ד בספר מנהגי מצרים, שלא לאומרו, ובנוה שלום (אות ז') העיד על אמירתה במקומותיו.

ועי' בהערה בסי' קלא שכתבנו דברי הוזאת ליהודה (סי' מב) שהעלה דנכון לומר צדקתך בערב ר"ח, דמנהגינו לומר

סימן רצג – דיני ערבית במוצאי שבת

סדר תפילת ערבית של מוצ"ש

סעיף א: מאחרין תפלת ערבית כדי להוסיף מחול על הקודש.

נהגו להאריך באמירת מזמורים לפני תפלת ערבית, אומרים לכו נרננה, אנא ה' הושיעה נא, סדר האלפא ביתא בתהילים קיט, עד תהלים קלד, (ועד בכלל) מזמור טו, מזמור טז (מכתם), ומארכיך בפיוט זה. מזמור קמד (לדוד ברוך ה' צורי)²⁹¹, מזמור כד (לדוד מזמור). ונהגו לפרוס ידים בעת אמירת מזמור זה.

שם: ומנהג הקדום, שבמוצ"ש אחרי קדיש תתקבל היו אומרים סדר זה: אחרי קדיש תתקבל אומרים ויתן לך, אליהו הנביא ברכת כהנים – פסוקים של פנחס בן אלעזר. מהר פתח לנו – הבדלה – למנצח בנגינות מזמור לדוד בקראי ענני וגו'. קוה, אין כאלקיננו, ומסיימים כי רצו עבדיך וכו' תנא דבי אליהו, קדיש דרבנן, ברכו, עלינו, קדיש לעילא. ואם חל ר"ח במוצ"ש אומרים למנצח על הגיתית מזמור לדוד ה' אדונינו וגו' במקום בקראי ענני ע"כ²⁹². ברם בימינו רוב מקומות אינם אומרים ויתן לך אלא שאחרי תפלת ערבית אומרים פיוט אברך את שם, וסדר ההבדלה הנדפס בסידורים.

מקור אבות

כמעט בכל חלק וחלק וכו' ממדינות גדולות וכו' דקדקתי בזה וראיתייהו אמת ע"כ.

וע' בשו"ת שמ"ש ומגן (ח"ד ס' ט') וז"ל אנו אומרים שמרני אל בחולם כידוע ששוא שבא אחר קמץ הוא תמיד חולם כמו זכרה לי אלהי לטובה עכ"ד.

292. כ"ז בסידור אהבת הקדמונים, סדר של תפלת ערבית של שבת.

291. כן המנהג, כנדפס בסידורים, ובספר כרך של רומי (ס' א') כתב וז"ל ואומרים שלא נשאר לנו כי אם לדוד ברוך ה' צורי דוקא מתרי טעמא, חדא משום שהוא קול ממהר ומתגבר כקול שירי מלחמות ממש, וזאת שנית והוא פלאות שכל ישראל בכל מקום שהם האסיים והאפריקאים והארופיים כולם משתווים בניגון מזמור זה וכו' ואני שסבבתי

זמן יציאת השבת

סעיף ב: צריך לזוהר מלעשות מלאכה עד שיראו ג' כוכבים קטנים, ולא יהיו מפוזרים אלא רצופים, ואם הוא יום מעונן ימתין עד שיצא הספק מלבו.

המנהג שקובעים את צאת השבת ע"י ראיית ג' כוכבים, ולא ממתינים עד "זמן רבינו תם" שהוא 72 דקות לאחר השקיעה. אלא מיד כשיש ג' כוכבים מותרים במלאכה, בין במלאכות דאורייתא בין במלאכות דרבנן²⁹³. וע' בהערה בשיטת הפוסקים כמה יש להמתין²⁹⁴.

מקור אבות

ובארץ ישראל בפרט, נהגו מדורי דורות כשיטת הגאונים, כך העיד החיד"א במחזיק ברכה (סי' רסא): "וכשאין נראה השמש כלל.... מונין להבא, וכן הוא מנהג ירושלים ת"ו". (וע"ע בדבריו בסי' שלא). וכ"כ בברכ"י שם. וכן נהגו במצרים כמש"כ בעל הגינת ורדים (הובא בשו"ת מהרי"ף סי' מז), וכן מנהג חלאב כפי שהעיד הגר"צ חוצין בשו"ת צדקה ומשפט (או"ח ס"ה) וכך העיד בשו"ת זבחי צדק (סי' קג) על מנהג בבל, וז"ל: "כך אנחנו נוהגים וכן נוהגים כל העולם". וכ"כ בבן איש חי שנה ב' (פרשת ויצא אות א). ושיטת הגאונים מובאת במהר"ם אלאשקר (סי' צו) דבין השמשות הוא שיעור מהלך ג' רבעי מיל, לאחר השקיעה, ואז הוי צאת ג' כוכבים בינונים. ויסודה בדברי רב שרירא גאון, רב האי גאון ורב ניסים גאון. וכ"ד כמה אחרונים בדעת הר"ת הרי"ף והרמב"ם. (ע' מהרלב"ח הל' קידה"ח פ"ב ה"ט בשיטת הרי"ף), וע' בגר"א (או"ח סי' רסא) שהק' דר"ת מכחיש למציאות, ודחהו. וכן מובא בשם החזו"א, דראיות הגר"א

²⁹³. כן המנהג הפשוט שלעולם משערים ע"פ ראיית ג' כוכבים, ודלא כשיטת ר"ת שמשערים ע"ב דקות לאחר השקיעה. וכך הובא להלכה בשו"ת ויאמר יצחק ח"ב (לקו"ד דף ריב), ובשו"ת בקש שלמה (סי' כח) שכתב בזה"ל: "אנו נוהגים כדעת הגאונים וכמנהג א"י תובב"א". וכ"כ ובשו"ת תועפות ראם (סי' מט). והאריך בזה בשו"ת שמ"ש ומגן ח"א (סי' כו) וז"ל: וכך היה מנהגנו תמיד במרוקו ועד היום, שאין שם זכר לשיטת ר"ת כלל. ובסו"ד כתב על המחמירים בזה: "ובפרט שזה היה במרוקו שהיה רק אחד או שנים שרצו לעשות חדשות, ובמקום גדולים שלא חשו לזה ועושים כהגאונים, ולכן לפקוצ"ד שגם כאן באר"י אין למי שמחמיר לעשות זה בפרהסיא רק בצנעא בתוך ביתו, כדי שלא להראות לציבור שהם מחללים שבת". וכ"כ בשו"ת עמק יהושע ח"ב (סי' מז) שהמנהג כהגאונים. אלא שצידד להחמיר דלא כמנהג. ואיברא שלא רק בערי מרוקו המנהג כהגאונים ודלא כר"ת אלא גם בשאר ארצות המזרח והמערב,

מוצקות, ושואין לחוש כלל לשיטת ר"ת, וכ"כ הגר"ז (בסדר הכנסת שבת).

ובשו"ת ישמח לבב (סימן י) האריך לבסס שהעיקר להלכה כשיטת ר"ת. והביא שם מספר משפטים צדיקים לרבני טטואן (סי' קלב) פס"ד של הג"ר מנחם נהון זצ"ל שהעיקר כפסק דברי ר"ת. והוסיף ע"ז דלפי סהדותיה של מהר"ם נהון שהמנהג כר"ת, כן האמת כפי שאבותינו סיפרו לנו, כי אילו אנו נוהגים כהגאונים ז"ל היה לנו לפרוש מהמלאכה ולקבל שבת בעוד השמש על הארץ. וגם אין מקבלין שבת כ"א אחר קריאת המגרב, שאז כבר שקעה החמה. ע"ש. והנה מה שהוכיח מדברי הר"מ נהון זצ"ל, לא ברירא כלל, דשם איירי לענין קביעת יום המילה, בתניוק שנוול י"ג דקות לפני צה"כ, אם נחשיבו כיום. דבמהר"י עייאש כתב דשעה לפני צה"כ חשיב כביה"ש. וע"ז פליג בישמח לבב וס"ל דחשיב כיום. ומה שקיי"ל כמר"ן היינו לענין זמן שיעור ביה"ש לחוד. וכבר הרגיש בזה בספר פרחי כהונה, הובא בישמח לבב שם (סי' יא) בהבנת דברי המהר"ם נהון, שקאי רק לענין שיעור ביה"ש. וע"ש מה שהשיבו. ובאמת גם המחבר גופיה שם הודה שמנהג ערי המערב בצאת שבת סותר דברי ר"ת. דבמוצ"ש עושים שינוי מפורסם מהחול, וממתנינים כחצי שעה לאחר קריאת המגרב, עד צאת השבת, וזהו כהגאונים דסברי דאז כבר יצאה השבת. אלא שגם לר"ת היו צריכים לשהות יותר, לפחות חמישים דקות. הרי דאיהו גופיה העיד שמנהג מרוקו הוא שלא ממתינים עד שיעור זמן ר"ת לענין צאת השבת דהוא

איסור סקילה. ומה שהאריכו בהוצאת שבת, אין בו ראייה כלל לר"ת, אלא מעיקר הדין המתינו עד ג' כוכבים ורק מחביבות השבת איתרו זמן יציאתה. וזה פשוט. ולעולם החל משעה שקורא המגרב מתחיל ביה"ש כפי שכתב במהר"ם נהון שם.

ולא אמנע מלהאריך קצת לבאר על מה סמכו העולם להקל בדאו', דלא כשיטת ר"ת, ושהרבה ראשונים העתיקוהו. ונפסק כן בשו"ע (סי' רסא). ובפרט שקיבלנו הוראות השו"ע. ומהיכן יצא המנהג של כל העולם לנהוג היפך דעת מר"ן.

והנה באמת צע"ג בבירור דעת מר"ן גופיה, שכן בסימן רס"א הביא להלכה את שיעורו של ר"ת, דד' מילין לאחר השקיעה הוי צה"כ, ואילו בסי' רצ"ג כתב דאחרי שנראים ג' כוכבים הוי צאת השבת. וצ"ע דהרי זמן ד' מילין הוא זמן רב לאחר ג' כוכבים. וכך העיר בביה"ל שם. ואין לומר ששיעור ג' כוכבים אינו תלוי בראיית ג' כוכבים אצל כל אדם, אלא הכוכבים נראים במערב, וזה באמת קרוב לשיעור ר"ת (כדהביא בספר אורות חיים (דיוק) בשם תוס' ר"י החסיד) דלשון השו"ע אינו כן, שכתב בהדיא שבכל ג' כוכבים קטנים רצופים שנראים, הותר במלאכה, ולא חילק היכן הכוכבים.

וביישוב פסקי השו"ע מצאנו ג' דרכים: [א] בספר מנחת כהן (מ"ב פ"ה ד"ה ונ"ל שאם) כתב להוכיח בדעת ר"ת דאף הוא מודה שתחילת הלילה הוי עם הופעת ג' כוכבים בינונים, למרות שלא חלפו ד' מיל משקיעת החמה, שהרי א"א להכחיש

המציאות של צה"כ הנראית לעין. ולפי דברי המנח"כ נוכל להבין דעת השו"ע, שפסק בסימן רס"א כדעת ר"ת ואילו בסי' רצ"ג דס"ל לשו"ע בדמקום שיש ג' כוכבים שרי, כתב סתמא שכל שרואה ג' כוכבים כבר הוי לילה. ובביה"ל שם נתקשה בזה, והביא דברי המנח"כ הנ"ל. יוצא דלדברי המנח"כ היכא שיש יציאת ג' כוכבים גם לר"ת שרי במלאכה. ונמצא דמנהגנו הוא גם אליבא דשיטת ר"ת. אך סו"ס הדבר צ"ב מהיכ"ת לחדש שני דינים אלו בר"ת, ורבים חלקו על המנח"כ בזה. ודברי השו"ע עדיין צ"ב רב.

[ב] דרך אחרת נאמרה ביישוב שיטת ר"ת, והוא דלעולם ר"ת לא פליג על הגאונים כלל בענין צה"כ, אלא לכו"ע כאשר נראים ג' כוכבים ונראה בעליל הלילה הוי צה"כ, ומחלוקת ר"ת והגאונים היא לענין תחילת השקיעה, שלר"ת ג' מיל ורבע לפני זה כבר הוי התחלת השקיעה, ולהגאונים השקיעה מתחילה רק ג' רבעי מיל קודם צה"כ. והמעין בספר הישר לר"ת (סי' רכא) יראה שמבואר מדבריו שסוף השקיעה (והוא מהזמן שמונים הג' רבעי מיל) עד צה"כ הוא כשנכנס השמש לרקיע ועברה עוביו של רקיע, "ומשום שעדיין לא עבר את חלונו ולא פסק את חלונו לאחר אחרי הכיפה הוא מטיל זהרוין ומאדים מושבו". הרי מחשיב ר"ת את השקיעה שניה בשעה שמתחיל ליאדם, וזהו השיעור המבואר במס' שבת דפני המזרח מאדימין ג' רבעי מיל לאחר השקיעה. וכן לשון הרדב"ז (סימן שנג - רפב) דלענין ביה"ש אין נפק"מ בין ר"ת להגאונים. והכוונה כהנ"ל.

ונקטו כשיטה זו בעל הבני ציון (ר' ד. שפירא נ"י תשט"ז) ח"ב (סי' טז), ובשו"ת דבר יהושע ח"ב (סי' עה), וכן בספר מעגלי צדק הביא כמה הוכחות לשיטה זו. והביא שכן עולה מדברי הרדב"ז. וכן מביאים מהמהר"ח או"ז (סי' קפו) שכמעט בהדיא כתב כך, שכתב דלר"ת שקיעה שניה הוי כשאין החמה נראית בראש הכרמל, וזהו שיעור השקיעה שלנו, וג' רבעי מיל אח"כ הוי צה"כ. נמצא דזה ממש כמנהגינו. ולפי הסבר זה גם פסקי השו"ע עולים יפה, דלעולם גם לר"ת זמן צה"כ הוא כאשר נראים ג' כוכבים. ולכן בסי' רס"א שהשו"ע איירי לענין מהו הזמן המוקדם לתוספת שבת, כתב שהוא ג' מיל ורבע, וכוונתו לשער זמן זה לפני השקיעה הנראית. ולפי מהלך זה גם יעלה מזור למה שמתמיהים העולם היאך כל הדורות נהגו כשיטת הגאונים אשר לא נתגלתה עד דורות האחרונים, ואזלו לקולא נגד שיטת השו"ע שהוא כרוב הראשונים, והניחו לגמרי דעת ר"ת. ויש שתירצו שהוא משום שהמציאות מכחישה לשיטת ר"ת. אך סו"ס קשה דהלכה היא והו"ל לחוש. אך לפי הנ"ל לעולם לא נחלק ר"ת בסוף שיעור זמן צה"כ. אולם הגר"א לא הבין כך בשיטת ר"ת, אלא שד' מיל נמשך זמן רב לאחר צה"כ של הגאונים. וי"ל דס"ל כפי מה שהביא בחי' המיוחסים להר"ן (שבת שם) ביישוב הסתירות בגמ' פסחים ושבת, דלא כפי שהעתיקו הראשונים, שבפסחים שאמרו שהוא שיעור ד' מיל איירי בתחילת השקיעה. וכן כל הפוסקים סתמו כהגר"א בדעת ר"ת. ודחו האחרונים שיטה זו. ושמעתי מהגר"ר

ידידיה מנת שליט"א דלפי דבריהם אין החמה בראש כל אדם בחצות (פסחים דף יב:), והיום מתחיל בעה"ש ונגמר בצה"כ של הגאונים הרבה לפני זה, וזה לא יתכן.

[ג] עוד כתב האג"מ (או"ח ח"ד סי' סב) דזמן ר"ת אינו שוה בכל מקום ומקום. ובאמריקה חזינן דזמן יציאת ג' כוכבים הוא כחמישים דקות לאחר השקיעה. ומבואר שהבין בדעת ר"ת דשיעורו אינו מוגבל דוקא לע"ב דקות, אלא בכל מקום דנים לפי היחס של דין לילה (ושונה מהמנחת כהן א"כ יוצא שיש בעצם שני זמנים לר"ת). וכן איתא בגר"א (סי' רסא, אך לא בדעת ר"ת), ששיעור זמן ד' מילין תלוי בכל מקום ומקום. ובמקום שרואים שיצאו ג' כוכבים, הוי שם לילה. ונמצא לדבריו דמה שנוהגים עכשיו להמתין עד הלילה אתי שפיר גם לשיטת ר"ת. וגם מיישב פסקי השו"ע אהרדי.

עולה מדברינו שמנהג העולם להוציא את השבת בזמן שנראים ג' כוכבים, וכדעת הגאונים, כפי שהעידו גאוני המערב, אינו ברור כלל שסותר דעת ר"ת, כפי שהבינו המנחת כהן, אג"מ ועוד. ע"כ המנהג כפי שכתוב בשו"ע בהדיא, שיציאת השבת תלוי ביציאת כוכבים קטנים רצופים. וזהו שיעור הרבה יותר מוקדם מר"ת. (עכ"פ בארץ ישראל וארצות המזרח). נמצא דמנהג העולם לנהוג כהגאונים מבוסס ע"פ דברי מר"ן.

294. הנה לפי דברי מר"ן הנ"ל דזמן צה"כ תלוי ביציאת ג' כוכבים, אין להקל כלל לענין מלאכה אחרי זמן ג' רבעי מיל, שהוא שלש עשרה דקות וחצי. שהרי רואים אנו בחוש שאין שום

כוכבים יוצאים עד לאחר לכה"פ עשרים וחמש דקות בארץ ישראל, כן דעת הגר"ב צ"א אבא שאול זצ"ל באול"צ ח"א (יו"ד סי' י), ע"פ דעת הרמב"ם שכתב דבעי' ג' כוכבים. והעלה שלכן עד 25-28 דקות איכא לאסתפוקי שאין זה ודאי לילה. וכן שמעתי מתלמידיו שהיה מתבסס ע"ד הקובץ שיעורים (ריש פסחים) שחקר בגדר צאת הכוכבים והעלה דיציאת הכוכבים הויא סיבה ולא סימן לדין לילה, וכן דעת מרן הגריש"א זצוק"ל הובא בספר שבות יצחק על חנוכה (פ"ד אות א) שמאחר שבמציאות לא נראים ג' כוכבים עד כשלושים דקות לאחר השקיעה, אין להקל להחשיבו כלילה לפני זה. וכ"כ בקונטרס בין השמשות להגרי"מ טיקוצ'נסקי זצ"ל (עמוד מט) דאין להחשיב צאת הכוכבים עד 30 דקות. ובימי הקיץ יש שזה עד 36 ויש עד 40 דקות. ודעת החזו"א הובא בחו"ב (מס' שבת סי' ז' ס"ק טו) להקפיד על 40 דקות. (אך באורחות רבינו ח"א עמוד ק"ו הובא שאמר החזו"א שיעקר הזמן הוא 30 דקות. ורק החזו"א החמיר על עצמו עוד עשר דקות). וידוע שהרבה נוהגים באר"י להקל אחר 20 דקות, ומחשבים ששיעור זמן זה כבר יש בו ג' כוכבים. אך פחות משיעור זמן זה אין להקל דהרי איתא במר"ן דבעי' שיראו ג' כוכבים.

ויש לציין שכל האמור נוגע לארץ ישראל וארצות המערב, שהכוכבים יוצאים בשיעור זמן זה. אמנם במקומות שבחו"ל כאמריקה וקנדה, צרפת ושאר ארצות הנוטים לצפון, זמן צאת הכוכבים שונה לחלוטין בכלליו ופרטיו מכפי שהוא

סימן רצה – הברלה שעושה ש"ץ

אמירת "ויהי נועם" במוצאי שבת שחל יו"ט באותו שבוע
סעיף א: הגה ואומרים ויהי נועם וסדר קדושה צאריכות, כדי לאחר סדר קדושה, שאלו חוזרים רשעים לגיהנם. בזמן שאין אומרים ויהי נועם, כגון שחל יו"ט בשבוע, אין אומרים סדר קדושה, אצל אומרים וימן לך.

כשחל יו"ט במשך השבוע אין אומרים במוצ"ש "שובה ה' ויהי נועם" אלא מתחילים מהפסוק אורך ימים, ודלא כהמקובלים שכתבו לאומרו בכל מוצ"ש ואפילו אם חל יו"ט במשך השבוע²⁹⁵. וכאשר חל פסח בשבת (ואיסור עשיית מלאכה בער"פ עובר בשנה זו ליום שישי) מנהגנו לומר שובה ה' במוצ"ש שלפני זה²⁹⁶.

מקור אבות

נועם בכל מוצ"ש שהוא חול, אף שיהיה יו"ט באותו שבוע. וכ"כ בשלמי ציבור (דף רי"ח), ובחסד לאלפים (אות ג), ובבן איש חי (פ' ויצא אות ו) והביאם בכה"ח (ס"ק ט), וכבר נתבאר שמנהגנו בכמה ענינים שלא להמשך אחרי הקבלה.

וע' במ"ב (שם) שאם חל פורים או ערב פסח באותו שבוע לא חשיב יו"ט לבטל אמירת ויהי נועם.

²⁹⁶. כן העיד בשו"ת ויאמר יצחק (שם) שכן מנהגנו, דלא כהשאלת יעב"ץ שכתב שכיון דערב שבת אסור בעשיית מלאכה אין כאן ששת ימי החול.

ויש שנהגו לעמוד גם באמירת קדושה דסידרא ואח"כ יושבים, עי' בתשובת הגר"ד משאש זצ"ל, הובא בתבואות שמ"ש (או"ח סי' עד). ומה שיישב בזה. אך רבים נוהגים לשבת בקדושה דסידרא.

בארץ ישראל. אלא יש לכל מקום כללים וזמנים כפי המציאות ששם. וע' באג"מ (או"ח ח"ב סי' ב) שכתב שצאה"כ באמריקא הוא בערך חמישים דקות לאחר השקיעה. וכ"כ לעורר ע"ז הגר"מ שלזינגר (בקונט' אש תמיד דף תתי"ז), וטעות חמורה לחשב יציאת השבת לפני זה, כאופק ארץ ישראל. והדבר פשוט.

²⁹⁵. כן המנהג הפשוט. והטעם כמ"ש הכלבו שהובא ברמ"א, שבעינן שיהיה כל השבוע ראוי למלאכה, משום דכתיב ומעשה ידינו כוננה עלינו. וכן מוכח שנהגו, ממה שדן בשו"ת ויאמר יצחק (לקו"ד פסח) בענין ער"פ שחל ביום ששי, שבזה מנהגנו לומר ויהי נועם, הא ל"ה לא. והביאו בנוהג בחכמה (דף נח). וכן העיד בנהגו העם (ערבית). וזה דלא כהברכ"י (שם אות א', ובסי' תצא אות ב) שכתב דע"פ האמת מוכרח אמירת ויהי

יש מקומות שנהגו בכל מוצאי שבת להתחיל באמירת "ויהי נועם", ולא בפסוק "שובה"²⁹⁷.

הבדלה בביהכנ"ס

שם: ומבדיל ש"ץ כרי להוציא מי שאין לו יין.

המנהג שהש"ץ מבדיל בביהכנ"ס, אע"פ שלא נוהגים לקדש בביהכנ"ס, והוא כדי להוציא ידי חובה את מי שאינו בקי או שידועים שלא יבדיל בביתו²⁹⁸.

מקור אבות

נמי בהבדלה דין ברוב עם, שהרי הקיש הר"מ את ההבדלה לקידוש.

ונראה דאף אם נמצאים בציבור שכולם יראים, ופשוט שיבדילו בביתם, מכ"מ אין להקל נגד המנהג, ונגרם עי"ז כמה עיקולי ופשוטי, דמי יודע מי יזדמן בביהכנ"ס להתפלל עמם, ואולי סומך שיעשו לו הבדלה. ושלא יהיה תורת כ"א בידו כן נר' פשוט. ומי שמבדיל בביתו יכוין לא לצאת ידי חובה כדי להוציא אשתו שחייבת מה"ת.

סדר ההבדלה נמשך בכמה משפחות זמן רב, ע"י אמירת "אליהו הנביא", "לנר ולבשמים", "או"א", "זכור לטוב", "אברך את שם". ונהגו בשעת ההבדלה (לפני ברכת הגפן) לברך את בני המשפחה, ואחרי ההבדלה יש שנהגו לומר ויתן לך.

לא נהגו הנשים להבדיל בעצמן. וע' בשו"ת יחיה דעת ח"ד ס' כ"ז שפקפק על דברי האוצר המכתבים (ח"ג ס' תתנה) שאין להם לברך מחמת סב"ל, דהרי המנהג שמבדילות. אכן אנן בדידן כנראה לא היה מנהג להבדיל, בפרט בנשי דידן לא היו בקיאות בברכות כפי שכתב

297. כן אמר הגר"י מונסונגו זצ"ל שכן נוהגים בפאס. וכן מנהג אלג'יר. ע' בשו"ת אורחת יושר (ח"ב ס' כ') שנהגו במרוקן שלא לומר ויהי נועם בבית האבל, וגם לא בבית החתן שיו"ט ידיה הוא.

298. כך המנהג הפשוט. וכ"כ דנהגו העם (שבת אות לא) שכך המנהג, והוא כדי להוציא יד"ח את מי שאינו בקי. ואע"פ שהארכנו לעיל (סי' רסט) לבאר שאין המנהג לקדש בביהכנ"ס. והתם נמי להוציא אורחים ידי חובתן הוא, לא דמי דקידוש בעי במקום סעודה, משו"ה כמעט ואין תועלת ממנו, שכן כיום אין מצוי אורחים שיאכלו על סמך קידוש החזן, משא"כ בהבדלה. ותיקנו כן להוציא יד"ח את מי שלא יבדיל בביתו. והנה מקור הדין מהטור, שכתב שהש"ץ מבדיל כדי להוציא יד"ח את מי שאין לו יין. ובימינו אע"פ שכולם יש להם יין, אך יש מהציבור שידוע שלא יבדילו בביתם, אשר ע"כ נוהגים להבדיל בביהכנ"ס. עוד העירוני לדברי האו"ז (בשו"ת סי' תשנב ד"ה אשר) שכתב דקידוש היום נתקן ברוב עם. ואולי לפי"ז איכא

ברכת הבנים

ומנהג המערב לברך הבנים והנמצאים שם במוצאי שבת בשעת ההבדלה לפני ברכת הגפן ומנהג קדום הוא²⁹⁹.

מקור אבות

במג"א (סי' תקנט ס"ק א') משמע שהמנהג בשאר שבתות השנה לברך אז בשעת ההבדלה. כן הביא בקובץ דורות תשרי תשע"ג ממנהגי חת"ס פ"ו שכן היה מנהגו.

הגר"ש משאש זצ"ל כמה פעמים שלכן אין לקבוע מנהג במצוות עשה שהז"ג. 299. כן המנהג הנפוץ. ומקור הדברים במהרי"ל (בהל' ת"ב) כתב שאם חל (ת"ב) במוצאי שבת אין מברכים הבנים והביאו

סימן שב – דיני ניקוי וקיפול בגדים בשבת

מנהג קיפול הטלית בשבת

סעיף ג: מקפלים כלים בשבת לצורך שבת, ללבושם בו ביום. ודוקא באדם (אחד), ובחדשים שעדיין לא נתכבסו, ולבנים, ואין לו להחליף. ואם חסר אחד מאלו התנאים אסור. ויש מי שאומר דלקפלו שלא כסדר קיפולו הראשון מותר בכל ענין, ונראין דבריו.

יש שנהגו להקל לקפל הטלית על קיפוליו, ואין בזה חשש משום קיפול בגדים בשבת, כי אין הקיפול שלנו דומה לקיפול שבזמן הגמ'. ובפרט אם היא טלית מיוחדת לשבת יש מקום להקל בזה³⁰⁰.

מקור אבות

מחודשים לא הביא מר"ן בשו"ע וכתבם בב"י.

ומקור הדברים, בגמ' מס' שבת (דף קיג) איתא דמקפלים כלים בשבת לצורך שבת, אבל רק ע"י אדם אחד, ודוקא בבגדים חדשים, וכשאיין לו להחליף באחר, הא בלא"ה אסור. וברש"י מבואר דטעם האיסור משום דנראה כמתקן. ופסקו כן בטור ושו"ע. ולפ"ז יש לעיין היאך הותר לקפל הטלית שלנו, הא חסר התנאי דאין לו להחליף, דהא שפיר יש לו להחליף באחר. ובתוס' שם כתבו לפ"ז דאכן אסור לקפל טליתות של בית הכנסת, לפי שהם לצורך מחר. וא"כ צ"ע היאך מתירים קיפול הטלית בימינו. אולם בר"ח שם כתב דמשבת לשבת מיקרי אין לו אחר. והו"ד בשולחן שלמה (כתבי הגרש"א זצ"ל) כצירוף למעשה. ולפ"ז בטלית של שבת בוודאי יש פנים לסמוך לקפל הטלית גם אליבא דהתוס'.

300. כן העיד בספר השמים חדשים (דף ו) דכמעשיהם בחול כך מעשיהם בשבת. ותמה שלא ידוע על מה סומכים. וכן העיד בשופריה דיוסף (או"ח סי' כה). ושכן העלה הר' חיים טולידנו בפשיטות. וכן העיד בקיצושו"ע טולידנו (סי' קע ס"ק י) וז"ל: גם אנחנו מימי הראשונים שלנו שהיו גדולים בתורה וביראה היו נוהגין לקפל הטלית בשבת בשופי בלי שום פקפוק כלל. וכן אנו נוהגים עד היום. עכ"ה. ובספר ארץ חיים (ס"ג) כתב ג"כ דנוהגים לקפל הטלית כסדר קיפולו הראשון. ויתכן שהוא מנהג קדום לפני התפשטות קבלת הוראות מרן השולחן ערוך. עכ"ל. והעיד כן בנתיבי עם (עמוד ק"ס) שכן מנהג ירושלים. וכ"כ בעמק יהושע ח"א (סי' יג, וסי' מב). וח"י (יר"ד סי' יז). וכ"כ בוזאת ליהודה (סי' מה) שמנהגנו מיוסד ע"פ הכלבו, ואע"פ שבשו"ע לא הביאו, מכ"מ בב"י הביאו והרבה דברים

סימן שו – באיזה חפצים מותר לדבר בשבת

מכירת העלויות לתורה בשבת

סעיף ו: חפצי שמים מותר לדבר בהם כגון חשבונות של מצוה, ולפסוק צדקה וכו'. הגה וי"א דצמקוס שנוהגין לימן לקורא צמורה מי שצרך, ונודר לצדקה או לחזן, דאסור שצמק לפסוק כמה ימן, והמנהג להקל דהא מותר לפסוק לצדקה. נוהגים להקל למכור עלויות בשבת משום שהוא לצורך מצוה, ואין בזה משום מקח וממכר, שכן אין כאן איזה חפץ הנקנה³⁰¹.

מקור אבות

נהוג עוד קודם התפשטות הוראות מר"ן. ובפרט בטלית של שבת דיתכן דמותר אליבא דכו"ע. שו"ר שכ"כ בשו"ת יחיה דעת (חזון) ח"א (סי' לא), ובשו"ת שמ"ש ומגן ח"ב (סי' עז). וע' בנהגו העם (שבת אות כ"ז) דמכ"מ המדקדקים היו נזהרים שלא לקפלו אע"פ שהמנהג להקל.

301. כ"כ בקיצוש"ע טולידנו (דיני הוצאת ס"ת דף קכ"ה) וז"ל: נהגו בכל גלילות ישראל למכור המצוות בשבתות ויו"ט. ע"כ. וכן העיד בנהגו העם (שבת כ.). וע' בים של שלמה (ביצה פ"ה ס"ח) שאין איסור מקח וממכר נוהג בדבר מצוה אלא כשמקדיש חפץ מסויים, אבל להתנדב ולהתחייב סכום מעות מותר. וע"ע במטה יהודה (שם) שהוסיף שהס"ת בכלל צרכי רבים שמותר בשבת. והביאו במחז"ב כאן והו"ד בבית מנוחה. וע"ע שם (דינים השייכים למצות ספר תורה א') דיש מקומות שנהגו מידי חודש בחודשו למכור ויש שנהגו בכל יום שיש קריאה. מנהג המכריזים לפתוח הברכות בפסוק "יהי שם ה' מבורך", ועונים הקהל

וכעני"ז התיר ביפה ללב ח"ב (סי' סה) דמשבת לשבת ודאי שרי.

ומנהגנו לקפל בשבת אפי' היא טלית של חול, והוא מבוסס על דברי הכלבו הובא בב"י, דעכשיו שנהגו לקפל כל הכלים אפשר דקיפול דידן לא דמי לקיפול שלהם, שהיו קפדין מאד לפשט קמטיו ולהניחו תחת המכבש, ולא כן אנחנו עושים. ע"כ. וכתב בשו"ת כרם חמר (או"ח סי' לד) לפ"ז להתיר קיפול הטלית בשבת, דאין זה קיפול האסור. ובספר יפה ללב כתב כנ"ל והוסיף שמצא תשובה כתיבת יד מהר"ח טולידנו זצ"ל שהתיר כן בפשיטות.

ובאמת שיטת הכלבו אינה סברא יחידאה בזה, דכן כתב הגרש"ז אויערבך זצ"ל בשולחן שלמה (שם) לדייק מהחי' המיוחסים להר"ן בשמעתין. וכן מלשון הרמב"ם. ועכ"פ מדברי השו"ע משמע דלא סמך על סברת הכלבו. וכ"כ הבא"ח (פ' ויחי אות י"ג). ותמה על הנוהגים להקל בזה, אך כאמור מנהגנו ע"פ הכלבו. וכפי דברי הארץ חיים שיתכן שמנהג זה היה

סימן שיט – דין הבורר בשבת

ברירת עלי המ"י ע"י הקומקום עם מסננת
סעיף י: יין או מים שהם צלולים מותר לסנן במשמרת וכו'.

כלי הנקרא ליברי"ק (קומקום תה שיש מסננת בפיו למנוע עלי תה מלצאת) כתב הרב בית מנוחה דאסור להשתמש בו בשבת משום איסור בורר בכלי. אכן נתפשט אצל רבים מעם ועדה להשתמש בכלי הזה בשבת. אמנם במסננת שמניחים על הכוס אין להתיר. ואע"פ שהר"ז בורר בלח, יש להחמיר לא להשתמש בו בשבת³⁰².

מקור אבות

בורר עיי"ש שדבריו קרובים לדברי החזו"א.

אחריו "מעשה ועד עולם", וחזור ע"ז ג' פעמים.

אמנם ראיתי דבר פלא בשו"ת תבואות שמ"ש (חאוה"ח סי' ל' ד"ה ואולם) שגם העיד שאחד חכם ואחד תם שהיו משתמשים בקנקן תה עם מסננת ואין פוצה פיה, וכתב ליישב המנהג ע"פ דברי המהריט"ץ סי' ל' ושם כתב שאין ברירה בצירעה שנפל לתוך הכוס דאינו צריך לחפש אחריו. דאין ברירה בלח והובא דבריו בבאה"ט סי' שיט. והסיק מזה הרב השמ"ש דאפ' באופן שהכל מעורב היטב כל שזה דבר ניכר כגון אחד לח ואחד יבש, אין בו משום בורר, ולפי דבריו אפ' אם מנער הקומקום היטב וכל עלי ט"י מעורבים מותר לברור.

ויתירה מזו, הבין הרב השמ"ש מדברי המהריט"ץ דזהו ג"כ יסוד בכל דבר שניכר דין בו משום ברירה למה אפשר לברור קליפת ביצים ולוט ובוטנים וע"כ

³⁰². הרב בית מנוחה (דינים השייכים לסעודת ליל שבת, אות מח) כתב על נידון זה, שאסור להשתמש בליברי"ק בשבת משום בורר בכלי. ודנו הפוסקים בדבריו. ובחזו"א (סי' נג) חילק דאם המים צפין ע"ג העלין לא חשיב כמעורבין. ולפ"ז אם נערכו העלין ע"י תנועה חזקה, אין לערות בשעה ההיא עד שיחזרו ויצללו. וראיתי בשו"ת מים חיים (ח"א סי' קי"ח ד"ה ואך) "שמנהג הפשוט ומעשים בכל יום נעשו ונעשים בפני רבנים מופלגים בתורה ובחסידות ומעולם לא יצא הגה בפיהם על זה". וכתב ליישב בדבירו"ד שהמים לבדן צפין למעלה וגרגרי התה יורדים הם למטה לקרקע הכלי כידוע ואינם מעורבים עם המים וא"כ אין בזה ברירה דמי לדברי מר"ן כאן בסעיף י' ביין צלול בתוך המשמרת אין בו משום

כדברי המהריט"ץ וגם בצרור בקמח הסיק להחמיר].

ודברי התבואות שמ"ש פליאה נשגבה ממני להוציא חידוש דין להקל דאיסור דא' דברירת קליפות אפ' בבורר להניח ממה שאפ' הבאה"ט לא אמר, רק כתב כן לגבי דבר יבש בלח ולא בקליפה הדבוקה שיש לנו מקור בהדיא בירושלמי שאסור, וע"כ שגם הבאה"ט מודה לחלק ומיניה שגם החזו"א מעולם לא התיר בקליפת בבורר להניח, כהסכמת כל הפוסקים. ולא אאריך יותר בזה מאחר שראיתי שקימחא טחינא טחן וכבר השיגו המחברים על דברי הרב השמ"ש ואע"פ שהשיב על דבריהם מכ"מ הדברים עדיין צריכים יישוב רב.

ברם, זה נ"ל בירור, דמה שכתב שמנהגו לקלוף קליפות מיוסד ע"פ המהריט"ץ ומזה הוציא שגם בורר להניח מותר, לענ"ד אין בזה מנהג כלל ע"פ המהריט"ץ בפרט שהמהריט"ץ לא אמרו וגם לא הבה"ט רק זה חידוש מדיליה, ובוודאי מה שנהגו לקלוף הר"ז כסברת הפוסקים בכל שבורר לאכול לאלתר, וא"א בענין אחר הר"ז נקרא שבורר אוכל מתוך פסולת וכמש"כ הביה"ל (סי' שכ"א ד"ה לקלוף בשם המאמר מרדכי, וכ"כ החזו"א סימן נד סק"ד) וכפי שהבין הגר"ד עובדיה זצ"ל.

ע' בלקט הקמח (אות י') דהמנהג הפשוט בעיר מכנא"ס משנים קדמוניות ליתן מי ורדים לתוך התה בשבת ויו"ט, ואין בו משום אלודי ריחא, משום שמים העומדים לרחיצה ושתיה שרי שאין אלודי ריחא באוכלין כמו שאין צביעה באוכלין.

שמנהגנו מיוסד ע"פ המהריט"ץ הנ"ל וכך היה סברת קדמונו דכל שאינו מעורב בתוכו וא"צ פשפוש להסירו ל"מ בורר ומותר.

ואשתומם על המראה היאך הבין מדברי המהריט"ץ להתיר קילוף קליפות ואין בו משום בורר, ולפי דבריו אפ' אם קולף ומניח לאחר זמן נמי שרי והרי ברמ"א (סק"י) ומקורו מ' ירוחם והביא בהדיא לאסור וזה מיוסד ע"פ הירושלמי (פרק כלל גדול) וכבר האריכו האחרונים שמותר לבורר לאלתר והירושלמי איירי לאחר זמן. ועוד צ"ע דהמהריט"ץ לא איירי אלא בדבר שצף למעלה בתוך יבש, לא כן בדבר כקליפה שהר"ז חלק מהפרי.

שו"ר שרבים כבר העירו על דבריו והו"ד בשמ"ש ומגן ח"א סי' טו בהערות של הג"ר אברהם כהן זצ"ל שהק' מדברי מור"ם ומדברי הבית מנוחה וכתב השמ"ש ומגן ליישב דאה"נ המהריט"ץ ומותר לבורר קליפות אפ' להניח ופליג על הרמ"א ומנהגנו מיוסד דלא כהרמ"א. וגם הביא שם (בסימן ט, י) מכתבו של הג"ר דוד עובדיה זצ"ל שהוכיח מישור מגוף דברי המהריט"ץ (סי' רג) שכתב בהדיא שסיבת ההיתר להתיר ברירת צירעה מתוך דבר לח משום שאין דרך ברירה בלח אלא שימור, והבה"ט העתיקו באופן אחר וזה גרם שהרב השמ"ש נמשך אחרי לשון הבה"ט, וא"כ נפל היסוד ונפל הבנין. וע"ז השיב השמ"ש ומגן שם שאה"נ כדברי המהריט"ץ אין ראייה לסברתו מכ"מ הוא הבין סברא זו מדברי הבה"ט שכל שצף למעלה כבר הוא ברור [ומה שכתב דכן סברת החזו"א זה אינו, רק החזו"א מתיר

סימן תכב – סדר התפלה והלל בר"ח

הברות ראש חודש לפני התפילות בר"ח

סעיף א: ערבית שחרית ומנחה מתפלל י"ח ברכות ואומר יעלה ויבא ברצה.

נהוג שהקהל אומר לפני שמתחילין שמונה עשרה: "ר"ח לברכה לחיים טובים ולשלום"³⁰³.

אמירת "לכפרת פשע"

שם: בשנים מעוברות, רוב מקומות לא נהגו להוסיף "ולכפרת פשע". אמנם בצפרו נהגו להוסיפו³⁰⁴.

עניית אמן ביעלה ויבוא

שם: בחזרת הש"ץ בראש חודש, כשהש"ץ מזכיר ביעלה ויבא "זכרנו ה' א-לוהינו בו לטובה, פקדנו בו לברכה וכו'", נהגו לענות

מקור אבות

שחרית מר"ח ניסן, נהגו לאומרו לאחר פיתום הקטורת בסוף התפילה.

מנהג בני עיר פאס ובעוד עיירות במארוקן להמנע מלאכול זיתים שחורים בכל חודש ניסן כפי שהעיד בספר ליצחק ריח ח"ב או"ח אות נ' (דף ה) מכת"י בשם מוה"ר שמואל אלבאז זצ"ל. ונתן טעם, היות שבחודש ניסן הוציאנו ה' ממצרים ובאה המצוה זכור את היום הזה, לא נאות לאכול דברים המשכחים. וטעם השחורים לבד, להיות על הרוב עשיית השמן מהם. ולא אמרו אבא משכח, אלא בזית דאית ליה ברא דמפקח. ותו דרובא הוו שחורים, ולא גזרו על הירוקים שאינם שכיחים. ע"ש. [ויש משפחות שנמנעו מאכילת דגים בחודש זה].

303. וע' מה שכתבנו בזה בסימן רל"ו.

נהגו לומר מזמור ברכי נפשי לפני תפלת ערבית בין בשבת, בין בחול, דלא כדברי החקרי לב (ס' לב) שמנהג איזמיר שלא אומרים אותו בשבת, ובכתר שם טוב (ח"א עמ' צה) כתב דטעם חילוק זה כיון דכתיב יצא אדם לפועלו ולעבודתו עדי ערב. וע' בספר זכות יצחק (סופר) ח"ב עמ' רפג שציין למנהגנו ושכן מנהג בכל, והוזכר בכה"ח פלאגי (ס' לד, אות יד).

304. כן נדפס בסידורים. מלבד מנהג צפרו כדאיתא בנהגו העם (ר"ח), וכ"כ בכה"ח (ס' תכג ס"ק יח) בשם עוד אחרונים שכן ראוי לנהוג והוסיף שאין למחות במי שאומרו רק בחודש אדר עד ניסן. ומנהג קריאת פרשת הנשיאים בתפלת

אמן³⁰⁵. ויש שכתבו לא לענות אמן³⁰⁶.

הברות החדשים בר"ח

שם: מכריזים על החודש בשבת לפני ר"ח. ויש שנהגו לפאר ולעטר שם החודש, כמו: אדר הנהדר, ניסן המעוטר, אייר זיו, סיון המוכתר בכתר תורה שתתעלה, תמוז יה"ל (יהפכו ה' לטובה), אב הרחמן, אלול המרוצה. ויש שלא אמרו יהי רצון הנדפס בסידור אלא "מחדש חדשים ומי שעשה ניסים"³⁰⁷.

ברכות ההלל בר"ח – פרטי דינים בזה

סעיף ב: וקורים הלל בדילוג, בין יחיד בין ציבור. וי"א שהציבור מברכין עליו בתחלה לקרוא את ההלל (ואם צריך לגמור א"ל למזור) ולבסוף יהללך. והיחיד אין מברך עליו. וי"א שאף הציבור אין מברכין עליו לא בתחלה ולא בסוף. וזה דעת הרמב"ם. וכן נוהגין בכל ארץ ישראל וסביבותיה. הנה וי"א דגם יחיד מברך עליו וכן נוהגין צמדינות אלו. ומ"מ יזהר אדם לקרות צלצור כדי לצרף עליו עם הצלצור.

מקור אבות

אלא מבקש שהשי"ת יזכרנו לטובה וכל שאינו אלא בקשה אין לענות אמן אלא "כן יהי רצון" ע"כ.

ובנהגו העם (ר"ח ו') כתב דביום ר"ח אומרים לפני ה' מלך מזמור ק"ג לדוד ברכי נפשי. ובסידור בי"ע נדפס לאומרו בכל יום, אלא שרבים נמנעו ע"פ הוראת האר"י ז"ל הנדפס שלא לאומרו, אפ' בר"ח.

³⁰⁷. שם אות ח'. ובשמו יוסף (בן וואליד ס' קס"ג) כתב וז"ל, מנהגנו בעיר טטואן יע"א בשבת קודם ר"ח אב להתחיל הש"ץ מי שעשה ניסים, וכו' בסימן טוב יהא לנו. ר"ח מנחם ביום פלוני וכן מנהג שאלוניקי עכ"ל. הובא בנוהג בחכמה (דף קצ"ט).

³⁰⁵. כן המנהג הפשוט, וכן איתא בשבלי הלקט (ס' כ"ג): "ויש כזה הרבה בסדר ברכות, כגון באמירת יעלה ויבא, כשאומר ש"צ זכרנו ה'. ויש שעונים אמן אחר כל ברכה וברכה. ויש עונים אמן לבסוף. ע"כ.

בנוסח יעלה ויבא לא נהגו להוסיף "לחיים טובים ולשלום" אחרי לחן ולחסד ולרחמים, וכן נדפס בסידורים.

³⁰⁶. כ"כ בנהגו העם (ראש חודש ס' ג') ובדרישה (ס' קנז) כתב דעונים אמן אחרי זכרנו ה"א בו לטובה ביעלה ויבא. ובמאמר מרדכי (שם ס"ק ו') כתב דע"פ הרד"א הובא במר"ן (שם) שלא עונים אמן אלא אחר המברך, ה"נ ביעלה ויבא אין לענות אמן, שהרי אין הש"ץ מברך

מברכים על ההלל בר"ח לקרוא את ההלל. ודוקא בציבור, אבל היחיד בביתו יקרא את הלל בלא ברכה³⁰⁸.

מקור אבות

ובמקור הדברים, מצאנו ג' שיטות בראשונים. א) דעת ר"ת ודעמיה שיש לברך על ההלל בר"ח בין בציבור בין ביחיד. ב) דעת הר"ח והרי"ף ודעמיה שיש לברך על הלל בר"ח דוקא בציבור ולא ביחיד. ג) דעת רש"י והרמב"ם שאין לברך על הלל בר"ח בין ביחיד בין בציבור. וכתב הרמב"ם שכן מנהג א"י וכל סביבותיה. ושורש פלוגתתם תלוי אם מברכין על מנהג. והמקור לזה בגמ' מס' סוכה (דף מד), וחד אמר ערבה מנהג נביאים. ופרש"י, הנהיגו את העם, ולא תיקנו להם, ונפק"מ דלא בעיא ברכה, דליכא למימר וצונו, דאפי' בכלל לא תסור ליתא. ודעת ר"ת (ערכין דף י, תענית כח, ברכות יד, ב, ספ"י סי' תקל"ז, סוכה שם) לחלק בין מנהג בעלמא דלא מברכין עליה, לבין קריאת ההלל, "דעל טלטול ודאי לא מברכין, אבל על מצוה פשיטא דמברכין". [ובביאור דבריו ע' בגרי"ז על הרמב"ם (ברכות פ"א), דהא דאין מברכין על מנהג אינו משום דא"א לומר וצונו, אלא תלוי בעצם החפצא, אבל קריאת ההלל תקנוה כמו שתיקנו בקורא בתורה. ע"ש. ברם בתוס' הרא"ש מס' ברכות כתב בשם ר"ת וז"ל, וכיון דלאו תקנה היא, לא חשיבא למקבע בה ברכה, אבל קריאת הלל דבר חשוב הוא אע"ג דאינו אלא מנהג ראוי לקבוע עליו ברכה". וע' בספ"י לר"ת (שם) שמשמע דמשום דמנהג אבות הוא מברכין, ולא משום עצם החפצא של ההלל ודלא

308. כן המנהג הפשוט. וכן מנהג ספרד מקדמת דנא לברך על חצי הלל בציבור, כדהעידו הר"ן, המגיד משנה הובא בב"י, וכ"כ הריב"ש (ס' קיא) והעיד בשבלי הלקט (סי' קעד) שנהגו כל העולם כן. והמעצין בכל הסידורים העתיקים יראה שכן הובא לברך על ההלל. כ"כ בבית עובד, ובתפלת החדש, וגם בסידורי המזרח כסידור בית ישראל מבגדד. וגם בסידור פרחי ממזרים מבואר שיש לברך. וכ"כ בקיצוש"ע (טולידנו) (סי' רנה סי' י'): "ואנו במארוקו נוהגין לברך עליו בציבור כסברא א". וכ"כ בנוהג בחכמה (דף כ"ח) שמנהג כל הבתי כנסיות לברך לקרוא את ההלל". וכן העיד בתבואות שמ"ש (סי' ס"ח) וכן בשו"ת יחזה דעת (חזן) סי' יא, ושהמנהג לברך דוקא בציבור כסברת הי"א קמא. ולא ביחיד. וצ"ע על דברי הרב נהגו העם (הל' ר"ח) שכתב דמנהגנו כר"ת דמברכים גם ביחיד. [שוב קיבלתי מכתב מהרב מרדכי עובדיה שליט"א שכתב לי שכוונת מו"ז כמו שכתב במהדורת ישמח לב כדעת הי"א קמא, רק הביא ר"ת הכוונה שמברכים על מנהג]. וכן מעיד בשו"ת שואל ונשאל ח"ב (סי' ל') שכן מנהג תוניס. וכן העיד בספר שער המפקד (נהר פקוד הל' ר"ח אות ג') שכן מנהג רוב העולם כמעט. וידוע שהתושבים בעיר פאס נהגו לא לברך על ההלל כדעת הרמב"ם כנדפס בסידור אהבת הקדמונים, והובא בנוהג בחכמה שם.

ההלכה. וכ"כ ובשואל ונשאל בדעת מר"ן שס"ל כהי"א קמא.

העולה מזה, שדעת מר"ן נוטה כדברי הר"ן והמגיד משנה, ועכ"פ אינו מוכרח כלל שפוסק כהרמב"ם, וא"כ בכה"ג לא קיבלנו הוראותיו, כמש"כ בשו"ת בקש שלמה (לו): דבמקום שדעת מר"ן לא ברורה לא קיבלנו הוראותיו. עוד ראיתי מוכיחים שע"כ דס"ל למר"ן לברך על הלל בר"ח, דהרי בריב"ש כתב דמברכין על נרות חנוכה בביהכנ"ס כשם שמברכין על ההלל בר"ח. ומר"ן בסי' תרע"א פסק דמברך, אע"פ שאינו אלא מנהג. והוכיח מזה הר"ר ב.צ. כהן זצ"ל (או"ת אייר תשנ"ז) דע"כ ס"ל לעיקר דמברכים על ההלל בר"ח. אך אולי יש לדחות דבזה קיבלו ובזה לא קיבלו. עכ"פ עולה ברור שהמנהג הפשוט בכל העולם כפי שהעיד השבחה"ל ועוד ראשונים, ובנהר פקוד העיד שגם בימינו נוהגים רוב העולם כן, חוץ מא"י וסביבותיה, לברך על ההלל בר"ח.

מלבד זה, גם בדעת הרמב"ם דס"ל שאין לברך על קריאת ההלל, מכ"מ כתב העמק שאלה לנצי"ב (פ' ויקהל סי' ס"ז אות ג') דרשות מיהא הוי. וכ"כ בערך השולחן יו"ד סי' רי"ד ג'. ע"כ.

ולענין ברכת ההלל בארץ ישראל, כבר הרחבנו בזה בשורש ג' שכל שיש מנין אחד בעיר, חשיב קהילה בפנ"ע, ועושים ככל מנהגיהם לקולא ולחומרא. וכן שמעתי מהגריש"א זצוק"ל שהורה לעדות מרוקו שנהגו בחו"ל כהרי"ף לברך על ההלל בציבור, שיברכו גם בארץ ישראל, כל שיש מנין אחד בעיר

כהגרי"ז]. והנה בב"י הביא ג' השיטות, וסיים בדברי הר"ן והרב המגיד שהעידו כמנהגינו שהציבור מברכין, והיחיד אומרו בלא ברכה. ודעת רוב הראשונים לברך על הלל, כ"ד הבה"ג (לולב) רב יהודאי גאון (ע' אוצה"ג תענית כ"ח), ר"ע גאון (סידור ר"ח), רע"ג (סדור פסח) רב נטרנאי רב שר שלום ורב האי גאון (עיסור ח"ב דף צב:). וחלקם ס"ל דרק ציבור מברך כדעת הרי"ף, ונמשכו אחריהם הרבה הראשונים (ע' רשב"א ברכות שם, מאירי תענית שם, ועוד).

וגם בדעת מר"ן הדבר לא ברור כלל כמי מכריע. שהרי דעתו בב"י נוטה שהמנהג לברך וכפי שסיים בשם הר"ן והמ"מ. ולשונו בשו"ע אינו מכריע להיפך, דהביא ב' הדעות בשם וי"א וי"א. והי"א הב' הוא הרמב"ם, וסיים שכן נוהגין בא"י וגלילותיה. והנה ידוע אצל בעלי הכללים דיש ויש הלכה כיש בתרא, אולם כאן לא כתב י"א וי"א, אלא שניהם כתב בלשון וי"א. וע' בשו"ת שואל ונשאל ח"ב (סי' כ"ט) שאולי בזה לא דיברו בו בעלי הכללים. ובנוסף יש לומר שהכא הכלל דיש ויש בהלכה כיש בתרא שהרי בשו"ע הזכיר הרמב"ם בפירוש, ובשד"ח (כללי הפוס' ס"ג אות כ') כתב דבכה"ג דעתו לפסוק כהי"א קמא. ועוד שכאשר מרן הכריע בב"י, יש לומר שדעתו לפסוק כן לכל המקומות, ומאחר שבב"י משמע שנטה לדברי הר"ן והמגיד משנה שסיים בדבריהם, ושכן דעת ב' מג' עמודי ההוראה, א"כ י"ל דמה שהביא בשו"ע מנהג להיפך, היינו שכן נהגו בארץ ישראל, ולא שהכריע שכן

ושליח ציבור מוציא את הרבים ידי חובתן בברכות אלו. וי"א שכל אחד ואחד מהציבור רשאי לברך ברכה ראשונה בפני עצמו³⁰⁹. ולענין ברכת יהללך י"א שגם בזה רשאי לברך בעצמו³¹⁰.

מקור אבות

הביא ראה לדבריו מדין הבדלה. אך יש לחלק בן ברכת ההבדלה שאירי ביה הברכ"י, שכאו"א מחויב לברך לברכת ההלל שאפשר שעיקר התקנה היתה לצאת יד"ח בשמיעה מהש"ץ ולא כאו"א אפי' נמצאים בציבור. אולם מצאתי במאירי ברכות (דף יד ד"ה אלא שאמרו) שכתב בדעת הר"ף שמי שבא באמצע ההלל בציבור, יכול לברך עמהם ע"ש. ומבואר שאפשר ליחיד לברך כל שנמצא בציבור. שוב ראיתי בשו"ת שואל ונשאל ח"ב (סי' כ"ט) שג"כ הסיק כן, והביא ראה שאין הדבר תלוי בש"ץ דומיא דמש"כ ברמ"א לענין אמירת הלל בשנים דחד אומר ראשי פרקים וחשיב כרבים ע"ש. ע"כ נר' שיש מקום לסמוך על הפוסקים הנ"ל לברך על ההלל בעצמו אע"פ שהש"ץ יכול לברך עבורו אם נוסף לו כוונה עי"ז.

העושה כמנהגי מרוקו. וכן שמעתי מהגר"ש משאש זצ"ל. וכן כתב בספריו בכמה דוכתי וכן דעת רוב הפוסקים כמו שכתבנו בקיצור הלכות מנהגים פ"ד (ה"ד). ויתר מזה הורה הגריש"א זצוק"ל על בית כנסת שהנהיגו מחדש שלא לברך, ואמר שאין צריך התרת נדרים כדי להחזיר המנהג לברך, דמה שהנהיגו נגד מנהגם חשיב כנהגו בטעות, ומכאן והלאה יברכו ע"ש. וכן היה נוהג הגר"ב טולידנו זצ"ל כשהגיע בסוף ימיו לארץ ישראל, לברך על ההלל (אור המערב ש"ב ח"ז דף 76). וכן שמעתי מהגר"מ אליהו זצוק"ל שציבור של בני מארוקן שנהגו בחו"ל לברך על ההלל בר"ח יברכו גם בארץ ישראל. וכ"כ בשו"ת מקוה המים ח"ג סי' כ"ד להניח לעולים חדשים לברך (וביותר ביאור בסי' נ"ד) דכל קהילה נוהגת כמנהגה.

310. בסידור בית עובד (דף רס"ג) כתוב דהיחיד אינו אומר הברכה בימי הדילוג אלא ישמע מפי הש"ץ ויענה אמן. וע' בשו"ת תבואות שמ"ש (סו) שכתב להעיר דאין חילוק בין ברכה ראשונה לאחרונה. ואיזה תלמיד טועה כתב זאת. (וזכורני שראיתי בשם הרשב"ץ שכתב בהדיא דברכת יהללך שייכת רק לשליח ציבור, ומעיקרא נתקנה כך. וכעת לא מצאתי). אכן מוכח מדברי היש שהורו שהביא המאירי שכל שנמצא בציבור

309. כ"כ בשו"ת תבואות שמ"ש (ס"ח) ע"פ הברכ"י (סי' רצ"ה) שהביא בשם מהר"י זיין שהמברך ברכה היכא שיכול ליפטר מהש"ץ הר"י ברכה שאינה צריכה, וחלק על דבריו, וצידד דגם בברכת ההלל יכול לברך בפנ"ע. אולם בשו"ת יפה שעה להגר"מ אבוחצירא (סי' יד) כתב דכ"ז רק אם הוא חשוב יותר מהש"ץ, או שלא יכול לצאת בברכתו, אבל בלא"ה אין לברך על ההלל אם הש"ץ מברך עבורו. והנה התבוא"ש שם

ומי שנכנס לביהכנ"ס ומצא הציבור באמצע ההלל יכול לברך לעצמו וישתדל להגיע לסוף ההלל עמהם³¹¹.
ואם נמצא בבית כנסת שנוהגים לא לברך על ההלל יש אומרים שמותר לברך בעצמו בתחילה וסוף³¹².
ואם נמצא בציבור שנוהגים לברך כל יחיד ויחיד, יבקש מאחד מהציבור להוציאו בברכת יהללך, מאחר שהש"ץ אינו מכוון להוציא את הציבור כיון שהם נוהגים שכל אחד מברך לעצמו³¹³.

מקור אבות

שכתב טעמם "דאף הוא בכלל הציבור" דמשמע דהדעה הראשונה ס"ל דכל שהגיע באמצע אינו נחשב כחלק מהציבור אם אינו גומר ההלל איתם יחד.³¹² דלפי "היש שהורו" במאירי משמע שכל שנמצא בציבור, אפילו שאין מברך הברכות אתם, מברך ומשמע שדין ציבור בהלל היינו כל שאומרים אותו בצוותא, ועוד יש לצרף שיטת רבינו תם שגם יחיד ממש יכול לומר ההלל בברכות. והרבה ראשונים ס"ל כן. וכן שמעתי מהגר"י בנאים שליט"א שאפשר לברך כל שנמצא בציבור ושכן עולה מדברי הגר"א.

³¹³. כן שמעתי ממרן הגרי"ש אלישיב זצוק"ל דבנמצא בציבור שהש"ץ מברך ואח"כ כל הקהל מברכים כל אחד בעצמו, מסתברא שאין הש"ץ מכוין להוציא הציבור ורק אומר הברכות בקול רם כחלק מן התפלה. ויש שטוענים שכיון שכל מטרת הש"ץ הוא כדי להוציא את הציבור יד"ח אדעתא דהכי מכוון לכולם. וכע"ז איתא באג"מ או"ח ח"ג (ס' ד') שאף בזמנינו אין הש"ץ מתכוין להוציא את הרבים בחזרת הש"ץ, מכ"מ כיון שכל תקנת חזרת הש"ץ היתה

רשאי לברך גם ברכה האחרונה בהלל. ומבואר שגם ברכת יהללך אומר היחיד גם לשיטת הרי"ף. וע' בהערה הבא.
והמנהג שרק הש"ץ מברך על ההלל והקהל עונה אמן. בספר הפרד"ס (עמ' רח) איתא שמנהג יוון שרק הש"ץ מברך והקהל שותקים ואילו מנהג אשכנז שכולם מברכים. וע' בשו"ת תשובות ונהגות (ח"ב ס' רט) שהרבה נהגו כמנהגנו שרק הש"ץ מברך. וצ"ל דהוי עי"ז קיום של ברוב עם. וע"ע בשואל ונשאל (ח"ב ס' ל) ובישיב משה (שתרוג) ח"א ס' שלב, שכן נהגו.

³¹¹. כ"כ המאירי מס' ברכות (דף יד. ד"ה אלו שאמרו) שלשיטת הרי"ף דבעי ציבור דוקא כדי שיוכלו לברך הברכות, אם משער בעצמו שיגיע עמהם בסוף קריאת ההלל, יתחיל ויברך. והביא דיש שהורו בזה דאפי' אינו יכול להגיע עמהם, הואיל ומצאן קורין אף הוא בכלל ציבור ורשאי לברך. ולכא' היה אפשר לבאר פלוגתתם כך, הדעה הראשונה ס"ל כפי שכתבנו לעיל שדוקא הש"ץ צריך לברך ברכת יהללך. אך לשון המאירי אינו משמע כך במש"כ בדעת הסוברים דיכול לברך אפי' אם לא יגיע לסוף עם הציבור,

כפילות הפסוקים בסוף ההלל

סעיף ג: בענין הפסוקים שכופלין בו, וכן בפסוקים שש"ץ אומר והקהל עונים אחריו, כל מקום כפי מנהגו.

בפסוקים שבסוף ההלל מ"ברוך הבא בשם ה'" עד סוף ההלל נהגו לא לכפול, ופסוק "הודו לה'" כופלים, ויש שגם כופלים "אלי אתה"³¹⁴.

מקור אבות

של המזמור שכל הפרק יש בו כפילות ע"ש. אלא שמברוך הבא הביא הטור (שם) שמנהג ספרד שלא לכפול. ובהגהות ר"א אזולאי זצ"ל על הלבוש גם ציין שכן מנהג ספרד, והחיד"א בשו"ת יוסף אומץ (ס' כ) גם העיד על מנהג ירושלים וחברון שאין כופלים מברוך הבא.

אמנם הרבה קהילות הספרדים ועדות המזרח שינו מנהג הקדום בספרד ונהגו לכפול את הכל כפי מנהג אשכנז. ע' בכה"ח (אות מג). ברם אנן בדידן נשארנו במנהג ספרד הקדום ולא כופלים.

ולכא' טעם מנהג ספרד הקדום שלא לכפול הפסוקים כתב האבודרהם הנ"ל דפסוק ברוך הבא כפול וכן פסוק אלי אתה ואודך. ופסוק אל ה' ויאר לנו באמצע שני פסוקים אלו, לכן גם אין כופלים אותו.

ואמנם לפ"ז לא כופלים מברוך הבא ואילך, אלא שהודו כופלים (וראיתי נותנים טעם שסיום הענין הוא). וכך משמע סתימת מנהג ספרד, וכפי שכתב החיד"א שמברוך הבא ואילך לא כופלים.

אמנם בב"י (שם) כתב טעם למנהגי ספרד כעין דברי האבודרהם שהפסוקים מברוך

כדי להוציא, הוי סתם דעתו לעשות כהתקנה, שהוא ממילא כנתכוין להוציא אם יש לאחד צורך, אף שהוא אינו יודע מזה. ע"כ. ברם יש לחלק בין חזרת הש"ץ דכל כולה נתקנה כדי להוציא את האינו בקי, לנידוננו דברכת ההלל.

³¹⁴. כן המנהג הפשוט, ונדפס בסידורים. עיין בסידור חסד לאברהם שכופל רק הודו, ומקורו מהאבודרהם (סדר הלל) שכתב שהטעם לכפילות הפסוקים מפני שבתחלת הפרשה מן המצר ענני יה, כפולים עד אודך כי עניתני, כנגד העזה"ז וימות המשיח, ולפיכך אנו גומרים אותה בכפילה עד סוף הפרק. ופסוק ברוך הבא כבר כפול בברכנוכם מבית ה'. וכן פסוק אלי אתה ואודך כבר כפול הוא אלהי ארוממך, וכיון שכך אין צריכים לכפול שני הפסוקים, מפני שהם כבר כפולים, ואין כופלים פסוק אל ה' ויאר לנו, מפני שהוא באמצע ע"כ. וע' בכללי גאוני המערב מש"כ דבהרבה דברים נגררנו בתר האבודרהם.

ומקור הדברים דהנה בגמ' סוכה דף ל"ח איתא כופלים, והכל כפי מנהג המדינה ורש"י פ' דכופלים הפסוקים האחרונים

סימן תכו – ברכת הלבנה וזמנה

נוסח ברכת הלבנה

סעיף ב: ...ותולה עיניו ומישר רגליו ומברך (מעומד), ואומר ג"פ סימן טוב תהיה לבל ישראל, ברוך יוצרך וכו'. הגה ורוקד ג' פעמים כנגדה ואומר כשם שאני רוקד וכו', ואומר תפול עליהם וכו' ולמפרע כאזן ידמו וכו' ג"פ, ויאמר לחזירו ג"פ שלום עליך. ומשיצ הוא כשואל. ונוהגין לומר דוד מלך ישראל חי וקיים, שמלכותו נמשל ללצנה ועמיד להתחדש כמומה וגו'.

פותחים ברכת הלבנה במזמור "הללויה הללו את ה' מן השמים" ³¹⁵.

מקור אבות

ובבן איש חי העתיק המזמור למנצח. ואין מנהגנו כן.

ונוהגים לומר ברוך יוצריך בחיריק, ולא בצירי.

ולענין ברכה על הלבנה כאשר יש ענן דק שמכסה החיד"א במורה לאצבע (אות קפ"ד) החמיר בזה והו"ד בבית עובד. וכ"כ בבא"ח (ויקרא כ"ג) להחמיר. אמנם יש חולקים ע' בשו"ת ספר יהושע (סי' י"ד) שהביא ראיות מוכיחות להתיר. וכ"כ בהדיא בשו"ת הרדב"ז ח"א (סי' קנד) והו"ד בכנה"ג ועוד. ובקיצוש"ע (טולידנו דף מ"א) כתב שאם יש לחוש שאם ימתין יעבור זמן הברכה, טוב יותר לברך כך. וכן אם היה ליל מושצ"ק, ויש אנשים הרבה, ואם לא יברכו עתה יש לחוש שהרבה מן הקהל לא יברכו מפני טרדתם, מוטב שיברכו כך, ומי שירצה להחמיר על עצמו תבא עליו ברכה, וכו' עכ"ד.

ולענין זמן ברכת הלבנה במוצ"ש, ע'

הבא ואילך כפולים, אך פסוק אלי אתה וה"ה פסוק הודו הם פשוטים, ועל שני פסוקים אלו בלבד אמר רבי בסוכה דף לט. דכופל בה דברים. ובאמת ראיתי כמה מקומות שנהגו כהב"י דכופלים אלי אתה והודו, רק לא כופלים ברוך הבא ואל ה'. ונהרא נהרא ופשטיה, וכמש"כ מר"ן דכל מקום לפי מנהגו. והנה כ"ז מברוך הבא ואילך אבל מאודך עד אנא ה' כו"ע לא פליגי דיש לכפול וזה עולה מדינא דגמ' וכ"כ בשער הכוונות. ודלא כפי שכתב סידור אבותינו להיפך וע' בסוף הספר במכתבים מה שכתבנו בזה.

מצאתי בספר וזאת ליהודה (סי' נו) "כבר ידוע מנהג קצת אנשי מעשה שמתענים בכל ערב ר"ח, לפי שבו מתכפרים עוונות של כל החודש והעלה שמותר להתענות גם בערב ר"ח אייר, אע"פ שהוא בניסן שהוא תענית יחידים שמותר".

³¹⁵. כן המנהג ונדפס בסידורים וכן העתיק בקיצוש"ע (טולידנו) דף מ"ב.

מאימתי מברכין על הלבנה

סעיף ד: אין מברכין עליה עד שיעברו ז' ימים עליה.

אם חל מוצאי שבת לפני יום ז' מהמולד, כל שעברו ג' ימים מהמולד המנהג ברוב הקהילות לברך על הלבנה במוצ"ש ברוב עם וכשלבושים בבגדי שבת (בפרט כשיש חשש שבמוצ"ש הבא יהיה מעונן, ועלול לעבור הזמן)³¹⁶.

מקור אבות

והאריך בזה בח"א ע"ש. [נובספר נהגו העם (ר"ח) הביא שרק אחר ז' ימים מברכים על הלבנה. וצ"ע מכל גאוני המערב הנ"ל שלא העידו כן. ונכדו הרב מרדכי עובדיה שליט"א הבהיר לי שכוונתו רק לעירו צפרו, ולא לשאר ערי המערב].

והנה מקור הלכה זו שלא לברך על הלבנה עד שיעברו עליה ז' ימים, הוא ע"פ הר"י גיקטיליא בעל שערי אורה, שכתב בתשובה, שעל פי הקבלה אין לברך על חידוש הלבנה עד שיעברו עליה שבעה ימים, והו"ד בב"י. ומדברי הראשונים והאחרונים בסוגיא אינו מבואר כן, דבגמ' מס' סנהדרין (מא:) איתא, וא"ר אחא א"ר חנינא עד כמה מברכין על החדש, עד שתתמלא פגימתה, וכמה א"ר יעקב בר אידי א"ר ייבא עד שבעה, נהרדעי אמרי עד י"ו. ולענין מאימתי אפשר לברך, אינו מבואר. והנה הרמב"ם בהל' ברכות (פ"י הל' יז) כתב "אם לא בירך עליה בליל הראשון מברך עליה עד ששה עשר יום בחדש, עד שתמלא פגימתה. ע"כ. משמע שמברך עליה אפי' ביום הראשון. ושארבה זה הזמן הראוי לברך עליה. וכן דייק המהרש"ל בביאורו על הסמ"ג. והנה

במחזיק ברכה (סי' תכו) בשם הנו"ב (סי' מא), דמברך אחרי הבדלה משום תדיר. אך אם חושש שיכסו עננים יברך לפני ערבית.

316. כן העידו גאוני המערב שזהו המנהג הפשוט כ"כ בבית עובד (הל' ברה"ל ח') "אם חל מוצ"ש קודם ז' מהמולד יש לסמוך על רבינו יונה, ומקדשין אחר ג' ימים מיום המולד, מפני שהוא מוצ"ש, וגם מפני שהציבור מקובצין וברוב העם הדרת מלך". וכ"כ בספר שופריה דיוסף (דף מז) שנהגו כן ע"פ הבית עובד משום ברוב עם הדרת מלך. וכ"כ בנוהג בחכמה שזה מנהג מאריה מו"ה רפאל אבן צור זצ"ל, שהיה נוהג כך בביהכנ"ס שלו, שמנהג הזה כפי הדין. ובקיצושו"ע (טולידו דף מ"ג): "וכן קיבלנו מרבנותינו כל הקדמונים, לקדש אותה במוצ"ש לאחר שעברו עליה ג' ימים. וכן נהגנו אנחנו ורבנותינו. וכ"כ הלבוש וט"ז. ונהרא נהרא ופשטיה". וכ"כ בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג (סי' נה) ומנהגינו מאז וע"ע דאם הוא מוצאי שב"ק ועברו ג' ימים, טוב לברך אותה ברוב עם הדרת מלך, וכשהוא מקושט בבגדי שבת, אבל אם אין מוצ"ש ממתינים עד שעוברים ז' ימים ע"כ.

במס' סופרים (פ' כ' הל' א') איתא, אין מברכין על הירח אלא במוצ"ש כשהוא מבושם ובכלים נאים ותולה עיניו כנגדה, ומיישר את רגליו ומברך" וברבינו יונה (סופ"ד דברכות) לא גרס במוצ"ש דלא מסתבר לברך דוקא במוצ"ש, דלפעמים ר"ח ביום ראשון, ולמה לו להמתין עד ז' ימים. ופירש שתבשם פירושו עד שמתוק האור שלה, ר"ל משעה שמתוק האור שלה ואדם נהנה ממנו, שזהו אחר ב' או אחר ג' ימים, אבל ירח בן יומו מתוך קטנותו אין האור שלה מתוק, שאין אדם נהנה ממנו. [ונהנה אע"פ שרבינו יונה הזכיר שצריך ליהנות ממנה, אינ"ז בגדר ברכת הנהנין, אלא הוא תנאי בברכת השבח, שכשנהנה אז יברך. וכן מוכח מהרמב"ם כלל ברכה זו בתוך ברכות השבח. וס"ל דאפי' ביום הראשון מברך, דסו"ס מברך על חידושה, והא נתחדשה. וע' בשו"ת יהושע (סי' יד) דמוכח מיניה דנהי שצריך לקבל הנאה, מ"מ זהו רק תנאי בדבר, אבל מכ"מ עדיין ברכת השבח הוי ופשוט ואכמ"ל].

אמנם בבן איש חי (ויקרא אות כ"ג) מטעם הכלל דספק ברכות להקל כתב שלא לברך עד שיעברו עליה ז' ימים שלמים מעת המולד. וכ"כ בחס"ל (ג'), ובשו"ת שואל ונשאל ח"ג (סי' מז-מח). וע' בחיד"א בספר מורה באצבע (אות קפב) שכן יש לחשוש. כן הביא בכה"ח (ס"ק סא).

ונראה דמנהג זה שנהגו לברך הלבנה אחרי שיעברו עליה ג' ימים, אם חל במוצ"ש, מלבד שהוא מבוסס על רוב הפוסקים ראשונים ואחרונים כדיתבאר,

ולא חששו לקבלה. ונראה עוד שגם בדעת מר"ן י"ל הכי. דהנה בתרה"ד (סי' לה) דן בראה הלבנה בחידושה ואם ימתין עד מוצ"ש לא ישאר לילות הרבה בחודש, שאם יהיה מעונן ד' ימים אחריו יעבור זמן ברכת הלבנה, כה"ג אין להמתין עד מוצ"ש. ע"כ. ונפסק כן בשו"ע. ועפ"ז כתב הלבוש דאם חל מוצ"ש ו' ימים בחודש, או אפי' ה' ימים, ורואין הלבנה שאורה רב ומובהק שיש לסמוך על תלמידי רבינו יונה לברך אפי' קודם ז' ימים בעוד שהוא מבושם בשמחת שבת ובבגדים נאים, והוא יותר טוב משימתין עד אחר ז' ויהיו ימי החול, ולא יוכל להמתין עד שבת הבא שמא יהיה ליל מעונן והוא יהיה יותר מי"א ימים בחודש, ואין להמתין עליו כמש"כ למעלה ע"כ. ונפסק כן בשו"ע, ומבואר מזה דמר"ן הקיל באמירת ברכת הלבנה לפני ז' כדי לומר ברכת הלבנה במוצ"ש. ולפי מש"כ מר"ן גופא דאין מברכין אלא במוצ"ש, קשה לקיים גם מש"כ בסעיף ד' דאין מברכין עליה עד שיעברו עליה ז' ימים, ובשניהם כתב לשון "אין מברכין עליה", וע"כ דאין להוכיח מלשון זה דהוי ברכה לבטלה אם מברך לפני כן, וכמו שלברך במוצ"ש הוי רק בגדר מצוה מן המובחר, ה"ה מש"כ מרן שאין מברכין עליה אלא לאחר ז' ימים, דלא גרע מוצ"ש מדין ז' ימים, שלפי הראשונים ורוב הפוסקים י"ל דעדיפא לברך לפני ז' ימים במוצ"ש מאשר לאחר ז' ימים בשאינו מוצ"ש. וכעני"ז הראוני שכתב בשולחן לחם הפנים (רקח), דמש"כ השו"ע לברך ז' ימים אחר המולד, איירי בשאין אפשרות לברך

זוטא (סופ"ד דברכות) כתב הרמ"ע דבחשש גשמים יברך אחר ג' ימים. ומבואר שאינ"ז דין לעיכובא. (אך אפשר שטעמו לא לברך לפני ז' חלק מהטעם של השערי אורה). וכן מבואר בעוד הרבה אחרונים דנקטו כן למעשה ושכן המנהג. (וע' בשיירי כנה"ג (סי' תכו) ושלמ"צ (דף רל"ב) ונהר מצרים (הל' ר"ח) שבחסרים כמה שעות ליום ז' בוודאי יש להקל כדי לזכות לרוב עם במוצ"ש).

ובספר שופריה דיוסף שם (סי' ט"ו) כתב עוד דלפמש"כ המג"א דמברכין על הלכנה אפ' אם עברו שני ימים וי"ח שעות, בנפל המולד בליל חמישי כבר במוצ"ש אפשר לברך, וכן לשון רבינו יונה דיברך ב' או ג' ימים אחרי המולד. נמצא בידינו כמה סיבות למה יש בדוקא לקיים המנהג לברך אחר ג' ימים, כשחל במוצ"ש. (א) ע"פ הלבוש, דחיישינן שיעבור הזמן ויהיה מעונן וכדברי השו"ע ח"ב לברך רק במוצ"ש ב) שלא להחמיץ המצוה, כמש"כ הב"ח ופר"ח ומשב"ז (וזה אפי' ביום חול, והעיד שכן המנהג) לאפוקי מפלוגתא דנהרדעי ורב יהודה כמש"כ בכת"י שהובא בטוב עין.

ובהשמים החדשים (או"ח סי' לח) העלה להחמיר שלא לברך לפני שיעברו ז' ימים, וכ"כ בוזאת ליהודה (סי' סג).

וע' בהערות הגר"י בנאים שליט"א (בסוף הספר) שבטטואן נהגו להמתין ז' ימים.

במוצ"ש הראשון, וכ"כ בחיי אדם (כלל קיה אות י"ד) וז"ל: ויש ממתנים עד ז' ימים אם לא כשחל מוצ"ש בתוך שבעה, דאז מקדשים במוצ"ש. וכ"כ בשו"ת אהל יעקב (ששפורטש) סי' ס"ז. וכן נקט במג"א (ס"ק יג) למעשה, דיכול לברך ביום ג' במוצ"ש, אם חושש שיעבור, ובפרט כאשר יש בזה משום ברוב עם הדרת מלך במוצ"ש. וכ"כ בב"ח, והעיד "כן קיבלנו מרבתינו שכך נהגו כל הקדמונים שלא להחמיץ את המצוה" ואפילו בלא חשש שיהיה עננים מכסים יש לנהוג כן. וכן הוכיח בפר"ח מגוף דברי הגמ', וכ"כ בפרמ"ג (משב"ז ג') דמשמע מהפר"ח דאף בחול מברך אחר ג' ימים. וכתב "וכן אני נוהג כי לפעמים טורח לקבץ עשרה, ובא לידי שכחה. ויום המעונן ובימי חורף וגשם אף בחול אחר ג"י אין לגעור במי שנוהג כן".

וגם החיד"א גופיה בשו"ת טוב עין (סי' יח אות עו) הביא מכת"י וז"ל, דכל דברי מרן רק ע"פ קבלה, אבל מצד הדין הדבר פשוט שאדרבה נכון להקדים קודם שיעברו עליה שבעה ימים, להוציא עצמו ממת' רב יהודה ונהרדעי, יפה עושה ע"כ. וגם מהרמ"ע פאנו שהיה מגדולי המקובלים מוכח שאין חשש ברכה לבטלה אם מברך לפני ז' ימים. שכן אף שבתשובותיו (סי' ע"ח) כתב להלכה לברך אחר ז' ימים דוקא, ושכן עיקר. ובאלפסי

סימן תכח – סדר קביעת המועדים וסדר הפרשיות

הפטרת דרשו במנחה בצום גדליה

סעיף ה: ביום צום גדליה במנחה מפטירין דרשו.

נהגו בימי קדם להפטיר במנחה של צום גדליה "דרשו ה' בהמצאו"³¹⁷. ויש אומרים שלא מברכין על הפטרה זו³¹⁸.

מקור אבות

יעקב (שפורטש סי' סד), שמנהג א"י שלא כדעת מר"ן.

318. כן כתב בשו"ת פאת ים (שם) שאין אנו קוראים את ההפטרה בתורת חיוב כלל, ולא מכח הפטרה, אלא מחמת התשובה לעורר הלבבות לאותה המדה דוקא. ועל כן פשוט שאין לברך כלל. נוכ' לבסס דבריו, שהרי מרן לא הביא דין זה אלא מור"ם הביאו. ולמור"ם מברך על ההפטרה כדין, משא"כ למר"ן שלא הביא דין זה, ע"כ הוא לעורר בתשובה גרידא. אכן מר"ן בסי' תכ"ח כתב בהדיא דמפטירין, ומשמע בברכה. וצע"ג. וע' בהגהת הגר"ש אבן דנאן שליט"א (בסוף הספר) שכן נהגו בפאס.

317. כן העיד בשו"ת אהל יעקב (שפורטש) (סי' ס"ד) שכן מנהג המערבים. וכ"כ בשו"ת פאת ים (סי' ו'), ובשו"ת מים חיים ח"ב (סי' ז'), שזה המנהג וכדעת מר"ן. ומקור למנהג, בפסיקתא שהובא בטור, שמפטירין תרתי דתיבתא, ובב"י כתב דלהשלים בתרתי דתיובתא יאמר דרשו בצום גדליה כמש"כ התוספות במגילה (דף לא ד"ה ראש חודש), ומשמע סתמא שדין הפטרה זו ככל הפטרות בברכה, ונהגו כדעת מר"ן.

ברם ברמב"ם (פי"ג הל' תפלה) מבואר שלא מפטירין בשום תענית צבור. ועפ"ז נהגו רוב עדות המזרח דלא כמר"ן, ולא מפטירין בצום גדליה, כפי שהעיד בלדוד אמת (סי' כ"א אות כ"א). וכ"כ בשו"ת אהל

סימן תכט – שאין נופלים על פניהם כל ניסן

אסרו חג

סעיף ב: הגה וכו' ונוהגין להרצות קצת צאכליה ושמייה ציוס אחר החג והוא אסרו חג.

מנהג מחז"ק פאס יע"א שלא לעשות מלאכה בכל אסרו חג³¹⁹.

מקור אבות

מלאכה במוצאי יו"ט (ס' קכא) וז"ל שנו חכ' העושה מלאכה בע"ש ובערבי יו"ט ובמוצ"ש ובמוצאי יו"ט ובחנוכה ובפורים ובר"ח וכו' אינו רואה סימן ברכה לעולם ע"כ. והו"ד ביוסף אומץ (ס' כ). אכן לא מבואר לגבי איסור מלאכה ביום אסרו חג.

ונשאל למהר"ש בתורת חיים (שם) אי אסור במלאכה, והשיב דשרי. אולם בברכ"י (ס' תצד ס"ה) כתב ע"פ דברי התוס' רי"ד בחגיגה (דף יח.) דאסרו חג לאחר שבועות אסור מדינא במלאכה דיום טבוח הוא, אסור במלאכה. והנה מלבד יום לאחר שבועות, לא מבואר כלל טעם לאיסור מלאכה ביום לאחר פסח וסוכות.

ונר' דכמ"כ בירושלמי בריה דמועדא ופירש בפני משה (שם) "וכלומר שלאחר החג שלהם ג"כ עושין שמחה ומתענגין בסעודת המועד שלהן שנשאר". ובהמשך הגמ' שם מביא שגם בחג שלנו קרי בריה דמועדא. ומשמע דמאותו הטעם הוא. והיינו כדי להראות חביבותא בחג, ביום שלמחרת שמחין ג"כ. ונר' דזהו טעם מנהג פאס יע"א שגם באסרו

319. כן העיר בנוהג בחכמה (דף לד).

ומקור הדברים הנה בשולחן גבוה ס' תצב (ס"ק ד) כתב דמקום שנהגו שלא לעשות מלאכה בכל מוצאי יו"ט אסור משום דברים המותרים, וכ"כ בתורת חיים (ח"ג ס' ח') ובכה"ח (שם).

ובשו"ת רב פעלים (ח"ב סוד לישרים ס' א), כתב דבעיר בגדאד יע"א המנהג הוא שלא לעשות בעלי המלאכות את מלאכתן ביום אסרו חג, וכן אין עושין משא ומתן כמו בחול המועד. ע"כ וזהו כמנהג פאס יע"א שלא לעשות מלאכה באסרו חג. ובנוה"ב (שם) הביא מעשה עם מוה"ר אבנר צרפתי זצ"ל שגזר על בעלי אומנות לסגור חנויותיהם גם כשחל אסרו חג בשבת, שלמחרתו ביום הראשון צריכים להיות בטלים ממלאכתם שכן מנהגנו.

והנה מקור לאסרו חג, בירושלמי (ע"ז פ"א סוף ה"א) קורא לאסרו חג בריה דמועדא. ובשבלי הלקט (ס' רסב) כתב ע"פ הגמ' מס' סוכה (מה): לעשות מחרת החג אסרו חג, לשמח ולמעט בהספד ותענית.

וכן איתא בספר החסידים לגבי מניעת

סימן תל – ובו סעיף אחד

הפטרת שבת הגדול, וכשחל בערב פסח

סעיף א: שבת שלפני פסח קורין אותו שבת הגדול מפני הנס שנעשה בו.

מפטירין בהפטרת "וערבה לה" בשבת הגדול, גם כשחל ערב פסח להיות בשבת³²⁰.

מקור אבות

חל בער"פ כדעתיק הלבוש). וכך הובא באו"ז (ח"ב סי' שצ"ג) ע"פ רש"י. וכך דייק בשו"ת יבי"א (ח"ד סי' לט) מדברי החיד"א שכתב לפרש הפטרת שבת הגדול "וערבה" בכל ספריו. וכך דעת עוד כמה גדולי הדור ע"ש.

רבים נהגו שלא לאכול מצה כבר מפורים, אע"פ שמעיקר הדין עד ער"פ שרי, מכ"מ נהגו כן משום חיבוב מצוה. בדין אכילת מצות לפני פסח נהגו שמר"ח ניסן כבר לא טועמים מצות. אך ע' בנהגו העם שרק סמוך לפסח אפו מצות, וא"כ יתכן שבגלל שלא היה להם מצות נהגו כן. וע' בשו"ת אג"מ ח"א (סי' קנה) בזה. וע' במבוא בענין מנהג שהונהג מחמת סיבות צדדיות.

בענין תענית בכורות בספר כתר שם טוב ח"ג (דף 18) כתב דבערי מארוקן הבכורות באים במקום שאירע בו ביום מצות מילה וטעמו משהו ובזה פטרו עצמם מלצום. וע' שם מה שהביא סימוכין למנהג להתענות (וע"ע בכתר שם טוב ח"א דף ק"ב בהערה לגבי נוסח קדיש "דעתיד לחדתא" הנהגו בסיום מסכת).

וגם לא נהגו הנקבות כלל בתענית

חג שנפל בשבת, מכ"מ יום ראשון שבו אסור במלאכה, שזהו היום הראשון שבא לאחר החג ששייך למנוע ממלאכה לקראת חביבותא בחג ולשמוח בו לכבוד החג.

והנה ברב פעלים (שם) כתב שמנהגם שרק בפסח וסוכות נוהגים כן. אכן מנהג פאס יע"א בכל אסרו חג. ובפרט לפי הברכ"י. ובאסרו חג דשבועות מדינא יש למנוע ממלאכה שהוא יום הטבוח. ולפי מה שכתבנו בטעם למניעת מלאכה באסרו חג, שייך לכל ג' הרגלים שמתענגין בסעודת המועד.

ברכת האילנות. נהגו לברך בחוה"מ משום ברוב עם. ויש שנהגו לברך באיסרו חג. ע' מה שכתבנו בסימן רכ"ו. 320. כן המנהג הפשוט והביאו בנהג בחכמה (רל"ו) ובנהגו העם (פסח).

וע' בלבוש (שם) שכתב הטעם למה מפטירין בשבת זו וערבה, דכתיב בה הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא, שהוא דומה לבשורת הגאולה ע"י משה במצרים. והוי כעין המאורע בכל שבת הגדול. וכתב הגר"ז (שם) שכך מנהגם כשחל ער"פ להיות בשבת (ולא רק כשלא

סימן תמד – דין ערב פסח שחל להיות בשבת

סעודות שבת בערב פסח שחל להיות בשבת

סעיף א: י"ד שחל להיות בשבת בודקין ליל י"ג ומבערים הכל לפני השבת ומשיירין מזון ב' סעודות לצורך השבת דסעודה ג' זמנה אחר המנחה ואז אינו יכול לעשותה לא במצה ולא בחמץ אלא במצה עשירה וצריך לעשותה קודם שעה עשירית הגה וצמדינוט אלו שאין נוהגין לאכול מזה עשירה כדלקמן ס' מס"ז ס"ד זהה יקיים סעודה ג' צמיני פירות או צער ודגים כדלעיל ס' רצ"א ס"ה זהה.

הנהוג לקום מוקדם ולאכול סעודה ראשונה ביום בפת, ולקיים סעודה שלישית בבשר ודגים או במצה עשירה³²¹. ויש שהיו מקיימים כל הסעודות עם מצה עשירה³²².

מקור אבות

וכיבוד הבית וכיוצא, מלבד מניעת עונג שבת שהיו צריכים לאכול בין תנור לכירים, ועוד שרבים מתאחרים להתפלל בשבת וקיים חשש שיאכלו חמץ אחר זמן איסורו, ולכן עלה בדעתי להזהיר את העם לבער כל החמץ מערב שבת, ויקבעו סעודותיהם בשבת זו על מצה עשירה וכו'. אלא שלא מלאני לבי להטריח את העם לעשות מצה עשירה, כמש"כ מרן הב"י (ס' תמד) ומכ"מ אני נהגתי כן בעצמי וביעיתי הכל מער"ש ואכלתי מצה עשירה וכן גיליתי און כמה ת"ח רשומים לעשות כן ואולי על ידי כך ישתרבו המנהג מאליו. ע"כ. ומשמע שמשום טורח לא היו עושים כן, אולם מי שרוצה לקבוע סעודתו על מצה עשירה בער"פ שחל להיות בשבת, אע"פ שיש בזה מקולי ופשוטי אם ברכתה

בכורות. כדאיתא ברמ"א (ס' תע) ובמחזיק ברכה (אות ב') שכן המנהג. וכ"כ בבא"ח (ש"ר צו כ"ה).

321. כן המנהג, וכ"כ בנהר מצרים (פסח) שהיו קמים מוקדם, ובפרט שרבים היו יוצאים בסעודה ג' במיני תרגימא, וכן אמר לי הגר"ש משאש זצ"ל שלא מקפיד בזה שהרי ע"פ רוב אדם שבע מהסעודה ואינו תאב ליטול ידיו, וע"כ בשבת זו היו מסתפקים במיני פירות, וכדומה.

322. ע' בשמו יוסף (כן וואלד) ס' קלו, שכן נהג. ובשו"ת תעלומות לב (חזון) ח"א (או"ח סימן ד) כתב "בשנה זו התרל"ו, חל ער"פ בשבת וכמו צער בנפשי על האיסורים ותקלות שאירעו בשבת זו מחמת אכילת החמץ, כי לא היו יכולים להזהר היטב בענין הפירורים של החמץ

סימן תמו – דיני תערובת חמץ בתוך הפסח

חוזר ונייעור בפסח

סעיף ד: אם נתערב החמץ קודם פסח ונתבטל בו, אינו חוזר ונייעור בפסח לאסור במשהו. ויש חולקים. הגה ונוהגין כסצנא הראשונה בכל מערובות שהוא לח בלח, מיהו צדצר יצא שנתערב, או שיש לחוש למערובות כגון פת שנפל ליין, אע"פ שנטלו משם אסור בפסח, דחיישין שמא נשאלו בו פירורין ונותין טעם בפסח. יש אומרים שהמנהג הפשוט להורות כדברי מר"ן ומור"ם דלח בלח מתבטל קודם הפסח ואין אנו אומרים חוזר ונייעור³²³.

מקור אבות

ואמנם רבו המחמירים בפסח לחוש לחוזר ונייעור אפילו בדבר לח. ובפר"ח (שם) כתב דקבלת הגאונים המחמירים בכל דבר לח לומר חו"נ תכריע, ונמשך אחריו בברכ"י (אות יד) שרוב החכמים נהגו דין חוזר ונייעור (וקאי על נידון הפר"ח בחטה שבתוך השמן ושטעמו עדיין נאסר מדין חו"נ). וכ"כ בשו"ת כפי אהרן ח"ב (או"ח סי' ו') וכתב בזכור לאברהם (הל' פסח) שזה מנהג טורקיא. והעתיק הדברים בכה"ח (ס"ק עח). אולם מאחר שחמץ פגום איסורו דרבנן משמע מדעת מר"ן להתיר מדהביא בסתמא להתיר, ואח"כ הביא שיש חולקים, וסתם ויש הל' כסתם. ועוד, הכא הביא מר"ן דעה שניה. בלשון יש חולקים ולא יש אומרים, ובזה יש יותר צד לנקוט כהדעה הראשונה אפ' אם י"א קמא (ע' בכללים במבוא הכללי למנהגי המערב). ובנוב"ק (או"ח סי' כ"ד) כתב דהמנהג הפשוט במדינות פולין ואשכנז להקל כמסקנת הרמ"א, וע"ע במחז"ב.

המוציא או מזונות, נר' דיש לצרף שיטת המג"א (ס' קסח) שיש לצרף שאר מיני אוכלים ל"ד ביצים, ושיטת הזרע אמת ששבת קובע לסעודה, ועוד שאין פת מצוי, וטפי נחשב ללחם, ויברכו עליה המוציא.

והמובחר לטגן מצה בשמן או לבשלה, ובזה פקע שם מצה ממנו (ע' מג"א ס' תמד בשם המהרי"ל) ועדיין נשאר עליו ברכת המוציא דיותר מכזית, וכן יעץ הגרע"י שליט"א בספרו חזון עובדיה (פסח) דף רס"ג, ובזה נמלט מחשש ברכות.

323. כ"כ הגר"ש משאש זצ"ל במכתב לספר מקראי קודש (פסח) (דף תקפ"ג): "על שאלתו אם אנו נוהגים להחמיר בהלכות פסח כמור"ם ז"ל ולא כמר"ן בדין חו"נ ובדין חטה שלא נתבקעה. מעולם לא ראיתי מנהג בזה להחמיר בפסח שלא כדעת מר"ן". וכן מוכח משו"ת קרית דוד חנה ח"ב (סי' עב) דקיי"ל בזה כמר"ן לענין מה שכתב לענין שחר, עיי"ש.

וי"א שנהגו לכתחילה לחוש לכל החומרות דחוזר וניעור, אבל בדיעבד מתירין הכל³²⁴.

נותן טעם לפגם בפסח

סעיף י: נותן טעם לפגם מותר גם בפסח. הגה ויש מחמירין, וכן נוהגין צאלו המדינות, וזמקום שיש מנהג להחמיר אפילו משהו ונ"ט לפגם אסור.

נותן טעם לפגם מותר גם בפסח ולא חיישינן לדברי מור"ם לאסור³²⁵.

מקור אבות

בנטל"פ. ע"ש.

ובענין מצות המכונה בשנת תרע"ב נתעוררה שערוריה עצומה בענין זה, ובהשתמשות העילאנדר"י, שכל השנה טוחנים תבואה לתותה, ויש אוסרים אפי' בריחים חדשות, וכתב הרב רחמ"ן רבי רפאל חיים משה ן' נאים זצ"ל רבה של גיברלטר ספר הנקרא "קול תחנה קול טחנה" תשובה ארוכה ע"ז, בנו"ג עם מוה"ר חיים בלייח. ונדפס בירושלים שנת תער"ב. ופשוט שהמצות בימינו שונות, ונהרא נהרא ופשטיה.

ובענין מצה שרויה לא הוזכר בשום אחד מגאוני המערב חומרא זו. ואם נהגו בו איזה משפחות, אין זה מנהג קהילה, אלא מחומרות בפסח שיש שנהגו כן.

324. כן העיד בקיצוש"ע (טולידנו הל' פסח דף פ"א): וסיים "כן מנהגנו בארצות מארוקן".

325. כ"כ בנוהג בחכמה (דף קס.). והוסיף: "מצאתי כתוב בכ"י מהרה"ג מו"ה משה בן שמחון שקיבל מהרה"ג מו"ה אברהם בן סומאל זצ"ל מחכם מו"ה אליהו מפטאן זצ"ל שמנהג מחז"ק פאס יע"א כמרן זצ"ל". וכן עולה ממכתב הגר"ש משאש זצ"ל (הובא לעיל סי' ד'), שגם בדין סתם כלים אינם בני יומן הקילו, וה"נ בנטל"פ. וכדעת הפר"ח, דהעיקר כדעת מר"ן. ודלא כמש"כ הכה"ח (סי' רכו) דמחמירין בפסח בכל החומרות כדעת מור"ם. ובשו"ת מקוה המים (ח"ב סי' טו) החמיר לכתחילה

סימן תמח – דין חמץ שעבר עליו הפסח

מכירת חמץ

סעיף ג: חמץ של ישראל שעבר עליו הפסח, אסור בהנאה אפילו הניחו שוגג או אנוס. ואם מכרו או נתנו לאינו יהודי שמחוץ לבית קודם הפסח, אע"פ שהישראל מכרו לאינו יהודי ויודע בו שלא ינע בו כלל אלא ישמרנו לו עד לאחר הפסח ויחזור ויתננו לו, מותר ובלבד שיתננו לו מתנה גמורה בלי שום תנאי, או שימכרנו לו מכירה גמורה בדבר מועט; אבל מתנה על מנת להחזיר לא מהני:

המכירת חמץ המובחר שנעשה משנים קדמוניות הוא שהיו מוציאים החמץ מן הבתים ומן החצרות. ובימינו שקשה לעשות דבר זה, יש ליזהר לקיים כל התנאים הדרושים, ובכללם שכירות מקום, מסירת המפתח וכו' 326.

מקור אבות

המפתח (ע' בט"ז ס"ק ד, ובמג"א ס"ק ד) איירי שהגוי שילם עבור כל החמץ ולכן אם לא מסר לו המפתחות נר' כהערכה.

אמנם, ראיתי להרב נאמן ס"ט באור תורה ה'תשמ"ז סו"ס צט שפקפק על דברי השד"ח ועל מה שלא נוהגים לעשות מסירת מפתחות בזמנינו וכן העיר בזה בשו"ת אורל"צ ח"ג. ע"כ הציעו למסור המעטפה המפתחות להרב. ויש נוהגים שבשטר המכירה יהיה כתוב היכן אפשר להשיג המפתחות, ואפ' אם יסע למרחקים בפסח מכ"מ אפשר להשיג המפתחות ע"י אחר, ונראה שנכון מאד לנהוג כן ובפרט כדי שלא יהיה שום חוכא ואטולא במכירה כמש"כ בביאור הלכה. (וכתבנו בקונטרס מנוחת מרדכי על הלכות פסח למצוא סמוכין לאלו המכנים חמץ לחג המימונה,

326. כ"כ באוצר המכתבים (ח"ג אלף ת'). וע"ע בנהגו העם (פסח) דמכירת החמץ היה נעשה ע"י מסירת מפתח.

והנה, כשהיה המכירה נעשית ע"י יחידים אזי בוודאי מסירת המפתח היה יותר קל וכיון שלא היה מוציא החמץ מן הבית היה משכיר המקום ומוסר מפתח לגוי. אמנם בזמנינו שהמכירה נעשית ע"י הרבנים בכמות גדולה של מוכרי חמץ, רובם לא נהגו למסור מפתחות, ואם היו עושים כן, נמצא דהגוי יצטרך להחזיק מאות מפתחות בידו.

וראיתי בשדי חמד (מע' חמץ ומצה ס' ט' אות ו') שכתב ליישב בשם הבגדי ישע דכיון דנוהגים בזמנינו שאין הגוי משלם בעבור כל החמץ אלא זקף עליו במלוה אין זו הערמה שאינו נותן לו את המפתח והאחרונים שדיברו אודות מסירת

סימן תנא – דיני הגעלת כלים

הבשר כלי זכוכית בפסח

סעיף כ"ו: כלי זכוכית אפי' מכניסין לקיום ואפי' משתמש בהם בחמין א"צ שום הבשר, שאינם בולעים, ובשמיפה בעלמא סגי להו. הגה ויש מחמירין ואומרים דכלי זכוכית אפי' הגעלה לא מהני להו. וכן המנהג צאשכנו וצמדינות האלו. המנהג להקל להשתמש בכלי זכוכית שנשתמשו בהם כל השנה, ואפי' השתמשו בו בחמין, ודלא כדעת מור"ם³²⁷.

מקור אבות

במארוקן גם אצל גדולי תורה, ועד היום הכל שוטפים כלים ורוחצים אותם היטב ומשתמשים בהם וכן נוהגים ע"כ.

ויש שנהגו לשוטפם ג' פעמים הנקרא מילוי ועירווי (פירוש שממלא המים על גדותיו ויניחם בו כ"ד שעות מעת לעת, ושופך המים, וממלאו שוב לכ"ד שעות, ועושה כן ג' פעמים) דומיא דמש"כ בשו"ע סעיף כ"א דמתירין במילוי ועירווי ג' פעמים. וכ"כ בכה"ח ס"ק רצה, דכיון דרוב תשמישו בצונן יש להקל.

ואעפ"כ מוכרים אותו, דאין בו משום חמץ שעבר עליו הפסח).

327. כ"כ בנוהג בחכמה (דף קס"ג). וציין לדברי הבית יהודה (ע"ש) במנהגי אלג'יר, שכתב כן. וכן מנהג תוניס כמש"כ בברית כהונה (דף מ"ח אות ח). וע' בקיצוש"ע (טולידנו סי' ר"צ) דג"כ העתיק בסתמא כן. וכן העיר הגר"ש משא"ש זצצ"ל בהסכמתו להגדש"פ כה לחי להגר"י חזן זצ"ל שהחמיר לבני ספרד להשתמש דוקא בכוסות זכוכית, והשיג וז"ל ואנכי לא ידעתי ולא ראיתי מנהג זה כלל נוהג

סימן תנג – דיני החטים ומחינתם למצות

אכילת אורז וחומום ושאר קטניות בפסח

סעיף א: אלו דברים שיוצאים בהם ידי חובת מצה וכו', אבל לא אורז ושאר מיני קטניות. וגם אינם באים לידי חימוץ, ומותר לעשות מהם תבשיל.

הגה ויש חוסרים והמנהג נאשכנו להחמיר ואין לשנות.

המנהג הפשוט בכל ערי המערב הפנימי להמנע מאכילת אורז בפסח³²⁸. ולענין אם מועיל לשנות ולבטל מנהג זה ע"י התרת נדרים,

מקור אבות

המהר"י זיין שכתב שפשט איסורו בכמה קהילות. ובפקודת אלעזר (סי' נא ס' ט') כתב שכל ההמון בירושלים נמנעים מאכילת אורז בפסח וכך העיד בנהג בחכמה (פסח), ובספר נהגו העם (פסח), והדברים מפורסמים. וכ"כ בלקט הקמח (ר' חיים משאש זצ"ל) שכל מיני קטניות נהגו לאכלם בפסח (ויש שטעו שחשבו דר"א לביד"א למין חיטים ואינו כן) עי"ש.

והנה מדברי כל הפוסקים עולה שרק באורז שהיה קיים בו חשש של תערובת מורסן, קמו ופרשו חכמי המערב מאכילתה מחשש חמץ במשהו. וא"כ אינו שייך כלל לגזירת קטניות אשר דיבר בו הרמ"א ואסר כל מיני קטניות מגזירת דילמא אתו לאחלוף. ולעיקר ההלכה מנהג כל ארצות ספרד ובכללם המערב הפנימי שכל מיני קטניות מותרים בפסח. וכן מבואר בהדיא מדברי השואלים במשפט וצדקה ביעקב (שם), שגם אורז מעיקר הדין מותר, ורק נפל בו חשש דחמץ משהו מצד המציאות. וכ"כ בפקודת אלעזר, שנוהגים לאכול קטניות

328. כ"כ בשו"ת משפט וצדקה ביעקב ח"א (סי' ט') במכתב ששלחו לו רבני הדור לאסור אכילת אורז בפסח מאחר שנטחן עם סובין ומורסן. והשיב שגם מור אביו נהג לאסור אף הכלים. ונמשכו אחריו אנשי מקנים ונהגו כמנהגו. והסיק דיש לנו לאוסרו מאחר דטוחנין בו מורסן כדי להחליקו, וא"א להמלט מזה דיהיה בו איסור משהו. והביא עוד מחכמי טיטואן שגם נזהרו מאורז נרק לא הסכים לטעם שהוגד לו שחיישינן לר"י בן נורי שאורז מחמיץ, כיון שהש"ס פליג עליה. וסיים דיש ג' סיבות לאיסור, (א) מחשש שטחנו עמו מורסן. (ב) אפשר לזייפו בקמח. (ג) משום תערובת חיטים קלופים. ובמחזיק ברכה (סי' תסז אות י') הביא מכ"י מרבינו חיים נ' עטר זלה"ה דהאינדא דלא בקיאינן בחליטה לכתחילה אסור. ושכך הורה הר"ש. עמאר זלה"ה ונוהגים כדבריו במערב הפנימי. והעיד גם על ירושלים שנהגו הכי. וכן נהגו בארצות טורקיה וכמו שהעיד בלב חיים ח"א (סי' צ"ב). והברכ"י (שם) הביא בשם

ראה בהערה³²⁹.

מקור אבות

פירשנו מחשש). ולכן בשעת הדחק התירו אכילת אורז ע"י קינוח האורז מכל אבק, כנ"ל.

329. שורש הספק, דהנה בשו"ת חת"ס (או"ח סי' קכב) הסיק דמי שרוצה להתיר אכילת האורז בפסח בהתרה אין לו על מה לסמוך, דכיון שמנהג זה שהתפשט אצל ערי אשכנז נוסד ע"י הגאונים, בעי בי"ד גדול מהם כדי להתירו, וכה"ג אין לו התרה. וכ"כ הרבה פוסקים דמנהג קהל לא שייך בו התרה, כמש"כ בשו"ת מהרש"ל (סי' ו'), וידוע שכן היה מורה הגר"צ אבא שאול זצ"ל (ע"ע באור"צ ח"ג) שאין להתיר אכילת אורז ע"י התרה. אמנם נר' דלבני המערב הפנימי אין הדבר אסור כ"כ כמו לכן אשכנז. ואפי' לדברי החת"ס יש לדון להקל בזה ע"פ מה שהוכחנו מגאוני המערב הפנימי דמה שאסרו אצלנו האורז לא היה מצד שתיקנו כך מדרך גזירה, כעין מה שהבין החת"ס בדעת הרמ"א, אלא שלפני"כ במשך כל הדורות היו אוכלים אורז בפסח, ורק בשלב מסויים נפלה בו תקלה, שטחננוהו עם מורסן כדי להחליקו. ובמשפט וצדקה ביעקב שם הוסיף דמאחר שנפלה ריעותא באורז, יש לצרף גם טעמו של הרמ"א, אמנם בלא ריעותא לא היה קם ועושה מעשה לאוסרו. וגם מה שהוסיף שני טעמים נוספים לאיסור, היינו בנוסף לחשש מורסן, ובימינו חששות אלו לא קיימים, ואפשר שבכה"ג לא קבלנו על עצמינו לפרוש מאכילתה. דפרשו מאורז רק מצד

חוץ מאורז. וכן העלה באורך בשו"ת מים חיים ח"א (סי' קסא), ודיבר קשות על הנוהגים לאסור כל מיני קטניות כסייג, אלא מנהגנו לאסור רק האסור. וכן מבואר מהמחז"ב בשם רבינו ח. נ' עטר ז"ל, שרק לכתחילה אסרו, ודוקא כשהוא בלא חליטה, אלמא דע"י התקנה דחליטה כלל וכלל שרי. וכידוע שמתחילה הג"ר יהודה בן עטר היה נוהג היתר באכילת האורז בפסח. וכן ראיתי בספר לקט הקמח (אות פ') שכתב אודות אכילת אורז בפסח: "מנהגנו לאוסרו בפסח ע"פ עדות הסוחרים האומרים שבא בספינה מעורב עם שקים של קמח ומתערב בו אבק הקמח, וגם האורז הגדל בערי המערב, ובא משומר ע"י ישראל, נהגו לאוסרו אטו הבא ממדינת הים. ובשעת הדחק התרנו את הכל ע"י קנוח גרגרי האורז בבגד נקי מכל אבק. וכן עשינו בשנת תרכ"ח ותרכ"ט שהיה דוחק הרבה בקמח כשר של חיטים" וע"ע בשו"ת ליצחק ריח (אות א' ס"ג). וכן הובא במים חיים (ח"ב ב' מב). ע' שו"ת ר' יהודה בן עטר ס' י"ד ומצא באורז שלש ריעותות וסימנם מפ"ח יקוש מ'ורסן פ'ידאוס ח'יטים קלופות.

ומבואר מכל המקורות הנ"ל דמה שאסרו אכילת אורז בפסח לא היה זה תיקון כגדר וסייג, אלא חששא בעלמא משום שבמציאות אירע שנתערב בו חמץ. (ובנוהג בחכמה דף ק"ס כתב דלא אוכלים קטניות בסתמא, וצ"ע לחת"ס ולקיצושי"ע. אבל בוודאי אינ"ז ממש כדבריהם דהם אסרו מגורה, ואנו

ונהגו רבים להמנע מאכילת קטניות ופולים יבשים, וכן ממיני תבלינים כמו זעפרן שהיו נמצאים בתוך שקיות פתוחות ושכיח שיתערב בו קמח³³⁰. אבל אכילת אפונים לחים וכדומה מותרים.

יש שנמנעו מאכילת חומוס בפסח ונתנו סימן ששמו דומה לחמץ בלשון ערבי³³¹. יש שנמנעו מאכילת קטניות יבשים אבל אוכלים

מקור אבות

ושגם בשקיות לא יתערב בו שום קמח, ואין חשש טחינה עם התערובת מורסן, לא קיבלו להחמיר בכה"ג. די"ל דמה שנמנעו מזה הוא רק במקומות ששייך עכ"פ לחשוש, ובימינו שפקע החשש תו ליכא למיחש. ואולי אפי' התרה אינו צריך. מכ"מ להלכה אין הדבר מסור אלא לגדולי ההוראה.

ונר' דאותם שנמנעו מאכילת סוכר וזעפרן וכדומה, אם יש להם צורך לאכול מהם בפסח, בזה וודאי יש להתיר ע"י התרה. דרך באורו יש לדון שהוי כקבלת רבים שלא שייך ביה התרה, משא"כ במה שנמנעו משפחות מסוימות מסוכר וזעפרן וכו' אינ"ז מנהג שהתפשט בכל הקהילות שצריך ב"ד אחר להתירו, ועיין.

ויש משפחות שנמנעו מלאכול חמץ עד תום השבוע לאחר הפסח, ויש שנמנעו באסור חג. ע' בנוה"ב (דף קסד).

³³⁰. כן מנהג רבים, והטעם כאמור ששכיח שיתערב בו קמח, ולפ"ז יש לדון אם בימינו שייך חומרא זו, כיון שאין חשש גדול שנתערב קמח כפעם, וע"י בדיקה קפדנית והשגחה אפשר שיש להקל בזה. וע' במה שכתבנו לעיל.

³³¹. כן מובא בשו"ת מים חיים (ח"ב סי'

חשש ומניעה בעלמא, ולא מגזירה. שו"ר כן בשו"ת לב חיים (ח"ב סי' צ"ד) שכתב דמה שכתב החיד"א בשם מהר"י זיין שפשט איסורו בכמה קהילות. אגב שיטפא כתב כן. דלכני ספרד רק נמנעו בזה מדרך חומרא, וע"ז שייך התרה.

עוד יש לצרף מש"כ הלב חיים (שם) שאפי' לבני אשכנז מועיל התרה, כיון דהוי כדברים המותרים, דע"י התרה מותר. ופליג על החת"ס ודעימיה שכ' שאין בקבלת רבים התרה. [וברב פעלים ח"ג (סי' ל') ג"כ התיר אורז ע"י התרה. אך אינו ראייה לעניננו, דשם איירי במקצת העם שפרשו מאורז ולא קהילה שלימה]. נוסף לכך יש לומר דגם הרמ"א אשר אסר קטניות, היינו ע"פ ההג"מ (פ"ה הל"א) בשם הסמ"ק מגזירת דילמא אתו לאחלופי. ובפר"ח תמה ע"ז דהא קיי"ל דלא גוזרים גזירות מעצמנו. וכן הבין החת"ס ברמ"א, שמצד גזירת קדמונים אוסרים. אך בשו"ת אג"מ (או"ח ג' סי' סג) ביאר בגדר חומרת קטניות אליבא דהרמ"א, דאינו דבר הנאסר בקיבוץ חכ' אלא הנהיגו העם שלא לאכול כמה מינים. וקיל טפי לענין התרה. וצ"ע. ועכ"פ לסניף ודאי אפשר לצרף להתיר ע"י התרה. ומאחר שכן, אם בימינו ישיגו בתעשיית האורז השגחה קפדנית,

אפונים לחים³³². יש שנהגו לא לאכול סוכר בפסח מחשש שנפלו חתיכת פת בתוך הסוכר³³³. אך לצורך חולה או קטן מותר לאכול אורז ושאר קטניות אחרי בדיקה קפדנית מחשש תערובת חמץ³³⁴.

מקור אבות

333. ע' בנהגו העם (פסח). וכן מנהג מראכש. וע' בשו"ת דברי שלום ואמת (עמאר ס' ט"ז) דסוכר קלאב [העשוי ככובע] התיר לאוכלו בפסח מאחר שאין בו חשש חמץ, שהעידו שאין בו שום סרך וחשש חמץ. ומשמע מדבריו שהמנהג במקומם (מכנאסא) היה להמנע מסוכר דק מחשש חמץ. וכאמור בימינו לא שייך כ"ז, ובהשגחה קפדנית יש לדון להתיר.

334. כך הובא בכה"ח (שם ס"ק יג) שבשעת הדחק הותר גם לשיטת הרמ"א כמש"כ החי"א. וכן שמעתי מזקן אחד, שאירע פעם מקרה שהיה מצוי קלקול מעיים אצל התינוקות מחמת המצה, והתיר לו הגאון רבי חיים סרירי זצ"ל מעיר פאס לאכול אורז בפסח.

(מב) ויש שנתנו טעם, ששמו בערבית דומה לחמץ. ומאחר שאינו טעם המכריח, רבים מהקהילות בצפון מרוקו שדיברו ספרדית נהגו באכילת חומוס בפסח. ויש שהעידו שבעיר צפרו נהגו היתר באכילתם. וצ"ע אם בימינו שלא מצוי שמדברים בערבית עדיין שייכת חומרא זו. ואולי זה קל מאורז, שכן החומוס רק מצד שמו פירשו ממנו, אך כאמור אין לפרוץ גדר, בלא שאלת חכם.

332. כן המנהג להקל כיון שלא היה שייך בהם תערובת קמח. ומצאתי כן בשד"ח (כללים מ' ס"י ל"ז ד"ה שוב ראיתי) בשם החקקי לב (או"ח ס"י יג), וכ"כ בנוהג בחכמה (דף קס) שאין אוכלים אפונים בתבשיל. ויש שאפי' לחים אינם אוכלים אותם, וכן מנהג מראכש.

סימן תנה – דין מים שלנו

מלח בעיסה

סעיף ה: נוהגין שלא ליתן מלח במצה ונכון הדבר (ואפילו נדיענזד יש לאסור).

יש שהעידו על מנהג ותיק לעשות ריקקין דקין הנקראים בערבי תרי"ד שיש בהם מלח, ושסומכים על דעת הרשב"א. והורו הרבנים שאין להקל בזה³³⁵.

שמן ושאר תבלינין בעיסה

סעיף ו: לש מצה בקצח ושומשמן ובמיני תבלין כשרה כיון שיש בה מעט מצה ומ"מ אין ליתן בה תבלין לפי שהוא חד ומחמם העיסה. הגה ופלפלין אפ' נדיענזד אסור וכן אס נפל זה סיד.

האלמור"ק שטחין ועורכים אותם בשמן (ויש בו גם מים) יש שהיו מקילים, ולא מצא חן בעיני חכמים.

וגם היו מקילים לעשות מצות בשמן וכסבר ומיני תבלין וזה נשתכח³³⁶.

מקור אבות

בצפרו יע"א דהא בתר פאס יע"א גרירי בכל מילי.

336. תשובת המוהריב"ע זצ"ל שם, שהאלמור"ק גריע טובא שיש בו מים ושמן וממהר להחמיץ והיה מעורר הקהל ע"ז בדרשת שבת הגדול.

ובענין המצה בשמן ושאר תבלינין, כך כתב שהקהל מאזאוויא שבאו לפאס היו עושים. וכבר נשתכח הדבר.

335. תשובת מוהריב"ע בשו"ת משפט צדקה ביעקב (ח"א ס' קמח) ובשואל מובא מה שיש ת"ח שרצו ללמוד עליהם זכות להגן על המנהג הזה הנפוץ לעשות התרי"ד ומנהג הזה שיש לו על מי לסמוך ועוקר ההלכה. והריב"ע השיב שבפאס יע"א אין אחד מן הרבנים שהורו להקל בזה. והוסיף שלמשמע אוזן בצפרו היו עושים אותם תמיד ואנחנו הולכים בעקבותם, ותימה שאיך נשתרבב זה

סימן תעב – דיני הסיבה וארבע כוסות

הסיבה לאשה

סעיף ד: אשה אינה צריכה הסיבה אלא א"כ היא חשובה הגה וכל הנשים שלנו מיקרי חשובות אך לא נהגו להסב כי סמכו על הראצ"ה דכתב דזומן הזה אין להסב.

המנהג הפשוט במערב הפנימי שנשים לא היו מסיבות³³⁷, אך נראה שבימינו טוב להחמיר, ושנשים יעשו הסיבה³³⁸, כי לפי כמה פוסקים נשי דידן חשובות הן.

מקור אבות

דאין דרכה. (והשאלות לא גרס "אצל בעלה"). וכך סתם השו"ע שכל אשה אינה צריכה הסיבה.

ובברכ"י (שם) כתב דלפי טעם הרב שאלות, וכן נקט הפר"ח כדבריו, א"כ האידנא דאיש ואשה יחד עשיר ואביון בימי השנה לאו אורח ארעא למזגא, מאחר שכן בליל התקדש חג נהגו להסב איש ואשה שוו בשיעוריהן וצריכו הסיבה דאידי ואידי בכל השנה לאו אורחיהו בהכי. ע"כ.

ועוד נר' דלפי טעמו של הר"ן ור' מנוח, דמה דאשה אינה צריכה הסיבה הוא מפני דמשמשת בעלה, בימינו שיש להרבה נשים משרות, וגם שאר הנשים יושבים חלק ניכר בשולחן, לדבריהם, נשי דידן בזמה"ז מסיבות.

והנה מה דאיתא בגמ' דאשה חשובה צריכה הסיבה. לפ' פ' השאלות היינו כפשוטו, אשה שדרכה להסב וזה לא שייך כ"כ בזמננו, אך לפי פ' ר' מנוח,

337. כן המנהג הפשוט, וכן העיר הגר"י מאמן שליט"א, וכן שמעתי מכמה חכמי מרוקו שכן היה המנהג הפשוט שנשים לא היו מסיבות.

338. נראה שבימינו יש להורות לנשים להחמיר ולעשות הסיבה. ומקור הדברים, איתא בגמ' מס' פסחים דף קח. אשה אצל בעלה לא בעיא הסיבה ואם אשה חשובה היא צריכה הסיבה ע"כ. ויש לברר מהו הטעם שאשה אינה צריכה הסיבה. וגם יש לברר מהו נחשב אשה חשובה בזמננו.

הנה ברשב"ם פירש, בד"ה אשה, [ולא גרס "אצל בעלה"] מפני אמת בעלה וכפופה לו ומפרש בשאלות דרב אחאי לאו דרכיהו דנשי למיזגא. אולם בר"ן כתב מפני שמשמשת לבעלה. וכעני"ז כתב ר' מנוח (בר"מ פ"ז ה"ח שטרודה בעניי מאכל). והנפק"מ בין הטעמים באשה שאין לה בעל, לפי הרשב"ם והר"ן ור' מנוח חייבת, ולפי השאלות אינה חייבת

א. לפי השאלות ע"פ מש"כ הברכ"י איש ואשה שוין בזמננו. ב. הרבה נשים בזמננו צריכות להסב לפי פ' הר"ן ור' מנח. ג. לפי הרשב"ם י"ל דבזמננו נשים אינן כפופות. ואולי זהו כוונת המרדכי דנשי דידן חשובות הן.

ולכן אע"פ שבמערב, נשים לא היו מסיבות, ידוע שהיו מאד טרודות בצרכי הסעודה, ובקושי היו יושבות על השולחן, ובזמננו יותר שכיח שיושבות בשולחן לסדר ההגדה. ולפי הר"ן ור' מנח חייבות. ועוד מסתבר דפחות כפופות בזמננו מזמניהם. ובכה"ח (ס"ק כח) כתב דגם בק"ק אשכנזים שנהגו הנשים שלא להסב, מכ"מ המחמיר תע"ב (וכלשון הגמ' נשים אינן "צריכות" הסיבה, אבל אין ענין שאין להם להסב). וכ"כ בהלכות חג בחג (שם) ושאצל החזו"א והקה"י נהגו הנשים להסב. ע"כ נר' דיש לנשים בזמננו להחמיר בזה, בפרט שקשה להגדיר לכל או"א מי חשובה, ומי לא. אלא נר' דאשה ששכחה ולא הסיבה, אין לה לחזור להסב, דבמילתא דרבנן ספיקא לקולא, ויש צדדים לפוטרה עכ"פ. ובדיעבד אין לה לחזור ולהסב.

הביא ג' פירושים: א. אשה חשובה שאין לה בעל והיא גברת בית. ב. אשה חשובה בפרי ידיה והיא בת גדולי הדור. ג. אינה צריכה להתעסק בצרכי הבית שיש לה עבדים ושפחות. ולפי פירושו הג', מצוי בינינו הרבה נשים חשובות. וגם לפי פירושו השני הרבה נשים חשובות בפרי ידיה. וגם לפי השאלות, י"ל כפי שכתב הברכ"י, שבין כה נשי דידן שוו לאנשים, וכמו שאנשים נהגו להסב ה"ה לנשים.

ועוד, כתבו התוס', ורי"ו, שנשים שלנו חשובות הן וצריכות הסיבה. וציין לדבריהם בב"י. ואולי נקטו כהרשב"ם שאימת בעלה עליה, ובימינו אינן כ"כ כפופות לבעליהן. וכ"כ בספר הלכות חג בחג (פרק כב).

והנה מנהג הספרדים, שנשים מסיבות, וכפי שהעיד בספר פסח מעובין מהכנה"ג (ס' ג'), וכ"כ בשו"ג. ובשו"ת אור לציון ח"ג (פ' טו) ושלפ"ז כתב שנשים שלא הסיבו יש להם לחזור ולהסב מכ"מ.

ומעתה נראה דהגם שמנהגנו כדברי מר"ן שאשה אינה צריכה הסיבה, מכ"מ טוב להחמיר שנשים מסיבות, מכמה טעמים:

סימן תעג – דיני כוס ראשון וסדר הפסח עד כוס שני

עשיית החרוסת

סעיף ה: הגה וכו' וחרוסת יעשה עצ זכר לטיט, אח"כ נותנין צו מעט חומץ או יין אדום זכר לדס, ועושין החרוסת מפירות שנמשלו זהם ישראל כגון תפוחים תאנים אגוזים רמונים שקדים, ונותנין עליו תבלין כגון קנמון וזנגביל הדומים לתבן שהיו מגבלין צו הטיט.

נהגו גם להוסיף תמרים, וצמוקים, ועוד תבלינין הכל כפי מה שמצוי³³⁹.

נוסחאות ומנהגים באמירת ההגדה

סעיף ו: ויקח המצה האמצעית ויבצענה לשתיים, ויתן חציה לאחד מהמסובין לשומרה לאפיקומן, ונותנין אותה תחת המפה, וחציה השני ישים בין שתי השלימות, ויגביה הקערה שיש בה המצות ויאמר הא לחמא עניא עד מה נשתנה.

לפני נוסח הא לחמא עניא, מקדימים ואומרים "בבהילו יצאנו ממצרים", כנוסחת הרמב"ם³⁴⁰.

ונוהגים בעת אמירת "בבהילו" לסובב הקערה על ראש כל אחד מהמסובין ג' פעמים³⁴¹.

מקור אבות

פסח (דפוס לוורנו) "נהגו לסבבה על ראשי המסובין וכו' יצאו במצרים ג"פ". וכ"כ בנוהג בחכמה (דף קס"ג) וכן מנהג יוצאי לוב.

ובנוסח הקידוש בדרום המערב בערי תאפילאלת נהגו בנוסח מיוחד שמקורו עוד מימי הגאונים, כ"כ בנר המערב (עמוד סג').

339. באוצר המכתבים (חלק א' אלף קכח) פירט הפירות שעושים מהם החרוסת, והם: התפוחים, תאנים, אגוזים, רמונים, שקדים, ומוסיפים תמרים זכר לזאת קומתך דמתה לתמר, כ"כ במטה משה הל' פסח (סי' תרי"ב). ומוסיפים צמוקים זכר לגפן שנמשלו בו ישראל דכתיב גפן ממצרים תסיע.

341. כן המנהג הפשוט כפי שהעיד בנוהג בחכמה (שם), ובקיצושו"ע (טולידנו

340. כן המנהג הפשוט כדאיתא בהגדת הרמב"ם (סוף הל' פסח). וכ"כ בספר ערב

בעת בציעת המצה לשתיים יש שנוהגים לומר תפילה קצרה בערבית שתרגומה כך: "ככה קרע ה' את הים לשנים עשר גזרים כשיצאו בני" ממצרים, על ידי אדוננו ונביאנו משה בן עמרם ע"ה, וכמו שגאלם והושיעם מהעבודה הקשה לחירות כך הקב"ה יגאלנו מגלות זו למען שמו הגדול והנורא"³⁴².

מקור אבות

קדושה וברכה שיוצא מעשר ספירות. וראיתי עוד טעם נכון לסיבוב הקערה בעת אמירת בבהילו, בהגדה כה לחי לרבי יצחק חזן זצ"ל והוא ע"פ ההגמ"י (פ"ז) בשם רבינו שמחה דבשעה שאומר הא לחמא עניא יגביה הקערה ומשמע משום שינוי כדי שישאלו התינוקות, אולם הראב"ה כתב בשם הרשב"א שהוא משום שמחה כעין הגבהת הכוסות בשעה שאומר לפיכך. וכ"כ בשבלי הלקט ומזה נתפשט המנהג בעת אמירת בבהילו... הא לחמא עניא הגבהת הקערה ולשורר בקול נעים וזמרה.

וכמה משפחות במראכש נהגו בבהילו עם פרחים. ע' בנוה"ב דף קסב, שבפסח מניחים שושנים בשולחן, והביא טעמים לזה.

יש מדקדקים שנהגו להתפלל בער"פ תפלת מנחה קודם עשיית המצות הגם שבכל השנה חיישינן לדעת הרמב"ם ושו"ע שלא לתפלל מנחה גדולה, כ"כ הג"ר יהודה טולידאנו זצ"ל מגדולי מכנאס (תק"מ-תר), הובא באוסף דורות ניסן ה'תשע"ב.

כרפס נאכל בלא הסיכה כ"כ הג"ר יהודה טולידאנו זצ"ל (שם).

³⁴². כן המנהג הפשוט וכ"כ בהגדת

דף קמ"ז אות י"ז). והמקור היותר קדמון למנהג לסובב הקערה על ראש המסובין, נמצא באחד מהקדמונים רבינו יצחק אלאחדב זצ"ל תלמידו של ר"י בן הרא"ש בהגדש"פ "פסח לדורות" (דף מה). וז"ל: ומנהג ספרד להגביה הקערה בידו ואומר "הא לחמא עניא", ונהגו להקיף הקערה סביב ראש הקטנים. ובנוה"ב שם הביא כן מהחיד"א בספר מעגל טוב (הוצאת מקיצי נרדמים), שבהיותו בתוניס בליל פסח, ראה שנהגו כן, וגם לנשים סיבבו את הקערה. וכ"כ הגר"ח פלאגי בחיים לראש (הגדש"פ דף מט). וכתב בנוה"ב שם שנראה שהוא מנהג נפוץ בכל תפוצות ישראל. ובאמת בלשון הר' יצחק אלאחדב מבואר שזה מנהג כל ספרד. והתפשט גם לארצות המגר"ב. וגם בתורקיה (מקומו של הגר"פ).

וכתבו הפוסקים כמה טעמים לסיבוב הקערה. (א) זכר לענני הכבוד. (ב) להמחיש למסובים לומר כך יצאתם ממצרים בחפזון (נוהג בחכמה שם). (ג) בזכות עשרה מצוות הרומזין ליו"ד ספירות שיגן עלינו והקערה מעל ראשנו דומה לכנפי היונה שהיונה כנפיה מגינות עליה אף ישראל המצוות מגינות עליהם (קיצו"ע שם). (ד) כעני"ז כתב בחיים לראש שתחול הברכה על האדם משפע

ולמפורסמות אין צריך ראייה ע"כ. ומשמע מדבריו שלא נהגו להחמיר בזה כלל. וכ"כ הגר"ש משאש זצ"ל במכתב בספר מקראי קודש (פסח) שכן המנהג לא לשער שיעורי ביצה בשיעור שנתקטנו השיעורים, בין בדאורייתא בין בדרבנן, וכדעת השו"ע. וכמש"כ הצ"ח גופיה, שדעת השו"ע שלא נתקטנו הביצים. (אמנם שמעתי בשם הגר"י בן וואליד זצ"ל שנקט לחומרא כדעת הצ"ח שנתגדלו השיעורים).

ושיעורים אלו משערים בנפח ולא במשקל. הנה בספר לב מבין ביו"ד ס' קא ס"ט כתב שהשערה היא בכמות לא במשקל כמו שנהגו דיצא מן המנהג קולא שלו כהפה"ד גם הרב א"א לא נהג כן ויש להחמיר כדברי הפר"ח דברי א"א זצ"ל. והמנהג פשוט שמשערין במשקל וגם הרב א"א עצמו נהג כן כל ימיו מבי"ן עכ"ל. ובספר מזרח שמ"ש (פי' צ"ח אות א') הביא דבריו ותמה דראוי לכל מורי הוראה לשער לפי הנפח, ומה שנהגו לשער לפי משקל טעות הוא. וכ"כ בשמ"ש ומגן ח"ב סי' עג ובח"ג יו"ד ס' מה שמדידה בנפח היא המוסברת. אכן מה שהעיר במזרח שמ"ש שתמה היאך המבי"ן כתב לשער במשקל אחר שראה למר אביו הרה"ג המרבי"ן זלה"ה שנהג בכמות. אך יש להעיר דנראה יותר בכוונת המרבי"ן שכן נהגו במשקל וכמו שסיים המבי"ן שכן נהג הרב א"א כל ימיו. הכוונה שמשערים במשקל. וכ"כ הגר"י מונסוניגו זצ"ל בקופת הרוכלים (שיעורין אות ב) ששיעור ששים בכמות ולא במשקל.

"ערב פסח" (לוורנו) וז"ל באות ה' נלפני יחץ] "מנהגנו לומר בשעת הבציעה כך קרע ד' את הים לי"ב קרעים ויצאו בני ישראל ביבשה" ועי"ש מקורו. ואמרו נוסח זו בערבית.

נהגו בקצת מקומות להניח על השולחן קערת מים ודגים שוחים בהם. ואחר קריאת ההגדה מניחים איש איש מקל על כתיפו, וצורר תלוי בו, ויוצאים כך אל מחוץ לבית בחפזון ובמרוצה בצעקות "ככה עשו אבותינו במצרים" (נר המערב שם).

ובנוסחאות ההגדה קשה לקבוע איזה נוסחאות הוקבעו, ומכל מקום יש כמה דברים ידועים: הא לחמא בקמץ, דלא כהחיד"א במחז"ב שכתב לומר בצירי. אפיקומן בסגול, לפני ביד חזקה זו הדבר יש שהוסיפו "אמרו רבותינו ז"ל וכו'". אך בארצות המגר"ב לא נהגו בזה. חייב אדם להראות ולא לראות כגירסת הרמב"ם. "זכר למקדש כהלל הזקן שהיה כורכן ואוכלן בבת אחת לקיים" ולא "מצה ומרור בלא ברכה וכו'".

ונוסח ההגדה בדרום מרוקו יש בו הוספות שונות. וכן הביא בספר נר המערב (דף שג) וכתב שקצת מן ההוספות ההם ישנם גם בהגדות בגדד.

ובענין השיעורים בליל פסח. ע' בשו"ת דבר אמת (להגר"י מונסוניגו זצ"ל) סימן א' שהרחיב היריעה בזה. ודעתו שאין לחוש כלל לסברא דנתגדלו השעורים. וכתב שם בשם הפחד יצחק דאם אמת היה הדבר שהביצים שבהם שיערו חז"ל היו גדולים משלנו, לא הוו שתקו מיניה (הפוסקים) ללמדנו חידוש זה,

אופן שפיכת היין בעשרת המכות

סעיף ז: הגה ונוהגים לזרוק מעט מן הכוס צלצצו כשמגיע לדס ואש ותמרות עשן. וכן כשמזכיר מכות דל"ך עד"ש צלח"צ, צללל וצפרט, הכל ט"ז פעמים.

יש שנהגו לשפוך היין באמירת המכות מהכוס עצמו, ולא באצבע³⁴³. ויש שנהגו לשפוך מהכוס באצבע, ונהגו לשפוך בסוף גם את שאר היין שבכוס לתוך הקערה ששפכו בה היין של המכות³⁴⁴. וגם נהגו לשפוך בכל שפיכה ושפיכה של היין גם מעט מים³⁴⁵.

מקור אבות

מהיין הפגום, שפכו שאר היין, וכפי שהעיד בהגדת ער"פ, ואם אינו רוצה לשפוך, יכול להוסיף עליו מעט יין.

345. כן המנהג הפשוט. ונר' הטעם בזה כמש"כ הפוסקים שיש לשפוך היין לתוך כלי שבור ואח"כ ישפכנו למקום שאין דרכן של בני"א ללכת שם, כיון שיש בו רוח רעה, ה"נ נותן בו מים כדי להחליש כח הרוח רעה כדמבואר בפוסקים (סימן ד') שע"י שפיכות מים מבטל הרוח רעה.

נהגו רבים להכין כוס לאליהו הנביא וכ"כ בחק יעקב ס' ת"פ (סק"ז ז). ויש שלא נהגו בזה.

343. כן המנהג הפשוט ומקורו בספר ערב פסח (לוורנו): "ויקח הכוס של היין לפניו שאמר עליו ההגדה ויעשה ג' שפיכות כשאומר וכו'". עיי"ש בהמשך דבריו שביאר למה דוקא בשפיכה ולא באצבע. וכתב "וצריך להשאיר מהיין שבכוס ולא ישפכנו כולו וכו'". והנוהגים לשפוך מהכוס לא יפה הם עושים, אלא צריך להוסיף עליו יין אחר, וימלאנו, וגומר עליו סדר ההגדה" והעיד כן בקיצו"ע (טולידנו) דף קנ"ב וכן מבואר בכה"ח ס"ק קס"ד והובא כן בגר"ז ס"ק נ"א ע"פ האריז"ל.

344. כן נהגו רבים וכדי שלא לשתות

סימן תעו – מנהג אכילת צלי בליל פסח

אכילת צלי בליל פסח

סעיף א: מקום שנהגו לאכול צלי בליל פסחים אוכלים, מקום שנהגו שלא לאכול אין אוכלין וכו'.

מנהג המערב שלא לאכול צלי בליל פסח³⁴⁶.

מקור אבות

(עיאש) והו"ד בשע"ת ס' תעג סעיף ב' כתב שם שלא שמע וראה במדינתו לנהוג איסור אכילת צלי ביום. משמע דנהגו כן עכ"פ בלילה.

346. כ"כ בקצשו"ע (טולידאנו) סימן שיא אות טו "אנחנו במערב נוהגין שלא לאכול צלי בליל פסחים כלל וכ"כ בבית יהודה מנהג ארג"ל". והבית יהודה

סימן תפז – סדר תפלת ערבית של פסח

ברכת מעין שבע בליל פסח שחל בשבת
סעיף א: ואין אומרים ברכת מעין שבע.

בליל פסח שחל להיות בשבת אין אומרים ברכת מעין שבע לאחר תפילת העמידה, כי ליל שימורים הוא, ולא חוששין לדברי המקובלים שפסקו לאומרו³⁴⁷.

סדר תפלת ערבית של חג
שם: נהגו לפני ערבית לומר מזמור החג, ואח"ז רבים נהגו לומר מזמור צ"ג, ומתחילין מ"טוב להודות, וה' מלך³⁴⁸.

פסוק אלה מועדי ה' לפני שמו"ע בערבית של החג
שם: לפני העמידה בערבית אומרים רק הפסוק "אלה מועדי ה' מקראי קודש אשר תקראו אותם במועד" ואין אומרים כלל את הפסוק "וידבר משה את מועדי ה' אל בני ישראל"³⁴⁹.

מקור אבות

אלא נהגו כפשט הדברים.
 ובברכת השיאנו כשחל בשבת לא נהגו להוסיף אלו קינו ואלקי אבותינו רצה במנוחתינו, כ"כ בכל הסיפורים, וכן העיד בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג (ס' נ"ז אות י').

³⁴⁸. כן המנהג הפשוט בהרכה מקומות.
 וכן מנהג אלג'יר כמ"ש"כ בזה השולחן החדש (עמ' 387), לוב (נחלת אבות עמ' פא), וכן הביא בספר עלי הדס (עמ' 504) שכן המנהג הקדום מהספר כף נקי. אך רבים אומרים רק מזמור החג ונהרא נהרא ופשטיה.

³⁴⁹. וכן הוא בכל הסיפורים העתיקים.
 וכן כתב במשנת חסידים (מס' יו"ט פ"ג

³⁴⁷. כן המנהג פשוט כדברי מר"ן. וכן בס' ער"פ (לוורנו) "אין אומרים ברכה מעין שבע, שליל שימורים הוא. וכן כ' במחזור זכור לאברהם שביו"ט ראשון של פסח אין אומרים אותו. וכן העיד הגר"ש משאש (במכתב לספר מקראי קדש דף תקפ"ג), "מעולם לא אמרנו ברכה מעין שבע בליל פסח שחל להיות בשבת, והטעם כי ליל שימורים הוא, וא"צ לאומרו וכדעת מר"ן ז"ל באו"ח (סי' תפז)" וזה דלא כמנהג המקובלים לומר ברכת מעין שבע כשחל יו"ט א' של פסח בשבת כמ"ש"כ בנהר שלום (קנח ע"ב), ונהגו כן בבית מדרשו בבית אל. וכפי שביארנו, לא נגררנו בתריה בדברי קבלה

סימן תפט – סדר תפלת ליל שני של פסח וספירת העומר

אמירת ספירת העומר קודם "עלינו לשבח" ומנהגי תפילות בספה"ע סעיף א: בליל שני אחר תפלת ערבית מתחילין לספור העומר.

נהגו לספור ספירת העומר אחרי ברכו קודם אמירת עלינו לשבח³⁵⁰. וסופר הש"ץ בקול רם ואומר הרחמן, וחוזרים העם ומברכים וסופרים³⁵¹. ואחרי שסופרים, אומרים המזמור למנצח בנגינות, אנא בכח, עלינו לשבח³⁵².

מקור אבות

בראיית המלח, שבליל א' יקח בידו מלח ויקרא מזמורים "שיר המעלות לדוד שמחתי" ומזמור "לא גבה לבי", ומזמור "הנה מה טוב" ואח"כ פרשת העומר הכתובה בתורה, כ"כ בבית הבחירה (צא:).

351. ע' נהגו העם (פסח) ושבבכנ"ס של מוהריב"ץ בפאס מקדימין הקהל לברך ואח"כ הש"ץ.

352. כך המנהג הפשוט (אע"פ שלא הועתק בבית עובד) וכ"כ הגר"ז (תפ"ט סעיף יא) ובכה"ח (ס"ק ח.). ובנוסף הרחמן יש שאומרים הרחמן יחזיר עבודת בית המקדש למקומה במהרה בימינו. וי"א הרחמן יבנה ביהמ"ק ויחזיר העבודה במהרה בימינו. ונהרא נהרא ופשטיה. וע' בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג (סי' פה אות י').

יש שאינם פותחים "ברשות מורי ורבותי", שהרי אין מוציאים הציבור ידי חובתן.

מ"ה) כנה"ג (ס' תפז),.. שלמי חגיגה (עמ' ט). וכן מוכח בפרי עץ חיים דף קד, סדור הרש"ש, יפה ללב (ח"א' ס' תעג). וכן כתב בעלי הדס (508) שרק קהילת תימן ובבל מוסיפים הפסוק "וידבר", אבל אין זה מנהג רוב קהילות הספרדים.

350. כך המנהג הפשוט, וכדכתב המשנה ברורה (ס"ק ב') דכל מה דאפשר מקדימים לספור העומר כדי שיתקיים יותר "תמימות תהיינה".

ונהגו לחלק מעט מלח לכל מתפלל בלילה שמתחילים לספור ספירת העומר. וזה סגולה לשמירה מעין הרע. כ"כ בספר דבק מאח להחיד"א, והביאה מספר כת"י, (מערכת הי"ד אות ט"ו). וכ"כ עוד בספר מנחת משה (רבי ברוך אסאבג) "סגולה וסוד גדול לאחוז בידו מעט מלח בליל ראשון לספירת העומר". וכן הביא בספר ערב פסח (לוורנו) עמוד 210. וע"ע במנהגי בית אל (אות נ"ב) בענין סגולה

ספירת העומר לאחר תפילת שחרית

שם: מאחר שאם שכח אדם ולא ספר בלילה, אם סופר ביום בלי ברכה יכול להמשיך בשאר הימים לספור בברכה, נהגו לאחר תפילת שחרית לספור בלי ברכה³⁵³.

מקור אבות

מה"ת בזמה"ז מכ"מ נקרא מצות עשה. [וראיתי בילק"י (הערה תיב) שהקשה מרש"י מס' ברכות דף כ: דמצות עשה דרבנן לא נקרא מצות עשה, ולא מצאתי מה שציין שם]. וע' בכללי התלמוד לכנה"ג (לסוף מס' ברכות כלל א) שיש איסור דרבנן שקוראים איסור עשה. וגם מה שמוסיפים כמו שכתוב בתורה, הכוונה שחכ' תיקנו המצוה כמו שכתוב בתורה. ברם, יש שהעירו על נוסח זה שאין לאומרו, ע' בתשובות והנהגות (ח"ב ס' רמז) שו"ת דברי יציב (או"ח ס' ריד), והביאו כן בשם הגריש"א זצוק"ל.

353. כך המנהג הפשוט והעתיק בקיצוש"ע טולידנו (סי' שכו אות כה) בשם הכה"ח, ובנהגו העם (שם), והובא בספר נהר מצרים (הל' ספה"ע ס' כ"ד).

מנהג מכנאס לספור ספה"ע לאחר השיר של יום (הובא בסידור אבותינו, עטייה).

רבים נהגו לומר נוסח הלשם יחוד המובא בכמה סידורים "מצות עשה". והפסוק "כמו שכתוב בתורה" ואע"פ שקיי"ל שספירת העומר מדרבנן. הנה בבית עובד השמיט תיבות אלו, אך יש שאמרו נוסח זהו לשם יחוד. (וכן איתא בסידור הרש"ש נהר שלום דף לב.) ויש שעוררו על נוסח זה שאין לאומרו כיון שקיל דספירת העומר בזמה"ז דרבנן. שהרי פסק מרן בסעיף ג' דמעיקר הדין אפשר לספור ספה"ע בביה"ש ורק המדקדקים אינם סופרים עד צה"כ. וכתב הברכ"י שכן דעת רוב הפוסקים. וא"כ אין לומר נוסח "מצות עשה". אולם כתבו הפוסקים שאין מניעה מלאומרו. הגרשז"א זצ"ל בהליכות שלמה (הל' פסח) מובא שמה שאומר "מצות עשה" אין כוונתו לומר שהוי מצות עשה מה"ת אלא שמקיים מצות ספה"ע ואע"פ שאינו

סימן תצ – סדר תפילת יו"ט שני ותפלת חולו של מועד

קריאת הלל בברכה בחוה"מ פסח

סעיף ד: כל הימים של חולו של מועד ושני ימים אחרונים של יו"ט קורין תחלה בדילוג כמו בר"ח.

ומברכים לקרוא את ההלל כדין חצי הלל דר"ח³⁵⁴.

אמירת מזמור לתודה בימי הפסח

שם: נהגו שלא לומר מזמור לתודה בערב פסח, ובימי הפסח, מאחר שלא מביאים קרבן תודה בפסח, ומזמור זה נתקן כנגד הקרבן³⁵⁵.

חתימת ברכת ההפטרה

סעיף ז: הגה ואין מזכירין צרכת ההפטרה לפסח לא צאמנע ולא צחמימה.

נהגו שלא מזכירין חג בנוסח ההפטרה לימי פסח, וחלוק מימי סוכות³⁵⁶.

מנהגי תפלות בחוה"מ ויו"ט

שם: בימי חוה"מ אחרי "ה' מלך" במקום למנצח בנגינות אומרים למנצח מזמור לדוד השמים מספרים. ולא אומרים מזמור לתודה.

וביו"ט כשאומרים מזמור שיר ליום השבת, מתחילים מזמור זה ב-"טוב להודות"³⁵⁷. ובלילה אחרי קדיש תתקבל אומרים המזמור

בצאת ישראל ממצרים.

מקור אבות

מתחילין טוב להודות לה'. וכן מנהג מיורקא. ע"כ. [אין כוונתו למרוקו אלא לאי בדרום ספרד ותרגומו: הגדול]. וכ"כ בנהג בחכמה (דף רמ"ב) מכת"י היעב"ץ, שכך נוהגים בפאס. זולת ביהכנ"ס משפחת סררו. וכ"כ בבית מנוחה (דינים לאחר דברוך שאמר) "המנהג הנכון הוא שלא לומר ביו"ט פסוק הראשון ולא כמו

354. נתבאר ענין זה לפרטיו בהל' ראש חודש.

355. ע' לעיל ס' נ"א.

356. ע' בסימן תרסג.

357. כן העיד בשו"ת התשב"ץ ח"ב (סי' רמח) וז"ל: בבה"כ שלנו נוהגין לומר מזמור שיר ליום השבת. וכן מנהג בארצולונא יע"א. אבל בב"ה של תארא

בכל ימי חג הפסח בתפלת מנחה בין קדיש תתקבל ליהא שלמא נהגו לומר המזמור של החג בפסח מוירממוהו בקהל עם (ובערי הדרום ומראכש נהגו לומר כל המזמור) ובחזה"מ מוסיפים למנצח ובער"ש ה' מלך ובמנחה של שבת הללויה. אכן מנהג טנגי'ר לומר במקום וירוממוהו, בצאת ישראל, וכן נוהגים רבים. ובערבית של יו"ט נוהגים לומר אחרי קדיש תתקבל בצאת ישראל ממצרים ובליל שבת מוסיפים מזמור לדוד לפני כן. ובערבית בחזה"מ אומרים שיר למעלות.

בכל ימי סוכות בתפלת מנחה בין קדיש תתקבל ליהא שלמא נהגו לומר המזמור של החג ומתחילים משפטני (ובערי הדרום ומראכש נהגו לומר כל המזמור). ובחזה"מ מוסיפים למנצח ובער"ש ה' מלך ובמנחה של שבת הללויה. אכן בערבית של יו"ט נוהגים לומר אחרי קדיש תתקבל שיר המעלות שמחתי וכו' ובליל שבת מוסיפים מזמור לדוד לפני כן. ובערבית בחזה"מ אומרים שיר למעלות.

בשבועות בתפלת מנחה בין קדיש תתקבל ליהא שלמא נהגו לומר המזמור של החג למנצח בלבד. אכן בערבית של יו"ט נוהגים לומר אחרי קדיש תתקבל שיר המעלות שמחתי וכו' ובליל שבת מוסיפים מזמור לדוד לפני כן.

מקור אבות

שנהגו כן ב' הלילות ושמעתי מהגר"ד צאבא שליט"א משום ספיקא דיומא.

ובשחרית ליום השמיני, יש שנהגו לומר נוסח יגדל מיוחד.

לענין י"ג מידות ביו"ט ע' בדרכי דוד (אור"ח ס' ל"ד) לא לאומרו.

ובשו"ת שמ"ש ומגן (ח"ב ס' ס"ד) כתב לחזק מה שאומרים הרבש"ע לפני בריך שמיא, דלא שייך כאן תדיר ושאינו תדיר כיון שהתיקון של רבש"ע הוא דוקא בפתיחת ההיכל, וגם מה שאומרים לקבל צלותא על מה שאמרנו ברבש"ע.

שנוהגים בכמה מקומות. עיי"ש. וע"ע בשד"ח ח"ט (מע' יו"ט סי' ב' אות ה'). וע"ע בכה"ח (סי' תפח ס"ק ב).

ונהגו בשני ימים ראשונים של פסח שהקורא בתורה קורא בניגון מיוחד, כ"כ בנוהג בחכמה (דף קמ"ה). והוסיף שנהגו שאיש אחד מן הקהל שקולו נעים מתרגם כל הפרשה בנגינה נעימה ומפרש כל התרגום בלשון ערבי ובימינו לא נהגו לתרגם.

נהגו בימים אחרונים של פסח אחרי תפלת לחש לקרוא הלל הגדול (מזמור קלו). ויש

אמירת פרקי אבות בין פסח לשבועות

שם: נוהגין לקרוא מס' אבות בשבתות שבין פסח לעצרת. והמנהג המקורי לאומרו לפני מנחה, אך רבים נהגו לאומרו אחר תפלת מוסף לפני אין כאלוהינו. וכל שבוע קורין פרק אחד, ונוהגין שתינוק קוראו, והציבור קורא ביחד המשנה האחרונה³⁵⁸.

מקור אבות

לקבלת התורה בקדושה ובטהרה ע"כ. וכן הביא בנוהג בחכמה (עמ' רכ"ה) ונראה דמה שנתפשט בנערים קטנים קוראים יש בזה מעלה יתירה, דתשב"ר נקיים מחטא והנאות, ויאות לומר דברי מוסר, ועי"ז יקבלו העם דבריהם.

יש משפחות במראכש שהיו נוהגים לעשות סעודה בגמר החג הפסח לכבוד נעילת חג הפסח. כך שמעתי הגר"ד צאבב שליט"א.

358. כן המנהג הפשוט, והעתיק ובקיצו"ע (טולידנו, ס' שכ"ז מ') בשם הכה"ח וז"ל, והטעם לפי שהזמן הוא זמן האביב, המובחר בכל השנה והאדם להוט אחר התאוות וההנאות, לכן כדי לשבר את היצר קורין את המסכת הזאת שמבטלת התאוות, ולומדים המוסרים המביאים לפרישות והכנעת הנפש ושברונה, ולתקן המידות להיותם הולכים אל קו המותר, ולשוב בתשובה שלימה כדי שנזכה

סימן תצא – סדר הבדלה במוצאי יו"ט

מנהג "המימונה" במוצאי פסח

סעיף א: במוצאי יו"ט, בין במוצאי יו"ט לחול ובין במוצאי יו"ט לחוש"מ, מבדיל בתפלה כמו במוצאי שבת. אלא שאינו מברך לא על הנר ולא על

הבשמים.

נוהגים במוצאי חג הפסח לילך לת"ח ולבקש ממנו ברכה. וגם הולכין מבית לבית לפני חברים וריעים ושכנים. ורבו הטעמים והמנהגים בזה ע' בהערה³⁵⁹.

מקור אבות

הפסח לא נאמר בו שמחה, לכן הם הולכין לפני ת"ח לבקש עליהם רחמים. דברכה מפי ת"ח עושה רושם כמו מפי ה'. כמש"ה את ה' אלוֹקֵינוּ תִּירָא לרבות ת"ח... וראיתי בספר אמרי צדיקים שכתב, המנהג שהולכים לקבל פני הרב ביום אחרון של פסח, מקורו מן הגמ' פסחים (ל). דאמר רבא כד הוינא בי רב נחמן, כי הוו נפקי שבעה יומי דפסחא, אמר לן פוקו זבינו חמירא דבני חילא. ועיין בהגהות שתמה על לישנא דז' יומי שמיותר וכו'. אמנם הנה רב נחמן היה אב"ד, ע' רש"י סוכה (י): והוכרח רבא לקבל פניו בחג, ושפיר השמיעו אותנו חז"ל שהלך באחרון של פסח (מכלא דאסוותא). עכ"ל. הרי דמנהג זה יש לו יסוד ומקור מהש"ס, דבמוצאי חג פסח הולכין לקבל פני חכם. עכ"ד. וכן הביא בנהגו העם שם. ובפרחי שושנים שם הביא עוד לבאר דמאחר שכתוב בספרים שבשביעי של פסח מתגלה מוח החכמה

359. כ"כ בפרחי שושנים (אות פ'), ובנהג בחכמה (דף קסא), ובנהגו העם (פסח). ובאמת מצאנו מקורות עתיקים למנהג זה כדהובא במחזור בית הבחירה. ונתן טעם, שנברך בשם ה' שהתבואה תתברך. והעיד המהרח"ף במועד לכל חי (סי' ד' אות מג) וז"ל: ליל מוצאי פסח נוהגים לשטוח שבולים בבתים, ומניחים ג"כ שבולת בראשם, משום דבפסח נידונין על התבואה. ולסימנא שתהיה שנת שובע". ע"כ. וכ"כ בכתר שם טוב ח"ג (דף 365) מנהג א"י, מצרים, סוריה, ותורקיה, שבמוצאי פסח עושים עציץ עם קמח ודומיהם (ע' לקמן) ומברכים ומתברכים.

ובטעמים שנאמרו בזה אעתיק לשון הנוה"ב במה ששייך לענייננו: "ואני שמעתי מפי חכם המקודש כמוה"ר מימון מאנסאנו זצ"ל ששמע ממר דודו כמה"ר בצאלאל זצ"ל, שנתן טעם לפי שכל המועדים נאמר בהם שמחה, ובחג

עד אחרי החג שאיחלו לירידיהם שירוויחו ושיצליחו. ועל זה מאחלים בליל מוצאי פסח "תרבחו ותסעדו". שירוויחו ושיצליחו. ודפח"ח.

ויש משפחות שנהגו להניח לפניהם בלילה זה קערת קמח ובתוכה מטבעות, ופולים ירוקים עודם בקליפתם. ויש שמניחים בתוך הקמח מיני ירקות, כל אחד כמנהגו. ומצאתי בכתר שם טוב (ח"ג דף 365) שמנהג א"י סוריא מצרים ותורקיה כענין, שבמוצאי ליל פסח מניחים עשירית (כלי זכוכית) מלאה שמן ובה נרות דלוקים, ונותן בהם טבעות זהב ושכולי שיעורים ירוקים, ולוקח איזה אלומות שכולים בידו וחובטם בראשונה על גב אשתו ומברכה יה"ר שתהיה לך שנה ירוקה ורעננה, וכן עושה לבני ביתו. ויש שהביא שמנהג מצרים ואגפיה שמכנים עציץ עם קמח, ותוחכים בו פולים בעודם ירוקים והם בקליפתם ומברכים... ומנהג זה ממש כמנהגנו, וביאר שהכל משום סימן טוב, המטבעות סימן לעושר, והירקות מצד חודש האביב, שתתברכו בתבואה שבשדות. ובתקנת חכמי מכנאס (תקנה לג) כתבו בשנת תקפ"ה שלא יכנס שום אדם במוצאי פסח לבית החכמים לברך אותם כמנהג, אלא כל ש"ץ של ביהכ"נ יברך בני קהילתו בבית כנסת אחר תפלת ערבית וגם למחר מן הבקר עד הערב לא יעשו אגודות אגודות לאכול לעאדא, רק ישלחו זה לזה ע"ש. ובמגיה שציין שהיה נחוץ לזמן שמחיר התבואה עלה כפי ארבעים, והיה רעבון גדול בערים. ובמנהג שושנים ועשבים במוצאי חג ע' בננה"ב (ש) בשם המועדי כל חי.

ע"י שנפתחו המוחין, מפני זה אמצו צדיקי הדורות שטוב אז לשקוד על דלתות הצדיקים, להמשיך הקדושה על כל השנה.

עוד כתב בננה"ב ארבעה טעמים נוספים למנהג המימונה (א) ע"פ ממסורת ישנה מטריפולי שה"מימונה" ביום זה הוא יום הזכרון לפטירתו של הרמב"ם, ונקרא מימונה על שם רבי מימון אביו של הר"מ שנפטר לפי דברי יהודי טריפולי ביום כ"ט ניסן. (ב) עוד כתב שמימונה בשם מזון ועוד שענינה מונא בערבית שהוא מזון, להיות שמהיום מתחילים לקנות מזונות וחמץ. (ע' מעשה רב אות קפ"א שנהג הגר"א לאכול חמץ במוצאי פסח) ולכן נוהגים לאכול בסעודה זו מאפה מופליטא וכדומה. (ג) עוד כתב שם, על שם העיר תמימונה הקרובה לסודאן שנחרבה, והגולים ישבו בתפאילת, והיו נוהגים לומר בהגדה גם לשנה הבאה בירושלים, וגם תפילה שהקב"ה יחזירם למקום הנד' שגלו משם. ע"ש. (ד) עוד שמעתי ש"מימונה" היא אמונה, ומנהג זה על שם שאמרו חז"ל דבניסן נגאלו ובניסן עתידים ליגאל, וכיון שראו שרוב ניסן יצא ועדיין לא נגאלו, לכן מכריזין ואומרים מילת "אמונה", כאומרים: שאנו מחזיקים ומאמינים באמונה על זה שבמהרה ניגאל אלא שבאורך הזמן נתחלפה בפי ההמון מילת אמונה ב"מימונה". ע"כ.

עוד היה רגיל הג"ר ידידיה מונסוניגו שליט"א לומר, שקיבל עוד טעם לזה שבזמן שעברו בני"א את הים בשביעי של פסח, היו עסוקים לקבץ ביזת הים ולא היה להם זמן לאחל לחבריהם הצלחה,

סימן תצג – דינים הנוהגים בימי העומר

תספורת בימי העומר

סעיף ב': נוהגים שלא להסתפר עד ל"ג בעומר, שאומרים שאז פסקו מלמות, ואין להסתפר עד יום ל"ד בבקר, אא"כ חל יום ל"ג ערב שבת שאז מסתפרים בו מפני כבוד השבת הגה וצמדינות אלו אין נוהגין כדבריו אלא מסתפרין ביום ל"ג, ומרזים בו קצת שמחה, וא"ל בו מחנון.

המנהג הפשוט שלא לגלח שער זקנו בימי העומר, ויש מקומות שהתחילו להקל בזה מחמת השפעת האירופיים נהיה הדבר ללעג. ולצורך כבוד הבריות למי שצריך התיירו, דגדול כבוד הבריות³⁶⁰.

מקור אבות

בשטמ"ק פ"ק דביצה יד ע"ב אמתניתין דהבורר קטניות ביו"ט בורר כדרכו וכו' שתמה בכיצ"ב בשם הריטב"א ז"ל על שבהרבה מקומות מזלזלין בדברים כיוצא באלו, וראוי לגעור בהם. ומיהו מאן דעבר הכי איסורא הוא דקעביר, אבל אינו לוקה הואיל וחזי לבו ביום וכדאמרן גבי האופה מיו"ט לחול, והזריז בדברים אלו הר"ז משובח ע"ש ותבין". ובענין לקנות הרבה ולהשתמש קצת לצורך יו"ט לצורך ריבוי בשיעורים יעויין בשו"ע סי' תק"ג סע' ב' ואכמ"ל.

360. הובאה תשובה ארוכה בספר נתיבי עם (ס' תצג) אודות מעשה שהיה [ושמות האנשים לא מוזכר שם, אך כידוע המעשה אירע בעיר טנג'יר ע"י הרב יצחק כלפון שהעביר ה' גרזון ממשרתו, מחמת שהתגלח בימי העומר, וחרה אף החברת הרוחצים בזה, וכתב הג"ר יהודה אבוקסיס זצ"ל, חריף ובקי בימים ההם

ומה שנהגו לשורר, ובכלל זה לשמוע מוסיקה אע"פ שנמצאים בתקופת העומר, נר' דכיון דיום זה אסרו חג, וברמ"א ס' תכט סעיף ב' כתב דנוהגין להרבות קצת באכילה ושתיה ביום אחר החג (וקאי גם על חו"ל) ויש שכתבו בזה איסור מלאכה כמש"כ ברב פעלים (ח"ב סוד לישרים ס' א) ואע"פ שאין קדושתה כקדושת אסרו חג בא"י, מכ"מ יש בה טעם ע"פ הסוד. וכן עמא דבר.

ברם יש להזהר שלא יבואו לידי איסורים בהכנת המימונה, ויש להזהר בפרט שלא יעשו קניות בחוה"מ וערב יו"ט שני עבור מוצאי יו"ט. וראיתי אחד מן קמאי בספר ושאת ליהודה (סי' קג) שהזהיר בזה ואעתיק לשונו, "ומזה יש תימה על מה שאנו נוהגים בחוה"מ של פסח בערב יו"ט שני שקונים דבש וחמאה וחלב לצורך ליל מוצאי פסח, ולא ידעתי על מה סומכים, שוב ראיתי

תספורת בל"ג בעומר

נהגו המון העם להסתפר ביום ל"ג בעומר ולא ממתינים עד יום ל"ד כדעת מר"ן³⁶¹. ויש שכתבו שנוהגים כדעת מר"ן לא להסתפר עד ל"ד

מקור אבות

היהודים, ושאין צורך מספיק, לעולם לא התירו הגילוח ובוודאי עליהם להחמיר. 361. כן העידו רבים. וכ"כ בנהגו העם (מהדו"ב הל' פסח). וכן עולה מדברי הנוהג בחכמה (דף מ"ט) וכ"ה הגר"י מאמץ שליט"א (בסוף הספר). ומצאתי למנהג זה סימוכין הרבה: ע' בפר"ח (ס"ק ב') שתמה על המנהג להמתין עד ל"ד, לפי מה שאנו נוהגים שלא לומר תחנון ולנהוג שמחה ביום ל"ג, וכן כתב בשכנה"ג דמי שנוהג להסתפר ביום ל"ג אין מוחין בידו. ושור"ר שהרה"ג יעקב רקח בסו"ס פרי עץ הדר העיד על מנהג לוב, תוניס ואגפיה, שנהגו כדעת הרמ"א, ולא כמר"ן. וכתב הטעם כדברי הפר"ח, דכיון דמקילים בו לענין תחינה, ומרבים בו בשמחה, נהגו להקל גם לענין תספורת כדעת המקילים. וכן הסכים למנהג זה בשו"ת אהלי יעקב (קאשטרו ס' צה), וכ"כ בערך לחם (סי' תצג) וכ"כ בשו"ת מהר"ש הלוי (סי' ו').

וע' בשו"ת בית דוד (ס' ערב) מה שכתב ליישב דעת מר"ן, היאך מקילים בנפ"א ביום ל"ג ואילו לענין תספורת מחמירים, שתפס שתי השיטות כדי לצאת אליבא דכו"ע. ע"ש. וע' בשו"ת חיים שאל (סי' ו') להחיד"א שג"כ הראה פנים להקל במנהג זה דתספורת בעומר, דגרע משאר מנהגים ע"ש. והנה עיין באוצר המכתבים (ח"ג אלף תתס"ז) לתת רשות

תשובה ארוכה אודות נידון זה, ושם הובאה תשובתו.

ובתו"ד כתב מה שטען הר"י יצחק גרזון שהגם שבשבוע שחל בו ל"ג, ובחזה"מ מחמיר שלא להתגלח, מכ"מ בבין המצרים ובימי העומר, רוב האנשים חדלו מלשמור המנהג יען שנשתנו העתים, וכדי בזיון להראות לפני העם הנכרי בשער ראשו סרוח וזקנו מגודל, ודבר העלול להסב לו צער רוחני רב ועצום, וגדול כבוד הבריות. והשיב הגר"י אביקסיס ע"פ דברי החיים שאל (ח"א ס' ו') דמנהג זה אין לו יסוד וטעם והוא מנהג קל מאד, ושגם הרדב"ז עצמו (ח"ב ס' תרפ"ז) ראה שכמה קהילות לא נהגו כן ושמצטער פטור. א"כ מה שכל הדור החדש זולת מתי מספר הת"ח הלומדים בישיבה ושליחי צבור לא נהגו כלל באיסור תספורת נתבטל מנהג זה גביהם ע"ש. ולא עדיף מנעילת הסנדל בט"ב שאסורה מדינא, ובמקום לעג הגוים שרי (תקנ"ד ס' יז) ע"ש. וכן התיר האג"מ (ח"ד ס' קג) לצורך הפסד גדול הגילוח בבין המצרים ק"ו בימי העומר. ובוודאי בעומר דקיל טפי, בהפסד יש מקום להקל. (בנוסף למה שכתב הבית עובד שיש להקל בגילוח משבת לשבת והבאנו דבריו בהערות ושיש שהקילו כדבריו). ברם נר' שאלו הדרים בין

בעומר³⁶². ואנשי מעשה חששו לדברי האריז"ל ולא מסתפרים עד ערב חג השבועות³⁶³.

קניית כלים ובגדים חדשים ודירה חדשה בימי העומר
שם: לא נהגו להמנע בימי העומר מללבוש בגדים חדשים, ולקנות כלים חדשים, ולחנך בית חדש³⁶⁴.

מקור אבות

איסור בזה וכו'. ויש בזה מקור קדום מהלקט יושר (תלמיד התרה"ד עמוד צז) שלא ללבוש בגדים חדשים. ובמועד לכל חי (פלאגי) סי' ו, גם כתב שמנהג טוב שלא לחנך מלבוש חדש בין פסח לל"ג בעומר מפני ברכת שהחיינו.

ברם, לא שמענו נמנעים בזה. ובשו"ת ויאמר מאיר (וואצענין) ס' ב', כתב שבעיה"ק טבריא מעולם לא שמענו שנמנעו מלבוש שהחיינו בימי הספירה רק קניית בגדים חדשים יש מחמירים, אבל אם הדבר נחוץ הקילו וכן עשו כמה רבנים מגדולי העדה. וכ"כ במאמר מרדכי, והו"ד במשנה ברורה ס"ק ב' שאם יש איזה צורך לברך שהחיינו יברך. וכ"כ בשו"ת אור לציון ח"ב פי"ז שאין צריך להחמיר בזה, ואין לחלק בין שהחיינו על פרי או על בגד חדש.

שו"ר בספר וזאת ליהודה (סי' רו) בשם ספר אורחת יושר לה"ר יצחק מולכו ז"ל, וז"ל ומה שאומרים בעולם שאין לעשות בגדים חדשים בין פסח לעצרת, הוא שיחת נשים שלא מצינו חומרא זו בשום ספר, ואם משום שמחה, הבו דלא להוסיף עלה שלא אמרו אלא שלא לעשות שמחות יתירות בריקודים ובמחולות, עכ"ל.

לחתן להתחתן מל"ד ואילך כמנהג הספרדים. ואין כוונתו, מל"ד ולא מל"ג אלא כמו שכתב בתשובה תתס"ח שכתב בהדיא מל"ג בעומר, רק בא לומר שאינו צריך להמתין עד שבועות כמנהג האשכנזים.

וכתב בספר וזאת ליהודה (סי' צ) שעמד בפרשה זו וציטט דברי המהריק"ש בתשובה (סי' צח) שדבר זה מנהג והכי קבלו עליהם שיסתפרו ביום ל"ג, והוסיף שגם אם יום ל"ג חל ביום ראשון שיסתפר ביום ו' לכבוד שבת.

362. כ"כ בלקט הקמח (אות ל') שהמנהג הפשוט לא להתספר עד יום ל"ד [ואפשר שכן היה המנהג במכנאס ע' בהערת הגר"א עמאר שליט"א].

363. כן שמעתי מהגר"י מאמן שליט"א. 364. ומקור הדברים, הרי מר"ן רק כתב לאסור תספורת, וזולת זה לא הוזכר בשום מקום בימי העומר להמנע מלבישת בגד חדש. רק בסימן תקנ"א איתא בשו"ע שבבין המצרים נוהגים שלא ללבוש.

ואולם בספר פחד יצחק (ע' עומר) כתב שיש נוהגים שבימי העומר עד ל"ג בעומר אינם לובשים בגדים חדשים שהם ימי צער, והכל תלוי במנהג שאין שום

תספורת בערב שבת כשחל ל"ג בעומר ביום א'

שם: הגה וכו' מיהו אם חל ציום הראשון נוהגין להסתפר ציום ו' לכבוד שבת.

מנהגנו לגלח בערב שבת כשחל ל"ג בעומר ביום א', דעשה דדברי קבלה דוקראת לשבת עונג עדיף³⁶⁵.

מנהג נשים שלא לעשות מלאכה

סעיף ד: נהגו הנשים שלא לעשות מלאכה מפסח ועד עצרת משקיעת החמה ואילך.

היו נשים שהיו נזהרות לא לעשות מלאכה כמש"כ השו"ע, אבל האנשים לא נהגו בזה כלל³⁶⁶.

מקור אבות

יש נוהגים כן מעדות תימן והביא הבית עובד (דינים הנוהגים בימי העומר ס' ט) דעה זו. אך המנהג בימינו כאמור להחמיר בזה. וכן יש שהקילו בר"ח עצמו.

ולענין נטילת צפורניים ע' בליצחק ריח (דנן לקו"ד אות צ') דנהגו להתיר בער"ש. וגם מן הדין שרי, כ"כ בנהגו העם.

³⁶⁶. ע' בכה"ח (אות ג"ן) הביא מהח"י דלא ראה נזהרים בזה, וגם במקום שמקצת נשים נזהרו בזה אין למחות בנהגות להקל. וע' בשו"ת עמק יהושע ח"ז ס' ח', וז"ל וגם אנחנו במארוקו לא שמענו מעולם שהיו האנשים נזהרים בזה אלא כל העם היו עושים מלאכתן כרגיל, ורק בבית הורינו ראינו שהיו הנשים נזהרות שלא לעשות מלאכתן משקיה"ח עד אחר הספירה. אך לא ידענו אם כל הנשים היו נזהרות כולם או רק מקצתן היו נזהרות. ע"כ. וע' בבית עובד (דף רמ"א) ששם הברכ"י דה"ה אנשים נזהרים רק מרן שנקט נשים דיבר בהווה.

³⁶⁵. כ"כ בנהג בחכמה (ס): "כתב מור"ם דיש נוהגים לגלח בערב שבת. ואנו מנהגנו לגלח בערב שבת. וכן שמעתי ממו"ה אהרן בוטבול הי"ו. וע' שם שת"ח אחד אמר דאין מנהגנו כן. ודחה דבריו ואמר כי אין בפיהו אמת, ושקר דבר. וכן כתב בספר זה השולחן (דף קל"ד) שזה מנהג תוניס. וכ"כ בערך לחם (תצ"ג). ובאמת שגם מר"ן גופיה בב"י היקל כעני"ז להסתפר כל"ג בעומר כשחל ל"ד בעומר בשבת. והגם שיש לדחות, דאינו דומה, מכ"מ סמך יש בזה. ועכ"פ עיקר טעם ההיתר כמש"כ המהריק"ש בערך לחם, דדברי קבלה דוקראת לשבת עונג עדיף.

ומה שנהגו מקצת העם להסתפר מערב שבת לערב שבת בימי העומר ע' בזה בשו"ת עמק יהושע (ח"ז סי' ל"ג) מה שהתרעם ע"ז, שאין לו מקור ושמעולם לא נהגו כן. וע"ע בשו"ת חיים שאל (סי' ו') בשם הרדב"ז, שהתיר כעין הנ"ל. וכן

סימן תצד – סדר תפילת חג השבועות

קריאת הכתובה בשבועות

סעיף א: ביום נ' לספירת העומר הוא חג השבועות, וסדר התפלה כמו ביו"ט של פסח, אלא שאומרים את יום חג השבועות הזה זמן מתן תורתנו, וגומרים החלל ומוציאין שני ספרים.

בשעת פתיחת ההיכל של חג השבועות נוהגים לקרוא נוסח ה"כתובה" כמופיע במחזורים³⁶⁷. וביום השני (בחול"ל) נוסח הכתובה מהרה"ג חביב טולידנו זצ"ל.

מקור אבות

וג"כ טובלין בטבילה של טהרת ט' קבין קודם שחרית לזכרון טל התחיה וכו".
ובנהגו העם (שם) כתב שהיו שופכים מעט על המסיים האזהרות. ונראה דאם נעשה באופן מועט שאינו פורץ גדרי קדושת החג שפיר, אבל מה שיצאו רבני המערב נגד המנהג הוא מחמת שנמשך מזה תקלות שלא היה בכוונת מייסדי המנהג.

ומנהג אכילת מאכלי דבש עם מצה בשבועות, ע' בשמו יוסף (בן וואליד סי' קמג), ובנוהג בחכמה שם.

ומנהג עריכת גניזה כללית באסרו חג השבועות. ע' בנוה"ב (שם), ובנהגו העם. ובשו"ת מים חיים (או"ח סי' נ'). ובמש"כ במגן אבות יו"ד (סי' רפ"ב).

ובענין אמירת תחנון בחודש סיון, ע' במש"כ בסי' קל"א.

367. כן נדפס בכל המחזורים, זכור לאברהם, חוקת עולם. וכ"כ בנהגו העם (שבועות) ושמשוררים הכתובה בניגון של קריאת הכתובה של הנישואין. (עי' שם נוסח שונה לכתובה של יום שני, שנהגו בעירו צפרו).

מנהג שפיכת מים זה על זה בחג השבועות ע' בזה בנוהג בחכמה (דף רה) שכתב טעמים רבים לזה, ובעיקר שהתורה נמשלה למים, וכן זכר לטל תחיה שהקב"ה שפך על עם ישראל להחיותם אחרי ששמעו הדיבור מפי הגבורה. אך בשו"ת מים חיים (סי' רטו וסי' קמה) יצא חוצץ נגד מנהג זה, שיצא ממנו קלקול ופריצות. ונהגו בזה רק פוזחי העם.

אמנם בספר היכל הקודש מהקדוש רבי משה אלבאז (דף 274) כתוב "ונהגו כל ישראל לזרוק מים זא"ז ביום השבועות

אזהרות ומגילת רות

שם: נהגו להתאסף ביום השבועות לקרות האזהרות. וגם מתאספים קודם תפלת מנחה וקורין מגילת רות ובחזן לארץ שעושים שני ימים, מחלקים האזהרות והמגילה לשני ימים³⁶⁸. ומחלקים האזהרות כך: אחר תפלת שחרית ביום טוב ראשון של שבועות לקרוא אזהרות הר"ש אבן גבירול מצוות עשה, וביום השני מצוות לא תעשה. בערב אחר מנחה יש אומרים אזהרות ר' יצחק בן ראובן אלברצלוני ז"ל, ביום הראשון מצוות עשה וביום השני מצוות לא תעשה. ומנהג ערי הצפון שביום הראשון אומרים בשחרית מצוות לא תעשה וביום השני מצוות עשה. ומי שעלה בתור להגיד הקטע "שבת אחים" היו שופכים עליו מים, רמז לטל תורה שהוריד ה'³⁶⁹.

מקור אבות

איזה מקום בינה ודבקו בהם גלילות מערב הפנימי, וחיצון ע"כ. וכ"כ בכתר שם טוב (ח"ד עמוד 19).

שו"ר בספר היכל הקודש להגאון המקובל רבי משה אלבאז זצ"ל (עמ' 276) וז"ל ולזה נהגו במקומינו וכן נהגו המדקדקים לקרוא ביום ראשון אזהרות מ"ע מן האזהרות שיסד ר"י ב"ר המתחילין איזה מקום בינה עד סוף מצוות עשה ואחרי כן קורין מצוות ל"ת מן האזהרות שיסד רשב"ג (אבן גביראל) כדי להשלים ביום ראשון תרי"ג מצוות, וכן ביום שני קורין מ"ע של רשב"ג ואחריהם מצוות ל"ת מן האזהרות ר"י ב"ר המתחילין איסרה אתכם להשלים תרי"ג מצוות עכ"ל. וצ"ע מתי התפשט לקרוא האזהרות של ר"י ב"ר אחרי האזהרות של רשב"ג.

368. כן המנהג הפשוט. וכ"כ בקיצשו"ע (טולידנו) סי' שלב אות תי"ט וכתב, שאומרים אותם אחר תפילת מוסף. וכל מקום כפי מנהגו, וכ"כ בנהגו העם (שם). ויש שנהגו לקרות האזהרות של רבינו יצחק בר ראובן ז"ל בניגון אחד, ואזהרות של רבי שלמה אבן גבירול ז"ל בניגון אחר.

וע"ע בברכ"י שנוהגים בקריאת רות, ובכתר שם טוב (ח"ג עמ' קנד) כתב מקור לחלקו לשני ימים דכן מפורש במס' סופרים (פי"ד הל' יח) "רות במוצאי יו"ט של עצרת עד חציו משלים במוצאי יו"ט אחרון".

369. כן המנהג הפשוט. כן העיד בנהגו העם. והנה החיד"א בשם הגדולים (ערך אזהרות) כתב וז"ל רבינו יצחק אבן ברצלוני שהיה בזמן הרי"ף יסד אזהרות

מאכלי חלב בשבועות

סעיף ג: הגה וכו' ונוהגין בכמה מקומות לאכול מאכלי חלב ביום ראשון של שבועות ונ"ל הטעם שהוא כמו השני תזשילין שלוקחים צליל פסח וזכר לפסח וזכר לחגיגה כן אוכלים מאכלי חלב ואח"כ מאכל בשר, וזריכין להציא עמהם צ' לחם על השלחן שהוא במקום המזבח ויש בזה זכרון לצ' הלחם שהיו מקריצין ביום הזכורים. מאכלי חלב לא היו נפוצים במערב הפנימי, לכן לא התפשט כ"כ מנהג אכילת חלב בשבועות³⁷⁰.

מקור אבות

גם בשבועות לא דקדקו כ"כ לקיים דברי הרמ"א הללו. מכ"מ בספר נוהג בחכמה (דף רב) הביא מנהג אכילת מאכלי חלב בשבועות והוסיף טעמים בזה. גם בתוניס (עלי הדס מהד"ח דף 613) כתב שנהגו לאכלם בשחרית ביו"ט בחזרתם מבית הכנסת, אבל לא נהגו לקבוע סעודת יו"ט ע"ז. ובשכנה"ג כתב שהוא נוהג לאכול חלב עם דבש, מברך ברהמ"ז ושוב עושה סעודה לאכול בשר. וכן נר' ברור שאפי' לאלו המדקדקים לאכול מאכלי חלב, מכ"מ יקפידו לאכול בשר ביום השבועות.

והמקור הקדום לאזהרות מצאנו בקמאי בראשונים כפי שהביא הטור (שם), ובר' דוד אבודרהם עמ' רע"ג ועוד. וכן נהגו בהרבה קהילות ספרד, ע' ברית כהונה (ערך ש), ובכתר שם טוב (ח"ד שם). בברכ"י (שם) העיר, שאע"פ שאין זה תאום עם המנין המצוות של הרמב"ם, לכן כתב שטוב ללמוד תרי"ג של הרמב"ם, ומה נעים ללמוד תרי"ג לדעת הרמב"ן ע"ש. והב"ד גם בנהגו העם שכן נהג מו"ר אביו.

³⁷⁰. ידוע שבמערב הפנימי לא היה מנהג אכילת מאכלי חלב כ"כ נפוץ, ולכן

סימן תקב – דיני האש ביום טוב

הדלקת אש מן הגפרורים

סעיף א: אין מוציאין אש לא מן העצים ולא מן האבנים ולא מן העפר וכו'.

הוראת כמה מרבני המערב היה שמותר להדליק אש מן הגפרורים ביו"ט³⁷¹.

מקור אבות

מלכה במקוה המים ח"ו ס' כ"ט בזה. וכן העיד בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ד ס' ע"ה.

371. ע' בשו"ת כרם חמר (ח"ב ס' צ"ו) ובמצור דבש (ס' י-יא). ומה שכתב הגר"מ

סימן תקיד – שלא לכבות ביום טוב

ברכת שהחיינו בהדלקת נרות

סעיף יא: המדליק נר של י"ט צריך לברך: אקב"ו להדליק נר של יו"ט:

יש נשים שנהגו לברך ברכת שהחיינו בהדלקת נרות יו"ט, ולנוהגים כן, אין צריך למחות בידן³⁷², וגם רשאויות לענות אמן בברכת שהחיינו בקידוש ואינו נחשב כהפסק³⁷³.

מקור אבות

מהירושלמי שאין צריך לומר זמן [ואין בירושלמי לפנינו זכר לזה ע' בספר העתים בהגהות שם עתים לבינה]. וכ"כ בלקט יושר (עמ' מט). והשאלת יעב"ץ, ברכ"י, חסד לאלפים (ס' רסג ס"ה) יפה ללב ח"ג ס' רסג, כולם הסכימו שיותר טוב שלא תברך בשעת ההדלקה, ואע"פ שאין זה ברכה לבטלה, שהרי יכולה לברך אפי' בשוק כדאייתא בערובין דף מ. וכן הסכימו הפוסקים [ע' בספר חזו"ע הל' יו"ט שגם העלה שאין למחות ביד הנוהגת כן, דלא כפי ששמע מדבריו בהליכות עולם ח"ב וביחוד"ד ח"ג].

373. כן הסכימו הפוסקים, ע' בשו"ת מנח"ש (תנינא ס' ס' אות כב), שהוכיח ממה שהפוסקים להזהירו לנשים שלא לענות אמן בברכת לישב בסוכה כשאין יושבות בסוכה, ובשאר דוכתי, וע"כ דכל שהוא כלל סדר של קידוש אין הפסקת אמן קרוי הפסק.

עוד כתב בשו"ת אג"מ (או"ח ד, קא) דנגררים בתר הברכה של המברך שמוציא ידי חובתו כמש"כ הרמ"א בס' קסז סעיף ו' לגבי טעם המברך ואחד מן

372. כן נהגו כמה משפחות במרוקו, ולא מצאתי בזה מנהג ברור. וכפי שחקרתי המנהג הרווח שאין נשים מברכות שהחיינו בשעת הדלקת נרות, וכן משמע מסתימת כל פוסקי מערב שלא הזכירו ברכת שהחיינו בשעת הדלקת נרות. וכ"כ בספר נתיבי עם (ס' תקפב) שלא נהגו כן במערב רק הבבלים נוהגים כן בהשפעת גאוני אשכנז.

ואמנם בברכ"י (י"ד ס' ר) כתב "רק כיוצ"ב נשמע שנהגו הנשים לברך שהחיינו בהדלקת הנר ביו"ט". וכן הביא באו"ח (ס' רסג) דברי השאלת יעב"ץ (ס' קז) שיש נשים שנהגות לברך, ואין לזה יסוד רק אין למחות בידן, והמקור למנהג זה כתוב בשל"ה. וכנראה נשים רבות נמשכו מזה ונהגו לברך, וכן העיד בבא"ח (פ' במדבר ש"א, אות א'), וכבר הזכיר מנהג זה הא"ר (ס' ת"ר ס"ק ג, ע"ע במ"ב ס"ק ד). וכנראה מנהג זה התקבל אצל נשים רבות, אבל לא נמצא בגדולי הפוסקים שהנהיגו מנהג זה אלא נהגו הנשים מאליהם.

ובאור זרוע (הל' ער"ש אות יא) כתב

ואשה שאינה יודעת מנהגה בזה אין לברך שהחיינו בשעת הדלקת
נרות אלא תצא בברכת שהחיינו בשעת הקידוש.

מקור אבות

ח"ג. [והוסיף שם לחדש באשה שבירכה
שהחיינו, יותר אינה יכולה להתנות שלא
לקבל עליה יו"ט ע"ש].

המסובין מפסיק בשיחה אינו חשוב
הפסק. וכתב שגם מר"ן יסכים רק התם
בשיחה גרע טפי. וכ"כ בשו"ת אורל"צ

סימן תקנ - הברל שיש בין ט' באב ליתר צומות

קריאת ויחל במנחה בער"ש

סעיף ג: הגה ואם חלו זע"ש קורס נשחרית וצמנחה ויחל.

בעשרה בטבת שחל להיות בערב שבת, מנהגנו שאין קורין במנחה ויחל, משום טורח הציבור שעוסקים בהכנות לשבת³⁷⁴. אמנם בזמנינו לא נשמע מנהג זה ברוב המקומות, וקורין הס"ת במנחה³⁷⁵.

מקור אבות

מנהג זה. והעיר לי ידידי הגר"ש דיין שליט"א מלשון השופריה דיוסף (בירדוגו) הל' ת"ב ס' ה', שהביא דברי הרמ"א שקורין ויחל, אח"ז כתב וז"ל אלא שראיתי להמלאך מוהר"ר רפאל ברדוגו זצ"ל וכו' ע"ש. ואי תימא שכן היה המנהג המרווח והנהוג, הו"ל שכן באמת נהגו, ומלשוננו שרק הביא מש"כ בתורות אמת משמע קצת שלא היה נהוג באופן ברור. (וכן משמע קצת מהנהגו העם). ושמעתי מהגר"ד באנון שליט"א שזוכר כשנידון זה העלו בקאזאבלנקא, החליטו לקרוא בתורה במנחה. וכן אמר לי הגר"ד צאבכ שליט"א. וכן המנהג הפשוט בימינו. וע"ע בחלק מכתבי תורה (עמ' תרצג) ושם הסכימו שאם מתפללים מנחה גדולה יש לקרוא בתורה, ואם מתפללים סמוך לשבת יש לעשות כדברי התורות אמת. אכן ברור למי שיודע שמנהגו כן ונהגו כן, יש בזה יסודות איתנים. וכפי שכתב באגור. וראיתי להגר"ר שריה דבליצקי שליט"א הובא ב"לוח בעתו" שמי שיש לו מנהג זה, יש להחזיקו.

374. כן העיד בספר תורות אמת (ברדוגו) שם. וכ"כ בנהגו העם משמו. ומקור הדברים מספר האגור (ס"ו תתפ) בשם השבלי הלקט, שאין קורין בספר במנחה בערב שבת כשחל בו אחד מארבעה צומות הללו. עכ"ל. (ובכה"ח העיר שרק עשרה בטבת נופל בער"ש לפי הלוח). ובב"י כתב על דברי השבה"ל דלא נהגו כן, וקורין ויחל. אמנם מנהגנו שאין קורין הוא כנראה קדום, כפי שהעתיק באגור ושבה"ל. וכ"כ בתורת אמת שם. ואדרבה דברי הב"י שסתם שלא נהגו כן, צריכים יישוב. וע' מג"א מש"כ דהאידינא שכולם מכינין מבעוד יום, קורין גם במנחה. ומסתימת דברי בתורות אמת, מבואר דלא ס"ל כן.

375. הגם שהתורות אמת כתב באופן ברור שכן מנהגנו כהאגור שלא לקרות הס"ת במנחה של תענית שחל בער"ש. וכן הביא בנהגו העם (שם). וכן העיד הגר"א עמאר שליט"א בהערות בסוף הספר. מכ"מ שמעתי מהרבה רבני המערב שלא שמעו שהקפידו לנהגו

ולענין הנחת תפילין במנחה של תענית שחל בער"ש ע' בהערה³⁷⁶.
ולענין אמירת ברכת כהנים ואו"א ע' ס' קכט.

הכרזת חודש אב

סעיף ד': בשבת קודם לצום מכריז ש"ץ הצום, חוץ ממ' באב וצום כיפור וצום פורים, וסימנך אב"ף עליו פיהו. (ומנהג האשכנזים שלא להכריז שום אחד מהם).

נהגו להכריז בשבת לפני ר"ח אב במקום יהי רצון בנוסח זה "מחדש חדשים יקבץ קדושים (נ"א נפוצים) אנשים ונשים לעיר הבנויה, וזה החדש לטובה יחדש ורצון יצו אל רב העליליה"³⁷⁷. ויש נוהגים שלא להכריז חודש אב כלל³⁷⁸.

הכרזת הצום

שם: ובשאר הצומות נהגו כדעת מר"ן להכריז הצום³⁷⁹.

מקור אבות

378. כ"כ בכנה"ג, והובא בנהגו העם (צו"ת י').

לא נהגו להודיע זמן המולד בהכרזת ר"ח, ודבר זה נתפשט מאד בזמננו, ובערה"ש (ס' תיז, ס' ח) כתב דהוא דוגמת קידוש החודש בזמן הסנהדרין ולכן עומדים, וגם מכריזים יום המולד שוודאי הם ידעו את הזמן המדוייק. וכ"כ בכה"ח (שם ס"ק ח) בשם פוסקים. אכן כאמור מנהג זה לא נתפשט אצלו, לא בעמידה בזמן ברכת החודש, ולא הכרזת המולד. ובאמת דבר זה לא מוזכר בפוסקים הקדמונים. [שו"ר שבספר נחלת אבות עמ' קיג שהעיד בהדיא שכן מנהג לוב שלא להכריז וכ"כ בספר עלי הדס החדש דף 405, והדברים פשוטים. ועיי' בעמוד רס"ח].

379. וכך נהגו כדעת מר"ן. אמנם בנתיבי עם (עמ' רמה) כתב שמנהג ירושלים שלא

376. הנה לגבי תפילין ביום התענית, כתב הב"י ס' מ"ו דנוהגים ללובשם כדי להשלים למאה ברכות. וכן מנהגנו. אמנם בער"ש כתבו הפוסקים שע"פ הקבלה אין להניחם ע"פ מש"כ בספר אור צדיקים דכבר נתנוצץ קדושת שבת. והו"ד במחזיק ברכה ס' כה, וס' רסז. וע"ע בכה"ח (ס' כה אות ק'). ובויאמר יצחק (ח"א ליקוטים) הביא מהעיקרי הד"ט מח' בזה והכריע ששב ואל תעשה עדיף. ובתשובה בסוף הספר חלק מכתבי תורה (עמ' תרצג) נתבאר שאם מתפללים מנחה גדולה יש להניח טו"ת. ואם מתפללים סמוך לשבת יש להמנע מטלית ותפילין. ובטטואן נהגו כדברי הויאמר יצחק שלא להניח תפילין אחר חצות.

377. כן המנהג, כ"כ בנהגו העם (שם). ובלדוד אמת (ס' כג) הביא שיש מכריזים ר"ח ע"י קינה. וערער על מנהג זה.

סימן תקנא - דיני שבוע שחל ט' באב להיות בתוכה

מנהגי אבילות בשבת

סעיף א: הגה אפילו שנת של חזון אין מחליפין ללבוש צגדי שנת כ"א הכתונת לנד, אבל פורשין פרוכת של שנת, אם לא שאירע ט' באב בשנת ונדחה, שאז אין פורשין פרוכת של שנת.

נהגו חסידים ואנשי מעשה כדברי הרמ"א, שבשבת חזון לא מחליפים בגדיהם כ"א הכתונת לבד, ויש שלא החליפו אפי' הכתונת. אמנם במקום שניכר שלובש בגדי חול, לא ינהג כן, כי זה נחשב כנוהג אבילות בפרהסיא³⁸⁰.

מקור אבות

הכתונת בלבד, וכן הוא בהג' אשרי, וקח, אגודה, ומהרי"ל שאין להחליף אפי' הטלית. וע' בחי"א (כלל קל') שאפילו הגרביים אין להחליף. וכ"כ בכה"ח (ס"ק יג) שזהו מנהג הרבה קהילות הספרדים.

והנה מה שהרבה מקהילות המערב נהגו להחמיר בענין זה כדעת הרמ"א, ויש נהגו לא להחליף אפי' הכתונת, כתב באליה רבה (אות של) שיש להם על מה לסמוך. ובשולחן גבוה (אות ד') כתב דהמנהג לא ללבוש בגדים לבנים או חשובים כבגדי מועד. וכ"כ ביפה ללב (ח"ג אות ב), דמנהגם (בטורקיה) שאין לובשים בגדים לבנים בשבת זו כשאר שבתות הקיץ, כ"א בגדי צבעונים אחרים. ומבואר שמש"כ בכה"ח שמנהג הספרדים לא לשנות מלבושיהם בשבת זו משאר שבתות השנה, אינו לכו"ע, והרבה מקהילות ספרד נהגו לשנות בשבת זו משאר שבתות השנה. והנה

להכריז משני טעמים, או משום דעיקר ההכרזה הוא כדי שיקבלו עליהם התענית מבערב, וצומות הללו כיון שכתובים במקרא אינם צריכים קבלה. ועוד, כדי שלא לעורר דכאון נפש ועזבון רוח ביום שבת קודש. והרבה קהילות הספרדים נהגו שלא להכריז, נגד דעת מר"ן, וביניהם קהילות מצרים (מנהגי מצרים), וג'רבא (ברית כהונה מע' ת' אות לה), ותוניס (עלי הדס 364). ונראה, דכמו שנהגו להכריז בחודש אב מחדש חדשים אע"פ שמעורר בכי, כבר כתבנו מדברי הקדמונים שנהגו כן ולית בזה חשש. ה"ה הכא.

380. כן נהגו רבים, ע' בשו"ת עטרת שלמה (ס' מג) שהעיד על רבים שנהגו כן. וכן היה נוהג הג"ר ידידיה מונסונגו זצ"ל רבה של מרוקו, ועוד גדולים רבים, שלא שינו בגדיהם כלל בשבת חזון.

ומקור דברי הרמ"א מהמרדכי (סוף תענית ס"י תרלה) שאין מחליפין בגדיהם כ"א

ניגון ההפטרות בתלתא דפורענותא – וניגון "לכה דודי" ו"גדל" שם: בשלושת ההפטרות בשבתות שלפני תשעה באב (הנקראים תלתא דפורענותא) נוהגים לקרות ההפטרות בקול תמרור מיוחד, המעורר הלבבות³⁸¹. ומנהג קדום שגם היו אומרים קינות בשבתות

מקור אבות

הפטרות של כל השנה. וכן העיר בספר עמק יהושע (ח"ג סימן יח אות ב) שהרי"ז מעורר צער ובכיה בשבת ואסור משום אבילות בפרהסיא. וראיתי מביאים בזה דברי הברכ"י (סי' תקנ"א ס"ק ב') שלא לומר קינות בשבת ומש"כ ברדב"ז ח"ג (סי' תרמה) ועוד שלא לומר קינות בשבת. וע' בנהר מצרים (ח"א דף לה אות ג) שמנהג ארץ ישראל וגלילותיהם שלא לשנות ניגון ההפטרות בג' שבתות הללו מניגון ההפטרות הנהוג בשאר שבתות לניגון נהי וקינה ורק שאין מאריכין בניגון הטעמים כשאר השבתות. והעיר כן בנהר פקוד שם. וכך תמה בשו"ת דרכי דוד (או"ח סי' לו).

ואכן מנהג זה מקור מקומו טהור, ומיוסד על הררי קדם, ומצאתי שכבר הוזכר מנהג זה בדברי הריב"ש (סי' קיב) שנשאל אודות מי שעלה לתורה, ולא היה אחד שידע להפטיר אלא ההוא שעלה, "וזולתו לא היה מצוי אז לדעת לקונן" אם רשאי לעלות שוב לתורה, והסיק הריב"ש שם שמותר לו לעלות שוב. ולא עלה על דעתו כלל לומר להם שיבטלו מנהג זה לא משום אבילות בפרהסיא, ולא משום שלא יעלה פעמיים. וכן הובא להלכה במג"א (סי' רפב ס"ק יד), וכ"כ בשערי אפרים, שכן נוהגים. וכ"כ במ"ב (ס"ק כז), וכ"כ באשל אברהם

בימינו לא נהגו להחמיר בזה. וכבר כתב בערה"ש (שם) דכ"ז בימיהם שאין שלא היה ניכר הפרש בין בגדי שבת לבגדי חול אבל בימינו שיש היכר גדול בין בגדי חול לבגדי שבת הו"ל כאבילות בפרהסיא ואסור. ואפשר שלכן הפסיקו את המנהג הזה בימינו. אבל עכ"פ לגבי החלפת הבגדים שאינם ניכרים, מי שנוהג להחמיר כדברי הרמ"א אין בו משום אבילות בפרהסיא. ובליקוטי חבר בן חיים הובא שהחת"ס נהג ללבוש בגדי חול. וכאשר העירו לו מדברי האריז"ל שאמר שאין לשנות שבת זו משאר שבתות, אמר ששאני האריז"ל שאפי' בבגדי שבת לא הסיח דעתו מן האבילות. והו"ד במועדים וזמנים ח"ה (סי' שמג) ובח"ז (סי' רנו) והסיק שבימינו ניכר שינוי המלבושים והוי אבילות בפרהסיא.

381. כן המנהג הפשוט בכל ערי מרוקו וכן העיד בנהר פקוד (דף עז:) על כל ערי אפריקי וערי תוניס. וכן העיד בספר לפי ספרי (ערך שבת אות ח'): "מה שקורין הפטרות חזון בתמרור איכה, וכ"ש בערי מזרח שקורים אותו בנועם מר".

והנה רבים מן הפוסקים יצאו נגד מנהג זה, וכתבו שלא לשנות הניגון בהפטרות אלו משאר שבתות, מאחר שאין אבילות נוהג בפרהסיא בשבת. וכן העיר בלפי ספרי שם, שהנכון שיקראו אותה כמו

אלו אלא שנתבטל ברבות הזמן. (אמנם לכה דודי ויגדל יש אומרים בניגון אבל מיוחד³⁸²).

מקור אבות

כמנהג עלמא בפרט שהניגון שמקוננים אינו אותו הניגון דאיכה ושאר הקינות אלא קול מיוחד לעורר הלבבות, וכענין³⁸² כתב בשו"ת עטרת שלמה (שם).

והפסוקים האחרונים המסיימים בנחמה, נהגו לקרותם בקול נחמה, ולא בקול נהי וקינה.

וכשחל ר"ח בשבת קוראים הפטרת "שמעו דבר ה'" ובסוף מוסיפים פסוק הראשון מהפטרת ר"ח "השמים כסאי" ופסוק אחרון "והיה מידי חודש בחודשו". וכ"כ בב"י (סי' תכה) שכן נוהגין ע"פ האבודרהם שידוע מנהגים רבים מבוססים ע"פ דבריו.

382. כן העיד בלפי ספרי (שם) ובנהגו העם (צומות ותעניות) שכן המנהג הקדום, וכתב שאביו ז"ל זוכר שעדיין היו נוהגים כן, אלא שנתבטל ברבות הזמן. וע"ז עוררו הרדב"ז, והחיד"א (ברכ"י שם), שאין אבילות בפרהסיא. ומנהג זה גרע ממה שמנגנין ההפטרה בניגון קינות, דבאמירת קינות ה"ז נר' כמתאבל ממש, ושייך בזה לכו"ע אבילות בפרהסיא, ולכן נתבטל מנהג זה ברבות הזמן. אמנם "לכה דודי" ו"יגדל" עדיין אומרים בעיר פאס בניגון מיוחד, ואינו דומה לקינות, דמזכיר המאורעות בהדיא, ודמיא טפי לאבילות בפרהסיא.

מבוטשאטש (סי' קלה) שנוהגים לקרות ההפטרה בניגון איכה וכן נוהגין רוב קהילות אשכנז עד היום. ובמועדים וזמנים (שם) הביא בשם החזו"א שהקפיד לא לקונן בשבתות אלו. אך רוב המקומות כפי שחקרתי לא נוהגים כדבריו. וכן נוהגים ערי המערב כנזכר לעיל שכן מנהג ערי אפריקה. וכן העיד בספר זה השולחן (דף קמ"ה) על מנהג תוניס. וכן כתב בשו"ת עטרת שלמה (סי' מג) ומקורו קדום כפי שהעיד השואל בריב"ש שם.

ומה שהעירו דחשיב כאבילות בפרהסיא, נר' בהסיבה שלא חשו לזה גאוני קדמאי, דאינו עושה בזה מעשה אבילות בהדיא אלא שמאחר שתיקנו לקרות הפטרות אלא בתלתא דפורענותא, ומטרתו כדי לעורר הלבבות לתשובה קוראים גם בנוסח הזה כמש"כ ברמב"ם הל' תפלה פ' י"ג הל' י"ט שנהגו לקרוא ג' הפטרות אלו שהם דברי תוכחות וע"כ גם מנגין בניגון של קינה, אבל אין נוהגין בזה מנהגי צער אלא מנהגי תוכחה, ולכן נר' שע"ז לא העיר החיד"א כלום. ובנוסף לכך לפי עיקר דינו של הרמ"א נוהגין מקצת דיני אבילות בשבת חזון דלא מחליפין אלא הכתונת לבד, ובאליה רבה שם כתב דמי שאינו מחליף הכתונות יש לו על מה לסמוך כמו שכתבנו. ומנהגנו

נשואין ואירוסין מי"ז בתמוז

סעיף ב: ואין נושאים נשים ואין עושין סעודת אירוסין אבל ליארס בלא סעודה מותר. ואפ' בתשעה באב עצמו מותר ליארס שלא יקדמנו אחר הגה ונוהגין להחמיר שאין נושאים מי"ז בתמוז ואילך עד אחר ט' באב.

אין נושאים נשים מי"ז בתמוז עד אחרי ט"ב, ואף לא מארסים, שזמנים אלו זמני פורענות ולא זמני שמחה³⁸³.

ביבום בגדים מר"ח אב

סעיף ג: שבוע שחל בו ט' באב אסורים לספר ולכבס וכו' הגה ואנו נוהגין להחמיר ככ"ז מתחלת ר"ח עד אחר התענית וכו'.

נהגו שלא לכבס בגדים משבוע שחל בו ט"ב³⁸⁴. ויש שנהגו שלא לכבס בגדים מר"ח אב³⁸⁵.

תספורת מי"ז בתמוז ונטילת צפרניים

סעיף ד: הגה ונוהגין להחמיר מתחלת ר"ח לענין כיצום, אצל תספורת נוהגים להחמיר מי"ז בתמוז.

נוהגין שלא להסתפר מר"ח אב, ורבים נהגו להחמיר על עצמם מי"ז בתמוז³⁸⁶. ונראה שאין להקל להסתפר אחרי ר"ח אפילו ע"י התרה.

מקור אבות

בו, וכ"ה הגר"י מאמן שליט"א (בסוף הספר).

385. כ"כ בברית כהונה (ערך ר"ח אב אות ט) שכן מנהג מקומו, וכן דייק בנתיבי עם (שם) מסידור חוקת עולם.

386. כן העידו בשו"ת שמ"ש ומגן (ח"ג סי' נ"ד) ובנהגו העם (צומות ותעניות) ובדיני מנהגי ק"ק ארגי"ל (סימן ו') גם לענין תספורת אין כולם שווין ויש שנהגו להחמיר מי"ז בתמוז. וקשה לקבוע מנהג ברור בזה, אבל ברור שמר"ח נהגו להחמיר. ומי"ז בתמוז רוב החכמים נהגו להחמיר, ורק פשוטי העם היקלו עד ר"ח

383. כ"כ בקיצוש"ע (טולידנו) סי' שפז סט"ז וז"ל: נוהגין להחמיר שאין נושאים מי"ז בתמוז עד אחר ת"ב ויש נוהגין לא לשדך ולא לארס. וכן אנו נוהגין. ע"כ. וכן שמעתי מהגר"ר שלום משאש זצ"ל שהיה מורה לשואלים, דמי שליבו נוקפו לא יערוך נישואין בימים אלו. וע' בשו"ת אורחת יושר ח"ג ס' נ"ב מה שנטה להקל בזה ולא הביא מנהג לאסור ודלא כמנהג איזמיר לאסור כמש"כ בפרי אדמה ח"ד דף ה'.

384. כ"כ בויאמר יצחק (לקו"ד ת"ב ג') וכן סתמו רבים, שהמנהג רק משבוע שחל

אבל הרוצה להקל ע"י התרה עד ר"ח (למי שנהג להחמיר מ"ז בתמוז), מותר.
ולענין נטילת ציפורניים, מחמירים בשבוע שחל בו, ויש מחמירים מר"ח אב³⁸⁷.

מילה בשבוע שחל בו ובט"ב

שם: נהגו שמר"ח עד שבוע שחל בו תשעה באב, אבי הבן מסתפר ומגלח ולובש בגדי שבת לברית מילה. ומשבוע שחל בו תשעה באב, וכ"ש בתשעה באב עצמו, אינו מסתפר ובט"ב אינו לובש מנעלים³⁸⁸. אמנם יש שכתבו שעד התענית מותר בתספורת ובתשעה

מקור אבות

מכ"מ מר"ח אב וכ"ש מ"ז בתמוז שרי, וה"ה בעומר דשם אינו אלא מנהג.

388. כן העיד מוה"ר יצחק עמאר זצ"ל בשו"ת דברי שלום ואמת (או"ח ס' כא) שכן נוהגים במחננו כמו שנמצא בכתבי מוה"ר יעקב בירדוגו זצלה"ה. וכ"כ בשו"ת ויאמר יצחק (או"ח ס' ד) שבדבר שאסור בו מדינא דגמ' ח"ו להתיר. וכן מצאתי בוזאת ליהודה (סי' קטז) שכתב שכדומה שנהגו להתיר לאבי הבן להסתפר ערב ר"ח ואין המנהג לאסור רק בשבוע שחל ת"ב בתוכו דוקא.

ומקור הדברים, איתא בטור בשם המרדכי דמותר ללבוש בגדי שבת, ובספר בגדי ישע כתב דמ"מ אסור לנעול מנעלים דשינוי בגדים הוא רק מנהג ומותר לבטלו לפי שעה ולא לבטל אחד מן הענויים, והב"ד בביה"ל (שם). ואע"פ שבימי אבל הקילו כדיתבאר בס' שצ"ט, כתב בשופריה דיוסף (או"ח ס' ז) דאבילות קיל מט"ב. (ושם ציין שגם בת"ב שרי). ובזבחי צדק (או"ח ס' לב) כתב שהסכימו החכ' לאסור המילה בט"ב ללבוש

כמש"כ בשמ"ש ומגן שם. וכן היה נוהג הג"ר ידידיה מונסנייגו זצ"ל ורבים גדולים אחרים. וכן הביא במעשה בראשית (תלמידו של הויאמר יצחק). אכן בקיצוש"ע (טולידנו דף רמ"ו) כתב בסתם: "נוהגין להחמיר מ"ז בתמוז, ונר' דמ"מ הוא מודה דמעיקר הדין מותר עד ר"ח. וע' בנתיבי עם (סי' תקנא ס"ג) שלענין תספורת, כל בני התורה בירושלים הולכים בעקבות האר"ז ז"ל שאסר מ"ז בתמוז.

ולענין התרה בדבר שכולם הקפידו כגון שלא להסתפר מר"ח אב, שחשיב מנהג קהילה שקיבלו על עצמם, ולא מועיל בזה התרה, דבמנהג קהילה קיי"ל שאפילו הוא עצמו לא נהג בזה איסור, הוי כקיבל על עצמו. ומ"מ לענין החומרא מ"ז בתמוז שרק בני תורה הקפידו בזה אין בו משום מנהג קהל, ומותרים בהתרה עד ר"ח אב.

387. תבואות שמ"ש ס' ל"ח. ובספר וזאת ליהודה (סי' רמ) כתב דהגם שמור"ם התיר בשבוע שחל בו ואנן מחמירים,

באב מותר בנעילת הסנדל³⁸⁹.

אכילת בשר ושתית יין בתשעת הימים

סעיף ז: יש נוהגים שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין בשבת זו. (ומותר צומצם

של יין). ויש מוסיפין מ"ח עד התענית. ויש מוסיפין מ"ז בתמוז.

אין לאכול בשר ואין לשתות יין מ"ח אב עד יום העשירי. ויום העשירי בכלל³⁹⁰. ויש שנהגו שגם בר"ח לא לאכול בשר ולשתות

יין³⁹¹. ויש שנהגו להקל בר"ח עצמו³⁹².

מקור אבות

391. כ"כ בליקוטי ויאמר יצחק, "ור"ח בכלל". ובנוהג בחכמה שם כתב וז"ל, אמר המאסף, משפחתנו נוהגין שאין אוכלים בשר ביום ר"ח אב עצמו, ונגררנו אחר משפחת אבן צור שאינם אוכלים בר"ח עצמו. ושאר בני עירנו אוכלים ביום ר"ח. ע"כ. והוסיף שכבר פלפל בזה בשו"ת עדות ביהוסף ח"ב (סי' מא) וסיים ע"פ דברי המעשה בראשית שכתב טעם למנהג שלא אוכלים בר"ח אע"ג דאיתא (בסי' תיט) דסעודת ר"ח מצוה, משום דבר"ח אב מת אהרן הכהן, ויש שמתענין בו. עכ"ד.

392. וכן כתב בקיצוש"ע (טולידנו) שבר"ח עצמו לא היו נמנעים מלאכול בשר. וציין לכנה"ג כו'. ושכ"כ החיד"א במורה באצבע (אות רל"ג) ושכן העיד בספר השמים חדשים. וכן מנהג פאס כדהעיד בנהגו בחכמה שם שכן המנהג בעירו, חוץ ממשפחת אבן צור. וכ"כ בנהגו העם (שם) ובקיצוש"ע (טולידנו) שם.

שו"ר בוזאת ליהודה (סי' קיז) שכתב בשם ספר בני חיי שמסבא אין לאסור בר"ח דאין לנהוג בו מילי דאבילותא, וציטט

מנעלים. וכן הסכים מוה"ר אליהו יהושע עובדיה אע"פ שביד"ס' לד כתב באבל להקל.

389. שופריה דיעקב (או"ח ס' תקנא) הו"ד בספר תבואת שמ"ש (או"ח ס' עו) וכ"כ בשופריה ביוסף (או"ח ס' ז). ובמגן דוד משאש תמה בתספורת שנהגו להסתפר בערב התענית שאינו עדיין זמן המצוה ושאינו מנעילת הסנדל דהותר לאבל בשעת המילה. וסיים המגן דוד, והמיקל לעשות כהמנהג הזה יעשה עד שבוע שחל בו ת"ב, וכן נהגנו מעשים בכל יום מכאן ואילך.

390. כ"כ בליקוטי ויאמר יצחק (ת"ב ב'): "מנהגינו שלא לאכול מ"ח, ור"ח בכלל". והו"ד בנוהג בחכמה (דף ל), ובשם הבני חיי, וכ"כ הקיצוש"ע (טולידנו) דף רמ"ז).

ומה שכתבנו עד יום העשירי הוא ע"פ דברי מר"ן בסימן תקנ"ח. והעיד החיד"א במחז"ב שכן נהגו להחמיר יראי ה', והביא דבריו בנוהג בחכמה שם. ומשמע שכן המנהג. וכ"כ בקיצוש"ע (טולידנו) דף רמ"ז) בהדיא, שכן המנהג שלא לאכול עד ערב יום העשירי.

יש מעטים שנוהגים שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין כבר מי"ז בתמוז³⁹³.

ולענין אכילת בשר בשבת חזון, יש בזה גם חילוקי מנהגים, יש אוכלים בשר בשבת זו כרגיל³⁹⁴, ויש שקונים בשר קודם ר"ח ומולחים אותו ומטגנים אותו עד שיצטמק³⁹⁵. ויש שאינם אוכלים בשר כלל בשבת זו³⁹⁶.

מנהג אכילת בשר בברית מילה ב' הימים

שם: מנהגנו שברית מילה שחלה מראש חודש עד התענית אין אוכלין בשר בסעודת הברית המילה, וכ"ש בליל עשירי שבו נשרף ההיכל³⁹⁷.

מקור אבות

אותו שבת כ"א כפי מנהגו". וכן כתב בנוהג בחכמה שכן מנהג מראש.

396. כן הביא בנוהג בחכמה (שם) וכ"כ בנהגו העם (שם), ושכן נהגו בדברו, וכן מנהג כמה משפחות במראש.

ולענין תבשילים שנותרו משבת זו, אם אפשר לאוכלם במשך שבוע שחל בו. דן בזה בדבר אמת (שם), וכתב שהדבר תלוי במנהגא, וכיון שבמנהגא זו סתמא נאסר, יש לדמותו לבשר נחירה שמאחר שהותרה הותרה, והסיק שבמנהגא אזלינן לקולא, והמיקל בזה לא הפסיד.

והנה בסעודת מילה מה שלא נהגו לאכול בשר, נראה שאינו משום שנהגו להחמיר גם בסעודת מצוה, אלא כך נהגו מצד המציאות דכיון שהיו עושים הברית בבוקר לא היו מגישים בשר.

397. מוה"ר יצחק עמאר זצ"ל בשו"ת דברי שלום ואמת (או"ח ס' כא).

למח' הפוסקים בזה. וסיים ע"פ העדות ביהוסף שבערי המערב המנהג הפשוט לאכול בשר ביום ר"ח אב והכי קבלו עליהו ונהרא נהרא ופשיטה.

393. ע' בנוהג בחכמה (שם) וז"ל: ויש מבני עליה והמה מועטים שאינם אוכלים בשר מי"ז בתמוז עד עבור ת"ב. וע' מש"כ בס' השמים חדשים הנדפ"ח (חאו"ח ס' קג) מש"כ בזה. ע"כ. וכ"כ בקיצוש"ע (טולידנו) שכך נהג האר"י. אך בשבתות אכל בשר כדרכו.

394. כ"כ בשו"ת דבר אמת להגר"י מונסוניגו זצ"ל (ס' ג') "שהאלעזאמא (והם המגורשים מספרד ומן צרפת ומן פורטוגל) נוהגים כולם לאכול בשר בשבת זו כרגיל.

395. כ"כ שם "והאחרים (מאראקש) אינם אוכלים כ"א בשר מלוח שעבר עליו יותר מזמן אכילת שלמים, ומטגנין אותו בשמן ואוכלים אותו בשבת, ואוכלים

רחיצת גופו בתשעת הימים

סעיף מז: יש נוהגים שלא לרחוץ מר"ח, ויש שאין נמנעין אלא בשבת זו.

נהגו שלא להתרחץ מר"ח אב עד אחר התענית³⁹⁸, ויש שהקילו עד שבוע שחל בו ט"ב.

מקור אבות

להחמיר ברחיצה מר"ח. ומאידך מקילים הם בכיבוס עד שבוע שחל בו. וכתב הכה"ח שדבר זה תלוי במנהג במקומות ונהרא נהרא ופשטיה.

398. כן נהגו, וכ"ה ר"י מאמן שליט"א (בסוף הספר) שכן נהגו. והנה מנהגי רחיצה לא כתובים במשנה ואינם בכלל אחר כיבוס בשבוע שחל בו. ומנהג תוניס גם

סימן תקנה - דיני תפילין וציצית בט"ב

לבישת ציצית ותפילין בשחרית בט"ב

סעיף א: נוהגים שלא להניח תפילין בת"ב שחרית, ולא טלית. אלא לובשים טלית קטן תחת בגדים בלא ברכה. ובמנחה מניחים ציצית ותפילין ומברכים עליהם.

בשחרית של ט"ב נוהגים כמש"כ בשו"ע לא ללבוש טלית ותפילין אלא בזמן המנחה, ומניחים ציצית ותפילין ומברכים עליהם³⁹⁹, ויש

מקור אבות

לגמרי מהנחת תפילין בת"ב. ובב"י הביא שיטות הפוסקים העושים פשרה ע"פ מש"כ בהגהות מימוניות (פ"ה הי"א מתענית), שמניחים במנחה ולא בשחרית. וע"ז כתב הב"י דכן נוהגים העולם שלא להניח תפילין בתפלת שחרית אלא בתפלת המנחה. אך קצת קשה דבסימן ל"ח פסק מרן בסעיף ו' שבת"ב חייב בתפילין. ובב"י הביא מקורו מהרא"ש, דלא כהרמב"ן. נמצא דפסק עיקר להלכה כדעת המחייבים בתפילין בת"ב. וצ"ל דמה שכתב מר"ן בסי' תקנ"ה שלא נהגו ללבוש היינו בבוקר אבל במנחה לובשים אותו דסו"ס יום הוא שחייב בו בתפילין. וכן משמע מהב"י דמתחילה הביא שכן דעת הרא"ש, וגם בדעת הרמב"ם כתב כן, ואם מניחם במנחה מקיים שיטה זו. ובשחרית אינו לובשם משום פאר תחת אפר. ומאחר שכן אין מקום לתמוה איך פסק מרן בסי' ל"ח דחייב בתפילין ובסי' תקנ"ה כתב דמכ"מ מנהג העולם לא להניחו בשחרית, דנהי שיום הוא שחייב בתפילין מכ"מ מניחין במנחה, כדהוכיח

399. כן המנהג הפשוט כפי שהעיד מר"ן. וכך מנהג מרוקו כמו שהעיד בקיצוש"ע טולידנו (ס' שצ"ב), ובשו"ת שמ"ש ומגן ח"ב (ס' סו וסז), וכ"כ בנהגו העם (צומות ותעניות ס' י"ג). וכן העיד בוזאת ליהודה (ס' קכא) שיר המנהג תקיפה כדברי השו"ע כאן דאסור להניח תפילין עד שעת המנחה.

ומקור הדברים מהרא"ש בסוף מס' תענית (אות ל"ז), דמסתברא דחייב בתפילין בט"ב אע"ג דהיא מצות ל"ת (לבישת תפילין באבל), דבאבל גופיה לא מיתסר אלא ביום ראשון, ולא חמיר ט"ב משבעת ימי אבלות, ע"כ. וכ"כ הר"ן (שם) והרמב"ן בתוה"א. וה"ה לציצית כמש"כ שם דכתיב בצע אמרתו. אולם המהר"ם (הובא ברא"ש שם) כתב דבת"ב אין להניח תפילין, כמו ביום ראשון דאבל, דאין יום מר יותר ממנו, יום קבוע לבכיה לדורות. וכן הביא בד"מ מהכלבו בשם הראב"ד: "ועדיף טפי לשים אפר מקלה בראשו, במקום תפילין, אפר תחת פאר. ע"כ. ומשמע מדבריהם שפטור

שנהגו לא לברך על הטלית ותפילין שלובשים במנחה⁴⁰⁰. יש אומרים שראוי לנהוג ללבוש ציצית ותפילין לפני שהולך לביהכנ"ס בשחרית ויש אומרים שמי שלא נכנס לסוד ה' אין לו ללבוש ציצית ותפילין כלל בשחרית כדעת מר"ן⁴⁰¹.

מקור אבות

שיטות דאינו מחוייב כלל בתפילין בתשעה באב. ולכא' דבריהם מבוססים ע"פ המהר"ם ועוד דסברי שבת"ב אין ללבוש תפילין כלל, דהוי כאבל ביום ראשון, וממילא אסור לברך עליהם, וחוששים לשיטה זו. ובפרט לפי הכלל הגדול שבידינו דספק ברכות להקל. ומר"ן שכתב לברך עליהם במנחה, ס"ל כפי שכתבנו שהעיקר להלכה שחייב בתפילין הטיב כדפסק בסי' ל"ח, ורק בשחרית אינו לובשם.

401. ונוהגים מקצת העם ללבוש תפילין בצינעא, וקוראים בו קר"ש ובאים לביהכנ"ס בלא ציצית ותפילין. כן העתיק בקיצוש"ע (טולידנו). וכן העיד בשו"ת הלק"ט (סי' קל"ט) על המהר"ם גאלאנטי. וכ"כ בכסא אליהו (סי' תקנה) למהר"א ישראל. וכ"כ הכה"ח (פלא"י) ועוד. ובנהר מצרים (שם) תמה ע"ז דנמצא דמי שמתכוון לעשות כן בצנעה מתפרסם הדבר שלא עושים כדעת מר"ן, ועוד שהרי מר"ן לא הזכיר עצה זו, ולמה נתחכם טפי מן המנהג, וכן צידד בשו"ת שמ"ש ומגן שם, שמי שלא נכנס לסוד ה' לא ינהג כמקובלים בזה, ולא יחזיק במנהג זה אלא יעשה כדברי מר"ן ז"ל.

וכן כתב בוזאת ליהודה (שם) שהאיש התמים יעשה כמש"כ בשו"ת הלקט ח"ב סי' קלט להניח תפילין בביתו, דרובא

כן הבי"י גופיה מדעת הר"מ שאע"פ שחייב בתפילין בשחרית אינו מניחן.

אלא שראיתי בשו"ת שמ"ש ומגן (שם) שכתב דמנהגינו מיוסד ע"פ דברי הגאונים המהר"ם ועוד שפטור מתפילין בת"ב, דדמיא לאבילות דיום ראשון. (וע' בפסקתא רבתי (רפ"א) מפני שהוא כמתו מוטל לפניו). ולא הבנתי למה הוצרך ליישב מנהגינו ע"פ דברי המהר"ם היפך דברי השו"ע סי' ל"ח דפסק דחייבים בתפילין בת"ב, וכן יש לתמוה ע"ד מה שראיתי מחזקים המנהג ע"פ דברי הדבר משה אשר תירץ סתירת השו"ע דבסי' ל"ח מיירי לענין לכתחילה במי שבא לימלך, דבזה אמרינן ליה כעיקר הדין דחייב. אבל בסי' תקנ"ה מיירי רק לענין המנהג ופסק דמי שנהג לא ללבוש לא מחינן ליה. ומלבד דדבריו דחוקים, דלמה ליה למר"ן להעתיק מנהג שנוגד להלכה, ואפי' תימא שאין למחות בו, למה ליה להעתיקו בשתיקה.

וע"ע בספר תפלה לדוד עמאר (דף כא:) דאין נוהגים בשאר קהילות בירושלים להניח תפילין בשחרית רק בבית מדרש חסידים נהגו כן.

400. כן נוהגים במקצת מקומות. ועיין בדברינו סוף סימן תקס"ו מה שאין לובשין תפילין בברכה במנחה בתענית ציבור, והכא יש טעם נוסף כנ"ל דיש

סימן תקנו - לומר נחם ועננו בתשעה באב

אמירת נחם במנחה בתשעה באב

סעיף א: בתשעה באב אומר בבונה ירושלים נחם ה' אלקינו את אבלי ציון וכו'. ועננו בשומע תפלה. ואם לא אמר לא זה ולא זה אין מחזירין אותו. הגה והמנהג פשוט שאין אומרים נחם רק בתפלת מנחה של ת"כ, לפי שאז הציטו במקדש אש, ולכן מתפללים אז על הנחמה.

אין אומרים תפלת נחם אלא בתפלת המנחה לפי שבזמן המנחה הציטו האויבים האש בהיכל. ועוד טעם לזה, שבזמן הזה נולד משיח⁴⁰².

מקור אבות

צריך להזכיר מעין המאורע, ומסתמא בכל התפילות קאמר. עכ"ד. הרי דגם הרא"ש העיד שכך המנהג. וא"כ נהי שמר"ן פסק כדברי הרא"ש לאומרו בכל התפילות, אך הב"י גופא כותב בהקדמתו שלא בא לבטל מנהגים קדומים. ור' דוד אבודרהם והרא"ש העידו שכבר נתפשט המנהג לאומרו רק במנחה. אשר ע"כ גם לאחר קבלת הוראות מר"ן המשיכו מנהגם הקדום. וידוע שרוב מנהגי פאס הם ע"פ הרד"א כמש"כ בנוהג בחכמה. ובוודאי נתפשט ע"פ הגאונים מקדמת דנא כמו שהעידו שם. (ובלא"ה י"א דכל מנהג שנתפשט וקיים כאיזה שיטה, מקיימין אותו אפי' נתפשט אחרי קבלת הוראות מר"ן. ע' בשורשים שורש א' בזה. וק"ו הכא).

אולם בברכ"י (סי' תקנו אות א) הביא שמנהג ירשלת"ו לומר נחם בכל התפלות כדעת מר"ן שסתם כן. וכן העתיק בשלמ"צ (קלב:) ועוד. אלא שכאמור

דרבוותא ס"ל דבת"ב חייב בתפילין, אך חלילה מלפרוץ גדר ולהניחם בבית הכנסת.

ולענין ברכת שעשה לי כל צרכי בט"ב ע' מש"כ בזה בסימן תר"כ.

402. כן המנהג. וכן העיד באבודרהם (עמ' רנז) וברא"ש (סוף תענית סי' לב) וכן העתיק בספר נהגו העם (צומות ותענית סי' כג), והנה דבר זה הוא מחלוקת הגאונים, ובאבודרהם (שם) הביא בזה מח' בין רב עמרם גאון לרב סעדיה גאון. וכתב שפשט המנהג כדברי רבינו סעדיה שאינו אומר אותו אלא במנחה. ובב"י (סי' תקנו) ביאר טעמו, כי לעת ערב הציטו ההיכל, הילכך באותה שעה מזכירין שפלות ירושלים ואבליה, ומתפללין על תנחומיה. ע"כ. הרי דהמנהג נתפשט לאומרו רק במנחה. וכן העיד הרא"ש (סוף תענית סי' ל"ד) וז"ל: כל ימי תמהתי למה נהגו שאין אומרים נחם אלא בתפלת המנחה, כיון דקאמר יחיד בת"ב

סימן תקנה - במוצאי ת"ב אין אוכלין בשר

אכילת בשר ויין, רחיצה, וכיבוס בגדים, ביום העשירי
סעיף א: במ"ב לעת ערב הציתו אש בהיכל, ונשרף עד שקיעת החמה ביום
עשירי. ומפני כך מנהג בשר שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין בליל
עשירי ויום עשירי. הגה ויש מחמירין עד חצות היום ולא יותר.

אין לאכול בשר ולא לשתות יין כל יום העשירי עד ליל י"א⁴⁰³. ויש
נוהגין שלא להתרחץ ושלא להסתפר ולא לכבס עד חצות של יום
עשירי⁴⁰⁴. ויש שנהגו גם בזה להחמיר בכ"ז עד ליל י"א⁴⁰⁵.

מקור אבות

בסידורי ליורנו כתוב שמנהג כשר שלא
לאכול בשר ושלא לשתות יין בליל
עשירי וביום עשירי לפחות עד חצות.

⁴⁰⁴. כך המנהג הפשוט, והעתיקו
בליקוטי ויאמר יצחק (ת"ב ג'),
ובקיצוש"ע דף רנ"ו שהמנהג להחמיר
עד חצות. ובמאמר מרדכי (סי' תקנה) דייק
מדברי השו"ע דמותר מיד לאחר
התענית. וע' בהערות הגר"א עמאר
שליט"א, ששמע מהגאון רבי יצחק
אסבאג הפחד יצחק ז"ל שמותר מדינא.

⁴⁰⁵. כך העתיק בקיצוש"ע (סס) דכן
נוהגין יראי ה'.

והנה במוצאי ת"ב שחל ביום ששי ע'
במ"ב דיש להקל בזה. וע"ע בשו"ת
מתזה אליהו (סי' פו) שמותר מוצאי ת"ב
בכיבוס ובתספורת, אבל ברחיצה יש
להמתין עד יום ו'.

מנהגנו המבוסס ע"פ דברי הראשונים
לאומרו רק במנחה. וכ"כ בספר מועד
לכל חי (סימן ו' אות פב) שאין לומר עננו
ונחם כ"א במנחה. והביא כן בשם
העמודי שמים, מאמר מרדכי, משחא
דרבותא, תפלה לדוד, וגור אריה, שהביא
שכן מנהג איטליה. וכן כתב לדייק שכן
המנהג במקומו של קהילתו. ושכן כתב
בזכור לאברהם, ובשולחן גבוה. ע' בכל
זה שם.

עיין בספר וזאת ליהודה (סי' קכד)
שמנהגינו לומר פסוקי נחמה במנחה
יסודתו בהררי קודש בספר הכוונות
להמהרח"ו.

⁴⁰³. כך העתיק בספר נוהג בחכמה (עמוד
ל'). וכך איתא בהדיא במחזיק ברכה (סי'
תקנה ס"ק ב') על דברי הרמ"א וז"ל, נהגו
להחמיר כל היום כולו. עכ"ד. וכ"כ
בקיצוש"ע טולידנו (עמוד רמ"ז). אמנם

סימן תקנ"ט – מנהגי ט"ב ודין מילה בט"ב

מנהגי תפילה בשחרית של תשעה באב

סעיף ד: אין אומרים תחנון (ולא סליחות) בט"ב, ואין נופלין על פניהם, משום דמיקרי מועד.

במקום למנצח בנגינות שלאחר ה' מלך אומרים על נהרות בבל⁴⁰⁶. יש אומרים קודם ברוך שאמר פזמון אפתח פי להודות⁴⁰⁷, וי"א ביום זה ברוך שאמר בנוסח אחר⁴⁰⁸.

ולענין מזמור לתודה, ע' לקמן. ואומרים "האזינו" במקום שירת הים⁴⁰⁹. ולא אומרים כי לה' המלוכה.

במקום נקדישך אומרים נקדש את שמך⁴¹⁰, אין נושאים כפים בשחרית בט"ב⁴¹¹. במקום שים שלום אומרים נוסח "עושה השלום ברכנו ברוב

מקור אבות

יום ויום, זולתי ט"ב שאין אומרים אותו משום אבל. ודלא כהד"מ (אות ו') שאומרים שירה. וכ"כ הכה"ח (סי' לב) שכן מנהג בית אל, ובזבחי צדק (ח"ג סי' כב) ג"כ העיד שמנהג בבל לומר שירת האזינו.

410. כן המנהג הפשוט. והובא באבודרהם (דף רנ"ו).

411. כן המנהג הפשוט וכן העיד בקיצוש"ע (טולידנו) סי' שצ"ד. וכן המנהג בארץ ישראל, וכ"כ באבודרהם. ונקטו כן האחרונים, שכנה"ג, דגו"מ, ודה"ח. והטעם לזה מפני שאין שריים ביום זה בשמחה. ונשיאת כפיים טעונה שמחה. ועוד משום דכתיב ובפרשכם כפיתם וכו'. ודלא כמנהג בית אל שנהגו לישא כפים גם ביום זה כמש"כ בכה"ח (ס"ק ל').

406. כן המנהג הפשוט ונדפס בסידורים. דלא כמש"כ בכה"ח (אות יח) שאין משנים וקורין ככל ימות השנה. ודבריו מבוססים ע"פ חכמי הקבלה שפסקו שלא לשנות מנוסח התפילה של כל השנה.

407. כן נהגו במכנאסא, ופיוט זה נמצא בקינות של ליל ת"ב לפני "אריה שאג".

408. הכל נדפס בסידורים שם וכן נוהגין.

409. כן המנהג הפשוט ברוב קהילות ישראל. וכן הביא בטור שם. ובב"י שם ציין לכלבו שכתב הטעם משום דאין לומר שירה לעת הזאת. והעולם נוהגין לומר במקומה שירת האזינו. וכ"כ במחזור ויטרי (ח"א דף 226) שמנהג כל הקהילות אשר בספרד מיום גלות ירושלים ועד עתה לומר שירת הים בכל

עז ושלום כי אתה אדון השלום, בא"י המברך את עמו ישראל בשלום
אמן"412. אין אומרים קדיש לאחר תפילת שמו"ע ומתחילים מיד
הקניות.

אמירת מזמור לתודה בט"ב

שם: המנהג הקדום לדלג על אמירת מזמור לתודה בט"ב413. ורבים
לא נמנעו מלאומרו, וכנדפס בסידורים414.

מנהגים בקריה"ת בט"ב

שם: הגה וקורין צמורה כי תוליד צניס ומפטירין צירמיה אסוף אסיפס.

בפתיחת ההיכל אומרים הקניות "על היכלי", "אקום", וקנית "פנה
בעוד יום שמש", ויש מוסיפים קנית אקום כמר נפשי להוציא
התורה415 וקנית "נפלה עטרת ראשנו", וקנית "אוי לי על תורתנו
הקדושה"416, ואח"ז אומרים שאר הקניות לפני הוצאת ס"ת. ובמקום

מקור אבות

ונראה בביאור דברי ההג"מ, דע"י אמירת
מזמור לתודה חשיב כאילו מקריב השתא
כעין תכון תפילתי קטורת לפניך, ותיקנו
אמירתו רק באופן שיכול להיות בפועל
שייקרב כעת. ולא נתקן כזכירה בעלמא,
שנאמר שזמני אמירתו תלויים בהאם
בעבר בזמן ביהמ"ק הקריבו ביום זה.

414. נראה שנמשכו רבים ע"פ מה
שנדפס בסידור קול תחינה.

415. כן ראיתי אצל הגר"ש משאש זצ"ל,
[ונדפס פזמון אקום בכמה סידורי קול
תחינה לפני על היכלי].

416. בסידורים אינו נדפס במקומו. קנית
"פנה" נדפס בקול ה' תחינה לפני פיוט
"יתומים". וקנית "אוי לנו" נמצא בתיקון
חצות. כל זה ראיתי שכך נהג הגר"ש
משאש זצ"ל. וכן בנהגו העם (שם) העתיק
הסדר הנ"ל, מלבד פיוט "אוי לנו"

412. כן המנהג הפשוט. והובא
באבודרהם. והנה בב"י (סי' קכב) הביא
בשם המנהיג לערער על נוסח עושה
השלום, דהוי משנה ממטבע ארוך
למטבע קצר. אבל בפתח הדביר (שם)
כתב דאפי' להנהיגים לומר בכל השנה
את הנוסח הארוך בט"ב עצמו לכו"ע
יודו לומר הנוסח הקצר. ובכל המנהגים
הנ"ל, כן ראיתי נוהגים אצל הגר"ש
משאש זצ"ל.

413. כן כתוב בכת"י לסידורו של הגר"
שלם עמאר זצק"ל. וכן ראיתי שנהג
הגר"ש משאש זצ"ל. והמקור לזה נראה
ע"פ מה דאיתא במג"א (סי' נ"א ס"ק יא)
מחלוקת בזה בין ההג"מ והרש"ל. דדעת
ההג"מ שאין לאומרו לא בערב ט"ב ולא
בט"ב, והקשה עליו הרש"ל דטעות גדול
הוא, שבזמן המקדש היה יו"ט בט"ב
ובערב ט"ב היו מקריבים קרבן תודה.

"אשרי העם" אומר "במקום אשרי העם וכו'".

יש מניחים אפר על הס"ת⁴¹⁷.

נהגו להפוך המעיל של הס"ת ויש שעוטפים הס"ת ביום זה במעיל שחור. ומסירים ביום זה הפרוכת מעל ההיכל. ויש שמהפכים אותה⁴¹⁸.

ולא קוראים בתורה על הבימה, אלא על שולחן. ויש שקראו על גב אדם אחר⁴¹⁹. אין הגבהת ס"ת בת⁴²⁰ב"ב. ואין מי שברך לעולה. וי"א שאין כהן ולוי עולים ביום זה לס"ת⁴²¹. וי"א שעולים כרגיל⁴²².

מקור אבות

ו"פנה". והוסיף פיוט "ספרי אמרי ספר". ונהרא נהריה ופשטיה.

419. כן המנהג הפשוט וכן איתא בבית יוסף (שם). ומקורו ע"פ מסכת סופרים (פי"ח הל' ז') דיש מניחין את התורה על הקרקע כאבילות שחורה, ואומר נפלה עטרת ראשינו, והביאו בב"י שם. ונר' שלא נהגו כן ע"פ דברי הב"ח שם, שכתב שלא חוששין לזה, שממעט כבוד ס"ת. ובאבודרהם (שם) כתב דמניח הס"ת על מגדל קטן, ונהגנו ע"פ דבריו אכן מה שנהגו להניחו על גב אדם אחר, נר' שזה פשרה, גם לחוש למה דאיתא במס' סופרים וגם לחוש שלא למעט כבוד ס"ת לגמרי.

420. כן המנהג הפשוט וכ"כ בנוהג בחכמה (דף קמה) וציין לכסא אליהו. ודלא כהחיד"א בלדוד אמת (סי' ד' אות א') שכתב לעשות הגבהה כרגיל.

421. ע' בנוהג בחכמה (דף קמ"ה) שכן מנהג התושבים של פאס, ושכן נהגו הרבה.

422. שם, שכן מנהג שאר בתי כנסיות.

וראיתי במחזור כת"י מהגר"ש עמאר זצ"ל ממכנאסא שנהגו בעירו בסדר הקינות בליל ת"ב כדלהלן: לא מתחילים מדברי נביאים אלא ב"הלנופלים", "לו ישקלו" (מקומו בקול תחינה אחרי דברי נביאים), מדלגים "נשמת שדודים", אומרים "לפדות", "שנה בשנה", עד "נשמת ילדים", מדלגים "נשמת ילדים" וממשיכים את "אויבך" "יום כמו נד", והמשיכו עד סוף הקינות (ומ"אפתח פי להודות" עד "נלאה" דילגו).

417. כ"כ באבודרהם שם, שנותנין אפר מקלה על גבי התיבה, דכתיב עמו אנכי בצרה. ובנהגו העם כתב שנותנים על הס"ת. והביא סמך מהתרגום שני במגילת אסתר.

418. כך המנהג הפשוט וע' בב"י (ד"ה וכתב אבי העזרי) שמניחים על הס"ת מפה שאינה נאה. וגם רגילין להפכה. וברמ"א (סעיף ב') כתב שמסירין הפרוכת מלפני הארון, על שם הכתוב באיכה: בצע

יש שנהגו שהעולה לתורה ביום זה אומר ברוך דיין האמת קודם שמברך ברכת התורה. והנוהגים כן יברכו ברכה זו בלא שם ומלכות⁴²³.

והמנהג הקדום לתרגם ההפטרה בדברי מוסר כנדפס בסידורים, ובימינו קוראים ההפטרה בלא תרגום. ונהרא נהרא ופשטיה⁴²⁴.

סיום התפלה בט"ב

שם: וכל הקדישים שאומרים אחר איכה עד שיוצאים למחר מצ"ה, אין אומרים ממקבל. ואין אומרים אל ארך אפים ולא למנחם ולא פטום הקטורת. ואין צריך לשנות מקומו צמ"ב.

אומרים ואתה קדוש עד סוף ובא לציון⁴²⁵ ומחזירין הס"ת להיכל, ואומרים על נהרות בבל. ואין אומרים שיר של יום ופטום הקטורת, ואין אומרים עלינו לשבח⁴²⁶.

מקור אבות

בהפטרה בט"ב. ובמס' סופרים שם משמע דה"ה שיש לתרגם את קריה"ת כל השנה כדי שיבינו הנשים והטף, ומאחר שלא נוהגים בזה, ה"ה לתרגום של ט"ב. (וכן היה נוהג הגר"ש משאש זצ"ל). ולענין מתי לומר קדיש אחרי הקריה"ת בסידורים מובאים שני מנהגים, אחד אחרי ההפטרה ואחד לפני, ובדרכי דוד (או"ח ס' לז) כתב דהנכון שיעשה לאחר ההפטרה.

⁴²⁵. כן כתב בנהגו העם (שם), ומדלגים על פסוקים ואני זאת בריתי וכ"כ באבודרהם (דף רנ"ו). ובמאמר מדרכי (ס"ק ב') חילק בין שחרית לערבית, שרק בערבית מדלגין ואני זאת בריתי, אולם מדברי האבודרהם ועוד ראשונים משמע שאין לחלק.

⁴²⁶. כן המנהג הפשוט, ע' בדרך החיים (ס"ק ז') שכ' שלא לומר שיר של יום.

⁴²³. כך המנהג הפשוט, והעיד כך בנהג בחכמה (דף קמה). וכן כתב בב"י (ד"ה וכתב הרמב"ן) לפרש מה דאיתא במס' סופרים, ואומר ברוך דיין האמת, דלא קאי על קריאת איכה אלא על הקורא בתורה. וכ"כ הלבוש והשל"ה, ומביאים במג"א (ס"ק ה'), וסיים דטוב לאומרו בלא שם ומלכות, ובספר מנהגי מצרים (אות ב') נזכר מנהג זה וכתב שהוא מנהג ותיקין.

⁴²⁴. כך המנהג הפשוט ובכתר שם טוב (ח"ד דף 84) מנה המקומות שמתרגמים בלשונם, יש בספרדית, ויש בערבית. וסמך לדבר ממס' סופרים (פ"ה הל' י"ד): וקורא בבכיה וביללה, ואם יודע לתרגמו מוטב, ואם לאו נותנו למי שיודע לתרגם בטוב ומתרגם". וכמו שאיכה תרגמו, נוהגים עכ"פ לתרגם ההפטרה. ובימינו לא נוהגים לתרגם בפרשיות של כל השנה. וכנראה שכמו"כ חדלו לתרגם

ואין אומרים קדיש תתקבל לא בערב ולא בבוקר, לפי שנאמר באיכה שתם תפלת⁴²⁷, ואומרים קדיש "דהוא עתיד" בסיום תפלת ערבית, ובסיום הקינות בשחרית.

פסוקי נחמה בקינות

שם: באמירת הקינות נהגו לדלג את פסוקי הנחמה⁴²⁸.

מערכת כוס בברית מילה

סעיף ז: אם יש תינוק למול יכול לברך על הכוס ויטעם לתינוקות.

נהגו שאם יש ברית מילה בט"ב מברכין על כוס ומטעימין לתינוק⁴²⁹.

מקור אבות

קדיש תתקבל בין בערבית בין בשחרית. 428. כ"כ בנהגו העם (שם). אמנם יש שנהגו לסיים בפסוקי נחמה. ובמועד לכל חי (סי' י' אות סז) יישוב המנהג, דאין זה לימוד בפסוקי נחמה, אלא אמירה בעלמא של מה שסידרו לנו. וכ"כ בברכ"י שכן נדפס בסידורים ומשמע שמסכים לזה.

ומה שנהגו נשים לנקות הבית, ולסדר המיטות ושאר תיקוני וסידור הבית לאחר חצות היום של ט' באב, כתב החיד"א בברכ"י (אות ז') דלא מיחו חכמים בזה. והו"א מנהג קדום בערי איטליא. וטעמו משום דנשים דעתן קצרה וחלושי אמונה. ובכך חיזקו ידיהם, לקבוע בהן את אמונת הגאולה, ולא יתייאשו ח"ו. ובקיצוש"ע טולידנו (סי' שצב) כתב שכן המנהג במארוקו. ונהגו כן מזמן קדמון. ולענין הליכה לבית הקברות בת"ב ע' ברמ"א (סעיף י') דנוהגים ללכת לבית הקברות מהבית הכנסת, אך לא ראינו במרוקו נוהגים כן.

429. כן המנהג וכן העלה הברכ"י, וכ"כ בנהגו העם (הל' יוה"כ) ואע"פ שמר"ן

וברמ"א כתב בשם המרדכי לא לומר פטום הקטורת. ובלבוש הוסיף שלא לומר אין כאלוקינו. ודלא כהכה"ח (ס"ק מ"ח) שכתב לומר הכל כסדר התפלה. ולענין עלינו לשבח, כ"כ בספר תניא רבתי (סי' נ"ט) וברדב"ז כת"י (או"ח סי' ל"ג) הביא הטעם משום שנאמר גם כי תרבו תפילה אינני שומע. ופקפק על זה, שאם ריבוי תפלה אינני שומע, כ"ש תפלה עצמה נמצא דהוי ברכה לבטלה. ויש לחלק. אמנם בכה"ח (ס"ק מו) הביא רבים מן האחרונים שכתבו לומר עלינו לשבח. אך מנהג המערב הפנימי, ותונסיה, שלא לאומרו.

427. כן המנהג. וכן ראיתי בכת"י הגר"ש עמאר זצ"ל. וציין לאור זרוע שכתב שני דעות בזה, י"א שאין אומרים אותו כלל, וי"א שלאחר הקינות בשחרית אומרים אותו, לפי שכבר סלקו וסיימו לומר קינות. ובד"מ שם הביא מהמנהגים שלא לאמרו. וכדבריו פסק בהגה, והאר"י ז"ל נהג לאומרו בשחרית כבשאר הימים. והו"ד בכה"ח (ס"ק טו). ע' בשו"ת דרכי דוד (או"ח ס' ל"ה בשם הקח"ד) שאומרים

מתי מלין

שם: אם יש תינוק למול מלין אותו אחר שגומרים הקינות ויש ממתנים למולו עד אחרי חצות.

מנהגנו שאין עושים המילה בט"ב בבוקר אלא לאחר צאתם מבה"כ⁴³⁰. ומנהג עיר מכנאס שאין עושים המילה אלא לאחר מנחה, שעל ידי כן יוכל בעל הברית ללבוש תפילין ולברך עליהן ולברך על הציצית ויעשה כסא אליהו ומפות תלויים כנהוג⁴³¹.

מקור אבות

ביו"ד ס' רס"ה כתב שאין מברכין, וע' (בשו"ת דברי שלום ואמת או"ח כא), שכן בדברינו ס"ת רכ"א ובמגן אבות יו"ד ס' רס"ה ע"ז. וע' בשד"ח אס"ד מערכת ביהמ"צ ס' ב' אות יב.

⁴³⁰. כ"כ מוה"ר יצחק עמאר זצ"ל ממשפחת מוה"ר שמואל עמאר זצ"ל
⁴³¹. שם בדברי שלום ואמת, הביא שמו"ר אביו נתן הטעם הנ"ל.

סימן תקסה – דין תפילת עננו

עננו בתפילת ערבית

סעיף ג: ובארבע צומות גם היחיד אומרו בכל תפלותיו, ראפי' יאחזנו בולמוס ויאכל שייד שפיר למימר "עננו ביום צום התענית הזה", כיון שתקנו חכמים להתענות בו. הגה ונהגו בכל הצומות שלא לאומרו כ"א צמנחה, מלצד ש"ן שאומרו שחרית כשמתפלל בקול רם.

המנהג כדברי מר"ן שאומרים עננו גם בתפילת ערבית שלפני הצום⁴³².

מקור אבות

לאומרו בכל התפלות. וכן העתיק בשו"ת ויקרא אברהם (דף קכ"ג) לומר עננו בכל התפלות. ומנהגנו מבוסס על מנהג ספרד, וכמו שפסק מר"ן שקיבלנו הוראותיו.

ודע שאולם מנהג רוב בני ספרד שלא לאומרו בתפילת הערבית. וכ"כ במאמר מרדכי (סי' תקנז) וחייד"א בברכ"י (סי' תקסו). וכך הביא הכה"ח (את טו"ב) שכן מנהג רוב קהילות ספרד. ובקיצוש"ע טולידנו (דף רס"ג) שהעתיק דבריו כדרכו שנמשך בחיבורו אחר הכה"ח. אך כאמור מנהג הנ"ל קדום, ונפסק במר"ן ואינו צריך חיזוק.

432. הטור העיד שכן מנהג ספרד ע"פ הגאונים, לומר עננו כבר בליל הצום, אף שבפועל מתחיל לצום, רק בבוקר, מפני הקבלה שקיבל עליו לצום. וכ"כ הגר"י משאש זצ"ל באוצר המכתבים ח"ב (סי' ל"ח) וכן העיד בנהגו העם (תענית א').

והנה מחלוקת זו, האם לומר עננו בכל התפילות, גם בערבית של יום התענית אע"פ שעדיין עתיד למלא כריסו, הובאה בטור, שכתב שיש מהגאונים שפסקו שרק בשחרית ומנחה אומרה, וכך נוהגין באשכנז. ובספרד נוהגין לומר אותו ערבית שחרית ומנחה. וכן היה נוהג א"א הרא"ש ז"ל. ע"כ. ועפ"ז פסק מר"ן

סימן תקסו – דיני תענית ציבור

אמירת י"ג מדות ע"י הקהל בקריאת התורה של התענית
סעיף א: בתענית ציבור קורים ויחל בשחרית ובמנחה, בין שחל בב' וה' בין שחל בשאר הימים.

בעת קריאת ויחל כשהש"ץ מגיע ל"ג מידות, אומרים הקהל בקול רם את הי"ג מדות, והש"ץ שותק, וחוזר הש"ץ וקוראם⁴³³.

הפטרה בתענית ציבור

שם: הגה ומפטירין צמנח דרשו, וצמחית אין מפטירין, חוץ מת"צ.
 נוהגים להפטיר בצום גדליה דרשו, ויש אומרים שלא מברכין על הפטרה זו⁴³⁴.

הנחת תפילין בתפילת המנחה

שם: נהגו להניח טלית ותפילין בברכה בכל חמש התעניות בתפלת מנחה, ועל ידי זה משלימים מאה ברכות ביום התענית⁴³⁵.

מקור אבות

רבי מאיר) וז"ל: ואם הוא מתענה חסרו לו ח' מחמת סעודה אחת שאינו סועד, ונמצא שאינו מברך באותו יום אלא צ"ה ברכות. ויש לו להשלימן כשיניח ציצית ותפילין בתפלת המנחה ויברך עליהם. וכן נהגו ברוב העיירות, ומכאן, מראכש, טנג'ר. וכן שמעתי מהגר"א מונסונגו שליט"א, שכן נהגו בפאס.

ואולם באוצר המכתבים ח"ג (אלף תחט) נשאל על מנהג להניח תפילין במנחה של תע"צ ולברך עליהם. וכתב שאם בירך על התפילין בשחרית, אין לברך עליהם במנחה מטעם שאין זה אלא מנהג חדש שרצו לנהוג מעצמן ואין לברך עליו. וכן

⁴³³. כך המנהג, וכן העיד בספר ליצחק ריח (אות קס"ג) וז"ל: בת"ץ שותק הש"ץ בעוד שהקהל אומרים י"ג מדות בקו"ר, וחוזר וקוראו הש"ץ. וכן מנהגינו. ע"כ וכ"כ בנוהג בחכמה (דף קמ"א) וציין לספר החסידים (סי' ר"ן מ"ע) וכ"כ בנהגו העם (שם). וכ"ז דוקא בתענית ציבור, ולא בקריאת פרשת כי תשא ולא בחג הפסח. וע"ע שם שנהגו לומר מזמור יענך בלי התחלת המזמור בהחזרת הס"ת.

⁴³⁴. ע' מה שכתבנו בזה בסימן תכ"ח.

⁴³⁵. כן המנהג הקדום, וכך העיד בשו"ת ויאמר יצחק (ליקוטים תענית ב'). ומקור הדברים נמצא בב"י (ס' מו ד"ה דתניא היה

נשיאת כפים במנחה בתע"צ

סעיף ח: כל תענית ציבור יש בו נשיאת כפים במנחה חוץ מיוז"ב.

נהגו לא לישא כפים ולא לומר אלוהינו במנחה של תענית ציבור⁴³⁶.

מקור אבות

ובתחלה חשבתי שאולי מנהג זה נשתרבב ממה שרבים נהגו להניח תפילין דר"ת במנחה של תענ"צ כמש"כ בויקרא אברהם (אדרי) דף קכג וכ"כ בספר זה השולחן (דף קנז). אך רוב העם לא היו מניחים תפילין דר"ת כידוע. שו"ר בשו"ת עטרת שלמה (ס' ט') שהאריך בזה ותמה על האוצר המכתבים. וצ"ע למי שיש לו מנהג שלא לברך היאך מבטל ברכת המצוה לברך על התפילין לפני הנחתם. ובפרט שלא מצאתי טעם ברור למנהג זה, ורבים מרבני מרוקו כתבו בבירור לברך עליהם. וע"ע בדברינו סימן תרי"ט סעיף א' לגבי לבישת טלית גדול בכל נדרי שכתבנו שגם היפה ללב כתב כעין סברת הגר"י משאש זצ"ל, ושם כתבתי שיש ליישב דלא חשיב הנחה המחייבת, ואולי דחסר בכוונת הלבישה וההנחה כיון שאינו מניח אלא מחמת מנהג, אך עדיין דבריו צע"ג.

נהגנו איזה שנים במרוקו בלי לברך, ואף שהיו איזה מברכים, לא חששו להם ושוב ביטלנו ההנחה עצמה כי לא היתה ברצון מפני חולשת התענית, ובפרט בימי החום שיש עוד זיעה, טעם ההנחה היה רק תוספת תנועה של חסידות גסה ע"כ. ושמעתי מהגר"ד באנון שליט"א דיין מלפנים בקאזאבלנקא שהיה הגר"ש משאש זצ"ל מתפלל בבית כנסת שלהם והיה מתעטף טלית ולא תפילין (כדי שלא לשנות מהקהל התעטף בטלית). וגם כשהיו מכריזים על הנחת תפילין במנחה אמרו לברך על הטלית ולא על התפילין. ע"כ. [ע' בהערות לשו"ת מהגר"א עמאר זצ"ל מנהג מכנאס להניחם בברכה].

אמנם מנהג זה שלהניח התפילין ולא לברך עליהם צע"ג דהרי הב"י ס' מו כתב בהדיא שטעם המנהג ללבוש תפילין ביום התענית הוא גופא לברך מאה ברכות. וכן השיב בשו"ת שושנים לדוד (צאבה) ח"א ס' נ"ב. וכ"כ בשו"ת מקוה

המים (ח"ד ס' יז).

436. ע' מה שנתבאר בסימן קכט.

סימן תקפא – דיני ימי תחנונים וערב ר"ה

דין אמירת סליחות ביחיד

סעיף א: נוהגים לקום באשמורת לומר סליחות ותחנונים מר"ה אלול ואילך עד יוה"ב.

יש שכתבו דגם כאשר אין מנין נהגו לומר כל סדר הסליחות בלא לדלג את הקטעים שבלשון ארמית⁴³⁷.

מקור אבות

טולידאנו (סימן תיב, ס"ק טז) וסתם כדבריו כדרכו.

לענין סליחות בלילה ע' בשו"ת דרכי דוד (ס' מ') שהחזיק בעד מנהג פורטיגאל לומר סליחות בלילה.

ובסדר הסליחות הנדפס במחזור זכור לאברהם שנתפשט ונתקבל במערב הפנימי יש שינויים מהנוסח הנפוץ אצל עדות המזרח: אחרי "לכודים אסרי התקוה" אומרים "אנא ה' אלוקינו", ואומרים וידוי קצר (דלא כנדפס בחוקת עולם), רבונו של עולם [דלא כהחמדת ימים החדש שכתב שיש להקדים רבונו של עולם לוידוי. וכ"כ במועד לכל חי (ס' יט אות לג) ובזבחי צדק (ח"ג דף רע"ד) לאומרו אחר וידוי. וכן מנהגנו], "לעינינו עשקן עמלנו", "לה' אלוקינו. ובפיוט "עננו" אחרי "אלקי אברהם", אומרים "העונה בעת רצון", וכן על הסדר אחרי "עננו אלקי יצחק" אומרים "העונה בעת צרה". ואומרים "עננו אלהא דמאיר עננו", ולא מוסיפים תואר רבי. כ"כ במים חיים (ח"א ס' רלב) כדאיתא במס'

437. במ"ב (ס"ק י"ד) כתב בשם הא"ר ע"פ דברי השו"ע (ס' ק"א), שאין לבקש בקשות בלשון ארמית אם הוא ביחיד. ברם נהגו במרוקו לומר סליחות גם ביחיד, וע' באור תורה (אלול תשנ"ד ס' קל"ג) בדברי הגר"מ מזוז שליט"א וז"ל: שמעתי מזקני מרוקו שאמרו כל הסליחות גם כשאין מנין בביהכנ"ס, חוץ מ"ג מידות שאמרו אותם בטעמים. וגם לא היו עונים "בדיל ויעבור", רק אמן. עכ"ל. והעיד שכן מנהג תוניס. ומצינו סמוכין למנהג זה מתשובת הגאונים (ס' סע"ג) דמה שאין לומר בקשות בארמית בלא עשרה היינו במילתא דתבע ממלאכי השרת, אבל מה שתובע מהבורא ישאל בכל לשון. וכן פסק בשו"ת תורה לשמה (ס' מ"ט). וכ"כ בכה"ח (ס' תקפא אות כו) שמשמע כן מסתימת הפוסקים. ובדרכי דוד (או"ה ס' ל"ד) כתב בשם הקרית חנה דוד שלא היה אומר הי"ג מידות רק אומר "וסלחת לעוונותינו ולחטאתנו ונחלתנו" ואפ' בלא נגינת טעם ושוא"ת עדיף. ע"ש. ונמשך אחריו בקיצושו"ע

תקיעת שופר בעת אמירת הסליחות

שם: רבים תוקעים בשופר בעת אמירת הי"ג מדות⁴³⁸. ובערב ר"ה נהגו לתקוע כרגיל⁴³⁹.

אמירת "לדוד ה' אורי וישעי" בחודש אלול

שם: נוהגים לומר מזמור "לדוד ה' אורי וישעי" בין בשחרית ובין בערבית החל מר"ח אלול ועד הושענא רבה. ורבים נהגו לפתוח

בתפילת ערבית של כל השנה במזמור זה⁴⁴⁰.

ונהגו לאומרו בימי החול לפני 'קווה', אך נתפשט אצל רבים לאומרו אחרי עלינו לשבח. ובשחרית בשבת נוהגים לאומרו בקוה אל ה' אחרי רבי חנניא בן עקשיא, ויש שנהגו לאומרו גם בשבת אחרי עלינו⁴⁴¹. ויש שנהגו גם בימי החול לאומרו לפני קוה, ונהרא נהרא ופשטיה.

מקור אבות

בכסה ליום חגנו צריך לכסות השופר בשביל יום חגיגו שהוא מצוה לתקוע בו. ובשו"ת מים חיים (ח"ב עמוד ב') כתב שברוב המקומות נהגו שלא לתקוע אלא רק בר"ה דווקא, אמנם איהו גופיה הזכיר במכתביו (להלן) מה שרבים היו תוקעים.
439. אוצר המכתבים (ח"ג סי' תשעט) וע' בשו"ת דרכי דוד (או"ח לח).

440. ע' סידור בית עובד. ובמראש נהגו שבימי אלול במקום לדוד אומרים תפלה לדוד (מזמור י"ז), ואחרי עלינו לשבח אומרים לדוד ה'.

441. כך המנהג הפשוט וכ"כ בנהגו העם (ימים נוראים). והביא בשם ספר שם טוב קטן דהאומרו באלול עד הושענא רבא אפי' גזירה רעה הנתונה על האדם יכול לבטלה. עיין בחסד לאברהם (אלנקוואה) שאמרו לפני קווה.

ע"ז דף יח. וראיתי בהסכמת הגר"ש משאש זצ"ל לספר אמרי דעת שכתב שבעירו מכנאס גם אמרו הפיוט "אדיר שמך". וראיתי דבר חידוש בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ד ס' ע"ב, בבחור הלומד בשיבה אשכנזית צריך לומר הסליחות בנוסח הספרדי אם הוא משונה מהאשכנזי. וצ"ע דאין זה מסידור התפלה, אלא תחינות ובקשות להי"ת וכל שמוסיף בו כוונה ע"י אמירת סליחות האשכנזיות, למה יגרע, וצ"ע.

438. מנהג זה של תקיעות בעת אמירת י"ג מדות עי' בכה"ח (ס"ק יג) כתב שיש נוהגים לתקוע בי"ג מדות ובקדיש תתקבל לקיים דברי הרמ"א לתקוע באלול. אכן בעשי"ת מפסיקים לקיים הפסוק "תקעו בחודש שופר" היינו חודש אלול [כמש"כ בזמן בית דין] אבל

הזמן הראוי שמתחילים סליחות
שם: המנהג להתחיל סליחות מיום ב' באלול⁴⁴².

נוסחאות בסדר סליחות

סדר האבות

שם: בסדר רחמנא, ובסדר ה' עשה למען וכו', ובשאר מקומות שמזכירים האבות כמו בהושענות כסדר הווייתן, ולא כסדר הספירות דחג"ת נה"י שיוסף כנגד יסוד אחרי משה ואהרן⁴⁴³. וגם מזכירים פנחס לאחר אהרן ולפני דוד, כסדר הווייתן ולא כהסדר ע"פ סוד⁴⁴⁴.

עניית אמן במקום בדיל ויעבור בסליחות שלפני ר"ה
שם: מנהג טנכיר לענות אמן ברחמנא, ולא בדיל ויעבור בסליחות הנאמרים לפני ר"ה⁴⁴⁵.

מקור אבות

הספירות אלא ע"פ סדר הווייתן, ולא נהגנו בזה ע"פ הסוד.

⁴⁴⁴. מרפא לנפש, זכור לאברהם, זמן בית דין ועוד. אמנם ברב פעלים (ח"ג ס' מ') ובכח"ח (שם) גם העיר בזה דיש לאומרו לאחר דוד, שאינו מסדר הסליחות, ואף שבבגדד היו אומרים פנחס קודם דוד בא הרי"ח הטוב ושינה המנהג ע"פ סוד. ושכן נמצא בסידור הרש"ש. אמנם אנן בדידן לא שנינו הנוסח המקובל.

⁴⁴⁵. כן נוהגים עד היום הזה, וכן העיד לי ידידי הג"ר עמרם אסייג שליט"א, רבה של ק"ק הספרדים בעיר טורונטו יע"א, ונר' הטעם פשוט דהזמן בין ר"ה ליו"ה הוא הזמן שקרובים לה' כמש"כ הר"מ בהל' תשובה, ואז יש לנו הבטחה בפרט שנענים ע"י הי"ג מידות, אשר ע"כ

⁴⁴². כך המנהג הפשוט, וע' בשו"ת דרכי דוד (סי' לח) מה שיישב מנהג זה ע"פ הכנה"ג בהגהות הטור ודלא כהמ"ב (ס"ק יג) בשם הדה"ת.

⁴⁴³. כן הנוסח העתיק והמקובל, כדאיתא בכל הנוסחאות הישנים, במרפא לנפש, זמן בית דין (מהג"ר אברהם חמוי, עם הסכמת חכמי מרוקו משנת תרמ"א), וזכור לאברהם. ובכח"ח (ס' תקפא, ס"ק כה) העיר דמסידור הכוונות לרש"ש שיוסף הוא לאחר משה ואהרן שכן ע"פ סדר הספירות חג"ת נה"י, שמשה כנגד נצח, אהרן הוד, ויוסף יסוד.

ונר' דנוסח זה נתקבל ע"י גאונים ומקובלים ולא הרהרו אחריו הגם שהיו גדולים בחכמת הנסתר, וע"כ שאין סדר אמירת האבות הקדושים ע"פ סדר

שם: אומרים פיוט שם אל קמתי לברך לפני אמירת רחמנא⁴⁴⁶.

גירסאות ברחמנא

שם: הגירסא הנפוצה הדרך "שו" עלן, ולא שוי⁴⁴⁷.

שם: הגירסא דינא דחיי גזור עלן, בלי הוספת חיי טבי⁴⁴⁸.

שם: הנוסח הנפוץ גלי גבורתך עלן⁴⁴⁹.

מקום אמירת רבש"ע

שם: נהגו לומר רבונו של עולם לאחר הודוי הפרט אשמנו, בגדנו, ויש שאומרים אשמנו מכל עם וכו' ושוב רבש"ע⁴⁵⁰. ויש שמקדימים

מקור אבות

בסוף הסליחות חיים טובים שאלנו ממך, נר' דזה על חיים טובים בפרט, וכאן הבקשה שיכתב לנו בספרי חיים, דלא בדינא דחיי, ודו"ק].

449. מרפא לנפש, זכול"א. ובבן איש חי (פ' וילך כב) העיר דהנכון לומר גלי גבורתך ופרוק לך, והוא על דרך שאמרו עוררה את גבורתך ולכה לישועתה לנו. וכך העיר בחזון עובדיה (דף טו) בשם הספר דברי מנחם דאין נכון שיגלה הדין עלינו.

450. בסידור מרפא לנפש וזכול"א כתוב רבש"ע לאחר אשמנו, בגדנו ואשמנו מכל עם.

וראיתי בסליחות עוד יוסף חי ממחזור בית אל דף 20 ע"ב שיצא חוצץ נגד מנהג זה שהרי רבש"ע נטילת רשות להתוודות וכו' "וכמו צער בנפשי שראיתי כמה בוערים בעם בכמה מקומות שאחר שאומרים הודידי כולו מאלף ועד תי"ו ואחר כך אומרים "רבש"ע" ואומרים "אתודה" "ואודה" והוא כבר התודה". כע"ז הק' במועד לכל חי (פ"ט הל' לג). ואפשר שטעם

זהו הזמן המיוחד שהקב"ה עונה לנו ע"י ויעבר, אזי יאות לומר בדיל ויעבור.

וע' בויקרא אברהם (אדרי) דף קכו שתלה אמירת בדיל ויעבר באמירת ויעבור, אבל לפי מנהג רבים שעונים אמן לאחר רחמנא בתפלת נעילה, ע"כ שלא ס"ל הכי שתלוי זב"ז, אתי שפיר מנהג טנכיר שלא עונים ויעבור לפני ר"ה.

446. כן המנהג הקדום, ע' במרפא לנפש, וזכור לאברהם. דבר זה תלוי בתרגום מילת "שים".

447. ומצאתי כן בבראשית (כד, ג) שתרגם שים נא, שוי, וכן בפרק מז, כט, ומאידך בבראשית (פ' מה, יח) איתא שו. ושו"ר בספר חזון עובדיה (ימים נוראים דף טז) שעמד בזה וכתב שנקטינן ע"פ רוב הפעמים שבתרגום שכתוב שוי. ונהרא נהרא ופשטיה.

448. מרפא לנפש, ושאר הסידורים העתיקים. ונר' כעין מה שלא מזכירים ברוב הפעמים חיים, ולא חיים טובים, כמו ספרי מתים וחיים. כתבנו בספר החיים, כן הכא מבקשים שידין אותנו לחיים, ולאפוקי למות. [ומה שמזכירים

רבש"ע לאשמנו מכל עם⁴⁵¹.

שם: יש גורסים במקום "דגולי סגולה" ישראל נקראים שה פזורה⁴⁵².

ויש גורסים כן במקום "ישראל בצרתם ובגלותם"⁴⁵³.

שם: באלוהינו שבשמים יש מוסיפים אחרי שית שלום בינינו "תן חיים ושלום למלך אדוננו. ותן בלבו ובלב כל יועציו ושריו ומנהיגיו

רחמנות להטיב אלינו"⁴⁵⁴.

שם: המנהג הקדום שלא מוסיפים בעננו "אלהא דרבי מאיר, בר יוחאי, משגב האמהות ועזרת השבטים"⁴⁵⁵.

שם: בסליחה "ה' עשה למען שמך" הנוסח המקובל שלא מוסיפים שמות האבות⁴⁵⁶.

שם: מנהג טנכיר אחרי "זכרון לפניך בשחק" במקום א-ל מלך יושב אומרים אל אך אפים וכו' ושוב ויעבור ביחד. ואחרי ויעבור מוסיפים הפסוקים סלח נא וכו'⁴⁵⁷.

מקור אבות

455. מרפא לנפש, וזכור לאברהם. ובספר חזון עובדיה (דף יז) הביא מהג"ר אליהו מני דבי אליהו (מנהגים ת') שאין להוסיף ענינו על מה שתיקנו חז"ל.

456. מרפא לנפש, זכול"א. לא ידעתי הטעם לזה, אכן בסידור עוד יוסף חי כתב מהבן איש חי שאין לדלג על שמות האבות. ועוד העיר לי הגר"ע אסייג שליט"א דלפי נוסחא דידן צ"ע למה בשלמה מזכירין השם (ואולי ברית הז' אבות שאני וצ"ע).

שוב הראוני לדברי החמדת ימים שכתב בח"ד ביאור הסליחות "אין טעם למתחכמים להוסיף ולזכור את שם הצדיקים כי כבר הם מזכירים אותם אח"כ בעשה למען אברהם יצחק ויעקב ולא הוזכרו כאן כי אם למען הזכיר צדקתם ופעולת הטוב".

457. כן נהגו.

מייסדים סדר זה שאין רבש"ע נטילת רשות לפני הוידוי אלא כעין "הודאה" על מה שמתודה.

ואכן בסוף הרבש"ע רוב הנוסחאות גורסים "את מקצת חטאי אני מזכיר לפני צופה עתידות" ואילו במרפא לנפש, וזכול"א כתוב "מודה לפני צופה עתידות", ואפשר דהכוונה "שמודה" היינו על מה שהתוודה, ומחזק הוידוי שאמר ואינ"ז נטילת רשות. ודו"ק.

451. כן איתא במועד לכל חי (פ' יט אות לג), ועוד נוסחאות כן. וע"פ הנ"ל ס"ל דהרבש"ע בא לפני האשמנו מכל עם שזהו כעין וידוי כללי. וע"ז באים בהקדמת רבש"ע.

452. כן נהגו כמה קהילות ע' בקונטרס מנהגי טנכיר.

453. כן ראיתי נוהגים ק"ק טנכיר.

454. מרפא לנפש, זכול"א.

שם: בפיוט אליך "גברו יגונותי ויכלו שנותי" 458.

תענית בער"ה

סעיף ב: נוהגים להתענות ער"ה.

יש שכתבו שמנהג רוב הציבור להתענות כל ערב ר"ה כדברי מר"ן מלבד אם יש ברית מילה או סעודת מצוה 459.

בגדים חדשים בר"ה

שם: יש שנהגו לא ללבוש בגדים חדשים בר"ה משום שמחה ואין ראוי לשמחה ביום הדין 460.

תקיעת שופר בערב ר"ה

סעיף ג: הגה ואין מוקעין צערז ר"ה.

נהגו במרוקו לתקוע בשופר גם בערב ר"ה, שנראה מדעת מר"ן דמותר 461.

מקור אבות

458. מרפא לנפש. חמור ע"פ הזה"ק. והעתיקו בקיצוש"ע

שם (אות ל"ו).

460. נוהג בחכמה (דף ר'). וכן מצאתי במנהגי ארג'יל להמטה יהודה (סימן א אות ד). והביא דיש נמנעים מאכילת דגים מטעם זה. ונראה שמקור הדברים ע"פ מש"כ בט"ז (ס"ק ה') דלא ילבש בר"ה בגדי רקמה ומשי כבשאר יו"ט שלובש לו מלבושים יותר נאים, שיהיה מורא הדין עליו.

ויש שנהגו לקנות קדירה חדשה לר"ה. ונזכר מנהג זה בעדן מקדם להג"ר ר. מ. אלבאז זצ"ל (מע' מנהג).

461. כ"כ באוצרות המכתבים ח"ג ס' תשע"ט, שכן נהגו במרוקו ובאלגריין, וע' בשו"ת דרכי דוד (או"ח לח) דעמד על דברי הרמ"א בזה ושהרבה דפוסים

459. כ"כ בקיצוש"ע טולידנו (דף רעט) וז"ל: נוהגים להתענות ערב ר"ה, שזה יום אחרון של השנה, וקבלו חז"ל שכל העושה תשובה יום א' בשנה חשוב כאילו שב כל השנה. וכן נהגו העולם שמתענים. ע"כ. וכ"כ בשו"ת אורחות יושר (ח"ג ס' נו) וז"ל וזוכרנו שכן נהגו יחידי סגולה בעיר פאס שבמרוקו להתענות מערה"ש עד צה"כ ע"כ. וכ"כ בנהגו העם (אות ה') שרוב הציבור מתענים. אכן הרבה נוהגים להקל בזה בזמנה"ז ע' בשאלת יעב"ץ ח"ב (ס' קמב) שהיקל בזה, וע' במ"ב (ס' תקסב ס"ק י).

אגב יש לציין שמש"כ הרמ"א שיכול לאכול קודם עלה"ש, אינו מוסכם לכו"ע, דהחיד"א במחז"ב (ס"ק ה') כתב דבגלילותינו לא נהגו כן, כי הוא איסור

סימן תקפב - סדר תפילת עשרת ימי תשובה ור"ה

דין מי שטעה ואמר מלך אוהב צדקה ומשפט
 סעיף א: בי' ימי תשובה אומר המלך הקדוש, והמלך המשפט, ואם טעה או
 שהוא מסופק, אם הוא בהמלך הקדוש חוזר לראש, ואם הוא בהמלך
 המשפט אם נזכר קודם שעקר רגליו חוזר לברכת השיבה ואומר משם ואילך על
 הסדר, ואם לא נזכר עד שעקר רגליו חוזר לראש (ע"ל סי' קי"ט).
 המנהג כדעת הרמ"א שכתב בסימן קי"ח שאם טעה ובמקום המלך
 המשפט אמר מלך אוהב צדקה ומשפט, ולא סיים תפילת שמו"ע, אינו
 חוזר לברכת השיבה, דספק ברכות להקל⁴⁶².

מקור אבות

462. כך כתב בשו"ת מים חיים (סי' שז)
 שכך מורים למעשה. וכן פסק בקיצוש"ע
 טולידנו ח"א (דף ק"ה). וכן הורה הגר"ש
 משאש זצ"ל למעשה. וכך העיד בספר
 נהגו העם (אלול אות כ') שזה המנהג.

מקור הדברים מדברי הגמ' במס' ברכות
 (דף יב.) שאם טעה בזה חוזר לראש. וכן
 פסקו הרי"ף והרמב"ם. וכ"פ בשו"ע,
 פר"ח, ברכ"י, מאמ"ר ועוד. ובתר"י יונה
 איתא שאם טעה ואמר מלך אוהב צדקה
 ומשפט כיון שהזכיר מלך לכו"ע יצא
 (ומה שפסק הרי"ף דחוזר, היינו לפי
 נוסחתו שאמר האל המשפט ולא הזכיר
 מלך. וע' בברכ"י סי' קיח מש"כ בזה).
 וכן פסק ברמ"א וכן נקטו האחרונים
 וביניהם הא"ר, חיי"א, קיצוש"ע,
 שכנה"ג, כה"ח, ועוד. וע"כ להלכה
 חיישינן לדבריהם מטעם סב"ל ואינו
 חוזר. וכן איתא בגר"ז (סי' תקפ"ב) דמאחר
 שנחלקו הפוסקים, אמרינן סב"ל ואינו

נשתרבבו כאילו דברים אלו ממרן.
 והאמת שמרן לא כתב זה רק הרמ"א.

ע' בשו"ת דרכי דוד (או"ח ס' ל"ח)
 שמנהגם בתשומת לתקוע אחר העקידה
 עשרה קולות ואח"כ נפילת אפים
 והתרועה גדולה קודם תעתרנו.

וע' שם שלפי מר"ן תוקעים גם בר"ח,
 וסיים שהמשובח מכולם לקום בר"ח
 לסליחות ולתקוע שכן מנהגנו באלג'ירא
 וצפון אפריקא.

התרת נדרים לנשים בערב ר"ה. עיין
 בספר הליכות שלמה (ר"ה פ"א ה"י)
 להגרש"ז אויערבאך זצ"ל, שסומכים על
 התרת נדרים של יוה"כ. ומנהגי כמה
 מקהילות המזרח שהנשים מקפידות בזה.
 שוב ראיתי במחזור אבותינו לר"ה (עמוד
 17) שיש מקומות שהנשים באות לרחבה
 של העיר ושם הרב היה מתיר להן
 נדריהן.

חוזר. וכ"כ בשכנה"ג (סי' תקפב בהגב"י סי' כ) דגם אם קיבלנו הוראת מר"ן, מ"מ ספק ברכות להקל, וכ"כ בבן איש חי פרשת נצבים (אות י"ט) דאע"ג דמר"ן פסק דחוזר קיי"ל דאמר"י סב"ל אפי' כנגד סברת מר"ן.

והנה במה שנקטו כל הפוסקים הנ"ל בפשיטות דמי שטעה ואמר מלך אוהב צדקה ומשפט אינו חוזר, מטעם ספק ברכות להקל, וע"כ יש לו להמשיך. ראיתי שהקשה בתהלה לדוד (סימן קח סי' טז) שהרי גם אם ימשיך הוי ספק ברכות לבטלה כל הברכות שיאמר אח"כ. דאם ההלכה כמר"ן דצריך לחזור, הרי ברכותיו לבטלה. וכן הקשה בשו"ת ארץ צבי (סי' כד), וכן הק' בשו"ת יביע אומר (ח"ב סי' ח').

ויש לומר בזה ג' תירוצים (א) בתהלה"ד (שם) כתב ליישב דאין ברכותיו שיאמר מכאן להלאה לבטלה, לפי מה דקיי"ל דמי שאמר שמו"ע וחסר אחד מן הברכות, אם הוא מחמת אונס כגון שאינו יודע הברכה יצא. א"כ גם כאן שטעה, ונחלקו אם יחזור, הו"ל כנאנס, שקי"ל שיכול לומר שמו"ע ואינה לבטלה. ע"ש. (ב) ונר' עוד ליישב ע"פ שיטת התוס' בברכות (דף כט:) דמי שטעה בתפלתו בדברים שחייב לחזור בהן, תפלתו תפלה ואינה ברכה לבטלה. וכן פסק בשו"ע (סי' קכד), ומוכח שאפי' גמר כל תפלתו, לא חשבינן מה שאמר לבטלה. וא"כ בכה"ג שמסופק וממשיך מחמת ספיקא דדינא, תפלתו תפלה, ואין כאן ברכה לבטלה. (ג) ראיתי עוד מוכיחים ממש"כ בשו"ת הרשב"א (הובא בב"י סי' תקפ"ב) שמי שטעה ואמר האל הקדוש, ותיקן א"ע ואמר

המלך הקדוש תכ"ד, אינו חוזר, ואע"פ דלרש"י בכה"ג חוזר, מכ"מ הרי"ף ס"ל דאינו חוזר וסב"ל. ע"ש. הרי בהדיא דבכה"ג אומרים סב"ל ולא אומרים דלפי רש"י אדרבה מה שיוסיף ויאמר הוי ברכה לבטלה. וכעני"ז מוכח מהחיי"א (כלל כ"ד) דמי שמסופק אם אמר אחת מן הברכות בשמו"ע אינו חוזר. ובנשמ"א שם ביאר הטעם משום שספק ברכות להקל. והקשה בקהילות יעקב עמ"ס ברכות מה שייך סב"ל, הא מה שיאמר הלאה הר"ז לבטלה. ובקובץ "גלאט" (שנת תשס"ג) במאמרו של הגריש"א זצוק"ל מבאר שהנהגת ספק ברכות להקל אינה "פטור" מלברך גרידא, אלא דכיון שמסופק ונפסק בזה סב"ל, דיינינן ליה שאמר את הברכה כדין. ויסודו מדין ספק דרבנן לקולא, וחשיב כאילו עשהו כדין. והוכיח הדברים מכמה דוכתי. ע"ש. וכן שמעתי ממור"ר הגר"ע אורעבאך שליט"א לבאר דברי הגר"ז וסייעתו שנקטו בכה"ג שטעה במלך אוהב צדקה ומשפט שימשיך ולא חיישינן שמה שיאמר להבא הוי לבטלה כקושיית התהלה"ד, דמאחר שנפסק בזה ספק לקולא, ואם היה חוזר יהיה ברכת השיבה לבטלה, שייך הכלל דסב"ל.

וראיתי בשו"ת יבי"א (שם סי' ט') שכתב להעיר על דברי הפוסקים שכתבו בזה סב"ל ושאינו לחזור לברכת השיבה, דאין דין ספק ברכות להקל שייך בתפלה, וממילא מי שמסופק אם אמר המלך המשפט חייב לחזור לראש. דהרי בירושלמי (פ"ה דברכות) נפסק דמי שמסופק אם אמר ברכה חוזר על אותה הברכה. והקשה לפ"ז על להקת הפוסקים

נוסח עושה "השלום" בקדיש

שם: בקדיש תתקבל חותמים ב"עושה השלום"⁴⁶³. ויש שמוסיפים בקדיש "לעילא ולעילא"⁴⁶⁴.

הגבהת קול בתפילת שמו"ע בר"ה

סעיף ט: אע"פ שכל ימות השנה מתפללים בלחש, בר"ה ויוה"כ נוהגים לומר בקול רם, ולהטעות לא חיישינו, כיון שמצויים בידם מחזורים.

אע"פ שלדעת המקובלים אין להגביה קולו בעת התפלה, רבים נוהגים כהשו"ע שאחד מן הקהל אומר תפלת לחש בקול רם ושאר הציבור קורא בלחש⁴⁶⁵.

מקור אבות

וודאי יש ברכה לבטלה, אלא עליו לנהוג בזה לקולא. וכדנתבאר לעיל. ודו"ק.

463. כן המנהג, כדאיתא בסידורים. וכ"כ בפרי עץ חיים (שער כ"ה פ"ז) ש"השלום" בגימטריא שם המלאך הממונה לכתוב בספר החיים את כל בני אדם בעשי"ת. והביאו במט"א (סעיף א') ובכה"ח (ס"ק טו). אמנם למעשה לא נתפשט כ"כ מנהג זה בכל המקומות, ע"י בהערות הג"ר דוד באנון שליט"א בסוף הספר.

464. כן נהגו רבים כמש"כ הלבוש והובא במג"א. ובכה"ח (ס"ק לט) כתב שלפי האריז"ל אין להוסיפו. אך כן נדפס בכל הסידורים.

465. כן המנהג הפשוט. וכן מנהג ג'רבא, וכן נהגו כמה מקהילות המזרח נגם בלילי ערבית של שאר ימות השנה וטעם אחד. וכן העיד בשו"ת קרית חנה דוד (ח"ב סי' עה). וכ"כ בנהר מצרים (ר"ה אות יב) שכן מנהג מצרים. וכן העיד בשו"ת דרכי דוד (סי' מז) שאחד קורא תפילת

שכתבו בנידוננו ספק ברכות להקל, ושעל כרחק כל הפוסקים הנ"ל לא ראו דברי הירושלמי שאמרו שם בפירוש שבספק בתפלה לא אומרים סב"ל. ע"ש באורך. ברם בתוס' בברכות (דף לד.) איתא בהדיא בדיון אם אמצעיות יש להם סדר, דספק ברכות להקל ודלא כהירושלמי, והוקשה בזה ביבי"א שם ונדחק ליישב שע"כ שהתוס' לא כתבו טעם זה לעיקר, אלא בצירוף טעמים אחרים. אמנם נראה בדעת הפוסקים ששייך סב"ל בתפלה, דאין קושיא מהירושלמי, דמה דאיתא שם שאם מסופק אם אמר הברכה חוזר לתחלתו, שאני התם דעוסק באותה ברכה, וכדעת תר"י בברכות (דף ט. ד"ה באמצע) דמי שטעה חוזר למקום שטעה אע"פ שיש לפסוק להקל, כיון שהתחיל יש לו לתקן. נוע"ע בספר שיח מרדכי בשם הגרשז"א זצ"ל שיש לחלק בין ספק בדיון לספק במציאות, דהיכא שאינו יודע אם אמר הברכה ע"ז יש לו לחזור, אבל בספק בדיון לא נימא שחייב לחזור, שאז

אמירת פיוטים בין תפילת לחש לחזרת הש"ץ

שם: אומרים הפיוט "ה' שמעתי שמעך" בין תפילת לחש של שחרית לחזרת הש"ץ ובמוסף אומר "אוחילה"⁴⁶⁶.

אמירת "ונתנה תוקף"

שם: נהגו לומר הפיוט "ונתנה תוקף" בחזרת הש"ץ של תפילת מוסף אחרי הפסוק "ויצר מעללי איש" שבפסוקי זכרונות⁴⁶⁷.

מקור אבות

הביא שמנהג ירושלים להפסיק שם ולאומרו. ונהרא נהרא ופשטיה. [מה שיותר נפוץ שנהגים לומר פיוטים בשחרית מבמוסף יתכן שהוא מפני שבמוסף תוקעים בשופר בשמו"ע ולכתחילה יש למעט ההפסק ככל שאפשר].

⁴⁶⁷. כן המנהג בכמה מקומות וכן הועתק בסידורים ישנים. ונתפשט המנהג אצל רבים לאומרו ביום הראשון של ר"ה בלבד.

ובנוסף התפלה נהגו לומר שהשלטון בחיריק תחת השי"ן. ובלבוש כתב דיאמר השלטן בחטף קמץ תחת השי"ן, דאם יאמרו בחיריק פירושו שם תואר, כאילו המושל לפניך. אך הפר"ח העלה לאומרו בחיריק.

בעיר צפרו נהגו לומר בליל שני של ר"ה פיוט "קדוש תבשר עדתך" במקום אחות קטנה בנעימת אחות קטנה. כ"כ בנהגו העם (חודש אלול ס' כ'). ובמחזור אבותינו כתב שכן נהגו בפאס. (וכידוע רוב מנהגי צפרו נמשכו מפאס ע' בהקדמה למגן אבות יו"ד).

שמו"ע בקול רם וכולם קוראים עמו בלחש.

והנה החיד"א במחזיק ברכה (שם ס"ק ח', וסי' קמא ס"ק ב) כתב שלפי טעם הזהרה והאר"י זצ"ל כ"ש שצריך ליזהר בזה בר"ה ויה"כ, דדינא יתיב, שלא להגביה קולו. ע"כ. וכ"כ במועד לכל חי (סי' יג אות טז). וכ"כ בכה"ח (ס"ק נז). אמנם במחז"ב (בסי' קמא) כתב דלהמון העם הנח להם, כי לא נאמר שיעורים אלא למצניעיהם לסדרי בירורין יהו זהירין ולצנועים חכמה. על כן מאחר שדבר זה היה תועלת מצד כוונת הציבור, פשוט שרשאי לאומרו. וע' לקמן מה שנכתוב לענין התקיעות בתוך תפילת לחש, דיש מעלה לומר בקול רם, דעי"ז שומע התקיעות במקומם הראוי.

⁴⁶⁶. כן המנהג הפשוט אצל כל בני ספרד לומר פיוטים בין תפילת לחש לחזרת הש"ץ, ולא כהזבחי צדק (ח"ג סי' קג) שפסק שאין להפסיק כלל בין העמידה לחזרה בשום פיוט. והסכים עימו בנהר מצרים (הל' ר"ה), וגם הוא

נוסח נקדישך

שם: המנהג במערב בנוסח נקדישך בר"ה וביוה"כ במקום המשלשים
לך קדושה אומרים המקדישים שמך בקודש וגומרים⁴⁶⁸.

אמירת "מזמור לתודה" בר"ה

שם: בשחרית בר"ה אחרי "טוב להודות לה" אומרים מזמור
לתודה⁴⁶⁹.

אמירת "טוב להודות" אחרי ברוך שאמר

שם: אחר ברוך שאמר אומרים "מזמור שיר ליום השבת" וכשחל ר"ה
ביום חול מדלגים הפסוק מזמור שיר ליום השבת ומתחילים טוב
להודות לה⁴⁷⁰.

מנהגי פתיחת ההיכל בר"ה

שם: לא אומרים י"ג מדות בעת פתיחת ההיכל בר"ה, וכן בכל יו"ט⁴⁷¹,

מקור אבות

בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג (סי' נו אות ז).
471. ומקור המנהג לומר י"ג מדות
בשעת פתיחת ההיכל הוא משער
הכוונות (דף פ"ט ודף ק:), והביאו בכה"ח
(סי' קלד ס"ק יא). אכן בשו"ת וישב הים
ח"ב (סי' יא) האריך להוכיח דהעיקר שלא
לומר י"ג מדות ביו"ט, ושכן כתב
השעה"כ בהדיא במק"א. ושמוספק אולי
מה שאמר האריז"ל לאומרו היה בתחלת
לימודו לפני הכנסו לפרד"ס. וכן איתא
בחמדת ישראל, חיד"א, שיח יצחק מני
(דף קסה:), ומעשה ניסים (כדורי). וכן נדפס
במחזור זכור לאברהם לדלג על י"ג
מדות.

פתיחת ההיכל לפרנסה. ע' בכף אחת
לחיד"א (סי' טו) שהוסיף בנוסח היהי
רצון (הנדפס בסידורים) התיבות "ונהיה
טובים". כן נדפס בסידורים, וכן העיד
בנהגו העם (מהדו"ב דף מט') שכן המנהג.

468. נוהג בחכמה (דף רכז). והרה"ג דוד
באנון שליט"א העיר לי שנהגו לומר
נוסח זה רק ביוה"כ, ולא בר"ה, וצ"ע.

469. כן המנהג. וכתב בכתר שם טוב
(ח"ו דף 111) שהטעם לזה משום שנזכר בו
לשון תרועה. אמנם ביוה"כ ג"כ נהגנו
לאומרו, ושם לא שייך טעם זה.

470. כן העיד בשו"ת תשב"ץ ח"ב (סי'
רמח) שכן מנהג מירוקא. וכ"כ בבית
מנוחה (דינים לאחר ב"ש) שכן נכון לעשות.
וע"ע בשד"ח ח"ט (מע' יו"ט סי' ב' אות ה').

נהגו לומר לפני ברוך שאמר הפיוט
האדרת והאמונה.

ובאמירת "אלוהינו ואלהי אבותינו רצה
נא במנוחתינו" בתפילת שמו"ע ביו"ט
שחל בשבת לא נהגו להוסיף אמירתו
כלל, כנוסח הרמב"ם (סדר תפלה סוף
אהבה), וכ"כ בשלמי תגיגה (דף טז), כ"כ

אלא אומרים הפסוק לעולם ה' דברך ניצב בשמים י"ב פעמים, והבקשות מהחמדת ימים כנדפס במחזורים. ובמנחה לא אומרים לעולם.

סימן תקפג - דברים שנוהגים לאכול בליל ר"ה

סדר אכילת הסימנים – ומקום אמירת ה"יהי רצון" סעיף א: יהא אדם רגיל לאכול בר"ה רוביא דהיינו תלתן, כרתני, סילקא, תמרי, קרא, וכשיאכל רוביא יאמר יה"ר שירבו זכויותינו, כרתי שיכרתו שונאינו, סילקא יסתלקו אויבינו, תמרי יתמו שונאינו, קרא קרע גזר דיננו ויקראו לפניך זכויותינו. הגה ויש נוהגים לאכול תפוח ממוק צדצש ואומרים ממחדש עלינו שנה מתוקה, וכן נוהגין.

המנהג באכילת הסימנים הוא להתחיל עם התפוח בדבש, ומברכים עליו בורא פרי העץ אע"פ שיש לפניו תמרים והיה ראוי להקדימם, דכיון שסדר הברכות כך הוא אין בזה חשש⁴⁷².

מקור אבות

אותו שרוצה בו ומברך עליו, שאין אומרים לו לאדם לאכול שלא להנאתו, עכ"ד. וע"ע בהלכותיו (פ"ב ה"ב). וכ"כ בספר הפרדס (הוב"ד במגיה שם). ושור"ר שכ"כ בשו"ע הגר"ז (סי' רמט בקו"א סעיף ד'). ולפ"ז נראה דמאחר שסדר הלילה כך הוא, להתחיל עם התפוח בדבש כמש"כ הטור, ויש טעם לזה ע"פ הקבלה, אין בזה חסרון מצד קדימה בברכות, כיון שכך הוא סדר הלילה. (שור"ר בספר הליכות שלמה (מועדים) שהעיר בזה, דלכאור' היינו צריכים להקדים התמר לפני התפוח, ולפי הנ"ל הדברים מיושבים).

וע' בשו"ת פאת ים (סי' א') שכתב שהוא נוהג בביתו לברך העץ ואדמה ושהכל בנפרד, ומכוין לפטור גם הדבש שאוכל עם התפוח, דאולי הדבש אינו טפל להתפוח ואז מחיוב בברכה בפנ"ע, וע"י שמברך כל הברכות לפני כן יצא יד"ח

⁴⁷². כן המנהג הפשוט, והובא במחזורים. וכ"כ בלקט הקמח (אות ר'), וציין שכן הוא ע"פ הקבלה. וכן כתב בשו"ת מים חיים (רמ"א). והקשה דזה נגד הדין שצריך להתחיל עם התמרים, שהם ממין שבעה. ונראה דיש סימוכין למנהג מדברי הטור שכתב שמתחילים עם התפוח בדבש (הגם שבאשכנז מסתמא לא היה תמרים מצויים). ונראה ליישב המנהג ע"פ התרה"ד (סי' לב) שכתב שכל דין קדימה בברכות נאמר באופן שרוצה לאכול משניהם, אבל אם אינו רוצה לאכול משניהם עכשיו, אינו מחוייב להקדים אע"פ שנמצא לפניו. וכע"ז כתב בחי' הריטב"א למס' ברכות (דף מ: ד"ה ולענין הלכתא) דלא אמרו קדימה בברכות אלא בשני מיני פירות שדעתו לאכול משניהם, אבל כשאינו נהנה לאכול זה החשוב תחלה אין ספק שאוכל

ואחרי אכילת התפוח בדבש, אוכלים כרתי⁴⁷³, סלקא, תמרי, קרא, רוביא⁴⁷⁴, רמון, דגים וראש כבש. ויש שאוכלים שומשומין ואומרים "יהי רצון שירבו זכויותינו כשומשומין⁴⁷⁵. ויש שאוכלים ריאה,

מקור אבות

חיים (שם) כתב שפירוש כרתי הוא מין הידוע בשם אלפורר^י שהוא עשוי כבצלים קטנים, ועליו ארוכים.

474. נחלקו הפוסקים בפירוש הרוביא, וכמש"כ בבית דוד (סי' שעו) שי"א שהוא מן עשב תלתן הנקרא חילבה, וי"א שהוא קטניות. ובברכ"י (אות ב') כתב דהכוונה לקטניות הנקראים לוביא. ובכה"ח (ס"ק י') הק' דמה שדימו הפוסקים לפול המצרי אינ"ז לוביא, דפול המצרי היינו פאסול^י, ולוביא היינו שעועית. ומצאתי בספר עדן מקדם להג"ר רפאל משה אלבאז זצ"ל (מע' מ') הובא בנוה"ב (דף כ"ז) שהעתיק שנוהגים לאכול בר"ה רוביא, והוא תלתן, ובלשון ערבי חלבא. וגם אוכלין פולין וכיוצ"ב, והוא כדי לצאת ידי כולם לכן אוכלים גם שעועית וגם חלבא.

ובאכילת סילקא, רגילים לקחת עלים הדומים לתרד, ובימינו הרבה לוקחים תרד. ואולי היו רגילים לקחת עלי סילקא שדומה לתרד. וצ"ע.

ועי' בשו"ת מים חיים (ח"א סי' רמג) לגבי מנהג ערי המערב לאכול משבעה מיני ירק ושגור בפי הנשים בשם "שבע כדארי", וטעם השבע אפשר ע"ש שהשבעין חביבין כידוע.

475. המקור לאכילת שומשומין הוא ע"פ מה שנחלקו הפוסקים בפירוש רוביא, דברכ"י כתב דבירושלים אוכלים

כולם. וכ"כ בלקט הקמח (אות ר') דתחלה מברך על ענבים ועל אבטיח כדי לפטור המאכלים, ואח"כ מתחיל הסדר. וע"ע בשו"ת מים חיים (רמ"א). ובנהר מצרים (אות י'). גם כתב שהדרך הסלולה היא שיברך ברכת העץ, והאדמה ושהכל בנפרד, ועי"ז ניצול מספק מתי לומר היהי רצון, וכ"כ בליצחק ריח (לקו"ד ר"ה).

אגב בדיני קדימה בברכות. נתבאר בסימן רי"א, שיש להקדים את החביב תחילה. וא"כ צ"ע למה בעת הקידוש על היין לא מכסין את הזיתים, שהם קודמים להגפן. והנה בבן איש חי (ש"א פ' מטות אות א) פסק דהיין קודם לתמרים. אכן עי' בב"י (ד"ה ומש"כ ר' פרץ), ועולה מדבריו דלא קיי"ל כר' פרץ דהגפן תחילה. עיי"ש. ולפי דבריו תמרים קודמים ליין. וכ"ש זיתים. ובשו"ת אז נדברו (ח"ב סי' ח) כתב לענין כיסוי מזונות בעת הקידוש, דאין בושת בפת כה"ג מפני שאסור לאכול, ע"פ דברי הט"ז (סי' רצט ס"ק ח). אכן בשו"ת לבוש מרדכי (מהדו"ק סי' מו) ובקיצוש"ע (סי' נה ס"ה) כתבו שצריך לכסות. נמצא דמפלוגתא לא נפקינן. ונראה דכיון דסדר הדברים בקידוש הוא להתחיל עם הגפן, ואסור לאכול הזית, לא שייך בו דיני קדימה, דאינו רוצה לאכול שניהם עכשיו. וכדברי הריטב"א. ודו"ק.

473. כך נדפס במחזורים. ובשו"ת מים

ואומרים "ראה נא בענינו וריבה ריבנו וגאלנו גאולה שלמה וקרובה למען שמך והאר ענינו במאור תורתך"⁴⁷⁶.

ויש חילוקי מנהגים מתי מתחיל סדר זה, יש נוהגים לעשותו אחרי הקידוש קודם המוציא⁴⁷⁷, ויש נוהגים לעשותו לאחר ברכת המוציא ואכילת פת⁴⁷⁸.

ויש שכתבו שהנכון לומר את היהי רצון אחר הברכה קודם האכילה ואין בזה חשש הפסק דהוא לצורך הסעודה⁴⁷⁹.

טיבול הלחם בדבש

שם: נהגו לטבל בר"ה פרוסת הלחם של המוציא בדבש ולא במלח⁴⁸⁰. ונהגו לטבל הלחם בדבש עד סוף חג הסוכות.

מקור אבות

אות ר', וכ"כ במג"א (ס"ק א') שאין בזה הפסק, שהוא לצורך. ויש שכתבו שיברך ויטעם ואח"כ יאמר היהי רצון, כ"כ במאמר מרדכי (סי' תקפג) והבא"ח (נצבים אות ד' ועוד). ובספר ליצחק ריח (אות ר') תמה ע"ז, דאחר האכילה חלף הלך לו. (אך אם אוכל רק מעט מזה, אפשר שלא אזל ליה כ"כ, ויחזור ויאכל עוד. וצ"ע). ובשו"ת זכור לאברהם ח"ג (לב). כתב לומר היהי רצון לפני הברכה. וכ"כ השד"ח (מע' ר"ה סי' ב אות ד) שכך הוא נוהג זמן רב. אך בספר ליצחק ריח (שם) דחה סברא זו דאין ראוי להקדים צרכי עצמו לצרכי המקום. וע' במנהגי החיד"א (סי' קכה) מש"כ בזה. וסיים בספר ליצחק ריח דהנכון כדברי המג"א.

ולענין עשיית סדר הסימנים בשני הלילות רובם נהגו לעשות בשני הלילות סדר הסימנים. אך במקצת מקומות נהגו רק ביום הראשון וצ"ע.

480. כן המנהג, והוא ע"פ הלבוש (סעיף ב.). וכתב בכה"ח (ס"ק ד') שעתה גם מנהג

לוביא, אך בספר נהר פקוד הביא שיש מפרשים (א) תלתן (הנקרא בינינו חלבה) (ב) שומר (ג) שומשמן. ונהגו בכמה מקומות לאכול גם לוביא שעועית וגם שומשמן, כעין מש"כ בנהר פקוד שם שאביו הדב"ש היה יוצא ידי כולם.

476. נהגו העם (ר"ה).

477. כ"כ בשו"ת מים חיים (שם) שכן נוהגים. וכן העיד בשו"ת מקוה מים ח"ה (עמוד לו). ותמהו ע"ז שנכנסים עי"ז לספק ברכה אחרונה, אם אוכל יותר מכזית, ובאמת קשה ליזהר בזה לאכול פחות מכזית מכל הסימנים ביחד. וע' מש"כ בסי' קע"ח אודות אכילה קודם המוציא, וששאני התם שהוא מעורר התאבון לסעודה, וברהמ"ז פוטרותן, משא"כ בדברים הנ"ל. וצ"ע.

478. ע' במים חיים שם העיד כך על מנהג אביו. וכ"כ במקוה המים שם. ובשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג סי' ע"ב.

479. כן המנהג, וכ"כ בליצחק ריח (לקויד

אכילת דברים חמוצים וחריפים בר"ה

סעיף ב: הנה יש מדקדקים שלא לאכול אגוזים, שאגוז נגימטריא חטא ועוד שהם מרצים כיסה וניעה ומצטלים התפילה.

נהגו שלא לאכול בר"ה דברים חמוצים כמו לימון⁴⁸¹. ולא דברים מרים⁴⁸². וכן נמנעים מדברים חריפים כגון צנונית⁴⁸³.

תשליך בר"ה שחל להיות בשבת

שם: הנה... והולכין אל הנהר לומר פסוק ותשליך צמולות ים כל חטאתינו.

בר"ה שחל להיות בשבת המנהג לומר תשליך ביום השני⁴⁸⁴.

תשליך לנשים

שם: לא נהגו הנשים ללכת לסדר תשליך⁴⁸⁵.

מקור אבות

העלה בשו"ת קרית חנה דוד ח"ב (סי' סב) שיש לעשות כן. וכ"כ בנהגו העם (סי' יג) וכ"כ ביוסף אומץ להחיד"א (סי' יז אות ג') ובברכ"י ומחז"ב, דלא יעשה סדר התשליך בשבת אלא ידחהו עד למחר, דלפי דברי האריז"ל אין לאומרו בשבת. אך בבא"ח (נצבים י"ב) כתב שיאמרו דוקא בשבת, ושכן דעת הרש"ש. וכ"כ בזבחי צדק (ח"ג סי' נה) ועוד. ומ"מ מנהגינו כנ"ל. וכן דעת הפרמ"ג, מאמ"ר ועוד. ופשוט דיש לחשוש נמי להוצאת המחזורים לרה"ר. וכ"כ בספר שושנים לדוד (סי' ר'). ונר' שגם במקום שיש עירוב איכא למיחש למיטעני אטו מקום שאין עירוב, במקום שאינם בני תורה. ובפרט שלדעת רבים אין מקום לתשליך בשבת ע"פ הסוד.

⁴⁸⁵. כן המנהג. וכן המנהג בתונים (אור תורה אדר תשנ"ג עמ' תנו). כתב בערה"ש (סוס"ק ד) שיזהרו שלא ילכו נשים לתשליך, ובמקומות שהולכות מוטב

ספר דכן. רק סיים שנכון לטבול גם במלח, שהוא למתק הגבורות. אבל מנהגנו לטבול רק בדבש. וכ"כ באורחות רבינו ח"ב (קס"ג) בשם החזו"א, שהיה מטביל בר"ה רק בדבש ולא במלח.

⁴⁸¹. נוהג בחכמה (דף ר'). ומקור הדברים מתשובת הגאונים כת"י (סי' קיד) והובא בכה"ח (ס"ק יח), שבר"ה עושין דברי מתיקה, ואין מבשלין בישול שיש בו חומץ. וכ"כ באבודרהם שם המהר"ם מרוטנבורג.

⁴⁸². כ"כ החיד"א הובא בקיצוש"ע טולידנו (דף רפ"ג).

⁴⁸³. שם. ודלא כמש"כ בספר פסקי תשובות (שם אות ה') לדייק מהערה"ש שדברים חריפים מותר, דשם איירי שמותר להשתמש בפלפל שמתקן המאכל, אבל לאכול חריף בפני עצמו לא מוזכר.

⁴⁸⁴. כ"כ בשו"ת שמו יוסף (סי' רה). וכן

שינה בר"ה

שם: הגה וכו' וגם נוהגים שלא לישן ציוס ראש השנה.

נוהגים שלא לישון במשך כל היום בראש השנה⁴⁸⁶.

מקור אבות

לאחר חצות היום, וכ"כ בבא"ח פ' נצבים (אות יא). ונר' דטעמם ע"פ דברי המטה יהודה, דאז דין הקב"ה את כל העולם. ולכן הדין נמשך עד חצות ותו לא. נולפי טעם זה יש לזהר לקום מעט לפני עלות השחר. אך ראיתי בספר הליכות שלמה (ר"ה) שכתב דלית בזה חשש לקום לאחר עלה"ש דכל שמתעורר משנתו אינו נר' כזלזול. אך בבא"ח ובכה"ח (ס"ק טל) מבואר לא כן].

וראיתי בספר משחא דרבוותא לרב מסעוד אלפאסי זצ"ל (ס' תקפג) שהעיר ע"ד המג"א שכ"ז לפי טעמו שכתב מהאר"י שכבר נתעורר המלאך ע"י התפלות אבל לפי הטעם דמאן דדמיך מזליה דמיך הא אסור כל היום לישון. וראיתי בספר עלי הדס החדש (פ"ח הל' כה) שכן נהגו בתוניס. [בפרט לדברי החיד"א במורה באצבע (אות אות רסג) שרק העיר השינה אחר חצות לת"ח מובהקים].

שאנשים לא ילכו כלל דבלא"ה יש שמתרעמים על זה בזממה"ז ורבים נמנעים מזה מפני טעם הידוע להם ונכון הוא ע"כ. ובמעשה רב מובא שהגר"א לא היה הולך לאסוף מים בכלל. וצ"ל מאחר שכל עיקר אמירת תשליך מנהג הוא כמש"כ בשער הכוונות (דף צ:), לא דקדקו הנשים בזה, כידוע מחמת חוסר הידע בתפלות (ע' מה שכתבנו בזה בס' תקפט). ובימינו אם רוצות להחמיר על עצמן פשיטא שצריך להיות באופן שאין בו תערובות אנשים ונשים, שיצא שכרם בהפסדם. ואם יש בזה בזה חשש תערובות. שוא"ת עדיף.

486. הנה המקור שלא לישון ביום ר"ה, כתב בדרכי משה מהירושלמי דמאן דדמיך בריש שתא דמיך מזליה (ובירושלמי לפנינו ליתא כפי שהעירו האחרונים ע' בהגה לטור הוצאת מכ"י) ע"כ. וסתימת הדברים דאסור כל היום.

אכן במגן אברהם כתב להקל לישון

סימן תקפד - סדר קריה"ת בר"ה

אמירת אבינו מלכנו בר"ה שחל להיות בשבת, ודין אמירתו בשבת.
סעיף א: הגה ונוהגין לומר אבינו מלכנו על הסדר, ואם הוא שבת אין אומרים אומרו.
 בענין אמירת אבינו מלכנו בשבת, יש בזה חילוקי מנהגים. יש שהיו נוהגים לומר אבינו מלכנו גם בר"ה שחל להיות בשבת, רק שלא מזכירים חטא ועון⁴⁸⁷. ויש מקומות שנהגו שאין אומרים אותו⁴⁸⁸.

מקור אבות

והנה סברת האומרים אבינו מלכנו אפי' בר"ה שחל בשבת, אע"פ שאסור לאדם לשאול צרכיו בשבת, כתב בריב"ש שם דעשהו כנדרף, שצועקים עליו בשבת כשיש סכנה ליומו. רק דס"ל לריב"ש שאין זה בגדר סכנה ליומו כיון דרק ביה"כ יחתמו. אך נר' ליישב דברי התשב"ץ ודעימיה דשפיר חשיב סכנה ליומו, מאחר שקשה יותר לשנות גזר דין שכבר נכתב, ובר"ה יכתבון. וגדולה מזו מצאתי בב"י (סי' תרב ד"ה ליישב מנהג ספרד) שהביא מה שאומרים סליחות בשבת תשובה, וכתב לישב זאת דכיון דבעשרת ימי תשובה התפלה נשמעת יותר מבימים אחרים, וגם באותן הימים האדם מוכן להיות נגמר דינו ביוה"כ, אין לנו דבר נחוץ יותר מזה. ע"כ. וא"כ כ"ש בר"ה גופא, שנכתבים בו לחיים טובים או למות ח"ו ד"ל דודאי חשיב כנחוץ להתפלל ולהתחנן בו ביום, ושפיר יכול לאומרו. ונוסף לזה יש להביא מש"כ האחרונים דדבר שהוא מטופס ברכות לא נכלל בבקשת שאלת צרכיו בשבת, ואין לחוש לזה. ע' בריב"ש שהזכיר סברא זו.

⁴⁸⁷. כן המנהג הפשוט. וכ"כ בנהגו העם (אות י"ב) שאומרים אותו רק שמדליגין חטא ועון. וכמש"כ האריז"ל (שעה"כ דף צ') שמדלגים הקטע חטאנו לפניך [ובקיצו"שע טולידנו (בסימן קמז) כתב שיש לאומרו אך בסי' קמט הביא שיש חילוקי מנהגים בזה, ונהרא ונהרא ופשטיה. ואילו בסימן קסו הביא שנהגו לא לאומרו כלל. וצ"ע]. ומקור הדברים מהר"ן במס' ר"ה (דף לב), שכתב שהר"ר יהודה ברצלוני כתב שלא לאומרו בר"ה ויה"כ שחל בשבת, ומנהגינו שלא לאומרו בר"ה, ולאומרו ביוה"כ. הריב"ש בתשובה (סי' תקיב) האריך וכתב שיש ריבוי מנהגים בזה. והוא החזיק במנהג שלא לאומרו. אך בשו"ת התשב"ץ (ח"ג סי' קעו) כתב שהמנהג לאומרו בין בשבת ובין ביוה"כ. ואע"פ שהר"ן כתב שאין המנהג כן, טעות הוא בידו, והמשנה אין רוח חכמים נוחה הימנו. עי"ש. (וידוע שהרבה ממנהגי המערב הונהגו מהתשב"ץ (שמקום מושבו היה במגרב, והעיד על הרבה מנהגים). וכ"כ בנתיבי עם שכן מנהג ירושלים. וכ"כ בשו"ת דרכי דוד (סי' מ"ה).

זמן מילה בר"ה

סעיף ד: מלין בין קריאת התורה לתקיעות שופר.

נהגו כדעת מר"ן שמלין בין קריה"ת לתקיעות שופר⁴⁸⁹.

מקור אבות

אבינו מלכנו לא בבוקר ולא בערב
בעשרת ימי תשובה.

והגירסא הנפוצה אבינו מלכנו חטאנו
לפניך ולא מוסיפים "רחם עלינו" כפי
שהוסיפו הסידורים בימינו. ע"י בב"י
תקפד. וכנוסחאת הראשונים. והניקוד
בזכור כי עפר אנחנו אינו שו"א וחולם
כמש"כ הפר"ח (שם) אלא כפי שהסיק
המאמר מרדכי שהוא בקמץ ושוורו"ק
כלשון הכתוב בתהילים (קג, יד). ע"י
בכה"ח ס"ק ט' דלא ישנה מכפי שהורגל.

אופן אמירת אבינו מלכנו הג' אבינו
מלכינו הראשונים הש"ץ אומרו בקול
רם, והציבור חוזר אחריו. ומכאן והלאה
הש"ץ אומר והציבור רק עונים אמן. חוץ
מ"זכור כי עפר אנחנו" ו"אל תשיבנו
ריקים מלפניך", שחוזרים על מילים אלו
אחרי הש"ץ. וכ"כ בנהגו העם (שם).

489. כ"כ בנהגו העם (ר"ה) ואע"פ
שבכה"ח (ס"ק כ"ח) הביא מהג' שכנה"ג
ששינו המנהג שיש טורח בקיבוץ כל
הבתי כנסיות שיבואו במקום אחד, מלין
לאחר התפלה. מנהגו כדעת מר"ן.

ובשו"ת רב פעלים (ח"ב סי' מו) ביאר דלכן
אומרים בשבת בקשת "יהא רעוא",
דגברא רבה תיקניה. ולכן ג"כ אומרים
בריך שמיה. וכ"כ בשו"ת יחו"ד (ח"א סי'
נד) ליישב המנהג. ושכן כתב בנתיבי עם
שכן המנהג.

488. כ"כ בלקט הקמח (אות א') אבל
ביוה"כ שחל להיות בשבת אומרים אותו.
וכ"כ בהשמים חדשים (סי' פו). וכן נהגו
המכנאס. כ"כ בנהג בחכמה (עמוד רלז)
דאפי' ביוה"כ שחל להיות בשבת א"א
אותו. והביא שיש מקומות שאומרים
אותו עכ"פ ביה"כ שחל להיות בשבת.
וטעם החילוק ע"פ הר"ן שחילק כך,
וכפי דברי הריב"ש דביה"כ חשיב כסכנה
הרודפת אחריו, דביוה"כ יחתמון.
[ובדרכי דוד (סי' מ) כתב בשם כמה גדולי
עולם שלא נהגו לאומרו. אך אינ"ז מעיד
על המנהג בכללות]. וכ"כ בנהר מצרים
(ר"ה י"א) שכן מנהג מצרים, נא אמן,
וירושלים.

בנהג בחכמה (דף רכח) כתב שבבית
הכנסת של התושבים בפאס, אין אומרים

סימן תקפה – ברכת השופר

שמיעת תקיעות שופר במיזב

סעיף א: צריך לתקוע מעומד.

ובעת ברכת ושמיעת קול השופר נוהגים שהציבור יושב⁴⁹⁰.

תקיעות שופר כשהם"ת על הבימה

שם: מנהגנו לתקוע כשהם"ת על הבימה⁴⁹¹.

מקור אבות

וכ"כ בשו"ת שמ"ש ומגן ח"א סי' סג.

491. שו"ת דרכי דוד (ס' מ"ב) וע' בכה"ח הטעם מפני שהשכינה אצל התורה.

כתב בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג ס' נז אות ג': מעולם לא ראיתי מנהג זה במרוקן לאכול קודם תקיעת שופר שום דבר.

490. כן המנהג הפשוט. והעיד כן

בקיצוש"ע טולידנו (דף רפ"ה) שכך מנהגינו, ולכן הם נקראין תקיעות דמיושב. וע' במ"ב (ס"ק ב') דעכשיו נהגו לעמוד. וגם בקיצוש"ע שם כתב שכך ראוי לנהוג, אך כאמור אין המנהג כן.

סימן תקפט – מי הם הראויים לתקיעת שופר

דין ברכת הנשים על מצוות ש"הזמן גרמא"

סעיף ו: אעפ"י שנשים פטורות יכולות לתקוע. וכן אחר שיצא כבר יכול לתקוע להוציאן, אבל אין מברכות ולא יברכו להן. הגה והמנהג שהנשים מזכרות

על מלות עשה שהזמן גרמא.

אשה שאינה יודעת בבירור שמנהגה לברך על מצות עשה שהז"ג לא תברך עליה⁴⁹². אמנם בברכות השבח, כמו ברכות קריאת שמע וכדו', מברכות עם שם ומלכות.

מקור אבות

על עיר שאלוניקי. והאריך בזה בספר שלום יעקב (סי' ט). והביא בזה קרוב לארבעים ראשונים דס"ל הכי להלכה. וכתב שמלבד כל הרשימה הנז' כך גם היה בצפת, חברון, לוב, ובבלקן. וכן כתב בארץ חיים ובנתיבי עם (שם). וע"ע בשדי חמד (מע' מ' כלל קל"ו). ואכ"מ. ומלבד זה, כבר כתב בערך השולחן טייב (סי' ייד) דאפי' לדעת הרמב"ם רשאות הן רשאות הן לברך.

ואם כן אשה שיודעת שאמה היתה מברכת על מצעשהז"ג, בודאי רשאית להמשיך מנהגה. ברם מי שלא יודעת אם היה נהוג אצלם כן, צ"ע לדינא אם רשאית לברך, שהרי לדעת מר"ן שקיבלנו הוראותיו אין לברך. ומאידך החיד"א הכריע דלא כדבריו, וכן נהגו רוב ככל ארצות המזרח. ומסתבר שבכה"ג אמרינן סב"ל.

אמנם כל המחלוקת הנ"ל הוא בדין מצעשהז"ג בברכת המצות, אבל בברכות

⁴⁹². כן שמעתי מהגר"ש משאש זצ"ל שאין לקבוע בזה מנהג, כיון שבקושי היו יודעים לקרוא. וע"ע בזה בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג (סי' נד) שאין לקבוע מנהג באלו הענינים אצל הנשים, כי בקושי ידעו לקרוא, וכ"ש לברך. וכן מבואר בשו"ת מקוה המים (ח"ד סי' סב) שנקט בסתמא שנשים לא יברכו, ולא הזכיר שיש מנהג להיפך. (ובשו"ת חמדה גנוזה העיד שהמנהג לברך. וצ"ע).

והנה ברוב ארצות המזרח נהגו דלא כמר"ן אלא הנשים היו מברכות על מצעשהז"ג, וכדהכריע החיד"א בספר יוסף אומץ (סי' פב), וכן העיד בכתור שם טוב ח"ז (דף סב) שכן מנהג ארץ ישראל, סוריא, תוגרמא, ומצרים (סת"ם). וכן מנהג, בבל ע' שו"ת רב פעלים ח"א (סו"ס יב). וכן נהגו בארצות טורקיה כמש"כ בחקרי לב (או"ח סי' י') "למנהגנו שנהגו הנשים לברך על הלולב". וכ"כ בפתח הדביר (סי' קצט) וכ"כ ביפה ללב (ח"ב סי' תרנח) ובשולחן גבוה (סי' תקפט) העיד כן

השבח שאין אומרים בהם "יצונו" לכו"ע רשאות לברך. ולכן מברכות כל הברכות בתפילה כולל ברכות קר"ש, ואע"פ שקר"ש הוא מצעשהז"ג.

ויען שבדין זה יש שכתבו שנשים לא יאמרו שם ה' בברכות קר"ש. ולפענ"ד דבר זה תמוה, להשמיט שם ה' מכל סידורי הנשים שלא מצאנו כן בפוסקים נברר בע"ה מקורן של הדברים.

איתא בגמ' מס' ברכות (דף נד:) רב יהודה חלש, ואתפח, (חלה ונתרפא) על לגביה רב חנא בגדתאה ורבנן, אמרי ליה בריך רחמנא דיהבך ניהלן, ולא יהבך לעפרא, אמר להו פטרתון יתי מלאודויי. ע"כ. וצ"ב היאך רב חנא וסיעתו היו רשאים לברך ברכה זו, שהרי הם בעצמם לא היו מחויבים בה. והנה הרשב"א (שם) כתב לפשוט הספק דאיבעי בירושלמי אם רשאי אדם לברך על רבו כשם שמברך על אביו, מהך גמ', דבירך רב חנא. וכן הביא הב"י בשם רבינו מנוח (בסימן ר"ט). וכן מצאתי בספר המאורות (הובא בספר קובץ שיטות קמאי דף נב:) שהוכיח מהך גמ' דיכול להודות על נס חבירו. וכי אמרינן לעיל דמחייב רק הוא ובריה, ההוא לענין חובה, אבל לענין רשות יכול לברך.

אמנם בטור (סימן ר"ט) כתב דאם בריך אחר (שאינו מחוייב) ואמר הגומל, וענה המחויב בו אמן, יצא, והוסיף דלא חשיב ברכה לבטלה אע"פ שהם לא נתחייבו בה, שהם נתנו שבח והודאה למקום כדרך בני אדם שמשבחים למקום על הטובה שמזמין להם. וכתב הב"י ע"ז, דמכאן יש ללמוד זכות על אותן שמברכין הגומל עבור נשותיהם היולדות, כיון שמברכין על הטובה

שהזמין להם ה', ושוב הביא דברי הרשב"א הנ"ל דהוכיח מהגמ' הנ"ל לענין ברכת הגומל על רבו. והביא דברי רבינו מנוח שכתב דמסתברא דאי אית להו תועלת בהצלתם מברכין. וסיים וז"ל, ולענין הלכה כיון דלדברי הכל אינו חייב לברך, לא יברך, ואם בריך גוערין בו, דדילמא ברכה לבטלה היא. ע"כ. הרי לן בהדיא דדבר זה מחלוקת, דדעת הטור ורבינו מנוח דכל שיש לו תועלת בהצלתם שפיר מצי לברוכי עליהו, ולדעת הב"י כל שלא נתחייב בברכה אין לברך.

אמנם מדברי המאורות שהבאנו לעיל מוכח שפליג על הב"י, ממה שכתב דברכה על הנס של חבירו הוא רשות ולא חובה. וכן הביא בשם הראב"ד. וכן ראיתי בריטב"א (נד.) שכתב כענינ' בשם הראב"ד, לגבי ברכת הנס דיחיד, דהקשה היאך חבירו לא יברך על נס יחיד, השתא אם לא ראהו ל' יום מברך, כ"ש כשמתרחיש ליה ניסא. ותירץ דהכא חובה קאמר, דאינו חייב, אבל אותן ברכות שהן על הראיה רשות הן, ואי בעי לא מברך ע"כ. ושור"ר בהדיא בתורת האדם לרמב"ן (דף מט, שער הרפואה) וז"ל: ורבנן דברכו הכי, משום דלא מחייבו אינהו בברכה, אלא משום דחביב להו טובא מעיילי נפשיהו בנס, לשבוחי לקב"ה שלא בטל תורתו מינייהו, כהאי גוונא שבח הוא ולא ברכה לבטלה. ע"כ. הרי לן להדיא דכל ברכה שנאמרת בתורת שבח למקום, ליכא בה משום ברכה לבטלה אפי' במקום שאינו מחוייב. [ואין לדחות דהרמב"ן איירי רק לגבי רבו, דהרי כתב זאת ככלל, משום

שהברכה בתורת שבת. ורק ביאר הסיבה מדוע התם היה זה שבת עבורם, דזאת משום שלא תשכח תורת רבם מינייהו]. וכן מתבאר מדברי השו"ע והפוסקים, דרשאי אדם לברך ברכות השבח גם במקום שאינו מצווה. דהנה בסימן רי"ט (ס"ד) פסק מר"ן וז"ל: אם בירך אחר ואמר ברוך אתה ה'... אשר גמלך כל טוב, וענה אמן, יצא וכן אם אמר בריך רחמנא... וענה אמן יצא. וברמ"א הוסיף שאינו"ז ברכה לבטלה מן המברך, אע"פ שלא נתחייב בברכה זו, הואיל ואינו מברך רק דרך שבת והודאה על טובת חבריו ששמח בה. ובמג"א (ס"ק ד) העיר דמשמע מדברי השו"ע דכל מי ששמח בו רשאי לברך, וכ"ש על אשתו שילדה, וזה דלא כמש"כ הב"י. ע"כ. הרי דס"ל דהשו"ע חזר בו ממש"כ בב"י דלא יברך במקום שאינו מחוייב. אכן בא"ר נקט שהעיקר כדברי הב"י, ודלא כמש"כ בשו"ע. וכן הביא הביה"ל (ד"ה ואין זה) שזהו דעת הע"ת בשם רוב הפוסקים. ואנכי לא ידעתי מי הם רוב הפוסקים, הרי להדיא מכל הראשונים הנ"ל ומהשו"ע והרמ"א והמג"א לא כך. וממה שכתב השו"ע בשני מקומות דלא כדבריו בב"י ע"כ דהדר ביה. ואפ"י נימא שפליגי, בוודאי נקטינן כמש"כ בשו"ע שהוא משנה אחרונה, וגם יותר נחית ביה לענין מעשה.

ויש לדון טובא על מש"כ בשו"ת יבי"א ח"ב (האו"ח סי' ו' אות י') לפטור נשים מברכות קר"ש ומברכות פסוד"ז מפני שהם מצוות עשה שהזמן גרמא שנשים פטורות מהן. וכתב לבאר שגם בברכות השבח שייך למימר סב"ל. והנה מלבד

שלא מוזכר דבר זה בפוסקים בשום דוכתי עד עכשיו, לפטור נשים מברכות פסוד"ז וברכות קר"ש וכדומה, ואע"פ שהרבה הלכות נאמרו לגבי תפלה בנשים. ומסתברא דזה יש ללמוד מסתימת דבריהם שאין חילוק. וגם ידוע מעדויות שונות שנשים היו מברכות כל ברכות אלו בלי שום שינוי. ועל כן, מלבד מה שבהרבה מעדות ספרד נהגו הנשים לברך על מ"ע שהזמן גרמא, ודי בזה כדי ליישב מה שנהגו אלו הנשים לברך, וימשיכו במנהגן, בלא"ה נראה דאפי' ננקט שאין לנשים לברך על מ"ע שהזמן גרמא יש לומר דכאן לכו"ע מברכות ע"פ מה שביארנו לעיל דבברכות השבח אף כאשר לא מחויבים בהן, מ"מ כל שיש לו תועלת באמירתן, שפיר מצי לאומרן. ובברכות קר"ש יש לומר דפשיטא דיש לנשים תועלת באמירתן, ושפיר לא יתחשב להן כברכה לבטלה. שהרי אפילו במקום שאינו מחויב כלל, אלא רק יש לו סיבה גדולה להודאה, כההיא דרב חנא דבירך על רבו, אמרו דשפיר דמי הכא דחז"ל תיקנו לברך הני ברכות גם על הנשים הא מנא ליה, שהתקנה היתה גם על הנשים. ונהי דאין להן מצוה חיובית אבל הא מקבלת שכר כמי שאינו מצווה ועושה, ודאי נחשב לה סיבה מספקת להתיר לה לברך. וכן ראיתי בשו"ת אורל"צ ח"ב (פ"ד אות א') שכתב להוכיח דנשים מברכות ברכות אלו אע"פ שאינן מחויבות בהן, וכתבו הטעם, שבברכות השבח יכולות לברך. והוכיח כן מדברי הרמ"א (בסימן ריט), ובמג"א שם. וכן הביא שהורה הגר"ע עטייה זצ"ל. וכן הוכיח מדברי מר"ן

גופא שכתב שנשים מברכות ברכות השחר, ומהא דמברכות שעשני כרצונו. והקשה דהא יש לברכות אלו זמן קבוע, כמש"כ בתשובות הרשב"א, ולמה לא חשיב מצות עשה שהזמן גרמא, וע"כ דרשאות לברך. וביאר שם הטעם כיון דליכא בברכות אלו "וצונו". ויתירא מזו כתב הצ"ח במס' ברכות (דף כו.) דנשים רשאות להתפלל מוסף כיון דליכא בה וצונו. דלפי דעת הר"מ הטעם שאין לנשים לברך על מעשהז"ג פירשו המגיד משנה והב"י שהוא מפני שאינן רשאות לומר וצונו, ומשא"כ היכא שאין וצונו, כמוסף, רשאות לברך.

ושו"ר בקובץ בית הלל (טבת תשס"א) מכתב מהגרשו"ז אויערבך זצ"ל שכתב דלא מצינו שהב"י הכריע דלא כר"ת אלא בברכות שיש בהן וצונו, משא"כ בברכות ק"ש שאין בהן וצונו, אם נהגו לברך אין הכרח שישנו מנהגן. ע"ש. ולפי הנזכר י"ל דאדרבה מנהג הני נשים מיוסד על אדני פז, חדא מהא דיש שמברכות על מ"ע שהזמן גרמא. ועוד מוכח כן ממר"ן גופיה בשני מקומות, חדא דבברכות השחר מברכות שעשני כרצונו, כדהוכיח דאורל"צ, ותו מסימן רי"ט, דכתב השו"ע בהדיא דאדם אחר מברך, ואע"פ שאינו מחוייב. וכ"ז מושתת ע"פ מש"כ בב"י, דפירש הטעם למה נשים לא מברכות על מצעשהז"ג, משום לתא דוצונו. ובברכות השבח שאין חסרון זה דוצונו רשאות לברך. (וע"ע שם עוד טעם למה יכולות לברך ברכות אלו, דשאני ברכה זו דהוי גוף המצוה). ובקובץ הנ"ל השיב ע"ז הגרע"י שליט"א, דכיון דיש מפרשים דהטעם

להר"מ שלא לברך על מצעשהז"ג הוא מפני שחשש ברכה שאינה צריכה דאו', והביא שכן פירש רבינו מנוח על הר"מ הלכות שופר (פרק ב'), וכן כתב החכמת שלמה, וא"כ בברכות השבח יש לחשוש לברכה לבטלה. ולענ"ד דברים אלו תמוהים בדבררי רבינו מנוח עצמו לא מבואר כלל כפי שהביא משמו היב"א. וז"ל: וכן בכל המצוות כולן שהנשים פטורות מהם... מיהו לא מצו מברכי אשר קדשנו, דהא שקרא הוא וברכה לבטלה הוא. ע"כ. הרי מבואר להדיא בדבריו דכל הטעם למה נחשב כלא תשא, הוא גופא מטעמא דאומרות שקר, וא"כ היכא שליכא וצונו כבר אין סיבה למה יהיה בכלל לא תשא. וכן י"ל שאפי' לדברי החכמת שלמה הני מילי דנחשב ברכה לבטלה דוקא כאשר אין בו צורך, הא אם יש בו צורך, ואין שקר בדבריה, ודאי יכולה לברך. וכ"ש בברכות השבח שנתבאר שאפי' אם אינה חייבת רשאות לברך, ואין בו משום ברכה לבטלה, וגם לא אומרת שקר כיון דליכא וצונו. וביותר תמוה שכבר ביאר המגיד והובא בב"י שהסיבה שאינן מברכות, משום שקר, ולמה לנקוט פירושים אחרים שלא הביא הב"י ולחדש דין שלא מצאנו לו אח ורע. שו"ר בשו"ת מחזה אליהו (פי' ט"ז) שג"כ העיר על דברי היב"א.

ושוב יצא לאור שו"ת יבי"א ח"ח (סימן ה), ושם הוסיף להוכיח שגם בברכות השבח שייך ברכה לבטלה, מדברי האורחות חיים שכתב בשם הירושלמי שיחיד שהתחיל את ההלל גומר בלי ברכה. והראב"ד חולק ע"ז, וכתב לתלות המח' בהנ"ל. וכן הביא מהא דבברכת

שהחיינו דהויא רשות נמי אמרינן סב"ל. וכן מברכת האירוסין בספק מגורשת, דג"כ אמרינן בה סב"ל. וכן בברכת הלבנה וברכת האילנות וכיוצ"ב אמרינן סב"ל. והאריך שם להביא מחלוקת בפוסקים להוכיח שגם נחלקו בזה. ולענ"ד כ"ז אינו ראיא נגד כל הני ראשונים דכתבו דבברכות השבח יכול לברך אע"פ שאינו מחויב, וכדפסק השו"ע בסימן רי"ט גופא. ומילתא דפשיטא היא דשייך בברכת השבח ברכה לבטלה, אלא שיש לחלק טובא בין הני נידונים שהביא לבין הנידונים של הראשונים, דהני נידונים כולם הם כאשר יש ספק על עצם הקיום, וכגון הלל ביחיד, שיש צדדים דיחיד דפטור מן ההלל, וא"כ לא תיקנו לו כלל ברכה שיברך עליו. וכן באירוסין, אין צד בכלל שתברך, שהרי על הצד שהיא מגורשת אין שום טעם לברכת האירוסין. וכן ברכת הלבנה קודם זמנה, וברכת האילנות על עץ שאינו יכול לאומרו, הרי ככולם יש צד שאין בכלל תועלת בברכתו, ולפיכך אמרינן בזה סב"ל.

משא"כ בהא דברכת הגומל וברכת שהחיינו דיש בודאי תועלת בברכתו, רק שלא חייבוהו. וע' בשו"ת הלק"ט (ח"א סי' רסד) שכתב להדיא דבברכות השבח ליכא משום ברכה לבטלה, וראיה מעירובין דשהחיינו רשות. ע"כ. וע"ע בשו"ת עמודי אש (סי' ב') שג"כ האריך להוכיח כהנ"ל.

אשר ע"כ המורם מכל האמור, דאחרי שכבר מבואר בשו"ע בשני מקומות, וע"פ הראשונים, שמותר לברך ברכות השבח אע"פ שאינו מחויב. וכן פסק הרמ"א (בסימן ריח) וכן לפי מה שפירשו המגיד והב"י דשייך בזה ברכה לבטלה רק כשאומרת וצונו (וכן מבואר ברבינו מנוח), למה יש לשנות ממה שנהגו הנשים להתפלל עם שם ה'. (ואע"פ שבב"י כתב שאין לברך שום ברכות השבח אא"כ מחויב בו, כבר חזר בו בשו"ע. ומהיכי תיתי לחשוש לזה כדי לבטל אמירת שם ה', מה שאף פעם לא נהגו). וכן פסקו בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג (סי' סג אות ה'). ובשו"ת מחזה אליהו (שם).

סימן תקצב – תפלת מוסף בקול רם וסדר התקיעות

תקיעות בלחש

סעיף א: מחזיר ש"ץ התפלה, ותוקעין על סדר הברכות, למלכיות תשר"ת פעם אחת, ולזכרונות תש"ת, ולשופרות תר"ת. ועבשיו נוהגים לתקוע

למלכיות תשר"ת ג"פ, ולזכרונות תש"ת ג"פ, ולשופרות תר"ת ג"פ.

המנהג הפשוט לתקוע שלושים קולות בתפלת מוסף בלחש. ויש מקומות שלא תקעו בתפלת לחש⁴⁹³.

מקור אבות

שנהגו לתקוע רק בחזרה. וכן נהגו בביהכנ"ס של רבי יעקב טולידנו זצ"ל (אביו של הגר"ב טולידנו) במכנאס. וכן כתוב במחזור שלו. וגם במנהגי אלג'יר להמטה יהודה (סימן א') מבואר שכן נהגו שם. אך בימינו נתפשט המנהג שתוקעים בלחש הגם שאין אחד מקריא התפילה בקול רם.

ובסימן תקצ נתבאר סדר הראוי לתקיעות. ושמעתי מהגר"מ פחימא שליט"א שהמנהג הפשוט במערב הפנימי לתקוע השברים יחד עם התקיעה בלי הפסק בכת אחד, דלא כמש"כ במ"ב (ס"ק יח) שיפסיק מעט. רק שלא יהיה כדי נשימה בינתיים. ותמה עליו בחזו"א (או"ח סי' קלו ס"ק א' ד"ה ומה). ובענין צורת השברים נהגו לעשותו קול פשוט, ולא עולה ויורד. וכן משמע ממר"ן, שכתב דאם מאריך השברים עלול ליהפך לתקיעה, ועל כרחך דבקול פשוט איירינן, דבקול עולה ויורד לא ידמה לתקיעה. וע' בהסכמת הגר"י בנאים שליט"א לספר

493. כן המנהג. וכן כתב בשו"ת קרית חנה דוד ח"ב (סי' עח) וכ"כ בנהר מצרים (ר"ה ס"ק י"ב) שכן מנהג מצרים. וכ"כ בשו"ת דרכי דוד (סי' מז). והנה לשון השו"ע שלא הזכיר תקיעות בלחש, משמע דלא נוהגים בזה. וכן דייק בספר שולחן גבוה (סי' תקצ"א). ובערוך (הובא בטור) משמע שתוקעים בלחש. וכן איתא בשער הכוונות (דרוש ט') ובשל"ה (ר"ה דף 25), שיש לתקוע בלחש. וכן מנהג הספרדים בימינו. ובקרית חנה דוד כתב ליישב המנהג דמאחר שמתפלל אחד בקול רם אין לחוש לבלבול. ברם בימינו שהרבה מקומות כבר לא נוהגים שאחד מסדיר התפלה בקול רם, קצת צ"ע היאך ממשיכים לתקוע בלחש ולא חיישינן לבלבול. וע"ע בשו"ת עטרת שלמה (כמבוא) מש"כ בזה. ומ"מ אפי' אם היחיד מאריך בתפלתו, ואינו נמצא עם הציבור בשעה שתוקעים, כתב בשו"ת אג"מ ח"א (סי' קעג) שאין בזה הפסק. וע' בנוהג בחכמה (דף רטו) שהביא שיש בתי כנסיות

סימן תקצה – בו סעיף אחד

אמירת צדקתך במנחה של ר"ה שחל להיות בשבת
סעיף א: ר"ה שחל להיות בשבת אומרים צדקתך במנחה. הגה וי"א שלא לאומרו
 וכן לנו נוהגים.

אומרים צדקתך במנחה של ר"ה שחל להיות בשבת כדעת מר"ן⁴⁹⁴.

מקור אבות

דהיינו השברים יהיו בסך הכל ג' כוחות
 כל שהוא והתרועה ג' כוחות בעלמא
 (אפ' פחות מהשברים).

494. כן המנהג. ואע"פ שי"א שנוהגים
 בזה כהרמ"א שלא לאומרו, דיו"ט הוא,
 וכן הביא בכה"ח (ס"ק א') שיש מקומות
 שנהגו שלא לאומרו, אך המנהג הפשוט
 לאומרו. וכן כתב בקיצוש"ע טולידנו (דף
 רצ"ה). ובשו"ת התשב"ץ ח"ב (סי' רמח)
 כתב שנהגו במקומו שאין אומרים
 צדקתך במנחה בשבת זו, אבל ביה"כ
 שחל בשבת אומרים אותו. והביאו בדיני
 ומנהגי ארג"ל למטה יהודה (סי' א').
 ובדרכי דוד (סי' מג) ג"כ כתב שלא
 לאומרו. נאולי נמשך אחרי הבית יהודה.
 (הדרכי דוד חתנו של הקרית חנה דוד
 שהיה רב באורן שהוא איזור מקומו של
 הרשב"ץ).

קול השופר דבמרוקן לא נהגו בכל
 הסדרים להאריך בתקיעה כשיעור י"ח
 טרומיטין.

ובענין צורת השברים רבים העירו לי
 שצורת השברים היה באופן שעולה ויורד
 (כעין טו או). ונסתפקתי אם זה היה דרכן
 של בעלי תוקע או דילמא נהגו כן בטעם.
 וידוע שיש בזה מנהגים חלוקים בישראל
 על אופן תקיעת השברים, בספר מקראי
 קודש (ס' יז) כתב שע"י תקיעת השברים
 באופן זה יוצא ג' כוחות מדודים. ובספר
 מועדים וזמנים (ח"א ס' ה') כתב שכן
 נוהגים במחוזות רוסיא וליטא. ומו"ר
 הגר"צ קושלבסקי שליט"א ביאר מנהג
 זה ע"פ דברי הרמב"ן בחידושיו ואכ"מ.
 ושמעתי שיש מקומות שנהגו בסדר י'
 תקיעות אחרונות לתקוע כשיטת רש"י

סימן תרד – סדר ערב יוה"כ

אמירת מזמור לתודה בערב יום הכיפורים וביום הכיפורים
סעיף ב: הגה וגם אין אומרים למנחם ומזמור למורה.

בערב יום הכיפורים לא אומרים מזמור לתודה, אבל ביום הכיפורים
עצמו נהגו לומר מזמור לתודה⁴⁹⁵.

מקור אבות

שיוה"כ הוא יום הודאה לה' שגומל
חסדים אתנו במחילת עוונות, אומרים
הודאה לה' ע"י מזמור זה.

ובענין טבילה במקוה לנשים בערב
יוה"כ ע' בבא"ח (פרשת וילך) דגם נשים
חייבות לטבול. ובקיצוש"ע טולדינו (דף
דש) כתב דבמארוקן לא ראינו זה המנהג
כלל.

495. כן המנהג הפשוט. וכן נדפס
במחזורים. וכן בקיצוש"ע טולדינו ח"א
(דף מ"ד) הזכיר הימים שאין אומרים
מזמור לתודה, והשמיט יוה"כ. וכן העיד
בספר כתר שם טוב ח"ו (דף 354) שכן
נהגו קהילות הספרדים. ונתן טעם לזה
דאע"פ שאין קרבן תודה קרב ביוה"כ^פ,
דיום זה אסור באכילה, אבל מאחר

סימן תרה – מנהג כפרות בערב יוה"כ

מנהג ה"כפרות" לפני יוה"כ

סעיף א: מה שנוהגים לעשות כפרה בעי"כ לשחוט תרנגול על כל בן זכר, ולומר עליו פסוקים, יש למנוע המנהג. הגה ויש מהגאונים שכתבו מנהג זה, וכן כתבו אותו רבים מן האחרונים, וכן נוהגין בכל מדינות אלו, ואין לשנות כי הוא מנהג ומיקין.

המנהג לעשות כפרות ולוקחים תרנגולים לפי מספר בני המשפחה. וכן נתפשט מנהג הכפרות אצל כל עדות המזרח⁴⁹⁶.

מקור אבות

לעשות הכפרה גופא, ופרטי אופניה תלוי בכ"א ואחד.

ואמנם התקינו בעיר צפרו מחמת ריבוי השחיטות שנעשו אחרי שהוגדל העיר (מחמת הדיירים שבכפרים שבסמוך באו לגור בעיר) וכ"א מושך השוחט אנה ואנה, שישחטו תרנגול זכר לכל משפחה, ותרנגול נקבה לכל משפחה ותו לא. עי' בזה בשו"ת עמק יהושע (ח"ב) וכ"כ בנהגו העם והביא היכן כתובה התקנה.

ולגופו של ענין כבר כתב המג"א (שם) ששייך כפרה לשני נפשות דמה"ט י"א שלוקחים למעוברת תרנגולת אחת, שהיא עצמה והולד אחת. ובמשנה ברורה (ס"ק ג) גם הביא ששני בנ"א יכולים לקחת כפרה אחת אם אין ידם משגת. וכש"כ כה"ג שיש חשש נבלות וטריפות.

ולענין חזרת הש"ץ בערב יוה"כ, י"א שנהגו להתפלל תפלה קצרה בלא תפלת לחש. ע' בזה בספר נהגו העם (ימים

496. כך המנהג הפשוט. וכן העידו בשו"ת שמו יוסף (סי' רפד), ובקיצוש"ע טולידנו (דף ש'), ובנהגו העם (שם כ"א). ובשו"ת שמ"ש ומגן ח"א (סי' טו). וכן העיד בברית כהונה (או"ח כ' אות א'), ובשולחן גבוה (שם), וכן מנהג כל קהילות הספרדים כפי שהעיד בכה"ח (אות ח') רק שאינם אומרים פסוקים, אלא מסובבים התרנגול על ראש האדם ואומרים זו חליפתי וכו', כנדפס בסידורים. [וע' בשו"ת מים חיים (סי' רנד) מה שפקפק על המנהג. וראה בקיצוש"ע טולידנו שם מה שהאריך להזהיר השוחטים שישחטו כתיקונם שלא תהא מצוה הבא בעבירה].

נהגו לשחוט תרנגולים כפי מניין בני המשפחה ולאכול התרנגולים בסעודה המפסקת. ובימינו יש פודים הכפרות בצדקה. ונר' שאין בזה משום שינוי מנהג, דעיקר המנהג היינו מה שנהגו

סימן תרט – הטמנת חמין בערב יום כפור

הטמנת חמין ביוה"כ

סעיף א: מותר להטמין חמין מערב יוה"כ למוצאי יוה"כ הגה וי"א שאין להטמין ציוה"כ וכן המנהג במדינות אלו.

המנהג בכמה מקומות שלא להטמין חמין מערב יוה"כ למוצאי יוה"כ כדעת הרמ"א⁴⁹⁷.

מקור אבות

לפ"ז שגם יהיה אסור שיהיה הקומקום של חמין כבר דלוק מערב יוה"כ. ושייכא הטעם שהביא הטור משום דנראה שהוא מכין וע' בשעה"צ (ס"ק ב) שדן בהטמנת מאכלים שאינם לצורך מוצאי יוה"כ. ברם אם המים לצורך מוצאי יוה"כ לכא' יהיה אסור. ואולי לא חשיב הטמנה כה"ג כמו שמקילים בשבת, דלא חשיב הטמנה בדבר המוסיף הבל כיון שאינו מכוסה בבגדים, ואי משום עצם הקומקום, כבר כתבו האחרונים שאין זה בגדר הטמנה בדבר המוסיף הבל, ואכמ"ל.

נוראים) שציין לשנות חיים להגר"ח פלאגי. וע' מה שכתבנו בסי' רל"ב שיש שנהגו במנחה של כל ימות השנה להשמיט החזרה, כמש"כ הב"י שכן נוהגים ארצות הספרדים.

497. כן העיר בנהגו העם (יום הכפורים ו') שכן נהגו בצפרו. וכן נהגו להחמיר בעיר ג'רבא (ברית כהונה מע' ה', אות כ').

ואמנם מנהג רוב הספרדים כדעת מר"ן, ע' בכה"ח ס"ק ד' שהספרדים נהגו כדעת מר"ן.

ברם מחמירין כדעת הרמ"א, יש לעיין

סימן תריט – סדר ליל יוה"כ

לבישת טלית גדול וברכתה בכל נדרי

סעיף א: ליל יום הכיפורים נוהגים שאומר ש"ץ: בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה, על דעת המקום ועל דעת הקהל, אנו מתירין להתפלל עם העבריינים. ונוהגים לומר כל נדרי, ואח"כ אומר שהחיינו בלא בום.

נהגו כל בית ישראל ללבוש טלית גדול ליל ביוה"כ, ומתעטפים בעוד היום גדול ומברכין עליו. כן פשטה ההוראה⁴⁹⁸.

מקור אבות

כן דוודאי על מנהג בעלמא אין לברך. והדברים תמוהים כאמור. שו"ר בספר חזון עובדיה (ימים נוראים דף רסא) שתמה על דברי היפה ללב.

וחשבתי שמהר"י משאש לשיטתו אזיל דביאר במקו"א באוצר המכתבים (ח"ג אלף תתכט) מה דאין מברכין על טלית ותפילין בימי התענית במנחה כיון שאינו אלא מנהגא בעלמא. ותמהנו עליו דסו"ס לובש טו"ת בלי ברכה. להאמור מצינו אח ורע לדברי מהר"י משאש זצ"ל מדברי היפה ללב.

והוסיף עוד במים חיים עוד טעם שלו לברך כיון שעיקר הלבישה הוא ללילה. וכאמור כ"ז לשיטתיה, אבל לפי מה דנוהגין בתפילין לברך כל פעם שלובש ובכלל זה גם בתענ"צ, כמו"כ כאן שלובש הטלית, בוודאי רמיא עליה לברך, ודבריו צע"ג. ואולי יש ליישב דבריו דס"ל דאין כאן כוונת לבישה כיון שלובש רק משום מנהג, ודוחק.

498. כתב הברכ"י "וכתב מר זקני הרב חסד לאברהם וז"ל האלהי מהר"י אשכנזי כתב שאע"פ שמתעטף מבעו"י לא יברך עליו. עכ"ל. ועתה אמת אגיד בלשון ס' הכוונות שלפני הוא סתום ואפשר לפרש שלא יברך גם מבעו"י ואפשר לפרש שלא יברך גם מבעו"י ואפשר דלא איירי אלא כשמתעטף בלילה. אבל מהר"ש ויטל שראה למר אביו מהרח"ו זצ"ל שהיה מתעטף בציצית קודם שתשקע החמה ולכן היה המברך עליו וכו'. עכ"ד. ולכא' צ"ע מאיזה טעם ילבש טלית ולא יברך עליו הא וודאי איכא הפסק בלבישה, ואם אכן לובש טלית, מחויב לברך שהרי מקיים מצוה. אמנם גם מהרח"פ במועד לכל חי (סי' טוב אות ג') כתב שלא יברך וכ"כ ברוח חיים (סי' יח). ובפיפה ללב (ח"ב קו"א סי' תריט) ביאר דלא יברך אע"פ שהוא מבעו"י דאמנהגא לא מברכינן. וגם בשו"ת מים חיים משאש (ח"א סי' טו) כתב

אמירת כל נדרי לפני השקיעה

שם: הגה וכו' ונוהגים לומר כל נדרי צעודו יוס וממשך צניגונים עד הלילה.

הקפידו חכמי המערב ככל שאפשר להתחיל כל נדרי לפני השקיעה כדי להספיק לאומרם בעוד היום. דאין נשאלין נדרים בלילה. ומכ"מ אין זה מעיקר הדין ולכן באופן שחלק ניכר מהקהל לא הספיקו להגיע וכדומה, יש להקל לומר כל נדרי גם בלילה⁴⁹⁹.

נוסח "כל נדרי" בליל יוה"כ

שם: יש מוסיפים בנוסח כל נדרי לא יהון נדרי וכו' בלשון עתיד⁵⁰⁰.
ואחרי נוסח כל נדרי רבים נהגו להוסיף נוסח התרה זו:
שרוי לנו מחול לנו מותר לנו (ג"פ).

מקור אבות

למכור מצוות בשבת שובה. וכ"כ בשו"ת שמ"ש ומגן (ח"ג סי' נט אות ב') שכן מנהגנו להתחיל פיוט לך אלי תשוקתי בעוד היום גדול כדי להספיק אמירת כל נדרי בעוד יום. אמנם נר' דכ"ז מהיות טוב כדי לצאת דעת הרמ"א. אבל כאמור אם הציבור התאחר ובשעת הצורך יש להסתמך על דברי הפוסקים הנ"ל שמתירים, וכפשוטו לשון מר"ן. וכ"כ בספר חזו"ע (ה) ימים נוראים דף רסד בשם שו"ת ויען משה (או"ח סי' לה) שכן מנהגם בארצות המערב לומר כל נדרי אחרי צה"כ. וכן פסק בספר רוח חיים (פלאגי) סי' שמא, ובשו"ת צרור הכסף (סי' יא) שכן נהגו בסאלוניקי.

500. כן נהגו רבים, וכ"כ בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג (סימן נט, ג). ועי' בב"י שהביא בזה מח' אם אומרו בלשון עבר או בלשון עתיד והמנהג לצאת ידי שני השיטות.

499. מקור דברי הרמ"א מהמהרי"ל בספר המנהגים ולשונו שם "ויאמר כל נדרי ביום דאין מתירין בשבת". אכן מבואר בהרבה ראשונים לא כן, ממה שכתבו שבילל כפורים מתכנסים לומר כל נדרי, כמש"כ בטור בשם ר' סעדיה גאון "הש"ץ עומד בליל יוה"כ". וכן לשון השו"ע "ליל יוה"כ נוהגים שאומר ש"ץ בישיבה של מעלה וכו'". וברביב"ש (סי' צב) הצדיק המנהג שנחשב צורך היום כדי שיכפר להם. ועוד פסק מר"ן באו"ח סי' שמא, וביו"ד סי' רכח דהפרת נדרים לצורך היום שרי, וה"נ חשיב צורך היום.

אמנם ודאי לכתחלה הקפידו חכמי המערב שיהיה לפני השקיעה, וכדברי הרמ"א. ובחיד"א (טוב עין סי' ח עמ' עא) העיד על כמה קהילות שהיו נוהגים למכור מצוות בליל יוה"כ שינו מנהגם לומר כל נדרי בחשיכה, ובספרו לדוד אמת (סי' ב') כתב שכן מנהג לוורנו

שרוי לנו ולכם, מחול לנו ולכם, מותר לנו ולכם (ג"פ).
שרוי לנו ולכם ולכל ישראל, מחול לנו ולכם ולכל ישראל, מותר לנו
ולכם ולכל ישראל (ג"פ).

שרוי לנו ולכם ולכל ישראל מפי בי"ד של מעלה ומפי בי"ד של מטה,
מחול לנו ולכם מפי בי"ד של מעלה ומפי בי"ד של מטה (ג"פ). מותר
לנו ולכם ולכל ישראל מפי בי"ד של מעלה ומפי בי"ד של מטה
(ג"פ)⁵⁰¹.

ואח"כ אומרים השכבה לנפטרים ומברך למלך ולקהל, ואח"כ מברך
שהחיינו⁵⁰².

השכבות בליל יוה"כ

מנהג קדום לומר השכבות על צדיקי ורבני מרוקו שהרביצו תורה
לרבים לעורר נשמותיהם למעלה להתפלל על החיים ולכפר בעדם⁵⁰³.

מקור אבות

ב' שעות, אח"כ אומרים כל נדרי וערבית
וסליחות בלעטה גדולה ובדילוגים וכו'
ואמרת לפרנס הקהל זרת ארכו וזרת
רחבו מ"ע והשיב לי שזה מנהגם משנים
קדמוניות ומנהג מבטל הלכה. ושמתי
דברתי עם ב' חכמים המצויים בעיר הנז'
החכם שמואל לעצרי והג' המפורסם
במעשים בעוב"י טוואן יע"א וכבוד
אלהים הוא וידל גביאזיון וכדי בזיון
אמר אלי כתוב בספרים שגם המתים
צריכים כפרה ביוה"כ ע"ש. עכ"פ מקורו
כתוב בספר חמדת ימים (ח"ד דף סח:).
והביא מקור לזה מהזוה"ק (שמות טז):
"דאמר ליה מת אחד לר' יהודה בר
שלום, אי לאו בעותא דילן על חיי לא
יתקיימון פלגות יומא" וכתב החמ"י
דלכן מנהג נכון להזכיר נשמות הקדושות
בעונה זאת לעוררן ממקומם העליון.
ע"כ. ומזה נהגו לומר בקהילות המערב

501. כך המנהג הנפוץ. וכן נדפס בסידור
אהבת הקדמונים לתושבים בעיר פאס (דף
כ"ה) [ובספר נהגו העם כתב הגירסא
מחול לנו לפני שרוי לנו, ובסידור כתוב
כמש"כ למעלה].

502. אהבת הקדמונים (שם).
נהגו לומר כל נדרי בקמ"ץ חטוף. כ"כ
במים חיים (ח"א ס' רנ) שכן לשון התורה
הוא ולא תרגום שאומרים בקמץ רחב.
503. כן המנהג הקדום, וכ"כ בסידור בית
הכפורת בדיני השכבות אות ד', אלא
שהתרעם על מה שנהגו בגיברלטאר
וד"ל ישתקע המנהג הרע והמר אשר
נוהגים בעיר גיברלטיר"א יע"א בליל
יוה"כ אחר שמוציאים הספרים טרם
יתחיל הש"ץ כל נדרי מוציאים ספר
המתים כת"י משנת תקל"ה ושם כתובים
כל המתים הרבנים וגאוני ירושלים
וליוורנו וגאוני וחור המערבי וכו' כמו

הוצאת ספר תורה

שם: נהגו ברוב המקומות להוציא ג' ספרי תורה⁵⁰⁴.

אמירת "והוא רחום" גם כליל כיפור שחל בשבת

שם: הגה ואח"כ מתפללים ערצית.

ומתחילים "והוא רחום" אפ' ביום"כ שחל בשבת⁵⁰⁵.

מקור אבות

השכבות על הצדיקים שהשפיעו תורה, שיתפללו עלינו. וכן נוהגים קהילות המערב מטנכ"ר כאן במתא טורונטו יע"א עד היום הזה ממש. רק עושים כעשרה שמות רבנים בלבד כדי שלא להטריח הציבור. וכן נהגו בתונים כפי שהעיד בספר עלי הדס החדש (פ"ט אות טו), וכן נהגו באלג"ר (זה השלחן עמ' סא), וכן מנהג בית אל בקונטרס יחיאלי (חלק בית השם פרק אזהרה חמורה אות ג', דף יב:).

504. כך המנהג הפשוט וע' בקיצוש"ע (טולידנו) דף ש"כ שיש חילוקי מנהגים בזה, יש מוציאים כל הספרי תורה ויש מוציאים רק אחד ויש מוציאים רק שלש. והמנהג ברוב מקומות להוציא רק שלש.

505. כן המנהג הפשוט. וכן העיד בנתיבי עם (סי' תריט) שכן מנהג הספרדים בכל מקומות מושבותיהם. ודלא כהבא"ח (פ' וילך אות י"ג) שכתב שלא לאומרו, ושלא לסמוך על החמדת ימים שכתב לאומרו. כי כבר נזכר מנהג זה בטור ורבינו עמרם גאון. ע"כ.

מתחיל החזן והוא רחום בלא אמירת קדיש לפני. ע' בשדי חמד (מע' יוה"כ ס' ב' אות ד') שהאריך בזה למה אין אומרים קדיש לפני והוא רחום, ואם משום שאין מזמורים יאמרו המזמורים, אח"כ קדיש

כדמצינו בכל השנה, והביא מדברי הלק"ט שאולי דוקא יוה"כ בחרו להראות הלכה זו שאין אומרים קדיש בלא מזמורים אמנם סיים שראה שבחברון נהגו לומר קדיש והנאני עכ"ד. ומשמע מדבריו שהסכים לזה, וכן התפשט אצל עדות המזרח. אמנם מנהג קדום אצל הספרדים ובכללם ערי המערב שלא לומר קדיש לפני והוא רחום. וכדייק לשון הראשונים כפי שהאריך בזה בסידור כנסת הגדולה (עמוד קיב) וכפי שהעיד על המנהג בכתר שם טוב ח"ו עמ' 326. וכן העיד הנתיבי עם (סי' תריט) שכן היה המנהג בירושלים אך עתה נשתנה. ועי' בכתר שם טוב שם שדייק מר' עמרם גאון, הרס"ג, מחז"ו, רד"א, רמב"ם וטור שאין בזה קדיש. והגר"א במנהגיו כתוב שלא לומר שום פסוקים ולא חצי קדיש קודם ערבית. ובוודאי טעמו כמס עמו ע"כ אין מקום לשנות בזה כלל ובפרט שכן עולה מייסדם של הראשונים ושכן המנהג הקדום.

נהגו לפתוח הארון לפני כל הסליחות.

ולענין שיחיה "סומך" לש"ץ, אחד לימינו ואחד לשמאלו. הדבר מפורש בשו"ע (סי' תריט ס"ד). ובספר נוהג בחכמה (דף ק"ד) הביא שכן מנהג ביהכנ"ס של ר'

סימן תרכ – מנהג יפה לקצר בתפילת שחרית

ברכת "שעשה לי כל צרכי" ביום הכיפורים
 סעיף א: טוב לקצר בפיוטים ובסליחות שחרית, כדי למהר בענין שיתפלל מוסף
 קודם שבע שעות.

נהגו שלא מברכים ברכת "שעשה לי כל צרכי" ביום הכיפורים. ויש
 אומרים שאם נועל נעליים מבד או גומי או שעם, שיברך בשם
 ומלכות⁵⁰⁶.

מנהג אמירת הפיוטים שלפני נקדישך
 שם: נהגו לומר סדר הקדושה שתיקן ר' יהודה הלוי⁵⁰⁷.
 מנהג טנכ"ר כידוע שאומרים הקדושות דובכן נקדישך מלך וכו' לפני
 תחילת חזרת הש"ץ⁵⁰⁸.

מקור אבות

שעם עכ"פ חייב לברך. וכן כתב בספר
 זה השולחן (דף ס"ב) שזה מנהג אלג"ר.

507. כן המנהג הפשוט. וכפי שהעיד
 בנהג בחכמה (דף רכו. אות ח'). וע'
 בברכ"י (סי' קיב אות ב), וכ"כ בנהר מצרים
 (יה"כ י"ג) שכן מנהג מקומו. וכן בספר
 וזאת ליהודה (סי' קלג) ציין לדברי הרדב"ז
 (סי' תקלב) דלא יפה המבטלים דבר קדוש
 זה, ורק צרכי יחיד לא התירו, אבל צרכי
 רבים התירו תוך ג' ראשונות, ואם
 בטלוהו אינו מבוטל.

508. כן נהגו חכמיהם גם לגבי הפיוטים
 דאומרים אותם לאחר חזרת הש"ץ ולא
 בתוך התפלה עצמה.

ובמחזור אבותינו (כיפור דף 353) כתב שכן
 נהגו בפאס וראבט. ובנהגו העם ביאר
 דלפני רבינו האריז"ל נהיגי עלמא

ש. אלבאז בפאס יע"א. ומשמע קצת
 דלאו כו"ע עבדי הכי.

וביה"כ שחל להיות בשבת, ע' בסידור
 זכור לאברהם שלא אומרים אלוקינו
 ואלוקי אבותינו רצה נא במנוחתנו קדשנו
 במצוותיך וכו', אלא קדשנו וכו', דכיון
 שהוא יום תענית אין כ"כ רצון
 במנוחתינו, כ"כ המג"א וש"א הובא
 במ"ב (ס"ק ז').

506. כן כתב בקיצושו"ע טולידנו (דף שיב)
 שיש שכתבו לאומרה, ויש חולקים, וכן
 נוהגין. וכן כתב בבית עובד (אות י')
 והכה"ח פלאגי (סי' ט' אות א') וביפה ללב
 חלק ג, ובכה"ח (סימן מו ס"ק יז). אך
 בהרבה דוכתי נהגו לאומרה וכמש"כ
 בערך השולחן (סימן מו וסי' תקנד). וכן פסק
 התשב"ץ (ח"ב סימן קפו) דאם נועל נעלי

מנהגי תפלה ביוה"כ

שם: עוד נהגו בטנכ"ר שביום הכיפורים הנוסח על חטא המקוצר וכן נהגו לומר "לך אלי תשוקתי" לאחר התפלת ערבית, ובמקום זה מתחילים עם העקידה "ויהי אחר הדברים האלה" (וכמו"כ מתחילים שחרית ומנחה עם העקידה)⁵⁰⁹.

מקור אבות

של הרמב"ם הל' תשובה (פ"א ה"א) איתא "כיצד מתודה אומר אנא י"י חטאתי עויתי פשעתי לפניך ועשיתי כך וכך והרי ניהמתי ובשתי במעשי ולעולם איני חוזר לדבר זה". והסיק שבמחזורים נוסח הוידוי לקוח מהוידוי של הכה"ג ביוה"כ, ושם אין בו תנאי של קבלה על העתיד, לפ"ז צריכים לדעת, דלקיים דיני תשובה כהלכתה להוסיף דברי הרמב"ם שמקבל על העתיד שלא יחזור לדבר זה לעולם. והעיר זאת למרן הגריש"א זצ"ל ולשנה הבאה הכריז הגריש"א זצ"ל בבית מדרשו שמלבד נוסח הוידוי, יש להוסיף התנאי של הרמב"ם של קבלה לעתיד לקיים מצות תשובה כהלכתה.

ונר' דזהו עומק הוספת נוסחא זו, שבזה מרווחים התנאי השלישי של קבלה לעתיד שבלעדיו אינו יוצא מצות תשובה כתיקונה.

לאמרם בתוך הקדושות. כמש"כ הרדב"ז (ח"ג ס' תקלב). וכבר הארכנו בזה בסימן סח והבאנו דברי בחפץ ה' להאור"ח הקדוש בזה וע"ע במחזור בית הכפורת (חמויי) דהאריך להגן על מנהג זה.

509. כן נהגו. עיין בקונטרס מנהגי טאנכיר בסוף הספר.

הנוסח "אלהי עד שלא נוצרתי" בסוף הוידוי, אינו מופיע בסידורי הראשונים אבל נתפשט אצל סידורי המערב והמזרח.

ונראה דנוסח זה של המחזורים דידן יש בו ענין מאד יסודי. והוא, דהנה בספר פותח שער (להג"ר אליהו ברוך פינקל זצ"ל) העיר לנכון שהרי בנוסחי וידוי שנמצאים במחזורים, אין בו ג' העיקרים של תשובה שהם וידוי בפה, חרטה, וקבלה לעתיד, אלא וידוי וחרטה בלבד. ובנוסח

סימן תרכא – סדר קריאת התורה ומילה ביום"ב

מילה ביום הכיפורים

סעיף ב: מילה ביום הכיפורים, מלין בין יוצר למוסף אחר קריאת התורה.

ונהגו למול תינוק אחרי קריאת התורה לפני מוסף ואחרי המילה מתחילין אשרי. ואפילו אם המילה נערכת בבית היולדת, הולכין לשם לאחר קריה"ת ומלין התינוק, וחוזרים לבית הכנסת להתפלל מוסף⁵¹⁰. ומברכין על כוס ומטעימים לתינוק⁵¹¹.

מנהגי ה"בריעות" בתפילת מוסף של יום הכיפורים

סעיף ד: במוסף אומר ש"ץ סדר עבודה. הגה ונוהגין ליפול על פניהם כשאומרים "והכהנים והעם". גם "עלינו לשנא". אצל ש"ץ אסור לעקור ממקומו נשעת המפילה כדי ליפול על פניו, ויש למחות ציד העושים כן.

לא נוהגים לכרוע בשעה שאומרים "והכהנים והעם". אלא משתחוה עד שיתפקקו החוליות שבשדרה, וסגי⁵¹².

מקור אבות

שמר"ן פסק ביו"ד ס' רס"ה שלא מברכים על כוס, נהגו לא כמר"ן. וע' בויקרא אברהם (קונט' מקום שנהגו) מה שתמה על זה. ובברכ"י העלה דכן ההלכה. וע' במגן אבות יו"ד ס' רס"ה מה שכתבנו בזה.

512. כן נהגו בהרבה קהילות המערב. ע' בשו"ת כרם חמר ח"ב (סי' יא). ובגאולי כהונה (דף תקפה אות ג) כתב שכן מנהג תוניס. וכ"כ בכתר שם טוב ח"ו (דף 388) שמסתפקים בכריעה מועטת, וכן מנהג תימן (כנה"ג ח"ד דף תפט). וכ"כ בנהגו העם. וכ"כ בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג (סי' נ"ז ז).

510. כן כתב בליקוטי ויאמר יצחק (יום כיפור סי' א'), שכשחוזרים לבית הכנסת קורין מזמור אחד ומתפללין מוסף. וכ"כ בנהגו העם (ימים נוראים כט). וכ"כ בנהר מצרים (תה"כ ט"ו), והטעם כדי לזכות גם את שאר הקהילה בהשתתפות במצות המילה. והיו מתאמים ביניהם שעת המילה. ובערה"ש כתב דאם המילה בבית היולדת, לכו"ע עושים המילה לאחר התפלה, וכאמור מדברי הויאמר יצחק מבואר שאפילו אם המילה במקום אחר נהגו כדעת מר"ן.

511. כ"כ בנהגו העם (שם). ואע"פ

סימן תרכב – סדר תפלת מנחה

פרשת העקידה במנחה

סעיף א: למנחה אומר "אשרי" "ובא לציון".

מתחילים בפרשת העקידה לפני מנחה⁵¹³. ובעת פתיחת ההיכל אומרים הפיוט "עת שערי רצון".

אמירת צדקתך ביוה"כ שחל בשבת

סעיף ג: אם חל בשבת אומרים צדקתך ואומרים א"מ. הגה וצמדינות אלו א"א לדקתך ולא א"מ.

נהגו לומר צדקתך וכדעת מר"ן⁵¹⁴. ויש מקומות שלא נהגו לאומרו⁵¹⁵.

מקור אבות

לזכרון העקידה.

514. כן המנהג הפשוט, וע' בדברינו בס' תקצת דרעת התשב"ץ דאפ' לאלו שאין אומרים צדקתך בר"ה שחל בשבת, ביוה"כ אומרים אותו.

515. כדברי הרמ"א. ונראה דמאחר שנהגו כבר לאומרו, הנוהג בזה כדעת מר"ן לא הפסיד, זולת אם ידוע לו בבירור שבמקומו שלא נהגו כן.

513. כן המנהג הפשוט. והעתיקו בעבודת הקודש להחיד"א (כף אחת), וביאר הטעם שעקידת יצחק היתה ביה"כ. וכ"כ במטה יהודה (סי' תקפ"ד). וכ"כ בברית כהונה (כפור יד). וכ"כ בנהר מצרים (יה"כ י"ז), ושכך מנהג ירושלים, לומר פזמון "עת שערי רצון" בעת פתיחת ההיכל של מנחת יום הכיפורים, ואין לך שעה יפה מזו

סימן תרכג – סדר תפילת נעילה

עניית אמן ב"רחמנא" שבתפילת נעילה

סעיף ו: בסוף הסליחות אומרים שבע פעמים ה' הוא האלהים.

בסליחות כשהחזן אומר "רחמנא", המנהג ברוב מקומות לענות בדיל ויעבור גם בנעילה⁵¹⁶. ויש עונים אמן במקום "בדיל ויעבור"⁵¹⁷.

מקור אבות

לש"ץ המתחיל בזה. ע"כ. ומשמע גם מדבריו שעכ"פ המנהג כפי שנדפס בסידורים לאומרו.

517. כן נהגו רבים. ע' בשו"ת ויקרא אברהם (דף קכ"ב ע"ד) שכתב דבעיה"ק צפת ת"ו באמירת "רחמנא" בנעילה במקום שעונין הקהל "בדיל ויעבור עונין "אמן" בלבד, וכן נוהגים בהושע"ר. וכן שמעתי שהרב אבר"ך זלה"ה כן ראה להרב חיד"א בעוב"י ליוורנו בהושע"ר. ע"כ. וחילק שם שאולי הושע"ר שאני שלא אומרים "ויעבור" כלל, משא"כ בנעילה שאומרים ויעבור, למה לא נאמר בדיל ויעבור.

516. כ"כ הגר"ש משאש זצ"ל במכתב באור תורה (תמוז תשס"ג דף תרט"ו) וז"ל: במרוקן לא היו אומרים "אמן" ב"רחמנא" אדכר לך בתפילת נעילה, אלא אומרים "בדיל ויעבור". ע"כ. וכן כתוב במחזור זכור לאברהם. והטעם פשוט כי עדיין אומרים ויעבור, ושייך עדיין לומר בדיל ויעבור. וכ"ה בהערת הגר"י מאמן שליט"א (בסוף הספר).

המנהג להתחיל הסליחות דתפילת נעילה בפיוט "שבת יהודה בדוחק ובצער". ודלא כמש"כ בספר מועדי לכל חי (סימן טז אות קב) דאין להתחיל בו, כי השעה אינה ראויה לזה, ושאביו ז"ל היה גוער

סימן תרכד – סדר מוצאי יוה"כ

ברכת בשמים במוצאי יום הכיפורים שחל בשבת
 סעיף ג: מבדילים על הכוס, ואין מברכים על הבשמים אפי' חל להיות בשבת.
 המנהג שלא לברך על הבשמים אפי' ביוה"כ שחל בשבת, כדעת
 מר"ן⁵¹⁸.

ברכת הלבנה במוצאי יוה"כ
 שם: מברכים ברכת הלבנה מיד לאחר יוה"כ⁵¹⁹.

מקור אבות

ומקור הדברים לברך דוקא לאחר שעבר
 הצום, מושתת על דברי המהריק"ש (סימן
 תכו) הובא בנהר מצרים (אות ו'), דאין
 מברכים כי אם אחר הצום, דבעינן
 שיהיה שמח, והביא שם שאין הפסד
 במה שממעט זכות מעצמו ביום
 הכיפורים, מאחר שהוא ממתין לכבודה,
 לכן המצוה מגינה עליו תיכף. ואף ע"פ
 שיש להיות בשמחה בעת ברכת הלבנה,
 ומהאי טעמא יש נוהגים לטעום דבר
 לפני שמברכים, מכל מקום כתב במשנה
 ברורה (סימן תכו ס"ק ו) דבמוצאי יום
 הכיפורים מתוך ששמחים שיצאו
 בדימוס מקדשים הלבנה אף קודם
 שטעמו.

518. כן המנהג הפשוט. וכן העתיק
 בקיצוש"ע טולידנו (דף תנ"ו). וכן כתב
 מהר"י עייאש בדיני מנהגי אלג'יר. וכ"כ
 בנהגו העם שכן נהגו, דלא כדעת הב"ח,
 מג"א, גר"א, מט"א, ועוד, שס"ל שיש
 נשמה יתירה אף ביוה"כ שחל בשבת.
 ומצדד כן בכה"ח (ס"ק ט') בשם הרוח
 חיים, רק חשש להפסק, ולכן מברך
 בשמים אחרי ברכת על הגפן. וכ"כ ביפה
 ללב ח"ב (אות ב').

519. כן המנהג. וכ"כ הנהר מצרים, וכן
 העיד בנהגו העם. וידוע שמאידך דעת
 הגר"א שיש לברך לפני יוה"כ, להרבות
 זכויות ליוה"כ. וכ"כ בברית כהונה (כפור
 י"ט).

סימן תרכט – ממה צריך להיות הסכך

מעמיד בדבר המקבל טומאה

סעיף ז: יש להסתפק אם מותר להניח סולם על חגג כדי לסכך על גביו הגה ולכן אין לסכך עליו ואף להניחו על הסכך להחזיקו אסור. וה"ה בכל כלי המקבל טומאה כגון ספסל וכסא שמקבלין טומאת מדרס.

י"א דהמנהג פשוט להתיר לסכך על גבי סבכה (רשת) של ברזל כיון שזה מחובר לקרקע ואינו מקבל טומאה. [ואין מזה ראייה שאפשר להעמיד בדבר המקבל טומאה]⁵²⁰.

מקור אבות

וכ"כ החזו"א (ס' קמג, ב') בדבריו וכן פסקו עוד פוסקים רבים.

ברם, כבר ידוע סתירת מר"ן בזה, וכפי שהסתפק בסולם. ועמד המג"א בזה בס"ק ז', והאחרונים נקטו בעיקר כת' הראשון במג"א דמר"ן איירי לסכך בסולם ממש, ולעולם להעמיד בדבר המק"ט שרי.

ולפ"ז היה נר' דכן מנהגנו. לסכך בדבר המקב"ט ולהקל בזה כדעת מר"ן. וראיתי באחד מספרי זמנינו על מנהגי מערב הפנימי הנקרא דברי שלום ואמת - טולידאנו (מאמר י"ג) שהבין מתשובת הגר"י משאש זצ"ל וממה שהוא עצמו סיכך סוכתו ע"ג קורות ברזל שהיו מחוברים לקיר, שנהגו לסכך ע"ג דבר המקב"ט.

ברם, נראה שאין מכאן הוכחה כלל שנהגו במערב הפנימי להקל במעמיד לקבל טומאה. דהנה מקור המנהג מובא ע"פ דברי הבית יהודה (עייאש) ח"א ס' יז,

520. כ"כ בשו"ת מים חיים (ח"א ס' רס) ע"פ דעת כמוהרי"ע ז"ל בספר בית יהודה. ואף שיש לקוצ"ד איזה פקפוק בזה, מ"מ המנהג פשוט להתיר וכן עושין בכמה מקומות ואין מוחה בדבר. ע"כ.

ומקור הדברים, איתא במתנ' מס' סוכה דף כ"א: הסומך סוכתו בכרעי המטה כשרה. ר' יהודה אומר אם אינה יכולה לעמוד בפני עצמה פסולה. ובגמ' מביא מ"ט דר' יהודה, פליגי ר' זירא ור' אבא בר ממל, חד אמר מפני שאין לה קבע, וחד אמר מפני שמעמידה בדבר המקב"ט. ובראשונים פליגי האם נוקטים טעם זה דמעמיד בדבר המקב"ט להלכה. דעת הרי"ף והרא"ש דהעיקר כהמא"ד שאין לה קבע, ודעת הר"ן ורמב"ן להחמיר בזה. ומר"ן פסק (בס' תר"ל ס"ג) דמותר, ובב"י מבואר שהוא ע"פ הרי"ף והרא"ש. וכן נר' להלכה, דדעת מר"ן להתיר מעמיד בדבר המקבל טומאה,

סימן תרמג – סדר הקידוש

ברכת לישב בסוכה מיושב

סעיף ב: להרמב"ם מקדש מעומר, ומברך לישב בסוכה ויושב, ואחר כך מברך זמן. (ואין נוהגין כן אלא מקדשין מיושב וכ"ד הרא"ש).

המנהג לברך "לישב בסוכה" בכל שבעת ימי החג בישיבה עם ברכת המוציא.

מקור אבות

ובאמת אע"פ שדעת מר"ן להקל, רבים הפוסקים שכתבו לכתחלה ליזהר בזה. כ"כ בשו"ת רב פעלים (ח"ב ס' סה), וכ"כ בבית שואבה (דינים השייכים למין סכך, מה). ובשד"ח (אס"ד סוכה ב). וכדעת המג"א בתירוצו השני בדעת מר"ן שלכתחלה יש ליזהר בזה, וגם בחזון עובדיה (סוכות דף מד) כתב שלכתחלה טוב לחוש וליזהר שלא להעמיד הסוכה בדבר המקבל, וכן ממשמעות הבית יהודה שם שלא היקל מדינא בדבר המקב"ט, וגם הגר"י משאש זצ"ל לא ניחא ליה כ"כ להקל כמש"כ שיש לפקפק בדברי המהר"י עייאש. משמע דלא פשיט"ל כלל להקל מדין מעמיד. (אך אולי פקפק על ריש תשובתו לענין צלתה מרובה ע"ש בבית יהודה). עכ"פ לכתחלה וודאי נכון לחוש למעמיד בדבר המקב"ט. זולת אם חובר לקיר או לקרקע באופן שאינו מקב"ט.

ובענין לבוד להחמיר ע' בשו"ת בית יהודה (שם) שכתב שלא אמרינן כן, ובמנהגי ארג"ל הביא מרבו מהרי"ש צרור דס"ל לבוד להחמיר.

ושם כתב בסוף דבריו, וז"ל וגם אין לחוש אם יעשו סכך הכשר ע"ג סככה ממש דנמצא שהוא מעמיד בדבר המקב"ט וכי הך דסימן תר"ל שלא לתת סולם על הגג וכו' דליתא בדבר המקבל טומאה אם חוברו לקרקע בטל ואינו מקב"ט ע"ש באורך ובט"ז ס' שעא ס"ק ג' עכ"ד. הרי בהדיא דאינו מתיר משום שהעיקר להקל במעמיד דבר המקב"ט, אלא מפני שהוי מחובר לקיר. וכן סוכתו של הגר"י משאש ואחרים שהעיד בהם היה גם ככה"ג.

גם בשו"ת דברי שלום ואמת מהגר"מ עמאר זצ"ל (סימן יז) האריך בישוב סתירת דברי מר"ן והעלה דמה שנהגו העם לסכך ע"ג שפודין הקבועים בתקרות החצרים שפיר דמי לכו"ע דבכה"ג לא חיישינן שיסכך במעמיד. אבל אין זה היתר בכל גווני דמעמיד, והיכא דחיישינן שיסכך עם המעמיד כגון בצינורי ברזל, יודו שיש לחוש לכתחילה כפי שכתב המג"א בתירוצו הראשון דרק בדיעבד שרי.

וכשאומרים קידוש על הכוס מברכים לישב בסוכה בתוך הקידוש⁵²¹. אבל בקידושא רבא בשחרית שאין אומרים אלא בפה"ג מברך לישב בסוכה אחר ברכת המוציא⁵²².

מתי מברכים ברכת לישב בסוכה

סעיף ג: בשאר ימים מברך על הסוכה קודם ברכת המוציא. ונוהגים לברך על הסוכה אחר ברכת המוציא, קודם שימזגים.

המנהג שכשיושבים לאכול פת מברכים המוציא תחלה, וקודם שטועם מהפת מברך ברכת לישב בסוכה⁵²³.

מקור אבות

מר"ן שכן המנהג. וכן העיד בקצוש"ע טולדינו (ס' תעד אות ו): "וכן אנחנו נוהגים לברך על הסוכה קודם שיטעום". ומקור הדברים מהרא"ש (פרק לולב וערבה ס' ג) דכתב דמנהג העולם שלא לברך על הסוכה אלא בשעת אכילה, ולא כשנכנס בה לטיול ושינה. וא"כ אין מברכים עליה בעבור הישיבה אלא בעבור האכילה, והלכך ראוי שתתחיל הסעודה קודם שיברך. ובב"י (שם) הסתפק בפירוש דבריו, וכתב שמנהג העולם לברך לפני שיטעום, ואין בו משום הפסק דהוי לצורך האכילה, דומיא דטול ברוך דלא הוי הפסק. וע' במג"א שכתב עוד טעמים לברך לכתחילה בין המוציא לאכילה. (אלא שכתב לצדד כדברי המהר"ם שיש לברך לפני ברכת המוציא). וע' בבא"ח (פ' האזינו אות ה') שהביא שני הדעות, וכתב דמנהג זקנו לברך לישב בסוכה לפני ברכת המוציא, ובעמידה. והעתיקו בכה"ח (ס"ק טז). וכאמור מנהגנו כפי שהעיד מר"ן שכן המנהג.

ולענין ברכת "לישב בסוכה" על אכילת מיני מזונות. הנה במחזיק ברכה (ס')

521. כן המנהג. וכ"כ בקיצוש"ע טולדינו (ס' תעד אות ד) "שדעת הרמב"ם ב"י ואחרונים לברך כל ז' ימים מעומד, ואנחנו נהגנו לברך בשאר ימים עם ברכת המוציא מיושב". והנה מקור הדברים מהרמב"ם (פ"ו הל' י"ב): כל זמן שיכנס לישב בסוכה כל ז', מברך קודם שישוב. מבואר שכל ז' דינא הכי לברך לפני שאוכל. וכן נקטו בדבריו בפשיטות ביפה ללב (ב'), מועד לכל חי, בא"ח (האזינו ה') ועוד. אך לפי מה שנהגו כדברי הרא"ש לברך ברכת לישב בסוכה אחרי ברכת המוציא, כמש"כ מר"ן שזה המנהג (ע' סעיף ג'), פשיטא דנשאר מיושב. וכ"כ במ"ב (ס"ק ב').

522. כן המנהג, וכן העלה בשו"ת דבר שמואל (אבוהב) ס' רט"ו, שיש פקפוק אם יש להפסיק בין קידוש היום בברכת סוכה בין ברכת היין לשתייה. וכן ס"ל הגר"ז, ודלא כהשיירי כנה"ג שהעיר על דבריהם. וכ"כ הכה"ח לברך ברכת לישב בסוכה בין ברכת הגפן לשתייה. וכ"כ בחזון עובדיה (סוכות קעה).

523. כן המנהג הפשוט, וכפי שהעיד

סימן תרמה – דיני לולב

לולב סגור עם קליפה אדומה

סעיף ג: וכו' נחלקה התיומת פסולה וכו' הגה וי"מ לומר דאם נחלק העלה העליון האמנעי שעל השדרה עד השדרה מיקרי נחלק התיומת ופסול והכי נוהגין מיהו לכתחלה מזה מן המוצח נהגין ליטול לולב שלא נחלק העלה העליון כלל כי יש מחמירין אפילו בנחלק קצת ואם אותו העלה אינו כפול ממחלת צרייתו פסול.

מנהג הספרדים לקנות לולב סגור ובלי לבדוק התיומת אלא סומכים על החזקה. ואם נמצא כמין דבר אדום המכסה את הלולב ונר' שאין בו שום פירוד, אין מסירים אותו וסומכים על החזקה שהוא כשר⁵²⁴.

מקור אבות

שישב בסוכה מהנשף עד הצהרים בלא ברכה, וכן אני נוהג מזה רבות בשנים תל"ט עכ"ד.

יש שנהגו להעמיד ד' קני סוף גבוהים בד' פינות הסוכה וקראו להם "עדים". וצ"ע מאיזה טעם נהגו כן.

כתב במורה באצבע (רפט) ויצוה להביא כסא ומעיל על גבה לזכר שבעה אושפיזין עילאין קדישין, מעין דוגמא שעושין ביום המילה כסא לאלהיו הנביא ז"ל. וכתוב בזוה"ק דאי לא מתקנין לה כסא לא אתי וזאת היתה לחרדים לדבר ה' להזמין כסא לז' אושפיזין עילאין קדישין. כן נהגו במערב כדבריו.

524. נהגו העם (חג הסוכות ג). ובב"י כבר הזכיר לולבים אלו. כ"כ בשד"ח (אס"ד מע' ארבעת המינים ס' ג' אות א') שכן נוהגים הספרדים באר"י. והנה הב"י הביא תשובת הגאונים שצריך ששני ההוצין יהיו מחוברים וע"י

תרלט) כתב שנוהגים שלא מברכים על אכילת מזונות, אפי' אכל יותר מכביצה, דאע"פ שחייב בסוכה מכ"מ אינו מברך. ודלא כהגית ורדים שס"ל דחייב לברך לישב בסוכה מאחר דחייב לאכול בסוכה. וע' בליצחק ריח (אות ס' ס"ב) שהביא שתי הדעות. וכמדומני שרוב נוהגים כהמחזיק ברכה. וע' בנהגו העם (סוכות אות ד'). ובשאל ונשאל (ח"ג ס' צ"ה וס' קסה) כתב דאע"פ שהגאון רבי יוסף חיים כתב שהקובע סעודה על תבשיל מחמשת מיני דגן לא יברך לישב בסוכה, פשט מנהג שלנו לברך לישב בסוכה כשקובע סעודתו עליו ובמקום מנהג אין לומר ספק ברכות להקל. עכ"ד. וע"ע בישמח לבב בליקוטי או"ח אות טו שלאפוקי נפשיה מפלוגתא שיאכל בבוקר פת גמור ויברך על הסוכה ויכוין לפטור הישיבה והטיוול מסעודה זו עד סעודת הצהרים, דודאי לא טוב הדבר

סימן תרמו – דיני הדם

דיני הדם שומה

סעיף ג: ענף עין עבות האמור בתורה הוא ההדם שעליו חופין את עציו כגון שלשה עליו או יותר כגבעול אחד אבל אם היו שני העליון בשוה זה כנגד זה והעלה השלישי למעלה מהם אין זה עבות אבל נקרא הדם שומה הגה ופסול אפי' בשעת הדחק ואיכא מאן דאמר בגמ' דכשר וע"כ נוהגין באלו המדינות לכחלה לנאת באלו ההדסים המוצאים ואין ג' עליו כגבעול אחד. ויש מי שכתב דהדסים שלנו אין נקראים דם שומה הואיל והם שנים על גבי שנים ואין כהדם שומה המוכר בגמ' ואכן נהגו להקל כמס"כ המהר"י קולון והמהר"י איסרלן במשניותיהם.

יש מי שכתב שהיו לוקחים הדם שלא היה בו שלוש והיו מברכים עליו, וזה היה המצוי⁵²⁵. ודברים אלו טעונים בירור רב ובודאי בימנו

מקור אבות

המינים, וצירף שני הסברות אף שאינן שוות. ובש"ך יו"ד ס' רמב הביא כלל זה כתב שגם המהרי"ק לא נראה לו בזה אלא בא ללמד איזה זכות במנהג. וע"ע בגר"א שאין שום סמך בדבריהם. וצע"ג. ובשו"ת רב פעלים (ח"ד ס' כז) סמך על הרמ"א בשני עליון ע"ג שני עליון לברך בעיר שלא נמצא הדם משולש, וכאמור הדברים צ"ע. ובחזון עובדיה (סוכות דף ד"ש) הרבה לתמוה על דבריו.

[אגב, בביאור לשון השו"ע "אבל נקרא הדם שומה". הוא מלשון הרמב"ם פ"ז ה"ב, והלשון צ"ב למה הוסיף מילים אלו, ועוד הו"ל "ונקרא הדם שומה". ולשונו מורה שבא לומר נפק"מ במה שנקרא הדם שומה. ונר' בס"ד בביאור דברי הר"מ דס"ל כשיטת הגאונים הובא בפסקי הרא"ש שם שהדם שומה הוי מין

הקליפה האדומה אפשר לקיים דברי הגאונים. (וע"ע בארחות רבינו ח"ב עמ' רלב דהקורא מחבר לתיזמת). ועוד טעם לנטילת לולב עם קורא שסומכים על החזקה שרוב האתרוגים סגורים, ולא צריך לברר.

525. כ"כ בנהגו העם (חג הסוכות ד).

ומקור הדברים צע"ג, כפי שכל הגדולים ניסו ליישב המנהג בארצות אשכנז שלא היה מצוי הדם משולש. ובתרה"ד לא מצא שיש בזה רוב. והמהרי"ק (ס' מא) גם חתר בכל עוז למצוא סמך. וכתב שאולי לפי מה שפירש רש"י דהדם שומה היינו שעלה אחד מלמטה ועולה ורוכב על השנים. הא אם הוא למעלה מן השנים כשר. ולא כתב שום סברא בזה, וגם הזכיר שהר"מ לא חילק. ועוד הביא דעת ההשלמה דמותר לברך אם חסר אחד מן

שמצוי לרוב הדסים כשרים בלא פקפוק אין לסמוך על זה⁵²⁶.
 ויש מי שכתב שמנהג עיר תאפללאלת שיהיה ההדס שכל ענף
 מהשלשה הוא כפול משלש דהיינו שלש של שלש⁵²⁷.

מקור אבות

527. כ"כ ביפה שעה (ס' מג) שכן מנהג
 עיר אבותיו ודודו הר' יצחק (בן רביעי
 לאביר יעקב אבוחצירא וצוק"ל) כשלא מצא
 בדים כאלה היה לוקח בד אחד וקשרו
 בחוט עם שנים כדי שיהיה שלש של
 שלש שלש, והאריך למצוא סמך מספרי
 המקובלים למנהג. ותמוה למה לא הביא
 שמנהג זה כפי שיטת רש"י דף לב:
 שלשה עלין יוצאין מתוך עוקץ אחד,
 ותוס' הק' שאינו מצוי. ואולם במקומם,
 לא רק שבחד עוקץ מצוי, אבל בכל
 שילוש היה מצוי שהעלין היו יוצאין
 ממנו ג' עלין מג' המקומות.

אחר ואין להוסיף על מנין ההדסים.
 והר"מ בפ"ז ה"ז כתב דשאר מינין אין
 מוסיפין על ההדס, ולכן כתב שגם נקרא
 הדס שוטה להורות שהוא סו"ס הדס
 אלא שהוא שוטה ולא מיקרי מין אחר
 לגבי כל תוסיף ודו"ק. ומכ"מ אינו יוצא
 בו כל ימי החג דאינו בכלל עבות
 שדיברה התורה כמש"כ באו"ש. לכן
 כללו בפ"ז ולא בפ"ח שעסיק בשאר
 מומין דהדר דמכשיר ביום השני ודו"ק].
 526. פשוט שהפוסקים שמצאו סמך לזה
 היה במקומם שלא היה מצוי הדסים
 כשרים ועל זה חתרו למצוא סמך.

סימן תרמח – דברים הפסולים באתרוג

אתרוגי מרוקן

סעיף כא: הירוק שדומה לעשבי השרה, פסול, אלא אם כן חוזר למראה אתרוג כשר כשמשנהו אותו.

ידוע שרוב האתרוגים וכמעט כולם מבני המערבא הם באים מערי סוס בתרא וקבלה בידינו מאבותינו ואבות אבותינו דור אחר דור שהאתרוגים האלו כשרים בלי פקפוק⁵²⁸.

מקור אבות

מרדכי (סי' ה), ובזכר והוסיף ח"ג ס' רלב, ובבית שמחה (ס' א') ובמשנת יעקב (ס' ג). ובתשובות והנהגות ח"א ס' שפא הביא שכן נהג הגריז"ס זצ"ל היה יוצא אתרוג הלל.

והנה אודות הכשר אתרוגי מרוקן, דנו אחרוני זמננו בארוכה אודות כשרותם. ועיקר הדיון הוא, שכידוע אתרוגי מרוקן ע"פ רוב אין להם גרעינים, ויש לדון אם מה שחסר להם אחד מסימני אתרוג המובא בפוסקים, האם מחסר בהידורם.

והנה כמה סימני אתרוג מובאים בתשובת הרמ"א (ס' קיז) בשם מהר"ם פאדוואה, והם א) שיהיה בלוטות באתרוג. ב) העוקץ יהיה שוקע. ג) העוקץ והפיטם בשווה. ד) שהגרעינים הם בצד הרוחב ולא באורך. והנה באתרוגי מרוקן שהאתרוגים אין להם גרעינים כלל, ולכא' מהוה ריעותא בכשרותם.

אמנם כד נעיין במקור הדברים נראה שמבואר שלית בזה חשש כלל, דהנה

528. מסורת אתרוג מרוקן קדום הוא. ע' בשו"ת יפה שעה (סי' מד) שכן נהג אבותינו מדור דור. ובשו"ת ישרי לב להג"ר חיים דוד חזן הראש"ל ונדפס באיזמיר תשל"ט הביא עדותם של שלשה מחכמי המערב יושבי עיה"ק ירושלים משנת תרכ"ד על מסורת מראקא מעיר קאונדה וכל ערי המערב וז"ל מעולם לא שמענו מי שערער או פקפק על האתרוגים הנז' וכל ערי המערב וכו' מרוקן וע"ת פאס ומאקנאס וטיטואן ודכאט וסאלי ומוגאדור יע"א כרך וכל הסמוך לוקחים מהם למצות אתרוג מידי שנה בשנה כי הם לוקחים מהם מוחזקים בכשרות ואין פוצה פה כלל עכ"ל.

ובערון לגר (תוספת ביכורים תרמה) כתב וז"ל ובשנה הזאת קיבלתי אתרוג ממאראקא יפה ומהודר בכל מיני הכשר אשר עדיין לא ראיתי כמוהו ע"כ. גם בערוה"ש (תרמ"ח, כח) חשב אתרוג מארוקא כמקובל בכשרותם. וכ"כ בהגד

מקור הדין דפרי עץ הדר הינו אתרוג איתא במס' סוכה דף לה ושם לא מוזכר הני סימנים כלל אלא שיהיה עצו ופריו שווה, שיהיה דר באילן משנה לשנה, ושיהיה דר ע"ג המים.

ובריטב"א ומאירי פירשו דהגמ' אינה באה להוכיח מהקרא שפרי עץ הדר היינו אתרוג, שזה ידוע לנו ממסורה, אלא באים לתת רמז מקרא שכתוב עץ הדר היינו אתרוג. וכן מפורש ברמב"ם בהקדמתו לפירוש המשניות שאתרוג היינו דבר שנמסר מדור לדור.

מבואר מהנ"ל שסימני אתרוג אינם מוזכרים לא בש"ס ולא בראשונים, אלא עיקר המכריע היא המסורה.

ונר' שמה שהמהר"ם פאדוואה בא לתת סימנים היינו כפי הנידון שדיבר שם, שהיה ספק על אתרוגים שהיה במקום ההוא, אלא שלא ידוע אם מורכבים הם, וע"ז דן לומר שע"פ הסימנים הללו אינם נקראים מורכבים. שו"ר שכ"כ בערה"ש שהסימנים הללו הם רק במקומו על האתרוגים שהיה דין בהם.

והנה בשנת תשמ"א שלח הר"ר ישראל הארפענאעס קונטרס לגדולי הפוסקים אודות כשרות אתרוגי מרוקו, מחמת שאין להם גרעינים, האם הם כשרים. האריך בקונטרסו לבאר כשרותם נגד המפקקים שערערו עליהם. ובשו"ת מנחת יצחק (ח"ה ס' נח) הביא מה שמסר לו האדמו"ר מסאטמאר זצ"ל שפשיטא שאין בהם חשש ופקפוק כלל. ובשו"ת שבט הלוי ח"ד (ס' עו) גם השיב שהסימנים לאתרוג היינו כפי המקובל

בש"ס ותלוי במסורה רק הם (האחרונים שנתנו סימנים) מצאו רמז, ולכן פשוט שגרעינים אינו מעיקר תנאי כשרות האתרוג, והביא מהגה"צ רפאל ברוך טולידנו זצ"ל שאתרוגים אלה חשובים בעיני הצדיקים ומשתמשים בהם. גם ידוע שע"ז בירך הגר"ש אלישיב זצוק"ל כל שנה. וכן הוציאו התאחדות הרבנים באמריקא כרוז שחתום עשרות רבנים על כשרות האתרוג.

וכ"כ בשו"ת מים חיים (ס' רנו). ובשו"ת שמ"ש ומגן (ח"ג ס' נז), וכן האריך הגר"ד עובדיה זצ"ל במכתב הנדפס בספר פרי עץ הדר ס' קכב והביא משו"ת מצור דבש (ס' יג) שמעולם לא ערער אדם על מסורה זו.

והמקום המובחר שאין בו חשש מורכב מעולם מתארודאנט. וכ"כ הג"ר מאיר מאזוז שליט"א שהיה נוהג אביו האיש מצליח (במכתב בספר פרי עץ הדר).

אמנם ראיתי שהמערערים בעיקר מתבססים על מה שצריך סימני אתרוג, ואחד מן הסימנים היינו גרעינים זקופים, והני אין להם גרעינים כלל. בקונטרס אהלי שם (שנת תשנג) יש מאמר מה"ר זאב שכטר נר"ו שכתב לדחות עדות הערוך לנר שהרי בתבואת ביכורים (שם) כתב שכשאינם דומה למוחזקים עד הנה בכשרות אינם בכלל הקבלה. הרי שכתב שצריך שיהיו מוחזקים בקבלה. וע"כ שאצלו היה סוג אתרוגים שהיה להם גרעינים, ולכן היו מוחזקים בכשרותם.

אכן, דבריו אינם מוכרחים כלל, דהערוך לנר לא הזכיר כלל הסימנים, וכאמור

סימן תרנא – נטילת הלולב וברכתו

איגוד הלולב במין אחר

סעיף א: מצות ד' מינים שיטול כל אחד לולב אחד וכו'. ויכול לאגדם במין אחר. נהגו לאגוד הלולב במיני חוטים צבעוניים אע"פ שאינם נחשבים ממינו של הלולב, כיון שיש בזה משום זה אלי ואנוהו. ויזהר שלא לאגדם במקום שמחזיק שם את הלולב משום חציצה⁵²⁹.

מקור אבות

גרעינים. אבל העיקר שחסרון גרעינים אינו המכריע כלל כאמור. וגם הוסיף שם, מהספר חסד לאברהם שיש פירות שיש להם ושאין להם גרעינים ובכללם ענבים ואתרוגים. עי"ש.

⁵²⁹. כך המנהג. ומצינו רבים מהמוני העם שאגדו הלולב כך אפי' במקום שמחזיקים הלולב, ואין מוחה בידם. ואולי יש לומר דכל לנאותו אינו חוצץ. וכעני"ז כתב במ"ב (ס"ק ט) דליכא חציצה אף כשאוגדם במין אחר ואף כשהקשר מפסיק בין ידו ללולב, ואפי' בדבר שאינו מינו, דכל לנאותו אינו חוצץ. (אבל אם האיגוד הוא בלולב במקום שאינו נראה, כגון מתחת להדסים, יתכן שזה נחשב לכו"ע חציצה. עי' בהערת הגר"א עמאר שליט"א. ולכן אם רוצה לאגוד שם, יאגוד רק בדבר שהוא מינו, כגון בעלי הלולב). ובספר נהגו העם (אות ז') כתב דמקשים הלולב לנאותו מראשו עד מקום שמגיעים ראשי ההדסים והערבות.

הסימנים אינם עיקר המכריע אלא המסורה ומה שכתוב בגמ' דעצו ופריו שוה, דר באילנו משנה לשנה, ודר ע"ג המים, וגם זה הוי רמז למסורה כדכתבו הראשונים.

ומה שהביא מהחזו"א שחשש לאתרוגי מרוקו כמורכבים, בתשובות והנהגות (שם) כתב שמה שהחזו"א טען שאינם בחזקת בלתי מורכבים צריך לברר איזה אתרוגים הביאו לו. וכמו"כ מה שהביא מהאדמו"ר מקלויזנבורג זצ"ל לפוסלם, צריך לברר על איזה אתרוגים דיבר, שהרי ידוע שכבר התחילו להרכיב גם אתרוגי מרוקו, כמש"כ בשו"ת שערי עזרא (ס' מו) ובמכתב של הגר"ד עובדיה זצ"ל (שם) ופשוט שאנן איירינגן באתרוגים שיש להם מסורה ממקומות ידועים שגדלו בפרא.

וגם הוסיף הגר"ד עובדיה זצ"ל שיתכן שהנקודות החומים הם התחלה של

אגודת הלולב לפני יו"ט

שם: ואם לא אגדו מבעוד יום או שהותר אגדו אי אפשר לאגדו ביו"ט בקשר גמור אלא אגדו בעניבה.

נהגו לאגוד הלולב עם ארבעת המינים מערב יו"ט ולא לאגדם ביו"ט עצמו⁵³⁰.

אופן איגוד הלולב

שם: המנהג הפשוט באיגוד הלולב כדברי השל"ה ששלשה הדסים בימין הלולב ושתי ערבות בשמאלו. ורבים נהגו ע"פ האריז"ל לאגד הדס אחד בימין הלולב, והשני בשמאלו והשלישי באמצעו. ושתי ערבות אחד בימין ואחד לשמאל.

אופן נענוע הלולב

סעיף ז: הנענוע הוא שמוליך ידו מכנגדו וחלאה, וינענע שם ג"פ בהולכה וג"פ בהבאה, (טורף הלולב ומכסס העלין ככל נענוע), ואח"כ מטה ידו לצד אחר ועושה כן, וכן לכל צד מארבע צדדין, ומעלה ומטה.

נוהגין להפוך הגוף לכל צד שמנענעים, ומתחילים לנענע לצד דרום, ואח"כ לצד צפון, ואח"כ למזרח, ולמעלה ולמטה, ולמערב. וכאשר מסתובב יסתובב לצד ימין, ולא לצד שמאל⁵³¹. ואופן הנענוע אינו

מקור אבות

אישור קשירה, נר' דחדא הרבה היו קושרים הד' מינים ע"י חוטים צבעוניים שיש בו איסור קשירה דאו', ועוד הרבה פוסקים חלקו על החמדת ימים. וראיתי בבכורי יעקב (שם) אחרי שהביא החמדת ימים והמורה באצבע כתב שח"ו להתיר קשירה בעלי לולב, דדוקא במאכל בהמה שרי, ולא בעלי לולב שאינם מאכל בהמה. [עי' במועד לכל חי (ס"י כג אות קיב) שהסכים עם הביכורי יעקב].

531. כן המנהג. וכ"כ בשו"ת מים חיים (ח"א ס' רסו) שאע"פ שע"פ דין מתחיל ומקיף דרך ימין למזרח כמש"כ מר"ן.

530. כן המנהג פשוט. והנה בכמה מחזורים שהיו במערב הפנימי ובכללם בית השואבה ומועדי ה', הדפיסו סדר אגודת הלולב ומינוי והבקשה שאומרים לפניו, ונמצא בין ברכת השחר בשחרית דיו"ט לתפלת שחרית, ונמשכו אחרי החמדת ימים (ח"ג דף עט) משום דבר בעתו מה טוב שיש לאגוד הלולב בשעת מצותו ואין איסור קשירה אם אוגדן בעלי לולב, וכ"כ במורה באצבע להחיד"א (אות רצא).

אכן לא סמכו על דברי החמדת ימים בזה, וחששו לאגודת הלולב משום

ע"י כסכוס כדעת הרמ"א, אלא ע"י הולכה והובאה, כדעת מר"ן. ובהלל נהגו להקיף ב"אנא" בסדר הזה: א - ינענעו לדרום, נא - ינענעו לצפון, ה' - אסור לנענע. הו - ינענעו למזרח ישר, שי - ינענעו למזרח למעלה. עה - ינענעו למזרח למטה. נא - ינענעו למערב⁵³².

מקור אבות

יש שנהגו להרבות בהדסים. ושמעתי שכן נהגו במראכש, ובפרט שההדסים אצלם היו בשפע וגדלו על ענף אחד כמה ענפים, ונהגו סלסול בעצמם שלא לחתוך הענפים היוצאים. וכ"כ בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג (סי' נו אות ה').

532. כך המנהג הפשוט. וע' בתורה לשמה (סימן קפד) שכתב סדר אחר. אנא - לדרום, ה' - לא מנענע כלל. הו - צפון, ש' - מזרח. עה - מעלה ומטה יחד. נא - מערב.

אך כך נהגו אבותינו ואבות אבותינו וכן המנהג הפשוט בכל הקהילות כדעת האריז"ל. ומתחיל מדרום שהוא חסד, וצפון שהוא גבורה. מזרח שהוא תפארת, מעלה, שהוא נצח, מטה שהוא הוד, ומערב הוא היסוד. וע"ש שגם נתן טעם ע"פ הפשט. וכ"כ בקיצוש"ע טולידנו (סי' תפ"ב אות יג), שנוהגים להפוך לכל צד כדברי האר"י, כפי שהעתיק בכה"ח (ס"ק מט) שכן הסדר המובא בשעה"כ. וע"ע בכה"ח (ס"ק מח וס"ק צג), וע"ע בקרית חנה דוד ח"ב (סי' פג).

סימן תרס – סדר היקף הבימה

קדיש תתקבל והחזרת הספר תורה לאחר ההושענות
סעיף א: נוהגים להעלות ספר תורה ולהקיפה פעם אחת בכל יום.

אחרי אמירת הלל מוציאים ס"ת ומניחים אותו על הבימה, ואומרים הושענות ומחזירים הס"ת להיכל⁵³³ ואומרים קדיש תתקבל⁵³⁴.

מקור אבות

שמותר. וכך מנהגנו דלא כהב"ח. אך בשמחת תורה שמעתי מהגר"ד באנון שליט"א שהיו נמנעים האבלים מלרקוד בהקפות.

534. וכן המנהג. וכפי שהעיד בנהגו העם (שם אות ב). וכן כתב בנהר מצרים (אות יב), והטעם לאמירת קדיש תתקבל אז, ברור, כיון דההושענות הם ג"כ תפלה והווי חלק מהתפלה.

ולענין מתי לומר ההושענות. התפשט המנהג לאומרים לאחר ההלל כדעת האריז"ל, אבל בסידורי הראשונים מובא לאומרים לאחר תפילת מוסף וכך המנהג הקדום במערב הפנימי כמש"כ בשולחן לחם הפנים (אות ד). וראיתי שגם בבבל נהגו מקדמת דנא לאומרו אחר מוסף רק לפני כמאה שנים הרב יוסף חיים, ור' עובדיה סומך ביטלו מנהג זה וקבעו שיש לאומרים לאחר אמירת ההלל בשחרית. ע' בזה בסידור עוד יוסף חי (דף שלה סוכות). ושמעתי נוהגים לאומרים לפני תפלת מוסף.

ומי שאין לו לולב. אם יכול להקיף, כתב בשו"ע ס"ב דיכול להקיף, וכן נהגו רבים, ע' שו"ת שמ"ש ומגן (ח"א סי' טו).

533. כן המנהג. והנה יש בזה מנהגים חלוקים, דיש שמחזירים הס"ת להיכל כפי שהעתיקנו, ויש מקומות שבפתיחת הארון להושענות אומרים "ברוך שמה", ומוציאים הס"ת מההיכל ומניחים אותו על הבימה עד גמר קריאת התורה. וראיתי בספר מנהגי החיד"א (הל' חג הסוכות דף קפ"ה) שעמד בזה, והביא בשם הלקט הקציר תלמידו של החיד"א שהעיד על מנהג רבו שלא החזירו הס"ת להיכל. ושכ"כ בספר אמת ליעקב (אות יג), ולעומתם בספר השומר אמת (סי' כט אות א) העיד על ביהכנ"ס בליוורנו שהחזירו הס"ת להיכל לאחר ההושענות, ושערערו על זה, שמחזירים הס"ת להיכל שלא לצורך, והוא הצדיק המנהג, שאדרכה זהו כבוד התורה.

ע' בסידור אהבת הקדמונים לתושבי פאס שהשלימו נוסח למענן באלפא ביתא עד אות תי"ו (בנוסחא דידן עד אות ל') וע"ע במחזור אבותינו דף 432 נוסח אחר שחיבר הגר"י משאש זצ"ל.

ולענין אם אבל על אביו ואמו תוך יב' חודש או על שאר קרובים תוך ל' מקיף התיבה עם הלולב, ע' בכה"ח סי' תרסט

אמירת הושענות בשבת

סעיף ג: יש מי שאומר שאין אומרים הושענא בשבת, ולא נהגו כן.

המנהג הקדום לומר הושענות בשבת של סוכות בלי להקיף התיבה⁵³⁵. ובהרבה מקומות נוהגים לומר ההושענות מיוחדות של שבת ביחד עם הושענות של היום, ואומרים אותם בסירוגין. כלומר קטע אחד של שבת, וקטע אחד של הושענות של היום וכן הלאה⁵³⁶.

מקור אבות

למיסרך. וכן מנהג כל ישראל לומר בו הושענא של שבת, וכ"ד הג' אשרי, ובעל העיטור בשם ר' סעדיה גאון. ובטור הביא המחלוקת. וע' בב"ח שכתב דהמנהג שלנו לומר הושענות.

ברם בברכ"י (שם ס"ק ב') כתב דבזמנינו בירשלת"ו לא נהגו לומר ההושענות בשבת. וכתב שכן עיקר. וכן העיד בספר נהר מצרים, ובספר נוה שלום שאין נוהגים במצרים ובא"י לומר הושענות בשבת, ודלא כמר"ן. ובדעת האר"י ז"ל, כתב בכה"ח (ס"ק כג) שאין הכרע בדבריו, ע"כ כל אחד יעשה כמנהגו, ונהרא ונהרא ופשטיה. וכאמור מנהגנו מבוסס ע"פ עדות מר"ן עצמו שכן נהגו. וקדום הוא כפי שהעיד במנהגי שזה מנהג כל ישראל. וכ"כ הב"ח. וכ"כ בספר השומר אמת שכן מנהג צפת. וכ"כ במועד לכל חי (סי' כג אות קכא) ובלב חיים ח"ב (סי' קכז) לומר הושענות בשבת. ואע"פ שבימינו בהרבה מקומות נתפשט המנהג כהחיד"א ודעימיה, מכ"מ יש לקיים מנהג קדום זה, ששורשו מקדמת דנא ותליא באשלי רברבי.

536. כן נהגו רבים, וכן אמר לי הגר"ד באנון שליט"א שנהגו כן בכזאבלנכה.

היו מצניעים הערבות ומשתמשים בהם כמו שפוד לצלות בשר לנשים עקרות לסגולה, כ"כ בנהגו העם (סוכות יד) וכתב שם ע"פ שראה בספר מנהגים שהיו שולקים אותם ונותנים מימיהם לעקרות. ועי' בקיצוש"ע טולידנו (שסו) שמנהגנו להניח אותם עם הפסח לאפות מצות, ואם א"א ישרפם תיכף שלא יזלזל בהם. וע"ע בנה"ב (דף קלו) על מנהג נשים ביו"ט של חג הסוכות מביאין עריבה (שלשין בה פת כל השנה) הפוכה בתוך הסוכה, וע"ע שם לעוד מנהגי נשים בליל ש"ת.

535. כך המנהג. וכ"כ בקיצוש"ע טולידנו (סי' תצא). וכ"כ במנהגי אלג'יר למחר"י צי"אש. וכ"כ הר"ד אבודרהם (דף שלב). וכן העיד בנהגו העם (סוכות ג'). ומקור הדברים איתא בספר המנהגי (הל' לולב מב) אחרי שהביא בשם רב שרירא גאון שאין לומר הושענות בשבת מפני התינוקות, שישמעו בשבת כמו בחול, וילכו גם ליטול לולב. כתב שרש"י בתשובה כתב שאע"פ שאין מקיפים התיבה, מכ"מ החזן אומר ענין היום בהושענא כמנהג צרפת ופרובנצ'א וכו', ומאחר שאין לולב ואין הקפה בשבת, אין כאן חשש שיבואו התינוקות

סימן תרסג – סדר תפילת חול המועד

אמירת מזמור "השמים מספרים" בפסוקי דזמרה בחוה"מ
סעיף א: בחוה"מ מוציאין ס"ת.

בתפילת שחרית אחרי אמירת "ה' מלך" בתחילת פסוד"ז במקום
"למנצח במנגינות מזמור שיר" אומרים מזמור "השמים מספרים כבוד
אל" 537.

חתימת ברכת ההפטרה בשבת של חוה"מ
סעיף ג: מוציאין ב' ספרים, בראשון קורין "ראה אתה אומר אלי" ומפטיר קורא
בקרבות של ספיקא דיומא, ומפטיר ביחזקאל "זהיה ביום בא גוג".
בברכת ההפטרה חותם "מקדש השבת וישראל והזמנים". ובחוה"מ
פסח חותם "מקדש השבת" בלבד 538.

מקור אבות

כפי שהביא בשעה"צ, והברכ"י (סי' תכה)
שכ' שהמנהג לא להזכיר החג בחוה"מ.
ובדרכי משה כתב לחלק דשאני ימי
הסוכות מימי הפסח, כי כל ימי חוה"מ
סוכות כל אחד יו"ט בפנ"ע הוא, הואיל
וחלוקים הם בקרבנותיהם, לכן מזכירים
אותם בתוך הברכה. והעתיקו במג"א (סי'
תצ). וכ"כ בוזאת ליהודה (סי' לה) שכן
חותמים בסוכות שונה מפסח ע"פ
האחרונים, דבסוכות חלוקים
בקרבנותיהם.

והנה מדברי הפוסקים שדיברו בזה לא
מצאתי רמז, בבעל העיטור (הל' לולב)
כתב שאומרים הושענות מעין שבת, אך
בטור הביא סתמא לומר הושענות בשבת,
ולא כתב הושענות של שבת דוקא.
537. כן המנהג הפשוט. וכפי שנדפס
בסידורים. וע' בשלמי ציבור (דף קנ"ו).
ובנהר שלום לרש"ש (דף לא. שאלה נ').
538. כן כתב בקיצוש"ע טולידנו (סי' תצד
אות י). וכ"כ בנהגו העם (שם אות ה'). וכן
דעת האחרונים. ולא כהגר"א במעשה רב

סימן תרסד – סדר יום הושענא רבה

מנהגי סליחות בהושענא רבה

סעיף א: ומקפים ז' פעמים, ומרבים תחנונים על המים.

אין אומרים "ויעבור" בסליחות של הושענא רבה. ויש מקומות שנהגו לומר ויעבור בכל הקפה ביום הושע"ר⁵³⁹. ובנוסף הסליחות כשאומר הש"ץ "רחמנא" לא עונים הציבור "בדיל ויעבור", אלא עונים אמן⁵⁴⁰.

הקפה ששית ע"פ פנחס

שם: בהקפה ששית - יש שהוסיפו לומר "זכות פנחס וכו'" בנוסף לזכות כנגד יוסף⁵⁴¹.

אמירת "נשמת" בתפלת שחרית של הושענא רבה

שם: נהגו לומר "נשמת" בהושענא רבה בתוך פסוד"ז, כיום שבת ויו"ט⁵⁴². ויש שכתבו שלא נהגו לאומרו⁵⁴³. ויש אומרים קדושת כתר בארוכה כמו ביו"ט⁵⁴⁴.

מקור אבות

ושמעתי שבמדינת פאס נוהגים כסדר הברייתא (זכות פנחס), שהרי יוסף צדיק הוי, מכורתי ברית לא הוי לכן סידרתי היום כסדר הזה, וחדשתי פזמון על שם פנחס בהקפה ששית כראוי לו וכו' ". מבואר שבפאס היה מנהג שאמרו הקפה ששית ע"פ פנחס.

542. כן נדפס בסידורים. וכ"כ בשו"ת ויקרא אברהם (דף קכג) שנהגו לאומרו בתוך התפלה, ושדינו כשבת ויו"ט ממש. ובאמת היה ראוי לומר גם שאר דברי קדושה של יו"ט, אלא שלא נהגו. וכ"כ בשו"ת שמ"ש ומגן (ח"ד יו"ד ס' י"ח).

543. כ"כ בנהגו העם, שלא נהגו לאומרו, וכן נהגו בטטואן.

544. כ"כ בשמ"ש ומגן (שם).

539. מנהג העולם שלא לומר ויעבור, אך מנהג התושבים בפאס כנדפס בסידור אהבת הקדמונים לאומרו. וכך הובא בנוהג בחכמה (דף נ"ז).

540. כן המנהג הפשוט שלא אומרים ויעבור כלל. כ"כ בספר ויקרא אברהם (דף קכ"ב ע"ד) בשם הרב אברהם כלפון, שמרן החיד"א נהג בבית מדרשו בליוורנו לענות אמן במקום בדיל ויעבור בהושענא רבה.

541. כתב במחזור ג' רגלים (ליוורנו) מהרמ"ע מפאנו, "תניא במס' דרך ארץ (פ"א) שבעה כורתי ברית, ואלו הן: אברהם, יצחק, יעקב, משה ואהרן, פנחס ודוד וכולם מקראי איש על דגלו סדר השבע מדות הידועות לחכמי האמת וכו' "

סימן תרסח – סדר תפילת ליל שמיני ויומו

הברות "משיב הרוח" לפני מוסף

סעיף ב: ...ומפטיר במלכים "זיהי ככלות שלמה", ומחזיר הספרים ואומר קדיש, ומכריז "משיב הרוח ומוריד הגשם".

נוהגים לומר הפיוטים המיועדים לתיקון הגשם לאחר הקדיש, לפני שמתחיל שמו"ע של מוסף, ומשאירים ההיכל פתוח עד תחילת שמו"ע⁵⁴⁵.

מקור אבות

545. כן המנהג. וכ"כ בכתר שם טוב (ח"ג דף 312). וע' בשו"ע (סי' קיד) שכתב שאסור להזכיר הגשם עד שיכריז הש"ץ. והוסיף הרמ"א, וי"א שקודם שמתחילין מוסף מכריז השמש "משיב הרוח" כדי שהציבור יזכירו בתפלתן, וכן נוהגין. ע"כ. משמע דמר"ן ס"ל דמזכירו באמצע תפלתו ולא לפני מוסף. ובעולת תמיד הק' דמבואר בשו"ע סי' תרס"ח להיפך, דמכריזו לפני מוסף, ע"כ כל האחרונים הסיקו דהרמ"א מבאר דברי השו"ע ולא פליג עליו, ע' ט"ז (ס"ק ו) ובמאמר מרדכי

(ס"ק ד). וזהו כמנהגנו שההכרזה לפני מוסף, כדעת מר"ן. וכ"כ בנהגו העם (שם). [והביא בשם הנהר מצרים שמחבר פיוטים אלו הלא הוא היעב"ץ מפאס]. ואלו הפיוטים נאמרים דוקא לפני חזרת הש"ץ כדי לא להפסיק באמצע שמו"ע. ע' בזה בשו"ת דבר שמואל (סי' קמט), ונר' עוד דהוא כדי להשריש ההכרזה ביתר שאת וביתר עוז.

בנוסף תיקון הגשם: אומרים לשוני כוננת, ולא כפי שנדפס בכמה סידורים בוננת.

סימן תרסט – סדר ליל שמחת תורה

מנהגי חתן תורה וחתן בראשית

סעיף א: במקום שעושין שני יו"מ, ליל תשיעי מקדשים ואומרים זמן, ולמחר מוציאין ג' ספרים, וקורין באחד וזאת הברכה עד סוף התורה, ובשני בראשית עד אשר ברא אלקים לעשות, ובשלישי קורא המפמיר כמו אתמול, ומפמיר ויהי אחרי מות משה.

בשמחת תורה קוראים בתורה עד עליית שישי, ואז כל הציבור עולים לתורה כ"מוסיפים". ונהגו להעלות גם הילדים, ופורסים טלית על ראש הילדים ואחד מברך לכולם וקורא "מעונה"⁵⁴⁶. ואח"כ עולה חתן תורה וקוראים לו מתחלת פרשת וזאת הברכה, עד סוף התורה, ואומרים קדיש, ותיכף עולה חתן בראשית בס"ת אחר. ונהגו להעלות לחתן תורה אדם שנשא אשה בתוך השנה החולפת⁵⁴⁷.

מנהג תלית פרוכת וכו' בליל שמחת תורה

שם: נהגו המוני עם במוצאי שמיני עצרת, ליל שמחת תורה, היו מקשטים הבית הכנסת בפרוכת ובדים צבעוניים, והיו מחללים יו"ט בכמה איסורים עם קשר של קיימא כמעשהו בחול וכדומה והגם

מקור אבות

לאחר קריאת חתן התורה לפני חתן בראשית ע' בכה"ח (תרסט אות ו') שכתב לאומרו לאחר הקדיש לאחר קריאת פ' בראשית כדי שלא להפסיק בין סיום התורה ותחלתה. וציין מהזוה"ק חלק מהנוסח של ההדרן ומקורו בחמדת ימים (ח"ג דף צב) ומשמע שם שאומרו לפני קריאת בראשית דכתב "והחתן בתורה ביום ש"ת אחרי גומרו סדר פרשת וזאת הברכה, ראוי שיאמרו עם חתן בראשית יחדיו תפלה זו".

⁵⁴⁶. ע' קיצוש"ע טולידנו (ת"ק), שהמנהג פשוט שמעלים לס"ת ד' או ה' ילדים ואחד מברך לכולם.

⁵⁴⁷. ע' מועדי כל חי (סי' כה אות כא) וז"ל: המנהג הקדום דבשנה שנשא אשה גופנית נושא גם אשה רוחנית, תורתנו הקדושה, ויקיים יראת ה' טהורה זה הלומד תורה בטהרה. ויהיה לו לסימנא טבא ושימח את אשתו אשר לקח. ע"כ.

ובמנהג אמירת הדרן יש שאמרו הנוסח

שגדולי הדור הצדיקו מנהגם⁵⁴⁸. מכ"מ בדורות אחרונים יצאו כמה מרבני המערב חוצץ נגד מנהג זה וביטלהו⁵⁴⁹.

מקור אבות

ביד ובסכין ויש בזה מלאכות דא'. ומש"כ הדרכי משה בסי' תרסט שיש מקומות שנהגו התינוקות לסתור הסוכות ולבער אותם ביום ש"ת, אין ללמוד ממעשה ילדים. ובס' רסט מחה עוד על מנהג רע שהיו עושים תואר כעין כלה לפני ההיכל בכמה קישוטי נשים וצבעים ואומרים שזה לשמחת כלה, וכתב בתקיפות לבטל מנהג זה. ולחשיבות הענין אעתיק לשונו במלואו "על כן חובה רבה רמיא על כל איש חכם לב שיראת ה' נגעה בלבו למלא פיו תוכחת ולצעוק ולריב על המנהג הרע הזה, לבטלו ביטול גמור, ואל יחוש לדברי הבורים הריקים הנתלים בקורי עכביש לומר שכבר ראוה כמה רבנים ולא מיחו בדבר, דאין זה הדרך מוציאנו מידי עבירה דאפשר שהרבנים מיחו ולא נתקבלו דבריהם, או אפשר אגב חסידותם לא היו מרגישים בדבר כלל. או אפשר שהיו חולים גם הם במחלת הדמיון לבטל איזה מנהג אף שהוא אותיות גהנם. ואם יתעקש המתעקש לומר שלא היו בעלי דמיון וראו והרגישו ולא מיחו אף אתה אמור לו אין אנו אחראין להם, בכל דבר שפשוט אסורו אליבא דכ"ע ונפקו מיניה כמה חרבות אין מביאין ראייה להניחו מדלא מיחו אדרבה מתמיהין על שלא מחו ע"כ ונאה וראויים הדברים למי שאמרם הגר"י משאש זצ"ל שהיה לבו רחב ליישב מנהגי אבותינו אפ' בדוחקים עצומים,

548. כתב בספר תורת אמת למוה"ר המלאך רבי רפאל בירדוגו זצוק"ל ס' שלט ז"ל מעודי תמהתי על המנהג שנהגין לחלל יו"ט ב' יום ש"ת לנאות ב"ה וכמה אבות מלאכות עושין בפומבי ואין פו"פ ומצפצף ואורו עיני בדברי הבאה"ט סי' שלט ס"ק ד' שכתב דדבר שהוא משום שבות לכבוד התורה מותר. ובטור יו"ד הל' נדרים ס' רי"ד ס"ק ג' משם מהריק"ו שורש ט' מנהג שנעשה לכבוד התורה דוחה אפי' שבות דרבנן. ואמינא ודאי מזה נתפשט המנהג שהרי יו"ט בכללו הוא מדרבנן ולכבוד סיום התורה דוחה אותו דיו"ט ב' לגבי מתן תורה כחול שוויה רבנן ודו"ק עכ"ד. והתמיהה מבוארת, לדחות איסור יו"ט שני כחול, במה שלא מצינו בדבר הפוסקים ולא מצינו שהתירו דרבנן כללי איסור יו"ט שני כחול, במה שלא מצינו בדבר הפוסקים ולא מצינו שהתירו דרבנן כללו כיו"ט שני במקום זה, ועיין בחזו"א (שביעית) שאפ' להסוברים דשביעית בזמנה"ז מדרבנן, אינ"ז משוה לכל דיני שביעית לספק דרבנן לקולא. ובספר בנהגו העם ציין דברי התורות אמת ולא העיר על דבריו. וצע"ג.

549. בפרחי שושנים הביא מהמהר"א מונסונגו זצ"ל (ערך יו"ט) שביטל מנהג זה. וכן ערער בשו"ת מים חיים (משאש) סי' רסח שלא מצא שום סימן ומנהג זה, וציין שמלבד קשרים של קיימא גם תוקעין במסמרות וחותכים כמה חוטים

מנהגי ההקפות בשמחת תורה

שם: הגה ועוד נהגו להקיף עם ספרי התורה צנימה שצניה"כ כמו שמקיפים עם הלולב, הכל משום שמחה.

נוהגים להקיף התיבה ביום שמח"ת. ונהגו להקיף בשחרית אחרי ההלל לפני קריאת התורה. ויש שנהגו להקיף אחרי מוסף. ונהרא נהרא ופשטיה⁵⁵⁰.

[בכל הקפה והקפה אומרים "מזמור לדוד הבו לה'" כנגד שבעה כורתי הברית. וכל קול המוזכר במזמור זה הוא כנגד אחד מכורתי הברית. וגם אומרים המזמור הודו לה'].

אמירת "בסימנא טבא" בתחילת קריאת פרשת בראשית

שם: בקריאת פרשת בראשית נהגו שאחרי שמברך ברכת התורה שלפניה אומר הבעל קורא "בסימנא טבא" לפני הקריאה⁵⁵¹. ויש שמיחו בזה⁵⁵².

מקור אבות

באשמורת הבוקר לפני תפלת שחרית.

אעפ"כ במקום שהדין אוסר יקוב את ההר.

551. הגר"ח פלאג"י במועד לכל חי (סי' פה אות כה) כתב דלא יאמר "בסימנא טבא" בין הברכה לקריאה, דהוי הפסק אלא לפני הברכות יאמרו. אך ברב פעלים (שם) כתב דמאחר שמנהג זה קיים ונכון בכמה קהילות, יש ליישבו. וע' שם מה שהאריך לבאר דמאחר דצורך הוא, שהרי הציבור חושב עי"ז שהקריאה תהיה לסימן טוב לכל השנה, יש לו דין דיעבד שיכול להפסיק בו. וברב פעלים (שם) הביא עוד יישוב למנהג, דהוי פחות משאלת תלמיד לרב. ועוד שיש לחלק בין כשהמברך עצמו אומר תיבות אלו לבין הנהוג בימינו שהחזן אומרם. ומ"מ סיים ברב פעלים שם שיש לפלפל בחילוק זה.

552. מועד לכל חי (סי' פה אות כה). ונמשך

550. הנה מצינו מנהגים חלוקים בין העדות בענין זה, דיש שעשו ההקפות לאחר קריאה"ת, ויש לאחר מוסף, ויש לאחר מנחה. וע' בחיד"א בספר לדוד אמת (סי' כו) דמנהג חו"ל בטורקיא לערוך ההקפות אחר תפלת מוסף. ובירושלתי"ו נוהגים להקיף לאחר קריאה"ת. אך מה שנהגו כן אפשר שהוא משום שזהו הזמן היותר ראוי, כי אז רוב העם כבר התקבצו. וכעין זה כתב בלדוד אמת שם ליישב מנהגם שהמתינו עם ההקפות עד מוסף. עכ"פ כך יש לומר לדידן שעושים ההקפות לאחר ההלל, שהוא מפני שרוב העם מתקבצים כבר בגמר תפלת שחרית, ובה מקיימים ההקפות בזמן המוקדם ביותר דזרזיזים מקדימים למצוות. וע' בנהגו העם שנהגו לערוך הקפות גם

סימן תרעב – זמן הדלקת נר חנוכה

זמני הדלקת נר חנוכה ותפילת ערבית

סעיף א: אין מדליקין נר חנוכה קודם שתשקע החמה, אלא עם סוף שקיעתה לא מאחרים ולא מקדימים.

המנהג בכל קהלות ספרד להדליק מצאת הכוכבים כדעת מר"ן ולא משקיעת החמה, ולכן מקדימים קצת את תפילת ערבית⁵⁵³. ויש מקומות שהתפללו ערבית תחילה, וההדלקה נתאחרה קצת, אבל הספיקו להדליק כמעט עם צאת הכוכבים⁵⁵⁴. אכן כיון שע"פ רוב

מקור אבות

ספרד כדעת מר"ן. וז"ל השמ"ש ומגן ח"א (סי' ל"ב) ומעתה אנו צריכין להחזיק במנהגינו להדליק אחר צה"כ כדעת מר"ן וכסברת הגאונים. וכבר כתבתי דמי שידליק קודם הזמן לדעת מר"ן דלא יצא והוי ברכה לבטלה. ע"כ.

⁵⁵⁴. כך המנהג הפשוט בהרבה מקומות, וכהעיד בנהגו העם (חנוכה) שהתפללו עם קריאת המגרב אשר יודעים שזמן זה הוא חצי בין השמשות כדכתב בשו"ת פעמוני זהב ועוד, ועל כן כשהגיעו לביתם, וכבר היו הנרות מוכנים, היה זה מעט לאחר צאת הכוכבים.

ובעיקר הענין, האם יש להקדים תפילת ערבית להדלקת נ"ח, או להקדים ההדלקה לערבית, בשכנה"ג (הובא בשע"ת אות א') כתב שיקדים תפילת ערבית, דתדיר קודם היכא דמצי למעביד תרוויהו. וכך פסקו השל"ה, ובשבות יעקב (ח"ב סי' מ) וכך נפסק במ"ב.

אחריו בקיצוש"ע טולידנו (סי' תק"י) ושם משמע דאיירי אפי' כשהחתן בראשית אינו קורא בתורה אלא החזן. וצ"ע דאפשר דקיל טפי כיון שהמברך עצמו אינו אומר מילים אלו כנ"ל. ע' בכנה"ג ס' תרסט מנהג להוציא ארבעה ס"ת, וכן הביא דבריו בחיד"א בלדוד אמת (סי' י').

יש מקומות שנהגו בשבת בראשית אחרי הוצאת ספרי תורה לרקוד בהם כיום שמחת תורה. כ"כ בנהגו העם (סוכות כ') וציין שכך היה נוהג הסבא קדישא אלפנדרי מנהג ישן בקושטא וכך כתב במועד לכל חי (סי' כה, לו) שמזה זמן נהגו ק"ק פורטוגל באיזמיר לעשות הקפות בשבת בראשית. וע"ע בלב חיים (ח"ד סי' קכב). וכ"כ בשו"ת זרע אמת (ח"ג סי' עו) שכן נהגו באטליה בעיר פיזארו וכעין מנהג זה העיד בספר עלי הדס (סי' יא' ל) שנהגו בתוניס בתחלת חשון בטקס הקמת הספרים עיי"ש באורך.

⁵⁵³. כך המנהג הפשוט בכל קהילות

ההדלקה לא היתה ברשות הרבים, לא נהגו לדקדק להדליק תוך שיעור זמן שתכלה רגל מן השוק. ובמקום שמדליקים בפנים אם עבר זמן זה יכול להדליק בברכה כל הלילה.

ויש שכתבו מנהג קדום שנהגו להזדרז להדליק קודם תפילת ערבית ואחרי ההדלקה היו מתפללים ערבית עם קריאת המגר"ב שהוא בערך רבע שעה לאחר השקיעה⁵⁵⁵.

מקור אבות

לביהכנ"ס להתפלל ערבית עם קריאת המגר"ב. ובלייל שב"ק צריך להדליק קודם השקיעה, חצי שעה קודם קריאת המגר"ב. שאם יתאחר עד שקיעת החמה, נכנס בספק חילול שבת. ובמוצא"ש ממתינים עד עבור חמשה וארבעים דקים אחר קריאת המגר"ב. ע"כ.

ובענין הדלקת המנורה בביהכנ"ס עי' בנהגו העם (חנוכה ג') שלא נהגנו להדליק המנורה בשחרית.

לעומתם דעת המג"א שיש להדליק קודם תפילת ערבית, דחיישין שמא ע"י ערבית יאחר את זמן ההדלקה. וע' במחזיק ברכה מה שפלפל בזה והסיק דהמדליק קודם שמתפלל מחשש שיפסיד זמן ההדלקה לא הפסיד.

555. כ"כ בפרחי שושנים (אות ז, יא) : אמר המאסף כך הייתי רואה לקדושים בארצנו, שהיו זריזים להדליק סמוך לתפילת ערבית, שתכף אחר ההדלקה היו נכנסים

סימן תרעו - סדר הברכות וההדלקה

נוסח ברכת נר חנוכה

סעיף א: המדליק כליל ראשון מברך ג' ברכות, להדליק נר חנוכה.

יש שכתבו שהמנהג לברך להדליק נר של חנוכה⁵⁵⁶, אך הרבה נוהגים כדעת מר"ן לברך להדליק נר חנוכה⁵⁵⁷.

מתי מברך ברכת שעשה ניסים ושהחיינו

סעיף ב: הגה ויצרך כל הצרכות קודם שימחיל להדליק.

נהגו מקדמת דנא לברך ברכת להדליק לפני ההדלקה, וברכת שעשה ניסים ושהחיינו לאחר שהדליק הנר הראשון⁵⁵⁸. אמנם יש שכתבו

מקור אבות

תקב" (שבאר"י, סוריה, תורכיה, מצרים וערי המערב, המנהג להדליק אחר שבירך להדליק נר חנוכה, ובעוד שהולך ומדליק מברך הברכות האחרונות. ע"כ. ומקור הדברים, כבר נתבאר בדברי הראשונים במס' שבת (דף כג.) דמברך כל הברכות עובר לעשייתן. ע' בריטב"א שם. וכ"ד הרי"ו (נתיב יט) והאבודרהם (חנוכה). אמנם בריטב"א הביא דעה שניה ששתיים האחרות מברך אחר שהתחיל להדליק שיהיה הרואה נר ויברך עליו, כעין הרואה נר חנוכה. וכ"כ במאירי שם, בלקט יושר (עמ' קנב) ובמהר"א טירנא (חנוכה). ומבואר מדבריו דאדרבה ממה דברכת שעשה ניסים ברכת הרואה לכן דוקא מברך לאחר הדלקת הנר.

ונר' שזה היה מנהג קדום מקדמת דנא, כפי שהעיד במנהגים למהר"א טירנא, ונתפשט בארצות המזרח והמערב כמש"כ בכתר שם טוב הנ"ל, ומצאנו

556. כ"כ בספר נר מצוה להג"ר יוסף משאש. והדבר שנוי במחלוקת עתיקה, דבמ"ב (ס"ק א) ובשעה"צ שם כתב שכך מבואר שהגירסא הנכונה היא לומר של חנוכה. וכן מבואר בשאלתות בה"ג ובסדר ר"ע גאון ומס' סופרים, וכן מבואר עוד במחזור ויטרי, ילקוט שמעוני (שופטים תתק"א) שבה"ל (סי' קפה) ובטור, ועוד.

557. כך המנהג הפשוט. וכך העתיק בקיצוש"ע טולדינו (סי' תקז) ומקור דברי הבי"י הוא מהירושלמי מס' סוכה (פ"ג ה"ד). ובברכ"י (סי' תרעו) כתב שכן המנהג. והוא נוסח האר"י ז"ל ע"פ הסוד ר"ת "נחל".

ואחרי הדלקת נרות חנוכה נהגו לומר פיוט "הנרות הללו", ו"מזמור שיר חנוכת הבית לדוד".

558. כ"כ בספר כתר שם טוב (ח"ב עמ')

להדליק רק לאחר שבירכו כל הברכות⁵⁵⁹.

מקור אבות

רבותינו ג"כ לאסור מלאכה " והביאו גם במשנה ברורה. אכן לא נתברר לי אם כך נתפשט אצל האנשים, ומה שהעתיקו הרב ויאמר יצחק, אינו רא' שכך נתפשט המנהג רק שכך דרכו להעתיק ליקוטי דינים.

אמנם מה שנהגו נשים שלא לעשות מלאכה, זהו מנהג הנשים בכל המקומות, כפי שכתבו הפוסקים. וע' בספר השמים חדשים להגר"מ טולידנו זצ"ל (אות עב) שציין לדברי החכ"צ שיש למחות לנשים כל היום דהך מלאכה דמיא למלאכה במוצ"ש

ודלא כהט"ז שדימהו לר"ח דאסור כל היום ע"ש. ומוכח מדברי הפוסקים דהוי איסור מלאכה כעין מוצ"ש ור"ח והיינו מלאכת אומנות דתפירה וכיבוס וכדומה (כמש"כ הרמ"א בס' רצג). [ונר' דדי להחמיר לענין זה רק כחצי שעה שהנרות דולקות שזהו עיקר זמן המצוה, ואע"פ שיש סוברים שזמן עד שתכלה בזמננו יותר ארוך, לענין הך מנהגא די לנו לסמוך על חצי שעה].

מקום הנחת המנורה בביהכנ"ס. ע' בשו"ת דרכי דוד (ס' נ"א) שיש ששמו המנורה של הביהכנ"ס בפתח ביהכנ"ס מבפנים בכותל הדרומי מימין, והנרות מזרח למערב, ושוב החליט הקה"ד שהנרות יהיו בין צפון לדרום.

בספר זה השולחן מנהגי אלג'יר שגם העיד שנהגו כן במקומם, ובשיירי כנה"ג פ' שכן דעת הטור וכ"כ הב"ח.

ומצאנו שגם גדולי המקובלים כתבו לנהוג כן. ע' בסידור הרש"ש שאחר ההדלקה יאמר שעשה ניסים ושהחיינו. ובשו"ת וישב הים (ח"א ס' יא) האריך לייסד שיטת הרש"ש בזה. וכן צידד בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ז ס' יז) בדעת מר"ן הב"י. אמנם כבר העירו שמר"ן בדבריו בס' תרעו מבואר לא כן אלא במדליק אחרי שמברך כל הברכות וכן פסק הבא"ח (ש"א פ' וישב).

559. כ"כ בשו"ת שמ"ש ומגן (ח"ד ס' ע"ד) וכפשטות דעת מרן הב"י בס' תרעו, ועוד פוסקים, ושמנהג מרוקו אינו ידוע לו אלא שכך נהג מימי אביו. ויש שחזיק דעה זו אך מה שהעיר שאין לעשות מלאכה בעוד שמברך, ולכן יש לברך קודם, אפשר דכוונתם דמפסיק לברך לאחר נר ראשון ושוב ממשיך. וכ"כ בשו"ת וישב הים שם.

ולענין איסור מלאכה בזמן שהנרות דולקות. ע' בשו"ע ס' תר"ע סעיף א' דנוהגות הנשים שלא לעשות מלאכה בעוד שהנרות דולקות. ובשו"ת ויאמר יצחק (ליקוטים חנוכה ב') כתב משם המהרי"ל "קבלה בידינו שאין לאדם לעשות מלאכה בשעה שהנרות דולקות וי"א גם ביום הא' וביום האחרון מנהג

סימן תרעט – ובו סעיף אחד

תפלת מנחה בער"ש

סעיף א: בערב שבת מדליקין נר חנוכה תחלה ואחר כך נר שבת.

לא נהגו להקדים להתפלל תפלת מנחה קודם הדלקת נרות חנוכה, אלא מדליקין נרות חנוכה ונרות שבת, ואח"כ באים לביהכנ"ס ומתפללים מנחה וערבית כנהוג⁵⁶⁰.

סימן תרפא – אין מבדילין בנר חנוכה במוצאי שבת

זמן ההדלקה במוצאי שבת חנוכה

סעיף ב: מדליקין נר חנוכה בבית הכנסת קודם ההבדלה. הגם וכ"ס צנימו שמדליק ואח"כ מזדיל, שהרי כבר הצדיל צני"כ.

המנהג להדליק ואחר כך להבדיל בבית הכנסת כדברי מר"ן. אך בבית עושים להיפך שמבדילים ואח"כ מדליקים, משום מעלת תדיר⁵⁶¹.

מקור אבות

סברת אפוקי יומא מאחרין וע' בט"ז (שם), שהאריך להוכיח שמעלת תדיר עדיפא כיון שאפשר לקיים שניהם, ובזה לכו"ע מקדימים התדיר לפני פרסום הנס, כיון שאחרי זה שפיר יתקיים הפרסום. וסיים, "והנלע"ד להלכה למעשה כתבתי, הגם כי כבר נהגו בבתי הכנסות להדליק של חנוכה תחלה, מ"מ מי ששייג בדברים כהלכה ראוי לו להבדיל בביתו ברישא והדר מדליק נ"ח". וכן הסיק בברכ"י (שם). וכן העיד במור וקציעה שאביו בעל החכם צבי נהג כך למעשה. וכן כתב בבן איש חי (וישב) שזו הדרך הנכונה יותר. וכ"כ בזכרונות אליהו (דף קכ) ובכה"ח שם (פ"ק ד) ועוד. נודלא כדברי האחרונים שחלקן לגמרי על הרמ"א, וכתבו שלעולם בין בביהכנ"ס בין בביתו מבדיל ואח"כ מדליק, ע' בפר"ח, א"ר, מועד לכל חי (סי' כז אות יז) יפה ללב, ועוד]. ומה שבביהכנ"ס נהגו להדליק לפני ההבדלה, צ"ל דאל"כ יתפזרו האנשים ולא יהיה פרסום הנס.

561. כך המנהג. וכן כתב בקיצוש"ע טולידנו (סי' תקיב ס"ב ב) וז"ל: מדליקין נר חנוכה בבית הכנסת קודם הבדלה על הכוס, אבל בביתו יבדיל ואח"כ ידליק. וכן הוא מנהג ירשלת"ו, וכן מנהגנו במארוקו. ע"כ.

והנה הלכה זו שנויה במחלוקת גדולה בין האחרונים, דהנה מקור דברי מר"ן הם מדברי התרה"ד (סי' ס) שכתב דמשום סברת אפוקי יומא מאחרין מדליקין ואח"כ מבדילין. והתה"ד קאי דוקא על ההדלקה בביהכנ"ס אלא שהרמ"א הוסיף דגם בביתו ידליק ואח"כ יבדיל, אך בדברי מר"ן אין הכרע לזה, ואדרבה משמע שדוקא בבית הכנסת יש להדליק ואח"כ להבדיל, וכך דייק בשכנה"ג. אבל צ"ב מה הטעם למנהגנו לחלק בזה בין ההדלקה בביהכנ"ס להדלקה בבית.

ונר' שמנהגינו מיוסד על סברת גדולי האחרונים אשר תמהו בעיקר דינו של השו"ע, למה דוחים מעלת תדיר מפני

סימן תרפב – דין על הניסים בחנוכה

דקדוקים באמירת על הניסים

סעיף א: כל ח' ימי חנוכה אומר על הניסים.

הנוסח המקובל הוא לומר על הניסים בלא "ו"562. ואומרים חשמונאי בניקוד קמץ תחת הנו', והאלף נחה. ולא בחיריק תחת האלף563.

הוספת פסוק "מזמור שיר חנוכה הבית לדוד" בתפילת שחרית של חנוכה לפני "ארומימך"

שם: אע"פ שבכל השנה מתחילים מ"ארוממך ה' כי דליתני", בחנוכה מתחילים בפסוק של תחילת המזמור: "מזמור שיר חנוכה הבית לדוד"564.

מקור אבות

מעשרה הרוגי מלכות, לכן אין להוסיף עליהם, כדי שלא לערבב את הכוונות. אך ידוע מכמה מקומות שלא חששו לסודות הנסתרים בסדר התפלה, ונהגו ע"פ הפשט. וכיון שבחנוכה יש מעלה נוספת באמירת מזמור זה (שזהו השיר של יום) אומרים אותו בו בשלימות. וכ"כ בדרכי דוד (ס' נ"ד).

ע' בשו"ת דרכי דוד (ס' נ"ד) שבר"ח שחל שבת אומרים תחלה ברכי נפשי, ואח"כ מזמור שיר חנוכה הבית מטעם תדיר ושאינו תדיר, ולא דחינן ר"ח משום פרסומי ניסא, דתרתני איכא בהו. ובויקרא אברהם העיד בצפת שחילקו שיר זה לשתי שירות. ע"ע בשדי חמד חנוכה אות י"ג. אכן במרוקו נהגו שרק אומרים ברכי נפשי בר"ח טבת ולא המזמור של חנוכה.

שו"ר בחקרי לב (סוף סימן לב) שביאר

562. כך נדפס בבית עובד, ותפלת החדש. וכן מצאתי בסדר רב עמרם (סדר חנוכה) שמשמע כן. וכן משמע באבודרהם (דף כ"א) שזה ענין בפנ"ע. וכן נדפס בסידור ר' וולף בונדהים. והאריך בזה הגרי"ח סופר שליט"א בקובץ בית אהרן וישראל (תשנ"ח גליון ע"ד) להצדיק גירסא זו.

563. כן נדפס בבית עובד, וכן עמא דבר. אמנם בשמו יוסף (ס' רנא) הובא לומר הא' בחיריק. וכ"כ בברכ"י (ס' תרפב), פר"ח, ובא"ח (וישב כ"ה).

564. כך המנהג. וכ"כ בנהגו העם (חנוכה). והנה בשלמי ציבור (סה:): הביא בשם החקרי לב שגם בחנוכה יתחיל מארוממך, ולא ביאר טעמו. והעתיקו במועד לכל חי (כ"ז ס"ד). ובכה"ח (ס' נא אות ז) ביאר הטעם כיון שכל פסוק שאנו אומרים ממזמור זה הוא כנגד אחד

סימן תרפד – סדר קריאת התורה בחנוכה

אמירת פסוקים בעת פתיחת ההיכל
סעיף א: קורין בקרבנות הנשיאים.

בעת פתיחת ההיכל בחנוכה נהגו שאומר הש"ץ תשעה פסוקים אלו, וחוזרין הציבור על כל פסוק ופסוק⁵⁶⁵.
 נר לרגלי דברך, ואור לנתיבותי. נר ה' נשמת אדם חופש כל חדרי בטן.
 כי נר מצוה ותורה אור, ודרך חיים תוכחות מוסר. אור זרוע לצדיק,
 ולישרי לב שמחה. וארח צדיקים כאור נוגה הולך, ואור עד נכון היום.
 לדוד ה' אורי וישעי ממי אירא, ה' מעוז חיי ממי אפחד. כי אתה תאיר
 נרי, ה' אל-הי יגיה חשכי. קומי אורי כי בא אורך וכבוד ה' עליך זרח.
 מאין כמוך ה', גדול אתה וגדול שמך בגבורה.
 ויש שנהגו לומר הפסוקים בסדר אחר. ואחרי הפסוק אור זרוע,
 אומרים קומי אורי, ואורח צדיקים. סה"כ שבעה פסוקים⁵⁶⁶.

מנהגי קריאת התורה בחנוכה

שם: הכהן ביום הראשון קורא עד לפני המשכן. והלוי קורא משם עד

מקור אבות

שהמזמור אינו בתורת השיר שהיו הלויים אומרים, מכ"מ הוקשה לו הנ"ל דסו"ס הוי אמירתו בתורת פרק. ובזה מתיישב תמיהת העלי הדס (חנוכה) שנתקשה בדבריו. ודו"ק].

565. כך המנהג. וסדר הפסוקים שהעתיקנו הוא מסידור נר יצחק. וטעם אמירת הפסוקים הללו, ברור, מפני שרומזים על האור. וכ"כ בספר זה השולחן (דף פג).

566. כך סדר הפסוקים בנהגו העם (חנוכה).

טעמו שלא להוסיף פסוק מזמור שיר חנוכת הבית לדוד ע"פ הגמ' במס' ר"ה דף ל. שמבואר שם שאין לכפול את הפרק. וכיון שאומרו בסוף התפילה, אין לאומרו בשלימותו בתחילת הפרק ג"כ. ע"כ.

ונר' ליישב מנהגנו, דהקפידא שלא לכפול את הפרק הוא כשאומרו דרך אמירת הפרק. אמנם כאן אומרו בתוך הפסוקי דזמרה, ניכר שאינו אומרו בתורת "פרק". והכא עדיף טפי שאומרו בתורת מזמור ולא בתורת אמירת פרק. ונאע"פ שבדבריו לעיל כבר העלה

לחנוכת המזבח. ובשאר הימים הכהן קורא עד מלאה קטורת, והלוי עד הסיום, והשלישי חוזר וקורא מתחילת הקריאה של היום עד סופה. וביום האחרון מנהג קדום שבעליית ישראל חוזר לביום השמיני ומסדר כל הפרשה. ויש שהנהיגו שהכהן קורא מביום השמיני עד מלאה קטרת, והלוי מפר בן בקר עד ביום התשיעי, והישראל קורא מיום העשירי עד סוף הפרשה⁵⁶⁷.

מנהגי סיום תפילת שחרית בחנוכה

שם: לא אומרים בית יעקב והשיר של יום, אלא הפרק "מזמור שיר חנוכה הבית לדוד⁵⁶⁸. ובר"ח יש מקדימים ברכי נפשי למזמור של היום⁵⁶⁹. [ויש אומרים רק ברכי נפשי, ומזמור שיר חנוכה אומרים בהחזרת ספר תורה כמבואר בדברינו בסימן קל"ב].

מקור אבות

הנהיג הוא עצמו, וכתב טעם לדבריו, אך מנהג מחז"ק פאס, וכן החיד"א, שהשלישי חוזר וקורא מיום השמיני. וע' בשו"ת דרכי דוד (ס' נ"ב) והסיק שהטוב והישר שהכהן יקרא ברכת כהנים, ופ' נשיאים עד לפני המשכן ולוי מן ויאמר עד לחנוכה המזבח וישראל מן והי המקרב עד נחשון בן עמינדב. וביום שני הג' בקרבן הים. וכן נוהגין באלג'ריא. והזכיר הנוהגין שמשלימים פ' המנורה בפ' בהעלותך. וביום ח' כתב (בס' נ"ג) בשם הקח"ד שבאוראן ובתמנושית בהסכמת ר' מסעוד הכהן יש לקרות וביום השמיני בשני הימים ויחזור הישראל ויקרא וביום השמיני. ונהרא נהרא ופשטיה.

568. ע' בדברינו בסימן קל"ב.

569. כך המנהג וכמובא בספר דרכי דוד (סי' נד).

567. כ"כ הנוהג בחכמה (דף קמא) וז"ל: בענין הפסקת העולים לס"ת ביום שמיני של חנוכה, ראיתי שלוחי ציבור כל אחד תורתו בידו ועושה מה שלבו חפץ, ושאלתי את פי מוהר"א בוטבול הי"ו שהוא ג"כ שליח ציבור, ושימש ראשונים, ואמ"ל שהוא ראה מנהג בהכנס"ס של הגאון מו"ה יעב"ץ זצ"ל שנוהגים שהכהן והלוי ביום השמיני מפסיקין כדרך שהתנהגו בשאר הימים, ובישראל חוזר הש"ץ פ' ביום השמיני ומסדר לו כל הפרשה, ופרשה ראשונה של בהעלותך. וביהכנס"ס זו מנהגיה מיוסדים ע"פ מנהגי פאס יע"א. עכ"ד. וע' שם שהביא מקורות לכ"ז מדברי החיד"א בחיים שאל ח"א, וכ"מ בעוד פוסקים. עי"ש. וכן מהפרחי כהונה או"ח (סי' כא). ובשו"ת תבואות שם"ש (או"ח סי' עו) כתב שהישראל יקרא מיום העשירי ואילך. ואולם מבואר בגוף דבריו שכך

סימן תרפה – סדר ד' פרשיות

אמירת פיוט "מי כמוך"

סעיף ז: י"א שפרשת זכור ופרשת פרה אדומה חייבים לקוראם מדאורייתא.

בתפלת שחרית בשבת פרשת זכור נוהגים לומר הפיוט "מי כמוך" שחיבר ר' יהודה הלוי, ונוהגים לאומרו בתוך "נשמת כל חי", לפני מציל עני מחזק ממנו⁵⁷⁰, ויש שכתבו לאומרו אחרי חזרת הש"ץ⁵⁷¹.

פרשת זכור לנשים

שם: לא נהגו הנשים ללכת לבית כנסת לשמוע פרשת זכור⁵⁷².

מקור אבות

בסימן ס"ח. ויש מקומות שהוסיפו לפני פיוט "מי כמוך" שיר "שחות ברכי לארץ". והעתיק שיר זה בנהגו העם (פורים) בשם הג"ר שמואל אלבאז זצ"ל.

⁵⁷². כן המנהג פשוט מדורי דורות שלא להחמיר בזה, וגם ולא נשמע שהיו הנשים קוראות פרשה זו בביתם מתוך החומש (בפרט שבקושי היו יודעות נשי דידן לקרות). וכבר האריכו בזה באחרונים. והביאו שדעת החינוך דהן פטורות מקריאת זכור. ואף שהרבו האחרונים להקשות עליו, וע' בשד"ח (כללים סיק' ד' אות יג) דעת המחייבים, מ"מ מנהג העולם נתקבל כדברי האומרים שפטורות לגמרי. וע' במטה יהודה שתמה על המחייבים נשים לשמוע פרשת זכור. ועיין בשו"ת תורת חסד (סי' לז) שכ' "מנהג נשים שלנו שמעולם אינם שומעות קריאת פרשת זכור כלל וכו', וסיים שאין מהראוי להחמיר בזה, כי חומרא דאתי לידי קולא, שיבואו הנשים

⁵⁷⁰. כן העיד בנהג בחכמה (דף רל"ט): "מנהג שאומרים בשבת זכור פיוט "מי כמוך" בנשמת כל חי. וכן העיד ביפה ללב ח"ה (דף ח) שהמנהג בכל תפוצות ישראל לומר פיוט "מי כמוך" שתיקן ר"י הלוי ז"ל, יש אומרים אותו בנשמת כל חי ויש אומרים אותו אחר קדיש תתקבל של תפלת שחרית.

⁵⁷¹. כ"כ בנהג בחכמה (שם), "ויש בתי כנסיות שאומרים אותו אחר חזרת העמידה". וכ"כ בבית מנוחה וז"ל, וכן עיקר ודלא כהנהגין לומר מי כמוך בתוך פסוד⁵⁷² בשבת בתוך נשמת קודם "ומציל עני מחזק ממנו", דאין מנהג זה נכון, כי אין להפסיק בשום פיוט באמצע פסוד⁵⁷². עכ"ל. וביפה ללב העיד שם שכן מנהג ליורנו ואיזמיר. וכ"כ בשדי חמד (מע' מ' כללים סי' לח ד"ה גם בספר בתי כנסיות). וכן הביא בנהגו העם. ואולם לפי מה שנוהגים לומר פיוטים בימים נוראים בפסוקי דזמרה, ה"ה כאן. והארכנו בזה

סימן תרפ"ט – שהכל חייבים בקריאת מגילה

חוב שמיעת הנשים בקריאת המגילה ביום

סעיף א: הכל חייבים בקריאתה, אנשים ונשים וגרים ועבדים משוחררים. ומחנכים את הקטנים לקרותה.

יש שכתבו דמנהג הנשים שלא להקפיד לשמוע מקרא מגילה ביום מפני שהן טרודות בהכנת צרכי היום⁵⁷³.

מקור אבות

שכתבו הרבה ראשונים שצריך מצות קריאת המגילה ביום. ובנוב"ק (סי' מא) חידש דהמצוה בלילה מדרבנן, וביום מדברי קבלה. וכך הזהיר ביפה ללב (שם) שיזהרו הנשים לשמוע גם ביום שזהו עיקר החיוב. והטעם שכתבו משום שטרודות, צ"ע, דיכינו צורכי הסעודה ויתעסקו במצות היום לאחר הקריאה וככל נשי העולם שמדקדקים לשמוע גם ביום. ובשו"ת מים חיים כתב (שם) לדייק מלשון התוס' (כדף ד') שאף הן היו באותו הנס שאף הן "בספק" להשמיד. הרי דאצל הנשים לא היה וודאי שיהרגו, דאולי היו מניחין אותן כדי למלאות תאוותן. וע"כ כיון שחיובן מספק דיין לחייב אותן בלילה ולא ביום. ע"כ. ודבריו צע"ג דכוונת התוס' ברורה, שר"ל שאף הנשים היו בתוך שאר כלל ישראל שהיו בספק להשמיד, וגם הגברים היו באותו ספק.

אמנם אפשר ללמד קצת זכות למה מבטלין קריאת היום יותר משל לילה דוקא, ואע"פ שכתבו הראשונים שצריך זמן קריאתה ביום, דהנה בתוס' (דף ד')

על האנשים. וכן היה מורה החזו"א לשואליו (הנהגות החזו"א דף ר"ד) שאין הנשים צריכות לשמוע פרשת זכור. וכן שמעתי בשם הגר"צ אבא שאול זצ"ל, וכן שמעתי ממור"ר הגר"ע אורעבאך שליט"א. והוסיף שחמיו הגריש"א זצוק"ל מורה שאין להוציא ס"ת בשביל נשים לפרשת זכור. וע' בשו"ת קנין תורה ח"ז (סי' נו) שכך כתב: "במחוזותינו לא נשמע מעולם דבר זה להוציא ס"ת במיוחד עבור קריאה לנשים".

⁵⁷³. כן העיד הג"ר חיים משאש זצ"ל בספרו לקט הקמח (דף קנז): "המנהג הפשוט שלא לקרות המגילה לנשים ביום רק בלילה, מפני שהן טרודות בהכנות היום, ויש סמוכות רבות למנהג. כ"כ הרב אבי"ע בירדוגו זצ"ל". וכן העיד בשו"ת מים חיים ח"א (סי' ש) לדינא, ושליבו נוקפו על מנהג זה, ומצא סמך גדול בכת"י הר"ד משאש מספר מאורי אור עמ"ס מגילה אך כתב שלא ראה הדברים בפנים.

אמנם עדיין חייבים למשכוני נפשין למצוא זכות למנהג זה, בפרט לפי מה

ברכת המגילה לנשים

סעיף ב: אחד הקורא ואחד השומע מן הקורא יצא ידי חובתו, והוא שישמע מפי מי שהוא חייב בקריאתה, לפיכך אם היה הקורא חרש או קטן או שומה השומע ממנו לא יצא, ויש אומרים שהנשים אינם מוציאות את האנשים. הגה ויש אומרים אם האשה קוראה לעצמה מצרכה "לשמוע" מגילה, שאינה חייבת בקריאה.

יש אומרים שבקריאת המגילה לנשים אין לברך על מקרא מגילה, בין אם האיש מברך עבור הנשים ובין אם האשה מברכת לעצמה⁵⁷⁴. ויש

מקור אבות

שדייקנו מהר"ן. (וע"ע בגר"א סי' תרצב דמשמע דהוי חדא מצוה. וע"ע בצפנ"פ פ"א הל' י') והראשונים שכתבו דהעיקר הוא הקריאה ביום, זהו לשיטתם דמברך שהחיינו ביום. וכ"כ במאירי. וכ"כ הריטב"א (ד') שהביא דעיקר המצוה ביום ונהגו לברך שהחיינו ביום. אמנם לפי מה שאנו נוהגים בזה כהשו"ע והרמב"ם דמברך רק בלילה, הרי דנקטינן דעיקר המצוה בלילה, והכי נקטינן כעיקר. אשר ע"כ נהגו להקל טפי ביום. (ומש"כ הנו"ב דקריאת הלילה הוא רק מדרבנן ולא מדברי קבלה, לא משמע כן מהב"י (סו"ס תרצו) בשם הארחות חיים, שכתב דמגילה הוי דברי קבלה, וקאי גם על לילה ולא רק ביום שמצות שמחה גם בלילה). ברם עדיין צ"ע היאך לא הקפידו כלל בשמיעת המגילה, דנהי שעיקר המצוה בלילה מכ"מ אכתי מחוייבים לשמוע מגילה גם ביום. ורק עלה בידהו ליישב שהדברים קיל טפי ביום מבלילה. ועדיין צ"ע.

כתבו להוכיח שקריאת היום היא עיקר המצוה, מדמברכין שהחיינו גם ביום. וכ"כ המאירי והריטב"א. ומה"ט כתבו שנהגו לברך גם ביום שהחיינו. אמנם ברמב"ם (פ"א דמגילה) פסק דמברכין שהחיינו רק בלילה. וי"ל דס"ל דעיקר המצוה בלילה. וכן יש לדייק מהר"ן שם שכתב על דברי ר"ת שעיקר מצות הקריאה ביום, אבל הרמב"ם ס"ל דמברך שהחיינו רק בלילה. ולא הזכיר משהחיינו לעיל מיניה כלום, ומשמע שבא לאפוקי משיטת התוס' דסברי דעיקר מצותה ביום, ולומר שהר"ם ס"ל דעיקר המצוה בלילה ולכן מברך שהחיינו בלילה. ועי' בערה"ש (סי' תרפ"ז) שכתב לדחות דאולי הר"ם נמי ס"ל דעיקר מצותה ביום, רק לענין שהחיינו ס"ל לאומרו בלילה. ואולם מהר"ן מוכח שלא כדבריו. ועוד איכא כמה ראשונים דס"ל בהדיא דעיקר מצותה בלילה, ע' ברוקח (הל' ברכות סי' שסט) דעיקר המצוה בלילה. וכ"כ בשאלתות (פ' ויקהל).

⁵⁷⁴. כן העיד בספר נוהג בחכמה (דף קנ"ט) שיש שלא היו מברכות כלל, כדעת הפקודת אלעזר. וכ"כ בשו"ת עמק

ונר' מעתה דלפי מה שנפסק בשו"ע (סי' תרצב) כדעת הרמב"ם דמברך שהחיינו רק בלילה, ע"כ דעיקר המצוה בלילה, וכפי

יהושע ח"ה (ס"י יח), והביא כן מהשושנים לדוד. (וע' לקמן מה שנדון בדבריהם אי שייך בזה מנהג). וכן העיד בנהגו העם (פורים) שלא היו מברכין לנשים ולא היו הנשים מברכות.

והנה מנהג זה צריך ביאור, על סמך מה נהגו כן כשהלכה רווחת שגם אשה חייבת במגילה וגם בברכותיה וכמבואר בפוסקים.

והנה איתא בגמ' מגילה (דף ד.) שנשים חייבות במקרא מגילה שאף הם היו באותו הנס. ובהלכות שופר (ס"י תקפה) כתב הב"י בשם התרה"ד, דמי שכבר יצא ידי חובת תקיעת שופר ובא לתקוע כדי להוציא את חבירו, מן הדין לא יברך התקוע אלא השומע מברך, אבל אין נוהגין כן. ע"כ. ועפ"ז נחלקו הפוסקים ג"כ לענין מגילה, אי עדיף שהאשה תברך לשמוע או האיש יברך בשבילה על מקרא מגילה. ובפר"ח חולק על הרמ"א וס"ל דיברך האיש על מקרא מגילה, והסכים עמו המחזיק ברכה. אכן הרבה אחרונים פליגי, ומסכימים עם הרמ"א שהאשה תברך לשמוע מגילה כדמשמע מהתרה"ד דכן עיקר שהאשה תברך. וכן כתב לעיקר בשו"ת ויאמר יצחק (לקו"ד פורים ו'). וכן מורים הרבה פוסקים.

אמנם בספר יפה ללב (ח"ב אות א') כתב דלא נהגו הנשים לברך לעצמם שום ברכה, רק הולכות לביהכ"ס ושומעות הברכות שם, והביא כן בשם התפלה לדוד. וכ"כ בבן איש חי (פרשת תצוה אות א'): "ואם קראה בבית הכנסת וחוזר וקורא לנשים לא יברך בשבילם, וגם הם לא יברכו". אבל לא גילו הטעם בזה.

ולכא' צע"ג היאך הניחו ברכה שחייבות בה (ולא נראה שחששו לדעת המרדכי דאין לברך ביחיד אפילו ברכת המגילה שלפניה, דדעה זו נדחתה מההלכה, דהרי לחולה בביתו שפיר מברכין, ועל כרחך דלא חיישינן לשיטתו). והיה אפשר לבאר המנהג, דכיון דנשים שבימיהם לא יכולות לשמוע כל המגילה מילה במילה בלי להחסיר מילים, כיון דאין רגילות לזה, חיישינן לברכה לבטלה ולכן לא מברכות. ובאמת כן מבואר במקור דברי היפה ללב, שהוא מספר תפלה לדוד (עמאר דפ"ה ע"ב), ושם ביאר בהדיא דלא יברך להן מפני שא"א שיכוונו הנשים לשמוע כל הקריאה היטב מבלי לדלג תיבה אחת או יותר בשמיעתן, וכ"כ בעמק יהושע שם בשם השושנים לדוד, שלא ימלט שלא ישמעו מילה אחת. אלא שלפי"ז יש לעיין בדבר, דאף שהעידו שנשי מרוקו לא נהגו לברך וגם לא בירכו בשבילם, וגם מציינו להקת פוסקים שהעתיקו המנהג כן, ולא רק במרוקו נהגו כן אלא כך העיד הבא"ח במקומו, ולפניו היפה ללב, וכן בפקודת אלעזר ח"ג, וכך העיד בברית כהונה (דף צ"ו אות י"ד) שכן מנהג תונים. מ"מ יש לדון טובא איך הדין בימינו שאכשור דרא מבחינה זו ורוב הנשים יכולות שפיר לכוין לכל הקריאה, דאפשר שתברכנה, וכן ראיתי בספר חזון עובדיה על פורים (דף נ"ג) שכתב דאפי' לאותן שנהגו בחו"ל שלא לברך, בימינו שאכשור דרא שפיר רשאיות לברך.

ועוד יש מקום לדון בעיקר הנחת הפוסקים הנ"ל שנקטו דבר זה כ"מנהג", ממה שלא מברכים לנשים בביתם, דהרי

אומרים דהאשה תברך לשמוע מגילה⁵⁷⁵. וע' בהערה דאפשר שבימנו כו"ע יודו דיכולה לברך כל שיודעת בעצמה שיכולה לכוין לכל מילה.

מקור אבות

זלה"ה. ומעשה רב. עכ"ד. דמשמע שרק יחידים נהגו כן ואין לקבוע בזה מנהג ברור. ולכן נר' דיש לאשה לברך, כ"ש לפי מה שהוכחנו שטעם המנהג שנהגו שלא לברך היה מפני שלא היו יכולות להתרכז, ובימינו אם אשה יודעת בעצמה שיכולה להתרכז ולהתאמץ לשמוע מילה במילה, שפיר רשאית לברך כמנהג העולם וכפי שפסק הרמ"א.

575. כ"כ בשו"ת ויאמר יצחק (שם). וכן סתם בקיצוש"ע טולידנו (סי' תקס אות ז) כדעת הרבה פוסקים לברך "לשמוע" מקרא מגילה. ולא העיר בזה שיש מנהג שלא לברך כלום. ובשו"ת ליצחק ריח (שם) משמע כדעת הפר"ח והמחזיק ברכה שהאיש מברך על מקרא מגילה. וע' בספר נוהג בחכמה (דף קנ"ט) שכתב דיש בענין זה מנהגים שונים, יש שנוהגים לומר לאשה שתברך לעצמה, ויש שמברך הוא בשבילה, ויש שאינו מברך כלל אלא קורא להם המגילה בלא ברכה כלל. וכמנהג זה נהגו כמה ראשונים, והביא בשם מו"ר אביו שהיה אומר לאשתו להתחיל הברכה, והוא מסיימה. (וכפי שנהגנו כהסוברים דמהני "שומע כעונה" גם בחצי ברכה, כדעת רעק"א ולא כהחזו"א כמש"כ לעיל (בסי' רע"א) לגבי ברכת הקידוש. ע"ש).

היו קוראים לנשים בביתם כ"א לאשתו, או לכל היותר בקבוצות נשים קטנות, וא"כ איך אפשר לקבוע מנהג על דבר שלא נעשה בפרהסיא בפני העולם. ובדומה לזה העיר בשו"ת אורל"צ ח"א (סי' מח) בענין ברכה אחרונה של המגילה שלא נתקנה ליחיד, וכתב הרב פעלים שכן נהגו במקומו. והעיר שצ"ע היאך שייך לקבוע מנהג בדבר שאינו שכיח, והוא שייך רק כגון לחולה הכלוא בביתו שאינו מברך ברכה אחרונה. אמנם אולי לברך לנשים הוי דבר יותר שכיח. ובשו"ת ויאמר יצחק (שם) העתיק שאשה תברך לשמוע מגילה. וכן כתב בשו"ת ליצחק ריח (אות פ' סי' יב) ובקיצוש"ע טולידנו (דף שפז) ולא העירו כלל שיש מנהג שלא לברך, ואע"פ שדרכם לברר ולהזכיר מהו המנהג. וממה שלא העירו משמע שאינו ברור לקבוע בזה מנהג. ובאמת ע' בשו"ת עמק יהושע ח"ה (סי' יח) שהעתיק לשון השושנים לדוד (אור"ח סי' מח), ומדבריו נר' שאין הכרח שזהו מנהג מוסכם, דו"ל: נמצינו למדים מכל האמור דלצאת ידי כל הדעות יותר טוב לקרות להן בלא ברכה כלל, לא בתחילה ולא בסוף, דכבר העיד בנו אדוני ארץ מולדתינו ובית אבינו שכך היה נוהג הרה"ג כמוהר"ש לעדי זצ"ל, אביו של הרב המקובל כמוהר"ר ראובן לעדי

סימן תרצ – דיני קריאת המגילה

התנהגות הקהל בשעת הברכות

סעיף א: קורא אדם את המגילה בין עומד בין יושב, אבל לא יקרא בציבור יושב לבתחילה מפני כבוד הציבור.

בשעת ברכות המגילה נהגו שאין הקהל עומדין אלא יושבי⁵⁷⁶.

מקור אבות

וסיים דאנחנו לא נהגנו כן, וכ"כ בתפלה לדוד (סי' סו) וביפה ללב ח"ב (אות ב') וכן מובא בכה"ח (ס"ק ב'), ושכן הוא מנהג בית אל שאין עומדין אפי' בשעת הברכה.

ונראה שגם ע"פ הפשט יש ליישב המנהג בכמה אנפי, ראשית מה שכתב המג"א דיברך בעמידה, ומקור הדברים מהשו"ע בריש הל' ציצית, הנה הגר"א שם (ס"ק ג') כתב דמלשון רבינו יונה והטור לא משמע שצריך לברך מעומד, וכן משמע מהא דמברך על חלה מיושב אע"פ דהוי מצוה וא"כ הך מילתא במח' שנויה. ועוד יש לומר ע"פ מש"כ בספר מקראי קדש (פורים ל"ד) דבברכת המגילה י"ל שיכול לברך מיושב דלא בעינן ברכות המצוות מעומד אלא במצוה שעיקרה צריכה מעומד, כשופר ולולב, אבל במגילה שאפשר לשבת בשעת קריאתה ה"ה בשעת ברכותיה, וכ"כ בפני יהושע (מגילה כ"א). ועפ"ז י"ל דסגי במה שהש"ץ עומד מפני כבוד הציבור. וכשם שדי בזה לענין קריאת המגילה עצמה.

576. כ"כ בקיצוש"ע טולידנו (סי' תקכא א'): "וכן נהגנו במרוקו שאין עומדין הקהל אפי' בשעת הברכה". וכ"כ בשו"ת שמ"ש ומגן (ח"א סי' סג). וכ"כ בכנה"ג (סי' תרצג) שכן המנהג.

והנה המג"א (ס"ק א) כתב דמסימן ח' משמע שהברכה תהיה בעמידה, וציין לסי' קמ"ו דאיתא שם שגם השומע צריך לעמוד. ובמחה"ש ביאר דטעמו משום דכיון דהשומע חשיב כעונה, גם הוא צריך לעמוד. וכ"כ בביה"ל (ריש סימן תפט) וכן נפסק במ"ב שם. וכן העתיק בבית עובד (אות ט'). והרמ"ע (סי' קב) ובבא"ח פ' תצוה (ד') בפשיטות. גם בקיצוש"ע סיים דנראה דיותר טוב שכל הקהל יעמדו לכבוד הברכות של השי"ת. ומעתה צ"ב על מה סמכו לשבת בשעת ברכת המגילה.

ברם, מצינו כמה פוסקים שהעידו דהמנהג בארצותם שלא לעמוד בשעת הברכה, דבכנה"ג (בהגהות הטור סי' רצב) הביא דברי הרמ"ע שכתב שצריך לעמוד,

אמירת "ארור המן" באמצע קריאת המגילה

סעיף מז: צריך שיאמר ארור המן וברוך מרדכי, ארורה זרש ברוכה אסתר, ארורים כל זכו' ברוכים כל זכו'. וצריך שיאמר וגם חרבונה זכור לטוב.

אין למחות בנוהגים בשעה שהקורא מזכיר שם המן צועקים ארור המן⁵⁷⁷.

הוספת פסוקים ע"י הציבור בקול רם

סעיף יז: הגה יש שכתבו שנוהגין לומר ד' פסוקים של גאולה בקול רם, דהיינו איש יהודי וגו' ומרדכי ילא וגו' ליהודים היתה אורה וגו' כי מרדכי היהודי וגו', וכן נוהגין צמדינות אלו, והמון חוזר וקורא אותן.

ומנהגנו לומר בקול רם עוד ב' פסוקים א. בפסוק כי אם החרש תחרישי (ד, יד) (ויש מתחילים מ"רווח והצלה"). ב. וכל מעשה תקפו וגבורתו (י, ב)⁵⁷⁸.

מקור אבות

האידנא ע"י ההכאות חיסר מעלה זו בלא"ה).

578. כן עמא דבר. והנה מקור דברי הרמ"א מההגהות מיימוניות (פ"א דמגילה אות ז), וכתב שאין זה אלא מנהג שמחה בעלמא, שנהגו לשמח התינוקות ולזרום כדי שיתנו דעתן מתוך כך לשמוע קריאת המגילה. אמנם באבודרהם נתן טעם לאלו הפוסקים יותר משאר הפוסקים, שהוא משום כבוד מרדכי שנעשה הנס על ידו. ולפי הטעם הראשון של ההג"מ י"ל דמה שנהגו כן בעוד פסוקים הוא ג"כ רק כדי לזרז התינוקות, חוץ מפסוק "וכל מעשה תקפו" שהוא בין כה בסוף המגילה ואינו כדי לזרז התינוקות, ובפסוק זה ע"כ הטעם כמ"ש האבודרהם, משום כבוד מרדכי. וכן

577. כן המנהג. וכענין הזכר בלבוש (סעיף יז) דבשעה שאומרים המן יאמר שם רשעים ירקב. ובמג"א (ס"ק כא) הביאו, וכ"כ במ"ב. ומוכח מדבריהם שאין בו משום הפסק. ובטעם ההיתר אפשר לבאר דחשיב ליה כצורך המגילה, וכיון שיש ענין למחות זכר עמלק. ובאג"מ או"ח (סי' קצב) נתקשה בדבריהם, והסיק שמספק אולי יותר נכון שלא לאומרו. ונמשך אחריו הג"ר ידידיה מונסונגו זצ"ל בפרחי שושנים (דף נ"א). וסיים שכן אני נוהג בביהכנ"ס שלי. ברם אין אחר המנהג כלום, כפי שהסכימו כמה הפוסקים. (וגם הפרמ"ג שהעיר שם שיצא שכרם בהפסדם שמבלבלים הקורא, לא העיר מדין הפסק, רק שמאבד מעלת אגרת דהפסיק כדי נשימה. ובאמת

סימן תרצב – דיני ברכות המגילה

ברכת שהחיינו על קריאת המגילה ביום

סעיף א: הקורא את המגילה מברך לפניו שלש ברכות, על מקרא מגילה, ושעשה ניסים, ושהחיינו. וביום אינו חוזר ומברך שהחיינו. הגה ויש

אומרים אף ציוס מזכך שהחיינו.

המנהג הפשוט כדעת מר"ן שאינו חוזר ואומר שהחיינו בבוקר, דלא כמנהג אלג'יר ועוד מקומות בארצות ספרד שנהגו לברך גם בבוקר⁵⁷⁹.

ברכת "הרב את ריבנו" ביחיד

שם: ולאחריה נוהגים לברך "הרב את ריבנו" וכו', ואם לא בירך לא לפניו ולא לאחריה יצא. הגה ואין לזכך אחריה אלא צנזור.

יש שכתבו שנהגו לא לברך על ברכת המגילה לאחריה ביחיד כפסק מור"ם⁵⁸⁰.

מקור אבות

בכה"ח (ס"ק יג), שגם בקהילות הספרדים יש נוהגים לברך, וכתב דנהרא נהרא ופשטיה. שו"ר שבספר תולדות יצחק (ר' יצחק אבן שושן) שאין זה ברכה לבטלה. ומנהגנו כדעת מר"ן שנקט כהרמב"ם דמברכין רק בלילה. וטעם הדבר ע"פ מה שכתבנו בסי' תרפ"ט בדעת הרמב"ם, שס"ל שקריאת המגילה בלילה וביום הן חדא מצוה. כן משמע בגר"א (ס"ק ב') שדימהו לסוכה. וכן יש לדייק מהר"ן (דף ד). שאחרי שהביא דברי ר"ת שאמר שעיקר מצות המגילה היא ביום, כתב אבל הר"מ כתב דיברך שהחיינו בלילה, דמשמע שבא הר"ן למימר שעיקר מצותה בלילה, ודלא כר"ת.

580. כ"כ בשו"ת עמק יהושע ח"ה (סי'

ראיתי ביפה ללב (ס"ק י"ד) דבמקומו הוסיפו הפסוק כי גדול מרדכי ע"ש.

ובפסוק כי אם החרש תחרישי, מצאנו מנהגים חלוקים, יש מקומות שהתחילו הציבור לשורר כל הפסוק, ויש שהתחילו מרווח והצלה. ונהרא נהרא ופשטיה.

579. כן המנהג הפשוט. וכן העיד בספר זה השולחן (דף פ"ו), דלא כהרשב"ש בשו"ת (סי' נב) שהורה לברך. וכתב כדבריו מהר"י עייאש זצ"ל בדיני מנהגי ק"ק אלג'יר (דף כא) שנהגו לומר שהחיינו בקריאת המגילה ביום. וכן מבואר בראשונים בארצות ספרד, דהמנהג לברך שהחיינו ביום. כן העיד במאירי במגילה (דף ד'), ובריטב"א שם, שכן המנהג. וכ"כ ביפה ללב (ח"ב אות ד). וכן הביא זאת

ומעתה נחזור לדון במש"כ הרב עמק יהושע לקבוע מסמרות שמנהגו שלא לברך ברכה זו ביחיד, דכפי שתמה באורל"צ (שם) על הבא"ח היאך קבע שהמנהג בזה אצלם לברכה ביחיד, דהרי זהו מילתא דלא שכיחא, ה"נ יש לתמוה על הרב עמק יהושע היאך אפשר לקבוע בזה מנהג אצלנו ולומר שנהגו שלא לברכה ביחיד, הא הוא מילתא דלא שכיחא שמברכים בבית ליחיד, וגם אינ"ז דבר מפורסם. (ע' בדברינו בזה במבוא. ובדברינו בסי' תרפ"ט במה שתמהנו כן גם לענין ברכת המגילה לפני דקבע בזה מנהג. וצ"ע).
שוב מצאתי בספר וזאת ליהודה (סי' קנ) שכתב ע"פ הרדב"ז בפשיטות שמברך אחריה אפי' ביחיד.

ובמקום שיש ציבור של עשרה נשים, אם יכולות לברך. הדבר שנוי במח' הפוסקים. כי בספר מקראי קודש (פורים סימן לה) ועוד, כתבו דחשיב כמנין, כיון דהא דבעי' עשרה בנ"א במגילה אינו מדין דברים שבקדושה, אלא הוא רק ענין של פירסומי ניסא (כדעת ר"ן וריטב"א במגילה דף ד. והאריכו באחרונים בזה בדעת הבה"ג ע' אר"ש, ומרחשת, ואבנ"ז, ואכמ"ל). אך הרבה פוסקים נקטו שלא לברך ברכה זו גם בציבור של נשים, דלא מיקרו ציבור כיון שאינן מצטרפות לדברים שבקדושה. ובספר הליכות ביתה (פ' י"ד הל' כב) כתב דהמנהג שלא לברך. וכן דעת הגרש"ז זצ"ל, והגר"ש זצוק"ל, ויבלט"א הגר"נ קרליץ (בשם הג"ר י. דינר שליט"א). ושור"ר שכ"פ בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ג (סי' נה) דאפי' בעשרה נשים אין לברך בשם ומלכות ברכת הרב את ריבנו.

יה): "וכך היה אצלנו בערי מרוקו שכהנתי בהם בתור דיין, שהיחיד לא מברך ברכה אחרונה".

אולם לעצם הדין אם אפשר לברך אחריה ביחיד, הדבר שנוי במח' הפוסקים, דבב"י הביא מהארחות חיים בשם הירושלמי שאין לברך עליה אלא בציבור. אולם רבים הפוסקים החולקים על דין זה. ובערה"ש (ס"ק ה') כתב בשם השבלי הלקט שיש לברך אחריה גם ביחיד. וכתב שלא מצא בירושלמי כפי שכתב בשמו בארחות חיים. וכן הגר"א כתב דהירושלמי קאי על ברכת התורה ולא על ברכת המגילה לאחריה. וכ"כ בשו"ת הרדב"ז ח"ב (סי' תרסה). וכן באליה רבה, מאמר מרדכי, ערך השולחן (ס"ק ט"ו) ועוד, פסקו לפ"ז לברך לאחריה גם ביחיד. וכ"פ בבן איש חי (פ' תצוה), וכתב שכן נוהגים בבגדד. והנה בשו"ת אורל"צ ח"א (סי' מה) פקפק על מש"כ הבא"ח דהוי מנהג, דהא אינו דבר שכיח ומצוי, דנקבע עי"ז מנהג בדבר. ומ"מ כתב סימוכין לפסק הבא"ח, דכיון שאין ברכה זו אלא מנהג, כמו שאמרו בגמ' במגילה (כא:), ואם ירצה יוכל לברך כדמשמע מרש"י שם, ע"כ ראוי לברך עליה בשם ומלכות. וכן מבואר בשו"ת וישיב משה (שתרוג) ח"א (סי' שלב) שנהגו כן. ובכה"ח (סימן תרצ ס"ק קכד) כתב דממה שמר"ן לא העתיק הלכה זו, שכתב הארחות חיים משמע דפליג וס"ל דמברך לאחר המגילה גם ביחיד. ע"ש. וסיים דכיון דדבר זה הוי פלוגתא דרבוותא, הולכים בזה אחר המנהג, ונהרא נהרא ופשטיה.

נוסח הרב את ריבנו

שם: נוהגים לברך "הרב את ריבנו" ולא "הא-ל הרב את ריבנו"⁵⁸¹.

מקור אבות

שבסידור הרש"ש איתא "האל".
ולענין נוסח החתימה, מקובל לחתום:
הנפרע לעמו ישראל מכל צריהם האל
המושיע. וע' בכה"ח (ס"ק טו) שהביא
שינויי נוסחאות בזה.

581. כן המנהג. וכ"כ בתפילת
החדש. ובטור (סי' תרצב) הביא נוסח
זה בשם ר"ע גאון. וכ"כ הב"ח
שנהגו כדבריו. וכ"כ האליה רבה
ובגר"ז. ובכה"ח (ס"ק טז) הביא

סימן תרצג - סדר תפילת פורים

סדר הבדלה וקריאת המגילה במוצ"ש

סעיף א: אחר קריאת המגילה בערבית אומר ויהי נועם קודם ואתה קדוש. הגם אומרים "וימן לך", וקורין המגילה, ואח"כ מצדילין.

בליל פורים שחל במוצאי שבת אומרים אחרי תפילת שמו"ע "שובה ה'" עד "ואתה קדוש", ואז מברכים "בורא מאורי האש", ואח"כ קוראים המגילה. ואחרי המגילה ממשיכים "ואתה קדוש" וגומרים התפילה, ואז מברכים "בורא מאורי האש" ושאר ברכות ההבדלה⁵⁸².

מקור אבות

"מה טוב לו אם יאמר גם שאר הברכות דהיינו לומר סדר הבדלה קודם כדי לסדר ולומר ברכה זו על הכוס וכתחז"ל ע"ש. [וזה דלא כפי שכתבנו במהדורא קמא לברך רק בורא מאורי האש לפני המגילה, וגם בנהגו העם משמע שמבדילין הכל מקודם].

והנה בטור כתב שאומרים ויהי נועם לאחר קריאת המגילה. אבל מנהגנו מיוסד ע"פ הכלבו (סי' מה) שכתב דאומר ויהי נועם אחר י"ח ברכות, ואח"כ קורין את המגילה, ואחריה אומר ואתה קדוש. וכ"כ ביפה ללב (ח"ב אות א') שכן הוא מנהגם, וכתב שהטעם הוא כדי לומר מיד אחרי קריאת המגילה "ואתה קדוש" שכן במזמור אלי אלי למה עזבתני, שנאמר על אסתר, כתוב ואתה קדוש. והביאם בכה"ח (ס"ק ד' וס"ק ו') ושכן כתב הרו"ח פלאג"י (אות א') ועוד.

ובענין מה שנהגו לברך בורא מאורי האש לפני קריאת המגילה, בכלבו כתב

582. כן העיד מוהר"ש אבן צור בגליון סידורו, שמנהגנו שאם חל פורים במוצ"ש אומרים ויהי נועם וגו' עד ואראהו בישועתי, ומבדילין, ואח"כ קוראים את המגילה. וכתב שכן מצא בכ"י הרב שמואל אבן דנן זלה"ה בגליון הרד"א שלו, ע"כ. והו"ד בנהגו העם (פורים). וכ"כ בשו"ת תבואות שמ"ש (או"ח סי' עז) שכן קיבל ממו"ר אבא, שכן הוא המנהג. (כתב התשובה הוא הגר"ד משאש זצ"ל. והביא שם שהגר"ש משאש זצ"ל הציע לעשות אופן אחר, שיאמרו אחר המגילה "ובא לציון" עד "ועד עולם", לומר "ויהי נועם" ושוב "יושב בסתר" "ואתה קדוש". וע' שם מה שהעיר על דבריו). וגם בקיצוש"ע טולידנו (סי' תקד אות א) כתב שיש נוהגים כן. וכן ראיתי בשו"ת שארית הצאן (ח"א סי' קט) שגם מצא כתב יד, מוה"ר רפאל אבן צור במו"ה שלמה אבן צור שהעיד שכן נהגו בכל גלילות המערב. והעתיק מה שכתב הגרש"ב ז"ל בכתב ידו ממש והוסיף

ויש אומרים שברכת מאורי האש יסדרה על הכוס בהבדלה שאחרי קריאת המגילה. ונהרא נהרא ופשטיה⁵⁸³.

חצי קדיש לאחר שמו"ע

שם: אחר קריאת המגילה בערבית אומר ואתה קדוש.

אחרי תפילת י"ח, לפני קריאת המגילה אומרים חצי קדיש⁵⁸⁴.

ובא לציון אחרי המגילה

שם: בהרבה מקומות נוהגים להתחיל מ"ובא לציון" אחר שסיימו קריאת המגילה בין בלילה ובין ביום⁵⁸⁵.

מקור אבות

מבדילין, וברכת מאורי האש יסדרה על כוס. ויכולין לקרות המגילה קודם ברכת מאורי האש, דבהבדלה בתפלה סגי, וכן מנהגנו". אולם סיים שם דיש שלא נוהגין כן, ונהרא נהרא ופשטיה.

584. כן המנהג. וע' במג"א שכתב שיש מנהגים שונים בזה, דיש נוהגים לומר קדיש שלם. ובכה"ח (ס"ק א) סיים דכיון דאיכא פלוגתא בזה, ואין הדבר תלוי אלא במנהגים, כל אחד יחזיק במנהגו, ונהרא נהרא ופשטיה. וע' בקיצוש"ע טולידנו (סי' תקכד) שכתב דבשחרית יאמר אחר תפילת י"ח חצי קדיש, ויקרא המגילה, ולאחר "ובא לציון" יאמר קדיש תתקבל.

585. כן המנהג. והנה בטור כתב כן בשם ר"ע גאון, דבליל פורים אחר קריאת המגילה אומר ובא לציון גואל, ויש אומרים שאין אומרים אותו לפי שאין עיקר גאולה בלילה אלא מתחילין ואתה קדוש. ולפ"ז ביום לכו"ע מתחיל מובא לציון. וכ"כ בשו"ג לפ"ז, שאין אומרים אותו אלא ביום. אמנם בכלבו (סי' מה) כתב עוד טעם להסמכת ואתה קדוש

בזה מחלוקת, שיש אומרים לברך על האש קודם קריאת המגילה, כדי שלא יהנה מאורו בלא ברכה. וי"א שאי"צ לשנות סדר ההבדלה, כיון שכבר נפטר בברכת יוצר המאורות. ובב"י (ס"ו תרצג) כתב דטעמא דמסתבר הוא לברך קודם המגילה בורא מאורי האש, שלא יהנה. ולענין דינא פליגי בזה הפוסקים היכי קי"ל, די"א ע"פ מש"כ בב"י או"ח (סי' רצח) דקריאה לאור הנר לאו מלאכה היא ולכן רשאי לומר מאורי האש אחר המגילה. ויש אומרים דנפטר במה שהבדיל בתפלה, ולכן עדיף לברך בורא מאורי האש בתוך ההבדלה, כמו בכל מוצ"ש. אך רבים מן האחרונים חולקים וס"ל דיברך בורא מאורי האש לפני המגילה. כ"פ בפרח שושן (כלל ג' אות ב'), בית יהודה (דף קז), ב"ד (סי' תצא), ומהריק"ש וברכ"י, ועוד. וכן משמע שנקט בכה"ח (ס"ק י') לעיקר להלכה. וכפי שהעידו שכן המנהג במרוקו. וזהו ע"פ דעת הב"י שדעתו נוטה כן.

583. קיצוש"ע טולידנו שם: "וכן הוא מנהגנו במרוקו, שקורין מגילה, ואח"כ

כפילת הפסוק האחרון בפרשת "ויבא עמלק"

סעיף ד: מוציאין ס"ת וקורין בפרשת ויבא עמלק אע"פ שאין בה אלא ט' פסוקים, וכופלין פסוק אחרון כדי להשלים לעשרה פסוקים. הגה ואין המנהג לכפול פסוק האחרון של הפרשה.

המנהג הפשוט שהש"ץ כופל פסוק האחרון כדי להשלימו לעשרה, ויש מקומות שנהגו שתחילה הציבור כופלו ואחרי זה הש"ץ חוזר וקוראו מתוך הס"ת⁵⁸⁶.

מילה בפורים

שם: הגה כשיש מילה צפורים מלין המינוק קודם קריאת המגילה.

נהגו בארצות המערב למול התינוק לאחר קריאת המגילה⁵⁸⁷. אך כל

מקור אבות

להשלים לעשרה פסוקים. וכ"כ בשכנה"ג והו"ד בכה"ח (ס"ק כז).

ובענין מנהג כמה מקומות שתחילה הציבור אומרו ואחר"ז הש"ץ חוזר וכופלו, כתב לזה בשו"ת מים חיים (שם) טעמא דמסתבר, דאם חוזר עליו הש"ץ לבדו אינו מוכח דחוזר עליו כדי להשלים י' פסוקים אלא נראה כמתקן איזו טעות שהרגיש בקריאתו הראשונה. ע"כ נהגו שתחילה הציבור יחזרו על הפסוק.

587. כן כתב בקיצוש"ע טולידנו (סו"ס תקכד): "מנהגנו דאם יש מילה לעשות אותה אחר התפלה. וכן כתבו הרבה פוסקים". והנה פסקו של הרמ"א שנוי במח' כדהביא בד"מ שם, דדעת המהרי"ל דימול לפני המגילה, כדי שיהיה גם הוא בכלל יהודי, ולומר ליהודים היתה אורה וגו', ועוד דאורה זו תורה, ושמחה זו מילה. אמנם בתרה"ד (סי' רסו) כתב שאחד מן הגדולים פסק

למגילה, שהוא מפני שחייב מקרא מגילה ביום נלמד מקרא דכתיב אקרא יומם ולא תענה, ובאותו מזמור נאמר ואתה קדוש, ע"כ נהגו להסמיק את ואתה קדוש למגילה, וכן ציין בגר"א ושו"ג. ולפ"ז צריך להתחיל מואתה קדוש בין ביום ובין בלילה. אמנם מנהג הרבה מקומות במרוקו כרב עמרם גאון, לומר בין ביום ובין בלילה ובא לציון גואל.

586. עיין בשו"ת מים חיים ח"א (סי' דש) שהמנהג בכמה מקומות, שהציבור אומר הפסוק האחרון, והש"ץ חוזר וכופלו מתוך הס"ת, וכן כתב בנהגו העם (פורים).

ומקור הלכה זו מהא דאיתא במס' מגילה (דף כא:) דאין פוחתין מעשרה פסוקים. ובר"ן (יא. ד"ה מתני') הקשה דא"כ היאך קורין פרשת ויבא עמלק שאין בה אלא ט' פסוקים, ותירץ דהיכא דסליק ענינא שרי. וכן דעת התוס' והרא"ש. וכן נקט הרמ"א לעיקר להלכה. אמנם בב"י סיים דעכשיו נהגו לחזור על פסוק אחרון כדי

זה אם הברית מילה אינו מתקיים בתוך הבית הכנסת, אבל בימינו שמלין בבית הכנסת חזרנו למחלוקת הפוסקים אם לעשות הברית לפני קריאת המגילה⁵⁸⁸.

מקור אבות

והברית מילה תמיד היתה בבית היולדת, וא"כ י"ל שמטעם זה היה פשוט אצלם שהמילה לאחר התפילה. וא"כ יש לדון איך הדין בימינו שנוהגים לעשות הברית מילה במקום התפלה, דיתכן שבזה אין מנהג, וחזרנו למחלוקת הפוסקים מתי לעשות הברית מילה.

מי שנולד או נימול בפורים, המנהג המקובל שקורין לבן מרדכי, ולבת אסתר כ"כ בתשב"ץ ח"ג (סי' ח) וביוסף אומץ (סי' תרצח). והביא כן בנוהג בחכמה (עמוד יב).

דימול אחר התפלה, כבשאר הימים, וכן הסכים לו התרה"ד, וחשיב מקרא מגילה תדיר כיון שזמנה קבוע. ע"ש. וע"ע במש"כ בבדק הבית ביו"ד (סי' רסב) בשם או"ח, וכן נקטו הרדב"ז ח"א (סי' רנא) להלכה, ונמשכו אחריהם הפר"ח, והגר"א, וכ"כ ביפה ללב (ח"ב אות י') ובכזה"ח (ס"ק ל).

588. הנה כאשר הברית מילה מתקיימת במקום אחר, לכו"ע מלים את התינוק לאחר התפלה כדפסק בערה"ש (סעיף ה'). ובארצות המגר"ב הנשים הקפידו שלא לצאת מן הבית עם התינוק,

סימן תרצד - דין מעות פורים לעניים

אופן נתינת מחצית השקל

סעיף א: הגה י"א שיש ליתן קודם פורים מחצית מן המטבע הקצוב באלו מקום ובאלו זמן, וזכר למחצית השקל שהיו נותנין באלד. ומאחר שג' פעמים כתוב במורה "תרומה" בפרשה, יש ליתן ג', ויש ליתנו בליל פורים קודם שמתפללים מנחה, וכן נוהגין בכל מדינות אלו. ויש ליתן ג' חלאי "גדולים" במדינות אלו כי אין מטבע ששם מחצית עליה מלכד זו וגו'.

יש אומרים שנהגו כהרמ"א לתת רק מחצית מהמטבע הנהוג במדינה בלי להתייחס למחיר של כסף נקי⁵⁸⁹. גם לא נהגו לקנות מהגבאי

מקור אבות

(קל"ז), ושואל ונשאל (ח"ג סי' לב) הובא שכן הקפידו בתונים. (ובקיצוש"ע טולידנו העתיק דברי הכה"ח כדרכו בספרו). ומה שלא נהגו כן במרוקן לתת מחצית המטבע, נקטו כפשטות דברי מור"ם שיש לתת ג' חצאי מטבע המצוי באותו מקום, ולא הצריך שיהיה בשיעור כסף הנמצא בזמננו. והנה כן מבואר במקור הדין דנתינת מחצית השקל במרדכי (מס' מגילה סי' תשעז) דמה שנותנים ג' מחציות פורים הוא משום דכתיב ג' פעמים מחצית השקל. ובאמת במטה יהודה תמה בעיקר דין זה שנתנו ב' מהתרומות רק פעם אחת להקמת המשכן ומה שייך זכר לזה. וגם ברמב"ם משמע שאין דין זה. וכ"כ בכה"ח (י"ט) שמטעם זה בעלי השו"ע לא העתיקו דין זה. וא"כ אף שמחמירין לעשות זכר זה, דיו שנחמיר כפי הכתוב במקורות דין זה, והוא מהמרדכי, ושם לא הזכיר לתת שיעור של מחצית השקל

589. כ"כ בנהגו העם (פורים): "בענין מחצית השקל היו נוהגים לתת רק מחצית מהמטבע הנהוג "נץ ריאל" מבלי להתייחס למחיר של 1 גראם כסף נקי. וגם מבלי להתייחס לקנות מיד הגבאי מטבע כסף ולתת תרומתו, והכל בשתיקה כי כמה מהגאונים ערערו על זה שכיון שקרא עליהן שם שקלים תפסין הקדש".

והנה בכה"ח (ס"ק כ) כתב דמי שידו משגת יעשה זכר למחצית השקל בשלימות, דהיינו שיתן מטבע שמצוי באותו מקום ששמו מחצית, ויש בו כסף מזוקק שיעור מחצית השקל או יותר, ושיעורו ג' דרה"ם כסף. ואם לא נמצא כזה במקומו וכו'. ואם אין ידו משגת לזה אז יתן מטבע ששמו "חצי" הנהוג באותו מקום. ע"ש. ויצא לפי שערי הכסף המצויים כעת דצריך לתת בערך ששה דולר ארה"ב לשיעור מחה"ש אם יתן ג' מטבעות. ובספר ברית כהונה

שלוש מטבעות של כסף, לקיים בהם המצוה. ובפרט שיש שפקפקו בדבר⁵⁹⁰.

מקור אבות

כלום. ואם נתכוונו הוא והגבאי לקנין גמור, אכתי זו עצה רק לראשון, אבל לשאר הבאים אחריו אין רשות לעשות החלפות עם מעות אלו, ושוב כתב ליישב דאולי אדעתא דהכי נותנים. ע"ש. וכ"כ בנהגו העם שם, שמטעם זה חששו לא לקחת מהקופה, כי אולי נתפס בזה הקדש.

מכסף מזוקק. וע"ז מבוסס מנהגנו כפשוטו.

590. מה שלא נהגו לקנות מטבעות כסף מהגבאי או מהקופה, לקיים בהם המצוה, ע' בביה"ל (ד"ה ויש ליתן) שפקפק במנהג זה, דאם נותן לו הגבאי את המטבעות רק ע"ד שאלה ממילא גם הוא אינו נותנם לצדקה שהרי לא נתן

סימן תרצה – דיני סעודת פורים

סעודת פורים כשחל פורים בער"ש

סעיף ב: הגה וכו' וכשחל פורים ניום ששי יעשה הסעודה נשמרית משום כבוד שבת. נהגו אבותינו כשחל פורים בער"ש, מפסיקים הסעודה באמצע, ומקדשים ומסיימים הסעודה בשבת, ומזכירים שניהם בברכת המזון⁵⁹¹.

מקור אבות

רק כתב דבחר תחילת סעודה אזלינן ומברך ברהמ"ז ועל הניסים. וכ"כ בנהר מצרים שכן הוא הדרך הישרה וכן נוהגים בירושלים וכן אנחנו נוהגים. וכ"כ בנתיבי עם שתמיד נמשך הסעודה לליל ט"ז דלא כהמקובלים דנוהגים לעשותו בבוקר דוקא.

591. כן העיד בשו"ת שאלו לברוך (טולידנו) סימן ע"ו, וכ"כ בשו"ת קרית חנה דוד (ח"ב ס' צ') שכך צריך לעשות. וכן הביא בשו"ת ויען שמואל (מרציאנו) ס' כ"ט שהסכים לעשותו באופן זה של פורס מפה ומקדש.

וכן מצינו לרבים מגדולי ספרד שנהגו והנהיגו כן. ע' במהריק"ש בהגהותיו

סימן תרצו – דיני הספר ותענית ועשיית מלאכה בפורים

אבילות בפורים

סעיף ד: כל דברי אבילות נוהגים בחנוכה ובפורים. הגה ומ"מ ילך לצית הכנסת לשמוע המגילה, ואם יכול לאסוף מנין צדיתו לקרות המגילה עדיף טפי. וי"א שאין אבילות נוהג בפורים לא ב"ד ולא ב"ט, וכן נוהגין. ואפילו אבילות יום ראשון נדחה מפני פורים, אבל דברים שצנענה נוהג, ואע"פ שאין נוהג אבילות בפורים עולה לו למנין ז' ימי אבילות כמו שבת, וכן פסק הרצ צעמנו צטור יו"ד סי' ת"א.

אין אבילות בפרהסיא נוהג בפורים כמו בשבת, כפי שפסק בשו"ע יו"ד סימן ת"א⁵⁹². וי"א שביום ראשון של האבילות נוהגים אבילות אפי' בפורים⁵⁹³.

מקור אבות

דוד (סי' תצו). ובברכ"י (או"ח סי' תרצו) הוסיף שכן הורינו הלכה למעשה, כפי שהביא משמו בויאמר יצחק. ונמשכו אחריהם כל הפוסקים. ע' בכסא אליהו (ס"ק ב). וכ"כ הגר"ח פלאגי בשו"ת חיים ביד (סי' קכה), שכן פסק החקרי לב, ושכן נוהגים באיזמיר. ובזרע אמת (קב), ובשלחן גבוה, והביאו בנהר מצרים (פורים ז').

593. כ"כ בשו"ת קרית חנה דוד (סקלי) ח"ב (סי' פח) ע"פ מש"כ הדרישה ביו"ד ליישב הסתירה הנ"ל שבשו"ע, ותירץ דבאבילות דיום ראשון לא דיברו בזה כלל, דכיון דהוי מה"ת הרי הוא דוחה מצות משתה ושמחה דפורים דהוי דברי קבלה. וכתב, "והגם שמור"ם באורח חיים כתב שנוהגין לדחות אפי' אבילות ביום ראשון מכ"מ אנן דסמכינן אתכא דמרן ז"ל לא נהגינן הכי".

592. כן העיד בשו"ת ויאמר יצחק (לקו"ד פורים ג'): "מנהגנו שאין אבילות בפרהסיא נוהג בפורים, כמו בשבת. וכן העלה בס' ברכ"י (סי' תרצו) הלכה למעשה". כן פסק השו"ע ביו"ד. וכ"כ הרב ב"ד (סי' תצו). והעתיק דבריו בנוהג בחכמה (דף יב).

ואע"פ שמר"ן כאן פסק כדברי הרמב"ם דאבילות נוהג בפורים, ומשמע לכאורה דר"ל אפי' בפרהסיא, אמנם ביו"ד (סי' תא ס"ז) פסק כדברי הרמ"א, שרק דברים שבצינעא נוהג. וכן הכריע שם בב"י. וכבר העירו האחרונים בסתירת דבריו. וע' בדרישה הובא בש"ך שם דיש לחלק בין אבילות יום הראשון לשאר הימים. אך לשון מר"ן שלא חילק באיזה ימים איירינן. ולהלכה נקטו האחרונים שהעיקר כדברי מר"ן ביו"ד, שהלכה באבל כדברי המיקל, כ"כ בשו"ת בית

משלוח מנות לאבל

סעיף ו: יש מי שאומר שהאבל חייב לשלוח מנות. הגה אצל אין שולחין לאצל כל י"ב חודש וכמו שיתבאר צו"ד סי' שפ"ה עיין שם. ואם אין צעיר אלא האצל עם אחר חייב לשלוח לאצל כדי לקיים משלוח מנות אלא"כ מחל האצל על מנתו.

וכן המנהג שהאבל שולח משלוח מנות כיון שהוא מחוייב במצות היום, ורק נוהג אבילות בצינעא. אבל אין שולחים אליו משלוח מנות כיון שאין שואלים בשלומו כל י"ב חודש⁵⁹⁴.

מקור אבות

שנוהגים דלא כמר"ן לגבי מה שהאבל לא שולח מנות, אבל ודאי שהוא רשאי לקבל.

אך מנהגנו שלא לשלוח לאבל מנות כפשטות דברי מור"ם, וכן הסכמת רוב הפוסקים. דיעויין בט"ז שם שכתב דלמעשה אין לשלוח לאבל משלוח מנות, אם הוא לא איש עני וכדעת הגר"א. וע"ע באליה רבה (אות ח') שאפי' לנוהגים להקל בשאילת שלום, מחמירין הכא. וכ"כ בחיי אדם. וכן פסק במ"ב (ס"ק יט), ובבן איש חי (פ' תצוה) שלא ישלחו לו מנות כלל. וכן העתיק בכה"ח ובקיצו"ע טולידנו ולא העירו שיש בזה מנהג אחר.

594. כן המנהג כדברי הרמ"א שציין ליו"ד סימן שפ"ה דאיתא שם שאין שואלין בשלומו. וכן העיד הגר"י מאמן שליט"א. וכן ציין בגר"א. אמנם במג"א פירש שכוונת הרמ"א לומר שכשם שבשבת אין נוהג אבילות בפרהסיא ה"ה בזה. ובט"ז כתב דכוונתו למה שנוהגים להקל בשאילת שלום. ולפי דבריהם מותר לשלוח לו מנות. וכן מצינו לכמה פוסקים שנקטו להלכה שמותר לשלוח לאבל משלוח מנות. ויש מקומות שנהגו כן. ע' בשו"ת איש מצליח (סי' נא) שכתב שמנהג ג'רבא להיפך, דהאבל לא שולח מנות ואחרים שולחים לו.

וכ"כ בנהר מצרים (פורים ז). וביאר שדיין

מנהגי ק"ק
טאנכיר יע"א

הסכמת הרה"ג רבי עמרם אסייג שליט"א לקונטרס מנהגי טאנכיר

בעזה"ת

Sephardic
Rabbinate
of Toronto

הרב עמרם אסייג ס"ט
Haham Amram Assayag

7026 Bathurst Street, Thornhill, Ontario L4J 8K3 * Tel: (905) 669 7654 x 220 * Fax: (905) 669 6243 * rabbinate@kehifacentre.com

בס"ד ח"י סיון המוכתר בכתר תורה התשע"ג

בא לפני האברך החשוב ידי"ן ר' שמעון בן מרגי הי"ו וכידו רשימה מליאה של כל מנהגי קה"ק עוב"י טאנכיר המהוללה מנהגים ותיקים מיוסדים על אדני פז אשר קבעו הראשונים. הלא הם המנהגים אשר עליהם גדלתי וזכיתי ללמוד אותם מאדוני אבי ע"ה שהיה מחשובי שליחי הצבור בטאנכיר ותלמידו המובהק של ר' שמואל בן עטר נ"ע אשר נמנה ביחד עם הד"המצ ר' ימין הכהן נ"ע כראשי חברת התלמידים אשר יצקו מים על ידי הד"המצ החה"ש מורנו ר' יהודה בן שימול וצוק"ל הם מעבירי מסורת המנהגים סולת נקיה וכל דבריהם קושט ואמת למרות שהיו בתי כנסת בודדים שהיה להם מנהגים אחדים ממקום אחר.

זכינו בקהלתנו עוב"י טורונטו לרכז שרידי הפליטה ולהיות מהקהלות המעטות אשר מנהגי טאנכיר עדיין חיים וקיימים בכל תקפם בל נסטה כמלא נימה מדרכי הראשונים.

לכן בעברי על גליוני הקונטרס הנ"ל שמח לבי לראות איך האברך המאסף הנ"ל הקפיד על כל הפרטים וכל הדקדוקים של כל מנהג ומנהג למען הכין דבר שלם ומתוקן הכל בטוב טעם. ואמינא לפעלא טבא יישר כוחו וחילו לאורייתא.

אפריון נמטיה לרה"ג ר' מרדכי לבהר שליט"א מחבר ספרי "מגן אבות" על מנהגי מרוקו שרחש לבו דבר טוב ובקש לקבוע מנהגי טאנכיר בתוך ספריו למען ילמדו אותם דורות הבאים כל ישכחו אותם. יהי רצון שחפץ ה' בידו יציל ויברך על המוגמר ויוסיף להפיץ מעינותיו חוצה להגדיל תורה ולהאדירה.

ר' יצחק אסייג
ג"ח

מנהגי ק"ק טאנכיר יע"א

הועבר ע"י הרה"ג עמרם אסייג שליט"א

רב הראשי לקהילת הספרדים בטורונטו,

נלקט ע"י הצעיר שמעון שמואל בן מרגי ס"ט

שחרית של חול

- לא הקפידו ללבוש טלית גדול בימי החול רק הת"ח אבל בשבת יש נוהגים ללבוש טליתות. אבל היו לובשים טליתות קטנות ומברכין עליהם על מצות ציצית.¹

- נהגו בכל יום לפני שחרית לומר סדר האלפא ביתא עפ"י סדר הראשי תיבות של אנא בכח וכו' כגון יום ראשון אב"ג ית"ץ, יום ב' קר"ע שט"ן וכו'. ואח"כ אומרים פרק ד' של תהילים (בקראי ענני) וגם פרק ק"ל (שיר המעלות ממעמקים). ובשבת ויו"ט במקום שתיהם אומרים מזמור שיר ליום השבת (וביו"ט מתחילים משוב להודות) ואז שרים אגדלך ואח"כ אומרים קדיש יהא שלמא (ואם אין מנין אומרים קדיש בתוך הקרבנות כשיש מנין או אחר ברוך המקדש שמו ברבים או קודם איזהו מקומן). ואז פסוקי, אמרי האזינה בינה הגיגי הקשיבה לקול שועי מלכי ואלהי כי אליך אתפלל. ה' בוקר תשמע קולי בוקר אערך לך ואצפה. הביטה ענני ה' אלהי האירה עיני פן אישן המות. כי לא בזה ולא שקץ ענות עני ולא הסתיר פניו ממנו ובשועו אליו שמע. כי לך ה' הוחלתי אתה תענה ה' אלהי. יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ה' צורי וגואלי. ואח"כ אומרים פסוק ויהי נועם ה' אלוהינו עלינו ומעשה ידינו כוננה עלינו ומעשה ידינו כוננהו וממשיכים לשחרית.

- בתוך סדר הקרבנות אנו נוהגים לומר רק פסוקי מוסף של שבת ולא של ר"ח.² ויש שאין אומרים גם הפסוקים של שבת.

1. עיין שו"ת עטרת שלמה (סי' א) שגם היה מנהג זה בטיטואן.

2. עיין שו"ע (סי' מח) וז"ל בשבת אומרים אצל פרשת התמיד פסוקי מוסף דשבת אבל לא בר"ח ויו"ט מפני שקורין בתורה בפסוקי מוסף עכ"ל.

- אחר תני בר קפרא אנו נוהגים להוסיף רק הפסוק לה' הישועה ולא הפסוק השיבנו ה' אליך. ויש מוסיפים השיבנו רק בעשי"ת.

- נוהגים לומר אנשי אמונה ותמהנו מרעות בכל יום שני וחמישי. ויש בתי כנסיות שאומרים אנשי אמונה רק ביום ב' ותמהנו מרעות רק ביום ה'.

- אחר קריאת התורה בכל יום אומרים מי שברך לקהל.

- בשעת הוצאת ס"ת, בתוך הפסוקים של רוממו נהגו להוסיף הפסוק וזאת התורה אשר שם משה לבני ישראל קודם הפסוק תורה צוה לנו משה מורשה קהילת יעקב.

- אין אומרים יהי חסדך קודם אשרי ורק בשבת מוסף אומרים אותו.³

- בימי ספירת העומר אומרים בכל יום למנצח בנגינות אחר הושיענו משום שהוא מזמור של העומר⁴. ואין אנו רצים לבטל השיר של היום לארבעים ותשעה ימים ע"כ אומרים אותו אחר הושיענו.

- בערב יו"ט אומרים מזמור של אותו חג אחר הושיענו והעיר הרה"ג עמרם אסייג שליט"א משום שהשפע מהחג מתחיל לרדת מחצות ואומרים מזמור של חג לקראת החג.

- נהגו לומר ברכו לפני קוה ולא לפני עלינו לשבת. והעיר הרה"ג עמרם אסייג שליט"א שהוא משום יתומים קטנים שקדיש על ישראל קשה להם לאומרו, ואמרו קדיש יהא שלמא ומשום חשיבות ברכו אמרו אותו אחרי הקדיש הנ"ל.

מנחה של חול / ערבית של חול

- בכל מנחה של השנה (בין בתענית בין בשבת בין ביו"ט) אומרים תכון תפילתי מיד אחרי אשרי.

- קודם ערבית נהגו לומר שיר המעלות הנה ברכו ה' ואז הפסוקים יומם יצוה עד לעולם הללויה ואז אנו מוסיפים פרק קי"א וקי"ב של תהלים והעיר הרה"ג עמרם אסייג שליט"א משום שיש בו האלפא ביתא כעין אשרי למנחה ואח"כ ממשיכים לותשועת צדיקים, ויעזרם ה', חזקו ויאמץ, ה' צבאות עמנו, ה' צבאות אשרי, ה' הושיעה, ואז קדיש. ואין אנו נוהגים לומר לדוד ה' אורי קודם ערבית (אפילו בחודש אלול)

3. כן נדפסו בסדורים ישנים (תפלת החדש, ובית עובד)

4. האבודרהם שיש נוהגים לאומרו בימי העומר בשחרית וערבית.

- בימי ספירת העומר אנו מוסיפים למנצח בנגינות (מזמור של העומר) קודם ערבית.

- בעשי"ת קודם ערבית אנו נוהגים לומר במקום שיר המעלות וכו', כל המזמורים שאומרים קודם סליחות. תפלה לדוד שמעה ה' צדק, לדוד משכיל אשרי נשוי פשע, בבוא אליו נתן הנביא, לך דומיה תהלה, רצית ה' ארצך, תפלה לעני כי יעטף, ואח"כ ממשיכים לערבית.

- אנו נוהגים לומר יראו עיננו בכל יום.⁵

- נוהגים שאין החזן אומר הקדיש לפני העמידה אלא רק מי שהוא בתוך שנתם של אבילות או מי שיש לו נחלה. ויש בכנ"ס שרק מי שיש לו נחלה אומרים הקדיש ולא כל האבלים.

- אחר שיר למעלות וקדיש יהא שלמא אומרים ברכו, קוה, אין כאלוהינו, תנא דבי אליהו, קדיש על ישראל⁶, ואז אומרים עלינו לשבח. ובחודש אלול אומרים לדוד ה' אורי אחר ברכו קודם קוה. ובימי העומר, מברכים על הספירה אחר קדיש על ישראל קודם עלינו.

- אחרי שסופרים את העומר אנו נוהגים לומר רק למנצח בנגינות ולא אנא בכח.⁷ והעיר הרה"ג עמרם אסייג שליט"א דאפשר שאין אנו אומרים אותו משום שהוא זמן אבילות ואין מנהגינו לומר אנא בכח בתוך הלוייה כמו שאר הספרדים.

מנהגי קבלת שבת

- אחר מזמור לתודה אומרים הפסוק מי יתן מציון ישועת ישראל וקדיש יהא שלמא ואח"כ אומרים מזמור לדוד הבו לה'.

- אין אנו נוהגים לומר אנא בכח וכל ישראל, אלא אחר מזמור לדוד ממשיכים מיד לבמה מדליקין.

- ביום שאין אומרים במה מדליקין (כגון בשבת חנוכה, ושבת יו"ט, ושבת חוה"מ) אין אומרים רבי אלעזר וקדיש על ישראל אלא ממשיכים ללכה דודי והעיר הרה"ג עמרם אסייג שליט"א משום שעיקר הוא במה מדליקין ואם לא

5. עיין בשו"ת שמש ומגן (ח"ד חאו"ח סימן עז אות ה)

6. זה כעין מש"כ בטור סי' רלז, וגם מנהג זה הביא בסדור חסד לאברהם לרבי אברהם אנקאווא.

7. כן נדפסו בסדורים ישנים (תפלת החדש, ובית עובד)

אומרים אותו אין אומרים קדיש משום שהקדיש בא רק משום אמירת במה מדליקין. ויש שנהגו לומר במה מדליקין בשבת חנוכה.

- מנהגינו ליישב באמירת מזמור שיר ליום השבת וה' מלך, ורק אנו עומדים בשעת בואי בשלום.

- בימי ספירת העומר אחר מזמור שיר ליום השבת וה' מלך גאות אומרים למנצח בנגינות.

- מר"ח אלול עד הושענה רבה אחר מזמור לדוד ה' רועי אומרים לדוד ה' אורי.

- ביגדל אנו גורסים אלה שלש עשרה עקרים הם יסוד תורת משה ונבואתו, במקום אלא שלש עשרה לעקרים הן הם יסוד דת אל ותורתו.

- ביגדל הקפידו לגרוס יתן ולא נותן.

סעודת שבת

- אין אנו נוהגים לומר בשבתכם לשלום.

- יש אנשים שנוהגים לומר אחר ברכת המזון של שבת ויו"ט הפיוט בנדיגאמוס שהוא כעין ברכת המזון בספרדית.

שחרית של שבת/ יו"ט

- נוהגים שמתחילים מויהי אחר ולא מאלהינו ואומרים עד וישב אברהם בבאר שבע ואז מדלגים עד אשרינו מה טוב חלקנו והעיר הרה"ג עמרם אסייג שליט"א משום שפרשת עקידה אינו נחשב בקשות בשבת.

- בפסוקי דזמרה אין אנו מוסיפים המזמורים השייך לאותו יום, כגון הודו לה' כי טוב בפסח. ואפילו ביום כיפור אין מוסיפים שום מזמורים.

- מנהגינו לומר ברוך שאמר של פ"ז תיבות, אבל יש בכנ"ס בטאנכיר שאומרים ברוך שאמר הארוך. והנהגים לומר ברוך שאמר הארוך היו אומרים תיבת ברוך אל חי וקים לנצח קודם ברוך מעביר מפילה ומביא אורה.⁸

- בשבת בשלח (וגם בשביעי של פסח) אומרים הפיוט אשירה כשירת משה קודם שירת הים אבל שאר הפיוטים שהמרוקאים נוהגים לומר בתוך פסוקי דזמרה (כגון מי כמוך של פורים וכל הפיוטים של ר"ה ויו"כ) אמרים אחר חזרת הש"ץ של שחרית.

8. נוסח זה מביא בהאבודרהם ואנו נמשך אחריו אע"פ שלא מצאתי נוסח זה בשום סידור.

- הקדיש לפני העמידה של מוסף נוהגים שהאבלים או מי שיש לו נחלה אומרים אותו.

- בעמידה של מוסף נוהגים לומר למשה ציות במקום תכנת שבת.⁹

- אחר עמידה של מוסף אומרים כל ישראל, רבי יהודה, ורבי חנניה, ואז קדיש על ישראל, אין אנו נוהגים לומר אין כאלוהינו ותנא דבי אליהו כשאר מרוקו רק בשבתות בין פסח לשבועות אחר אמירת הפרק של פרקי אבות אומרים אין כאלוהינו בנעימה וגם אומרים אותו בתרגום ספרדית ואז אומרים הפסוקים תהילת ה' ידבר פי וגם הפסוק ואנחנו נברך יה ואז קדיש על ישראל.

מנחה של שבת ויו"ט / מוצאי שבת

- אין אנו נוהגים בימי הקיץ לומר ספר איוב, דניאל, ומשלי קודם מנחה בין שבועות לר"ה כשאר מרוקו אלא בכל שבת בשנה קודם מנחה אומרים תהלים.

- אנו נוהגים ליישב באמירת ואני תפילתי ורק השליח ציבור עומד.

- הקדיש לפני העמידה נוהגים שהאבלים או מי שיש לו נחלה אומרים אותו.

- בכל מנחה של שבת אומרים הללויה אודה ה' ולא אומרים תהלים שונים בכל שבת, אלא בשבת לפני יו"ט, ר"ה, חנוכה, ופורים במקום הללויה אומרים המזמור של החג. ושבת לפני יו"ט אומרים פרק י"ז שבתהלים. וגם בין פסח לשבועות מחלקים האלפא ביתא (ארבע אותיות לכל שבת) ואחר הארבע אותיות אומרים למנצח בנגינות ורק שתי שבתות לפני שבועות אומרים שש אותיות לגמור כולם, והשבת לפני שבועות אומרים המזמור של שבועות ולמנצח בנגינות. אבל יש קצת בכנ"ס שאומרים תהלים שונים בכל שבת.

- במוצאי שבת (וגם במוצאי יו"ט) אנו נוהגים לדלג על תיבת אתה חוננתנו ה' אלוהינו מדע והשכל ומתחילים מאתה אמרת.¹⁰

- בברכת הלבנה נוהגים לומר דוד מלך ישראל חי וקים קודם תנא דבי רבי ישמעאל.

9. עיין בסדר תפילה להרמב"ם וגם בטור (סי' רפו) אומר שבאשכנז נוהגים לומר תכנת שבת ובספרד נוהגים לומר למשה צוית. וע"ע בכה"ח שם סק"א שהארי"זל הקפידו לומר תכנת שבת ושינו כל הספרדים ועשו כדעת הארי, ואנו לא נמשך אחריו.

10. זה כנוסחת הרמב"ם בסדר תפילה, וכן באבודרהם, וגם בסדר תפילה של ר"ע גאון. ועיין בבית יוסף ריש ס' רצד, וגם בדרישה ודרכי משה שם שהסכים שלא להתחיל מאתה חוננתנו אלא מאתה אמרת.

מנהגי ראש חודש

- אומרים כל הפסוקים מפתחו לי עד נגילה ונשמחה בו פעם אחת ואח"כ חוזרים לפתחו לי עד נגילה ונשמחה בו פעם שניה והעיר הרה"ג עמרם אסייג שליט"א ואומרים כדרך זה משום שיש קפידה על סדר הפסוקים.

- אין כופלים הפסוקים של ברוך הבא בשם ה' ואל ה' ויאר לנו רק הפסוקים של אלי אתה ואורך והודו לה' כי טוב.¹¹

- אומרים יהי רצון של ר"ח בשעת פתיחת ההיכל רק ביום א' של ר"ח ולא ביום ב'. וגם בכל יו"ט אומרים יהי רצון בשעת פתיחת ההיכל רק ביום ראשון.

מנהגי חודש ניסן ופסח

- מנהג ישראל לומר קרבנות הנשיאים כל יום של חודש ניסן ואנו נוהגים לאומרן אחר תני בר קפרא קודם תנא דבי אליהו.

- שתי מוצ"ש קודם פסח לפני ערבית נוהגים לומר המזמור של פסח ואח"כ אומרים פסוקי גאולה הנדפס בסידורים (חסדי ה' אזכיר וכו').

- בליל שני של פסח אחר המזמור של חג אומרים למנצח בנגינות קודם ערבית (שביליל שני של פסח הוא יום ראשון של ספירת העומר. וכן בכל ערבית ושחרית עד שבועות).

- ביום הראשון של ספירת העומר קודם הברכה נהגו לשיר הפיוט ברכו לאל בשירה.

- בימי פסח קודם מנחה מחלקים שיר השירים לחמש ימים ואומרים אותו בנעימה מיוחדת לפסח ומתרגמים אותו בלאדינו וגם אומרים מדרשים ולכל פסוק בלאדינו, ואח"כ אומרים אין כאלהינו, וקדיש יהא שלמא.

- בימי חוה"מ בשחרית אחר מזמור החג אומרים גם המזמור של העומר (למנצח בנגינות).

11. עיין בטור (ס' תכב) שכן היה מנהג בספרד. ועיין בב"י שם שכתב וז"ל, נראה שטעם מנהג ספרד הוא משום דמשום דברוך הבא בשם ה' ואל ה' ויאר לנו אין צריך לכפול מפני שמעצמם הם כפולים. שכנגד ברוך הבא בשם ה' כתוב ברכונכם מבית ה'. וכנגד אל ה' ויאר לנו כתוב אסרו חג בעבותים וכו', שע"י קרבנות הקרבים במזבח הקב"ה מאיר לנו. אבל אלי אתה ואורך והודו לה' שהם פשוטים צריך לכופלם ועל שתי פסוקים אלו בלבד הוא שאמר רבי כופל בה דברים עכ"ל.

- בימי חוה"מ במנחה אחר העמידה נוהגים לומר בצאת ישראל כמו שעושים ביו"ט, משא"כ בחוה"מ סוכות אנו אומרים למנצח בנגינות.

- בשבת חוה"מ או בשבת ויו"ט אומרים הפיוט חג ושבת אחר קדיש קודם ברכו לפני ערבית. ויש אומרים אותו קודם קדיש שלא יבוא לידי הפסק בין קדיש לברכו.

- בערבית של שביעי ושמיני של פסח אחר עמידה במקום בצאת ישראל אנו נוהגים לומר הלל הגדול (תהלים קל"ו) ואח"כ קדיש יהא שלמא.¹²

- אחר ערבית של שמיני של פסח נוהגים לומר יגדל הארוך (יגדל ה' אלוהים חי וכו'). ולא אומרים אותו בשבת חוה"מ או בשבת ויו"ט.

- בשביעי של פסח בשעת פתיחת ההיכל אומרים הפיוט יביאני אל חי (Ya Viene El Senor) הנמצא אצלנו (הודפס לקמן עמוד תנב), וביום שמיני בשעת פתיחת ההיכל אומרים הפיוט יקרבנו ה' (הודפס לקמן עמוד תנב).

- קודם עלית שירת הים (וגם בשבת פרשת בשלח) נהגו לשיר הפיוט אז שר משה וישראל.

- הפטרת שמיני של פסח נוהגים לתרגם אותו לקאסטלאנו או לאדינו בנעימה מיוחדת. וכל הקהל אומרים הפסוק של ההפטרה עם החזן ואחר כל פסוק החזן אומרים התרגום.

- במוצאי פסח אנו מתחילים ערבית עם הפסוקים ברוך הבא בשם ה' עד כי לעולם חסדו משום שנאמר בו אסרו חג.

- במוצאי יו"ט אחרון אחר ערבית אומרים הקטע תערב רינתי.

מנהגי שבועות

- נוהגים בשעת פתיחת ההיכל לקרוא הכתובה לשבועות, ואנו נוהגים ביום א' לקרוא הכתובה שמתחיל בסימנא טבא. וביום ב' קוראים הכתובה שמתחיל בדודי ירד לגנו, וזה היפך המנהג של שאר המרוקאים. והעיר הרה"ג עמרם אסייג שליט"א וזה מפני שכתובה של בסימנא טבא הוא יותר קרוב לנו שהוא מחבר על ר' חביב טולאדנו שגר בטאנכיר וגם מתחילים בסימנא טבא ושיהיה בסימן טוב.

12. עיין במסכת סופרים פרק יח הלכה ב שאומרים שזהו מזמור של שביעי של פסח. אבל משום שאין אנו רוצים לחלק המזמור של החג משאר ימי פסח (וגם עפ"י קבלה המזמור שאנו אומרים הוא מזמור הנכון) אנו אומרים אותו אחר העמידה כדי לקיים שניהם.

- אחר קריאת הכתובה ביום א' נוהגים לשיר הפיוט לכבוד תורה ההדורה (הובא לקמן עמוד תנג). וביום ב' אחר הכתובה נוהגים לשיר הפיוט יעלת חן ושוכנת בשדה (הובא לקמן עמוד תנג).

- קודם העליה לעשרת הדברות (וגם בפרשת יתרו ואתחנן) נוהגים לשיר הפיוט אשיר שירתי בפי ולשוני (הובא לקמן עמוד תנד).

- מנהג הספרדים לקרוא אזהרות בשבועות, ואנו נוהגים לקרוא האזהרות של ר' שלמה אבן גבירול מיד אחר העמידה של מוסף ונוהגים ביום א' לקרוא המצות לא תעשה וביום ב' המצות עשה וזה היפך המנהג של כל הספרדים וגם כל המרוקאים, וגם אנו קוראים האזהרות של ר' יצחק בן ראובן קודם מנחה, ובאזהרות אלו ביום א' קוראים המצות עשה וביום ב' המצות לא תעשה. ומנהג זה שמהפכים האזהרות לר' שלמה אבן גבירול משום שבכל יום של שבועות מזכירין כל התרי"ג מצות ביום א' מצות לא תעשה של שלמה אבן גבירול והמצות עשה של ר"י בן ראובן. וביום ב' המצות עשה של ר' שלמה אבן גבירול והמצות לא תעשה של ר"י בן ראובן. והעיר הרה"ג עמרם אסייג שליט"א שגם אנו רוצים להזהיר במצות לא תעשה יותר מלעשות המצות עשה על פי הפסוק "סור מרע ועשה טוב" לכך אנו מתחילים במצות לא תעשה.

- אחר קוראים האזהרות של מוסף אומרים אין כאלוהינו ואח"כ אומרים קדיש. - אנו נוהגים לקרא מגילת רות קודם האזהרות של ר"י בן ראובן, ומחלקין אותו לשני ימים, ומסיימים ביום א' עם פרק ג' פסוק ז', ומתחילין ביום ב' פסוק ח' ויהי בחצי הלילה. אחר קריאת רות אומרים הפסוק ישלם ה' פעלך וכו' וקדיש יהא שלמא.

- אחר קריאת האזהרות של ר"י בן ראובן אומרים אין כאלוהינו ואומרים קדיש יהא שלמא.

- במוצאי שבועות אנו מתחילים ערבית עם הפסוקים ברוך הבא בשם ה' עד כי לעולם חסדו משום שנאמר בו אסרו חג.

- במוצאי שבועות אין אומרים תערב רינתי, כמו במוצאי שאר ימים טובים מפני שכבר אמרנו בסוף האזהרות של ר"י בן ראובן.

מנהגי תשעה באב

-אנו נוהגים לדלג כל פסוקי נחמה שהוא בסוף כל קינה רק בערבית, אבל בשחרית אנו נוהגים לאומרם.

- בשעת הוצאת ס"ת בשחרית אנו נוהגים לומר הקינה קול ברמה נשמע בלילה (הקינה הזה אומרים אותו בתקון חצות)

- בתשעה באב מתרגמין ההפטרות של שחרית ללאדינו כמו שעושין בפסח (אבל לא בנעימה).

מנהגי סליחות

- מנהגינו לפתוח הסליחות עם הפיוט אשתחוה אפים ארצה (הוא אחד מבקשות של יו"כ הנדפס במחזור לוורנו זכור לאברהם קודם שחרית).

-אחר הפיוט למענך אלהי אנו נוהגים לומר פסוקים אלו: ה' שמעה ה' סלחה וכו'. ה' צבאות עמנו משגב וכו', ה' צבאות אשרי אדם וכו', ה' הושיעה המלך יעננו וכו', השיבנו ה' אליך ונשובה וכו' שזה הפתיחה לעיקר הסליחות כמו שאנו עושים ביו"כ. ולא כשאר ספרדים שאומרים רק ה' שמעה ה' סלחה וכו' והשיבנו ה' אליך ונשובה וכו'.

- נוהגים לענות לרחמנא אמן ולא בדיל ויעבור ורק בתפילות יו"כ עונים בדיל ויעבור (חוץ מנעילה שעונים אמן).

- בערב ר"ה ובערב יו"כ נוהגים לומר אחר רבונו של עולם, עוד רבונו של עולם ויהי בעלות השחר כנדפס בסליחות ומרפא לנפש.

- הנוסח שלנו אראלי מעלה... בחירי סגולה... גלגלי טהרה... נקראים שה פזורה... ולא אומרים המוני מעלה כלל. וגם אנו נוהגים לומר אחר כל קטע ה' הוא האלהים שלש פעמים.

- קודם מיוחד באהיה אשר אהיה אומרים הפסוק והיה ה' למלך על כל הארץ וכו' (וכן בסליחות של יו"כ).

- נהגו לומר עשה למען זכות אסיר תקותך ולא צדיקך.

- אומרים הפיוט יה שמע אביונך רק בערב ר"ה ויו"כ ולא בכל עשי"ת.

- לא אומרים כלל הפיוט אם אפס רובע הקן אלא ממשיכים לזכרון לפניך בשחק.

- אחר זכרון לא נהגו לומר אל מלך יושב אלא במקומו אומרים אל ארך אפים אתה ובעל הרחמים והעיר הרה"ג עמרם אסייג שליט"א משום שכל אל מלך יושב האחרון כמו ביו"כ אומרים דבר אחר במקומו.

- אחר סליחות בכל יום נוהגים לתקוע תרועה גדולה.

מנהגי ראש השנה

- נוהגים לומר המזמור של החג אחר אחרות קטנה ויש שנוהגים לאומרו קודם אחרות קטנה.

- נוסח של יהי רצון של פתיחת ההיכל של פרנסה כמנהג טאנכיר (מובא לקמן עמוד תנה).

- הרבה אנשים נוהגים לאכול הסימנים רק בליל א' של ר"ה ולא בליל ב'. אבל קצת נהגו לאכול הסימנים בשני הלילות.

- רוב בתי כנסיות לא נהגו לומר הפיוט ה' שמעתי שמעך יראתי. אבל יש קצת שנהגו לאומרו.

- בשחרית של ר"ה מנהגינו לומר הפיוטים אחר החזרה של שחרית משום שאין אנו רצים לעשות הפסק גדול בפסוקי דזמרה. והפיוטים שאומרים בטאנכיר הוא שונה משאר מרוקו. ביום א' אומרים אלהי אל תדינני, שואף כמו עבד, ידי רשים, למענך אלהי (פיוט מסליחות). וביום ב' אומרים שופט כל הארץ, יה שמך ארומך, יענה בכור אבות (פיוט זה הוא מבקשות של יו"כ מובא לקמן עמוד תנה).

- בנוסח הקדיש תענו ותעתרו (בכל התפלות של ימים נוראים) לא נוהגים לומר כל חמישים שערים אלא אומרים תענו ותעתרו ברחמים מן השמים, תקובל צעקתכם, תשמע ברחמים וברצון תפלתכם, ויענה קול עתירתכם, ויאזן לקול שועתכם ויאיר האל אפלתכם, וישלח הקב"ה רפואה שלימה למחלתכם ותכתבתו לחיים טובים ולשלום וקיים בכם מקרא וכו'.

- נהגו ביום א' אומרים הפיוט עת שערי רצון קודם תקיעת שופר, וביום ב' אומרים אותו בשעת פתיחת ההיכל. והעיר הרה"ג עמרם אסייג שליט"א משום ביום א' הוא פתיחה להשופר אבל ביום ב' שכבר תוקע אתמול הוא רק לעורר רחמים ואומרים אותו בשעת פתיחת ההיכל.

- זה סדר תקיעת שופר לב' ימים: ליום א' מתחיל בפיוט עת שערי רצון, ואחר אומרים פסוקים שהוא מתחיל בעלה אלהים בתרועה, עד כל יושבי תבל, ואחר אומרים הפסוקים של קולי שמעה כחסדך עד מן המצר קראתי יה. ואז אומרים למנצח לבני קורח (ז"פ), ואז אומרים הברכה. וביום ב' הסדר כמו ביום א' אלא במקום עת שערי רצון אומרים הפיוט ה' בקול שופר.

- בכל החזרות של ר"ה לא נהגו לומר קודמם אתאנו לחלות פניך, רק קודם חזרת מוסף אומרים אתאנו הראשון עד ריקם מלפניך, וממשיכים לאוחילה לאל אחלה פניו.

- אחר עמידה של מוסף אומרים ביום א' אומרים הפיוט ה' יום לך אערוך תחינה וביום ב' אומרים הפיוט שמע קולי אשר ישמע בקולות, ואחר כך אומרים כל ישראל.

- בטאנכיר לא נהגו לומר תפילה הפרנסה ביום של ר"ה רק בערבית.

מנהגי יום כיפור

- במנחה של ערב יו"כ אחר עמידה אומרים רק שיר המעלות ממעמקים ולא למנצח לבני קורח, ויש אומרים רק למנצח.

- מתחילים כל נדרי עם פרשת העקידה, ולא אומרים שני הפיוטים של שמע קולי ולך אלי תשוקתי. אלא מתחילים מויהי אחר עד והארץ אזכור והעיר הרה"ג עמרם אסייג שליט"א משום שהוא עורר הרחמים ואין היה זמן לומר גם הפיוטים משום שהקפידו כל שאפשר לומר כל נדרי קודם שקיעה.

- נוהגים לומר כל נדרי בלשון עבר שני פעמים ראשונים והפעם שלישית אומרים בלשון עבר ועתיד.

- אחר כל נדרי אומרים קם רבי שמעון, ואחר אומרים שרוי לנו, ואחר מברכים שהחינו, ואחר מברכים המדינה, ואז עושים השכבות לכל החכמים, ואח"כ מחזירין הס"ת.

- הנוסח של שרוי לנו כפי מנהג טאנכיר (מובא בנספחים עמוד תנו).

- בשעה שמחזירים את הס"ת אין נוהגים לומר ימלך ה' לעולם, ומזמור לדוד.

- אחר העמידה של ערבית (ובשבת אחר ברכת מעין ז') אומרים הרבה פסוקים ופיוטים קודם סליחות וזה הסדר שאנו אומרים: מתחילים מתפלה לדוד שמעה ה' עד תפלה לחבקוק הנביא. אז מדלגין עד הפסוק ה' שעמתי שמעך יראתי וממשיכים עד שומע תפילה עדיך כל בשר יבואו, ואז אומרים הפיוט אנא ה', ואז אומרים שלשה הפסוקים של שומע תפלה עד יבואו אליך הרוחות ומדלגים הפיוט הנשמה לך. וממשיכים עם הפסוקים של הנשמה לך והגוף פעלך עד שמך נקרא בקרבנו, ומדלגין עד הפסוק אתה הוא ה' לבדך. ואומרים הפיוט משתחווים. ואחר אומרים רק הפסוק הראשון האחרון של הקטע של פסוקים. (ה' אורי וישעי, וה' שמע תפלת). ואחר אומרים הפיוט אנא בקראנו ואחר אומרים הפסוקים שאומרים קודם כל הסליחות (אחר הפיוט בשאר תפילות) שהוא פתיחה לסליחות לעיקר הסליחות ה' שמעה ה' סלחה. ה' צבאות עמנו משגב, ה' צבאות אשרי אדם, ה' הושיעה המלך יעננו, השיבנו ה' אליך ונשובה וממשיכים לאל מלך יושב.

- במקום אל מלך יושב האחרון של כל התפילות ביו"כ אומרים במקומו בית אחד מהפיוט שלש עשרה מידות גמר העניו (מובא לקמן עמוד תנו).

- נהגו בכל תפילות יו"כ אחר הווידוי אומרים אשמנו מכל עם ולעינינו עשקו עמלנו ולא אומרים אותו אחר הרבנו של עולם אלא קודם אותו כמו בסליחות של אלול.

- במקום יגדל אומרים הפיוט לך אלי תשוקתי שלא אמרוהו קודם כל נדרי.
- אומרים סדר קדושה של ר' יהודה הלוי קודם החזרה, (ומי שהנהיג לומר ה' שמעתי שמעך בשחרית אומרים אותו אח"כ) ובכל התפילות של יו"כ אומרים סדר קדושה קודם חזרה ולא בתוכה.
- קודם הסליחות של כל התפילות ביו"כ, אחר הפיוט הפתיחה להסליחות אומרים פסוקים אלו: ה' שמעה ה' סלחה. ה' צבאות עמנו משגב, ה' צבאות אשרי אדם, ה' הושיעה המלך יעננו, השיבנו ה' אליך ונשובה ואז ממשיכים להסליחות.
- אחר הסליחות של שחרית אומרים הפיוטים של שחרית ולא אומרים אותם בפסוקי דזמרה, וגם מנהגינו ביו"כ לומר רק הפיוט של שנאנים שאננים ולא השלשה הראשונים.¹³
- אומרים נוסח סדר העבודה לפי מנהגינו.
- אומרים כל שלשה הפיוטים של אשרי עין ראתה כל אלה.
- ברבוננו של עולם במוסף (רבוננו של עולם בראותי בחורותי סר הלם) נהגו לומר עד הכר לך מה עמדי ומדלגין עד ראה כי אני אנוס.
- נוהגים אחר עננו במוסף אומרים קטע שעה שועת דלים קודם אל מלך יושב.
- נוהגים לומר בין מוסף למנחה הפיוטים בן אדמה ושוכני בתי חומר. ואם יש זמן עושים השכבה לכל מי שרוצה.
- מתחילים מנחה בפרשת העקידה מויהי אחר עד המזבח סביב ואומרים אח"כ יהיה רצון.
- בסליחות של מנחה נוהגים לומר קודם עשה למענך אם לא למעננו מוסיפים עשה למען מלאכיך הקדושים והטהורים.
- אחר קדיש תתקבל של מנחה אומרים מזמור לדוד שיר לך דומיה תהלה, ואחר קדיש יהא שלמא ואח"כ אומרים עלינו.
- אין אנו אומרים יגדל אחר עלינו של מנחה.
- אין אומרים הפיוט ברכי נפשי של ר"י החסיד רק יהי רצון קודם נעילה.

13. עיין שו"ע (סי' תרכ) וז"ל טוב לקצר בפיוטים ובסליחות כדי למהר בענין שיתפלל מוסף קודם שבע שעות עכ"ל.

- אחר הפיוט אל נורא עלילה קודם אשרי אנו אומרים הפיוט מלכי עולם בורא (הוא פיוט שאומרים בסליחות קודם אשרי). ואין אנו אומרים שום פסוקים קודם אשרי רק שני הפיוטים.

- עונים אמן לרחמנא בנעילה ולא בדיל ויעבר.¹⁴

- אחר רחמנא קודם ויעבור אומרים הפיוט אנא כעב זדוני, ויש שאין אומרים אותו.

- אחר ענינו אלהי המרכבה מוסיפים ענינו מגן אבות ענינו, משגב האמהות, עזרת השבטים, ואח"כ אומרים אלהא דמאיר, אלהא דבר יוחאי, ורחום וחנון.

- יש אומרים שמע ישראל וכו' קודם ויעבור האחרון.

- אומרים אל מלך יושב האחרון ואח"כ אומרים שלש עשרה מידות גמר ואח"כ ויעבר.

- ב"ג מדות האחרון תוקעין תשר"ת תש"ת תר"ת.

- בשעה שהחזן אומר ה' הוא האלהים הקהל אומרים בלחש קראתי בכל לב, ואין החזן אומר בקול רם קראתי בכל לב.

מנהגי סוכות שמיני עצרת ושמיחת תורה

- המזמור של החג שאנו נוהגים לומר הוא פרק ע"ו בתהלים (נודע ביהודה אלהים) שזה המזמור של החג כדאיתא במסכת סופרים¹⁵, ואין אנו נוהגים לומר פרק מ"ב ומ"ג. ויש קצת שאומרים כל שלשתם.

- ביו"ט וחוה"מ אומרים הושענות אחר הלל קודם קדיש תתקבל אבל בשבת חוה"מ או בשבת יו"ט אומרים אותם אחר אשרי (אחר קריאת התורה) קודם ברוך ה' אשר נתן מנוחה.

- בהושענות אנו נוהגים להוסיף אחר למענך לא יתמו שנותיו לדור דורים, למענך הנותן רוזנים לאין ומלכים ושרים למענך צופה עתידות מה יהיה בסוף דורים.

- בהושענות אחר קטע הראשון של אותו יום (וגם בהוש"ר אחר הקטע הראשון של כל הקפות) אומרים אנא האל הנראה בחזון ובמחזה יברך אל עליון את כל

14. עיין שו"ת שמש ומגן (ח"ד או"ח סי' יח אות י).

15. פרק יט הלכה ב.

הקהל הקדוש הזה, כברכת כל חכם ונביא וחזזה, תקרב רינתי לפניך ה', יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ה'.

- בימי חוה"מ במנחה אחר העמידה אנו אומרים למנצח בנגינות ולא כשאנו עושים בפסח.

- בשבת חוה"מ או בשבת יו"ט אומרים הושענות של שבת וגם של אותו יום אבל אין מקיפין את הבימה.

- בהוש"ר אין אנו אומרים נשמת כל חי בפסוקי דזמרה אלא התפילה כמו שאר ימי חוה"מ.

- בכל הקפה בהוש"ר אחר הפסוק תודיענו קודם הקטע של אנא בכח אנו אומרים הפסוק ויאמר אליהם ישראל אביהם אם כן אפוא זאת עשו קחו מזמרת הארץ בכליכם והורידו לאיש מנחה מעט צרי ומעט דבש נכאת ולט בטנים ושקדים והעיר הרה"ג עמרם אסייג שליט"א שפסוק זה להסיר המקטרגים. ויש אומרים אח"כ תהלים כ"ט (הבו לה' בני אילים) ואח"כ אומרים הקטע של אנא בכח.

- אין אומרים י"ג מידות בהוש"ר.

- בשבת יו"ט או בשבת חוה"מ אומרים הפיוט חג ושבת כמו שפרשתי לגבי פסח.

- בשעת פתיחת ההיכל ביום שמע"צ נוהגים לומר הפיוט נפוצותינו כנס אל עיר נאמנה. וביום שמחת תורה אומרים הפיוט לכבוד תורה ההדורה.

- ביום שמחת תורה במקום יגדל בערבית אומרים יגדל הארוך. ואומרים אותו רק ביום אחרון של החג ולא בשבת חוה"מ או בשבת יו"ט.

- אחר ערבית בשמחת תורה נוהגים לעשות הקפות, וגם עושים אותם ביום אחר קריאת התורה אחר אשרי קודם מוסף.

- מתחילים ערבית של מוצאי חג עם פסוקי ברוך הבא כמו שאנו עושים בפסח.

- במוצאי יו"ט אחרון אחר ערבית אומרים תערב רינתי.

מנהגי חנוכה ופורים

- בשבת זכור אומרים הפיוט מי כמוך אחר עמידה של שחרית ולא בתוך פסוקי דזמרה, וקודם אמרית מי כמוך נוהגים לומר הפיוט אשירה נא חסדי אל.

- בערבית של פורים נוהגים לומר הפיוט "פורים פורים פורים לנו" אחר יראו עיננו קודם קדיש.

- אחר קריאת המגילה בשעה שהחזן מגללין אותה הקהל אומרים הפסוק ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר עד שהמגילה נגלל ואז החזן מברך הרב את ריבנו.

- אנו נוהגים לומר אחר הברכה של הרב את ריבנו, ארור המן, ברוך מרדכי וכו'. וכל אלו אומרים אותה פעם אחת ולא ג' פעמים, החזן אומרם והקהל אומרם אח"כ.

- בקריאת התורה של פורים נוהגים שהחזן אומר הפסוק ויאמר כי יד על כס יה וכו' פעם א' והקהל אומרים אותו אח"כ ואז החזן חוזר ואומר אותו פעם שניה.

בשעת פתיחת ההיכל בשביעי של פסח נוהגים לומר פיוט זה:

יְבִיאֵנִי אֵל חַי, שֵׁם נִדְרָא, לְדִדְת צִיּוֹן. (2)
אִז אֲשִׁירָה תּוֹדוֹת בְּבֹא לְצִיּוֹן:

אִז יִשִּׁיר מִשָּׁה וּבְנֵי-יִשְׂרָאֵל.
כָּלֶם בְּאַחֵר בְּכַח וְאֵל
בְּצֵאת מִמִּצְרַיִם, עִם עֲנִי וְאֶבְיוֹן:

מִרְכָּבוֹת פִּרְעָה אֵל יָרַח בָּיָם,
נִשְׁאוּ נְחִירוֹת מְקוֹלוֹת דְּבָיָם,
וּפָדָה לְעַמּוֹ הַיּוֹשְׁבִים בְּצִיּוֹן:

שְׁלַח מְלָאכֵי רוּעָה נְאֻמָּן,
בְּזִכּוֹתוֹ הוֹרִיד לָנוּ אֶת הַמָּן,
מִמַּעוֹן שָׁמַיִם וּמַעַז וְחִבּוּיוֹן:

יִשְׁלַח מִבְּשָׁר עִם מְשִׁיחָנוּ,
אֲשֶׁר יִקְרָאוּ ה' צִדְקָנוּ,
לְפָדוֹת אֶת עַמּוֹ לְחֵירוֹת וּפְדִיּוֹן:

בשעת פתיחת ההיכל בשמיני של פסח נוהגים לומר פיוט זה:

יִקְרְבֵנוּ ה', לְעִבּוֹדָתוֹ בֵּית הַמִּקְדָּשׁ,
לְמַעַן זְכוֹת אַבּוֹתֵינוּ.
אֵב רַחֲמָן, קָרֵב וָמָן, קָרֵב וָמָן, אֵל נְאֻמָּן.

אִין כְּמוֹד ה', מִחֵר בְּנֵה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ,
וְשֵׁם נַעֲשֶׂה אֶת עוֹלוֹתֵינוּ.
אֵב רַחֲמָן, קָרֵב וָמָן, קָרֵב וָמָן, אֵל נְאֻמָּן.

הַצִּילֵנוּ ה', מִיַּד מַלְכוּת הַדְּשָׁעָה,
עַל יַד דָּוִד מְשִׁיחָנוּ.
אֵב רַחֲמָן, קָרֵב וָמָן, קָרֵב וָמָן, אֵל נְאֻמָּן.

שְׁמַחְנוּ ה', עִם מְשִׁיחַ בֶּן יִשְׁי,
וְקַבֵּץ גְּלִיּוֹתֵינוּ.
אֶב רַחֲמָן, קָרֵב זְמַן, קָרֵב זְמַן, אֵל נֶאֱמָן.

עַת לַעֲשׂוֹת לַה', בְּגוֹיִם נִקְמָה,
בְּאִשָּׁר עָשׂוּ אֶת אֲבוֹתֵינוּ.
אֶב רַחֲמָן, קָרֵב זְמַן, קָרֵב זְמַן, אֵל נֶאֱמָן.

בחנוג שבועות אחר קריאת הכתובה ביום א' נוהגים לשיר:

לְכָבוֹד תִּזְרַח תְּהַדוּרָה, אֲשִׁיר בְּרֵן וְצַהֲלָה,
לְעוֹמֶה כְּשִׁלְמָה אוֹרָה, מִזִּיז אוֹרֹז אֲשֶׁר נִגְלָה,
בְּרָא עוֹלָמוֹ וַיִּקְרָא לְאוֹר - יוֹם, וְלַחֲשֶׁךְ - לַיְלָה.
בַּתוֹרָה יָדוֹ חוֹלְלָה כָּל יְצוֹר, וְכָל פְּעֻלָּה,
מְרוֹמָם הוּא וְנִעְלָה, עַל כָּל בְּרָכָה וְתַהֲלָה.

שָׁמַיִם וּשְׁמַי שָׁמַיִם. לֹא יִכְלְלוּ אֶת גְּדֻלּוֹ
יְסַד אֶרֶץ עַל הַמַּיִם. וְלֹה קָרָא הָרוֹם רְגֵלוֹ
מִקִּוּי וְנִקְוָה בִּינְתָנִים. הַכִּין וַעֲשֵׂה פְעֻלּוֹ.
שְׂרָפִים מִמַּעַל לוֹ. לְרוֹמְמוֹ וּלְחִלּוֹ.
עוֹמְדִים בְּאֵימָה לְמוֹלוֹ. בְּרַתָּת וּבְחִלְחָלָה.
מְרוֹמָם הוּא וְנִעְלָה עַל כָּל בְּרָכָה וְתַהֲלָה.

בחנוג שבועות אחר קריאת הכתובה ביום ב' נוהגים לשיר פיומים אלו:

יַעֲלֵת חַן, הַעֲלָמָה נְעִימָה.
כְּלִילַת יָפִי בַת אֵיתָנִים;
קוֹמִי אוֹרִי, כִּי בָא אוֹרֶךְ וְזִהְרָה,
וְקוֹמִי צַהֲלִי בְרַנָּנִים.

שְׁכַנְתָּ בַשָּׂדֶה עִם אֲחֵלִי כּוֹשֵׁן
עֹמְדִי בְּרֹאשׁ בְּרָמֶל, צַפִּי לְהַר בָּשָׁן (2)

לָגֵן אֲשֶׁר נִכְמָס יָפָה, שְׂאֵי עֵינַי
וְרֹאֵי עֲרוֹנָתָךְ בִּי נִמְלָאָה שׁוֹשָׁן (2)

מֶה לָּךְ, צָבִי נִחְמַד בִּי תַעֲזֹב נָנִי
לְרַעוּת בָּנִי יוֹקֵשֵׁן וּבְתוֹךְ עֲצֵי דִישָׁן (2)
הִבָּה נִרְדָּה לָגֵן נֹאכַל מְנַדִּים שָׁם
וּבְתוֹךְ יְרוּשָׁלַיִם תִּשְׁכַּב וְגַם תִּישָׁן. (2)

פיוט לפני עליית עשרת הדברות בחג שבועות

אֲשִׁיר שִׁירְתִּי בְּפִי וּלְשׁוֹנִי,
לֵאל צוּר דָּר עֲלֶיָּה (2)
נָתַן תּוֹרָה לְאַמָּה טְהוֹרָה,
עַל יַד מַחֲמָנָא רַעִיָא (2)
יוֹם שְׁלִישִׁי צִוָּה אֵל תַּגִּישִׁי,
אֵל אִשָּׁה תַּחַת הַר סִינִי,
לְקַבֵּל דָּת נִקְיָה (2)

מֵאל שְׁמַעוּ אֲנֹכִי, ה' אֵין לוֹ תְמוּדָה.
גַּם לֹא יֵצֵא מִפִּיכֶם בְּנוֵי שֵׁם עֲבוּדָה וְרַח:

רַב לָךְ עֲשֵׂה בְשִׁבְתִּי אֵל תִּנְשָׂה,
בְּרַבּוּר וְעֲשִׂיָּה (2)
מֵאֵב וְאֵם הַשְּׁמֵר אִךְ אִם הֵם,
תּוֹפְשִׁים בְּדַת נִקְיָה (2)
חֲמוּד לֹא תַחֲמוּד גַּם לֹא תַעֲמוּד,
עַל דָּם רַע בְּצִדִּיָּה (2)

זְכוּר תִּזְכֹּר לֹא תִנְאַף, וְגַם לֹא תִגְנֹב אַחֲרֵימִ.
בִּי בֶן צִוָּה אֵל וְאֵף, לֹא תַעֲנֶה עַד שְׁקָרִים.

קִדְשׁוֹ שֵׁם אֵל נִזְרָא בְּמַתְרָה
שְׁקוּל בְּכָל הַתּוֹרָה (2)

ידיד (חכם), נעים קום נא ברנָה,
ולצור שוכן מעוֹנָה, בְּרֹךְ נָא הַבּוֹחֵר בַּתּוֹדָה.

נוסח יהי רצון לפתיחת ההיכל של הפרנסה בימים נוראים

יְהִי רָצוֹן מִלְּפָנֶיךָ יי אֱלֹהֵינוּ וְאֱלֹהֵי אֲבוֹתֵינוּ הָאֵל הַגָּדוֹל הַגָּבוֹר וְהַנּוֹרָא. שְׁתַּמְלֵא
רַחֲמִים וְתַחֲוֹן עָלֵינוּ לְמַעַנְךָ וּלְמַעַן קִדְשַׁת הַמְּזֻמּוֹר הַזֶּה וְהַשְׁמֹת הַקְּדוּשִׁים
הַנּוֹכְרִים בּוֹ וְקִדְשַׁת פְּסוּקֵי וְתוֹבִיָּתוֹ וְאוֹתִיּוֹתָיו וְטַעֲמָיו וְרַמְזָיו וְסוּדוֹתָיו וְקִדְשַׁת הַשֵּׁם
הַגָּדוֹל וְהַקְּדוֹשׁ (דִּיקְרָנוּסָא גי' חת"ך עִם הָאוֹתִיּוֹת) הַיּוֹצֵא מִפְּסוּק וְהַרִיקְתִּי לָכֶם בְּרָכָה
עַד בְּלִי דִי. וּמִפְּסוּק נִסָּה עָלֵינוּ אֹר פָּנֶיךָ יי. שְׁתַּכְתְּבֵנִי בְּסֶפֶר פְּרִנְסָה וּכְלָפְלָה שְׁנָה זוֹ
וְכָל שְׁנָה וְשְׁנָה לָנוּ וּלְכָל בְּנֵי בֵיתָנוּ כָּל יְמֵי חַיֵּינוּ בְּמִלּוּי וּבְרִיּוּחַ. בְּהֶתֶר וְלֹא בְּאִסּוּר. בְּנִחַת
וְלֹא בְּצַעַר. וְלֹא בְּעָמָל וְטֶרַח. בְּשִׁלּוּה וְהַשְׁקָט וּבְטַח בְּלִי שׁוּם עֵינִי הֲרַע. וְתוֹצְבֵנִי לַעֲבֹד
עֲבוֹדַת הַקֹּדֶשׁ בְּלִי שׁוּם טְרִידָה. וְתַפְרִנְסֵנִי פְּרִנְסָה שְׁלֵא יִהְיֶה בָּהּ שׁוּם בּוֹשָׁה וּכְלָמָה.
וְלֹא נִצְטָרֶךְ לְמִתְנֹת בְּשֹׁר וְדָם כִּי אִם מִיָּדֶךָ הַמְּלָאָה וְהַרְחֲבָה הַעֲשִׂירָה וְהַפְתּוּחָה.
וְתַצְלִיחֵנוּ וְתַרְוִיחֵנוּ בְּכָל לְמוּדֵינוּ וּבְכָל מַעֲשֵׂה יְדֵינוּ וְעַשְׂקִינוּ. וְיִהְיֶה בֵיתָנוּ מְלֵא בְּרַכַּת יי
וְנִשְׁבַּע לָחֶם וְנִהְיֶה טוֹבִים. "רַחוּם" חֲנוּן "שׁוֹמֵר" תּוֹמֵךְ "מַצִּיל" יִשְׁעֵךְ "פּוֹדֶה רַחֵם עָלֵינוּ
וְשִׁמַּע תַּפְלָתָנוּ כִּי אֲתָה שׁוֹמַע תַּפְלַת כָּל פֶּה. בְּרֹךְ שׁוֹמַע תַּפְלָה:

פיוט ליום ב' דראש השנה

יַעֲנֶה בְּכוֹר אֲבוֹת לְבֵן מַחְטָא מְזוּהָם. וְלַחֲרֹד לְמַעַמָּד. יוֹם הַדִּין וְנִדְהָם. תַּתֵּן אֲמַת לַיַּעֲקֹב
חֶסֶד לְאַבְרָהָם: מִתְּהַלֵּךְ בַּחֲקִיד כְּכֹן שְׁלֹשׁ שָׁנִים. וּמִתְנַצֵּב בְּמִסָּה בַּעֲשֶׂרֶת מוֹנִים.
חֲנֻנָּתוֹ וְרַחֲמָתוֹ בְּרַחֵם אָב עַל בְּנִים. תִּמְשֹׁךְ צִדְקָתוֹ לְבְנֵי בָנִים: תַּתֵּן בְּחִמּוּשָׁה דְּבָרִים אָב
זוֹכָה לְבָרְיוֹ. בְּנֵי אֵיתָן תִּזְכֶּה בְּחִמּוּשָׁה דְּבָרָיו. עַד יֵאמְרוּ חוֹמְדָיו בְּעַמִּים אֲשֶׁרֵיוּ. וְאֲשֶׁרֵי
בָנָיו אַחֲרָיו: תַּתֵּן חֲסִידִים גְּדוֹלֵךְ הַדָּרֶךְ עַל בְּנֵיהֶם. וְגִבּוּרֵי אֶרֶץ תִּשּׁוּ צִאֲצִאֵיהֶם. וְזָרַעַם
לְבָרְכָה תְּכִין לְבְנֵיהֶם. וְתִמּוֹד פְּעִלָם לְחִיק בְּנֵיהֶם אַחֲרֵיהֶם: תַּתֵּן שֹׁכֵר צִדְקַת אֲבוֹתֵי פִיּוֹם
הַכָּה לִי. כְּחֻלָּקָם בַּחַיִּים תִּנֶּה חֻלָּקִי וְגוֹרְלִי (וְחֻבְלִי). וּמִיָּד שְׂאוֹל אֶפְדֶּם יִתְבַּשֵּׁר קִהְלִי. עַקֵּב
אֲשֶׁר שָׁמַע אַבְרָהָם בְּקוֹלִי: עַקֵּב

נוסח שרוי לנו הנאמר בפתחת ההיכל של כל-גדרי:

שְׂרֹוֹי לָנוּ. מְחוּל לָנוּ. מְתָר לָנוּ:
שְׂרֹוֹי לָנוּ וְלָכֶם. מְחוּל לָנוּ וְלָכֶם. וּמְתָר לָנוּ וְלָכֶם:

שְׂרֹוֹי לָנוּ וְלָכֶם וְלָכֶל עֲדַת יִשְׂרָאֵל.
מְחוּל לָנוּ וְלָכֶם וְלָכֶל עֲדַת יִשְׂרָאֵל.
וּמְתָר לָנוּ וְלָכֶם וְלָכֶל עֲדַת יִשְׂרָאֵל:

שְׂרֹוֹי לָנוּ וְלָכֶם וְלָכֶל עֲדַת יִשְׂרָאֵל מִפִּי בֵּית דִּין שֶׁל מִטָּה.
מְחוּל לָנוּ וְלָכֶם וְלָכֶל עֲדַת יִשְׂרָאֵל מִפִּי בֵּית דִּין שֶׁל מִטָּה.
מְתָר לָנוּ וְלָכֶם וְלָכֶל עֲדַת יִשְׂרָאֵל מִפִּי בֵּית דִּין שֶׁל מִטָּה.

שְׂרֹוֹי לָנוּ וְלָכֶם וְלָכֶל עֲדַת יִשְׂרָאֵל מִפִּי בֵּית דִּין שֶׁל מִטָּה וּמִפִּי בֵּית דִּין שֶׁל מַעֲלָה:
מְחוּל לָנוּ וְלָכֶם וְלָכֶל עֲדַת יִשְׂרָאֵל מִפִּי בֵּית דִּין שֶׁל מִטָּה וּמִפִּי בֵּית דִּין שֶׁל מַעֲלָה:
מְתָר לָנוּ וְלָכֶם וְלָכֶל עֲדַת יִשְׂרָאֵל מִפִּי בֵּית דִּין שֶׁל מִטָּה וּמִפִּי בֵּית דִּין שֶׁל מַעֲלָה:
סֶלַח נָא לַעֲזוֹן הָעַם הַזֶּה בְּגִדְלֵי תַסְדֵּךְ וּבְאֲשֶׁר נִשְׁאַתָּה לָעַם הַזֶּה מִמִּצְרַיִם וְעַד
הַנֶּה.
וַיֹּאמֶר יְיָ הַזֶּה סִלְחֵתִי בְּדַבְּרֶךָ:

פיוט במקום "אל מלך האחרון בתפילות יום כפור

שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה מִדּוֹת נִמְרַח הָעָוֹן וַיַּעֲבֹר יְיָ עַל פָּנָיו
אֱלֹהִים בְּתוֹדָה וּתְחִנָּה תַעֲנֶנּוּ. סִגְלָה מִכָּל-הָעַמִּים תִּשְׁיַמְנוּ. וְחֻכְמָה וְדַעַת וּבִינָה
תְּבַיְנֶנּוּ. כִּי חֻכְמַת אָדָם תֹּאבִיר פָּנָיו.
בִּשְׂרָ לַעֲמֹד יִשְׂרָאֵל בִּישׁוּעָה. וְחֻקְשֵׁב שׁוֹעֵם וְהוֹאֵל וְהוֹשִׁיעָה. וּבִנְיָה כְּמֵאֵז אֲרִיאֵל
וְהִרְגִיעָה. כְּמוֹ שְׂאֲמֶרֶת לְנִכְיָא בְּפָנָיו.
רְחוּם וְחִנּוּן נִקְרָא בְּשִׁמוֹתָיו. חֶסֶד וְאַמֶּת עַל פִּי מִדּוֹתָיו. נוֹצֵר חֶסֶד לְאֵלֶּפֶי
רַבּוֹתָיו. וְנִקְחָה וְנִקְחָה לְכָל-שֵׁב מִזְדוֹנָיו.
חֶבֶט עוֹשֶׂה צְדָקוֹת מִמְעוֹנִידָה. וּכְפֹר וְדוֹנוֹת וְאֲשָׁמוֹת לְבִנְיָה. וְחִיוִם יִשְׁבּוּ וְיִשְׁרִים
אֶת פָּנֶיהָ. אִזּוּ יִשִּׁיר יִשְׂרָאֵל שִׁיר מְעוֹנָיו.
מוֹחֵל שְׂגִיאוֹת לַעֲמוֹ וְעוֹנָיו. רֹאשׁוֹן רֹאשׁוֹן מַעֲבִיר לְחַמּוֹנָיו. מְרַבֵּה סְלִיחָה
לְחַטָּאֵי וְדוֹנָיו. רְחוּם וְחִנּוּן תִּרְצָה הִגְיוֹנָיו.

כמה ממנהגי ק"ק טאנכיר יע"א (מרוקו) וטעמיהם

נמסרו ע"י ע"ה משה נהון בר יוסף י"ץ

רב קהילת 'אור ספרד' בעיר לאואל (קיביק - קנדה)

קודם כל דברי רצוני לציין שרוב מנהגים אלו לא קבלתים מפי השמועה בלבד אלא גם גדלתי בהם וראיתי אנשי עדתנו נוהגים בהם בהרבה קהילות אשר בהן התישבותי או בקרתי. וכדי לבררם על בורים אספתי במשך הרבה שנים דיעות והנהגות שונות מהרבה אנשים רבנים, נבונים, וחזונים מומחים מעיר טאנכיר יע"א ובניהם:

אבא מארי הנב"ח ר' יוסף נהון בר משה י"ץ שלמד חכמת החזנות בבית המדרש הגבוה לרבנים בטאנכיר המכונה 'סימינאריא ראביניקו', וגם שאף מחכמה זו מהחכם השלם והותיק ר' חיים ז' ג'ו נ"ע מרא דאתרא דק"ק ארוזלה יע"א, ומר' יעקב עובדיה נ"ע שהיה ש"ץ בבכ"ג המכונה 'אל איסטודיאו' ('תורה וחיים') בעיר טאנכיר והיה גם שו"ב וסופר ב"ד בעיר זו.

המחנך המפורסם והותיק, הישיש ונכבד, ר' שמואל ביטון בר מאיר נ"ע תלמידו של הדיין המצוין כמוהר"ר רבי יאודה אואנקוט צוק"ל וידידו בקדש של הש"ץ והפייטן הגדול, ראש החברא הקדישא של גמילות חסדים, שמו נודע בכל שערי עיר טאנכיר, ה"ה הנב"ח רבי שמואל ז' עמר בר יאודה נ"ע אשר ידע את כל מנהגי טאנכיר על בורים. ר' שמואל ביטון נ"ע שימש במשך עשרים וחמש שנה כפרנס כהכ"ג 'אוהל משה' בבית המדרש הגבוה לרבנים בטאנכיר ('סימינאריא ראביניקו') ובו היה מחנך את הבחורים בחכמת החזנות ובקריאת התורה.

דודי היקר, רב ושו"ב דמתא ק"ק מאלגה (ספרד), החכם השלם ר' יוסף הכהן בר יעקב י"ץ שלמד בבית המדרש הגבוה לרבנים בטאנכיר ושימש כש"ץ באותו עיר בבית הכנסת 'די ר' יחיאל אודאי' המכונה 'די לה חברה' ובבית הכנסת 'שאריט יוסף' המכונה 'די סואיר'.

הנב"ח ר' חיים הכהן י"ץ ששימש כש"ץ במשך שש עשרה שנה בבית הכנסת 'עץ חיים' של הדיין המצוין כמוהר"ר מרדכי ז' ג'ו בר כמוהר"ר יוסף צוק"ל בעיר טאנכיר.

הנב"ח הש"ץ הותיק ר' יוסף אלמאליח י"ץ שהיה מכת החברא הקדישא ושימש גדול הפייטנים והחזנים בעיר טאנכיר ה"ה הנב"ח ר' שמואל ז' עמר בר יאודה נ"ע המוזכר לעיל.

המשו"ח משה ז' ג'ו בר אברהם נ"ע (זין ונכד להדיין המצוין כמוהר"ר מרדכי ז' ג'ו צוק"ל) אשר למד חכמת הפיוט מהנב"ח ר' שמואל ז' עמר בטאנכיר והיה פייטן וראש וקצין של החברא הקדישא במתא ק"ק מאדריד (ספרד) עד יום פטירתו.

עוד יש לציין שרוב מנהגי עיר טאנכיר יע"א נהגו גם בעירות הסמוכות לה כגון מיטואן יע"א, ארוזלה יע"א, לאראנ' יע"א, אלקצר יע"א, סיאומה יע"א, מליליא יע"א וגם בק"ק ג'יבראלטאר יע"א. ואני הקמין זכיתי לברר דעתם של הרבה חונים מומחים מעירות אלו כדי לדעת במקום הספק מה הוא המנהג המקורי של אנשי עיר טאנכיר וצפון מזרח, ובניהם:

החכם השלם והותיק, הישיש ונכבד, כה"ר סעדיה הכהן בר שם טוב נ"ע ששימש גדולים בעיר המהוללה מיטואן יע"א וידע בטיב מנהגי עירו וכל אנפיה.

הנבונ"ח אברהם י' טאטא י"ץ יליד מיטואן יע"א ובנו של הש"ץ הותיק בעיר זו ר' אליהו י' טאטא נ"ע.

החכם השלם והכולל כה"ר אברהם י' ג'ו י"ץ בנו של מרא דאתרא דק"ק ארוזלה ה"ה החכם השלם והותיק כה"ר חיים י' ג'ו נ"ע.

הנבונ"ח ר' מכלוף אסודרי נ"ע תלמידו של החכם ר' משה סאלמא נ"ע מעיר אלקצר יע"א.

החכם השלם והכולל, ר' יאודה י' אסולין נ"ע, רב שו"ב ומו"ץ במתא ק"ק מאדריד (ספרד), יליד עיר אלקצר יע"א ששימש הדיין המצוין כמוהר"ר יחיא י' הראש בק"ק קניטרא יע"א.

הישיש ונכבד, כה"ר מסעוד י' יפלא בר יאודה י"ץ יליד עיר לראנ' יע"א.

הנבונ"ח משה אביקצין י"ץ מעיר סיאומה יע"א, בנו של הרה"ג ר' יאודה אביקצין זצוק"ל שהיה ראש ישיבה בעיר מיטואן יע"א.

הנבונ"ח יאודה י' גיגי י"ץ מעיר מלילא יע"א.

הרב והמחנך הדגול נעים זמירות ישראל הנבונ"ח כה"ר יעקב י' זכרי בר משה י"ץ, ש"ץ בבית הכנסת 'שער השמים' בק"ק ג'יבראלטאר יע"א.

הנבונ"ח הישיש ונכבד נעים זמירות ישראל ר' אברהם י' ישו בר יצחק נ"ע שהיה ש"ץ בבית הכנסת 'נפוצות יאודה' בק"ק ג'יבראלטאר יע"א.

הישיש ונכבד הנבונ"ח נעים זמירות ישראל ר' משה גרשון בר יצחק נ"ע שהיה ראש וקצין של החברה הקדישא בק"ק ג'יבראלטאר יע"א.

הנבונ"ח נעים זמירות ישראל שמואל י' זקן בר רפאל י"ץ, ש"ץ בבית הכנסת 'נפוצות יאודה' בק"ק ג'יבראלטאר יע"א.

וטרם אסיים מילי דפתחה אלו אביא דברי הרב יוסף י' וואליד (בנו של הרה"ג ר' יצחק י' וואליד ממיטואן יע"א) שכתב בספרו 'שמו יוסף' (ס' רס"ד) בזה הלשון: "ופוק חזי להרב פחד יצחק מ"ש בע' מנהג וז"ל זאת ישיב אל לבו להזהר מאד שלא לשנות מנהג אבותיו אפילו כחורה של מחט לא יחליפנו ולא ימיר אותו אפילו רע בטוב... וכמה מנהגים זרים ותמוהים הוקבעו בכל תפוצות ישראל וקיימום דור דור ושופטיו וכו', כמסמרים כל ימום... ומהר"ב זצ"ל ר"מ בק"ק מנטובה [יע"א] מסר לי פה אל פה שבהיותו יורד לפני התיבה בימים הנוראים היה נזהר מאד שלא לשנות בדבורו ובניגונו אפילו אות אחת מן המורגל... וכ"כ רו"ל אין לשנות מנהג לא בפיוטים ולא בקרוב"ץ וכו'" עכ"ל.

סוף דבר הקול נשמע מנהג אבותינו תורה היא, ולמען ידעו דורותינו ובניהם אחריהם קצת ממורשת אבותינו הקדמונים תושבי עיר טאנכיר יע"א שהיו מצאצאי המגורשים

מקאסטיליא ינ"ץ, העלתי למזבח הדפוס כמה ממנהגיהם המיוחדים, ללמוד וללמד לשמור ולעשות, לקיים כל דבר ולהיות זריז ונשכר, דבר ה' היה יקר.

שחרית של חול

בטאנכיר לא אמרו 'ותתפלל חנה', לא בחול, לא בשבת, לא ביו"ט ולא ביו"ג. כן קבלתי מר' שמואל ביטון נ"ע וכן הוא מנהג הארי ז"ל (שער הכוונות, ד"א, ע"ג).

- מנהג טאנכיר לדלג על משנת 'יהודה בן תימא אומר' ואחרי ברייתא דרבי ישמעאל אומרים תכף 'יהי רצון... שתבנה בית המקדש, וכו'. כן קבלתי מאבא מארי י"ץ והוא הפך למנהג טיטואן, וכן ראיתי שנשמטה משנה זו בהרבה סידורים ישנים כגון בסידור ויניציאה (1601), בסידור מנטובה (1776), בסידור אמשטרדם (1761) ובמחזור ליוורנו של ג' רגלים.

- בסוף 'יהי רצון... שתבנה בית המקדש, וכו' אומרים 'לעשות רצונך בלבב שלם, אמן, סלה'.

- אומרים פרשיות 'קדש לי כל בכור' 'והיה כי יביאך' לפני 'ה' מלך' דוקא, וכן הוא מנהג ק"ק צפרו יע"א כמו שכתב הרה"ג דוד עובדיה זצ"ל בספרו 'נהגו העם'. גם הרה"ג דוד אבן כליפה זצ"ל העיד שהמנהג הקדמון בק"ק תלמסאן יע"א היה לקרות 'קדש לי כל בכור' אחר הנחת התפלין מעומד קודם קריאת 'ה' מלך'.

- בפסקת 'ה' מלך' (הנאמרת בימי החול בלא ניגון) מקפידים להדגיש מילת 'מלך' מלעיל ולא כהטועים בזה שמבטאים 'מלך' מלרע. גם נהגנו בימי החול הרגילים לשיר 'ה' מלך' במנגינת טעמי המקרא של ספר משלי. כן קבלתי מאבא מארי י"ץ וכן ראיתי מילדותי.

- בתפלת 'אשרי יושבי ביתך' (בין בשחרית ובין במנחה) מנהגנו שהמתפללים פותחים את ידיהם ופורשים את כפיהם כלפי מעלה קצת כשאומרים פסוק 'פותח את ידיך ומשביע לכל חי רצון', וכן נוהגים לפני ערבית של מוצ"ש כשאומרים פסוק 'ישא ברכה מאת ה' וצדקה מאלהי ישעו' בתהלים כד' (לדוד מזמור לה' הארץ ומלואה').

וטעם לזה כי באלו הפסוקים מבקש אדם על מזונותיו ופרנסתו, לכך הוא פותח את ידיו לעשותם כלי קיבול לשפע ולברכת ה'. וראיתי סמך למנהג זה בספר 'בנפש דוד' (דף טו, עמו' ב) של ר' דוד הכהן-סקלי זצוק"ל שהביא הפסוק

'עֲיִנִי דָאָבָה מְנִי עֲנִי קִרְאֲתִיךָ ה' בְּכָל-יוֹם שְׁטַחְתִּי אֵלֶיךָ כָּפִי' (תהלים פח', י') ומפרש המצודת דוד שם וז"ל 'פרשתי כפי כדרך המתפללים'. ועוד מביא שם הרב כהן-סקלי פסוקים בדומה לזה: 'וַיֹּאמֶר אֵלָיו מִשָּׁה פָּצַאתִי אֶת-הָעִיר אֶפְרַשׁ אֶת-כָּפִי אֶל-ה' (שמות ט', כט)', 'וְכַפְּיו פָּרְשׁוֹת הַשָּׁמַיִם' (מלכים א', ח', נד)', 'פָּרַשְׁתִּי יָדַי אֵלֶיךָ (תהלים קמג', ו').

- בתפלת 'ישתבח' מנהג טאנכיר וקהילות צפון מרוקו שהש"ץ קם ועולה לתיבה באמירת 'ומעולם ועד עולם אתה אל' ולא מהתחלת 'ישתבח'. גם מנהגנו שהש"ץ יורד מהתיבה אחר קדיש תתקבל ויושב על מקומו.

- בסוף 'ישתבח' אומרים 'מלך אל חי העולמים, אמין בין בחול בין בשבת. ואין נוהגים לומר נוסח 'מלך יחיד אל חי העולמים' כמנהג קהילות דרום מרוקו, המבוסס על הפסקה 'ונזכיר שמך מלכנו אלקינו יחיד חי העולמים' שבנוסח 'ברוך שאמר' הארוך (נוסח האבודרהם).

- כשבא תנועת שו"א לפני אות יו"ד במילה, מנהג טאנכיר וצפון מרוקו לבטאות את השו"א כתנועת חיר"ק כגון 'וַיִּמְלִיךְ' במקום 'וַיִּמְלִיךְ', 'וַיִּצְמַח' במקום 'וַיִּצְמַח', 'וַיִּצְיֵב' במקום 'וַיִּצְיֵב', 'וַיִּשָּׂר' במקום 'וַיִּשָּׂר', 'בַּיּוֹם' במקום 'בַּיּוֹם', 'וַיִּמְקְהוּ' במקום 'וַיִּמְקְהוּ', ועל זה הדרך. אבל אם בא תנועת חיר"ק תחת היו"ד עצמו אין כלל זה נוהג, ומבטאים את השו"א שלפניו כרגיל, שו"א נע, כגון 'בַּיּוֹם' ולא 'בַּיּוֹם', 'וַיִּצְמַח' ולא 'וַיִּצְמַח'.

ומנהג זה נהוג גם אצל הספרדים באמשטרדם, כן מצאתי בספר 'חכמת שלמה' (דף 40) על הנהגותיו של החכם ר' שלמה רודריגס פיריירה נ"ע שהיה רב ומו"צ באותה קהילה עד פטירתו בשנת התש"ל. ועיין עוד בספר כתר שם טוב (חלק ב', דף תשל"ד) מש"כ בזה.

- בנוסח הקדיש כמה חזנים נוהגים לומר 'בעגל' במקום 'בעגלא', ובפרט כשאומרים קדיש בניגון כדי להקל על המנגינה. כן קבלתי מאבא מארי י"ץ. וכן היה מנהגו של הרב יוסף ך' נאיים זצ"ל מעיר פאס (עיין בספר שארית הצאן, חלק א', ס' קכ"ג, מה שכתב על זה). ועתה שמעתי זה הנוסח בהקלטה נדירה של הש"ץ והפייטן הדגול שמו נודע בכל ערי המערב, חכו ממתקים וקולו מחמדים, נעים זמירות ישראל, כה"ר דוד בוזגלו ז"ל (סגני נהור).

- מנהגנו לכפוף ולהרכין את הראש בשעה שהש"ץ אומר 'ברכו' וכשעונים 'ברוך ה' המבורך' נהגו להתנועע ממקומם ולקום מעט ממושבים אבל לא קמים על רגליהם לגמרי (עיין בספר 'לבי ער' לר' ראובן עמאר ס"ט, דף נט).

- כשמאריך הש"ץ ב'ברכו את ה' המבורך' של קדיש, אומרים המתפללים בלחש

נוסח זה (עיין בסידור תפלת החדש): "שתבח ויתפאר שמו של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא שהוא ראשון והוא אחרון ומבלעדיו אין אלקים, יהי שם ה' מבורך מעתה ועד עולם ומרומם על כל ברכה ותהלה".

- מנהגנו העתיק שגם הש"ץ והקהל קוראים קריאת שמע בלחש בכל התפלות (ערבית ושחרית) והובא מנהג זה בספר 'שמו יוסף' (ס' קע"ח) ע"י הרה"ג יוסף נ' וואליד. למעשה המנהג שהש"ץ קורא ק"ש בקול רם הוא מנהג שנתפשט ביננו לאחרונה מפני עקירת הקהילה ממקורה. ועד היום שומרים על המנהג העתיק בק"ק ג'יבראלטאר יע"א אשר תושביה לא זזו ממנהגי אבותיהם הקדמונים כמלא נימא. ועיין עוד בשו"ת שארית הצאן (חלק א', ס' ל"ב) שהעיד שכן הוא מנהג ק"ק פאס יע"א ובספר כתר שם טוב (חלק א', דף נ') כתב שכן מנהג מרוקו.

- מנהג עדות המזרח שהקהל עונה בקול רם מילת 'אמת' כשהש"ץ מסיים פסוק האחרון של קריאת שמע אינו מוכר אצלינו. ומנהגנו שהש"ץ מסיים בלחש 'אני ה' אלקיכם' ואז חוזר ואומר בקול רם 'ה' אלקיכם אמת'. אבל הציבור מסיימים 'אני ה' אלקיכם אמת' בלחש ואינם חוזרים לומר שוב 'אמת' שכבר אמרוה בלחש ומתחילים מן 'ואמונה' או 'ויציב'. עיין בזה בספר נתיבי עם (סימן ס"א, ג') ובשו"ת מיים חיים של ר' יוסף משאש זצ"ל (חלק ב', או"ח, כט').

- כשהש"ץ חוזר על תיבות 'ה' אלקיכם אמת' של ק"ש עונים המתפללים 'חי וקיים לעד' בין בשחרית בין בערבית. כן קבלתי מאבא מארי י"ץ ומר' שמואל ביטון נ"ע, ומעולם לא חששו להפסק בזה.

- מנהגנו לסיים את הוידוי בלשון זה דוקא: 'אבל חטאנו אנחנו ואבותינו'. וזה בין בשחרית ובמנחה של חול ובין בסליחות של חדש אלול, עשי"ת ויום הכיפורים.

מנחה של חול

- לא נהגנו לקרא 'פתח אליהו הנביא' קודם מנחה, לא בחול ולא בשבת. והרבה קראו תהלים כחצי שעה קודם מנחה גם בחול וגם בשבת.

- במנחה של חול לא אמרו וידוי ונפילת אפיים אחרי העמידה אלא קדיש תתקבל מיד, חוץ מימי התענית ועשרת ימי תשובה שאמרו את שניהם.

ערבית של חול

- במאורע חגיגי מנהגנו להשמיט את המזמורים הרגילים לפתיחת תפלת ערבית ואומרים במקומם המזמור המיוחד לאותו מאורע, כדלהלן:

1. אור ליום הנחת התפלין של נער הבר מצוה: 'למנצח מזמור לדוד השמים מספרים' (תהלים יט'), מפני שכתוב בו 'והוא כחתן יוצא מחפתו', רמז לנער הבר מצוה שדומה לחתן.

2. אור ליום הברית מילה: 'שיר המעלות אשרי כל ירא ה' (תהלים קכח) מפני שכתוב בו 'אשתך כגפן פריה' בניך כשתילי זיתים', והוא המזמור שאומרים בשעת המילה.

אור ליום החופה ובכל לילה של שבעה ימי המשתה: 'למנצח על ששנים לבני קרח' (תהלים מה') שהוא המזמור לחתן (כמו שהובא בסידור בית עובד) כי כתוב בו 'כל כבודה בת מלך פנימה'.

בליל חנוכת הבית: 'מזמור שיר חנכת הבית לדוד' (תהלים ל').

- בברכת 'אמת ואמונה כל זאת וקים עלינו' מנהגנו לומר 'האל העשה לנו נסים נקמה בפרעה באותות ובמופתים באדמת בני חם'.

- יש אומרים פסוק 'ה' עז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום' אחרי ברכת השכיבנו קודם 'יראו עינינו', וכן הוא מנהג טיטואן וג' בראלטר. ולמעשה זה שארית המנהג הקדמון במערב שהיו אומרים 'מזמור לדוד הבו לה' (תהלים כט) אחרי השכיבנו כמו שכתב הרה"ג אברהם אנקאווא זצוק"ל בסידורו 'חסד לאברהם' וזה לשונו: 'ואומרים מזמור לדוד הבו וכו' ואח"כ מתחילין בקול רם יראו עינינו', עכ"ל.

ב'יראו עינינו' אומרים 'הַמֶּלֶךְ בַּכְּבוֹדוֹ אֵל חַי וְקַיִים' במקום 'הַמֶּלֶךְ בַּכְּבוֹדוֹ'. ושמעתי מדודי היקר הרב ר' יוסף הכהן בר יעקב י"ץ, שהטעם הוא כי מילת 'הַמֶּלֶךְ' נשמעת כשם העבודה זרה 'מֶלֶךְ' המוזכרת בפר' אחרי מות 'וּמִזְרְעָהּ לֹא-תִתֵּן לְהַעֲבִיר לְמֶלֶךְ', לכן לא ראוי להזכיר שם תועבה זה בתפלותנו.

ובדומה לזה, הרבה חזנים מומחים אומרים בברכת ההודאה 'הַמֶּמְחִיר שְׂכִינָתוֹ לְצִיּוֹן' (שו"א נח תחת אות ח"ת) במקום 'הַמֶּמְחִיר' כי גם בכה"ג לא ראוי להזכיר בתפלה מילה הנשמעת כשם הבהמה הטמאה שאסרה התורה באכילה ה"ה ה'מְחִיר'.

ראש חדש

- בשעת פתיחת ההיכל של ר"ח אומרים 'יהי רצון מלפניך ה' אלקי אברהם ופחד יצחק' שחיבר בעל חמדת ימים. ואומרים אותו רק ביום א' של ר"ח ולא ביום ב', כמנהג ירושלים (הביאו ר' עמרם אבורביע זצ"ל בספרו נתיבי עם, חלק א', ס' תכ"ב).

ואם חל יום א' של ר"ח בשבת לא אומרים ה'יהי רצון' כי לא נכון להזכיר שמות של משטינים בשבת וב'יהי רצון' זה אנו מזכירים שם 'ס"מ הרשע המשטין עלינו'. כן קבלתי מהנבוכ"ח ר' שמואל ביטון בר מאיר נ"ע, ועיין עוד בשו"ת 'ארחות יושר' של ר' יוסף שרביט מעיר פאס (חלק ג', או"ח, סימן מז) שהעיר שלא אומרים יהי רצון של ר"ח בשבת.

ולכך כשחל ר"ח שני ימים -ביום שבת קדש ומחרתו- אומרים ה'יהי רצון' ביום ב' של ראש חדש שהוא יום א' בשבת, ואם חל ר"ח בשבת יום אחד בלבד אז לא אומרים ה'יהי רצון' כלל באותו חדש. וכל זה נגד למנהג רוב קהילות מרוקו שלא נמנעים מלומר 'יהי רצון' של ר"ח בשבת (כן ראינו הגאון ר' שלום משאש זצ"ל נוהג בביקורו בק"ק מאדריד בספרד שאמר 'יהי רצון' בשבת).

- בקדושת כתר של ר"ח ושל חוה"מ אומרים 'ועמך ישראל קבוצי מטה' במקום 'עם עמך ישראל קבוצי מטה', כן שמעתי מר' שמואל ביטון נ"ע וכן כתבו הגאון ר' יצחק נ' וואליד זצוק"ל מטיטואן (שו"ת ויאמר יצחק, דף כט, לקוטי דינים או"ח, הלכות ר"ח) והגאון ר' שמואל מרצייאנו זצ"ל (שו"ת ויען שמואל, או"ח סימן י"ד).

ערבית של שבת

- לפי מנהגנו העתיק אין משנים משבת לשבת המנגינות של חלקי התפילה דלהלן: מזמור לדוד הבו לה', לכה דודי, קדיש הש"ץ (ערבית ושחרית), יגדל, אגדלך (בבקשות של שחרית), ה' מלך, אז ישיר משה, אל אדון, להקדיש ליוצרים, והאופנים, ויצבי ונכון, קדושה (שחרית ומנחה), אדון עולם, ואני תפילתי.

כל אחד מהקטעים האלה מושר מידי שבת בשבת באותה המנגינה המסורתית המיוחדת לה. רק בשבתות מיוחדים כגון שבת חנוכה, שבת קודם פורים, שבת של יו"ט או שלפני יו"ט, שבת חול המועד או שבתות של מאורע חגיגי (לידת בן או בת, בר מצוה או נישואין) משנים המנגינות בהתאם למאורע.

- סדר פתיחת ערבית של ליל שבת לפי מנהג טאנכיר: מזמור לדוד הבו לה' (תהלים כט), במה מדליקין, קדיש על ישראל, לכה דודי, ד' פסוקים המתחילים 'ישקני מנשיקות פיהו', מזמור שיר ליום השבת' (תהלים צב'), ה' מלך גאות לבש' (תהלים צג'), וקדיש הש"ץ בניגון מסורתי. ואין מנהגנו לומר לא 'אנא בכח' ולא 'כל ישראל' קודם משנת במה מדליקין.

- הפיוט 'לכה דודי' מושר ע"י כל הקהל ביחד ואין מנהגנו לחזור על הפזמון

אחרי כל בית ובית אלא אומרים 'לכה דודי לקראת כלה פני שבת נקבלה' פעם אחת בלבד. גם שרים אותו בשלמותו לפי ראשי תיבות שם המחבר שלמה הלוי (שמור, לקראת, מקדש, התנערי, התעוררי, לא תבושי, והיו למשסה, ימין ושמאל, בואי כלה) ולא כמנהג כמה קהילות שמדלגים על חלק מהבתים.

- מנהג טאנכיר שכל הקהל יושב באמירת מזמור שיר ליום השבת, בין בערבית ובין בשחרית של שבת, שלא כמנהג רוב אנשי מרוקו היום. ועיין בשו"ת שמש ומגן של ר' שלום משאש זצ"ל מה שכתב על זה (חלק ד', סימן טו).

- בעמידה של ערבית של שבת אומרים 'והנחילנו ה' אלהינו באהבה וברצון שבת קדשך וינוחו בך כל ישראל מקדשי שמך'.

- בפסוקים 'ויכולו השמים' וכו' שאומרים אחר תפלת העמידה של ליל שבת מנהגנו לפתוח בתיבות 'יום השישי', שלא כדעת המערערים בזה (עי' בכף החיים [סופר], סי' רס"ח, אות לז', ועי' בספר 'עלי הדס', דף שט"ו).

- מנהגנו שהש"ץ כורע בברכה מעין שבע וכן היה מצוי מנהג זה בקהילות אחרות במרוקו כגון בעיר צפרו יע"א (הביאו הגאון ר' דוד עובדיה זצ"ל בספרו 'נהגו העם'). גם הגאון י' יוסף נ' נאיים מעיר פאס יע"א דבר טוב על המנהג ולא מצא בו שום פיסול (עיין בשו"ת 'שארית הצאן', חלק ב', ס' ר"ז). כל זה נגד דעת הגאון פאר הדור ר' עובדיה יוסף שליט"א שפסק שאין הש"ץ כורע בברכה מעין שבע, והוא מנהג עדות המזרח.

- המנהג שהקהל עונה אמן אחרי הפיסקות 'רצא נא במנוחתנו', 'קדשנו במצותיך', 'שים חלקנו בתורתך', 'שבענו מטובך', ו'שמח נפשנו בישועתך' אינו קיים כלל אצלנו. אלא מנהגנו שרק אחר הפסקה 'וטהר לבנו לעבדך באמת' עונה הקהל 'כן יהי רצון' בלבד.

גם לא עונים מילת 'אמת' כשהש"ץ מסיים 'אשר ברא אלהים לעשות' (סופי תיבות אמ"ת) כמו שנהגו בכמה מקהילות ישראל כגון ק"ק תונס (עי' בספר 'עלי הדס', דף שט"ו).

- בפזמון 'יגדל אלהים חי' אומרים 'יפן לרשע רע כרשעתו' במקום 'נותן לרשע רע כרשעתו'. ומצאתי סמך למנהגנו זה בשו"ת 'מים חיים' של ר' יוסף משאש זצוק"ל (חלק א', סימן ק"ב) שכתב בזה הלשון: "והנוסח שראוי לומר הוא יותן לרשע רע וכו' ולא נותן, כי האל הטוב הוא מקור הטוב, כמ"ש 'הודו לה' כי טוב', ואין רע יורד מן השמים, רק הרע נמשך אל הרשע מפרי חטאתיו, כמו המות הנמשך של האוכל סם הממית", עכ"ל.

וכן הוא בנוסח ה'יגדל הארוך' שאומרים בעיר טאנכיר בליל שמחת תורה ובליל

אחרון של פסח, שמנהגנו לומר 'לאיש חסיד כמפעלו יתן העונש' במקום 'נותן העונש'. כן הוא הנוסח בסידור 'חסד לאברהם' לר' אברהם אנקאווא זצוק"ל (דף ט"ז).

גם בפזמון זה מנהגנו לגרוס 'גומל לאיש חסיד כמפעלו' ולא 'גומל לאיש חסד כמפעלו', ועיין מה שכתב בשו"ת 'מים חיים' שם (חלק א', סימן ק"ב).

- לפי מנהג טאנכיר הפזמון 'יגדל אלהים חי' מסתיים בנוסח זה: 'אלה שלש עשרה עקרים הם, יסוד תורת משה ונבואתו, תורת משה אמת ונבואתו, ברוך עדי עד שם תהלתו'. כן שמעתי נוסח זה מילדותי וכן שמעתיהו מפי הרבה חזנים ותיקים מומחים וביניהם ר' חיים הכהן י"ץ (ש"ץ בבית הכנסת של ר' מרדכי נ' ג'ו בטאנכיר), הנב"ח שלמה אצייג נ"ע (ש"ץ בית הכנסת של הפייטן המעולה ר' שמואל נ' עטר נ"ע בטאנכיר), והמשו"ח משה נ' ג'ו בר אברהם נ"ע (נין ונכד לר' מרדכי נ' ג'ו אשר למד גם מר' שמואל נ' עטר בטאנכיר).

ולצערי רוב אנשי קהילתנו היום משבשים נוסח זה כי נגררים אחרי הנוסחאות שבסידורים החדשים. ויש סמך לנוסח זה מנוסח ה'יגדל הארוך' שאומרים בעיר טאנכיר בליל שמחת תורה ובליל אחרון של פסח (מובא בסידור 'חסד לאברהם' לר' אברהם אנקאווא זצוק"ל): "... אלה שלושה, שלש עשרה עיקרים הם, יסוד התורה, תורת משה ונבואתו, ברוך ה', עדי עד שם תהלתו".

- בנוסח השיר 'שלום עליכם' שנוהגים לומר בהתחלת הסעודה בליל שבת מנהגנו לומר כל פסקה ג' פעמים ומשמיטים הפסקה 'בשבתכם לשלום'. כן הוא הנוסח בסידור 'חסד לאברהם' לר' אברהם אנקאווא זצוק"ל (דף קס"ז). והחכם בן-ציון מוצפי כתב טעם לזה כי למלאכים אין מרפקים ולכן אינם יושבים ונקראים 'עומדים' (עיין בספרו 'שיבת ציון', חלק א', דף ר"א).

- בליל שבת שחל ביו"ט או בחול המועד אין מנהגנו לומר 'שלום עליכם' ולא כל הקטעים הנלוים אליו הרגילים לאומרים בכל ליל שבת אלא כשבאים מבית הכנסת מקדשים על היין מיד.

- בקידוש ליל שבת פותחים בתיבות אלו: 'שבת מקודש, יום השישי ויכולו השמים', וכו'. ומצאתי סמך למנהג זה בספר 'שיבת ציון' של החכם בן-ציון מוצפי (חלק א', דף רכ) שהביא דברי הרמ"ק באוה"ח (ח"ב דרנ"ב ע"ב) וז"ל: "שכשמקדשים ישראל את השבת כרוז קורא ברקיע 'מקודש השבת מקודש' ומכאן רמז לכמה עדות המתחילים הקידוש באמירת 'שבת מקודש'", עכ"ל.

- מנהגנו לשיר בין נט"י להמוציא הפיוט למבצע על רפתא שיסד האר"י ז"ל ולא חוששים להפסק כלל. כן הוא מנהג כל המערב כמו שהעיד הגאון ר' פנחס

טולידאנו י"ץ אב"ד דק"ק אמשטרדם בספרו 'שו"ת ברית שלום' (חלק ג', ס' כב).

על פי רוב נוהגים לשיר פיוט זה בנועם הפיוט 'מבורך שבת מפי אלהים' שחיבר הרב החסיד כמוהה"ר משה נ' אדהאן בר יעקב (עיין בספר פיוטים של הגאון ר' יעקב בירדוגו 'קול יעקב', דף קכ"ד).

גם נוהגים לסיים 'למבצע על רפתא' בפסקה נוספת זו: 'על כל אהודך, כל פה תיחדך, פותח את ידך, ומשביע לכל חי' והוא הבית התשעי של הפיוט 'צמאה נפשי לאלהים לאל חי' שחיבר ר' אברהם נ' עזרא. לכן המשנים את הנוסח באומרם 'וכל פה יודה לך' וגם מוסיפים מלת 'רצון' בסוף הפסקה משנים מן הגירסא המקורית.

- מנהג הרבה משפחות בעיר טאנכיר לזרוק פרוסת המוציא למסובין אע"ג דכתב המגן אברהם שאעפ"י דיש מתירין לזרוק פת אם אינו נמאס, בהמוציא י"ל דהוי בזיון המצוה. עם כל זה יש סמך למנהג זה בשו"ת 'התעוררות תשובה' (ס' קע"א) שכתב דמנהג אביו הכתב סופר היה לזרוק פרוסת המוציא למסובין, דפרוסת המוציא דמי לאימורין שמקריבין ע"ג המזבח ומצותן היה בזריקה, ע"כ אין בזיון בזריקה בפרוסת המוציא יען שמצותו בכך עי"ש. ומובא כל זה בספר 'מנהג ישראל תורה' (חלק א', דף רכ"ה).

שחרית של שבת

- בשבת יו"ט וי"נ ברוב בתכ"נ בטאנכיר וברוב קהילות המערב לא אמרו ה'ברוך שאמר' של פ"ז תיבות אלא ה'ברוך שאמר' הארוך שהוא הנוסח של האבודרהם. נוסח זה הובא ע"י המגורשים מספרד לעיר פאס יע"א ומשם נתפשט לשאר קהילות מרוקו. ויש שאמרו נוסח הארוך זה בכל ימות השנה גם בחול גם בשבת כדעת האבודרהם שלא הזכיר את הנוסח של פ"ז תיבות כלל, וכן מצאתי בסידור עתיק דפוס אמשטרדם משנת 1761 (ועיין גם בסדור 'פתח אליהו'). כן ראיתי מילדותי וכן קבלתי מאבא מארי י"ץ.

והרה"ג שלום משאש זצ"ל כתב על זה בשו"ת 'שמש ומגן' (חלק ג', או"ח, ס' נ"ח) וז"ל: "בענין ברוך שאמר ראיתי חילוק בין עיר מולדתי מקנאס יע"א, שהיו אומרים העתיק והארוך. ובעיר קזבלנקא אומרים של פ"ז תיבות, ע"פ הקבלה. ושניהם כאחד טובים", עכ"ל.

- לפי מנהג טאנכיר לא אומרים מזמור לתודה בשבת ויו"ט וזה נגד למנהג טיטואן שאומרים אותו בכל ימות השנה גם בשבת וביו"ט (עיין בספר 'נוהג

בחכמה' מה שכתב ר' יוסף ׳ן נאיים זצ"ל על זה, דף רכ"ט, יח). ובר"ה ויו"כ מנהגנו לאומרו כי כתוב בו "הריעו לה' כל הארץ".

- בימים טובים ובשבת של מאורע חגיגי נוהגים לשורר פיוטים אחרי שירת הים בג' מקומות אלו: קודם 'נשמת כל חי', קודם 'ואלו פיננו מלא שירה כים' וקודם 'שועת ענים', ואעפ"י שהרבה פוסקים חששו להפסק בזה, כן היה המנהג בטאנכיר ובשאר קהילות המערב מדורי דורות ואין פוצה פה (עיין ב'שמו יוסף', סימן רס"ד, וב'נוהג בחכמה', דף רל"א, יט).

- מנהגנו שכל הקהל שרים בקול רם מ'מי כמוך באילים ה'' עד 'גאל ישראל' וגם הש"ץ עם הקהל גומרים ביחד 'גאל ישראל' בקול רם. וזה הפך ממנהג כמה קהילות אשכנז שלאחרונה נגררו אחריהן גם כמה מאחינו הספרדים שהש"ץ אומר ב' מילות 'גאל ישראל' בלחש.

- בפסוקים 'אתה הראת לדעת' הנאמרים לפני פתיחת ההיכל בשחרית של שבת, יו"ט וי"נ מנהג טאנכיר שהקהל יושב עד 'וינוסו משנאיך מפניך' ואז עומדים באמירת 'קומה ה' למנוחתך' דוקא. כן ראיתי מילדותי וכן קבלתי מהמשו"ח משה ׳ן ג'ו בר אברהם נ"ע.

- בפסוקים 'פתחו לי שערי צדק' הנאמרים לפני פתיחת ההיכל, אחר פסוק 'כי מציון תצא תורה', מוסיפים פסוק זה (לא מובא בסידורים): 'פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים'. כן נוהגים בכל ימות השנה.

- בפסוקים הנאמרים בשעת הובלת הס"ת מההיכל לתיבה בתפלת שחרית של שבת, של יו"ט ושל ימים נוראים מוסיף הש"ץ ב' פסוקים אלו לפני 'על הכל יתגדל ויתקדש': 'ישמחו השמים ותגל הארץ ויאמרו בגוים ה' מלך, ישמח הר ציון תגלנה בנות יהודה למען משפטיך' (עיין בסידור 'תפלת החדש'). ואין נוהגים להוסיף פסוקים אלו בתפלת מנחה של שבת או של יו"ט, ולא במנחה של י"ג, וגם לא בימי החול, ולא בימי התענית, ולא בחוה"מ.

ותמיד תמהתי על חילוק זה שעושים החזנים בין שחרית ובין מנחה של שבת ויו"ט ובין שבת ויו"ט ושאר הימים ולא ידעתי טעמו. ועתה האיר ה' את עיני ומצאתי סמך למנהגנו בספר 'חיי אברהם' לר' אברהם כלפון זלה"ה שכתב בזה הלשון: 'טעם למה בעליית ס"ת אומרים ישמחו השמים ותגל הארץ... על מ"ש במדרש כשירד הקב"ה על הר סיני אמר להם אם אתם מקבלים את התורה מוטב ואם לאו אני מחזיר העולם לתוהו ובוהו, וכשקבלו ישראל את התורה נתקיימו שמים וארץ ושמחו בקיומם, ולזה כשאנו מניחים את הס"ת על התיבה להורות שקבלנו את התורה ונתקיימו שמים וארץ והם ג"כ רוצים בקיומם לפיכך אנו

אומרים ישמחו השמים בשבת דבשבת ניתנה התורה, עכ"ל.

ומזה הטעם נהגו בטאנכיר להוסיף פסוקים 'ישמחו השמים' ו'ישמח הר ציון' בשחרית של שבת דוקא ולא במנחה ובימי החול כי התורה נתנה בשבת ובעת השחר ככתוב בפר' יתרו 'ויהי ביום השלישי ביות הבקר' ואז דוקא בזמן שחרית של שבת מתעוררת עיקר שמחת שמים וארץ וגם שמחת הר ציון בעבור משפטי ה' היא התורה, משא"כ בשעת המנחה של שבת ובימי החול.

וטעם שגם בשחרית של יו"ט ושל ימים נוראים מוסיף הש"ץ אותם הפסוקים אפילו שלא בשבת, הוא כי גם ימי החג קרואים שבת בלשון התורה ככתוב בפר' אמור לגבי ר"ה ('שבתון זכרון תרועה'), ולגבי יוה"כ (שבת שבתון הוא לכם), ולגבי סכות וש"ע ('ביום הראשון שבתון וביום השמיני שבתון').

- מנהג טאנכיר לקרא לעולים לתורה בשם רבי פלוני אפילו שהוא עם הארץ וכמנהג אלגיר (זה השלחן ס' צ"ח, ו'). וכן הוא מנהגנו בברכת ה'מי שברך' ובאמירת ההשכבה לנפטר. ומצאתי טעם נאה לזה בספר 'שער החצר' לר' דוד נ' שמעון זצוק"ל שהביא דברי התשב"ץ בספרו 'מגן אבות' (ח"ב דל"א) וז"ל: 'הקראים נתדלדלו אחר חורבן הבית עד שבימי הגאונים ז"ל עמד ענן אחד מבית דוד מתלמידי ר' יהודה גאון ומפני שהכירו בו שמץ פיסול לא סמכוהו גאון ולא סייעהו מן השמים להיות ראש גולה, ומפני קנאה וטינא שהיה בלבו הכחיש תורה שבע"פ והסית והדיח את ישראל הוא ושאול בנו, והעמיד תלמידים ובדה מלבו חוקים ומשפטים, והכת זו נקראת קראים וההולכים ע"ד הקבלה [כלומר, דעת חז"ל בתלמוד] נקראו רבנין, וע"כ נהגו כל ישראל לקרא לכ"א מישראל רבי ואע"פ שהוא עם הארץ, עכ"ל.

- מנהגנו לדקדק בתוארים אלו לפני הזכרת השם ב'מי שברך': להוריו ולאחיו:

לאביו = אבא מארי, מור אבי (ולא מזכיר את שמו)

לאמו = אמי מורתי, מרת אמי (ולא מזכיר את שמה)

לבנו = בני היקר (בני חמודי), ידיד נפשי ואור עיני

לבתו = בתי היקרה (בתי חמודתי)

לאחיו = אחי היקר

לאחותו = אחותי היקרה

לכמה אחים ביחד = האחים שלא יתפרדו

לזכר:

לתינוק אחר מילתו = הרך הנימול

עד גיל חמש = הילד שעשועים

מגיל חמש עד גיל בר מצוה = התלמיד הנעים

אחר הבר מצוה ועד הנישואין = הבחור ונחמד, ואם הוא גדול במדותיו אומרים לו 'הבחור ונחמד תפארת בחורים והדרם'. ולאיש רווק שהוא זקן ובא בימים מתארים אותו תמיד בתואר 'בחור', כן קבלתי מאבא מארי י"ץ וכמנהג הספרדים בלונדון ואמשטרדם (עיין בספר כתר שם טוב, חלק א', דף רמ"ח, וחלק ו', דף 300).

לאחר הנישואין לאדם פשוט = המשכיל וחשוב

לאדם יודע ספר = הנבון וחשוב

לאדם ת"ח = החכם השלם (והכולל)

לדיין = הדיין המצוין, (סבא דמשפטים)

לאדם רופא = הרופא המובהק

לפרנס בהכ"נ = הפרנס הנאמן

לשמש בהכ"נ = המשרת בקדש

לש"ץ בהכ"נ = הנבון וחשוב נעים זמירות, ואם הוא מפורסם מחוץ לעירו אומרים לו נעים זמירות ישראל

לאדם שאביו רב ומו"צ בישראל = בר חכם

למי שלא נוכח בפני המברך = שלא יפקד מושבו

לאיש שהגיע לגיל שבעים = הישיש ונכבד, הזקן הכשר

לנקבה:

קודם ראיתה בוסתה הראשון = הילדה הנעימה

אחר ראיתה בוסתה הראשון ועד הנישואין = הבתולה הנעימה

לאישה נשואה = האשה הכבודה והצנועה (והנכבדת) מרת

לאשה שהזקינה = הזקנה הכשרה מרת

- בסיום הלכשת הס"ת קודם שהעולה למפטיר מברך ברכות ההפטרה אומר לו הש"ץ 'חזק וברוך תהיה בָּרַךְ'. וזה לב' טעמים: חד כדי שלא יתחיל המפטיר לברך עד שיגללו את הס"ת לגמרי כמו שהזהירו בזה הפוסקים, וב' כדי לברכו

בברכה זעירא כיון שבסיום קריאתו בתורה לא מתברך מיד עם 'מי שברך' כשאר העולים, לכך אומר לו הש"ץ קודם ההפטרה 'חזק וברוך תהיה' שהוא כעין מי שברך ואחר ההפטרה מברך אותו במי שברך שלם. ומזה הטעם נהגו גם שבסיום קריאת התורה במנחה של שבת אומר הש"ץ לעולה לשלישי 'חזק וברוך תהיה' ומתחיל הקהל לשיר 'מזמור שיר ליום השבת', ואחר זה מברכו הש"ץ ב'מי שברך'.

- מנהג טאנכיר שכל הקהל יושב בברכת החדש ורק הש"ץ עומד בתיבה. גם מקפידים לברך את החדש מיד אחר סיום ברכות האחרונות של ההפטרה ומאחרים את אמירת ה'מי שברך' לעולה למפטיר עד סיום ברכת החדש.

- מנהגנו להזכיר רוב שמות החדשים בשם תואר מיוחד, בין בברכת החדש (קודם מוסף של שבת) ובין בנוסח הכתובה של נישואין, כדלהלן: מר חשון, כסליו המופלא בנסים, אדר המהודר, ניסן המלומד בנסים, אייר זיו, סיון המוכתר בכתר תורה, תמוז יהפכהו האל לטובה, אב רחמן, אלול המרוצה בתשובה.

- בעמידת מוסף של שבת מנהג טאנכיר, טיטואן, ג'בראלטר וכל קהילות צפון מרוקו לומר 'למשה צוית' ולא 'תכנת שבת', וכן הוא מנהג הספרדים בלונדון ובאמשטרדם כש"כ בספר כתר שם טוב (חלק א', דף תל"ו), וזה כנוסח האבודרהם והרמב"ם.

- ב'אדון עולם' מנהגנו להוסיף פסקה זו אחרי 'להמשילו ולהחבירה' קודם 'בלי ראשית בלי תכלית': 'והוא ראשון והוא אחרון לכל חומר וכל צורה'. וזה כנוסח הסידור 'תפלת החדש'. גם מנהג טאנכיר לסיים שבת זה ב'ועם רוחי גויתי ה' לי ולא אירא' ומשמיטים שתי הפסקות האחרונות: 'במקדשו תגל נפשי משיחנו ישלח מהרה, ואז נשיר בבית קדשי אמן אמן שם הנורא', ולמעשה בסידור 'תפלת החדש' שתי פסקות אלו מובאות בסוגריים.

מנחה של שבת

- מנהגנו שהקהל יושב באמירת 'ואני תפלתי' ורק הש"ץ עומד בתיבה. וזה גם מנהג ק"ק ג'בראלטאר, הביאו הרב שם טוב גאגין ז"ל בספרו כתר שם טוב (חלק א', דף תנ"ב, הערה תק"ב) וז"ל: 'בעיר ג'בראלטאר ראיתי כי אומרים אותו מיושב וכן בכמה קהלות בערי המערב', ע"כ.

- בעמידה של מנחה של שבת אומרים 'והנחילנו ה' אלהינו באהבה וברצון שפְתוֹת קִדְשְׁךָ וינוחו בם כל ישראל מקדשי שמך'.

מוצאי שבת

- מקפידים מאד על אמירת אלפא ביתא בכל מוצאי שבת חוץ ממוצאי שבת שחל בליל חגיגי כגון ליל ר"ח, ליל חנוכה או ליל פורים שאז אומרים מכתם במקום אלפא ביתא.

- מתחילים ערבית של מוצאי שבת עם אמירת 'לדוד ברוך ה' צורי' (תהלים קמד'). במזמור זה מקפידים לעשות הפסק מודגש בין המילים 'שבג' המקומות דלהלן:

1. בין 'הרדד עמי תחתי' ל'ה' מה אדם ותדעהו',
2. בין 'ימיו כצל עובר' ל'ה' הט שמייך ותרד',
3. בין 'וימינם ימין שקר' ל'אלקים שיר חדש אשירה לך'. ועושים כן כדי להתרחק מכל שמץ של גידוף להקב"ה ח"ו.

- לפי מנהגנו העתיק נוסח ברכת הדעת שבעמידה של מוצאי שבת הוא כגירסת האבודרהם: 'אתה חונן לאדם דעת, ומלמד לאנוש בינה, אתה אמרת להבדיל בין קדש לחול, ובין אור לחשך, וכו', ומשמיטים לגמרי התיבות 'אתה חוננתנו ה' אלהינו מדע והשכל'.

והראיה לזה היא שהשליחי צבור הותיקים (וגם קצת מאנשי הקהל) היו מרימים את קולם בהגיעם לשתי התיבות 'אתה אמרת' דוקא, שהיא התחלת ההוספה למוצ"ש לפי גירסת האבודרהם, ומעולם לא היכריזו שתי התיבות 'אתה חוננתנו'. מזה ראייה שתיבות אלו לא היו חלק מנוסח ההוספה.

מנהג זה היה גם מצוי בקהילות אחרות במרוקו כגון בעיר צפרו יע"א (הביאו הגאון ר' דוד עובדיה זצ"ל בספרו 'נהגו העם').

- בשבוע שחל בו יו"ט מנהג טאנכיר לדלג על אמירת 'שובה' ומתחילין 'אורך ימים אשביעהו, וכו', 'ואתה קדוש, וכו', תכף אחרי קדיש דש"ץ בסיום העמידה. וזה כמנהג הפשטנים שמשמיטים אמירת 'שובה' ז' פעמים בשנה ושלא כדעת המקובלים שאומרים אותו בכל מוצ"ש.

ואם חל יו"ט בשבת אומרים 'שובה' במוצ"ש שלפניו חוץ מיו"ט של פסח שחל בשבת שאין אומרים 'שובה' במוצ"ש שלפניו כי איסור אכילת חמץ חל כבר מערב שבת והוא כעין התחלת חג הפסח באמצע השבוע. כן קבלתי מר' שמואל ביטון נ"ע.

- מנהגנו לומר קדושה דסדרא דליל מוצ"ש בעמידה ונשארים עומדים עד 'ומקבלין דין וכו' ואז הקהל יושב אבל לא הש"ץ. כן המנהג במערב כמו שהעיד

ר' שלום משאש (עי' שו"ת 'תבואות שמש', חלק א', סי' ע"ד). למעשה הש"ץ לא יושב בשום קדושה דסדרא, לא בשחרית, לא במנחה ולא במוצ"ש. כן הוא מנהג טאנכיר.

- מנהג טאנכיר להבדיל בבהכ"נ מיד אחר קדיש תתקבל קודם אמירת 'שיר למעלות' אשא עיני' (תהלים קכא').

- מנהגנו להתחיל את ההבדלה בתיבות אלו: 'זכור לטוב, שבוע טוב ויהיה בסימן טוב, זכר צדיק וחסיד וקדוש לברכה אליהו הנביא (3) במהרה יבא אלינו עם מלך משיח בן דוד'.

- בהבדלת מוצ"ש מנהגנו לערוך ברכות 'מי שברך' לאנשי המשפחה (בבית) או לאנשי הקהל (בבית הכנסת) ובסיומם אומר המברך תכף פסוק 'ישא ברכה מאת ה' וצדקה מאלקי ישעו' ואחריו 'סברי מרנן', 'בורא פרי הגפן', ושאר ברכות ההבדלה.

- בטאנכיר ובכל קהילות המערב היו מקפידים לברך במוצאי שבת 'בורא עצי בשמים' על ההדס דוקא. ובספר 'חיי אברהם' לר' אברהם כלפון זלה"ה כתב בשם ה'ברכי יוסף' ב'שירי ברכה' (א"ח, סי' ש') הטעם לפי שההדס אינו עולה ריחו מיד עד שממשמשין בו ואין מברכין על הריח עד שיהנה ממנו. ועיין עוד שם טעמים נוספים למנהג זה.

- בטאנכיר לא הקפידו לברך 'בורא מאורי האש' על אבוקה והשתמשו בנר רגיל בין בבהכ"נ בין בבית (עיין בס' עשה לך רב, חלק ה', דף שס"א, שהעיד שהוא מנהג הספרדים). ובבהכ"נ נהגו ששמש בהכ"נ הוא המדליק את נר ההבדלה. גם לא נוהגים לשפוך קצת מהיין של כוס ההבדלה כדי לטבול בו את הנר ולכבותו, אבל מקפידים שלא לכבות את הנר בהבל פיהם.

- בשעת ההבדלה שבבית, הרבה משפחות בעיר טאנכיר נהגו לשיר הפיוט המפורסם 'אברך את שם האל הגדול והנורא כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא' כמנהג שאר קהילות מרוקו. אבל בהבדלה שבבית הכנסת לא נהגו לאומרו.

בפיוט זה יש מוסיפים בית נוסף וזה נוסחאו: 'חֲזַקְנוּ צִוְּנוּ בְּכַנֵּן מְקַדְשֵׁךְ, אֱלֹהֵינוּ הַנִּבְיָא שְׁלַח נָא לְעַמֶּךָ, קָרֵב נָא גּוֹאֲלֵנוּ קֵץ בִּיאַת מְשִׁיחֶךָ, יִתְגַּדֵּל צוּרֵי בְּמַהֲרָה (2), שְׁמֶךָ בָּרֵךְ תַּפְאָרָה, כּוֹס יִשׁוּעוֹת אֲשֶׁא וּבִשְׁם ה' אֲקַרֵּא'. כן קבלתי מהחכם השלם והותיק, הישיש ונכבד, כה"ר סעדיה הכהן בר שם טוב נ"ע מעיר טיטואן.

קריאת התורה

- מנהג טאנכיר כשמובילים את הס"ת מהיכל לתיבה הרב הולך אחרי הס"ת

והש"ץ אחרי הרב ואומר הש"ץ הפסוקים המובאים בסידור 'תפלת החדש': 'על הכל יתגדל ויתקדש יתברך ויתרומם ויתנשא שמו של מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא', וכו'. באלה הפסוקים מנהגנו לומר 'ויחון ויחוס ויחמול וירחם על פליטתנו' ומשמיטים הפסקה 'הרחמן הוא יחזיר שביטנו ושבת עמו בית ישראל במהרה בימינו ויוציאנו מכל צרותינו לרוחה ומאפלה לאורה בקרוב ואמרו כל עם אמן' חוץ מימי התענית שאומרים אותה גם בשחרית וגם במנחה (ובת"ב רק במנחה).

- הגבהת הס"ת כדי להראות את הכתב מכונה אצלנו בשם 'מראה הכתב' והיא מצוה נפרדת ממצות גלילת הס"ת. לכן למנהגנו פרנס בהכ"נ מזכה אדם אחד עם מצות 'גלילה' שהיא הורדת המלבושים של הס"ת ואדם אחר עם מצות 'מראה הכתב'.

- בשעת 'מראה הכתב' נוהגים שכל אחד מאנשי הקהל מגביה את ידיו פתוחות כלפי הקלף ואומר בלחש בינו לבן עצמו 'ה' אמת, משה אמת, ותורתו תורה אמת' ומסיים הקהל בקול רם 'וזאת התורה אשר שם משה לפני בני', תורה צוה לנו משה מורשה קהלת יעקב, האל תמים דרכו אמרת ה' צרופה מגן הוא לכל החוסים בו'. ועיין ב'תורת השלמים' (כב, ד) להרב החיד"א שהביא מנהג זה.

- אצבע ההס"ת בו משתמש הבעל קורא להראות הקריאה לכל עולה מכונה אצלנו בשם 'מוֹרָה', וכן מצאתי שם זה באחת מתשובותיו של הגאון ר' יצחק ן' וואליד זצוק"ל מטיטואן (שו"ת 'ויאמר יצחק', חלק א', א"ח, סי' י"ד).

- בימי שני וחמישי וכן בימי תענית צבור ובמנחה של שבת לא קוראים לעולים בשמים אלא הם בעצמם עולים לתורה בהזמנת פרנס בהכ"נ (וזה כמנהג אלג'יר המובא ב'זה השלחן', ס' צ"ח, אות ו'). גם לא מברכים אותם ב'מי שברך' אלא אם כן הם מבקשים השכבה לנפטר או 'מי שברך' לאדם אחר שאז הש"ץ מברכם דרך אגב בסוף ההשכבה או ה'מי שברך'.

- מנהג טאנכיר ועוד קהילות במרוקו שכל העולה לתורה כופף את ראשו ומנשק הס"ת אחר ברכה ראשונה וברכה אחרונה, והוא גם מנהג אלג'יר (זה השלחן ס' צ"ח, אות ד').

- ביום שמוציאים ב' ס"ת (בין בשבת ויו"ט ובין בחול) אחרי הלבשת ספר הראשון וקודם גלילת ספר השני, עומדים אנשי הקהל על רגליהם ואומרים ב' פסוקים אלו: 'ה' אֱלֹהִים צָבָאוֹת הַשִּׁיבֵנו הָאֵל פָּנֶיךָ וְנִשְׁעָה: אֵין פֶּאֶל יִשְׁרוֹן רִכָּב שָׁמַיִם בְּעֶזְרְךָ וּבְנִגְאֹתוֹ שְׁחָקִים'. וכן עושים כשמעלין לתיבה ס"ת שלישי אחרי

ס"ת שני. ועתה ראיתי בסידור קה"ק הספרדים בלונדון שמנהג זה גם נהוג אצלם.

- מנהג טאנכיר לשורר טעם הנקרא תרי טעמי (א) כחצי תביר. כן קבלתי מר' שמואל ביטון נ"ע וכן הוא מנהג עיר ג'רבה יע"א כמו שהעיד הרב מזוז מצליח י"ץ ב'תיקון קוראים' שלו. עוד נהגו בטאנכיר לשורר טעם קרני פרה (א) היחידי שבתורה הנמצא בפר' מסעי (במדבר לה, ה) כטעם פזר גדול כפול באורכו ובחוזקו, כן שמעתי מר' שמואל ביטון נ"ע.

- בפרשת חי שרה, בפסוק המזכיר שמות של בני קטורה (בראשית כה, ד), מנהג טאנכיר לקרא מלת 'ואלדעה', הדל"ת בקמץ חטוף כזה: 'וְאֶלְדֶּעָה', אע"פ שבכל הספרים נקודה הדל"ת בקמץ רחב. כן קבלתי מאבא מארי י"ץ וכן שמעתי מהמשו"ח ר' יוסף אנהורי י"ץ בעל קורא מומחה מק"ק ג'יבראלטאר יע"א.

ובשו"ת כרם חמד (חלק ב', דף סז, ע"א, שאלה ז') העיד הרה"ג אברהם אנקאווא זצוק"ל שהוא מנהג כל המערב כי סומכים בזה על המקרא של ר' משה זאבארו בכ"ר יעקב זצוקלה"ה שהיה ספרא רבא דישראל ומחכמי קאסטייליא המגורשים (לפרטים עליו עיין בספר 'מלכי רבנן' להגאון ר' יוסף ן' נאיים זצ"ל עמוד צ"ג, בערך 'משה').

- בפרשת נשא (במדבר פרק ה', פסוק כח') מנהגנו לקרא 'וְנִזְרָעָה', אות 'ריש' בחטף קמץ. כן הוא גם מנהג הספרדים בקה"ק לונדון ואמשטרדם, הובא בספר כתר שם טוב (חלק ב', דף תשל"ה) ועיין ב'מנחת שי'.

- מנהג טאנכיר לכפול הפסוק 'ויהי בשכון ישראל' שבפרשת וישלח (בראשית לה, כב) כשקוראים בצבור, וכדלהלן. כן הוא גם מנהג ג'בראלטר יע"א הביאו הרב שם טוב גאגין ז"ל בספרו כתר שם טוב (חלק א', דף ש"מ). והרה"ג אברהם אנקאווא זצוק"ל העיד שהוא מנהג כל המערב ושיש לקיימו נגד המערערים בו (שו"ת 'כרם חמד', חלק ב', דף ס"ה, ע"א, שאלה ו').

בפעם הראשונה קוראים באלו הטעמים: וַיְהִי בִשְׁכֵן יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ תְּחֻמֵּי וַיִּגְדֹּה רְאוּבֵן וַיִּשָּׁב אֶת־בְּלִתָּהּ פִּילְגֶשׁ אִבְיוֹ וַיִּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל:

ובפעם השניה קוראים באלו הטעמים: וַיְהִי בִשְׁכֵן יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ תְּחֻמֵּי וַיִּגְדֹּה רְאוּבֵן וַיִּשָּׁב אֶת־בְּלִתָּהּ פִּילְגֶשׁ אִבְיוֹ וַיִּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל וַיְהִי בְּנִי־יַעֲקֹב שְׁנַיִם עָשָׂר:

הפטרות

- מנהג עיר טאנכיר בכמה מהפטרות השנה שונה ממנהג שאר קהילות הספרדים

ועדות המזרח. להלן אפרט שינוים אלו כפי ששמעתי אותם מפי הש"ץ הותיק, הישיש ונכבד, רבי שמואל ביטון בר מאיר י"ץ תלמידו של הגאון רבי יאודה אזאנקוט זצוק"ל.

הפטרת נח: מתחילים 'רני עקרה לא ילדה' ולא מסיימים ב'אמר מרחמך ה' אלא ממשיכים עם 'עניה סוערה לא נחמה' ומסיימים ב'ולקדוש ישראל כי פארך'. וזה כמנהג האשכנזים וכמנהג ק"ק אלג'יר הביאו הרב אליהו גיג' ז"ל בספרו "זה השולחן" (סי' ק"ב, אות א'), וז"ל: "נהגו בפרשת נח קורין שתיים רני עקרה וענייה סוערה...". וכן כתב גם האבודרהם.

הפטרת וירא: מתחילים 'ואשה אחת מנשי בני הנביאים' ולא מסיימים ב'לא חדש ולא שבת ותאמר שלום' אלא ממשיכים עם 'ותחבוש האתון ותאמר אל נערה' ומסיימים ב'ותשא את בנה ותצא'. וזה כמנהג כמה קהילות אשכנז וכמנהג ק"ק אלג'יר, הביאו הרב אליהו גיג' ז"ל בספרו "זה השולחן" (סי' ק"ב, אות ב'). וכן כתב האבודרהם.

הפטרת ויצא: מתחילים 'ועמי תלואים למשובתי' ולא מסיימים ב'על תלמי שדי' אלא מוסיפים ח' פסוקים ראשונים של הפטרת 'ויברח יעקב' ומסיימים ב'אני ידעתיך במדבר בארץ תלאובות'. וזה כמנהג ק"ק אלג'יר הביאו הרב אליהו גיג' ז"ל בספרו "זה השולחן" (סי' ק"ב, אות ג'), וכן כתב האבודרהם.

הפטרת שמות: מתחילים 'דברי ירמיהו בן חלקיהו' ומסיימים ב'רעה תבא עליהם נאם ה'', וזה כמנהג רוב קהילות המערב והספרדים וכן כתב האבודרהם. (עיין בשו"ת 'שמש ומגן', חלק ג', של 'ר' שלום משאש זצ"ל ובספר 'נהגו העם' של ר' דוד עובדיה זצ"ל).

הפטרת בשלח: מתחילים 'ודבורה אשה נביאה אשת לפידות' עד 'את יבין מלך כנען' וממשיכים עם 'ותשר דבורה וברק בן אבינעם' ומסיימים ב'ותשקוט הארץ ארבעים שנה'. וזה כמנהג האבודרהם וכן קבלתי גם מהנב"ח הש"ץ המומחה ר' יוסף אלמאליח י"ץ ששימש גדול הפייטנים והחזנים בעיר טאנכיר ה"ה הנב"ח ר' שמואל ׳ן עטר בר יאודה נ"ע.

הפטרת פקודי: כשפרשת פקודי נקראת לבדה אז מפטירין מ'ויעש חירום את הכירות' עד 'לדלתי הבית להיכל זהב'. וכמנהג ק"ק אלג'יר הביאו הרב אליהו גיג' ז"ל בספרו "זה השולחן" (סי' ק"ב, אות י').

הפטרת שמיני: מתחילים 'ויסף עוד דוד את כל בחור בישראל' ומסיימים ב'וילך כל העם איש לבתו' ולא נוהגים להוסיף שום פסוק על זה. כן הביא האבודרהם וכן שמעתי גם מהנב"ח הש"ץ המומחה ר' יוסף אלמאליח י"ץ.

הפטרת אחרי מות: מתחילים 'ויהי דבר ה' אלי לאמר, ואתה בן אדם התשפוט התשפוט את עיר הדמים' ומסיימים ב'הנני קובץ אתכם אל תוך ירושלים'. וכן כתב האבודרהם.

הפטרת קדושים: מתחילים 'ויהי דבר ה' אלי לאמר, בן אדם דבר את זקני ישראל ואמרת אליהם כה אמר ה' אלקים הלדרש אותי אתם באים' ומסיימים ב'והיו לאות ביני וביניכם לדעת כי אני ה' אלקיכם'. וכן כתב האבודרהם.

הפטרת אחרי מות-קדושים: כשאחרי מות וקדושים מחוברין, מנהג טאנכיר להפטיר הפטרת אחרי מות דוקא, מ'ויהי דבר ה' אלי לאמר, ואתה בן אדם התשפוט התשפוט את עיר הדמים' עד 'הנני קובץ אתכם אל תוך ירושלים', וזה נגד למנהג כל הספרדים וקהילות שאר המערב שמפטירין הפטרת קדושים 'הלדרש אותי אתם באים'. כן קבלתי מר' שמואל ביטון בר מאיר נ"ע שהקפיד מאד על זה.

הפטרת בחר: מתחילים 'ויאמר ירמיהו היה דבר ה' אלי לאמר' ולא מסיימים ב'לתת להם ארץ זבת חלב ודבש' אלא ממשיכים עם 'ויבאו וירשו אותה' ומסיימים ב'הממני יפלא כל דבר'. וזה כמנהג ק"ק אלג'יר, הביאו הרב אליהו גיג' ז"ל בספרו "זה השולחן" (סי' ק"ב, אות ח'). וכן כתב האבודרהם.

- **בהפטרת בהעלותך** (זכריה פרק ג', פסוק י') מנהגנו לקרא 'תקראו איש לרעהו', ולא 'אֵל רֵעֵהוּ'. כן כתב ב'מנחת שי' ועיין בספר כתר שם טוב (חלק ב', דף תשל"ה).

- **בהפטרת כי תבא** (ישעיהו פרק ס', פסוק ה') מנהגנו לקרא 'אֵז תִּקְרָא וְנִהְרָף', אות 'ריש' בשו"א נח מלשון ראה ולא יראה. כן קבלתי מאבא מארי י"ץ. ועיין ב'מנחת שי' שהביא מחלוקת בזה.

חנוכה

- מנהגנו לכנות את מנורת החנוכה בשם ה'חנוכה' ולא ה'חנוכיה', וכן הוא מנהג כל קהילות מרוקו.

- מנהגנו לקרא משנת 'במה מדליקין' גם בשבת חנוכה והוא כמנהג הספרדים באמשטרדם ולונדון (הובא בספר 'כתר שם טוב' של ר' שם טוב גאגין, חלק א', דף קע"ח) ושלא כמנהג רוב הספרדים ועדות המזרח אשר תפסו במנהג ארץ הצב"י.

כן שמעתי מפי הש"ץ הוטיק ר' שמואל ביטון בר מאיר י"ץ. ולמעשה בסידורים העתיקים המודפסים בליוורנו אשר השתמשו בהם רוב הספרדים בצפון אפריקה

לא נכתב שיש לדלג על 'במה מדליקין' בשבת חנוכה, ועתה מצאתי דוקא להפך בסידור הישן 'משמרת הקדש' (דפוס פיסא 1822) שכתב בזה הלשון: 'מנהגינו שלא לומר במה מדליקין ביום טוב שחל להיות בע"ש, ולא בע"ש שקודם יום טוב, ולא בערב שבת חול המועד, ולא בערב ר"ה ויוה"ך שחל להיות בע"ש, ואין אומרים אותו בבית האבל, ואומרים אותו בע"ש חנוכה או שקודם חנוכה' עכ"ל, ועינינו תחזינה שכל זה הוא בדיוק מנהג עיר טאנכיר.

- ברוב בתי כנסיות בטאנכיר נהגו לומר הפסוקים לפתיחת ההיכל דחנוכה המתחילין ב'ער לרגלי דברך' רק בשבת ולא בימי החול. כן שמעתי מר' שמואל ביטון נ"ע וכן ראיתי מודפס בנייר אחד של בהכ"נ 'משאת משה' (המכונה 'די נהון') בטאנכיר. ולענ"ד נהגו כן מטעם טורח ציבור, שבימי החול ממהרים אנשי הקהל לעבודתם משא"כ בשבת.

ברם, ברוב קהילות המערב נהגו לומר פסוקים אלו בכל ימי חנוכה כי כך היתה התקנה מהקדמונים, כמו שכתב ר' יהודה עייאש זצוק"ל בספרו 'קול יהודה' (דף נ"ב, עמוד א). והיו בתי כנסיות בטאנכיר שלא אמרו פסוקים אלו כלל, לא בשבת ולא בחול, כן שמעתי מהנב"ח ר' יוסף אלמאליח י"ץ ומהנב"ח ר' יצחק ׳ן יתאח בר ימין י"ץ, וכן היה המנהג בבהכ"נ 'שיח יצחק' בטאנכיר המכונה 'של הכהנים' שנוסד ע"י אנשי טיטואן מצאצאי הגאון ר' יצחק ׳ן וואליד זצוק"ל.

פורים

- בשבת זכור מנהג טאנכיר לשורר פיוט 'מי כמוך' של ר' יהודה הלוי אחרי קדיש תתקבל של שחרית, ואומרים הפיוט כולו ולא מקצתו. ואעפ"י שבטאנכיר לא חששו להפסק בשירת הפיוטים באמצע תפלת נשמת במשך כל השנה חוץ מהימים הנוראים, בכה"ג לא רצו להפסיק כי פיוט זה ארוך עד מאוד ולכן חששו להפרעת הכוונה בתפלה.

- בשבת זכור מנהג הקדמון בעיר טאנכיר ובעוד קהילות צפון מרוקו שכל הקהל שר בקול רם (במנגינה הרגילה של שבת) מ'ואלו פיננו מלא שירה כים' עד 'כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך' ואח"כ ממשיך המסדר לברו עם 'מציל עני מחזק ממנו'. כן קבלתי מאבא מארי י"ץ וכן קבלתי מהישיש ונכבד ר' יצחק ׳ן יתאח בר ימין ס"ט ששירת בקדש באחת מבתי הכנסיות שבעיר טאנכיר.

ולענ"ד הטעם לזה כי המנהג הקדמון במערב היה לשורר פיוט 'מי כמוך' של ר' יהודה הלוי באמצע תפלת נשמת אחרי 'כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך', לכן נהגו הקהל לשיר בקול רם מ'ואלו פיננו' עד 'כל עצמותי תאמרנה' כדרך

הודאה להקב"ה על נס פורים (כלשון 'אין אנו מספיקין להודות לך') וגם כדרך פתיחה לפיוט זה שמתחיל במילים 'מי כמוך'. ואעפ"י שאחרי הזמן, רוב קהילות המערב שינו את המנהג והתקינו לשורר פיוט 'מי כמוך' אחרי קדיש תתקבל בשחרית של שבת זכור, כי הרבה פוסקים דברו קשות על שירת הפיוטים באמצע התפלת מטעם הפסק, מ"מ המשיכו במנהג הראשון לקרא 'ואלו פינו' בקול רם כל הקהל כלם כאחד. וכיום נשכח מנהג זה לגמרי.

- בליל פורים ברוב בתי כנסיות בטאנכיר אמרו את הפיוט 'פורים פורים לנו' אחרי קדיש הש"ץ קודם ברכו, ויש שאמרו אותו באמצע 'והוא רחום' בין הפסקות 'ולא יעיר כל חמתו' ו'ה' הושיעה המלך יעננו ביום קראנו' (כן נהגו בבית הכנסת 'עץ חיים' של הדיין המצוין כמוהר"ר מרדכי נ' ג'ו). ומנהג רוב קהילות צפון אפריקה לשורר פיוט זה קודם קדיש הש"ץ כמו שכתוב בסידורים ('בית עובד', ועוד).

יש לציין שלפי מנהג טאנכיר שרים פיוטים גם קודם 'יראו עיננו' כשיש חג או אירוע חגיגי באותו יום אבל מקום אמירת פיוט 'פורים פורים לנו' הוא בשעת קדיש הש"ץ דוקא כי הוא בא לבשר את החג, וזה דומה למנהגנו בערבית של שבת חוה"מ (או של שבת ויו"ט) ששרים הפיוט 'חג ושבת' בשעת קדיש הש"ץ כדי לבשר שאותו יום גם חג וגם שבת.

- כמה דיוקים במגילת אסתר כפי שקבלתי אותם מהרבה חזנים מומחים ובניהם המדקדק הדגול ר' חיים פונטי בר יצחק נ"ע מתלמידיו של הדיין המצוין הרה"ג ר' יהודה אזנקוט זצוק"ל:

בפרק א', פסוק ו': מנהגנו לקרא 'רַצְפָּת', אות 'צדי' בשו"א נע. וכן העיד הרב מזוז מצליח י"ץ ב'תיקון קוראים' שלו.

בפרק ב', פסוק יד': מנהגנו לקרא 'וַיִּקְרָא', אות 'ריש' בחטף קמץ. וכן העיד הרב מזוז מצליח י"ץ ב'תיקון קוראים' שלו.

בפרק ג', פסוק ד': מנהג טאנכיר טיטואן וארזילה לקרא 'וַיְהִי בִּפְאֲמָרְם בִּפְאֲמָרְם אֱלֹוִי יוֹם יוֹם', גם הכתיב וגם הקרי בזה אחר זה. כן הוא המנהג בכל ערי המערב וברוב בתכ"נ בק"ק ג'יבראלטאר יע"א. ואני הקטן לא ידעתי מאין בא לנו מנהג זה כי בכל קרי וכתוב שבתנ"ך אין אנו קוראים אלא הקרי בלבד כגון בפרשת כי תבא שקוראים 'וַאֲשֶׁר אַחֲרָיִם' (קרי) ולא 'וַאֲשֶׁר אַחֲרָיִם' (כתיב), ועוד הרבה כמוהו'.

ושמעתי מהנבון נעים זמירות ישראל יעקב נ' זכרי י"ץ, ש"ץ ותיק בבית הכנסת 'שער השמים' בק"ק ג'יבראלטאר יע"א, שהש"ץ הדגול ר' משה נ' זמרא נ"ע שהיה

מהחזנים הקדמונים והמומחים באותו בהכ"נ היה קורא 'פֶּאָמֶרס' בלבד. וכן שמעתי כמה פעמים חזנים מק"ק ארם צובה יע"א שקראו 'פֶּאָמֶרס' בלבד, וכמו ש"כ הרה"ג פאר הרוד והדרו, הראשון לציון, מרן עובדיה יוסף שליט"א בספרו חזון עובדיה (פורים, דף פ"ח, הערה ס"ט) שאע"פ שיש שקוראים שניהם בבי"ת ובכ"ף, מ"מ אין לנהוג כן.

ובכל זאת לי נראה שאין לנו רשות לשנות שום מנהג שקבלנו מאבותינו, ועתה ראיתי מש"כ בספר 'עטרת אבות' (חלק ב', דף רי"ד) שהביא סמך יפה למנהג זה וז"ל: "כתב המנחת שי על מגילת אסתר ויהי באמרם, כתיב עם ביי"ת וקרי עם כ"ף, והוא אחד מן המקומות שכתוב בבי"ת וקורין בכ"ף, וראיתי מדרש אחר כתוב, באמרם כתיב כאמרם קרי, אמר המן למרדכי למה אינך כורע ומשתחוה לי, וכי אתה גדול מיעקב זקנך שהשתחוה הוא וביתו לעשו זקני כ"ב השתחויות, ארבע נשיו ואחד עשר ילדיו השתחויה אחת לכל אחד מהן, הרי ט"ו, ויעקב עצמו שבע פעמים הרי כ"ב, וזהו באמרם בבי"ת, ואומרים עוד כאמרם בכ"ף, דהוא מה שהשיב מרדכי, בנימין זקני לא נולד בעת ההיא ולא השתחוה, עכת"ד. ועל כן יש מקומות שנהגו לומר שני הנוסחאות, כדי לצאת ידי שניהם", עכ"ל.

ובספר 'זוכר ברית אבות' לר' רפאל משה דלויה י"ץ הוסיף לתת טעם לשבח בזה הלשון: "אמר מרדכי להמן התורה ניתנה בעשרים ושתיים אותיות, ולכן אני כיהודי שמחוייב לכ"ב האותיות של התורה אינני יכול להשתחוות לעבודה הזרה שעליך. לכן כתוב בהמשך 'ולא שמע אליהם... כי הגיד להם אשר הוא יהודי'", עכ"ל.

בפרק ח', פסוק יא': מנהג טאנכיר לקרא 'וְלִהְרֹג וּלְאַבֵּד', כן הוא דעת המנחת שי. וכיום הרבה נוהגים לקרא שני פעמים, פעם אחת 'לְהַשְׁמִיד וּלְהַרְג וּלְאַבֵּד', ופעם שנית 'לְהַשְׁמִיד וְלִהְרֹג וּלְאַבֵּד'.

בפרק ט', פסוק ב': מנהג טאנכיר לקרא 'וְאִישׁ לֹא-עָמַד לְפָנֵיהֶם', כן הוא דעת המנחת שי. וכיום הרבה קוראים שני פעמים, פעם אחת 'וְאִישׁ לֹא-עָמַד לְפָנֵיהֶם', ופעם שנית 'וְאִישׁ לֹא-עָמַד לְפָנֵיהֶם'.

- בשחרית של יום שושן פורים, אחר קדיש תתקבל, מנהג טאנכיר להשמיט הקטע 'בית יעקב' וגם המזמור של יום ו'הושיענו', ובמקומם אומרים 'למנצח על שושן עדות' (תהלים ס'). כן קבלתי מדודי הרב יוסף הכהן בר יעקב י"ץ, וכן הוא בסידור 'בית עובד'.

פסח

- במוצ"ש שבת הגדול (שבת קודם הפסח) ובמוצ"ש שלפניו מנהגנו להתחיל תפלת ערבית כסדר זה: אומרים המזמורים הרגילים לאומרם בכל מוצ"ש ('לדוד ברוך' וכו') ואחריהם מוסיפים מזמור 'הודו להי כי טוב' (תהילים קז) וגם פסוקי הנביאים המתחלים 'חסדי ה' אזכיר תהילות ה' וכו' (מובאים בסידור 'תפלת החדש') ומסיימים עם ג' פסוקים של ה' צבאות עמנו.

ומנהג טאנכיר בסוף נוסח פסוקי 'חסדי' להוסיף ב' פסוקים דלהלן בין פסוק 'ה' חננו לך קוינו הנה זרעם לבקרים אף-ישועתנו בעת צרה' לבין פסוק 'ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה', והוא כסדר הפסוקים שבישעיהו (פרק א, פסוקים כה-כו). כן קבלתי מר' שמואל ביטון נ"ע.

1. 'ואשיבה ידי עליך ואצרך פבר סיגך ואסירה כל-בדילך',

2. 'ואשיבה שפטיך פבראשנה ויעצריך פבתחלה אחרי-כן יקרא לך עיר הצדק קריה נאמנה'.

- בכל בתי כנסיות של עיר טאנכיר שני הקדישים של הש"ץ בשתי הלילות הראשונות של פסח מושרים במנגינות מסורתיות עתיקות שלא משתנות לעולם, ואלו הן:

ליל א': נועם 'מי חכם' (פסוק אחרון של מזמור של פסח) והוא נועם 'אין כאלהינו' כפי ששרים אותו בעיר טאנכיר אחרי קריאת פרקי אבות בשבתות שבין פסח לשבועות.

ליל ב': נועם הפיוט של ספירת העומר 'ברכו לאל בשירה'.

- בהפטרת חול המועד פסח חותמים 'מקדש השבת' בלבד ולא מזכירים יו"ט כלל. אבל שרים ההפטרה בניגון של יו"ט ולא של שבת רגיל (למנהג אנשי טאנכיר שיש להם ב' ניגונים נפרדים, חד לשבת וחד ליו"ט). כן קבלתי מר' שמואל ביטון נ"ע.

- מנהג טאנכיר יע"א להתאסף ברוב עם ולברך בצבור ברכת האילנות למחרת של יום ח' דפסח הוא יום אסרו חג (כ"ג בניסן), יום 'המימונה'. כן קבלתי מר' שמואל ביטון נ"ע וכן מצאתי כתוב בספר 'בני מלכים' של הרב אליהו רפאל מרציאנו י"ץ, שביום כ"ג בניסן של שנת התש"א (1941) התאספו הקהל בטאנכיר לברך ברכה זו עם קונטרסים שיצאו לאור ע"י המשו"ח מימון מינקיס נ"ע.

ועתה מצאתי סמך למנהגנו ממה שהעיד הרה"ג יעקב משה טולידאנו (שהיה

חבר בית דין בעיר טאנכיר בשנת 1926) בספרו 'נר המערב' על מנהגי מרוקו (דף ש"ד) וז"ל: "ביום המחרת יום אסרו חג [של פסח] יצאו לטייל מחוץ לעיר ולברך ברכת האילנות במניין, ומובן מזה שגם בשאר קהילות מרוקו נהגו כמו בק"ק טאנכיר לברך ברכת האילנות ביום כ"ג בניסן דוקא.

ספירת העומר

- נהגו לומר נוסח 'לשם יחוד' קודם ספירת העומר דוקא אבל לא לפני שום מצוה או תפלה אחרת. גם הקפידו לספור את העומר אחרי צאת הכוכבים דוקא.
- נהגו לספור את העומר לפני עלינו לשבח של ערבית. וגם בשחרית מנהגנו לספור בקול רם לפני עלינו לשבח בלי ברכה כדי לזכות למי ששכח לספור ומסיימים ב'הרחמן יחזיר עבודת בית המקדש, וכו'.
- נהגו שהש"ץ מברך תחילה על ספירת העומר וחוזר אחריו הקהל. עוד נהגו שהש"ץ לא נוטל רשות מהקהל באומרו 'ברשות מורי ורבותי' כנהוג בשאר מצות, והטעם כי בשאר מצות הש"ץ מוציא את הקהל בקיום המצוה כגון בשופר ובקריאת המגילה, משא"כ בספירת העומר שהקהל לא סומך על הש"ץ כלל כי חובה על כל אחד לספור בעצמו.
- לא נהגו לומר 'אנא בכח' אחר 'למנצח בנגינות מזמור שיר' (תהלים סד).

לג לעומר

- מנהגנו כמנהג הספרדים לומר ל"ג לעומר ולא ל"ג בעומר, כי שם ל"ג בעומר מבוסס על מנהג אשכנז שנהגו לספור בנוסח 'היום יום פלוני בעומר' משא"כ נוסח הספרדים שאומרים 'היום יום פלוני לעומר'. (עיין בשו"ת 'שופריה דיוסף', או"ח, סימן ל', שכתב שאין נופלים על פניהם בל"ג לעומר).

שבועות

- מנהג טאנכיר וטיטואן שמהפכים את סדר האזהרות של ר' שלמה אבן גבירול וקוררים מצות לא תעשה ביום א' של שבועות ומצות עשה ביום ב'. מנהג זה מוזכר ע"י המקובל האלקי רבינו משה בר מימון אלבאז צוק"ל (ראש המקובלים בעיר תרודאנת -דרום מרוקו- בזמן האריז"ל) בספרו 'היכל הקדש' שהוא ספר כוונות התפילה והלכותיה ע"פ הקבלה.

וז"ל: "ונהגו בכל קהלות ישראל לקרות האזהרות שיש בהם מניין המצות כולם מפני שחייב כל אחד מישראל לקרא התורה כולה ביום שבועות... ואולי יש מי שלא מצא פנאי לקרא התורה כולה או מי שאינו בקי לקרא בפסוקי התורה לזה

תקנו ישראל לקרוא האזהרות שיש בהם מניין כל המצות כדי לצאת ידי חובה ולזה נהגו במקומינו וכן נהגו המדקדקים לקרוא ביום ראשון אזהרות מצות עשה מן אזהרות שיסד רבי יצחק בן ראובן המתחילין 'איזה מקום בינה' עד סוף מצות עשה ואחרי כן קורין מצות לא תעשה מן האזהרות שיסד רבי שלמה בן גבירול ז"ל כדי להשלים ביום ראשון תרי"ג מצות וכן ביום שני קורין מצות עשה של רבי שלמה בן גבירול ואחריהם מצות לא תעשה מן אזהרות רבי יצחק בן ראובן המתחילים 'איסרה אתכם' להשלים תרי"ג מצות, עכ"ל.

מזה ראייה שמנהג טאנכיר וטיטואן עתיק יומין ושנהגו בו גם בקהילות דרום מרוקו הרחוקות מאד מעירי הצפון, וצריך עיון למה ברוב קהילות מרוקו נעלם מנהג זה לגמרי ונהיה לעיניהם מוזר עד מאד עד שהרבה מהמון העם מרננין עליו באומרם שאין בו לא טעם ולא ריח. ועתה מצאתי בספר 'עלי הדס' שמנהג זה קיים בעוד קהילות צפון אפריקה כגון ק"ק תונס וק"ק לוב.

- מנהג טאנכיר שאין נופלים על פניהם מר"ח סיון עד י"ג בו, וי"ג בכלל. כן קבלתי מר' שמואל ביטון נ"ע וכן העיד הגאון רבי רפאל ברוך טולידאנו זצ"ל בקיצור שו"ע שלו (ס' של"ב, כז) שכן היה המנהג במרוקו, ועיין עוד בספר מועד לכל חי של ר' חיים פאלאגי (סימן ח', מד').

עוד מנהגנו שאם חל י"ד סיון בעש"ק אין אומרים בו תחנון דמאחר שעבר כל השבוע בקדושה מסיימים אותה בקדושתו, כן הסביר בספר 'נתיבי עם' (ס' ס"ד). ומנהג זה נהוג אצלנו גם ביום ב' חשון וביום יום ב' אייר שחלו בעש"ק, וגם כשמחרתו של יום האחרון של חנוכה חל בעש"ק, בכל אלו המקרים אין אומרים תחנון. וכן הוא המנהג בטיטואן ובג'בראלטר.

- שבת אחרי שבועות נוהגים לנגן בקול נעים ורינה את כל חלקי התפילה במנגינות של חתן וכלה כגון ה' מלך, קדיש הש"ץ (ערבית ושחרית), להקדיש ליוצרים, והאופנים, ויציב ונכון, קדושה וכו'. ועושים כן כי שבת זה נחשב כשבת אחרי החתונה בו נתקשר החתן שר שרים ונגיד נגידים הנקרא ישראל בשם, עם רבת המעלות תורת ה' תמימה משיבת נפש.

תענית צבור

- בכל אחד מארבע הצומות, צום גדליה, עשרה בטבת, תענית אסתר ושבעה עשר בתמוז, מנהגנו לומר תפלת 'עננו' גם בערבית של ליל התענית אע"פ שלא נאסרה האכילה אלא מעמוד השחר. מנהג זה מובא באבודרהם והיה מצוי ברוב קהילות מרוקו.

- בשחרית של כל אחד מארבע הצומות, מנהגנו לומר יג' מדות של רחמים (ויעבור) חמשה פעמים דוקא, לא פחות ולא יותר. כן קבלתי מר' שמואל ביטון נ"ע.

ומנהג טאנכיר הוא כדעת האר"י ז"ל, כלומר אחרי חזרת הש"ץ, אומרים מיד אנא (וידוי), אל ארך אפיים (ויעבור), נפילת אפיים (עם הקטע הנוסף השייך לאותו תענית) וממשיכים באמירת התחנונים הנוספים השייכים לאותו צום.

וכל זה נגד למנהג רוב קהילות מרוקו שתפסו בענין זה כדעת הפשטנים (ההולכים לפי הפשט ולא הסוד) ומיד אחר חזרת הש"ץ, מתחילים לומר התחנונים הנוספים השייכים לאותו צום, ואומרים אנא (וידוי) ואל ארך אפיים (ויעבור) בין הקטעים של אותם התחנונים הנוספים.

- מנהג טאנכיר להפטיר במנחה של צום גדליה הפטרת 'דרשו' בברכותיה לפנייה ולאחריה היפך לסברת הגאון ידידיה מונסונייגו זצוק"ל שכתב שאין לברך עליה (שו"ת 'פאת ים', סימן ה'). כן קבלתי מר' שמואל ביטון וכן ראיתי בכל קהילות אנשי צפון מרוקו אשר דרכתי בהן. אבל בשאר תעניות אין מנהגנו להפטיר במנחה חוץ מת"ב ויו"כ. עיין עוד בספר 'שער המפקד' להגאון ר' רפאל אהרון ין שמעון זצוק"ל (הלכות קריאת ס"ת, סעיף יח).

- כשיש חתן או בעל ברית בבית הכנסת ביום תענית צבור, מנהג טאנכיר לדלג על כל התחנונים (כולל הוידוי, הנפילת אפיים והתחנונים הנוספים השייכים לאותו צום) ובמקומם אומר הש"ץ ג' פסוקים אלו בלבד (לפני החצי קדיש): "וַיֹּאמֶר, מִי אֵל כְּמוֹךָ, נוֹשֵׂא עֹון וְעוֹבֵר עַל פֶּשַׁע לְשֹׁאֲרֵי נַחֲלָתוֹ, לֹא הִחַזִּיק לְעַד אָפוֹ, כִּי חָפֵץ חֶסֶד הוּא: יָשׁוּב יִרְחַמֵּנוּ, יִכַּבֵּשׂ עֲוֹנוֹתֵינוּ, וְתִשְׁלַח בְּמַצְלוֹת יָם פֶּל חֲטָאתָם: תִּתֵּן אֶמֶת לְיַעֲקֹב, חֶסֶד לְאַבְרָהָם, אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לְאַבְתָּנוּ מִיְּמֵי קְדָם". כן קבלתי מר' שמואל ביטון נ"ע, ועיין בשו"ת 'מקור חיים' לר' יוסף משאש זצ"ל שנשאל על זה וענה שהכל תלוי במנהג המקום.

- מנהגנו לאחר ברכת הלבנה עד אחר התענית צבור כדי לברכה בשמחה ובטוב לבב ולא בדאגה שכל זמן שעדיין לא עבר התענית אנחנו נמצאים בצער קצת. וזה גם מנהגנו ביום הכיפורים ובתשעה באב שמברכים על הלבנה בסוף התענית דוקא בצאת הקהל מבית הכנסת. ובמקומות שהגשם והשלג מצוים הרבה בימות החורף אין לעכב אמירת הברכה וממהרים לברכה בהזדמנות הראשונה.

- במנחה של עשרה בטבת שחל בערב שבת אין מנהגנו ללבוש טלית ולהניח תפילין בין אם מתפללים מנחה גדולה ובין אם מתפללים מנחה קטנה. וזה גם מנהג טיטואן וג' בראלטר (הביאו הרה"ג יצחק ין וואליד בשו"ת 'ויאמר יצחק',

דף לא, עמו' ב', לקוטי דינים או"ח, הלכות תענית).

תשעה באב

- נהגו ברוב בתי כנסיות בטאנכיר לשורר ג' הפטרות של ימי בין המצרים (תלתא דפורענותא) בניגון של תמרור, כמנהג רוב קהילות המערב. ושמעתי מר' שמואל ביטון נ"ע שבבית הכנסת 'בית יהודה' מקום תפלתו של הגאון ר' יאודה אזנקוט זצוק"ל היו מפטירין בניגון הרגיל של כל שבת כי הקפידו שלא לנגן שום ניגון של תמרור ושל קינה בשבת.

והרה"ג הראשון לציון שלמה משה עמאר שליט"א בהערותיו לספר 'נתיבות המערב' כתב בזה הלשון: "ומ"ש שם (אות י') דקוראים הפטרות דתלתא דפורענותא בניגון של איכה, במחכ"ת הניגון של הפטרות הללו שונה מהניגון של איכה, והוא מיוחד רק להפטרות אלו בלבד. וגם המחמירים אפשר דלא החמירו אלא בניגון של איכה בלבד", עכ"ל.

עוד ראיתי מש"כ הרה"ג משה מלכא זצוק"ל בספרו 'מקוה המים' (חלק ד', ס' י"ז) וז"ל: "על מנהגנו להפטיר בתלתא דפורענותא בתמרור קינה, אמת כן נהגנו בחו"ל, עד קום המדינה, אשר רצו כמה ש"ץ לבטל המנהג, מהם הצליחו, ומהם פגשו תגובה חריפה מהצבור, גם פה בארץ יש נוהגים כן ויש קוראים כרגיל. והנה עיקר המנהג נבע לפי דעתי ממה שמצאנו בסידורים של 'חמש תעניות' ו'קול תחינה' קינות לשבת 'דברי' ושבת 'חזון' משמע שהיו נוהגים הראשונים לומר אפילו קינות ממש, אלא שכאשר נתבטל מנהג זה, עדין כמה אנשים מחזיקים בניגון הפטרה, ואולי מפני שניגון זה חשוב בעיניהם ולא רצו לבטלו, כי באמת כמה אנשים מתענגים כאשר הם קוראים הפטרה זו, ואפילו קונים אותה בדמים יקרים", עכ"ל.

- מיד בסיום הקינה 'בורא עד אנה' מנהג טאנכיר לקונן קינת 'אזור שק אחגורה' הכתובה בסדר הקינות של כתב רש"י המודפסות באמצע הספר 'קול התחינה'. ובסוף קינה זו משנים את הגירסא ואומרים 'דברי קץ סתומים' במקום 'דברי קץ חתומים'. כן שמעתי מפי הש"ץ הדגול ר' יוסף בר חיים אכורבע נ"ע בת"ב של שנת התשד"ם בעיר טאנכיר יע"א.

- למנהגנו מגילת איכה נקראת בין יחידי הקהל הנבונים, הרב קורא הפרק הראשון, הש"ץ קורא הפרק השני והשאר נקרא ע"י זקני הקהל, והפרק האחרון 'זכור ה' מה היה לנו' נקרא ע"י כל הקהל ביחד (עייין בספר כתר שם טוב, חלק ה', דף ע"ו).

ובפרק זה האחרון, בפסוקים 'נפלה עטרת ראשנו, וכו', מנהגנו לכוף מעט את הראש עד סוף פסוק י"ח 'שועלים הלכו בו', ומרימים את הראש במלים 'אתה ה' לעולם תשב, וכו'.

- בפרק ג' של מגילת איכה כשמגיע הקורא לפסוק כ"א 'חסדי ה' לא תמנו' מצטרפים אנשי הקהל עמו בקול רם עד סוף פסוק כ"ד 'על כן אוחיל לו' ואז ממשיך הקורא לבדו. כן קבלתי מר' שמואל ביטון נ"ע וכן אמר לי החכם ר' אברהם ן' ג'ו י"ץ שהיה אביו ר' חיים זצ"ל נוהג. ומנהג זה נהוג גם בק"ק ג'יבראלטאר אלא שלמנהגם הקהל מצטרף לקורא עד סוף פסוק כ"א בלבד.

- מנהג טאנכיר שאין אומרים קדיש תתקבל בערבית של תשעה באב אבל אומרים אותו בסוף תפלת שחרית ובמנחה. כן קבלתי מר' שמואל ביטון נ"ע וכן שמעתי גם מהש"ץ המומחה ר' יוסף אלמאליח י"ץ, וזה שלא כדעת הרה"ג שלום משאש זצוק"ל שכתב שלא נוהגים לומר קדיש תתקבל בתפלת שחרית של ת"ב (שו"ת 'שמש ומגן', חלק ד', או"ח, סי' ע).

גם הרב שם טוב גאגין ז"ל בספרו כתר שם טוב (חלק ה', דף נ"ח) כתב בזה הלשון: "המנהג בספרד שא"א קדיש תתקבל בערבית ליל ט"ב ואומרים חצי קדיש, אבל בתפלת שחרית אומרים ק"ת וכן במנחה", עכ"ל.

וטעם למנהגנו שאומרים אותו בשחרית לפי שכבר גמרו הקינות, וזה כמנהג הארי ז"ל הביאו ר' ברוך טולידאנו בקיצור שו"ע שלו (ס' שצ"ד). ומאותו טעם גם נהגו בטאנכיר לומר כל נוסח 'ובא לציון' בסוף תפלת שחרית של ת"ב מבלי לדלג שום מילה (לא מדלגין על 'ואני זאת בריתי'), כלומר לא מתחילים מ'ואתה קדוש' כשאר קהילות אלא מ'ובא לציון', לפי שכבר גמרו הקינות כ"ש. אבל בערבית של ת"ב מתחילים מ'ואתה קדוש' כמנהג שאר קהילות. כן קבלתי מר' שמואל ביטון נ"ע.

- בשחרית של תשעה באב המנהג העתיק הוא שהקהל יושב באמירת 'ה' מלך', 'על נהרות בבל', 'ברוך שאמר' ו'ויברך דוד'. כן קבלתי מרבי שמואל ביטון נ"ע וכן שמעתי מר' אברהם ן' ג'ו ס"ט שכך היה מנהג אביו החכם השלם והכולל ר' חיים ן' ג'ו מעיר ארזילה (הקרובה לטאנכיר). ולענ"ד מנהג זה מבוסס על דברי הנביא: "גִּפְלָה לֹא־תוֹסִיף קוֹם בְּתוֹלַת יִשְׂרָאֵל נִטְשָׁה עַל־אֲדָמָתָה אֵין מְקִימָה:" (עמוס פרק ה', פסוק ב').

- בטאנכיר אמרו מזמור לתודה בתשעה באב וזה כמנהג יהודי אלגיר (הביאו ר' אליהו גיג' בספר זה השלחן, ס' ס"ח, סעיף ב').

- ביום תשעה באב, הרבה מאנשי טאנכיר נמנעו מלומר 'כי לה' המלוכה' בסוף

קריאת שירת האזינו והיו ממשיכים מיד עם 'ישתבח'. ובאמת זה לא נכון כי רק 'כי בא סוס פרעה' שייך לשירת הים ונכון לדלגו אבל 'כי לה' המלוכה' שייך לסדר היום וצריך לאמרו.

ויתכן שדילגו עליו כי רובם ככולם השתמשו בספר קינות 'קול התחינה' ובספר זה שירת האזינו נדפסה בשחרית של צום גדליה אחרי שירת הים בין 'כי לה' המלוכה' ל'ישתבח'. ומכיוון שבאותו ספר הדפיסו המדפיסים תפלת 'ישתבח' סמוך לשירת האזינו בלי שום הוראה ביניהם, הרבה טעו וחשבו שפסקת 'כי לה' המלוכה' שייכת לצום גדליה בלבד ולא לת"ב.

ועתה מצאתי ראייה לדברי בעוד ספרי קינות ישנים ה"ה 'חמש תעניות' (ליורנו), 'בית אב' (ליורנו), ו'שפתי צדיקים' (לק"ק הספרדים בלונדון) שכתבו בפירוש שאומרים 'כי לה' המלוכה' אחר 'ישתבח'.

- בטאנכיר לא היו מוציאים ס"ת של שחרית אלא אחר חצות היום. ומטעם זה נהגו להאריך עד חצות באמירת הקינות של כתב רש"י המודפסות באמצע הספר 'קול התחינה'.

- נהגו בטאנכיר שאותם השלושה שעלו לתורה בשחרית של ת"ב, הם העולים גם במנחה כי מן הראוי שאותם שעלו שחרית במילי דפורענותא יזכו לעלות בשעת הנחמה בעת המנחה (עיין בספר חזון עובדיה, ארבע תעניות, דף ת"ו).

- נוהגים לברך ברכת הלבנה במוצאי ת"ב ובסיומה אומר הש"ץ 'מי שברך לקהל' ומוסיף נוסח זה: 'ויסלק שנאת חנם מביניכם, וישבור עול הגוים ועול הגלות מעל צואריכם, ויאמר די לצרותיכם, וימהר לגאלכם, ויקוים בנו ובכם מקרא שכתוב, וכו'. ומאחלים זה לזה 'לשנה הבאה בירושלם הבנויה'.

- שבת אחרי ת"ב נקרא אצלנו 'שבת נחמו' על שם ההפטרה. ומנהגנו לנגן בקול נעים וגילה (עם מנגינות שונות מהרגילות) את כל חלקי התפילה כגון 'ה' מלך', קדיש הש"ץ (ערבית ושחרית), 'להקדיש ליוצרם', 'והאופנים', 'ויציב ונכון', קדושה וכו'. ועושים כן כי בשבת איכה נמנעים מלנגן קטעים אלו מחמת אבלות החרבן על כן באים בשבת זה לקבל הנחמה בשירה ובזמרה. וגם הספרדים בלונדון ואמשטרדם נוהגים כן כמו ש"כ בספר כתב שם טוב (חלק ה', דף 79). ומטעם זה נהגו הרבה משפחות ללבוש בגדים חדשים בשבת נחמו כי נמנעו מללבושם בימי בין המצרים.

סליחות

- לתפלת הסליחות היינו משתמשים בספר 'מרפא לנפש' (ליורנו) כמנהג רוב קהילות צפון אפריקה.

- בלילי הסליחות היו פותחים ראשונה בבקשה 'אשתחזה אפיים ארצה' בנועם 'אל מלך יושב על כסא רחמים' (מופיעה במחזור ליוורנו של יו"כ קודם שחרית) ואז היו ממשיכים בפזמונים 'ישן אל תרדם' ו'יעירוני רעיוני'. כן שמעתי מדודי היקר שו"ב דמתא מאלגה (ספרד) הרב יוסף הכהן בר יעקב י"ץ, וכיום מנהג זה כבר נשכח ממנו.

- הפזמון 'ישן אל תרדם' מושר למנהגנו בנועם מיוחד השונה מרוב קהילות מרוקו השרים אותו בנועם הפיוט 'יה שמע אביוניך'. ונועם טאנכיר בזה הוא כנועם ק"ק מכנאס (מרוקו) וכן שמעתי אותו נועם מפי החזן והפייטן הדגול ר' אברהם ן' חיים בר מדרכי י"ץ, רב ומו"צ בעיר נואי יורק יע"א.

גם בפזמון זה מנהגנו לומר 'הרחק מדרכי בני אדם' ולא 'הרחק בני אדם'.

- בפזמון 'יעירוני רעיוני' מנהגנו לומר:

יכל עוד בי רוחי השב' במקום יוכל עוד רוחי השב',

אברך את ה' אשר יעצני' במקום אברך אשר יעצני',

לך יצוריו משועבדים' במקום לך יצוריו נעבדים'.

- אחר ה' אלהי הצבאות יושב הכרובים' אומרים ששה מזמורי תהלים אלו בלבד כמו שכתוב ב'מרפא לנפש':

תפלה לדוד שמעה ה' צדק (תה' יז'),

לדוד משכיל אשרי נשוי פשע (תה' לב'),

למנצח מזמור לדוד בבא אליו נתן הנביא (תה' נא'),

למנצח מזמור לדוד שיר לך דמיה (תה' סה'),

למנצח לבני קרח מזמור רצית ה' ארצך (תה' פה'),

תפלה לעני כי יעטף (תה' קב').

- אומרים פזמון 'מלכי עולם בורא' קודם 'אשרי יושבי ביתך' ופזמון 'שם אל קמתי לברך' קודם 'רחמנא'.

- שרים פזמון 'בן אדם מה לך נרדם' בנועם הפזמון 'יה היום זכור היום' של הושענא רבא (מופיע במחזור יו"כ ליוורנו בין מוסף למנחה) ובמקום 'המרחם הוא ירחם כרחם אב על בנים', אומרים 'המרחם הוא ירחם עלינו כרחם אב רחמן על בנים'.

- אומרים פזמון 'למענך אלהי' בכל לילה מימי הסליחות.

- מנהגנו בטאנכיר יע"א שבכל פעם שאומרים סליחות (אלול, עשי"ת ויו"כ), מוסיפים ג' פסוקים דלהלן בין פסוק 'ה' שמעה ה' סלחה, וכו', לפסוק 'השיבנו ה' אליך, וכו': 'ה' צְבָאוֹת עֲמָנוּ מִשָּׁבָב לָנוּ אֱלֹהֵי יַעֲקֹב סְלָה, ה' צְבָאוֹת אֲשֶׁרִי אַדָּם בֵּטַח בָּךְ, ה' הוֹשִׁיעָה הַמֶּלֶךְ יַעֲנֵנוּ כִּיּוֹם קָרָאנוּ'.

- שרים פזמון 'שבט יהודה' בנועם 'אל מלך יושב על כסא רחמים'. בפזמון זה מקפידים להדגיש מילת 'למה' מלרע בפסקה 'לָמָּה ה' תעמוד ברחוק' (אות מ"ם רפה) ומילת 'למה' מלעיל בפסקה 'עורה לָמָּה תשן' (אות מ"ם דגושה).

- לפי מנהג טאנכיר ושאר קהילות צפון מרוקו הפסקה 'ויעבור ה' על פניו ויקרא' נאמרת ע"י אדם אחד בלבד בעוד שאנשי הקהל שותקים ומאזינים (אף בלחש לא אומרים אותה). כן נוהגים כל פעם שאומרים 'ויעבור' בסליחות של אלול, של עשי"ת ושל יו"כ, חוץ מ'ויעבור' האחרון שאז משתתף כל הקהל בקול רם באמירתו. ויש שנהגו כן ב'ויעבור' אחרון רק בסליחות של יום כיפור.

- מנהג טאנכיר שהרב, הש"ץ, או אחד מחשובי הקהל תוקע תשר"ת תש"ת תר"ת כל פעם שהקהל מתחיל לענות יג' מדות של רחמים ('ה' ה' אל ארך אפיים ורב חסד ואמת', וכו'), וזה שלא כמנהג כמה קהילות שתוקעים תשר"ת בלבד. ומקיימים מנהג זה בכל לילי הסליחות של חדש אלול ושל עשי"ת חוץ מליל ערב ר"ה, ליל ערב יו"כ, וליל הושענא רבא. כן קבלתי מרבי שמואל ביטון נ"ע.

- בפזמון 'שם אל קמתי לברך' מנהגנו לומר 'השם עבים סכו' במקום 'וסתר עבים סכו' וזה על פי הפסוק בתהלים קד', 'השם עבים רכובו'.

- אומרים פזמון 'אנא כעב זדוני' בסוף סליחת רחמנא קודם ויעבור כפי שנדפס במרפא לנפש. בבית השישי של פזמון זה אומרים 'ושלח מבשר טוב בברית להודיעם' במקום 'ושלח מבשר בברית להודיעם'.

- בקטע 'תמהנו מרעות' גורסין 'ויעמוד מלאך מליץ טוב לצדקנו' וזה בין בסליחות ובין בשחרית של ימי החול וימי התענית.

- קודם 'אלהינו ואלהי אבותינו אל תעש עמנו כלה' יש מוסיפים פסקה זו: 'אנו בושנו במעשינו ונכלמנו בעונותינו אין לנו פה להשיב ולא מצח להרים ראש', וזה בדיוק הנוסח המובא בסידורים בימי התענית.

- בלילי הסליחות וביום הכיפורים הש"ץ והקהל אומרים וידוי 'אנא' ביחד ובקול רם עד 'אבל חטאנו אנחנו ואבותינו' וממשיכים בלחש (גם הש"ץ) עד 'וסרנו ממצותיך וממשפטך הטובים ולא שוה לנו' ואז מרים הש"ץ את קולו וגומר את הפסקה 'ואתה צדיק על כל הבא עלינו כי אמת עשית ואנחנו הרשענו'.

והמדקדקים מתחילים כל וידוי עם ב' תיבות 'אנא ה'' כמו שרגילים בכל ימות

השנה ובסליחות של חדש אלול ועשי"ת. כן קבלתי מדודי הרב יוסף הכהן בר יעקב י"ץ וכן נוהגים בק"ק ג'בראלטר. ועתה מצאתי דיוק זה בסידור 'בית עובד' (שחרית של חול) ועיין בספר כתר שם טוב (חלק ז', דף 337).

- בערב ר"ה ויו"כ מוסיפים 'רבנו של עולם ויהי בעלות השחר' אחרי 'רבנו של עולם ואתודה על עבירות' ואומרים 'ולשפך שיחה לפני צור קדושי' במקום 'ולשפך שיחה לפני קדושי'.

- מנהגנו לומר קטע 'לענינו עשקו עמלנו' תכף אחרי פסקת 'פי אדמתנו לזרים כחנו לנכרים' ואז ממשיכים עם 'רבנו של עולם אתודה על עבירות'. וטעם לזה כי תפלת 'אשמנו מכל עם' נתקנה על סדר אל"ף ביי"ת, לכך מנהגנו להשלים את כל סדר האל"ף ביי"ת בלי הפסק בין אות כ"ף ('כחנו לנכרים') לאות למ"ד ('לענינו עשקו עמלנו'). וכל זה שלא כמורפס ב'מרפא לנפש'.

- בקטע 'חטאנו צורנו סלח לנו יוצרנו' שבסליחות לא אומרים כלל פסוק 'ברוך שם כבוד' אחרי 'שמע ישראל' חוץ מיום הכופורים. וזה כנוסח מרפא לנפש ולא כנוסח מחזורי ר"ה ליוורנו. והטעם ברור מפני שרק ביה"כ נהגו לומר 'ברוך שם כבוד' בקול רם כעין מלאכי השרת משא"כ בשאר ימות השנה שאומרים אותו בלחש.

- בסוף הקטע 'ועד לא עשה ארץ וחוצות', אחרי עניית 'ה' מלך', מוסיפים 'ונאמר והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד'.

- בקטע 'לקדושת שמך עשה ולא לנו' הרבה חזנים אומרים 'חי וקיים הוא, מלא רחמים הוא, מלא זכיות הוא, סולח עונות הוא, כל אשר חפץ עשה, וכו'' ומיעוט ביניהם אומרים 'סולח עונות הוא, עונה בעת צרות הוא, כל אשר חפץ עשה, וכו''. וכל זה מבוסס על הבית הרביעי של הסליחה 'אדון הסליחות בוחן לבבות'.

- בספר מרפא לנפש בקטע 'עננו אבינו עננו' חסרת פסקת 'עננו פודה ומציל עננו' והוא טעות סופר וצריך לאומרה כי קטע זה מסודר עפ"י אל"ף ביי"ת.

ראש השנה

- בטאנכיר ובטיטואן מקפידים שלא ללבוש בגדים חדשים בר"ה מפני אימת הדין. כן מוזכר מנהג זה בספר 'נוהג בחכמה' של הרה"ג יוסף ׳ן נאיים זצ"ל (דף ר') אבל ביום הכיפורים הרבה נהגו ללבוש חדשים.

- מנהג המדקדקים בעיר טאנכיר להתחיל ערבית בליל א' של ר"ה עם הפיוט 'אחות קטנה' וממשיכים עם 'למנצח על הגתית לאסף הרנינו לאלקים עזנו' (תהלים פא'), הפך מהסדר המובא במחזורי ליוורנו. כן נהגו בבית הכנסת 'עץ

חיים' של הדיין המצוין כמוהר"ר מרדכי נ' ג'ו ובבית הכנסת 'אוהל משה' של הבית המדרש הגבוה לרבנים ('סימינאריא ראיניקו').

ומנהג זה מובא בספר 'חמדת ימים' (ימים נוראים, פרק ו', ר"ה) שכתב בזה הלשון: "יתחיל להפיל תחינתו על השנה, תכלה שנה וקללותיה, תחל שנה וברכותיה... ואחר כך יקבל עליו קדושת היום במזמור היום, ולא כנדפס בספרים המזמור תחלה, דתחלה יש לנו להתפלל על אחרית השנה שעברה בטרם נקבל קדושת היום שהוא תחלת השנה באמירת המזמור של קדושת היום", עכ"ל.

ושמעתי מר' שמואל ביטון נ"ע עוד טעם למנהגנו כי ראוי להגיד קדיש אחר פסוקי תהלים ולא אחרי פיוטים, ומצאתי שכן כתב בספר 'שלמי חגיגה' (הלכות ר"ה, סי' ג', אות י"ג) לגבי מזמור 'ממעמקים קראתיך' וז"ל: "כבר ידעת מנהג הרב [האר"י] ז"ל לומר בכל עשרת ימי תשובה מזמור 'ממעמקים קראתיך' כו', בין 'ישתבח' ליוצר, ורבים נוהגים שאף על פי שמפסיקין בפיוט 'ידי רשים' וכיוצא, ותופסים גם כן מנהג הרב ז"ל לומר מזמור הנזכר, ואומרים אותו אחר הפיוט ולא קודם אחר ישתבח, ונראה ודאי דשפיר עבדי בזה להסמיכו לקדיש, כדי לומר הקדיש על פסוקי תהלה", עכ"ל.

ולע"ד ליל שבת יוכיח ששרים ראשונה הפיוט 'לכה דודי' וממשיכים עם 'מזמור שיר ליום השבת (תהלים צב) ו'ה' מלך' (תהלים צג) ואז אומר הש"ץ קדיש עם ברכו על התהלים.

- מנהגנו בטאנכיר לשנות נוסח סוף הפיוט 'חון תחון' (ליל ב' של ר"ה) מלשון יחיד ללשון רבים כלשון זה: 'קרב לנו שנת גואל ופדנו, על מי מנוחות האל תנחינו, וזכור לנו זכות איש תם, על לבך כחותם שימנו'.

גם לפי מנגינת עיר טאנכיר המלים שלהלן שבכל בית מושרים פעם אחת בלבד ולא ג' פעמים כפי שמובא במחזורי ליורנו: 'יראים' (בית א'), 'ליראיך' (בית ב'), 'וזכור לנו' (בית ג').

- בכל בתי כנסיות של עיר טאנכיר ארבעת הקדישים של הש"ץ בלילות ובימים של ר"ה מושרים במנגינות מסורתיות עתיקות שלא משתנות לעולם, ואלו הן: ליל א': נועם בית האחרון של פיוט 'אחות קטנה', 'חזקו וגילו' כפי שחוזר עליו הש"ץ.

יום א': נועם בית האחרון של פיוט 'ידי רשים', 'המבורך' כפי שחוזר עליו הש"ץ.

ליל ב': נועם הפיוט 'חון תחון'.

יום ב': נועם בית האחרון של פיוט 'יה שמך', 'השתונן' כפי שחוזר עליו הש"ץ.
 - מנהג טאנכיר בב' לילות של ר"ה לקרא 'ראו בנים' ו'השכיבנו' בניגון של קריאה מסורתית בלי שום שירה, וכן עושים בליל יו"כ. וזה שונה משאר קהילות מרוקו.

- בסדר הירקות של ב' לילות של ר"ה, מנהגנו לטבול את התפוח דוקא בסוכר ולא בדבש. וזה מנהג על פי הסוד כי הדבש רומז לדין ואין לעורר דין ביום זה. גם פרוסת המוציא של ימי ר"ה מנהגנו לטבולו בסוכר מאותו טעם. ועיין בספר 'שופר בציון' (פרק ג, סי' ט) שכתב עוד על זה. גם בהרבה משפחות לא אכלו דג בסדר הירקות (אבל לא נמנעו מלאכלו כמנה בתוך הסעודה).

- בשני הימים של ר"ה וביום הכיפורים מנהגנו לשיר הפסוקים של 'ה' מלך' (לפני 'ברוך שאמר') בנועם הפיוט 'שופט כל הארץ' של ר"ה. והוא כמנהג כל קהילות מרוקו וכן מצאתי בסידור 'אהבת הקדמונים' של התושבים שב עיר פאס יע"א.

- מנהג טאנכיר לשורר את השבח 'האדרת והאמונה' ביו"כ בלבד ומשמיטים אותו בב' ימים של ר"ה. וזה כדעת הפוסקים שסוברים שאין צבור רשאים לאומרו בשאר השנה רק ביום הכיפורים. וכן היה מנהגו של הרה"ג ידידיה טולידאנו זצ"ל בבית הכנסת שלו בעיר מקנאס יע"א (עיין בספר 'פי חכמים' חלק 'יד ידידיה', דף 57, אות ח').

ובשאר קהילות צפון מרוקו וכמעט בכל קהילות המערב אומרים אותו גם בר"ה כי סמכו בזה על תירוצו של הרב 'אוהל יעקב', שכיון שאומרים אותו לפני 'ברוך שאמר' הרי הוא כיחיד ולא כצבור. כן העיר הרב חיים דוד הלוי זצ"ל בספרו 'עשה לך רב' (חלק ט', דף קפ"א).

גם בשבח זה הנוסחא הנכונה היא 'הַאֲדַרְתַּ' (פתח תחת אות אל"ף) מלשון 'אֲדִיר' כמו 'אֲדִיר ונאור' ולא 'הַאֲדַרְתַּ' (חריק תחת אות אל"ף). והרבה טועים בזה כי בהרבה מחזורי ליורנו הפתח שתחת אות אל"ף נמחק קצת ונראה כחריק.

- בשני הימים של ר"ה וביום הכיפורים מנהג טאנכיר לקרא את שירת הים בטעמי המקרא דוקא ולא שרים אותה בשום מנגינה אחרת ממנגינות הרגילות בשאר ימות השנה, ומקפידים מאד על זה.

ולענ"ד מנהג זה מבוסס על אותו טעם שלא אומרים הלל בר"ה מפני הא דתנינן בתלמוד בבלי (ראש השנה, דף ל"ב, עמ' ב') "אמר ר' אבהו אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה: רבש"ע מפני מה אין ישראל אומרים שירה לפניך בר"ה ויוה"כ? אמר להם, אפשר מלך יושב על כסא דין וספרי חיים וספרי מתים

פתוחין לפניו וישראל אומרים שירה? ע"כ התקינו הקדמונים בטאנכיר לקרא את שירת הים בטעמיה בלבד.

- בתפלות ראש השנה ויום הכיפורים מנהגנו לשורר 'נשמת כל חי' (עד 'אין לנו מלך עוזר וסומך אלא אתה') במנגינה מיוחדת לימים נוראים משונה משאר ימות השנה. מנגינה זו מכונה בין חזני טאנכיר כ'נועם ג'יבראלטאר'. ובבואי אני הקטן לעיר ג'יבראלטאר כמה פעמים שאלתי את החזנים שם ולא ידעו ממנגינה זאת כלל. ואולי היא מנגינה עתיקה מאד שכבר נשכחה מהם. ושמעתי מר' שמואל ביטון נ"ע שמנגינה זו היא מזמן הרב רפאל חיים משה ׳ן נאיים שהיה הרב הראשי לג'יבראלטאר.

- בטאנכיר לא אמרו הפיוט 'ה' שמעתי שמעך' כלל, לא בר"ה ולא ביו"כ. כן שמעתי מהנו"ח ר' שמואל ביטון נ"ע וכן היה המנהג בבית הכנסת 'עץ חיים' של הדיין המצוין כמוהר"ר מרדכי ׳ן ג'ו. כן ראיתי גם כתוב בכ"י של מנהגי התפילות של ר"ה ויו"כ של בית הכנסת 'אוהל משה' (השיכת לבית המדרש הגבוה לרבנים בטאנכיר- 'סימינאריא ראביניקין') שנערך ע"י החכם ר' אברהם אפרייאת נ"ע בשנת 1942.

ובבואי אני הקטן לעיר ג'יבראלטאר יע"א שאלתי את החזנים שם על זה וענו לי קול אחד שמעולם לא שמעו פיוט זה, לא נוסחאו ולא מנגינתו. וידוע שתושבי ק"ק ג'יבראלטאר לא זזו כמלא נימא ממנהגי אבותיהם הקדמונים שרובם ככולם היו אנשי טיטואן יע"א. לכן ברור בעיני שהמנהג העתיק של אנשי צפון מרוקו הוא להשמיט אמירת 'ה' שמעתי שמעך'. ועתה מצאתי בספר נתיבי עם (סוף ס' תרכ"ג) שכתב בזה הלשון: "עוד רגילים לומר לפני החזרה 'רשות' המתחיל 'שמעתי שמעך' ונזהרים שבשחרית לא אומרים אותו כיון שעפ"י הקבלה אסור להפסיק בין הלחש לחזרה בתפלת שחרית".

- לפי מנהג טאנכיר משנים את המנגינה של חזרת הש"ץ של ר"ה ויו"כ עד 'רצה ה' אלקינו בעמך ישראל' בלבד ומשם ואילך המנגינה חוזרת לאותה מנגינה של שבת ויו"ט.

- מנהגנו לשנות נוסח הקדושה בתפלות של ראש השנה ויום הכיפורים ואומרים 'המקדישים שמך בְּקִדְשׁ' (אות 'בית' מנוקדת עם שו"א) במקום 'המשלשים לך קדושה'. כן מובא מנהג זה בספר 'נוהג בחכמה' של הגאון י' יוסף ׳ן נאיים זצוק"ל מפאס ומעיד שם הרב שהוא מנהג כל המערב, וכן שמעתי זה הנוסח בהקלטה נדירה של הש"ץ והפייטן הדגול שמו נודע בכל ערי המערב, חכו

ממתקים וקולו מחמדים, נעים זמירות ישראל, כה"ר דוד בוזגלו ז"ל (סגי נהור) אשר שימש כש"ץ יותר מחמשים שנה בעיר קזאבלאנקה שבמרוקו.

- בכל העמידות של ר"ה ויו"כ הרבה חזנים נוהגים לגרוס 'שבענו מטובך, שמח נפשנו בישועתך, וטהר לבנו לעבדך באמת ובלבב שלם, וכו'. כן שמעתי מהנבוכ"ח ר' חיים הכהן י"ץ (ש"ץ בבה"כ של כמוהר"ר מרדכי ן' ג'ו זלה"ה) ומהנבוכ"ח ר' יאודה הכהן בנו של הדיין המצוין כמוהר"ר ימין הכהן זלה"ה מחברי הבית דין האחרון בעיר טאנכיר. וכן קבלתי מר' שמואל ביטון נ"ע.

- לפי מנהג טאנכיר אומרים 'אבינו מלכנו' בב' הימים של ר"ה, בין בשחרית בין במנחה, אלא שמדלגין על הפסקות המתחילות 'חטאנו', 'מחול', 'קרע', 'מחוק', 'ומחה'. ואפילו חל יום א' בשבת אומרים אותו כדרך זה.

ומנהג טאנכיר הוא שהקהל חוזר על כל פסקה ופסקה שאומר הש"ץ, שלא כמנהג שאר קהילות מרוקו שהקהל עונה אמן אחרי כל פסקה. גם אומרים 'אבינו מלכנו שמע קולנו חוס וחמול ורחם עלינו'.

- בתפלת מוסף של ראש השנה ויום הכיפורים מנהגנו לשורר 'עלינו לשבח' (עד 'וגורלנו ככל המונס') במנגינה מיוחדת לימים נוראים משונה ממנגינת חזרת העמידה. מנגינה זו מכונה בין חזני טאנכיר כ'נועם ג'יבראלטאר' והיא מושרת עד היום בעיר ג'יבראלטאר.

- לפי מנהג טאנכיר הפיוט 'עת שערי רצון' מושר ביום א' של ר"ה קודם תקיעת השופר, וביום ב' בעת פתיחת ההיכל. ושמעתי טעם לזה בשם הישיש ונכבד הפרנס הנאמן נעים זמירות ישראל ר' משה עזיאל בר שלמה נ"ע, כי במרוקו היו שני מנהגים לגבי אמירת פיוט זה. היו קהילות שאמרו אותו בשני הימים של ר"ה קודם תקיעת שופר [ככתוב במחזורי ליוורנו], והיו קהילות שאמרו אותו בשני הימים של ר"ה בשעת פתיחת ההיכל [ככתוב בסידור אהבת הקדמונים של התושבים שבעיר פאס יע"א]. לכן בטאנכיר עשו הקדמונים פשרה בין שני המנהגים ונהגו כמנהג הראשון ביום א' של ר"ה וכמנהג השני ביום ב'.

- במוסף של ר"ה שחל בשבת, בחתימת הברכה של 'שופרות', מנהגנו להשמיט מלת 'היום' וחותרים 'שומע קול תרועת עמו ישראל ברחמים', והיא סברת מוהריק"ש והרב חיד"א (ססא"ר מ. סופרים פי"ט - ה"ח). ועיין בספר 'נתיבי עם' (חלק א', ס' תקפ"ב) מש"כ על זה.

- אומרים 'צדקתך' במנחה של ר"ה שחל בשבת. כן קבלתי מר' שמואל ביטון נ"ע.

- בטאנכיר ובצפון מרוקן לא הקפידו שהשופר יהיה כפוף והמציאות הייתה שרוב השופרות הישנים היו ישרים ופשוטים ולא כפופים. גם מנהגנו כמנהג שאר קהילות מרוקן לעשות בפי השופר קישוט כעין טבעת סביב ובצידו הרחב קישוט כעין כתר סביב. ולענ"ד עושים זה כי הכתר רומז למטרת השופר ה"ה להמליך את הקב"ה עלינו בגדר של 'הכתר והכבוד לחי עולמים', והטבעת בא לעורר בנו אימת הדין כי באלו הימים יכתב ויחתם גזר דינו של האדם בין לחיים בין למות ע"כ עלינו לשוב קודם גמר החתימה 'כי כתב אשר נכתב בשם המלך ונחתום בטבעת המלך אין להשיב'.

עשרת ימי תשובה

- בליל מוצאי ר"ה שחל ביום חול (והיא ליל צום גדליה), קודם התחלת העמידה בלחש, מכריז הש"ץ בקול רם תיבות אלו: זכרנו, מי כמוך, המלך הקדוש, אתה אמרת, המלך המשפט, עננו, וכתוב, ובספר. וכל זה כדי להזכיר לקהל שלא ישכחו מלהוסיף הפיסקות המיוחדות לעמידה זו. ועתה מצאתי מנהג זה בסידור 'אהבת הקדמונים' של התושבים שבפאס יע"א.

- כל פעם שאומרים יג' מדות של רחמים (ויעבור ה' על פניו) בלילי הסליחות של עשי"ת ובשחרית ובמנחה בעשי"ת, מנהגנו להוסיף אחרי "וחטאה ונקה" פסקה זו: "וסלחת לעוננו ולחטאותנו ונחלתנו". מנהג זה מובא בספר 'קול ה'תחינה' לתשעה באב ולתעניות, בחלק שחרית של צום גדליה.

ולענ"ד טעם המנהג הוא כי עשי"ת הם ימי הסליחה וההכנה ליום המחילה והכפרה ה"ה יום הכיפורים. לכן למחרת של ר"ה מתחילין מיד להוסיף 'וסלחת לעוננו ולחטאותנו ונחלתנו' שהוא חלק ממה שמוסיפים אחרי כל 'ויעבור' של הסליחות של יו"כ. ואז בבואנו ליום הכיפורים עצמו שהוא עקר הכפרה מוסיפים יתר על זה פסוק "כי ביום הזה יכפר עליכם, וגו'".

- לא אומרים 'אבינו מלכנו' בשבת שובה וגם לא במנחה של ערב שבת שובה. כן קבלתי מר' שמואל ביטון נ"ע.

יום כיפור

- בערב יו"כ מנהג טאנכיר שאין אומרים אבינו מלכנו בשחרית אבל אומרים אותו במנחה ומדלגין על הפסקות המתחילות 'חטאנו', 'מחול', 'קרע', 'מחוק', ו'מחה', כמו שמדלגין בר"ה למנהגנו. וביו"כ עצמו, בין בשחרית בין במנחה, אומרים אותו כולו בלי להשמיט שום פסקה מפסקות אלו, ואפילו חל יו"כ בשבת.

- לפי מנהג טאנכיר אחר קדיש תתקבל של מנחה של ערב יוהכ"פ אומרים 'שיר המעלות ממעמקים' (תהלים קל') בלבד ומשמיטים 'למנצח... רצית ה' ארצך' (תהלים פה') הכתוב במחזורים.

כן מצאתי בכ"י של מנהגי התפילות של ר"ה ויו"כ של בית הכנסת 'אוהל משה' (השיכת לבית המדרש הגבוה לרבנים בטאנכיר - 'סימינאריא ראיניקו') שנערך ע"י החכם ר' אברהם אפרייט נ"ע בשנת 1942, וכן קבלתי גם מהנו"ח ר' שמואל ביטון בר מאיר נ"ע.

ולענ"ד טעם שאנו משמיטים אמירת 'למנצח... רצית ה' ארצך' בערב יוהכ"פ הוא כי מנהג טאנכיר ומנהג כל המערב לקרא מזמור זה אחר קדיש תתקבל של שחרית של יום יא' בתשרי (מחרתו של יוהכ"פ המכונה במערב 'יום שמחת כהן') הוא היום בו כבר רצה האלקים את מעשינו ואת תשובתנו, ומזה הטעם קבעו אמירתו באותו יום דוקא, כדי להכריז שנמחלו עונותינו, ככתוב בפסוק השני 'נשאת עון עמך כסית כל חטאתם סלה', אבל בערב יוהכ"פ עונותינו עדיין גלויים לפנינו כי עוד לא נחתם הדין לחיים, לכן אנו באים בערב יוהכ"פ ומתחננים ואומרים לפנינו "אם עונות תשמור יה' ה' מי יעמד" שהוא לשון הפסוק שבמזמור 'שיר המעלות ממעמקים'.

ואם תשאל והרי למנהגנו קוראים מזמור 'למנצח... רצית ה' ארצך' גם כל חדש אלול ובעשי"ת בין בהתחלת הסליחות ובין בהתחלת ערבית בימי החול, א"כ לפי סברתנו איך שיין לומר 'נשאת עון עמך כסית כל חטאתם סלה' באותם הימים שעדיין לא נגמרה הכפרה, התשובה היא כי בחדש אלול ובעשי"ת אנו קוראים מזמור זה דרך בקשה ותחנונים שהקב"ה יגמור טוב בעדנו ולבסוף ישא עונותינו ויכסה את כל חטאותינו ע"י תשובתנו הגמורה, אבל למחרת של יוהכ"פ אנו קוראים אותו דרך הכרזה בלבד כדי לפרסם שכבר מחל וסלח האלקים לכל פשעינו.

- ביום הכיפורים הרבה נהגו אצלנו ללבוש בגדים לבנים לסימן טהרה ולהזכיר הבטחתו של הקב"ה לעם ישראל 'אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו' (ישעיה פרק א', פסוק י"ח).

ועוד ב' טעמים ללבישת לבנים, חד כי צבע לבן בא להזכיר את יום פטירתו של האדם בו יקבר בתכריכין לבנים וזה יעורר את התשובה בלבו ביום הקדש הזה הוא יום החתימה, וכדברי קהלת (פרק ט', פסוק ח') 'בכל עת יהיו בגדיך לבנים' ופירש רש"י שם 'התקן עצמך בכל שעה במעשה טוב שאם תמות היום תכנס

בשלום'. וטעם ב' כדי להדמות לכהן הגדול שהיה לובש בגדי לבן בעבודת יו"כ ככתוב בסדר העבודה של תפלת מוסף 'שעבודת היום בבגדי לבן'.

- מנהג טאנכיר שאומרים פרשת העקידה עד 'והארץ אזכור' בהתחלת ערבית של יו"כ מוזכר בספר 'חמדת ימים' ומובא במחזורי ליורנו. ועתה ראיתי בספר 'ארחות ציון' של החכם בן-ציון מוצפי (חלק א', דף רס"ט) שכתב בסדר תפלת שחרית של חול בזה הלשון: "יזהר מאד לומר פרשת העקדה בכוונה גדולה כי היא סגולה גדולה להכניע מידת הדין וגם מכניע יצרו לעבודת השם יתברך כשם שמסר יצחק אבינו את נפשו והמכוין בה נמחלים לו עוונותיו", עכ"ל, ומטעם זה התקינו לאומרה בליל כפור.

וכשמסיים המסדר 'וישב אברהם בבאר שבע' אומר כל הקהל בקול רם פסוק 'ושחט אותו על ירך המזבח' עד 'על המזבח סביב' ואז ממשיך המסדר לבדו באמירת 'יהר"מ ה' או"א שתתמלא רחמים' ו'רבונו של עולם'. כן נוהגים גם בשחרית ובמנחה של יו"כ (למנהגנו שקוראים העקידה גם במנחה).

וטעם מנהג זה הוא כי אמירת פסוק 'ושחט אותו' אחרי פרשת העקידה מועילה לעורר רחמי שמים כמו שכתב בספר 'ארחות ציון', חלק א', דף ער"ב, לכן ביוה"כ שהוא יום חתימת הדין וזקוקין ישראל לרחמי שמים יותר משאר ימות השנה אומר אותו הקהל כלם כאחד כדי לעורר רחמים יותר, כי לא דומה צעקת רבים לצעקת יחיד.

- לפני פתיחת ההיכל של 'כל נדרי' נוהגים לומר בקול רם בנחת ובנעימה פסוק זה בלבד: 'כהניך ילבשו צדק וחסידך ירננו בעבור דוד עבדך אל תשב פני משיחך', ואין אומרים הפסוקים הנוהגים לאומרים בשעת פתיחת ההיכל של כל השנה 'פתחו לי שערי צדק', 'זה השער לה'', 'כי מציון תצא תורה', 'פתחו שערים' וגם לא פסוק 'ברוך המקום ברוך הוא'.

כן נוהגים גם בשעת פתיחת ההיכל של 'מזמור די פרנסה' של ימים נוראים, של 'סדר העבודה' ושל נעילה, שלא אומרים שום פסוק מפסוקים אלו. כן קבלתי מאבא מארי י"ץ וכן ראיתי כתוב בקונטרס מנהגים כ"י של ר' שמואל ך' עולייל ס"ט יליד טאנכיר שהיה ש"ץ בקהילתנו.

- מנהג טאנכיר להוציא שלשה ס"ת מן ההיכל לאמירת 'כל נדרי', לא פחות ולא יותר. וראיתי במחזור 'בית הכפרת' שכתב בזה הלשון (הוא לשון ספר 'חמדת ימים'): "ולמי שנוהגים להוציא ג' ספרים, באים לרמוז לעורר לדין אדם, להעלות אל לבותם דשלשה ספרים נפתחים בר"ה למעלה, ועדיין יש מהם תלויים ועומדים, ויתנו לב לשוב אל ה' להתחנן לו לשגיח עליהם ברחמים

הרבים לטב ולחיים ולשלם, אמן. אי נמי, הוא כנגד שלש פעמים שאומרים 'כל נדרי'. אי נמי, כנגד התרת נדרים בשלשה, לכך מוציאים ג' ספרים, עכ"ל.

- לא נהגו בטאנכיר למכור בדמים סה"ת של 'כל נדרי' כמנהג שאר קהילות ישראל וגם לא הפילום בגורל אלא שלשה חשובי הקהל המיועדים לומר 'כל נדרי' הם האוחזים בספרים והם המוליכים אותם לתיבה כל שהיכל נשאר פתוח, כי הס"ת דהתרת נדרים בא לעשות תיקון גדול בליל יוה"כ כש"כ בספר 'חמדת ימים', לכך ראוי לתנו ביד אדם הגון. והיו בתכ"נ שלא הובילו את הספרים לתיבה אלא אמרו 'כל נדרי' סמוך להיכל.

- מנהג טאנכיר שגדול הקהל אומר התרת 'כל נדרי' ראשונה והוא המתחיל 'בישיבה של מעלה', ואז חוזרים השני והשלישי 'כל נדרי' ולא אומרים 'בישיבה של מעלה' אלא פעם אחת בלבד כמנהג הספרדים כמו ש"כ בספר כתר שם טוב (חלק ז', דף 305). גם נהגו לומר 'אנו מתירין להתפלל את העבריינין' (כמו שמובא במחזור 'בית הכפרת') ולא 'עם העבריינין'.

- מנהג טאנכיר וכל קהילות צפון מרוקו וג' בראלטר לבטאות מילת 'כל' הפותחת תפלת ה'כל נדרי' בקמץ רחב ולא בקמץ קטן ונשמעת מילה זו כ'פּל' ולא 'פּל'. וכן אנו נוהגים בערב פסח שמבטאים מילת 'כל' בנוסח 'כל חמירא' בקמץ רחב.

וטרם אבוא להמציא סמך למנהגנו נביא תוכן דברי הגאון ר' יוסף משאש זצוק"ל (שו"ת 'מים חיים', חלק א', סימן ר"נ) שדחף בשתי ידיו דעת האומרים כי בלשון תרגום צריכה אות כף להיות בקמץ רחב כי -וז"ל- "הרי זה הבל, כי 'כל נדרי' הוא לשון תורה כדברי הכתוב 'כל נדר וכל שבועת אסר' (במדבר ל'), ועוד דאף בלשון תרגום מעולם לא שמענו ולא ראינו דצריך לומר כל בקמץ [רחב], ואדרבה השגור בפינו לומר 'כל' רק בקמץ חטוף בעברית ובתרגום ובש"ס ובמדרש ובזוה"ק, ורק בעברית בשני מקומות אומרים 'כל' בקמץ רחב, ה"ה 'כל עצמותי תאמרנה ה'" (תהלים לה') ו'כל אחי רש שנאהו' (משלי יט'), לפי שאין בהם מקף, כמו שכתב ה'מנחת שי' שם בתהלים", עכת"ד. ומעיד שם הרב שמנהג עירו מכנאס יע"א (מרוקו) לבטאות 'כל נדרי' בקמץ חטוף ומנהג תלמסאן יע"א (אלג'יר) בקמץ רחב.

ואחר כל אלה הדברים עדיין אפשר למצא סמך למנהגנו ממ"ש החכם חיים בנבנשתי זצ"ל בספרו 'פסח מעובין' בעינין 'כל חמירא', וז"ל: "הנסחא השגורה בפי הכל 'כל חמירא' הכ"ף קמוצה על שם הכתוב 'כל עצמותי תאמרנה', 'כל אחי רש שנאהו', מפני שסוברים דבלשון תרגום אין לקרות אלא 'כל' בקמץ וכן נוהגים לקרות 'כל נדרי' הכ"ף קמוצה ואי משום הא לא איריא, דגם בתרגום

הוא בחול"ם 'כלא מטא על נבוכדנצר מלכא' [דניאל פרק ד' פסוק כה'], וכן ראיתי בקושטאנטינא רבים מבני רומניא לקרא 'כל נדרי' הכ"ף בחול"ם, ומ"מ אין קפידא בזה לקרות בקמץ או בחול"ם, ואעפ"כ הלך אחר המנהג והמנהג השגור בפי הכל לקרות 'כל חמירא' בקמץ, וכן שמעתי ונהגתי, עכ"ל.

עוד יש להביא דברי הרב אליהו בכור חזן זצ"ל שכתב בספרו 'תעלומות לב' (חלק ד', ס' מ"ב) בזה הלשון: "לעילא מן כל ברכתא שהעולם נוהגים לאומרו בקמץ רחב וביאר מעלתו שהוא טעות וצריך לאומרו בקמץ חטוף כי כל בקמץ רחב הוא לשון מדידה, וביאר שכן צריך להיות גם ב'כל נדרי' ו'כל חמירא' ע"כ. ועם היות דבריו נכונים צריכים אנחנו לבקש טעם על זה, ובפרט ב'כל נדרי' שנאמר [בפני] הרבנים וגדולי החזנים שבכל קהלה וקהלה, ושגור בפייהם לומר בקמץ רחב ולא נוכל לתלות בהם טעות כזה. ולכן נר"ל שבהיות הקדיש ו'כל נדרי' ו'כל חמירא' בלשון תרגום לכן רצו לתת הבדל בין מלת 'כל' שהיא בלה"ק למלת 'כל' שהיא בתרגום. ולכן בוטים אותו בקמץ רחב אע"פ שאין הפרש בתרגום במלת 'כל'... ואחרי שאי אפשר לומר שנפל הטעות במקרה, כיון דה'כל נדרי' נתקן לאומרו בין שלשה גדולי הקהל וחלילה לומר שכולם טעו במדב"ר הנאמר בקול רם לפני כל קהל עדת ישראל וה"ה לקדיש שמצינו שיש תיבות אחרים בקדיש נאמרים בקמץ חטוף ורק זה של 'לעילא מן כל' [ברכתא] ששגור בפהם לאומרו בקמץ רחב כי שפיר י"ל שכך נתקן וסוד ה' ליראיו. ואחרי שביארנו שאין סרך איסור ולא משמעות אחר, נר"ל שאין לגעור בש"ץ האומר [לעילא מן כל ברכתא] בקמץ רחב", עכ"ל.

ואני הקטן שמעתי שגם בק"ק הספרדים בלונדון ואמשטרדם המקפידים מאד על שמירת מנהגם מבטאים מילת 'כל' בקמץ רחב בנוסח 'כל נדרי' ובנוסח 'כל חמירא'. ויתר על זה שמעתי מהש"ץ ר' אברהם ן' ישו נ"ע מק"ק ג'בראלטר יע"א שהחזן הותיק והמומחה ר' אליעזר אבינון נ"ע של ק"ק 'שער השמים' בלונדון היה מבטא מילת 'כל' בקמץ רחב גם בנוסח הקדיש 'לעילא מן כל ברכתא', כמו שהביא ה'תעלומות לב'.

לכן סוף דבר לי נראה שאע"פ שבלשון תרגום אין הכרח שאות כ"ף תהיה בקמץ רחב, וכדברי הרבנים שהבאנו לעיל שכלם הסכימו לזה, מ"מ אין לנו אלא דברי חז"ל, 'פוק חזי מאי עמא דבר' ואין ספק שהמנהג הנפוץ בהרבה קהילות הוא דבלשון תרגום קוראים 'כל' בקמץ רחב, וכן העידו הפוסקים שהבאנו לעיל וכן נהוג עד היום בקהילתנו.

אלא שלפי"ז עדיין יש להבין למה למנהגנו בטאנכיר מבטאים מילת 'כל' בקמץ חטוף בנוסח הארמי שבקדיש, כגון 'בכייכון וביומיכון ובחיי דכל בית ישראל',

'לעילא מן כל ברכתא', 'ועל כל תלמידי תלמידיהון', 'באתרא הדין ודי בכל אתר ואתר', 'יהא שלמא רבא... לנו ולכל עמו ישראל ואמרו אמן'. ולענ"ד נראה שלא הקפידו לבטאות מילת 'כל' בקמץ רחב אלא כשהמילה הבאה אחריה היא בלשון תרגום ממש ואין דומה לה בלשון הקדש, כי כל מטרתם היתה להבדיל בין 'כל' בעברית ל'כל' בארמית וכשהמילה הסמוכה ל'כל' היא בלשון ארמי אז שפיר ניכר ההבדל, אבל אם המילה הבאה אחר 'כל' היא מילה שקיימת גם בעברית וגם בארמית אז נהגו לומר 'כל' בקמץ חטוף כמו בעברית כי בלאו הכי בכה"ג לא ניכר כל כך ההבדל בין לשון ארמי ללח"ק.

לדוגמה, בפסקה 'ועל כל תלמידי תלמידיהון', מילת 'תלמידי' הבאה אחרי 'כל' קיימת גם בעברית ולא דוקא בארמית, לכן מבטאים 'כל' בקמץ חטוף. לעומת זה, ב'כל חמירא' וב'כל נדרי' מילות 'חמירא' ו'נדרי' הן ממש בארמית ואין דומה להן בעברית (ומילת 'נדרי' פה היא לא סמיכות אלא תרגומו הארמי של 'נדרים') לכן מבטאים אותה בקמץ רחב.

וכן הוא בפסקה 'לעילא מן כל ברכתא', מלת 'ברכתא' הבאה אחרי 'כל' קיימת בארמית דוקא ולא בעברית, לכן הקפידו לאומרה בקמץ רחב, כמנהג הקדמון המובא בספר 'תעלומות לב' וכמנהג כמה חזנים ספרדים עד היום. וקרוב לוודאי בעיני שגם בבפסקה 'ודי בכל אתר ואתר' נהגו כן לאומרה בקמץ רחב כי מילת 'אתר' הסמוכה למילת 'כל' היא בארמית.

ואם תשאל והרי בספר 'תעלומות לב' לא דיבר המחבר אלא על 'לעילא מן כל ברכתא' בלבד שדינה בקמץ רחב, ולמה לא כתב שגם 'ודי בכל אתר ואתר' דינה בקמץ רחב, אפשר לומר שפסקת 'ודי בכל אתר ואתר' לא תדירה כל כך, לכן לא דיבר עליה המחבר. ועוד י"ל שכיון שעל פי רוב נוהגים היתומים להגיד קדיש דרבנן ביחד קשה לשמוע בבירור ביטוי מילת 'כל' של 'ודי בכל אתר ואתר', לכן לא הרגישו בה ההעם אם היא בקמץ רחב או בקמץ חטוף ולכן לא דיבר עליה המחבר כלל, משא"כ בפסקת 'לעילא מן כל ברכתא' שנאמרת הרבה פעמים ע"י הש"ץ לבדו והרבה פעמים אף בניגון כולם מרגישים באמירת 'כל ברכתא' אם היא בקמץ רחב או בקמץ חטוף, ומטעם זה דיבר עליה המחבר.

סוף דבר נ"ל שגם אנשי צפון מרוקו הקדמונים היו מבטאים ב' הפסקות 'לעילא מן כל ברכתא', 'ודי בכל אתר ואתר' בקמץ רחב, כי לא יתכן שב'כל חמירא' וב'כל נדרי' תפסו במנהג אחד ובנוסח הקדיש במנהג אחר, וכמו שביארתי.

- הפזמון לפני הסליחות של ליל כיפור 'אנא ברחמיך יראו' מושר במנגינה מיוחדת שלא כדרך רוב קהילות מרוקו השרים אותו בנועם הפזמון 'למענך אלהי'.

- בבית החמישי של הפזמון 'אנא בקראנו לקול שוענו' שלפני הסליחות של ליל כיפור, י"א 'חרדים נגדך שמע ה', ולישראל עמך' במקום 'ולי אני עבדיך'. כן מצאתי נוסח זה בספר 'מעריב ערבים' על תפלת ליל כיפור (דפוס ליורנו 1797), וכן ראיתי בהערותיו של ר' מנחם נהון בר מרדכי נ"ע (דודו של אבא מארי י"ץ) במחזור שלו.

- בסוף תפלת 'רבנו של עולם' שבחזרת הש"ץ של ליל כיפור יש משנין את הנוסח ובמקום 'כי ליל כפורים הזה לכפר עליכם לפני שכן מעוני, הוא הלילה הזה לה', בו את חטאי אני מזכיר לפני צופה עתידות, לילה אבוא להודות' אומרים זה: 'כי יום כפורים הוא לכפר עליכם לפני שוכן מעוני, הוא הלילה הזה לה', בו את מקצת חטאי אני מודה לפני צופה עתידות, לילה אבוא להודות'.

- בקטע 'על חטאים שאנו חייבים עליהם ארבע מיתות בית דין' של כל העמידות של יו"כ יש אומרים (בין בלחש ובין בחזרת הש"ץ) 'את שגלויים לנו כבר אמרנו לפניך ה' אלקינו והתודינו עליהם' במקום 'כבר אמרנו לפניך ה' אלקינו ואלקי אבותינו'. כן היה נוהג ר' חיים הכהן ס"ט (ש"ץ בבה"כ של כמוהר"ר מרדכי ן' ג'ו זלה"ה).

- בקטע 'ואתם הדבקים בה' אלקיכם' שבסוף חזרת הש"ץ מנהגנו לצרף ב' הפסקות 'היום תחיינו, היום תחננו' ואומרים 'היום תחיינו ותחננו'. וטעם לזה כי כל פסקה מתחילה עם מלת היום ואחריו אות תי"ו עם אותיות של אל"ף ביי"ת על הסדר. ומכיון שאות חיי"ת כפולה (תחיינו, תחננו), לכך מצרפים את ב' הפסקות ביחד. גם גורסים 'היום תשמע תפלתנו ברצון'.

- ביו"כ הרבה נוהגים לעמוד מעומד כל היום כולו בבהכ"נ, מהתחלת תפלת ערבית עד הערב של יום המחרת. כן היה מנהג זקני המשו"ח ר' יעקב הכהן בר מאיר נ"ע וכן ראיתי עוד קצת יחידים מאנשי קהילתנו נוהגים כן.

ועיין באבודרהם שהזכיר מנהג זה והסבירו על סמך שאנו דומים למלאכי השרת ביו"כ והביא שם דברי הפרקי דרבי אליעזר (פמ"ו) 'מה מלאכי השרת אין להם ישיבה, כך ישראל עומדין על רגליהם ביום הכפורים'. ועתה ראיתי בספר זה השלחן לר' אליהו גיג' זצ"ל (ס' כ"ד, אות יז) שגם בק"ק אלג'יר נהגו כמה יחידים כן.

- נועם הקדושה של שחרית יו"כ מכונה אצל אנשי טיטואן בשם 'ניגון הגדול' ואצל חזני עיר טאנכיר בשם 'נועם גי'בראלטאר', והיא המנגינה המפורסמת המושרת ביי"נ בכל קהילות מרוקו.

- בהתחלת סדר העבודה של יו"כ אחרי עלינו לשבח של חזרת העמידה אומר הש"ץ 'או"א היה עם פיפיותינו ועם פיפות שלוחי עמך בית ישראל העומדים לפניך היום', וזה מבוסס על נוסח ברכות השחר 'והערב נא את דברי תורתך בפינו ובפיפות עמך בית ישראל ונהיה אנחנו וצאצאינו וצאצאי צאצאינו כלנו יודעי שמך', וכו'.

גם אומר הש"ץ באותו קטע 'ומרוחמיך הם מרוחמים' במקום 'ומלומדיך הם מלומדים'. נוסח זה מובא בתפלת 'רבונו של עולם בהעלותנו על לבבנו רוב קצורנו' שהביא הרב חיד"א בספרו 'צפורן שמיר' ושומרים בטאנכיר אחרי סדר 'ותשליך' של ר"ה.

- בסוף הרשות לסדר העבודה 'ארוממך חזקי וחלקי' יש משנים הגרסא ואומרים 'רומם פהוד סעיפי סחיפי, וְהָשֵׁב לְרֹאשׁ צְנִיפֵי מְנִיפֵי, וכו', במקום 'וְהָשֵׁב צְנִיפֵי לְרֹאשׁ מְנִיפֵי'. כן היה נוהג ר' חיים הכהן ס"ט (ש"ץ בבה"כ של כמוהר"ר מרדכי ׳ן ג'ו זלה"ה). וראיתי בהערותיו של ר' מנחם נהון בר מרדכי נ"ע (דודו של אבא מארי י"ץ) במחזור שלו גרסא זו: 'וְהָשֵׁב לְרֹאשׁ מְנִיפֵי צְנִיפֵי'.

- ברשות השני לסדר העבודה 'אערוך מדברי דתי' יש אומרים 'קטנתי מאד מכלכם, קמתי להתפלל עמכם', במקום 'קמתי להתפלל בעדכם'. כן ראיתי בהערותיו של ר' מנחם נהון בר מרדכי נ"ע במחזור שלו, ועושים זה דרך ענוה.

- בקטע 'אבל נתת לנו ה' אלקינו את יום הכפורים הזה' שבאמצע חזרת העמידה של מוסף (קודם פזמון 'שמם הר ציון') נוהגים לשנות הגרסא ואומרים 'יום שהוא אסור באכילה, ושתיה, וברחיצה, ובסיכה, ובנעילת הסנדל, ובדבר אחר' במקום 'ובתשמיש המיטה'. כן קבלתי מהרבה חזנים מומחים ועושים זה דרך כבוד על סמך לשון הגמרא (מס' ברכות, דף ח', עמו' ב'): 'תניא, אמר רבן גמליאל: בשלשה דברים אוהב אני את הפרסיים: הן צנועין באכילתן, וצנועין בבית הכסא, וצנועין בדבר אחר', ומפרש רש"י שם 'בדבר אחר - תשמיש'.

- הפיוט 'ישראל עבדיך' של פתיחת הסליחות של מוסף מושר למנהגנו בנועם הפיוט 'יה היום זכור היום' של הושענא רבא (מופיע במחזור יו"כ ליורנו בין מוסף למנחה). וזה לא כמנהג ק"ק טיטואן ושאר קהילות מרוקו השרים אותו בנועם הפיוט 'יה שמע אביוניך'.

- בסליחות של מוסף, אחר 'עננו רחום וחנון עננו' אומרים 'שעה שועת דלים ומלולם' בנועם הסליחה 'ה' אלקי הצבאות יושב הכרובים' ולא בנועם 'אל מלך יושב'. כן קבלתי מהרבה חזנים מומחים מעיר טאנכיר.

- מנהג טאנכיר לשורר פיוט 'אדון עולם' בסיום מוסף של יו"כ אעפ"י שלא מובא במחזורים. וברוב בתי כנסיות שרו אותו בנועם הפזמון 'שוכני בתי חומר' לרבי שלמה ן' גבירול. ובבית הכנסת 'אוהל משה' (השיכת לבית המדרש הגבוה לרבנים בטאנכיר- 'סימינאריא ראביניקן') היו שרים אותו בנועם הפיוט 'לך אלי תשוקתי' (כן ראיתי בכת"י של החכם ר' אברהם אפרייטאט נ"ע).

- כשיש פנאי בין מוסף למנחה, מנהג טאנכיר לשורר כמה מפזמונים דלהלן (מודפסים במחזורי ליורנו בין שחרית למוסף) ושרים אותם כל הקהל כולם כאחד: 'שוכני בתי חומר', 'בן אדמה', 'מקור עיני', 'אל בית המלך', 'ה' מה אדם הלא בשר ודם'.

למעשה לא היה רצוי בעיני אבותינו הקדמונים לצאת מבהכ"נ להפסקה כמנהג הרבה קהילות כי כנודע זה עלול להביא לידי דברי לשון הרע ועוד מיכשולים רבים ביום הנורא הזה, לכן העדיפו לשבת בבהכ"נ ולהתעסק בשירה ובזמרה לבורא יתברך.

ושמעתי מדודי היקר ר' יוסף הכהן בר יעקב י"ץ שהש"ץ הותיק והמומחה שמו נודע בכל שערי עיר טאנכיר ה"ה ר' שמואל ן' עטר נ"ע היה מקפיד מאד שלא לצאת מבהכ"נ ביו"כ ופעם אירע ברית מלה ביו"כ והזמינו אותו למול (כי היה מוהל מומחה) בבית התינוק כמנהגם, ולא רצה בשום אופן לצאת מבהכ"נ כי כך היה מנהגו תמיד ביום הקדש הזה, וסוף דבר הזמינו מוהל אחר במקומו. אשרי עין ראתה כל אלה ולאין היה מחמד כל עין.

- נועם הקדושה של מנחה ביו"כ הוא נועם הפזמון 'אל בית המלך' לר' אברהם ן' עזרא.

- אחר קדיש תתקבל של מנחה אומרים 'למנצח מזמור לדוד שיר, לך דומיה תהלה' (תהלים סה). ואעפ"י שמזמור זה לא מופיע בשום אחד מהמחזורים, הוא המזמור של יו"כ לפי מנהג טאנכיר וקהילות צפון מרוקו, ולכן אומרים אותו בשחרית של ערב כפור (אחר תתקבל) וגם במנחה של יו"כ.

ועתה מצאתי סמך למנהגנו ממה שכתוב בדף האחרון של ספר 'ארבעה גביעים' לגבי המזמורים שנוהגים לומר בכל שבת מעין הפרשיות וז"ל: 'במנחה של שבת פר' וילך [אומרים] מזמור [של] יו"כ [אחר תתקבל], מזמור סה'.

- בהתחלת תפלת נעילה אומרים פיוט 'מלכי עולם' קודם אשרי יושבי ביתך' ומשנין הנוסח ואומרים 'היום קמתי לבקש ממך מחילה וסליחה ולחלות פניך' במקום 'הלילה קמתי לבקש ממך ארוכה וסליחה ולחלות פניך'.

- ברשות 'אמת בספרך בראת עולמך' שבסדר קדושה לפני חזרת הש"ץ של

נעילה, יש אומרים 'רצה פליטך שוקדי אולמך, היום בחמש תפלות לרוממך' במקום 'היום בארבע תפלות לרוממך'.

- מנהגנו בטאנכיר ובעוד קהילות צפון מרוקו שהכהנים עולים לדוכן ונושאים את כפיהם אפילו אם ימשך תפילת נעילה תוך הלילה. כן היה המנהג במרוקו כפי שהעיד הרה"ג רבי רפאל ברוך טולידאנו זצ"ל בקיצור שו"ע שלו (ס' תנ"ה, אות ה'), וכן היה נוהג הרה"ג ידידיה מונסונייגו זצ"ל מפאס יע"א כמו שכתב בספרו 'פרחי שושנים' (דף ע"א, ערך 'תפלה').

ובספר 'שלמי צבור' (דיני ברכת כהנים, אות ו') כתב לקיים את המנהג וז"ל: "ומצאתי בספר באר עשק (סי' צ"ח) דאם בדיעבד נמשכה הנעילה עד הלילה, הכהנים נושאים את כפיהם, וכתב בשם הרמ"ע מפאנו ז"ל וז"ל: 'לא יקשה אם נאריך תפלת נעילה עד הלילה ותהיה נשיאות כפיים בלילה, וקורא אני על זה ולילה כיום יאיר, ובפרט שכבר נתבטל הקטיגורייא מבלילה עד ראשון לחשבון עונות [ט"ו בתשרי], ואלמלא שישראל קדושים הם לא נהגו כן, והיה נראה דעדיף טפי להמשיך נשיאות כפיים עד הלילה להאיר פנים של רצון של לילה כיום', עכ"ל, עד כאן לשון ה'שלמי צבור'.

והרב 'ברכי יוסף' הביא בשם 'שאלת יעב"ץ' (ס' נ"א) 'יש נוהגים שמאריכין בנעילה ונושאים כפיים בלילה, ויש להם על מה שיסמוכו'.

- נוהגים לברך ברכת הלבנה במוצאי יו"כ ובסיומה מוסיף הש"ץ נוסח זה ב'מי שברך לקהל': 'ויסלק שנאת חנם מביניכם, וישבור עול הגוים ועול הגלות מעל צואריכם, וימהר לגאלכם, ותזכו ותחיו שנים רבות נעימות וטובות כולכם, ותחתמו בספר חיים טובים, ויקוים בנו ובכם מקרא שכתוב, וכו'.

- במוצאי יו"כ נוהגים לברך אחד לשני בברכת 'תזכו לשנים רבות נעימות וטובות', ויש אומרים 'תזכו לשנים רבות נעימות וטובות, מאליפות מרובכות, שובע שמחות, הבנים (יחד) עם האבות'. כן שמעתי מר' אברהם ן' ג'ו ס"ט שכך היה נוהג אביו החכם השלם והכולל ר' חיים ן' ג'ו זצ"ל מעיר ארזילה (הקרובה לטאנכיר). ויש עונה להמברך 'תזכה ותחיה ותאריך ימים' או 'תזכה ותחיה לאורך ימים', כן קבלתי מר' שמואל ביטון נ"ע (עיין בספר 'כתר שם טוב', חלק ו', דף 290).

סוכות

- בערב יו"ט (ובערב ר"ה ויו"כ) אין אומרים 'בית יעקב' ולא המזמור של אותו יום ולא 'הושיענו' כלל, ובמקומם אומרים המזמור של אותו חג וקדיש יהא

שלמא בלבד. כן ראיתי תמיד אצל קהילות צפון מרוקו וג'יבראלטאר יע"א וכן קבלתי מאבא מארי י"ץ. וזה כמנהג ק"ק ארג"ל כמו שבמובא בשו"ת 'בית יהודה' (עיי"א), חלק ב', ובספר זה השלחן (סי' כ"ב, אות ד').

וכן אנו נוהגים בר"ח וחזה"מ שמשמיטים 'בית יעקב' והמזמור של יום. ועיין בספר 'בן איש חי' (הלכות שנה א', פרשת כי תשא) שהעיד שכך היה מנהג באגדד יע"א הקדמון בחול המועד עד שבא הוא בעצמו ושינה אותו.

- מנהג טאנכיר וטיטואן לשורר הפיוט 'חג ושבת' בערבית של שבת חזה"מ או של שבת ויו"ט אחר קדיש הש"ץ קודם ברכו דוקא, ולא קודם הקדיש. ואדרבה, לא נכון לשורר פיוטים קודם הקדיש כי ראוי להגיד קדיש אחרי פסוקי תהלים ולא אחרי פיוטים (וכמו שביארתי לעיל בקשר לאמירת פיוט 'אחות קטנה' של ר"ה לפני המזמור של חג). ומאותו הטעם מנהגנו בליל פורים לשורר את הפיוט 'פורים פורים לנו' אחרי קדיש הש"ץ קודם ברכו דוקא.

עוד י"ל שהפיוט 'חג ושבת' הוא הבית האחרון של הבקשה 'אם צבי נד ממעוני' (המודפסת בספר הבקשות 'שיר ידידות' בהתחלת פרשת מקץ) ומשמש כרשות לאמירת ברכו כמוכת מהמשפט האחרון: 'ברכו לצור גאולים ועשו אתי ברכה' ומטעם זה נהגו לאומרו לפני ברכו דוקא ולא לפני הקדיש.

ועתה מצאתי סמך למנהגנו בספר קרוב"ץ כפי מנהגי ק"ק ארג"ל (דפוס ג'רבא 1940) שכתב בזה הלשון: "כשחל יו"ט בשבת ובשבת חזה"מ בין בפסח בין בסוכות מוסיפין זה הפסוק קודם ברכו", עכ"ל. ומביא שם בסמוך את נוסח הפיוט 'חג ושבת' כולו.

- בליל שבת שחל ביו"ט או בחול המועד אין מנהגנו לומר 'שיר השירים' ולא המזמורים המתחילים עם 'לכו נרננה' אלא מתחילים ערבית מיד עם 'מזמור לדוד הבו לה' (תהלים כט').

- בערבית של יו"ט שחל במוצ"ש מנהגנו בתפילת העמידה של לחש שכל הקהל אומר בקול רם מפסקת המתחילה 'אתה בחרתנו מכל העמים' ותודיענו משפטי צדקך עד 'והקדשת את עמך ישראל בקדושתך', והכל בנועם של המזמור של פרנסה של ר"ה (עיין בספר 'דברי שלום ואמת' של הרב שלמה טולידאנו י"ץ, חלק ב', דף 94).

- בשחרית של ימים טובים לא נוהגים להוסיף המזמור של הרגל אחרי מזמור 'ישב בסתר עליון' וזה לפי מנהג המקובלים. גם בימים נוראים המנהג כן שלא להוסיף שום מזמור בין המזמורים הנאמרים לפני ברוך שאמר.

- לגבי ברכת הלולב מנהגנו הקדמון הוא שהש"ץ לבדו מברך בקול רם על הלולב שלו והקהל עונים בהוב"ש ואמן, ואחרי כן מנענע הקהל בלא ברכה. והוא גם מנהג מוגאדור (מרוקו) הביאו הרב ברוך אסבאג זצוק"ל בספרו 'קרבן מנחה' שכתב בזה הלשון: 'ראיתי מנהג באחד הבתי כנסיות בעיר מוגאדור יע"ה, שרק הש"ץ מברך על הלולב שלו, והקהל עונים אמן, ואחרי כן הקהל מנענעים בלא ברכה. ומנהג זה מצא חן בעיני כי ממה נפשך הוא דבר טוב, אם לולבי הקהל כשרים לברכה יוצאים בברכה של הש"ץ, כמו ברכת המגילה והלל, שש"ץ מברך והקהל עונים אמן ויוצאים בברכתו. ואם לולבי הקהל פסולים, מרויחים שלא יברכו ברכה לבטלה על שלהם. ועוד מעלה במנהג זה כי זה צורה מסודרת יותר, שאין בלכול בשעת הברכות, שאחד מברך והשני מתחיל לברך באמצע הברכה של אחר, עכ"ל.

- מנהג טאנכיר להוציא שלשה ס"ת מן ההיכל לאמירת הושענות חוץ מיום שבת שקוראים את הושענות לפני 'ימלוך' של מוסף סמוך לב' הספרים שבתיבה. ושמעתי מר' שמואל ביטון נ"ע שבהקפות של הושענא רבא נהגו להוציא את כל הספרים שבהיכל כמו שכתב מור"ם (א"ח, סי' תרס, סע' א) וכמו שעושים בטאנכיר בהקפות של ש"ת.

- בשבת חוה"מ או בשבת יו"ט אומרים ההושענות של אותו יום וגם של שבת אבל לא אומרים אותם בנפרד בזה אחר זה אלא משלבים אותם ביחד כסדר זה: קוראים ראשונה עד 'למענך צופה עתידות מה יהיה בסוף דורים, הושענא, הושענא' וממשיכים עם הקטע השייך לסדר אותו יום ומיד אחריו קוראים את הקטע הדומה לו בסגנון השייך לסדר השבת, ועל זה הדרך גומרים את ההושעות של שני הימים.

עוד י"ל שהיו כמה בתי כנסיות בטאנכיר וכמה קהילות בצפון מרוקו שהפכו את הסדר של השילוב וקראו ראשונה הקטע השייך לשבת ואחריו הקטע השייך לאותו יום אבל המנהג העיקרי הוא כמו שכתבתי לעיל וכן קבלתי מהנו"ח שמואל ביטון נ"ע.

ועתה מצאתי אולי הסבר לחילוק דעות זה ממה שכתב ר' אליהו גיג' על מנהג ק"ק אלג'יר בספרו 'זה השלחן' (ס' כ"ז, אות ו') וזה לשונו: "ואם חל [יו"ט] בשבת אומרים הושענות של סדר היום ולא של שבת, [ו]דוקא אם חל חוה"מ בשבת אומרים הושענות של שבת", עכ"ל. מזה נראה שלפעמים סדר השבת עיקר ולפעמים סדר היום עיקר כי יש הבדל במנהג אלג'יר אם השבת של סכות חל ביו"ט או בחולו של מועד, ואולי מזה הטעם נולד הספק אצל כמה מאנשי

צפון מרוקו בסדר השילוב של ההושענות של שבת, כלומר לאיזה סדר היום משפט הבכורה.

- אחרי הקטע הראשון של ההושענות השייך לאותו יום של סכות ולכל הקפה של הושע"ר אומר הש"ץ קודם 'הושענא הושענא' כעין ברכה לקהל בנוסח זה: 'אנא האל הנראה בחזיון ובמחזה, יברך אל עליון את כל הקהל הקדוש הזה, כברכת כל חכם ונביא וחווה, תקרב רינתי לפניך ה', יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ה'.

וי"א 'כברכת כל נביא וחכם וחווה, וכברכת מי האיש הַלְוָה, תקרב וכו'. כן שמעתי נוסח זה האחרון מפי הש"ץ הוה"ק הנב"ח ר' שלמה אצייג נ"ע וכן מצתינו במחזור עולת הרגל דפוס ג'רבה (1948) ובמחזור ג' רגלים (ליורנו). ולפי מחזורים אלו אומרים נוסח 'אנא האל' רק בהקפת ז' של הושע"ר שלא כמנהג טאנכיר שאמרים אותו בכל הקפה.

- בשחרית של חוה"מ (בין בסוכות ובין בפסח) אומרים 'ה' מלך' בניגון של חג וממשיכים עם 'הושיענו ה' אלקינו' מעומד עד 'כל הנשמה תהלל יה הללויה' ואז יושב הקהל ואומר המסדר בקול רם ובניגון של שחרית של שבת 'למנצח מזמור לדוד השמים מספרים כבוד אל' (תהלים יט'), ובסיומו שוב עומדים המתפללים על רגליהם ואומרים 'ברוך שאמר' כמו ביום חול. כן ראיתי מילדותי מר' יצחק לארדו בר יונה נ"ע מחשובי ק"ק טאנכיר והחברא קדישא בק"ק מאדריד יע"א (ספרד). וטעם לזה כדי להראות שינוי בחוה"מ ולעשותו כעין מועד קצת ולא כיום חול.

- בהפטר שבת חול המועד סכות חותמים 'מקדש השבת וישראל והזמנים' כמנהג האשכנזים, כן קבלתי מר' שמואל ביטון נ"ע וכן היה המנהג ברוב בתי כנסיות בטאנכיר יע"א, והוא כמנהג ק"ק אלג'יר (זה השלחן, ס' ס"ב, אות ג'). אבל בקצת בתי כנסיות היו חותמים 'מקדש השבת' בלבד בלי להזכיר יו"ט כלל, כסברת הרב חיד"א זצוק"ל (ברכ"י, ס' תכ"ה, אות ב'), כן היה מנהגו של הישיש ונכבד נעים זמירות ישראל, משה עזיאל בר שלמה נ"ע, פרנס בהכ"נ 'בית אל' בטאנכיר (המכונה 'די פרץ').

והרב ישראל בן יוסף מטולידו זצוק"ל כתב בספרו 'מצות זמניות' שמנהג קאטלוניא (צפון ספרד) לחתום 'מקדש השבת' בחוה"מ ומנהג טולידו לחתום 'מקדש השבת וישראל והזמנים'. והעיר הרב שלמה טולידאנו י"ץ בספרו 'דברי שלום ואמת' (חלק א', דף 233) בזה הלשון: "בזמן הגירוש [מספרד] היו שני מנהגים בולטים: מנהג קאסטייליא (הוא מנהג טולידו) ומנהג אראגון (הוא מנהג

קאטלוניא). מנהג קאסטיליא הושפע במידה מסויימת ע"י הרא"ש שנתמנה רב בטולידו בשנת 1305. לכן יש קרבה בין מנהג קאסטיליא למנהג אשכנז, עכ"ל.

ולענ"ד אעפ"י שרוב המגורשים מספרד שבאו למרוקו היו מק"ק קאסטיליא ואגפיה עכ"ז עלו אתם מיעוט אנשים מקהילות אחרות כגון אנשי אראגון, אנשי גראנאדה, ואנשי פורטוגאל, כידוע. ומזה הטעם היו מיעוט קהילות במרוקו שלא נהגו כמנהג אנשי קאסטיליא בזה.

ועתה מצאתי אולי ראיה לדברי בספר כתר שם טוב (חלק ז', דף קל"ח) שכתב שגם הספרדים בלונדון ואמשטרדם אין להם מנהג קבוע בזה, וידוע שמנהג קהילות אלו הוא כמנהג גולי ספרד ופורטוגאל, ע"כ גם אצלם יש חילוק מנהגים בזה כי יתכן שגם אבותיהם גלו מקהילות שונות בספרד.

- בימי שבועות ושמחת תורה וכן בימי מסיבות השמחה כגון ברית מילה, בר מצוה וחתונה, מנהגנו 'שהנשים שבעזרת בהכ"נ מעקימות לשונן תחת חכן ויוצא מפיהן כעין ניגון משונה, 'לו, לו, לו, לר', כל זה לאות שמחה וששון המביעות בשעה שמולכים את הס"ת לתיבה'. כן כתב בזה הלשון הרב שם טוב גאגין זצ"ל (כתר שם טוב, חלק א', דף תס"ד) שראה מנהג זה כשביקר בחג השבועות בעיר טיטואן יע"א, בביה"כ של הגאון ר' יצחק נ' וואליד זצוק"ל.

גם נהגו הנשים באותם ימים ומאורעים לזרוק ממתקים על הנושא את הס"ת וגם על העולים לתורה בשעת הקריאה, וכל זה לאות שמחה, והילדים שבביה"כ רצים ממקום למקום לקחת הממתקים. וגם מנהג זה הביאו הרב שם טוב גאגין זצ"ל (כתר שם טוב, חלק ז', דף רל"ט) ושם כתב בזה הלשון: "לא מצאתי מוזכר מנהג זה בשום מקום, רק מוהרי"ל (הלכות י"ט) כתב שהנשים נוהגות לזרוק פירות על הנערים, עכ"ל.

הושענא רבא

- מנהג טאנכיר לשורר את חלקי התפלה של ערבית ושחרית של הושע"ר כולל קדיש, 'ראו בנים', 'השכיבנו', 'יראו עיננו', קדושה, 'הללו', ו'פתחו לי', הכל במנגינות של סליחות וימים נוראים. גם פסקת 'ה' מלך' מושרת בנועם הפיוט 'שופט כל הארץ' כמו בר"ה ויו"כ.

- לפי מנהג טאנכיר לא אומרים 'נשמת כל חי' בהושע"ר.

- מנהגנו לשנות נוסח הקדושה בתפלת שחרית של הושע"ר כמו שעושים בר"ה ויו"כ ואומרים 'המקדישים שמך בְּקִדְשׁ' (אות 'בית' מנוקדת עם שו"א) במקום

'המשלשים לך קדושה'. אבל בתפלת מנחה של הושע"ר אומרים 'המשלשים לך קדושה' כרגיל.

שמיני עצרת וש"ת

- בתיקון הגשם והטל מנהגנו לומר 'לשוני בוננת' ולא 'כוננת'. כן קבלתי מר' שמואל ביטון נ"ע. גם יש שנהגו לשיר פזמון זה בנועם של הפיוט 'מלכי עולם' של סליחות ורובם נהגו לשוררו בנועם הפיוט 'צח ואדום מלוא' המודפס בספר פיוטים 'שבחי אלקים', דפוס והראן יע"א, שנת 1856 (דף ק"ז, עמו' א).
- מנהג טאנכיר למנות ד' חתנים ליום שמחת תורה וקוראים אותם לתורה (וב'מי שברך') בתוארים אלו:

1. שושבין חתן מסיים תורת אלקינו = הוא העולה למוסיף אחרון בקריאת פר' וזאת הברכה (ומתחיל הקריאה מ'ולאשר אמר' או מ'מעונה אלקי קדם').
2. חתן מסיים תורת אלקינו = הוא העולה למשלים לקריאת פר' וזאת הברכה כולה.
3. חתן מתחיל תורת אלקינו = הוא העולה למשלים לקריאת קטע ראשון מפר' בראשית.
4. שושבין חתן מתחיל תורת אלקינו = הוא העולה למפטיר ובדרך כלל בוחרים בקטן שהגיע לחינוך.

ברכת המזון

- בברכה ראשונה של ברכת המזון אומרים 'הזננו ולא ממעשינו המפרנסנו ולא מצדקותינו, המעדיף טובו עלינו, הזן אותנו ואת כל העולם כלו בטובו בחן בחסד ורחמים, נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו, וכו' ומסיימים 'ברוך אתה ה' הזן ברחמיך את הכל'. וזה כנוסח סדור 'תפלת החדש'.
- בברכה שניה מוסיפים 'על ארצנו ועל נחלת אבותנו' קודם פסקת 'נודה לך ה' אלקינו', כנוסח סדור 'תפלת החדש'.
- בברכה רביעית מוסיפים 'בחיינו ובחיי כל קהל בית ישראל תבנה עיר ציון ברנה ותכון עבודת הקדש בירושלים וארמון על משפטו ישב בקרוב כבראשונה' קודם התחלת הברכה 'לעד לאל אבינו מלכנו'. וזה כנוסח 'סדור תפלת החדש'.

ברכת כהנים

- מנהג טאנכיר כשהכהנים עולים על הדוכן לישא את כפיהם עומדים מעוטפים

בטלית פניהם כלפי ההיכל ואומרים תפלה זו בלחש (לאחר שענו מודים דרבנן):
 'יהי רצון מלפניך ה' אלקינו ואלקי אבותינו, שתהיה ברכה זו שצויתנו לברך את
 עמך ישראל, ברכה שלמה ולא יהיה בה מכשול ועון מעתה ועד עולם'. ומאריכין
 הכהנים בקול רם ובניגון בג' תיבות שבסוף 'מעתי ועד עולם' עד שיסיים הש"ץ
 'ולך נאה להודות', כדי שתהיה עניית אמן של הקהל על זה ועל זה. ועיין בבן
 איש חי (הלכות שנה א', תצוה, יב') שהביא מנהג זה בדיוק.

- מנהג טאנכיר שכהן בחור שלא נשא אשה לא עולה לדוכן לנשיאת כפיים
 אפילו עם אחרים, משום ד'השרוי בלא אשה שרוי בלא שמחה'. וכן הוא המנהג
 לגבי אלמון שלא נשא אשה, ושמעתי שהדיין המצוין כמוה"ר ימין הכהן זלה"ה
 מחברי הבית דין האחרון בעיר טאנכיר לא היה עולה לדוכן כשנתאלמן מזה
 הטעם. ועתה מצאתי שמנהג טאנכיר הוא גם מנהג ק"ק אלג'יר (זה השלחן, ס'
 צ"ג, אות ב').

- כשעולים ב' כהנים או יותר לדוכן, אחרי עניית אמן של ברכת 'הטוב שמך
 ולך נאה להודות', אומר הש"ץ בקול רם 'כהנים' והקהל עונה 'עם קדושך
 כאמור', ואז מתחילין הכהנים לברך 'אשר קדשנו בקדושתו של אהרן'. ואם רק
 כהן אחד נושא את כפיו אז הוא מתחיל מיד בברכה אחר עניית אמן של 'הטוב
 שמך ולך נאה להודות', בלי שהש"ץ יגיד לו כלום.

- נהגו בטאנכיר ובקהילות המערב כשרק כהן אחד עולה לדוכן מקרא לו הש"ץ
 מתיבת 'יברכך' וחוזר הכהן אחריו מילה במילה. אבל אם עולים לדוכן ב' כהנים
 או יותר אזי הם מעצמם מתחילין לומר 'יברכך', ואז מתיבה שניה ואילך מקרא
 להם הש"ץ.

ברכת הלבנה

- אומרים 'ששים' ושמחים לעשות רצון קונם' ולא 'רצון קוניהם'.

- מנהגנו לרקוד כנגד הלבנה ג' דילוגים כשאומרים ג' פעמים 'סימן טוב תהא
 לנו ולכל ישראל', דילוג אחד לכל פעם. וזה שלא כמנהג רוב קהילות ישראל
 שמדלגין באמירת 'כשם שאנו מרקדים כנגדיך'. כן קבלתי מדודי הרב יוסף הכהן
 בר יעקב י"ץ.

- בסיום הפסוק 'כאבן ידמו זרועך בגדול ופחד אימתה עליהם תפל' אומרים
 'אמן, אמן, אמן, סלה, סלה, סלה' בלבד, ומאחרים אמירת פסקת 'דוד מלך
 ישראל חי וקיים' (ג' פעמים) עד אחר 'כל הנשמה תהלל יה הללויה', לפני 'תנא
 דבי ישמעאל'. כן ראיתי מילדותי ובחבורת 'ברכת הלבנה' ישנה דפוס טאנכיר.

וזה גם מנהג טיטואן וג'יבראלטאר (ע"י בסידור 'ואני תפלתי' לר' יעקב ן' נאיים ס"ט, ראש ישיבת 'נחלת משה' בירושלים) וזה שונה מהנוסח המובא בכל הסידורים של הספרדים.

ולענ"ד אפשר שבקה"ק צפון מרוקו נהגו כן כי פסקת 'דוד מלך ישראל חי וקיים' מקורה בתשבע"פ, בתלמוד בבלי (ראש השנה, דף כה', עמ' א'): 'אמר ליה רבי לרבי חייא: זיל לעין טב וקדשיה לירחא, ושלח לי סימנא: דוד מלך ישראל חי וקיים'. לכך נהגו לצרפה לפסקת 'תנא דבי ישמעאל' שהיא גם חלק מתשבע"פ (סנהדרין מב', א'), כדי להגיד קדיש דרבנן על שניהם יחד. ולמעשה כן נהגו תמיד במערב במאורעים שונים לקרא תשב"כ ראשונה עם קדיש יהא שלמא ואחריו תשבע"פ עם קדיש דרבנן, כמו שעושים בלימוד ליל הושע"ר וליל שבועות (תיקון שבספר קריאי מועד).

- אומרים פסוק 'לב טהור ברא לי אלקים' פעם אחת בלבד כמנהג קה"ק לונדון וואמשטרדם (כתר שם טוב, חלק ב', דף תצ"ד) ולא ז' פעמים כמנהג המקובלים בק"ק בית אל.

- בסיום ברכת הלבנה, אחר קדיש דרבנן, מברך הרב או הש"ץ את הקהל ב'מי שברך' ונפטרים לבתייהם לשלום באומרם אחד לשני 'שלום עליכם' פעם אחת בלבד (ולא ג') פעמים) והוא כמנהג ק"ק הספרדים בלונדון ובאמשטרדם שאומרים 'שלום עליכם' רק פעם אחת (עיין בספר 'כתר שם טוב', חלק ב', דף תצ"ה).

ברכת הגומל

- המברך ברכת הגומל אומר ג' פסוקים אלו לפני הברכה והוא מנהג כל קהילות מרוקו: 'הללויה אודה ה' בכל לבב בסוד ישרים ועדה, הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו, יודו לה' חסדו ונפלאותיו לבני אדם', ומסיים בברכה כנוסח זה: 'ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם הגומל לחיבים טובות שגמלני כל-טוב'.

- אחר ברכת הגומל עונה הש"ץ 'אמן, האל אשר גמלך כל-טוב, וכן וחסד ורחמים על כל-בשר ויתרומם על כל-בשרה ותהלה, הוא ישמרה ויגמלך לעד כל-טוב ונצח סלה.' ויא' הוא ברחמיו ישמרה ויגמלך לעד כל-טוב נצח סלה'.

ומקצת חזנים בטאנכיר היו משמיטים פסקת 'וחן וחסד ותמלה יתפרך ויתרומם
על כל-ברכה ותהלה' ועונים במקומה כסדר דלהלן, כפי האופנים שבהם חייב
אדם להודות:

1. לבא מן הדרך: 'אמן, האל אשר גמלך כל-טוב, והביאך מדרךך לשלום, הוא ישמרך ויגמלך לעד כל-טוב נצח סלה'.

2. למי שנתרפא מחוליו: 'אמן, האל אשר גמלך כל-טוב, ורפואתך לך העלה, הוא ישמרך ויגמלך לעד כל-טוב נצח סלה'.

3. למי שניצל מסכנה: 'אמן, האל אשר גמלך כל-טוב, והצילך מפל צרה וצוקה, הוא ישמרך ויגמלך לעד כל-טוב נצח סלה', ועיין בשו"ת 'שמש ומגן' (חלק ג', או"ח, סי' ס"ג) שכתב וז"ל: "ודאי דצריך לברך ברכת גומל במקרה של הצלת חיים מתאונה או מכל סכנה", עכ"ל.

4. לחבוש שנשתחרר: 'אמן, האל אשר גמלך כל-טוב, והוציא לאור צדקך, הוא ישמרך ויגמלך לעד כל-טוב נצח סלה'.

כן קבלתי כל זה מהמשו"ח משה נ' ג'ו בר אברהם נ"ע ומהישיש ונכבד ר' יצחק נ' שימול נ"ע שהיה שוחט עופות בעיר טאנכיר.

הלל

- מנהגנו כסברת הרא"ש לברך 'לקרא את ההלל' בראש חדש ובשישה ימים האחרונים של פסח, והוא כמנהג כל המערב וכמנהג הספרדים בלונדון ואמשטרדם, ושלא כמנהג עדות המזרח שאינם מברכים על המנהג כדעת הרמב"ם. עיין בספר 'כתר שם טוב' (חלק ב', דף תצ"ח), ובספר 'נר לעזרא' (ס' ע"א) ובשו"ת 'תבואות שמש' (או"ח, ס' ס"ח).

- בימי ר"ח חוה"מ וחנוכה מנהגנו לנגן במנגינות שונות הקטעים 'הללו' ו'פתחו לי', וביו"ט מנגנים נוסף על זה הקטעים 'מן המצר קראתי יה' ו'ברוך הבא בשם ה'. וקטע 'מה אשיב לה' אין מנהג טאנכיר לנגנו כלל.

- מנהגנו שהש"ץ או המסדר קורא את ההלל בקול רם והמתפללים קוראים אותו בקול נמוך. ופסקת 'הללו את ה' כל גוים' עד 'באמת ה' הללויה' קורא אותה הש"ץ פעם א' בקריאת מסורתית וחוזר עליה פעם ב' בניגון השייך למאורע וממשיך עם 'הודו לה' כי טוב' באותו ניגון עד 'יאמרו נא יראי ה' כי לעולם חסדו'. וכן עושים גם בפסקת 'פתחו לי שערי צדק' עד 'נגילה ונשמחה בו', הש"ץ קורא אותה פעם א' בקריאת מסורתית וחוזר עליה פעם ב' בניגון וממשיך באותו ניגון עם 'אנא ה' הושיעה נא' (ב' פעמים) ו'אנא ה' הצליחה נא' (ב' פעמים).

ואם באותה תפלה לא שרים שום חלק מן ההלל בניגון (כגון בר"ח אב רחמן שחל בשבת) אז קוראים מ'הללו את ה' כל גוים' עד 'באמת ה' הללויה' וכן

מ'פתחו לי עד נגילה ונשמחה בו' פעם אחת בלבד, כמו שעושים בערבית של ב' לילות ראשונות של פסח שקוראים את ההלל בלי לנגן את הקטעים שרגילים לנגן בשחרית של יום טוב.

אבלות

- בנוסח ההשכבה של בחור ובתולה שלא נישאו מנהגנו לתארם בשם 'הבחור העלוב פלוני' ו'הבתולה העלובה פלונית'. גם משמיטים הפסוקים שבהתחלת ההשכבה ומתחילים לשניהם מפסוק 'מנוחה נכונה'.

- למי שנרצח מוסיפים פסקה זו אחרי שמזכירים שמו בנוסח ההשכבה: 'ה' יקום נקמתו'. ולרבים שנרצחו אומרים להם 'ה' יקום נקמתם'. כן הוא הנוסח בסליחות 'אלקינו שבשמים נקום את נקמתנו'.

- במשך כל שבעה ימי אבלות לא מזכירים שם הנפטר בנוסח השכבה אלא אומרים 'שם תהא מנת ומחיצת וישיבת נפש השם הטוב הנפטר לבית עולמו רוח ה' תניחנו בגן עדן'. וכן לאשה אומרים לה 'הנפטרת לבית עולמה'. ורק אחרי יום פקידת השבוע מתחילים להזכיר את שם הנפטר בהשכבה.

ומצאתי סמך למנהג זה בספר 'טעמי המנהגים' (אות תרצ"ד) שכתב דהוא ע"ד מה שהביא בס' 'מעולפת ספירים' בשם הזוהר, דבזמן שיש דין בעולם כגון ביום הדין, אין לאדם להזכיר שמו יחידי לפני הקב"ה, שאם יזכיר שמו יזכירו חובותיו, ע"ש. ומטעם זה נמנעו בטאנכיר מלהזכיר שם הנפטר בשבעה ימי אבלות כי אז הוא הזמן בו שורה עליו תוקף הדין.

- ביום ז' של אבלות כשמוציאים את האבל מאבלותו, האבל יושב במקום האבלים מבהכ"נ ואומרים לו צדוק הדין ופסוקים של 'בלע המות' עד 'ולא יעיר כל חמתו', ואז קם האבל על רגליו ואמרים לו פסוק 'לא יבא עוד שמשך' עד 'ובירושלם תנוחמו'.

- בערבית ושחרית ביום שבת של שבעה ימי אבלות, קודם צאת הקהל מבהכ"נ, נגשים המתפללים לאבל כשהוא יושב במקום המיוחד לאבלים ואומרים בפניו בקול רם 'ביום השבת תנוחמו', ואז מאחלים אחד לשני 'שבת שלום' ונפטרים לבתיהם לשלום.

- בטאנכיר נהגו לומר נוסח זה בהשכבה לאשה: 'אשת חיל מי ימצא ורחק מפנינים מכרה, תנו לה מפרי ידיה ויהללוה בשערים מעשיה, רחמנא דרחמנותא די ליה היא ובמימריה אתבריו עלמא עלמא הדין ועלמא דאתי וגנו ביה נשים צדקניות וחסדניות דעבדין רעותיה, יאמר למיעל קודמוהי דוכרן נפש האשה

הכבודה והצנועה והנכבדת פלונית מלכא דעלמא יעיל יתה לקיימא יתה בגנתא דערן עם נשים צדקניות וחסדניות, שם תהא מחיצתה ויבא שלום על קבורתה, בכלל הרחמים והסליחות, וכן יהי רצון ונאמר אמין. כן קבלתי מאבא מארי י"ץ ומר' אברהם נ' ג'ו ס"ט בר החכם השלם והכולל ר' חיים נ' ג'ו מעיר ארזילה (הקרובה לטאנכיר). ועתה מצאתי עיקר נוסח זה בקונטרס 'חסד ואמת' (דפוס ג'רבה 1938) על מנהגי החברא קדישא של עיר צפרו יע"א (מרוקו).

- בנוסח ההשכבה לאיש נהגו לומר 'וחלוץ עצמות וכפרת אשמות' במקום 'וחלוץ עצמים וכפרת אשמים'. כן קבלתי מאבא מארי י"ץ וכן מצאתי בקונטרס 'חסד ואמת' (דפוס ג'רבה 1938) על מנהגי החברא קדישא של עיר צפרו יע"א (מרוקו).

- כשאומרים השכבה לרב ומו"צ גדול בישראל כגון לדייני עיר טאנכיר עומדים הקהל על רגליהם ומוסיף הש"ץ בהשכבה נוסח זה: 'שם תהא מנת ומחיצת וישיבת נפש השם הטוב הרב הגדול, מעוז ומגדול, סבא דמשפטים, הדיין המצוין, [החסיד העניו, בר אבהן ובר אורין] מורנו ורבנו [מעלת אור עינינו] ועטרת ראשנו, כבוד רבי פלוני שנתבקש בישיבה של מעלה (ביום פלוני), זכותו יגן עלינו ועל כל ישראל אחינו, אמין'.

- מנהגנו להתחיל נוסח המצבה במלים 'מצבת קבורת (איש פלוני)' ולא כותבים 'פה נטמן'. כן הוא מנהג טיטואן וג'בראלטר וכל קה"ק צפון מרוקו. וביום הקמת המצבה לנפטר מוסיפים בהשכבה הנאמרת בבית עלמין כנוסח זה: 'שם תהא מנת ומחיצת וישיבת נפש השם הטוב המשכיל וחשוב כבוד רבי פלוני אלמוני שהיום הקמת מצבת קבורתו, וכו'. ולאשה אומרים 'שהיום הקמת מצבת קבורתה'. כן קבלתי מאבא מארי י"ץ.

- לפי מנהג טאנכיר אומרים צדוק הדין לאבלים בג' פקידות השנה, בפקידת השבוע, בפקידת החדש ובפקידת השנה (הנערכת קודם סוף חדש יא' מיום הפטירה). כן שמעתי מר' שמואל ביטון נ"ע וכן ראיתי נוהגים.

- יום ה'יארצאייט' מכונה אצלנו 'יום הנחלה' (ולא יום האזכרה), וביאר הרב יוסף משאש זצ"ל (שו"ת 'מייס חיים', חלק א', סי' רכ"א) מפני שבאותו היום הלך הנפטר אל המנוחה ואל הנחלה הנצחית, וגם על שם והיה ביום הנחילו את בניו, שהוא יום המיתה, וי"א שהיא מילה נוטריקון, נעים חלקו לעולם הבא, עכ"ד.

גם סדר התפילות והלימוד שעורכים כליל הג' פקידות (שבעה, שלושים, ושנה) מכונה אצלנו 'משמרה' ועיין בספר 'נחלת אבות לר' יצחק קוריאט זצוק"ל (דף

י"א, עמו' ב') שכתב לגבי ליל יום שמיני קודם המילה בזה הלשון: "ויש נוהגים לעשות משמרה בליל הנז' מלימוד גמרא או זוהר או תהלים כפי ההזדמן וכל אחד כפי יכולתו עד אור הבקר", עכ"ל.

- אחר ביקור בבית הקברות (המכונה אצלנו 'בית החיים'), אנשי ק"ק טאנכיר מקפידים שלא ליכנס לביתיהם קודם שירחצו ידיהם בכלי בצאתם מן בית הקברות, וקודם שיכנסו זמן מועט למקום אחר בדרך חזרה לביתיהם.

ומצאתי סמך למנהג זה בספר 'נחלת אבות' לר' יצחק קוריאט צוק"ל (דף ק"א, עמו' א') שכתב בזה הלשון: "יש להקפיד שלא יכנס אדם לבית קודם שירחץ וישב ג"פ בחצר בה"כנו, ומנהג אבותינו תורה היא, תשו' מהרי"ל, מור"ם בהגהה מ"מ, שכנ"הג", עכ"ל.

- אם בא ליל ז' מיום הקבורה בליל שבת כגון שנקבר ביום א' בשבת, מנהג טאנכיר לערוך את ה'משמרה' של פקידת השבוע במוצאי שבת (הוא ליל ח' מיום הקבורה). וכן הוא מנהג אלג'יר, הביאו הרב אליהו גיג' נ"ע בספרו 'חסד ואמת' (מנהגי אבלות של ק"ק אלג'יר).

- מנהגנו לעשות הקפות למת אפילו ביום שאין בו תחנון, אלא שבמקום קטעי הקינות הנאמרים לכל הקפה אומרים מזמור יושב בסתר עליון פעם אחת לכל הקפה עד פסוק 'לא תאונה אליך רעה ונגע לא יקרב באהלך', ובהקפה א' מוסיפים תיבת 'כי' של הפסוק הסמוך 'כי מלאכיו יצוה לך לשמך בכל דרכיך', ובהקפה ב' מוסיפים ב' תיבות 'כי מלאכיו', ובהקפה ג' מוסיפים ג' תיבות 'כי מלאכיו יצוה' ועל זה הדרך עד ההקפה השביעית שמשלמים כל הז' תיבות של הפסוק 'כי מלאכיו יצוה לך לשמך בכל דרכיך' וגומרים כל המזמור. כן קבלתי מר' משה י' גי' נ"ע וכן הוא מנהג אלג'יר ככתוב בספר 'חסד ואמת' לר' אליהו גיג' נ"ע.

וכן הוא מנהג עיר פאס יע"א לעשות הקפות למת אפילו ביום שאין בו תחנון, כמו שהעידו הרב יוסף י' נאיים זצ"ל (בשו"ת 'שארית הצאן', חלק א', ס' ע"ב, ובספר 'נוהג בחכמה', דף קע"ב) והרב ידידיה מונסונייגו זצ"ל (ספר 'קופת הרוכלים', אות קו"ף - קבורה). ובשו"ת 'בית יהודה' (דיני יו"ט וחול המועד) כתב שעושים הקפות למת סמוך לקבורה ביו"ט ב' כמו בחול (למנהגם שהיו קוברים ביו"ט) וכן הוא מנהג טיטואן יע"א, הביאו ר' שלמה דיין י"ץ בשו"ת 'עטרת שלמה' (סוף ס' כ"ב).

- כשנפטר ת"ח מנהג טאנכיר וג'בראלטאר וכל קהילות צפון מרוקו לתקוע בשופר בשעת הולכת המטה עד פתח בית החיים. ויש תוקיעים גם בשעת לבישת

המת בכל בגד ובגד (כן קבלתי מאבא מארי י"ץ). ועיין בספר 'נוהג בחכמה' (דף טו ודף רטו) שכתב כמה טעמים על זה. והרב עמרם בוסקילה י"ץ הביא ג' טעמים (ספר 'קול שופר', דף 221) וז"ל:

"טעם א': כדי להכריז שהציבור ידע על הלוויה ויצא ללוות ולחלוק כבוד אחרון לנפטר.

טעם ב': כדי לחלוק כבוד לאותה תורה אשר למד אותו ת"ח, ותוקעים בשופר כי בקול שופר ניתנה התורה.

טעם ג', לבלבל המקטרגים אשר מקטרגים על אותו נפטר בשעת הפטירה ומזכירים עוונותיו", עכ"ל. ועיין עוד בספר 'כתר שם טוב' (חלק ו', דף 165).

- כשבעל השמחה (כגון חתן או אבי הבן) עולה לתורה ביום שבת עושה השכבה לאביו ולאמו ושאר קרוביו כדי להזכיר את זכרם ביום שמחתו. כן הוא גם מנהג ק"ק הספרדים בלונדון, הביאו ר' שם טוב גאגין זצ"ל בספרו 'כתר שם טוב' (חלק א', דף רס"ה) והסביר הרב שם שעושים כן כעין 'אם לא אעלה את ירושלם על ראש שמחתי'.

בר מצוה

- ביום שבחור הבר מצוה מניח תפילין בפעם הראשונה מנהגנו לעלותו לתורה לקריאת שלישי ואחד מקרוביו אומר הקדיש בסיום הקריאה (עיין בשו"ת 'עטרת שלמה' לר' שלמה דייין י"ץ, סימן ג', אות יז). גם קודם שיעלה קורא לו הש"ץ בנוסח זה: 'יעמוד השם הטוב הבחור ונחמד תפארת בחורים והדרם כבוד רבי פלוני, שְׁמִתְחַנֵּף היום במצות תפילין, לקרא בתורה שלישי'. כן קבלתי מאבא מארי י"ץ.

ברית מילה

- בנוסח הקידוש של ברית מילה מנהגנו לומר 'צַהּ ידידות זרע קדש' (תנואת פתח תחת אות צד"י ותנואת צירי תחת אות וא"ו) ולא 'צַהּ'. כן ראיתי תמיד מילדותי וכן העיד הרה"ג יוסף נ' וואליד זצוק"ל ('שמו יוסף', סי' ר') שכך היה מנהג אביו הרה"ג יצחק נ' וואליד מטיטואן.

- בטאנכיר, טיטואן, ג'בראלטר וכל קהילות צפון מרוקו פותחים את טקס הברית מילה עם שירת הפויט 'אזרחי היה יחיד בין לאומים' המושר ברגש ע"י כל הקהל כאחד. עיין בספר פיוטים קטן 'קול ששון' (דפוס יוסף לוגאסי).

- כשעולה אבי הבן לתורה מנהגנו לשיר פיוט 'גל ישמח קהלנו ושוש תשיש

עדתנו' חיברו הרב יעב"ץ (ר' יעקב אבן צור זצוק"ל). עיין בספר פיוטים קטן 'קול ששון' (דפוס יוסף לוגאסי).

נישואין

- בשעת קריאת הכתובה תחת החופה מדלגים על הקטע המתחיל 'וקע"ע החתן ס"ט שלא ישא אשה אחרת עליה אלא על פיה ורצונה, וכו' עד 'ונשבע החתן פלוני ס"ט הנז' בש"ח ובת"ך ובהזכרת השי"ת לאשר ולקיים ולהשלים כל הכתוב ומפז"לע' ומסיימים 'והכל כפי המנהג והתנאי והתקנה שנהגו ושהתנו ושהתקינו להיות ביניהם קה"ק המגורשים מקאסטיליא הי"ן, וכו'.

- בטאנכיר ובקהילות צפון מרוקו נהגו לכתוב בכתובה 'יאודה' במקום 'יהודה'. כן ראיתי בכתובה משנת התשל"ה עליה חתומים הדיין המצוין כה"ר ימין הכהן זצ"ל והחכם השלם והכולל כה"ר חיים ׳ן׳ ג'ו זצ"ל. גם מי שהיה לו שם זה היו קוראים לו 'יודא'. וכל זה כדי להתרחק מכל שמץ של איסור הוגה את שם ה' באותיותיו. והרבה אצלנו היו להם שם 'ליאון' שהוא 'יהודה' על שם הפסוק 'גור אריה יהודה' (עיין בשו"ע, אבן העזר, סי' קכט, ט"ז).

ועתה מצאתי עוד סמך למנהג זה ממ"ש הרה"ג יוסף משאש בספרו 'גרש ירחים' על דיני גירושין (דף לה', עמו' א') וז"ל: 'יהודה, כן כותבין ואין משגיחין בחתימתו כלל, ואם כתב יאודה, או יאודא, או יודא, כשר בשעת הדחק ומקום עגון, כמ"ש השד"ח בסי' ל"א אות ח', ע"ש, וטעמו פשוט שאין כאן שנוי כלל, ונכר לכל ששם זה הוא יהודה, ובפרט בזה הזמן שכל ההמון וגם רבים מהמדקדקים חותמים כך כדי שלא יבואו ג' אותיות רצופים מהשם", עכ"ל.

גם נהגו בטאנכיר בטיטואן ובשאר קהילות צפון מרוקו לכתוב שם 'שלום' בכתובה חסר בלי וא"ו וכותבים 'שלם', כן ראיתי בכתובה מעיר טיטואן יע"א וכן מצאתי סמך למנהגנו זה בברכ"י (חיו"ד, סי' רעו, ס"ק מא) שכתב שבערי המערב נזהרין שלא לכתוב וא"ו בתיבת שלום כשכותבים איגרות שלומים וכיוצא. והמשנה ברורה כתב דנכון שלא לכתוב באיגרת הרשות 'שלום' עם וא"ו, רק לכתוב 'שלם', כיון שמצוי לזרוק באשפות.

ונ"ל שמזה הטעם של המשנה ברורה נהגו בכל המערב משנים קדמוניות לכתוב את הכתובה ושאר אגרות בכתב חצי קולמוס ולא בכתב אשורית כי חששו בזילזול כתב אשורית. וכעין זה נהגו הקדמונים להדפיס הספרי קדש בכתב רש"י ולא בכתב אשורית כי חששו לבזוי כתב אשורית.

- מנהג טאנכיר הקדמון היה שבשעת החופה רק אדם אחד אומר את השבע ברכות כולן ולא היו מחלקים אותן בין כמה אנשים כמו שנוהגים הרבה היום. וכן היה גם המנהג הקדמון בק"ק ג'בראלטאר יע"א.

- בברכה ד' של שבע ברכות מנהגנו לומר 'והתקין לו ממנו בנין עזר עדי עד'. כן הוא הנוסח בסידור 'בית עובד', ועיין בספר 'עלי הדס' (דף 767) שהביא הרבה מקורות למנהג זה.

- בברכה ה' של שבע ברכות מנהגנו לומר 'בקבוץ בניה לתוכה במהרה בשמחה'. כן הוא בסידור 'בית עובד'.

- בברכה האחרונה של ז' ברכות מנהגנו לומר 'קול מצהלות חתנים מחפזתם. ונערים ממשתה נגינתם'. כן היה נוהג הש"ץ ר' חיים כהן י"ץ וכן קבלתי מדודי הרב יוסף הכהן בר יעקב י"ץ.

גם בחתימת הברכה מנהגנו לומר 'בא"י משמח החתן עם הכלה ומצליח', עיין מ"ש על זה בספר 'עלי הדס' (דף 768).

- בשבת אחרי הנישואין הנקרא אצלנו 'שבת ואברהם זקן' נהגו בטאנכיר ובטיטואן שהמפטיר מוסיף בסוף ההפטרה ז' פסוקים מספר ישעיהו קודם פסוק 'גואלנו ה' צבאות שמו, והם הפסוקים המתחילים 'שוש אשיר ביה' תגל נפשי באלהי פי הלבשוני בגדי ישיע מעיל צדקה יעטני כחתן זכהן פאר וכפלה תעדה כליה' (ישעיהו סא, י) עד 'פי יבעל כחור בתולה יבעלון בניך ומשוש חתן על פלה ישיש עליך אלהיך' (ישעיהו סב, ה).

כן קבלתי מר' שמואל ביטון נ"ע וכן הוא מנהג ק"ק ג'בראלטאר. והרב אליהו גיג' כתב בספרו 'זה השלחן' (ס' ק"ה, אות ח) שגם בק"ק אלג'יר נהגו כן.

קונטרס
הביאורים

קונטרס הביאורים על גדרי שמירת מנהגי אבות

שורש הראשון

ובו יבואר גדר תוקפו של מנהג כשיש עליו פקפוקים בהלכה, מתי אזלינן בתר המנהג ומתי חוששים לפקפוקים בהלכה. ועוד יבואר מה נחשב מנהג ותיק לענין זה.

ענף א:

בירור סוגיות הש"ס בגדרי ביטול וקיום מנהג ששנוי בפלוגתא דרבוותא, ובדין מנהג מבטל הלכה.

אלמא דבתר חנטה אזלינן, ואישתיק ר' יוחנן, ופריך בגמ' אמאי אישתיק, ולימא ליה קאמינא לך נהגו ואת אמרת לי איסורא [דאסור למיזל בהו בתר לקיטה, אנא נמי מודינא דאסור, אלא נהגו כך, עכ"ל רש"י]. ומשני, דא"ל במקום איסורא כי נהגו שבקינן להו [בתמיה, רש"י]. ע"כ דברי הגמ'. ומבואר להדיא דבמקום איסורא לא שבקינן למיזל בתר מנהגא אלא מבטלינן ליה.

אולם מאידך מצינו סוגיא ערוכה במנחות (ל"ב ע"א), דאזלינן בתר המנהג אף במקום איסורא. דמייתי התם מדרב שמעון בן אלעזר גבי כתיבת המזוזות, דעושה פרשיותיה פתוחות. ואמר רב חננאל אמר רב, הלכה כרשב"א.

מה תוקפו של מנהג ומתי אמרינן מנהג מבטל הלכה

בעיקר כח תקפו של מנהג, מצינו סוגיות סותרות בש"ס. דבמסכת ראש השנה (ט"ו ע"ב), שנינו פלוגתת התנאים לגבי אילן שפירותיו נלקטין כאחד, כדקלים זיתים וחרובין, אי אזלינן לגבי מעשר ידיהו בתר חנטה או בתר לקיטה. דת"ק אית ליה דאזלינן בתר חנטה, ורבי נחמיה ס"ל דאזלינן בתר לקיטה. ושם בגמ' אמר רבי יוחנן, נהגו העם בחרובין כרבי נחמיה ואיתיביה ר"ל לר"י, מדתנן בנות שוח שביעית שלהן שניה מפני שעושות לשלוש שנים [פרש"י, פירות החנוטים בה שביעית, אין נגמרין עד שנה שניה של שמיטה, ואנן בתר חנטה אזלינן ונהגא בהו שביעית, עכ"ל],

חזינהו דקא קרו הלילא בריש ירחא. סבר לאפסוקינהו, כיון דחזא דקא מדלגי דלוגי, אמר ש"מ מנהג אבותיהם בידיהם, ומדקבעי מעיקרא לאפסוקינהו, ש"מ דבאתריה דרב לא היו רגילים לקרותו אפי' בדילוג דלא ס"ל הכי, ואפ"ה אחר שראה שמנהג אבותיהם בידיהם, לא מיחה בידם, ואע"פ דפשיטא שהיו מברכים עליו, ולפי דעתו של רב היה באותו מנהג איסור משום ברכה שאינה צריכה דעבר משום לא תשא וגו'. מ"מ לא רצה לשנות מנהג המקומות הנהוג עפ"י אבות הקדמונים, דפשיטא שהיו בני תורה וקבעו מנהגם עפ"י התורה והמצווה.

שיטת המהרי"ק בקיום מנהגים

ומתוך כך כתב לדון, אודות הנוהגים שבשבת בראשית אחד מן הקהל מתנדב מעות לצורך מאור בית הכנסת, כדי שיקרא ראשון בהתחלת התורה. וגם נהגו שאם יש שם כהן, שהוא קונה אותה מצוה, או מוחל על כבודו ויוצא מבית הכנסת כדי שאחר יקנה מצוה זו. ואירע שם שלא רצה הכהן לקנות המצווה, וגם לא לצאת מבית הכנסת, ודן שם אם יכול כהן זה לעכב בדבר. וכתב וז"ל, לענ"ד נראה, שאפי' היה אותו כהן חכם כשמעון בן עזאי וחבריו, מ"מ הפריז על מידותיו ובכלל רבא כייל. דאין לנו לשנות המנהגות שנהגו אבותינו הקדמונים חסידים ואנשי מעשה. ועל כיו"ב אמרו ז"ל, הנח להם לישראל אם אינם נביאים

ומתחילה ס"ד דגמ', דהלכה לענין פתוחות קאמר, ודחי דלענין הנחת ריוח הוא דאמר רשב"א במניח ריוח מלמעלה וריוח מלמטה, ולענין זה הוא דאמר הלכה כרשב"א, אבל פרשיותיה עושה אותם סתומות. ומוכיח אביי לרב יוסף, דכי אמר רב הלכה כרשב"א לענין ריוח הוא, דהא רב אית ליה מנהגא והאידינא נהוג עלמא בסתומות. והביאו מקור להא דרב אזיל בתר מנהגא, דמצינו גבי חליצה דאמר רבה אמר רב כהנא אמר רב, אם יבוא אליהו ויאמר חולצין במנעל, שומעין לו. אין חולצין בסנדל, אין שומעין לו, שכבר נהגו העם בסנדל וכו' ע"ש. הרי לן מסוגיא זו תרתי, חדא, דמנהג מבטל הלכה שהרי המנהג לעשות פרשיות המזוזה סתומות, נגד דברי רשב"א, ואעפ"כ אזלינן בתר המנהג. ועוד, דאף לגבי איסור חזינן דאזלינן בתר המנהג. שהרי אמרינן הכא לענין חליצה, שאף אם יבוא אליהו ויאמר דאין חולצין בסנדל ג"כ אין שומעין לו, והכל משום המנהג, ש"מ דמנהג מבטל הלכה אף באיסורא.

ובאמת מצאנו שנחלקו גדולי האחרונים כיצד להכריע בין סוגיות אלו. דבשו"ת הרשב"ש (סי' תקס"ב) והמהרי"ק (שורש ט'), נקטו כסוגיא דמנחות דמנהג מבטל הלכה אף באיסורא, וביאר המהרי"ק טעם הדבר, לפי שמנהג אבות תורה היא, מביא ראיה לדבר מדגרסינן בפרק בתרא דתענית (כ"ה ע"ב), רב איקלע לבבל,

בני נביאים הם, וכ"ש במנהג הזה שהוא כבוד התורה ועלויה וכו'. וגדולה מזו השיב רב האי גאון ז"ל כמו שכתב רבנו יצחק אבן גאות משמו וז"ל, אבל רגילים ביום זה הואיל ובו מסיימין התורה, לעשות כמה קילוסים והדורים לס"ת, וכו' ודאי יום זה רגילים אצלנו לרקד בו אפי' כמה זקנים בשעה שאומר קילוסים לתורה, אלא שזו משום שבות הוא ונהגו בו היתר משום כבוד התורה וכו'. הרי לך שמנהג העשוי לכבוד התורה, אפי' איסור שבות דהיינו, ריקוד ביו"ט וכו' עכ"ד. ועוד הביא ראיה שם ממנהגם, שנהגו להתענות בבה"ב אחר פסח וסוכות, וד"ז אינו אלא מנהג בעלמא, ומ"מ מעשים בכל יום שדוחים כבוד הכהנים כדי לקיים מנהג זה, וכשאין הכהן מתענה באותן התעניות יוצא הכהן מבהכנ"ס ועומד לקרותה בתורה ישראל. ואע"ג דפשיטא דאי לאו משום התענית, לא היה הכהן רשאי למחול על כבודו, מ"מ פשט המנהג שהכהן יוצא מבהכנ"ס בכה"ג. שבודאי שאם היו יכולים הכהנים למחות, היו מוחים. אלא שאין בידם לסתור ולבטל המנהג, ודחויים הם מפני כבוד הציבור ותקנתם מאחר שנהגו כן מקדם הרי לך שנקט המהרי"ק למעשה, דאזלינן בתר המנהג ומבטל ההלכה אפי' באיסורין.

אלא דבאמת הדבר צריך ישוב מסוגית הגמ' בראש השנה הנ"ל, דחזינן להדיא דבמקום איסור מבטלינן למנהגא. ועוד, דאף בסברא צריך ביאור

מהו כח המנהג לעקור דברים המפורשים ומהם גדרן של דברים.

שיטת הפרי"ה דבפלוגתא דרבוותא אפשר לבטל מנהג

אכן הפרי חדש (או"ח ס' תצ"ו כלל עשירי) נטה קו משיטת המהרי"ק, והכריע כסוגיית הגמ' בר"ה דלא אזלינן בתר מנהגא נגד ההלכה, ותמך יסודותיו על דברי הגמ' בתענית (כ"ו ע"ב), דמוכח דלא קיי"ל כההיא דמנחות דחולצין במנעל. דנחלקו התם בברייתא לענין נשיאת כפים בתענית בתפילת מנחה ונעילה, דלרבי מאיר נושאים, ולרבי יהודה דהיינו חכמים אין נושאים. וגרסינן עלה בגמ', אמר רב יהודה אמר רב, הלכה כר"מ, ור' יוחנן אמר נהגו העם כר"מ, ורבא אמר מנהג כר"מ, ומפרש בגמ' דג' דרגות הן, מ"ד הלכה כר"מ, דרשינן לה בפירקא [פרש"י, דבעינן דליקום כוותיה עלמא]. מ"ד מנהג, מדרש לא דרשינן אורויי מורינן [פרש"י, דלא פשיטא ליה כולי האי דתהוי הלכה כר"מ]. ומ"ד נהגו, אוריי לא מורינן ואי עביד עביד ולא מהדרין ליה. [ופרש"י וז"ל, ומ"ד נהגו, משמע הן נהגו מאליהן אבל אינו עיקר, ומנהג משמע תורת מנהג יש בדבר ומנהג כשר עכ"ל]. הרי דבדרגה זו שנהגו העם גרידא, לכתחילה לא מורינן הכי, ונפ"מ רק לענין דאי עביד, ושמעין מינה להדיא, דלא אזלינן בתר מנהגא נגד ההלכה. ובאמת מסוגיא זו יש לנו להקשות על דברי הרשב"ש והמהרי"ק

מדרבנן וכו', מעתה הם אמרו והם אמרו, וכיון שמנהג אבותיהם בידיהם הריהם אמרו לברך אמנהגא ואין כאן איסור לא תשא כלל, ולפיכך לא מיחה בידם רב. אבל אם היה איסור בדבר, אפי' איסור דרבנן, פשיטא שהיה מבטל המנהג וכו'. ושוב מצאתי כן בתשו' רדב"ז בשם הריטב"א בסי' ע"ג וז"ל, במנהג להקל, לעולם אין חוששין לו ואפי' היה עפ"י גדולים שבעולם, כל שנראה בו צד איסור לחכם בעל הוראה אשר יהי' בימים ההם, שאין לנו אלא השופט אשר יהי' בימינו עכ"ל, וזה פשוט ואין צריך לפנים, עכ"ל הפר"ח ונמצא לדידי', דבכל גוונא דידוע לן שהמנהג עומד כנגד ההלכה, ואפי' כנגד איסור דרבנן, מבטלינן ליה. וכע"ז ראיתי בשו"ת יוסף אומץ (ס' מ"ב) וכל שלא ידענו מאן גבר בכלא ייסד המנהג דעת הרב פרי חדש, דאין לילך אחר המנהג. ע"כ.

בדברי הפר"ח וראיותיו

והנה מה שהכריח הפר"ח מההיא דתענית דר' יוחנן פליג אדרב, י"ל בזה דהנה בברכות (נ"ב ע"ב) לגבי מי שאין לו אלא כוס אחד במוצאי שבת דמניחו עד לאחר המזון ואומר עליו ברכת המזון והבדלה, נחלקו ב"ש וב"ה בסדר הברכות. וא"ר יוחנן, נהגו העם כב"ה אליבא דר' יהודה, דס"ל דכך הוא סדרן, מזון בשמים מאור והבדלה. והק' התוס' שם בד"ה נהגו, דאנן אפי' לכתחילה נוהגין כן, ומ"ש מההיא בתענית הנ"ל

שנקטו כפשוטו כסוגיא במנחות דחולצין המנעל דמנהג מבטל הלכה, והרי לשון הגמ' התם אינו אלא "שכבר נהגו העם", ובהא אמר ר' יוחנן דאורויי לא מורינן. ומחמת כן הכריח הפר"ח דר' יוחנן פליג אדרב, וס"ל דלא אזלינן בתר המנהג במקום שמבטל ההלכה [ורב וב"י הלכה כר"י].

וע"כ הסיק שם הפר"ח. עפ"י דברי הריב"ש, דכל מנהג שיש בו קצת פקפוק עפ"י הדין, ראוי לבטלו, ובסוף דבריו כתב לדחות דברי המהרי"ק גם מההיא דרב, וז"ל, ומילתא דפשיטא דאף רב לא אמר אלא היכא דהוויא פלוגתא ונתפשט המנהג כחד מינייהו ואפי' כסברת היחיד נגד רבים וכו'. אבל במילתא דברירא דהוויא איסורא מדרבנן, מחינן במרזפתא דנפחא למי שלא ירצה לשמוע דברי חכמים, ואדרבא חומר מד"ס יותר מד"ת, ובריש ברכות אמרינן דכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה. ואל תטעה בהוא דפ' בתרא דתענית דרב איקלע לבבל וכו', וכתב מהרי"ק בשורש ט' דאף שלפי דעתו של רב היה באותו מנהג משום ברכה שאי"צ ואמרינן בפ"ק דברכות דעובר משום "לא תשא" מ"מ סמך על מנהג אבותיהם ולא רצה לבטלם עכ"ל, וגם דברים הללו אינן אלא דברי תימה. שאם היה בדבר איסור לא תשא, איך היה מניח רב לקהל א' להיות עבריינים ולעבור על לא תשא פעם א' בחודש. אלא ודאי הדבר ברור דכיון דאיסור ברכה שאי"צ ל"ה אלא

בפ"א מהל' מע"ש הל"ג וז"ל, וכשאמרו בגמ' כי אמינא לך אנא מעשר חרובין דרבנן וכו' ה"ק ליה, כיון שמעשר אילן מדרבנן, אם נהגו שלא כדין לא מיחו בידם. [והטעם שנהגו בחרובין אחר לקיטה ולא נהגו בשאר אילנות, אפשר מפני שאין רוב העולם רצין אחריהם כשאר פירות ומניחין אותן באילן הרבה, לפיכך לא נחשבו בעיניהם עד שעת לקיטה] מ"מ לא היה אלא מנהג, והיכא דנהוג נהוג והיכא דלא נהוג לא נהוג והולכין אחר חנטה עכ"ל. חזינן להדיא בדברי הראב"ד שלמד בסוגיית הגמ', דהיכא דהמנהג עומד בפני איסור דרבנן בלבד, לא מחינן בהו, ודלא כמסקנת הפר"ח.

ויש להוסיף, דלכא' אף רש"י אזיל בזה בשיטת הראב"ד. דהנה התוס' שם בראש השנה בד"ה וכי, הביאו להקשות מסוגיא זו על דברי רש"י בריש פסחים (ב' ע"ב), שכתב על דברי הגמ' דקאמר מאימתי י"ד אסור בעשיית מלאכה, דהיינו המקום שנהגו בו לנהוג איסור, והקשו התוס' דהא בסוגיא דר"ה חזינן דהיכא דתני איסורין לא תלינן במנהגא, ואמאי תלי לה רש"י במנהג, ויתכן לומר בזה, דרש"י ס"ל כהראב"ד דהיכא דאינו אלא איסור דרבנן יש תוקף למנהג, וכל כמה דליכא פלוגתת האמוראים בהוראת ההנהגה למעשה וכדברי התוס' בברכות, שפיר איכא על מנהג זה תורת מנהג כשר דמורינן הכי לכתחילה במקום

דקאמר ר' יוחנן דכי נהגו היינו לענין דיעבד אבל אורויי לכתחילה לא מורינן. ותי', דהתם דאיכא אמוראי דפליגי וחד אמר הלכה דלכתחילה מורינן הכי, ע"כ האי דפליג וקאמר "נהגו העם" ע"כ לענין דיעבד בלבד הוא. אבל בההיא דברכות דליכא פלוגתא אלא אמר נהגו העם בלבד, שפיר היינו אף לכתחילה.

נמצינו למדים מדברי התוס' יסוד גדול בהך כללא דנהגו העם, דכל היכא דליכא פלוגתת האמוראים בהוראת ההנהגה למעשה, שפיר מהני מה שארז"ל "נהגו העם" אף לענין לכתחילה. ומכאן תשובה לדברי הפר"ח, דליכא לאוכוחי כלל מההיא דתענית דלא מהני מאי דאמרו "נהגו העם" רק לדיעבד, דהנ"מ היכא דאיכא פלוגתא וכנ"ל, משא"כ בההיא דמזוזה ודחליצה דלא מצינו פלוגתת האמוראים בהוראת ההנהגה למעשה, שפיר מהני מאי "נהגו העם" אף לענין לכתחילה.

ובמה שהסיק עוד בדבריו, דכל מנהג שיש בו קצת פקפוק עפ"י דין ואפי' רק באיסור דרבנן, מחינן בהו ומבטלינן ליה, ג"כ יש מקום לבע"ד לבוא ולדון בו. דהנה בהך דראש השנה הנזכרת בריש דברינו, בתר דדחי כנ"ל דבמקום איסורא כי נהגו לא שבקינן להו, פריך ולימא ליה כי אמינא לך אנא מעשר חרובין דרבנן ואת אמר לי שביעית מדאורייתא, ע"כ. ובביאור דברי הגמ' אלו, מצינו שפירשו הראב"ד

שנהגו, וכמוש"כ רש"י בתענית למ"ד מנהג (ע' לעיל).

ברם, דברי הראב"ד בזה אינם מוסכמים, דיעויין במאירי שם בראש השנה (ד"ה אע"פ שאמרו) שכתב דהא דאמרין מנהג מבטל הלכה, לא אמרו אלא במקום שהלכה מקילה ומנהג מחמיר, או שמנהג מיקל ואין בדבר איסור. אבל נגד איסור, לא אמרין. ובמסכת סופרים אמרו, שזה שמנהג מבטל הלכה, היינו רק מנהג וותיקים, כלומר שא"א שלא יהא בו איזה סעד, אבל מנהג שאין לו ראייה, אינו אלא טועה בשיקול דעת עכ"ד, הרי מבואר דלא כהראב"ד, אלא שמנהג שאינו כשר, אפי' מחמת שהוא במקום איסור דרבנן בלבד, נחשב הוא כטועה.

ומדברי המאירי אלו, יש להביא סעד לדברי הפר"ח שאין מנהג מבטל ההלכה אפי' במקום איסור דרבנן, וכמו שהביא מהריטב"א ונמצא א"כ דמחלוקת המהרי"ק והפר"ח תליא בפלוגתת הראשונים, דמהראב"ד ורש"י חזינן כדעת המהרי"ק, ומדברי הריטב"א והמאירי כהפר"ח.

אכן עדיין אין בדברים אלו יישוב, על מה שהביא המהרי"ק מדברי רב האי גאון דאף לכתחילה היו עושים עפ"י המנהג במקום שבות דרבנן, וכן שהוכיח מההיא דמזוזה דנהגו העם לעשות פרשיותיה סתומות, וד"ז נגד הלכה למשה מסיני הוא. ואף הפר"ח

עצמו מודה בההיא דמנחות דאפי' מנהג שיש בו פקפוקים מבטל ההלכה, רק דס"ל דלא קי"ל כההיא סוגיא. ועכ"פ הדבר צ"ב אימתי אזלינן בתר מנהגא ככה"ג ואימתי לא, ואף היכא דאזלינן בתריה צריך טעם באמת אמאי אזלינן בתריה כנגד ההלכה, וכי משא פנים יש בתורה, והרי ההלכה היא האמת בכוונת התורה ומאי איכפ"ל במאי שנהוג בעלמא.

ביאור הדין דמנהג מבטל הלכה

ומדברי הפוסקים שחלקו על הפר"ח עולה, דבאמת מאי דאמרין דמנהג מבטל הלכה, אין הכוונה דהמנהג עומד בסתירה להלכה ומ"מ אזלינן בתרה. אלא הענין הוא, דיש כח המנהג לברר לן ההלכה מאי היא היאך צריכים לנהוג בהכרעה למעשה. דהנה, הא המהרי"ק הביא לדון בתענית בה"ב, שלא העלו לתורה כהן שאינו מתענה, ור"ל, דהנידון הוא במהות תענית בה"ב, אי גדר תענית ציבור ממש עלה עד שאין מעלין כהן שאינו מתענה, או דילמא דתענית בה"ב שאני משאר תענית ציבור, וזהו מה שהוכרח מהמנהג שאין מעלין כהן שאינו מתענה, דנתנו למנהג תענית זו גדר של תענית ציבור ממש. וה"ה לענין מה שהביא מרב האי גאון לענין ריקוד, שהמנהג הוכיח דכן קבלו ששבות כה"ג במקום שמחת התורה התירו.

ודברים אלו הוכיח המהרי"ק

ברם, הא מיהא חזינן מדברי הגמ' בתענית, דאף מנהג שאינו כשר דאין בכחו לברר לן קביעות גדר ההלכה על פיו, היינו דאוריין לא מורינן להו, אבל עכ"פ אין מוחין בידם כי עבדו על פיו דזה לא מצינו. ולפ"ז בההיא דראש השנה מאי דפריך עלה דנהגו כר' נחמיה, מי שביקין להו, לאו בגדר מחאה הוא, אלא כמו שהבאנו לעיל, בשם הראב"ד דכיון דאיסור דרבנן הוא, לא מיחו בידם.

ונמצא עולה לנו מעתה ב' דברים בענין המנהג. א - מנהג ברור וכשר, מבטל כל הלכה ואפי' מדאורייתא, והיינו שהוא מברר לנו גדר ההלכה שנאמרה בזה. ב - מנהג שלא מבורר, אוריין לא מורינן כוותיה, דאין בכחו לברר ההלכה, ועכ"פ במילי דרבנן לא מחינן בהו כי עבדי כוותיה.

אכן לדינא ראיתי בשד"ח (כללי המנהגים סו"ס ל"ח) בשם הספר כניסה לש"ש שהוכיח מדעת הרמב"ם והשו"ע דלא קיי"ל כדברי הראב"ד להלכה, וכל מנהג שאינו ברור שמתנגד לדין מבטלינן ליה וי"ל שזהו נמי דעת המאירי וכפי שהבאנו לעיל.

ויסוד הדברים נראה מדברי הרדב"ז (ח"ד אלף קסה (צד)) שכתב אודות המנהג במצרים לומר רק חזרת הש"ץ בקול רם ולא תפלת לחש, והשואל הביא נימוקים שמנהג מבטל הלכה וכתב הרדב"ז

מסוגיית הגמ' במנחות, דהתם נשאו ונתנו היכי ניתנה ההלכה למשה מסיני, לגבי כתיבת המזוזה, אי צריך לעשות פרשיותיה סתומות או פתוחות. ורשב"א ס"ל דההלכה נאמרה לעשותן פתוחות, ואמרינן עלה בגמ' דנהגו העם בסתומות, ור"ל דכיון שנהגו העם כן, ראייה היא דההלכה נאמרה לעשותן סתומות. וכן הוא הענין במה שדנו שם לענין חליצה. דבתורה כתיב "וחלצה נעלו", ומייתי בגמ' מהמנהג שנהגו העם בסנדל דממנהג זה שמעינן דקבלה היתה בידם שזו כונת התורה דמנעל היינו סנדל, ולכן אפי' יבוא אליהו ויאמר שחולצין במנעל אין שומעין לו, ויעווי"ש במאירי, שפירש באמת דמתי דאמרינן בגמ' אם יבוא אליהו ויאמר וכו', היינו שאומר לנו כן בדרך פירוש ולא בדרך נבואה, ועלה אמרינן שיפה כח המנהג לברר שפירוש התורה דלא כדבריו.

אכן, הני מילי דמהני המנהג לברר לן ההלכה, היכא שהוא מנהג כשר, וכדחזינן שלא נחלקו האמוראים בהוראת ההנהגה למעשה הזה כפי שנתבאר לעיל. אבל היכא דאינו מנהג כשר אלא שנהגו העם כן, ככה"ג אין לנו לסמוך עליו כדי לברר ההלכה. וע"ז בההיא דראש השנה ותענית, כיון דהתם אינו מנהג כשר היכא דאיכא פלוגתא בדבר, לכן אין הולכים אחר המנהג לקבוע גדר ההלכה בזה.

וגם מש"כ דהיכא שאין איסורו ברור ס"ל דאין המנהג מכריע י"ל דהתם איירי במקום שאינן בני תורה וכמש"כ בעצמו וא"כ לא חשיב מנהג כשר ודינו כדאי' במס' תענית שאורו לא מורינן, ודו"ק.

ונר' דהדברים מוכרחים שהרי הרדב"ז בעצמו כתב בח"ג (תתקס"ז (תקלב)) אודות המנהג לומר קדושות באמצע שמו"ע, ויישב הדברים שאין לבטל שום מנהג דאפי' סברו שיש איסורא בדבר לא עדיפא מאיסורא דברכה לבטלה והא רב כשאיקלע לבבל אמר מנהג אבותיהם בידיהם הרי דאפי' כנגד ההלכה אזלינן בתר מנהג היכא שהוקבע ע"פ חכמים וציין למהר"י קולון שאין לשנות שום מנהג ע"כ, הרי בדבריו מבואר להדיא שאין לשנות מנהג וצ"ב דלכאו' דבריו סותרים למה שכתב הפר"ח לעיל משמו שכל מנהג שיש עליו פקפוק יש לבטלו וע"כ החילוק הוא דהיכא שהמנהג כשר הוא כפי שכתב בעצמו שהוקבע ע"פ חכמים אין לבטלו ומעתה אין בדברי הריטב"א סתירה לדברינו. וכפי שהביא הרדב"ז בעצמו דבריו שם וזהו נמי כוונת המהרי"ק מש"כ בשורש נ"ד שביאר שמנהג מבטל ההלכה שהרי א"א שיפול טעות לעשות כנגד כל חכמי הדור ועי' שם בדבריו ומוכח ע"כ כהנ"ל דגם להמהרי"ק שס"ל דתמיד מנהג מבטל הלכה אין הכוונה שדוחהו אלא שמברר ההלכה ומבואר דכו"ע מודו דבהלכה

בסו"ד וז"ל וגם מכאן אין ראוי כלל דהתם הכי קתני אין הלכה נקבעת אלא עד שיהיה מנהג קבוע אבל אין המנהג מבטל הלכה קבועה ע"כ ונר' דכוונתו כדברינו הנ"ל דהא דאין הלכה נקבעת היינו שצריכים לברור של מנהג לדעת קביעת ההלכה. ודו"ק ושוב ראיתי במס' סופרים (פ"ד י"ח) אשר איתא שם לענין קריאת המגילות וי"א בכלול מתחילין במוצ"ש שלפניהם ונהגו העם כך שאין הלכה נקבעת עד שיהא מנהג וזה שאמרו מנהג מבטל הלכה מנהג ותיקין אבל מנהג שאין לו ראיה מה"ת אינו אלא כטועה בשיקול הדעת ע"כ. ומפורש שאין הלכה נקבעת עד המנהג. והביאור נראה כהנ"ל.

ולפ"ז יש לדון בכוונת הריטב"א שהביאו הרדב"ז שם בסו"ד וע"ז נתבסס הפר"ח לומר שכל מנהג שיש עליו פקפוק מבטלינן ליה, הנה דבריו נמצאים במס' פסחים נ"א ד"ה גופא סהו"ד שכ' שם דכל דברי הגמ' איירי רק במנהגי המקום שהם להחמיר וכדומה אבל במנהג להקל לעולם אין חוששין לו ואפי' היה ע"פ גדולים שבעולם, והוסיף דהיכא שאין האיסור ברור והמנהג קבוע כבר שא"א לבטלו בזה כיון שאינן בני תורה יש לו לעשות שלא יהיה מח' ויש להניח מעט מעט ואם הטעות מוכרע אין עצהו ע"כ, ויש מקום לומר דכל כוונת הריטב"א היינו במנהג שנגד ההלכה המפורשת כפי שסיים שאם אין האיסור ברור שאני.

ברורה, ע"כ דהוי ריעותא במנהג, ודו"ק היטב בזה.

ומדאיתנין להכי יש לבאר למאי שמצינו בכמה קדמונים ליישב מנהגים ולמצוא להם זכות. עי' בשו"ת מהר"ם פאדווה סי' ע"ח שנשאל אודות הנוהגים בהפטרות יונה לתרגם אחרי ג' פסוקים ובתלמוד שלנו מבואר שרק אחרי י' פסוקים מותר לתרגם וכתב וז"ל באמת מילתא דתמוה הוא המנהג הזה אכן לא זה הדרך להשען על בינתינו ולבטל מנהג קדום אך צריך לבקש בכל עוז למצוא סמך ליישב אותו וככה עשו כל קדמונינו כאשר מצאו מנהג של תמהון וזה ימצא מעלתך לרוב בתוס' ובשאר פוסקים והאריך ליישב המנהג עיי"ש. וכן נמצא במהרשד"ם יו"ד סי' קצ"ג אודות ציבור שאוכלים ירקות בשוק ולא בודקים אם יש בעיות של כלאים ויש אנשי מעשה המחמירים על עצמם לא לקנות והאריך שם ליישב מנהג אלו שבשוק קונים וכתב בתו"ד דיש לחפש זכות על הנוהגים להיתר ואין להרהר אחר המנהג כי גדול כוחו ואין לנו לשנות ממה שנהגו אבותינו כמש"כ המהר"י קילון ועי' אמרו הנח, ואיך יתכן שתפול הטעות נגד כל חכמי הדור והביא ראי' לזה מתוס' ריש במה טומנין

[שבת] שחפש ישוב על מה שנוהגים להטמין על כירות שלנו, וכן מהמרדכי בריש גיטין, כי אין לשנות המנהג משום הלע"ז רק סיים שוודאי רשאים אחרים להחמיר על עצמם עיי"ש וע"ע במהרשד"ם יו"ד סי' מ', ומ"ב שהביא דברי הר"ר יעקב בי רב (רבו של מר"ן הב"י) שתמה על המקילים לענין כשרות, וכתב שכיון שיש אנשי מעשה ביניהם בוודאי יש טעם לדבריהם. וע"ע במג"א או"ח סי' תר"צ ס"ק כ"ב שגם מבואר דלא כהפר"ח.

ולפי הנזכר, הטעם שיש לחפש זכות לנוהגים כן הוא דכיון דהוא מנהג קהל שלם ובוודאי היו חכמים באותו הדור וכפי שהביא שם מהמהר"ק. ע"כ יש להמנהג כח לברר ההלכה.

מביא דברי הפוסקים עד כמה מנהג מבטל הלכה

וראיתי בשד"ח (כללים מ' ס' ל"ז – ול"ח) אריכות עצומה בכל הענין של המנהגים והביא כמה מקורות נוספים שיש לדון עליהם ושם בכלל ל"ח האריך להוכיח דא"א לומר דמנהג יבטל הלכה מדאורי' ונראה מדבריו שהבין שאיירינן לדחות איסור תורה וע"ז הביא דברי הפר"ח והחזיק דבריו¹.

1. ובהמשך דבריו שם ציין לדברי החיד"א ביעיר אוזן (מנהגים שם יט) שהק' סתירא ברדב"ז ובספר ויאמר יצחק שנתקשה בישוב הדברים, ולפי דברינו אתי שפיר מאד דאין שום סתירא ודבריו דומים למה שכתב אודות הפיוטים דהיכא שיש מחלוקת אזלינן בתר המנהג דאפשר שגם הכא נהי שיש סוברים שיש איסור של ריבית קצוצה המנהג יפה

והסיק השד"ח בד"ה "המורם"
 שהיכא שיש מחלוקת הפוסקים בזה
 דחינן ההלכה מפני המנהג והפר"ח
 סובר שגם בזה אזלינן בתר ההלכה (רק
 על ראיותיו יש לפקפק טובא כנ"ל) וכן כתב
 מדברי החקרי לב, אך הביא מהזרע
 יעקב דאפי' יש ליחיד לסמוך כנגד רבים
 אזלינן אבתרייהו, וכן הוכחנו כן
 מהקדמונים (המהר"ם פדאוה ומהרשד"ם
 מהתוס' ומרדכי)

וע' בטובי העין לחיד"א (ס"ח)
 שכתב שאילו הנוהגים כשיטת הראב"ד
 לומר ברכות הראיה וכו' בלי שם
 ומלכות ראוי לבטל מנהגם, הנה שם
 איירי בדבר שכל העולם נוהגין להיפך
 דקא הראב"ד ס"ל שכל הברכות הם
 בלא שם ומלכות וזה כבר ידוע כסברא
 דחיוה שלא פוסקים כוותיה ולכן שם
 ראוי לבטל מנהגם ולא דמי למנהגים
 בעלמא שלא מבוססים על שיטות שכבר
 ידוע שדחויים מההלכה, וברור. ופוק חזי
 בדברי הב"ח או"ח סי' ס"ח דברים
 חריפים שמי שביטל הפיוטים לא
 השלים שנתו עיי"ש. ואפי' מנהג שנראה
 מתחילה כשטות ע"ש בד"ה ואפילו,
 שיש לחפש אחריו זכות וז"ל השמש
 וצדקה או"ח סי' ד' בד"ה לקול
 הקריאה: ולא זו בלבד במנהג שהוקבע

ע"פ סופרים וספרים בטעמים ונימוקים
 עימם אלא אפי' במנהג תמוה כההיא
 דמהר"י הלוי ובעל שער אפרים
 ודכוותיהו טובא בקשו בכל מאמצי
 כחם למצוא סמך ליישב אותו כדי שלא
 יהיה מנהג בטעות ומה נענה אנן
 אבתרייהו עכ"ל.

היוצא מהאמור שמדברי רוב
 האחרונים מבואר שיש בכוחו של מנהג
 מיוסד לבטל הלכה והכוונה בזה שיברר
 שכך האופן שצריכים לנהוג ולא זו
 בלבד אלא שחייבים לחפש כל טעדיקי
 לקיים מנהג ואפילו אם ניזיל בסברת
 יחיד נגד הרוב כח המנהג מכריע שבכך
 ניזיל. וכן שמעתי ממרן הגר"ש אלישיב
 זצ"ל שאין הלכה כהפר"ח.

היוצא מדברינו:

- א. מנהג מיוסד יש בכוחו לבטל הלכה.
- ב. מנהג שאינו מיוסד פליגי הראשונים
 אם באיסור דרבנן מוחין, ולהלכה
 מבטלין המנהג.
- ג. דעת הפר"ח שבכל פקפוק מבטלין
 מנהג.
- ד. דעת הרבה אחרונים שלא כדברי
 הפר"ח וכל שיש אפילו שיטת יחיד
 מקיימים המנהג.

ענף ב:

דיונים בביטול מנהגים עפ"י מסקנת דברים הנ"ל

מהר"ם פאדווה הנ"ל) וכן הסיק לדינא במג"א סימן תר"צ ס"ק כ"ב.

וראיתי להגאון היביע אומר שלט"א שהסתמך בכמה דוכתי על דברי הפר"ח לבטל מנהגים ידועים במקום פלוגתא דרבוותא ע' בח"ה (או"ח סי' מ"ג אות ט') וכ"כ בח"א (או"ח סי' מ"ב ד"ה וחזיתיה) ודברי המג"א החולק עליו אינו מוכרח, שו"ר שכ"כ עוד בחלק י' סי' כ"א אות ח' שההלכה כדברי הפר"ח ולענ"ד יש להעיר ע"ז ע"פ הנתבאר בארוכה שדעת המג"א לאו יחידאה ושהמהרי"ק (שורש ט'), ומשמעות התוס' והמרדכי, מהר"ם פאדווה, מהרשד"ם וחת"ס ועוד דלא כדבריו ודעת הפר"ח דעת יחידאה. והנה ביבי"א ח"י סי' כ"א (אות ה') הביא כמה פוסקים דס"ל כהפר"ח, דכ"כ בשו"ת זרע אמת ח"ג ס' ס"א. אך בזרע אמת גופיה שם סיים דכל שיש למנהג על מה לסמוך לא מבטלינן ליה ורק במנהג שוודאי נגד הדין מבטלינן ליה, ולא איירי במנהג דהוי פלוגתא ושיש על המנהג מה לסמוך ומה שהביא שם עוד פוסקים שס"ל כהפר"ח, לא איירי בפלוגתא דרבוותא אלא במנהג שלא הוקבע ע"פ ותיקין ולא שייך לעניינו. וכן שמעתי ממרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל שההלכה דלא כהפר"ח, ושמנהג אבות אע"פ שיש

והנה מדברי המהרי"ק שהבאנו לעיל שדן אודות המנהג שרוקדין בפני ס"ת ביו"ט מוכח שגם מנהג שהונהג מאיליו יש בו כח לדחות שבות וכמבואר מדבריו שם והסברא בזה נר' כמו שמרומז בדבריו לקמן (שורש נ"ד) שמזה שלא מיחו ע"כ שאי"ז נגד ההלכה וז"ל דאיך יתכן מנהג קבוע ותדיר כזה שיפול בו הטעות לעשות כנגד כל חכמי הדור ע"כ. וכן מתבאר מהמהרשד"ם יו"ד סי' מ', ומ"ב בשם המהרי"י בירב ובשד"ח (כלל ל"ז ד"ה וכתב הרב באר מים) הוסיף שהוא דבעינן מנהג וותיקין היינו דוקא בעיר אחת אבל מנהג שנתפשט בכל גדולי ישראל הוא עד המעיד שנקבע בותיקין.

וכן יש לדייק מדברי המהר"ם פאדווה ומהרשד"ם שהבאנו לדבריהם לעיל שטרחו לחפש סמך למנהג שהונהג דכיון שראו שכך עמא דבר, היה פשוט בעיניהם שיש לזה סמך ועיין בשו"ת חת"ס או"ח סימן נ"ה אודות מה שנוהגות כלות לברך שהחיינו בטבילתן הראשונה וטרח ליישב מנהגן, וכן הוא הדרך בדברי רבותינו הקדמונים ליישב מה שראו שנהוג אצלם ואפילו אם לא היה הדבר מובן עפ"י הלכה בהשקפה ראשונה יישבו המנהג. ואפילו בדעת יחיד או בתירוצים מחודשים (ע' בשו"ת

ע"כ ולכאור' מגמ' זו יקשה מהא דאיתא במס' ע"ז דף יב. עטלוזא של עזה מהו א"ל לא הלכת לצור מימך וראית ישראל ועכו"ם ששפתה שתי קדירות ע"ג כירה אחת ולא חשו להם חכ' ע"כ ובגמ' במנחות לה. אפשר אותו צדיק ראה להורקנוס בנו (שקושר תפיליו בלשונות של ארגמן) ולא מיחה בו וכן בגיטין נב.: ונתקשה בזה בשו"ת מהרי"ט (ח"א ס"ס פג וציין רעק"א בגלחש"ס מוע"ק לדבריו) ויישב שע"כ הא דמוע"ק מילתא דרבנן וכיון שלא שמעו בראשונים לא מיחו בידם ועוד תירץ דשאני נשים דלא שומעות דברי חכ' ע"כ.

ומבואר מדברי המהרי"ט שהיכא שידוע שאם חכ' היו אומרים דבר היו שומעין להם כו"ע לא פליגי דזה מנהג ואפשר לסמוך עליו. ויותר מזה מדויק שאפילו בנשים גופיה שבמידי דברכות וכדומה שהנשים היו שומעין להם כו"ע לא פליגי דלא אמרינן בזה דבלא רצון חכ' עבדו וכן איתא בשו"ת מהרש"ם (ח"ה ר"ס מ"ו).

דן על כמה נפק"מ למעשה לפי הנ"ל וע"פ דברים הללו יש לדון שמבואר בחיד"א בברכי יוסף א"ח ס' תרנ"ד וברב פעלים ח"א (סו"י סימן יב) שמנהג נשים לברך על מצעשהז"ג נראה שאין לטעון שלא אזלינן בתר נשים כמבואר מדברי המהרי"ט הנ"ל. וראיתי בשו"ת הגאון יביע אומר שליט"א בח"א ס' מ' (אות י"ג) שהעיר שאפשר שראתה מבנות

עליו פקפוקים בהלכה לא מיבעיא אם זה לחומרא אלא גם לקולא נמי יש לנהוג הכי (וע' במכתב מרן הגריש"א זצ"ל ביבי"א ח"ג סו"ס ל"ג ודו"ק) ובאותו ענין שמעתי עוד ממרן הגריש"א זצ"ל אודות שינוי נוסח ברכת המנים לזדים ע"פ מה שמבואר תלמוד בבלי ירושלמי וכו' לגרוס "זדים" אלא שנוסחת החיד"א לומר למינים האם יש לשנות הנוסח המקובל ע"י האר"י כיון שמדברי הש"ס ופוסקים מבואר לא כך פשוט שאין לשנות. וכמו"כ במה שנוהגים בקהילת מרוקו לומר אמת תורתנו הקדושה לאחר קריאת התורה לפני ברכת התורה לאחריה ויש שמפקפקים ע"ז מדין הפסק והורה בזה להמשיך המנהג.

העולה להלכה:

כל מנהג שידוע שהונהג והיה בפני חכמים, נחשב כמנהג ותיקין, ויש לטרוח ליישבו ואפילו ע"פ דעת יחיד.

דיון מה נחשב מנהג שיש בכוחו לברר הדין

ולאחר שביארנו כוחו של מנהג מיוסד נגד ההלכה יש לברר הא גופא מאי מיקרי מנהג מיוסד שראוי לקיימו נגד ההלכה והנה איתא במס' מוע"ק דף יח: לענין כיבוס בגדי פשטן במועד שלא נפיש טירחאי ואמר בר הידיא לדידי חזי לי ימה של טבריה דמפקי לה משיכלי דמני כיתנא בחולא דמועדא מתקיף ליה אב"י מאן לימא לן דברצון חכ' עבדי דלמא דלא ברצון חז עבדי

אשכנז והתחילה לנהוג כך ואין להביא רא' מנשים ע"ש וצ"ע דאינ"ז מנהג של כמה נשים וכפי שהעידו כמה וכמה ספרים שזה מנהג שנתפשט ברוב הקהילות כדהעיד בספר כתר שם טוב (ח"ז דף פ"ב) ובשדי חמד (מערכת מ' כלל קל"ו) "אנחנו אין לנו אלא דברי מרן החיד"א ז"ל [שכתב שנשים מברכות על לולב], וכבר פשט המנהג כן ואין להרהר בדבר". וכדהאריך בזה בספר שלום יעקב (סימן ט') להביא קרוב לארבעים ראשונים שס"ל שמברכות ושכך נהגו רוב ככל הקהילות ולא שייך לטעון שכל המקומות שנהגו כך למדו מבנות אשכנז, ועוד דדבר זה נעשה ברצון חכמים ממה שלא מיחו, דהרי החיד"א, בא"ח ורבים מן האחרונים העתיקו המנהג ובוודאי לא בא בטעות (ע"ע מקורות לזה בס' תקפ"ט וע' שם שאין מנהג מרוקו בזה לברך).

וברור לפ"ז דאי"ז בגדר מנהג שאינו ברור וקבוע והדרינן לכללי הפוסקים דבמקום פלוגתא דרבוותא אזלינן בתר המנהג ולא מבטלינן ליה.

כן יש להעיר על מה שכתב הגאון יביע אומר שליט"א בח"ב סי' ט"ז לשנות מנהגי נשים שמברכים לאחר הדלקת נרות, ע"ש, ובמה שכתבנו בסימן רס"ג שמנהג כל ארצות ספרד ואשכנז שנשים מברכות אחר ההדלקה, וסמוכים רבים יש וכבר העידו קמאי ע"ז ובוודאי גדר מנהג קבוע הוא, וא"כ אפי' נניח ונאמר שלפי דעת הרמב"ם יש חשש ברכה לבטלה, מ"מ במקום מנהג לא מבטלינן ליה ויש לקיימו (מלבד זה כתבנו שם שראוי לברך אחר ההדלקה מכמה טעמי אחרוני ואכ"מ).

ולענין אם עלו לארץ ישראל אם זה משנה דינם עי' בזה בשורש השלישי.

שורש השני

ובו יבואר תוקף חיוב שמירת מנהג ואיסור ביטולו, ועל איזה מנהגים לא שייך ביה התרה.

דברי הרשב"א בתשובותיו (ח"ג סי' רל"ו) שפליג ע"ז וס"ל דמי שנוהג איסור כדי לעשות גדר בפני האיסור קיבל על עצמו כאיסורן שאסרתן תורה שאין להם היתר לעולם. ושו"מ כן בהדיא במלחמות ריש פרק ד' דפסחים, ובשו"ע יו"ד (סי' רי"ד סעיף א') הביא שני הדעות וסתם כדברי הרא"ש והכי נקטינן שיש התרה למנהגים שנהגו מחמת סייג ופרישות.

דעת האחרונים שבחנהגה להלכה לא שייך ב" התרה

אכן מצינו עוד חילוק בענין מנהגים דבשו"ת מהרשד"ם (יו"ד סימן מ') דן בקהילות בעיר סופיה שבאו זרים ונהגו מנהג לעצמם בשחיטה וכדומה והתחילו בני העיר להגרר אחריהם האם רשאים לחזור למנהגם הראשון. והשיב לדבריהם בהקדם יסוד בדיני נדרים דהא שהתיר הרא"ש ע"י חרטה היינו דווקא דברים שאסרו על עצמם משום סייג ופרישות אבל מחלוקת שחכם אחד אוסר וחכם אחד מתיר לא שייך בזה כלל נדר וחרטה שהרי האיסור עומד במקומו. והעתיקו הפר"ח בסי' תצ"ו [וכן הביא ברב פעלים (ח"ג סי' כ"ט)]. וכן ראיתי בשו"ת אגרו"מ (או"ח ח"ב סימן פ"ג) שמי שנהג כהר"מ לענין

מחלוקת הראשונים אם במנהג איסור שייך בו התרה

כתב הבעל המאור (מס' פסחים דט"ז: דפי הרי"ף) "ולפום סוגיא דשמעתא במנהגות יש על כל אדם לעשות חומרי מקום שיצא משם ואין הפרש בדבר זה בכל מקום בכל מי שדעתו לחזור למקומו כי זה קבלת אבות הוא ויש בו משום שמע בני מוסר אביך כמעשה דבני בישן וזהו שהוצרך תנא דמתני לפי פירושו של אביי לתת טעם לדבריו לחומרי מקום שהלך לשם מפני המחלוקת ולא הוצרך לתת טעם לחומרי מקום שיצא משם לפי שטעם חומרי מקום שיצא משם ידוע הוא מן הכתוב שנא' שמע בני מוסר אביך והוא חומר גדול שהוא נוהג בכל מקום" וכו' והנה הראב"ד (בהשגות על הרי"ף שם) חילק דרך מנהגים שנהגו מצד איסור וקיבלו על עצמם, סתם אותו המנהג אין הבנים רשאים להתירו עכ"ד.

אכן הרא"ש בפסחים פ"ד סי' ג' כתב דכן נמי באדם שנהג איסור בדבר המותר לסייג ולפרישות לא יתיר לו החכם המנהג ההוא ממילא, דהוי נדר וכו' אבל החכם יכול להתיר להם בחרטה. ובב"י יו"ד סי' רי"ד הביא את

צוה"פ ורוצה לעשות התרה, דבר זה א"א דכיון שנהג כשיטה זו ואין מי שבדורותינו להכריע שלא כשיטה זו נעשה כמי שנפסק לו אכן כשרוצה לחוש לאיזה שיטה משום סייג ופרישות בזה הוי כנדר ומועיל התרה לפי מאי שקיי"ל בשו"ע יו"ד רי"ד עי"ש. ומבואר כסברת האחרונים הנ"ל.

ויסוד הדברים נמצא במג"א (סי' תקנ"א ס"ק ז') אודות משא ומתן בשבוע שחל בו ת"ב, בדמקום שנהגו בו איסור מהני התרה אבל במקום שנהגו למעט בכל מו"מ לא מהני התרה דכיון דיש פוסקים שס"ל הכי כבר קיבלו אבותיהם כדעה ההוא.

ומצאתי עוד בשו"ת מהר"ם שי"ק (סי' רמ"ט) שכתב על מעשה שהיה בישיבה של החת"ס שבחור אחד ממדינת פולין ביקש מאיזה בחורים להתיר לו נדר לעשן ביו"ט כיון שנהג בו איסור ואמר ע"ז המהר"ם שי"ק שלא מועיל בזה התרה כיון שקיבל על עצמו כדעת האוסרים והציע הדברים לרבו החת"ס והסכים לו להלכה וחייליה מהמג"א הנ"ל ואכמ"ל.

אכן להלכה אין הדברים ברורים כל עיקר שהרי המהרשד"ם עצמו העיר שאין נראה כן מדברי הר"ן בפ"ד דפסחים ולכאור' נראה דכוונתו להר"ן בד"ה ונמצאו וז"ל כל שאינו מנהג טעות אלא שהן החמירו על עצמן

לעשות סייג לתורה או לדבר שהוא מחלוקת חכמי ישראל ונהגו כדברי האוסר כל בני העיר חייבין בו מדין שמע בני מוסר אביך ע"כ הרי דהשווה סייג למחלוקת בחכמי ישראל.

דין קבלת קהל שלם שלכו"ע אין בו התרה איברא כאמור כ"ז בהנהגת יחיד אבל קבלת רבים דנו האחרונים דאין לו התרה לכו"ע ע"פ דברי השו"ע ביו"ד סי' רכ"ח דסתם בזה שאין לו התרה וע' שו"ת חת"ס או"ח (סי' קכ"ב) דחילק בין מנהג רבים למנהגי יחיד, וכ"כ בלבושי מרדכי (או"ח סי' נ"א). וכ"כ בחו"י (סי' קכ"ו) ובזה ביאר דבני ביישן שלא היה להם התרה היינו משום דזה הי' מנהג המקום ולא מנהג יחידים.

ובביאור הדברים נראה דהנה בשו"ת חוות יאיר (סימן קכ"ו) הקשה היאך בכלל חל על בני ביישן המנהג הא רק אבותיהם קיבלו עליהם וע"כ דקבלת רבים אינה שייכת כלל לפרשת נדרים וביאר בחו"י שם דאחרי שניתנה התורה ונכתב לא תסור ממילא כל תקנת חכמים מדור דור היא חובה לקיים והך קרא דשמע בני מוסר אביך אסמכתא בעלמא ובלבושי מרדכי (שם) כתב דמאחר שהמקום גורם אין הדבר תלוי באנשים אלא המקום גורם ולכן ל"מ התרה.

ועוד נראה לפרש עפ"י דברי הסמיכה לחיים (סימן ה' חק ד') שזה בגדר

מנהג שאינו סייג וגדר לאיסור

ברם, כל מה דמצאנו שדנו בפוסקים לענין שמירת מנהגי אבותיו ושל מועיל בהם התרה, הוא במנהגי איסור שקיבלו על עצמם כגדר וסייג, אמנם במקום שמקילים כשיטה אחת או דנוהגים מנהג שאינו קשור להוספת סייג כגון שינויי נוסחאות התפלה וכדומה, אין בזה תורת נדר המחייב הבנים אחריהם בלאו דלא תסור דע"ז כתב הח"ס (יו"ד ס' קצ"א) דהעובר ע"ז נקרא עבריין וחייב גידוי, איברא זה מצאנו ברבותינו הפוסקים אשר הפליגו בשמירת המנהג ולא לשנותו בקוצו של יו"ד וטעמים וסמוכים רבים ניתנו ע"ז.

ובמהרי"ל

(הל' יוה"כ אות י"א הו"ד בדרכי משה ס' תר"ח) כתב דאין לשנות מנהג המקום בשום ענין אפילו בניגונים שאין מורגלים שם (והביא שם סיפור נורא על מי ששינה מנהג המקום שמתה בתו ל"ע ע"ש) ובשו"ת מהרשד"ם או"ח סי' ל"ה כתב קרוב הוא שנכנס זה באזהרת ואל תטוש תורת אמך ובספר חסידים סי' קי"ד הובא עוד מקור דלא תשיג גבול ולא כתבו שעובר על איסור נדרים דבל יחל, ובביאור הדברים נראה דרק בהוספות מנהגי סייג ואיסור שייך בזה איסור גמור בשינוי המנהג מדין נדרים. אמנם במנהגי קום ועשה בתפילה, אין בו איסור מצד קבלת נדר בשינוי המנהג, אלא מצאו סמך ממקומות שונים לא לשנות המנהג מטעמים אחרים ובמבוא הבאנו חבל ראשונים ואחרונים

תקנת העיר וכן מנהגי העיר מטעם זה והוכיח דבריו מהרמב"ם ואכמ"ל. וע' ברש"י ב"מ צו: ד"ה נמעטו ביי"ד של ישראל "שכל תקנות משפט תלויה בהן ועל ידן נוהגת חוקות המתוקנים לציבור מאז והוי כמי שתקנו לו הם קנין זה".

אכן ראיתי בשו"ת חת"ס (או"ח סי' קכ"ב) דדן אודות מנהג קטניות שגם נחשב כמנהג שקיבלו כל הקהל, והוסיף שאם יקבצו כל חכמי ישראל ויעשו פתח וחרטה יועיל בזה התרה עי"ש ומשמע שאפי' קבלת רבים שייך לפרשת נדרים ואשר ע"כ ומועיל התרה בכה"ג וצ"ע.

ולעצם קושיית החו"י (שם) היאך אפשר לחייב הבנים לאחריהם ומכח זה פסק שרק קבלת רבים חלה ולא קבלת יחיד יש להעיר בזה שהרי חזינן מדברי הראב"ד בהשגותיו להדיא שאפי' בקבלת יחיד (דבא איירי) נמי מחייב לבנים שלאחריהם. וצ"ע על הפר"ח (תצ"ו אות ז') שנקט שרק בבני העיר כולו שייך דין שמע בני מוסר אביך. ואיברא ידועים דברי הזכרון יוסף (מובא בפתחי תשובה יו"ד שם) שרק הוי כקיבלו עליהם אם התחילו הבנים לנהוג כך (ואולי יש לדייק כן מדברי הב"י גופא שכתב "והחזיקו המנהג בידיהם").

יש להוסיף דבמנהג שנהגו כל ישראל נפסק בש"ך יו"ד סי' רי"ד ס"ק ד' בשם שו"ת מהרש"ל דא"א להתיר בשום ענין ופשוט הוא.

שהפליגו בשינוי מנהג, ולא איירו במנהגי איסור דבזה פשיטא דדין הוא דאסור לשנותו אלא איירו בשאר מנהגי ישראל בקום ועשה ושינוי נוסח התפילה וכדומה.

אך כ"ז לענין איסור נדרים דיש מקרים שיש איסור לשנותם ומלבד זה אם ירצה לשנות המנהג משנה ערוכה היא בפסחים דף נ: דאל תשנה מפני המחלוקת ובין במנהג של סייג ובין מנהג אחר אסור וכן איתא בתשובת ר' האי גאון על מה שמוציאים ס"ת מהתיק מנהג אבות תורה וחיישינן דילמא אתו לאנצויי (הו"ד בנבחר מכסף או"ח סי' א') ובמהרשד"ם (שם) דן בשינוי נוסחאות במקום שאין בו מחלוקת כלל ובזה במקום הצורך לפי ראות עיני המורה כתב צדדים אבל במקום מחלוקת אסור מדינא דגמ' ע"ש [וכן כתב בהסכמת הגר"א קוק זצ"ל לספר משפטי עוזיאל ח"א בפשיטות שלענין שינוי

מנהג בנוסחאות איסור גמור הוא ובזה אין נפק"מ בין מנהגי איסור להיתר].

לסיכום:

א. פליגי הראשונים בדבר שקיבל על עצמו בתור סייג האם מהני ביה התרה ובשו"ע פסק כסתמא שמועיל התרה.

ב. כ"ז בדבר שקיבלו על עצמם בגדר סייג ופרישות אבל אם הנהיגו על עצמם כשיטה אחת להלכה בזה להרבה אחרונים אין בו התרה. וי"א שהר"ן חולק ע"ז.

ג. רוב פוסקים מודו דבקבלת קהל שלם לא שייך בזה התרה וכך נפסק בשו"ע.

ד. דבר שנהג בו אביו כסייג וכ"ש כשיטה מסויימת כשם שחל עליו חל על זרעו אחריו, וי"א שזה רק כשהתחיל לנהוג כך וי"א שכל זה רק שייך בקבלת רבים.

דיונים בהלכה

ומעתה יש לדון בכמה מקרים להלכה לפי האמור

שלמר"ן סגי בהמתנת ד' ימים ולרמ"א צריך להמתין ה' ימים, ורוב ככל הקהילות קיבלו על עצמם דברי הרמ"א ובשו"ת מהרש"ל (סימן ו') איתא שמנהג שקיבלו על עצמם כלל ישראל אין התרה לעולם, ובספר טל אמרתי (פרק ז') הביא בשם הגר"צ אבא שאול זצ"ל לאסור מהאי טעמא התרה על המתנת ה'

המתנת ה' ימים קודם לשבעת נקיים יש כמה מנהגים מפורסמים אצל בני עדות מרוקן שיש לדון עליהם אם שייך ביה התרה, וכגון המתנת ה' ימים קודם ספירת ז' נקיים, והנה לפי האמור היה נראה פשוט שאין מקום להתרת נדרים מכמה טעמי, חדא שהרי דבר זה מבואר ביו"ד סי' קצ"ו שפליגי מר"ן והרמ"א

הגריש"א זצ"ל שרק מקבלת על עצמה מנהגי חומרא מבעלה אבל אין להקל נגד מנהגה.

עד כמה קבלת הנהגת אבותיו מחייב
ויש לדון עוד שלפי מה שנתבאר
 לעיל שמי שקיבל על עצמו סייג וגדר וגם בניו חייבים לנהוג הכי, האם היכא הוא מצאצאי גאון אחד האם חייב לנהוג ע"פ הכרעותיו לדינא. ובשו"ת מנחת יצחק (ח"ג דף ר"נ) דן בזה עפ"י דברי המהרשד"ם ועוד שהכרעה בהלכה מחייב הבנים ואין בו משום התרה דחייב לנהוג כדברי אבותיו למעלה בקודש ממילא פסק בנידון שלפניו שצאצאי ההיכל ברכה שנקט שמי שלא מניח תפלין דר"ת הוי כקרקפתא דלא מנח תפילין מחייבים הבנים בכל חומרת הדבר, אלא לדברי הזכרון יוסף (יו"ד סי' י"ד) אם לא התחיל עוד לנהוג כך אינו מחויב בזה ע"ש. ובאמת הדבר שנוי במחלוקת אחרונים ובפר"ח (ס' תצ"ו) נקט דלא כהמהרשד"ם ומהני בזה התרה וגם אם יש חד בדרא שמביא ראיות נגדו נמי מהני. וכע"ז שאלתי דבר זה למרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל האם מחויב לנהוג כאביו או זקנו בהכרעותיהם וענה לי שאם אינו נוהג במנהג זה מחמת שהוא או רבו שסומך על פיו להלכה לא ס"ל כותיה אי"ז שייך לדיני התרה אלא הרי"ז ככל מחלוקת, שהוא לא ס"ל כן ורשאי לנהוג אחרת אפי' בלי התרה.

ימים שזה בגדר מנהג שכלל ישראל קיבלו על עצמם.

עוד י"ל דדמיא לדברי האחרונים
 שהבאנו לעיל שכבר נהגו כשיטה אחת בהלכה אשר שוב אין בו התרה, ויש להסתפק טובא אם נדון המתנת ה' ימים כסייג בעלמא שאם כבר קיבלו על עצמם דברי הרמ"א לא נהגו כן מדין סייג ופרישות גרידא (שבזה י"ל שרק קיבלו עצמם מדין נדר שמועיל בהו התרה) אלא הו"ל כקיבלו על עצמם דברי הרמ"א לחומרא כההלכה פסוקה כחד מא"ד לאסור כידוע שבדיני ערוה ועוד שנהגו לפסוק דברי הרמ"א וצ"ע.

נשואה לבעלה

ובאשה שנהגה באיסור אכילת
 טניות ונשאת לבעל שלא נוהג איסור בזה או להיפך כבר כתב בזה בשו"ת תשב"ץ (ח"ג סי' קע"ט) דמילתא דפשיטא דאזלינן בתר הבעל בכל העניינים וכתב בשו"ת אגרו"מ (או"ח ח"א סי' קנ"ח) שהר"ז כהולך למקום ע"מ שלא לחזור שעושה כמנהג המקום שהלך לשם. וכ"פ בשו"ת אדמת קדש (השמטות לח"ב) ובמועד לכל חי (ס"ב אות כ"ג), והובא בארץ חיים (כללים כג'). אכן בספר מעדני שלמה (פסח) הובא בשם מרן הגרש"ז אוריעבך זצ"ל שאין דיני אשה נקבעים ע"י בעלה כדין הולכת ממקום למקום אלא מצד שמושעבדת לבעלה ע"כ נפק"מ באם רצה בעלה למחול ושתמשיך מנהגיה רשאית. ודעת מרן

חיוב לברר מנהגי אבות

שמעתי ממרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל
שאינו חייב לברר מנהגי אבותיו אלא כל
שידע חייב לנהוג אבל אינו מחוייב
ללכת לברר המנהג אלא יכול לסמוך על
מה שעושים העדה שבמקומו.

העולה להלכה:

א. במנהגי המתנת ה' ימים קודם
ספירת ז' נקיים אין בו התרה.

ב. מנהגי האשה הולכת אחר הבעל.

ג. אין קבלת אבותיו חלה על הבן
בהכרעות של הלכה.

ד. אין קבלת אבותיו חלה על הבן
בהנהגות הבאים מאי ידיעה

ה. אפילו אם אביו אינו שומר תורה
ומצות חייב לנהוג כפי עדת ומנהגי
אביו ובמנהגי קהילה אין בו התרה.

ו. אין חיוב לברר כל מנהגי אבותיו.

שורש השלישי

ובו יבואר דין קהילה שעקרה ממקומה ונתיישרה במקום אחר אם צריכים לבטל מנהגם ולנהוג כהמקום שאיליו הגיעה, ומה גדרו של קהילה לענין זה

וההולך ממקום שאין עושין למקום שעושין לא יעשה. נותנין עליו חומרי מקום שיצא משם וחומרי מקום שהלך לשם ואעפ"כ לא יתראה בפניהם שהוא בטל מפני האיסור, לעולם אל ישנה אדם מפני המחלוקת. וכן מי שדעתו לחזור נוהג וכו' הרי מדברי הרמב"ם מבואר שהרישא איירי בשאין דעתו לחזור כפי שסיים "וכן מי שדעתו לחזור", משמע שלעיל מיניה קאי אין דעתו לחזור ובזה פסק שנותנין עליו חומרי המקום שיצא משם. [ובאחרונים תמחו על דבריו שמהש"ס מבואר שרק בשדעתו לחזור נותנין עליו חומרי המקום שיצא משם כמבואר בחולין. וע' במהרשד"ם (או"ח סי' ט"ו) בש"ך (יו"ד סי' רי"ד) ובהגהות הגר"א (או"ח סי' תס"ח) מש"כ בזה].

והנה מדברי הרמב"ם מבואר שהטעם לאין דעתו לחזור הוא מפני שאל ישנה מפני המחלוקת ולפי זה מובן למה עדיין החמיר בחומרי המקום שיצא משם שלא נהפך להיות כמותם ממש אלא מפני המחלוקת וכן במדבר מותר ששם כבר אין בו מחלוקת. ובחק יעקב (או"ח סי' תס"ח ס"ק ט') עמד על חקירה זו, וכתב שבזה גופא פליגי

תנן במס' פסחים נ. ההולך ממקום שעושין למקום שאין עושין או ממקום שאין עושין למקום שעושין נותנין עליו חומרי מקום שיצא משם וחומרי מקום שהלך לשם ואל ישנה אדם מפני המחלוקת. ובגמ' חולין יח: מבואר שהני מילי היכא שדעתו לחזור אבל אין דעתו לחזור שאני וברא"ש (פסחים פ"ד סי' ד') ביאר דיש לאדם לילך אחר מנהג המקום שדעתו להשתקע שם בין לקולא בין לחומרא עי"ש.

חוקר בגדר דין אין דעתו לחזור

יש לחקור באין דעתו לחזור אמאי נוהג בין לחומרא בין לקולא כאנשי המקום האם זה כעין מה שכל עיר ועיר מקבלים על עצמם מנהגם ועל כל הנלוים עמהם או דילמא שזה מאותו טעם של דעתו לחזור ומשום שאל ישנה אדם מפני המחלוקת, אלא שחמיר טפי דכיון שאין דעתו לחזור אפילו לקולא ואפילו בצינעא נהיה כמותם.

ונראה דפליגי בזה בראשונים, דהנה הרמב"ם בהל' יו"ט פרק ח' הלכה כ' כתב וז"ל ההולך ממקום שעושין למקום שאין עושין לא יעשה ביישוב מפני המחלוקת אבל עושה הוא במדבר

הרמב"ם עם שאר הראשונים שלפי הרמב"ם שכל הטעם הוא מפני המחלוקת ע"כ רק נותנים עליו חומרי המקום שנמצא שם וכו' משא"כ לשאר הראשונים הטעם הוא מפני שנהיה ככל הנלוים בעיר עי"ש. ועיין במאירי ורבינו דוד בשמעתין בפסחים שלשונם גם מורה הכי במה שכתבו שם שבאין דעתו לחזור הוקבע להיות כמותם. אכן נראה שאפילו נימא שנותנין עליו חומרי המקום שהלך לשם לקולא ולחומרא עדיין שייך הטעם מפני המחלוקת וכדי תבאר.

ביאור שיטת השו"ע

ובהקדם הדברים יש להקשות סתירה בדברי מר"ן גופיה שהנה בסימן תס"ח (סעיף ד') הביא לשון הרמב"ם בשלימותו, ומשמע מזה שס"ל שגם אין בדעתו לחזור, אינו נעשה כמותם לכל מילי ואילו ביו"ד סימן רי"ד סעיף ב' פסק שהבאים מחוץ לעיר לדור שם הרי הם כאנשי העיר וחייבין לעשות כמותן. ובש"ך שם כבר הק' כן ובריש דבריו חילק בין הדר שם באופן קבוע רק עתיד לחזור לבין דעתו להשתקע שם, וכך תירץ בחק יעקב או"ח סי' תס"ח. אכן בש"ך עצמו כתב שזה דוחק בדברי השו"ע (ובעיקר הדברים מצאתי במאירי מס' חולין יח: כהך חילוק בדעתו להיות שם ל' יום נותנין עליו חומרי וקולי שני המקומות אך לא מבואר דבר זה בדברי מר"ן).

ונראה בזה דבשו"ת אבקת רוכל (סי'

רי"ב) הביא מר"ן דברי הרא"ש שפסק כר' אשי שבאין דעתו לחזור נהיה כבני המדינה בין לחומרא בין לקולא וסיים דלא מיבעיא היכא שדעתו לחזור צריך לנהוג כמנהג המקום שנמצא שם וק"ו לאין דעתו לחזור ואל ישנה אדם מפני המחלוקת. הרי מדבריו עולה שגם לדעת הרא"ש שנותנין עליו חומרי המקום שהלך לשם בין חומרא בין לקולא עדיין הטעם הוא מפני המחלוקת. והביאור בזה צ"ל דכיון דדעתו להיות קבוע שם, אפילו בצנעא ואפי' לקולא נוהג כמותם שהרי אם דר שם בקביעות יבואו להרגיש בו שנוהג אחרת לכן תז"ל הטילו עליו כל דיני מקום שנמצא שם. ולפ"ז י"ל שלעולם עיקר דברי השו"ע כדבריו בסימן רי"ד וכן פסק באו"ח סי' תקע"ד, וכן מבואר בתשובותיו באבק"ר (שם) וגם בב"י בסימן תס"ח הביא דברי הרא"ש ולא כתב חולקים ע"ז וע"כ מה שפסק בסי' תס"ח היינו דוקא בער"פ שכיון שכל עיקר הטעם הוא מפני המחלוקת, מלאכה בער"פ שהוא פעם אחת בשנה לא חששו כולי האי ובזה פסק כהרמב"ם, משא"כ ביו"ד שאיירינן בתקנות ודברים כלליים וכן תעניות שבקל ירגישו וכל הטעם הוא מפני המחלוקת מטילין כל חומרי וקולי המקום שנמצא שם.

ובמג"א סי' תס"ח נקט בדברי השו"ע שכולו איירי בדעתו לחזור וכך פירש במשנה ברורה שם. נמצא דגם

כמנהגו נוהג. וצ"ע שהרי בסי' רי"ב כתב לא כך אלא שבטלים האשכנזים לספרדים.

ומוכח מזה דיש לחלק בין יחידים שבאו לדור במקום אז בטלי לגבייהו משא"כ בקהילה שכולה נוהגת כשיטה אחרת פשוט שלא בטלי לגבייהו, והסברא בזה נר' ע"פ מה שביארנו כדברי מר"ן שכל הטעם לנהוג כאנשי העיר אינו שנהפך להיות כמותם ממש אלא משום המחלוקת ובה שפיר יש לחלק בין יחיד שנוהג אחרת מאנשי מקומו (דבהא י"ל שחיישין למחלוקת שהי כיוצא דופן) משא"כ בקהילה שלימה בזה אין חשש מחלוקת שכ"א כמנהגו נוהג. וכן מתבאר להדיא בדברי האבק"ר (בסימן קצ"א) גופא שכל קהל בפנ"ע נוהג ואין אחד כופה לשני.

ובמהרשד"ם יו"ד סי' מ' וסימן מ"ב הביא דברי מהר"ר יעקב בן חביב וז"ל וכיון שגרופי איטליא היושבים עתה פה גם כל ישרי רומניא יצ"ו אחינו אנשי גלותינו לא היו מכשירים בדיק' בנפיחה גם אנחנו נחזיק מנהגם הטוב כפי מה ששנינו נותנים עליו חומרי המקום שהלך לשם כו' ומיראת ההמון מנעתי מזה גם לסבה עצמית כי מצאתי בבואי הנה חכמים ספרדים חסידים ואנשי מעשה ובפרט אביר הרועים זקן ונשוא פנים החכם השלם כה"ר שמואל פראנקו גם החכם השלם הנעלה דון יהודה בן באן בנאשת

לפי דעתם שיטת מר"ן כדברי הרא"ש שבאין דעתו לחזור בין לקולא בין לחומרא עושה כהמקום שנמצא שם.

מחלק בין יחיד לבין קהילה ומעשה נבוא לנידונינו, דהנה ההולך למקום ע"ד להשתקע שם נוהג כמותם בין לקולא בין לחומרא. ובפר"ח (סי' תצ"ו) אות י"ט כתב דאפילו אם הבאים אחר כך הם מרובים מ"מ נוהג כבני המדינה נמצאים שם והביא דעת המהריב"ל שרק אם הם מיעוט נגררים בתר המקום שנמצא שם. ומבואר מזה שאפילו מרובים המגיעים למקום שיש כבר קהילה באנו למחלוקת פר"ח ומהריב"ל.

אכן כבר העירו האחרונים שיש לחלק בזה. דהנה בשו"ת אבקת רוכל (סימן רי"ב) דן אודות סירכא לדופן צר שהאשכנזים אוסרים והספרדים מחמירים והאשכנזים בעיר סליכנא צריכים להיות נגררים אחר הספרדים ואפילו אם ניתספו האשכנזים על הספרדים לפי שבטלים לגבי הספרדים עכ"ד. ואילו בסימן ל"ב כתב אודות קהילות שנוהגים כהרמב"ם בקולותיו ובחומרותיו דור אחר דור וכתב ע"ז שכל קהל וקהל כעיר בפני עצמו שאין בני קהל אחד כופין לבני קהל אחר וכ"כ מוהר"ר דוד כהן ז"ל בתשובותיו והנ"ל כתבתי עכ"ל הרי להדיא דלא אמרינן שמי שנמצא שם ראשון בטלי הקהל השני לגבייהו אלא כל קהל

כמבואר בפסקיו סי' פ"ח כ"א כמנהגו נוהג.

וכ"כ בגינת ורדים (יו"ד כלל ג' ס"ה) וז"ל האשכנזים המתגוררים במצרים כיון שנשתקעו שם הרי הם כבני המקום ונוהגין כקולתן אבל בירושלים ת"ו שיש להם בית דין לבדן והם ידועים לקהילה בפנ"ע חייבין לנהוג כמנהג מקומם עכ"ל.

גדר קהילה שלא מתבטלת

פש גבן לברורי מה נחשב קהל לענין זה, והנה בביה"ל (סי' תס"ח) בד"ה חומרי מקום כתב בשם האחרונים שקהילה שנחרבה ונתיישבה ע"י אנשים אחרים שנוהגים היו להקל באיזה דבר במקומות שבאו אין מחויבים גם עתה להחמיר והבאים אחריהם נגררים אחריה אלא שבסו"ד חילק וז"ל אם לא שהקהילה החדשה מתנהגת בפנ"ע ואינה מתערבת עם הקהילה הישנה בעניניה כמו שמצוי בקהילות הגדולות שנמצאים בהם כמה קהילות שכל אחת מתנהגת כפי מנהג אבותיה מדור דור וכן מתבאר בס' פר"ח. ומבואר שם דקהילה שיש בה מנין מיקרי קהילה והבאים לשם נטפלים ופשוט דכוונתו שיש לה עכ"פ כל צרכי ציבור כנהוג דהיינו ביהכ"נ ומתפללים בה בכל יום בציבור ויש להם מו"ץ ומקוה וכדומה כנהוג בכל קהילות ישראל דאל"ה גם היא בעצמה נטפלת לעירות הסמיכות לה כנהוג עכ"ד הרי מבואר מדברי

וחכמים אחרים מנהיגים ע"פ התורה והמנהג ולמה לי ליכנס עצמי בין ראשי ההרים ע"כ והמהרשד"ם יישב הדברים וומה שנראה לע"ד ולקוצר השגתי טעם בזה כי אפשר כי לא אמרו זה רק ביחיד או יחידים שבאו למקום החומרא אבל כאשר הם קהל בפני עצמו הרי הם כאילו יושבים אלו בעירם ונוהגים כמנהגם ואלו בעירם נוהגים כמנהגם ואין כאן לא תתגודדו עכ"ל הרי מהמהרשד"ם מבואר כחילוקינו הנ"ל וכתב הטעם מפני שזה כעיר אחרת אך בא לתת טעם למה אין לו תתגודדו שהוי כשני עיירות אכן פשוט לו שאינם נוהגים כחומרי וקולי המקום שנמצאים שם. וע"ע בדבריו בסימן קנ"ג.

ובפתחי באמתחות האחרונים ראיתי שרובם ככולם מסכימים עם חילוק זה, ויעוין בפר"ח סי' תצ"ו (שם) שאיהו גופיה סובר דאפי' במרובים על המועטים חייבים לנהוג כהמועטים עכ"ז נקט שבקהל בפנ"ע נוהג כ"א כמקומו ודעת המהריב"ל ח"ג סי' י' הו"ד שם שאע"פ שלא נוסד קהילה. כיון שעתידיים לבוא מרובים חייבים עכ"פ לחומרא לקיים מנהגים אפי' לפני שנוסד קהילה וכ"כ במהרשד"ם יו"ד סי' מ', עי"ש. ובספר ארץ חיים (קונטרס הכללים כלל כ"ג) ציטט לכנה"ג יו"ד (סימן ל"ט), הגהב"י (אות ר"צ), עוגת אליהו (סי' ל"ט) ועוד שמזכירים חילוק זה, וכתב שגם בירושלים עיה"ק אשר ידוע שכבר בזמן התה"ד היה אשכנזים וספרדים

הביה"ל בשם הפר"ח שכל קהילה שיש לה אפילו מגין נחשב כקהילה.

והנה בימנו שנתיישבו בארץ ישראל כמה קהילות מחו"ל רובם של גדולי הדור פסקו שעליהם להמשיך מנהגם כמתמיד ע' בזה במבוא דעת גדולי הדור בזה. והנה עתה יצא לאור ספר אורל"צ ח"ג(פ"ג ה"א) שהעלה סברא שעל בני מרוקו להשתלב לשאר הספרדים שלא יהיה כשני בתי דינים בעיר אחד. ותמה אני אם יצא דברים אלו מפיו ולא מר בריה דרבינא חתים עליה. ראשית יש להעיר, דמה שכתב שלא יהיה כשני בתי דינים בעיר אחת צ"ע כפי שכתבו כל האחרונים ע"פ האבק"ר דכל שמתנהג קהילה כמנהגה אין בו משום לא תגודדו. ועוד מש"כ שעל בני מרוקו להשתלב לשאר הספרדים, תמוה, דמי קובע העדה שצריכים להתבטל איליה. ואם תאמר שינהגו ע"פ מנהג ירושלים, כבר כתבנו שאין דברים ברורים בזה. וצ"ע לקבוע רק במקצת דברים לנהוג כמנהג ירושלים. ודעת רוב גדולי הפוסקים דלא כדבריו.

ומה שסיים הביה"ל שמכ"מ צריך שיהיה בקהילה מו"ץ ומקוה פשוט שכ"ז כדי לתת שם לקהילה בפנ"ע וכל זמן שנטפלים לקהילה אחרת אינם נחשבים כקהלה בפנ"ע והרי בימיהם מי שלא היה לו מו"ץ ומקוה בפנ"ע היה תמיד משועבד לקהילה אחרת, אמנם בימנו שהעיירה דואגת בשביל כל

העדות מקוה טהרה וכו' הרי ממ"נ אין כל קהילה שנקבעת ע"פ מו"ץ ומקוה טהרה שהרי דברים אלו בשביל הציבור הרחב ובשביל כל הקהילות, וממילא מה שקובע אם עדיין שייך שם קהילה זהו מה שמתקבצים יחד לתפלה.

והנה לענין עליית יוצאי המערב הפנימי לארץ ישראל נעשה בשני תקופות אחד לאחר קום המדינה, ועוד בשנת תש"כ-תש"ל ובבואם לארץ נתפזרו הקהילות לעיירות שונות, ול"ע הרבה מיהדות מרוקו נחרב ע"י התפזרותם אך גם במקומות שנתפזרו שם הקימו מגינים ע"פ מה שנהוג מקדמת דנא. ועצם זה שנוהגים כמנהגם ומתפללים בנוסח שלהם חשיבי כציבור בפנ"ע. והרי הם כשאר הקהילות הרבות אשר נמצאים בארץ ישראל עדות המזרח וקהילות אשכנז וכו' שכ"א נוהג כמנהג אבותיו וכן מבואר בשו"ת שמ"ש ומגן ח"ב או"ח ס' לד' בפשיטות. וכן שמעתי מפיו כמה פעמים שלא שינה משום דבר ממה שהי' נהוג אז במרוקו. וכן שמעתי מהגר"מ אליהו שליט"א דעל בני מרוקו להמשיך כמנהגם לברך על ההלל גם בארץ ישראל.

וכן שמעתי ממרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל שאפילו אם נמצא בית כנסת אחד בעיר של יוצאי מרוקו נחשב כקהילה בפנ"ע ואינם בטלים עליהם להמשיך מנהגם. ומעשה שהיה בבית כנסת של

יצאי מרוקן שבעיר ירושלים שנהגו לא לברך על הלל של ר"ח כמנהג הספרדים בארץ ישראל והורה להם לברך כמנהגם הקדום ואפילו התרת נדרים לא צריכים ע"ז דהר"ז טעות בדבר משנה שלא צריכים להתיר נדר.

ויש להוסיף דאפילו אי תמצי לומר שבטלים, יש לעיין להיכן מתבטלים שהרי לא נמצא אצל עדות הספרד קהילה אחת אשר כל עדות הספרד נוהגים על פיו ויש לעיין כפי איזה קהילה יתבטלו בני מרוקן, ואם תמצי לומר שמתבטלים לכל פסקי מר"ן השו"ע, הרי גם יוצאי מרוקן קיבלו על עצמם הוראות מר"ן ומה שיש מנהגים שלא נוהגים כדבריו, הרי בכל הקהילות כך שיש מנהגים דלא נוהגים כמר"ן ומאי אולמיה האי מהאי וע"ע לקמן.

והנה ידועה דעת הגאון יביע אומר שליט"א בכמה מקומות שיוצאי מרוקן שהגיעו לארץ ישראל הם בגדר קמא קמא בטיל ובטלים לענין מנהג המקום אשר נמצא בארץ ישראל. ולא זכיתי להבין הדברים לענ"ד, וכי יתכן שהיו צריכים העולים מהספינה לקפוץ על אדמת הקודש בבת אחת כדי לא ליחשב כקמא קמא בטיל, אלא ע"כ העיקר תלוי אם יחידים באו ונתבטלו תוך שאר הקהילה או אם נהיו כקהל בפנ"ע ואז לא נתבטלו ולפי הנתבאר שקהל היינו אפילו מנין כמש"כ הביה"ל בשם הפר"ח הרי ק"ו ליוצאי מרוקן שיש

מאות בתי כנסיות ברחבי הארץ ובוודאי חשיבי כקהל כשאר קהילות הארץ.

מבאר דין מרא דאתרא בארץ ישראל סברא נוספת העלה הגאון יביע אומר שליט"א (ע' שו"ת יחו"ד ח"ה סי' ל"ג, ח"ג סי' נ"ו, ויבי"א ח"ט דף רכח ועוד) שכל בני אר"י עליהם לציית לדברי מר"ן מצד אתריה דמר"ן כהיא דשבת (קל.) דבמקומו של ר' אליעזר היו עושין פחמים בשבת למכשירי מילה, וחיליה משו"ת מהר"י פראג' (סימן נ"ט) שהנוטה מדברי מרן השולחן ערוך שקיבלנו הוראותיו הר"ה כנוטה מדין תורה ע"ש. ומזה כתב גם לבני המערב הפנימי לעשות ככל הדינים כדעת מר"ן. **ויש** להבהיר שאין סברא זו קשורה לקבלת פסקי מר"ן אשר קיבלנו הוראותיו ובזה יש כל מיני חילוקים כספק ברכות להקל, ואין קבלת מר"ן במקום מנהג וכו' אך דין אתריה דמר"ן בא למימר שכמו שיש רב מסוים באיזה מקום שהכל חייבים לנהוג ע"פ פסקיו כמו"כ מר"ן הוא המרא דאתרא שבארץ ישראל שחייבים לנהוג בתר פסקיו.

והנה טענה זו לא שייכת כלל לאנשי מערב הפנימי אשר כבר הרחבנו בכמה דוכתי שקיבלו הוראת מר"ן בהרבה מקומות יותר מעדות המזרח, ומה שנוהגים בכמה דברים דלא כמר"ן אטו גריעי משאר עדות המזרח ודעת היבי"א גופא בדוכתי טובא לנהוג דלא כמר"ן.

את כפיו כדעת מר"ן ודלא כמנהג
שאר עדות בני המזרח שהש"ץ כהן
נושא את כפיו.

ה. סי' רס"ח מנהגנו כדעת מר"ן שאין
אומרים ברכת מעין שבע בבית
חתנים ובבית אבלים ודלא
כהאומרים אותו בכל מקום.

ו. ע' סי' תקצ"ח שאומרים צדקתך
במנחה דר"ה דחל בשבת דלא
כדעת כמה מבני עדות המזרח שאין
לאומרו.

ז. ע' סי' רל"ג שאין לעשות תרתי
דסתרי בתפלה לכתחלה ולא שמענו
מקילים בזה, ודלא כעדות בני
המזרח שנוהגים לכתחלה לעשות
תרתי דסתרי בתפלה בימי החול.

ח. סי' תר"ס מבואר בשו"ע שנהגו
לומר הושענות בשבת ודלא כבני
עדות המזרח שלא אומרים
הושענות כלל בשבת.

ט. ע' סימן קכ"ח שהכהנים מתחילים
לומר תיבת יברכך, וכן מנהגינו
עכ"פ בכהן יחיד ומנהג בני עדות
המזרח שהש"ץ אומרו בכל גווני.

[ופשוט ולא צריך לפנים שכל הנדון
הוא בארץ ישראל ששייך הסברות
דקמא קמא בטיל ואתריה דמר"ן אך
בחול"ל אפי' עקרו מדינתם ועברו
למדינה אחרת עדיין ממשיכים עם
מנהגם הקודם ולזה כו"ע מודי וכדמוכח
מכל הדברים שפלפלו מצד קמא קמא
בטיל ואתריה דמר"ן וזה שייך רק בארץ

וכמו שלדעת היבי"א יש להורות
דאתריה דמר"ן היינו לקבל פסקי מר"ן
חוץ ממה שהמנהג דלא כדבריו, ה"נ יש
לומר לבני המערב הפנימי שקיבלו דעת
מר"ן חוץ ממה שנהגו דלא כדבריו
[ואם הכוונה אתריה דמר"ן מנהג ארץ
ישראל כבר כתב בנתיבי עם בהקדמתו
שא"י, וירושלים בפרט עיר דלקוטאי
היא, וקשה לקבוע בה מנהג ועי'
בפקודת אליעזר סי' נ"א שדיבר
באריכות על מנהג המערביים בירושלים
וע"ע באריכות בהקדמה לשו"ת עטרת
שלמה (דיין) ואכ"מ].

ונזכיר רק מקצת מן המקומות היכן
שמנהג המערב הפנימי כמרן ואילו
עדות המזרח לא כך.

א. ע' סי' תקנ"ה במנהגינו ללבוש
תפילין וציצית בט"ב בזמן המנחה
דלא כהרבה מן עדות המזרח
הנוהגים ללבוש תפילין וציצית גם
בשחרית ולא חוששים לפאר תחת
אפר.

ב. סי' תקפ"ב מנהגינו שקוראים
שמו"ע בקול רם בימים נוראים
כדעת מר"ן, ודלא כשאר עדות
המזרח שאין המנהג כהשו"ע בזה.

ג. ס' תקס"ה מנהגנו כדעת מר"ן לומר
ענינו בכל תענית ציבור בכל ג'
התפלות, ולא בשחרית ומנחה
בלבד, דלא כבני עדות המזרח.

ד. סימן קכ"ח שאין הש"ץ כהן נושא

ישראל מלבד מה שגם בארץ ישראל הדברים עדיין צע"ג].

אמנם נהדר לעיקר הסברא דאתריה דמר"ן אפי' אם אינה קשורה כלל לארצות המגר"ב שקיבלו עליהם הוראות מר"ן מכ"מ יש לדון אם יש מקום לומר שבקבלת פסקי מר"ן הו"ל כדאתריה דמר"ן. והנה עצם המקור שמצינו בש"ס ופוסקים על אתריה דרב שחייבים לציית להוראותיו לקולא ולחומרא כבר נשנה בארוכה וע' מה שכתבנו בשורש רביעי בזה, מח' רשב"א ותשב"ץ אם שייך אפי' במת החכם ההוא. ועיין בדברי הש"ג בפ"ק דע"ז (ב') וז"ל ופשוט פ"ק דחולין י"ח דבמקום שיש גדול וחכם שהנהיג שם הוראה אחת יש ללכת אחרי ההוראה אפי' לא נהגו כן בשאר המקומות וכו' ונראה דאפי' מת החכם שהנהיג באותו המקום ההוראה שלעולם צריך ללכת אחר הוראתו באותו מקום שהנהיג הוא ואין לבטלה באותו מקום בשום ענין. ואם נעקרו משם כל אנשי המקום לגמרי ועמד כך המקום כמה שנים בלתי יהודים ממקום אחר שיודעים הוראת החכם ההוא שהיה עומד שם מסופקני אם עליהם להנהיג כך או לא וצ"ע עכ"ל. ואכן במג"א (סימן תצ"ג ס"ק ו') הביא לשון הש"ג בקיצור והניח הדברים בצ"ע כדברי הש"ג ובחק יעקב (ס' תס"ח) נקט כפשוטו שנתבטלו הוראת החכם הראשון וכתב שאין ספיקו של המג"א מוציא מידי וודאי וע"ע בפרמ"ג

שם שהביאו וכן נקט החזו"א (שביעית סימן כ"ג אות ה') בפשטות שמפני הבלבול שעירות חרבו וחזרו ונתיישבו נתבטל הדבר שהחדשים היו נגזרים אחר פוסקים אחרים עכ"ד ועיין עוד שם שאפי' בלא נתחלפו התושבים אין לך אלא השופט אשר בימים ההם וסיים שגם אחרי חיבור השו"ע נוהגין לפסוק כהש"ך וכו' נגד השו"ע ובכ"ז כל הארצות שוין אצלנו עיי"ש. והנה מאז שנתפשטו הוראות מר"ן והיישובים שבארץ ישראל נהגו כדבריו עליהם בלבד יש לדון אם עדיין יש לנהוג כדבריו בכל מילי, וגם בזה לפ"ד החזו"א אפי' לא נחרב העיר אין ע"ז תוקף אתריה דמר"ן. אך ברור שכ"ז בישובים שעדיין קיימים שנהגו מאז ומקדם כדברי מר"ן משא"כ בכל העיירות שהקימו לאחר מכן אין בזה שום קשר לאתריה דמר"ן שהרי לא על כל אדמת ישראל חל דין זה אלא בכל עיר שנהגו כדבריו יש פנים לומר שכל עוד שלא נחרב נמשיך המנהג, וגם בזה יש חולקים, אך במקומות שנחרבו ובמקומות החדשים פשיטא שלא חל ע"ז דין אתריה דמר"ן.

ובנוסף לכך בעצם הסברא דחייבים לקבל דברי מר"ן מצד אתריה דמר"ן יעוין בשורש רביעי מה שהרחבנו שאי"ז גדר קבלת מר"ן שקיבלנו מר"ן כמרא דאתרא דזה שייך ברב מסויים שקיבלנו כל פסקיו בכל התחומים, אבל קבלת מר"ן מכח תרי מגו תלת (רא"ש,

ר"ף, ורמב"ם) ע"כ אינו מענין זה, שהרי בהרבה מקומות כגון ספק ברכות להקל, ומנהג דלא כמר"ן לא קיבלנו, ואם הוי כמרא דאתרין לא שייך לחלק בזה. ע"ע שם.

שוב ראיתי שבספר ויען משה (השטות סימן א דף מ"ב) אשר כתב אודות עליית סומא לספר תורה: "ונ"ל בכמה עיירות ומדינות גדולות שמענו שמעם דנהגו להעלות סומא לקריאת ספר תורה זולת בית מדרשו של מרן הקדוש זיע"א משום כבודו של מר"ן ז"ל", הרי דגם בצפת גופיה לא חשו לסברא זו באתריה דמר"ן רק בבית מדרשו משום כבודו נהגו כדבריו (וכדמבואר ברשב"א שזהו מדין אתריה דרב שבמקומו של ר"א היו כורתיים וכו').

וכן מוכח מדברי הגינת וורדים חיו"ד כלל ג' ס"ט שדן על ירושלים גופא ובזה כתב שכל קהל בפנ"ע נוהג. וכן דן באריכות בארץ חיים (שם) שיש הרבה מנהגים שנוהגים בקהילות אשכנז דלא כהספרדים בארץ ישראל כברכת הלל בר"ח ועוד שאפילו בזה שהעיד מר"ן שזהו מנהג ארץ ישראל וגלילותיה מ"מ כ"ז לגבי קהילות אהל קהילה אחרת לא משועבדים למנהג ההוא, והסביר הארץ חיים שם ע"פ הנ"ל שכל קהילה בפנ"ע היא. וכן בספר שמח נפש (מערכת ס' דף ס"ז) כתב דמנהג דלא כמר"ן בירושלים גופא, וכן בספר נהר מצרים (דף ט) וז"ל והכי חזינא בבואי

לכאן לשרת בקדש שעולה סומא לס"ת ועולים גם אנשים נבוני מדע והוא כמנהג ירושלים ת"ו שלא קיבלו עליהם בזה סברת מר"ן ז"ל שרבים חילקו על מר"ן בדין זה ורבני ירושלים ת"ו אינהגו גופייהו עבדו עובדא דלא כמר"ן ז"ל וחלילה אין להרהר על המנהג כי יש לו סמוכין גדולים ע"כ.

וכמו"כ לענין ברכה לאחר הטבילה אשר פסק השו"ע ביו"ד סי' ר' שתברכנה קודם הטבילה ומנהג ארץ ישראל וצפת בכללו לא כך כמש"כ בארץ חיים, ובנתיבי עם יו"ד (סי' ד') ועוד. ועוד דוגמאות רבות כהנה וכהנה מעיד כמאה עדים שלא שייך סברא זו דאתריה דמר"ן שנבטל עי"ז מנהגים קדומים. ע' בכף החיים סי' תר"צ ס"ק קכ"ד וז"ל אמנם כבר כתבנו לעיל סי' תס"ח דעתה נתרבו אוכלוסין בירושלים ת"ו מטעמים שונים וכל קהל וקהל עושה כמנהגו ויש להם על מה שיסמוכו יע"ש. עכ"ל (ובסי' תס"ח ס"ק ס"ה האריך עוד מכמה פוסקים ובכללם הגינת וורדים שס"ל הכי).

והנה מה שהביא הגאון יבי"א שליט"א בכמה דוכתי מדברי המהר"י פראג' והוכיח מדבריו שחייבים לציית לדברי מר"ן כמאריה דאתרין לא הבנתי מה הראיה מדבריו שהמעין שם יראה שדן במהר"י פראג' במה שפליגי הפוסקים מה נחשב כעירוב האם ט"ז אמה או ששים רבוא וכתב דכיון דאיכא

פלוגתא דרבוותא אזלינן לחומרא כדעת מר"ן בזה, וע"ז הוסיף "דע שזהו במקום שאין להם מארי דאתרא רב שנהגו לסמוך עליו בכל מה שפוסק בדיני התורה אבל באתרא שיש להם רב מארי דאתרא ולמדום תורה שנהגו לסמוך עליו בדיני התורה בקוליה ובחומריה דברי אותו הרב שקבלו עליהם הוקבעו עליהם בחובה כאילו הם דברו הלכה למשה מסיני". נמצא דמהר"י פראג"י בא ללמדנו שאדרכה במקום שיש רב לא אזלינן בתר פסק מר"ן ולא איירי כלל בהא דמר"ן נחשב כמארה דאתרין, וגם שאר המקומות שהביא ביבי"א שמר"ן המארי דאתרין הרחבנו לקמן שהכוונה שקיבלנו דעת מרן השו"ע ולא כפשוטו דהוא מארי דאתרין דא"כ היאך בהרבה דוכתי לא הלכנו בעקבותיו.

ובשו"ת ישמח לב (אבהע"ז סי' ד') הביא שבעל האמרי בינה (הג"ר מאיר אוירעבאך זצ"ל) צוות שגם הוא בזה כאיש ספרדי שנוהג כמותם אמנם כבר ידוע מה שפליגי באחרונים שאם בתחלה נתערב בקהילה ושוב נתייסדה קהילתו במקו"א האם רשאי לחזור למנהגו הקודם וע' בזה בשו"ת מהרשד"ם יו"ד סי' מ"ב שלימד זכות על החוזרים לקהילתם ויש שכתבו שזה היה טעמו של האמרי בינה. כ"ז שייך היכא שבאמת בא כיחיד ונתבטל ואז רשאי לחזור לקהילתו קודמת כדכתב המהרשד"ם (שם) שעד עכשיו היה

כאנוס משא"כ אם בתחלה בא והיה בו קהילה הנוהגת כדבריו לאו כל כמיניה לשנות מנהגו הראשון וכ"כ בהדיא בגינת ורדים כלל ג' ס"ה. ובשו"ת שרידי אש (יו"ד סי' י"א) נסתפק בזה. ובפר"ח סי' תצ"ו, ובחת"ס ח"ו ס"א וע"ע בהשמטות סי' קפ"ט ובח"א סי' ט"ו וט"ז מבואר שאפשר לשנות מקהילה לקהילה. וכבר הבאנו לעיל הפוסקים בזמננו דלא כהפר"ח וחת"ס בזה אלא יש להמשיך המנהג הקדום כפי שהיה אז.

העולה מזה:

א. מי שעקר מקומו ע"ד להשתקע במקום אחר נותנין עליו חומרי וקולי המקום שהלך לשם.

ב. אם נתייסד קהל, נוהגים כמנהגם ולא מתבטלים לקהל הנמצא שם.

ג. קהל מיקרי כל מקום שיש בו מנין.

ד. ארץ ישראל אינה נחשבת בימנו כאתריה דמרן שכולם נגזרים בתריה.

ה. מי שנשתקע במקום אחד ונהג כחומרי וקולי אותו המקום ושוב נתייסדה קהילתו המקורית במקום אחר אפליגו האחרונים אם רשאי לחזור לקהילתו [וי"א שאפילו היה מקהל אחד יכול לעקור מקומו לקהל אחר].

ו. בחו"ל לכו"ע נוהג כמנהגו הקדום ובזה לית מאן דפליג.

שורש הרביעי

ובו יבואר הגדרת קבלת פסקי מר"ן השו"ע

וגרסינן במס' חולין (נג:) דההוא שירפתא דספק דרוסית דאתא לקמיה דרב שדרינהו לקמיה דשמואל אתריה דשמואל הוה ופרש"י לא אורח ארעא לארורי קמיה באתריה בדבר שהן שוין בו אבל אי הוו פליגי בה לא היה משדר להו קמיה להפסיד ממון ישראל בכל מקום שיש נדנוד חטא אין חולקין כבוד לרב כך שמעתי. ול"נ דה"ג אלא אתריה דשמואל הוה ומהכא לא תפשוט דהדר ביה רב דלאו אורח ארעא למישרי באתריה מילתא דאיהו אסר והכי אמרי בערובין דף צד. ורב אי ס"ל דאסר ל"ל אתריה דשמואל היה ע"כ ויש לעיין בביאור המושג מרא דאתרא מדין מה מחייב ההולכין אחריו ליזיל בתריה האם מדיני כבוד הרב צייתין או דילמא כקיבלו עליה רב פלוני לכל מילי כההיא דמצינו שהורה להיתר אינו רשאי לאסור.

ובריב"ש (סימן שע"ט בד"ה ומה שאמרו) מבואר שזה משום "שקיבל דעתו" פסק זה הכי נמי במושג קבלת רב הוי כקיבל עליה. והנה נשאל להרשב"א (בתשובה ח"א ס' רנ"ג) אודות מחלוקת בין גדולי ישראל אשר אחד אוסר ואחד מתיר היאך נכריע ביניהם והשיב בתוך דבריו וז"ל אבל אם היה

ידוע שקיבלנו הוראת מר"ן השו"ע אפילו כנגד אלף פוסקים כדאיתא בספר משפט צדקה ליעקב (ח"ב ס' ה') ומראנ"ח (ס' ק"ט) ועוד. אכן יש לדון בקבלה זו האם זה כקבלת רב ומרא דאתרא המחייב אותנו ליזל בתר כל פסקיו כדין רב שלא זזים מפסקיו ימין ושמאל או דילמא גדר הקבלה אינה מוחלטת ויש לדון בזה גופא א"כ לענין מה קיבלנו הוראת מר"ן.

ביאור מושג קבלת רב

כדי לבאר דבר זה עלינו להעמיק ביסוד המושג דמרא דאתרא: גרסינן במס' עבודה זרה (ז.) "היו שנים אחד מטמא ואחד מטהר אחד אוסר ואחד מתיר אם היה אחד מהם גדול מחבירו בחכמה ובמנין הלך אחריו ואם לאו הלך אחר המחמיר ריב"ק אומר בשל תורה הלך אחר המחמיר ובשל סופרים הלך אחר המיקל". והנה הראשונים האריכו בזה, וע' בספר גט פשוט (כללים כלל א') האם ריב"ק חולק גם על הרישא ואפ' על גדול בחכמה ובמנין קי"ל שבד"ת הלך אחר המחמיר ואכמ"ל. אבל לא נתפרש כאן ענין של קבלת רב שאם קיבל על עצמו פסקי רב אחד אפ' אם מיקל בד"ת רשאי ליזיל בתריה.

רב אחד במקומם ולמדם הן הולכין אחר דבריו.. והנה במקומו של ר"א כורתין עצים לעשות פחמין לעשות אזמל ולא מיחו בידם חכ' לפי שהן עושין כדברי רבם". ובסו"ד כתב ומיהו אם יש שם אחד חכם וראוי להוראה ורואה ראה לאסור מה שהם מתירין נוהג בו איסור שאין אלו כרבים ממש דבמקום רבם אלו יעשו שלא כדבריו יקלו בכבוד רבם עכ"ד.

ונראה בזה דהרשב"א ס"ל דכל גדר קבלת רבו היינו משום כבודו, דהנה בריש דבריו כתב אבל אם היה רב אחד במקומם ולמדם". וכע"ז כתב בשו"ת מהר"י פראג' סי' נ"ט שהנוטה מדברי המרא דאתרא הרי הוא כאילו זו מדברי תורה ומזלזל בכבוד רבים שלמדם תורה" והביא רא"י מהגמ' בשבת דבמקומו של ר' אליעזר היו כורתים עצים וצ"ב למה בעי הך תנא דלמדם. ונר' דס"ל להרשב"א דכל ענין שמקבלים דבריו היינו לכבודו כדמבואר בסוף דבריו דאצל הרי"ף והר"מ דנפטרו אין בזה כ"כ משום כבוד משמע דלעיל יש בזה משום כבוד ולכן שומעין לו. וכן ראיתי בשו"ת מהר"י בן לב (ח"א סי' ל"ה בד"ה אמנם) שהביא דברי הרשב"א וכתב דדוקא בימיהם כן מפני שכל עיר ועיר היה להם רב אחד שהיה מלמדם כדאמרי' בבל וכל פרוואה נהג כרב.. וכל עיר ועיר היו מחויבים בכבוד מלמדם אבל אנו בזמנים האלו כל הפוסקים והרבנים אשר מימהם אנו

שותים הם רבותינו ואנו מחויבים בשל תורה ללכת אחר המחמיר ויש בידי כמה ראיות עכ"ל. וכן כתבו המהרמב"ח בספרו גט פשוט (כלל א') ועוד.

אולם בשו"ת תשב"ץ (ח"ד טור ג' סי' ל"ה בד"ה ומ"מ) כתב דלגבי אלו הנוהגין כהרמב"ם "ועוד אפילו לא היה מי שמתיר בזה אלא הר"מ ז"ל אפילו היה הר"מ ז"ל כאחד משאר חכמי ישראל מאחר שהסכימו לדין על פיו הרי קיבלוהו לרב וצריכין לדון בכל ענין בין להחמיר בין להקל וכמו שאמרו רז"ל או כב"ה בקולהין וגינו את האוחז בשניהם אלא אחר רב אחד בן לחומרא בן לקולא ואין מי שימחה בידם כמו שאמרו במקומי של ר"א היו כורתין עצים בשבת וא"כ בנידון זה כיון שנהגו והסכימו לדון על פי הר"מ ז"ל ידונו על פיו אפילו לקולא ואין מי שיכול למחות בידם". והמבואר מדברי התשב"ץ שהבין מתוך דברי הגמ' דמקומו של ר"א שהדין דמרא דאתרא נהג גם לאחר מיתתו. משמע מדבריו שאפילו אחרי מיתתו של הרמב"ם כל שקיבלו עליהם כרב והנהיגו על פיו הוי כרבים לכל דבר ודלא כהרשב"א דאחר מיתה נשתנה הדין, וביאר הגמ' דבמקומו של ר"א שנהגו על פיו שהוא בגלל הכבוד שבו. ועוד למדנו חידוש נוסף מדברי התשב"ץ דאפילו אחד מסתם חכמי ישראל שראוי להוראה הולכים בתריה, ולא רק מחמת שהר"מ גדול בחכמה כמש"כ בריש דבריו, "ואפילו היה

הר"מ ז"ל כשאר חכמי ישראל" אלמא קבלת רב, הוא יתר חזק מהכללים אשר מבוארים במס' ע"ז דבשל תורה אחר המחמיר ובשל סופרים אחר המיקל שכ"ז הוא במקום שאין רב משא"כ אם יש רב רשאי ליזיל בתריה.

וע' בשו"ת אבקת רוכל (סי' ל"ב) דכתב דמאחר שבכל א"י וברוב גלילותיה נוהגים על פיו (הר"מ) וקיבלוהו עליהם לרבן למה יכפהו לזוז ממנו, וכ"כ בסי' ק"מ "אין לנו אלא דברי הר"מ שכן נהגו בכל מלכות מצרים וגלילותיה ואפי' שהיה חולקים עליו רבים כבר קיבלוהו עליהם". ומשמע דאפילו אחר מיתה.

והנה לפי דברי התשב"ץ הנ"ל יובן נמי דברי האבקת רוכל שכתב שכל ארץ ישראל וגלילותיה נוהגים ע"פ הרמב"ם והיינו בגדר רב שקיבלו על עצמם ואפי' לאחר מותו ודלא כהרשב"א דזה ענין רק של כבוד. וזה כפי מה שביארנו שגדר קבלת רב היינו הנהגת פסקיו בכל מילי כעין קבלו עליהם פסק זה ודנים על פיו בכל מילי.

גם בחזו"א (יו"ד סימן ק"נ אות א') מבואר שיש היתר בקבלת רב, וז"ל והנה רשאים להלוך אחר רבם אף להקל בשל תורה ואפי' החולקים עליו הם הרבים כל זמן שלא היה מושב ב"ד ודנו זה כנגד זה והכריעו את ההלכה והיינו דאמרו יבמות יד. "במקומו של ר"א היו כורתים עצים וכ' במקומו של

ריה"ג כו". הרי דקבלת הרב אינו חובה אלא היתר כשקיבלו על עצמם, ומהתשב"ץ משמע שזה כדי שלא יהיה גנאי שזה הולך לקולא. ומדברי החזו"א מבואר שיש היתר בקבלת רב אבל אינו חיוב, וגם לדברי התשב"ץ אי"ז אלא שלא יתפס בתר קולות אבל גם לדידיה אין בו חיוב קבלת רב. וכן מתבאר מתוס' רבינו אלחנן מס' ע"ז דף ז. ובריטב"א שם ואכמ"ל.

קבלת מר"ן כמרא דאתרא

ומעתה מאחר שהקדמנו ביאור מושג קבלת רב יש לדון האם קיבלנו דעת מר"ן כמרא דאתרא ואפילו לאחר מותו, בין להקל ובין להחמיר וכדרך שכתב האבקת רוכל שקיבלנו דעת הרמב"ם בא"י וגלילותיה.

ונראה בזה דחלוק גדר קבלת מר"ן מהנ"ל שהא שקיבלנו הוראות מר"ן אינו כדין רב ומרא דאתריה דניזיל בתר כל דבריו ימין ושמאל שהרי כבר ידוע בשער בת רבים שבכמה תחומים לא נוהגים ע"פ דבריו כלל כהא דקיי"ל ספק ברכות להקל, וי"א בערוה נמי אמרינן דספק לחומרא נגד מר"ן ואינ"ז מקצת דברים בלחוד ששייך לומר שקיבלנו אותו כרב ופוסק עלינו זולת זעיר מקומות, כדרך שכתב התשב"ץ (שם) שקיבלנו דעת הרמב"ם זולת קצת דברים ואחד מהם מורדת ומזה שחיישינן שלא כדבריו בכל מקרה של ספק ברכות כדמבואר בברכי יוסף (סימן

לא אזלינן בתר הוראת מר"ן דאין גדר הקבלה כדין קבלת רב שמקבלים דבריו, אלא החלטה לקבל הכרעותיו, אך בזה יש שיוור באיזה אופן ומקום מקבלים ההכרעה.

מנהג שהונהג אחרי קבלת פסקי מר"ן
וכתב עוד לפ"ז בשו"ת אול"צ ח"ב
 (שם ענף ג') לתימה היאך נוהגים דלא כמר"ן אם קיבלנו הכרעותיו וכתב לבאר בזה דכיון דמר"ן גופא בהקדמתו לב"י כתב דלא בא לבטל מנהגים ע"כ חזינן כוחו של מנהג. ואע"פ שרואים שגם מנהג שהונהג לאחר שבא השו"ע נמי אזלינן בתריה כדהוכיח שם עי"ש בארוכה לא מחלקים בין מנהג קודם או אחרי מר"ן וזה כוחו של מנהג.

ודבריו לענ"ד תמוהים טובא דהרי
 מר"ן בהקדמתו לא כתב כלל הנדון דאם נהגו להקל ימשיכו במנהגם, ואעתיק לשוננו "ובמקום שלא גילה דעתו שום אחד מן הג' עמודים הנזכרים נפסוק כדברי החכמים המפורסמים.. ואם בקצת ארצות נהגו איסור בקצת דברים אע"פ שאנו נכריע בהיפך יחזיקו במנהגם כי כבר קיבלו עליה דברי החכם האוסר ואסור להם לנהוג היתר כדא' בפרק מקום שנהגו (נב). הרי ברור מללו דרק מחמת שנהגו באיסור וקיבלו על עצמם דברי האוסר, הוי כשו"א חתיכה דאיסורא וכקבלה דאיסור דאינו איירי כלל לענין נהגו היתר רק בא למימר דהיכא דנהגו איסור כבר הוי בגדר

ד' אות נ') ובלב חיים ח"א (סימן ק') ארץ חיים (כללים כלל י') ועוד. ואילו במנהג לא אמרינן כך כדכתב הר' חיים פלאג' במשא חיים (מנהגים מערכת ב' אות כ"ה) ע"ש. והוכיח מזה בספר מאמר יעקב סימן כ' שאלים מנהג מקבלת פסקי מר"ן, וכן בערוה ובאבל לא קיבלנו הוראת מר"ן, ע' בשו"ת פני יצחק ח"ה (דף קע"ד וקפ"ה) הרי מוכח שלא נוהגים בקבלת מר"ן כקבלת מרא דאתריה. שהרי מר"ן גופיה בהקדמתו לב"י כתב שלא בא לפסוק במקום שיש מנהג, וכך נוהגים ואי נימא שקיבלנו מר"ן כמרא דאתרא וקיבלנו דעת מר"ן מצד הגברא היאך שייך לומר סב"ל נגדו הרי זה דומה למי שקיבל על עצמו רב להורות לו כל השאלות אך לא ציית ליה בתחומים מסויימים וברור שאינ"ז קבלת רב לכל דבר. וע"כ אינ"ז קשור לדברי הרשב"א ומהר"י פראגי, אבקת רוכל ועוד, וא"כ צ"ב בגדר קבלה זה שקיבלנו בדעת מר"ן.

דעת האור לציון בקבלת פסקי מר"ן
ובשו"ת אור לציון ח"ב (במבוא) גם
 כתב בפשיטות שאין גדר הוראת מר"ן קבלה מצד שקיבלנו סברת מר"ן לגמרי אלא שפוסקי הדור החליטו לקבל הכרעותיו ולכן אם הפוסקים שלאחר מכן מחליטים להיפך ומשנים המנהג. אזלינן בתר המנהג ולא בתר דברי מר"ן עי"ש, ומזה נובע כל החילוקי דינים שבמקום ברכות, ערוה ואבלות וכדומה

דברים שנהגו בהם איסור א"א רשאי להתירם לפניהם.

ברם ראיתי מעירים על עיקר יסודו של הגרב"צ זצ"ל שאפילו מנהג שהונהג אחר קבלת מר"ן יש בו כח, דאם כן מה דכתבו הפוסקים דאפילו אלף פוסקים החולקים על מר"ן לא נשמע להם, ואם כדבריו הרי כל האלף פוסקים הר"ה כמנהג ולמה לא ניזיל בתרייהו, אמנם לענ"ד לא דמי כלל, דשאני היכן שהדבר הוקבע בתור מנהג שנתפרסם אצל רבים ממה שיש מח' בין הפוסקים דאה"נ מצד ההכרעה נכריע כמר"ן משא"כ במנהג שכבר נתפרסם, גדול כוחו, ופשוט.

אמנם עדיין הדבר טעון בירור דהרי הרבה מנהגים נוהגים דלא כמר"ן ובמקום מנהג אזלינן נגד מר"ן כידוע, אם קיבלנו הוראותיו, היאך רשאים אנו לנהוג מקצת דברים דלא כהוראותיו, וצ"ב.

עוד בביאור קבלת פסקי מר"ן

ובאופן אחר נר' מבואר ממקצת פוסקים בגדר קבלת מר"ן דלא קיבלנו סברת מר"ן מצד הגברא אלא עיקר סיבת קבלת פסקי מר"ן נובע משום דרך פסקי היראותיו דתרי מגו תלת והוא דכששנים מג' עמודי ההוראה (רי"ף, רמב"ם, רא"ש) מסכימים לדעת אחת, הכי נקטינן. ועיין בכת"י מהרב ש. י. אבוטבול זצוק"ל (הובא בספר ונתן דויד מאמר תרי מגו תלת) שכ' "ומה"ט קבלו

דורות האחרונים פסק מר"ן אפילו נגד אלף פוסקים משום דאזיל בשיטת קדמונינו לפסוק כתרי מגו תלת עמודי ההוראה". הרי מבואר שזהו גדר הקבלה שקיבלנו על עצמינו. דבריו אפילו נגד אלף פוסקים אמנם ברור שאי"ז בגדר קבלת רב.

וע"פ הנ"ל יובנו הדברים היטב במה שנוהגים בספק ברכות להקל כנגד מר"ן דלא קיבלנו דבריו כרב וגם לא קיבלנו דבריו בהכרעת השיטות בכל מילי אלא שקיבלנו ע"פ רוב דברי מר"ן כיון דפוסק הוא ע"פ הכלל דתרי מגו תלת, אשר ע"כ נקטו ע"פ רוב כהוראותיו. אכן כ"ז היכא שצריכים לפסק משא"כ היכא שיש לנו כבר מנהג בזה או שיש לנו חששות כגון בברכות ובערוה לא אזלינן בתריה. ועיין בספר ונתן דויד שם בכת"י מהגר. מ. אלבאז וז"ל מ"מ לענין מנהג לה' טריפות ולענין תקנות הירושה ואיזה פרטים אחרים נהגו בכל ערי המערב לילך אחר המנהג והתקנה שנהגו ותקנו הרבנים המפורסמים המגורשים מקאשטיליא זיע"א קיבלו גם איזה תקנות שתיקנו רבני הדורות הבאים אחריהם וכל ארצות המערב קיימו וקיבלו עליהם ועל זרעם להיות מתנהגים על פיהם ומהם אין לנטות ימין ושמאל". הרי לן דגם אם קיבלנו הוראת מר"ן ביחד עם זה היה עוד פרטי הלכות בתחומים שונים שהיה לנו קבלות היאך לפסוק. ואפילו שקבלת מר"ן היינו בגדר קבלה וודאית

היינו דוקא לענין כללי פסקיו ולא לכל מילי.

ובהא אנהר לן מה שמצינו בפוסקים שדנו אם קיבלנו הוראת מר"ן בכל ספריו בכס"מ ובבדק הבית וכו'... ולכאור' אם קבילנו דבריו כמרא דאתרא היינו מצד הגברא מה שייך לחלק בהא, ולהנ"ל הדברים מיישבים.

ומיישב בזה קושיית האורל"צ שם היאך נוהגים דלא כדבריו בכמה דוכתי, דהא דקיבלנו הוראותיו אינן אלא בגדר הנהגה בכלליו אבל לא בכל פסק הוראותיו וממילא היכא שכבר הוברר לנו ההלכה ע"י המנהג (ע' לקמן לענין מנהג מבטל הלכה) לא אזלינן בתר פסקיו בשו"ע. ודו"ק.

ובשו"ת ויאמר יצחק (ה"ב ליקוטים דף ר"י) כתב בדבר שבערוה אין בידינו להקל, וכן שקבלנו דבריו רק לגבי הב"י ושו"ע, ועוד שנקטינן כמור"ם במקום שמר"ן לא גילה דעתו הלכה כ"א בתרא, מ"מ אם מור"ם מכריע כ"א קמא כוותיה אזל, סתם ויש תמיד הלכה כסתם אפילו כשמור"ם מכריע כהיש. היכא שג' עמודי ההוראה נגד מר"ן לא אזלינן כוותיה ע"כ. והנה לכאור' דבריו צ"ב דמר"ן גופיה ס"ל לכללא דתרי מגו תלת ואם לא נקט כוותיה מהיכ"ת שנוכל אנן לפסוק כעמודי ההוראה. והאיך יותר אלים ממר"ן גופיה דאפי' אם בשו"ע פוסק דלא כעמודי ההוראה לא אזלינן בתריה ונראה מזה כדברינו

דכיון דבסיס הקבלה היתה ע"פ מה שנקט כהך כלל דתרי מגו תלת שהיה מנהג מושרש כבר קודם שבאו פסקי מר"ן למרוקו כדאיתא בספר ונתן דוד (במאמר תרי מגו תלת) שכבר הושרש כלל זה ע"י מהר"י בי רב רבו של מר"ן, ע"כ היכא כללי הפסק נוגד לדבריו נקטינן בתר כללי הפסק, ולא בתר הוראותיו.

וכן יש להביא ראי' מדברי החיד"א בברכ"י (ס' תקפו) א', שדן במה שפסק מר"ן לתקוע בשופר של איל, וברמב"ם כתב שזה לעיכובא. וכתב החיד"א דבמקום שקיבלו הוראות הרמב"ם, כתב מור"ר הנחפה בכסף שאין לברך על שופר אחר. ופקפק ע"ז דמאחר שיש מאן דמפרש, דכוונת הרמב"ם דשאר שופרים כשרים, אע"פ שפירוש מרן ודעימיה שצריך של איל דוקא נכון. מכ"מ כיון שיש להסתפק קצת שדעת הר"מ כן אינו בכלל קבלתם לסמוך על הרמב"ם.

והנה אם קבלת הרמב"ם היינו כמרא דאתריה, הרי אם נסבור שכן כוונתו, למה לא נקבל פסקו בהחלט. וע"כ צ"ל דרק קיבלו הדברים המפורשים בהדיא שלית מאן דפליג עליה, וכפי שכתב החיד"א לשיטתו בחיים שאל הו"ד בבקש שלמה (דף לו:) שלא קיבלנו דעת מר"ן כשדעתו אינה ברורה. וא"כ ממה שמרן היביע אומר דייק גופא מהחיד"א שמר"ן הוא המרא דאתרין, יש לפרוך גופא, שדוקא החיד"א לשיטתו לא ס"ל

כן. ממה שמבואר שרק קיבלנו הדעת הברור של מר"ן או הרמב"ם, והיינו שכך גדר הקבלה, דאם קיבלנו מדין הגברא, הא אם הפירוש בדבריו מסתבר, כך קיבלנו ומאי איכפ"ל שיש דעת המיעוט שפ' אחרת. אבל לפי הנ"ל שגדר הקבלה מעיקרא שקיבלנו רק הדברים המפורשים אתי שפיר. ודו"ק.

ונראה פשוט לפי"ז שמה שמבואר בספרי האחרונים על תוקף קבלת מר"ן, עי' בזה בשו"ת פרח מטה אהרן (ח"ב סי' ל"ג). ובשו"ת שני ישראל (דף ז') כתב "אנן בני ארץ ישראל קיבלנו הוראת מר"ן ז"ל ואחר דבריו לא נטה ימין

ושמאל כמו שכתבו גדולי האחרונים". הרי ברור שאין כוונתו שבכל מקצועות התורה קיבלנו דבריו וכדין רב ומרא דאתרא, וכפי מה שכתב המחבר גופיה זצ"ל בקול אליהו ח"ב (סימן כ"ח) כתב שיכולות נשים לברך על מצות עשה שהזמן גרמא נגד דעת מרן (בעיר ירושלים עצמה).

ודון מיניה לשאר הפוסקים שג"כ כתבו בסגנון זה שקיבלנו הוראת מר"ן ולא נזוז מדבריו ימין ושמאל שכ"ז כאמור במקומות שקיבלו הכרעותיו וכביאורו של האורל"צ או כפי הנ"ל ודו"ק.

שורש החמישי

ובו יבואר שינוי מנהגים בנוסחאות התפלה מספרדים לעדות המזרח ומספרדים לאשכנז. כבר דנו הפוסקים בארוכה בשינוי מנהגי תפלה מאשכנז לספרד, וכן להיפך, ויש לדון האם הדברים אמורים גם בשינוי נוסחאות שמצינו בין נוסח הספרדים שנהגו במערב הפנימי, ובשאר ארצות המערב אשר בעיקר מבוססים על סידורי ליורנו – תפלת החדש, בית עובד, וכו' אשר יש בהם שינויים רבים ביניהם לבין סידורי עדות המזרח (תפלת ישראל וכדומה), וכן יש לדון האם כל דקדוקי נוסחאות התפלה שנהגו מתוך הסידור דין מנהג עליהם שלא לשנותם כלל ושייך עליהם דין "אל תטוש תורת אמך".

בקרוב ארצות המערב ועל פיהם התפללו כל ק"ק המערביים במשך הדורות עד היום הזה ממש.

לעומתם, בארצות המזרח אשר במקור הקדום גם היה מאד קרוב לנוסח הנ"ל, גם הושפעו רבות ממחזורי ארם צובא אשר יש שינויים רבים בינו לבין נוסח התפלה הספרדים, אמנם השפעתם של חכמי הקבלה בארצות המזרח שינה הרבה בנוסחאות התפלה, ובפרט ע"י רשכבה"ג הבן איש חי זי"ע אשר בהופעת סידור תפלת ישראל (לר' צאלה ב"ר יעקב מנצור) התקבל בקרב כל בני בבל, ובארצות הסמוכות לו וכן בהופעת הסידורים בהשתדלות הג"ר עזרא דנגור זצ"ל שגם נמשך ע"פ שינויי נוסחאות של הבן איש חי.

ומעתה יש לדון האם שינוי בדקדוקי התפלה בין שני נוסחאות אלו דינם כמנהג ושייך בכל שינוי נוסח "אל

מקור נוסח התפלה בארצות המערב
ובהקדם הדברים, יש להציג בקצרה, לבירור הענין, מקור התפשטות נוסחי התפלה בכלל ונוסח התפלה שהתפשט במערב הפנימי בפרט, וחילוקו מנוסחאות אחרים. הנה נוסחאות התפלה המקוריים נחלקו בעיקר לשנים, (א) נוסח ארץ ישראל. (ב) נוסח בבל. כל הסידורים הנמצאים לפנינו מושתתים בעיקר על נוסח בבל, ורבים מן הראשונים נמשכו אחריו ובכללם סידור רב עמרם גאון, אבודרהם וכו' ומיניה נמשכו לארצות שבהם גורשו הספרדים, בעיקר הקאשטיילאים, לארצות המערב מרוקו, לוב, תונסיה, טורקיה, יוון, וכו' (ע' בנהג בחכמה (דף ר"מ) שכתב שרובם ככולם מהמנהגים מיוסדים על האבודרהם), וכן בהוצאת סידורי ליורנו [תפלת החדש, בית עובד, זכור לאברהם] שנוסחת תפילתם גם הושתת על מנהג הספרדים המקוריים, נתקבלו

תטוש" וכמו שמצינו שדנו הפוסקים בשינויי נוסח התפלה בין אשכנז לספרד, אם ה"ה בזה.

דברי הפוסקים בשינוי מנהגי תפילה

איתא בירושלמי (ערובין פ"ג הל' ט') אע"פ ששלחנו לכם סדר התפלות אל תשנו ממנהג אבותיכם (ע' בקרבן העדה שם שגרס סדר המועדות). ובמג"א הביא הירושלמי להלכה בסימן ס"ח, וכ"כ בשם ספר חסידים. ובשו"ת מהרשד"ם (סי' ל"ה) נשאל אודות קהל שסדר תפלתם כפי מנהג אבותיהם ולפי אורך הזמן באו למלכות תורג'מה ומתפללים לפי נוסח תפילתם האם עליהם לשנות נוסח תפילתם למלכות תורג'מה או להשאר במנהג אבותיהם שכמעט כולם עושים כנוסח ספרד וכל ק"ק גלאברייא ופרובינצא וסיציליא כולם הניחו מנהגם ונמשכו אחר מנהג ספרד שתפילתם צחה ומתוקה וכו', לא נשאר כ"א ק"ק אשכנז שלא שינו מנהגם, והשיב שלא מצאנו שיש להחזיק במנהג אבותיו משום אל תטוש תורת אמך אלא בדבר שיש בו נדנוד איסור, וכל כה"ג שאין שום צד איסור פשיטא דלא שייך אל תטוש, ולכן מצוה להחזיק מנהג ספרד שהיא היותר צחה וברורה. והקשו האחרונים ע"ד המהרשד"ם מהירושלמי שכתוב לא לשנות מנוסח אבותיהם, והביאו המג"א להלכה, וצ"ב.

הנה כבר נתחבטו הפוסקים בנוסח

המכונה "ספרד" אשר התחילו החסידים להתפלל בו בעקבות הבעש"ט זי"ע והאם יש איסור שינוי הנוסח מאשכנז לספרד משום אל תטוש, ובשו"ת חת"ס (או"ח סי' ט"ו) כתב דמה שראה רבותיו ההפלאה והגר"נ אדלר ששינו נוסחתם היינו דוקא הם שידעו שורש נשמתם. ובשער הכוונות (דף נ') מבואר שיש י"ב חלונות כנגד י"ב שבטים "וצריך שער מיוחד לכל שבט ושבט ושכפי שורש ומקור הנשמות השבט ההוא כן צריך להיות סדר תפלתו, ולכן ראוי לכל אחד ואחד להחזיק במנהג סדר תפלתו כמנהג אבותיו לפי שאינו יודע מאיזה שבט הוא וכיון שאבותיו החזיקו במנהג אם יבא עתה לבטלו אין תפלתו עולה למעלה אם לא בדרך הסדר ההוא" אלמא אין לשנות מסדר נוסח אחד, ושאני גדולים הנ"ל דיצעו שורש נשמתם. ובשו"ת דברי חיים (או"ח סי' ח') חלק על דברי החת"ס וכתב שנוסח ספרד שתיקן האריז"ל שהיה הכולל לכולם וכל הנוסחאות כלולים בתוכם, וכן כתב בשו"ת מנחת אלעזר סי' י"א אלא שנדחק ליישב דמכ"מ למה אין בו משום שינוי מנהג ולתא דאל תטוש תורת אמך וכתב דע"כ היכא שהדבר מפורסם מחמת שינוי מצב ואין בו מקור בתלמוד מותר לשנות, וכעין דברי הב"י שביטל דין הנחת תפילין בחוה"מ כשנתגלה הזוהר. ברם בשו"ת מהר"ם שי"ק (או"ח סי' מ"ג) העיר לנכון שמרהיטת דברי האריז"ל משמע

אלא בגוף סדר התפילה. וכן נר' פשוט שמה שכתב בשער הכוונות שיש י"ב חלונות כנגד י"ב שבטים וכ"א יש לו נוסח התפלה שלו, אין הכוונה על שינויי הנוסח בין מנהג הספרדים לעדות המזרח אשר ביסודם מאותו מקור אלא בין אשכנזים וספרדים לנוסח תימן (המבוסס בעיקר על נוסח הרמב"ם ששונה לגמרי מהנוסח שלנו).

וראיתי מי שהעיר דלפי דברי השער הכוונות שביאר שכ"א יחזיק במנהג אבותיו, ומי שבא לבטלו אין תפילתו עולה למעלה אם לא בדרך סדר ההוא, ממילא מי שבא לשנות מנוסח הספרדים (ליוורנו) לנוסחאות אחרים למרות שהם בנוסח הספרדים יש חשש שאינו יוצא בתפלתו.

אכן רוב שינוי הנוסחאות אשר דנו בו הפוסקים בין נוסח עדות המזרח לספרדים אינם בדברים המהותיים המעכבים, אלא בשינוי תיבות וניקוד זעיר פה וזעיר שם, הכל לגופו של ענין, וא"כ היה נראה שבזה אין בו משום שינוי נוסח אבותיו מדין אל תטוש תורת אמך וכמו שכתב המהרשד"ם.

האם שייך לקבוע מנהג במה שהתפללו אבותינו מתוך סידור מסויים

ונראה, דמלבד דברי המהרשד"ם אין לקבוע מנהג בכלל שינוי הנוסחאות אשר נמצאים בתוך הסידורים לעומת סידורי נוסחאות בעדות המזרח דגם אבותינו שאמרו בביטוי ובהיגוי נוסח

כהחת"ס שלכ"א ראוי להחזיק במנהג אבותיו ומי שיבוא לבטלו אין תפלתו עולה למעלה אם לא בדרך הסדר ההוא. משמע שבכל אופן אין לשנות הנוסח. כלל העולה מדבריהם דמנוסח ספרד לאשכנזי לכו"ע אין לשנות אלא שמאשכנזי לספרד י"א דבנוסח זה שכולל הכל רשאי. ובשו"ת אגרו"מ (או"ח ב' סי' כ"ד) צידד כדברי החת"ס והוסיף שאף מספרד לאשכנזי רשאי "לשנות" כיון שאבותיו ששינו מאשכנזי המקורי עשו שלא כדין אבל גם איהו מודה שבלא"ה אין לשנות. ולכאור' מבואר מכ"ז דלא כהמהרשד"ם דכתב שאין איסור בשינוי נוסח משום מנהג אבותיכם, ומשער הכוונות, ודברי הפוסקים הנ"ל מבואר לא כן.

ואפשר דלא פליגי המהרשד"ם כלל על דברי הפוסקים הנ"ל, ולא איירי בשינוי נוסח מאשכנזי לספרד אלא הבאים מקלאברייא, פרוכנציא, וסיציליה ששינו מנהגם ואינם שינויים יסודיים אלא בדקדוק הלשון שבזה נוסח ספרד הוא הלשון היותר צח וברור, אבל בדברים שהם בעיקר נוסח הברכה ושינויים עיקריים (כנוסח אשכנזי לספרדים) בזה גם המהרשד"ם מודה שאין לשנות ובהא לא איירי כלל. אבל אה"נ בשינויים מהותיים בין אשכנזי לספרד לא שיבא כלל שינוי מנהגם. ואפשר שכן כוונת הירושלמי דאין לשנות מסדר התפלה דלא איירי כלל בפרטי דקדוקי הנוסח ושינוי תיבות

נקבע אא"כ הוי דבר מפורסם ועל פי חכמים כמש"כ בחזו"א או"ח סי' ל"ט ובכה"ח סימן י"ד (ס"ק י"ד). וכע"ז כתב הב"ח סי' מ"ו אודות ברכת הנותן לעיף כח, ומגביה שפלים דלא נזכר בתלמוד מיהו יש ראשונים הנוקטים הכי וכתב "דהמנהג פשוט מקדמונינו לאומרה ואין רשות לשום גדול בדורו לגעור בשום אדם שלא לאומרה, כ"ש שאין לשנות הסידורים וכו' ומי שעבר והסירם עתיד ליתן את הדין" וסיים דמ"מ רשאי שלא לאומרה רק אין להורות כן לאחרים. משמע שאין בזה תורת מנהג דהרי לא כתב שיש להחזיק במנהג אבותיו אלא שאין רשות לשנותם משום לעז על קדמונינו ובוודאי יש להם מקור לדבריהם.

סמכות הרב בית עובד על נוסח התפלה בסידור

ובכלל הדברים יש להעיר בזה שכל נוסחי התפלות בתוך סידורי בית עובד נראה דלא הוסמכו ע"י הרב בית עובד בעצמו. ויש הרבה מקומות שמצינו שם שס"ל לא לומר פסוקים ותחינות ואעפ"כ נדפס בגוף הסידור. לדוגמא בהל' נפילת אפים אות ד' שכתב דלא יאמר פסוק ויאמר דוד אל גד (בשם גורי האריז"ל) ואעפ"כ בגוף הספר מודפס הפסוק בלא הערה כלל, ועי' שם שכתב דנכון לא לומר תחינות בשני וחמישי ואעפ"כ נדפסו בסידורים, ובדינים המחודשים בתחילת התפלה אות ג' כתב שלא לומר "ותתפלל חנה" לפני ברכות

מסוים אינו מצד המנהג המפורסם שכן הנכון והמקובל אלא מחמת שכן היה נמצא לפניהם סידורים הנ"ל התפללו בהם אגב שיטפא, ופשוט שאין לקבוע בזה משום מנהג האבות. וכעין זה מצאתי בשו"ת משנה הלכות (חלק י"א סי' ע"ט ד"ה לעשות רצונו) בשינוי מאמירת "גשם" מקמץ לסגול "ואין בזה ח"ו משום שינוי מנהג אבותיו הגם שאבותיו אמרו גשם בקמץ כיון שברוב סידורים הקדמונים ורובם ככולם כתוב בסגול וגם אבותיהם שאמרו גשם בקמץ לא אמרו כן מצד דיוק ובירור שלא מצינו מהם שביררו כן לומר דוקא בקמץ א"כ י"ל שמחמת פשיטות הענין או שכן נהגו אנשי מקומו ולכן נהג ג"כ לומר גשם בקמץ. עכ"פ כל שלא מצינו בירור גמור שביררו אבותיו לומר דוקא בקמץ אמרינן סירכא נקט ע"כ.

מה שמורגל מפני ההמון אין לשנות
ובשו"ת אבקת רוכל סי' כ"ח כתב
לשנות נוסח אמירת "אנא בשם" ביו"כ
דמאחר שגירסת הספרדים לומר "אנא
ה" נכונה היא ע"פ הספרים המדויקים
יש לתקנו. ובשו"ת יוסף אומץ להחיד"א
(סי' י) כתב דמ"מ בתיבות התדירות
והמורגלות בפי כל המון ישראל שלא
יודעים איך לקרות בזה מזלזלים
ברבותיהם ופערו פיהם בחכמים שטעו,
וראוי להשתיקם ע"כ. הרי דגם החיד"א
לא בא בטענות של מנהג אבותיהם אלא
בטענה שזה זלזול כלפי אבותיהם אבל
משום מנהג אבותיהם ליכא, ואין מנהג

השחר ואעפ"כ בנוסח הסידורים מופיע ברכת התורה אחרי הבקשות. וכ"ש במקומות של שינוי נוסחאות שלא משנים תוכן העיקרי שלא הניף הבית עובד ידו על נוסחאות הסידור בפרט. וקרוב לומר שמאחר שנוסח הסידור הנדפס בתוך הבית עובד הוא הנוסח המקובל אצל הספרדים, הדפיס הלכותיו שם, ולא שכתב כל הסידור מרישא ועד גמירא, עם כל הדקדוקים הקלים. ונמצא מזה דאין לנו הסכמת הרב בית עובד על נוסח התפילה שלפנינו. וכן היה לפנינו בישראל, דמצינו ביעב"ץ במגילת ספר שלו אשר התמרמר על מה שהדפיס פירושו בתוך סידור הרז"ה בית תפלה ואחרי שגילה כל השיבושים בהם הדפיס ספר לוח אר"ש הסותר כל דברי המדקדק, וכן שמעתי אודות סידור ר' הירץ - טיהנגן שנת ש"כ שקרוב לומר שהרבה מנוסחאות הנמצאים שם אינם תואמים כלל לשיטתו רק מחמת שינוי הסידור שהיה לו הוקבעו דבריו בהלכות בתוך הספר ואשר ע"כ נראה דאין בזה דין נוסח שהוקבע בבירור ע"י גדולי הדורות ויש לברר כל גירסא בפנ"ע.

ולפי"ז נראה דלא שייך תורת מנהג בנוסחאות. אכן יש להבהיר שכל דברינו הנ"ל אמורים לגבי עיקר גדר מנהג אבות שיש בו משום אל תטוש תורת אמך אשר מוטל על הבנים לקיים מנהג אבותם, אבל לענין שינוי נוסחאות התפלה ע"פ כלל הדקדוק לא איירינן

ביה כלל, וכבר עמדו גדולי הדור על המשמר במשך כל הדורות בשינויי נוסחאות התפילה המורגלות בפי כל, עי' בשו"ת יוסף אומץ סי' י', והב"ח סי' מ"ו והבאנו קיצור דבריהם לעיל, וכן כתב בשערי אפרים שער ג' סעיף י"ד דמחמת כללי הדקדוקים לא ישתנה הקבלה וגם יש לו לתלות כי לא נכון עמו מחמת קוצר דעתו. וכן כתב רשכבה"ג הבן איש חי בשו"ת רב פעלים ח"ג סי' ג' דאין לשנות נקודות התיבות התדירות והמורגלות בפי המון עם ישראל, ומטבע ברכות ותפלות מחמת מה שנראה להם עפ"י חכמת הדקדוק. וביעב"ץ בסידורו לוח אר"ש (עמוד ט') כתב וז"ל כי המסורת הוא השורש הנכון בכל דבר נדרש הקבלה תעזור עצמה ותעיר אוזן למלמדים זכות עליה, ידיהם בל ירפו, כל מבקשיה לא ייעפו, וכן לא נבהל ברוחינו להשליך אחר גווינו הנוסחאות העתיקות הנמסרות בידינו מאבותינו, מחמת חוסר דעתינו וחוסר שכלינו אבל עלינו לתרצם בכל מאמצי כוחנו. ולכן מצאנו לנכון במקומות רבים לכלול כמה מנוסחאות התפלה שהורגלו בהם אבותינו מימי קדם, ולמרות שא"א לכנותם "מנהג אבות" כמבואר אמנם לא נפיק מידי נוסחאות המקובלות בפי הכל, ורבים מקדושי עליון במשך כל הדורות התפללו בנוסחאות אלו, ובמקום שאינו טעות המדפיס או טעות הסידורים אלא יש בו מקור בפוסקים,

ברור שאין לנו רשות לשנותם כ"ש במקום ששינוי הגירסאות שנוי במחלוקת.

וכן שמעתי ממרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל לגבי ברכת מינים דהגם שאין לו בית אב בדברי השו"ע והראשונים, אבל בדברי כמה מהפוסקים נזכר גירסא זו, ברור שאין לשנות גירסא זו.

כלל העולה:

שינויי נוסחאות התפלה בין הספרדים לעדות המזרח בדרך כלל אין בו משום "אל תטוש תורת אמך". אבל עדיין אין לשנותם היכן שיש לנוסח מקור, ויש למשכן עצמנו לקיום הנוסחאות המרוגלות בפי כולם, ולא לשנותם, וכפי שכתבו החיד"א, הבא"ח, היעב"ץ, והב"ח, ואפי' נוסח שהוא היפך הש"ס וראשונים אם יש בו מקור בפוסקים, אין לשנותו, וכן פסק מרן הגרי"ש אלישיב זצ"ל.

אשר ע"כ מצאנו לנכון להעתיק במקומות מספר כמה משינויי הנוסחאות המורגלות בקרב המערב הפנימי שנתפשט בעיקר עפ"י סידורי תפלת החדש ובית עובד, ובמקום שידינו יד כהה הגיע הבאנו סמוכין לנוסח, לבסס שאין לשלוח יד כלל בנוסחאות העתיקים.

אבל לעצם הנידון האם מבני המערב הפנימי רשאי להתפלל בסידור מנוסח

שורש השישי

קיום מנהגי אבות בארץ ישראל לעדות הבאים מחו"ל

כבר ביארנו באריכות בשורש השלישי שקהילה שהלכה ממקום למקום נוהגת כמנהגה בין להומרא ובין לקולא, שורש זה בא לבאר שכך היתה שיטת הפוסקים במשך הדורות, ומוצאנו בזה שכבר היה שאלה זו לעולמים בין מרן הב"י להמב"ט כשעלו לארץ ישראל.

שבאים בטלים לגבייהו ואינו ניעור שוב להצטרף אליהם ע"ש.

ובשו"ת ישמח לב (גאגין) אבה"ע ס' ד' למד מדברי האבקה רוכל האלו שהאשכנזים שבאו לעיה"ק ירושל"ו כבר עזבו קבלתם מאז בעריהם ונסתופף בצל כנפי הוראותיו של מר"ן ז"ל מארי דביתא.

ברם, מצינו במשך הדורות הרבה מקומות שהיו שתי קהילות בעיר אחת, ושניהם נוהגות כמנהגם אין פוצה פה ומצפצף, הא לך מעיר ירושלים עצמה שדיבר בו הישמח לב שלא קיבלו דבריו וצוות ע"ז מהר"מ אורבאך זצ"ל אך לא קבלו כדבריו אמנם האשכנזים נהגו בשחיטתם כמנהגם. ובתשובות האחרונים מלא מראיות שמאז ומתמיד היו שתי קהילות בעריהם. ע' בשו"ת המבי"ט ח"ג ס' צו, וח"א ס' צו שהיה הסכמות ומנהגים לק"ק האשכנזים בצפת לבד מקהילות הספרדים. ובמהרשד"ם יו"ד ס' מ' ובפנים מאירות ח"ב ס' קלג במקום שיש ספרדים

דברי מר"ן בתשובות אבקה רוכל ודברי הפוסקים בזה

ריש דברינו נפתח בדברי מר"ן בתשובות אבקה רוכל ס' ריב אשר דן בהלכה דריאה הסרוכה במקום חיתוך האונות לבשר שבין הצלעות במקום רביתא דאוני שנהגו עד היום כל בני עירו להכשירה, אכן קמו כמה מבני העיר מק"ק אשכנז שרוצים לאוסרה מדין מנהג אבותיהם בידיהם, והשיב להם ע"פ מש"כ הרא"ש בפרק מקום שנהגו שיש לילך בתר המקום שדעתו להשתקע שם דקיי"ל כר' אסי בתראה, וע"כ בכה"ג שבאו האשכנזים למלכות זה יש להם לנהוג כמנהג מקומות אלו ולא כמנהג מקומות שיצאו משם. ואין לחלק בין יחיד לרבים, דאפי' במקום נוהגים קהל מסויים להקל באו למקום שנהגו להחמיר אינם בטלים, דאפי' רבים באים אין להם להקל וראי' מהנמק"י בב"מ ע"ש. ע"כ סיים דבעיר פלובינ"א שהספרדים היו מרובים על האשכנזים יש לאשכנזים לנהוג כהספרדים בין להקל בין להחמיר ואפ' אם הספרדים היו מועטים האשכנזים

ואשכנזים באותו מקום. וח"ב ס' מ"ה בזה. ובעוגת אליהו (ישראל) ס' טל אודות אנשי רודים שבאו לשכון בירושלים, וסיים בכל באיהם באו סה"כ עשרים נפש ולא באו כולם בבית אחת כי אם מעט מעט אבל בבאו הרבה אינם בטלים למקום ההוא.

וידוע שכן מבואר בהדיא בתשובות מר"ן באבקת רוכל ס' לב אודות הקהילות שנוהגים כהרמב"ם בקולותיו וכחומרותיו דור אחר דור, אין לכוף אותם לנהוג אחרת, ואפ' רבו אותם הקהילות הנוהגים כהרא"ש וזולתו אינם כופים מיעוט הקהילות שנוהגים כהרמב"ם וכל קהל וקהל כעיר בפנ"ע שאין בני קהל אחד כופין לבני קהל אחר. וכ"כ מוהר"ר דוד כהן ז"ל בתשובותיו ע"כ.

ובשו"ת ישמח לב (שם) רצה ליישב דברי מרן בתשובה ס' לב שלא יסתרו דבריו בס' ריב, דבס' לב איירי בב' קהילות קדומות בעיר ומימים ימימה נוהגים כן ורק כי עתה נתרבו או באו,

והשתא נתוספו הנוהגים כהרא"ש משא"כ בספרדים שהאשכנזים באו ולא ידעו מעולם ועתה נתחדש, קמא קמא בטלי ע"ש.

ברם, חילוקו של הישמח לב אינו ברור, דמהו הכוונה שהיו קהילות כן מעולם, ע"כ מוכרח שיהיה איזה זמן שקהילה אחת נוסדה לפני חברתה.

ובשו"ת דבר משה (תאומים) ס' לח דן אודות הקהילות האשכנזים מעורבים עם הקהילות ספרדים בצפת אין כאן משום אל ישנה ולא תתגודדו כדברי הב"י בס' לב, שהם מחולקים לגמרי ויש להם ב"ד בפנ"ע, אבל בבאו ונתלקטו אחד אחד, אחר זמן נתרבו ונעשו קהל לבדם שאני, וחבילות תשובות גדולי ספרד מלאים בזה. ולכן "דוקא בעת שבאו קהל גדול יחד או שנתרבו אח"כ ומיד כשנעשו רוצים לנהוג כמנהגם שיצאו משם". ונר' שחילוק זה הוא המחוור והמוסכם על האחרונים. וע' בארץ חיים (כלל כד) בזה¹.

1. וראיתי בקוני' ילקוט יוסף (דף קלט) ונדפס שוב בספרו החדש הל' שבת א' ח"ב (דף רעד) שהעיר על דברינו במגן אבות או"ח שורש שלישי שהעלנו כדברי הדבר משה ביישוב סתירת האבקת רוכל וכתב שיש להעלות בגוף הסתירה ה' יישובים, א: מה שת' היביע אומר בח"ה (יו"ד ס' ג) לחלק בין באו יחידים או באו קהילה אחת. אך כתב שיש לעיין בדברי אביו שבאבק"ר כתב לא לחלק בזה. ולענ"ד לא דק בדברי אביו הגדול. ששם ביבי"א אינו מחלק בין יחידים לקהל גרידא אלא בין באו קהל אחד ביחד או באו אחד אחד עד שנעשו קהל גדול, ובזה איירי האבק"ר בס' ריב, שאין לחלק בין יחיד לקהל, אבל כשהקהל באו בב"א ורוצים להקהיל קהילה בפנ"ע גם איהו מודה וזהו כחילוקו של הדברי משה, ולא כפי שהבין הילק"י שזהו ת' בפנ"ע.

מחלוקת בין מרן הב"י להמב"ט כשעלו לארץ ישראל ובעזה"י אינה לידי תשובה ממרן הב"י אודות סערה שהיה בזמנם ומנידונם שם יש ללמוד לנידונינו. והנה בשו"ת המב"ט ח"ג ס' נ"ו כתב אודות אופן גביית כתובה באשה הכניסה כלים, וראוין לעשות בהן מעין מלאכתם הרמב"ם וכפי שכתב המב"ט "כן מנהג ראשונה, נוטלתן כמו שהם. וכדעת הרמב"ם (פכ"ג הל' שבת ה' לה) ואף הותירו או פיתחו כן. אמנם הרב המגיד כבר כתב שידוע שאין מנהג ארצותינו כן אלא כדיני התלמוד שנכסי צאן וברזל הרי הם כחוב גמור על הבעל. והנה בארץ ישראל נהגו לפסוק כדעת הרמב"ם וכפי שכתב המב"ט "כן מנהג

ובת' הב': חילק בילקו"י בין דינים והלכות לבין מנהג, שבמנהג יש להם להתבטל ובוזה איירי בס' ריב. וצ"ע, דשם איירי לענין סירכות במקום חיתוך האונות, ולא במנהגים בעלמא.

ומה שחלק בחילוקו הג' שבס' לב איירי שאין לכופם אבל באמת יש להם להשתלב, הוא עצמו כתב שדחוק, וגם מופרך מכל תשובות האחרונים, ושו"ת הב"י ס' ב' בכלל, שיש לכל קהל לעשות כמנהגם.

וחילוקו הד': הרי הוא שווה לחילוקו הא' לפי הבנת היביע אומר שגר' העיקר כדעת הדברי משה. וכפי שכתבנו ונאריך עוד בזה בפנים שזהו המחזור.

וחילוקו הה' שבס' לב איירי לענין איסור לא תתגודדו שהיה כן מאז ומתמיד. וכחילוקו של הישמח לב, יתבאר להלן שחילוק זה מופרך משו"ת הב"י עצמו.

ובספר ילקו"י (שם) העיר על פי חילוקו של דבר משה שיש לעדת התימנים לנהוג כתושבי ארץ ישראל שכולם קיבלו עליהם דעת מרן ולא היה להם ב"ד שהיה מורה כמנהגם בתחילת בואם לארץ. משא"כ לעדת האשכנזים שמאוחדים כדעת הרמ"א אפשר להמשיך מנהגם. ולסברתו שם יוצא שבודאי קהילות המערב אינם בטלים למסתוערבים באר"י שאם מכח קבלת מרן קאחינן, הרי קבלת מרן היתה ברורה אצל קהילות המערב. ואילו סובר שיש לבני המערב להתבטל למנהגי ארץ ישראל המסתוערבים, בזה מודה שממה שהקימו בתי כנסיות בפנ"ע שפיר חשיב קהילה לגבי מנהגם. וכ"ז לשיטתו אבל בלא"ה כבר הארכנו במקו"א דעת גדולי הדור והגריש"א שליט"א בראשם שכל שיש בית כנסת בעיר סגי לחשב כקהילה בפנ"ע ואינו תלוי אם הקימו ב"ד להורות בפנ"ע שמלבד שהיה תמיד קהילות המערב כפי שכתב הפקודת אלעזר, הרי לגבי קבלת מרן היה דעה אחת ולענין שאר הדינים מעולם לא היה מנהג המסתוערבים דעה אחת והב"ד הספרדיים ועדות המזרח כולם פסקו ככלל כדעת מרן אלא שלגבי דברים פרטיים שנהגו דלא כדבריו כל עדה תמיד נהגה כמנהגה: קהילות בוכרה כמנהגם וקהילות בגדד כמנהגם וחל"ב כמנהגם וכדומה. ואע"פ שכולם כדעת מר"ן נהיגי. וה"ה לגבי אלו שקיבלו דעת הגאון יביע אומר כרבים עושים כדעת מרן והיכא שהוא פוסק דלא כמרן מחמת מנהג וכדומה עושים כדבריו. לכן כל דיון הזה לתבטל לארץ ישראל אינו שייך כלל לגבי קהילות המערב כמו שכתבנו במקו"א וע"ע במגן אבות או"ח שורש שלישי, שאינו ברור כלל לאיזה גוף להתבטל כאמור.

כתובותיהם בגלל ממה שנוהגים לכתוב בח"ל וכו'". ועוד בד"ה ומ"ש הכלל" ומ"ש הכלל כי כל זמן שלא הוקבע בבתי דינים מנהג אחר אנו נמשכין אחר מנהג תושבי הארץ כבר נתבאר בדברים הפוכים הם ואדרבה שגם אם היה מתברר שקצת בתי דינים דנו לספרדים כמנהג תושבי הארץ לא היינו יכולים להוציא הספרדים ממנהגם שהוא כדין התלמוד כל שאין מנהג תושבי הארץ פשוט מן הספרדים לנהוג ע"כ.

העולה מאריכות תשובה זו, שכבר היה כן לעולמים מחלוקת קדומה בין המבי"ט ומרן הב"י בסביבות שנת שט"ו וככל הנראה דעת המבי"ט שעל הבאים מארצות ספרד להתבטל למנהגי תושבי הארץ המסתוערבים, ואילו דעת מרן ברורה מעל כל ספק שאין בני הספרד לחדול ממנהגם אלא יש עליהם להמשיך מנהג ספרד הקדומים להם, והג"ר משה קורדובירו (שנדפס תשובתו שם לאחר דברי הב"י) בד"ה ואיני "איני יודע היאך פשוט לו שנמשכנו וכו' אחר שהחכמים יצ"ו מגמגמים עליו וחולקים על פסקיו, וכי אלו החכ' הם חכמי עיר אחרת או ח"ו לא הוחזקו לדייני' כמותו עד שהצריך שיביאו ראי' מב"ד קבוע וכו' והרי חכ' אלו החולקים עליו הם כ"ד הקבועים דלא בטלי מנהגם אגב מנהג תושבי הארץ ומ"ש שאנו נגררים אחר מנהג תושבי הארץ אדרבה אנו רואים דתושבי הארץ בטלי אגב הבאים מארץ מרחק הספרדים ה"י שהם רובא

העיר פה צפת תוב"ב בין תושבי העיר (המסתורעבים) ואחננו הספרדים ושאר הלשונות שבאנו פה באותם השנים נמשכנו אחר מנהגם וכו'". והוסיף עוד "וכל שלא יתברר מעשרים שנה עד פה שבאו רוב העומדים בגליל שאיזה ב"ד קבוע במדינה זו נהג כמה פעמים לגבות הנדוניא של אלא כמנהג תושבי הארץ הרי המנהג של תושבי הארץ הוא קבוע גם עלינו ע"כ. ותשובה זו נדפסה גם בשו"ת בית יוסף (דיני כתובות ב', וחתום שם מוה"ר יוסף קארו בטעות, וכמבואר בגוף תשובת המבי"ט וכפי שפלפל הב"י עצמו בתשובה זו אחרי שהביאו כמבואר שם).

אמנם מרן הב"י השיב על דברי המבי"ט בחזקה וז"ל באמת כי מה שהטריח עצמו לכתוב הרי שהמנהג זה הוא פשוט הוא דבר מתמיה כיון דתבריה בצדו בעל מ"מ, והריב"ש בתראי נינהו וכתבו שאין מנהג ארצות תולדות אבותינו בספרד כן. וגם לא מנהג קהילות תורגמה שבאנו משם כן איך יעלה על הדעת שמן הסתם שנינו מנהגינו עכ"ד.

והוסיף עוד בד"ה כבודו במקומו "שאפ' אם היה מתברר שאיזה ב"ד קבוע נהג במדינה זו כמה פעמים הנדוניא כמנהג תושבי הארץ לא היה מנהג תושבי הארץ קבוע עלינו אא"כ נתפרסם הדבר לכל הקהילות וכו' ועוד בד"ה ואני אומר "תדע שאין מנהג זה נוהג בין הספרדים מדלא שינו

ק"ק הספרדים בצפת וכפי שכותב הב"י שהבאים מספרד אינם כפופים לחכמי אר"י.

ואין לומר שמרן איירי רק במנהגי כתובה ובזה לכו"ע אזלינן בתר מנהג שנישאו אדעתא דהכי ואינו רא' לשאר הדינים, דמרן לא כתב סברא זו אלא שמהיכ"ת שנוציאם ממנהגם, ואמנם בב"י אבה"ע (ס' פח) הוסיף שאותו מנהג של הרי"ף הוא רק במקום שכותבים בכתובה כן אבל כגון אנו אין מקום לכתובה זו וחכם אחד חלק עליו והכוונה למבי"ט. עיי"ש. אך לא מה"ט חלק עליו בשו"ת ב"י. וכן מבואר בכל רהיטת התשובה למעיין שהנידון שם האם לכוף על הספרדים מנהג ארץ ישראל ע"פ הרמב"ם. ודו"ק.

ולפום ריהטא נראה מדברי הב"י הללו שהם סתירה לתשובת הישמח לב (שם) שנדחק לפרש דברי האבק"ר בס' לב שאיירי בקהילות קדומות ולא בקהילות שנתיישבו מחדש. ומדברי המו"מ בשו"ת בית יוסף הרי נתברר שקהילות ספרד הם אלו שבאו ממערב והם לא נתבטלו לתושבי הארץ, לכאור' בזה איירי באבק"ר ס' לב, ואדרבה לדברי הרמ"ק, יש לתושבי הארץ להתבטל להם, ואע"פ שברור שתושבי הארץ קדמו להם, וע"כ שאינו תלוי במי נתיישב ראשון אלא שתלוי בקהילות שנוסדו שיש להם דין קהילה בפנ"ע.

דמינכר עד שתושבי הארץ אדרבה בטלי' לגבייהו עכ"ד. מבואר איפוא שברור להרב בית יוסף ולהרמ"ק שקהילות הספרדים הבאים מספרד לא בטלי לתושבי הארץ במנהגם בכלל ובפרט כאן בנידון של גביית כתובה, שקהילות הספרדים שהיו אז נוהגים כמנהגם אלו נתבטלו לקהילות ארץ ישראל וכמש"כ שם "איך יעלה על הדעת שמן הסתם שנינו מנהגנו".

והנה, מרן הב"י לא איירי רק בכתובות שבאו מספרד שאז היה שייך לומר דכו"ע מודי שאזלינן בתר מה דכתוב בכתובה, אלא גם אחרי בואם לצפת המשיכו לכתוב כתובותיהם כך, ואמנם דעת המבי"ט שמן הסתם על הבאים מארצות ספרד וממקומות אחרים לנהוג כמנהג ארץ ישראל בכל הדינים וכמש"כ בח"ג ס' נו "כי כן מנהג העיר פה צפת תוב"ב בין תושבי העיר ואנחנו הספרדים ושאר הלשונות שבאנו פה באותם השנים נמשכנו אחר המנהג הזה כמו שנמשכנו אחריהם בכל מנהגי תנאי הכתובות וגם לפסוק בכל הדינים כדעת הרמב"ם וכו'..." , ואמנם הב"י (ד"ה תשובה) השיב ע"ז בהדיא "שהספרדים הדירים בגליל לא נוציאים ממנהגם בחוצה לארץ בכתובותיהם כל זמן שלא נתברר שפשט ביניהם מנהג אחר" הרי סתמא לא כפופים למנהג המרא דאתרא באר"י וצ"ל כפי שהיה אז המציאות בצפת שהיה בתי כנסת של

ולכאור' אין לחלק בזה בין שבאו ממש ביחד, או שבאו אחד אחד ותיכף רצו להקים לעצמם קהילה, דע"פ סברא איזה חילוק יש לומר בזה, וכמש"כ בדבר משה שם. וגם פשוט שאם רצו היחידים ממערב שכבר נהיו חלק מקהילות ארץ ישראל להתחבר לקהילות הספרדים, מי מעכב על ידם, והרי זה כמי שהולך ממקום למקום ואין דעתו לחזור, וכמבואר בהדיא בשו"ת חת"ס (במילואים חו"מ).

מה נחשב כקהל בפנ"ע

ולגבי מהו נחשב כקהל בפנ"ע, הנה בצפת תובב"א היו ק"ק ספרד, ק"ק מארץ ישראל המסתוערבים, וק"ק האשכנזים, כ"א היה להם בית הכנסת שלהם, וזה כבר עושה אותם לקהילה בפנ"ע. וכבר כתבנו בספרנו מגן אבות (או"ח) דף שעב דמה שכתב הביאור הלכה ס' תסח דקהילה מוגדרת שמתנהלת בכל הדברים כקהילה בפנ"ע, היינו בית הכנסת שנוהגים כדבריה. ויש שאין חסרון במה שאין לה שחיטה ומקוה של עצמה שהרי דברים אלו

אינם סימן בימינו מהו קהילה. וכששאלתי למרן הגריש"א שליט"א ה' ירפאנו רפואה שלימה מהו הגדרת קהילה בארץ ישראל שממשיכה מנהגיה, ענה, שכל שיש בית הכנסת שנוהג כמנהגה, הר"ז מספיק לתת ע"ז שם קהילה בפנ"ע. וברור שמיד עם התיישבות קהל המערבים בארץ ישראל הקימו הרבה בתי כנסיות הנוהג כמנהגם בכל רחבי הארץ, ומי שמשתייך לקהילות אלו הרי מוטל עליו להמשיך מנהג אבותיו ע"פ דינא. ויש בו משום אל תטוש, וכ"ז ביארנו בארוכה בספרנו מגן אבות (שם) ודעת גדולי זמנינו כן. אך נשנה פרשה זו מחמת חידוש הדברים שמצינו כן לעולמים בדברי השו"ת בית יוסף שמבואר שכן היה נוהג הבית יוסף עצמו לקהילתו להמשיך מנהגי ספרד שהביאו ממערב כשבאו לצפת. הגם שהמבי"ט דרש להתבטל למנהג ארץ ישראל המסתוערבים. וכן היה במשך הדורות בארץ ישראל, וכמבואר בפקודת אלעזר או"ח ס' נא, ועד היום הזה ממש בארץ ישראל.

גנוזות

מכתבי הערות

מכתבי תורה

גנוזות

הגהות כת"י, מסידורו של בעל הדבר שמואל מוהר"ר רבי שמואל עמאר
זצוק"ל [הועתק מסידור בית עובד שקיבל מוהר"ש עמאר זצ"ל מבעל הבית
עובד עצמו]

הדלקת נר חנוכה

אות כח: "חמאה שבשלוח בקדרה בת יומה של בשר ונאסרה מפני שלא היה שם ששים.
אסור להדליק בחמאה זו נר חנוכה וב"ז שאסור להדליק מנרות שעירבו הגויים חמאה
בחלב כיון שאסורים בהנאה ושעונים קבורה כמו שהעלה הרב חיד"א, וכו'.
היינו דוקא בידוע דוקא שנתערבו אבל אם הוא ספק יש להתיר מכח ס"ס, ספק
עירבו, ואת"ל עירבו דילמא נתבטל בששים, הרב יוסף אומץ בשם רבו, א"כ
ה"ה בנר חנוכה דשרי.

דינים השייכים לברכת המגילה

אות ב: אשה אם קוראה לעצמה מברכת לשמוע מגילה וכו':
והקורא לאשה אינו מברך שהחיינו מג"א תרצ"ב¹.

דיני פדיון הבן

אות יד: האב יכול לפדות בנו ע"י שליח, וכן הבית דין פודין אותו אם אין לו אב.
ולענין אם האב עדיין בחיים והוא בעיר אחרת אם רשאי אחר לפדות עיין בדברי
הט"ז ס' ש"ה ס"ק יא².

דינים השייכים לסנדק

אות יג: אבי הבן שהוא אבל תוך ז' צריך לנהוג כל דיני אבילות ואסור בנעילת הסנדל
וכן עשה מעשה הרב מהר"י אלבעלי ז"ל לאבי הבן שהיה אבל ביום המילה וכן ראוי

1. נר' שכוונת הרב ממשמעות דברי המג"א סק"ה שכתב במהברך לנשים יברך לשמוע מקרא
מגילה, ולא הזכיר שיברך שהחיינו, וע' בבה"ט ס"ק ה, שהוסיף שלא יברך שהחיינו, וציין
בסו"ד למג"א.

2. בט"ז מבואר שכל שאביו בחיים יכול למנות אחר כשלוחו.

להורות. וגם אין לו לילך לבית הכנסת אלא יתפלל בביתו. הרב מהר"י חזן בס' חקרי לב ח"ג מ"ד ס' ק"ן דקע"ז ע"ב.
שמעתי מפי המגידי אמת שבימי מוה"ר יעקב ברדוגו זצ"ל שאירע מילה לאכל תוך שבעה, והורה לו ללבוש מנעלו אך לא החליף שמלותיו, אף בגדר... לא גלימא שעליו³.

אות יט: בימי העומר בעלי חברית מותרים להסתפר לכבוד המילה ומסתפרים ביום המילה אבל לא ביום שקודם המילה אפי' סמוך לערב. והנוהגים עפ"י קבלה אינם מסתפרים אפי' ביום המילה, וכו'.
אבי הבן שהוא אבל תוך שבעה עמש"כ בפנים וע' זכול"א הל' אבל אות א'.
ובח"ג ש(ט)(ע) כתב משם הר"ר זכול"א שביום המילה לא יאמרו צידוק הדין ויעשה מצות מילה כנהוג, וילבש בגדי שבת ומנעל ויכנס לסעודה, וכן כל שאר דברים יש להתיר כיון שהוא יו"ט שלו וכמש"כ הלק"ט ודלא כהראב"ד וכן עיקר לדינא ולא יהיה אלא מחלוקת הלכה כדברי המיקל באבל אבל וודאי גילוח אסור.

דיני אבל אסור בת"ת

אות א: אבל כל ז' ימים אסור לקרות בתורה, נביאים, משנה וגמרא הלכות ואגדות וכו'.
תהלים מותר, ע' הל' ת"ב ס' תקנד בבאה"ט ס"ק ה כיון שאומרים דרך בקשה לכן תהילים מותר, ומכ"מ נ"ל דביום ראשון ראוי להחמיר, ע' עק"ד הל' ת"ב ושותא דינוקא ס' קסה.

אות ה: מלמדי תינוקות דינם כרבים צריכים לו.
עיין נוה שלום דספרי מוסר הוו כאיוב ודברים רעים ע'...

3. קשה לזהות דברי רבינו

קונטרס הערות

מהג"ר אברהם עמאר שליט"א

ראש ישיבת אור ברוך לצעירים

מנהגים אלו רובם ככולם מעידים על עיר מקנאם שבו שימש הגר"א עמאר שליט"א גדולי הפוסקים ובראשם אביו הג"ר מרדכי עמאר זצ"ל, דודו הג"ר ברוך טולידנו זצ"ל, והגאון המופלא הפחד יצחק אסאבג זצ"ל (חברותא של אביו). אפריון נמטייה להגר"א עמאר שליט"א שהשקיע שעות רבות לעבור על כל הספר מרישא עד גמירא ולאשר המנהגים הכתובים ושינויי המנהגים שהיו במקנאם.

סימן ד' שם: יש שכתבו שהמנהג להקל שכל הבית חשיב כד' אמות של האדם לענין נטילה של הבוקר.

לא נהגו כן אצלנו, וזכורני ששאלתי את מורי אבי זצ"ל שהיה מגדולי הפוסקים בעיר מקנס, ואמר לי בזה"ל סברא דחוקה היא לדמות האי דינא דרבי שמעון בן אלעזר לדין נטילת ידים, והראני דברי הזוהר שכתב דחייב מיתה ואין להקל בזה במקום שהחמיר הזוהר.

סימן ח' סעיף ג' שם (בהערה): וידוע שבהרבה ערי מרוקו רבים לא נזהרו לדקדק ללבוש אפילו טלית גדול.

בעירנו מקנס לא ראיתי ד"ז אלא כל העם כעני כעשיר לבשו טלית גדול, אמנם לא מצמר אבל עכ"פ טלית גדול ממשי לבשו כל העם מקצה, ותלמידי חכמים הידרו ללבוש טלית של צמר.

ובענין לבישת טלית קטן זה נכון רק לפשוטי העם, אבל התלמידי חכמים והמדקדקים במצוות לבשו טלית קטן, אמנם לא היו נראים בגלל הגלימה שהיתה מכסה אותם.

ובענין ברכת הטלית קטן, האם מברכים על מצות ציצית, או להתעטף בציצית? המנהג פשוט אצלנו במקנס לברך על טלית קטן על מצות ציצית, כדברי הרמ"א סעיף ו' ועל טלית גדול להתעטף בציצית.

שם: וצ"ע אי יש מנהג ברור בזה, מאחר שברכה זו לא נעשית בתדירות שנפטרה בברכת טלית גדול.

לא הבנתי מדוע נפטרה הלא בזמן שלובש טלית קטן עוד לא לובש טלית גדול ומחוייב לברך עליו מיד. ועיין בשו"ע סימן ח' סעיף יג' פסק דהליכה לביהכ"נ

חשיב הפסק אבל יש חולקים ועי' בכה"ח ס"ק נ' שיכוין לא להוציא הטלית גדול ויוכל לברך על הטלית קטן ועי' במ"ב ס"ק לג' וס"ק לד'. וכמדומני שמכו העולם לא לברך על טלית קטן בבוקר דספק ברכות להקל שאם יברך יכנס לספק ברכות בטלית גדול דאולי הליכה לא הוי הפסק וגם שינוי מקום לא הוי הפסק ועי' מ"ב ס"ק כד' שכתב שעדיף שלא יברך על טלית קטן שמצויים בו הרבה ספיקות אם ראוי לברך עליו עי"ש.

סימן יא' - סעיף יד': ויש שעשו בעין פשרה דבטלית גדול בורכים מנין מ"ל ובטלית קטן בורכים בשם הוי"ה.
כן הוא מנהגנו בטלית גדול ז' ח' יא' יג' וסימנך זמן חיינו יאריך יגדיל ובטלית קטן י' וה' ו' וה'.

שם (בהערה): ובענין אופן כריכת החוליות ידוע שמנהג הספרדים לברוך בכל חוליא בעין קשר.
אין בזה שום קשירה אפילו לדידן ורק להבדיל בין חוליא לחוליא כדי שיהיה המנין ברור.

סימן כב' - סעיף א' שם (בהערה): ועי' בנהגו העם (הל' בר מצוה סי' ג') דכתב עצה בזה לא לברך עד שלובש טלית חדש ובהנחת תפילין יברך שהחיינו ויפטור שניהם. לענ"ד לא כיון יפה, דברכת שהחיינו צריך לברך לפני העטיפה ויכוין גם על התפילין ואין כאן שום הפסק, ובזה נצא ידי הפוסקים שכתבו שאין מברכים שהחיינו על התפילין, וכן מנהגנו במקנס וזכורני כאשר התחנכתי למצוות ציוה עלי אבא וצ"ל לברך שהחיינו על הטלית ולכוון גם על התפילין.

סימן כה' - סעיף יא': המנהג להניח תפילין של יד מיושב ושל ראש מעומד ויש שכתבו שבשאר קהילות מרוקו הניחו בין תפילין של יד ובין תפילין של ראש מעומד. בעירנו במקנס, תלמידי חכמים והמדקדקים הניחו של יד מיושב ושל ראש מעומד ושאר העם הניחו מעומד שניהם והמדקדקים מברכין מעומד שכל ברכת המצוות מעומד, כדאיתא בירושלמי, וכן פסק המלאך רפאל בירדוגו בספרו "תורות אמת" וכן פסק המג"א בהלכות תפילין סי' כה' ס"ק כ'. ואח"כ מניחים מיושב.

סימן לד': נהגו להניח תפילין של רש"י בלבד.
החסידים והתלמידי חכמים היו לובשים תפילין של ר"ת אחר גמר התפילה כאשר כל הציבור נפטרו לבתיהם וקורין ק"ש עם תפילין דרבינו תם וכן ראיתי לרבי ברוך טולידאנו וצ"ל שהיה נוהג כן ועוד ת"ח ואנשי מעשה.

סימן לו' - סעיף א' אות ח': ויש שעושין חידך בצורת דל"ת וגם אין מקל בראשו. הח"ת היתה בצורת ו' ז' בלא חטוטרות.

אות י' שם (בהערה): והנה בשו"ת חת"ם יו"ד סי' רס"ה כתב לחדש שנהי דלר"ת צריך לקיץ אמנם י"ל דהיבא שיש זוית שפיר דמי כל שאינו עגול. וכן כתבו אצלנו בספרי תורה שנכתבו ע"י סופרים מומחים.

סימן לז' סעיף ג': ויש מקומות שנהגו בן שכבר מגיל עשר. המנהג אצלנו להקדים מדין חינוך וכמובן כאשר ידוע לנו שהוא יודע לשמור את עצמו בנקיון ושלא יפיח בהן וכו' ואני הצעיר התחנכתי ללובשם בגיל אחד עשר וחצי.

סימן מו' סעיף ו': וי"א שלא נהגו לומר ברכה זו בשם ומלכות. כך מנהגינו ולא יהיה אלא ספק הלא קי"ל ספק ברכות להקל ולמה נכניס את עצמינו בספק ברכות.

סעיף ט' (בהערה): ובברכת שעשה לי כל צרכי נדפס בכל סידורי המערב הפנימי בפתח בלשון רבים. המנהג אצלנו במקנס לומר כל צרכי (בקמץ קטן תחת הצ' וחיריק תחת כף) דכיון שאומר כל הרי כולל כל הצרכים.

שם בהערה: ולא הוסיפו צאצאי עמך בית ישראל. לא נהגנו לומר צאצאי עמך בית ישראל.

סימן מו' סעיף א': נוהגים לומר פסוקי שבת אחרי פרשת התמיד כדעת מר"ן. כן הוא מנהגינו ומתחילים אשרינו מה טוב חלקינו וכו' עד הודו ואומר קדיש דרבנן, ואח"כ מתחילים הודו בניגון כל הקהל עד הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו, וכופלים הפסוק הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו, ומתחיל המסדר לומר, ואמרו הושיענו אלוקי ישענו וכו' עד ה' מלך.

שם בהערה: נדפס בסידור בית עובד. ויש שנהגו לומר המזמור "מי יגור באהלך" בקרבנות בכל בוקר לפני "לעולם". אצלנו לא נהגנו לומר "מי יגור באהלך".

סימן נא' סעיף ט': ויש שנהגו לדלג מזמור לתודה בתשעה באב. מנהגינו במקנס שלא לומר מזמור לתודה כן ציין בסידורו של מו"ז כמוהר"ר רבי שלום עמאר זלה"ה.

סימן נה' סעיף א': המנהג הקדום שרק אחד אומר הקדיש ולא כל האבלים ביחד. מנהגינו במקנס שאין אומרים את הקדיש שנים. ובנוסף תתקבל מנהגינו לומר תתקבל צלותא ובעותנא עם כל צלותהון ובעותהון דכל בית ישראל קדם אבוהון דבשמיא וארעא.

שם בהערה: שכן נהגו לומר ולעלמי עם שורוק.
כן מנהגינו.

סימן נו' סעיף ד': ונהגו רבים שלא לברוע בקדיש. מנהגינו לברוע בקדיש כמו שפסק מר"ן וכורעים ביתגדל, ויהא שמיה רבא, וכן בבריך הוא, וכן באמן.

שם בהערה: בשעה שהחזן אומר ברכו מאריך בניגון והציבור אומרים נוסח בלחש ישתבח ויתפאר. מנהגינו לומר ישתבח ויתפאר וכו' רק בליל שבת ויום שבת שהש"צ מאריך בניגון ויש אפשרות לומר ישתבח וכו'.

סימן סא' סעיף כו': יש שנהגו בשמגיע לפסוק "וחרה אף" אומר כל הפסוק בלחש. כן הוא מנהגינו לומר הפסוק "וחרה אף" בקול נמוך ולא בלחש שצריך להשמיע לאזנו, אבל בבית הכנסת שלנו היו קורין ק"ש בלחש, וכמובן שמשמיע לאוזניו כל הציבור כפי מה שפסק מר"ן בסימן סא' סעיף כו', שכתב יש נוהגים לקרוא בקול ויש נוהגים לקרוא בלחש ומכללי השו"ע דיש ויש הלכה כיש בתרא (עי' שו"ת דברי שלום ואמת סימן ג').

שם בהערה: ביראה רצון קוניהם כ"כ בתפילת החודש, ויותר נכון כמו שכתב בבית עובד רצון קונם כי קוניהם משמע שתי רשויות.
וכן נהגו בבית הכנסת שלנו לומר רצון קונם.

סעיף ג': והאמת השני אינו מן המנין.
המנהג הוא דגם הציבור וגם הש"ץ מסיימים "אמת" כדי להסמיך אלוקיכם לאמת והש"ץ חוזר ה' אלוקיכם אמת והאמת האחרון אינו מן המנין.

סימן קטו' סעיף א': ויש אומרים דעה בינה והשכל הנדפס בסידורים ונחרא נחרא ופשמיה.
כן הוא מנהגינו אצל ההמון, אבל התלמידי חכמים דקדקו לומר חכמה בינה ודעת.

סימן קיח' סעיף א' שם: שובר אויבים ומכניע מינים.
כן הוא מנהגינו.

סימן קכד' סעיף ב': במקום שהש"ץ אינו אומר חזרת הש"ץ.
לענ"ד אין להקל באמירת חזרת הש"ץ שאפילו כל העם בקיאים הם, אבל יש מאחרים לבא ולא מצליחים להתחיל עם הציבור שמונה עשרה והפסידו תפילה בציבור, ואם עושים חזרת הש"ץ יכולים להתפלל עם הש"ץ מלה במלה ויוצאים ידי חובת תפילה בציבור, לכן כאשר הציבור ממחר והת"ח לא יכולים להתפלל בקצב של הציבור, הם מתחילים עם הש"ץ וחשיב תפילה בציבור. ועי' בחזו"א הלכות תפילה סימן יט' ס"ק ז' שכתב דחשיב תפילה בציבור עיי"ש ודלא כפמ"ג בא"א סוף סימן נב' שהסתפק בזה.

בהערה: עוד ראיתי בשו"ת מהר"ם שי"ק סימן נא', שהעיד שגם בבית מדרשו של החת"ם נהגו לענות ב"ה וב"ש בכל הברכות, וישב זאת בתרי מעמי אחד שע"י שעונה אמן הוי כמוציא הברכות מפיו ולכן יכול להפסיק בגוף הברכה.
לא ירדתי לסוף דעתו דנכון שכאשר אומר אמן כמוציא הברכות אמנם הוא מדין שומע כעונה כדפסק מר"ן סי' רי"ג ס"ג ז"ל אין יוצא י"ח בשמיעת הברכה אפילו יענה אמן, אלא א"כ ששמעה מתחילתה ועד סופה, ונתכוון לצאת בה ידי חובתו, והמברך נתכוון להוציא י"ח. אבל הואיל ואמר ב"ה וב"ש כאילו אמר ברוך אתה ה' ברוך הוא וברוך שמו שהכל נהיה בדברו, דאם שומע כעונה כ"ש מה שהוסיף נחשב כאמר. והוי הפסק וצ"ע.

סימן קכה' סעיף א': נהגו לישאר מעומד עד אחרי האל הקדוש.
תלמידי חכמים והמדקדקים במצוות היו עומדים עד האל הקדוש.

סימן קכח' סעיף ג': יש שנהגו בשעת ברכת הכהנים שהאב מכסה את ראש ילדיו במלית.
לא נהגו כן אצלנו במקנס, אלא כאשר היגיעו לחינוך מלמדים התינוקות שלא יסתכלו על הכהנים.

סעיף מד': המנהג הפשוט שבחור רווק אינו נושא את כפיו.
כן הוא המנהג שלנו

שם: נהגו לעלות לדוכן בכל יום גם בחו"ל.
כן הוא מנהגינו.

סימן קלא' סעיף א': ובסדר הוידוי גם הש"ץ אומרו בלחש ולא בקול רם.
כן הוא המנהג.

שם: ובסדר הוידוי אומר הש"ץ וכל הקהל בקול רם ויעבור ה' על פניו ויקרא.
כן הוא המנהג.

שם: כבר נתפשט המנהג שלא נופלים על אפים בהמייה.
כן הוא מנהגינו במקנס אבל במרקש נפלו על פניהם וכן כל סביבותיהם.

שם: יש שכתבו שגם ב' בחשון יום שמתחילים בדרך עלינו א"א תחנון.
אין לזה טעם מדוע לא אמרו, ואצלנו במקנס אמרו תחנון.

סימן קלב' סעיף ב': ויש שאומרים היום "היום יום ראשון בשבת".
כן מנהגינו במקנס. ועי' ברמב"ן פרשת יתרו וז"ל על דרך הפשט שהיא מצוה
שנזכור תמיד בכל יום את השבת שלא נשכחנה ולא יתחלף לנו בשאר ימים, כי
בזכרנו אותו תמיד יזכור מעשה בראשית בכל עת, ואפשר שזהו מקור המנהג
לומר היום יום ראשון בשבת.

שם: ונהגו לרלג הפסוק ובה לציון והפסוק ואני זאת בריתי בבית האבל.
אצלנו במקנס לא התפללו שחרית בבית האבל וכל האבלים הגיעו להתפלל עם
הציבור בביהכ"נ אבל מנחה וערבית התפללו בבית האבל.

סימן קלד' סעיף א': נוהגים ביום שני לומר אנשי אמונה וביום חמישי תמהנו מרעות.
כן היה מנהגנו במקנס.

סעיף ב' שם: לא אומרים בריך שמים בימי החול, וכן לא בראש חודש, חול המועד,
חנוכה, ותענית ציבור, כי אם בשבת.

ביו"ט לא אומרים בריך שמים רק בשבת אומרים בשחרית בלבד ואם חל יו"ט
בשבת אומרים בריך שמים ואח"כ יהי רצון של יו"ט.

שם: כורעים מעט באמירת בריך שמים כשאומר וסגידנא קמיה אע"פ שהם"ת סגור,
כמש"כ הארץ חיים שנחנו להשתחוות בעת אמירת וסגידנא קמיה.

צ"ע דסגידנא קמיה הכוונה קמיה דקודשא בריך הוא והיינו כריעות של שמונה
עשרה ומקמיה דיקר אורייתיה הכוונה בזמן ההגבהה וכמ"ש מר"ן בסימן קלד'
סעיף ב', מראה פני כתיבת ס"ת לעם וכו', שמצווה על כל האנשים ונשים לראות
הכתב ולכרוע. לכן נראה לענ"ד שלא צריך לכרוע בברך שמים, ולא עוד אלא
שיש חשש איסור ממה שפסק מר"ן סימן קיג' ס"ג הכורע בוכל קומה לפניך
תשתחוה וכו' הרי זה מגונה וביאר הרמ"א שאין לכרוע אלא במקום שתיקנו

חכמים. ומה שנהגנו להשתחוות בפתיחת ההיכל הוא לפי מהריק"ש שכתב דשרי להשתחוות מול ההיכל שהס"ת בו, הטעם הוא בגלל שאינו בשעת תפלה דמה שאסרו לכרוע במקום שלא תיקנו חכמים אינו אלא בשעת התפלה.

שם: יש מקומות שנהגו להעלות קמן שלא הגיע לי"ג שנים לס"ת ביום שנתחנך למצוות תפילין.

כן הוא מנהגינו ובדידי הוה עובדא בגיל אחד עשרה וחצי נתחנכתי למצוות תפילין ועליתי לתורה וקראתי בתורה אמנם לפני שבירכתי אשר נתן קרא אבא שוב בתורה להוציא ידי חובת הציבור בקריאת התורה, וכנראה שחשש מו"א וצ"ל לשיטת הסוברים דקטן אינו עולה למנין ג'.

סעיף ד': ויש שנהגו לגלול הס"ת בין גברא לגברא. במקנס לא היה מנהג לכסות במפה, אמנם בטנג'יר וטטוואן היו נוהגים לכסות במפה.

בהערה: ואפשר שהמנהג להשאיר הס"ת פתוח מבוסס על דבריו ולכן נוהגים להניח בו מפה ולא לסגור.

נראה לענ"ד הטעם שלא יהיה הפסק בין הברכה לבין הקריאה דכל מה שאפשר להסמיך הקריאה לברכה עדיף טפי.

שם: והציבור עונה יברכך ה'.
המנהג אצלנו שהשליח ציבור עונה יברכך ה'.

סימן קלט' סעיף ב' בהערה: ויש שכתבו עצה גם בעליית סומא או ע"ה לצאת אליבא דכו"ע והוא שהבעל קורא יכוון לעשות שומכ"ע מברכת העולה. לא מספיק רק לכוון לצאת וצריך לומר לסומא או לע"ה לכוון להוציאו בברכת התורה וכמ"ש מר"ן סי' רי"ג ס"ג ז"ל אין יוצא ידי חובתו בשמיעת הברכה אא"כ נתכוון לצאת בה ידי חובה והמברך ג"כ נתכוון להוציאו י"ח.

סעיף ג': והמנהג שקורין העולה לתורה בשמו פלוני בן פלוני. כן הוא המנהג וכאשר הש"ץ רוצה לעלות אומר הגבאי יעמוד על עומדו פלוני בן פלוני.

סימן קמ' סעיף ב': נוהגים לומר התיבות "אמת תורתנו הקדושה". ויש שאומרים רק אמת, ברוך וכו'.

סימן קמא': כשהאב עולה לס"ת הבן עומד כל הזמן שהאב קורא בתורה. לא נהגנו במרוקן שהבן יעמוד כאשר אביו יעלה לתורה וישאר עומד עד שחזור

למקומו כמובן שהבן יעמוד כאשר אביו עולה לתורה ועובר בתוך ארבע אמותיו ואח"כ ישב מיד. וכאשר האבא חוזר למקומו הבן קם לכבודו ומנשק ידו ואביו שם ידו על ראש הבן ואומר לו ברוך תהיה.

סימן קמג': כשנמצא פסול בס"ת וחייבים לסלקו מהתיבה מוציאין ס"ת אחר ומניחין הפסול על הכסא.
כן היה מנהגינו.

סימן קמו' סעיף א': נהגו לעטוף הקלף של הס"ת ע"י בר.
כן הוא מנהגינו אבל לא כל הקלף אלא פרשה אחת או שתיים בלבד, כדי שלא יכביד הס"ת והשמש דואג לסדר הס"ת כל שבת.

סימן קנ' סעיף ה': המנהג פשוט שגם הש"ץ מתפלל מהבימה.
בבית הכנסת שלנו לא היה בימה והבימה שהניחו עליה ס"ת היתה מונחת על הארץ וגם בהרבה בתי כנסיות שהבימה היתה על מקום גבוה בכל זאת לא היתה באמצע בית הכנסת. וכן היה בבית הכנסת של רבי ברוך טולידאנו. וגם לא הקפידו שהש"ץ פניו כלפי ההיכל כיון שההיכל לא היה במזרח. וכן בטנג'יר לא היתה הבימה באמצע. ובישיבת טנג'יר ג"כ לא הקפידו שהבימה תהיה באמצע, וכן בכזבלאקא ראיתי בבית הכנסת של אם הבנים הבימה אינה באמצע.

סימן קנא' סעיף א': ונהגו להקל שגם שאר העם שותים ואוכלים מרקחת בביהכנ"ס כדי שלא להתבטל מחלימוד שבבית המדרש.
כן היה מנהגינו להגיש טיי ומרקחת בבית הכנסת לכל הלומדים הקבועים בבית הכנסת כדי שיוכלו ללמוד ביתר שאת ע"י בתקנות חכמי מכנאס תקנה סא' שתקנו לכתחילה להביא כוס טיי ללומדים בזמן סדר הלימודים כדי להיות עירנים בזמן הלימוד.

סימן קנח' בהערה: ויש שנהגו שרק בעה"ב נוטל ידיו בליל הסדר לטיבול הכרפס. אין בזה טעם ומה ההבדל בין בעל הבית לשאר המסובין. ופשוט שצריכים כל המסובין לטיבול הכרפס, ומנהג טעות הוא.

סימן קסו' בהערה: דאם שהה כדי מחלך כ"ב אמות לא מיקרי תכיפה.
צ"ע איך ממעט ע"י תוספת שירה, ואם רוצה לומר למבצע יאמר אחרי שבצע ולא יפסיק או יאמר לפני הנטילה, וכמ"ש הרב רפאל ברוך טולידאנו לענין תפלה על מזונו עיי"ש.

סימן קסח': המנהג לברך על מצה בכל ימות השנה בורא מיני מזונות ולאחריה על המחיה.

כן הוא מנהגינו במכנאס וכן אמר לי אבא מארי הרה"ג מרדכי עמאר זצ"ל והוא לפי היש מפרשים שהביא מר"ן בסימן קס"ח ס"ק ז' כעכים יבשים וכוססים אותם והם הנקראים בישקוני"ש, וסיים מר"ן והלכה כדברי כולם שלכל הדברים הנזכרים שם נותנים להם דין שנאמר בפת הבאה בכיסנין ומצה היא כמו הכעכים היבשים שכוססים אותם, ומה שמברכים המוציא על מצה בפסח הוא משום שאין לחם אחר, רק מצה וקובעים עליו.

סימן קעג' סעיף ב': יש חוששים מלאכול חלב עם דגים.

מנהגינו לא לאכול דגים בחלב והטעם משום סכנה כמ"ש בעל שארית יהודה מפי הרופאים שיש בזה סכנת צרעת וחמירא סכנתא ומה שכתבו האחרונים דאיכא ט"ס בדברי מר"ן שציטט לסי' קע"ג עי' מההר"ח וכו' ואין ט"ס בדברי מר"ן ומה שציטט סימן קעג' כוונתו לומר שכמו שלא אוכלים בשר עם דגים מפני הסכנה של צרעת כמ"ש בסימן קעג' ה"ה נמי חלב ודגים שיש בהם סכנה באכילתם ע"פ הרופאים (כמ"ש בעל שארית יהודה מפי הרופאים) שיש בזה סכנת צרעת שאין לאכלם יחד עיי"ש.

שם בהערה:(לענין חלב ודגים) תניד לו בקול רם שמותר אפילו לדברך.
א"א לומר לו מותר וצריך לומר לו לעשות התרה שדברים המותרים ונהגו בהם איסור צריכים התרה.

סימן קעה' סעיף א': ויש שכתבו שנהגו לברך הטוה"מ גם שלא בסעודת פת.
מנהגינו פשוט שמברכין הטוב והמטיב בלא סעודת פת, וכן היה מנהגינו בט"ו בשבט להתחיל בשתי יינות על הראשון היו מברכין בורא פרי הגפן ועל השני שהובא לאחר מכן שהיה יותר משובח היו מברכין הטוה"מ, ובט"ו בשבט היו אוכלים רק פירות.

סעיף ה': יש שכתבו שנהגו שהאורח והאכסנאי מברכים הטוב והמטיב.
פשוט שכן מנהגינו וכן היה בט"ו בשבט שהיינו מסובין כל שנה אצל מו"ד הגאון רבי אהרן אסודרי והיינו מוזמנים כל המשפחה וכל ת"ח של העיר כחמישים איש וכולם היו מברכים הטוב והמטיב על יין שהיה משובח יותר מהראשון ולא היה אחד מברך ומוציא כל המסובין וכמ"ש מרן ז"ל אם רבים המסובין כל אחד מברך לעצמו הטוב והמטיב ולא יברך אחד לכולם שמא יקדימו קנה לוושט כשיענו אמן.

סימן קעח': יש שכתבו שאף נהגו לבתחילה ללכת ממקום למקום ולוקחים פת עמהם. זכורני כד הוינא טליא היינו הולכים לבית החתן להשלים מנין כדי לברך שבע ברכות היינו לוקחים פת וממשיכים שם לאכול ומצטרפין למנין לברך שבע ברכות.

סימן קפא' סעיף י': יש שכתבו שנשים הקילו במים אחרונים לא נהגו הנשים במים אחרונים.

אצלנו לא נהגו הנשים ליטול מים אחרונים, אמנם מים אמצעיים גם הנשים נטלו.

סימן קפו' בהערה: הזננו ולא ממעשנו המפרנסנו. לא אומרים הזננו וכו' אלא מתחילים הזן אותנו ואת העולם כולו בטובו וכו' ובנוסח תחילת ברכת הזן נהגנו לומר הזן אותנו ולא אומרים הקל הזן אותנו ומקור מנהגינו מאבודרהם הביאו הב"י בס' קפט' שכתב שאין לומר הקל דהא אמרינן אלוקיננו ועיין בב"י שהעיר דבנוסחת הרמב"ם כתב בברכה רביעית הקל אע"פ שאמר אלוקיננו ולגירסתנו בנוסח ברכה רביעית אתי שפיר דגרסינן לעד הקל וביאורו שבח לבורא שקיים לעד.

שם: אנו מודים לך ולא אנחנו מודים. לא אומרים אנו שהוא מלשון אנינות, אלא אנחנו מודים.

שם: ואומרים אל תצריכנו, ולא נא אל תצריכנו. כן הוא המנהג שלנו.

שם: הזן ברחמיו. כן הוא מנהגינו, וכן בונה ברחמיו בנין ירושלים אמן.

שם: שמתנתם מעוטה וחרפתם מרובה. לא נוהגים לומר לשון זה.

שם: ואף על פי. הנוסח אצלנו והגם.

שם: להניח ברכה אל ביתך. האורח היה אומר להניח ברכה אל ביתך, ועונים לו ומביתך לא יחסר.

סימן רח': ועל המחיה ועל הכלכלה. מנהגינו לומר על הארץ ועל המחיה ועל הכלכלה וראה בסידור בית מנוחה שכתב כן.

סימן ריט' בהערה: אנב מה שיש נוהגים שבנסיעה מעיר לעיר.

כתב מר"ן בסימן ריט' בספרד נהגו לברך אפילו מעיר לעיר שכל הדרכים בחזקת סכנה ומקורו מדברי הרמב"ן והרד"א עיי"ש וברמב"ם פ"י מהלכות ברכות הלכה ח' כתב ארבעה צריכים להודות וכו' והולכי דרכים כשיגיעו לישוב ומהא דלא נקט לשון הגמ' הולכי מדבריות דייק הב"י דס"ל דלאו דווקא הולכי מדבריות אלא כל הולכי דרכים דכל הדרכים בחזקת סכנה וא"כ אנן בני ספרד מברכין על כל דרך דאית ביה סכנה ולכאורה נראה דאין לחלק בין סכנת לסטים וחיות רעות לבין סכנות של תאונות דרכים ואף אם נאמר דלא תיקנו חז"ל ברכה אלא על סכנת לסטים וחיות רעות תאונות דרכים נמי כלסטים וחיות רעות חשיבי דאדם נוסע לתומו וכנגדו בא נהג לא זהיר או נרדם לאונסו ופוגע בו ולא גרע מחיה רעה ולסטים. ולפי"ז גם הנוסע מעיר לעיר הואיל ושכיח תאונות דרכים יברך הגומל ואה"נ גם בעיר אם יסע שיעור שעה וחומש ואיכא חשש תאונות דרכים כמו מעיר לעיר יברך הגומל ומה שכתב מר"ן מעיר לעיר הוא בזמנם שבעיר לא היה סכנה רק מחוץ לעיר היתה סכנת לסטים וחיות רעות וכן נהג הרב הגאון רבי ברוך טולידנו בנוסעו מעיר לעיר לברך הגומל.

סימן רכג' בהערה: (סימן רכו' סעיף א') ונהגו לברכה בחוה"מ פסח ולא מיד בר"ח. מה שנהגו במרוקו לברך בחוה"מ או באיסרו חג הוא משום שבר"ח עוד לא לבלבו העצים ולכן במרוקו איחרו עד חול המועד וזכורני שבהרבה פעמים אפילו בחוה"מ לא לבלבו עוד, והיינו מאחרים עד איסרו חג.

סימן רלג' סעיף א': במרוקו לא הקילו בזה ולעולם אין להקדים תפילת ערבית קודם השקיעה.

כן היה המנהג אצלנו ומעולם לא התפללו ערבית לפני השקיעה והיו מחכים עד צאת הכוכבים, וגם תפילת ליל שבת לא התפללו לפני השקיעה רק בצאת הכוכבים.

שם בהערה: דכ"ז רק אם התפלל מנחה קודם פלג המנחה.

מנהגינו להקפיד להתפלל תפילת מנחה מפלג מנחה גדולה וכמ"ש מר"ן ועיקר זמנה מט' שעות ומחצה ולמעלה.

שם: נהגו לא ליפול על אפים כלל בתפילת המנחה.

כך הוא המנהג ולא נפלו על פניהם במנחה ובהערה הביא בשם "דרך ארץ" ליישב המנהג שלא נופלים על אפיים במנחה והטעם משום דחיישינן לרבי יהודה דסבר שמפלג המנחה חשוב לילה דברים אלו לא יכולתי להולמם דרבי

יהודה לא סבר דמפלג המנחה חשוב לילה אלא שכיון שתמיד של בין הערביים נקרב עד פלג המנחה זמן תפילת ערבית מתחיל מפלג המנחה ולמעלה.

סימן רל"ו: ויש שנהגו להתחיל מהפסוק "וירא כל העם ויפלו על פניהם". לא נהגו אצלנו לומר וירא כל העם וגם לא מזמור לדוד ה' רועי רק אמרו יראו עינינו ואח"כ קדיש.

סימן רנ"ג סעיף ד': מותר להוסיף מים חמים שהיד סולדת בו לתוך התבשיל בשבת ואין בו משום בישול.

אצלנו בבית אבא הרה"ג רבי מרדכי עמאר היתה כירה שיש בה מקום שפיתת שני קדירות והיתה אחת של מים ואחת של תבשיל של חמין וכאשר החמין היה צריך מים היינו לוקחים ע"י מצקת מהסיר של המים ונותנים לחמין, הואיל והמים והתבשיל מתבשלים באותו חום ואין חשש שאחד יהיה יד סולדת והשני לא יהיה יד סולדת בו והואיל והמצקת נכנסת לתוך דוד המים היא נחשבת ככלי ראשון ועיין בסי' שי"ח ס"ק פ"ז שכתב בשם האחרונים דמצקת חשובה כלי ראשון וכמו ששפכתי מכלי של המים עצמו.

שם: ויש שנהגו שגם כשאין המים רותחים אלא פחות מים"ב אפשר להקל. לא נהגנו בזה כהחוט המשולש אלא כמר"ן.

שם בהערה: מה שכמה נשים לא מקפידות אם המים הגיעו לשיעור יס"ב ומפני שסו"ם הגיע למאכל בן דורסאי אפשר דאיסור תורה ליכא. תמוה דגם אם נניח שאין איסור תורה איסור דרבנן איכא וכי איסור דרבנן קל בעיניך ועוד בישול במים היא רתיחתו וכל עוד שלא רתח והוא השלים רתיחתו הרי השלים רתיחתו בשבת ועבר על איסור דאורייתא וצ"ע.

סימן שו' סעיף ו': נוהגים להקל למכור עליות בשבת. כן הוא המנהג, ואף דפסק מרן בסי' שלט סעיף ד' לא מקדישין ולא מעריכין, היינו לומר ערך פלוני עלי, ואין מקדישין היינו דוקא הקדש מזבח או לבדק הבית, אבל הקדשות דידן מותר דאין שם הקדש עליהם אלא חולין הן, ועי' משנה ברורה.

סימן תכב' סעיף א': אומרים הקהל לפני שאומרים שמונה עשרה "ר"ח לברכה לחיים טובים ולשלום".

כן הוא המנהג, והטעם כדי להזכיר לציבור לומר "יעלה ויבא".

שם: "לכפרת פשע".

כן הוא המנהג.

שם: כשמוכר יעלה ויבוא יש נוהגים לענות אמן.

כן מנהגינו, לענות אמן אחר זכרנו ה' אלקנו בו לטובה, וכן אחרי ופקדנו בו לברכה עונים אמן ותו לא.

שם: ויש שנחנו לתאר שם החודש.

כן נהגו אצלנו לומר ניסן המלומד בניסים, אייר הוא זיו, סיון המוכתר בכתר תורה, תמוז יהפוך אותו ה' לטובה, אב רחמן, אלול המרוצה. ובאב לא אמרו יהי רצון אלא מחדש חדשים יקבץ קדושים וכו' ובשבח שלפני י"ז בתמוז, ושבח שלפני י' בטבת אומרים אחינו בית ישראל. שמעו צום הרביעי ב"ז בתמוז. צום העשירי י' בטבת. יהיה ביום פלוני יהפוך אותו הקב"ה לששון ולשמחה וכו'.

שם: מברכים על החלל בר"ה לקרוא את החלל וברכת יהלולך וכו' בסוף וחותרים ברוך אתה ה' מלך מהולל בתשכחות אמן. ודוקא בציבור. כן הוא המנהג, דוקא בציבור וביחיד קורא בלא ברכה.

שם: וי"א שכל אחד ואחד מהציבור רשאי לברך.

מנהגינו שהש"ץ אומר הברכה לקרוא את ההלל וגם ברכת יהלולך והציבור עונה אמן ונראה הטעם "ברוב עם הדרת מלך".

סעיף ג': בפסוקים בסוף החלל "מברוך הבא בשם ה'" עד סוף החלל נהגו לא לכפול. מנהגינו שלא כופלים הפסוקים מברוך הבא ורק אלי אתה ואורך וכו' כופלים, וכן הודו לה' וכו'.

סימן תכו' סעיף ב': ויש פותחים עם המזמור הללו את ה' מן השמים.

כן הוא מנהגינו לפתוח במזמור הללו את ה' מן השמים ולא אומרים למנצח.

שם: אם חל מוצאי שבת לפני יום ז' למולד המנהג לברך על הלכנה ברוב עם בשלבוש בבגדי שבת.

מנהגינו במכנאס לברך אחר שלשה ימים ומבדילים בבית הכנסת ואח"כ יוצאים לברך ברכת הלכנה אבל כל הציבור כמעט לא היה מכוון לצאת בהבדלה אלא מבדילים בבית להוציא ב"ב. וזכורני פעם היה אורח בביהכנ"ס, שלנו שהשתיק הקהל בטענה שלא מברכים עד אחר שבעה ימים, ואבא זצ"ל נזף בו ואמר לו שמנהג עירנו לברך ברכת הלכנה אחר ג' ימים.

סימן תכח': נהגו בימי קדם להפטיר במנחה צום גדליה "דרשו ה' בהמצאו". מנהגינו להפטיר במנחה בצום גדליה עם ברכות לפניה ולאחריה ולא כדברי הפאת ים.

סימן תנג': יש שנמנעו מאכילת חומום ששמו דומה לחמץ בלשון ערבי. אין לזה טעם וכי שמא גרים.

שם: יש שנמנעו מאכילת קטניות יבשים אבל אוכלים אפונים לחים יש שנהגו לא לאכול סוכר בפסח מחשש חתיכת פת תוך הסוכר ויש שנמנעו מזעפרן. מה טעם יש בזה מה ההבדל בין יבשים ללחים. ומש"כ שיש שנהגו שלא לאכול סוכר מחשש שיש חתיכת פת בסוכר, מהיכי תיתי שיבוא גם חתיכת פת לתוך הסוכר. ואולי הטעם הוא שבזמן ההוא היו מוכרים קמח וסוכר וקטניות מחנות אחת וכל הסחורה היתה מאובקת מאבק הקמח, וכאשר רוחצים אותם יש חשש משהו חמץ, ולכן היו מחמירים לא לאוכלם. וזה ההבדל בין אפונה לחה לבין יבשה כי לחה היא נמצאת בתוך השרביטים והיבשה הורידו ממנה השרביטים, והיא מתאבקת ולכן לא אכלו אותם בפסח. ולהלכה נראה לי שכל הקטניות הנמצאים בתוך השרביטים ובימינו שבבית החרושת כבר אורזים את האורז בהשגחה טובה אין ספק כלל ואפשר לאוכלו בפסח. ומי שליבו נוקפו יעשה התרה ויאכל בשופי. ועי' בספר דברי שלם ואמת סימן ט"ז באריכות בענין הסוכר והעלה שבמקום שהתברר שאין חשש חמץ בסוכר מותר לאוכלו בשופי.

שם: לצורך חולה או קטן מותר. כן היה המנהג לחולה התירו ע"י בדיקה.

סימן תעג' סעיף ו': מוסיפים בתחילה בבחילו. כן מנהגינו והוא לפי נוסח הרמב"ם בהגדה עיי"ש.

שם: ונוהגים בעת אמירת בבחילו לסובב הקערה. כן מנהגינו לסובב הקערה על ראשי המסובין לחיבוב המצוה.

שם: בעת בציעת המצה לשתיים יש שנוהגים לומר תפילה קצרה. כן מנהגינו וענינה שבחציית המצה לשתיים מזכירים אנו את נס קריעת ים סוף, שחצה ה' את ים סוף ומתפללים שכן יגאלנו ה' במהרה.

סעיף ה': נהגו גם להוסיף תמרים וצימוקים. כן נהגו לעשות כדורים קטנים של חרוסת, ובליל פסח שופכים עליהם יין ומערבים אותם עם היין ואין בהם איסור לישה שהיין הוא מרכך אותם ולא מחברם.

שם: נהגו בקצת מקומות להניח על השולחן קערת מים ודגים שוחים בהם. לא נהגו כן אצלנו אבל בבית אצלנו היה אבא כורך האפיקומן במפה ושם על שכמו וקושרה בקשר עניבה להמחיש איך יצאו אבותינו ממצרים משארותם צרורות על שכמם.

שם: נהגו לשפוך מהכוס עצמו ולא באצבע. אצלנו שפכו באצבע, אבל היו משפחות שנהגו לשפוך מהכוס ישר. ואצל מו"ח רבי שלמה טולידאנו זצ"ל נהגו לשפוך מהכוס ישר.

שם בהערה: אלא צריך להוסיף עליו יין אחר וימלאנו וגומר עליו סדר ההגדה. מנהגינו לשפוך מה שנשאר מהכוס. והטעם שמנהגינו לשפוך באצבע דנמאס היין ולא ראוי לברכה.

שם: בדין אכילת מצות לפני פסח שנהגו מר"ח ניסן לא לאוכלם. מה שלא טעמו מר"ח הוא כדי שיאכלו המצה לתיאבון בליל פסח שאם יאכל מצה מר"ח לא יתאוו לטעם מצת מצוה שלכו גס בה.

שם: הבכורות באים למקום שבו אירע בו ביום מצות מילה. כן היה המנהג, אבל כשלא היה ברית או סיום מסכת היו מתענין, והנקבות לא היו מתענות, וזכורני כד הוינא טליא שהיה לנו ברית של בן אחי בערב פסח, והגיעו אלינו כל הבכורות של העיר, להשתתף בסעודת ברית מילה והכיבוד היה סופגניות שאינם מפרישים פירורים.

סימן תפז' סעיף א': בליל פסח שחל להיות בשבת אין אומרים ברכת מעין שבע. כן הוא מנהגינו, דלא נתקנה אלא מפני המזיקין ובליל פסח הוא ליל שימורים עי' פ"ג.

סימן תפט': נהגו לאחר תפילת שחרית לספור בלי ברכה. כן הוא המנהג, והטעם דאם שכח לספור בלילה אם יספור ביום יוכל להמשיך לספור בשאר ימים בברכה.

שם בהערה: ובבבב"ם של מוהריב"ץ בפאם מקדימין הקהל לברך על ספירת העומר ואח"כ הש"ץ.

כן היה מנהגינו בבית כנסת שלנו דוקא, ושאר בתי כנסיות שבעירנו הש"ץ מברך קודם. ואולי הטעם הוא דחיישינן שמא יכוונו הציבור לצאת מהש"ץ וחוזרים ואמרים עם הציבור והוי ברכה לבטלה ולכן אומרים הציבור ויצאו ידי חובתן וכאשר הש"ץ יברך אפילו אם יכוונו הציבור לצאת שוב אין בזה דופי.

סימן תצ': בימי חול המועד אחרי ה' מלך במקום למנצח בנגינות אומרים השמים מספרים.

כן הוא מנהגינו, ובשבת חוה"מ אחרי יושב כסתר עליון אומרים המזמור השייך לרגל. ובימים טובים מתחילים טוב להודות ומדלגים התיבות "מזמור שיר ליום השבת" וביו"ט שחל בשבת מתחילים מזמור שיר ליום השבת.

שם: נוהגין לקרות מסכת אבות.
מנהגינו המקורי היה לפני תפילת מנחה.

שם בהערה: ומנהג בשני ימים ראשונים של פסח שהבעל קורא קורא בניגון מיוחד.
כן מנהגינו.

שם: איש אחד מן הקהל שקולו נעים מתרגם כל הפרשה.
בזמני לא אמרו תרגום בלשון ערבי אבל יתכן שאמרו גם אצלנו והשמיטוהו משום טורח ציבור.

סימן תצא' בהערה: (במעם מנהג המיומנה) עוד שמעתי בשם הגר"י מונסונגו שלי"מ.א.
יותר מתקבל שהואיל ואבותינו אספו ביזת הים ביום שביעי של פסח וכולם התעשרו לכן מאחלים במוצאי החג הפסח שהוא סגולה לעם ישראל לעושר רב ומברכים כל הידידים והקרובים שיצליחו וירויתו כי לילה זו סגולה היא להצלחה לכל השנה וכמו שקרא לאבותינו שהתעשרו על הים.

שם: קערת קמח ובתוכו ממשעות ופולים ירוקים עודם בקליפתם.
כן היה המנהג אצלנו ג"כ לוקחים קערת קמח ובאמצעה כוס שמן ומסביב ארבעה פולים עם השרביטים הירוקים ונועצים אותם בתוך הקמח וכ"ז סימנא מילתא היא לשפע בתבואה ובירקות ופרי העץ.

סימן תצג': ויש שכתבו שנוהגים לא להסתפר עד ל"ד בעומר.
המנהג של הת"ח של עירנו עד ערב חג שבועות כדברי האר"י ושאר בעלי בתים יראי ה' עד ל"ד בעומר.

סימן תצד' סעיף א': נוהגים בקריאת כתובה.
כן מנהגינו.

שם: נהגו יום חג השבועות להתאסף לקרות האזהרות.
כן מנהגינו.

שם: ובחול מחלקים האזהרות והמנילה לב' ימים.

כן היה מנהגינו, בשחרית אמרו אזהרות של רבי שלמה אבן גבירול, ולפני מנחה אמרו אזהרות של רבי יצחק בן ראובן.

שם בהערה: במנהג שפיכת מים זה על זה בחג השבועות.

כן נהגו פשוטי העם שלא ברצון חכמים וזכורני שאבא זצ"ל היה גוער בהם.

שם: ובמנהג אכילת מאכלי דבש עם מצה בשבועות.

לא נהגו כן אצלנו.

סימן תקנ' סעיף ג': מנהגינו שאין קורין במנחה ויחל.

כן הוא מנהגינו.

סעיף ד': נהגו להכריז במקום יהי רצון בנוסח זה מחדש חדשים וכו'.

כן מנהגינו להכריז בנוסח זה.

סימן תקנא' סעיף א': בשבת חזון לא מחליפים בנדיהם כ"א חתונת לבד.

מנהגינו בשבת חזון לבשו בגדי שבת רגיל כמו כל שבת וגם חסידים ואנשי מעשה, כן נהגו.

שם: לכה דודי ויגדל אומרים בניגון אבל מיוחד.

לא אמרו קינות בשבתות אלו וגם לכה דודי אומרים בניגון רגיל.

שם: ואף לא מארסים.

כן הוא המנהג.

סעיף ג': נהגו שלא לכבס בגדים מר"ח אב.

מנהגינו הוא מר"ח עד התענית.

שם: נהגו שלא להתרחץ מר"ח אב.

מנהגינו ברחיצה רק בשבוע שחל בו.

סעיף ד': נוהגים שלא להסתפר מר"ח אב.

מנהגינו מי"ז תמוז לא מסתפרים.

סעיף ט': אין לאכול בשר ואין לשנות יין מר"ח אב עד יום העשירי ויום העשירי בכלל

מנהגינו עד חצות.

כן הוא מנהגינו אמנם בר"ח עצמו אכלו בשר.

שם: יש נוהגים שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין כבר מ"ז תמוז. לא נהגנו כן.

שם: גם בסעודת ברית מילה במ' הימים נהגו שלא לאכול בשר. אצלנו מעולם לא אכלו בשר בסעודת מילה אלא ביצה שלוקה עם כוס טיי וכעכים ומזונות והסעודה היתה אחרי המילה שהיו עושים בבוקר אחרי תפילת שחרית מדין זריזין מקדימין למצוות.

סימן תקנה' סעיף א': בשחרית של ט"ב נוהגים כמש"כ בשו"ע לא ללבוש טלית ותפילין.

לא נהגו ללבוש טלית ותפילין אפילו תלמידי חכמים מובהקים, וכן ראיתי אצל אבא זצ"ל שלא לבש תפילין אלא במנחה והיו שמים אפר על ראשם בזמן קריאת מגילת איכה והוא אפר תחת פאר.

סימן תקנו' סעיף א': אין אומרים תפילת נחם אלא בתפילת המנחה. כן הוא מנהגינו.

סימן תקנה' סעיף א': נוהגין שלא להתרחץ ושלא להסתפר ולא לבבם. מנהגינו לענין תספורת וכיבוס כדברי מר"ן סימן תקנא' סעיף ד' שכתב לאחר התענית מותר לספר ולכבס מיד. ולגבי בשר ויין נהגנו להחמיר עד חצות כדברי הרמ"א בסי' תקנח'. הנה מה שכתב מר"ן בסי' תקנא' ז"ל לאחר התענית מותר לספר ולכבס מיד עי' במג"א שכתב דקל וחומר בשר ויין שמותר, וצ"ל דהא דלא הזכיר מר"ן דמותר בבשר ויין דאיהו פסק בסי' תקנח' ז"ל מנהג כשר שלא לאכול בשר ולא לשתות יין בליל עשירי ויום עשירי, ודוק מינה דדוקא בשר ויין מנהג כשר לא לאוכלם ביום עשירי אך תספורת וכיבוס אפילו מנהג כשר ליכא ודלא כהמהרש"ל שכתב דה"ה לספר ולכבס מנהג כשר אית בהו. וזכורני בימי חורפי ששאלתי את הרה"ג יצחק אסבאג זצ"ל בענין זה ואמר לי דהא דפסק מר"ן מנהג כשר שלא לאכול בשר ויין ביום עשירי דוקא לענין בשר ויין, אבל בכיבוס ותספורת אין בזה אפילו מנהג כשר ומותר לספר ולכבס מיד. ונראה לענ"ד שטעם המנהג שהחמירו דוקא בבשר ויין שהואיל ונשרף בעשירי בית המקדש החמירו בבשר ויין שהיו נקרבים ומתנסכים בבית מקדשינו שיבנה בב"א.

סימן תקנו' סעיף ד': במקום למנצח בנגינות אומרים על נהרות בבל. כן המנהג בכל הכתוב לענין סדר התפילות, ובבית הכנסת שלנו אמרו בשבת ויו"ט ברוך שאמר בנוסח הארוך אבל בתשעה באב אומרים הנוסח הרגיל.

שם: בפתיחת ההיכל אומרים קנינות "אקום" "על היכלי".
מנהגינו לומר קינת "על היכלי" בפתיחת ההיכל, ולא נהגנו לומר שום קינה אחרת ואח"כ במקום אשרי העם איכה יועם זהב וכו' עד תגלה ותראה מלכותו עלינו.

שם: ויש שמניחים על ספר תורה מעיל שחור.
לא נהגנו כן אלא הופכים הכיסוי של ספר תורה ורק בשחרית.

שם: לא קוראים על הבימה אלא על שולחן.
אצלנו קראו על הבימה אבל הבימה היתה עומדת בפניה צדדית של בית הכנסת ולא במקומה הרגיל וכן הש"ץ לא עמד בבימה אלא במקום שישב על הארץ שם עמד.

שם: העולה אומר ברוך דיין האמת.
לא נהגו אצלנו.

שם: מתרגמים ההפטרה בדברי מוסר.
אצלנו לא תירגמו ההפטרה רק אומרים אותה בשפה רפה.

שם: נחנו לדלג פסוקי נחמה הנמצאים בסוף כמה קינות.
כן הוא המנהג.

שם בהערה: לא נחנו לומר שיר של יום.
כן הוא מנהגינו שלא אומרים שיר של יום אלא אחרי איכה נפטרין והולכין לבתיהם וגם לא אמרו עלינו לשבח לא בערבית ולא בשחרית והטעם שלא אומרים שיר של יום ופיטום הקטורת כי שבת השיר והקטורת הקטורת.

סימן תקסה': אומרים ענינו גם בתפילת ערבית שלפני הצום.
כן הוא מנהגינו לאומרו גם בערבית.

סימן תקסו': אומרים הקהל בקול רם הי"ג מידות בקריאת ויחל.
כן מנהגינו.

שם: ומתעטפים במלית במנחה בתענית ציבור.
מנהגינו להניח תפילין וציצית במנחה בתענית ציבור מקור המנהג עיין בב"י סימן מ' שכתב שבתעניות חסרים שתי ברכות להשלים מאה ברכות ולכן יניח ציצית ותפילין להשלימם.

שם: נהגו לא לישא כפיים במנחה של תענית ציבור ולא לומר אלוקינו. וכן לא אומרים אלוקנו במנחה של יום הכיפורים ודלא כהרמ"א שכתב בהלכות נשיאת כפיים סי' קכ"ט סעיף ב' דנוהגים לומר אלוקינו במנחה משום דמקרי קצת ראוי דאם עלה לא ירד.

סימן תקפא' סעיף א': נוהגים לומר לדוד ה' אורי וישעי אחרי עלינו לשבח. אצלנו נהגו לאומרו אחרי מזמור של יום.

שם: נהגו לומר לדוד אורי וישעי כל השנה לפני תפילת ערבית. כן מנהגינו.

סעיף ב': מנהג רוב הציבור להתענות כל ערב ר"ה. מנהגינו היה להתענות עד חצות כפי מה שפסק הרמ"א שאין צריך להשלים.

שם בהערה: ויש שנהגו לקנות קדירה חדשה לר"ה. לא נהגו כן אצלנו, גם לא ידעתי מה מהות מנהג זה, גם האם קונה כל שנה או אם צריך לקנות הוא מחכה עד ראש השנה, ומהו מקור מנהג זה אין לו לא שורש ולא ענף וצ"ע.

סימן תקפב' סעיף א': המנהג כהרמ"א שכתב בסי' קי"ח דאם אמר במקום המלך המשפט מלך אוהב צדקה ומשפט ולא גמר שמו"ע אינו חוזר לברכת השיבה דספק ברכות להקל. כן הוא המנהג.

שם: ויש שמוסיפים בקדיש לעילא ולעילא. לא אמרו אצלנו לעילא ולעילא, אלא לעילא בלבד.

סעיף ט': שאחד מן הקהל אומר תפילת לחש בקול רם ושאר הציבור קורא בלחש. לא נהגו כן שאחד מן הקהל יגביה קולו בעת התפלה אלא כל אחד מגביה קולו יותר מהרגיל ונשמע יותר מהרגיל אבל שאחד יגביה קולו וכל העם אחריו לא נהגו כן. ועי' בכה"ח שהביא הדברים הנ"ל וסיים בשם השל"ה ומ"מ יזהרו שלא יגביהו קולם יותר מדאי ומי שמתפלל בלחש הרי זה משובח עכ"ל.

שם: יש שנהגו לומר הפיוט ונתנה תוקף בחזרת הש"ץ דתפילת מוסף. מנהגינו בבית כנסת של אבא וצ"ל לאומרו בראש השנה בפתיחת ההיכל. ובבית הכנסת של רבי ברוך אמרו אותו במוסף בחזרת הש"ץ ביום הראשון.

שם: לא אומרים י"ג מידות בעת פתיחת ההיכל בר"ה כמו בכל יו"ט.
כן הוא מנהגינו.

שם בהערה: נהנו לומר לפני ברוך שאמר הפיוט האדרת והאמונה.
כן הוא מנהגינו.

סימן תקפז' סעיף א': המנהג באכילת הסימנים הוא להתחיל עם התפוח בדבש.
כן הוא המנהג, מה שהעיר דלכאורה מנהג זה נגד הדין דצריך להקדים דין שבעה ורצה לישב על פי התרומת הדשן דכאשר אינו רוצה לאכול משני המינים ליכא דין קדימה, אינו נראה לענ"ד דלכאורה כאן הוא רוצה לאכול משניהם ומה שאמרו הת"ה והריטב"א דאין דין קדימה, הוא דוקא במקום שאינו נהנה לאכול ממין אחד ואין אומרים לאדם לאכול שלא בהנאתו, אבל לגבי הסימנים אין עדיפות על מין אחד יותר מחבירו מחמת ההנאה. ולענ"ד נראה דכיון שאכילת פירות בראש השנה היא אך ורק לסימנא גרידא, נמצא שחשיבותן אינה מצד מעלת גוף הפרי אלא מצד חשיבות הסימן דהרי כל אכילתם באה עבור הסימן, ומשום כך חשיבותם העצמית בטלה כלפי חשיבות הסימן. ומשום דתפוח ענינו לאוכלו אחר טיבולו בדבש לסימנא טבא שתחדש עלינו שנה טובה ומתוקה, חשיבותו היא גדולה משאר מינים. ומ"מ נראה כדי לצאת מן הספק לא יביאו על השולחן תמרים ורימונים עם שאר הסימנים עד אחרי שיברך על התפוח ויכוון להוציא בברכתו על התפוח כל פרי העץ שיביאו אחרי כן. ואחרי כתיב מצאתי סמך לדברי בכה"ח שכתב וז"ל ומה שמברכים על התפוח ולא על התמרים שהוא ממין שבעה, משום דהתפוח מנהגם לאוכלו תחילה לסימן טוב ואפשר שהיו מביאין אותו ג"כ תחילה קודם שמביאים התמרים ולכן מברכים על התפוח תחילה ואין צריך להמתין עד שיביאו התמרים.

שם: בשומשומין.
מנהגינו לומר שירבו זכויותינו כחלתן.

שם: ויש שאוכלים ריאה.
לא נהגו כן לקחת ריאה, מה שכתב שטעם במנהג לרמוז לראיה נא בעוניינו לע"ד אין טעם למנהג זה, דעיקר הסימנים באים לענין המשפט וכמו שיחדש עלינו שנה טבה, וכן שירבו זכויות וכן שיקראו לפניך זכויותינו וכן שישתלקו ויתמו מבקשי רעתינו, ותקדע רוע גזר דיננו, והשגחתו ית' עלינו שנהיה לראש ולא לזנב, אבל ראה נא בעונינו שלכן כתב שאוכלים ריאה הוא ענין של גאולה ואין ענינו קשור לסימנים של המשפט.

שם: יש נוהגים לעשות סדר הסימנים אחרי קידוש קודם המוציא.
 כן מנהגינו ובזה אני הצעיר נהגתי לסדר סדר הסימנים אחר ברכת המוציא כדי
 לצאת מידי ספק ברכה אחרונה שכל הסימנים אינם באים לגרור תאוות המאכל
 וצריך לברך ברכה אחרונה אם יודע שאכל שיעור כזית וכמובן אוכלים שיעור
 גדול.

שם: נהגו למבל פרוסת לחם עם דבש בר"ה ולא במלח.
 כן הוא המנהג.

שם: נהגו שלא לאכול דברים חמוצים כמו לימון ולא דברים מרים וגם נמנעים מדברים
 חריפים כגון צנונית.
 אנו לא נמנענו לאכול סלטים מתובלים בחומץ כמו בשבת.

סימן תקפד' סעיף א': נוהגים לומר אבינו מלכינו גם בר"ה שחל להיות בשבת. וי"א
 שאין אומרים אותו.
 מנהגינו שלא אומרים אותו בר"ה שחל להיות בשבת אבל ביום כיפור שחל
 בשבת אומרים, וכאשר הש"ץ אומר אבינו מלכינו עונים הקהל אמן בלבד.

סימן תקפה' סעיף א': ובעת שמיעת קול השופר נוהגים שהציבור יושב.
 כן היה מנהגינו בתקיעות דמיושב וכן ישבו גם בשעת הברכה.

סימן תקפט': אשה שלא יודעת בבירור שמנהגה לברך על מצעשהו"ג לא תברכנה.
 הנשים לא נהגו ללכת לבית הכנסת לשמוע תקיעת שופר ואפילו עזרת נשים לא
 היתה בבתי כנסיות רק בזמן האחרון התחילו לבנות עזרת נשים, והמנהג הקדום
 לא שמעו תקיעת שופר וגם לא תקעו להם שנשים פטורות ממצוות עשה שהזמן
 גרמא ומעולם לא ברכו על שום מצות עשה שהזמן גרמא וגם לא לקחו לולב
 ואתרוג.

שם בהערה: ברכות השבח שאין בו וצונו רשאית לברך.
 נכון מאוד ותמוה לומר שלא תברך בשם ומלכות.

סימן תקצב' סעיף א': המנהג הפשוט בכל ארצות המערב לתקוע שלושים קולות
 בתפילת מוסף בלחש.
 בבית כנסת שלנו היינו תוקעים שלושים קולות בלחש ושלושים קולות בחזרת
 הש"ץ ועשר קולות לפני תתקבל בשלושים קולות הראשונות עושים שברים
 תרועה ללא הפסק ובשלושים של לחש עושים שברים תרועה בהפסקה.

סימן תרד' סעיף ב': ביום הכיפורים עצמו נהגו לומר מזמור לתודה.
כן הוא המנהג.

סימן תרה': המנהג הוא לעשות כפרות ולקחת תרנגולים לפי מספר בני המשפחה.
כן היה המנהג לעשות כפרות בתרנגולים והואיל והיה לחץ גדול על השוחטים
אבא זצ"ל היה הולך לכל משפחתינו הקרובים ורחוקים והיה שוחט בעצמו
ועושה להם הכפרות, וכן כל ת"ח שהיה בקי בשחיטה היה שוחט לכל משפחתו
ובאשמורת הבוקר היה עושה הכפרות לבני הבית. ואפשר שכל מה שכתב מר"ן
יש למנוע המנהג הוא כאשר אומרים פסוקים עליו שנראה כאילו מקריב קרבן
וכמפורש בדברי הטור נוסח ארוך וסיים שם כעין תבנית סמיכה וכנראה דרכי
האמורי גם היה כעין זה וע"ז חשש מר"ן כמדויק מלשונו "ולומר עליו פסוקים"
משום שבסדר הזה יש משום דרכי האמורי אבל אם שוחט התרנגול ולא אומר
עליו שום פסוקים יודה מר"ן שאין רע במה שאומר זאת חליפתי זאת תמורת
זאת כפרתי ומתפלל על עצמו זה התרנגול ילך למיתה ואני אכנס לחיים טובים
ויחשוב בליבו שהוא חייב ד' מיתות: זורקו סקילה. שחטו הרג. תפסו בצווארו
חנק. שורפו שריפה. וזה כפרתו. ובטור כתב יאמר נפש תחת נפש, וכ"כ האר"י
בספר הכוונות.

סימן תריט' סעיף א': אחרי נוסח כל נדרי נוהגים להוסיף נוסח התרה זו, שרוי לנו
מחול לנו מותר לנו (ג"פ).

לא נהגו לומר נוסח זה אצלנו נוסח זה תמוה דאיך אפשר להתיר נדרים לעצמו
ויאמר שרוי לנו וכו' ורק החכם המתיר הוא שאומר שרוי לך מותר לך וכו'
ולענ"ד אין לומר נוסח זה כלל רק עונים הקהל ואומרים ונסלח לכל עדת בני
ישראל ולגר הגר בתוכם כי לכל העם בשגגה. ומנהגינו לומר כל נדרי כפי הנוסח
הכתוב בסידור ב' פעמים ובפעם השלישית אומרים לא יהון נדרי ושבוענא לא
יהון שבועי ונדוינא לא יהון נדויי וחרמנא לא יהון חרמי ואסרנא לא יהון אסרי.
והטעם שב' פעמים הראשונים מבטלים את הנדרים שנדרנו בעבר, ובפעם
השלישית מבטלים את הנדרים שנידור לעתיד שמגלים דעתנו שאין אנו רוצים
בכל נדר שנידור.

סימן תרכ' סעיף א': נהגו שלא אומרים ברכת שעשה לי כל צרכי בשם ומלכות.
אצלנו לא נהגו לאומרו כלל ואפילו בלא שם ומלכות וגם בנעלי שעם לא אמרו
אותו.

שם: אומרים סדר הקדושה שתיקן ר' יהודה הלוי.
כן הוא מנהגינו.

סימן תרכא' סעיף ד': ויש שכתבו שלא נחנו לברוע.
מנהגינו במכנאס לא לברוע על ברכיהם אלא משתחוים עד שיתפקקו חוליות
השידרה.

סימן תרכב' סעיף א': מתחילים בפרשת העקידה לפני מנחה.
כן מנהגינו.

סעיף ב': המנהג שמלין אחרי קריאת התורה ואחרי המילה אומרים אשרי.
ומנהגינו לא היו מלים בבית הכנסת, ולאחר התפילה היו קורין בתורה ואח"כ
מלין בבית היולדת. אחרי כתבי עיינתי בויאמר יצחק וז"ל מנהגינו למול אחר
חזרת ס"ת להיכל קודם מוסף וכשחוזרים לבית הכנסת קורין מזמור א' ואומרים
קדיש ומתפללין מוסף, והם הם דברינו הנ"ל.

סימן תרכג' סעיף ו': בסליחות כשהחזן אומר רחמנא.
כן הוא מנהגינו שאומרים בדיל ויעבור גם בנעילה משום שאומרים אחר כך
ויעבור וזה הכלל כל מקום שאומרים ויעבור אומרים בדיל ויעבור.

סימן תרכד' סעיף ג': המנהג לא לברך על בשמים בהכדלה אפילו ביום הכיפורים שחל
בשבת.

כן הוא המנהג, שטעם הברכה כדי להשיב הנפש מפני הנשמה יתירה שהלכה
לה, וביום הכיפורים אין בו נשמה יתירה מפני התענית עי' משנה ברורה.

שם: מברכים ברכת הלבנה מיד לאחר יוה"ב.
כן הוא המנהג.

סימן תרמוג': המנהג בימי חול המועד כשיושבים לאכול פת מברכים המוציא תחילה
וקודם שמועם מברך ברכת לישב בסוכה.
כן הוא מנהגינו.

סימן תרנא' סעיף א': ואפילו אם אנדם במקום שמחזיק בו הלולב אין בו משום חציצה
דכל לנאותו אינו חוצץ.

אבא זצ"ל לא נהג לאגוד הלולב בחוטים הצבעונים אלא היה עושה טבעות
מעלי הלולב או מחוטי משי וקושרו בהם. וכן נהגו כל משפחתנו דאל"כ הרי
במקום שנמצאים ההדסים והערבות החוטים לא נראים שההדסים מכסים אותם
והוי חציצה בין הלולב להדסים וערבות שהואיל ומכוסים הם בהדסים וערבות
אין חוטי הגוי נראים ולא משמשים כנוי ומה שכתב המשנה ברורה דחציצה
ליכא דכל לנאותו אינו חוצץ היינו באגד עצמו שעצם האגד הוא גוי. ולפ"ז מה

שכתבת שמצינו רבים מהמוני העם שאגדו הלולב אפילו במקום שמחזיקים הלולב לדעתי לא טוב הם עושים.

סימן תרס' סעיף א': אחרי אמירת הלל מוציאים ס"ת ומניחים אותו על הכימה ואומרים הושענות ומחזירים הס"ת להיכל ואומרים קדיש תתקבל. כן הוא המנהג.

סעיף ג': המנהג לומר הושענות בשבת של סוכות בלי להקיף התיבה. כן הוא מנהגינו.

שם בהערה: ויש מוציאים הס"ת מההיכל ומניחים אותו על הכימה עד גמר קריאת התורה. לא נהגו כן אצלנו.

סימן תרסד' סעיף א': אין אומרים ויעבור בסליחות דהושענא רבה. כן הוא מנהגינו שלא לומר ויעבור.

שם: בנוסף הסליחות רחמנא לא עונים בדיל ויעבור אלא עונים אמן. כן מנהגינו הואיל ולא אומרים ויעבור אחר הסליחה של רחמנא.

שם: נהגו לומר נשמת בתוך פסוקי דזמרה כיום שבת ויו"ט. כן הוא מנהגינו לומר נשמת בתוך פסוקי דזמרה.

סימן תרסח' סעיף ב': ואומר הפיוטים המיועדים לתיקון הגשם במקומם לאחר קדיש לפני שמתחיל שמו"ע של מוסף ומשאיר ההיכל פתוח עד תחילת שמו"ע. כן הוא המנהג.

סימן תרסט' סעיף א': ובל העם עולים במוסף. אצלנו מי שהיה יודע לקרות היה עולה לתורה וקורא אפילו שהוא קטן ורק הקטנים שלא יודעים לקרוא בתורה היו עושים להם כן שאחד קורא לכולם.

סימן תרעב' סעיף א': ויש מקומות שהתפללו ערבית קודם ההדלקה. כן היה מנהגינו והואיל והיו מדליקים בבית לבני הבית ולא הקפידו להדליק בצאת הכוכבים מיד.

סימן תרעו' סעיף א': להדליק נר חנוכה. כן הוא מנהגינו.

סימן תרפא' סעיף ב': המנהג להדליק ואח"כ להבדיל בבית הכנסת כדברי מר"ן אך בבית עושים להיפך ומבדילים ואחרי זה מדליקים משום מעלת תדיר.

צ"ע אם משום מעלת תדיר מדוע בבית הכנסת מדליק נר חנוכה ואח"כ מבדיל הרי תדיר ושאינו תדיר מדוע קודם. וי"ל שמה שמדליק נר חנוכה קודם הבדלה הוא משום פרסומי ניסא שאחרי ההבדלה הציבור נפטרים לבתייהם ולכן מקדימים נר חנוכה. אחרי כתבי ראיתי במשנה ברורה שכתב כמו שאמרתי. ועוד הוסיף טעם דכל מה שנוכל לאחר להוציא את השבת עדיף. והוא מתרומת הדשן. ולפי"ז בהבדלה בבית דלא שייך הני טעמי פשוט שמבדילים ואח"כ מדליקים, ומדויק לשון מר"ן מדליקין נר חנוכה בבית הכנסת קודם הבדלה, משמע דוקא בביהכנ"ס אבל בביתו הבדלה קודם ודו"ק. ודלא כהרמ"א שכתב וכ"ש בביתו.

סימן תרפה' סעיף ז': נוהגים לומר הפיוט "מי כמוך" שחיבר ר' יהודה הלוי ונוהגים לאומרו בנשמת כל חי.

כן מנהגינו בבית כנסת שלנו לאומרו בנשמת לפני פסוק מי כמוך מציל עני מחזק ממנו.

שם: לא נהגו הנשים ללכת לבית כנסת לשמוע פרשת זכור.
כן מנהגינו.

שם בהערה: ויש מקומות שהוסיפו לפני פיוט מי כמוך שיר "שחות ברכי לארץ".
לא נהגו אצלנו.

שם: יש שכתבו דמנהג נשים לא לבוא לביהכנ"ס לשמוע מקרא מגילה ביום.
כן היה מנהגינו שנשים לא באו לבית כנסת לשמוע מקרא מגילה אלא כל אחד קורא לאשתו ובנותיו בביתו בלילה מתוך מגילה כשרה וכל בעל בית היה לו מגילה, וביום לא נהגו הנשים לשמוע המגילה כלל אמנם הדבר צ"ע ג איך ביטלו מצוה מדברי קבלה ואולי הטעם שהיו עסוקין בהכנות סעודת פורים והעוסק במצוה פטור מהמצוה וצ"ע ג.

סימן תרפט' סעיף ב': ויש אומרים דהאישה תברך לשמוע מגילה.
מו"ר אבי זצ"ל היה קורא לאמא בלי ברכה וגם היא לא ברכה ואולי הטעם שהואיל שהנשים לא ידעו לקרוא א"כ לא יכלו להתרכז בקריאת המגילה כי הם רק שומעים בעל פה ולא יכולים להתרכז בשמיעה בלבד ולא ימלט שלא ישימו לב לכמה מילים במגילה וברכתם תהיה לבטלה.

סימן תרצ' סעיף א': בשעת ברכות המגילה נהגו שאין עומדין הקהל אלא יושבין.
כן הוא המנהג.

סימן תרצב' סעיף א': יש שכתבו שנהגו לא לברך על ברכת המגילה לאחרית ביחיד בפסק מור"ם.

לא נהגו לברך אחר קריאת המגילה ביחיד.

סימן תרצג' סעיף א': ויש אומרים שברכת מאורי האש יסדרה על הכוס בהבדלה שאחרי קריאת המגילה, ונהרא נהרא ופשטיה.

כן הוא מנהגינו ולא גרע מכל מוצאי שבת שמדליקין כאשר אומרים ואתה קדוש וממשיכים לקרוא בסידורים את התפלה וכשגומרים מבדילים, ובט"ב שחל להיות במוצ"ש נהגו להדליק נר ולברך בורא מאורי האש, והטעם שבמוצאי שבתות עדיף לסר ברכת מאורי האש על הכוס בהבדלה משא"כ בתשעה באב שאין מבדילין עד אחרי תשעה באב מברכין בשעה שנהנה מן האור לפני תפילת ערבית.

שם: הרבה מקומות נוהגים להתחיל מובא לציון אחר שסיימו המגילה. כן מנהגינו בין בלילה בין ביום אומרים ארור המן וכו' וגם חרבונוה זל"ט ואח"כ ובא לציון.

סעיף ד': המנהג הפשוט שכופלין פסוק האחרון כדי להשלימו לעשרה. מנהגינו שהש"ץ הוא שכופל הפסוק האחרון בלבד ולא הציבור.

שם: יש לעשות המילה אחרי התפלה הואיל ואצלנו המילה עושים בבית הולדת עדיף לעשות אחרי שיוצאים חובת המגילה שלא יתפור הציבור. וכן היה מנהגינו.

שם בהערה: אלא משום שמע"כ נהגו לחזור על הפסוק. אין לזה טעם שהציבור שמע טוב כל מלה ולא טעה.

סימן תרצד': יש אומרים דלא נהגו לתת רק מחצית מהמטבע הנחוג במדינה בלי להתייחס למחיר של כסף נקי. כן היה מנהגינו.

סימן תרצו' סעיף ד': אין אבילות בפרהסיא נוהג בפורים כמו בשבת כפי שפסק בשו"ע יו"ד סי' ת"א אבל לא יכול לקרות המגילה בציבור משום ברכת זמן.

כ"כ הרב ויאמר יצחק בליקוטינו א"ח אות ג' ומה שכתב דאבל לא יקרא מגילה בציבור משום ברכת זמן צריך לי עיון דאי מהא לא אריא שאדם אחר יברך ברכת זמן, והאבל יקרא המגילה ובפרט אם האבל ש"ץ וקורא נכון יותר מאחר, ודאי דהכי עדיף.

שם בהערה: עי' בשו"ת איש מצליח סי' נא' שכתב דמנהג גרבא להיפך דהאכל לא שלח מנות והם שולחים לו מנות.

תמוה דהוי שאילת שלום, ועוד תמוה דמר"ן פסק להדיא בסי' תא' סעיף ז' ז"ל אין אבילות נוהג בו לא בי"ד ולא בט"ו אלא דברים שבצינעא וחייב לשלוח מנות ואע"פ שאינו מתאכל בהם עולים לו למנין שבעה.

רשימת מקצת תשובות

מסבא דמשפטים הגאון מוהר"ר יהושע מאמאן שליט"א

מוח"ס עמק יהושע ו' חלקים

א. יש שנהגו לומר קוניהם ויש שנהגו לומר קונם, וראוי לומר רצון קוניהם שיש שם ה' י-ה באמצע.

ב. לענין נשיאת כפים במנחה בתענית ציבור בדרך כלל התפללו מוקדם ולא נשאו כפים ואפילו במקרה שהתפללו מאוחר לא נהגו לישא כפים.

ג. הת"ח היו נופלים על זרוען ולא המון העם.

ד. בימי ב' אמרו אנשי אמונה, ובימי ה' תמהנו מרעות.

ה. נהגו לברך על המשקה לפני שאוכל מיני מזונות, אע"פ שהמזונות קודם לו בברכה, כיון שיש חשש שהמזונות יפטור את המשקה כטפל, לכן מברך על השתייה קודם.

ו. חותם על המחיה בלבד ולא על המחיה ועל הכלכלה.

ז. נהגו להקפיד לא לאכול דגים וחלב ביחד.

ח. לגבי הקטניות בפסח, נהגו לאכול הכל חוץ מאורז, וגם בימנו אין להתיר אכילת אורז, ובשו"ת משפט צדקה ביעקב מביא על שכנו שבדק היטיב האורז ואכלו, והרב ע"ה הראה להם חיטה מעורב בתוכו למרות שבדק.

ט. נהגו להסתפר בל"ג בעומר.

י. המזוזה היה מונח באלכסון ולא ישר.

רשימת מקצת ממנהגי טטואן

מהגאון ר' יעקב בנאים שליט"א

ראש ישיבת נחלת משה

- א. מקפידים ליטול ידים בשחרית פחות מד' אמות.
- ב. מנהג טטואן שלא לובשים טלית גדול בימות השבוע אלא התלמידי חכמים, אבל טלית קטן הקפידו ללבוש.
- ג. נוסח ברכת ציצית הוא על מצות ציצית.
- ד. בטלית גדול כורכים ט"ל כריכות ובטלית קטן הוי"ה.
- ה. מנהג טטואן ללבוש תפילין של יד כך: הברכה וההידוק של יד מעומד וכמש"כ הרמ"ע מפאנו הובא בכה"ח, והכריכות מיישב, ולבישת של ראש מעומד.
- ו. לא נהגו ללבוש תפילין בר"ת כלל, אפ' הת"ח.
- ז. אות ח' צורתה כרש"י ובצד שמאל פונה למעלה וזהו המקל שלו.
- ח. אות י' לא הקפידו בקוצו של יו"ד.
- ט. קטן התחיל להניח תפילין לא לפני שתיים עשרה, ויותר מצוי שהיה מתחיל בגיל שתיים עשרה וחצי.
- י. ברכת שעשה לי כל צרכי בשם ומלכות.
- יא. הגירסא צָרְכִּי.
- יב. נוהגים לומר פסוקי שבת אחר פרשת התמיד.
- יג. לא נהגו לומר המזמור "מי יגור באהלך" בבוקר.
- יד. אמרו מזמור לתודה בט"ב.
- טו. הנוסח "תתקבל צלותהון" ולא אומרים עם צלותהון ובעתהון.

טז. הנוסח הַלְעֵלְמִי וְלֹא עִם שׁוֹרוֹק.

יז. לֹא קִיִּים אֶצְלָנוּ מִנְהַג לֹא לִכְרוֹעַ בְּקִדִּישׁ.

יח. הַחֲזֹן קוֹרֵא כָּל הַקֶּרֶ"שׁ בְּלֶחֶשׁ עַד שְׁמִיָּע לִסוּף.

יט. הַמִּנְהַג הַקָּדוֹם לֹא מֵרֵאשִׁית דְּעָה בִּינָה וְהַשְׁכָּל.

כ. נִהְגוּ לֹמַר בְּסִיּוֹם בְּרַכַּת הַמִּנּוּחַ "זָדִים". וְאִפְשָׁר לְסִיִּים מִיָּנִים וְזָדִים לְקִיִּים שְׁנֵיהֶם, וְכִ"כ בְּסִידוֹר שֶׁל הָרַבִּי מִבִּיאָלָא, וְכֵן הַסִּכּוּם מִרֶן הַגְּרִישׁ"א שֶׁלִּיט"א וְאֵין בְּזֶה מִשּׁוֹם אֵין חֻתְמִים בְּשָׁנִים שְׁאוֹמְרִים שְׁנֵי הַנוֹסְחָאוֹת מִסִּפָּק.

כא. נִהְגוּ בְּשַׁעַת בְּרַכַּת כְּהָנִים שֶׁהָאֵב מִכֶּסֶה אֶת רֹאשׁ בְּנֵיהֶם תַּחַת הַטְּלִית, וְהַבְּנִים מִשְׁתַּדְּלִים לִפְנוֹת לְכוּן הַכְּהָנִים.

כב. גַּם כֹּהֵן רוֹק נוֹשֵׂא כִפּוֹ.

כג. לֹא נִהְגוּ לִישָׂא כִפִּים בְּכָל יוֹם, רַק בְּשַׁבָּתוֹת וְיוֹ"ט.

כד. הַמִּנְהַג הַקָּדוֹם בְּטִטּוֹאן לִפְּוֹל עַל אִפִּים עַל זְרוּעַן.

כה. לֹא נִהְגוּ לְהִמָּנַע מֵאֲמִירַת תַּחֲנוּן בְּז' חֲשׁוֹן, יוֹם שְׁמַתְחִילִים בְּרַךְ עֲלֵינוּ.

כו. נִהְגוּ בְּיוֹם שְׁנֵי לֹמַר אֲנִשִּׁי אֲמוֹנָה, וּבְיוֹם חֲמִישִׁי תִמְהַנּוּ מִרְעוֹת.

כז. נִהְגוּ לֹמַר בְּרַכָּה הָרֵאשׁוֹנָה בְּבִרְכַּת הַתּוֹרָה כִּשֶּׁה־ס"ת פְּתוּחַ וּבֵין גְּבֵרָא לְגְבֵרָא כִּסּוּ ה־ס"ת בְּמִפָּה.

כח. אֲמִירַת בְּרוּךְ שְׁמִיָּה: לֹא נוֹהֲגִים לֹאמְרוּ בְּיוֹ"ט, אֲבָל בְּשַׁבָּת בְּבִקְרָא וּבִמְנַחֲתָה נִהְגוּ לֹאמְרוּ.

כט. נִהְגוּ לִקְרוֹת אֶת הָעוֹלָה לְתוֹרָה בְּשֵׁמוֹ פְּלוֹנִי וְשֵׁם מִשְׁפַּחְתּוֹ בֶּן פְּלוֹנִי.

ל. נִהְגוּ לֹמַר "אֲמַת תּוֹרַתֵנוּ הַקְּדוּשָׁה" לִפְנֵי בְּרַכָּה אַחֲרוֹנָה שֶׁבְּקִרְיָה"ת.

לא. נִהְגוּ שֶׁהַבְּנִים עוֹמְדִים כְּשֶׁאֲבִיו עוֹלָה לְתוֹרָה, וְנִשְׁאָרִים עוֹמְדִים כָּל זְמַן שֶׁאֲבִיו עוֹלָה לְתוֹרָה. וְכִשְׁמַבְרֵךְ בְּרַכָּה אַחֲרוֹנָה שֶׁבְּבִרְכַּת הַתּוֹרָה מִתְקַרְבִּים לְתִיבָה וּמִתְבָּרְכִים מֵאֲבִיהֶם וּמִנִּשְׁקֵיהֶם אֶת יָדָיו.

לב. נִמְצָא פְּסוּל ב־ס"ת, וְחִיבִין לְסַלְקוֹ מוֹצִיאִין ס"ת וּמְנִיחִין הַפְּסוּל עַל הַכֶּסֶּא.

לג. נִהְגוּ לְעִטּוֹף ה־ס"ת בְּבֹד, וְיֵשׁ שֶׁנִּהְגוּ לְעִטּוֹף רַק כֶּשֶׁשׁ פְּרִשְׁיוֹת. וְיֵשׁ שֶׁעוֹטְפִים

כל ס"ת עם בר. ונראה בביאור המנהג, דבגמ' איתא שאסור לאחוז ס"ת ערום ובב"ח ס' קמז כתב דמכלל זה גם אין ליגע בעמודי הס"ת, וכן דעת המג"א, אך בט"ז מיקל וע' בזה בנו"ב קמא ס' ז', וח'. שבני אשכנז סומכים להקל בזה כדברי הט"ז. ולכן בני עדות המזרח מניחין הספר תורה לתוך תיק ולדבריהם אין חיסרון במה שהס"ת ערום אבל למנהגנו שהס"ת אינו בתיק צ"ע היאך אותזים בעמודים האסור לאחוז הס"ת ערום. על כן יש לעטוף הס"ת בבד כדי שלא יהא נחשב כערום. ונפק"מ לפ"ז למי שאוחז הס"ת שאינו עטוף בבד שיאחז בו עם טליתו, כמ"ש הנו"ב שם.

לד. מה שנהגו שהס"ת במערב הפנימי הם על שני מוטות עץ ולא בתוך תיק כמו בני עדות המזרח, נראה דלשיטתייהו אזלי, דהנה מנהג עתיק אצל המערב הפנימי שהמזוזות נוטים באלכסון כשיטת הרא"ש במס' מנחות, ובתוס' מנחות (לג) מבואר שהיינו אותו פלוגתא לגבי ס"ת מהו כבודו, דלרש"י כבודו שיהיה מעומד ולר"ת שיהיה מיושב, וברא"ש מובא לעשות פשרה להניחו באמצעו, ולפ"ז ה"ה בס"ת נוהגים להניחו על מוטות עץ שבזה מונח בארון הקודש באלכסון שזהו כבודו. כמו שנעשה במזוזה.

לה. לא היו כל הבימות בבתי הכנסיות באמצע.

לו. אין טעם במה שרק בעה"ב נוטל ידיו לכרפס בליל הסדר.

לז. המנהג לא לאכול דגים עם חלב ביחד.

לח. מה שנהגו לאכול פרפראות לפני סעודה בשבת כולל גם דברים שאינם מושכים התאווה אוכלים, רק יזהר שיהיה פחות מכזית.

לט. לא נהגו להקל לאכול ולשתות בבית הכנסת. ועד היום הזה בגיברלטר מחמירים בזה. ומי שרוצה לטעום מידי הולך לחדר צדדי וטועם שם.

מ. שורש מנהג אמירת למבצע על ריפתא נהגו כדי למעט ההפסק, למי שנטל ידיו וממתין לשאר המסובים, ומזה נתפשט שאומרים אותו גם כשכולם נטלו ידים, ויתכן שגם ממעט בשיעור תכיפה דכ"ב אמות, וצ"ע.

מא. נהגו להחמיר כהחיד"א לא לאכול מצה כי אם בתוך הסעודה.

מב. רבים נהגו לא ליטול מים אחרונים וסמכו על שיטת התוס' בחולין (קטז:): דיש להקל בימינו במים אחרונים.

מג. לא אומרים בברכת המזון "הזננו ולא ממעשנו".

מד. אומרים "אל תצריכנו" ולא "נא אל תצרכינו".

מה. המנהג לומר הזן את הכל, ובכונה ירושלים "בונה ברחמיו בנין ירושלים אמן".

מו. המנהג לומר "אנו מודים לך".

מז. האורח אומר בסיום ברכת המזון "להניח ברכה אל ביתך" ועונים "ומביתך לא יחסר".

מח. חותמים על המחיה ועל הכלכלה.

מט. מסתבר שלבני ספרד אין לברך ברכת הגומל על נסיעה מעיר לעיר כשאינן סכנת ליסטים.

נ. יש מקומות שהיו מתפללים מנחה גדולה.

נא. נהגו לא ליפול על אפים במנחה, אך אומרים וידוי, ויעבור, ומי אל כמוך.

נב. לא נהגו לומר בתפלת ערבית "וירא כל העם", אלא "יראו עינינו".

נג. נהגו לומר קוה בתפלת ערבית כל השנה, (ע' בטור שהביא מנהג זה).

נד. נהגו להקל לשפוך מים חמין אל תוך החמין הואיל והמים יס"ב, ולא נהגו להקל בפחות מיס"ב כלל.

נה. נהגו למכור עליות בשבת.

נו. אומרים בר"ח לפני שמו"ע בתפלת ערבית. "ראש חדש לברכה לחיים טובים ולשלום".

נז. לא נהגו לתאר כל החדשים בברכת החודש, אלא בניסן אמרו "המלומד בניסים", באב "אב הרחמן", ובאלול אמרו "אלול המרוצה ברחמים".

נח. נהגו לברך הלל בר"ח בציבור. ונראה דה"ה אם נמצא בציבור שלא מברכים שרשאי לברך בתחלה וסוף.

נט. בכפילות הפסוקים בסוף ההלל לא היו כופלים "מברוך הבא" אך הפסוק "אלי אתה ואודך" "והודו לה' כי טוב", נהגו לכפול.

ס. בברכת הלבנה פותחים עם המזמור "הללו את ה' מן השמים".

סא. נהגו להחמיר לא לברך על הלבנה לפני ז' ימים.

סב. נהגו להפטיר בצום גדליה "דרשו" בברכה.

סג. בטטואן נהגו להמנע מאכילת אורז בפסח, והטעם דלדעת ר' יוחנן בן נורי אורז מחמיץ, ואע"פ שלא קיי"ל הכי להלכה, מכ"מ משום חומרא בפסח חששו (ר' יהודה חלפון זצ"ל) ושאר קטניות הקילו באכילתם.

סד. בליל הסדר, נהגו לשפוך מהכוס עצמו בעשרת המכות ולא באצבע.

סה. לא נהגו הנקבות להתענות תענית בכורות.

סו. נהגו בספירת העומר שהש"ץ סופר ואח"כ הקהל.

סז. בטטואן נהגו שהמזמור השייך לחג שאומרים בפסוד"ז, אמרו אותו אחרי השיר המעלות.

סח. בליל המימונה, היו מניחים מרור עם דבש ותמרים.

סט. לא נהגו להקל להסתפר בל"ג בעומר.

ע. פרקי אבות היו אומרים בבוקר לפני אין כאלקנו.

עא. מנהג עתיק לתרגם ההפטרה בשמיני של פסח, שהציבור קורא הפסוק, והקורא קורא מדרש ארוך, ומנהג זה קיים עד היום הזה.

עב. נהגו לא לכבס בגדים רק משבוע שחל בו.

עג. נוהגים להחמיר בתספורת מי"ז בתמוז.

עד. במוצאי ט"ב אסור בבשר ויין כל היום כולו.

עה. נהגו לומר ענינו בתענית ציבור כבר בערבית.

עו. לא נהגו לדלג על פסוקי נחמה בקינות.

עז. נהגו לישא כפים בתענית ציבור קרוב לשקיעה.

עח. לא נהגו להניח מעיל שחור על הס"ת בת"ב רק הפכו המעיל.

עט. מתעטפים בטלית ותפילין (למי שלובש טלית) בתפלת מנחה בתענית ציבור.

פ. נהגו לומר לדוד ה' אורי וישעי לפני קוה, ולהסמיכו לקוה (כמו סיום המזמור) גם בשחרית וגם בערבית וגם אומרים אותו בליל ש"ק אחר מזמור לדוד ה' רועי.

פא. רוב הציבור לא מתענים בערב ר"ה.

פב. מי שטעה ואמר מלך אוהב צדקה משפט וסיים שמו"ע אינו חוזר דסב"ל.

פג. לא מוסיפים בקדיש לעילא ולעילא בעשי"ת.

פד. לא נהגו במקומינו שאחד מגביה קול; ושאר העם מתפללים בלחש, בתפילות דימים נוראים. אלא כל אחד מגביה קולו יותר מהרגיל.

פה. לא נהגו אמירת פיוט "ונתנה תוקף".

פו. לא נהגו באמירת י"ג מדות בפתיחת ההיכל ביו"ט ולא בראש השנה ולא ביום הכיפורים.

פז. נהגו באמירת הפיוט האדרת והאמונה לפני ברוך שאמר.

פח. נהגו לאכול הסימנים אחרי המוציא דאם לפני המוציא יש בזה ספק ברכה אחרונה.

פט. טבלו התפוח בסוכר.

צ. מנהג אמירת אבינו מלכנו בשבת תלוי בבתי כנסיות.

צא. לא בירכו נשים על מצעשהז"ג.

צב. נהגו לשבת בעת תקיעת שופר, וגם בברכה נהגו לישב.

צג. לא נהגו לומר הנוסח "שרוי לנו" בכל נדרי.

צד. לא אמרים ברכת עשה לי כל צרכי כלל ביוה"כ.

צה. אומרים סדר הקדושה שתיקן ר' יהודה הלוי.

צו. נהגו ביוה"כ בחזרת הש"ץ דמוסף לא כרוע על הברכיים אלא משתחוים עד שיתפקו כל החליות שבשדרה.

צז. במנחה ביוה"כ מתחילים עם "עת שערי רצון" ואח"כ פרשת העקידה.

צח. כנעילה עונים בדיל ויעבור ולא אמן.

צט. הפיוטים בימים נוראים אמרו אחרי חזרת הש"ץ.

ק. המנהג לא לברך על בשמים אפי' ביה"כ שחל להיות בשבת.

קא. כשיושבים לאכול פת בחג הסוכות, מברכים המוציא ואח"כ מברכים לישב בסוכה.

קב. אוגדים הלולב במקום שאוחזים בלולב בעלי לולב.

קג. לא אמרו נשמת בתפלת שחרית בהושענא רבה.

קד. לא הקפידו להדליק נרות חנוכה מיד בצאת הכוכבים, תלוי בבתי כנסת אלא מאוחר יותר הואיל והיו מדליקין בתוך הבית וליכא פרסומי ניסא לעוברים ושבים.

קה. פיוט "מי כמוך" אומרים אחרי חזרת הש"ץ.

קו. נהגו הנשים לברך על קריאת המגילה, ומש"כ שנהגו נשים לא לשמוע קריאת המגילה ביום, תמוה.

רשימת מקצת מנהגי פאס

מהג"ר שלמה אבן דנאן שליט"א

מלפנים דיין בעיר פאס

א. המנהג בשבת להתחיל התפלה "מאשרנו" כשאר ערי מארוקו.

ב. ברכת הנותן ליעף כח אמרו בשם ומלכות [לאפוקי ממנהג מכנאס לומר בלא שו"מ].

ג. לגבי הגירסא בקדיש תתקבל אם אמרו "תתקבל צלותנא ובעותנא עם צלותהון ובעותהון או "תתקבל צלותהון ובעותהון" קרוב משפחתי הרב שמואל אבן דנאן זצ"ל נהג לומר "תתקבל צלותהון ובעותהון".

ד. זוכרני שקרוב משפחתי הרב שמואל אבן דנאן זצ"ל היה כורע ברכינת ראש בקדיש, ואפשר שמה שנהגו כמה שליחי ציבור לא לכרוע הוא מחוסר ידיעה [ע' נוהג בחכמה שהעיד על רבים שנהגו להקל בכריעות אלון].

ה. נהגו בקריאת שמע שהש"ץ מנמיך קולו מ"השמרו לכם" עד "אשר ה' נתן לכם" [ע' בנהגו העם הביא שמנהג מקומו לא להנמיך הקול בוחרה אף].

ו. נהגו לומר הנוסח "חכמה בינה ודעת".

ז. נהגו לומר "ומכניע מינים".

ח. נהגו לישא כפים בכל יום.

ט. נהגו להקל שלא ליפול אפים במנחה.

י. אמרו "אנשי אמונה" ביום ב' ו"תמהנו מרעות" ביום ה'.

יא. לא נהגו לומר "ברוך שמיה" במנחה של שבת רק בשבת בבוקר.

יב. בברכה ראשונה של קריאה"ת נשאר הס"ת פתוח. רק לא הסתכלו בפנים הס"ת בשעת הברכה.

יג. חתמו "על המחיה ועל הכלכלה". [דלא כהגר"י מונסונגו זצ"ל שהיה חותם רק על המחיה וגם בפאס נהגו לחתום בשתיים].

יד. לא נהגו להקל להתפלל תפלת ערבית לפני השקיעה.

טו. נהגו לומר "יראו ענינו" בעיקר במוצאי שבת, ובניגון.

טז. שמעתי מעשה שהיה עם זקני הג"ר משה אבן דנאן זצ"ל ראב"ד בעיר פאס, שלא התנגד לערות מים חמים לתבשיל חמין שהצטמק.

יז. הקילו לקפל הטלית בשבת.

יח. היו עונים ביעלה ויבא זכרנו ה' בו לטובה "אמן" [ע' נהגו העם שמנהג מקומו לא לענות, אך בעמק יהושע העיר שגם בצפרו ענו].

יט. נהגו להפטיר "דרשו" בצום גדליה בלא ברכה. [ע' בפאת ים שכתב לא לאומרו עם ברכה וכנראה שכן התפשט בפאס אך בשאר ערי מרוקו בירכו].

כ. אע"פ שבצפרו נהגו לאכול חומוס בפסח אבל בעיר פאס נמנעו מזה.

כא. נהגו להקל להסתפר בל"ג בעומר.

כב. כבר מר"ח אב נהגו הזקנים להסתפר ואף לא להתרחץ.

כג. בערבית של תענית ציבור נהגו לומר ענינו.

כד. נושאים כפים במנחה של תענית ציבור הסמוכה לערבית, ומקדמת דנא נהגו לומר במנחה התחנונים של התענית (שאמרו בשחרית).

כה. לא שמענו ולא ראינו שבירכו נשים על מצות עשה שהז"ג.

כו. ענו בדיל ויעבור בנעילה של יה"כ.

כז. אמרו "נשמת כל חי" בתוך התפלה של הושע"ר.

רשימת מקצת מנהגי מראככש

מהגר"ד צאבא שליט"א

רבה של מונטריאל

- א. התלמידי חכמים לבשו טלית גדול, וגם שאר העם הקפידו בזה.
- ב. נהגו לברך על תפילין של יד בשיבה.
- ג. רוב העם היו מקפידים ליטול ידיהם בבוקר סמוך לד' אמות ממתנם.
- ד. בשבת נהגו להתחיל התפלה מ"אשרנו מה טוב חלקנו" והיו אומרים לפני כן "ועקידת יצחק לזרעו תזכור" מן העקידה.
- ה. נהגו לברך שהחיינו על טלית ופוטרים התפילין אבל על תפילין לבד לא ראינו נוהגים כן.
- ו. נהגו לומר הנותן ליעף כח בשם ומלכות.
- ז. בברכת יצר אור הגירסא היא "קוניהם" על שם בורא שמים ונוטיהם.
- ח. בברכת יוצר הגירסא, ובנעימה, קדושה(בקובץ תחת הו').
- ט. בישתבח הגירסא "מלך אל חי העולמים" ר"ת מאחה וס"ת כלים (חתם סופר) ולא הוסיפו "יחיד".
- י. יש אומרים בקדיש "תתקבל צלותא ובעותנא עם צלותהון ובעותיהון". ויש אומרים רק "תתקבל צלותהון ובעותהון".
- יא. נהגו הש"ץ המדקדקים לעשות ה' כריעות בקדיש.
- יב. בקריאת שמע אמרו הש"ץ הפסוק השמרו....
- יג. הגירסא שנהגו בחונן הדעת הוא "דעה בינה והשכל".
- יד. בברכת המינים סיימו זדים.
- טו. כשיש כהן אחד החזן מתחיל יברך וברבים הכהנים מתחילים.

טז. נהגו לישא כפים בכל יום.

יז. נהגו בנשיאת כפים [סמוך לשקיעה] בתענית ציבור ולא אמרו אלוקינו.

יח. נהגו מקדמת דנא ליפול אפים על זרוען.

יט. הרבה מקומות לא אמרו נפילת אפים במנחה.

כ. לענין אמירת בריך שמיה במנחה, במראככש לא אמרו אלא מזמור לדוד.

כא. ביום ב' אמרו אנשי אמונה וביום ה' תמהנו מרעות.

כב. בברכה ראשונה על הס"ת היו משאירים סה"ת פתוח רק מכסים אותו עם מפה.

כג. לא נהגו ליטול ידיים על דבר שטיבולו במשקה.

כד. הקפידו לא לאכול דגים וחלב.

כה. לא נהגו הנשים ליטול מים אחרונים.

כו. חתימת ברכת על המחיה "על המחיה ועל הכלכלה".

כז. תפלת ערבית היה בראבט עם סוף השקיעה אבל במראככש היה עם צאת הכוכבים.

כח. נהגו לומר יראו ענינו גם בימי חול.

נראה לי שמה שיש שלא נהגו לומר יראו ענינו אלא במוצ"ש בלבד כי אליהו לא יבוא לבשר גאולה ערבי שבתות ושבת ובמוצ"ש כבר מאחלים הגאולה.

כט. לא הקילו לערות מים קרים שהתבשלו ושוב התקררו לתוך החמין.

ל. המנהג להקל בקיפול טלית על קפליו.

לא. ביעלה ויבא, הציבור נהגו לענות "אמן" אחרי זכרנו ה' בו לטובה וכו', ואמן של רשות הוא.

לב. נהגו לברך על הפטרת דרשו בצום גדליה, ולענ"ד טוב שלא לברך.

לג. לא הקילו להסתפר בל"ג בעומר אלא בל"ד.

לד. נהגו איסור רחיצה מר"ח אב.

לח. בתענית ציבור נהגו לומר עננו גם בלילה.

לו. לא בירכו הנשים על מצעשהז"ג.

לז. בנעילה בראבט ענו "אמן" במקום בדיל ויעבור, אבל במראכש ענו בדיל ויעבור.

לח. אמרו נשמת כל חי בתוך פסוד"ז בהושענא רבה.

מכתבי תורה

לכבוד הגאון הגדול, סיני ועוקר הרים,
הראש"ל הר"ר אליהו בקשי דורון שליט"א,
אחדשוב"מ,

הנני להציע לכת"ר בזה שאלה חשובה הנוגעת לבני קהילתנו בפרט,
ולקהילות הספרדים בכל אתר ואתר.

בר"ך רחמנא שבימנו נתרבה השפע בגשם אשר נמצא קהילות רבות בארץ ובכל פני
תבל אשר יש להם שפע, ועלה בידי ספק להלכה, אמאי לא קפדינן לפ"ז אדינא
דגמ' לקרות ספר הפטרה כדין מתוך הספר שלם בקלף דמבואר בגמ' בגיטין דף ס'
דכל התירו של קריאת חומשין הוא משום עת לעשות ה' הפרו תורתך ופרש"י שם
שאינ לכל ציבור וציבור יכולת לכתוב נביאים שלם.

והנה ידועים דברי המג"א בס' רפ"ד (סעיף א') דבימנו שנתחדש מלאכת הדפוס וחשיב
ככתיבה מעליתא והנייר והדיו אינו מעכב בשאר ספרים, שוב אין לקרות אלא
מאלו שיש להם כל הנביאים בכרך וע' במחה"ש שם שביאר שהשתא שהם בזול אז
שוב אין היתירא דעת לעשות לה', (ובגוף דברי המג"א למה לא קונים נ"ך שלם ע'
חזו"א ס' ס' ס"ק י"א ד"ה עמד שכתב דדפוס לא חשיב ככוחו וגם אין בו גלילה אין
חילוק בן נביא שלם להפטרה לחודש וע' בהערות למס' גיטין בשם מרן הגריש"א
שליט"א שבימנו שהתחדש דפוס בלייזר אינו חשיב כדפוס לכו"ע וכ"כ בשו"ת
תשובות והנהגות ח"א ס' קנ"ה ובעיקר דברי המג"א אם צריך נייר וגלילה אפשר
שתלוי בדברי התוס' בשבת דף קטו: ע"ש ודו"ק ואכמ"ל).

והנה גם הלבוש שתמה למה לא מקפידים על קריאת ההפטרות מתוך ספר ותמהו עליו
שהרי בגמ' איתא בהדיא ששרי משום עת לעשות לה' וביאר הערה"ש דכוונתו
למה לא כותבים ההפטרה בפנ"ע מכ"מ כ"ז מושתת על היתירו של עת לעשות ה'.

והנה בכה"ח שם הביא דמנהג הספרדים לקרות ההפטרות מתוך קונטרסים כמ"כ
בב"י ס' קל"ה וכ"כ בחקרי לב (או"ח ס' נ"ז דף ק' טור א') ובשו"ת ויקרא אברהם
ח"א (חומ"ס מ"ט).

ובמטה יהודה (שם) גם העיד דמנהגנו דלא כהלבוש אלא קוראים מתוך קונטרסים אך
מדבריו מבואר שכל ההיתר מבוסס על עת לעשות לה' וכן משמע משאר
המקומות שהזכירו שהמנהג לקרות מתוך קונטרסים הוא משום עת לעשות לה'.

ומעתה יש לדון דנתרבה השפע למה לא נקפיד חזרה עכ"פ לעודד לקרות ההפטרה
מתוך הקלף לקיים עיקר תקנת חז"ל לקרות ההפטרה מתוך הספר וגם לא
הותר לקרות מתוך קונטרסים משום עת לעשות ה' כנ"ל.

ולכאנ' לא שייך בזה לומר שמוציא לעז על הדורות הראשונים וגם לא שייך בזה תורת מנהג מאחר שבימהם סיבת המניעה היה מצד חוסר אמצעים אבל בימנו שמבזבזים כ"כ הרבה כסף לדברים אחרים, היה מקום לעודד ענין זה של קריאה בהפטרה מתוך ספרי הפטרה שלם כדינא בגמ'.

ומה שנוהגים מקצת מקומות שיש להם ההפטרות בלבד מודפסים כעין גלילה, אינ"ז מספיק לדעת תקנת חז"ל ועדיין תלוי בהיתר של עת לעשות לה' כמש"כ בערה"ש. ומה שהזכיר בשו"ת רב פעלים ח"ד ס' ל"ג שכותבים על יריעות מתוך קלף ואין כותבים כל הפרשיות וכן מצאתי בברית כהונה (ערך ה' אות יא) אשר העיד שמצא הפטרות של קלף כתב יד ישן. וע"ע בנתיבי עם (ח"א ס' רפ"ד), ויוצאים טענת הלבוש אבל עדיין אינ"ז תקנת חז"ל לקרות מתוך ספר שלם.

וכבר כתב בשעה"צ רפ"ד ס"ק ד' "דבעיקר הדין יש לדבר בזה הרבה עיין בא"ר ומיהו אין למחות ביד הנוהגין להקל שהוא מכלל עת לעשות לה' שקשה לכל הצבור לכתוב נביאים בקלף כדין אבל בוודאי הציבור שהיכולת בידם יש להם לכתוב נביאים כדין ובפרט בימנו שמפזרין הרבה כסף על תכשיטי ביהכנ"ס אין נחוץ כ"כ וכוונתם לש"ש כדי לקיים זה קלי אנויהו דודאי מצוה להתנאות בכתובת נביאים הקדושים".

המצפה לתשובתו הרמ"ה במהרה יען כי רוצים אנו לדעת אם להשקיע בענין זה, ומאחר שלא ראינו בקרב ק"ק הספרדים נוהגים כן רצינו לדעת אם יש ענין של מוציא לעז על הראשונים או שבימינו שאני בגלל השפע כדנזכר. ויש לציין שגם בדורות הקודמים היה קהילות של עשירים כמו באיטליה וכו' ולא שמענו שהקפידו על ענין הזה, ושאלתנו האם יש עכ"פ מקום לעודד הענין.

מרדכי לבהר

תשובת הראש"ל הר"ר אליהו בקשי דורון שליט"א

לכבוד הרה"ג מרדכי לבהר שליט"א, ירושלים

קיבלתי ע"י חתני שיחי' שאלתו בענין ההפטרה, אם נכון היום להדר לקרוא ההפטרות מתוך ספר הכתוב בקלף, כפי שנוהגים בקהילות אשכנז הנוהגים כדעת הגר"א, כיון שהיום יש שפע וברכה ויכולים להדר בזה. כת"ר הגדיר את השאלה "כחשובה הנוגעת לבני קהילתינו כפרט ולקהילות הספרדים די בבל אתר", וביקש תשובה במהרה "יען כי רוצים לדעת אם להשקיע בענין זה" והשאלה "אם נכון לעשות כן ולעודד הענין", על כן אמרתי להשיבו על אתר.

עיקר שאלתו מבוססת על כך שההיתר לקרוא הפטרה מחומשים ולא מתוך נביא שלם בקלף כספר-תורה הוא משום ההיתר "עת לעשות לה' הפרו תורתך" "שאין כל ציבור וציבור יכולים לכתוב נביאים שלם" (רש"י גיטין ס'), כיון שכיום יש כסף לציבור

וכפי שכתבה המשנה ברורה בשער הציון סי' רפ"ד "ובפרט בימינו שמפזרין הרבה כסף על תכשיטי בית הכנסת שאין נחוץ כל כך וכוונתם לשם שמיים כדי לקיים זה קלי ואנוהו ודאי מצוה להתנאות בכתיבת נביאים הקדושים", ואם כי מדברי המשנה ברורה ברור שי שלעודד את המהדרין היכולים לרכוש נביא מקלף. הסתפק כת"ר שלא שמענו בקהילות הספרדים שהידרו בדבר, אע"פ שהיו בקהילות עשירים גדולים כמו באיטליה וכדומה, ואם נכון לעודד הדבר בקרב אחינו הספרדים.

והנה, אם עיקר שאלתו היא משום שלא שמענו שהספרדים הידרו בדבר מצאנו לכך תקדים מפורש, על דברי הלבוש בסי' רפ"ד שהקשה "תמהתי כל ימי שלא ראיתי באחד מן המקומות שנוהגים לכתוב ההפטרות כדין ספר כמו שכותבין המגילה בציבור, כי היה נראה לי שאין יוצאין בציבור כלל בקריאת ההפטרות שקוראין בחומשין", שאת תמיהתו יישבו הט"ז ומגן אברהם שם בסימן רפ"ד. והוא המקור למה שהנהיג הגר"א לקרוא ההפטרה מנביא, כתב שם בהגהות מוהר"א אזולאי זצ"ל בעל "חסד לאברהם", וז"ל: "ואני ראיתי בארץ מולדתי בפאס בקצת קהילות שנהגו במנהג זה להפטיר בהפטרות הכתובות כדין ספר תורה", אולם יש לציין שגם הוא העיד כך רק על מקצת קהילות, ואילו הלבוש מעיד שלא ראה מנהג זה באחד מן המקומות. והנה מה שסובר כת"ר שכיום השפע מצוי ויש ביכולת הציבור, להדר ולרכוש נביא שלם, ברור שבכל הדורות היו גבירים וקהילות עשירות שהיה בידם להדר במצוות, ועשו כל המצוות בהידור ואעפ"כ לא שמענו כפי שמעיד הלבוש שהידרו בדבר גם אלה שיש ביכולתם, ויש לדייק לשון רש"י (גיטין ס') שכתב על ההיתר לכתוב ספרי דאפטרותא שלא בנביא שלם משום שלא אפשר, וז"ל: "שאין כל ציבור וציבור יכולים לכתוב נביא שלם", והדגיש "ציבור וציבור", שגם אם יש ציבור עשיר שיש בידו יכולת, כיון שאין כל "ציבור וציבור", שיש ציבור עני יש להתחשב בו והתירו משום דלא אפשר, וההיתר הוא כללי גם למי שיש בידו יכולת. כפי שתקנו חז"ל כל התקנות כדי לא לבייש את מי שאין לו, והוא הדין בימינו, אמנם יש בתי כנסת שיש בכוחם לרכוש נביא שלם להפטרות. ומוציאים כספים רבים להידור בית הכנסת, אולם אם יעודדו הידור זה יחייב הדבר את שאר בית הכנסת ובודאי "לא כל ציבור וציבור יש בידו יכולת לכתוב נביא שלם", (ויש מינינם שאין ביכולתם לרכוש אפי' ספר תורה מהודר), ואינו דומה כלל למה שכתב המגן אברהם שם שבימינו שכותבים במלאכת הדפוס ובנייר יש לכולם אפשרות לרכוש נביא שלם מודפס ועל כן אין ההיתר לקרוא בחומשים משום עת לעשות לה', שבנידון המגן אברהם, אכן לכולם האפשרות לרכוש ספר מודפס ועל כן אין ההיתר בימינו. מה שאין כן לרכוש נביא בקלף ההוצאה מרובה, ורק ציבור עשיר יכול לרכוש, ולציבור אחר הוי מידי דלא אפשר, ותקנת חז"ל היא להתחשב בכל "ציבור וציבור".

את ההידור לקרוא בנביא שלם הנהיג הגר"א בקהילות כפי שכותב המשנה ברורה, והוסיף, "וכעת נתפשט בהרבה קהילות בישראל ואשרי חלקם", אולם החיד"א ב"לדוד אמת" כתב שהמנהג לקרות בחומשים ולא חש לחומרא זו, וכן הנוהג בכל

קהילות האשכנזים והחסידיים למעט הנוהגים כהגר"א, ונראה מדבריהם שאין מקום לחומרא זו, ולפני שנבאר הסברא שלא לחשוש לחומרא זו, כדאי לציין את הסיכון בעידוד נוהג זה. שיש להימנע מלעשות חדשות שלא שיעורום אבותינו, המפטיר שמקורו בתקנת חז"ל עקב הגזירה שגזרו שלא יקראו בתורה, היות וכתוב בספרים שתיקון גדול לנשמה, שהאבל אומר קדיש ומפטיר בבשוע הפטירה. המפטיר הפך בקרב ציבור רחב לעיקר מדיני אבילות וכיבוד אב, ומקפידים בו גם מי שלא נזהרים בכל מצוות התורה, וכפי שהמליצו "תפילות אבות תקנום", שיש כאלה שבאים להתפלל בכדי לומר קידש, שהתפילה הינה בשביל האבות שבאים להתפלל בעבורם. עד כדי כך שיש שנקשרים בתפילה ובבית הכנסת בזכות הקדיש והמפטיר, ומקפידים לומר המפטיר בעצמם כפי שכתוב בספרים, ועיין בחיד"א "בברכי יוסף" שם שהאריך בדיני מפטיר ודיני קדימה של האבלים, ויש לשקול בפלס האם נהדר בחומרא לקרוא הנביא מתוך הקלף הדבר, ירחיק האומרים מפטיר לע"נ שלא יוכלו לאומרו כפי שנהגו עד כה ויתמעטו אומרי המפטיר, ויש לכך השלכות חמורות, מלבד מחלוקות בבית הכנסת. ועל כגון דא המליצו "עושה חדשות בעל מלחמות" וק"ו שיש סברא שאין מקום כלל להדור בזה וכל המוסיף הרי זה גורע, וכפי שנבאר.

על דברי הלבוש שתמה שאין יוצאין בהפטרות בחומשין הנדפסים לפי שאין נכתבין כהלכות ספר תורה, כתב המגן אברהם שמנהג קדמונים הוא שההפטרות נכתבות בקונטרסים שהרי מדלגין מנביא לנביא, כמבואר בבית יוסף. ומה שלא כותבים בספר שלם הוא משום עת לעשות לה' והוא הדין שאין צורך בקלף וס"ת. ה"ט תמה על הלבוש וכתב "ואישתמיטתי סוגיא בהניזקין דף ס. הא ספרא דאפטרטא אסור למיקרי ביה בשבת דלא ניתן להיכתב, ולא היא, משום שעת לעשות לה' הפרו תורתך. וא"כ אפי' יהיו נכתבין אין להם דין ספר", ובלבושי יו"ט לבעל התוי"ט כתב לבאר דברי הלבוש, שלא אישתמיטתי הגמ' בגיטין, וברור שמטעם עת לעשות לה' התירו לכתוב הפטרות שלא בספר שלם. ומה שכתב שלא יוצאין בהם כיון שאין נכתבין כהלכות ספר תורה, כוונתו שגם אם נכתבים בעצמם, צריך שיהיו כתובים על קלף ובדיו. וכתב באליה רבה, שיש קדושה בכתיבה על קלף מהנדפסים שמקדש השמות והכתיבה על קלף יותר בקדושה גם אם אינו ספר שלם.

המגן אברהם לאחר שהוכיח שכותבין ההפטרות על קונטרסין. כתב שלא בעינן ספר רק בקריאת התורה, אבל בהפטרות לא קפדינן. והביא מהכל בו בשם תשובת הרשב"א שאין מקפידים בהפטרה על ספר ואפשר לקרוא אפי' בעל פה, אולם האחרונים חלקו עליו בזה, וביארו תשובת הרשב"א שכוונתו שקוראים ההפטרה בלא קריאה בספר תורה כשר לפניו ולא שקוראים ההפטרה בעל פה ממש. ועיין שם במחצית השקל, אולם בשו"ע הר"ז בס"ד קפ"ד בקונטרס אחרון שם, כתב שכל שאלת הגמ' בגיטין היא על כתיבת ספר ההפטרות משום שלא ניתנו להיכתב. שצריך לכתוב ספר שלם ואסור לכתוב חלק מספר, ולא דנו כלל בדין קריאת ההפטרה מתוך ספר שלם. וכתב שם, וז"ל: וכל זה לענין אם ניתן לכתוב או להדפיס אבל מחמת קריאת

ההפטרה לבדה, א"צ את הכלל עת לעשות, אלא שאין מקפידים בה כלל על ספר, כמ"ש הרשב"א וכ"מ בגמ' דרבה ור"י איצטריכו לטעמא דלא ניתן להכתב ולא סגי להא בטעמא דמיחסר מילתיה כמו בס"ת, עיין שם. ומסתברים הדברים שעיקר תקנת ההפטרה היתה שגזרו שלא יקראו בתורה וקראו הנביאים שבעה כנגד שבעה עולים, ואם היו קוראים ההפטרה בספר ובקלף מניין ידעו הגויים להבדיל בין תורה לנביאים, ומדוע גזרו על קריאת התורה דוקא, ומסתבר שגזירתם היתה על קריאה מתוך ספר בקדושה, ותקנו לקרוא בנביאים בקונטרסים שלא נראה הדבר כקריאת התורה.

סברת הגרש"ז בקונטרס האחרון שבהפטרה לא תקנו כלל שיקרא מתוך הספר כמו בס"ת, מוכרחת לסברת הרמב"ם, בבאור ההלכה ש"אין קוראין בחומשים מפני כבוד הציבור" (גיטין ס'), נחלקו הרשב"א והרמב"ם, הרשב"א כתב שדין קריאת התורה אמור רק על קריאה מתוך ספר שלם שאם חסרה בו יריעה או אפילו אות אחת אינו ספר, ומה ששנינו שאין קוראים בחומשים מפני כבוד הציבור משום שחומש שלם נחשב כספר בפני עצמו וכשר לקרוא בו, ולא אסרו הקריאה אלא מפני כבוד הציבור, שאין זה כבוד הציבור, שאין זה כבוד הציבור שיקראו בחומש שזה עניות ואין ציבור עני ומשום כבוד הציבור יש לקרוא בס"ת שלם ולא בחומש, ולדבריו בספר שחסר בו אות אינו ספר והקריאה פסולה, הרמב"ם בפרק י' מהל' ספר תורה "שחומש מן החומשים אין בו קדושת ספרי תורה ואין קוראין בו ברבים, ומה שכתוב שאין קוראין בו מפני כבוד הציבור, הוא לשיטתו שבדיעבד ספר תורה פסול כשר לקרוא בו ואם אין אחר מברכין עליו. וכתב הרמב"ם שכן נהגו בפני גאוני עולם. ויסוד מחלוקת הרשב"א והרמב"ם, שלרשב"א עיקר תקנת הקריאה היא מתוך ס"ת כשר וקריאה בספר תורה פסול אינה קריאה כלל. ואילו להרמב"ם עיקר התקנה היא קריאה בתורה בלימוד תורה, רק שלכתחילה יש לקרוא בספר כשר, ומפני כבוד הציבור יש להקפיד בקריאה לכתחילה בס"ת אולם מעצם התקנה גם קריאה בחומש שאינו ספר ואין בו קדושה כשר, ואם בקריאת התורה לדעת הרמב"ם אין הספר מעכב, רק מפני כבוד הציבור ק"ו בתקנת ההפטרה שבאה במקום הקריאה שאין דין קריאה מתוך ספר מצד ההפטרה, (ונראה שהרמב"ם בזה לשיטתו שכתב בפ"כ הל' א' משה תקן להם לישראל שיהיו קוראין בתורה ברבים, והנה בגמ' בכ"ק נאמר על תקנת קריאת התורה. כיון שהלכו שלושה ימים במדבר בלא תורה, עמדו נביאים שבניהם ותקנו להם שיהיו קוראין. ועמד הכסף משנה שם על דברי הרמב"ם, וכתב שמושה רבינו היה גדול הנביאים שבדור וכל הנביאים עשו בהסכמתו. ועיין בתורת חיים ב"ק פה. שכתב שדייקו בגמ' עמדו נביאים ותקנו, שהתקנה היתה לאחר שמושה רבינו סיים את התורה, לפי שבזמן משה רבינו עדיין לא נגמרה התורה. וספר תורה שחסר אות אחת אינו ספר, ובהכרח שנביאים שאחריו תקנו קריאת התורה. אולם, הרמב"ם בזה לשיטתו שהתקנה היא קריאת התורה בלימוד ויוצאים גם בספר תורה פסול ומברכים וגם בזמן משה כשתקן קראו בתורה אף שלא נגמרה התורה).

והנה, גם בדברי הלבוש שתמה למה לא קוראים בספר בקלף, לא נזכר הטעם שצריך קריאה בספר מדין קריאת ההפטרה, רק משום שהקריאה בציבור וז"ל בלבוש.. וכיוון שכן שאין קריאת ההפטרה אלא בציבור תמהני כל ימי שלא ראיתי באחד מן המקומות לכתוב ההפטרות כדין ספר, כמו שכותבין המגילה שקוראין בציבור, כי היה נראה שאין יוצאין בציבור כלל בקריאת הפטרות שקוראין בחומשין הנדפסים, כיוון שאין נכתבין בכל הלכות ספר תורה", מפורש שתמיהתו רק כיוון שצריך לקרוא הפטרה בציבור, וכך הדגיש גם שבמגילה הטעם שקוראין בציבור, משמע שמדין חיוב ההפטרה אין הלכה של קריאה מתוך ספר כלל רק מטעם כבוד הציבור, והוא כסברת הרמב"ם בדין אין קוראין בחומשים מפני כבוד הציבור. שאף שבדיעבד קריאה בספר פסול קריאה היא ומברכין עליה, בציבור צריך להדר לקרוא בספר כשר כיון שמפני כבוד הציבור יש להקפיד על קריאה לכתחילה בספר, וכוונת הלבוש שאף שמדין עת לעשות לה' מותר לקרוא בקונטרסים כמבואר בגמ' גיטין מדין כבוד הציבור יש להדר לכתוב על קלף כסברת האליהו רבה שאינו דומה קדושת כתיבה על קלף להדפסה, וכיון שתקנו קריאת הפטרה בציבור, משום כבוד הציבור יש להקפיד על הידור בכתיבה על קלף.

ונראה שגם לדעת ה"מגן אברהם", בהפטרה אין כל עניין לקרוא מתוך הספר לפי שדינה שקריאה בלבד בקונטרסים, ומה שכתב המגן אברהם שכיום שנתגלה הדפוס והספרים בזול אין היתר משום עת לעשות לה' וכתובה בדפוס היא כספר שלם, כוונתו דוקא לספר ההפטרות היות ונקרא בציבור, משום כבוד הציבור צריך לקרותו בספר שלם, ואין בו כל היתר של עת לעשות לה' כיוון שבדפוס כולם יכולים לקנות ספר שלם להפטרות, שאם לא כן קשה לדבריו איך מדפיסים חומשים שאינם שלמים וכדומה הרי אין בכך משום עת לעשות לה', שהדפוס בזול וא"כ אסור לכתוב כל דבר מהתורה שבכתב אם אינו שלם, ועוד אם אין היתר יצטרכו כולם לקרוא מתוך נביא שלם ולא רק הקורא והמברך על ההפטרות. שהרי בדפוס אין היתר לפי שכולם יכולים לרכוש ספר מודפס, וראיתי שהערוך השולחן הקשה כן על המגן אברהם, אלא שמטעם עת לעשות לה' ניתן לכתוב מגילות כדי להתלמד כמו שכותבים חומשים ללמד התלמידים, שבכדי ללמוד מותר, וזה שכתבו בגמ' על ספרי אגדתא משום שא"א, ומה שכתב המגן אברהם שכיום יש להקפיד הוא רק על ספר ההפטרות, כיון שההפטרה נקראת בציבור וכדברי הלבוש משום כבוד הציבור יש להקפיד על הידור לכתחילה ואפשר לציבור לקנות ספר מודפס כיון שנייר ודפוס זולים, יש להקפיד ואין היתר לקרוא בציבור משום עת לעשות לה'.

וראיתי שדנו האחרונים, אם יש להעדיף ספר הפטרות על קלף כשכתוב רק ההפטרות כפי שכתב האליהו רבה שיש בו מעלה של כתיבה על קלף מהדפוס כפי שבאר דעת הלבוש, או שיותר טוב לקרוא בספר תנ"ך שלם מודפס שלדעת המגן אברהם נחשב ספר שלם ואין בו כיום היתר של עת לעשות לה', והשאלה כיום בבתי כנסת ספרדים שיש בהם ספר ההפטרות על קלף אם עדיף לקרוא בהם, אע"פ שאינו ספר

שלם, משום הידור הכתיבה על קלף, או שעדיף לקרוא בתנ"ך שלם. מרן הגר"ע יוסף שליט"א בספרו "יחזקאל דעת" חלק ה', כתב שספר הפטרות על קלף עדיף מחמת קדושת הכתיבה על קלף, אף שאינו שלם, על ספר תנ"ך מודפס שהוא ספר שלם, וראיתי מאמר ב"תחומין" ה' של הרב ישעיה שפירא, שהקשה על מסקנתו של מרן שליט"א. והוכיח שהמשנה ברורה לא סבירא ליה הכי, דהנה המשנה ברורה הביא להלכה שלוש אפשרויות בקריאת ההפטרה, העצה המהודרת ביותר עליה המליץ המשנה ברורה שנכון לנהוג כפי שהנהיג הגר"א לכתוב נביא שלם על קלף ויקרא בו. אפשרות שניה הביא להלכה את דעת המגן אברהם שאן אפשרות לקנות נביא שלם על קלף, יש לקרוא את ההפטרה מתוך ספר שלם ולא בקונטרסים יכון שכיום הדפוס והנייר בזול ואין ההיתר של עת לעשות לה', והוסיף האפשרות השלישית שאם אין ספר תורה שלם בדפוס אינו מעכב ויש לסמוך על המנהג לקרוא ההפטרה מתוך החומשים. והנה המשנה ברורה לא הזכיר שיש אפשרות לכתוב ספר ההפטרות על קלף גם כשאינו שלם, והרי ספר זה ניתן להשגה יותר מנביא שלם שצריך לכתוב כמה ספרי נביאים, ובהכרח שטעם המשנה ברורה שלא כתב אפשרות זו, כיון שאם אין לו נביא שלם, עדיף לקרוא בספר מודפס מאשר בהפטרות על קלף, וכיון שכיום יש דפוס צריך להעדיף ספר שלם בדפוס על קלף שאינו שלם. וצריך באור סברת מרן הגר"ע שליט"א, שהרי לדעת המגן אברהם יש חיוב לקרוא דוקא מספר שלם מודפס ואין היתר לכתוב ספר שלם. ואילו כתיבה על קלף היא רק הידור. ולפי מה שכתבנו, גם לדעת המגן אברהם אין כל איסור לכתוב ספר שאינו שלם לפי שלצורך לימוד מותר לכתוב שאי אפשר ללמוד רק בספר שלם, ומטעם זה התירו לכתוב החומשים וההפטרות שכל הקהל קורא בהם, ולא אמר המגן אברהם סברתו רק בקורא ההפטרה שקורא להוציא את הציבור שמשום כבוד הציבור יש להדר בספר שלם. וכיום יכול כל ציבור וציבור יכול לקרוא בספר שלם מודפס, וה"ה שמשום כבוד הציבור בספר הפטרות יש להדר בכתיבה בקלף כסברת הלבוש, ובזה כתב שעדיף הידור זה של כבוד הציבור על ההיתר של כתובה בדפוס בספר שלם, בפרט שיש חולקים על הכתיבה בדפוס כמבואר בחזון איש על דברי המגן אברהם, וק"ו בימינו שהדפוס אינו בידים ואין בו קדושת כתיבה על קלף, וראיתי בספר הליכות שלמה מדברי הגרש"ז אורבך שליט"א שפסק כן, במקום שאין נביא שלם עדיף לכתוב הפטרות על קלף גם אם הנביא שלם על ספר הפטרות מודפס.

לפ"ז יש להבין מדוע לא חשו בכל תפוצות ישראל מלבד הנוהגים כהגר"א להדר בנביא שלם על קלף בקריאת ההפטרה, משום שסוברים בזה כדעת השו"ע הרב וכפי שהוכחנו שהוא וגם דעת הלבוש והמגן אברהם שאין כל ענין בקריאת הפטרה מתוך ספר כמו בקריאת התורה, וכל דיון הגמרא הוא איך כתבו ספר שאינו שלם מדין כתיבת הספר והיתר של עת לעשות לה' הוא על עצם הכתיבה.

ונראה עוד, שמצד ההלכה נכון להקפיד בהפטרות שלא יהא מתוך נביא שלם, והוא על פי הנוהג לקרוא ההפטרות כל יחיד ולא להסתפק בקריאת הקורא מפטיר,

המגן אברהם שם בסימן קטן ה' על דבר הרמ"א, ושנים לא יאמרו ההפטרה דתרי קלי לא משתמע" כתב שם וז"ל. "ובכתבי האר"י כתב שאין די בשמיעת ההפטרות אלא צריך לקרוא מתוך הספר והברכות ישמע מהקורא עד כאן. וצ"ל שבגמ' מיירי שלא יקראו שניים בקול רם מפני שמי שאינו בקי לא יוכל לשמוע וגם הבקי צריך לקרוא בנחת". מבואר שמי שבקי יקרא בעצמו ההפטרה מברך בקול וכולם קוראים ההפטרה מתוך החומשים כדברי האר"י שהזכיר המגן אברהם, וראיתי בשו"ת בחתם סופר באורח' סימן ס"ח שדן בזה, וכתב שכן משמע מדברי הרמ"א ומקורו מהריב"ש שדייק כן מהגמ' במגילה שכתבה בנביא ובלבד שלא יהיו שניים קוראים דתרי קלי לא משתמע. וכתב שם בטעם הדבר, שכל הטעם שאין כותבין מגילות ומגילות והוא משום ההלכה שדברים שבכתב אי אתה רשאי לאומרם על פיה. והקורא במגילה ולא בספר שלם הוי כקורא על פה, וכתב שטעם האיסור לקרוא בעל פה דברים שבכתב הוא משום חסרות ויתירות שיקראו מתוך הכתב בדקדוק, ולפ"ז בהפטרות שאין אנו בקיאים ביתירות וחסרות של הנביאים הוי כקורא על פה גם כשקורא בספר והותר הדבר משום עת לעשות לה', על כן אין הבדל בין הקורא לשומע והוי קריאה בעל פה, ובזה המליץ על המנהג וכתב שם וז"ל.. "וטוב יותר שלא לשנות ממנהגם שלא לבייש את מי שאינו בקי בקריאת הנגינה אע"פ שהספר מנוקד לפניו. ועיין מ"ש הרא"ש ר"ד הקורא עומד והביאו הב"י ג"כ בס' קמ"א " ויש ללמד מדבריו עד כמה חשוב שיקרא המפטיר בעצמו גם כשאינו יודע ובלבד לשמר על המנהג שכולם יקראו, והוסיף שם החתם סופר.. והאמת כי מורי הגאון זצ"ל הנהיג בבית הכנסת שלו שלא לאמר ההפטרה עמו כי הוא היה עוד למפטיר לעולם ולא זכיתי לשאול את פיו הקדוש בכל מה שכתבתי ומ"מ במה שכתבתי נלע"ד די שא"צ למסור נפשו על ככה והנח להם לישראל מנהגם באשר הוא מנהג בכל תפוצות ישראל ולא ישמעו בקל וגדולה מזה מצינו בחז"ל שהניח להם מנהגם יותר גרוע ורע מזה בשבועות וכו'", והנה החתם סופר לא התייחס לדבריו המגן אברהם שכתב מכתבי האר"י שאין די בשמיעת ההפטרה אלא שכל יחיד צריך לקרוא מתוך הספר ויש לעיין בדברים דמאי שנא מספר תורה שמספיק לשמוע והרי כל תקנת ההפטרה היתה במקום קריאת התורה.

על דברי המגן אברהם כתב בפרי מגדים שם "ולכאורה כל שצריך עשרה צריכין לציית לקורא והם ישתקו דלהוי בציבור ומ"מ כשקוראין בלחש ציית לקורא" משמע מדבריו שהקורא קורא בקול והציבור הבקי קורא בלחש, אולם המנהג שכל הציבור קורא ולא שומעים את הקורא רק בברכות, וכן משמע מהחתם סופר שהמליץ על המנהג שקוראים בקול כדי לא לבייש את הקורא שאינו יודע הטעמים, משמע שלא צייתי ליה כלל, ואמנם ב"שערי אפרים" כתב שאין זה מנהג ותיקין. וטוב שלפחות עשרה ישמעו מפי הקורא והוא כהערת בפרי מגדים, ועיין במנחת יצחק לגר"י וייס זצ"ל, בחלק ג' סי' י"ב, שדן אם נערים עוורים יכולים לקרוא על פה ההפטרה והביא הסברה שאין בקריאת ההפטרה קריאה מדין ספר רק מדין דברים שבכתב אי אפשר לאמרם על פה, ובסומא שא"א יש להקל ועיין שם שהביא דברי החתם סופר וסמך על

דבריו, והביא שם דברי האר"י שכתב להקפיד בהפטרה שכל יחיד יקרא בעצמו. ומוכח שאין דין לשמוע מתוך הספר שהרי אין שומעין הקורא.

וצריך להבין דברי האר"י, א"כ מנסתרות נקני ואין אתנו יודע סודו. עכ"פ כיצד אפשר להבין שקריאת ההפטרה יהא בה חיוב קריאה יותר מקריאת התורה שמצוותה בשמיעה בלבד, והרי כל תקנת ההפטרה בנביא באה במקום קריאת התורה שבוטלה. וראיתי המקור בפע"ח שער שבת פרק י"ט וזה לשונו: "וביום שבת אין צריך לקרוא הפרשה כי אם לשמוע אותה מפי השני. אבל ההפטרה אי אתה יוצא חובתך כי אם לקרוא בפיה ולשמוע הברכות הראשונות והאחרונות מן המפטיר" עכ"ל, מפורש בדבריו שלא כדברי הפרי מגדים ושערי אפרים, שכתב שרק הברכות צריך לשמוע מהקורא. וההפטרה יקרא בעצמו. וראיתי שהביאו המקור לדברי הארי מהזוהר הקדוש פרשת ויקהל שהדגיש ההלכה שבספר תורה צריך רק לשמוע ברתת ובזיע ולא להפסיק אפילו לדברי תורה, ולא נזכר שם ענין ההפטרה, ובכדי להבין הטעם שבהפטרה צריך דוקא לקרוא בפה. יש לעיין תחילה בהלכה שבקריאת התורה צריך לשמוע בלבד ולא לקרוא בלחש כלל, ויסוד הדברים במהות התקנה של קריאת התורה כפי שנבאר.

ויש להתבונן מה ראו הנביאים לתקן קריאה בציבור דווקא, הרי כל עסק ולימוד תורה יש בו לחזק את האמונה ולמנוע את הירידה הרוחנית, כדברי חז"ל "בראתי יצר הרע, בראתי לו תורה תבלין". ויש מצוות בקריאת שמע פעמיים ביום וכדומה שהעסק התמידי בהם עדיף מקריאה הציבור תוך שלושה ימים, ונראה שתקנת הנביאים מקורה בבאור הכתוב "שם שם לו חק ומשפט ושם ניסהו" שזו היתה התשובה למצב העגום של שלושה ימים ללא תורה והטעם לקריאה הציבור דוקא נלמד מלשון הכתוב "שם שם לו חק ומשפט" בלשון "שימה" ולא לשון לימוד או נתינה, וכן מהמצוות שנתנו לישראל במרה כחק ומשפט, כפי שנבאר.

קריאת התורה בציבור כשמיעתה מסיני

בקריאת התורה בציבור מזכירים את הפסוק "וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל" שבספר דברים (ד', מ"ד) ומוסיפים עליו את הכתוב "על פי ה' ביד משה" שנאמר בספר במדבר, ויש בפסוק זה שלפני הקריאה ללמד על מהות התקנה לקרוא בציבור ועל מעמד הקריאה, שהוא בבחינת "ואשר שם משה" כמעמד של הוראה וציות ויש בו תזכורת של מעמד הר סיני, ועל כן מוסיפים "על פי ה' ביד משה".

בתקנה לקרוא בציבור הלכות ברורות בהם ניתן ללמד שעיקר הקריאה הוא המעמד והשמיעה ולא הלימוד, הקריאה צריכה להיות בציבור במעמד של לפחות עשרה מישראל. מתוך ספר תורה כשהקורא צריך לעמוד כפי שנאמר בסיני "ואתה פה עמוד עמדי" והלכות נאמרו על מעמד הקריאה, כיצד לברך וכיצד לשמוע, ואסור לצאת באמצע הקריאה. בהוצאת הספר אומרים גדלו לה' אתי, ובחזרתו "מזמור לדוד הבו לה' בני אלים". והטעם משום שיש בסופו תזכורת למעמד הר סיני, ויש במזמור שבעה

קולות כמנין הקולות במעמד הר סיני משום שהקריאה היא בבחינת "שימה בפייהם" כתורה צווה לנו משה, כשהציבור שומע בציות והכנעה את התורה, כמעמד היראה שבסיני. והדברים מפורשים בזהר פרשת ויקהל כפי שהביא הב"י באו"ח סי' קמ"א. וז"ל "ואסור למיקרי באורייתא בר חד בלחודוהי ושתקין ושמעין מילה מפומיה כאילו קבלין ליה האי שעתא מטורא דסיני" בדחילו ברתת בזיע ולכוונא לבייהו כמה בהשתא קיימין על טורא דסיני לקבלה אורייתא.

והדברים מבוארים בלבוש שכתב שקריאת התורה היא כדוגמת קבלת התורה בסיני, ובאר בזה ההלכה בסי' קמ"א בצורת הקריאה שהסגן עומד כביכול במקום הי"ת, והש"צ במקום משה רבינו והעולה והמברך על התורה הוא המקבלה במקום כל ישראל ובשליחתם, חיוב העמידה הוא כדוגמת הר סיני שנאמר ואתה עמוד עמדי, ובאר בזה ההלכה המבוארת בסי' קל"ט שצריך לסדר הקריאה לפני שקורא. וההלכה בסי' ק"מ שהקורא בתורה צריך שיאחז בסי"ת בשעת הברכה כאילו קבלה עכשיו מסיני ע"ש, מטעם זה כתב החיד"א "באמת ליעקב" שיש להשתדל לעלות לתורה לפחות פעם בחודש, על פי הנאמר אלמלא לא זכו בני ישראל להקביל את אביהם שבשמים פעם אחת בחודש דיים, לפי שהעולה לתורה כמקבל שכניה שהיא דוגמת העמידה בהר סיני. והוא שבארנו שמקור התקנה הוא מהכתוב "שם שם לו חק ומשפט" שהמצוות נתנו בלשון "שימה" בהוראה של ציווי ושמיעה שיש בה יראה דוגמת הנאמר בסיני וזאת התורה אשר שם משה, ויש לדייק הדברים בדברי הרמב"ם על התקנה של קריאת התורה בציבור, כפי שנבאר.

הרמב"ם בהל' תפילה פרק י"ב הל' א', הביא את התקנה לקרוא בציבור בשני וחמישי. וז"ל "משה רבינו תקן להם לישראל שיהיו קורין בתורה ברכים ובשני וחמישי בשחרית כדי שלא יהיו שלושה ימים בלא שמיעת התורה" מדויק בלשונו שהתקנה שלא יהיו שלושה ימים אל "שמיעת התורה" שעיקר התקנה היא השמיעה בציות והוראה ולא הלימוד.

לאור האמור שעיקר תקנת הקריאה בתורה היא "שמיעת התורה" בלשון הרמב"ם וכדברי הזהר שהוא כמעמד הר סיני בצווי של אשר שם" משה ומשום כך החומרא לשמוע בלבד ולא להפסיד אפי' לדברי תורה, "בכדי להבדיל דין התורה שבכתב לקריאת הנביאים שבנתקנה לאחר הגזירה, תקנו בהפטרה לקרוא הנביאים בלימוד תורה, ולא כשמיעה מהר סיני וזאת כדי להדגיש ההבדל תקנו לקרוא כל יחיד כלומד תורה ורק הברכות ישמעו מהקורא, ולאור הדברים ע"פ דברי האר"י לא רק שאין כל הדור בקריאה מתוך הספר, יש לקרוא רק בחומשים בכדי להבדיל בין התורה שבכתב שמקורה ב"זאת התורה אשר שם משה", ועיקר הקריאה מתוך הספר וכפי שבאר הלבוש שהוא כדוגמת מעמד הר סיני לקריאת הפטרה שעיקרה לימוד דברי הנביאים שנמסרו בעל פה ולא מתוך ספר, זאת ועוד, אם נחמיר כדברי הגאון, צריכים כל הקהל לשמוע מן הקורא בספר כשר ולא יוכלו לקיים דברי האר"י כפשוטם.

לאור האמור נראה לי שאין להנהיג חומרת הגאון בקהילות הספרדים שבדרך כלל מנהיגיהם על פי הארי ז"ל. וראיתי במנחת יצחק ח"ט סי' כ"ב שדן אם לכתחילה יקרא קורא לאחר שהעולה למפטיר יברך, כפי שבהכרח נוהגים כמנהג הגר"א, שלא כולם יודעים לקרוא מנביא שאין בו טעמים. וכתב לישב הנוהג כיון שברמ"א משמע שאין לעשות כן לכתחילה, ועיין שם שכתב מטעם זה נהגו כל קהילות ישראל שלא לחוש בחומרת הגר"א.

ועם כתיבת הדברים מצאתי בשו"ת "דברי יציב" להאדמו"ר מצאנז זצ"ל, באורח חיים סי' קכ"ט, שדן בזה כשרצו להדר במקומם כדברי הגאון, והביא השו"ע הרב וכוונתי לדבריו שעל פי דברי הארי אין מקום לחומרא זו, וכתב שם שעל פי זה אפשר לבאר לשון הפטרה כפי שכתבו שהוא מלשון "יפטירו שפה" שעל פי האר"י ז"ל פירושו שבהפטרה יש להפטיר בשפה בפה שעיקרה לימוד תורה ולא שמיעת התורה בקריאת התורה, ועיין שם שפסק שאין לנהוג כמנהג הגר"א במקום שלא נהגו.

עב"פ הלכה למעשה יש לזכור את דברי החתם סופר שלא לשנות מנהגם של ישראל שתורה היא ובפרט שמצאנו סימוכין רבים וסברא לחומרא שלא לשנות בזה וכל המשנה, ידו על התחתונה, ק"ו בקהילות הספרדים שמקפידים מאד שהבנים קוראים מפטיר לע"נ והנח להם לישראל.

אליהו בקשי דורון
הראשון לציון
ונשיא מוסדות "בנין אב"

תשובתי לראש"ל הג"ר אליהו בקשי דורון שליט"א

עש"ק פרשת פנחס התשס"ד
לכבוד הגאון הגדול, סיני ועוקר הרים,
הראש"ל הג"ר אליהו בקשי דורון שליט"א,

בעונג רב קבלתי תשובת הראש"ל אודות קריאת ההפטרה מתוך נביא שלם למנהג הספרדים, אשר הקיף את כל הנושא בבקיות ובחריפות, לא הניח פינה, פנינים מאירים, וחידושים נפלאים, ימים על ימי מלך תוסיה ובדרכה של תורה, יש מקום איתי להשיב בכמה נקודות:

מה שהעיר מהחיד"א בלדוד אמת שהמנהג לקרות בחומשים לא חש לחומרת הגר"א דשיש לימנע מלעשות חדשות שלא שיערום אבותינו, לכא"צ"ע דאין אנו באים לשנות מנהג אלא להחזירו, דמדינא דגמ' לקרות ההפטרה מתוך נביא שלם, ומחמת העניות התיירו כתיבת ספרי דאפטרותא, וא"כ בימינו שנשתנה המצב, בכה"ג יש ביכולת לקיים עיקר דינא בגמ', פשיטא שאין בזה שינוי מנהג, דרק נהגו במקום שאין יכולת.

ומש"ב לייסד שיטת הגר"ז שאין תקנה לקרות מתוך ספר. ושכן מבואר מתשובת הרמב"ם, כיון כת"ר לדברי יציב ס' קכ"ט שהוכיח כן מתשובת הרמב"ם ושסמכנין ע"ז למעשה בקרא מתוך ס"ת פסול, מכ"מ סמכנין רק לענין בדיעבד, ולא לכתחילה דהרי הר"מ סותר א"ע ביד החזקה כמש"כ בתשובת הרשב"א ומלבד זה הארכתי במקום אחר שיתכן שסומכין על שיטת הר"ן במגילה הובא בב"י יו"ד ס' רע"ט שמתור לקרות מתוך ס"ת פסול אבל ספר כמגילה מיהא בעי, ונפק"מ בחומשין על נייר שלכו"ע אינם כשרים ואכ"מ אמנם בלא"ה לכתחילה וודאי לא סומכים על הרמב"ם.

אמנם ממה שמצאנו הרבה מקהילות המערב העתיקים שקוראים מתוך ספרא דאפטרטא, והזכיר כן בבנו של הרשב"ש בשו"ת יכין ובוועז ס' קי"ח, ובשבלי הלקט ס' ל"א, ובשו"ת הריטב"א ס' קפ"ו, ועוד מלבד בעל החדש לאברהם, מבואר שלא חשו לדברי הגר"ז דא"כ לא היו קוראים מתוך קלף בדוקא, ומה שחידש כת"ר שרק משום כבוד הציבור צריכים קלף ודייק כן מלשון הלבוש, לכא' כוונת הלבוש דמאחר שצריך לקרות בציבור לכן תיקנו שיקרא מתוך ספר אבל תקנה בספר מיהא איכא. וכן משמע שהבין בשו"ת בית יהודה (עייאש) ס' רפ"ד ודברי הלבוש. ובלא"ה גם משום כבוד הציבור לדברי כת"ר לכתחילה יש לקרות מתוך הקלף וגם הגר"ז יודה דאם יכול לכתוב נביאים שלם על קלף כדין יש לעשות כן, מדינא דגמ' ומשום דברים שבכתב א"א לאומרם בע"פ.

וזהו טעמו על הגר"א במעשה רב לקרות מתוך נביא שלם. והנה בחי"א הביא בשם הגר"א דאם קורא מתוך ספר כדין הציבור צריך לשמוע ואם קוראים מתוך חומשין הנדפסין כאו"א יאמר בפיו ההפטרה. ונר' דלשיטתיה אזיל דאם אינו קורא מתוך ספר הר"ז כקורא בעל פה, וכ"כ בריטב"א במס' גיטין דף ס' בהדיא דבקורא שלא מתוך ספר שלם הו"ל כקורא בע"פ. ולכן אם אינו קורא מתוך ספר כולם יקראו ביחד דבין כה הוי כקורא בע"פ וכעני"ז כתב בשו"ת חת"ס ס' ס"ח.

וגם מה שכתב הבי"ב בס' קמ"ד שקורין מתוך קונטרסין והחיד"א כתב שכן המנהג, וכ"כ בבית יהודה, וכ"כ בחקרי לב (ס' נ"ז דף ק') ועוד, כ"ז כשאינו קורא מתוך נביא שלם שאין לו אפשרות, ע"כ קורין מתוך חומשין אבל פשוט שאם יש לו אפשרות לנביא שלם הכי המובחר לעשות וכדינא דגמ'.

ומה שהביא מהאר"י ז"ל שקורין ההפטרה בפיו לא הבנתי למה זה מתנגד לקרות מתוך נביא שלם, די"ל דמי שיקרא הברכות יקרא נמי בקלף והציבור יקראו בלחש, וע"כ שכן היה בזמן הגמ' להאריז"ל, [ובמעשה רב כתב שכוונת האר"י ע"כ בשקורא מתוך חומשין אבל אינו משמע כן מהפרי עץ חיים שציטט כת"ר].

בעיקר היסוד שחידש כת"ר לחלק בין קריה"ת להפטרה. ושקריה"ת דומיא דקבלת התורה, ששתי לראות שכוונתי בזה לדעת כת"ר שליט"א, ובחבורה שמסרתי לבני הכולל שיחי' הבאתי הראיות שכתב כת"ר, והוספתי דברי הטור בסימן מ"ז

בביאור הברכה שמברכין ברכת התורה אשר בחר בנו בדוקא (וכבר הקשה בעמק ברכה פומרנציק) למה מברכין בקריאה"ת דוקא ברכה זו וביאר בטור "שיכיון בברכתו על מעמד הר סיני אשר בחר בנו מכל האומות וקרבנו לפני הר סיני והשמיענו דבריו מתוך האש ונתן לנו תורתו הקדושה שהיא בית חיינו כלי חמדנו שהיה משתעשע בו בכל יום" ומובן לפ"ז למה דוקא ברכה זו בחרו בקריה"ת ונפק"מ יש ביסוד זה ע' באג"מ ח"ד ס' מ' (אות כ"א) דאין להעמיד תורגמן דיפרש בפירושם חוץ מאונקלס ואפ' בין גברא לגברא דתיקנו כעין קבלת התורה כמו שצריך להעמיד אחר אצלו וכו', וע"פ יסוד זה נר' נמי לבאר דברי הרמב"ם הל' תפלה פ' יג' ה"י דשמונה פסוקים האחרונים מותר לקרות בביהכנ"ס בפחות מעשרה וכבר תמה הראב"ד בדבריו וצע"ג דסו"ס תורה הם ומאי שנא, ולהנ"ל י"ל דמאחר דלא ניתנו מפי הגבורה אלא משה כתבן וי"א יהושע, לא חל ע"ז התנאים לשמיעת התורה דומיא דקבלת התורה מהר סיני דזה מחייב ציבור ודו"ק.

קנצי מילין עצם יסודו של הראש"ל לא לשנות מנהגי ישראל, לא זכיתי להבין האידן שייד במקרה דנן, מאחר שבאים להחזיר תקנת הגמ' בהפטרות לקודמתה, וכבר מצאנו בקהילות ספרד לכתוב ספרא דאפטרותא בקלף, והידרו בזה, וב"ש נביא שלם הוי הידור, וב"ז אינני בא אלא להעיר ואין כוונתי בזה כלל להתחיל מנהג חדש שלא לפי רוח חב' ולאורם נלך בהכרעת הרבנים, אלא בדרכה של תורה לעמוד על אמיתת הדברים באתי.

החותם לכה"ת
מרדכי לבהר

וזה נוסח השאלה ששלחתי לראש"ל מוהר"ר עובדיה יוסף שליט"א

לכבוד מרן הראש"ל הגאון האדיר, בקי בכל
מכמוני התורה, עיניו כיונה על אפיקי ים, ים
התלמוד והפוסקים מוהר"ר עובדיה יוסף
שליט"א.

הריני להציע לכבוד מרן שליט"א שאלה הנוגע לקהילתנו בפרט ולכל קהילות הספרדים ועדות המזרח בכלל לשעה ולדורות. ידידע מש"כ מרן בשו"ת יחווה דעת ח"ה ס' כ"ו, ובהליכות עולם ח"ג בהלכות קריה"ת אודות קריאת ההפטרות מתוך קלף בהפטרות הכתובות אבל לא הצריך שיהיה ספר שלם.

ומה שיש לשאול האם בימנו שב"ה נתרבה שפע גדול והון רב בהרבה בתי כנסיות, האם יש מקום לעודד כתיבת ספרי נביאים שלם מתוך קלף כדין ספר כתקנת חז"ל, דהרי מכל הפוסקים שדיברו אודות מנהג הספרדים לסמוך על קריאת ההפטרות מתוך חומשים ולא ספרים שלמים מתוך הקלף מכ"מ מדבריהם מבואר בעליל שכ"ז עדיין מבוסס על התירו של הגמ' במס' גיטין דף ס. משום עת לעשות לה' הפרו תורתך

ובימנו אכשר דרא בגשם ומפזרים ממון רב על דברים אחרים לכאור' היה מקום להקפיד ולעודד לקנות ספרי נביאים, כפי שהעיר בשעה"צ שם ס"ק ד'.

וצדדי השאלה דהנה במג"א ס' רפ"ד ס"ק א' מבואר שיש ענין לקנות תנ"ך שלם שנדפס מאחר שלשאר ספרים יוצא בו גם בנייר, ושוב אין היתר של עת לעשות ה' עיין מחה"ש שם, מבואר שכל היכא שכבר יש אפשרות לקנות ספרים בזול יש להקפיד על כך. ה"נ מי שיש לו כסף רב יכול לקנות ספרי נביאים שלמים לכאור' יש להדר בזה שלא שייך ההיתר דעת לעשות לה' נובעיקר דברי המג"א רבים חלקו עליו ע' חזו"א ס' ס"ק י"א דדפוס לא חשיב ככוחו והרבה פוסקים כתבו דדין כח בהדפסה שלנו דנעשה בלייזר לכו"ע לא חשיב ככוחו, וגם לא כדפוס].

ובאמת מצאנו בקהילות הספרדים שנהגו להקפיד שיהיה הפטרת על קלף ישן כמש"כ בשו"ת רב פעלים ח"ד ס' ל"ג ובברית כהונה (מ"ע ה' אות י"א) ובנתיבי עם ס' רפ"ד, ובשו"ת יכין ובעוז ס' קי"ח. אבל כ"ז בספרי הפטרות ועדיין נשענים על ההיתר של עת לעשות לה' כמבואר במטה יהודה (ס' רפ"ד) וע"ע בחקרי לב (או"ח ס' נ"ז דף ק' טור י"א) ובשו"ת ויקרא אברהם ח"א חו"מ ס' מ"ט, אבל אם יש אפשרות להדר לקנות נביאים שלמים לכא' בזה עדיף מכולהו, וצ"ע שלא ראינו שום מקום שמקפידים על כן. ובשו"ת דברי יציב (או"ח ס' קכ"ט) למד זכות על המקילים ושאלתנו האם יש מקום לעודד הענין.

הצב"י מרדכי לבהר

דעת הגר"ע יוסף שליט"א

שלחנו שאלה זו לראש"ל הגרע"י שליט"א ושאלנו אותו שוב ע"ז אם ראוי לעודד קריאת ההפטרה מתוך ספר נ"ך שלם שנכתב על קלף כדין. ואמר דראוי ויותר טוב לעשות כן.

(עיי' בשו"ת יחיה דעת ח"ה ס' כו, ובספר הליכות עולם ח"ג דף קלז' כתב "מצוה להדר לקרוא הפטרה מתוך ספר הכתוב בכתב יד ובקדושה על קלף, ואפ' אם הוא רק ליקוט כל ההפטרות של שבחות השנה, ואינו ספר נביא שלם", ומתוך דבריו מבואר שכ"ש שיש לעודד שיהיה ספר שלם דאז אינו סומך על עת לעשות לה' כלל).

הקדמה

ראיתי לנדון לצרף כאן מכתב שקיבלתי מהג"ר יצחק יוסף שליט"א ראש ישיבת חזון עובדיה, ומח"ס ילקוט יוסף, אודות שיטת אביו הגר"ע יוסף שליט"א בעל היביע אומר אשר לדעתו, ספרדים הנוהגים לברך על ההלל בר"ח אין להם להמשיך מנהגם בארץ ישראל (וע' מה שדנתי בדבריו בדבריו באריכות בשורש השלישי), אכן כמה אנשים הבינו בטעות בשיטת הגר"ע יוסף שליט"א שגם בחו"ל יש להם לבטל מנהגם ובוודאי כוונת הראשל"צ שליט"א שרק בארץ ישראל מצד שזה אתריה דמר"ן אין לברך אבל בחו"ל וודאי ימשיכו מנהגם וכך הורה לרבים וכך היה מעשה רב כפי שהעיר לי הג"ר ידידה אסרף שליט"א בהיות עם הראשל"צ שליט"א בצרפת והראשל"צ שליט"א היה ש"ץ בירך על ההלל (על פי תשובת החיד"א המפורסם) ועוד כהנה מנהגים. אשר ע"כ ביקשתי מהרה"ג הנ"ל, להבהיר הבהרה ברורה בכתב שבוודאי יש על בני חו"ל להמשיך במנהגם הקדום וכפי שכבר הורה הראשל"צ שליט"א, ולתקן מה שעיוותו רבים בלא כוונה ושינו מנהגם גם בחו"ל. ובזה בא בירור הדברים מהגר"י יוסף שליט"א, ומה שיש לי להשיב על דבריו, וז"ל:

הרה"ג יצחק יוסף שליט"א

מח"ס ילקוט יוסף

לכבוד ה"ה ר' מרדכי לבהר נר"ו

שלום רב,

מאשר קבלת מכתבו [באיחור] ולרוב הטרדות כנתיבת הספרים ילקוט יוסף נבצר ממני להשיב על כל שאלותיו, כי רבים עדיפי.

ובאשר לשאלתו אודות הנכתב בילקוט יוסף בענייני מנהגים, כיצד לנהוג בחוץ לארץ. הנה ראשית דבר גדול השלום, ובכל מקום יש לנהוג בחכמה ובתבונה, ולא לגרום ח"ו צל צלו של מחלוקת ופיגור. ובפרט חלילה לדבר על הקדמונים שלא ידעו הלכות וכו', כי זה אינו, כי כמה גדולים היו במרוקו, בתוניס, בתימן, בחלאב, וכו' וכו', ואין לנו להוציא לעז על הקדמונים ח"ו.

ולבן בדרך כלל יש להמשיך את מסורת אבות, בפרט בענייני התפלה, כמו בנידון התפלות, ובאמירת הקדושה, אין לשנות ממנהג המקום. ואף לגבי ברכה על ההלל בראש חודש שלדעת הרמב"ם ומרן זו היא ברכה לבטלה, מכל מקום כאשר מרן אאמו"ר היה בצפת, והחזן שם ביקש לברך על ההלל בראש חודש כפי מנהגם שרק השליח צבור מברך, לא העיר לו מרן אאמו"ר מאומה, ובוודאי שאילו היה מעיר לו

היה שומע לו לרום מעמדו, ואף על פי כן לא העיר מאומה, כי הבין ברוח קודשו שכל שיש למנהג על מה לסמוך, בחוץ לארץ יכולים להמשיך במנהג, כדי שלא לגרום התמרמרות בקרב הקהל, שרואים בכך פגיעה בקדמונים, ולפעמים יש לזה השלכות מעבר לכך. וד"ל. ורק אם כל הקהל כולו בלי יוצא מהכלל כולם מסכימים לשנות את מנהגיהם בלי מחלוקת, ובלי זלזול במנהג קודמיהם, בזה רשאים לקבל עליהם לנהוג כמנהג ארץ ישראל, וכמנהג מרן הש"ע, כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים. ויעשו כולם אגודה אחת וכו'. אבל אם יש חשש למחלוקת, או שחלק מהקהל יקבלו זאת שלא ברוח טובה, אין לשנות מכל מנהג ויש לדון בכל מקרה לגופו.

בכבוד רב

יצחק יוסף

תשובתי על דבריו

והנה כאמור כ"ז לשיטתו שאין לומר הלל בחו"ל, אבל כבר כתבנו בשורש השלישי שרוב הפוסקים לא ס"ל כן. וגם בארץ ישראל אין להם לברך על ההלל. וכן נתרבה בתקופה אחרונה הרבה בתי כנסת בארץ ישראל שחזרו למנהגם הקדום.

אמנם מש"כ שבמקום שכל הקהל כולו בלי יוצא מהכלל מסכימים לשנות המנהג בלי מחלוקת ראשים, כי מציון תצא תורה. לא הבנתי דמהיכי תיתי שיש רשות לבטל הלכה מפורשת של אל תטוש תורת אמן, והרי ביו"ד ס' רי"ד איתא בהדיא שמנהג שקיבלו קהל שלם אין בו היתר התרה כלל, וכמו שכבתנו בפתיחה כללית למנהגים (דף כ"א) ומה שייך אגודה אחת, הרי לא כולם עושים מנהג ארץ ישראל, בפרט שאין המושג ארץ ישראל ברור מה הגדרתו כמו שכתבנו בשורש השלישי עיי"ש.

שוב דיברתי עם הג"ר יצחק יוסף שליט"א והבהיר לי שכוונתו רק על מנהגים שאין איסור משום לא תטוש, וכגון שינוי נוסחאות התפלה וכו'. אבל מנהגים שיש סרך איסור (כגון קטניות וכדומה) לא דיבר בו כלל, וכה"ג וודאי שאסור לשנות כלל מהמנהג המקובל, וע' במש"כ בפתיחה הכללית למנהגים שאפילו במנהגי התפלה יש בו אזהרת לא תטוש כמש"כ בשו"ת מהרשד"ם (אוח סי' ל"ה).

תשובה להערות הילקוט יוסף על מגן אבות או"ח

אתא לידי ספר ילקוט יוסף (שבת כרך א ח"ב) אשר בו הגאון המפורסם כמוה"ר יצחק יוסף שליט"א, מחבר הספרים הנודעים "ילקוט יוסף", העיר כדרכה של תורה על מה שכתבנו בספר מגן אבות (חלק או"ח) בתוקף שמירת מנהג אבותינו בכלל, ובמנהגי מערב הפנימי (מרוקו) בפרט, גם בארץ ישראל. ועוד כמה ממנהגי אבותינו שכתבנו עליהם. ואמרתי, יען שבשנים אחרונות בפרט התחילה התעוררות עצומה בקרב בני התורה הספרדים, ובפרט אצל יוצאי מרוקו, לחזור לפסקי ומנהגי הלכה שהורו ונהגו רבותינו שבמערב הפנימי, ורבים שואלים דבר ה' זו הלכה לדעת על אדני מה הוטבעו, בפרט שיש הרבה חסרון ידיעה בנושא הזה עקב קיבוץ הגלויות בארצנו הקדושה, באתי להעיר בקצרה כדרכה של תורה על כמה מן ההערות שכתב בקונטרס הנ"ל, למען יגדיל תורה ולהאדיר.

האם בני המערב הפנימי יש להם לשנות מנהגם בארץ ישראל

כתב בילקוט יוסף שם (דף תרעט) להעיר על הספר אמת ליעקב וז"ל "וכל זה בא לו עקב רצונו להחזיק גם כאן באר"י בכל מנהגי מרוקו הגם שבאו לאר"י כדי להשתקע בה ושלא על דעת לחזור, והיה מן הראוי שיעשו כולם אגודה אחת לעשות כדעת מרן, על פי המבואר בתשובת אבקת רוכל בס' ריב, ולא שכל אחד יביא את מנהגו מארצות תבל ותיעשה אגודות אגודות וכו'" עכ"ל. ובהמשך דבריו העיר בארוכה שכל הקהילות מתבטלות וקמא קמא בטיל.

וכפי הנראה מהערת הילקוט יוסף שעדת המרוקאים צריכים לנהוג כדעת מר"ן באר"י ששם מר"ן הוא המרא דאתרא, וע"כ יש לעזוב המנהגים באר"י וכולם יעשו אגודה אחת לנהוג כדעתו. אכן, מדבריו לא ברור כאיזה פסקי מר"ן יש לנקוט ולהתבטל, שהרי בילקוט יוסף תמצא הלכות רבות שנוהגים דלא כמר"ן. ואם כן, כמו שעדות המזרח נוהגים דלא כמר"ן בכמה מקומות, גם בני המערב נהגו בכמה דברים דלא כדבריו. ואדרבה, המעיין במנהגי והלכות המערב הפנימי יראה שמנהגינו מושתתים על דברי מר"ן במקומות רבים שבני עדות המזרח ומנהגי ירושלים ועוד מקומות נטו מדבריו. ולפי דברי הילקוט יוסף שכולם באר"י יעשו כולם אגודה אחת לנהוג כדעת מר"ן שהוא המרא דאתרא, עליו לקבל אלו ההלכות שנהגו במערב הפנימי כדעת מר"ן ומעולם לא זזו מדבריו ימין ושמאל מלבד היכן שהיו מנהגים ידועים ע"פ חכמי קאשטיליא כפי שמר"ן עצמו העיר שאינו בא לבטל מנהגם קדומים.

לא כן בהרבה מנהגים של עדות המזרח שהושפעו רבות ממנהגים אחרים שלא כדעת מר"ן אף לאחר שהתפשטה קבלת פסקי מר"ן, ובפרט בהרבה מנהגים שהושפעו

מחכמי הקבלה נגד דעת מר"ן. ואי לא משום השפעת אביו הגדול הראש"ל היביע אומר שליט"א, הרבה עוד מנהגים דלא כמר"ן כבר הוי נהפכים לנחלת הכלל, אבל למרות השפעת הראש"ל שליט"א עדיין נשארו הרבה מנהגים שבארץ ישראל עדות המזרח נוהגים דלא כדעת מר"ן ואילו חכמי המערב הפנימי לא נטשו דבריו עקב שקבלת מר"ן היתה מוחלטת ולא הושפעו מפוסקים אחרים מחכמי הקבלה בפסיקה לרבים. וידוע שהם היו מן הראשונים שקיבלו הוראותיו כמש"כ מוה"ר היעב"ץ במשפט וצדקה ביעקב (ח"ב ס' ה, ובח"א ס' ה ובס' ד) ובשו"ת אבני שיש (ח"א ס' פו) ובתורות אמת (דף קלט ע"ב), ובבקש שלמה (ס' לט דף עט ע"ג). והדברים ברורים וכמש"כ היעב"ץ שם "אמנם אח"כ כשיצא טבעו בעולם ונתפשטו חבוריו ב"י וש"ע וקבלו אבותינו ורבותינו ז"ל דבריו וסברתו אפ' נגד אלף פוסקים שוב אין לנו אלא סברתו". ואביא לכאן בקצירת האומ"ר רק מקצת מן המקומות שעדיין נוהגים במערב הפנימי כמר"ן ועדות אחרות כבר נהגו דלא כדבריו:

(א) מר"ן באו"ח ס' תקסה' סעיף ג' פוסק שבד' צומות גם היחיד אומר עננו בכל תפילותיו. וכדעת הגאונים וכפי שהביא הטור שכן מנהג ספרד. ובכה"ח (אות טו"ב) כתב שמנהג רוב קהילות ספרד דלא כדעת מר"ן. אכן כאמור מנהגנו איתן עדיין נוהגים כדעת מר"ן.

(ב) מר"ן ביו"ד ס' רסה' סעיף א', אבי הבן מברך בין חתיכת הערלה לפריעה אקב"ו להכניסו בבריתו של אאע"ה. וכן נוהגים במערב הפנימי. ואילו מנהג עדות המזרח, מברכים לפני המילה. וכן העיד בשו"ת הלכות קטנות (ח"ב ס' קסט) שכן מנהג ירושלים, דלא כדעת מר"ן.

(ג) באו"ח ס' תר"ס בשו"ע כתב יש מי שאומר שאין אומרים הושענא בשבת ולא נהגו כן. וכן נהגו במערב הפנימי לומר הושענאות בשבת כדעת מר"ן. ואילו בברכ"י (שם) כתב דנהגו דלא כמר"ן וכ"כ בנהר מצרים (אע"פ שבארז"ל אין הכרע כמש"כ בכה"ח ס"ק כג). וכן הורה בשו"ת יחו"ד ח"ב ס' עה, שלא לומר הושענאות בשבת ודלא כפי שהעיד מר"ן שנהגו לאומרם.

(ד) באו"ח ס' תקנה, פסק מר"ן שאין ללבוש תפילין בט"ב בבוקר. וכן מנהג המערב הפנימי. ואילו עדות המזרח נוהגים ללבוש תפילין כמנהג המקובלים בית אל.

(ה) באו"ח ס' קכח פסק מר"ן דבמקום שיש שני כהנים ויותר הם מתחילים לומר יברכך. וכן נהגו במערב הפנימי עד היום הזה. ואילו מנהג עדות המזרח, שהש"ץ אומר תיבת יברכך כדעת המקובלים.

(ו) באו"ח ס' תקפ"ב כתב מר"ן דבימים נוראים נוהגים לומר תפלת הלחש בימים נוראים בקול רם. וכן נהגו במערב הפנימי עד היום הזה, אכן לא נהגו כן עדות המזרח ע"פ מש"כ המחזיק ברכה (שם) שע"פ הסוד אין להגביה הקול בתפלה.

(ז) באו"ח ס' תקצ"ח מר"ן כתב דאומרים צדקתך במנחה דר"ה שחל בשבת, וכן נהגו. ואילו בכה"ח הביא שיש שנהגו שלא לאמרו וכמדומה שכן נוהגים עדות המזרח.

(ח) באו"ח ס' רסח, אין אומרים ברכת מעין שבע בבית חתנים ובית האבל, וכן נהגו, ואילו מנהג ירושלים לאומרו כמש"כ בשער המפקד (שבת ועירובין ד').

(ט) ביו"ד ס' שמ סעיף לא' פסק מר"ן לקרוע בחוה"מ על כל שאר קרובים וכן מנהג המערב הפנימי, ואילו מנהג ירושלים לקרוע לאחר המועד, ובשו"ת יביע אומר (ח"ד יו"ד ס' כה אות ד') כתב דצ"ל דנשתנה המנהג אחרי מר"ן.

(י) באו"ח ס' תקנז' פסק מר"ן שאין אומרים נחם אלא במנחה בט"ב וכן מנהגנו ואילו מנהג עדות המזרח לאומרו בכל התפלות.

(יא) באו"ח ס' מח' בשבת אומרים אצל פרשת התמיד פסוקי מוסף בשבת וכן נהגו במרוקו, ואילו הברכ"י (ס' א סעיף יג) כתב שמנהג ירושלים לא כן.

(יב) באו"ח ס' תפז' בליל פסח שחל בשבת אין אומרים ברכת מעין שבע, ואילו מנהג המקובלים בבית אל לאומרו ע"פ דברי הנהר שלום. ומרן הראש"ל ביביע אומר ח"ב (או"ח ס' כה) הגן בעד דעת מר"ן בזה שלא לשנות.

(יג) ביו"ד ס' שפח מר"ן פסק דביום הראשון בימי האבל אין להניח תפילין. אילו בשו"ת יביע אומר (ח"ב יו"ד ס' כז) חשש לסברת המהריט"ץ דאם הקבורה אינו ביום המיתה יש להניח התפילין בצנעא, ובספר און אהרן כתב שכן מנהג ירושלים, ודלא כפשט דברי מר"ן.

(יד) באה"ע ס' לב, פסק מר"ן דהנוסח ברכת אירוסין חותם מקדש עמו ישראל, ולא חותם ע"י חופה וקידושין. וכן המנהג הקדום במערב הפנימי. וכן ראיתי נדפס בכמה ממחזורי המערב הפנימי עתיקים. ברם, נתפשט אצל כמעט כל קהילות הספרדים ועדות המזרח נוסח הברכה ע"י חופה וקידושין ודלא כדעת מר"ן. ובשו"ת יביע אומר (ח"ה אבה"ע ס' ו) כתב דכיון שנתפשט כן (אחרי זמן מר"ן) כן יש להורות. אך מנהג המערב הקדום כדעת מר"ן.

(טו) באה"ע ס' סב פסק מר"ן שלענין שבע ברכות בברכת המזון רק מברכין על כוס אחד, וכן מנהגינו, ואילו מנהג עדות המזרח לומר שבע ברכות וברכת המזון על שני כוסות. וכתב ביביע אומר ח"ט אבה"ע ס' כב שזה אחד מן המנהגים שנשתנה אחר זמן מר"ן.

היוצא מהנ"ל, מבואר במקומות אלו, נלמד להשאיר שמנהגי המערב הפנימי קדומים ומושתתים על פסקי מר"ן הב"י, דבמקומות שעדות אחרות נהגו דלא כדעת מר"ן, בין במקומות שנהגו כן מחמת שהנהיגו גדולי הדור דלא כמר"ן לאחר זמן מר"ן, בין שהנהיגו כן המקובלים ונהיה למנהג ירושלים, ובין במקומות שהנהיגו כן הראש"ל

הגר"ע יוסף שליט"א ע"פ גודל הכרעתו נגד הפשטות בדברי מר"ן, וכפי שכל גדול בדורו רשאי להנהיג (כמש"כ ביביע אומר ח"ד יו"ד ס' כה' סעיף ב' בהערה שם).

וא"כ הדרן לדידן, מה שטען בהערות של הילקוט יוסף שיש לעדות יוצאי מרוקו לעשות אגודה אחת לנהוג כדעת מר"ן, ולהתבטל, צ"ע למי להתבטל, אם להתבטל לפסקי מר"ן השו"ע, הרי קבלת בני המערב קבלה ברורה במקומות רבים הרבה יותר בתוקף מעדות המזרח וחכמי הקבלה. וא"כ צ"ע למי ולאיזה שיטה יש להתבטל. ואם אכן דורש להתבטל לדבריו ולמנהגי עדות מזרח, ולמנהג ירושלים, הרי מנהג ירושלים אינו ברור הן מצד שהושפעו ממנהגי המקובלים, שלא כל אחד יבוא ויטול את השם. ועוד כידוע מדברי הפקודת אלעזר (ס' נא) ירושלים עיר של לקוטאי. ועוד הרי בחזון איש כתב (שביעית ס' כג אות ה') שמפני הבלבול שעירות חרבו וחזרו ונתישבו נתבטל הדבר שהחדשים היו נגררים אחר פוסקים אחרים ומפני זה אין לקבוע דיני אר"י ע"פ הר"מ עיי"ש. הכי נמי קשה לקבוע בזה מנהג אר"י. יוצא מזה להיפך, שנצטרך לנטוש הרבה מנהגים קדומים שעדיין ממשיכים לנהוג כמר"ן היכן שהרבה מהעדות כבר חדלו לנהוג כדעתו. וכזה לא יעשה.

ומה שכתב הילקוט יוסף (עמ' תרפג) ע"פ מה שכתבנו דאם אביו שינה בטעות מנהג אין בנו צריך להחזיק מנהג אביו אלא יחזור למנהג הקדום, וכתב שם דלפ"ז אין צריך להחזיק מה שאביו נהג בחו"ל זולת מה שנהגו כאן באר"י, ותהי הארץ דעה אחת ע"כ לא ידעתי מה כוונתו, דהרי מה שאביו נהג אינו בטעות אלא כפי המסורת שקיבל מדורי דורות מזמן מר"ן, האם כזו טעות יחשב? אדרבה, למי ששינה מנהגיו מנהג טעות יקרא. ומה שטען שנעשה הכל כמר"ן זולת מה שנהגו באר"י, לא הבנתי האם בגלל מנהג ירושלים, נצטרך לבטל מה שנהגו כדעת מר"ן המרא דאתרא כדי לנהוג היפך דעת מר"ן. אתמהא?

ומה שהאריך בילקוט יוסף (דף תרעב והלאה) לבאר שע"פ מה שכתב בשו"ת אבקת רוכל למרן הב"י ס' ריב דיש להבאים אחר כן להתבטל קמא קמא בטיל. ונתקשה בסתירת דבריו מס' לב, והאריך בתירוצים, קוב"ה חדי בפלפולא דאורייתא, אכן למסקנא דמילתא רוב ככל המורים נקטו דקהילה בפנ"ע אינה מתבטלת, כדעת האחרונים שהביא שם, וכפי שהביא שכן נקטו פוסקי אשכנז שכן נוהגים, וכדעת הביאור הלכה, פנים מאירות, מהרשד"ם ועוד. וכפי שכבר כתב בשו"ת יביע אומר ח"ד (אבה"ע ס' יד) דלכל קהילה יש להורות בעניני או"ה וביתר הדברים כמנהג אבותיהם, ואין בזה לא תתגודדו הואיל וידוע שלכל קהל יש מסורת משלו כמנהג הקדמונים. ומאי שנא קהילות אשכנז מקהילות המערב הפנימי. ואם משום שאנן קיבלנו דעת מר"ן המרא דאתרא, אדרבה, ע"י שמירת מנהגי מסורת אבותינו, ממשיכים לפסוק כדעת מר"ן יותר ממה שהיו מתבטלים.

ואין חדש תחת השמש, וכבר היה דבר זה לעולמים, כפי שכבר האריך בפקודת אלעזר (או"ח ס' נא) שקהילות המערביים בארץ ישראל ובסימן סט הביא מה שהסכים לו מוה"ר משה נחמיאש שיש למערביים להמשיך מנהגם. וכך גם נהגו מגורשי ספרד

כשהגיעו למרוקו. וכן שמעתי ממרן הגר"ש אלישיב שליט"א שיש להורות כן בזמננו. וכן היה מורה מרן הגר"ש משאש זצ"ל ושאר גדולי הדור כפי שהבאתי בספרי שם. ע"כ לא הבנתי מה שסיים הילקוט יוסף (שם) "מהיכן לקח את העוז של מחברים צעירים להורות בארץ ישראל בדבר שמרן השו"ע העיד שהמנהג כאן שלא לברך, ותלה הדבר במנהג המקום הגם לכבוש את המלכה עמי בבית בביתו של מרן בארצו במקומו וכו'". לא ידעתי על מי תלונתו, הרי כבר כתבתי בספרי שלא מבטני יצאו דברים אלו אלא כך דעת הרבה גדולי הדור. ואין אני אלא כמציע הדברים, ולא הגעתי למידה זו כלל להורות בדברים העומדים ברומם של עולם. ומלבד שכן דעת גדולים הנ"ל, כן התפשט בהרבה בתי כנסיות של בני תורה, ובכללם בירושלים עיה"ק שיראים ושלמים מברכים על הלל בר"ח נ' כפי מנהגנו הקדום שמרן הב"י בס' תכב כתב בעצמו שכן נהגו לברך על ההלל, שבציבור דעת הרא"ש והר"ף שמברכים, ורק משום שלא רצה לשנות את מנהג א"י דנהגו כהרמב"ם השאירים במנהגם. ולפי מה שהורו הרבה גדולי הדור, היינו לאלו שאין להם קהילה בפני עצמם]. ועושים כמנהגם ע"פ דעת הגדולים הנ"ל. ומורים הם ע"פ רבותיהם הנ"ל. וכפי שכבר היה זה לעולמים.

ובילקוט יוסף (שם) כתב עוד שבמרוקו הושפעו בהלכה מרבני אשכנז שלימדו אותם מספר קשו"ע מספרו של הגר"ש גנצפריד, וכנראה מזה הושפעו להלכה מהאשכנזים. עיי"ש. והאמת ניתן להאמר שמאד הופתעתי ונשתוממתי היאך גברא רבה שהרביץ כ"כ הרבה תורה ע"י ספריו הנפלאים הידועים בכל קצוי תבל הלא הם "הילקוט יוסף" מהגאון מוה"ר יצחק יוסף שליט"א כתב דבר ע"פ השערה וסברא מה שמוכח המציאות שאינו כן, שיש הרבה חסרון ידיעה בנושא הזה עקב קיבוץ הגלויות בארצנו הקדושה, ורבנים מעדות שונות שאינם מכירים שורש פסקי רבותינו טוענים טענות משונות ומוזרות מהו מקור מנהגי ההלכה של רבותינו בלי לעיין בספריהם. והיודע אפ' מקצת מהלכות ומנהגי רבותינו שבמערב הפנימי ומה היה הנהוג שם ע"י דיני וחכמי הערים ידע שהכל מושתת ע"פ גאוני וחכמי קאשטיליא עם קבלת מר"ן בראשונה וכמבואר לעיל ודבר זה פליטת הקולמוס, כשגגה היוצאת מלפני השליט. ומה בכך שהרביצו רבני אשכנז תורה ולימדו מתוך ספר הקצוש"ע מהגר"ש גנצפריד האם יש ראייה מכך שכן נהגו בהלכותיהם שנהפכו למנהגי חכמי הדור? [ולמיעוט ידיעתי, המנהג היחיד שידוע לי שהוא מנהג במרוקו שהושפע מהקיצוש"ע הוא לכנות יום הפקודה "יארצייאט" גם זה רק נהגו אנשי מכנאס ושאר הערים מכנים אותו נחלה]. וההיפך ניתן להאמר שידוע שקהילות המערב הפנימי שמרו על מנהגי ומסורת אבותיהם הרבה יותר מעדות אחרות. ובדברים פשוטים אין טעם להאריך.

מנהג הספרדים בהדלקת נר שבת

והשתא אבוא להעיר על מה שהעיר בילקוט יוסף (דף תרפג) על דברינו לענין הדלקת נרות שאשה מדליקה שמנהג הספרדים שמדליקה ושוב מברכת. ואחרי שהביא דברינו שהיכן שדעת מר"ן לא ברורה לא קיבלנו הוראותיו. כתב שאין ספק שדעת

מר"ן לברך ושוב להדליק וכדעת הרמב"ם ורק ב"עשרות השנים האחרונות נטשטש המנהג הקדום".

והנה הבאנו במגן אבות שיש בראשונים שכבר הזכירו מנהג קדום זה. בספר הנייר לאחד מבעלי התוס' כתב כן, ומלבד שכך נהג המהר"י וייל, והרמ"א, ולבוש, הרי בספרדים ובכללם מרן החיד"א (ס' רסג), חסד לאלפים, ר' חיים פאלאגי (חיים לראש דף ל'), הרי"ח הטוב בבן איש חי (ש"ב נח, ח') ועוד גדולי ספרדים, וכל גדולי ספרדים אלו הדליקו ואח"כ בירכו, וכפי שהבאנו בספרנו שכן נהגו בכל ארצות המערב הפנימי והחיצון (כולל מרוקו, תוניס אלגיר וכו') ושכן נהגו בארם צובה, בבל, ופרס עיי"ש בדברינו. ולומר שמנהג זה רק "בעשרות שנים אחרונות נטשטש המנהג, קשה מאוד להולמו שכולם נטשטשו, בפרט שגדולי ספרד הנ"ל כולם נהגו כן. וכפי שביארנו הטעמים בזה שחוששים לדברי הבה"ג. והערון השולחן (רסג, טז) הוסיף דע"י ברכתה מקבלת שבת ע"כ צריכה לברך לאחר ההדלקה שאל"כ הוה כברכה לבטלה.

והנם שהיה נוטה לומר שדעת מר"ן כדעת הרמב"ם לברך לפני ההדלקה, מכ"מ דעת מר"ן עדיין לא ברורה כפי שכמה אחרונים כתבו שדעת מר"ן להדליק, ואח"כ לברך. ובכ"י לא כתב בהדיא כדעת הרמב"ם לגלות שזהו כוונתו בשו"ע, ע"כ אע"פ שכן נוטה בדעת מר"ן לברך ואח"כ להדליק, מכ"מ עדיין אין דעתו ברורה. ובכה"ג לא קיבלנו הוראותיו.

וכתב עוד בילקוט יוסף שם שכנראה שלא עברנו על תשובת אביו היביע אומר שמתבאר שכן דעת מר"ן וכו'. אכן ראיתי בשו"ת יבי"א (ח"ט ס' כד בהגה) שהוסיף שאין לפסוק כדברי החיד"א, שיש בזה משום ברכה לבטלה, ובאותו ו' כתב דאשה רשאית לשנות מנהגה ולברך לפני ההדלקה דהנוהגות לברך אחר ההדלקה נכשלות באיסור ברכה לבטלה. ובהורמותיה דרב, מגוף דברי היביע אומר במקום אחר מבואר להיפך דאדרבה הנוהגות לברך לאחר הדלקת הנר שבת אי"ז ברכה לבטלה. ודבריו לכא' סותרים מה שכתב כאן וצע"ג בדבריו.

ואציע בקיצור הדברים וכבר רמזתי בהם בקציר האומר במגן אבות (שם דף קצג). ביביע אומר ח"ח יו"ד ס' כז בנידון במי שקבע מזוזה בביתו החדש ושכח לברך ברכת המצוה שפיר יכול לברך אח"כ שהיא מצוה נמשכת וזו סברא עוקרת להלכה, וגם צירף דעת הפוסקים שבדיעבד יכול לברך לאחר עשייתה. "ורק מהיות טוב יוציא המזוזה ממקומה כדי למוסרה לבדיקה ויחזור ויקבענה בברכה". הרי דסמך לברך אחר עשיית המצוה. ובמילואים שם הביא מהרב אשר בן חיים בספר הפרדס מהדורת בלוי (עמ' סו) שאם לא בירך בשעת הדלקת נרות חנוכה יכול לברך עליהם כל זמן שהנרות דולקות ע"ש. ולפ"ז כ"ש בדין מזוזה שהמצוה נמשכת ע"כ. ונרות חנוכה בוודאי דומים לנרות שבת, כפי שדימו אותם הפוסקים להרבה דינים, ע"כ נראה מדבריו שיש על מה לסמוך לברך לאחר ההדלקה ולא חשיב כברכה לבטלה.

שז"ר בספר עלי הדס (פרק ו' אות ד') בהערת הג"ר מאיר מאזוז שליט"א שגם העיר
מדברי היביע אומר הנ"ל וע"פ המרדכי בבמה מדליקין (ס' רצד בהגה) דמצוה
נמשכת יכול לברך לברך אחר עשייתה.

הרב הגאון רב עמרם אסייג ס"ט

רב הראשי דעיר טורונטו יע"א

תשובה בענין נפילת אפים

בנושא שאלתכם על נפילת אפים ביום הכנסת ספר חדש אם יש ענין שלא ליפול או עדיף שלא לשנות משאר הימים כי לא מוזכר בשו"ע כאחד מהימים שאין אומרים בהם תחנון. ותמהתם על מנהג מרוקן שלא ליפול על פניהם שבעה ימים. ובאמת אין לתמוה על מנהגים שונים בנפילת אפים כי כבר הביא הטור בס' קל"א רבי נטרונאי גאון שנפילת אפים בצבור רשות. ועל כן כתב בריב"ש בתש' תי"ב דכיון דנפילת אפים רשות כל דינין במנהגתא תליא מילתא. וכן פסק הרב ברכ"י בס' קל"א ס"ק י"ג בשם יעקב מולכו שכל שיש ספק אם יאמרו נפ"א יותר נכון לא ליפול על פניהם משום שנ"א רשות ואם לא יאמרו אין בכך כלום. ולכן מנהגי נפילת אפים ככל מנהגי ישראל תורה הם ומקורם ויסודותם בהררי קודש ומצוה להבין את טעמם ולקיימם.

מין בשו"ע שם כתב וז"ל: נהגו שלא ליפול על פניהם לא בבית אבל או בית חתן ולא בבית הכנסת ביום מילה ולא כשיש שם חתן. ע"כ. עלינו לתת לב לדעת הטעם לכל פרטי דברי מין הנ"ל כדי להבין גדר הפטור מנפילת אפים.

לא בבית האבל

בטעם אין נופלין על פניהם בבית אבל הב"י כתב משום דאתקש לחג שנא' והפכת חגיכם לאבל ואילו הלבוש נתן טעם שלא להגביר כח הדין. ואולי המנהגים השונים שהובאו בפוסקים יסודותם עף אחד מהטעמים הנ"ל. הרב החיד"א בברכ"י ובקש"ג כותב שמנהג ירושלים לא לומר נ"א בבית אבל אף כשאין אבל שם והוא מדברי החסד לאברהם בס' ב' שכתב וז"ל: וכשמתפללין אצל האבל והוא אינו מתפלל עמהם לא אומרים תחנון. ע"כ. הרי שטעם הוא משום דאתקש לחג ובבית האבל אף כשאין אבל שם ואין הגברת הדין מיהו לחג אתקש. ואילו הרב כנסה"ג בשכנה"ג בהגב"י סי' ט"ו כותב בזה הלשון: אבל בא לבית הכנסת אומרים נפילת אפים כיון שהקהל אינם אבליים אין בית מיחוש להגביר מדת הדין. עכ"ד. המאמר מרדכי באות י' מוסיף על טעם היקש לחג וכותב בזה"ל: גם כשהאבל בא לבית הכנסת לא נופלין על פניהם דמאחר דאתקיש אבל לחתן אין לחלק ביניהם. ע"כ.

מנהגנו היום הוא כדעת החיד"א בבית האבל שכל המתפללים אינם נופלין על פניהם וכדעת הרב כנה"ג שבבית הכנסת נופלין הקהל על פניהם אבל האבל עצמו ודאי שאינו נופל על פניו.

ולא בבית החתן ולא בבית הכנסת שיש שם חתן

בוונתנו שהחתן הוא בביתו והן בבית הכנסת שהוא נמצא בו כל הקהל לא יפלו על פניהם כל שבעה. וכן כתב בב"י שכל שבעת ימי המשתה מיקרי מועד גבי חתן. ובדין שבעה ימים עצמם נחלקו הפוסקים אי בעינן מעת לעת. הרב כנה"ג סובר שלא צריך מעת לעת ואילו הרב חיד"א סובר שצריכים מעת לעת כמו שכתב במחב"ר שם וז"ל: מנהג לא ליפול על פניהם גם בשחרית יום ח' ומנהג יפה הוא דשבעה ימים שלמים בעינן. ע"כ. ואילו מדברי מור"ם נשמע שרק ביום שנכנס לחופה מקרי חתן ולא אומרים תחנונים אבל בשאר הימים נופלין על פניהם וכבר תמה עליו הט"ז שם סק"י כי כל שבעת ימי המשתה נקראו מועד ולכן כתב בזה"ל: על כן נראה לי דכל ז' ימי משתה לא יבא חתן לבית הכנסת שלא ימנעו תחנון. ומעיד הרב רפאל אהרון בן שמעון בספרו שער המפקד בדיני נפ"א דמנהג עיה"ק ירושלים החתן בא לבית הכנסת מדי יום ביומו ואדרבה אם מאחר לבא ממתניין עליו ושלחין שמש מביהכנ"ס אחריו להודיעו כי הקהל ממתניין לכבודו. וכן כתב הרב כנה"ג בהגב"י אות ט"ז היות וחסד הוא לו שרוי בשמחה ויש לו דין מלך אזלינן בתריה הקהל. וכן המנהג בקהלותינו. נחלקו הפוסקים באיזה תפילות לפני החופה לא נופלין על פניהם. לפי רב כנה"ג אין נופלים ביום החופה משחרית גם אם נכנס לחופה בערב ואילו הרב פרי חדש אות ד' כתב שכל שלא נכנס לחופה נופלין על פניהם. מנהגנו הוא כדברי מרן החיד"א בברכ"י אות ה' מלתא מציעתא ורק בתפילה שקודמת לנישואין לא נופלים על פניהם וכן אין נופלין על פניהם הן בבית החתן או בבית הכנסת שהוא מתפלל בו כל ימי המשתה מעת לעת.

ולא בבית הכנסת ביום המילה

כתב כנה"ג שם שמנהג כל המקומות שאפילו המילה בבית אחר אין נופלים בבית הכנסת שמתפלל בעל הברית (הובא במגן אברהם שם) ואילו במחב"ר שם כתב וז"ל: י"ש מקומות שנהגו דאם יש מילה בבית הכנסת אשר שם רוב העיר והיא בבית הכנסת ישנה בעיר כל בתי כנסיות אחרים לא אומרים תחינה. ואף יחיד שמתפלל בביתו בעיר הגדולה אם מתפלל בשעה שהציבור מתפלל אין אומר תחינה. עכ"ל. וכן מביא הנתיבי עם שם מנהג עיר טבריה שאם יש ברית בעיר אינם נופלים על פניהם בכל בתי כנסיות בעיר. וכן מור"ם בדרכי משה מביא גם מנהג זה שהוא מנהג דורא והטעם כי אליהו בא לעיר. והובא שאלה בברכ"י שם וז"ל: "אם בעלי הברית מתפללים בתוך הבית כנסת ובעזרה מקום איפה שיתקיים הברית המתפללין מגינים עוד לפני הברית אם צריכים ליפול על פניהם. ואע"פ שסבר שהיות ואין שייכות למתפללים בענין הברית ראוי להפיל תחינתם מ"מ אם יש מנהג קדום שלא לומר תחנונים בעזרה ביום המילה אף אם אין אבי הבן מתפלל בפנים הנח להם לישראל ואל תתיצב מנגד סלע המחלוקות מאזרי זיקות דכבר ידעת כי הני מילי תלויים במנהג ומקלין טובא בהו". עכ"ל. אולם הרב פעלים ח"ד סי' ד' מחמיר וז"ל: "ואשר נמצא בעיר בגדאד

שהמילה עושין בבית הנימול ואבי הבן בא לבית הכנסת להתפלל וקורין יהי שם (ואין אומרים וידוי) זה המנהג השמשים בדו אותו מלבם... ואין לסמוך על זה ואינו חשוב מנהג.

אבל במנחה נופלים על פניהם כשמתפללין אצל התינוק. ולא כרמ"א. וכן השיגו עליו הב"ח והט"ז והביאו הוראות רש"ל לא ליפול על פניהם והעידו שכך המנהג בבריסק בליטא וכן נהגו בקראקא ואפילו נגד רמ"א מרא דאתרא. הרב יפה לב אות י"א כתב דהמנהג במנחה אם בא בעל הברית לא ליפול על פניהם דלדין כשמתפללין אצל בעל הברית הוי כמו כשמתפללין אצל התינוק.

מנהגנו שאין נופלין על פניהם בבית הכנסת איפה שמתפלל אבי הבן ואפילו במנחה גם כשהברית מילה לא תתקיים בבית הכנסת.

ביום בר מצוה

בעל נהר מצרים כתב וז"ל: נהגו במצרים ביום שמתחנך הנער למצות תפילין שאין נופלין ע"פ בשחרית שמתפלל שם הנער המתחנך ואע"פ שלא מצאתיו עד הנה מפורש בדברי הפוסקים מ"מ מנהגם של ישראל תורה וסמך לדבר הנ"ל שהוא דומה לחתן דכתיב ביה כחתן יכהן פאר, ותפילין נקראו פאר. ועוד דאיתקש למילה כדרשו חז"ל ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר ששון זה מילה, יקר אלו תפילין ע"כ. וכותב שכך המנהג בערים רבות בחו"ל וכן מנהג ירושת"ו. מדברי הרב נהר מצרים רואים שלא חולק בין הניח תפילין בזמנו באותו יום שהתחייב במצוות או לפני הזמן כי הלשון שלו הוא לא שהגיע לגיל המצוות אלא שמתחנך למצות תפילין וכמו שכתב "הנער המתחנך". וגם בסעי' ו' כשמביא את כל הימים שאין אומרים בהם תחנון הוא כותב ביום שישי בו מילה, וחתן "ותפילין" ולא כותב בר מצוה. היות שכל הספרדים הולכין אחרי דעת מרן בסי' ל"ז סעיף ג' וז"ל: "קטן היודע לשמור תפילין בטהרה... חייב אביו לקנות לו תפילין לחנכו". עכ"ל. ודאי שרוב המתחנכים במצות תפילין הם קטנים שלא הגיעו לפרקן. ומנהג היה גם באופן זה שלא לי פול על פניהם.

אמנם בס' שיח יצחק להרב המקובל ר' יצחק אלפיי מביא מעשה שהיה בירושלים על בר מצוה שהתפללו בבהמ"ד חסד לאברהם בנוכחות הראשון לציון ר' יעקב שאול אלישר והראב"ד ר' ניסים ברוך ועוד כמה רבנים וזקנים ואמרו כולם הוידי ונפ"א. בכל זאת הוא מנסה למצוא סמך לאלו שנוהגין שלא ליפול עלפניהם במעשה של ר' שמעון בר יוחאי שעשה סעודה גדולה וקבדח טובא ביום שבנו ר' אלעזר ברי". עכ"ל. נראה מדבריו שרק ביום הגיעו למצוות כשהוא בן י"ג שנה יש להצדיק את המנהג שלא ליפול על פניהם, כי תלה מנהג בזה שבאותו יום יורד לו נשמה עילאה, ולא דיבר על יום הנחת תפילין.

הרב נתיבי עם כתב ליישב את הסתירה שבדעות הנ"ל שאם הנחת התפילין היא באור לי"ד שאז הוא חייב בכל המצוות אין נופלין על פניהם מה שאין כן אם מניח תפילין לפני הגיל הזה אין טעם לבטל אמירת תחנונים.

כתב הרב משפטי עוזיאל מ"ת חא"ח א' סימן י"א סעיף ג' וז"ל: דבר זה אין לו יסוד בדברי פוסקים הראשונים ואחרונים. ואמר אני שבדורות האחרונים הנהיגו בזאת משום עת לעשות לה' לחבב מצות תפילין ולהציל ע"י כך את בני מכלל קרקפתא דלא מנחי תפילי כלל. וכל כי האי שכונתם לשם שמים מצוה לשמוע דברי חכמים. אבל אין הדברים הללו אמורין אלא בבית הכנסת שמתפללין בו בר מצוה והוריו וקרוביו ובתפילת שחרית דוקא. עכ"ל. נראה מדבריו שמנהג תלוי במצות הנחת תפילין וכדי להעריכה ואם כן רק בשחרית שאז הפעם הראשונה שהוא מניח תפילין אין נופלין על פניהם. וכן כתב בס' מים חיים וז"ל: "וכן נתפשט המנהג שאין אומרים תחנון לכבוד הבר מצוה כמו לכבוד החתן ובעל הברית" וכן מנהג מרוקן שביום שמתחנך ילד במצות תפילין גם כשהוא קטן אפילו בן תשע או בן עשר לא ונפלין על פניהם לכבודו ולכבוד מצות תפילין.

הכנסת ספר תורה

המנהג המקובל ברוב קהלותנו שמתפללין בבית בעל הס"ת כמה ימים לפני שמכניסין אותו להיכל בית הכנסת. וכן הביא הרב כנסת הגדולה או"ח ס' רס"ח בשיירי כנה"ג וז"ל: והמנהג להעמיד ספר תורה בבית מדרש כמו ה' או ז' ימים ומביאים ס"ת אחרים ומעמידין אותם בבימה שמתקנין להם ולכבוד התורה מתפללין שם ערבית שחרית ומנחה עד הוליקו אותו לבית הכנסת וכו'. עכ"ל. וכן מצאנו לר' דוד פארדו בשו"ת מכתם לדוד (או"ח סי' ט"ו) בתשובה בענין הבאת ס"ת בבית אבל שכתב בזה"ל: מעשים בכל יום כי מקדיש איניש ס"ת שמוליכין אצלו ס"ת אחרים מבית כנסת ויושבים שם איזה ימים במקום מיוחד שמזמינים בבית אותו שהשמחה במעונה. עכ"ל. **ובן ר' חיים פאלאג'י** הביא בספר מועד לכל חי סי' כ"ה אות מ"ה וז"ל: יש מקומות שנוהגים לתת הספר התורה החדש לבית כנסת ביום שמחת תורה ומעמידין אותו בבית בעל המצוה מראש השנה עד שמחת תורה ובשמחת תורה מוליכין אותו לבית כנסת בשירות ותשבחות והוא מנהג יפה וכו'... ע"כ.

מנהג מרוקן הוא להחזיק ז' ימים את ספר התורה בבית המקדיש ושם מתפללים כל תפילות ולא ונפלין על פניהם כל שבעת הימים שהיה מונח הספר תורה בבית לפני הכנסתו להיכל. (כד הוינא טליא אני בעצמי השתתפתי אצל קרובי משפחתי כל שבעת ימים). וכן מביא הגאון רבי דוד עובדיה שליט"א בספרו נהגו העם וז"ל: היו מתפללין בכל יום בבית בעל מצוה שיש ארון מיוחד לס"ת בלי תחינות ובלילות אחרי מעריב עושים סעודה גדולה ומזמינים ת"ח עד גמר יום ז' בערב מוליכין אותו לבית הכנסת ברוב הדרת מלך. עכ"ל.

מוטל עלינו לברר יסוד מנהג מרוקן שלא נפלו על פניהם כל שבעה. הלא המנהג הנ"ל נראה זר בעיני אנשים בפרט שרואים מה פסק בספר ילקוט יוסף ח"א עמוד שנ"א אות כ"ג (מתשובה מכת"י מרן הראש"ל הגר"ע יוסף נר"ו) וז"ל: נוהגים שביום הכנסת ס"ת בשעת מנחה אין אומרים וידוי ונפ"א במנחה ויש על מה שיסמכו. ע"כ.

ונראה דסבירא ליה שתחילת מצותו של הספר תורה הוא בהכניסו אותו בהיכל וכן נראה דעת מהר"י עייאש בספרו בית יהודה ח"א יו"ד סי' כ"ג שכתב דיש לברך ברכת שהחיינו בשעת סידורו לפני ההיכל. ואולי יש סמך לדבריהם מהזהר הק' בפר' נשא דף קל"ד וז"ל: וספר תורה אע"ג דאיהו קדוש לא חל עליה עשר קדושין עד דעייל להיכל כיון דעיין להיכל אתקרי קדוש בעשר קדושות. ע"כ.

אומנם רוב הפוסקים דעת אחרת אתם וסבירא להו דתחילת מצותו היא בקריאה ראשונה בספר תורה החדש ולכן יברך המקדש את ספר התורה ברכת שהחיינו בעת עלותו לקרא תורה. וכן הוא דעת מהר"י בירב סי' ס"ב וכן הרדב"ז בס' קנ"ו וכן פסק הרב חיד"א בברכ"י יו"ד סי' ע"ר – בסק"ז ח' וי"ב ובככר לאדן וכן כתב הרב חקרי לב מהד"ב סי' ז' וכן כתב הרב יפה ללב ח"א סי' רכג-ד. וכן כתב בס' נהר מצרים הל' ס"ת הי"א ועוד הרבה מהאחרונים. ואין דעה זו סותרת את הזהר הנ"ל כי אפשר לומר שגם שקדושת ספר התורה נשלמת בהכניסו אותו בהיכל אין תחלת מצותו מתקימת עד שיקרא בה תחלה. ונראה כן גם בדעת מהר"י עייאש שגם פסק שמברכין שהחיינו בעת הכנסת ספר תורה בהיכל עם כל זאת בשעת קריאה בתורה מברכין ברכת הטוב והמיטיב.

ובן אפשר לדייק מהפסוק שבו הצטוינו מצות כתיבת ספר תורה "כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה לבני ישראל" – תכלית המצוה היא ללמוד בס"ת ולא לו לבדו אלא לכל הקהל. וכן פסק מהר"ש אלגאזי מתש' מהר"י בירב שם שכל הקונה ס"ת על דעת רבים קונה שילמדו בו הם ג"כ ולא לעצמו בלבד אם כן שייך לברך הטוב והמיטיב אחד מן הקהל אלא דהחשיבו הנותן ויפו כחו דיוכללו בו שתי שמות הוא הנותן והוא המקבל ובמתחיל במצוה אומרים לו גמור ע"כ. ברור מכל הנ"ל ששמחת הכנסת ס"ת איננה שמחה לנווד בלבד אלא שמחת כל הקהל. ונראה לומר שבתפלה שבה קוראים בס"ת החדש פעם הראשונה מתקיימות המצות של "כתבו" וגם של "ולמדה" ואין נופלין על פניהם משום שתי שמחות הנותן ושמחת המקבל. ומסתברא שאפילו אם בעל המצוה לא נמצא בבית הכנסת בתפילה שבה קוראים בתורה תחילה גם הקהל לא יפלו על פניהם משום שמחת תורה ומשום שמחת הקהל שזכו לקבל ספר תורה חדש.

כל הנאמר עד כאן הוא רק בנוגע ליום הכנסת ס"ת או ליום שקורין בו פעם ראשונה אבל עוד לא ראינו סמך על שמחת שבעת ימים בלי תחנונים. ונראה שמנהג מרוקו יסודתו במה שמצאנו בכמה מקומות נמשלו עם ישראל והתורה לחתן וכלה. בספר נהגו העם מביא דברים שמקורן בס' מטעמים דהכנסת ס"ת דומה כהכנסת כלה לחופה וכדאיתא בבמדבר רבה פר' י"ב סי' י"ח ויתן אל משה ככלותו אל תקרי ככלותו אלא ככלתו - ויש לזה סמיכות מן התורה שמצוה הראשונה היא פריה ורביה והאחרונה כתיבת ס"ת. וגם נמשלה ישראל לאשה כדאיתא ביבמות ס"ג. וכן הרב חיד"א מביא בספרו חדרי בטן פ' נשא וז"ל: רז"ל המשילו ענין סיני לחופה וא"כ עתה (תוך ז' ימים אחרי שבועות) בתוך החופה וזה טעם לא אומרים תחנון בימים אלו מלבד הטעם שכתבו ז"ל דעצרת יש לו תשלומין כל שבעה. ע"כ. וכן הוא מביא במחבר"ר או"ח

רפ"ד סעיף י"ד בשם הרב עיר בנימין דהורה אחד מן הגדולים שאם נמצא פסול בס"ת חדש ביום הקריאה הראשונה שנתחנך בה אין צריך להוציא ס"ת אחר דהו"ל כחתן שאין רואין נגעו ביום חופתו. ע"כ.

על סמך הדמיון הנ"ל מבוסס מנהג מרוקו וכן עמא דבר שקראו לשבעת הימים ימי חופת חתן וכלה ולא תהיה שמחת הקהל עם התורה פחותה משמחת חתן עם הכלה שאליה נמשלו.

יהי רצון שנוכח אנו וצאצאנו לשמחת התורה בשובע שמחות עד ביאת
משיח צדקינו כב"א.

ע"ה עמרם אסייג ס"ט

הרה"ג רבי שלמה דיין שליט"א

רב ומו"ץ ק"ק תולדות יצחק

הר נוף, ירושלים

בס"ד י' שבט תשס"ז

לקראת מועלת כבוד ידי"ן וחביבי, ליש ולביא,
הרה"ג המופלא, וכבוד ה' מלא, אבן הזוהר,
וכעצם השמים לטוהר, כהה"ר מרדכי עקיבא
אריה לבהר שליט"א, מח"ס "מגן אבות", רב
ומורה צדק בק"ק בלוס אנג'לס – ארה"ב.

חמדת הלכבות! אחדש"ו וברכות מאלפות מרובכות, גם לרבות לכל
הסובבים חודו, מנוגה נגדהו, ה' עליהם יחיו, ולגוי עצום יהיו, כי"ר.

אנא קטינא, בכיסופין אפי"ן אתינא, על טמני ידי בתוחלת ממושכה מבלי
להשיבך דבר על שתיים מאגרותיך שבאו לי כאחת, זה כמה. ובהם ארי נעשה
שואל, בכמה ספיקות שעלו על דעתך במנהגי המערב הפנימי, השייכים
לחלק או"ח ויו"ד. אך יהיה לבך סמוך ובטוח, כי לא במעל אחרו פעמי
אצבעותי להשיבך עד כה. אלא דחולשת הנוף וכמה מרדין אשר הקיפוני,
לא נתנוני חשב רוחי. ואף כי עדיין תושיה נדחה ממני, וחולשת המוג פקוד
יפקדוני חדשים לבקרים. עכ"ז לאהבתך ולהפצרתך כי רבה, אבוא בק"צ
של קיימא להשיב בעניינים הנוגעים לחלק או"ח הנחוצים לך עתה. ובעזר
משד"י, אשתדל בזמן הקרוב להגיה ולהשלים את מה שנוגע ליו"ד.

והנה מה שעלה עתה במצודתי, לפי קוצר דעתי והשגתי, ואומר עם ק"ני.

(א) מ"ש מר נר"ו, שבס' "נהגו העם" כתב, שבחו"ל נהגו להתחיל לשאול גשמים בו' חשוון,
ושבאותו היום נהגו שלא לומר תחנון. וציינת דבריו בספרך כהל' נפ"א. והנך שואל אם
יש בסיס למנהג הנו'.

תשובה: אחר הס"ר, לא ידעתי היכן מצאת דבר זה כתוב. שהרי המנהג הפשוט בכל
המערב הפנימי, להתחיל לשאול גשמים, ששים יום מתקופת תשרי,
כדאיפסקא הלכתא כר"ג בתענית י' ע"א. וכן פסקו הרי"ף והרא"ש ז"ל שם. וכן פסק
הרמב"ם ז"ל בפ"ב מהל' תפלה הלכה ט"ז. וכן פסק מרן בש"ע (סימן קי"ז ס"א),
דמתחילין לשאול מטר בחו"ל בתפילת ערבית של יום ס' אחר תקופת תשרי. ע"ש.
ועיין בכה"ח סופר (שם סק"ג) שהביא מדברי התשב"ץ ח"ג סי' קכ"ג, שכתב בשם
רבו ז"ל, שקבלה ביד הגאונים ז"ל, דששים בתקופה, מונים לתקופת שמואל ולא
לתקופת רב אדא. וכ"כ המאמ"ר אות ג' דאנו מונים לתקופת ר"ש. וכך הוא בכל ספרי
אחרוני זמנינו שחברו בענין המולדות, שמונין לתקופת ר"ש. וכן נוהגין בכל העולם.
יעו"ש. עכ"ל. והואיל שזמן התקופות מחשבינן לפי מהלך השמש, וכן לוח השנה

הכללי בנוי עפ"י חשבון הנ"ל. נמצא שברוב השנים יחול ששים יום מתקופת תשרי, במוצאי הרביעי בדצמבר למניינם. והגם שהרד"א ז"ל כתב, דששים יום מתקופת תשרי יבא בכ"ב יום מנובמבר אם חודש פברואר הוא מכ"ח יום, אבל אם היה פברואר מכ"ט יום, תהיה השאלה בכ"ג בנובמבר. כיעו"ש. כתב הרב נתיבי עם ז"ל (או"ח סי' קי"ז ס"א), דלאחר דורו של האבודרהם (הרד"א), הוסיף אחד האפיפורים י"ג ימים לשנה הנוצרית, ולכן ששים יום לאחר תקופת תשרי חל ב-ה' בדצמבר. ע"ש. (וזה יחול ברוב השנים שחודש פברואר הוא של כ"ח יום. אבל אם חודש פברואר הוא בן כ"ט יום, אזי מתחילים לומר "ברך עלינו" ביום השישי בדצמבר). וע"ע להגר"כ טולידאנו ז"ל בקישור"ע השלם, דמתחילין לשאול מטר בחו"ל בתפילת ערבית של יום ששים אחר תקופת תשרי וכו' ע"ש.

גם בס' נהגו העם כתב וז"ל: "אחרי התקופה - כששים יום אחר חג הסוכות, ביום שמתחילין ברך עלינו כמנהג חז"ל, לא היינו אומרים תחנון, וכן היה מנהג עיר ג'רבא. והטעם ע"פ מ"ש במסכת תענית דף ה' ע"ב, דגדול יום הגשמים כיום קיבוץ גליות", עכ"ל. הרי לך מפורש בדבריו, שמנהגנו לשאול על הגשמים ס' יום מתקופת תשרי. אלא דבמה שכתב "וכן מנהג עיר ג'רבא", איירי על התחנון ולא על שאלת הגשמים. כי מנהג עיר ג'רבא וכל גלילותיה, לשאול גשמים מליל ז' בחשון כמנהג ארץ ישראל. והטעם למנהגם עיין בס' ברית כהונה (מער' ג' אות א' ואות יו"ד) יעו"ש. משא"כ במערב הפנימי שנהגו לשאול כמ"ש מרן ז"ל בש"ע לגבי חו"ל, כמ"ש"ל ואפשר דמה שכתבו הגר"א עמאר, והגר"י בן נאים שליט"א, בהערותיהם, בקונטרס ההערות שבספרך, דנהגו לומר תחנון בז' בחשון. כוונתם פשוטה על פי מנהגינו שעדיין לא התחילו לשאול גשמים. אבל אה"ן ביום ששים לתקופה שהתחילו לומר "ברך עלינו", אפשר שנהגו שלא לומר תחנון, מהטעם דגדול יום הגשמים וכו'. ונ"ל עוד שיש בזה סימנא טבא לברכה שיגיע ויראה, מבחינת מי הקדימני ואשלם.

(ב) עמ"ש מר נר"ו, שראה בסידור אבותינו הנד"מ, שציין לספרי הקמן עמרת שלמה (סי' ה') שלא מקפידים על שיעור הפסיעות שלאחר תפילת י"ח וכו'.

תשובה: קושטא קאי דרובא דעלמא אינם מקפידים על שיעור ג' הפסיעות שיהיו עקב בצד גודל. גם בקרב ת"ח ספרדים כאשכנזים, לא ראיתי נזהרים בזה, ופוק חזי מאי עמא דבר. ובספרי הנז' כתבתי דעות הפוסקים רו"א, והעלתי בעניותין, דאין לדקדק כו"כ בזה השיעור, ומ"מ לא יפחות ממנו. אבל אם רוצה להרחיב מעט מהשיעור הנז' מהני, ובלבד שלא יהיו פסיעותיו גסות. וכן משמע מדברי מרן הש"ע (או"ח סימן קכ"ג ס"ג), שכתב וז"ל: "ושיעור ג' פסיעות לכל הפחות כדי שיתן גודל בצד עקב ועקב בצד גודל", ומדנקיט לשון "לכל הפחות", משמע דיכול להרחיב מעט משיעור הנז'ל. ע"ש שהארכתי לבאר, וכן הוא מנהג העולם שאין מדקדקין על שיעור עקב בצד גודל. ועיין בברכ"י (סי' קכ"ג אות ו').

(ג) שאל מר נר"ו, אם יש מנהג לומר בחנוכה, בסוף נוסח על הניסים: וקבעו שמונת ימי חנוכה אלו בחלל גמור ובחוראה.

תשובה: כן ראיתי לרבים שנוהגים כן, להוסיף בחלל גמור ובחוראה, וזכורני שכן נהג מו"ר עט"ר נר נמערב הגר"ש משאש זצוק"ל. וכן נדפס בסידור וזרח השמש, וכן הוא בסידור אבותינו הנד"מ. וכן ראיתי בנדפס בסידור "כנסת ישראל", שהוא עפ"י הנוסח שהתפלל בו האדמו"ר הקדוש רבנו ישראל אביחצירא זצוק"ל המכונה באבא סאלי זיע"א.

(ד) מ"ש מר נר"ו, אם נכון הדבר שבעוב"י מיטואן יע"א, נהגו בשבת להתחיל את תפילת שחרית מ-אלוקינו ואלקי אבותינו, וברנו בזכרון טוב מלפניך וכו', ואומרים פרשת העקידה עד וישב אברהם בבאר שבע, ומדלגים ל-אשרינו מה טוב חלקנו וכו'.

תשובה: כך היה מנהגנו מימות עולם. ועיין להרב יפה ללב ח"א (סי' א' אות כ"ג), שהביא מ"ש מרן החבי"ב בס' כנה"ג, בהגה"ט (סי' א'), שמהר"מ ניגריין בספר היראה כתב, דבשבת אין ראוי לומר פרשת העקידה. אבל הרב בעל שתי ידות, באצבע דרך חיים דף ק"ב, הוכיח שיש לאמרו אפי' בשבת. וסיים הרב כנה"ג ז"ל שכן הוא מנהגינו. ושכ"כ הרב עולת תמיד סק"ג דיש לאומרה אפי' בשבת, והביא ראיה מן המדרש, ע"ש. והרב יפ"ל הנ' כתב אף הוא, דמנהגינו לקרות פ' העקידה כמ"ש הכנה"ג, ודלא כמ"ש בקשל"ה משם הרב מר"מ ניגריין הנז' דלא יאמר בשבת פ' העקידה. וכ"כ הגאון אי"ש צדיק בס' בית מנוחה דאמרינן פ' העקידה גם בשבת ולא סבירא לן כמ"ש דאין לומר, יעוש"ב.

(ה) מ"ש מר נר"ו, דשמע דנוהגים ביום המימונה, ללכת לים לטבול הרגלים וכו'.

תשובה: מנהג זה הביאו מהר"י בן נאים ז"ל בס' נוהג בחכמה דף ל"ב. וז"ל: מנהג במערב, היהודים החונים על חוף הים, וכן בשאר הערים החונים על הנהרות נוהגים לצאת ביום אסרו חג הפסח ויושבים על שפת הים ועל הנהרות ורוחצים רגליהם וידיהם ממימי הים והנהר. ושמעתי טעם לזה שעושים זה זכר לקריעת ים סוף, לנס שנעשה לאבותיהם ועברו בתוך הים ביבשה. ומזה נמשך המנהג שיוצאים ביום אסרו חג כל בעלי בתים ויושבים בשדות ופרדסים ואוכלים ושותים ושמחים, הכל עושים לזכר הנסים שעשה להם הקב"ה, שהיו יוצאים לשדות ליבש הלכנים והצילם הקב"ה וגאלם. עכ"ל. יעו"ש. עוד שמעתי דמה שנמהגו לצאת לפרדסים שיש בהם עצי פרי, הוא עפ"י המדרש רבה, בסדר בשלח (פרשה כא ט'), דרש ר' נהוראי, היתה בת ישראל עוברת בים, ובנה בידה ובוכה, ופושטת ידה ונוטלת תפוח או רימון מתוך הים ונותנת לו שנאמר (תהלים קן) ויוליכם בתהומות כמדבר. מה במדבר לא חסרו כלום, אף בתהומות לא חסרו כלום וכו'. ע"ש. ולזכר הנז' הנז' היו יוצאין לפרדסים. אבל לא בכל ערי מארוקו נהגו כן. כ"א בעיקר בעיר תהילה מראקיש וסביבותיה.

(ו) מ"ש מר נר"ו, רבסידור "זורח השמש" כ' שהגר"ש משאשא צוק"ל, לא נהג לומר "שבת מקודש" לפני הקידוש. אם יש לי ידיעה בזה.

תשובה: שאלתי את בניו של מורנו הרב זצ"ל, ואמרו לי שכך היה מנהגו להתחיל את הקידוש ב-יום השישי וכו'.

(ז) מ"ש מר נר"ו, שראה עונים בקריש דרבנן, "עליהם השלום", לאחר שהמקריש אומר, על ישראל ועל רבנן. אם יש מקור לזה.

תשובה: מנהג זה נהגו בכמה כפרים בדרום מארוקן, ומעטים הם. ונ"ל דמנהגם זה נבע מתוך תמימותם ואמונתם המופלגת ברבנן ותלמידהו. ואפשר ליישב על פי מאי דאיתא בבראשית רבה (סדר וירא פרשה מ"ט), רבי יצחק פתח (משלי י', ז) זכר צדיק לברכה וכו', אר"י כל מי שהוא מזכיר את הצדיק ואינו מברכו עובר בעשה, מה טעמיה, "זכר צדיק לברכה" ע"ש. וזה אני אומר כדי ליישב המנהג, והנח להם לישראל, דאם אינם נביאים, בני נביאים הם.

(ח) שאל מר נר"ו, על נוסח מה שאומרים בזמירות של שחרית ב-לעולם יהא ארם ירא שמים בסתר וכו'. אם יש לומר "כי רוב מעשינו" או "כי כל מעשינו".

תשובה: שתי הנוסחאות הנ"ל, נכונים הם ויש להם סימוכין מדברי הפוסקים קמאי ובתראי, למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה, כמו שנבאר להלן בעזר משד"י.

הן אמת דבנוסח הרמב"ם ז"ל בסדר תפילת כל השנה, כתב, כי כל מעשינו תהו, וימי חיינו הבל לפניך, כמו שכתוב בדברי קדשך, ומותר האדם וכו'. עכ"ל. וה"ה הגירסא בס' הרד"א ז"ל, בפ"י תפילת הנעילה, כי כל מעשינו תהו, על שם (ישעיה מ' כג) שופטי ארץ כתהו עשה. ע"כ יעו"ש. אולם ברוב ערי המערב, הפנימי והחיצון, נהגו לומר "כי רוב מעשינו תהו". וכך היא הגירסא בתנא דבי אליהו רבה (פרק כ"א), שהוא המקור הראשון לברייתא זו "כי רוב מעשיהם תהו". וכ"ה במחזור ויטרי (ח"א צד 60), כי רוב מעשינו תהו. וכ"כ הרה"ק רבי משה בן מכיר זצ"ל, בס' "סדר היום" בפ"י ברייתא הנז', כי רוב מעשינו תהו. וידוע שמהר"ם הנז' הוא חד מרבנן קשישאי בצ'פת היאור, בזמן רבינו האר"י ז"ל, הרמ"ק ומרן הב"י. ומסתמא כך נהגו בזמנם לגרוס, "כי רוב מעשינו". ושמעתי באומרים לי שכ"ה בסידור הרמ"ק והרש"ש זיע"א. (ועתה ראיתי שכ"כ בס' עלי הדס על מנהגי ק"ק תונס, שכך הוא הנוסח בסידורים הנז'). ובנוסח זה ראיתי ג"כ בס' תפילת החודש, וכ"ה בסידור בית עובד, ובמחזור זכור לאברהם ומועדי ה'. וכ"ה בנדפס בסידור "כנסת ישראל" שהוא עפ"י הנוסח שהיה מתפלל בו הרה"ק אדמו"ר רבי ישראל אביחצירא זיע"א. וכך הוא הנוסח בסידור אבותינו הנד"מ.

ולענ"ד נראה דמה שנהגו בנוסח "כי רוב מעשינו תהו", הוא לפי פשטן של הדברים, שלא לקטרג על עצמנו. ותו דאיך יאמר כל מעשינו תהו, ואין פיו ולבו שוים, שהרי בכלל "כל", כלולים ג"כ תורתו ומעשיו הטובים, ולא יבצר מנפש יהודי איזה מעשה טוב שיעשה, שהרי אמרו (ברכות נז) אפילו ריקנין שבך מלאים מצות כרמון.

וא"כ איך יאמר כל מעשינו תהו. אשר על כן כדי דלא מיחזי כשיקרי, גרסה נפשם של בני מערבא לומר "כי רוב מעשינו תהו" ולא כל מעשינו. וכעין זה ממש מצאתי לאחד קדוש מדבר, מר ניהו מוהר"ר יעיש קריספין זלה"ה (מגדולי חכמי מרוקן בדור שלפני פנינו) שכ"כ בפי' לסידורו "לימודי ה" הנ"מ, וזה לשונו: והטעם "כי רוב מעשינו תהו", כי כמו שהאדם כל ה ונפסד, כן מעשה ידי כלים ונפסדים, זולת מעשים רוחניים, כגון צדקה וגמילות חסדים ומעשים טובים, הם קיימים לעד. ויש גרסא כי כל מעשינו תהו, רצונו לומר, מעשה שעשאנו השי"ת ובראנו, אותו המעשה כלה ונפסד וכו', עכ"ל יעו"ש. ואפשר דהרמב"ם ז"ל פי' כגרסא זו האחרונה ולכן כתב כל מעשינו תהו, ומביאור הרד"א ז"ל לברייתא זו בתפי' הנעילה, יש יסוד להניח שאף הוא פירש כן, ולכן גרס כל מעשינו.

וחוזה הוית בס' "נהגו העם" בהל' תפילת שחרית (אות ט') שכתב, דהגירסא אצלינו היא "כי כל מעשינו תהו", ולא רוב מעשינו. וזוהי סברת מהרי"ל, והיא גירסת רבנו בר יקר וא"ת. והברכ"י כתב שכן עיקר הנוסחא, עכ"ל יעו"ש. ברם אחזמ"ר דמר קשישא גדול דע"ה חי ובריא אולם עד העולם, לפום ריהטא לא דק בדברי הברכ"י (או"ח סימן מ"ו אות ח"י), שדבריו הק' במאי דכתב "דעיקר הנוסחא כי כל מעשינו תהו וימי חיינו הבל וכו'". קאי על התיבות "מעשינו ו"חיינו", ולא על תיבת "כל". שכן רבינו הברכ"י (שם) מייता לה משמו של הרשב"ש ז"ל בתשובה (סימן מט) כיעו"ש, והרואה יראה בתשו' הרשב"ש הנז', דכל תשוסבתו הרמת"ה, לא נסובה כלל ועיקר על הגירסא אם אמרינן כל מעשינו או רוב מעשינו. אלא דכל דבריו נסוב על קצת יחידים ששינו מטבע הא' שטבעו חכמים, דבמקום כל מעשינו תהו היו אומרים כל מעשיהם תהו. ובמקום וימי חיינו הבל, היו אומרים וימי חייהם הבל. ונתנו טעם לדבריהם שהוא חוזר על גבורי אומות העולם וחכמיהם, ועוד אמרו שכ"כ ר"ע גאון ז"ל. וע"ז יצא קצפו של רבנו הרשב"ש ז"ל, וכתב עליהם דטעו בזה ושקר דברו על רבנו (עמרם) גאון ז"ל, שנסחתו כמו שאנו אומרים (כי כל מעשינו תהו וימי חיינו הבל). ושכן הוא נוסחת רבינו יהודה בן יקר ז"ל בס' מעין גנים, ונסחת הר"מ ז"ל בסידור תפילת השחר קודם הזמירות ובנעילה. וכן בס' א"ח בהל' תענית בסידור תפילת הנעילה, כתב כמו נוסחתנו. ע"כ תו"ד. ושוב אחר שפירש וביאר לנוסחתנו כי כל מעשינו תהו וימי חיינו הבל. קרא לאותם המשנים מהנוסח הנז' תפשים וסכלים, ושיש לגעור בהם ולהחזירם למטבע הראשון שטבעו חכמים וכו'. יעוש"ב. דבר הלמד מעניינו, דכל דברי הרשב"ש ז"ל, נסובו אך ורק על לענין השינוי שעשו אותם יחידים, דהיינו בתיבות "מעשינו ו"חיינו", שהם היו גורסין "מעשיהם ו"חייהם". אבל על תיבת "כל" לא קאמר כלל ועיקר. ולפי"ז מ"ש רבנו הברכ"י ז"ל דעיקר הנוסחא, כי כל מעשינו תהו וימי חיינו הבל, קאי על תיבות מעשינו וחיינו ולא על תיבת "כל", וזה פשוט. וקושטא קאי ולא אכחד דהוקשה לי בהבנת דברי רבנו הרשב"ש ז"ל, דלמה יקצוף על אותם יחידים ששינו מהנוסח, דהלא במקורה של הברייתא הנז' שהיא מובאת בתנא דבי אליהו רבא (פכ"א), הגירסא היא כפי שהם שינו, דהיינו, רוב מעשיהם תהו וימי חייהם הבל לפניך. וכך היא הגירסא שהביא רבנו הטור (או"ח סי' מ"ח) כי כל

מעשיהם תהו וימי חייהם הבל לפניך, כיעו"ש. ודילמא שהם פירשו את הברייתא הנז' בשונה מפירושו, כמו שראיתי בסידור תכלאל למנהג ק"ק תימן, שכתב בפי' עץ חיים למהר"י צאלח זלה"ה, פירוש לברייתא הנז', וזה לשונו: הגבורים, פי' מהרי"ץ בשם מהר"ם, הגבורים, אלו דור המבול ודור הפלגה, שנא' בהם המה הגבורים אשר מעולם אנשי השם. ומה הועיל להם גבורתם, אלו נשפטו ואלו נתבלבלו: וחכמים כבלי מדע, אלו פרעה וחכמיו, שנא' עליהם הבה נתחכמה לו, ומה הועיל להם חכמתם שנאבדו בים: ונבונים כבלי השכל, זה סנחריב, שאמר בחכמתי כי נבונותי, ורצה לכלות כל העולם ולהחריב ירושלים, ונאבד ע"י מלאך: כי רוב מעשינו, גירסת הטור ומהרי"ץ כי כל מעשיהם. ור"ל דקאי על הנז"ל. ואולי שפי' כן נמשך עם פי' מהר"ם דלעיל. ואם נפרש הדברים כפשוטן דקאי על כל באי עולם, יבא גירסתנו (כי רוב מעשינו) על נכון. עכ"ל יעו"ש. הרי לך דהגירסא בזה תלוי לפי הפירוש שנפרש בו את הברייתא הזאת, למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה. כללו של דבר דאלו ואלו דא"ת. ושמים עדי כי אח"ז מצאתי למהרי"ץ פאלאג'י זלה"ה, בס' יפה ללב ח"א (סימן מח אות ד') שכבר עורר ע"ד הרשב"ש ז"ל כיעוש"ב ובמה שסיים. ומצאת כי תדרשנו ואכמ"ל.

(ט) שאל מר נר"ו, אם אמירת "מזמור לתורה" הוא מעומד או מיושב.

תשובה: בכל המקומות בלי יוצא מן הכלל, ראיתי שאומרים המזמור הנז' מיושב. וראיתי להגרי"ח ז"ל בס' עוד יוסף חי (פ' ויגש), שכתב, דיש להקפיד לאומרו מיושב. עש"ב. וכן הוא מנהגינו.

(י) על מאי דשאל מר נר"ו, בענין עיטוף הטלית גדול. אם נהגו לשלשלו לצד הכתף, או רק שמים אותו על הראש ועל הנוף ומקריבים הצדדים לפה וכו'.

תשובה: ראיתי כל מה שכתבת מדברי הפוס' בספרך הבהיר "מגן אבות" סימן ח', יישר כחך וחילך לאורייתא. והנה לענין מנהג מארוקן בעטוף הטלית גדול, לא ראיתי מנהג אחד בזה. והחילוק בזה היה ברור בין העטיפה של התלמידי חכמים דגמיר וסביר, לבין העטיפה של המון העם. כי הנה הת"ח, תיכף לברכה היה לובש הטלית על ראשו ועל כל גופו בבת אחת ואח"כ היה מעלה הכנפות על צוארו ומתעטף כדרך שמתעטפים הישמעאלים, כדי הילוך ד' אמות, ואח"כ משלשלו על כתפו וגופו כששני כנפות מלפניו ושתיים לאחוריו, והת"ח המובהקים כדיינים ומורי הוראה, היו אף מכסים ראשם בטלית אבל המון העם, יש שנהגו לעטוף הראש בלבד ואח"כ כורך הטלית על צוארו כמו צעיף, וכל ארבע כנפות היו מלפניו. ויש שמכסה ראשו וכל גופו בטלית בבת אחת, ואח"כ משלשלו על כתפו וגופו. ועיין מה שכתב בזה הרה"ג רבי אהרן בן חסין זלה"ה בשו"ת מטה אהרן (סימנים א-ב). ומהרי"ו משאש זלה"ה בשו"ת מים חיים ח"א (סימן ז' וי"ד), והגר"ב טולידאנו זלה"ה, בקישו"ע (סימן ט' סעיף ג' וד'). ואכמ"ל. וראה להגאון בא"ח זלה"ה בס' עוד יוסף חי פ' בראשית, בתוכחת מגולה לאותם שמברכים על ט"ג ומניחים אותו על ראשם כהרף עין, ותיכף ומיד מורידין אותו על כתפם, שאין כאן עטוף וברכתם לבטלה. ע"ש.

(יא) מ"ש מר נר"ו, כי שמע דיש נוהגים להניח תפילין במנחה של תענית צבור, בלא ברכה. אם יש מקור למנהגם, ובפרט שהמנהג להניח תפילין מבוסס כדי להשלים מאה ברכות.

תשובה: הארכתי בזה בעניותי, בספרי הקטן "עטרת שלמה" (סי' ט"ו), ודחיתי מפי ספרים ומפי סופרים, את המנהג שלא לברך. כי אין לו לא שורש ולא ענף על מה להתבסס. והגם שמהר"ו משאש זצ"ל, באוצר המכתבים ח"ג (סימן אלף תתכ"ט) העלה לקיים את המנהג שלא לברך, מהא שכתב מרן בש"ע או"ח סימן תקנ"ה בהל' תשעה באב, דנוהגים שלא להניח תפילין בת"ב שחרית ולא טלית, ובמנחה מניחין ציצית ותפילין ומברכים עליהם. ע"כ. וכתב איהו ז"ל, דהטעם שהוסיף מרן ז"ל דבמנחה "מברכין עליהם", הוא מפני שלא ברכו עליהם שחרית, הא אם ברכו עליהם שחרית כמו בשאר תעניות, ורצו עוד להניחם במנחה, אין לברך עליהם וכו'. יעו"ש. ואחמה"ר מעצמותיו הק', לא דר בזה כלל ועיקר. שהרי מרן ז"ל בסימן כ"ה סעיף י"ב, כתב להדיא, דאם מניח תפילין כמה פעמים ביום צריך לברך עליהם בכל פעם, ואפי' אם נשמטו ממקומם וממשמש בהם להחזירם למקומן, צריך לברך. כיעו"ש. מעתה כ"ש וק"ו דבשהות גדולה כו"כ שי שבין שחרית למנחה, דלכו"ע יש בהז משום היסח הדעת מן התפילין, דיש לו לברך עליהם. ועיין בספרי הנז' שהארכתי בזה. ואפשר דמנהגם שלא לברך על התפילין במנחה של ת"צ, נבע מטעות, שראו לכמה חכמים או שדרי"ם שבאו מא"י שהניחו תפילין במנחה בלא ברכה, והיה זה מפני שהניחו תפילין דר"ת שאל מברכין עליהם, והמה טעו בדבר, וחשבו דכן ראוי לנהוג שלא לברך על התפילין במנחה. וראה למהר"א חזן זלה"ה, בס' נוה שלום, במנהגי נא אמון, בהל' מנחה וערבית (סעיף ג') שכתב, דהמנהג בתענית צבור במנחה להניח תפילין של ר"ת ולא לברך עליהם, כמ"ש הרב שלמי ציבור (דף קס"א) ע"ש. אבל אנחנו שנוהגים להניח תפילין דרש"י, פשוט וברורו שיש לברך עליהם.

והנה היה חשקי להאריך, ולכתוב עוד כמה הערות שיש לי להעיר גם על קונטרסים החערות שבספרך, ובפרט על מנהג עירי מיטואן יע"א, אך הפעם אמרתי נלכת דרך תקוצרים פן אהיה למשא, ובעזר משר"י עוד חזון למועד.

ועתה, אשק נא פניך המאירים, ואתה תדרוך על כמתי ההצלחה, אבי"ר.

אוהבך נצח בלב ונפש

ע"ה שלמה דיין ס"ט

ירושלים ת"ו

הרה"ג דוד פריץ שליט"א

רב ור"מ ק"ק בית שמואל

קראקס ונצואלה

לכבוד הרב המופלא כבוד ה' מלא כש"ת רבי

מרדכי עקיבא אריה לבהר נר"ו

אחרשה"ט

קיבלתי את ספרו החשוב מגן אבות ונהנתי וברכתי ברכת הנהנין, שנכתב ספר על מנהג המערב. דבר כ"כ הנצרך בדורינו, וב"ה הכל נעשה בצורה נאותה בבירור וליבון הדברים לעומק, בין בחלק המנהג ובין בחלק המקור החלכתי, והוא כ"כ נצרך בדורינו דור תהפוכות בכל מה שנוגע לזה, ואיש הישר בעיניו יעשה, ויש משאירים מנהגים אחרים וחוקרים אחרים, וכל זה ללא הירידה לעומק של דברים על אדני מה הוטבעו, ואע"פ שאין הפנאי שרוי אצלי כלל, לא יום ולא לילה, מ"מ התאמצתי כמשאת הפנאי לכתוב בקשר למנהגים שכבר כתב בספרו.

ראשית כל רציתי לומר שגדולי ואדירי חכמי המערב לא התאמצו כלל לכתוב כל המנהגים הללו ונקטו אותם כתורה שבע"פ ככרוב תפוצות ישראל, וגם בגלל שהדברים מפורסמים וידועים, וע"כ עבודה גדולה היא לחקור ולדרוש בנקקי הסלעים וגם דברים שלא מצאנו כתובים לפעמים היו מנהגים מאוד נפוצים ויסודיים.

א- בפתיחה הכללית- כתב שצריך שהמנהג יהיה נקבע ע"י ת"ח. ופשוט שכ"ז דוקא כשידוע שנקבע ע"י דלת העם הלא"ה מסתמא נקבע ע"י ת"ח.

ב- שם- מש"כ שבמרוקו לא נהגו להניח תפלין דר"ת. הנה כמוהר"ר רפאל ברוך טולידאנו הניח תפלין דר"ת וכן ידוע לי על יותר מה' ת"ח שבמרוקו הניחו תפלין דר"ת אלא שנהגו להניח בצנעא בבתיים או בבית הכנסת אחר שהציבור יצא.

ג- שם - מש"כ לגבי מראות דם נדה לחכם שכתב שבמרוקו לא נהגו להראות לחכם, ליהוי ידוע לכת"ר שזה כתוב בשלחן גבוה בהל' נדה שלא נהגו להראות מחמת חוסר בקיאות ואם זה הטעם אז היה צריך לנהוג כן עד דורינו וכן קיבלתי מכמוה"ר אשר חטשואל שקיבל מכמוה"ר אברהם ביבאס זלה"ה שקיבל מכמוהר"ר יהודה כלפון זלה"ה אב"ד טיטואן, שאם היו שואלים אותו כל דבר שהוא ספק יש להחמיר. וכ"ז לגבי טיטואן אבל במכנס מו"ח כמוהר"ר אברהם עמאר שליט"א שזכר ברור שהיו מביאים מראות דמים לאביו ה"ה הרה"ג כמוהר"ר מרדכי עמאר זלה"ה שנלב"ע לפני כחמישים שנה, והיו מביאים לאשת הרב והיא מראה לבעלה. וכן מקובלני ממ"ז שבמראכש עד זמן כמוהר"ר ר' שלם הכהן בן חנניה שהיה חתן כמוהר"ר ימין צבאח זלה"ה היה רואה דמים ופוסק לטהר ולטמא, והוא עצמו הפסיק להורות בזה בגלל

מעשה שהיה, ואכמ"ל בו, ומאז פסקו להורות והיו מחמירים, אבל היה להם מסורת ע"פ זה.

ד- שם- כתב שהנמנע מלברך על הלל בר"ח א"צ התרה. ולדידי צ"ע דכיון שאנו בדרך כלל מברכים על מנהג כמו שנוהגים בחנוכה בבית הכנסת ושאר דוכתי א"כ זהו סימן שס"ל שעל מנהג שייך וציוונו וא"כ שייך בזה איסור כמו מהרשד"ם אור"ח סי' ל"ה, וכיון שהוא מנהג של כל העיר אפי' התרה לא מהני ודו"ק. (הר"ז בגדר שוא"ת ובכה"ג שמונע לא צריך התרה. רק מונע מלעשות דבר).

ה- בקיצור מנהגי אבות פ"ב- אין חיוב על האדם לברר ולבדוק אחר מנהג אבותיו, ולענ"ד נראה לחלק דיש שאפי' לא רוצה לקרות בספר איפה שכתוב בררו מנהג אבותיו, וזה דומה למי שאינו מקיים התורה כי לא למד ואומר שהוא לא יודע, ובודאי שמחוייב לחפש, ואולי רק באופן שאף אחד לא שמע על מנהג וצריך לחתור הרבה לבדוק אצל זקנים וכדו' עד שימצא ואולם גם בזה צ"ע.

ו- שם- אשה שקשה לה לנהוג כמנהגי בעלה פטורה. וצ"ע מהו קשה לה. וע' להלן עמ' לה, ושו"ת חת"ס ח"ו סי' א'.

ז- שם- אם אבותיו פסקו הלכה מסויימת אם יו"ח מחוייבים להמשיך כך אע"פ שנראה להם אחרת. נ"ב יש להביא ראיה כעקביא בן מהללהל שאמר לבנו בשעת פטירתו כמובא במס' עדויות, וכן נהוג עלמא שבנים חולקים על זקניהם בפסק.

ח- שם פ"ג- דבר שנשתנה הענין אין בו משום מנהג, נלענ"ד שקשה לומר זה בכלל אע"פ שנאמר כך לגבי כמה דינים שנהגו ע"פ הסוד מ"מ קשה לקבוע ככלל דכל דבר יאמרו השתנה ותלוי בראות עיני המורה ואפ"ה צ"ע לדינא.

ט- שם פ"ג- כתב שיש רשות לשנות איזה תיבה או תיבות בתפלה תלוי איפה ומי.

י- במבוא למנהגי המערב- כתב בשם היעב"ץ כי המקום אשר יפנה הרא"ש ככה ילכו. נ"ל הכוונה בזה שהרי ידוע הכלל של ג' עמודי הוראה הנזכרים בהקדמת הב"י והם היו כבר אצל רבני המערב מזמן הב"י ולפניו כידוע, וע"כ הכלל אם נחלקו הרי"ף והרמב"ם אשר יפנה הרא"ש ככה אלא דהיינו שיפנו לצד הרי"ף או הרמב"ם ויש ראיות לזה ובמקום אחר הארכתי ועי' אבני שיש"ח א סי' פו.

יב- בסו"ס א- בענין אמירת לשם יחוד לפני כל מצוה, הנה המנהג היה שיש מצוות שאמרו לשם יחוד ויש שלא אמרו, וכן המנהג היום אצל יוצאי צפון מרוקו בנצואלה, (וכנראה שתלוי במצוות שצריכות כוונה מיוחדת או ע"פ הסוד וכדו' או מצוות הבאות מזמן לזמן. ודו"ק).

יג- בסימן ד- בנט"י סמוך למיתתו - בצפון מרוקו בפרט בטיטואן נהגו כל העם מקצה להניח נט"י סמוך למטה ויש לזה אפי' שם מיוחד, ואפי' עמי הארץ ממש הקפידו בזה. כך שמעתי.

יד- בסימן ו- בצפון מרוקו נהגו כולם לומר ברכות השחר בבית.

טו- בסימן ח – בדין עיטוף הטלית גדול, הנה המנהג הפשוט אצל כל העם מקצה שמברכים על הטלית ושמים אותו על הראש ועל כל הגוף כאילו מונח כרגיל ומקריבים לפה שני קצוות הטלית היורדות מהראש ומנשקים ושוהים כך ומורידים אותו על הכתף. כן מנהג כל העם מקצה והארכתי בשיעור בכת' להוכיח שזו העטיפה שהייתה לדעתי ולא היו מניחים קצות הטלית ומשליכים אותם לצד אחד, רק בדורות האחרונים ממש התחילו לנהוג כך בהשפעה מארצות אחרות ואכמ"ל יותר.

טז- שם. בעטיפת הטלית על הראש, היה ג' סוגים היו שמניחים על הכתף על הצואר והיו שמניחים עד חצי ראש, והדיין הגדול מניח על כל הראש וכל אחד לפי דרגתו. (וכשנסמכתי להוראה ע"י הרב דוד עובדיה שליט"א אמר לי שאני יכול להתחיל לשים הטלית על הראש) ובמקומינו כאן עד היום מי שמניח הטלית על הראש מראה שהוא חסיד או ת"ח.

יז- מנהג טיטאון שאין מניחים טלית אלא הרבנים ות"ח.

יח- שם. כל העם היו מניחים ט"ק ומברכים על מצות ציצית כל בוקר.

יט- סימן יא- מנהג מאראכש שבין בט"ג ובין בט"ק הכריכות כמנין הוי"ה.

כ- בשהיינו על תפילין, המנהג הפשוט במרוקו לברך שהחיינו בהנחת תפילין לבר מצוה ונהגו שמניח תפילין לפני ה' מלך, וביום שמתחנך לתפילין מברך גם ברכה על תש"ר (כנראה שהתקינו כך מפני שבדר"כ יש הפסק הרבה עד שמניח של ראש). ומש"כ בעמ' סה שלא נהגו שגדול שקונה תפילין חדשות יברך שהחיינו, לענ"ד צע"ק אם שייך בזה מנהג כיון שחשיב כדבר שאינו מצוי דלא שייך בו מנהג. וכלע"ד.

כא- בהנחת תש"י רוב העם נוהגים להניח מעומד, ורק בין החכמים יש שינוי מנהגים, חוץ מהדרום ששם הם גם אנשים פשוטים שהניחו מיושב.

כב- בסימן לב- בענין הכריכות ביד: מנהגינו ז' שלמות חוץ מהחצאים, אולם מש"כ בשם הרב בית עובד לקשור היו"ד עם התפלה, אין נוהגים לקשור היו"ד עם התפלה ע"י הרצועה.

כג- ואגב אציין כאן שבקשר של תפילין בין של יד ובין של ראש הקשר לא היה נעשה בשוה למה שנוהגים היום הספרדים בא"י אלא עושים באופן שונה קצת, וקשה להסביר זאת בכתב.

כד- שם- מנהגינו להעשות הס"ת על גויל וכן מגילות על גויל דוקא ומקפידים ע"ז עד היום הרבה.

כה- בסימן לד- בענין תפילין דר"ת עיין מש"כ לעיל אות ב'.

כו- בענין צורת האותיות מנהגינו כמהר"ם זבארו ממש.

בז- בסימן לו- מש"כ שמנהו מרוקן לא להקפיד על הקוץ של ר"ת, אין בזה מנהג ברור שיש שהקפידו ועי' בס"ת של מהר"ם זבארו הנדפס תמונתו בספר מסורת צורת האותיות ורואים ברור קוצו של יו"ד וכן ראיתי שחלק כתבוהו וחלק לא.

בח- בצורת אות נו"ן סופית וזין מנהגינו שאין לה יציאה ממש לצד ימין אלא כעין בליטה קטנה, ועיין בזה בספרי ושמואל בקראי שמו ח"ג שהארכתי בזה מאוד בראיות מהראשונים, ויש עוד הערות על הרבה אותיות ואכמ"ל.

בט- בסימן לז- כן מנהגינו עד היום שהנחת תפילין של הנער אינו ממש בגיל יג אלא מתי שמחליטים לחנכו, ועדיין לא מצטרף למנין ולא מוציא אחרים וד"ה כבעל קורא (לאפוקי לעלות לעצמו שעולה וקורא) עד גיל יג' ממש.

ל- בסימן מז- בטיטואן נהגו בשבת לקרות ק"ש כולה בקרבנות וכן נהגו במראכש, אבל בימי השבוע קראו רק פסוק ראשון ודו"ק.

לא- שם. בנוסח הקרבנות מנהג צפון מרוקן לומר כי רוב מעשינו תהו.

לב- מנהג טיטואן שבשבת מתחילים מאלוקינו וכו' עד באר שבע ואז מדלגים לאשרינו אבל במקומות אחרים נהגו להתחיל מאשרינו.

לג- בסימן נא- המנהג לומר מזמור לתודה בר"ה ויוה"כ בחוה"מ סוכות – טיטואן ומלילא.

לד- שם – נהגו לומר מזמור לתודה מיושב.

לע"ע עמר קולמוס על מקומו ובעזה"י אם יהיה לי הזדמנות אמשך לכתוב, והנני לפיכך מעיין התחלתי שיוכתו השי"ת להגדיל תורה ולהאדירה, ורוב תורות על ספר הנפלא ששמה ליבי החו"פ קאראקאס וע"ה בחדש שבט שנת התשס"ו.

דוד פריץ

מכתב ב'

לכבוד הרב המופלא כבוד ה' ימלא בשי"ת
הרב עקיבא מרדכי אריה לכהר נר"ו

אחדש"ט וי"ת

כפי בקשתו אשתדל להמשיך להעיר ולהאיר כפי משאת הפנאי על ספרו
"מגן אבות" מנהגי מרוקן.

- בסימן נא- בענין מזמור לתודה כפי שאמרתי לכם בטלפון נהגו בבית הכנסת של כמהר"ר יהודה ליאון כלפון זלה"ה לומר תמיד מזמור לתודה בניגון (כפי הניגון של פסוקי דזמרה בשבת) כפי שכתב הש"ע. וכן מנהג כמה בתי כנסיות בטיטואן.

לז- שם- ושם נהגו לומר מזמור לתודה בשבת ויו"ט ור"ה ויוה"כ ואפי' יש ניגון מיוחד לר"ה ויוה"כ. וגם בעי"ת מליליא יצ"ו יש עדיין בית הכנסת שיסודו מיוצאי טיטאון ועד היום או' מזמור לתודה בשבת ויו"ט.

לז- שם- ונ"ל הטעם כיון שבשבת ויו"ט יש תוספת של שבת ויו"ט ע"כ לא ראו צורך לשנות שעי"ז יפסידו התוספת משא"כ בחול.

לח- בסימן נג- כתב שהנוסח של ישתבח מלך אל חי העולמים. יש לציין שיש נוהגים לומר מלך יחיד א-ל חי וכן מנהג מו"ח נר"ו.

טל - בסימן נה- מש"כ שהמנהג לומר הקדיש רק אדם אחד, כן שמעתי בעצמי מפי כמה רבנים זקנים מטיטאון שעדיין זוכרים שכך נהוג שם. ואני הצעיר שוקל אולי להחזיר המנהג הזה אצלנו.

מ- שם- מש"כ בשם ש"ע של ר"י טולידאנו שבשעת הדחק מצרפין קטן למנין יש להעיר שהמנהג לא כך, אלא לא מצרפים קטן בשום אופן.

מא- בסימן נו- מש"כ בשם נוהג בחכמה שנהגו שלא לכרוע בקדיש אומר לו שראיתי אצל ש"צ זקנים שנהגו לכרוע בקדיש וזאת ראיתי לאחרונה אצל ש"צ שאו' כל הקדיש בכריעה. שאלתי ואמ"ל שכך קיבל (מקורו ממלילא) ויש לזה סמך בהלכה עי' לגבי מודים דרבנן.

מב- שם- בזמן שהש"צ מאריך בשבת ויו"ט בברכו את ה' המבורך נהגו כל העם היושבים לכופף קומתם ולהסתכל לארץ ומאוד מקפידים בזה. ומצאתי לזה מקור באחד לרבותינו הראשונים בספר מנהג טוב שכתב מנהג זה והסביר הטעם מאר ושכינה על ראשו של ש"ץ באותו זמן.

מג- בסימן סא- אמ"ל הגר"ש משאש זצ"ל שהמנהג בכל מרוקו היה לומר ק"ש בלחש עד שבא שד"ר אחד מטבריה והשפיע לבטל המנהג, ועוד סיפר לי הרבה דברים על אותו שד"ר שהיה בזמנו, והוא ביטל זה בכל מרוקו, ויש שלא הסכימו עמו, וכן היה המנהג במרקש כפי ששמעתי מת"ח אחד.

מד- בסימן סט- מש"כ שנהגו שמי שלא הספיק להתפלל עם הציבור לאחר התפלה יאמר בקול רם ג' ברכות ראשונות כולל קדושה וכתב שכן המנהג פשוט, לא ידעתי מנין מנהג זה, שאצלנו לא ראיתי מנהג זה, ואפי' את"ל אפשר שהוי דבר שאינו מצוי שלא נסמך בו מנהג כמו שכתבו הפוסקים.

מה- בסימן צח- מש"כ שנהגו להתנשק בבית הכנסת באמת שכן המנהג אצלנו. אבל כתבת כך כדבר פשוט, ויש לציין שזה מנהג יחסית חדש מאז בא הצרפתים והמודרנים למרוקו שמקדמת דנא נשקו היד בבית הכנסת, ואם זכורני לא מטעני נ"ל שמוח"ז כמוהר"ר רפאל ברוך טולידאנו זלה"ה התנגד למנהג זה, ואע"פ שלהלכה העיקר להתיר כמ"ש הפוסקים, מ"מ יש בזה צד להחמיר.

מז- בסימן קטו- מנהג מרוקו הקדמון לומר דעה ובינה והשכל כן המנהג הנפוץ עד לדור האחרון (חוץ מיחיד סגולה) וכ"כ בסדר ר' עמרם גאון וכ"כ הרב דוד אבודרהם, וכן הוא בנוסח הרמב"ם, וכ"כ בספר העיקרים מאמר ראשון פרק טז וכן משמע מהטור סי' קטו. וכן משמע ממר"ן הש"ע בסי' קטו. וראיתי בספר נהגו העם לידי"נ כמוהר"ר דוד עובדיה נר"ו שכתב שמנהג מרוקו חכמה בינה ודעת. ולדידי צ"ע: שכפי שבררתי אצל הזקנים היו אומרים רק דעה ובינה והשכל, וכשהתחילו להפיץ הסידורים חקת עולם וכדו' שינו למה שכתוב בסידור, אולם כבר מדורי דורות נהגו דעה ובינה והשכל.

מז- בסימן קטו- מש"כ יש אומרים לבדך ברחמים. לא ידעתי למה כתב י"א אם זה היה המנהג הנפוץ במרוקו וכ"כ בסידורים הישנים.

מח- מש"כ בענין ברכת מכניע זדים שיש לומר מינים ושכ"כ המקובלים. יש לציין שהרב חיד"א הביא מחלוקת בזה שדעת השל"צ מביא מה שמצא במקובלים קדמונים שאמרו שובר אויבים ומכניע זדים גימטריא שם שד"י שבכח זה הם יכנעו ומפני זה חזר בו מלומר כהרב חמ"י, הרי שס"ל להש"צ בדעת המקובלים. ובסידורי האר"י יש ב' נוסחאות, וכן מצאתי בסידור חסד לאברהם ע"פ הקבלה לומר זדים. ובסידור הרש"ש ג"כ כתב מכניע הזדים וכן מנהג המקובלים בבית א-ל כמו שכתב בשמח נפש מע' ל' ד"ה למלשינים ומש"כ שבראשונים רבים כתוב זדים עד עכשיו לא מצאתי ראשון אחד שאמר "מינים" וכן בכל המקומות הקדמונים שתח"י כתוב זדים (יותר מט"ו ראשונים).

ומש"כ שמסתמא הרב חיד"א ראה כ"ז אין לחכם אלא מה שענינו רואות, וכיון שלא הביא ולא ציין ולא הזכיר למה לומר שראה והשמיט דהו"ל לתת טעם, ובכל כי האי גוונא אמרינן באחרונים הו"ל לפרש ולא לסתום. אבל הטענה מספיק חזקה אפי' ראה ודו"ק. ומה שטען ששלטה יד הצנזורה, הוא לא יתכן שבכל הראשונים שנמצאו גם מכת' וכל המקורות כתוב זדים בתלמוד ירושלמי בבלי ובמדרשים לא יתכן מקרה כ"כ שתשלוט גם בכת' של הראשונים. (ובפרט שגם תיבת זדים לא מקובלת לצנזור).

ומה שהרי"ף קרא לזה ברכת המינים הארכתי בשיעור ע"ז בכת"י. ומש"כ לחתום מינים שיהא כעין הפתיחה בלא"ה אנו פותחים בלמלשינים, וגם שתיבת זדים כולל גם מינים וגם מלשינים והכל בו, והארכתי בזה ג"כ שם.

ומש"כ עוד שם במגן אבות בסימן קיח להשיג על מש"כ בספר אוצר פסקי הסידור ושכיון שנמצא כן ברב חיד"א ובבית עובד ובבן איש חי יש להמשיך ולומר מינים. הנה יש לציין שבמרוקו היו גם שנהגו לומר זדים וא"כ גם במנהג מרוקו לא פשוט בפרט במראש יש נהגו לומר זדים וכן העירו בסוה"ם, כך שהמסורת לא חלק בזה, ועוד שכל הראשונים שתח"י כתבו זדים ובמדרשים ובזהר ובירושלמי ובגאונים וגם רוב האחרונים (ואכמ"ל) ודאי שיש על מה לסמוך לאוצר פסקי הסידור ובפרט שהרב חיד"א לא כתב ע"ז תשו' ארוכה ומנומקת רק כתב בהערה קטנה, ודאי שאין לעזוב

גדולי הפוסקים, ובפרט שהמנהג לא מוחלט, ואעפ"כ נ"ל שגם בעל אוצר פסקי הסידור יודה שהממשיך במנהגו אין מזניחים אותו אבל העיקר לכתחילה גם למרוקאי לומר "זדים" ואע"פ שכתב שם במגן אבות שודאי ידעו האחרונים הללו שאמר לומר מינים דברי הראשונים, אין אלו אלא דברי נביאות דמי יימר כיון שלא ציינו שחולקים על הראשונים, ואצל האחרונים אפשר שנשמט אפי' גמ' ערוכה לפעמים ואי אפשר לומר ממה שלא ציין מסתמא ראה בפרט ספרי הראשונים ובפרט בדבר כזה של נוסח שהרבה אפי' לא טורחים לעיין בזה, ואפי' אם ראו וחלקו הו"ל לכתוב טעמים ונמוקים וע"ז נאמר לא בשמים היא בפרט כשחולקים על כל הראשונים. ומש"כ מהסידורים חקת עולם ובית עובד לא מוכיח לסידורים שנדפסו במשך כל הדורות (ואפי' סידור מספרד לפני הגירוש שראיתי כתוב בו זדים) בשביל זה ב' סידורים שיחסית לא כ"כ עתיקים, ובפרט שיש בזה מטבע ברכות כיון שהוא בחתימה. (לא מסתבר שדבר כ"כ מפורש השמיטו, וכאמור מאחר שסמך הרב חיד"א ידיו על נוסח זה, ויש לו סמוכין אין לשנותו, כדעת הגר"ש אלישיב שליט"א שאין לשנותו).

מז- בסימן קיח – כתב שיש נהגו להתחיל למנים ולמלשינים והביא המקור מסידור חקת עולם. וכאן המקום להעיר שסידור חקת עולם אע"פ שהיה נפוץ מאוד במרוקו הוא יחסית חדש ולא נדפס ע"פ נוסח מרוקו כלל והופץ ככל הסידורים שמופצים כעת לאל קשר למנהג וכיון שהיה סידור חדש התקבל באהבה אצל אנשים אבל הנוסחאות שלו אינם כמנהג מרוקו, ומש"כ מנהגו העם, צ"ע. ומש"כ משמש ומגן הוא מנהג פרטי של הרב משאש זצ"ל, יש לציין שכל העם מקצה אומרים למלשינים וזה הברכה וכך גם הוא במקורות קדומים ובודאי שזה עיקר המנהג.

נא- שם – בטיטואן רוב העולם הוסיפו "ותשמידם" וכן שמעתי קצת יהודי אר"צ שבסוריה שכך נהוגים.

נב- שם – גם בטיטואן נהגו לומר על זקניהם וכן לישועתך קוינו כל היום (ללא וציפינו).

נג- בסימן ככד – לומר עם ש"צ החזרה כשאומר חזרה קצרה כן המנהג ונוהגים שמסיים יחד עם ש"צ.

נד- שם – מש"כ לומר בחזרת הש"צ "כמאז" יש לציין שכן נוסח הרמב"ם וכן נוהגים התמנים עד היום שאומרים בשובך לציון ברחמים כמאז בא"י וכו'.

נה- בסימן קכה- כתב שנהגו לומר נקדישך יחד עם הש"צ וכתב במקורות משו"ת ויאמר יצחק, ויש לציין דבריו בשלמות שם שכתב "הקדושה ואמר עם מש"כ בלחש עד שמגיע לקדוש ואז ירים קולו וכן לעומתם בלחש עד שמגיע לברוך וכן בדברי קדש עד שמגיע לימלוך כו' עכ"ל. הרי שכתב בלחש דוקא, והיא כמיוזג בין ב' השיטות וגם האר"י גופא ככה ס"ל וכן מנהג עי"ת טטואן ואגפיה לומר קדוש בלחש, וכך יכולים לצאת ידי הראשונים שהכי ס"ל, ובמקום אחר הארכתי. ומש"כ

שנהגו להשאר מעומד עד הא-ל הקדוש, אין כאן מנהגינו אלא מיד בסוף נקדישך זוים ממקומם.

נח - בסימן קכז - בבית הכנסת של כמוהר"ר יהודה כלפון זלה"ה נהגו שלא לומר פסוק ושמנו את שמי בין שיש כהנים בין שאין כהנים, וידוע שהרב זלה"ה היה מדקדק גדול בכל דבריו ולא זו ממנהג אבותיו.

נז - בסימן קכח - כתב שבימות החול לא נטלו ידיים הכהנים, יש לציין כי בעי"ת טיטואן ואגפיה המנהג פשוט שאין נשיאות כפים כלל בימות החול רק בשבת וי"ט וכן היה המנהג פשוט ונפוץ ואפי' בת"צ לא היו הכהנים נו"כ כלל, לא בשחרית ולא במנחה, וממילא לא שייך מנהג כלל לגבי נט"י, ומסתבר שבשאר ערים המנהג הקדמון היה כך לא לשאת כפים בימות החול.

נז - שם - המנהג בטטואן לענות ב"ה וב"ש בברכת כהנים.

נח - שם - הרבה לא נהגו לכסות ראש הילדים בטלית אביהם בברכת כהנים.

נז - שם - מש"כ שברכת כהנים אמרו בנעימה ובנגינה, נכון הדבר, ויש לציין שבתוכה ה' נהגו שלא לנגנה אלא לאומרה ללא ניגון לחוש לפוסקים שאוסרים ובכל התיבות המסתיימות כך כגון יברך ישמרך לך וכדו' מנגנים יותר משאר תיבות וכן בתיבת "שלום" וכן היה הניגון וכן המנהג כמ"ש הפוסקים. ועוד נהגו ניגון שונה מיוחד לשבת וניגון מיוחד ליו"ט וניגון מיוחד ליוה"כ ור"ה.

ס - שם - בפוסקים שאומרים בזמן ברכת כהנים בתיבת ה' כתב ה' ה' א-ל רחום וכו' ויש ממשיכים עד ונקח. עוד שם, בתיבת ושם אומרים פסוק ישא ברכה וכו' ומצא חן ושכל טוב בעיני אלוקים ואדם עוד שם בתיבת פניו מתחילים אל תסתר.

סא - שם - במנהג שנהגו אצלנו שכהן רווק אינו נושא כפיו, כאן נוהגים שתמיד יוצא אפי' יש כהנים אחרים. ויש נוהגים עוד שכהן רווק לא נושא כפיו לבד אבל אם יש אחרים נשואים כן נושא כפיו.

סב - שם - מש"כ שנהגו לישא כפיו בכל יום כבר כתבתי לעיל אות נו שמנהג בטיטואן ואגפיה שאין נו"כ רק בשבת ויו"ט ולא ביום חול והוא מנהג קדמון וכנראה כך היה המנהג בכל מרוקו מקדמת דנא.

סג - בסימן קכט - במנחה של תענית וכן בשחרית לא נו"כ דלא גרע מיום חול כנ"ל, ואפשר שמזה נובע המנהג גם לשאר מקומות ודו"ק.

סד - בסימן קכט - בנעילה שנמשך עד הלילה עי' כף החיים (סופר) שכן נהגו ויש מקור למנהג, וכן נהגו בטיטואן כפי ששמעתי מכהנים זקנים שאפי' בלילה מאוחר נו"כ בנעילה.

סה - בסימן קלא - בענין ויעבור, נהגו שהקהל או' עם ש"צ בלחש ויעבור ה' על פניו ויקרא ואח"כ אומרים כולם בק"ר ה' ה' וכו' כן המנהג נפוץ כאן אולם מקדמת דנא היה שהקהל שותק ושומע ויש שנהגו עוד שאפ' ה' ה' אינם אומרים ושומעים

מהש"צ ובעודם שומעים ויעבור התפללו ואמר כמה פסוקים כנזכר כ"ז במחזורים ישנים.

סו- בסימן קלא – בענין נפילת אפים כתב שכבר פשוט המנהג שלא נופלים על פניהם בהטייה כל זה במקומו אבל כאן עדיין אנשים שנופלים על פניהם ממש על יד שמאל אפי' כשיש תפילין אלא שמכסין התפילין בטלית וכמו שכתב מר"ן אולם פסוק ויאמר דוד אל גר שהיו או' מקדמת דנא בדורות האחרונים הרבה הפסיקו לאומרו בגלל מה שכתבו הפוסקים ע"ז, כידוע. ומש"כ כת"ר בענין הסכנה שבדבר, אי אפשר לנו לחשוש במה שנהגו מדורי דורות מזמן הגמ' ולא חששו ומדוע שאנחנו נתחיל לחשוש, ובודאי שגם בכל הדורות היה קשה הריכוז כמ"ש בירושלמי בברכות ואפ"ה לא נמנעו מזה.

סז- שם – מש"כ שמנהג טיטואן שלא להניח תפילין עד גיל בר מצוה, כ"ז בדורות האחרונים אבל אני מכיר אדם שעשה בר מצוה בגיל עשר בטיטואן וכן הרב בגיל שתים עשרה או אחד עשרה, אלא שבדורות האחרונים כל פעם מדייקים יותר שיהיה בגיל מדויק מפני ההשפעה מדורינו.

סח- שם – מש"כ שאם חל התאריך שמתחילים לומר תחנון ביום שישי לא אומרים כן המנהג כאן.

טא- שם – וכן נוהגים כאן קאראקס לא לומר תחנון בחודש סיון עד י"ד וי"ד בכלל כבבית הכנסת של המוה"ר יצחק בן ואליד. ואם חל אז י"ד ביום חמישי אז לא יאמרו תחנון עד י"ז שהוא יום ראשון. ופעם נשאלתי מנבון אחד שא"כ יצא רוב החודש ללא תחנון וא"כ צ"ל שכל החודש לא יאמרו תחנון כמו חודש ניסן. והשבתי לו שבשבט שהוא ט"ז אומרים צדקתך והוא כתחנון וא"כ הוא עד טו ואפ' אתל, ששבת נחשב כשלא אומרים בו תחנון אעפ"כ ליכא רוב, דלא אמרינן רוב אלא כשהיום מצד עצמם פטורים אבל כשהם כדי נסבא לצרפם לשאר ימים ולא להתחיל ביום שישי לא אמרינן שנחשב רוב. וק"ל.

ע- בסימן קלב – קדושא דסדרא יש נוהגים לאומרה בקול רם ויש בלחש.

עא- בסימן קלב – נהגו לומר השיר שהיו הלויים אומרים על הדוכן ביום פלוני ללא שבת "קודש" אלא שבת בלבד, כן המנהג דלא שייך לומר קודש על שבת זה שמדובר על שבוע ולא על יום שבת קודש, והארכת בספר ושמואל בקראי שמו ח"ג עמ' רסח עיי"ש הכל. וע' מש"כ מו"ח נר"ו בהערות.

עב- שם – נהגו לומר הושיענו גם ביום שישי, כן המנהג נפוץ אצל יוצאי טיטואן.

עג- בסימן קלד – נהגו שביום שני אומרים אנשי אמונה וביום חמישי תמהנו ולא משום מהירות אלא כך המנהג הקדום בסידורים ישנים וכן מנהג רוב קהילות הספרדים מקדמת דנא. וכן הסדר של התחנונים כמ"ש בסידורים תפלת החדש ובית עובד שמתחילים בא-ל מלך ומסיימים בנפילת אפים.

עד – שם – כשעושים מראה הכתב מצביע באצבע, והרב מצביע ב"מורה" להראות איפה תחילת הפרשה, והציבור כורע ואומר וזאת התורה כן מנהג ממראכש וגם טיטואן ואגפיה. והמנהג לכרוע נזכר במסכת סופרים פי"ד הלכה יד וכן נפסק בש"ע סי' קמז סעיף ד'.

עה – שם – גם בטיטואן ברוב בתי כנסיות לא אמרו ברוך שמו במנחה של שבת אלא רק בשחרית ובמנחה אומרים מזמור לדוד ה' רועי לא אחסר וכו'.

עז – שם – כאן מנהג יוצאי טיטואן ואגפי' שלא לכרוע כלל באמירת ברוך שמו אלא רק בעת מראה הכתב כנזכר לעיל אות עד. ועי' מש"כ מו"ח נר"ו בהערות.

עז – שם – המנהג כאן לומר ברוך שמו אחר שהוציאו ס"ת מההיכל בעודו מוחזק ביד המוליכו לפני שמתחיל ללכת. הוזהר כד מפקין פי' אחרי שהוציאו.

עח – שם – המנהג אצל יוצאי טיטואן לומר פסוק וזאת התורה אשר שם משה וכו' תורה צוה לנו כו' הא-ל תמים דרכו וכו' ולפנ"ו אומר ה' אמת משה אמת ותורתו תורת אמת.

עט – בסימן קמז – כל הס"ת הם בגלילה עטורים בפרוכת יפה ללא תיק מעץ – כן מנהג טיטואן ואגפיה.

ע"ב עמד הקולמוס, ואסיים מעין הפתיחה שיוכה להגידל תורה ולהאדירה
להחזיר עשרה ליושנה החו"פ קראקאס יום ב' אב רחמן התשס"ו לפ"ג.

דוד פריץ

מכתב ג'

בעז"ה, קראקס ליל פורים התשע"ג לפ"ג
כבוד ידידי עוז הרה"ג חופש חדרים בנקקי
הסלעים בדברי הקדמונים כש"ת הרב מרדכי
לבהר שליט"א

אחרשח"ט וש"ת באה"ר. באתי בשורות אלו להמשיך – בבקשתו – בהערות
על ספרו החשוב מגן אבות או"ח אשר בעבר הגעתי עד עמ' קב"א (ס' קלד)
ובעז"ה אמשך:

א – סו"ס קלד – נהגו כשהס"ת בראשו או בסופו (בפרשיות הראשונות והאחרונות)
שאווחז המגביה ידו האחת בעץ החיים וידו השניה באמצע הגויל בעץ החיים (דהיינו
בעמוד הדק יותר) באופן שתהיה האחיזה יותר איתנה, וכיון שהיה הס"ת עטוף בד אין
בעיה מצד להחזיק בגויל של הס"ת.

ב – נהגו להקפיד שאשה נדה לא תראה מראה הכתב.

ג – לא נהגו לתת לאבל להגביה ס"ת.

ד – בענין הוצאת כהן מבית הכנסת כשיש ב' שמחות, נהגו למנוע זה כמה שיותר ובמקרים קיצוניים שהוצרכו לעשות זאת היה בבקשת רשות מהכהן אם מסכים לצאת (ושמעתי שבבית הכנסת של כמוהר"ר יהודה כלפון זלה"ה בטיטואן הקפידו לא להוציא הכהן).

ה – סימן קלה – להעלות קטן שלא הגיע לי"ג שנה לס"ת ביום שנחנך למצוות תפילין כן מנהג טיטואן ע"פ כמוהר"י בן ואליד זלה"ה שהתיר, אבל רק באותו יום והמנהג כשעולה קורא רק העליה שעולה, ולא קורא להוציא אחרים כיון שעדיין קטן הוא, ועולה בב' וה' רק באותו פעם, וכמ"ש במקורות.

ו – סימן קלט – המנהג כשקוראים לאדם לעלות לס"ת קוראים לו בשמו ובשם אביו דוקא וכן במי שברך רגיל, אבל במי שברך לחולה מזכירים שם אמו דוקא, ואצרף לזה תשובה שכתבתי בנושא.

ז – והמנהג כשבא אדם מן הדרך קוראים לו יעמוד פלוני וכו' "שבא מדרכו לשלום", וחשבתי אולי הטעם להודיע שידעו הקהל שעתיד לברך ברכת הגומל ואם משהו ירצה יוכל לצאת יד"ח בברכתו.

ח – המנהג כשקוראים לעלות לתורה אומרים "יעמוד פלוני בר פלוני לקרוא בתורה שלישי" וכן רביעי וכן חמישי ע"ז הדרך ומה שאמרו לקרות בתורה כי כשהיה אדם בקי היה קורא בעצמו בתורה ולא ע"י המקריא, וכן מזכירים העליות בשביל לשמור החשבון שלא יטעו.

ט – בענין עליית סומא לס"ת משום עגמת נפש וכן מי שאינו יודע לקרוא הארכתו בתשובה ע"ז.

י – סימן קלט – מש"כ מרן הגר"ש משאש זלה"ה שמנהג העולם להעלות לתורה מי שאינו יודע לקרות, נ"ל שקשה לומר על מנהג כזה במרוקן כיון שמקדמת דנא לפני מאה שנה לא היה מי שלא ידע לקרות בתורה, היה ממש לא מצוי, וידוע מש"כ הש"ך שדבר שאינו מצוי לא שייך בו מנהג.

יא – בענין כיסוי הס"ת בין גברא לגברא, מנהגינו שהעולה מגלה הספר והקורא או המקריא מראה ב"מורה" איפה יתחילו הקריאה, ואח"כ מפנה ראשו לצד (שלא יראה שמברך מתוך הס"ת) ומברך ואז הספר נשאר פתוח ומיד קורא ובסוף הקריאה לפני הברכה מכסה הס"ת במפה המיוחדת לכבדו התורה ומברך ברכה אחרונה וכך נשאר הספר מכוסה עד העולה הבא, ומנהגינו שאין סוגרים וגוללים הס"ת בין גברא לגברא אלא נשאר פתוח רק שמכוסה במפה כנ"ל. ושמעתי שמנהגינו מבוסס על הראשונים הסוברים שבכדי שלא יפסיק בין ברכה ראשונה לקריאה מקפידים להשאירו פתוח דוקא.

יב – סו"ס קלט – העולה לתורה או' ה' עמכם, ומזכיר שם ה' ממש, כן שמעתי ממו"ד שהוא מנהג מראכש להזכיר השם ממש ומבוסס בש"ס.

יג – סימן קמ – י"א אמת תורתנו הקדושה, וי"א אמת תורתנו הקדושה והטהורה שתתעלה לנצח לעד, ויש שאין אומרים אותו כלל.

יד – סימן קמא – המנהג לא לעלות זא"ז אב ובנו ושני אחים דוקא באותו ס"ת אבל בשני ס"ת שיעלה האחד משלים והשני מפטיר בס"ת אחר לל"ב. וכן אח וגיס, או דוד ובן אח, או חתן וחמיו לא הקפידו בד"כ, ויש משפחות שמקפידות גם במקרים הנ"ל.

יז – סו"ס קמא – המנהג פשוט לעמוד כשאב או חמיו או אחיו הגדול וכ"ש רבו עולים לתורה, אבל עומדים מאז שקרואים לו לעלות עד סוף ברכה ראשונה ואח"כ יושבים ושומעים, ונ"ל טעם המנהג שלא עומדים יותר לא לבלבל קריאת התורה, כי ע"י שיושבים שומעים יותר טוב ומקשיבים וע"כ עומדים רק בברכה ראשונה לכבודו, ועוד שכל עוד שאומר ברכה ראשונה עדיין חשוב כעובר אן כשמתחיל לקרות קבוע במקום ואפשר לשבת. (ומש"כ מו"ח הגאון שליט"א, תמוה, שהרי החיוב לעמוד מפני אביו אינו ד' אמות אלא כמלא עיניו כמ"ש הרמב"ם הל' ממרים פ"ו ה"ג וכ"כ הסמ"ג והיראים וכ"כ בברכי יוסף יו"ד סי' ר"מ, וכדעה זו קיי"ל לדינא).

יז – סימן קמג – המנהג הפשוט בדורות האחרונים דלא כמ"ש בשו"ת ויא"צ או"ח הל' ס"ת שלא להוציא ס"ת על דיבוקים, אלא כן נהגו להוציא ס"ת אחר בדיבוק ממש וכן בשינוי או בנפקס אות וניכר להדיא, כן המנהג בדורות אחרונים, ולא יודע אם פעם היו נוהגים כדעתו של הרב ויא"צ.

יז – סימן קמד – המנהג פשוט שאם הוציאו ס"ת מן ההיכל לא מחזירים, אבל אם לא הוציאו אלא רק הרים אותו והוא עדיין בתוך ההיכל לא חייב להוציאו, אלא יכול להשאירו וליקח ס"ת אחר, וכן אם הוציאו ס"ת פסול יכול להחזירו ולהוציא הכשר, כי אכן הוא פסול ממש.

יח – סימן קמז – הקפידו מאוד לא לאחוז ס"ת ערום וע"כ עוטפים אותו בכד מתחילתו ועד סופו או עכ"פ רובו, אבל לא החמירו כלל בנגיעה בעצי חיים אלא היו נוגעים בהם ללא חשש. וראיתי בסוה"ס בהגהות שא"ב הגאון רבי יעקב בן נאים נר"ו שהביא דעת הב"ח והמג"א שהחמירו שלא לגעת בעמודים ג"כ וכתב שלמנהגינו ללא תיק צ"ע היאך אוחזים בעמודים האסור לאחוז בס"ת ערום. ובאמת שכן המנהג פשוט אצל כל הגדולים דור אחר דור כשעולים לתורה וכד' שאוחזים הס"ת מעצי החיים ולא חוששים, ונראה שסמכו על כמה צדדים להתיר, א- דעת המהרי"ט בשו"ת ח"א סי' קל"ו שאם הס"ת מכוסה במטפת מותר לאחוז בעמודים ועי' במאמר מרדכי ונהר שלום שאז גם הב"ח והמג"א יסכימו להקל וכ"כ ביד אהרן הגב"י וכן דעת הפר"ח, וא"כ הס"ת שלנו שמכוסה כולו במטפת תדיר, אפשר שחשיב כמכוסה ואפשר לאחוז בעצי חיים כי החלק של הס"ת שסביב העצי חיים הוא כרוך ומכוסה במטפת וע"כ מותר, ודו"ק. ב- דעת הגר"א בביאור הגר"א סי' קמז סק"א כתב לדחות דברי הב"ח ולהתיר בכל ענין לאחוז הס"ת מעצי חיים ולא נחשב לערום. וכן דעת הא"ר סי' קמ"ז

סק"א וכ"כ במגן גיבורים וכ"כ בערוך השלחן סעי' ו' וכ"כ בשו"ת שב יעקב חאו"ח סי' י"א. ג- בשו"ת נודע ביהודה או"ח סי' ח' כתב לחוש ליוהרא למי שמחמיר במקום שלא נהגו להחמיר וכ"כ בשערי אפרים שער י' אות ט"ו ועי' במחב"ר סק"ג וכן בספרו לדוד אמת סי' ג' אות י', וכן פסק המשנ"ב סק"ב ובשער הציון סק"ד. ד- עיין להתוות יאיר בספרו מקור חיים סק"א שכתב שלדעת האר"י יש להקל לגעת בעמודים וכן דייק ביפ"ל. וע"כ כמו שאצל אחינו האשכנזים העידו שכן המנהג ועפ"ז נהגו להקל, גם מנהגינו להקל בזה, וכן"ל.

יז – העמודים (עצי חיים) של ס"ת נהגו שהם עמודים ישרים עם קצת עובי בראשם ובסופם אבל לא כמו שעושים כיום על גלגל בראש ובסוף.

כ – ראיתי (יותר בפאס) שנהגו שהכיסוי של הס"ת אינו ממש בד (כמו שנוהגים יוצא אשכנז) אלא בד מאוד עבה וקשה.

כא – ראיתי בהרבה מקומות ששום לס"ת שני כיסויים ולא הסתפקו בכיסוי אחד, ונהגו נהרא ופשטיה.

כב – הכיסוי של הס"ת פתוח מאחוריו באופן שקל להכניסו ולא צריך לכופף הס"ת בשביל להכניסו וע"כ נהגו לעשות לו פתח גדול.

כג – ראיתי אצל בני אשכנז שעושים בכיסוי של הס"ת בחלק העליון כמין חתיכת עץ ועי"כ עושה כמין כתף לס"ת, ואין כן מנהגינו אלא כולו עשוי מאותו בד. (וזה קשור למ"ש לעיל אות י"ט שאין לנו מנהג לעשות הגלגל, ודו"ק).

כד – החבל שקושרים בו ס"ת יש שלא הקפידו והשתמשו בכל סודר ויש שהשתמשו בכד שיש לו בסופו ב' חוטים עבים וקושרים בהם להדקן היטב.

כה – מנהגינו ששמים "תפוחים" מעל עצי חיים של הס"ת והוא מה שקוראים בא"י "רימונים", וכן ל"יד" קוראים "מורה". ולכיסוי של הס"ת קוראים "מפה". והוא מהרבה דורות.

כו – מנהגינו שמסירים התפוחים מע"ג הס"ת לפני שמניחים בארון הקודש, אע"פ שהארון גבוה ויש מקום הרבה, וצ"ע מקור לזה.

כז – מנהגינו שכשהוא שמחת תורה או שבועות או שום שמחה מיוחדת עושים הגבהת ס"ת עם תפוחים לכבוד התורה.

כח – המנהג הקדמון מאוד שלא כותבים כלום על המפה של הס"ת ורק במאה שנים האחרונים התחילו לכתוב שמות נפטרים וכדו' על מפות ס"ת (וראיתי ס"ת של כמהור"ר עזריה פיג"ו זלה"ה וכתב שם שמו של הכותב ס"ת על טס של כסף סביב העצי חיים).

כט – נוהגים ששמים חתיכת בד מרוקמת יפה ככיסוי לס"ת בין גברא לגברא כאשר משאירים אותו פתוח כפי מנהגינו.

ל – סימן קנ- כתב שהבימה באמצע בית הכנסת. המנהג הפשוט בבתי כנסיות ברוב ערי המערב שלא מקפידים דוקא שתהא הבימה במדויק באמצע בית הכנסת, אלא במקום מרכזי שיוכלו לשמוע כולם אבל לא באופן מדויק באמצע, ובפרט שהרבה בתי כנסיות לא נבנו במיוחד לשם בית כנסת והיה לפי ענין הבית ומוצאיו ומבואיו אבל כמובן משתדלים שתהיה במקום מרכזי.

ובספר ליצחק ריח לכמהור"ר יצחק בן דנאן בליקוטי או"ח אות ב' סי' א' כתב עושין בימה באמצע בית הכנסת וכו' מור"ם סי' ק"נ אמר כמהור"ר אברהם אבזרדאל ז"ל שראה במדרש הזהר שאין להתפלל בציבור אלא בתיבה, קונ' כת"י נושן חי' דינים מרבני ירושלים הקדמונים משנת הרס"ט המחב"ר סי' הנז'. עכ"ל. ולכאן' הוא תמיה, שהרי בבית כנסת הידוע למשפחת אבן דנאן בפאס אינו כך והתיבה אינה באמצע בית הכנסת אלא בצד האחורי של בית הכנסת, ולא מסתבר שהזיוז אותה בשנים האחרונות כי כן הוא בהרבה מאוד בתי כנסיות במערב, וע"כ שהביא דברי מור"ם רק להוכיח שיש להתפלל בתיבה, אבל לא על ענין מיקומה בבית הכנסת וראיה לדבר מש"כ המשך דבריו שיש להתפלל דוקא בתיבה, וזה הנושא שעליו קאי וזה מה שהוכיח ממור"ם ותל"מ, וא"ש המנהג עם מה שכתב.

ומש"כ בשו"ת פאת הים סי' ב' לכמהור"ר ידידיה מונסונייגו זלה"ה מדור שלפנינו, לשים התיבה באמצע בית הכנסת, שם איירי בתיבה שכבר היתה באמצע ורצו להזיזה לצדדים מכל מיני סיבות וע"ז קאמר הרה"מ שלא להזיזה לצדדים, ומקורותיו הם ממה שחששו חכמי אשכנז מפני הרפורמים שרצו לשנות מנהגי ישראל, ולא קאי על המנהג הקדמון שם. וכשדיברתי ע"ז פעם לפני זמן רב עם מו"ח הגאון נר"ו הסכים עמדי בזה, וכן ראיתי שכתב בהגהותיו למגן אבות כאן, וכ"ז להעיד המציאות שם, שלא הקפידו למעשה במש"כ מור"ם כאן.

לא – סימן קלא – ס"א בענין אכילה בבית הכנסת שמעתי מרבני מרוקן הזקנים שבצפון מרוקן מקדמת דנא לא היו אוכלים ושותים כלל בבית הכנסת והיו מקפידים על זה מאוד מאוד, ורק בדורות האחרונים ממש התחילו להקל בזה, וכן שמעתי אח"כ משני ת"ח זקנים ממראכש שגם שם הקפידו לא לאכול ולא לשתות כלל בבית הכנסת, וכן מסתבר כי מקדמת דנא לא היו כלל מטבחים בבית הכנסת ולא היו מגישים אף פעם דבר בבית הכנסת. ובלילות שהיו עושים תיקון כרת ונשארים ללמוד כל הלילה, לא היו עושים זאת מעולם בבית הכנסת ושמעתי שהטעם משום שלא יזלזלו בקדושת המקום אולי מישהו ירדם או ירצה לאכול ולשתות, אלא היו עושים זאת בקבוצות קבוצות בבתים של אנשים (או בבית מי שנמצא בשנת אבל על או"א או איזה עשיר וכדו') וכל זה לשמור על קדושת המקום שלא לאכול ולשתות או לישן שם.

ומש"כ להוכיח מספר תקנת חכמי מכנאס תקנה ס"א שהמנהג להגיש מיני תרגימא ושתיה באמצע הלימוד. עיינתי שם בתקנה ולא הובא כלל מזה ורק בהקדמה לתקנה הובא מש"כ ר' יוסף משאש ז"ל באוצר המכתבים ח"א דף צג מה שעבר עליהם עם

רב זאת הלפרין ז"ל שבא לשם ואסף הנערים ללמוד תורה והגיש להם תה וקפה וסוקאר עיי"ש. ואדרבה מזה נראה ראיה איפכא כי המנהג היה לא לשתות או לאכול באמצע הלימוד כלל והוא שינה המנהג בשביל למשוך אליו את הצעירים שיבואו ללמוד ע"כ הגיש להם כל זה, וכן נראה למעיין שם שכתב "והבאתי מביתי כל הכלים לעשיית הט"י", משמע שבבית הכנסת זה לא היה קיים כלל, ורק הביא מביתו כל זה למשוך אליו הנערים ללמוד תורה, ואפשר שהרבנים שתקו ע"ז (אם בכלל שתקו כי לא נדע) משום עת לעשות לה' כשראו שהצעירים יוצאים לתרבות רעה ח"ו כידוע ליודעי דבר וד"ל. א"כ אדרבה משם משמע איפכא שהמנהג הקדמון היה שלא לאכול ולשתות כלל בבית הכנסת ובית המדרש. וכן פשט הסוגיא בגמ' מגילה דף כח, א ובש"ע סי' קנ"א וגם מי שהתיר התיר מדוחק, והתירים אלו מדוחק לא נכנסו במקומינו כלל, ובפרט לדעת מר"ן שהתנאי מועיל דוקא בחורבן, ואפי' ההיתרים שכתוב המג"א והמשנ"ב ושאר אחרונים לא התקבלו.

ובזה הנעתי כעת בהערותי על ספרו מגן אבות עד סימן קנא, ובעזה"י בעוד מועד אקח להמשיך ולהעיר, ויה"ר שיזכה כת"ר ויפוצו מעיינותיו חוצה להגדיל תורה ולהאדירה.

בברכה ובדידות
דוד פרץ

במנהג לומר יראו עינינו ללא הפסוקים

לאשר לו דעת ותוש"ה, תורתו זכה ברה ופור"ה, ונהורא עליה ועמיה שרי"א, דנחלו לי מן שמי"א, ה"ה מו"ח הרה"ג כמוהר"ר אברהם עמאר אשר נרו זרחה, אהלו מתוח, ופריו שטוח בעיה"ק ירושת"ו.

שלום לו ושלום לאוחלו, הנני לאשר קבלת מגילה עפה, מעולפת ספירים וחידושים, ונתמלא ליבי שמחה וביתי כולו אושר על הזכות שנפלה בגורלי בקבלת מכתבכם היקר, ועוד לא פנה ההתרגשות והנה גם שני אחריו עוד מגילה נפרשה כולה זוהרת בכתיבה מהודרת ובתורה חוברת, ואמרתי אקחה ר"ף ואענה"ה חלקי למרס בדם אהבה.

בענין השאלה על מקום שנוהגים בתפלת ערבית לומר יראו עינינו והחתימה בברכה ומדלגים הפסוקים שיש הם יח אזכרות, האם יש להם על מה שיסמוכו, שעזבו תוכן הברכה והשאיירו החתימה בלבד, (וכן המנהג כאן, אצל יוצאי צפון מרוקו, וכן כתב לי רבי אפרים גרינבלט נר"ו, ששמע מרב מקנדה שכן נוהגים אצלם). וכבר כתב הטור באו"ח סי' רסז שנוהגים בטוליטולא שאחר שאמרו פסוק ושמרו כליל שבת אומר

ברכת המולך אלא שמשנין בפתיחתה במקום יראו עינינו אומר ישמחו השמים ותגל הארץ וזה מנהג טעות שלא תקנו ברכת המולך אלא לפי שתקנו לומר פסוקים שיש בהם יח אזכרות תקנו לומר ברכה אחריהם וכיון שא"א פסוקים בשבת למה יאמרו הברכה שתקנו בשבילם וכ"כ רב נטרונאי והארץ הרבה וסיום דבריו בשבת דשכיחי מזיקין וצריכי ישראל למיעל לבתיהם מקמי דליחשך או דלמא מיעקר שרגא סלקוה לתוספת שהוסיפו על שתיים לאחריה ואוקמוה אדאורייתא וכן המנהג בבית רבינו שבבבל שלא לומר שומר עמו ישראל לעד וחותרמין במקומו הפורס סוכת שלום וקדיש לאלתר וא"א ז"ל לא רצה לענות אחריה אמן מפני שהיה אומר שהיא ברכה לבטלה, עכ"ל.

ובת"ר כתב לבאר מנהג טוליטולא שס"ל דהפסוקים ויראו עינינו שני תקנות הם ותקנת יח פסוקים היא מזמן הסבוראים ותקנת יראו עינינו מאוחרת אולי מזמן הגאונים, וגם כשנתקנה אינה ברכה על הפסוקים אלא שתקנוה שם, וע"כ ס"ל למנהג טוליטולא דהגם דבשבת לא מתפללין הי"ח אזכרות שהם כנגד י"ח ברכות ובשבת מצלינין שבע, אבל תקנת יראו עינינו נשארה בעינה אפי' בשבת. ובעיקר תקנתה נתקנה אפי' בשבת, והטור חולק ע"ז וס"ל שעיקר ברכת יראו עינינו נתקנה על הי"ח פסוקים. ובזמנינו אותם המקומות שנוהגים לומר יראו עינינו בלבד ס"ל כמנהג טוליטולא, והואיל ובזמנינו מתפללים כל היח ברכות בביה"כ שבעיר ולא נפטרין אחרי הקדיש שאחר יראו עינינו, ע"כ ביטלו היח אזכרות שהם כנגד יח ברכות שבתפלה שלא התפללו, כיון שהאידינא מצלינין כל התפלה, אבל תקנת יראו עינינו נשארה בעינה.

ואח"כ מ"ש כת"ר שהם שתי תקנות בשני זמנים ואחת בזמן הסבוראים ואחת בזמן הגאונים, אם קבלה היא נקבל, ואם לדין יש תשובה, דשפיר אפשר לומר דהם שתי תקנות באותו דור רק שהם שתי תקנות שונות ומנין שאחת בזמן הסבוראים ואחת בזמן הגאונים. ובעיקר דבריו, לענ"ד נראה דמש"כ להוכיח דבריו מהרא"ש בברכות פ"א סי' ה, שכתב וז"ל, מנהג זה נהגו אותו ההמון לפי שבימהם של הראשונים היו בתי כנסיות שלהם בשדות והיו יראים להתעכב שם עד אחר תפלת ערבית ותקנו לומר פסוקים אלו שיש בהם יח אזכרות כנגד יח ברכות של שמונה עשרה ותיקנו אחרי כן יראו עינינו וקדיש. ע"כ. ומכאן הוכיח כת"ר ששתי תקנות הן, אלא שלפי דבריו שהרא"ש ס"ל ששתי תקנות הן מדוע כתב בטור בסי' רסז שהרא"ש נמנע מלענות אמן אחר יראו עינינו של בני טוליטולא כנז', והרי שיטת הרא"ש היא כמנהג בני טוליטולא ששתי תקנות נפרדות הן, ואפי' את"ל שס"ל שלא לאומרם מטעמא אחרינא לא הו"ל להמנע מלענות אמן. ובאמת שמה שדקדק כת"ר מדברי הרא"ש שכתב "ותקנו אחרי כן יראו עינינו", אינו מוכרח, שאחרי כן אין פירושו בדור שאחריו אלא אחרי הפסוקים תיקנו, אפי' אותם חכמים לחתום אחריהם ביראו עינינו וקדיש, וא"כ ליכא ראייה מהרא"ש ששני תקנות נפרדות ואדרבה נראה יותר שדבר אחד קשור בחבירו שיראו עינינו נתקן על הפסוקים וע"כ נמנע מענות אמן אחר מנהג טוליטולא, וע"ע בתוס' הרא"ש ברכות ד, ב ד"ה מסייע.

ובן משמע מהתוס' שס"ל שיראו עינינו קאי כחתימה על הפסוקים של הי"ח אזכרות, כמ"ש התוס' בברכות ד ב ד"ה דאמר, וז"ל "ואגב שתקנו לומר אותם פסוקים תקנו לומר חתימה של יראו עינינו", הרי להדיא שיראו עינינו הוא חתימה של הפסוקים, וכ"ה התוס' הר"ר פרץ שם, וכן משמע להדיא מהתוס' בפרק ערבי פסחים (קד ב) ד"ה חוץ דהקשו מדוע ברכת יראו עינינו וישתבח ויהללך שבהלל מדוע אין פותחות בברוך (מאחר שאינן סמוכות), ותי' וי"ל דיהללך הוי סמוך לברכה דלקרוא את ההלל ויראו עינינו להשכיבנו וישתבח לברוך שאמר ולא הוו הפסוקים הפסק כמו ברכה אחרונה שבק"ש דלא הוי ק"ש הפסק וא"כ נראה שאין להפסיק בין ברוך שאמר לישתבח. ע"כ. הרי לפנינו דס"ל להתוס' שהברכה של יראו עינינו היא על פסוקים, ומה שהקשה כת"ר שלא מצינו במטבע של ברכות ליקוט פסוקים וחתימה עליהם הרי מצינו ברכה של ישתבח וברכת ההלל, ומוכח מהתוס' שהחתימה היא על הפסוקים שאם החתימה של יראו עינינו אינה על הפסוקים בודאי שיחשבו להפסק ויצטרך להתחיל שוב בברוך אלא ודאי שחשיב כישתבח וכיהללך שבהלל שהם חתימה על הפסוקים כפי שדימה אותם בתוס'. וכ"מ מתלמידי רבינו יונה שכתב "פסוקים של ברכת המולך בכבודו", משמע שהוא אותו דבר והפסוקים שייכים לברכה יעו"ש, ועוד כתב שם תר"י "אלו הפסוקים שיש בהם יח הזכרות כנגד יח ברכות וחותרים עליהם", מוכח להדיא שהיא חתימה של הפסוקים. וכ"כ המרדכי בברכות פ"א ס' ה, "ותקנו חכמים יח פסוקין כנגד יח ברכות וברכת יראו עינינו לאחריהן וכו'" הרי שהברכה היא אחרי הפסוקים וכסופן וחתימה עליהן. וכ"מ מהרמב"ם ז"ל בסדר תפלות השנה שעירב הכל יחד. וכ"כ המאירי בברכות (ד, ב) "ומה שנהגו עכשיו לקרוא ברוך ה' לעולם וכו' וחותרים בא"י המולך בכבודו וכו'", הרי שהחשיב זאת לחתימה לי"ח פסוקים. וע"ע בשו"ת בנימין זאב סי' קעה ד"ה וכיון.

אלא שאחר ההתבוננות נלענ"ד ליישב המנהג על נכון ע"פ מש"כ התוס' בברכות וכת"ר רמז אליו. דהנה הובא בראשונים ג' טעמים לברכת יראו עינינו. (וראיתי עוד שני טעמים שהם דעה יחידאה וע"כ לא הבאתים. ע"ע בשו"ת הרשב"א ח"א סי' יד, ותלמידי רבינו יונה בברכות ב, ב).

א. מש"כ התוס' בברכות כז ב ד"ה והלכתא וז"ל ונראה דלכך תקנו פסוקים וקדיש בין גאולה לתפלה דרשות היא. וכ"כ התוס' בברכות דף ד ב ד"ה דאמר וז"ל, בסדר ר' עמרם פי' מה שאנו אומרים קדיש בין גאולה לתפלת ערבית לאשמועינן דלא בעינן מסמך גאולה דערבית לתפלה משום דתפלת ערבית רשות. וכ"כ התוס' במגילה כג א ד"ה כיון וז"ל בא"ד, כמו שתקנו לומר ברוך ה' לעולם אמן ואמן ויראו עינינו אחר השכיבנו שלא היו אומרים בימי התנאים והם תקנהו להודיע שתפלת ערבית רשות וכו' ע"ש, הרי דשיטה זו דנאמרה בשם ר' עמרם גאון ס"ל דתקנה זו בכדי להוכיח דתפלת ערבית רשות. ועי' ברשב"א בברכות ד ב מש"כ שסומך על מה שאמרו וכו' ע"ש. וכ"כ בריטב"א שם. וכ"מ מדברי ר' נטרונאי המובאים בטור או"ח ס"ס רלו, ובשיטת ר"ע

קאי וכמ"ש הב"י שם. (וע"ע בשו"ת חת"ס ח"ב (יו"ד) סי' רעז ד"ה ונ"ל שהביא טעם זה). ועי' בשו"ת משיב דבר ח"א סי' יב ד"ה והנה.

ב. שיטת התוס' דברכות ד ב ד"ה דאמר שפי' טעם יראו עינינו "דתקנו לומר זה שבתוך כך יתפלל חבירו גם הוא ולא ילך מביהכ"נ עד שיגמור כ"א תפלתו וכו'", ע"ש. והיינו כעין תקנה של ברכת מעין שבע בליל שבת, תקנו גם בחול לומר פסוקים אלו להמתין אחד לחבירו בכדי שיסיימו יחד ויצאו כולם כאחד מביהכ"נ. וכ"כ התוס' בברכות (דף ב א) ד"ה מברך וכו', "כדי להמתין לחבריהן בבית הכנסת". וכ"כ בתוס' הר"ר פרץ שם. וכ"כ המרדכי שם סי' ה שברכת יראו עינינו נתקנה כדי שימתינו זה את זה ולא ישאר אחד יחידי ויסתכן. והובא בב"י בסי' רלו ד"ה ומה שנוהגים. וכ"כ המאירי (ברכות ד, ב) וטעם תקנתה מפני אותם הבאים אחרונים בביהכ"נ ואם היו נשארים שם היו מסתכנים מפני שבתי כנסיותיהם היו רחוקים מן העיר וכו'. ע"ש. שס"ל כדעת התוס' בטעם התקנה. (וע"ע הברכ"י או"ח סי' רל"ו, בשו"ת חיים שאל ח"ב סי' יד).

ג. שיטת הרא"ש הנז', כמ"ש הרא"ש בברכות פ"א סי' ה וז"ל, ומנהג זה נהגו אותו ההמון לפי שבימיהם הראשונים היו בתי כנסיות שלהם בשדות והיו יראים להתעכב שם עד אחר תפלת ערבית ותקנו לומר פסוקים אלו שיש בהם יח אזכרות כנגד יח ברכות של שמונה עשרה ותקנו אח"כ ברכת יראו עינינו וקדיש. ע"כ. חזינן דהתקנה היתה שדוקא יח' אזכרות כנגד יח ברכות והברכה שלאחריהם חתימה עליהם. וכ"כ ג"כ בתוספותיו בברכות שם וכ"כ בשו"ת הרא"ש כלל ד' ו'. (וע"ע שם בכלל ד' סי' יב). וכ"כ הרשב"א והריטב"א בברכות שם, וכן ס"ל להטור באו"ח סי' רלו ובסי' רסז, ע"ש.

ונראה ליישב מנהג ישראל זה, ע"פ מה שראיתי, שאע"פ שאינם אומרים כל הפסוקים מ"מ אומרים פסוק אחד והוא "וירא כל העם ויפלו על פניהם ויאמרו ה' הוא האלוקים וכו'" וי"א פסוק "ה' עוז לעזמו יתן ה' יברך את עמו בשלום", ועפ"ז אפ"ל דס"ל כהטעם הא' וכהטעם הב' של התוס' שעיקר הטעם של כל הפסוקים וכל האריכות הוא בכדי להאריך התפלה בלבד או בכדי להוכיח שתפלת ערבית רשות, וע"כ כעת שא"צ כ"כ באריכות הלזו שהרי אין אנו בשדות וא"צ בכ"ז, אלא שהתקנה לא בטלה, אבל לכה"פ קיצורה והשאירו פסוק אחד בכדי שהברכה והחתימה תחול על משהו, וא"צ שיהיו יח אזכרות, כיון שלא ס"ל כטעם הרא"ש וסייעתו, והראיה ממנהג טוליטולא שהיה דלא כהרא"ש וטעמו, אלא ס"ל כהטעם של התוס', ומימלא אפשר לומר יראו עינינו עם פסוק אחד שיהא על מה לחול הברכה וא"צ דוקא בכל פסוקים אלו וכפי שראינו בראשונים ובאחרונים ובין הסידורים הרבה נוסחאות שונות של פסוקים שאין הקפדה דוקא לומר פסוקים מסויימים ואפשר לומר איזה פסוקים שיהיו רק העיקר שיהא לכה"פ פסוק אחד, (וכמו בישתבח וברוך שאמר שאע"פ שלא אומר כל פסוקי דזמרה יכול לומר הברכות).

וע"כ מנהג טוליטולא ומנהג הנהוג כאן, לומר יראו עינינו בלבד, אחד הוא, והוא שלא כדברי הרא"ש והטור וע"כ הרא"ש נמנע מענות אמן, והוא לשיטתו שכל הי"ח אזכרות חובה הן וחלק מהברכה ועיקר הברכה, אבל לשיטת התוס' וסייעתא אפסר לומר הברכה אפי' על פסוק אחד שיהא לברכה על מה לחול. כנ"ל נכון ליישב המנהג. וראיתי בסידור תפלת החדש מליוורנו שנת תרלח שלאחר השכיבנו הביא הפסוק הנז', וירא כל העם וכו' ואומרים מזמור לדוד וכו' ואח"כ מתחילים בקול רם יראו עינינו, הרי ששינו הפסוקים ולא דקדקו דוקא בפסוקים אלו ומה שדקדקו לא לשנות היא הברכה שא"א לשנות מנוסח שקבעו חכמים בברכות. וע"ע במגלה עמוקות (בקיצור) שהדין דין אמת לומר יראו עינינו ע"פ הסוד. ובשבת צ"ל כמו שכתב מו"ח נר"ו שמה שנוהגים כעת שא"א יראו עינינו בשבת משום שכבר אומרים ברכת מעין שבע. (ודרך אגב ראיתי לציין שבסידור רס"ג (הוצא' מק"נ סוף דף קיא), כתב יראו עינינו בתוך סדר תפלות שבת).

ואל יאמר אדם בליבו לבטל המנהג עדיף, שהרי לפניך איך מנהג זה עתיק יומין הוא, ונזכר בגאונים ובראשונים ורק מעטים בטלהו, אך רובא דרובא נהגו בו, ועי' בבית הבחירה להמאירי שהעמיד המנהג. וראיתי בשו"ת מהרי"ל החדשות סי' א ד"ה וא"כ כיון, שדימה מנהג זה של יראו עינינו כמנהג יו"ט שני של גלויות שמנהג אבותינו בידנו אע"פ שבטל טעם המנהג. ובפרט במנהג זה של יראו עינינו שלא בקיאין בטעם המנהג, כפי שראיתי בראשונים חמשה טעמים שונים, והזכרנו מהם לעיל. וע"ע בשו"ת תשובה מאהבה ח"א סי' צ', מש"כ משם ר"ש בן הרשב"ץ ומה שהאריך שם בחשיבות המנהגים וחומר הדברים, וכבר האריכו האחרונים בזה, וע"ע באשל אברהם (מבוטשטש) סי' רלו.

כ"ז כתבתי להלכה לפי שכלי הדל, אך כת"ר יענ"ה אמריו ואם יסכים יסכים, ואם לא, ידעתי בנפשי שאיני כדאי להכניס ראשי בין הרים הגדולים, וכאשר יאמר בן ייחתי, וחלבה כמותו, וכ"ז כתבתי בתלמיד המתלמד לפני רבו, ויורנו המורה, ושכמ"ה, וציי"מ וימ"ן אמן.

כ"ד הצעיר עבד אל שוכן בשמי ערין
ועיניו תמיד פרושות על ארץ
דוד פרץ ס"ט

נ.ב. עוד רגע אחד אדבר במה שנשאלתי כאן ע"י רבים ושלמים, איך לסיים הברכה אם "המולך" בכבודו וכו' או "המלך" בכבודו, וזה אומר בכה וזה בכה. והנה אין ספרי הפוסקים מצויים אצלי ובפרט בדבר שכזה שהבקיאות חשובה לו, ואעפ"כ לא אמנע מלכתוב המעט שמצאתי.

הנה הרמב"ם בסדר התפלה כתב המולך, וכ"כ במאירי בברכות ד ב המולך, והטור שלפני כתב בסי' רלז המלך בשם ר"ע, אך ראיתי בטור בסי' רסז שהזכיר כמה פעמים המולך לגבי מנהג טוליטולא, וכ"כ המג"א בסי' רלו ס"ק ד' בשם הטור שי"ל המולך, וגם ראיתי שבתר"י כתב המלך.

אך נ"ל, שמהראשונים שכתבו המולך אפשר להוכיח שכך גירסתם, אבל מאלו שכתבו המלך וכ"כ מרן בש"ע סי' רלו ס"ד, אפשר שכתבו זאת בכתיב חסר ובאמת כוונתם להמולך, וכן אפשר לבאר דברי הטור, וכ"כ הב"ח בסי' רס"ז המולך, וכן נראה שמסקנת המג"א בסי' רלו סק"ד לומר המולך.

ושמעתי מפי זקנים שמיחסים זאת לפסוק בריש מגילת אסתר "המולך מהודו ועד כוש". איברא, דמצינו מחלוקת במגילה יא א, המולך, אמר רב שמלך מעצמו ואמרי לה לשבח ואמרי לה לגנאי א"ל לשבח דלא הוה איניש דחשיב למלכא כוותי' ואמרי לה לגנאי דלא הוה חזי למלכותא וממונא יתירא הוא דיהב וקם מהודו ועד כוש. ולכא' תלוי במחלוקת זו שאם הוא שבח, חזי למימר, ואם הוא גנאי ח"ו לומר גנאי כלפי הקב"ה, ולפי מאי דקיי"ל לישנא בתרא עיקר א"כ הוא גנאי.

אך נראה דכל המחלוקת היא, איך הגיע למלך מעצמו, אבל לית מאן דפליג דהתרגום דמילת מולך שהיא שמלך מעצמו בלא סיוע ועזרה מאחרים וירושא וכמו שפרש"י במגילה שם, וא"כ בודאי שאפשר לומר זאת כלפי הקב"ה המולך והוא שבח כלפי מעלה שאינו צריך לשום דבר, ודו"ק שלפ"ז עדיף לומר המולך. ודלא כמ"ש במחצה"ש סי' רלו סק"ד. ובאמת שכן ראיתי בסידור תפלת החדש (ליוורנו תרלח) שכתב המולך וכ"ה בתפלת החדש דפוס ויין וכ"ה בסידור פתח אליהו ובסידור ואני תפלתי וכנראה שזה מנהג הספרדים.

בצורת אות זי"ן ונו"ן פשוטה והמסתתף

מצינו וראינו הרבה ס"ת תפלין ומזוזות ומגילות ועוד, כתובים באצבע אלוקים ראשונים כמלאכים (כדלהלן), וצורת נו"ן פשוטה שלהן כאות וי"ו ארוכה, ואמרתי אשנה פרק זה בס"ד.

איתא בשבת קג ב, וכתבתם שתהא כתיבה תמה שלא יכתוב אלפין עיינין עיינין אלפין ביתין כפין כפין ביתין וכו' זיינין נונין נונין זיינין וכו'. ופרש"י זיינין נונין פשוטין. ע"כ. ומכאן חזינן שצורת נו"ן פשוטה דומה לזי"ן רק שהזי"ן יותר ארוכה, ולא דומה לוי"ו. וכ"כ הרמב"ן שם, ומדאמרינן זיינין נונין שפירושה נו"ן פשוטה ש"מ שהנו"ן ראשה גס ואינו כפוף כוי"ו אלא כגון הזי"ן לגמרי, מדלא אמרי' ווי"ן נונין. ע"כ. מבואר יוצא להדיא מדברי הרמב"ן שצורת הנו"ן פשוטה כזי"ן ארוכה ולא כצורת וי"ו ארוכה. וכ"כ הרשב"א שם וז"ל, זיינין נונין נונין זיינין, כלומר נון פשוטה ומכאן שצריך לעשות לנן חטוטר כזה... שהיא צורת זי"ן ולא שיעשה אותה בראש כפוף כגון ראשו של ואו כזה.... שאלו כן היה לו לומר ויין נונין נונין ויין. ע"כ. מבואר להדיא כמ"ש בדעת הרמב"ן.

ובן משמע משו"ת הרא"ש כלל מה סעי' ב גבי גט הבא מארץ מרחק ויש בו אותיות שמשתנות ממדינה למדינה שיש מקומות שכותבין נו"ן זקופה קטנה ונקראת זי"ן וכו', וה"ד בטור אה"ע סי' קכה, (ע"ש בב"ח ד"ה שאלה שכתב לשנות הגירסא לנון כפופה, ונראה מחמת שהגירסא בטור "שכותבין נו"ן זקופה כמו זי"ן" והוקשה לו שבכל המקומות נוהגין כך וליכא מאן דלא כותב כך וע"כ שינה לנון כפופה שבזה יש כמה מנהגים, אולם לפי המבואר, לפי הגירסא בשו"ת הרא"ש "נו"ן זקופה קטנה", א"ש שהחיסרון של הנו"ן זקופה הוא שהיא קצרה וע"כ נראה זי"ן במקום נו"ן זקופה ולא גרסינן כפופה. וק"ל) חזינן מהכא שכאשר הנו"ן פשוטה מתקצרת נראית כזי"ן ולא כזי"ר, מפני שס"ל שנו"ן זקופה נראית כזי"ן ארוכה כשיטת הרמב"ן והרשב"א הנז'.

והריטב"א ז"ל במס' שבת קג ב ד"ה זיינין כתב, ומכאן למדו כי ראש הנו"ן כצורת ראש הזי"ן כזו... ולא כצורת ואו כזו... דא"כ הול"ל נונין וויין וויין נונין, ע"כ. וכ"כ הר"ן שם (לז ב, מדפי הרי"ף ד"ה ואמרינן) ומכאן שצריך להיות הקו הארוך של נו"ן פשוטה באמצע ראשה הגס כצורת זי"ן כזה... ואל יסמוך הקו הארוך בקצה ראשו כעין וא"ו כזה שאם כן היה לו לומר וויין נונין נונין וויין. ע"כ. הרי מבואר שצורתה כזי"ן ארוכה.

וב"כ בב"י סי' לו בשם ברוך שאמר, נו"ן פשוטה תואר צורתה כמו זי"ן אך שהיא ארוכה וכו' (ובזי"ן כתב שם, ראשה עובר על גופה משני צדין) וכ"כ הטור באו"ח סי' לו וז"ל, וכן רגל הזי"ן לא יאריך שלא תהא נראית כנו"ן פשוטה ולא יקצר רגל הנו"ן שלא תהא נראית כזי"ן, ע"כ. הרי להדיא דס"ל שצורת נו"ן פשוטה כזי"ן ארוכה. וכ"כ בספר מלאכת הסופר הנד"מ מכמורה"ר משה זאברה זלה"ה עמ' לו משם הר"ן והאגור (הל' תפילין סי' פה אות ז', ואמ"א). וע"ע במלאכת הסופר עמ' מד שחזר ע"ז. מבואר יוצא שהרמב"ן, רשב"א, רא"ש, ריטב"א, ר"ן, ברוך שאמר, האגור ומלאכת הסופר ס"ל שצורת נו"ן פשוטה כזי"ן ארוכה, ולא מצינו חולק ע"ז.

ובפרט צ"ע מנהג זה לכתוב הנו"ן זקופה כזי"ר, מהגמ' בשבת שם דקאמר נונין זיינין ולא ויין, הרי להדיא דהעיקר הוא לעשותה כזי"ן שטועים בה, וכמ"ש הראשונים ז"ל הוכחה מזה שצורת נו"ן כפופה כזי"ן ארוכה.

ונראה לבאר דברי הגמרא ע"פ מנהגינו, דהמעייין היטב יראה שצורת הזי"ן הספרדית העתיקה, אינה כהזי"ו הנהוגה כיום שיש לה בליטה גדולה לצד ימין, אלא היא נטיה דקה לצד ימין כזה וצורת הוי"ו היא כזה ׀ דהיינו שהנטיה של הזי"ן לצד ימין אינה ב-90 מעלות כזה ׀ כפי שרוב הסופרים עושים היום אלא היא נטיה דקה לצד ימין בצורה עקומה בכמאה ושלושים מעלות קצת לפני התחלת הגג ובסוף הגג שוב חוזר לצד שמאל כלפי מעלה בצורה עגולה, והירך אינו יוצא מאמצע הראש אלא מצד ימין ממש, אלא שנוטה כל היציאה לצד ימין מעט, וכפי שציירתי למעלה, וכן היא הזי"ן בס"ת של מהר"ם זבארו, כפי שמובא צילום בריש ספרו מלאכת הסופר בתיבת "זרע", וכן הוא במגילות אסתר ובסת"מ ישנים שתח"י ושראיתי, שהובאו ממרוקו. ולפ"ז מובן היטב מדוע בגמ' איתא זיינין נונין שאכן צורת הנו"ן פשוטה

הספרדית צורתה כאותה זי"ן ספרדית אלא שארוכה כזה ׀ שגם הזי"ן וגם הנו"ן הירך יוצא מצד ימין רק שנוטה לצד ימין בראש האות וכפי שבארתי בזי"ן כן הוא בנו"ן ושפיר מובנים דברי הגמ'.

ובעת נבוא לבאר דברי הראשונים ז"ל, דמה שכתב הרמב"ן ז"ל, "שמע מינה שהנו"ן ראשה גס ואינו כפוף כוי"ו", צ"ע מה הביטוי "ראשה גס", שבין הזי"ן ובין הוי"ו ראשם גס ומדוע כתב שהוי"ו אין ראשה גס, וכן צ"ב מהו "ואינו כפוף כוי"ו" אתו הזי"ן אינה כפופה והרי גם היא כפופה לב' הצדדים בין לצד ימין ובין לשמאל. ועל פי מה שביארנו בצורת הכתב הספרדי יבואר על נכון, שהזי"ן של הרמב"ן היא הזי"ן הספרדית כזה ׀ ובגלל שאינו כפוף לגמרי אלא נוטה הרבה כלפי מעלה, כותב הרמב"ן שאין ראשה כפוף אלא גס וע"כ נמי גס שכאילו הירך עצמה מתרחבת, ואינו חלק אחר, אלא הירך עצמה שמתרחבת וראשה גס, ואע"פ שיש אפשרות להסביר ולדחוק בדברי הרמב"ן כהזי"ן האשכנזית, מ"מ קושיא ודאי ליכא.

ומה שכתב הרשב"א ז"ל, "שצריך לעשות לנו"ן חטוטרט שהיא כצורת זי"ן ולא שיעשה אותה בראש כפוף כגון ראשו של וא"ו", הרי שהחשיב הזי"ן כבעלת חטוטרט צ"ל דהאי חטוטרט הוא הנטיה כלפי מעלה, לאפוקי מהוא"ו שראשה כפוף, וזהו ההבדל בין הוא"ו לזי"ן, שהוא"ו ראשה כפוף והזי"ן נוטה ראשה כלפי מעלה כמו חטוטרט של אות חי"ת (ע"ש ברשב"א), אבל בשניהם יוצאת הירך מצד שמאל, ואם עיקר השינוי אם יוצאת הירך מצד ימין או מהאמצע, הול"ל שזה השינוי העיקרי, ומשמע מהראשונים שאין זה השינוי אלא בנטית ראשה אם כלפי מעלה או כפוף, והוא ראה להזי"ן הספרדית ומימלא גם הנו"ן פשוטה הדומה לה.

ומהרא"ש הנ"ל פשוט שאין ראה כלל איך צורת הזי"ן שלא דן בזה. וכן מדברי הריטב"א לא משמע מידי שרק כתב שצורת הנו"ן כצורת אות הזי"ן, ואם הזי"ן כפי שביארנו, אכן הנו"ן כזי"ן.

ובעת נבוא לבאר דברי הר"ן, שהוא כתב להדיא שהקו הארוך באמצע ראשה הגס, ובפשיטות נראה מדבריו שהוא דלא כמנהגינו וגם למנהגינו א"ש כפי שביארנו, אולם בראותי צילום מס"ת של הר"ן ראיתי שכתב הנו"ן זקופה כוא"ו, וא"כ אע"פ שאפשר לדון בזה שיש באותו ס"ת כמה שינויים מהמקובל ומשיטתו עצמו, מ"מ אחר שמצאנו בס"ת שלו הנו"ן כוא"ו ארוכה, אמרתי לדחוק קצת הלשון לבארו כמנהגינו, והוא דכיון דראש הנו"ן זקופה נוטה כלפי מעלה כזה ׀ כאשר הרגל תצא מצד ימין עדיין הוא באמצע הראש אם מסתכלים על הדף כישר חשיב אמצע ׀ שהרי יוצא לצד ימין כעין זנב למעלה וכן יש נטיה של הרגל כפי שמאל בצירוף זה אולי אפשר להחשיבו כאמצע בכדי להבדילו מהוי"ו, וכ"ז להעמיד דעת הר"ן לבאר מה שכתב בס"ת שלו, ולמנהגינו בלא"ה אתי שפיר.

ומש"כ בב"י בשם ברוך שאמר שצורת הנו"ן פשוטה כזי"ן א"ש לכל המנהגים. וכן דברי הטור שדימה זאת לזי"ן הרי זה כזי"ן באמת. וכן מש"כ במלאכת הסופר בשם האגור שצורתה כזי"ן, לק"מ למנהגינו כמבואר.

וכן צ"ל לשיטת מהר"ם זאברו עצמו, שהרי בס"ת שלו עשה הנו"ן זקופה כוא"ו כפי שצולם בכריכת ספר מסורת האותיות (לאאמו"ר נר"ו) בתמונת כת"י, ובצילום יריעה מס"ת שלו הנדפסת בריש ספרו, ואילו בפנים הספר בעמ' לו ה"ד הר"ן והאגור וכן שם בעמוד מד, וא"כ סותר עצמו, וע"כ צ"ל כפי שכתבנו בדעת הר"ן וברור שצורת הזי"ן שלו וצורת הנו"ן פשוטה כפי שבארנו, וכן ראיתי בצילום כת"י עתיק מלפני תשע מאות שנה שגם הזי"ן והנו"ן פשוטה כמ"ש וכן הוא בתנ"ך כת"י מספרד לפני שבע מאות שנה, וכן מצאנו בצילום כת"י מו"ה סולימאן אוחנא זלה"ה מגורי האר"י בס"ת שלו שצורת נו"ן פשוטה כפי שכתבנו (הצילום בסו"ס מסורת צורת האותיות). וכ"ה בס"ת של מו"ה עזריה פיג'ו (שם), וכן ראיתי במגילת אסתר כת"י מו"ה שמואל עמאר זלה"ה בעל הדבר שמואל, וכן ראינו בכת"י ספרדים מהמערב במשך הרבה תקופות, וכן העיד בשו"ת יביע אומר ח"ז או"ח סי' ד אות א' בשם הסופר ר' עזרא שעיו שכן היה בס"ת באר"ץ ואין פוצה פה. וכן מנהג גר"ב כמ"ש בשו"ת והשיב משה חי"ד סי' נג, וכן העיד על הכתב הספרדי בליקוטי תשובות מנחת יצחק או"ח סי' א בדברי השואל. וכ"כ בספר הדר מזוזה ברורי הלכה סי' כב (עמ' רמ).

ובשו"ת חת"ס יו"ד סי' רסט כתב על ס"ת שנשאל עליו שכתב כל זיינין ונוני"ן פשוטות שלא כדין כאשר הראה לפני התמונה שמשך הקוין מן הצד ולא מן האמצע אלא שחזר ועיקם כלפי האמצע (הציור המובא בשו"ת החת"ס שתח"י אינו מדויק, אלא אותו שהובא בפתחי תשובה יו"ד סי' רעד סק"ה, ופשוט שכוונתו לכתובה הספרדית שהזכרנו, אלא שלא היתה מוכרת אצלו, והראיה שגם הזי"ן כך, ולא רק הנו"ן, כפי שביארנו ממש וכן עשה אותו סופר בכל הס"ת כדמוכח שם, וע"ע בגדה"ך כלל יב אות י', משנת בסופר עמ' יח, ספקות הסופר עמ' קמב, ואין ספרים אלו מצויים בידי) וכו' פשוט שתמונות אלו פוסלות הס"ת אע"פ שאין לפסול משום שינוי התמונות האמורות בב"י סי' לו וכמ"ש וכו' אבל שינויים כאלו פשיטא דפוסלים וכו' דהו"ל נדמה צורתה לאות אחר וכו' לאו דוקא לאות אחר אלא לשום תמונה בעולם וכו' אע"פ שאין אותה התמונה האחרת מאותיות א"ב וזה פשוט שאין בו ספק וכו', ע"ש.

ונלענ"ד דהא דפסק החת"ס הוא ראייה לדברינו, שאכן הזי"ן והנו"ן פשוטה היה להם צורה זו בשוה, וכן הוא כפי מנהגינו, אלא שנראה שאילו ידע החת"ס שהוא מנהג שנהגו מימות הראשונים ז"ל לא היה פוסל, דמנ"ל דהיא הזי"ן שקיבלו ואולי הזי"ן האמיתית היא כפי הקבלה הספרדית בפרט שמהתלמוד לא משמע מידי כפי שכתבנו באריכות, וא"א קבלה על אות בפרט שהזי"ן והנו"ן שוות הנה ויש קבלה גם על זי"ר זו.

ועי' בפתחי תשובה סי' רעד ס"ק ה שהובאה תשובת שער אפרים סי' פא (אמ"א) ע"ד ס"ת שהיה כתוב זי"ן כצורת וי"ו רק שהיה מתווייג בתגיין של שעטנ"ז ג"ץ וכן

נו"ן פשוטה ארוכה היא ממש כצורת וי"ו ארוכה רק שהיא מתוייגת וכו', ע"כ. ומשמע שהוא הכתיבה הספרדית, וי"ל ע"ד כמ"ש ע"ד החת"ס שאילו ידע שהיא מסורת לא היה יכול לפסול בפרט שמובא בראשונים ז"ל. וכן צ"ל על ספרי האחרונים שהעתיקו דין החת"ס ז"ל. ובניהם כמה ספרדים. ושמעתי שבמקדש מעט סק"ג מכשיר והאריך להוכיח כן בגדולי הקדש כלל יב אות י' (ואין ספרים אמ"א). ועי' בשו"ת אור לציון ח"ב עמ' רפה שכתב להכשיר בדיעבד אות נו"ן שמשך ראשה מהצד, ללא ראיות. וכ"כ להכשיר בשו"ת מנחת יצחק (וייס) ליקוי תשובות או"ח סי' א.

וראיתי בספר גן המלך סי' קיד שכתב, וגדולה מזו בנו"ן כפופה שהכפופה והפשוטה צורה אחת להנה, והפשוטה צריך לעשותה כמו ז' ארוכה ואם שינה וכו' פסולה, והנה כל הנוני"ן הכפופות עושין אותם כמו וא"ו ואינם עושין אותם כמו זי"ן כלל, ואין מי שיערער בדבר זה. ע"כ. ואמנם כך הוא מעיד, אבל מצינו בפמ"ג וה"ד רע"א בחידושי והמשנת סופרים אות נו"ן כפופה שהניח בצ"ע אם עשה נו"ן כפופה כזי"ו, וכידוע כן מנהג הסופרים הספרדים לעשותה כזי"ו. וכלל זה של כפופה ופשוטה צורה אחת להן הובא בראשונים ז"ל, ועי' בריטב"א שבת קג ב ד"ה זיינין וכו' וה"ה לנזן הכפוף ראשה כראש זיין כזו ולא כזו שאין שום הפרש בין האותיות הכפופות והפשוטות אלא הפשיטה והכפיפה בלבד וכו'. (ובאמת מהר"ם זאברה זלה"ה, הביא כלל זה רק לגבי כף פשוטה וכפופה שאין הבדל בניהם אבל לגבי נו"ן לא הביאו וכן הוא בס"ת שלו), ואפשר ע"פ דברינו שיסוד מנהג הספרדים נובע ממה שההבדל בין הזי"ן לזי"ו הוא כל שהוא, ואפשר שהיו עושים מקדמת דנא הנון הכפופה גם כזי"ן, אולם מצינו וראינו להר"ן ולמהר"ם זאברה שעשו הנו"ן כזי"ו לגמרי, ואפשר כיון שההבדל ביניהם הוא קטן לא חשו להא דהכפופות והפשוטות שוות הנה. ואולי זה בכלל דברי הגן המלך, וע"כ לא חשו.

ובן צ"ל על אות טי"ת שכתבו האחרונים שצורתה כאות פ' וזי"ן וכ"כ הבי"י בשם הברוך שאמר וכ"כ במשנת סופרים ובקול יעקב ועוד. וכ"כ מהר"ם זאברה במלאכת הסופר עמ' לח בשם ר"ח (ע"ש שהועתק קטע זה מכת"י אחר) שצורתה פ' זו. ואילו בתמונת כת"י של מהר"ם זאברה עצמו (הנמצא בספר מסורת צורת האותיות לאאמו"ר נר"ו) ראשה השמאלי כזי"ו ולא כזי"ן, וכ"ה בכת"י ר' סולימאן אוחנא בס"ת שלו (שם) בתיבת תמעט וכ"ה שם בס"ת כת"י מהר"י אבוהב זלה"ה בתיבת ויטע, וכ"ה שם בס"ת של כמו"ה עזריה פיג'ו זלה"ה בתיבת שבט מישראל, וכ"ה במגילות אסתר ותו"מ ישנים שתח"י מארצות המערב בכתב ספרדי מובהק, וכן נהגו עד דורינו, וא"כ כיצד יתכן הדבר, וע"כ צ"ל ע"פ דברינו שהמעין בראש השמאלי של הטי"ת אכן דומה לזי"ן ונו"ן פשוטה דמהר"ם זאברה ודהכתב הספרדי שהוכרנו ואין זה סותר למש"כ שצורת הטי"ת כפ' זו, שאכן כן הוא לפי כתב זה וזה צורתה ואכן ראשה השמאלי הוא זי"ן וכן הוא הראש השמאלי באותם כת"י שהזכרנו. ובלא"ה עי' רמב"ן שבת וכן בר"ח כפי נוסחאתינו (ע"ה"ג שבת בדף קה א) ועוד ראשונים שכתבו שצורתה פ"א וא"ו, ועי' קול יעקב שהביא מסורת משם האר"י משם ר"ז וקס"ה, שאכן צורתה של ירך שמאל כזי"ו. כך שבלא"ה יש סמך למנהגינו, אולם אליבא דאמת אכן ראשה

השמאלי כזי"ן רק שהוא הזי"ן דידן]. ועוד מצאתי ראייה לדברינו ממדרש אותיות דר"ע (ד"ו עמ' יב), והביאוהו הראשונים בשבת לראיה לצורת האותיות וכן מהר"ם זאברה בעמ' לט, וז"ל, מפני מה טי"ת טמון ידו וזקוף ראשו וקשור כתר וכו'. ע"כ. וידוע שהראשונים החשיבו את האות וא"ו שכפוף ראשה, וא"כ צריך להיות שהזי"ן נמי כפוף ראשה ואיפה זקוף, ולפי זי"ן דידן שנוטה כלפי מעלה, אכן מובנים היטב דברי המדרש, שבאמת ראשה זקוף כלפי מעלה.

ומכאן תשובה מוצאת לגבי אות עי"ן, לגבי ראשה השמאלי, שבספר מלאכת הסופר (למהר"ם זאברה) עמ' מד כתב בא"ד ולא יעשה הזי"ן שבעי"ן וכו' ולא תגע הזי"ן לראש העב אלא למטה וכו'. ע"כ. ולא הביא דעה שונה, כנראה שס"ל שראש השמאלי של העי"ן צורתו כזי"ן, כמ"ש הברוך שאמר שהביא הב"י, ובס"ת של מהר"ם הנז' עשה ראשה כזי"ן (עי' צילומים בראש ספרו הנז' ועל כריכת ספר מסורת צורת האותיות). והמתבונן יראה שאכן ראשה השמאלי של העי"ן דמהר"ם זאברה היא כזי"ן שכתבנו לעיל שהוא הזי"ן ידיה והיא הזי"ן הספרדית וע"כ עשה ראש השמאלי נוטה כלפי מעלה באלכסון ונטיה עגולה כלפי צד ימין של הירך ולזה קרא זי"ן לשיטתו, כזה וע"כ חשיב כזי"ן. וכ"ה צורת העי"ן בצילום כתי"ס של מהר"י אבוהב, ובס"ת של הר"ן, ובס"ת של מו"ה סולימאן אוחנא זלה"ה ומו"ה עזריה פיג'ו זלה"ה וכ"ה במגילות אסתר תפילין ומזוזות שראיתי מהמערב. (ועי' קול יעקב באות ע' שהביא ב' שיטות, ועי' בספר מסורת צורת האותיות אות ע' שהאריך לתרץ הקושיות להשיטות דהוי וא"ו, אולם מנהגינו כזי"ן אך כזי"ן דידן כמבואר.)

ובן הוא באות שי"ן שידוע שיטת הברוך שאמר שהובא בב"י סי' לו, שראשה השמאלי הוא כעי"ן אות זי"ן, ובקול יעקב הביא משער הכוונות שצורתה כאות וא"ו, ואכן בכת"י מהר"ם זאברה בס"ת שלו ראשה השמאלי הוא כעי"ן אות זי"ן דידה כפי המבואר לעיל, ורק המקובלים נהגו לעשותו כעי"ן אות וא"ו, ואכן כן הוא ראשה השמאלי כעי"ן אות זי"ן דידן בס"ת של מהר"י אבוהב, ובכת"י רבי סולימאן אוחנא, ורבי עזריה פיג'ו, ובכת"י ישנים מהמערב שתחת ידי.

ועוד ראייה אחת אכתוב לדברינו בצורת אות זי"ן, ממה שכתב בספר יראים (אמ"א, וה"ד במסורת צורת האותיות עמ' רג) וז"ל, אמר רבא (כט ב) ז' אותיות צריכות ג' זיונין שעטנז ג"ץ, פי' זיונין שלא יעשה ראשן עגול כזה אלא משוך כזה שעטנז גץ שיהא לכל ראש האות ג' פינין, וראיתי בני אדם שעושים תגין למעלה שעטנז גץ (ג' נקודות ארוכות לכל אחד), וטעות הוא בידם, שלא בא רבא ללמדנו אלא גוף האות היאך נמסרה עשייתה למשה מסיני. עכ"ל. וצ"ב מהי הכוונה שלא יהא הראש עגול אלא משוך ושיהיה לכל ראש ג' פינין. ולדברינו הדברים מבוארים בצורה נפלאה, שאכן כוונתו כהזי"ן דידן שהיא משעטנז גץ, וצרתה שיש לה ג' פינין הוא כזה ולא עגול אלא עם ג' פינות, והוא ממש זי"ן דידן, כנ"ל בדעתו.

ובן צריך לומר על מש"כ בספר סם חיים מרבינו ישעיה הראשון מטרנאי (הל' מזוזה, מנחות כט ב, וה"ד שם) וז"ל, אמר רבה ז' אותיות צריכות ג' ג' זיונין שעטנז ג"ץ

פי' המורה ג' זיונין ג' תגין קטנים וכו' וזה הפתר אינו נ"ל שאם על התגין מדבר, היה מסמן אותם מי הם שצריכות זיונין שאי אפשר להיות שכולן בכ"מ שימצאו שיהיו צריכות זיונין ורבינו גרשון ורובי המפרשים פי' שיהיו ראשיהן של אותן האותיות עשויות כג' זויות כדי שיראו כאות זי"ן מג' צידיהן וזה הפתר נ"ל נכון שמדבר על גוף האותיות היאך תהיה כתיבתן ולא על התגין שלהם, וכו' וירא שמים יצא ידי כולם שיעשה גופן של אלו ז' אותיות כמ"ש וג"כ עושה הכתרים למעלה כפי שכתב השמוש תפילין. עכ"ל. וצ"ב מהי האי דקאמר "ראשיהן של אותן אותיות עשויות כג' זויות" וכיצד הדבר יתכן. והוא נמי ע"כ ראה לדברינו שאכן כנז' באות ז' דידן יש לה ג' זויות בראשה ולא בכפיפתה כי באמת ראשה למעלה והוא ממש כהני ראשונים ז"ל.

ובן אפשר להוכיח מדברי המרדכי המובאים בב"י סי' לו ד"ה ומש"כ רבינו ולא היה וכו', במ"ש בהגהות בשם רא"ם וכן במרדכי דזיונין של שעטנ"ז ג"ץ לא בתגין אלא פירושו שלא יעשה ראשיהם עגול אלא משוך דלא איירי בהקומץ אלא בגוף האותיות וכו' ע"ש בהמשך שהסתמך ע"ז. עכ"פ חזינן שראש זה אינו עגול אלא משוך וניתן לבארו ע"פ מה שבארנו בראשונים דלעיל לשיטתינו.

ונראה להוכיח עוד דתוס' במנחות דף כט ב ד"ה שעטנז גץ, יש מפרשים ג' זיונים השנים לצד שמאל אחד מלמעלה ואחד מלמטה ואחד לצד ימין כזה וכ"כ הרא"ש בהל' ס"ת סי' טז וכ"כ באו"ז הל' תפילין סי' תקנד וכ"כ באגודה מס' מנחות סי' ה. והקשה במעדני יום טוב שם באות ז', דלא אתפרש להיכן נוטה אותו האחד שלצד ימין אם מלמטה ואם מלמעלה ואין נראה לומר דאין קפידא וכו', ועוד איכא למידק מנלן דצריך בשל שמאל שנים ובשל ימין אחד ולא איפכא. וע"ש שמכח זה חידש שהתגים בראש הימני של אותיות שעטנ"ז ג"ץ, ששם אין קצה ימני למטה, ולא פלוג בשאר אותיות. ולפי דרכינו בצורת הזי"ן שאין לה קצה ימני למטה כזה שהקצה הימני למטה מחובר לירך ומשם יוצאת הירך, שפיר מובן מקור למנהג המובא בתוס', שאכן נובע מזה שבאות זי"ן אין נטיה גדולה לצד ימין, וע"כ אפי' אותם העושים נטיה גדולה בכדי שההבדל בין הזי"ן לוא"ו יהיה גדול יותר, מ"מ אי אפשר לשום שם תג כיון שקצה זה אינו חובה רק מצד מנהג לשנות מהוא"ו, וזו כוונת התוס'.

ולפי דברינו יש לדון באות וא"ו שראשה נוטה כלפי מעלה ונדמית לזי"ן זו או שיוצא לה כעין זוית קטנה בעיגול לצד ימין לפסול שהרי היא נדמית לזי"ן, וה"ה בנו"ן פשוטה, שראשה כוא"ו ממש לפסול, ועיין בזה בשו"ת מנחת יצחק (וייס) ח"ט סי' ה, ושם איירי למנהגם.

העולה מכל האמור:

א. צורת האות זי"ן הספרדית ראשה נוטה כלפי מעלה והירך יוצא מצד ימין ויש לה כמין זוית לצד שמאל בצורת עיגול מעט כזה ומסתבר שאם עשאה כהב"י כשר כשאר אותיות.

ב. צורת אות טי"ת הספרדית, בראשה השמאלי הוא דומה לזי"ן הנז' באות א',
כזה .

ג. צורת הנז"ן פשוטה ספרדית היא כזאת , דהיינו כהזי"ן הנזכרת, אך ארוכה יותר, שאכן רגלה יוצא מצד ימין אך בצורה אלכסונית כלפי פנים וראשה נוטה כלפי מעלה ויש לו כמין בליטה עגולה קצת לצד ימין בראשה. ואם עשאה כוא"ו ממש, פסולה כמו שכתבו הראשונים ז"ל.

ד. בצורת אות עי"ן ספרדית, יש לעשות ראשה השמאלי נוטה כלפי מעלה וכנזכר באות זי"ן.

ה. בצורת אות שי"ן ספרדית, ראשה השמאלי ביותר יש לעשותו נוטה כלפי מעלה וכנזכר באות זי"ן.

תשובת מו"ח הגאון שליט"א

שלום רב... הרב דוד פרץ שליט"א...

בענין צורת האות זי"ן ונו"ן פשוטה, כידוע שבכל ערי המערב נהגו כדברי מהר"ם ובארו זלה"ה וכמ"ש הרב חיד"א בספר "לדוד אמת" ותמה על מרן ב"י שלא הזכיר רק הכתב של ברוך שאמר שהוא כתב אשכנזי. וראה שם בספרו הנז' באות ז' שכתב צורתה וז"ל ובספרדית: אין הראש מרובע אלא עקום מעט באלכסון כלפי מעלה ועובר על גופה משני צדין אבל לא בשוה, כי הירך יוצאת ממנו בצד ימין קרוב לסופו, ועכ"פ נוטה מאמצע הראש לימין וגם תחילתה של הירך למעלה במקום דבוקה לראש היא דקה מאד, ויורדת ומתעבה בעקום מעט לאחוריה וחוזרת ומתדקדקת לפניה וסיים והנה ראש הזין כנקודה העליונה של האל"ף עם קן שלה עכ"ל.

ובאות א' כתב וז"ל והספרדית: נקודה של האל"ף אינה יו"ד ממש אלא ראשה משפע ועולה, והירך שלה יוצא למטה קרוב לצד ימינה אך לא בסופה, כי גגה עובר עליה מעט לאחוריה, עכ"ל. והנה המשפט האחרון שכתב מרן החיד"א "כי גגה עובר עליה מעט לאחוריה" לכאורה הוא שפת יתר, דמה חסר במה שכבר כתב "והירך שלה יוצאת ממנה למטה קרוב לצד ימין אך לא בסופה"? אלא ודאי דנתינת טעם שזוהי צורתה שצריך שגגה יעבור עליה כלומר על הירך ממש [ירך לשון נקבה כמו "ותקע ירך יעקב"] מעט מאחוריה וזוהי צורתה: .

וזכורני בצעירותי לפני כארבעים שנה בלומדי לפני הרה"ג רבי יצחק סבאג זלה"ה שאלתי אותו בצורת האות נו"ן ודומני שדקדק הלשון הנז' שכתב הרב חיד"א באות אל"ף וכמו שכתבנו לעיל. ואמר שכן הוא המנהג ואין לשנות. וכבר הראיתיך "מגילת אסתר" של רבי שמואל עמאר זלה"ה הנמצאת אצלי ועל פי רוב היא כתב ידו של אדוני אבי זקני רבי שמואל זלה"ה, שגם הוא כותב כנ"ל וכמו שציירתי לך צורתה.

והנני מסיים וכו' מאת חמיך אוהבך

הצב"י אברהם עמר ישצ"ו

מכתבי תורה בפסקי סידורים ע"פ מנהגי מערב הפנימי

מכתב א'

תשובות קצרות להרה"ג אליעזר טולידאנו שליט"א עורך סידור קול ששון.

(התשובות ע"פ מה שנוהגים היום קהילות מרוקו בחו"ל, ואע"פ שנכתבו בקיצור ובלא נימוקים, אעפ"כ כללנו אותם כאן בסוף הספר שיש בהם כמה ידיעות ובירור מנהגים חשובים).

א. מצאנו בפתח אליהו ולשם יחוד שיש אומרים "יוד הא בנאו הא", ויש "יוד קי בנאו קי", או "יוד די בנאו די" אבל נהגו רובא דעלמא לומר "יוד קי בנאו קי".

ב. בברכת "יוצר", נוהגים למשמש בתפילין של יד ושל ראש ולנשקם, וכן נהגו בני המערב הפנימי, כן העיד ידידי הגר"ד באנון שליט"א וידידי הרה"ג שלמה דיין שליט"א.

ג. נראה שנהגו כן ע"פ שיטת המשנת חסידים (הובא בכה"ח), ואע"פ שהבא"ח והכה"ח חלק עליו וס"ל שע"פ הסוד יש לנשק רק התפילין של יד, כידוע שאין דרכם להמשך כ"כ אחרי כתבי שאר תלמידי האר"י ז"

ד. נראה שעיקר מנהגנו כדעת מר"ן לכרוך ב' ציציות לפניו, וכ"כ הגר"ש משאש זצ"ל בהסכמתו למ"ב איש מצליח, וכ"כ בנהגו העם.

ה. מה שיש אומרים בעשי"ת בסוף העמידה "עושה השלום במרומיו" במקום "עושה שלום במרומיו" לא פשט מנהג זה כ"כ, ורוב מקומות לא מחלקים בין עשיו"ת לשאר השנה.

ו. לענין לא לומר "תחנון" ביום שמתחילין לומר בו "ברך עלינו". (ז' חשון בא"י - 6-5 ינואר בחו"ל) אף שיש שכתבו כן, לא נתפשט כ"כ.

ז. יש גורסים השיר שהיו הלויים וכו', ויש שגורסים שיר שהיו הלויים וכו' (בלי הא). ובאמת קשה להכריע מאחר שיש גירסאות בין הסידורים גופא, ואין כ"כ נפוקתא בזה, וגירסת סידור הבית עובד בלא ה' (אך אין הכרע שכן דעתו כפי שכתבנו במק"א).

ח. ידוע שעיקר מנהג המערב שלא לומר בית יעקב וכו' זולת בעיר מראכש יע"א ועוד מקומות סביבה שנהגו לומר בית יעקב וכו' גם בימים שאמרו המזמור המיוחד.

ט. יש נוהגים לומר "התרת נדרים וקללות" ביי"ט באב שהוא ארבעים יום לפני ר"ה, ובערב ר"ח אלול שהוא ארבעים יום לפני יום הכפורים, וכן בערב ר"ה. ורוב המקומות נהגו לעשות התרת נדרים רק בערב ר"ה

ט. מנחה של ע"ש תשובה נוהגים לומר "אבינו מלכנו".

י. לענין תפלת ערבית של ימים שבהם אומרים מזמורים מיוחדים. (ר"ח, חנוכה, פורים, חוה"מ) לנוהגים לומר "לדוד ה' אורי וישעי" האם אומרים אותו לפני המזמור המיוחד, אחריו, או שאומרים רק המזמור המיוחד. וכן האם אומרים אחרי המזמור המיוחד, "שיר המעלות הנה וכו'", או "ה' צבאות עמנו", נהגו לומר רק המזמור המיוחד.

יא. לענין ק"ש על המטה האם חותמים בברכת "השכיבנו", "ברוך שומר את עמו" וכו' בשם ומלכות, וכן בברכת "המפיל" שמעתי מהגר"ש משאש זצ"ל שאין לאומרו בשו"מ מאחר שהרבה פעמים צריכים להפסיק בדיבור וכיוצ"ב לפני השינה, וכמדומה שכן נתפשט.

ודע, ששמעתי שכמה זקנים מעידים שבקר"ש שעל המטה לא היו מקפידים לומר כל סדר הפסוקים הנדפסים אלא פרשה הראשונה של קר"ש ותו לא.

יב. מה שיש להסתפק בק"ש על המטה, האם מסיימים "אני ה' אלוהיכם אמת". או "אני ה' אלוהיכם" (כלי "אמת"), וחוזרים לומר "ה' אלוהיכם אמת". נראה דכדי לסיים הרמ"ח תיבות יש לסיים ה' אלוהיכם אמת, אך אם אומר א-ל מלך נאמן שוב אין צורך בזה. אך לא מבואר אם הקפידו בזה במערב שהרי קר"ש לא היה כי אם בפרשה הראשונה כנדפס בבית עובד ותפלת החדש. ודעביד כמר עביד וכדעביד כמר עביד לא הפסיד, ויכול לומר א-ל מלך נאמן או ה' אלוהיכם אמת.

יג. לא נוהגים לומר "שיר השירים" ביו"ט שחל בשבת, ובשבת שחל במוצאי יו"ט, ובשבת חוה"מ. אך שמעתי על כמה מחכמי מראש שנהגו לומר שה"ש ביו"ט שחל בשבת.

יד. בשבת חוה"מ, לא נוהגים לומר המזמורים המיוחדים לאותו הרגל במקום "מזמור לדוד ה' רועי" וכו' אלא נהגו לומר מזמור לדוד בלבד.

טו. מה שיש נוהגים שהאבא מברך את הילדים, יש אחרי הקידוש, ויש לפני הקידוש אך נהגו במערב לברך הילדים בשעת ההבדלה.

טז. בתפלת שבת נהגו להתחיל מאשרנו מה טוב חלקינו לא נהגו להקפיד לומר "ותתפלל חנה" ו"פרשת העקידה".

יז. התפשט לומר "אבינו מלכנו" בשבת תשובה.

יח. במנחה – של שבת בשעת הוצאת ספר תורה יש נוהגים לומר "מזמור לדוד ה' רועי לא אחסר" בהוצאת ס"ת ויש נוהגים לומר "ברוך שמיא". והתפשט בהרבה מקומות לומר בריך שמיא, וידידי הגר"ד באנון שליט"א העיד לי שכן היה נוהג הג"ר אברהם אבוחצירא זצ"ל בקאזא בלאנכא. וכן שמעתי מהגר"ר יהושע מאמן שליט"א. אך הרבה מקומות נהגו לומר מזמור לדוד בלבד. ונראה דבמקום שאינו ידוע המנהג הברור, נכון לומר בריך שמיא, דמעלתו נשגב במנחה של שב"ק.

יז. לגבי ברכת "או"א רצה נא במנוחתנו" האם גורסים "שבתות קדשך", או "שבת קדשך" נהגו לומר "שבתות קדשך".

כ. מה שהובא שבשבת תשובה, אומרים מזמור "בבוא אליו נתן הנביא" לא נהגו כן.

כא. לענין באיזה שבתות נוהגים לומר "חסדי ה' אזכיר תהלות ה'" וכו'. נהגו לאומרו בשבת שאחרי ר"ח ניסן ובשבת הגדול לפני ה' צבאות עמנו, ויש שאומרים המזמור של פסח - הודו (תהילים קז) לפני חסדי שהפסוק האחרון גומר עם המילים "חסדי ה'".

כב. לענין מתי נוהגים לומר "יהי שם" וכו', אחרי העמידה לפני "קדיש". נראה שהמנהג הנכון כפי שהעתיקו הסידורים הישנים לאומרו דוקא בערבית וכ"כ בספר יפה ללב (ח"ב קן"א ס' רלו אות א') לאומרם דוקא אחר ערבית, וגם לא הוזכר הפסוק "רם על כל גוים ה'" על השמים כבודו". ובספר מנחת אהרן (כלל כ אות יב) מבואר שפסוקים אלו שייכים לתפלת ערבית דוקא.

כג. לענין הבדלה בבית הכנסת, המנהג הקדום לאומרו לפני "שיר למעלות אשא עיני" ושוב לומר קדיש תתקבל. ורוב המקומות לא נהגו לומר ויתן לך.

כד. ברכת הלבנה האם גורסים "סימן טוב תהי לנו ולכל ישראל" או תהא לנו ולכל ישראל", הגירסא שנתפשט היינו תהי.

כה. אומרים "לב טהור ברא לי אלקים" רק פעם אחת.

כו. בבית האבל ר"ל, בליל ר"ח האם אומרים "ברכי נפשי" וכו', לפני "למנצח וכו' שמעו זאת כל העמים" וכו', ואח"כ "לדוד ה' אורי וישעי" וכו'. או רק "למנצח... שמעו זאת וכו'" קשה לקבוע בזה מנהג, אבל נראה שמסתבר להקדים התדיר והוא ברכי נפשי ושוב למנצח.

כז. מי שנכנס לבית הכנסת ומצא הציבור באמצע ההלל, האם יכול לברך לעצמו, נראה שיכול לברך ע' בדברינו במגן אבות או"ח בזה.

כח. לענין אם כופלין הפסוקים "אודך כי עניתני" וכו', "אבן מאסו הבונים" וכו', "מאת ה' היתה זאת" וכו', או רק "זה היום עשה ה'" וכו', "אנא ה' הושיעה נא", "אנא ה' הצליחה נא", ו"הודו לה' כי טוב", דע שראיתי מבוכה גדולה בענין זה. ויש סידורים שכתבו שאין כופלים כלל אלא זה היום ופסוק הודו, ורק מיעוט כופלים מאוד. ולענ"ד זה טעות שהרי בטור כתב בהדיא כדברי רבי אלעזר בן פרטא (סוכה לט.) שמוסיף בה דברים ופירש אב"י שמוסיף לכפול מאודך ולמטה. ובספרד פושטין מברוך הבא ולמטה אבל מעולם לית מאן דאמר דאינו כופל מאודך עד באנא ה'. וגם מש"כ החיד"א בשם שאין כופלים אלא עד הצליחה נא, מכ"מ ודאי אודך עד הצליחה נא כופל.

ולמעשה לא כופלים מברוך הבא ואילך, כמש"כ החיד"א ואבודרהם. אלא שהודו כופלים (וראיתי נותנים טעם שסיום הענין הוא). אך לדעת הב"י דכופלים אלי אתה

והודו, רק לא כופלים ברוך הבא ואל ה'. ונהרא נהרא ופשטיה.

במ. לענין אם אומרים הפסוק "ואברהם זקן בא בימים" מיד אחרי ההלל לפני הקדיש, או אחרי הקדיש נהגו לאומרם לאחר הלל לפני קדיש.

ל. לענין אם חולצין התפילין לפני "קדיש", או אחריו, אע"פ שהרבה נהגו לחלוץ תפילין לפני קדיש של תפלת מוסף, מכ"מ כבר התפשט כדברי האריז"ל לפשוט התפילין לאחר קדיש. וכמש"כ במחז"ב (כה, טו).

לא. במוסף של ר"ח, לא נהגו במערב להוסיף "לכפרת פשע".

לב. בר"ח טבת שחל בחנוכה האם אומרים "מזמור שיר חנוכה" אחרי "ברכי נפשי" שמעתי מידידי בג"ר דוד באנון שליט"א שבמקומו בקאזא בלאנכא נהגו שבעת החזרת הס"ת היו אומרים מזמור שיר חנוכה וכו' וברכי נפשי אמרו לאחר מוסף כרגיל. אבל רבים נוהגים לומר ברכי נפשי ושוב מזמור שיר חנוכה הבית לדוד מטעם תדיר, אמנם בשו"ת קרית חנה דוד ח"ב (חנוכה) כתב להקדים מזמור שיר חנוכה הבית לפירסום מילתא.

לג. בקריאת התורה בפורים נוהגים שהש"ץ בלבד הוא שכופל הפסוק האחרון "כי יד על כס יה".

לד. לענין סדר לימוד לחדש ניסן נוהגים לקרוא "פרשת הנשיאים" בסוף התפלה.

לה. נוהגים אחרי הקריאה, "ויהי דבר", רק ביום הראשון, ואולי נתפשט כן מחמת טורח הציבור.

לו. מה שיש להסתפק בברכת בורא נפשות האם נוהגים שהמברך עונה "אמן" אחרי ברכת "בורא נפשות" אם בירך לפניו ברכת "מעין שלוש", או שעונה "אמן" גם אחרי ברכת "בורא נפשות בלבד". דבר זה אינו ברור אצלי שהרי ידוע שנהגו רבים לענות אמן גם אחרי בורא נפשות בלבד, אבל אינו ברור אם זה מנהג או שנהגו עלמא כן מהרגל כיון שחייב לענות אחרי שמברך שני ברכות כגון על המחיה ובורא נפשות, דהנה בשו"ע או"ח ס' רטו פסק שיש לענות אמן רק אחרי שני ברכות זה אחר זה. ובטור הביא שיטת ר' יהודה שחייב לברך גם אחרי ברכה אחת אך לא מצאתי בפוסקים מנהג שקיים כשיטתו, ע"כ קשה לקבוע מנהג בדבר שלא כתבו עליו הפוסקים וששיך שבא מחמת הרגל.

לז. בברכה מעין שלש בשבת אומרים "וְנִתְקַנְנוּ ביום השבת הזה".

לח. בברכות החופה מסיימים את הברכה עם "ומצליח", ואח"כ טועמים מהכוס.

לט. בברית מילה לא נהגו שהסנדק מתעטף בטלית.

מ. כשאבי הבן לוקח התינוק, הרבה מעדות המזרח והספרדים בארץ ישראל נוהגים שהמוהל אומר "שש אנוכי על אמרתך" וכו', "הטיבה ברצונך את ציון" "אז תחפוז זבחי צדק", "על מזבחך פרים", אשרי תבחר ותקרב" וכו', "קדוש היכלך". וידוע

שבמערב לא נהגו לומר שום פסוקים רק אחרי פיוט ברוך הבא מברך המוהל ברכת המילה.

מא. מנהגינו לטעום אחרי קריאת השם מכוס של קידוש של ברכת המילה ע' מש"כ בזה במגן אבות יו"ד.

מב. רבים נוהגים בזמנינו לומר "ישמח האיש ביוצא חלציו" וכו', "וכן יהי רצון ונאמר אמין". ובהרבה נוסחאות כתוב ישמח האב ולא נהגו לסיים וכן יהי רצון.

מג. בתשעה באב אומרים "מזמור לתודה". כן המנהג הקדום ואע"פ שאינו בהרבה סידורים וכן ראיתי אצל הגר"ש משאש זצ"ל.

מד. נמצא בסידורים עתיקים שבד' תעניות אומרים ב"נפילת אפים" לפני "אבינו מלכנו אבינו אתה" תחינות מיוחדות. לצום גדליה. "ה' עד מתי תעשן חמתיך", וכו'. לעשרה בטבת. "ה' יגוני קראוני אל אבל", וכו'. לצום אסתר. "ה' אויב גבר, על עם קדוש ונבר", וכו'. לשבעה עשר בתמוז. "ה' שטופה חטופה", וכו'. אכן לא ראינו נוהגים כן.

מה. בעת קריאת "ויחל" נוהגים שהקהל אומרים בקול רם את ה"י"ג מידות", והש"ץ שותק, ואח"כ חוזר הש"ץ וקוראם.

מו. לענין אם בחמש תעניות אומרים "תפלה לדוד", "בית יעקב", "שיר המעלות וכו' לולי", וכן "שיר של יום", או רק המזמור המיוחד לאותו יום. המנהג ברוב ערי המערב רק לומר השיר המיוחד לאותו היום, ובמראכש נהגו לומר המזמור של אותו היום בלבד.

מז. אע"פ שעיקר המנהג שאין נושאים כפים במנחה של תענ"צ, מכ"מ הנוהגים לישא כפים במנחה קטנה יש להם על מה לסמוך, עיין כמה שכתבנו בזה במג"א או"ח.

מח. הגם שהמנהג הקדום לומר בתענית ציבור התחנונים של שחרית (ומדליגין על הקינות שבאמצע) גם במנחה, בזמנינו לא נהגו כן, ואולי משום טירחא דציבורא.

מט. בצום גדליה מפטריין במנחה "דרשו ה' בהמצאו" כדעת מר"ן.

נ. עשרה בטבת שחל בערב שבת קורין פרשת "ויחל" במנחה. ואע"פ שהרב תורות אמת העיד שנהגו שלא להוציא הס"ת משום טירחא דציבורא בער"ש, מכ"מ כפי שחקרתי, לא נתקבל מנהגו של התורות אמת, גם בעירו מכנאס.

נא. עשרה בטבת שחל בערב שבת, לא נהגו להניח תפילין במנחה ע"פ סוד וכמש"כ בויאמר יצחק.

נב. בתענית אסתר אומרים "למנצח על אילת השחר" במקום "למנצח בנגינות".

נג. בקה"ת ליום שני של חוה"מ פסח בחו"ל, שבו קוראין "אם כסף תלוה את עמי" בהרבה מקומות מתחילין "שלישי" ב"חג המצות" (ויש ב"לא תטה משפט").

מכתב ב'

תשובות קצרות להרה"ג אברהם בר ששת שליט"א עורך סידור תפלת החדש.

א. אודות מה שהובא בסידורים (ישנים) מובא לומר קודם נטילת ידיים של בוקר פסוקים שאו ידיכם קודש וגו'. ואשא כפי אל וגו' וכן לגבי ניגוב הידיים קודם הברכה האם נהגו לברך קודם הניגוב כמו שמובא בסידורים (ישנים) או כדעת החיד"א שאין לברך עד אחר הניגוב, קשה לקבוע בזה מנהג שאין זה דבר שהיה נהוג ברבים, וידידי הרה"ג דוד באנון שליט"א אמר לי שלא נראה שנהגו לאומרו.

ב. במנחה של תעניות מובא בספרים שהיו קהילות שנהגו לומר נשיאת כפים אם הוא קודם שקיעה. ובמקום שאין כהן נהגו לומר אלוקינו ואלוקי אבותינו ברכנו בברכה וכו'.

ג. בסידורים (ישנים) הובא בערבית של חול אחר אשא עיני אל ההרים לומר בבית הכנסת שני פסוקים (הללו את ה' כל גוים וגו'. כי גבר עלינו חסדו וגו') אך לא ראיתי מי שנוהג לאומרם.

ד. בפסוקים שאומרים בשבת חתונה לחתן אחר שעלה מובא לומר קודם "ברשות אל חי אמת ויציב אתרגם פרשת ואברהם סיב" אך ידידי הרה"ג יוסף עוזיאל רב דק"ק פתח תקוה אנשי קאסטילליא בעיר טורונטו כתב שאצלם נוהגים להתחיל עם הפסוקים מיד.

ה. בהנ"ל. נוהגים רבים שאחד אומר הפסוקים ואחד מתרגם ואיתא בסידורים לומר פעמיים את הפסוק ואחד את התרגום, ולגבי פסוק אחרון נהגו לחזור אותו לאחר התרגום שוב, ידידי הנ"ל כתב שאצלם א' אומר א' מקרא והשני אומר פעם א' תרגום.

ו. בברכת החודש מובא בסידורים לומר ולגשמים בעתם ולא מובא לומר זאת רק בחורף וכן נהגו לאמרו כפי שנדפס בתפלת החדש שלא לחלק בין קיץ לחורף.

ז. בחנוכה בסוף הנרות הללו יש שאמרו על נפלאותיך ועל ישועותיך ויש להיפך על ישועותיך ועל נפלאותיך, אך בתפלת החדש מובא לומר על נפלאותיך ועל ישועותיך.

ח. בברית מילה, מה שיש שנהגו לומר שש אנכי על אמרתך וכו' או את הפסוק אשרי תבחר ותקרב ישכון חצריך וכו', לא נהגו לומר פסוקים אלו כלל, וידידי הרה"ג דוד באנון שליט"א אמר לי שכשהוא שימש כמוהל בהרבה עיירות מרוקן מעולם לא היו מקדימים פסוקים לפני כן אלא מיד מתחילים אחרי ברוך הבא ברכת המילה.

מ. לענין מה שמובא בסידורים (ישנים) לומר על הזיקים וזוועות ורוחות וברקים ברוך שכווח וגבורתו וכו' (עם שם ומלכות) ועל הרים וגבעות גדולים לומר עושה מעשה בראשית, ע' במגן אבות או"ח שלא נהגו לאומרם בשו"מ, ובשו"ת שמ"ש ומגן ח"ד העיד שמנהגנו כן.

י. מה שיש לעיין לפי מנהגנו לומר בחנוכה אחר תפילת שחרית במקום שיר של יום מזמור שיר חנוכת הבית, מדוע במנחה לא אמרו זאת במקום למנצח כמו שבפורים במנחה אומרים תפלה לעני, אולי יש לומר שמאחר שמזמור שיר חנוכת וכו' נתקן במקום השיר של יום ע' בזה בחקרי לב ס' לב שזה שייך דוקא לשחרית אמנם בפורים יתכן שלא נתקן במקום השיר של יום אלא כעין תפלה ששייך גם למנחה, וצ"ע.

יא. לענין מה מה לומר בפורים דמוקפים במנחה הן לבני מוקפים והן לבני פרוים (כי בשושן פורים כתוב לומר בשחרית למנצח על שושן אפילו לבני פרוים), לא נהגו לומר מזמור במנחה.

יב. בשבע ברכות לחתן הנוסח הוא כשמן יציף.

יג. נהגו לומר ומצליח בסוף השבע ברכות

יד. מזמור של חתנים שנהגו לומר ביום שיש בו חתן במקום מזמור הרגל נהגו לאומרו רק בשחרית ולא בערבית.

טו. בנוסח הוידי שאומרים כל יום אחר העמידה לא נהגו לומר "לוצצנו" ו"מרינו" (כי בימים נוראים לא נהגו לומר. וכך באמת מובא בסידורים של ימים נוראים אלא שבסידורים לימות החול כן מובא).

טז. לא ראיתי מי שהיה נוהג לומר סדר העבודה לרב די לונזאנו בקרבנות של כל יום ובמוסף ובראש חודש.

יז. לענין מתי לומר לומר בפתיחת ההיכל בריך שמים או מזמור לתודה א. בשחרית ליום חול ? ב. במנחה של שבת ? ג. בראש חודש ? ד. בחול המועד ? ה. בתעניות בשחרית ? ו. בתעניות במנחה ? ז. בפורים ? ח. בחנוכה ? ט. במנחה של ראש השנה ויו"כ, לא נהגו לאומרו בתפלות הנ"ל חוץ משחרית של שבת, וכן נהגו רבים בתפלת מנחה דשבת, כן שמעתי מהגר"ר יהושע מאמאן שליט"א ומהרה"ג דוד באנון שליט"א העיד לי שהחזן ביה"כ במקומם בקאזא בלאנכא היה הגר"א אבוחצירא זצ"ל וקיבל מסורה קדומה מאבותיו במסורת התפלה וגם היה נוהג לומר בריך שמים במנחה של שבת.

יח. הסדר של הפסוקים שהיו נוהגים לומר בחנוכה הוא כפי שנדפס בסידור פתח אליהו.

יט. בשבת תשובה יש מנהגים חלוקים האם לומר אבינו מלכנו או לא. ולאילו הנוהגים שלא לומר בשבת אבינו מלכנו, בערב שבת תשובה במנחה נהגו לאומרו.

כ. בנוסח הפסוקים שקודם ההבדלה שאומרים אנא ה' הושיעה נא והצליחה נא נהגו לומר אותם ב' פעמים כמו בהלל.

כא. בליל פורים לאחר קריאת המגילה וקדיש תתקבל היו אומרים רק שיר המעלות לולי ה'.

כב. פרקי אבות שאומרים בשבתות שבין פסח לעצרת נאמרים כהיום אחרי כל ישראל במוסף.

כג. לא נוהגים כמש"כ השו"ע שכשיש חתן בשבת לומר אחרי ההפטרה כמה פסוקים משוש אשיש.

ד' מכתבים בענייני מנהגי המערב הפנימי

מכתב א'

בס"ד יום מ' למטמונים, התשע"ב
לכבוד הפייטן המפורסם, נעים זמירות ישראל
הרב מאיר עטייה הי"ו,
אחדשוכ"מ,

באתי בזה להביע התפעלותי מהסידורים הנפלאים שהוצאתם "מחזור אבותינו" ו"סידור אבותינו", עם היקף מנהגי המערב הפנימי מפאם, מכאנס, מימואן, מראכש וכו', ומחרום לצפון, מזרח למערב. איישר חייליה!
אמנם מידי עוברי בין בתרי הספר מצאתי שני דברים שיש להעיר בהם מאחר שהם נוגעים לענין דינא ממש.

א) במחזורים הבאתם וז"ל, אך ידוע שבמרוקו לא נהגו להדליק נרות לא ביו"ט שני של גלויות ולא ביו"ט שני של ר"ה, מלכתחילה הדליקו בשמן זית המספיק לשני ימים וכו'". וכתבתם שני טעמים לזה, ואני לא מצאתי שום רמז בדברי רבותינו שבמערב כן. ואף לא בדברי הפוסקים ונו"כ על השו"ע. וכנר' דדבר זה נגד הלכה פסוקה ושאינן לו על מה לסמוך ולא אומרים בזה מנהג מבטל הלכה, מאחר שלא מצינו סמוכין בזה, ואף לא ראינו ושמענו שנהגו החכ' כן. ואם יש מהמון העם שהמון העם נהגו כן, לא במנהג יכונה. וידידי הגר"ד באנון שליט"א, מלפנים דיין בעיר קאזאבלאנסא ששימש הרבה מגדולי רבני המערב בדור שלפנינו גם העיד לי שלא שמע מחכמינו כן, וכנראה איזה משפחות היו נוהגים כן שלא ברצון חכ'.

ואעתיק כן בקיצור כמה מקורות בפוסקים לענין הדלקת נרות ביו"ט שני, בלבוש ס' תפח הזכיר חיוב זה, וכ"כ באליה רבה שם ס"ק ז' ובשל"ה (דף קמג). ובשו"ת רב פעלים (ח"ד או"ח ס' כג), במ"ב סו"ס תקי"ד כתב שה"ה ביו"ט שני של גלויות יש להדליק, וכתב בכה"ח ס"ק קיא שכן המנהג. וכ"כ בקיצוש"ע טולידאנו (סו"ס שנב) ונר' דהפוסקים לא האריכו בזה, יען שזה הלכה פשוטה שמשום ספיקא דיומא כל מה דעבדינן ביו"ט ראשון, ה"ה דעבדינן ביו"ט שני, ולית דין צריך בשש.

אכן אמרתי בלבי, שלא נכון לבטל בכדי מנהג כמה משפחות שכנראה היו נוהגים כן, ושומה עלינו ללמד עליהם זכות. ויגעתי ומצאתי קצת סמך לדבריהם, דהנה במגן אברהם, סימן רסג ס"ק יא בשם המהר"ם דכשיש חופה בער"ש ומאחרים בה עד אחר שקיעת החמה והאשה אינה רוצה לקבל שבת לפני החופה, אז תדליק הנר בלא ברכה קודם החופה ואח"כ בחשיכה תפרוש ידיה על הנרות ותברך או תאמר לעכו"ם להדליק לאחר החופה והיא תברך. והק' המג"א דלא שייך ברכה בדלוקה ועומדת. ועוד הק' על התיקון של אמירה לנכרי בהא אמירה לנכרי שבות. ברם סיים המג"א דבדיעבד יש

לסמוך אמהר"ם. ובלבושי שרד הבין שקאי על מה שתאמר לנכרי אע"ג דאמירה לנכרי שבות, אכן במחה"ש מבואר שקאי גם על התיקון של פריסת הידים.

ועוד הק' הגרעק"א על המג"א דלתיקון שתאמר לנכרי להדליק קשה, דהא אין שליחות לנכרי. ומבואר מהמג"א שכל שהשתדלה שיהיה כאן מעשה הדלקה סגי בהכי, וצ"ל שדלוקה ועומדת גרע טפי שמעשה של פריסת ידים לא חשיב מעשה כ"כ.

וראיתי בשו"ת הר צבי (או"ח ס' קמא) שנשאל למי שרוצה לעשות תיקון להדליק נר יו"ט מספיק לשני ימים, ולברך ביו"ט שני על הדלקת הנר. ודן לפי דברי המג"א הללו אם פריסת הידים חשיב כמעשה דסגי לברך עליו, והעלה דלא סגי בזה, עיי"ש.

אמנם אפ' אם נאמר דהסרת הידים סגי כפי שסמך עליהם המג"א בדיעבד, מכ"מ עדיין לא יתיישב היאך לא בירכו על הדלקת הנר, וע' בלשון מר"ן ס' רסג שיש לברך גם על נרות יו"ט. נע' בשו"ת פעולת צדיק צלאח (ח"ג ס' ע"ר) שמנהג תימן שלא לברך על הדלקת נרות של יו"ט כלל מאחר שלא נזכרה ברכה זו ברמב"ם]. וצ"ע.

ב) עוד אמרתי להעיר במה שראיתי שכתב כת"ר אודות כפילות הפסוקים בהלל, שכת"ר כותב שאין לכפול הפסוקים מאודך וכו'. ולכא' דבר זה נגד דינא דגמ' במס' סוכה דף לח דכופלים, וע' ברש"י שם. אלא שיש מח' אם מברוך הבא כופלים, ובטור הביא מנהג ספרד שלא כופלים, וכך מנהגנו.

ובן העיד בהגהות מהר"א אזולאי (ס' תכב) שכן המנהג. וגם בשו"ת יוסף אומץ (ס' כ) העיד על מנהג ירושלתי וחברון שאין כופלים מברוך הבא אבל לא מצאנו לשום פוסק שאין לכפול מאודך.

וכפי מה שביררתי אצל חכמי המערב הוא דבהרבה מקומות נהגו כמנהג צפון מרוקו שנוהגים עד היום, שהפייטן שר מאודך עד זה היום, והציבור כופל אחריו. וידידי הג"ר באנון הנ"ל אמר לי שכך נהגו בביהכנ"ס אצלם היכן ששימש הגר"א אבוחצירא זצ"ל כשליחא דציבורא, ושם התפלל הגר"ש משאש זצ"ל ברבות השנים. ואולי מזה נשתרבו שבכמה מקומות לא כפלו אחרי החזן פסוקים הללו, אך כאמור אי"ז המנהג, ודלא כמאן.

החותם בברכה,
מרדכי לבחר

מכתב ב'

בס"ד, יום ה' לפרשת שמות, התשע"ב.

לכבוד ידידנו היקר, עוסק במנהגי רבותינו שבמערב, מח"ס היקרים עמרת אבות, הרה"ג משה חיים סויסה שליט"א, אחדשוב"מ,

קיבלתי מכתבך, ובו רצונך לדעת ג' דברים. ואתחיל אחת אחת בס"ד.

(א) לדידן היאך יועיל לאשה לעשות תנאי בהדלקת נר שבת בזמן שאנו סוברים שהיא מקבלת שבת בהדלקה. אלא על כרחך שהיא לא יכולה לעשות תנאי.

ונראה פשוט, דאינ"ז שאלה שתלויה דוקא לבני המערב הפנימי, אלא דבר הנוגע לכל העדות ספרדים ואשכנזים שכולם נוהגים להדליק ואח"כ לברך, זולת מקומות בתימן שנהגו כהרמב"ם ואלו ההולכים לאורו של הראש"ל הגרע"י שליט"א ששינה המנהג הקדום של המהר"י וויל.

ולעיקר הסברא שמדליקין ואח"כ מברכים, ציין הדרכי משה (ס' רסג ס"ק ב') מנהג זה. ולמעשה נהגו כן רוב הקהילות, וכפי שכבר הביא ספר הנייר הקדמון מנהג זה. אמנם יש להבהיר, שאינ"ז שיטת הבה"ג בעצמו ובב"י ס' רס"ג ד"ה כתב בה"ג הביא דעת השבלי הלקט שיש אנשים שמדליקין הנר בפתיחה ואחר שביכרו והדליקו הנר משליכין הפתיחה לארץ. וגם הבה"ג אוסר להדליק נר חנוכה. ותימה לה"ר בנימין שאם תאמר שהברכה חשובה קבלת שבת, א"כ יהא אסור להדליק. ובב"י יישב ק' הר' בנימין שאפשר לומר שלדעתם דבהדלקת הנר היא הקבלה וכדברי הבה"ג וכל הנרות שמדליק לכבוד שבת כחד חשיבי ושרי, משא"כ בכביית פתיחה שהדליקו בה, ע"כ. משמע דגם להבה"ג מברך ואח"כ מדליק.

לחרדן לדידן, לפמש"כ בספרי מגן אבות שנר' שהמהר"י וויל חשש לסברת הבה"ג שע"י הדלקת הנר מקבלת ע"ע שבת, לכן עדיף לברך לאחר הדלקת הנר. וע' בערה"ש דע"י הברכה מקבלת ע"ע שבת.

אמנם בב"י הביא פלוגתא גם בדעת הבה"ג גופיה אם תנאי מהני. ובשו"ע סעיף י' הביא שני הדעות. ובמשנה ברורה שם כתב ע"פ המג"א שאין לסמוך על תנאי זה כ"א לצורך. [ושמעתי מפוסקי זמננו דמה שאשה רוצה לעשות תנאי כדי שתסע לכותל המערבי להתפלל, אינ"ז סיבה מספיק לסמוך על תנאי. ע' בספר אורחת שבת בשם הגרש"ז אירעבאך זצ"ל].

ומה שכתבנו במגן אבות, דאם תנאי לא מועיל לבה"ג, ממילא צריך לברך אחר ההדלקה, הכוונה שכך מיוסד מנהג העולם, שתנאי אינו מועיל לעולם. דמפלוגתא לא נפק. אבל ודאי שלעת הצורך יש להקל בתנאי כפי שפסקו האחרונים. וזה ברור.

(ב) אודות שאלתו השניה בעצם סברת הערוך השולחן שהיא מקבלת שבת בבכרכה של הדלקת הנר ואם היא תברך קודם הרי כבר קבלה שבת ושוב אינה יכולה

להדליק ושאלת מה סברת ערוך השלחן, הרי עיקר המצוה הוא המעשה עצמו ולא הברכות, דקיי"ל ברכות אינם מעכבות, וא"כ איזה טעם הוא לומר שהיא מקבלת שבת בברכה.

הנה סברת הבה"ג איתא בר"ן דהוא התקנה שלא יעשו מלאכה אחריה לפי שההדלקה מלאכת מצוה היא לצורך שבת. וע' בגר"א (רס"ג סעיף י') ביותר ביאור "כיון דבשביל שבת בא וכו' ע"כ. וברור שאינ"ז בין במעשה ההדלקה בפנ"ע אלא המעשה ההדלקה כולל הברכה. וס"ל להערה"ש שהברכה הוא גמר של הקבלה, כיון שמזכירים בו שבת. בזה נגמרת קבלתו. ומח' הבה"ג עם שאר הראשונים הוא האם הדלקת הנר זהו מעשה של קבלת שבת הניכרת של שביתה וזהו המוכיח שזהו קבלתו, וכמבואר בכמה מקומות שזוהי המלאכה האחרונה (ע' גר"א שם). ואילו שא"ר ס"ל שאין קבלת השבת תלוי בהדלקת הנר, ואילו מדליק מבעוד יום מה קיבול שבת יש בכך, הרי זה כדי שלא יהיה טרוד בערב (ע' בח' הרמב"ן שבת דף כג:). ומבואר בבירור שאינ"ז דין בעצם ההדלקה, אלא שזהו המעשה שעל ידו מקבלים השבת. וא"כ ס"ל להערה"ש דהברכה חלק מזה וכשאומר בפועל להדליק נר ע"כ בע"כ מכניס השבת על ידו. וברור. ואינ"ז שייך כלל אם ברכות מעכבות, או ברכות דאורייתא וכדומה, אלא שכאן ע"י הדלקות והברכה שעמו הוי מעשה של קבלת השבת. וע"י שמזכיר בברכתו הדלקת השבת, זהו הקבלה, ודו"ק.

ג) ומה שהקשיתם על מה שהערתי על היבי"א ממזוזה, שלכאורה יש לחלק בין הדברים, דהתם איירי בדיעבד ואם יבוא לשאול על לכתחלה פשיטא שיוור לו לברך קודם, אולם הכא איירי שלכתחלה מידי שבת בשבתו האשה מברכת אח"כ. ואין לדמות מילתא למילתא. שאפשר לחלק ששם איירינן בדיעבד. כוונתי לדברי היביע אומר בחלק ט' ס' כד בהגה שכתב למה יש לבטל המנהג, והוא משום שיש כאן חשש ברכה לבטלה אם מברך אח"כ. וע"ז הבאתי מדבריו בח"ח שברור שאינ"ז ברכה לבטלה דאל"כ לא היה כותב שמעיקר הדין רשאי לברך ורק מהיות טוב להחמיר להסיר המזוזה ולקובעה עוד פעם. ויש לי עוד ידיעות בזה ודי בהערה זו.

ידידך,

מרדכי לבהר

מכתב ג'

ליל חושע"ר התשע"ג

לכבוד ידידי הדגול שוקד על מנהגי אבותינו
הרב משה סויסה שליט"א,

אחדשבו"ט

ב"ה מצאתי פנאי לאחר כמה חדשים שמסרת לנו הספר "עמרת אבות" שחיברת לעינינו, ומצאתי בו הרבה פנינים יקרים שבאתם, וחלק מהם אוסיף נקי נדר בתוך ספרי החדש מגן אבות או"ח שהקב"ה יזכה אותי להוציאם שוב במהרה, ובשפלונו זכר לנו בכמה מקומות. ובכמה מקומות העיר על דברינו בדרבה של תורה, והנני לחשיב על כמה גרגירים.

א. ראיתי בדף טז שכתבתם שיש מחמירים שלא לומר פסוקים דרך תחנונים קודם שיברכו ברכת התורה. ורבים הקילו בזה וחייליה ממה שנהגו לומר לפני ברכת השחר פסוקי ותתפלל חנה ופסוקים של טו"ת, והעיר על מה שכתבנו במגן אבות שלא היה מנהג ברור בזה דנמשכו לאחר הסידורים ואין לקבוע בזה מנהג, והעיר דלכא' כל מקום ואמרו כן. משום הסידור שלפניהם. ולזה אען ואומר דמנהג המקובל שלא אומרים ותתפלל חנה לפני ברכת התורה, בינו לבין העקידה. ומה שכתבנו כלל שאין לקבוע מנהג לפי מה שנמשכו בסידורים. כ"ז לגופו של ענין ולגבי הברכות בבוקר שלא היה סדר קבוע, וכאמור בדר"כ התחילו ותתפלל חנה לאחר ברכת השחר, פשיטא שאין בזה מנהג ממה שכתב בסידורים, שאם נמשכו מזה כמה אנשים בתר המנהג אינ"ז קובע המנהג, משא"כ בנוסחאות ידועות לפני גדולי חכמים והסכימו לנוסחא זו, בוודאי יש בזה קביעות מנהג.

ב. מש"כ בדף נו להחמיר בשתיית חלב עם קפה לפני התפלה, יש לציין שיש מקום גדול להתיר בימינו שלא נחשב כגאווה, וכן פסק מרן הגריש"א זצ"ל (והו"ד בספר תפלה כהלכתה פ"ו סי"ג ופניני תפלה), ובזה י"ל דנשתנה הזמנים, וגם חכמי המערב שהחמירו יתכן שיהיו מקילים יותר בימינו שנחשב כדבר רגיל ולא כגאווה.

ג. בדף קפה הביא "מנהגיני שאין מורידים ס"ת שיש בו דיבוק כשלא השתנה צורת האות וכן אם נמצאת מילה מיותרת או יריעה שאינה קרועה כולה" ויצא לו כן ממה שראה שהעתיק כן בספר נתיבות המערב ובסידור אבותינו שהעתיקו כן.

ולאח"מ שיש להזהר מאד שלא לערב מה שמביאים הפוסקים ולמהר לומר שכן הוא המנהג תחלה, ומה שהביא כן בויאמר יצחק, ולא כתב שכן נהגו, אלא כן דרכו של בעל המהרב"ו להביא לקוטי בתר לקוטי בתר לקוטי, וע' לידידי הג"ר שלמה דיין בעטרת שלמה (סי' יז, אות ז') שהוכיח מדבריו שלא בא כלל לומר דעתו וכ"ש שלא בא להעיד שזה המנהג ממה שמעתיק דברים. ואדרבה מביא שם שאין מנהגנו כן, ודלא כמו שהבאת משמו.

גם מה שהבאת שכן "פסק" באוצר המכתבים, אינו כן, רק הביא "מאן דס"ל כן" וגם לא העיר על שום מנהג כן.

וגם מדברי השופריה דיוסף אין שום הוכחה למנהג, דכן דרכו להביא פסקי דינים כידוע.

מלבד כ"ז כתבתי סברא שבימנו אפשר דרא, אבל לפי ההערה הנ"ל אינו ברור שהיה כלל מנהג אצלנו כן.

ד. מש"כ בהל' בורר שמנהגנו שאין ברירה בלח, אמת שכ"כ בשו"ת תבואות שמ"ש (עמ' ל) אכן זה חידוש דיליה שמה שנוהגים לקלוף בוטנים וכדומה מיוסד ע"פ המהריט"ץ דאין ברירה בדבר שניכר ועומד בפנ"ע. וכ"ש בדבר לח ויבש כמו עלי ט"י המעורבים ביחד.

ברם, כבר העירו רבים על דברי התבואות שמ"ש, חדא שזה נגד הירושלמי ורי"ז והעתיקו ברמ"א סי' שי"ט דיש בורר בקליפה, ורק לאלתר שרי, ואילו לדבריו בורר ומניח, והוא השיב שאה"נ דבריו דלא כהרמ"א וכמו המהריט"ץ. אמנם הגר"ד עובדיה זצ"ל (ה"ד בשמ"ש ומגן ח"א סי' ט) הוכיח מגוף דברי המהריט"ץ שמעולם לא התיר דבר לח המעורב ביבש, רק בדבר צף למעלה שאין דרך ברירה בכך, וכ"ש שלא עלה על דעתו להתיר קליפות מטעם זה, ועיין במגן אבות החדש מה שכתבתי בזה. עכ"פ זהו רק יישובו למה שנהגו לקלוף. וגם לענין ברירה בלח. אבל האמת יורה דרכו שמה שנהגו לקלוף היינו רק לאלתר וכמו שהעיר הגר"ד עובדיה זצ"ל שם, ושאר המשיגים על דבריו (בכמה מקומות בספריו) ומה שהשמשו בקומקום כבר כתב בשו"ת מים חיים שזה כשאינו מעורב ממש רק העלי ט"י שקועים למטה, וגם אם נניח שיש והקילו בזה גם במעורב ממש, קשה לכנות זה מנהג, וכ"ש שאין להקיש מזה קליפות ביצים אם אינ"ז לאלתר ולהתיר איסור דא' דבורר כשזה נגד הירושלמי, רי"ז, רמ"א והאחרונים, ע"פ דיוק בבאה"ט שגם לא דיבר בקליפות, וכן החזו"א נמי מעולם לא התיר בקליפות בבורר ומניח, ע"כ לא נראה לענ"ד שיש מנהג שאין ברירה בלח וכפי הנראה ממכתבו של הגר"ד עובדיה זצ"ל. ודו"ק.

ובעת הקנה עומד על מקומו מחוסר הפנאי

ידידך
מרדכי לבהר-

מכתב ד'

ב"ה יום ב' לפרשת וישב, התש"ע
לכבוד היקר הר"ר שמעון כהן, מעיר הערות
מחכימות, נר"י, אחדשוכ"ט,

אחרי דרישת שלום, הנני משיבו על הערת כת"ר על אתר, עמש"כ בספרי מגן אבות (חאו"ח) ס' תרע"ו, שנהגו לברך להדליק נר חנוכה "כדעת מר"ן".

וע"ז העיר, שדעת מר"ן אינה ברורה, שהרי ג' עמודי ההוראה, הלא המה הרי"ף, ר"מ ורא"ש מסכימים לנוסח "של חנוכה" [ברם יש נוסחות בר"מ שכתוב שלחנוכה, במילה אחת, ואכמ"ל].

ברם, מה נעשה שהגם שמרן הב"י לא העיר דבר בבית יוסף, בשו"ע כתב נוסחת נר חנוכה. ולומר כדברי הכגר"י משאש בספרו נר מצוה (לא) שמר"ן לא דייק בזה [ואין כעת הספר תח"י] דוחק לומר כן להמעייין, שהרי שינוי נוסח כזה לא הו"ל להשמיט. וכמעט שזה טעות שנפלה בספרי השו"ע.

ובאמת, כבר כתב בספר אדני פז (ס' תרע"ו) שנ"ל להגיה "להדליק נר של חנוכה". אמנם מצינו כן לעולמים, שמר"ן שינה הלכות ממה שכתוב בב"י. כמש"כ בגינת ורדים (אבה"ע כלל ד' ס' ל) "ואע"פ אין רמז בב"י כלל אין זה מן הפלא, שהרבה דינים כתב מרן בשו"ע ולא נמצא להם זכר ורמז כלל בב"י, לפי שאחר שחיבר מרן ספר הב"י ראה איזה סברא בספרים וכתבה בשו"ע. ודבר זה למדנו מדברי מהריק"ש".

ובספר אדני פז כתב בשם הספר אור חדש שכוונת השו"ע שלא יאמר מילת "של" כדמשמע בכוונת האריז"ל. ע"ש.

ויתכן שהרבה פעמים כתב השו"ע ע"פ תורת הקבלה, וידוע שנוסח "נר חנוכה" יסודו בהררי קודש. כדכתב בהלק"ט (ס' ג) וכמש"כ בשער הכוונות (דף קח) וכ"כ בפר"ח. ובברכ"י, מחז"ב ועוד. וע"ז קשה לומר כדברי הגר"י משאש זצ"ל והגם שהו"ל להב"י להעיר כן בביתו בית יוסף, מכ"מ כבר היה כן לעולמים.

החותם בברכה.

מרדכי לבחר

בדין עשרה בטבת שחל להיות בערב שבת

תשובת הרה"ג דוד רפאל באנון שליט"א

טבת התשע"ד

רבים שאלוני מה המנהג לגבי קריאת התורה במנחה כשעשרה בטבת חל בעש"ק.

מקור דין זה הוא ברמ"א סי' תקנ"ט ס"ב תענית ציבור שחל בע"ש קורים בשחרית ומנחה ויחל. המ"א כתב בסק"ו והרב"י אין קורים במנחה וכן הוא במשנה פ"ד דתענית שאנשי מעמד לא היו קורין במנחה בע"ש מפני כבוד השבת וצ"ל דהאידינא הכל מכינים מבעוד יום ולכן קורין. וכ"כ הכה"ח באות יט וז"ל ומ"ש המ"א דהרב"י כתב דאין קורין במנחה, כוונתו על דברי האגור שהביא הב"י ולא על דברי הב"י עצמו ומ"מ המנהג כדברי מרן בב"י ודברי הרמ"א דכשחל עשרה בטבת בע"ש קורין פרשת ויחל במנחה וכן הביא הנטעי גבריאל בספרו הל' חנוכה פרק סג.

אמנם ידידי הגר"מ לבהר שליט"א כתב בספרו החשוב מגן אבות או"ח עמ' מנהגנו דאין קורין במנחה ויחל משום טורח הציבור שעוסקים בהכנות לשבת, והביא ראיה מספר תורות אמת ובספר נתיבות המערב כתב שנהגו במנחה של תענית ציבור להתעטף בציצית ולהניח תפילין במנחה למעט תענית עשרה בטבת שחל בע"ש שאין מניחים תפילין במנחה. משמע מדבריו שמתעטפים רק בטלית ללא תפילין, נראה שהטעם הוא שלא יהיה סמוך מדי לשבת וימצא את עצמו בכניסת שבת עם תפילין עליו. אבל כשמתפללים מנחה גדולה אין חשש.

בספר קרית חנה דוד סימן פ"ז כתב שבתענית ציבור יש להתפלל מנחה גדולה ובפרט לענייני ברכת כהנים. וזכרני מימי ילדותי במרוקו שזכיתי להיות דבוק בעפר רגלי ת"ח עד יום עזבי את ארץ מולדתי בשנת תשמ"ז לבא למונטריאל לשרת בקודש, שלא היה כמעט אפשר להתפלל מנחה קטנה בימי החול אפי' בע"ש כי כל הבתי כנסת התפללו מנחה גדולה מפני שהיתה הפסקה בצהרים של שעתיים לפחות כדי שיאכלו צהרים בבית ולפני שחזרו לעבודה או לבית ספר כולם התפללו תפילת מנחה חוץ מימי ת"צ שהתפללו מנחה קטנה כדי שיהיה סמוך לתפילת ערבית.

על כן לא התעוררה השאלה לגבי י' בטבת שחל בע"ש אם להניח תפילין או לא וגם לגבי קריאת ויחל במנחה מפני שהטעם הוא שלא יהיו בלחץ ויזלזלו בהכנות שבת והחשש הוא רק לגבי מנחה קטנה שהיא סמוכה לכניסת השבת.

בשנת תשנ"ז נסעתי למרוקו לפקידת השנה של מא"ז ז"ל שהיתה סמוכה לעשרה בטבת והיה אז בעש"ק והתעוררה השאלה מה המנהג לגבי מנחה. שאלתי את הראב"ד דאז הגר"ש סיוסא זצ"ל ואמר שהמנהג הוא שמניחים טלית ותפילין וקורין פר' ויחל רק אם מתפללים מנחה גדולה, אבל אם מתפללים מנחה קטנה, שזה היה

מאוד נדיר שם כמו שהזכרתי לעיל, אזי מתפללים בלי טלית ותפילין ולא קורין פרשת ויחל ורק אומרים עננו. והוסיף שבירר את זה עם מו"ר הגאון הגדול הגר"ש משאש זצוק"ל ואמר לו שכן היה המנהג חוץ מעיר מכנאס ששם בכלל לא הניחו טלית ותפילין במנחה של כל תענית ציבור חוץ מתשעה באב מפני שלא הניחו בתפילת שחרית, על כן אי אפשר לבסס את המנהג של כל מרוקו לפי התורות אמת. אני הק' זכיתי להתפלל הרבה שנים עם הגר"ש משאש זצוק"ל והגם שהיה יליד עיר מכנאס היה מניח טלית ותפילין במנחה של כל ת"צ משום מנהג המקום. והוסיף לי הגר"ש סויסא זצ"ל שכשעשרה בטבת חל בע"ש כולם השתדלו להתפלל מנחה גדולה חוץ מאלה שהיו בעבודה שאז התפללו מנחה קטנה ללא טלית ותפילין וגם לא קראו בתורה.

לפי כל האמור לעיל נ"ל שכך צריך לנהוג פה בעירנו מונטריאול בקהילות הספרדיות יוצאי מרוקו וכמובן בהסכמתו של מו"ר הגר"ד צאבא שליט"א הרב הראשי לקיבוק.

הב' לב' התורה ולומדיה
דוד רפאל באנון
חבר"ץ דמונטריאל

תשובת הגר"ד צאבא שליט"א

מונטריאול בג' בש' ז' טבת התשע"ד.
לב' ידו"ע הרה"ג מעומ"ג הד"ה מ' כמזה"ר
דוד באנון שליט"א.

מעלת בת"ר שלומו ישנה ולכל החונים הודו.

אחרי סמוך שדברנו על ענין מנחה ב' טבת שחל ערב שבת, וקראתי את הפסק שכתב ולא נשאר לי כי אם להסכים ולחזק את דבריו. אכן ככה נהגנו מאז ומתמיד להתפלל במנחה גדולה כדי להרויח להניח תפילין ולהתעטף בציצית ולקרות פרשת ויחל בס"ת. ואם קרה והתפללו מנחה קטנה, אז אין מניחים תפילין ואין קוראים בס"ת ויחל.

יישר בך גדול על הכל.

תשובת הגר"ד פריץ שליט"א

לכבוד ידידי היקר הרה"ג עקיבא לבחר יחש"ל

אחדש"ה ט בידירות

הנני להוסיף לו את מנהג טיטואן שבמרוקו כפי ששמעתי מידי"נ כהר"ר סעדיה הכהן
זלה"ה שנלב"ע לפני שנתיים בסביבות גיל 95 והיה בעל זכרון צלול והיה ש"צ
רשום מאז גיל י"ז שנה:

מתפללים מנחה בעוד היום גדול אבל לא מנחה גדולה. אין מניחים תפילין. מוציאים
ס"ת וקורים ויחל. אין אומרים תחנונים. אין אומרים תפלה לעני. אין
אומרים ברכת כהנים ולא אלהינו.

זה המנהג הקדמון של צפון מרוקו ובתשובה כת"י הארכתי במקורות.

בידירות

ע"ה דוד פריץ ס"ט

רשימת
הספרים

מפתחות

רשימת ספרים*

ארג'יל: רבי יהודה עייאש אלג'יר, שו"ת, (ירושלים תש"נ).

בית מאיר: רבי משה מארצייאנו, ש"ס (ירושלים, תשל"ח).

בית עובד, בית מנוחה, בית השואבה: רבי יהודה שמואל אשכנזי, טבריה. סידורים עם פסקי דינים, (ליורנו תר"ט).

בית שמש: רבי שלום משאש. חידושים על הש"ס והרמב"ם.

בקש שלמה: רבי שלמה אבן דנאן, ראב"ד פאס (התרפ"ט). שו"ת, (ירושלים, תשס"ג).

ברית אבות: רבי אברהם קורייאט. דרושים על התורה, ליקוטי הלכות וחידושים על הש"ס שו"ת בעניני חושן משפט.

גרש ירחים: על הלכות גיטין, לרבי יוסף משאש.

דבר אמת: רבי ידידיה משה מונסניגו, פאס. דודו של הליצחק ריח. שו"ת, (תשי"ב).

דבר שמואל (עמאר): שו"ת בעניני אבן העזר וחושן משפט ומעט מעניני יורה דעה, לרבי שמואל עמאר, (קובלנקא, שנת ת"ש).

דברי יוסף (בירדוגו): שו"ת בהלכה, לרבי יוסף בירדוגו. (קובלנקא, שנת תשכ"ח).

דברי משה: שו"ת ופסקי דין, לרבי משה בירדוגו.

דברי שלום (משאש): חידושים על כמה מסכתות הש"ס, שו"ת בהלכה, שירים ועוד, לרבי שלום משאש (הזקן), סבו של רבי שלום

אבודרהם: רבי דוד אבודרהם תלמיד בעל הטורים מעיר אשיביליא, ה' אלפים וק' שנים. פירוש תפילות, (ירושלים תשכ"ג).

אבני שי"ש: רבי שמואל ישועה אביטבול, צפרו. שו"ת.

אהבת הקדמונים: סידור תפלה קדמון של בית כנסת התושבים בפאס, קודם שבאו המגורשים מקאשטיליא אחר גירוש ספרד, והוא מעיד על נוסחאות קדומים שהיו במרוקו.

אהל יעקב: רבי יעקב ששפורטש, רב העיר תלמסן אלג'יריה אמשטרדם, נולד ש"ע. שו"ת, (בני ברק, תשנ"ז).

אוצר המכתבים: רבי יוסף משאש, ראב"ד תלמסאן ומכאסא. מכתבים בהלכה, (אוצרות המגרב, תשנ"ח).

איש מצליח: רבי מצליח מאזוז ג'רבא. שו"ת, (תשכ"ט).

ארחות יושר: רבי יוסף שרביט. הרב הראשי וראב"ד לאשקלון, וחרב בית הדין הגדול לערעורים לפנים.

ארץ חיים: רבי חיים סתהון. מנהגי ארץ ישראל, (תרע"ו).

אשר לשלמה: רבי שלמה אבן דנאן. אב"ד פאס. שו"ת, (ירושלים).

בית אל: סידור, רבי אברהם שלום חמוי.

בית דין: סידור, רבי אברהם שלום חמוי.

בית יהודה וקונטרס "דיני ומונהגי ק"ק

* תשח"ח להרה"ג משה חיים סויסה שליט"א מח"ס עטרת אבות שע"י הושלם הרבה פרטים ברשימה זו.

משאש רבה של ירושלים, (מכנאס, תש"ה).

דברי שלום ואמת: רבי שלם עמאר, מרבני מכנאסא (תרכ"ג), שו"ת נערך לדפוס על ידי נכדו רבי אברהם עמאר, ראש ישיבת אור ברוך לצעירים, (מכון אהבת שלום, ירושלים, תש"ס).

דרכי דוד: רבי דוד אבן כליפא, חתנו ותלמידו של רבי דוד הכהן סקאלי, שו"ת. (ירושלים, תש"נ).

דרך אר"ץ: רבי אברהם עדס. מנהגי ארם צובה, (תש"ן).

הגם שאול: שו"ת בהלכה בעניני אבן העזר וחושן משפט, לרבי שאול אבן דנאן.

היכל הקודש: רבי משה בן מימון אלבאז (שנת ר"נ בערך), תרואנדת מרוקו. חיבור זה הדפיסו רבי יעקב ששפורטש אב"ד אמישטרדם בשנת ת"י"ג.

הים הגדול: שו"ת על ארבעת חלקי השלחן ערוך, לרבי יעקב משה טולידאנו, (קהיר, תרצ"א).

הליכות שבא: שו"ת, לרבי שמעון ברוך אוהיון.

הלכה למשה: שו"ת בארבעת חלקי השלחן ערוך, לרבי רפאל משה אלבאז.

המשפט העברי בקהילות מרוקו: רשימת תקנות מועצת רבני מרוקו בשנות תש"ט-תשי"ב. רבי משה עמאר.

השמים החדשים: חידושי דינים על ארבעה טורים, לרבי משה טולידאנו, (קובלנא, תרצ"ט).

והשיב משה: לרבי משה מלכה, בעל שו"ת מקוה המים.

ומצור דבש: רבי רפאל אהרן בן שמעון.

וזאת ליהודה: נדפס מקרוב ע"י רבי שמואל בן עמרם, מחברו כנראה רבי יהודה טולידאנו נכדו של בעל השמים החדשים.

ויאמר יצחק: רבי יצחק בן וואליד, טטואן.

שו"ת, (לוורנו, תרי"ב).

ויאסוף שלמה: שו"ת בהלכה, לרבי שלמה הכהן, (קובלנא, תרפ"ט).

וידבר דוד: שו"ת בהלכה, לרבי דוד וואנקנין, (ירושלים, תרפ"ז).

ויקרא אברהם: רבי אברהם אדאדי, לוב. שו"ת, נדפס לראשונה בשנת תר"ט בליוורנו. (ליוורנו, תרכ"ה).

ומצור דבש ומצור דבש: שו"ת על כל ארבעת חלקי השלחן ערוך, לרבי רפאל אהרן בן שמעון, (ירושלים, תער"ב).

ונתן דוד: שו"ת על ארבעת חלקי השלחן ערוך, ובסופו קונטרס "נהגו העם" הכולל מנהגים דינים ותקנות של ק"ק צ'פרו שבמרוקו, לרבי דוד עובדיה, (מכון "ישמח לב", ירושלים, תשנ"ו).

ובחי רצון: על דיני טריפות, לרבי שלמה ב"ר רפאל אבן צור.

זה השלחן: רבי אליהו חי ג'. מנהגי אלג'יר.

זהב שבא: שו"ת על ארבעת חלקי השלחן ערוך, לרבי שמעון ברוך אוהיון.

זכור לאברהם (אלקלעי): קיצור פסקי הלכות על פי ראשונים ואחרונים לפי סדר אלפא ביתא, לרבי אברהם אלקלעי. נדפס לראשונה בשאלוניקי בשנת תקל"ז, ובמשך הזמן נדפס במהדורות רבות, ובשנת תשכ"ח נדפס בירושלים.

זכור לאברהם (מהזור): מחזור לימים נוראים ולשלשת הרגלים, לרבי אברהם אנקוואה. בנוי על פי כתבי האר"י וספר חמדת ימים, נדפס לראשונה בליוורנו בשנת תקס"ג. בשנת תצ"ח עבר לליוורנו, שם הדפיס את המחזורים הנ"ל.

זכות אבות: שו"ת ודרשות, לרבי אברהם קורייאט, (פיסא, תקע"ב).

חוקת עולם: רבי נסים עיני. סדורים ומחזורים, (בבל, תרנ"ג).

חיים לראש: רבי חיים פאלאג'י (החייב"ף). הגדה של פסח, (תרכ"ח).

חמדת ימים: לוורנו (תקכ"ב).

חסד ואמת השלם: עניני חסד של אמת, (הוצאת מכון ישמח לבב, ירושלים, תשנ"ט).

חסד לאברהם (אזולאי): דרושים והקדמות בחכמת הקבלה, מיוסדים על פי כתבי יד וספרי הרמ"ק וגורי האר"י, לרבי אברהם אזולאי, סבו של החיד"א.

חסד לאברהם (אנקאוה): סידור תפלה מורחב עם דינים ובקשות ומנהגים, מיוסד על אדני הקבלה והכוונות על פי האר"י, לרבי אברהם אנקאוה, (ליוורנו, תר"ה).

חפץ ה': לרבי חיים בן עטר.

יורו משפטיך ליעקב: שו"ת בהלכה, ב' חלקים, לרבי יעקב אביחצירא.

יחזה דעת (חזן): רבי יצחק חזן, קזבלנקא תלמידו של רבי ידידיה טולידנו. שו"ת, (ירושלים תשנ"א. (ח"ג)). נדפס לראשונה בחיי המחבר, בשנת תשל"ד בירושלים. ובשנת תשס"ח יצא לאור במהדורה מפוארת ד' חלקים על ידי בניו בירושלים.

יבין ובונו: שו"ת בהלכה, רובם על עניני חושן משפט ואבן העזר, לרבי צמח בן שלמה דוראן, בנו של הרשב"ש.

יפה ללב: רב יצחק פאלאג'י, בנו של רבי חיים פאלאג'י. (איזמיר, תרל"ב).

יפה שעה: רבי מכלוף אבוחצירא אב"ד מרכאש. שו"ת. נדפס בירושלים מהדורא קמא בשנת תשל"א, ומהדורא בתרא בשנת תשס"ג.

ישמח לבב: רבי ישמח עובדיה, שו"ת (תשנ"ד, ישמח לב-תורת משה).

יש מאין: שו"ת בהלכה לפי סדר חלקי השלחן ערוך, ב' חלקים, לרבי אליהו ילזו.

כה לחי: פירוש על הגדה של פסח וכן הלכות פסח על פי מנהג יהודי מרוקו, לרבי יצחק חזן. נדפס לאחר פטירתו בירושלים בשנת תשנ"ז על ידי בניו.

כרם חמר: רבי אברהם אנקאוה, תלמידו של הגאון רבי יצחק בן וואליד. תקנות ושו"ת, (למעסכר). נדפס בליוורנו בין השנים תרכ"ט-תרל"א.

כתר שם טוב: מכיל טעמים ומנהגים ושינויים בין נוסחאות התפלה בין עדות הספרדים שבמזרח לעדות הספרדים שבמערב ובין מנהגי אשכנז, עם מקורי טעמים ונימוקים מהתלמוד ומספרי ראשונים ואחרונים לרבי שם טוב גאגין. נדפס בשנת תרצ"ד בליטא.

ליצחק ריח: רבי יצחק אבן דנאן בן אחיו של רבי שלמה אבן דנאן. נדפס ראשונה בליוורנו בשנת תרס"ב. פאס שו"ת, (תשמ"ו, בני יישכר).

לך שלמה: לרבי שלמה הכהן מהעיר דברו שבמרוקו נדפס בקזבלנקא, שנת תרצ"ז.

לפי ספרי: רבי רחמים אזיני, צפרו. ליקוטי הלכות, (תשנ"ג, ישמח לבב-תורת משה). נדפס בשנת תשל"ל ובשנת תשנ"ב בירושלים.

לקט הקמח: לרבי חיים משאש, אביו של רבי יוסף משאש בעל שו"ת "אוצר המכתבים". נדפס בשנת תש"ט, ומהדורה בתרא במכון "בני יששכר" בשנת תשנ"ו בירושלים.

לקט הקציר: שו"ת, לרבי אברהם ב"ר רפאל כלפון.

מורשת משה: שו"ת וחיידושים על ארבעת חלקי השלחן ערוך, וכן חיידושי תנ"ך וש"ס, לרבי משה מרציאנו. נדפס על ידי מכון "אורות יהדות המגרב" (תשנ"ח, לוד).

מזרח שמש: חיידושים וביאורים על הלכות איסור והיתר על פי סדר טור בית יוסף, לרבי שלום משאש.

מים חיים (משאש): רבי יוסף משאש מכנאס. שו"ת, (תשנ"ז, בני יישכר).

מלכי רבנן: תולדות רבני מרוקו מימות הגאונים וקורותיהם, לרבי יוסף בן נאים. נדפס על ידי מכון "אורות יהדות המגרב" (תשנ"ח, לוד).

מנחה בלולה: רבי יצחק אסאבג, קיצור הלכות (קרי"ס, תשנ"ז).

מעט מים: שו"ת בהלכה, ב' חלקים, לרבי משה עטיה. (תשל"ג, ירושלים).

מעין גנים: חידושי הלכה ופסקי דינים, לרבי אליעזר די אבילא. (תקס"ו, ליוורנו).

מענה אברהם: רבי אברהם עמאר. מכנאס (ירושלים, תשמ"ט).

מעשה בראשית: חיבור על תרי"ג מצוות וכן ליקוטי הלכות, ב' חלקים, לרבי יוסף נסים בן אדהאן. נדפס לראשונה בשנת תרפ"ה בסוסה, ומחדש (תשמ"ח, ירושלים).

מקוה המים: רבי משה מלכה, קובלנקה, תלמיד רבי יהושע בירדוגו, שו"ת.

משפט וצדקה ביעקב: רבי יעקב אבן צור אב"ד פאס ומכנאס. יצא לאור לראשונה בשנת תר"ס. שו"ת, (הוצאת מורשת יהדות מרוקו, תשמ"ו).

משפטים ישרים: רבי רפאל בירדוגו מכנאס. שו"ת, (קראקא, תרנ"א). חלקו הגדול עדיין בכת"י.

משפטים צדקים: רבי אברהם מנסאנו ורבי חיים ביבאס ועוד חכמי טטואן. שו"ת.

נאות השלום: נימוקים וחידושים על השולחן ערוך, לרבי נחמיה גאביון. גאון וחסיד, מחכמי העיר טטואן במרוקו, חי במאה הששית.

נהגו העם: רבי דוד עובדיה צפרו. מנהגי צפרו, (תשנ"ו ותש"ס ישמח לב-תורת משה). נדפס בתחלה יחד עם ספרו שו"ת "נתן דוד" בשנת תשנ"ו על ידי מכון "ישמח לב" בירושלים,

ובשנת תש"ס נדפס בנפרד על ידי המכון הנ"ל, וכל מקום שהוזכר הוא ע"פ מהדורא זו.

נהר מצרים: רבי רפאל אהרן בן שמעון אב"ד מצרים. מנהגי מצרים, (תרס"ח).

נהר פקוד: אסיפת מנהגי עיה"ק ירושלים על כל ארבעת חלקי השלחן ערוך, כולל ביאור רחב והגהות והערות, לרבי רפאל אהרן בן שמעון, בעל ספר "נהר מצרים". יחד עם ספרו "שער המפקד" (תרס"ח, נא אמון אלכסנדריה).

נוה שלום (חזן): רבי אליהו חזן אלכסנדריא. מנהגי נא אמון מצרים, (תרנ"ד). נדפס בנא אמון בשנת תרנ"ד, ונדפס שם שנית בשנת תר"ץ, ומהדורא מפוארת על ידי מכון "המאור" בשנת תש"ן בירושלים.

נוהג בתכמה: רבי יוסף בן נאים פאס. מנהגי מרוקו, נדפס בשנת תשמ"ו על ידי מכון "אורות יהדות המגרב".

נופת צופים: רבי פתחיה מרדכי בירדוגו, מכנאס. שו"ת. (תקל"ט, קובלנקה).

נחלת אבות (קורייאט): תפלות ותיקונים, דינים ומוסר, הלכות ומנהגים לכל שלב ומאורע בחיי האדם, למן לידתו עד לפטירתו, לרבי יצחק קורייאט. נדפס לראשונה בשנת תרנ"ט, ובמהדורת צילום בשנת תשמ"ח על ידי מכון "בני יישכר" בירושלים.

נר המערב: רבי יעקב משה טולידנו. (בני יישכר). נדפס לראשונה בשנת תרע"א בירושלים. ובמהדורא נוספת בשנת תשל"ג.

נשמת חיים, לקט הקמח (משאש): רבי חיים משאש אביו של הגר"י משאש. דפוס ראשון תש"ט (בני יישכר, תשנ"ו).

נשמת חיים: רבי יהושע מונסנגו. (אוצרות יהודת מגרב, תשנ"ט).

נתיבי עם: רבי עמרם אבורביע. מנהגי ירושלים. (תשכ"ד, ירושלים).

עדות ביהוסף: ב' חלקים, החלק הראשון שיטה למסכת בבא מציעא, וחלקו השני שאלות ותשובות ופסקים, לרבי יוסף בן סאמון.

עדות ביעקב: שו"ת בהלכה, לרבי יעקב בירדגון. (תשנ"ו)

עטרת שלמה: רבי שלמה דיין, ירושלים. שו"ת, (תשס"ג).

עלי הדס: אוסף מנהגי הלכה של ק"ק תוניס, לרבי דוד סטבון. נדפס מהדורא קמא בירושלים בשנת תשס"ג, מהדורא תנינא עם הוספות ותיקונים בקרית ספר בשנת תש"ע. וכל מקום שהוזכר עלי הדס החדש הוא ע"פ מהדורא זו.

עמק יהושע: ו' חלקים רבי יהושע מאמאן שליט"א, דיין ראב"ט, קובלנקה, באר שבע, בית הדין העליון ירושלים. שו"ת. (תשמ"א (ח"ב), ירושלים).

פאת ים, פרחי שושנים: רבי ידידיה מונסניגו רבה של מרוקו נכד הדבר אמת. (אוצרות יהדות המגרב, תשנ"ב).

פחד יצחק: לרבי יצחק אסכאג. מחכמי מכנאס. **פקודת אלעזר (בן טובי):** ביאור על השלחן ערוך אורח חיים, ג' חלקים, לרבי רפאל אלעזר הלוי בן טובי. מגדולי חכמי מרוקו בירושלים לפני למעלה ממאה שנה.

פקודת אלעזר (הלוי): ביאורים וחידושים על הלכות פסח, תשעה באב וראש השנה, ומעט חידושים על התורה ותהילים, לרבי אלעזר הלוי. נדפס בשנת תשמ"ט בירושלים בתוך ספר "ארבעה טורי אבן".

פרי תואר: חיבור על שלחן ערוך יורה דעה לרבי חיים בן עטר.

פרחי כהונה: שו"ת בהלכה, לרבי מסעוד הכהן. **פרחי שושנים:** אוצר בלום בנושאי ארבעת חלקי השלחן ערוך, ערוכים בסדר אלפא ביתא של

הנושאים, לרבי ידידיה מונסניגו, רבה הראשי של ארץ מרוקו.

צאן יוסף: רבי יוסף בן נאים, פאס. שו"ת, (אורות יהדות המגרב, תש"ן).

קהילת צ'פרו: מחקר מקיף על קהילת צ'פרו תולדותיה ורבניה, שלשה כרכים, לרבי דוד עובדיה. נדפס בשנת תשל"ו בירושלים.

קופת הרוכלים: אוצר בלום בעניי הלכה, ערוך לפי סדר אלפא ביתא, בו לקט ותמצית פסיקה ממאות ספרים בדפוס ובכתבי יד, בעניי ארבעת חלקי השלחן ערוך ובפרט הלכות איסור והיתר, לרבי ידידיה מונסניגו. (תשנ"ד, לוד).

קיצוש"ע (טולידאנו): רבי רפאל ברוך טולידנו, מכנאס. קיצור שולחן ערוך אורח חיים, (הוצאת מישור).

קרית חנה דוד: רבי דוד הכהן סקלי, דבדו (ירושלים, תרצה).

קרני ראם: על השלחן ערוך, לרבי רפאל אנקאווה.

רינה ותפילה: קיצור שלחן ערוך חלק אורח חיים בחרוזים, לרבי ברוך אברהם טולידאנו. (תשנ"ג, ירושלים, ומחדש על ידי מכון "אור הטוב" בשנת תשס"ט).

שאלו לברוך: רבי ברוך טולידנו אב"ד מכנאס. שו"ת, (תשנ"ג, בני יישר).

שאר ירקות: עניי הלכה ועוד, לרבי דוד אסכאג. חי במרוקו במאה ה"ט, מרבניה הגדולים של קהילת אצווירה היא מוגאדור (תש"ג, קזבלנקא).

שארית הצאן: תשובות שהשיב לשואליו בהלכה בכל ארבעת חלקי השלחן ערוך, וכן בירורים הלכתיים שערך לעצמו, לרבי יוסף בן נאים.

שבילי המשפט: מערכות על שלחן ערוך חושן

לרבי שמואל אבן דנאן. (תשנ"ח, מכון "מלכי רבנן", אשדוד).

תועפות ראם (אנקאוה): שו"ת על השלחן ערוך, לרבי רפאל אנקאוה (תר"ץ, קזבלנקא).

תורות אמת: רבי רפאל בירדוגו ראב"ד מכנאס. שו"ע או"ח (מכנאסא, תרצ"ט).

תנובות שדי: חיבור מקיף על הלכות טריפות, ב' חלקים, לרבי ישועה אלמאליח. (ת"ש, ג'רבא).

תפלה לדוד: מנהגיהם ודרכיהם של חכמי הקבלה שהיו בדורו, לרבי חיים דוד עמאר. תלמידו המובהק של רבי חיים בן עטר בעל ה"אור החיים".

תפלת החודש: סידור תפלה לימי החול ולשבת. נדפס בליוורנו קרוב לארבעים פעמים משך תקופה של מאה וחמישים שנה לערך. הדפוס הראשון נראה שהיה בשנת תקע"ז, והמהדורא האחרונה בשנת תשע"ב ע"י מכון ספורנו ירושלים.

תקנות חכמי מכנאס: ב' חלקים, לרבי מורי מרדכי עמאר. (תשנ"ו, מכון "אהבת שלום", ירושלים).

משפט, מבוסס על מאות חיבורים בדפוס ובכתבי יד, לרבי יהושע מונסניגו.

שואל ונשאל: רבי משה כלפון הכהן גרבא (תרפ"ט). שו"ת, (תשנ"ט, מכון הרב מצליח).

שופריה דיוסף: רבי יוסף בירדוגו, מכנאסא. (תשל"ג, ירושלים).

שופריה דיעקב: רבי יעקב בירדוגו, מכנאס. שו"ת, (פאס, ירושלים תר"ע). (תש"ס, ירושלים).

שושנים לדוד (צבאח): רבי דוד צאבא רבאט ומזגאן. שו"ת.

שו"ת רבי יהודה בן עטר: שו"ת בהלכה ופסקי דינים, לרבי יהודה אבן עטר.

שלחן לחם הפנים: רבי יעקב רקח, לוב.

שמו יוסף: רבי יוסף בן וואליד אוראן. שו"ת. (תרס"ז, ירושלים).

שמש ומגן ג' חלקים.

תבואת שמו"ש ד' חלקים: רבי שלום משאש ראב"ד מרוקו וירושלים. שו"ת, (תשמ"ו, ירושלים).

תדשן אדמה: הנהגות שונות על פי כתבי האר"י,

מפתח ערכים

אב ובנו

חובת הבן במנהג שגדר אביו על עצמו ... **כב**,
ל, **תקלד**, **תקלח**
 חובת שמירת המנהג כשאביו אינו שומר
 תורה ומצוות **לב**
 חובת שמירת המנהג כשאביו שינה
 בטעות **לב**
 חובת שמירת מנהגי אבות **ט**, **תקלד**,
תקלט
 חובת שמירת מנהגי אמו כשאביו גוי **לב**
 מנהג שנהג אביו בהשפעת בני המקום **לב**
 שינה אביו מנוסח אשכנז לספרד **לב (35)**

אבלות

אבי הבן שהוא אבל תוך שבעה **תקעב**
 אמירת 'במה מדליקין' בשבת בבית
 האבל **רלט**
 אמירת פסוקי 'ובא לציון' בבית האבל ... **קמ**,
תקעה
 אמירת תהילים ע"י אבל **תקעב**
 אמירת תחנון בבית האבל **תרלח**
 ברכת המזון בבית האבל **קצ**
 ברכת כהנים בבית האבל **קכ (85)**
 ברכת מעין שבע בשבת בבית האבל **רלו**
 גילוח ע"י אבי הבן ביום המילה כשהוא אבל
 תוך שבעה **תקעב**
 דיני אבלות בפורים **תלב**, **תקצט**
 הגבהת ספר תורה ע"י אבל **תרס**
 הזכרת שם הנפטר בהשכבה בימי
 השבעה **תקיב**
 הקפת התיבה בהושענות ע"י
 אבל **שצח (533)**
 השכבות לנפטרים בקריאת
 התורה **רנט (284)**

השכבות לנפטרים ע"י חתן ובעל

ברית **תקטו**
 זמני אמירת צידוק הדין **תקיג**
 כינוי 'יום הנחלה' לרא"צ **תקיג**
 כינוי 'משמרה' לליל פקידה **תקיג**
 לימוד מוסר ע"י אבל **תקעב**
 מנהגי אבלות בשבת בתלתא
 דפורענותא **שכז (381)**, **תפד**, **תקפט**
 משלוח מנות בפורים ע"י אבל ולאבל **תלג**,
תר
 נוסח המצבה **תקיג**
 נוסח השכבה לאיש **תקיג**
 נוסח השכבה לאשה **תקיב**
 נוסח השכבה לבחור ובתולה **תקיב**
 נוסח השכבה לנרצח **תקיב**
 נוסח השכבה לרב ומו"צ **תקיג**
 סדר הוצאת האבל מאבלות **תקיב**
 סדר הלימוד והתפילות בפקודת שבעה,
 שלושים, שנה **תקיג**
 סדר המזמורים בערבית ליל ראש חודש בבית
 האבל **תרפ**

אורח

אמירת 'להניח ברכה על ביתך' אחר ברכת
 המזון **קצ (188)**, **תקפב**, **תרה**
 ברכת הטוב והמטיב על ידו **קפב**, **תקפא**

איסרו חג

ברכת האילנות באיסרו חג פסח **תפ**
 מנהג עריכת גזירה כללית באיסור חג
 שבועות **שיט (367)**
 עשיית מלאכה באיסרו חג **רפז**
 פתיחת ערבית בפסוקי 'ברוך הבא'
 וכו' **תמג**, **תנ**

גדרי חובתה בברכות התורה פד (41)

התרת נדרים באשה המשנה למנהג

בעלה לא (28)

התרת נדרים לנשים בערב ר"ה שנג (461)

חובת אשה בשמיעת המגילה ביום תטז,

תקצת, תרח

חובת אשה בשמיעת פרשת זכור תטו,

תקצת

חובת אשה נשואה במנהגי אבותיה לא

חובת אשה נשואה להתפלל בנוסח של

בעלה לא

חובת הסיבה בפסח רצט

חובתה במנהגי בעלה תקלה, תרנב

חובתה בנטילת מים אחרונים קפת, תקפב,

תריב

חובתה בתענית בכורות בערב

פסח רפח (320), תקפז, תרו

טבילה במקוה לנשים בערב

יוה"כ שעד (495)

מנהג הנשים שלא לעשות מלאכה משקיעת

החמה בימי העומר שיז

מנהג שאין הנשים עושות מלאכה בזמן

שנרות תנוכה דולקים תט (559)

עשיית הבדלה ע"י אשה רסט (298)

ביזוי אוכלין

זריקת הפת למסובין קע, תסו

בית הכנסת

אכילה ושתייה בבית הכנסת קסד, תקפ,

תרד, תרסד

כיוון התפילה כשארון הקודש לא

במזרח קסג (157)

לנשק לידידיו וקרוביו בבית הכנסת דרך כבוד

וידידות קא, תרנה

מגורים בעלייה שמעל בית הכנסת קסה

מקום הבימה בבית הכנסת קסב, תקפ,

תרד, תרסד

שירה ונגינה בספירת העומר בחגיגת

המזמורה שיד (359)

אמונה

שמירת מנהגי אבות מחיובי האמונה טו

ארבע פרשיות ע"ע שבת זכור

ארבעת המינים

אגידת הלולב בחוט שאינו מינו שצה,

תקצו, תרח

אגידת המינים קודם יום טוב שצו

אופן אגידת המינים שצו, תרח

אתרוג שחסרים בו סימני אתרוג המובאים

בפוסקים שצג (528)

בדיקת התיומת בלולב שצ

ברכת הלולב ע"י הש"ץ והקהל תקה

הדס שיש בו שלש של שלש שלש שצב

הצנעת הערבות לסגולה

לעקריות שצט (534)

הקפדה על שילוש ההדס שצא

כשרות אתרוגי מרוקו שצג

לולב המכוסה בקורא אדום שצ

סדר הנענועים שצו

ריבוי הדסים שצז (531)

תוקף המנהג ליטול אתרוג ממרוקו כד

ע"ע סוכות- הושענאות

אשה

אמירת תשליך בראש השנה שסג

ברכה על ברכת השבח שסז, תקצד

ברכה על מצוה שהזמן גרמה שסז, תקלב,

תקצד, תרז, תרי, תריג

ברכת הגומל אחר לידה קצז

ברכת המגילה בקריאה לנשים תיז, תקצה,

תרח

ברכת 'הרב את ריבנו' אחר קריאת המגילה

במנין עשר נשים תכג (580)

ברכת שהחיינו בקורא את המגילה

לאשה תקעא

מקום הנחת מנורת חנוכה בבית

הכנסת..... תט (559)

מקום עמידת ארון הקודש..... קסג (157)

מקום עמידת הש"ץ בבית הכנסת..... קסב,

תקפ, תרסד

עשיית הבדלה בבית הכנסת..... רסט, תעב,

תרפ

קידוש בשבת בבית הכנסת..... רלז

בית הכסא

כניסה לבית הכסא בטלית..... ס (10), סג (14)

נטילה בכלי ביוצא מבית הכסא..... נד

בית הקברות

כניסה לבית אחר יציאה מבית

הקברות..... תקיד

נוסח המצבה..... תקיג

בר מצוה

אמירת מזמור 'למנצח מזמור לדוד' בערבית

אור ליום הנחת תפילין..... תסב

אמירת תחנון ביום הנחת תפילין פעם

ראשונה..... תרמ

אמירת תחנון ביום שעושים בר

מצוה..... קלב, תרמ

ברכה על תפילין של ראש ביום הנחתן פעם

ראשונה..... תרג

ברכת שהחיינו על הנחת תפילין פעם

ראשונה..... סד, תקעד, תריא, תרג

הנחת תפילין קודם בר מצוה..... עח, תקעה,

תרב, תרנד, תרנט

עליית קטן לתורה ביום חינוכו בהנחת

תפילין..... קמט, תקטו, תקעט, תרסא

ברית מילה

אבי הבן שהוא אבל תוך שבעה..... תקעב

אכילת בשר בסעודת הברית בתשעת

הימים..... שלב, תקצ

אמירת מזמור 'שיר המעלות אשרי' בערבית

אור ליום המילה..... תסב

אמירת תחנון בביהכנ"ס המיוחד לאבי

הבן..... קלג

אמירת תחנון בביהכנ"ס שיש בו

מילה..... קלג, תרלט

אמירת תחנון בביהכנ"ס שנמצא בו אבי הבן

שלא בעת המילה..... קלג (106)

אמירת תחנון במנחה בביהכנ"ס שהיתה בו

מילה בשחרית..... קלג (106), תרמ

אמירת תחנונים בתענית ציבור במקום שיש

בעל ברית..... תפג

ברית מילה בתשעה באב..... שמוג

גילוח ע"י אבי הבן ביום המילה כשהוא אבל

תוך שבעה..... תקעב

השכבות לנפטרים ע"י בעל הברית..... תקטו

טעימת הכוס בתשעה באב..... שמוג

מילה ביום הכיפורים..... שפג, תקצו

מילה בפורים..... תכו, תקצט

מילה בראש השנה..... שסה

נוסח 'צוה' להציל ידידות..... תקטו

סדר הפיוטים והמזמורים..... תקטו, תרפא,

תרפג

עטיפת טלית ע"י הסנדק..... תרפא

קריאת שם 'מרדכי' או 'אסתר' לנוול או

נימול בפורים..... תכח (588)

תספורת ונעילת מנעלים בתשעה באב ובין

המצרים..... של

ברכה אחרונה

ברכתה על שתיית תה או קפה..... קצה (195)

שיעור שתיית משקין לברכה

אחרונה..... קצה (195)

ברכה מעין שלש

הזכרת שבת בנוסח הברכה..... תרפא

נוסח הברכה..... קצג, תקפב, תרא, תרה, תרי,

תריב

נוסח הברכה על דגן של א"י..... קצד (195)

ברכה שאינה צריכה

טעימת מאכלים בין הקידוש לסעודה.... קפג,
רמד, תרד

ברכות

עניית 'ברוך הוא וברוך שמו'..... קטו, תקעז
עניית 'ברוך הוא וברוך שמו' בברכת
כהנים..... קכב, תרנח

ברכות המצוות

ברכת אשה על מצוה שהזמן גרמה..... שסז,
תקלב, תקצד, תרז, תרי, תריג

ברכות הנהנין

ברכה על טעימת מאכלים בין הקידוש
לסעודה..... קפג
ברכה על כוסכוס וירקות הנאכלים
יחד..... קצד (195)
ברכה על שתיית תה עם עוגה..... קצד (195),
תרא
ברכת הכוסכוס..... קעח
ברכת המופליטא..... קעה
ברכת המצה בשאר ימות השנה..... קעא,
תקפא, תרד
ברכת הספנג'..... קעז
ברכת פרי הצבר..... קצב
הקדמת תפוח בדבש לתמר בסימני ראש
השנה..... שנט, תקצג
קדימה בברכות בקידוש על היין..... שס (472)

ברכות השבח

ברכתן ע"י אשה..... שסז, תקצד

ברכת בורא נפשות

הוספת 'אמן' בסיום הברכה..... תרפא

ברכת ברק ורעם

ברכת 'שכוחו וגבורתו' ועושה מעשה
בראשית'..... תרפד
ברכתה בשם ומלכות..... רא

ברכת האילנות

זמן ברכתה..... ר, רפח (319), תפ

ברכת הבנים

ברכתם במוצ"ש בשעת הבדלה.... ער, תרעט
ברכתם בשבת בשעת הקידוש..... תרעט

ברכת הגומל

אמירת פסוקים לפני הברכה..... קצח, תקי
ברכתה אחר נסיעה מעיר לעיר..... קצז (196),
תקפג, תרה
ברכתה ע"י אשה אחר לידה..... קצז
סדר הברכה וענייתה..... תקי
קריאת העולה לתורה כשבא מן הדרך ומברך
הגומל..... תרסא

ברכת החודש

הכרזת ראש חודש בשבת שלפניו..... רעו,
תע, תקפה, תרפג
נוסח 'ולגשמים בעתם' בקיץ..... תרפג

ברכת החמה

אמירת 'עלינו לשבח' לאחריה..... רה (205)
סדר הברכה..... רג

ברכת הטוב והמטיב

ברכתה ע"י אורח ואכסנאי..... קפב, תקפא
ברכתה על לידת בן..... קצט
ברכתה על שתיית יין..... קפא, תקפא

ברכת הלבנה

איחור ברכתה לאחר תענית ציבור..... תפג
'ברוך יוצריך' בחיריק..... רפב (315)
ברכתה אחר הבדלה במוצ"ש..... רפב (315)
ברכתה במוצ"ש קודם ז' מהמולד..... רפג,
תקפה, תרו
ברכתה במוצאי יום הכיפורים..... שפו, תקג,
תקצו

ברכתה במוצאי תשעה באב..... תפו
ברכתה כשענן דק מכסה אותה..... רפב (315)
נוסח הברכה..... רפב, תקפה, תרו, תרפ
נוסח לעשות רצון 'קונם' או 'קוניהם'... תקט
נוסחאות ודקדוקים באמירתה..... תקט
סימן טוב 'תה' לנו..... תרפ

פסוק 'דוד מלך ישראל' תמא
פסוק 'לב טהור' תרפ
ריקוד באמירת פסוק 'סימן טוב' תקט

ברכת המזון

אמירת 'להניח ברכה על ביתך' ע"י
האורח קצ (188), תקפב, תרה
אמירת פיוט 'בנדיגאמוס' בספרדית בשבת
ויו"ט אחר ברהמ"ז תמ
ברכת המזון בבית האבל קצ
טעה בברכת המזון ביום טוב קצ (188)
נוסח הזימון קצא
נוסחאות ודקדוקים בברכתה קפט, תקה,
תקפב, תרה
נטילת מים אחרונים קפה, תרד, תריב
נטילת מים אחרונים ע"י אשה קפה,
תקפב, תריב
שיור מלח על השולחן קפז
שיור פת על השולחן קפז
תוקף המנהג בנוסח ברכת
המזון קפט (187)

ברכת המפיל

ברכתה בשם ומלכות רב (201)

ברכת המצוות

אופן ברכת לישב סוכה שפה, תקצו, תרה
ברכת המגילה בקריאה לנשים תיז, תקצה,
תרה
עמידת הקהל בברכת המגילה תכ, תקצה

ברכת כהנים

אמירת 'או"א ברכנו' כשאין כהנים קכ
אמירת 'אלקיננו' במנחה של יום
הכיפורים תקצב
אמירת 'יהי רצון' קודם נשיאת כפים תקח
אמירת פסוק 'ושמו את שמי' קכה (95),
תרנח
אמירת פסוקים ע"י הקהל קכד, תרנח
אמירת תיבת 'כהנים' ע"י הש"ץ קכא

אמירתה בנגינה מיוחדת בשבת ויו"ט ור"ה
ויו"כ תרנח
אמירתה בנעימה ובנגינה קכד (94), תרנח
החזרת פני הכהנים אחרי הברכה קכב
הקראת הש"ץ תיבות הברכה קכד, תריא
הקראת הש"ץ תיבת 'ברכך' קכב
כיסוי ראש הבנים בטלית בשעת
הברכה קכג, תקעז, תרג, תרנח
כיסוי ראש הבנים בטלית כשאין שם
כהנים קכד (92)
לסמוך על נטילת ידים שחרית ... קכא, תרנח
נשיאת כפים בבית האבל קכ (85)
נשיאת כפים בכל ימות השנה קכו, תקעז,
תרג, תרט, תריב, תרנח

נשיאת כפים במנחה של תענית
ציבור קכה, שמו, תרא, תרו, תרי, תריב,
תרנח, תרפב, תרפג

נשיאת כפים בנעילה אחר שקיעת
החמה קכח, תקג, תרנח
נשיאת כפים בתשעה באב בשחרית שלח
נשיאת כפים ע"י כהן אלמן תקט
נשיאת כפים ע"י כהן סומא קכה
נשיאת כפים ע"י כהן רווק קכו, תקט,
תקעז, תרג, תרנח

נשיאת כפים ע"י ש"ץ כהן קכד
נשיאת כפים שלא בעת
התפילה קכט (101)
סדר הברכה והקראת הש"ץ תקט

עניית 'ברוך הוא וברוך שמו' אחר שם
ה' קכב, תרנח
עניית הקהל אחר תיבת 'כהנים' קכא

ברכת שהחיינו

ברכתה בהדלקת הנרות ביום טוב שכב
ברכתה ביום שקורים לראשונה בספר
תורה תרמב
ברכתה בקורא את המגילה לאשה תקעא

עשיית הבדלה ע"י אשה רסט (298)

הגעלת כלים

הכשר כלי זכוכית ע"י מילוי

ועירוי רצג (327)

שימוש בפסח בכלי זכוכית של כל

השנה רצג

הדלקת נרות

ברכת הנרות באיש המדליק רלא (231)

ברכת הנרות ביום טוב לאחר ההדלקה או

לפניה רל (231)

ברכת הנרות לאחר ההדלקה או

לפניה רכז, רכז, תקלג, תרלה, תרלה,

תרפח

ברכת שהחיינו בהדלקת הנרות ביום

טוב שכב

הדלקת נרות ביום טוב שני תרפו

התרת נדרים במי שנהגה לברך לפני הדלקת

הנרות רלא

זמן הדלקת הנרות וקבלת שבת רלא

עשיית תנאי בהדלקה שאינה מקבלת

שבת תרפח

שינתה המנהג ובירכה קודם

ההדלקה לד (45)

הוראה

גדר מרא דאתרא בארץ ישראל תקמזה,

תקנב

גדר קבלת רב תקנ

כללי ההוראה בארצות המערב מז

קבלת הוראות מרן במערב הפנימי מה, מז,

תקנ, תרלא

קבלת מרן כמרא דאתרא בארץ

ישראל תקנב

קבלת פסקי הרא"ש בארצות ספרד מז,

תרנב

הושענות

אמירת 'ויעבור' בסליחות של הושענא

רבה תא, תקצז

ברכתה על הנחת תפילין פעם

ראשונה סד, תקעד, תריא, תרנג

ברכתה על כלים חדשים קצט (199)

ברכתה על לידת בת קצט

ברכתה על קריאת המגילה בפורים

ביום תכב

ברכתה על תפילין חדשות סד, תריא, תרנג

עניית אמן אחריה בקידוש יו"ט- ע"י האשה

שהדליקה נרות שכב

בשר בחלב

אכילת דגים בחלב קפ, תקפא, תרא, תרד,

תריב

גר

קביעת המנהג בגר לב

דגים

אכילת דגים בחודש ניסן ערה (304)

אכילת דגים בחלב קפ, תקפא, תרא, תרד,

תריב

דקדוקים ע"ע נוסחאות ודקדוקים

הבדלה

ברכה על הבשמים במוצאי יום

הכיפורים שפו, תקצו, תרח

ברכת הבנים בשעת ההבדלה ער, תרעט

ברכת הבשמים על הדס תעב

ברכת הלבנה אחר הבדלה

במוצ"ש רפב (315)

ברכת מאורי האש על אבוקה תעב

כפילת פסוקי 'אנא' תרפה

סדר ההבדלה ואמירת הפיוטים

והברכות רסט (298), תעב, תרפה

סדר ההבדלה וקריאת המגילה בפורים שחל

במוצ"ש תכה, תקצט

סדר הקדימה במוצ"ש חנוכה בהבדלה

והדלקת הנרות תיא, תקצח

עשיית הבדלה בבית הכנסת רסט, תעב,

תרפ

סדר אמירת הלל והניגונים תקיא
סדר הנענועים בארבעת המינים שצז
סדר כפילת הפסוקים בהלל רפא, תמב,
תקפה, תרה, תרפ, תרפז
פסוק 'ואברהם זקן' אחרי הלל תרפא

הפטרה

אמירת פסוק 'גואלנו' בסוף הפטרה רנו
דקדוקים בברכותיה רנח
הוספת פסוקי 'שוש אשיש' במקום שיש
חתן תרפה
הזכרת החג בברכות הפטרה בשבת חול
המועד ת, תקו
הזכרת הפסח בברכות הפטרה בשבת חול
המועד שט, תפ
הפטרה במנחה של צום גדליה רפו, שמה,
תפג, תקפו, תרו, תרי, תריב, תרפב
הפטרות מיוחדות בשבתות השנה רנו
הפסרת ר"ח בשבתות ג' דפורענותא וז'
דנחמתא רנו
הפסרת ראש חודש אב שחל
בשבת שכז (381)
הפסרת ראש חודש שחל בשבת רנו
הפסרת שבת הגדול רפח
מנהגי הפטרה בתשעה באב שמא, תקצא
ניגון הפטרה בתלתא דפורענותא שכז,
תפד
סדר ההפטרות בשבתות השנה תעד
עליית קטן בגיל חינוך רנו
עניית 'אמן' אחר 'הנאמרים באמת' רנח
קריאת הפטרה מספרא דאפסרתא רנד,
תרטו, תרכז
קריאתה בקול רם ע"י העולה למפטיר רנח
תרגום הפטרה בשמיני של פסח תמוג,
תרו
תרגום הפטרה בתשעה באב תמד

אמירתן בשבת שצט, תמט, תקה, תקצז
הוצאת ג' ספרי תורה תקה
הוצאת ספרי תורה בהושענא רבה תקה
הזכרת זכות פנחס בהקפה שישית
בהו"ר תא
הקפת התיבה ע"י אבל שצח (533)
הקפת התיבה ע"י מי שאין לו
לולב שצח (533)
נוסח 'למענך' באלפא ביתא שצח (533)
סדר ההושענות שצח, תמט, תקו, תקצז
סדר ההושענות בהושענא רבה תג
עניית הקהל אחר הש"ץ באמירת 'רחמנא'
בהושענא רבה תא, תקצז

הכנסת ספר תורה

אמירת תחנון ביום הכנסתו קמה, תרלה,
תרמא
אמירת תחנון ביום שקורים לראשונה בספר
תורה קמו
ברכת שהחיינו ביום שקורים לראשונה בספר
תורה תרמב
השארית אותיות חלולות לסיים
הכתיבה קמה
מנהגי השמחה בהכנסת ספר תורה קמה

הלויית המות

עשיית הקפות למת ביום שאין בו
תחנון תקיד
תקיעת שופר בעת הולכת המטה תקיד
ע"ע אבלות

הלל

ברכה על הלל בחוה"מ פסח תקיא
ברכה על הלל בחול המועד שט
ברכה על הלל בראש חודש כח (8),
לד (45), רעז, תקיא, תקפה, תרה, תרכט,
תרנב, תרפ
המתפלל בציבור שנוהגין שלא לברך על
ההלל רפ, תרה

הפסק

אמירת 'אמת תורתנו הקדושה' קודם ברכה
שאחר עליה לתורה קנו, תקעט, תרג,

תריסב

אמירת 'ארור המן' בעת הזכרתו בקריאת
המגילה תכא

אמירת 'בסימנא טבא' בתחילת קריאת
בראשית בין הברכה לקריאה תה

אמירת 'הי רצון באכילת הסימנים בראש
השנה בין הברכה לאכילה שסא

אמירת מזמור 'ה' רועי לא אחסר' בין נטילה
לבציעה קסח

אמירת פיוט 'למבצע על ריפתא' בין נטילה
ידים לבציעה קסה, רמו, תסה, תקפ, תרד

אמירת פיוטים באמצע פסוקי דזמרה צו,
תסז

אמירת פסוק 'גואלנו' בין ההפטרה
לברכותיה רנו

אמירת פסוק 'ה' מלך' בין בציעה
לאכילה קסט, רמו

אמירת פסוקי 'ושמרו' אחר השכיבנו במעריב
של שבת רלב

אמירת תיבת 'כהנים' ע"י הש"ץ קכא

הכרזת ראש חודש בין ברכות ק"ש לשמונה
עשרה ריא, תרה

הפסק בין ברכת 'המוציא' לאכילה קסט

הפסק בין נטילת ידים לבציעה קסה, רמו,
תסה, תקפ, תרד

טעימת מאכלים בין הקידוש לסעודה קפג,
רמז, תרד

מיעוט ההפסק בין נט"י לבציעה ע"י אמירת
דברים על הפת קסח (164), תקפ, תרד

עניית אמן אחר 'שהחיינו' בקידוש יו"ט- ע"י
האשה שהדליקה נרות שכב

שינוי מקום באמצע סעודה קפה, תקפב
שיעור כ"ב אמה להפסק אחר נטילת
ידים קסח (164), תקפ, תרד

השכבה

הזכרת שם הנפטר בהשכבה בימי
השבועה תקיב

השכבה לרבני וצדיקי מרוקו בליל יום
הכיפורים שעט

השכבות לנפטרים בקריאת
התורה רנט (284)

השכבות לנפטרים ע"י חתן ובעל
ברית תקטו

נוסח השכבה לאיש תקיג

נוסח השכבה לאשה תקיב

נוסח השכבה לבחור ובתולה תקיב

נוסח השכבה לנרצח תקיב

נוסח השכבה לרב ומו"צ תקיג

התרת נדרים

אמירת 'כל נדרי' אחר השקיעה שעח

התרה באשה המשנה למנהג בעלה ... לא (28)

התרה לאכילת דגים בחלב תקפא

התרה לאכילת קטניות בפסח רצד

התרה למנהג גדר וסייג לאיסור לג

התרה למנהג המתנת ה' קודם ז'
נקיים לג (44), תקלז

התרה למנהג שיש בו מחלוקת
הפוסקים לד

התרה למנהג של טעות לג

התרה למנהג של פרישות לג, תקלד

התרה למנהג של רבים לג

התרה לצורך תספורת בימי בין
המצרים שכט

התרה שלא לברך על קריאת ההלל
בר"ח תרנב

התרת למנהג שנהגו כל הקהל או
מקצתן של (386)

התרת נדרים בי"ט אב ובערב ר"ח
אלול תרעה

התרת נדרים לנשים בערב ר"ה שנג (461)

חובת התרה במי שנהגה לברך לפני הדלקת הנרות..... **רלא**

זיתים

אכילת זיתים שחורים בחודש ניסן..... **ערה (304)**

זמנים

קביעת זמן יציאת השבת..... **רסד, תז**
שיטות הגאונים ורבינו תם בזמני היום... **רסד**
שיטות הפוסקים בחישוב זמני היום..... **רמז (255)**

חודש אלול

אמירת מזמור 'לדוד ה' אורי'..... **שמוח, תלט, תקצב, תרז**

אמירת מזמור 'לדוד ה' אורי' בקבלת שבת..... **תמו, תרז**
תחילת אמירת הסליחות..... **שמוט**
תקיעת שופר בערב ראש השנה..... **שנב**
ע"ע סליחות

חודש ניסן

אכילת דגים בחודש ניסן..... **ערה (304)**
אכילת זיתים שחורים בחודש ניסן..... **ערה (304)**

המזנונות מאכילת מצה מר"ח ניסן..... **רפח (320), תקפז**
הפטרת שבת הגדול..... **רפח**
זמן ברכת האילנות..... **ר, רפח (319), תפ, תקפג**
מנהג קריאת פרשת הנשיאים..... **ערה (304), תמב, תרפא**

חול המועד

אמירת 'בצאת ישראל' במנחה אחר עמידה..... **תמג**
אמירת מזמור החג במקום מזמור לדוד..... **תרעט**
אמירת 'מזמור לתודה' בחוה"מ סוכות..... **תרנד**

אמירת פיוט 'חג ושבתי' קודם ערבית כשחל בשבת..... **תמג, תנ, תקד**
אמירת 'שלום עליכם' בשבת חול המועד..... **תסה**
ברכה על קריאת ההלל..... **שט**
הזכרת החג בברכות ההפטרה בשבת חול המועד..... **ת, תקו**
הזכרת הפסח בברכות ההפטרה בשבת חול המועד..... **שט, תפ**
מנהגי התפילות בחוה"מ פסח וסוכות..... **שי**
סדר פסוקי דזמרה..... **שט, ת, תקפח**
סדר פסוקי דזמרה ונגינתם..... **תקו**
סדר קבלת שבת בשבת חול המועד..... **רכה, תקד**

קניות בחוה"מ לצרכי המימונה שאחר החג..... **שיד (359)**
קריאת שיר השירים בע"ש שהוא יו"ט או חוה"מ..... **תקד, תרעט**
ע"ע יום טוב

חולה

אכילת קטניות בפסח ע"י חולה... **רצז, תקפו**
עשיית מי שברך לחולה בשמו ושם אמו..... **תרסא**

חומוס

אכילתו בפסח..... **רצז, תקפו, תרי**

חמץ

אופני מכירת החמץ..... **רצב**
תערובת חמץ לח בלח קודם הפסח..... **רצ**

חנוכה

אמירת 'במה מדליקין' בשבת חנוכה..... **רלט, תמ, תעו**

אמירת 'ברכי נפשי' בראש חודש סבת..... **תיד, תרפא**
אמירת 'מזמור שיר חנוכה הבית' במקום שיר של יום..... **תיד, תרפא**
אמירת פיוט 'הנרות הללו' ומזמור שיר חנוכה הבית'..... **תח (557)**

חצילים
חשש ערלה בהן..... קצב

ט"ו בשבט
עריכת סדר באכילת פירות וינות..... קפב,
תקפא

טבילה
ברכה קודם הטבילה או לאחריה..... תקמח
טבילה במקוה לנשים בערב
יוה"כ..... שעד (495)

טלית
אופן עטיפת הטלית..... נו, תרמט, תרג
אמירת פסוקים בעת עטיפת הטלית..... נח (8)
ברכה על טלית קטן כשעתידי להתעטף
בטלית גדול..... תקעג
הוצאת הציציות לחוץ..... ס
כיסוי הראש בטלית בעת התפילה..... נח,
תרנג

כניסה לבית הכסא בטלית..... ס (10), סג (14)
כריכת החוליות כעין קשר..... סג (14), תקעד
לבישת טלית גדול בליל יוה"כ..... שעז
לבישתה בימות החול..... תלז
לבישתו תחת בגדיו או מעליהם..... ס, תקעג
מנהג להמנע מלבישת טלית גדול..... נט (10),
תקעג, תרב, תריא, תרג
מנהג להמנע מלבישת טלית קטן..... נט (10),
תקעג, תרב, תרג

מנין הכריכות בטלית קטן ובטלית
גדול..... סב, תקעד, תרב, תרג
נוסח ברכת טלית קטן..... ס (10), תקעג, תרב
עטיפתה במנחה בתענית ציבור..... שמה,
תקצא, תרו, תרג
עטיפתו בתשעה באב שחרית..... שלד, תקצ
קיפול טלית בשבת..... רעא, תרי, תריב

יוהרא
המנהג שלא להניח תפילין דר"ת..... כד, עא,
תקעד, תרב, תרנא

אמירת פסוקים בעת פתיחת ההיכל..... תיג
אמירת שיר של יום בר"ח טבת... קלט (115)
ברכות שעשה ניסים ושהחיינו קודם ההדלקה
או לאחריה..... תח
ברכת הספג'..... קעז
דקדוקים בנוסח 'על הניסים'..... תיב, תרמו
הדלקת נר חנוכה בחמאה של ספק תערובת
איסור..... תקעא
הוספת פסוק 'מזמור שיר חנוכה הבית'
בפסוקי דומרה..... תיב
הקדמת מנחה בערב שבת קודם הדלקת נרות
חנוכה..... תי
זמן הדלקת הנרות..... תו, תקצז, תרח
זמן הדלקת הנרות בערב שבת
ובמוצ"ש..... תז (555)
כינוי החנוכה 'חנוכה'..... תעו
מזמור של חנוכה במקום 'למנצח בנגינות'
במנחה..... תרפד
מנהג שאין הנשים עושות מלאכה בזמן
שהנרות דולקים..... תט (559)
מקום הנחת המנורה בבית
הכנסת..... תט (559)
נוסח ברכת ההדלקה..... תח, תקצז, תרצב
נוסח הנרות הללו..... תרפג
סדר המזמורים בראש חודש טבת שחל
בשבת..... תיב (564)
סדר הפסוקים בפתיחת ההיכל..... תעז
סדר הקדימה בהדלקה ותפילת ערבית..... תו,
תקצז

סדר הקדימה במוצ"ש בהדלקה
והבדלה..... תיא, תקצח
סדר הקדישים בקריאת התורה בר"ח טבת
שחל בשבת..... רנא
סדר הקריאה והעליות..... תיג

חנוכה הבית
אמירת 'מזמור שיר חנוכה הבית'
בערבית..... תסב

כיסוי הראש בטלית בעת התפילה נה,
תרנג

יום הכיפורים

אופן הכריעות בסדר העבודה שפג, תקצו,
תרז

אמירת אבינו מלכנו ביוה"כ שחל
בשבת תצד, תקצד

אמירת אבינו מלכנו בערב יוה"כ תצד
אמירת 'אלקינו' ופסוקי ברכת כהנים ע"י
הש"ץ במנחה תקצב

אמירת 'אשמנו מכל עם' אחר
הסליחות תמוז

אמירת השכבה לרבני וצדיקי מרוקו שעט
אמירת 'והוא רחום' בליל יוה"כ שחל

בשבת שפ
אמירת י"ג מידות בפתיחת ההיכל תרז

אמירת 'כל נדרי' אחר השקיעה שעח
אמירת 'לך אלי תשוקתי' שפב, תמוח

אמירת 'מזמור לתודה' שעד, תסז, תקצה,
תרנד, תרנה, תרפד

אמירת 'מזמור לתודה' בערב יום
הכיפורים פו, שעד

אמירת נוסח 'על חטא' המקוצר שפב
אמירת סדר קדושה של ר' יהודה

הלוי' תמוח, תקצה, תרז
אמירת 'עת שערי רצון' בפתיחת ההיכל

במנחה שפד, תרז
אמירת פיוט 'אדון עולם' אחר מוסף תקב

אמירת פיוט 'שבט יהודה' בתחילת הסליחות
בנעילה שפה (516)

אמירת פיוטים באמצע פסוקי דזמרה צו
אמירת פיוטים קודם קדושה שפא

אמירת פרשת העקדה בתחילת
התפילה שפב, שפד, תמוח, תצו, תקצו, תרז

אמירת 'צדקתך' במנחה כשחל
בשבת שפד

אמירת קריאת שמע ע"י הש"ץ בקול
רם צה (59)

אמירת 'רבנו של עולם ויהי בעלות השחר'
בסליחות ערב יוה"כ תמוח

ברכה על הבשמים בהבדלה שפו, תקצו,
תרח

ברכת הלבנה במוצאי יום הכיפורים שפו,
תקג, תקצו

ברכת 'שעשה לי כל צרכי' שפא, תקצה,
תרז

דרך ביטוי תיבת 'כל' נדרי שעט (502), תצז
הגבהת הקול בתפילת לחש שנה, תקצב,

תרז
הוספת 'או"א רצה במנוחתנו' ביום הכיפורים

שחל בשבת שפא (505)
הוצאת ג' ספרי תורה בליל יוה"כ שפ, תצו

הטמנת חמין למוצאי יוה"כ שעו
העמדת סומך לש"ץ שפ (505)

טבילה במקוה לנשים בערב
יוה"כ שעד (495)

לבישת בגדים לבנים תצה
לבישת טלית גדול בליל יוה"כ שעז

מילה ביום הכיפורים שפג, תקצו
מנהג עמידה כל היום תק

מנהג שלא לצאת מבית הכנסת כל
היום תקב

נגינה מיוחדת בברכת כהנים תרנה
נוסח 'אלקי עד שלא נוצרת' וכו'

בוידוי שפב
נוסח 'כל נדרי' שעח, תמוז, תצו, תקצה,

תרז
נוסח קבלה לעתיד בסדר הוידוי שפב

ניגון קדושה בשחרית בנועם
ג'יבראלטאר תק

נשיאת כפים בנעילה אחר שקיעת
החמה קכח, תקג, תרנה

סדר אמירת אבינו מלכנו ע"י הש"ץ
והציבור תקצד

אמירת מזמור של יום טוב בערב יום טוב
 בשחרית אחר הושיענו **תלה, תקג**
 אמירת פיוט 'בנדיגאמוס' בספרדית אחר
 ברכת המזון **תמ**
 אמירת פיוט 'חג ושבתי' קודם ערבית כשחל
 בשבת **תמג, תנג, תקד**
 אמירת 'בוננו של עולם' בפתחת ההיכל לפני
 בריך שמיה **שי (357)**
 אמירת 'שלום עליכם' בשבת שהוא יום
 טוב **תסה**
 ברכת הנרות לאחר ההדלקה או
 לפניה **רל (231)**
 ברכת שהחיינו בהדלקת הנרות **שכב**
 הדלקת אש בגפרור **שכא**
 הדלקת נרות ביום טוב שני **תרפו**
 הוספה על העולים בקריאת התורה **רמט**
 הוספת 'או"א רצה במנוחתנו' ביום טוב שחל
 בשבת **שו (347), שנו (470), שפא (505)**
 הוספת 'ותודיענו' בערבית כשחל
 במוצ"ש **תקד**
 הוספת מזמור החג בשחרית לפני 'ברוך
 שאמר' **תקד, תרו**
 הוספת מזמורים בפסוקי דזמרה **תמ**
 הקפדה על זמן קריאת שמע לפי המג"א
 בשבת ויו"ט **רמז**
 טעה בברכת המזון **קצ (188)**
 מנהגי התפילות בשלשה רגלים **שי**
 נגינה מיוחדת בברכת כהנים **תרנח**
 סדר קבלת שבת כשחל ביו"ט או
 בחוה"מ **רכה, תקד**
 עניית אמן אחר 'שהחיינו' בקידוש-ע"י
 האשה שהדליקה נרות **שכב**
 קריאת שיר השירים בע"ש שהוא יו"ט או
 חוה"מ **תקד, תרעט**
ע"ע מועדים
יין
 ברכת הטוב והמטיב על שתייתו **קפא, תקפא**

סדר המזמורים במנחה בערב יוה"כ **תמוז, תצה**
 סדר העבודה **תקא**
 סדר הפיוטים ב'כל נדרי' **תמוז, תצו**
 סדר הפיוטים במנחה **תמח**
 סדר הפיוטים בשחרית ובמוסף **תמוח**
 סדר הפיוטים והסליחות **תצט**
 סדר הפיוטים והפסוקים בנעילה **תמט**
 סדר הפיוטים קודם סליחות **תמוז, תמח**
 סדר הפסוקים בתפילה לפרנסה **תצו**
 סדר התפילה והפיוטים **תרח**
 סדר התקיעות בנעילה **תמט**
 עניית הקהל אחר הש"ץ באמירת 'רחמנא'
 בנעילה **שפה, תמוט, תקצו, תרז, תרי, תריג**
 עשיית כפרות על כסף לצדקה **שעה (496)**
 עשיית כפרות על תרנגול אחד לשני
 אנשים **שעה, תקצה**
 עשיית כפרות על תרנגולים **שעה, תקצה**
 פתיחת הארון קודם הסליחות **שפ (505)**
 שינויים בנוסח הקדושה ביום
 הכיפורים **תצב**
 תפילה קצרה בלא לחש בערב
 יוה"כ **שעה (496)**

יום טוב

אגידת ארבעת המינים קודם יום טוב **שצו**
 אמירת 'במה מדליקין' ביו"ט וחוה"מ שחל
 בע"ש **רלט**
 אמירת י"ג מידות בפתחת
 ההיכל **שי (357), שנו, תקצג, תרז**
 אמירת 'יהי רצון' בעת פתיחת ההיכל **תמב**
 אמירת 'מזמור לתודה' בשבת ויום
 טוב **תסו, תרנה, תרפד**
 אמירת 'מזמור שיר ליום השבת' ביום
 טוב **שט, שנו**
 אמירת מזמור של חתנים במקום מזמור
 הרגל **תרפד**

כוסכוס

ברכה על כוסכוס וירקות הנאכלים
יחד קצד (195)
ברכתו קעה

כיבוד אב ואם

עמידת הבן בשעה שאביו עולה
לתורה קנה, תקעט, תרג, תרסב

כתבי הקודש

כתיבת אגרות בכתב חצי קולמוס ולא
אשורית תקטז

ל"ג בעומר

תספורת בל"ג בעומר שטו, תקפח, תרא,
תרו, תרי, תריב
תספורת בערב שבת כשחל ל"ג בעומר ביום
ראשון שיז

לשם יחוד

אמירתו קודם מצוה נב (1), תרנב

מועדים

אמירת מזמור של חתנים במקום מזמור
הרגל תרפד
אמירת מזמורי תהלים במנחה בשבת ... תמא
אמירת שיר של יום ביום שאומרים מזמור
אחר קלז, תקד
עשיית מלאכה באיסרו חג רפז

מופליטא

ברכתה קעה

מוזזה

הנחתה באלכסון או מעומד קסב (156),
תרא, תרד

ע"ע סת"ס

מחלוקת

שינוי מנהג במקום מחלוקת לה
שינוי מנהג במקום קטטה ומחלוקת כב,
כה, תרכט

מנהג

איסור העובר על מנהג כז

גדר דין מנהג מבטל הלכה תקכא
גדר מרא דאתרא בארץ ישראל תקמח,
תקנב
גדרי קביעות המנהג ע"י הציבור כח,
רעח (308), תקכא
גדרי קהל להחזיק במנהג לו, תקמו, תקסג,
תרלא
גדרי תוקף המנהג כא, כב, כז, תקכא,
תרנא
דיני מנהג המקום בארץ ישראל לה,
תקמז, תקסג, תרלא
היתר קטניות בפסח במקום קושי לה (58)
הכרעת ההלכה ע"פ מנהג טז, תקכא
המחוייבים בהחזקת המנהג ל
המתפלל בציבור שנוהגין שלא לברך על
ההלל רפ, תרה
הנהגה כהכרעת פוסק שהוא מצאצאיו לב,
תקלח, תרנב
הנהגת מנהג לקדש בבית הכנסת רלז
התרת נדרים במי שנהגה לברך לפני הדלקת
הנרות רלא
התרת נדרים לאכילת קטניות בפסח רצד
התרת נדרים להתיר מנהג גדר וסייג
לאיסור לג
התרת נדרים להתיר מנהג שיש בו מחלוקת
הפוסקים לד
התרת נדרים להתיר מנהג של טעות לג
התרת נדרים להתיר מנהג של פרישות ... לג,
תקלד
התרת נדרים להתיר מנהג של רבים לג
התרת נדרים למנהג שנהגו כל הקהל או
מקצתן של (386)
חובת אשה במנהגי בעלה תקלח, תרנב
חובת אשה נשואה במנהגי אבותיה לא
חובת בירור ובדיקת מנהגי הקהילה לא,
תקלט, תרנב
חובת הבן במנהג שגדר אביו על עצמו כב,
ל, תקלד, תקלח

קבלת פסקי הרא"ש בארצות ספרד מג,
תרנב

קיום מנהגי אבות לעדות הבאים מחו"ל
לא"י תקסג

שינוי הקהילות בארץ ישראל לה, תקמז,
תקסג, תרלא

שינוי מנהג במקום מחלוקת לה

שינוי מנהג במקום צער לה

שינוי מנהג במקום קטטה ומחלוקת כב,
כח, תרכט

שינוי מנהג בשעת הדחק כב

שינוי מנהג הברכה לאחר הדלקת נרות שבת
לברך לפנייה רל (231)

שינוי מנהג שגדר על עצמו כא

שינוי מנהג של יחיד שגדר על עצמו כז

שינוי מנהג של ציבור שגדרו על עצמם כז

שינוי מנהג שנהגו הקהל כא, כז, תקלה

שינוי התקופות והמנהגים במערב

הפנימי מא, תקמז

שמירת מנהגי אבות בזמן פיזור

הקהילות טז

שמירת מנהגי אבות מחיובי האמונה טו

תוקף המנהג במראות הדמים כד, תרנא,
תרנב

תוקף המנהג בנוסח ברכת

המזון קפט (187)

תוקף המנהג בנוסחאות התפילה כה, לו,

מוז, תקנז, תרנב

תוקף המנהג ליטול אתרוג ממרוקו כד

תוקף המנהג שלא להניח תפילין דר"ת משום

יוהרא כד, עא, תקעד

מצה

אכילת מצה עשירה בערב פסח שחל

בשבת רפט

אכילת מצה שרויה רצא (325)

אכילת מצות מכונה רצא (325)

חובת שמירת מנהגי אבות ט, תקלד,
תקלט

חובת שמירת מנהגי אמו כשאביו גוי לב
חשש לעז על הראשונים בשינוי

מנהג תרטו

יחיד ההולך ממקום למקום לז, תקמז

כללי ההוראה בארצות המערב מז

מי שאביו אינו שומר תורה ומוצות לב

מי שאביו שינה בטעות מן המנהג לב

מנהג בדבר שנחלקו בו הפוסקים כה,

רעח (308), תקכא

מנהג ע"פ האחרונים שנמצא בראשונים

כנגדו לו

מנהג שאינו מצוי או אינו מפורסם כב

מנהג שאינו שווה בכל ונהג בו גדול

העיר כט

מנהג שהונהג אחר קבלת פסקי מרן תקנג

מנהג שהוקבע מגורמים חיצוניים כד

מנהג שיש בו חשש מינות ואפיקורסות לד

מנהג שיש עליו פקפוק יג, תקלד

מנהג של יחידים כג

מנהג שנהג אביו בהשפעת בני המקום לב

מנהג שנחלקו הפוסקים אם מותר

לקיימו לה

מנהג שנקבע ע"י דלת העם כג, כט, תרנא

מנהג שנשתנה טעמו כד, תרנב

מנהג שנשתנה עניינו לה

ציבור שלם ההולך ממקום למקום לז,

תקמז, תקסג, תרלא

קביעות מנהג בארץ ישראל רעח (308)

קביעות המנהג בברכת אשה על מ"ע שהזמן

גרמה שסז (492), תקעד

קביעות המנהג בגר לב

קבלת הוראות מרן במערב הפנימי מז,

תקנ, תרלא

קבלת מרן כמרא דאתרא בארץ

ישראל תקנב

ברכתה בשאר ימות השנה..... **קעא, תקפא, תרד**

המנעות מאכילת מצה מפורים **רפח (320)**

המנעות מאכילת מצה מר"ח

ניסן..... **רפח (320), תקפז**

נתינת מלח במצה..... **רחצ**

נתינת שמן במצה..... **רחצ**

נתינת תבלינים במצה..... **רחצ**

תפילה בעת בציעת המצה לשתיים **שב, תקפו**

תפילת מנחה גדולה בערב פסח קודם אפיית

המצות..... **רי (209), שב (341)**

מרוקו

חילוקי המנהגים בין ערי המערב לערי

הדרום..... **מא, תקמד**

קבלת הוראות מרן במערב הפנימי... **מזה, מז,**

תקנ, תרלא

שינויי התקופות והמנהגים במערב

הפנימי..... **מא, תקמד**

נדה

התרת נדרים למנהג המתנת ה' קודם ז'

נקיים..... **לג (44), תקלז**

מנהג שלא תראה מראה הכתב של ספר

התורה..... **תרס**

קטנה שלא הגיע זמנה לראות..... **כב**

שאלת מראות דם לחכם..... **כד, תרנא**

תוקף המנהג במראות הדמים..... **כד, תרנא,**

תרנב

נדריים

שינוי מנהג שגדר על עצמו..... **כא**

שינוי מנהג של יחיד שגדר על עצמו..... **כו**

שינוי מנהג של ציבור שגדרו על עצמם..... **כו**

שינוי מנהג שנהגו הקהל..... **כא, כז, תקלה**

נוסח התפילה

חובת אשה נשואה להתפלל בנוסח של

בעלה..... **לא**

שינה אביו מנוסח אשכנז לספרד **לב (35)**

שינוי מנוסח אשכנז לספרד **לה (60)**

תוקף המנהג בנוסח ברכת

המזון..... **קפט (187)**

תוקף המנהג בנוסחאות התפילה..... **כה, לו,**

מוז, תקנז, תרנב

נוסחאות ודקדוקים

אהבת עולם- 'ואהבתך וחמלתך'..... **רלב (234)**

אמירת 'יום השישי' קודם ויכול

בתפילה..... **רלד, תסד**

בורא נפשות- הוספת 'אמן' בסיום

הברכה..... **תרפא**

בקשות קודם ברכות התורה..... **נה (6)**

ברית מילה- 'צוה' להציל ידידות..... **תקטו**

ברכה מעין שלש- 'ונודה לך ה'

אלקיננו'..... **קצד (195)**

ברכה מעין שלש- נוסח הזכרת

שבת..... **תרפא**

ברכה מעין שלש- סיום 'ועל

הכלכלה'..... **קצג, תקפב, תרא, תרה, תרי,**

תריב

ברכה מעין שלש- על דגן א"י 'על מחייתך

ועל כלכלתך'..... **קצד (195)**

ברכות ההפטרה- 'האומר ועושה מדבר

ומקיים'..... **רנח**

ברכות ההפטרה- 'והצדק' או 'וצדק'..... **רנח**

ברכות ההפטרה- 'כי אל מלך נאמן ורחמן

אתה'..... **רנח**

ברכת או"א רצה במנוחתנו- 'זכר למעשה

בראשית'..... **רמט (256)**

ברכת 'אלקי נשמה'..... **נה (6)**

ברכת את צמח דוד- תיבת

'וציפינו'..... **קיב (74), תרנז**

ברכת אתה חונן- 'דעה בינה והשכל' או

'חכמה בינה ודעת'..... **קז, תקעז, תרג, תרט,**

תרנא, תרנו

ברכת ברית מילה..... **תרפב**

ברכת 'המעביר חבלי שינה' - לשון יחיד או רבים **נה**
 ברכת 'הנותן ליעף כח' - בשם ומלכות או לא **פ, תקעה, תרט, תריא**
 ברכת העולה לתורה - אמירת 'אמת תורתנו הקדושה' **קנו, תקעט, תרג, תרסב**
 ברכת העולה לתורה - אשר נתן לנו 'את' תורתו **קנה (148)**
 ברכת העולה לתורה - 'ה' עמכם' בשם או 'השם' **קנה, תרסא**
 ברכת השיבה שופטיו - 'צרה' או 'צער' **קז (69)**
 ברכת השיבה שופטיו - תיבת 'בחסד' **קז (69), תרנו**
 ברכת יוצר - לעשות רצון 'קונם' או 'קונייהם' **צו (59), תקעו, תרא, תריא**
 ברכת על הצדיקים - 'ועל זקניהם' או 'ועל זקני עמך בית ישראל' **קיב (74), תרנו**
 ברכת 'שלא עשני אשה' - או שלא יצרני אשה **פ (38)**
 ברכת 'שלא עשני כגויי הארצות' **פ (38)**
 ברכת 'שעשה לי כל צרכי' - לשון יחיד או רבים **פ (38), תקעה, תרב**
 דקדוקים בברכת הלבנה **תקט**
 דקדוקים במגילת אסתר **תעה**
 דקדוקים במזמור 'לדוד ברוך ה' צור' **תעא**
 דקדוקים בסדר הסליחות **תפז**
 דקדוקים בתפילת ראש השנה **תצ, תצג**
 דקדוקים שונים בברכת 'יוצר אור' **צו (59), תריא**
 דקדוקים שונים בנוסח הקדיש **צב (54), תקעו, תרב, תרט, תריא, תרמוז**
 דרך ביטוי אות המנוקדת בשו"א שיש אחריה " **תס**
 דרך ביטוי אותיות שם הוי"ה ב'לשם יחוד' **תרעה**
 דרך ביטוי תיבת 'כל' המנוקדת בפתח"ת **שעט (502), תצז**

ברכת החודש - נוסח 'ולגשמים בעתם' בקיץ **תרפג**
 ברכת הלבנה - 'ברוך יוצריך' בחיריק **רפב (315)**
 ברכת הלבנה - לעשות רצון 'קונם' או 'קונייהם' **תקט**
 ברכת הלבנה - סימן טוב 'תהי' לנו **תרפ**
 ברכת הלבנה - פסוק 'לב טהור' **תרפ**
 ברכת המזון - 'אנו' מודים לך, או 'אנחנו' **קפט (188), תקפב, תרה**
 ברכת המזון - 'בחן בחסד וברחמים' **קפט (188)**
 ברכת המזון - ברכה שלישית: בונה 'ברחמיו' ירושלים **קצ (188), תרה**
 ברכת המזון - ברצה: 'ואף על פי' שאכלנו ושתינו **קצ (188), תקפב**
 ברכת המזון - 'הזן ברחמיו את הכל' **קפט (188), תקח**
 ברכת המזון - 'הזנו ולא מומעשינו' **קפט, תקח, תקפב, תרה**
 ברכת המזון - כי הוא 'אל' זן **קפט (188)**
 ברכת המזון - לפני ברכה רביעית: 'בחיינו ובחיי כל קהל' וכו' **קצ (188), תקח**
 ברכת המזון - לפני ברכה שניה: 'על ארצנו' **קפט (188), תקח**
 ברכת המזון - לפני עושה שלום: פסוקי 'כי השביע נפש' וכו' **קצ (188)**
 ברכת המזון - 'נא' אל תצריכנו **קפט (188), תקפב, תרה**
 ברכת המזון - סיום ברכה שלישית: 'שמתנתם מעוטה וחרפתם מרובה' **קצ (188), תקפב**
 ברכת המינים - החתימה 'זדים' או 'מינים' **קט, תקעו, תרג, תרט, תריא, תרנו**
 ברכת המינים - הפתיחה 'למינים ולמלשינים' או 'למלשינים ולמינים' **קיב, תרנו**
 ברכת המינים - 'ותשמידם' או 'ותכניעם' **קיב (74), תרנו**

הגדה של פסח- 'אמרו רבותינו' לפני ביד
חזקה זו הדבר **שג** (342)
הגדה של פסח- 'אפיקומן' בסגול **שג** (342)
הגדה של פסח- 'בבהילו' יצאנו
ממצרים' **שא, תקפו**
הגדה של פסח- 'הא לחמא'
בקמץ **שג** (342)
הגדה של פסח- 'זכר למקדש כהלל
הזקן' **שג** (342)
הגדה של פסח- חייב אדם 'להראות' את
עצמו **שג** (342)
הגדה של פסח- נוסח הקידוש **שא** (340)
השכיבנו- והסר 'שטן' או 'השטן' ... **רלב** (234)
זימון- ברשות מלכא עילאה קדישא **קצא**
חנוכה- הוספת 'וקבעו שמונת ימי'
וכו' **תרמו**
חנוכה- 'חשמונאי' בא' נחה **תיב**
חנוכה- להדליק נר 'של' חנוכה **תה, תקצו,**
תרצב
חנוכה- נוסח הנרות הללו **תרפג**
חנוכה- 'על הניסים' בלא ו' **תיב**
חתימת ברכת שופרות בראש השנה שחל
בשבת **תצג**
חתימת 'ראו עינינו' 'המולך' בכבודו או
'המלך' **תרסט**
יהי רצון בפתיחת ההיכל לפרנסה- 'ונהיה
טובים' **שנו** (471)
יום הכיפורים- דקדוקים בנוסח הפיוטים
והסליחות **תק**
יום הכיפורים- דקדוקים בנוסח סדר
העבודה **תקא**
ישתבח- 'חי העולמים' בפתח או בצירי **צ**
ישתבח- מלך 'חיד' אל חי **תס, תריא,**
תרנה
'כל' נדרי- בקמץ חטוף או קמץ
רחב **שעט** (502), **תצז**
כפילת פסוק 'הודו לה' כי טוב' בפסוק
דזמרה **פו**

כפילת פסוק 'כל הנשמה' בפסוק
דזמרה **פו** (43)
מוסף ר"ח- 'לכפרת פשע' **ערה, תקפה,**
תרפא
מזמור מכתם- 'שמרני אל' **רסג** (291)
מנחה של שבת- 'שבתות קדשך וינוחו
בם' **תע, תרפ**
נוסח 'אדון עולם' **תע**
נוסח 'אתה חוננתנו' במוצ"ש **תמא, תעא**
נוסח ברכות התורה **פב, תקעה**
נוסח ברכת 'השכיבנו' בערבית של
שבת **רלב**
נוסח ברכת טלית קטן **ס** (10), **תקעג, תרב**
נוסח ההושענות **תקו**
נוסח הוידוי **תסא, תרפד**
נוסח הכרזת חודש אב **שכה, תקפט**
נוסח הקדיש בעשי"ת **שנה, תקצב**
נוסח 'גדל' **תמו, תסד**
נוסח 'ראו עינינו' הנאמר אחר
השכיבנו **ריב, תסב, תקפד, תרה, תריב,**
תרסה
נוסח כי 'כל' מעשינו או 'רוב'
מעשינו **תרמו, תרנד**
נוסח 'כל נדרי' **שעה, תמוז, תצז, תקצה,**
תרז
נוסח 'למענך' באלפא ביתא **שצח** (533)
נוסח 'למשה צוית' במוסף של שבת **רס,**
תמא, תע
נוסח עמידה של שבת **תסד**
נוסח פיוט 'למבצע על ריפתא' **תסו**
נוסחאות בסליחות **תמה**
נוסחאות שונות בסדר הקרבנות **פא** (39),
תלה, תנט, תרנד
נוסחאות שונות בפסוקי דזמרה **תנט**
נישואין- שבע ברכות **תקיו, תרפד**
נשמת- 'כל' עצמותי בקמץ גדול ... **רמז** (256)
נשמת- 'תצפה' בחיריק ושוא **רמז** (256)

שינויים בנוסח הקדושה בר"ה ויוה"כ תצב
שלום עליכם- 'בשבתכם' רמב (249), תמו,
תסה

שלום עליכם- 'ממלך' מלכי המלכים או
'מלך' רמב (249)
תיקון הגשם- לשוני 'כוננת' תב (545), תקח
תפילות שבת- וינוחו 'בה' 'בו' 'בם' רלה

נטילת ידיים

אמירת מזמור 'ה' רועי לא אחסר' בין נטילה
לבציעה קסח
אמירת פיוט 'למבצע על ריפתא' בין נטילה
לבציעה קסח, רמו, תסה, תקפ, תרד
ברכת הנטילה קודם הניגוב או
לאחריו תרפג
הגבהת הידים לאחר הנטילה ואמירת 'שאו
ידיכם קודש' קסז (163), תרפג
לסמוך על נט"י שחרית לצורך ברכת
כהנים קכא, תרנח
נטילה בכלי ביוצא מבית הכסא נד
נטילה בליל הסדר לכרפס ע"י שאר
המסובין קסז (163), תקפ, תרד
נטילה לדבר שטיבולו במשקה קסו, תריב
נטילת הבוקר שלא בתוך ד' אמות
ממקומו נד, תקעג, תרב, תריא, תרנב

נישואין

אירוסין ונישואין בימי בין המצרים שכט,
תקפט
אמירת מזמור 'למנצח על שושנים' בערבית
אור ליום החופה ושבע ברכות תסב
אמירת מזמור של חתנים במקום מזמור
הרגל תרפד
אמירת שבע הברכות ע"י אדם אחד תקיז
אמירת תחנון ביום השמיני
לחופה קלא (104)
אמירת תחנון במקום שיש חתן תרלט
אמירת תחנונים בתענית ציבור במקום שיש
חתן תפג

סדר הסליחות ונוסחאותיהן שמו (437),
שמוט
סמיכות 'אשר יצר' ו'אלקי נשמה' נה (6)
ספירת העומר- 'מצות עשה' בנוסח 'לשם
יחוד' שיז (366)
ספירת העומר- נוסח 'הרחמן' שז (352)
ספירת העומר- פתיחת 'ברשות מורי
ורבותי' שז (352), תפא
עמידה- אופן ביטוי 'המחזיר' שכינתו
לציון תסב
ערבית- העושה לנו 'נסים' נקמה תסב
פורים- נוסח ברכת 'הרב את ריבנו' תכד
ק"ש על המטה- חתימות 'המפיל' בשם
ומלכות תרעט
ק"ש על המטה- חתימות 'השכיבנו' בשם
ומלכות תרעט
ק"ש על המטה- סיום 'ה' אלקיכם
אמת' תרעט
קדושה- אמירת נוסח 'נקדישך' ע"י
הקהל קיה, תרנו
קדושה- 'ועמך ישראל קבוצי מטה' תסג
קדושה- נוסח הקדושה בראש השנה שנו
קדושה- ניקוד תיבת 'נקדישך' קיט
קדושה- ניקוד תיבת 'קדשך' קיט (83)
קדיש- 'בעגל' ובזמן קריב תס
קדיש- נוסח הקדיש בימים נוראים תמו
קריאת התורה- דקדוקים בפרשיות
התורה תעד
ראש השנה- נוסח הקדושה שנו
ראש השנה- נוסח 'שהשלטון
לפניך' שנו (467)
ראש חודש- 'לחיים טובים ולשלום' ביעלה
ויבא רעו (305)
ראש חודש- סדר כפילת הפסוקים
בהלל רפא, תקפה, תרה, תרפ, תרפו
שינויים בנוסח הקדושה בהושענא
רבה תקז

ברכת מעין שבע בשבת בבית חתנים..... רלו
הוספת 'ומצליח' אחר ברכות
החופה..... תרפא, תרפד
הוספת פסוקי 'שוש אשיש' בהפטרה כשיש
חתן..... תרפה
השכבות לנפטרים ע"י החתן..... תקטו
חובת אשה נשואה במנהגי אבותיה..... לא
חובת אשה נשואה להתפלל בנוסח של
בעלה..... לא
כתיבת שם 'יאודה' בא'..... תקטז
כתיבת שם 'שלם' בלא ו'..... תקטז
נוסח הכתובה..... תקטז
נוסח שבע הברכות..... תקיז, תרפד
ניקוד תיבות 'כשמחך יצירך'..... תרפד
קריאת פרשת 'ואברהם זקן' בשבת
חתן..... רנא, תקיז, תרפג
שינוי מקום בסעודה בהליכה לבית חתנים
לשבע ברכות..... תקפב

סוכות

אמירת 'נשמת' בפסוקי דזמרה בהושענא
רבה..... תא, תנ, תקז, תקצו, תרח, תרי, תריג
אמירת קדושת 'כתר' בהושענא רבה..... תא
ברכת לישיב בסוכה בקידוש..... שפט
ברכת לישיב בסוכה על מיני
מזונות..... שפט (523)
ברכת לישיב סוכה מיושב..... שפח
דין לבוד להחמיר..... שפח (520)
הזכרת החג בברכות ההפטרה בשבת חול
המועד..... ת, תקו
העמדת ארבעה קנים -'עדים'- בפינות
הסוכה..... שצ (523)
העמדת הסכך ע"ג רשת של ברזל המחוברת
לקרקע..... שפז
העמדת כסא לאושפזין..... שצ (523)
מנהגי התפילות בסוכות..... שי
ניגוני התפילה בהושענא רבה..... תקז

שינויים בנוסח הקדושה בהושענא
רבה..... תקז
ע"ע ארבעת המינים /הושענות
סוכר
אכילתו בפסח..... רצז, תקפו
סומא
נשיאת כפים ע"י כהן סומא..... קכה
עלייתו לתורה..... קנב, תקמח, תקעט
סליחות
אמירת 'ויעבור' בסליחות של הושענא
רבה..... תא, תקצז
אמירת 'רבנו של עולם ויהי בעלות השחר'
בערב ר"ה ויוה"כ..... תמה
אמירתן בלילה..... שמוז (437)
אמירתן במקום שאין כנין..... שמוז
הוספת פסוק 'וסלחת' ב"ג מידות..... תצד
נוסחאות בסליחות..... תמה
סדר הסליחות ונוסחאותיהן..... שמוז (437),
שמוט, תפו
סדר הפסוקים אחר פיוט 'למענך'..... תמה
עניית הקהל אחר הש"ץ באמירת
'רחמנא'..... תמה
עניית הקהל אחר הש"ץ באמירת 'רחמנא'
בהושענא רבה..... תא, תקצז
עניית הקהל אחר הש"ץ באמירת 'רחמנא'
בנעילה..... שפה, תמוט, תקצו, תרו, תרי, תריג
פיוט 'אשתחוה אפים ארצה' בפתחת
הסליחות..... תמה
תחילת זמן אמירתן..... שמוט
תקיעת שופר באמירת י"ג מידות..... שמוח, תפז
תקיעת תרועה גדולה אחר הסליחות..... תמה
סעודה
אמירת פסוק 'ה' מלך' בין בציעה
לאכילה..... קסט, רמו
זריקת הפת למסובין..... קע, תסו
שיור מלח על השולחן..... קפז

תספורת בערב שבת כשחל ל"ג בעומר ביום
ראשון..... שיז
תספורת וגילוח הזקן בימי העומר שיד,
תקפח

ספג'

ברכתו קעז

ספר תורה

גלילתו בתוך נרתיקו..... קסא
הנחת 'תפוחים' על הס"ת תרסג
הסרת ה'תפוחים' מעל הס"ת בעת הכנסתו
לארון הקודש תרסג
השאתר אותיות חלולות בכתבת ספר
תורה..... קמה
כתיבת שמות על מעיל הס"ת תרסג
נגיעה בעצי חיים של הס"ת תרסב
עטיפת הקלף של הס"ת מראשו
לסופו..... קסא, תקפ, תרג, תרס, תרסג
צורת הנחת הספר בארון
הקודש קסב (156), תרד
צורת הנרתיק של ספר תורה קסא, תרד,
תרס, תרסג

צורת עשיית עצי חיים תרסג

ע"ע הכנסת ספר תורה / סת"ם / קריאת
התורה

סת"ם

כתיבה על הקלף מצד הבשר או מצד
השיער סט
כתיבת תגין בד"ק חי"ה ע (22)
כתיבתו על גויל תרנג
צורת אות ב' עב
צורת אות ז' עב, עתר, תרנד
צורת אות ח' עב, תקעה, תרב
צורת אות ט' עד, תרעז
צורת אות י' עד, תקעה, תרב, תרנד
צורת אות כ' פשוטה עה
צורת אות נ' עב (27)
צורת אות נ' פשוטה עז, עתר, תרנד

שיור פת על השולחן קפז
שינוי מקום באמצע סעודה..... קפה, תקפב
ע"ע נטילת ידים / שבת- סעודה

ספירת העומר

אמירת 'למנצח בנגינות' בקבלת שבת תמ
אמירת 'למנצח בנגינות' בשחרית אחר
הושיענו תלה, תמב
אמירת 'למנצח בנגינות' קודם
ערבית תלט, תמב
אמירת 'לשם יחוד' קודם הברכה תפא
אמירת 'מצות עשה' בנוסח 'לשם
יחוד' שיז (366)

אמירת פסוקי 'אנא בכח' אחר
הספירה תלט
גילוח ע"י אבי הבן ביום המילה כשהוא אבל
תוך שבעה תקעב
חלוקת מלח לשמירה מעין הרע שז (350)
מנהג הנשים שלא לעשות מלאכה משקיעת
החמה שיז
נוסח 'הרחמן' שז (352)
נוסח 'לעומר' תפא

נטילת צפורניים בערב שבת בימי
העומר שיז (365)

סדר הספירה ומנהגיה שז, תפא, תקפז,
תרו

ספירה לאחר שחרית בלא ברכה שה,
תפא, תקפז

פיוט 'ברכו לאל בשירה' תמב
פתיחת 'ברשות מורי ורבותי' שז (352),
תפא

קניית כלים חדשים בימי העומר שטז
שירה ונגינה בחגיגת המימונה שיד (359)
תספורת בל"ג בעומר שטז, תקפח, תרא,
תרו, תרי, תריב

תספורת בערב שבת בימי
העומר שיז (365)

צורת אות ע'.....עז, תרעז

צורת אות ש'.....תרעז

צורת האותיות.....תרנג

ע"ע מזוזה /ספר תורה /תפילין

עין הרע

חלוקת מלח בספירת העומר לשמירה מעין

הרע.....שז (350)

עליית אב ובנו לתורה.....קנז, תרסב

עליית שני בני משפחה לתורה.....תרסב

ערלה

חשש ערלה בחצילים.....קצב

עשרת ימי תשובה

אמירת אבינו מלכנו בערב שבת שובה

במנחה.....תרעט, תרפד

אמירת אבינו מלכנו בשבת שובה.....תצד,

תרעט, תרפד

אמירת אבינו מלכנו בתפילה.....שסה (488)

אמירת מזמור 'בבוא אליו נתן הנביא'.....תרפ

אמירת פסוקים ומזמורים קודם

ערבית.....תלט

הוספת פסוק 'השיבנו' בסדר

הקרבנות.....תלח

הוספת פסוק 'וסלחת' ב"ג מידות.....תצד

הכרזת הש"ץ תיבות 'זכרנו, מי כמוך' וכו'

בערבית מוצאי ר"ה.....תצד

טעה בהזכרת המלך המשפט.....שנג, תקצב,

תרז

טעה ואמר 'מלך אוהב צדקה ומשפט'.... קט

נוסח הקדיש.....שנה, תקצב, תרז

נוסח עושה 'השלוש'.....תרעה

פדיון הבן

פדיון ע"י שליח כשאביו בעיר

אחרת.....תקעא

פורים

אופן נתינת זכר למחצית השקל.....תכט,

תקצט

אמירת 'ארור המן' בעת הזכרתו בקריאת

המגילה.....תכא

אמירת 'בית יעקב' ו'הושיענו'

בשחרית.....תעט

אמירת 'ובא לציון' אחר קריאת

המגילה.....תכו, תקצט

אמירת 'ויהי נועם' במוצ"ש בשבוע שחל בו

רסח (295)

אמירת חצי קדיש בערבית קודם קריאת

המגילה.....תכו

אמירת פיוט 'פורים פורים' בערבית.....תנ

אמירת פסוקים בקריאת המגילה ע"י

הקהל.....תכא

ברית מילה בפורים.....תכו, תקצט

ברכת המגילה בקריאה לנשים.....תז, תקצח,

תרח

ברכת 'הרב את ריבנו' ביחיד.....תכב, תקצט

ברכת 'הרב את ריבנו' במנין עשר

נשים.....תכג (580)

ברכת שהחיינו בקורא את המגילה

לאשה.....תקעא

ברכת שהחיינו על קריאת המגילה

ביום.....תכב

דיני אבלות בפורים.....תלב, תקצט

דקדוקים במגילת אסתר.....תעה

חובת אשה בשמיעת המגילה ביום.....תטז,

תקצח, תרח

כפילת פסוק אחרון בפרשת 'ויבא

עמלק'.....תכו, תנא, תקצט, תרפא

מזמור של פורים במקום 'למנצח בנגינות'

במנחה.....תרפד

מזמור של תענית אסתר במקום 'למנצח

בנגינות' במנחה.....תרפב

משלוח מנות ע"י אבל ולאבל.....תלג, תר

נוסח ברכת 'הרב את ריבנו'.....תכד

סדר גלילת המגילה וברכת 'הרב את

ריבנו'.....תנא

סדר הקריאה וההבדלה כשחל

במוצ"ש **תכה, תקצט**

סדר התפילה לאחר קריאת המגילה

בערבית **תרפה**סעודת פורים שחל בערב שבת **תלא**עמידת הקהל בברכת המגילה **תכ, תקצח**

קריאת שם 'מרדכי' או 'אסתר' לנולד או

נימול בפורים **תכח (588)****ע"ע שבת זכור****פיוטים**אמירתן באמצע ברכות קריאת שמע **צו**אמירתן באמצע פסוקי דזמרה **צו, תנו,****תמו, תסז****פסח**

ברכת המצה בפסח ובשאר ימות

השנה **קעא, תקפא, תרד**סעודה בנעילת חג הפסח **שיא (358)****איסור והיתר**אכילת אורז ושאר קטניות בפסח **רצד,****תרא, תרו**אכילת חומוס בפסח **רצו, תקפו, תרי**אכילת סוכר בפסח **רצז, תקפו**נותן טעם לפגם בפסח **רצא**

שימוש בפסח בכלי זכוכית של כל

השנה **רצה**שימוש בתבלינים בפסח **רצו**תערובת חמוץ לח בלח קודם הפסח **רצ****בדיקת חמוץ**דרך ביטוי תיבת 'כל' חמירא **תצז****ליל הסדר**אופן עשיית החרוסת **שא, תקפו**

אופן שפיכת היין באמירת עשרת

המכות **דש, תקפז, תרו**אכילת צלי בליל הסדר **שה**הכנת כוס לאלוהיו הנביא **דש (345)**הנחת פרחים על השולחן **שב (341)**

הנחת קערת מים עם דגים על

השולחן **שג (342), תקפז**הסיבה באכילת הכרפס **דש (343), שב (341)**חובת אשה בהסיבה **רצט**חישוב השיעורים בליל הסדר **שג (342)**

מנהג נטילת מקל עם צרור על

הכתף **שג (342), תקפז**

מנהג סיבוב הקערה על ראש

המסובין **שא, תקפו**נוסח הקידוש **שא (340)**נוסחאות ומנהגי ההגדה **שא, תקפו**

נטילת ידים לכרפס ע"י שאר

המסובין **קסז (163), תקפ, תרד**תפילה בעת בציעת המצה לשתיים **שב,****תקפו****מימונה**מנהג טבילת הרגלים במי הים **תרנו**מנהג קבלת ברכה מת"ח במוצאי החג ... **שיב**מנהגי המימונה וטעמיה **שיב, תקפח, תרו**

קניות בחוה"מ לצרכי המימונה שאחר

החג **שיד (359)**שירה ונגינה בספירת העומר **שיד (359)****ערב פסח**

סדר הסעודות בערב פסח שחל

בשבת **רפט**תענית בכורות בערב פסח **רפח (320),****תקפז, תרו**

תפילת מנחה גדולה קודם אפיית

המצות **רי (209), שב (341)****קטניות**אכילתן בפסח ע"י חולה וקטן **רצז, תקפו**היתר קטניות בפסח במקום קושי **לה (58)****תפילה**

אמירת ברכת מעין שבע בליל פסח שחל

בשבת **שו, תקפז**

אמירת 'הלל הגדול' ביו"ט אחרון

בערבית **תמג**

פיוט 'יביאני אל ח' בפתחת ההיכל בשביעי
של פסח תמוג
פיוט 'קרבינו ה' בפתחת ההיכל בשמיני של
פסח תמוג
פתחת ערבית מוצאי החג בפסוקי 'ברוך
הבא' וכו' תמוג
קריאת הלל הגדול ביו"ט אחרון אחר
לחש שי (357)
קריאת שיר השירים בימי הפסח קודם
מנחה תמוג
תרגום ההפטרה בשמיני של פסח תמוג,
תרו
תרגום הפרשה ללשון ערבי שי (357),
תקפה
ע"ע חודש ניסן / חמוץ / יום טוב / מוצה

פרקי אבות

קריאתן קודם מנחה או אחר מוסף שיא,
תקפה, תרו, תרפה

צבר

ברכתו קצב

ציצית ע"ע טלית

קטן

אכילת קטניות בפסח ע"י קטן רצז
הנחת תפילין קודם בר מצוה עה, תקעה,
תרב, תרנד, תרנט

עליה לתורה בשמחת תורה תקצז
עליה לתורה קודם בר מצוה עט (36),
קמט, תקעט, תרנד, תרסא

עליית קטן בגיל חינוך לקריאת
ההפטרה רנז
צירופו למנין עשרה צא, תרנה

קטניות

אכילתן בפסח ע"י חולה וקטן רצז, תקפו
אכילתן בפסח רצד, תקפו, תרא, תרו

קידוש

אמירת מילות הקידוש ע"י השומעים רמא

אמירת 'ויהי נועם' במוצ"ש שלפני פסח שחל
בשבת רסח, תעא

אמירת 'יגדל' הארוך ביו"ט אחרון

בערבית תמוג, תסה

אמירת מזמור 'בצאת ישראל ממצרים' בסוף
ערבית שט

אמירת מזמור החג במנחה בין 'תתקבל'
ל'יהא שלמא' שט

אמירת מזמור 'חסדי ה' אזכיר בשבתות
שלפניו תרפ

אמירת 'מזמור לתודה' בערב פסח
ובחומ"פ פו, שט

אמירת מזמור של פסח במוצאי השבתות
שלפניו תמוג

אמירת מזמורים קודם ערבית בליל
פסח שו

אמירת פיוט 'אז שר משה' קודם קריאת
שירת הים תמוג

אמירת פיוטים באמצע פסוקי דזמרה בשביעי
של פסח צו

אמירת פסוק 'אלה מועדי ה' קודם עמידה
בערבית בליל פסח שו

אמירת 'תערב רינתי' אחר ערבית תמוג

ברכה על קריאת ההלל בחומ"מ תקיא
הוספת 'או"א רצה במנוחתנו' בברכת

'והשיאנו' שו (347)
הזכרת החג בברכות ההפטרה בשבת

חומ"מ שט, ת, תפ
הפטרת שבת הגדול שהוא ערב פסח רפח

מנהג הניגון בקריאת התורה שי (357),
תקפה

מנהגי התפילות בפסח שי
נגינת הקדיש בליל פסח תפ

נוסח 'יגדל' ביו"ט אחרון של פסח שי (357)
סדר התפילה במוצאי השבתות שקודם

הפסח תפ
סדר קריאת התורה בחול המועד פסח

בחול"ל תרפג

אמירת 'יהי רצון' ביום טוב וראש חודש בעת פתיחת ההיכל **תמב, תסב**
 אמירת מי שברך לקהל **תלה**
 אמירת 'ענת שערי רצון' בפתיחת ההיכל במנחה של יו"כ **שפד, תרז**
 אמירת 'ענת שערי רצון' בפתיחת ההיכל בראש השנה **תמו, תצג**
 אמירת פיוט 'אז שר משה' קודם קריאת שירת הים **תמוג**
 אמירת פיוט 'לכבוד תורה ההדורה' קודם קריאת מתן תורה **תמד**
 אמירת פסוק 'חזקו ויאמץ' וכו' בסיום כל חומש **רנד (269)**
 אמירת פסוק 'ישמחו השמים' בשעת הולכת הס"ת **רנג**
 אמירת פסוקים בעת פתיחת ההיכל בחנוכה **תיג**
 אמירת קינת 'קול ברמה נשמע' בפתיחת ההיכל בתשעה באב **תמד**
 אמירת 'רבונו של עולם' ביו"ט לפני בריך שמייה **שי (357)**
 אמירת תחנון ביום שקורים לראשונה בספר תורה **קמו, תרמב**
 ברכת 'מי שברך' לעולה **תעג**
 גלילת ספר תורה בתוך נרתיקו **קסא**
 גלילת ספר תורה שנפתח בפרשה אחרת **קס**
 דקדוק התארים למתברכים ב'מי שברך' **תסח**
 דקדוקים בפרשיות התורה **תעד**
 הגבהת הס"ת ביום שמוציאים שני ספרים **קמד**
 הגבהת הס"ת ע"י אבל **תרס**
 הולכת הס"ת סגור או פתוח **קמד**
 הוספה על העולים אחרי משלים רבתי **רנא (258)**
 הוספה על העולים במקום שיש שני בעלי שמחה **קמוז**

אמירת 'שבת מקודש' לפני הקידוש בליל שבת **רמא, תסה, תרמוז**
 ברכת הבנים לפני או אחרי הקידוש ... **תרעט**
 ברכת לישיב בסוכה בקידוש **שפט**
 טעימת מאכלים בין הקידוש לסעודה **קפג, רמז, תרד**
 נוסח הקידוש בליל הסדר **שא (340)**
 סדר הפיוטים בליל שבת קודם הקידוש **רמב (249)**
 סדר שתיית האשה והבנים מכוס הקידוש **רמוג (251)**
 עניית אמן אחר 'שהחיינו' בקידוש יו"ט - ע"י האשה שהדליקה נרות **שכב**
 קדימה בברכות בקידוש על היין **שס (472)**
 קידוש בבית הכנסת **רלז**
 קידוש בעמידה או בישיבה **רמג**

קריאת המגילה ע"ע פורים

קריאת התורה

אמירת 'ברוך שמייה' **קמב, תקעה, תרג, תרט, תריב, תרפד**
 אמירת 'ברוך שמייה' בכריעה **קמוג, תקעה, תרס**
 אמירת 'ברוך שמייה' בשבת במנחה **קמב, תקעה, תרג, תרט, תריב, תרס, תרעט, תרפד**
 אמירת 'ברוך שמייה' קודם הוצאת הס"ת או לאחריו **קמוג (125), תרס**
 אמירת הקדיש ע"י העולה **רנא**
 אמירת 'השם עמכם' קודם הברכות **קנה, תקעט, תרסא**
 אמירת 'חזק וברוך' לעולה למפטיר **תסט**
 אמירת י"ג מידות ביום טוב בפתיחת ההיכל **שי (357), שז, תקצג, תרז**
 אמירת י"ג מידות בר"ה ויו"כ בפתיחת ההיכל **שז, תקצג, תרז**
 אמירת י"ג מידות ע"י הקהל בקריאת 'ויחל' **שמה, תקצא, תרפב**

סדר הגבהת הס"ת במצות 'מראה הכתב' **תעג, תרס**
 סדר הולכת הס"ת לתיבה **תעב**
 סדר הפסוקים בהולכת הס"ת והגבתו **קמוד, תרס**
 סדר הפסוקים בהוצאת הס"ת **תלח**
 סדר הפסוקים בעת פתיחת ההיכל והוצאת הס"ת **תסז**
 סדר הפסוקים בפתיחת ההיכל בחנוכה **תעז**
 סדר הפסוקים בשעת העלאת ס"ת שני או שלישי **תעג**
 סדר הקדישים ביום שמוציאין שלשה ספרים **רנא**
 סדר הקדישים ביום שמוציאין שני ספרים **רנא**
 סדר הקדישים ביום שמוציאין שני ספרים בקהל שיש להם רק ספר אחד **רנא (260)**
 סדר הקדישים בר"ח טבת שחל בשבת **רנא**
 סדר הקריאה בחול המועד פסח בחול"ל **תרפג**
 סדר הקריאה והעליות בחנוכה **תיג**
 סדר הקריאה והעליות בפרשת בראשית **רנג**
 סדר הקריאה והעליות בפרשת נשא **רנג**
 עליה לתורה ביום הנחת תפילין ראשונה **תקטו**
 עליית אב ובנו לתורה **קנז, תרסב**
 עליית חתן בראשית בפרשת בראשית במקום כהן **רנג (267)**
 עליית לוי ראשון במקום אין כהן **קמז (138)**
 עליית מי שאינו יודע לקרות **קנב, תרסא**
 עליית סומא **קנב, תקמז, תקעט, תרסא**
 עליית קטן ביום חינוכו בהנחת תפילין **קמז, תקעט, תרסא**
 עליית קטן בשמחת תורה **תקצז**

הוספה על העולים בשבת ויום טוב **רמז**
 החזרת ספר תורה שנמצא פסול **קנט, תקפ, תרג, תרסב, תרצ**
 הצבעה על הכתב בשעת הגבהת הס"ת **קמב**
 השכבות לנפטרים ע"י העולים **רנט (284)**
 השכבות לנפטרים ע"י חתן ובעל ברית **תקטו**
 זריקת ממתקים בעת שמחה על נושא הס"ת והעולים **תקז**
 חשיבות הקריאה בציבור **תרכג**
 יציאת הכהן מביהכנ"ס כדי שיעלו שני בעלי שמחה **קמז, תרסא**
 יציאת הכהן מביהכנ"ס לצורך מכירת העליה **תקכב**
 כיסוי הכתב בעת אמירת הברכות **קנג, תקעט, תרט, תריב, תרסא**
 כיסוי הספר בין גברא לגברא **קנד, תקעט, תרג, תרסא, תרסג**
 כפילת פסוק אחרון בפורים בפרשת 'ויבא עמלק' **תכו, תנא, תקצט, תרפא**
 מי העולה בפרשיות התנוכה **רנב**
 מכירת עליה ראשונה במקום שיש כהן **תקכב**
 מכירת עליות בשבת **ערב, תקפד, תרה**
 מנהג הניגון בקריאת יו"ט של פסח **שי (357)**
 מנהג הניגון בקריאת יו"ט של פסח **תקפח**
 מנהג פתיחת הברכות בפסוק 'יהי שם' **ערב (301)**
 מנהגי הקריאה בתשעה באב ... **שלט, תקצא, תרו**
 נגינת הטעמים 'תרי טעמי' ו'קרני פרה' **תעד**
 נוסח ברכות התורה **קנה (148), קנו**
 נוסח קריאת העולה לתורה **תרסא**
 ניגון הנשים בעת שמחה בזמן הולכת הס"ת **תקז**

קריאת שמע על המטה
 חתימת 'המפיל' בשם ומלכות **תרעט**
 חתימת 'השכיבנו' בשם ומלכות **תרעט**
 סיום 'ה' אלקיכם אמת' **תרעט**
 קריאת שלש פרשיות של ק"ש **תרעט**

ראש השנה

אכילה קודם תקיעת שופר **שסו**
 אכילת דברים חמוצים, מרים, חריפים **שסב, תקצד**
 אכילת הסימנים - אכילה משבעה מיני ירק **שס (474)**
 אכילת הסימנים - אכילת דג **תצא**
 אכילת הסימנים - אכילת שומשמן וריאה **שס, תקצג**
 אכילת הסימנים - אכילתן בליל שני **שסא (479), תמו**
 אכילת הסימנים - קודם המוציא או לאחריו **שסא, תקצד, תרו**
 אכילת הסימנים - אמירת 'הי רצון בין הברכה לאכילה' **שסא**
 אכילת הסימנים - הקדמת תפוח בדבש לתמר **שנט, תקצג**
 אכילת הסימנים - טיבול התפוח בסוכר **תצא, תרו**
 אכילת הסימנים - סדר הסימנים ... **שס, תקצג**
 אמירת אבינו מלכנו בראש השנה שחל בשבת **שסד, תצג, תקצד, תרו**
 אמירת 'אתאנו לחלות' קודם חזרת הש"ץ **תמו**
 אמירת י"ג מידות בפתיחת ההיכל **שנז, תקצג, תרו**
 אמירת מזמור החג קודם ערבית **תמה**
 אמירת 'מזמור לתודה' **שנז, תסז, תרנד, תרנה, תרפד**
 אמירת 'עת שערי רצון' בפתיחת ההיכל **תמו, תצג**
 אמירת 'עת שערי רצון' קודם התקיעות **תמו, תצג**

עליית קטן קודם בר מוצה ... **עט (36), קמט, תקעט, תרנד, תרסא**
 עליית שני בני משפחה לתורה **תרסב**
 עמידה בקריאת עשרת הדברות בציבור **נא, רנב**
 עמידת הברך בשעה שאביו עולה לתורה **קנח, תקעט, תרג, תרסב**
 עמידת הקהל בעת פתיחת ההיכל **תסז**
 עשיית מי שברך בשמו ושם אביו **תרסא**
 עשיית מי שברך לחולה בשמו ושם אמו **תרסא**
 פיוט 'ביאני אל חי' בפתיחת ההיכל בשביעי של פסח **תמוג**
 פיוט 'יקרבינו ה' בפתיחת ההיכל בשמיני של פסח **תמוג**
 קריאה לעולים בשם 'רב' **תסח**
 קריאת העולה בשמו **תעג**
 קריאת העולה כשבא מן הדרך ומברך הגומל **תרסא**
 קריאת העולה לתורה בשמו **קנא, תרג, תרסא**
 קריאת התורה בתשעה באב בשחרית אחר חצות **תפו**
 קריאת 'ואברהם זקן' בשבת חתן **הנא, תקיז, תרפג**
 קריאת ויחל במנחה של תענית כשחל בערב שבת **שכד, תקפט, תרפב**
 קריאת נוסח ה'כתובה' בפתיחת ההיכל בשבעות **תמוג**
 קריאת פרשיות התוכחה בקול נמוך **רנב**
 ריקודים עם ספר תורה בשבת בראשית **תנו (552)**
 שלא תראה אשה נדה מראה הכתב **תרס**
 תרגום הפרשה ללשון ערבי בקריאת יו"ט של פסח **שי (357)**
 תרגום הפרשה ללשון ערבי בקריאת יו"ט של פסח **תקפח**
ע"ע הפטרה

ניגון 'נשמת' בנועם ג'בראלטאר תצב
 ניגון 'עלינו לשבח' בנועם ג'בראלטאר ... תצג
 ניגוני הקדישים בראש השנה תצ
 סדר אמירת אבינו מלכנו ע"י הש"ץ
 והציבור שסה (488), תצג
 סדר הניגונים בתפילות ראש השנה תצב
 סדר הפיוטים אחר מוסף תמו
 סדר הפיוטים והפסוקים בתקיעת
 שופר תמו, תצג
 סדר הפסוקים בתפילה לפרנסה תצו
 סדר התפילה והפיוטים תרח
 סדר התפילה והפיוטים בליל ראש
 השנה תפט
 סדר התפילה והפיוטים בראש השנה תצא
 קניית קדירה חדשה לראש
 השנה שזב (460), תקצב
 שינה בראש השנה שסג
 שינויים בנוסח הקדושה בראש השנה תצב
 תענית בערב ראש השנה שזב, תקצב, תרז
 תקיעות במוסף בתפילת לחש ... שעב, תקצד
 תקיעות בסליחות בערב ראש השנה שמח, תפז
 תקיעת שופר בערב ראש השנה שנב

ראש חודש

אמירת 'ברכי נפשי' בראש חודש
 טבת תיד, תרפא
 אמירת 'ברכי נפשי' קודם
 ערבית ערה (303)
 אמירת 'יהי רצון' בעת פתיחת
 ההיכל תמב, תסב
 אמירת מזמור ק"ג 'לדוד ברכי נפשי' קודם ה'
 מלך רעו (306)
 אמירת שיר של יום קלז, תקד
 אמירת שיר של יום בר"ח טבת ... קלט (115)
 ברכה על קריאת ההלל כח (8), לד (45),
 רעז, תקיא, תקפה, תרה, תרכט, תרנב, תרפ

אמירת פיוט 'האדרת והאמונה' בראש
 השנה שזו (470), תקצג, תרז
 אמירת פיוט 'ונתנה תוקף' שנו, תקצב,
 תרז
 אמירת פיוט 'קדוש תבשר עדתך' בליל
 שני שנו (467)
 אמירת פיוטים באמצע פסוקי דזמרה צו,
 תמו
 אמירת פיוטים בין תפילת לחש לחזרת
 הש"ץ שנו
 אמירת 'צדקתך' במנחה כשחל
 בשבת שעג, תצג
 אמירת 'רבנו של עולם ויהי בעלות השחר'
 בסליחות ערב ר"ה תמה
 אמירת תפילה לפרנסה ביום תמו
 אמירת תשליך בראש השנה שחל
 בשבת שסג
 אמירת תשליך ע"י נשים שסג
 דקדוקים בנוסח תפילת ראש השנה תצ,
 תצג
 הגבהת הקול בתפילת לחש שנה, תקצב,
 תרז
 הכרזת הש"ץ תיבות 'זכרנו, מי כמוך' וכו'
 בערבית מוצאי ר"ה תצד
 התרת נדרים לנשים בערב ר"ה שנג (461)
 חתימת ברכת שופרות כשחל בשבת תצג
 טיבול הפת בדבש מר"ה עד סוכות שסא,
 תקצד
 לבישת בגדים חדשים שנב, תפט
 מילה בראש השנה שסה
 נגינה מיוחדת בברכת כהנים תרנה
 נוסח הקדושה שנו
 נוסח הקדיש בימים נוראים תמו
 נוסח יהי רצון בפתיחת ההיכל
 לפרנסה שזו (471), תמו
 נוסח 'שהשלטון לפניך' שנו (467)
 נוסחאות ודקדוקים באבינו
 מלכנו שסה (488), תצג, תקצד

דיני אבלות של תשעת הימים בראש חודש
אב. **שלא, תקפט**

הודעת זמן המולד בהכרזת ראש
חודש. **שכה (378)**

הוספת 'לכפרת פשע' במוסף. **ערה, תקפה, תרפא**

הכרזת ראש חודש בחודש אב. **שכה, תקפט**

הכרזת ראש חודש בערבית קודם שמונה
עשרה. **ריא, ערה, תקפד, תרה**

הכרזת ראש חודש בשבת שלפניו. **רעו, תע, תקפה, תרפג**

המתפלל בציבור שנוהגין שלא לברך על
ההלל. **רפ, תרה**

הפטרת ראש חודש שחל בשבת. **רנו, תרפא**

חליצת התפילין קודם מוסף. **תרפא**
נוסח 'לחיים טובים ולשלום' ביעלה
ויבא. **רעו (305)**

סדר המזמורים בערבית ליל ר"ח בבית
האבל. **תרפ**

סדר המזמורים בראש חודש טבת שחל
בשבת. **תיב (564)**

סדר העבודה לרב די לונזאנו. **תרפד**

סדר כפילת הפסוקים בהלל. **רפא, תמב, תקפה, תרה, תרפז**

עניית אמן ביעלה ויבא אחר אמירת
הש"ץ. **ערה, תקפה, תרי, תריב**

פסוק 'ואברהם זקן' אחרי הלל. **תרפא**
תענית בערב ראש חודש. **רפב (314)**

ע"ע ברכת החודש / ברכת הלבנה

שבועות

אמירת פיוט 'לכבוד תורה ההדורה' קודם
קריאת מתן תורה. **תמד**

אמירת 'תערב ריגתי' אחר ערבית. **תמד**
הגבהת ספר תורה עם ה'תפוחים'. **תרסג**

מנהג אכילת דבש עם מצה. **שיט (367), תקפט**
מנהג אכילת מאכלי חלב. **שכ**

מנהג עריכת גניזה כללית באיסרו
חג. **שיט (367)**

מנהג שפיכת מים על זה. **שיח (367), שיט, תקפט**

מנהגי התפילות בשבועות. **שי**
ניגון הנשים לאות שמחה בעת הולכת

הס"ת. **תקז**
ניגוני התפילה בשבת שאחר שבועות. **תפב**

פתיחת ערבית מוצאי החג בפסוקי 'ברוך
הבא' וכו'. **תמד**

קריאת ה'אזהרות'. **שיט, תמד, תפא, תקפח**
קריאת מגילת רות. **שיט, תמד**

קריאת נוסח ה'כתובה'. **שיח, תמג, תקפח**

שבת

כבוד שבת

אמירת 'יהי רצון' ביום טוב וראש חודש בעת
פתיחת ההיכל. **תסג**

לבישת בגדי שבת בשבת חזון. **שכו, תקפט**
מנהגי אבלות בשבת בתלתא

דפורענותא. **שכז (381), תפד, תקפט**

מוצאי שבת

אמירת 'ויהי נועם' במוצ"ש שלפני פסח שחל
בשבת רסח, תעא

אמירת 'ויהי נועם' בשבוע שחל בו יום טוב
רסח

אמירת 'ויהי נועם' בשבוע שחל בו פורים
רסח (295)

אמירת 'ויתן לך'. **תרפ**
אמירת 'יראו עינינו' אחר השכיבנו. **תרי, תריב**

אמירת פסוק 'שובה' קודם ויהי נועם. **רסט, תעא**

ברכת הלבנה במוצ"ש קודם ז'
מהמולד. **רפג, תקפה, תרו**

דקדוקים במזמור 'לדוד ברוך ה' צורי'. **תעא**
המתנה עד זמן רבינו תם. **רסד**

זמן יציאת השבת. **רסד**

נוסח 'אתה חוננתנו' **תמא, תעא**
 סדר המזמורים קודם ערבית **רסג, תעא**
 סדר התפילה לאחר קדיש 'תתקבל' **רסג**
 עמידה באמירת קדושא דסדרא ... **רסח (296)**,
תעא

מלאכה

ברירה בדבר העומד בפני עצמו **תרצא**
 גדרי מלאכת בורר **רעג (302)**, **תרצא**
 הטמנת התבשיל מערב שבת מכל
 צדדיו **רכא**
 חזרת קדרה ע"ג אש מגולה **ריז**
 מכירת עליות בשבת **ערב, תקפד, תרה**
 נתינת מי ורדים לתוך התה **רעג (302)**
 עירוי מים חמים לתוך התבשיל ... **ריז, תקפד**,
תרה, תרי, תריב
 קיפול בגדים בשבת **רעא, תרי, תריב**
 שהיית קדרה מבושלת כל צרכה ע"ג אש
 מגולה **רטז**
 שימוש בכלי של עלי תה שיש בו
 מסננת **רעג**

סכנה

שתיית מים מן הנהרות בין השמשות ... **רסא**

סעודה

אכילת בשר בשבת חזון **שלב**
 אמירת 'בשבתכם לשלום' **תמו**
 אמירת פיוט 'למבצע על ריפתא' בין נטילת
 ידים לבציעה **קסח, רמו, תסה, תקפ, תרד**
 אמירת 'שלום עליכם' בשבת שהוא יום טוב
 או חול המועד **תסה**
 טיבול הפת בדבש מר"ה עד סוכות **שסא**,
תקצד
 טעימת מאכלים בין הקידוש לסעודה **קפג**,
רמז, תרד
 נוסח רצה בברכת המזון: 'ואף על פי' שאכלנו
 ושתינו **קצ (188)**, **תקפב**
 נוסח שלום עליכם **רמב (249)**, **תמו**

סדר הסעודות בערב פסח שחל
 בשבת **רפט**
 סעודת פורים שחל בערב שבת **תלא**
 פיוט 'בנדיגאמוס' בספרדית **תמו**
 קביעת סעודה שלישית אחר מנחה **רסא**

ערב שבת

אמירת אבינו מלכנו בערב שבת שובה
 במנחה **תרפט, תרפד**
 דיני אבלות בעשירי באב כשחל בערב
 שבת **שלז (405)**
 הנחת תפילין במנחה בתענית כשחל
 בע"ש **שכה, תפג, תרפב**
 הקדמת מנחה בחנוכה קודם הדלקת נרות
 חנוכה **תי**
 נטילת צפורניים בע"ש בימי
 העומר **שיז (365)**
 קריאת ויחל במנחה של תענית כשחל
 בע"ש **שכז, תקפט, תרפב**
 תספורת בע"ש בימי העומר **שיז (365)**
 תספורת בע"ש כשחל ל"ג בעומר ביום
 ראשון **שיז**
 תפילת מנחה גדולה בערב שבת **רח**

קבלת שבת

אמירת 'למנצח בנגינות' בימי ספירת
 העומר **תמו**
 אמירת מזמור 'לדוד ה' אורי' בחודש
 אלול **תמו, תרז**
 אמירת 'מזמור לדוד' זמנו **רכה (228)**
 אמירת 'מזמור לדוד' מיושב **רכד**
 אמירת 'מזמור לתודה' **רכד**
 זמן הדלקת הנרות וקבלת שבת **רלא**
 ניגון 'לכה דודי' בתלתא דפורענותא **שכה**,
תקפט
 סדר המזמורים בקבלת שבת **רכד, תלט**,
תסג
 סדר קבלת שבת כשחל ביו"ט או
 בחור"מ **רכה, תקד**

אמירת פיוט 'מי כמוך' בשבת זכור תטו,
 תנ, תעז, תקצח, תרח
 אמירת פיוט הקטורת רנט
 אמירת פסוקי 'ושמרו' אחר השכיבנו רלב
 אמירת פסוקי קרבן מוסף שבת בסדר
 הקרבנות פה, תלז, תקעה, תרב
 אמירת פרשת העקדה וסדר הקרבנות ... תמ,
 תרמו, תרנד, תרעט
 אמירת 'צדקתך' במנחה ביום הכיפורים שחל
 בשבת שפד
 אמירת 'צדקתך' במנחה בראש השנה שחל
 בשבת שעג, תצג
 אמירת 'צדקתך' במנחה ערב ראש
 חודש רסב (290)
 אמירת קינות בשבת בתלתא
 דפורענותא שכו, תקפט
 אמירת קריאת שמע בסדר הקרבנות פא,
 רמו, תרנד
 אמירת תיקון חצות בשבת נב
 אמירת תשליך בראש השנה שחל
 בשבת שסג
 ברכת מעין שבע בליל פסח שחל
 בשבת שו, תקפז
 ברכת מעין שבע במקום שאין ס"ת רלו
 דקדוקים בנוסח עמידה תסד
 הוספת 'או"א רצה במנוחתנו' ביום הכיפורים
 שחל בשבת שפא (505)
 הוספת 'או"א רצה במנוחתנו' ביום טוב שחל
 בשבת שו (347), שז (470), שפא (505)
 הכרזת התענית בשבת שלפניו שכה
 הכרזת ראש חודש בחודש אב שכה,
 תקפט
 הכרזת ראש חודש בשבת שלפניו רעו,
 תע, תקפה, תרפג
 הסתכלות הקהל לארץ בעת שהש"ץ מאריך
 בברכו תרנה
 הקפדה על זמן קריאת שמע לפי המג"א
 בשבת ויו"ט רמו

קריאת שיר השירים בע"ש שהוא יו"ט או
 חוה"מ תקד, תרעט
 קריאת שיר השירים קודם קבלת
 שבת רכב
 שינוי המנגינות במזמורי התפילה תסג
 תפילה
 אמירת אבינו מלכנו ביוה"כ שחל
 בשבת תצד
 אמירת אבינו מלכנו ביום הכיפורים שחל
 בשבת תקצד
 אמירת אבינו מלכנו בראש השנה שחל
 בשבת שסד, תצג, תקצד, תרז
 אמירת אבינו מלכנו בשבת שובה תצד,
 תרעט, תרפד
 אמירת 'אין כאלקינו' תמו
 אמירת 'במה מדליקין' בבית האבל רלט,
 רלט
 אמירת 'במה מדליקין' בשבת חנוכה רלט,
 תמו, תעו
 אמירת 'במה מדליקין' בשבת שהוא יו"ט
 וחוה"מ רלט
 אמירת 'ברוך שמי' בשבת במנחה קמב,
 תקעה, תרג, תרט, תריב, תרס, תרעט, תרפד
 אמירת הושענות בשבת של סוכות שצט,
 תמוט, תקה, תקצז
 אמירת 'והוא רחום' בליל יוה"כ שחל
 בשבת שפ
 אמירת 'יום השישי' קודם ויכולו
 בתפילה רלד, תסד
 אמירת מזמור 'בבוא אליו נתן הנביא' תרפ
 אמירת 'מזמור לתודה' בשבת ויום
 טוב תסו, תרנה, תרפד
 אמירת 'מזמור שיר ליום השבת' אחר קריאת
 התורה במנחה רסב
 אמירת מזמורי תהלים במנחה תמו
 אמירת 'עלינו' במנחה בשבת קמ
 אמירת 'עלינו' במנחה בשבת רטו (216)
 אמירת פיוט 'גדל' קודם ברוך שאמר ... רמו

חזרת הש"ץ במוסף רנט

כריעה בתחילת ברכת מעין שבע ... רלז (241),

תסד

נגינה מיוחדת בברכת כהנים תרנח

נוסח 'ברוך שאמר' בשבת ויום טוב תסו

נוסח ברכת 'השכיבנו' רלב

נוסח התפילה במנחה 'שבתות קדשך וינוחו

בם' תע, תרפ

נוסח וינוחו 'בה' 'בו' 'בם' רלה

נוסח 'למשה צוית' במוסף רס, תמא, תע

ניגון 'לכה דוד' בתלתא דפורענותא שכה,

תקפט

ניגוני התפילה בשבת נחמו פו

ניגוני התפילה בשבת שאחר שבועות תפב

סדר הקרבנות תרט, תריא

סדר תפילת השחר בשבת פה

עמידה באמירת 'ואני תפלתי'

במנחה תמא, תע

עניית אמן אחר פסקאות ברכת מעין

שבע תסד

עניית נוסח 'ישתבח ויתפאר' בעת אמירת

'ברכו' ע"י הש"ץ צג (55), תקעו

קריאת איוב דניאל ומשלי בשבתות

הקיץ תמא

קריאת 'פרקי אבות' קודם מנחה או אחר

מוסף שיא, תקפח, תרו, תרפה

שאלת צרכיו רמב (249), שסד (487)

תפילת מנחה גדולה בערב שבת רח

תפילת ערבית בליל שבת קודם שקיעת

החמה רח, תקפג

ע"ע הדלקת נרות /סעודה /קידוש /קריאת

התורה

שבת הגדול

אכילת מצה עשירה בערב פסח שחל

בשבת רפט

הפטרת שבת הגדול רפח

סדר הסעודות בערב פסח שחל

בשבת רפט

סדר התפילה במוצאי שבת הגדול תפ

שבת זכור

אמירת פיוט 'מי כמוך' בשבת זכור תטו,

תנ, תעז, תקצח, תרח

אמירת פיוטים באמצע פסוקי דזמרה צו,

תנ, תעז

חובת אשה בשמיעת פרשת זכור תטו,

תקצח

שבת חזון

אכילת בשר בשבת חזון שלב

אכילת תבשילים שנותרו משבת

חזון שלב (396)

לבישת בגדי שבת בשבת חזון שכו, תקפט

שבת נחמו

ניגוני התפילה בשבת זו תפו

שבת שובה

אמירת אבינו מלכנו בערב שבת

במנחה תרעט, תרפד

אמירת אבינו מלכנו בשבת תצד, תרעט,

תרפד

שבת שירה

אמירת פיוט 'אז שר משה' תמג

אמירת פיוטים באמצע פסוקי דזמרה צו,

תמ

שיעורין של תורה

חישוב השיעורים בליל הסדר שג (342)

שיר השירים ע"ע שבת- קבלת שבת

שמות

כתיבת שם 'יאודה' בא' תקטז

כתיבת שם 'שלם' בלא ו' תקטז

שמות

אמירת שיר של יום קלז (115)

הגבהת ספר תורה עם ה'תפוחים' בעת

שמחה תרסג

תבלינים

שימוש בתבלינים בפסח..... רצו

תה

ברכה אחרונה על שתייתו קצה (195)

ברכה ראשונה כשהוא נאכל עם

עוגה קצד (195), תרא

נתינת מי ורדים לתוך התה

בשבת רעג (302)

שימוש בשבת בכלי של עלי תה שיש בו

מסננת רעג

תיקון חצות

אמירתו בחול ובשבת..... נב

תענית

תענית בכורות בערב פסח..... רפח (320),

תקפו, תרו

תענית בערב ראש השנה.... שוב, תקצב, תרז

תענית בערב ראש חודש..... רפב (314)

תענית ציבור

איחור ברכת הלבנה לאחר תענית

ציבור..... תפג

אמירת התחנונים במקום שיש חתן או בעל

ברית..... תפג

אמירת "ג מידות ע"י הקהל בקריאת

"ויחל"..... שמה, תקצא, תרפב

אמירת "עננו" בערבית ליל התענית..... שדמו,

תפב, תקצא, תרו, תרי, תריג

אמירת שיר של יום..... קלו, תרפב

הוספת פיוטים בנפילת אפים..... תרפב

הכרזת התענית בשבת שלפניו..... שכה

הנחת טלית תפילין במנחה בתענית

ציבור..... שמה, תקצא, תרו, תרנ

הנחת תפילין במנחה כשחל בערב

שבת..... שכה, תפג, תרפב

הפטרה במנחה של צום גדליה..... רפו, שמה,

תפג, תקפו, תרו, תרי, תריב, תרפב

נשיאת כפים במנחה..... קכה, שמו, תרא,

תרו, תרי, תריב, תרנה, תרפב, תרפג

הוספה על העולים לתורה במקום שיש שני

בעלי שמחה..... קמז

השכבה לנפטרים ע"י בעלי השמחה.... תקטו

זריקת ממתקים על נושא הס"ת

והעולים..... תקז

יציאת הכהן מביהכנ"ס כדי שיעלו שני בעלי

שמחה..... קמז, תרסא

כהנים המברכים את המשתתפים בשמחה

בנשיאת כפים..... קכט (101)

לשיר בפסוקי דזמרה לפני 'נשמת' ולפני

קדיש..... צט (60)

ניגון הנשים לאות שמחה בעת הולכת

הס"ת..... תקז

שמיני עצרת ושמחת תורה

אמירת 'בסימנא טבא' בתחילת קריאת

בראשית בין הברכה לקריאה..... תה

אמירת ההדרן בסיום התורה..... תג (547)

אמירת 'גדל' הארוך בערבית..... תג, תסה

אמירת 'תערב רינת' אחר ערבית..... תג

הגבהת ספר תורה עם ה'תפוחים'..... תרסג

חתני התורה בשמחת תורה..... תקח

מנהג הוצאת ארבעה ספרי תורה..... תו (552)

נוסח תיקון הגשם..... תב (545), תקח, תקצז

ניגון הנשים לאות שמחה בעת הולכת

הס"ת..... תקז

סדר ההקפות בשמחת תורה..... תה

סדר הכרזת 'משיב הרוח'..... תב

סדר העליות בשמחת תורה..... תג, תקח,

תקצז

עליית חתן בראשית בפרשת בראשית במקום

כהן..... רנג (267)

עליית קטן לתורה..... תקצז

פתיחת ערבית מוצאי החג בפסוקי 'ברוך

הבא' וכו'..... תג

שיר של יום..... תמט

תליית פרוכות בליל שמחת תורה..... תג

נוסח ברכות התורה פב, תקעה

המאחר לביהכנ"ס

אמירת ג' ברכות ראשונות וקדושה בקול

רם ק, תרנה

ברכה על הלל בראש חודש רפ, תרפ

דילוג פסוקי דזמרה כדי להתפלל עם

הציבור פט

נוסח במקום קדיש וקדושה צג (55)

חזרת הש"ץ

אמירת 'אתאנו לחלות' קודם החזרה בראש

השנה תמו

אמירת 'יהי שם' לאחר עמידה ריד (216),

תרפ

אמירת 'מודים' בקול רם בחזרת הש"ץ

קצרה קיג

הנהגת הקהל בחזרת הש"ץ קצרה קיג,

תרנז

זמן עמידת הש"ץ לפני התיבה במנחה

קצרה רז

זמן עמידת הש"ץ לפני התיבה

בשחרית תס

חזרת הש"ץ במוסף של שבת רנט

עמידה בשעת החזרה קטו

עניית אמן ביעלה ויבא אחר אמירת

הש"ץ ערה, תקפה, תרי, תריב

עניית 'ברוך הוא וברוך שמו' קטו, תקעז

עניית הקהל אחר 'אלקי יעקב' - 'עליהם

השלום' קיד (76)

עניית הקהל אחר 'בשובך לציון ברחמים' -

'כמאז' קיד (76), תרנז

עניית הקהל אחר 'וכל החיים יודוך סלה' -

'ברוך חי העולמים' קיד (76)

עניית הקהל אחר 'ומצמיח ישועה' -

'בקרוב' קיד (76)

עניית הקהל אחר 'מוריד הטל' ו'משיב הרוח' -

'לברכה' קיד (76)

עניית הקהל אחר 'תרום בישועתך' - 'כי

לישועתך קיונו' וכו' קיד (76)

סדר התחנונים במנחה תרפב

סדר התחנונים בשחרית תפג

קריאת ויחל במנחה כשחל בערב

שבת שכד, תקפט, תרפב

תערוכות

הדלקת נר חנוכה בחמאה של ספק תערוכות

איסור תקעא

נותן טעם לפגם בפסח רצא

תערוכות חמץ לח בלח קודם הפסח רצ

תפילה

ברכו

אופן עניית הקהל על אמירת 'ברכו' תס

עמידת הקהל בעת אמירתו צג (55)

עניית נוסח 'ישתבח ויתפאר' ע"י

הקהל צג (55), תס, תקעו

ברכות השחר

אמירת בקשות קודם התפילה פב (39),

תרצ

אמירת פסוקים ופיוטים קודם

התפילה תלז

אמירתן בבית או בביהכנ"ס פ (38), תרנב

ברכת 'שעשה לי כל צרכי' ביום

הכיפורים שפא, תקצה, תרז

ברכת 'שעשה לי כל צרכי' בשם

ומלכות תרב

ברכת 'שעשה לי כל צרכי' לשון יחיד או

רבים פ (38), תקעה, תרב

מי שהיה נייעור כל הלילה פג

נוסח 'אדון עולם' תע

נוסח 'יגדל' תמו, תסד

ברכות התורה

אמירת בקשות קודם ברכות התורה ... נה (6),

פב (39), תרצ

ברכת המצוות או ברכת השבת פג (41)

גדרי חובת אשה בברכתן פד (41)

מי שהיה נייעור כל הלילה פג

אמירת פסוקי קרבן מוסף של שבת ושל
ראש חודש תלז
אמירת פסוקי קרבן שבת ... פה, תקעה, תרב
אמירת קריאת שמע בסדר הקרבנות פא,
רמז, תנט, תרנד

נוסח כי 'כל' מעשינו או 'רוב'
מעשינו תרמז, תרנד
סדר אמירתן בשבת תרט, תריא
סדר העבודה לרב די לונזאנו תרפד
סדר הקרבנות בשבת תמו, תרמו, תרנד,
תרעט

סיום התפילה

אמירת 'אין כאלקינו' בשבת תמא
אמירת 'בית יעקב' תרעה
אמירת 'בית יעקב' והושיענו' בפורים ... תעט
אמירת 'ברכו' קודם 'קוה' תלח
אמירת 'הושיענו' אחר שיר של יום ביום
שישי קלז (114), תרנט
אמירת "ג עיקרים" קמ (118)
אמירת 'יהי חסדך' קודם אשרי תלח
אמירת 'למנצח בנגינות' אחר הושיענו בימי
ספירת העומר תלח, תמב
אמירת מזמור של יום טוב בערב יום טוב
אחר הושיענו תלח, תקג
אמירת 'על כן נקוה' קמ, רטו (216)
אמירת 'עלינו' במנחה בשבת קמ,
רטו (216)
אמירת פיתום הקטורת בשבת רנט
אמירת פסוקי 'ובא לציון' בבית האבל ... קמ,
תקעה

אמירת שיר של יום ביום שאומרים מזמור
אחר קלז
מנהגי התפילה בתשעה באב שמא, תקצא
מקום אמירת 'לדוד ה' אורי' שמח, תקצב,
תרז
נוסח שיר של יום קלז, תקעה, תרנט,
תרעה

עניית הקהל על מוריד הטל ומשיב
הרוח קו (68)
תפילה בלא חזרת הש"ץ תקעז
תפילה קצרה בלא לחש תקכו
תפילה קצרה בלא לחש בערב
יוה"כ שעה (496)
תפילת מנחה בלא חזרת הש"ץ רה

טל ומטר

אמירת תיקון הטל והגשם קודם

מוסף קו
זמן תחילת שאלת גשמים קח, תרמז

מוסף

סדר העבודה לרב די לונזאנו תרפד

מנחה

אמירת פסוק 'יהי חסדך' קודם
אשרי ריא (210)
אמירת 'תכון תפילת' אחרי אשרי תלח
זמן עמידת הש"ץ לפני התיבה רו
נפילת אפים במנחה רי, תסא, תקפג, תרה,
תרט, תריב

סדר תפילת הש"ץ והקהל במנחה
קצרה רו
קריאת 'פתח אליהו' תסא
תפילת מנחה בלא חזרת הש"ץ רה
תפילת מנחה גדולה רח, תקפג, תרה
תפילת מנחה גדולה בערב פסח קודם אפיית
המצות רי (209), שב (341)

מנין

צירוף ג' קטנים למנין עשרה במקום אחד
גדול צב (53)
צירוף קטן למנין עשרה צא, תרנה

סדר הקרבנות

אמירת מזמור 'מי יגור באהלך' פה (43),
תקעה, תרב
אמירת פסוק 'ושחט אותו' אחר פרשת
העקדה פב

אמירת 'קוה' אחר ערבית.....רטו, תרה
הכרזת ראש חודש קודם שמונה
עשרה.....ערה, ריא, תקפד, תרה
מזמורים קודם ערבית ביום של
מאורע.....תסא
נוסח אמת ואמונה.....תסב
סדר סיום התפילה.....תלט
פסוקים ומזמורים אחר השכיבנו.....תסב
תפילת ערבית קודם שקיעת החמה.....רה,
תקפג, תרי, תריב

פסוקי דזמרה

אמירת י"ג שבחי 'שתבח' בנשימה
אחת.....פט (48)
אמירת 'מזמור לתודה' בחוה"מ
סוכות.....תרנד
אמירת 'מזמור לתודה' ביום
הכיפורים.....שעד, תסז, תקצה, תרנד, תרנה,
תרפד

אמירת 'מזמור לתודה' בערב יום
הכיפורים.....פו, שעד
אמירת 'מזמור לתודה' בערב פסח
ובחוהמ"פ.....פו, שט
אמירת 'מזמור לתודה' בראש השנה.....שנו,
תסז, תרנד, תרנה, תרפד

אמירת 'מזמור לתודה' בשבת ויום
טוב.....תסו, תרנה, תרפד
אמירת 'מזמור לתודה' בתשעה באב.....פו,
שלט, תפה, תקעה, תרב, תרפב

אמירת 'מזמור לתודה' מעומד או
מיושב.....פו, תרמט
אמירת 'מזמור שיר ליום השבת' ביום
טוב.....שט, שנו
אמירת 'נשמת' בהושענא רבה.....תא, תג,
תקז, תקצז, תרה, תרי, תריג

אמירת פיוט 'האדרת והאמונה' בראש
השנה.....שנו (470), תקצג, תרז
אמירת פיוטים באמצע פסוד"ז.....צו, תמ,
תמו, תסז

קדיש אחר עלינו לשבח.....קלז
שיר של יום בתנוכה.....תיד, תרפא
שיר של יום בראש חודש טבת.....תיד,
תרפא
שיר של יום בשמיני עצרת.....תמט

עמידה

הגבהת הקול בתפילת לחש בר"ה
ויוה"כ.....שנה, תקצב, תרז
השמעת קולו כדי להשמיע לאזניו.....קב
טעה בהזכרת המלך המשפט בעשי"ת... קט,
שנג, תקצב, תרז
נוסח עושה 'השלום' בעשי"ת.....תרעה
צורת הכריעות.....קא (62)
שיעור הפסיעות לאחר התפילה.....תרמה

ערבית

אמירת הקדיש קודם עמידה.....תלט
אמירת 'יהי שם' לאחר עמידה.....ריד (216),
תרפ

אמירת 'יראו עינינו' אחר השכיבנו.....ריב,
תלט, תסב, תקפד, תרה, תרי, תריב, תרסה

אמירת 'למנצח בנגינות' קודם ערבית בימי
ספירת העומר.....תלט, תנוב
אמירת מזמור 'לדוד ה' אורי'.....שמה, תלט,
תקצב, תרז

אמירת מזמור 'לדוד ה' אורי' ביום שאומרים
מזמור של מועד.....תרעט
אמירת מזמור 'למנצח מזמור לדוד' אור ליום
הנחת תפילין.....תסב
אמירת מזמור 'למנצח על שושנים' אור ליום
החופה ושבע ברכות.....תסב
אמירת מזמור 'שיר המעלות אשרי' אור ליום
המילה.....תסב

אמירת 'מזמור שיר חנוכת הבית' בערבית
בליל חנוכת הבית.....תסב
אמירת פסוקי 'הללו את ה' כל גוים' אחר
שיר המעלות.....תרפג

אמירת פסוקים ומזמורים קודם
התפילה.....תלח

נוסח הקדושה בראש השנה שני
 נוסח 'ועמך ישראל קבוצי מטה' תסג
 נוסח למאחרים במקום קדיש
 וקדושה צג (55)
 עמידת הקהל אחרי קדושה קיט (83),
 תקעז
 קדושה בשחרית של תשעה באב שלה
 שינויים בנוסח הקדושה בהושענא
 רבה תקז
 שינויים בנוסח הקדושה בר"ה ויוה"כ תצב
קדושה דסידרא
 אמירתה ביחיד קלו (112)
 אמירתה בקול רם קלו, תרנט
קדיש
 אמירתו ע"י כמה אנשים כאחד צא, תקעו,
 תקעו, תרנה
 כריעה בעת אמירתו צב (54), תקעו, תרג,
 תרט, תריא, תרנה
 נוסח 'בעגל' ובזמן קריב תס
 נוסח הקדיש בימים נוראים תמו
 נוסח הקדיש בעשיית שנה, תקצב, תרז
 נוסח למאחרים במקום קדיש
 וקדושה צג (55), צג (55)
 נוסח התקבל וכו' תקעו, תרב, תרט, תריא
 עניית הקהל עד 'דאמירן בעלמא' צב (54)
 עניית הקהל 'עליהם השלום' בקדיש
 דרבנן תרמו
 קדיש קודם עמידה של מוסף תמוא
 קדיש קודם עמידה של מנחה בשבת תמוא
קריאת שמע וברכותיה
 אופן אמירת תיבת 'אמת' בסופה תסא
 אמירת פיוטים בברכת יוצר צו
 הקפדה על זמן קריאת שמע לפי המג"א
 בשבת ויו"ט רמז
 משמוש בתפילין בברכת יוצר תרעה
 נוסח לעשות רצון 'קונם' או
 'קוניהם' צו (59), תקעו, תרא, תריא

אמירתן ע"י כל הציבור יחד צ (50)
 בברכת 'שתבח חי העולמים' בפתח או
 בצירי צ
 דילוג פסוקי דזמרה כדי להתפלל עם
 הציבור פט
 דקדוקים בנוסח 'נשמת' רמט (256)
 הוספת מזמור החג ביו"ט לפני 'ברוך
 שאמר' תקד, תרו
 הוספת מזמורים ביום טוב תמו
 הוספת פסוק 'מזמור שיר חנוכת הבית'
 בחנוכה תיב
 הוספת פסוקים לפני 'ברוך שאמר' ... פח (48)
 הוספת פסוקים לפני 'ה' מלך' פח (48)
 זקיפת ידיו בפסוק 'פותח את ידיך' ... פח (48)
 טעם אמירת 'מזמור לתודה' פו (45)
 ישיבה בפסוקי דזמרה בתשעה באב תפה
 כפילת פסוק 'הודו לה' כי טוב' בפסוקי
 דזמרה פו
 כפילת פסוק 'כל הנשמה' בפסוקי
 דזמרה פו (43)
 לשיר לפני 'נשמת' ולפני קדיש
 בשמחות צט (60)
 מנהגים ודקדוקים באמירתן תנט
 נוסח 'ברוך שאמר' פח (48), תמו
 נוסח 'ברוך שאמר' בשבת ויום טוב תסו
 ניגון אמירת 'מזמור לתודה' תרנד
 סדר אמירתן בתשעה באב שלה, תקצ
 סדר פסוקי דזמרה בחול המועד שט, ת,
 תקו, תקפח
 עמידה באמירת 'מזמור שיר ליום
 השבת' רמט (256)
קדושה
 אמירת נוסח 'נקדישך' ע"י הקהל קיה,
 תרנז
 אמירת קדושת 'כתר' בהושענא רבה תא
 אמירתה ע"י היחיד עם ג' ברכות ראשונות
 בקול רם ק, תרנה

נישוק הציציות בעת הזכרתן צו (59)
 סיום 'גאל ישראל' ע"י הש"ץ בקול
 רם תסז
 סיום 'ה' אלקיכם אמת' ע"י היחיד צד (56),
 תקעו
 סיום 'ה' אלקיכם אמת' ע"י הש"ץ צד,
 תקעו
 קריאת פסוק 'וחרה אף' בלחש צה, תקעו,
 תרט, תריא
 קריאתה ע"י הש"ץ בקול רם צה, תסא,
 תקעו, תרג, תרנה

תחנון

אמירת 'אנשי אמונה אבדו' ו'תמהנו
 מרעות' תלח
 אמירת הבקשות 'ה' איה חסדך - ה' שארית
 פליטת אריאל' קמב (121)
 אמירת הוידוי בלחש קכט, תקעת, תרנה
 אמירת התחנון בנפילת אפים על היד קל,
 תקעת, תרג, תריב, תרנט
 אמירת פסוק 'ויאמר דוד אל גד' ... קלב (104)
 אמירת פסוק 'יעבור' בקול רם קכט,
 תקעת, תרנה

אמירתו בביהכנ"ס המיוחד לאבי הבן
 הנימול קלג
 אמירתו בביהכנ"ס שיש בו מילה קלג,
 תרלט

אמירתו בביהכנ"ס שנמצא בו אבי הבן שלא
 בעת המילה קלג (106)
 אמירתו בבית האבל תרלח
 אמירתו בז' בחשון קלד, תקעת, תרג,
 תרמד, תרעה
 אמירתו ביום הכנסת ספר תורה קמה,
 תרלח, תרמא

אמירתו ביום השמיני לחופה קלא (104)
 אמירתו ביום שיש לראשונה לאחר
 חנוכה קלד (107)
 אמירתו ביום שיש לראשונה לאחר תקופה
 שאין אומרים תחנון קלד, תרנט

אמירתו ביום שקורים לראשונה בספר
 תורה קמו, תרמב
 אמירתו בימי חודש סיון קלה, תפב, תרנט
 אמירתו במנחה בביהכנ"ס שהיתה בו מילה
 בשחרית קלג (106), תרמ
 אמירתו במנחה שקודם יום שאין אומרים בו
 תחנון קלד (108), רסב (290)
 אמירתו במקום שיש חתן תרלט
 אמירתו בערב שבת כשבכל השבוע לא אמרו
 תחנון תפב
 הוספת פיוטים בתענית ציבור תרפב

הוספת פסוק 'וסלחת' ב"ג מידות
 בעש"ת תצד

הימים שאומרים בהם תחנון בימות
 השנה קלה (111)
 נוסח הוידוי תסא, תרפד
 נפילת אפים במנחה רי, תסא, תקפג, תרה,
 תרט, תריב
 סדר הסליחות בשני וחמישי קמא, תקעת,
 תרא, תרג, תרט, תריב, תרנט

עניני תפילה

אמירת מזמור 'למנצח' בצורת
 המנונה פב (39)
 אמירת פיוט 'אדון עולם' אחר מוסף של
 יוה"כ תקב
 אמירת פיוט 'אדון עולם' קודם התפילה
 ולאחריה פב (39)
 כיוון התפילה בביהכנ"ס שארון הקודש לא
 במזרח קסג (157)
 מקום עמידת הש"ץ בבית הכנסת קסב,
 תקפ, תרסד
 סדר תפילת השחר בשבת פה
 עליית הש"צ לתיבה קודם 'ישתבח' צ
 שינוי מנהגים בתפילה לו
 שתיית קפה עם חלב קודם התפילה תרצ
 ע"ע ברכת כהנים /נוסח התפילה /נוסחאות
 ודקדוקים /שבת- תפילה /תענית ציבור

תפילין

אופן כריכת הרצועות על היד סו (19),
 תרג
 אופן עשיית קשר כעין דל"ת או בריבוע ע
 אופן עשיית קשר של תפילין תרג
 אופן קיפול הרצועות אחר חליצתן סו (19)
 אמירת מזמור 'למנצח מזמור לדוד' בערבית
 אור ליום הנחת תפילין תסב
 אמירת פסוקים בעת הנחתן סו (19)
 אמירת פרכת 'קדש לי' בעת
 הנחתן סו (19), פח (48)
 אמירת תחנון ביום הנחתן פעם
 ראשונה תרמ
 ברכה על של ראש ביום הנחתן פעם
 ראשונה תרג
 ברכת שהחיינו במניחן פעם ראשונה סד,
 תקעד, תריא, תרג
 ברכת שהחיינו על תפילין חדשות סד,
 תריא, תרג
 גיל תחילת הנחת תפילין עח, תקעה, תרב,
 תרנד
 הנחת של יד מעומד או מיושב סה, תקעד,
 תרב, תריא, תרג
 הנחת תפילין דרבינו תם כד, עא, תקעד,
 תרב, תרנא
 הנחתן בלא ברכה מחשש פסול סז (19)
 הנחתן במנחה בתענית כשחל בערב
 שבת שכה, תפג, תרב
 הנחתן במנחה בתענית ציבור שמה, תקצא,
 תרו, תרנ
 הנחתן בתשעה באב שחרית שלד, תקצ
 כריכת ג' כריכות על הקיבורת סח
 כריכת הרצועה על התיטורא סז, סח (21)
 משמוש בתפילין בברכת יוצר תרעח
 צירוף קטן המניח תפילין למנין
 עשרה צא (53)
 ע"ע סת"ם

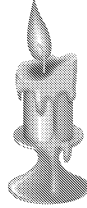
תפילת הדרך

חתימתה בשם ומלכות קג
 נוסח הברכה והפסוקים שלפניה קה
תקיעת שופר
 אופן תקיעת התקיעה והשברים ... שעב (493)
 אכילה קודם התקיעות שסו
 אמירת 'ענת שערי רצון' קודם
 התקיעות תמו, תצג
 הנחת הס"ת על הבימה בעת
 התקיעות שסו
 סדר הפיוטים והפסוקים בתקיעת
 שופר תמו, תצג
 סדר התקיעות ביוה"כ בנעילה תמט
 עמידה בתקיעות דמיושב ... שסו, תקצד, תרז
 קישוט השופר בטבעת ובכתר תצד
 תקיעה בשופר שאינו כפוף תצד
 תקיעות במוסף בתפילת לחש ... שעב, תקצד
 תקיעות בסליחות באמירת י"ג
 מידות שמה, תפז
 תקיעת י' קולות אחרונים כשיטת
 רש"י שעג (493)
 תקיעת שופר בהלוויית המת תקיד
 תקיעת תרועה גדולה אחר הסליחות תמה
תשעה באב ובין המצרים
 אירוסין ונישואין מ"ז בתמוז שכט
 אכילת בשר בסעודת ברית מילה שלב,
 תקצ
 אכילת בשר בשבת חזון שלב
 אכילת תבשילים שנותרו משבת
 חזון שלב (396)
 אמירת 'מזמור לתודה' בתשעה באב פז,
 תפה, תקעה, תרב, תרבב
 אמירת 'נחם' בתשעה באב במנחה שלו,
 תקצ
 אמירת פסוקי הנחמה שבקינות שזב,
 תמד, תקצא, תרו

זמני איסור רחיצה..... שלג, תקפט, תריב
 זמני איסור תספורת..... שכט, תקפט, תרו,
 תרי, תריב
 טלית ותפילין בתשעה באב שחרית..... שלד,
 תקצ
 טעימות הכוס בברית מילה בתשעה
 באב שמב
 לבישת בגדי שבת בשבת חזון.... שכו, תקפט
 מנהגי ההפטרה בתשעה באב.... שמא, תקצא
 מנהגי סיום התפילה בתשעה באב שמא,
 תקצא
 מנהגי קריאת התורה בתשעה באב שלט,
 תקצא, תרו
 ניגון ההפטרה בתלתא דפורענותא..... שכו,
 תפד
 ניגון 'לכה דודי' ו'גדל' בתלתא
 דפורענותא..... שכו, תקפט
 ניגוני התפילה בשבת נחמו תפו
 סדר הקינות..... תפד
 סדר הקינות בליל תשעה באב..... שכו (416)
 סדר התפילה בשחרית בתשעה באב..... שלח,
 תקצ
 סדר קריאת מגילת איכה..... תפד
 סידור הבית אחר חצות היום..... שמב (428)
 קריאת העולים לתורה בשחרית גם
 במנחה..... תפו
 תספורת ונעילת מנעלים לאבי הבן בברית
 מילה..... של
 תרגום ההפטרה בתשעה באב תמד

אמירת פסוקי נחמה בתשעה באב
 במנחה..... שלז (402)
 אמירת קינות בתלתא דפורענותא שכו,
 תקפט
 אמירת קינת 'קול ברמה נשמע' בפתחת
 ההיכל..... תמד
 ברית מילה בתשעה באב שמג
 ברכת הטלית והתפילין בתשעה באב
 במנחה..... שלד
 ברכת הלבנה במוצאי תשעה באב תפו
 דילוג פסוק 'כי לה' המלוכה'..... תפה
 דיני אבלות ביום העשירי שלא, שלז,
 תקפט, תקצ, תרו
 דיני אבלות ביום העשירי כשחל בערב
 שבת..... שלז (405)
 דיני אבלות בראש חודש אב שלא, תקפט
 הוצאת ספר תורה בשחרית אחר
 חצות תפו
 הכרזת ראש חודש בחודש אב שכה,
 תקפט
 הליכה לבית הקברות שמב (428)
 הנחת אפר במקום תפילין בשעת קריאת
 איכה..... תקצ
 הפטרת ראש חודש אב שחל
 בשבת שכו (381)
 התרת נדרים להיתר תספורת שכט
 זמני איסור אכילת בשר ושתית יין..... שלא,
 תקפט, תרו
 זמני איסור כיבוס בגדים... שכט, תקפט, תרו
 זמני איסור נטילת צפורניים..... של

זכרון עולם בהיכל ה'

לזכר נשמת
אמי מורתי

מרת ברכה כץ ע"ה
בת ר' יצחק הלוי ז"ל

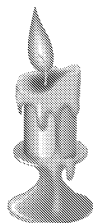
פיה פתחה בחכמה
ותורת חסד על לשונה

ולחבדיל בין החיים
לכבוד ילדי היקרים והאהובים
נועם ברוך, עדינה העניא,
עקיבא אליעזר

יהי רצון שיגדלו לתורה
וליראת שמים

יעקב כץ

זכרון עולם בהיכל ה'

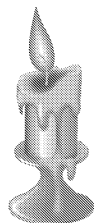
In honor of our dear friend
Rabbi Lebhar

and in memory of our father
Yaghub ben Eliaho

GHERMEZIAN FAMILY

זכרון עולם בהיכל ה'

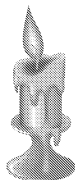

Dedicated by
Alain and Sarah R'bibo
in honor of their children,

**Shlomo Yisrael, Simy Odelia,
Rivka Emanuelle, and Iva
Simone**

זכרון עולם בהיכל ה'

In memory of our Dear Father, Ezra Sofer ben Hacham
Michael A"H, and a close friend of Rabbi Lebhar.

He was a caring, and giving man. He changed our
world with his love, good heart and genuine smile.

A man of strong virtue and values, who with
persecution became a doctor in a country that were
so anti-Jews. He dedicated his life to build a beautiful
family. He sacrificed his career and moved from
Tehran to Los Angeles to guarantee a better future
for his family.

May his neshamah be elevated and his true smile be
everlasting through continuous Mitzvot of his Torah
observant children & grandchildren.

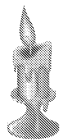
He is very much missed but will be in our hearts
forever...

Nisan 16, 5772

ת.נ.צ.ב.ה

Dayani & Yasharpour Family

ספר זה מוקדש
לרפואת
אבי מורי ועטרת ראשי

הר"ר מכלוף בן מרדכי

לעילוי נשמת

הבחור העלוי

נועם פדידה

נלב'ע בכ' אלול
התשס"ט

ת.ג.צ.ב.ה

Magen Avot
is publishes
under the auspiced
of Kollel
Zichron Shimon
under the
Leadership of

**Rabbi Yitzchak
Assuli**